

De velt-bow ofte landt-winninghe : inhoudende eene rechte wel bestellinge eenes hofs te bouwen ...

<https://hdl.handle.net/1874/34287>

TOT AMSTELREDAM,
Dooz Hendrick Laurensz. Boeck-vercooper op't Water in't Schyff-boeck.
Anno M. DC. XXVII.

B 5.40

(Steht bei Folio)

Von Gewert. A'dam

Cont. 28. Nr. 929

Spring 1976 (f. 950.-)

Kaerle Stevens en Ian Libaut.

De velt-bow ofte landt-winninghe. Amstelredam 1627.

Een zeldzame uitgave van een populair werk over het landleven in al zijn facetten. Zeer uiteenlopende onderwerpen die voor de praktijk van het leven op het land van belang waren, komen aan de orde: volksgeneeskunde en volksdiergeneeskunde, kruidkunde, tuinaanleg, wijnmaken, distilleren, het houden van bijen, vissen, het jagen op wolven enz.

De twee werken die eraan ten grondslag liggen zijn *Praedium rusticum* van Charles Estienne en *Maison rustique* van Jean Tiebaut.

Gekocht bij A.L. van Gendt, februari 1976.

Inhoud des Boeck:

IN desen lesten druck der Landt-winninghen, wordt verhaelt al wat van noode mach vvesen om een Hoeve te bouven: De veranderinghen ende verscheydenheden des tijts te voorsien: Den omloop ende de crachten der Sonnen ende Manen aengaende de landrbouvinghe te verstaen: De crancke arbeyders te ghenesen; Allerley ghedierte ende ghevoghelte te voeden ende te ghenesen: Warmoes-hoven, Cruyt hoven ende Fruyt-hoven te maken: Oran-gie-boomen, Citroen-boomen, ende andere vremde boomen te planten: Byen te houden: Conserven te maken, vruchten, bloemen, wortelen ende schorsfen te confijten: Honich ende was te bereyden, allerley oest boomen te planten, enten en heylen, cider, appeldranc, peydranc, sorbendranc, ende olien te makē, wateren ende olien oft quintessencien van alle materien den Landt-lieden dienende te distilleren, met veel figueren van Alembicken oft helmen tot distillacie der selver, den spinnende Zij-worm te onderhouden, bemden, vijvers, ende staende wateren te maken ende te onderhouden, visschen te vanghen, om met een stroohalm inde hant de ure van een dach te weten, noch een instructie om landt te meten, acker-landt te winnen ende te bouven, broodt te backen, Pastey-gheback te maecken, bierte brouwen, Wijngaerden te oeffenen, Medicinale wijnen te bereyden, Allerley houdt te planten, Warande, Reygherije, ende parck voor de wilde beesten te maecken, midtsgaders den wolven jacht.

Hier is noch op een nieuw by ghevoecht een Boecxken van de Intinghe. Met noch een breed Register om alles bequamelijcken te vinden.

HET EERSTE BOECK

Van der Hoeben.

Van wat maniere van landt-winninghe
hier naer sal gheleert worden.

CAP. I.

Glijckerwijs als de maniere van hupsen te boutwen ende te timmeren/ die wy hebben-daegs ghebypcken/ tot wooninge ende ruste der menschen/ niet bevonden en wordt over een te komen met de maniere van den Ouders:

also sien wy dat niet alleen de land-neringe grootelick verandert ende verschilt/ na den aert van de conctrepen/ gronden ende ghelegentheyt der plaetsen/ daer sy gelegen sijn: maer dat oock de spraken/ klederen en het werck-ghetuych/ verandert ende verschepden is in alle landen/welcken niet tegensaende/ sijn wy des niet te min of qualicker versien ende ghestoffeert / dan onse woosaten. Daer dooz moghen wy merken/ dat onse maniere van land-neringe over een komt met de land-neringe der Ouders/ welck is/ te leven by de vuchten der aerden/ die wy geooffent en besaect hebben. Waerom wy ghedoct heeft/ dattet van gheen noode en is/ geheelick te staen op het verschil van de landwinninge der Ouders/ die hen ghereguleert hebben nae het landt daer sy ghewoont hebben/ van de welcke een jeghelick een besonder maniere van leven hadde: Woven dien om datmen hem soude voegen na de maniere van de lieden/ soo ist altyts de gewoonte geweest/ datmen hem schikte na de maniere van den lande/sonder sijn herte soo seer te stellen deurt lesen van de oude boecken/ of dooz te seer groote curieusheydt (welck de beherffenis is van de goede geesten ende kloetke verstanden) op so veel nieuwe manieren van timmeren/ arveren/ spyken ende schypven. Want dooz sulcke middelen/ als men meent de dincken te reformeren / sonder die volcomelick te kennen of te weten/ soo is men dickwils oofsaetke/ dat de selve verloren worden en te mere gaen. Waerom en sult ghy u niet verwonderen/ ist dat de timmeragie ende landneringhe van onse hoeben/ hier te lande niet gheheel en is gelick de ouders hebben gehad. Want onse meyninge is (achter volgende het gemeen spzeck-woort/ datmen moet leeren de oude manieren/ ende doen gelickmen nu doet) u te onderwijsen en te leeren/ de middelen om een Hoede ofte Land-hups also te stellen ende te onderhouden/ ende also landwinninghe te doen/ daer by een goet hupsman ende alle syn hupsghesim/ met profijt ende ghem mochte ghevoet ende onderhouden worden: ende daerom mozt dat landtwinninge ghenoeint: want daer en is geen dinc dat van yhester meer winninge ende profijte by brenghit/ dan een landt dat wel ghehouwt/ ende rebelijck onderhouden wozt.

Het bevorp vant ghene dat hier naer sal beschreven vworden.

CAP. II.

Voort een ghedenckenisse ende als een maniere der ordinaranten van onse landtwinninghe/ so sullen wy u voort ooghen legghen/ een landt oft velt/ ghelegen op

sulcken plaetse/ als men soude mogen vinden/ ende niet als men wel soude kiesē. ende daer sullen wy boutwen sonder onnootsakelijcke kosten/ een hups met sijnen toe behoorten/ sulcks of: seer na (voort den epich van onsen tyt) als de goede Cato in sijn Roomsche landwinninge beschreven heeft voort sijnen tyt: daer wy spyken sullen van den staer ende offte van den Hoeden aer oft Pachter/ van sijn hupsvrouwe/ van sijn volc/ van t'bee/ van het gebogelre/ ende van ander dierghelijcke dinghen.

Op d'een zjde van desen hups/recht int Gosten/sullen wy stellen op d'een oozdt den Waerim-moes-hof/ welcke op vander zjde van sijn groepende hage sal hebben sijnen berjus Wjngaert/ met de krupden die den hupsē van noode sijn/ waer dat wy oock niet en sullen vergeten de medicinale krupden. En voorts tot meerder profijt/saffraen/kaerden/weedt/mee ende vlag/ten ware dat ghy lieber hadt dese dinghen te winnen op een black velt/ met de somer-vuchten. Op d'ander zjde/sullen wy maken den Krup-hof van schoone bloemen en wel-riekende krupden/ met sijn createn en parken oft bedden/ vertiert met veel wtlandsche boomen. Op d'ander zjde van der hagen/ sullen wy saepen en setten de potagien/als erten/ boonen en ander soozten van dergelijcke vuchten: ende oock meloenen/ talwoerden/ concommers/artisocken en dergelijcke meer andere vuchten: ende daer sullen wy oock schypven van de Wepen.

Na de Hoeben sullen wy boutwen den Boomgaert/ oft fruct-hof/ ende daer sullen wy stellen de plaetse van de jonghe plantsoenen om die te verplanten / ende oock om te griffien. Daer nae het biercante van de volwasene boomen die verplant sijn/ waer dat wy oock sullen schypven van zijde-wozmen/ ende van wateren ende oelpen te distilleren/ en appel-dranck te maken.

Na den Boomgaert aen een kleyn beercien/ sullen wy ordineren en stellen den beemt oft wepde van het bee/ en daercontsomme het wiffen hout/ de olmbome/ het elfen-hout/ ende de wilgen-boomen: en over d'ander zijde sullen wy stellen de vishput of byber/ daer na de groote beenden/ voort de profijte ende renten van den Heere.

Tusschen Zupdt ende Boozdt/ sullen wy stellen het zaep-land om graen te zaepen/ en tracteren hoe dat men die sal meten/ oeffenen en bouwen: ende wat hooger op de hoochte/ half opt hangen van den heubel/ en half voben op de hoochte / op de zijde die meest zujft-waert streckt/ sullen wy planten den Wjngaert/ ende seggen hoe dat men dien regeren ende oeffenen sal / oock leeren den Wjñ persen/ met de maniere van ghemeene ende medicinale wjnen te maken.

Tusschen Boozden ende Westen sullen wy stellen ende maken de Waerande/ oopen ander berghstien oft heubelken: ende wat hooger planten ende ordineren t'bosch van opgaende hout/ ende oock vant schier-houdt/ ende daer en tusschen en sullen wy niet vergeten t'ghene dat dient tot het houwen van den houte/ en regeren van de bosshen. Wy sullen oock mentie maerken van het park voort de wilde beesten / van het jaghen van dien/ maer met hopte woosden (want ten is niet van noode/ dat een goet hupsman sijnen tijdt verlijte met jaghen) oock vande plaetse daer Bepphess ende andere wilde Voghelen haer onthouden. Ten laetsten sullen wy beschypven int hopte de maniere van vogels te hangen.

Ende albus en salder niet vele te schijven meer wesen / van dinghen aengaende de lusticheyt ende het pzo-
sijt van een Hoeve / te weten van sulcken als de gene be-
hoort te begheeren / die curieuselyck ende rebelyck wil
leven van zyn landwinningshe.

Wat van noode is eer datmen de Hoeve
maect of bouwvet.

CAP. III.

Ghelijckamen seydte / dat d'eerste timmeragie van een
goet hups moet wesen de keuckien / dat is te seggen /
de reute en de gront / om het hups te onderhouden: also
sal doch het pzinckpaelste punt zyn van eenen Wader des
hups gestus / eer dat hy zyn hups timmert en oprecht /
dat hy wel neerstelyc toefte / dat de plaetse gheleyc hem
toebehoort / ende dat hy niet meer te doen en hebbe mer
eters credituers / renteniers oft gront-herren / die hem
mochten afreckeren van zyn handelingen. Dat hy oock
gefontert hebbe alle onkosten / ende voldoen de solem ni-
tepen van justitie / ende namelijck van de decreten ende
derghelycke / welcke de sekerste weghen zyn / om heben-
daeghs te kooppen: want men vint veel meer sotte koo-
pers dan sotte vercoopers. Dat het oock jaer en dagh
geleden zy / dat hy ghemangelt of nieuwe schulden ghe-
maect heeft / om te suppen ende te klaren zyn erve-
ende dat hy daer niet enen supber aen en hange ten zy
dat hy geheel ende al over konnen is / ende zyn palen af-
gemeten heeft met zyn ghebuzzen / ende ghecocht enen
biede met de haderachtighe: Metten kostien ghe-
sept / dat hy vyz zy van alle pzoessen ende gedingen: of
ist dat hem jec soude moghen noch te doen blyven (ghe-
lyck: men ghemeeenlyck sept / dat erve twist mede bzen-
ghen) dat hy eer aenleggher ende eyflicher zy dan ver-
weerder: ick wil seggen aengaende zyn repusen ende
leen-rechten / van de welcke hy niet meer en behoort
verlozen te laten gaen den minsten penninck / Cappen
ofte oock wat het is / dan een tichel van zyn dack / die
niet lanchheyt van zijde / als sy daer niet weder op ghe-
lept en wozt / veel meer andere tichelen doet af vallen /
ende den hups groote schade toeboecht.

Van de plaetse daer men de Hoeve of het Landt-
huys stellen sal, met alle zijne toebehoorten.

CAP. IV.

Ist dat des Pachtenaers plaetse van gheboort / erf-
fensse of vereregen goet niet en is upt der natupren /
soo bequame als hy wel soude moghen wenschen / soo
behoort hy te sechtken door zyn konste ende neerstig-
heyt te doen door zynen arbeyt / om die soo te verbetere-
ren / dat hy daer mede moghen te vreden wesen / endi-
genough hebben om hem selven ende de syne daer op te
onderhouden / ende een hups op te rechten. Want hy en
soude niet meer konnen begeeren (ist dat het ghemee-
spreek-woort waerachtigh is) dan binnen hondert
jaren een Landtman / ende binnen hondert jaren een
Edelman te wesen.

Datmen hier soude willen laten booz-staen / van de
ghelegentheyt van een Hoeve / die sulcks ende soo vol-
maect ware / dat daer niet aen en ghebzacke / 't soude
my duncken te wesen / een dinghen bukten alle redenen.
Het is wel waer / waer datmen sulcke plaetse mochte
binden / daer de locht 't water ende de aerde sulcks gun-
nen wouden / het soude seer wel te passe komen: Maer
Kepfers en Koningen moeten wel te vreden zyn / met
de gelegentheyt van haer lieder landen / d'een wat hee-
ter / d'ander wat houder / d'een wat meer ghenepgt tot
verroftinge / d'ander wat onpzoftelijcker om vruchten
boozs te bzenghen / ende sommige andere van middel-
baer sooyte. Nochtans hoe wel dat de plaetse niet al upt
soo vruchtbaer en is / als men soude begheeren / noch so
bequaem als de groore Landbouwter Cato begeert: zoo
is niet te min van noode / datter zy eenighe goede hulpe
van de locht: want al ware de grondt vruchtbaer / ende

dat die alle volmaect hebben hadde / die men soude mo-
gen in een velt beghe: ren of wenschen / nochtans ist dat
de locht quaet en ongesont is / 't soude een groote dwaes-
heyt zyn / kost ende arbeyt daer aen te hanghen. Want
waer men is in eenparich perghel van zierck woeden of
sterken / daer en is niet alleene 't plucken van de vruch-
ten / maer oock 't leven van de arbeyders alghes in pe-
rijckel / of om beter te seggen / de doodt is daer sekerder
dan het pzoft. Daerom soo moetmen (indien moge-
lyck is) een plaetse kieser / die verre van marasschen en
van den oever der zee gheleggen is / ende waer noch de
Zupde / noch de Hooyde / noch andere derghelycke soz-
ghelycke wunden gemeenlyck blasen / ende die oock niet
geheel en is tegen het Zupde of Hooyde gelegen / maer
sonderlinge die eenige goede gebuzzen heeft / gemerckt
dat een onverbzagelycke sake is / altyts twist te hebben
met eenen quaden ghebuer. Oock die verre is gelegen
van eenige stercken oft plaetsen / daer garnisoen ligt /
om het perghel van den overlafst ende moet willicheyt
der Artyghs-knechten. Die oock verre gheleggen is
van rivieren ende sterck-loopende wateren / die lichre-
lyck ober loopen / om de onkosten die daer mogen vallen
van de dijckagie. Hoe wel dat ick seer wel soude beghe-
ren / dat se niet seer verre ghelegen en waren van een ri-
viere / die niet sterck en loopt ende schip daer is / ten ey-
de / dat de luyfsochten / souden moghen met kleppen kost
eiders geboert woeden / om pzoft daer af te hebben / en
sonderlinge ontrent eenighe goede Stadt / om van de
vruchten meer gelts te maken ende beter te bere oopen.
Wel is waer / hoe wel dat de noode de konste u ooydts
bzenght / ende de sozgh / kleschheyt ende arbeyt van de
perfoone verwerke / soo en bintmen geen ongerief / he-
en heeft eenighe ander gherief tot vergeldinge: ghelyck
op warme plaetsen / daer groepen de goede wijnen ende
vruchten die men bewaren mach. Op koude plaetsen
konnen seer veel sotte wateren / ende somtijts zee-wa-
teren / die groot pzoft by bzenen. Op andere plaetsen
als de aerde boven niet vruchtbaer en is / soo is sy mee-
stendeel onder vol van gesteenten / ende versj-wercken /
ende andere derghelycke dinghen die sulck verbeterren.
Daerom so sullen wy te vreden zyn met de plaetse van
onser gebozten / oft van onser wooningen: ende ist dat
se sulck niet en is / als een curieus mensche / die niet lich-
telijc te vernoghen en is / wel begeeren ende wenschen
soude / so sullen wy ons beste doen / om die te verbeteren
door de middelen die hier nae sullen verhaelt woeden.
Seer luttel Hoeben bintmen staende / op plaetsen daer
en is wat op te seggen / gelyck gebzck van water op ef-
fene ende verheven plaetsen: Sommige quartieren zyn
van natueren fantachtich / sommige seer waterachtich
ende nat / d'een crichtachtich / d'ander srenachtich: some-
nighe zyn hepachtich ende bequame om wat gaert
te planten. Niet te min het zy sou het wil / men can niet
bouwen of tinnieren op so vreden plaetse / men soude
wel moghen nemen ende kieser / die best ter Samen is
gelegen tot gesontheyt van de bewoonders / en schick
die tot zyn gemack: maer het pzinckpaelste is den gront
van lant / dien de timmerage noot sakelijck onder wo-
pen is / ende daerom dat het hups pzinckpaelst ghe-
maect woedt.

Ist sake van dat de plaetse hooghe ende effen is / ende
ghezec heeft van water / so moetmen maken waterach-
tighe plaetsen / ontrent uwe frupt-hoben / en een risterne
in u hoben / ende soo u lant met bozen graben / die langhe
mogen de vruchticheyt houden: Maer is het lant ver en
seer goet / soo en behoofmen dat so dickwils niet te mis-
sien / ende niet meer dan te vier jaren eens laten bzalie
liggen. Ist dat ghy daer enen bozneght maect / bzale
dien met een paleys / en soo bzect / dat ghy telcken mocht
op halen / ten minsten een half bat waters / twelcke ghy
doen gieten sult in befouder baken / en bewaren tot be-
hoef van u volc en bee: maer boven al moetmen sozgh
bzagen / om te bergaberen ende bewaren het regenwa-
ter / het zy in regen-baken of ander sijn. Den reghen-
bakk sal ghestelt woeden op sulcken plaetse / dat daer in
sal

sal trogen bergadert woorden/twater van alle de dacken vanden huyse/ de welke ooc met terras sal gemest/ en seer wel van binnen beset woorden/ op dat het water niet dooz en brynge/ ende den smaecte vander aerden niet en cryghe. Sommighe woorden palinghen ende ander t' dier v'fch/ in hun reghenbarken/ om daer gheboet te werden/ ende om dat dooz hun eenparich roeren/ t' water soude lichter woorden/ ende eenichsins de natuere crygen vande isopende wateren/ maer sulcken water en is geen'ing noch menschen noch beesten goet ende gesont. Het ware deel beter datmen clepne kepen in den grondt vanden reghen-back leyde/ want daer doze woordet water verberet ende goet ghemaeckt.

Daer en boven soo sulc ghy/ om het ongerief vanden houte/ op sommighe plaetsen niet verre van u huys/ het landt doen inager maken met sandt/ calck/ ende gemeyne affeygen / ende van sulc ghy daer saepen oft planten/ als sulcke soozten van boomen als u alderbest sulken moghen te passe comen/ hoe wel dattet goet ware/ eer ghy sulcx doer/ te pzoeben wat manieren van boomen datter best groepen ionden. Ist dat uwe erve seer eicht tot aen t' water/ of riviere/ soo sulen u benden staen nader t' water dan u huys/ het welke dooz het te naer staen vande rivieren / seer subject soude wesen den catharren ende sincken vanden huyse: Het is wel waer dattet seer goet is/ niet verre vanden water te wesen/ om het gemak/ soo wel vande beesten te wateren / als om lijnwaet te wasschen/ vellen te blooten/ vlas ende kemp te wepche/ ende lijnwaet te blepchen/ of ooc om u graen te malen/ en u vuchten van den velde te moghen senden inde steden: maer men moet kiesien de plaetse die hoochst verheben licht/ om het huys daer op te stellen.

Seck late vanden de wellust vande Princen ende groote Heeren/ die om haer heder ghenochte/ inden Somer haer heder wooninghe hebben/ ontrent waterachtighe plaetsen/ die exel entelge ghebouwt sijn/ verciert met wateren ende met alle lusticheden: ten behoort oock niet de cost onsen Water d'z huysegens eentichsins den luste hoe vergaen: want de Princen hebben/ waer mede om haer heder logijs te veranderen/ na den tijt vanden jare/ ende dickwils nae haren lust van viercantich rondt te maken ende van rondt viercantich.

Op een drooge plaetse of het berchachtich landt sulc ghy neerfichept doen om soo wel u huys te stellen/ dattet staer recht int Oosten / ende opgaen vander Sonnen in Meerte ende September.

Ist datter is een heubvelken oft cleyn berchschien/ soo tinniert boven daer op teghen het Oosten: Ende ist dat ghy in coude landen zijt / maect oock vensters teghen het Supden ende luttel of geen teghen het Noozden/ ten ware op de coelen/olders: daer ghy u graen ende ander derghelike dinghen wilt leggen / daer t' ghemoynte ende Calanders moghen in comen. Aen de Noozt-syde van den huyse/ sulc ghy een dicht boschlien planten / om u huys in den Winter teghen den Noozden-windt te beschermen: Waer ist dat ghy zitt in heete landen/ soo sulc ghy u boschlien op de Supt-syde stellen/ om u huys te beschermen booz de Supde winden ende hitte ver Sonnen/ ende sulc v'z uwe vensters teghen het Noozde maken / principalgch op uwe cozenolders.

Ghy sulc oock soechien/ de bequaemste plaetsen van u landt/ booz de vuchten/ booz t' graen ende booz de benden/ ende stelt ooc uwen w'inggaert tegen het Supden: Ghy sulc oock doen maken sommighe crupsvenster/ alhestoffeert met haer buyten vensters / op de Supd-syde/ om die open te doen als den noozden wint wapet. Men vint sommighe plaetsen in berchachtich landt/ die seer begheeren de locht upt den Oosten: nochtans willen zy oock wel wat mede derfen vanden Supden/ om de warmte die hen seer van noode is.

De bozreputten zijnder ooc wel van noode / maer om te vanden de plaetse daermen die behoort te maechen / soo moet men kiesien het Oosten int beginfel vanden afgaen nae het Noozden / en gemensing het Weste/

maer nochtans beter naert Supden maer men moet/ naer datmen op diverse plaetsen/ het aertrijck heeft booz voeten woordt ende v'f voeten diepe ontdeckt / ende smogghens metten opganc van der Sonnen daer weder ghecomen is / luysteren hoe dattet clinckt onder t' ghestoot van eenen hulsten stock / daer onder een pfer oft metalen wielken aen is / ghelyck het onderste van eenen schapers-spy et sonder haeck/ ende luysteren daer metten oozen scherpelyck toe / hoe dattet onder luydt oft clinckt / het zy ghelyck eenen moztter/ oft steenachtighe aerde/ oft clepe/ oft ander aerde die seer hert is/ ghelyck een glas dat ghecheurt is/ of anderstus/ ghelyck een hollicheydt die seer diepe is / ende den aert van eenen steen-put heeft: want dat is het sekerste tecken. Of men sal in Woogstmaendt of Septemb'ze / als het aertrijck wel drooge is/ recht booz der Sonnen opganc plat op d'aerde legghen / metten aensicht teghen het Oosten / ende kiesien de plaetse daer ghy eenighen domp/ghelyck een cleyn woelken siet opghen / want dat is een tecken dattet water daer hooghe is. Oft om cozter experientie te hebben/ soo salmen putten bier voeten diepe maken / ende daer in sponsten oft wolle vlesien leggen die supder ende wel drooge sijn/ deckende de selven met tacken van boomen / oft bladers van crupden/ ende wat tydts daer na de selve weder upt nemen/ de welke ist dat sy dorcht sijn ende nat/ gheven te kennen datter veel waters is / na de vochtigheyt die sy hebben/ maer ist dat sy drooge sijn/ soo en is t' aer gheent water. Wele nemen booz een tecken van veel waters/ als sy met schoon ende v'zoogh weder / dompen ende woelkens sien upt der aerden op-rysen. Daer sy af/wat dat wilt: men mach hem niet verlaten op de crupden die daer boven op wassen / booz dat men eerst de pzoebe gedaen heeft: want onder de groote Water-bloemen ende Hoefbladeren/ Wegebze/ Anoopgras/ W'fvingher-cruyt/ Clavere en Gerbe / en is t' water niet verre af: maer ten deucht niet/ ten zy datmen wel diep graeft: onder Verbene of Hiercruyt/ woort somtijts gevonden/ goet ende diep water/ na dat de nature van der aerden is/ en dat de ader schiet upt den grondt met bobelen/ het zy van root zandt of grauwe roise/ ende niet van ter zijden / die terfontt verdozogh't.

Men moet om putten te hebben / die seer goet van water sijn/ ende nimmermeer drooge en woorden/ principalgch kiesien/ fabelachtighe of swerte/ oft steenachtighe aerde/ die vol liepen is/ of root of klepachtich/ maer sonderlinghe/ de gene die klepachtich ende fabelachtich t' saemen is / ende niet kerichtich/ lijckachtich ofte moerachtich is/ noch oock daer Wilghen of Aier/ ende ander dierghelike planten groepen / die van waterachtighe bochtigheyt boozds kornen / want hoe wel dat sulcke plaetsen veel waters hebben/ soo en is nochtans t' selve niet goet/ ende verdozogh't lichtelijck. Daer om sulc ghy maken dat u putten soo ver te van de mestpoelen staen/ als moghelijck is/ of van eenighe andere plaetsen/ die dooz de pisse van de beesten de selve souden moghen hinderelijck wesen / ten zy dat se seer diepe waren. Wel is waer/ dat de putten soo veel beter sulken sijn / als die hoogher van water ende niet seer diepe en sijn / want al ist dat t' waeter van sulcke putten in den Winter min warmte heeft/ ende in den Somer niet so koel en is/ soo salt nochtans mits dat meer beplachtich is van de Sonne ende locht (welcke twee t' water seer goet maechen) veel beter sijn: maer ist dat men booz de natuere van de plaetsen/ de putten veel dieper maect/ men sal de fonte van den water moeten beteren / booz vele ende dickwils te putten / want het veel rueren sal t' water goetd maken/ maer boven al so en moet de put geen'ing ghedeckt sijn.

Op sulcke plaetsen sijn oock de fonteynen wel van noode / soo wel om tgerief vanden water dat heel beter en lichter is van vande putten/ als oock om de fruyghydt vander Hoebe / maer om hun anders te binden/ soo moetmen de middelen ghebruycken / die v'p vande putten gheschreven hebben / uptghenomen datmen

tegen het Hoorden moet kiesen/ den voet vande hooghe ende groote Bergghen / waer in dat holle plaetsen zyn/ niet pleuen omringelt / want in sulcke pleuen vergadert hem d' water by een / ende dat als ghy overbloedichheit van water begheert/ maer ist dat ghy d' excrementie van den water begheert / soo moeren kiesen plaetsen die hooghe ende open ligghe / waer as den afganch teghen het Oosten staet / want het water van sulcke Fonteynen is beelichter ende subtylder / ende hoe daer stercker loept ende van boorder comt / ende dat meer locht's en Sonnen heeft/ hoe dat beter wordt/ principaelich alst af-comt van hooghe storsen / als oft gheslagen ende ghebroken ware/ dooz het stepl af-ballen vande steenen ende oneffenheyt vande Rorsen. Men moet oock aenmercken dat sulcke Bergghen vol sijn van knooppzaz / Wegbyze/ Peerdsteert/ wilde Poleye/ Vrouwen-hapz/ Gerwe/ Cameloen/ ende generalich ander Crupden ende Planten / die van selfs daer groeyen ende upt der natueren gauen staen/wel gefackter/wel dicke ende wel ghebloepet.

Den bequaemsten tijdt vanden geheelen jare/ om sekerst de aders van putten ende fonteynen te vindē/ zyn de Maenden van Augustus en Septembze/ want dan merctmen wel de kracht van de aders/ als daerde dooz de groote hitte van den Sommer/ gheen vochticheyd en heeft van den tegen/ ooc salmen wel versekerē sijn dat sulcke Aders nimmermeer en sullen verzooghen.

Indien gebeurt dat die Ader van der fonteyne/ wat verre ghelegghen is vanden landt-hupse/ men sal d' water daer mogen leyden dooz clepne Beecrkens/ of noch beter dooz Horen ende Conduyten van loot / oft hout/ oft ghebaken aerde ghemaeckt. De beste sijn die van Ellen/ houdt / oft van Beck-boomen/ daer upt dat den Derst bloepet / om dat sulchen hout bet ende heet is / welck lichtelijck teghen het water mach staen. Daer na die van ghebaken aerde / ten ware datter water dat daer boze ghelept wort/ verstoppinghe oozsaect. Dese moeten twee vingeren dicke sijn/ ende aen d' een eynde scherpe enen halben voet verre / om in malkanderen te sluyten. Die van loot sijn de quaerste om datter water dat daer doze gebrocht wort eenighen quaden aert van het loot cruycht/ so dat d' wil den hup-loop ende ander bergelijcke siekten oozsaect. Maer dese Conduyten moeten seer wel beset ende gheseteken worden met een Ciment/ghemaeckt van onghelust Calc en Derskens smeyt/ of van Derst ende wit van Spers/ of van Calc wit van Spers/ Die ende vissel van pfer/ want alle dese dingen wederstaen de rottinghe ende corruptie die van den water comt. Ist dat eenich gheberchte het leyden vanden water vele / men sal daer moeten passagie maerken: Maer ist dat eenige dellinghe selve belat/ men sal daer kisten maerken/ ofte staken stellen/ om de Conduyten van den water te draghen.

Ten s' nier ghenoech / datmen Aders van Putten ende Fonteynen gebonden heeft/ maer men moet noch letten op de deucht ende gesondtheyt van den water/ als Aristoteles leert: Want na dien ons leven meiste deel is ghelegghen in 't ghehuych van desen Elemente/ soo is wel behooylich dat de meester vande Hoeve sozghē draghe/ datter goedt water sp / ghemerckt datter water den principalen danch van sijn dienstboden moet zyn / ende dat het broodt dat sijn zyn huyfghesin etet daer mede geknedet / ende de meeste deel van sijn spijse ghesoden wordt. De beste ende ghesondste water van allen is het reghenwater/ principaelich 'tghene dat in de Sommer valt alst wel doondert ende blisemt. Nochtans maect reghenwater harde cameranch / principaelich 'tghene dat in nieuwt ghemaecte regdenbaken bewaert wordt/ oock soo bederbet haest upgheromen 'tghene dat in den Mey valt/ ende alst bedorven is/ soo maect een heescheydt ende clepnen hoest / ende bederft de stemme. Daer nae ist Fonteyn-water 'tbeste/ dat vande bergghen afcomt / ende dooz steenen ende rooten afloopt / daer nae het put-water / oft 'tghene dat upspringht int ahanggen vanden gheberchten/ oft

dat in diepte vande vallepe/zynen oopzponck heeft. Het vierde is het Sibier-water. 'tquaerste is dat van de vybers ende marasschen/ waer principaelich 'tghene dat niet en loopt is d' alderquaerste ende om ghesondste. S'neuw-water of van ijs/ is d' onghesondste van allen / om datter coldste ende aerdbachichste is / mits dat dooz de warmte ende cracht der Sonnen/ niet en is sabtyl ghemaeckt. Mengende 'twater vande Putten ende Fonteynen/ dwelcke niet en wordt alrij's ende op allen plaetsen goer gebonden/ sijn deucht salmen kennen/ ist dat geenen smake/reucke oft verwe en heeft/ nochtans seer claer / ende t'coleur van der locht hebbende / terstont de verwe aennemende/ van 'tghene datter in gewoppen wordt / ende ist dat supber is / inde winter laeuw/ inden somer cout/ haest om verwarmen/ ende terstont weder cout: in d'welcke erwteten/ boonen ende derghelijcke dinghen haest ghesoden worden / ende dat eenighen tydt in eenich dat ghesaen hebberde/ t'z van coper of silber dat schoone gheschuer is / gheen verwe noch vleckē achter en laet / oft in eenen ketel ghesodert zijnde/ in den bodem gheen vuylicheyt en laet. Gock ist dat de ghene die daer af d'urcken/ een clare stemme hebbe/ gesont van boyst zyn/ ende een claer ende natuerelijck coleur van aensicht hebben. Ten laetsten t'ghene dat met dese ander teekenen seer licht is/ ende dien acterbolgende/ so sal dooz d' alderbeste gehouden werden/ 'tghene dat meest heeft vande boozsepte teekenen ende qualiteyten. Nu om te weten welck water het lichtste is/ soo weecht elck water by ghelijcke mate/ oft neemt twee / d'z oft vier doerckers van selve lijnwaet van eender lengde ende b'erde/ na de quantiteyt vande soozten van water/ die ghy tegen malkander wilt proeven/ ende maect teich van dien rat in zyn water/ laet de selve uptlecken / ende merck d' een rat d' ander / want het water daer in datter lichtste heeft nat ghemaeckt gewest sal alle d' ander in lichticheyt te boven gaen. Wel is a' aer dat de lichticheyt vanden water so wel niet ghemerckt en wort aen het wegen/ als gedroncken zijnde/ dat geen gheboelen van s' waer heyt en geeft inde inghe-want/ en dat terstont neberdaelt/ ooc dat terstont warm ende weder cout wort.

De doze plaetsen ende berchachtige landen v'zengen ghemepnlich boozs harde steenen/ d'welcke men siec aen het haubelen vande rouwe en scherpe aerde / ende van den steenen die daer op ligghe/ de welcke tot anderen tijden/ daer souden mogen gevallen ende gewoppen zyn/ so datmen sountijts bindt op de ongeackerde aerde het fatsoen van vruchten ende van gauen / vast by een vergadert ende hart gebaken als steen: boven dien/ dat het graben seer haest daer of d' experientie bewijst / soo mach u dat dienen om te maken het afluypen van utwe porcken ende wijngaerden/ ende om eenich ander gertief te maken/ sonder t' profijt dat ghy noch doen mocht int hercoopen vande ghehouwen steenen daermen de hupsen afmaect. Maer wacht u booz t'bedorft vande steenhouwers/ die ons dicwils haren arbept leenen tot schaede ende verlies.

Ende booz soo veele alst aertrijck aengae generalich ghemomen/ soo draghet alle vruchten/ granen / erupden/ boomen/ metalen/ steenen/ ende ander dinghen die hem in sijn scheppinge hebben toe geeynt gheweest/ waerom dat van den Oubers niet goeden rechte de Moeder ghenoecht wordt. Maer hoe wel dat alle aerde / mits dat se cout en drooghe is van complexte soude moghen alleens gheacht worden / soo r'rijckste nochtans diverse qualiteyten / nae de particuliere ghelegdentheden van haer gheweeste/ ghebuerschap en deelachticheyt van dinghen/ die van contrarie complexien zyn: waer upt dat haer diverse soozten spuyten/ ende oock ghebeert / dat alle aerde alle dinghen niet en draecht / ende niet meer dan een oft twee dinghen ten hoochsten. Daerom ten eynde dat ghy alle rost ende arbept souden moghen sparen / soo verfoekt of dooz utwe expertente/ of dooz draghen aen utwe ghebuere/ wat vrucht/ wat gauen/ of wat soozte van boomen daer alderbest

der best groepen. Want men vindt sommige plaetsen die niet anders dan rogge boozts ende vengens: d'welcke is teghen den aert van den gront: Anders niet dan clare terwe onder alle Sommer-vruchten/ ende souit gors de metalen. Ander contrerepen zijn vruchtbaer in hoven ende scrupthoven/ ander van graen ende scrupthoven/ ende ander van menschte van Hop: Nochtans mach die neersticheit van den Wader des hupsghesins dooz zijne siroechheyt de cranchheyt van eenen gront temmen/ gelijk alle beesten dooz den arbeit vande menschen moghen ghetemt werden.

Op waterachtighe plaetsen ende voochlant/ moet men hem behelpen niet t'gerief van den wateren/ de welcke ghy dicwils afrecke sult met siupen ende gosen tot pzoftj ende beteringe van uwe wepde/ byders ofc vrischputten/ rondt somme de welcke ghy op de rye daert best te passe comt stellen sult sulcke boomen ende plantsoenen die pzoftelyc zijn ende geerne wassen ontrent de wateren. Maer boven al moet men wel gaen de gront vande lande/ die in waterachtighe plaetsen dicwils verschillende ende vzeemt is/ ende daerom ist seer goet na de natuer vanden grondt de boozsepde boomen oft plantsoenen te setten ende te schicken.

Als u hups alsoo gestaen ende ghelegghen is/ soo salt te stercker wesen ende oock te lustiger inden Sommer/ maer altyts meer reparatie behoevende/ ist dat ghyt rontomme bewateren wildt ghelijck een eplandeken/ somē sien mach op veel plaetsen in Vlaenderen/ welcke plaetsen het gherief hebben om tot allen tijden ende stonden visch te crjgen/ wilde vogelen/ boomen/ so wel scrupthoven als andere/ daer men bacninge ende timmer-hout af maect/ ende daer toet gherief van seer goede wepde. Maer boozt de ghesontheyt van u ende van uwen hupsghesinne en ist niet goet/ pncipalghc indē Winter. Daerom het beste is te timmeren op de hooghde/ ende te laten de wateren beneden/ om t'ghesichte niet lust te vermaken/ ist dat ghy het middel niet en hebt dat gheheel rontomme te besluypen ghelijck een percom u groot wec ende ander beesten/ die op dese plaetsē wel aerden/ upgenomen de schapen.

Ist dat uwe hoebe meestendeel is gelegghen in wildernissen ende hepe/ ghy sulter af maecten winnende lant/ ende dat in zjn nauwere stellen niet neerstelijck ende dicwils onniet te spitten/ want bysen/ varent/ en aude re d'ghelijcke crupden sterben lichtelijck als het lant dickwils gheackert wozt. Maer ist dat ghy dit noch eer ende sekerder wilt wtroepen/ so sult ghy lant de twee eerste jaren mesten/ en lupinen of boonen daer op zaepen/ op dat ghy werch nemende tgebrēc van uwe acker/ eenich pzoftj sout wogen daer af hebben.

De steenachtighe gronden mogen gesupbert wozen met de steenen wech te nemen. Maer ist datter is groote menschte/ soo salmen daer af hoopen maken op ycker plaetsen vanden acker/ ende by desen middel sal d'ander deel leech ende pdel wesen. Oft dat noch beter is/ als de dach-huere vande wercklieden sullen goeden coop zijn/ soo salmen het landt seer diepe graven/ ende in diepe putten de steenen begraven ende met aerde oberdecken.

Ist dat de hoebe meest in bosschens is gelegen/ ghy sulter zaep-landt af maken/ die boomen met hun woztels gheheel wtroepende: Maer ist datter niet vele en is/ soo sal ghenoech zijn de selve af te houwen ende te verchanden/ ende daer nae het landt onniet te spitten. Ende sulcken landt is ghewoone boozt d'eerste jaeren veel vruchten boozts te venghen/ om dat de vochtigheyt ende substantie die van te vogen besich was om boozts te venghen ende te boeden boomen/ hagen/ ende krupden/ haer nu gheheel schickt totten graen datter ghesaep wozt/ oft om dat het ghemaect ende verbeterende vande bladeren ende crupden van deel jaren die wt der natueren boozts vrocht eer dat onniet ghespit wert/ naederhandt ghenoech was om veel vruchten oberbloedich te boeden ende boozts te venghen. Maer alst van zjn eerste voet sels bevoost is/ soo wozt

het metter tijt magherder/ verliesende de verscheit en vrochticheit die daer dooz sommer onderhouden wert/ waerom dat oock so vruchtbaer niet en blyft alst was int beginfel.

De santachtighe plaetsen moghen ghebeter wozen met Mist ende Marghel/ die nochtans sonder alle dinghen dooz de middel van sommich water onder d'aerde in sommighe contrerepen haerlieder Meester wel pzoftj doen: Maer sy begheeren oock ruste ende veranderinghe van zaed. Ghelijck ront zaeden den rogghe: de maniere om die te kiennen is gemeene. Als het zaet vet ende geel is/ dan ist goet boozt graen/ maer alst wit ende drooghe is/ sootst bequaem tot vrischagie ende wilde vruchten. Maer nu moet men hem voegen na den aert vant lant/ zude daer na zaepen ende planten op plaetsen die daer toe bequaem zijn/ en t'gene dat daer geern wast/ gelijk Erten/ Boonen/ Vris/ Boeck-wepde/ Lins/ Vitsen ende dinghen die gheen groote verticheit en soeken.

De vette gronden zijn goet om wijngaert te planten/ de welcke oock boozts vengghen seer veel terwen/ soo verre alst een drooch jaer is/ sonderlinghe inden Mey/ maer seer luttel ander vruchten. Oock alst een seer nat jaer is/ soo vengghen die boozts luttel graens/ ende seer veel stroo.

Routw ende onessen lant is seer quaet om oeffenen/ oock en venghet geen terwe boozts/ noch pet anders/ dan seer luttel/ al ist oock dat de tijden vanden jaere in reggen ende droochte ghetempert zijn. Om sulcken lant te beteren/ so sult ghy dat seer wel om spitten ende ackeren/ ende met veel mest dicwils het maken: ende also sult ghy dat beteren/ ende benemen de groote hitte der Sonnen/ oft de straffe winden ende bozt: maer sonderlinghe en soeket geen reggen want het water en is hem niet van seyn.

Het clepachtich landt/ ende dat seer vet is/ wil ober al grooter ende dieper vogen hebben in het ackeren/ om het affincken vant water/ dat upter natuerē daer mede ghemenght is/ ende dooz de verticheit vander aerden soo ghemackelijck niet affincken en mach. Dese plaetsē en is soo nut noch bequaem niet tot boomen/ noch tot wijngaert/ dan tot sommighe scrupthoven/ die wel gheoeffent ende onderhouden zijn. Timmer daer op reggen den aenstoot van den windt en van onweber niet verre vande riviere/ ende neemt d'een helft van den Oosten/ ende d'ander helft vanden Noorden/ om dat dese plaetsē tot verrottinghe gheneycht is ende onghesont.

Den crjgt gront ende schaille-gront is ghesonder/ hoe wel dat hy soo vruchtbaer niet en is: Maer men moet dien wel beteren/ ende bezaepen ende beplanten met t'ghene dat hy begheert: Want het pncipael van eenen hupsman is dat hy wel kenne den aert ende natuerē van zjn Landt/ ende daer op niet en zaep oft plante t'ghene dat hen contrarie is/ t'zj wat bate dat men daer toe doe: Want men heeft niet meer pzoftj vant lant met bedwanck/ dan vande beesten met ghewelt: Want ist dat sy u dienen dooz ghewelt/ so costen sy u soo veel te meer dooz quetsuren/ siekten ende andersins/ ende en blijven niet langhe wel te passe. Ende oock het is een oudt segghen/ dat een goet Wader des hupsghesins meer letten moet op het pzoftj ende lange dueren van t'gene dat tot zjnen dienste staet/ dan op zjn ghenuchte ende epgghen pzoftj alleen.

Alle lant daer goeden wijngaert op wasset/ is steenachtich ende santachtich oft hepachtich/ ende groept alderbest op de zup-zyde vande hooghde/ of ontrens het hangen ende nederbaleen aen de riviere: Dit quartier en is soo goet niet boozt graen: op het effenste van desen moet men mesten ende t'landt beteren: Maect daer u hups int hanghen vande hooghde regghen supt-oosten/ maer en gaat niet verre vande riviere/ om t'gene dat hier boozt ghesep is.

De beste aerde is de swerte/ die lichtelijck vzeekt/ dat is te seggen/ die lichtelijck tusschen de handen bygfelt/

selt/ende die bet ende sacht int handelen is/want die is nut ende bequaem om alle vzychte oberbloedich voozt te brenghen.

Om nu generalijck te spreken/ men sal mercken by dese middelen dat d'aerde veel vzychte sal voozts brenge/ist dat sy swaerachtich/ of gelachrich is/ist dat sy niet licht van eenenschop/ als d.e gualck gheoeffent wozt/ist datse niet slychachtich en is ghewozen doozt' geweld vanden oberbloedigen r'ghen. ende datse alle het water indruet datter vallic n' act. de selve vochr'hept ende verschept langhen t'ide behoudende: ist datse inde Winter boven niet hart en wozt: ist datse onghoeffent of niet gebetert zijnde doozt crach: van ackeren oft van veel meist lustige crupden ende hooge en rechte bomen voozts brenge/ die dicke ende getacket zijn ende veel vzychten die goet en smaerckelijc zijn voozts brenge/ of datse vzychbaer van cozen is: ist datse doozt nat maken of regenen willet/ swert wozt/ ende niet lepp'achtich of grins: Ist dat het water dat daer af loopt soete is/ oft dat in soet ende goet water gewepcht den tijt van twee of dyp uren/ de smake vanden water niet en berargeren d'welcke men sal pzoeven na dat gesyget ende claer gewozen is: Want upt der natueren so houder water dat wt der aber comt / of daer per inne ghewepcht is/ den smake van zijn aerde. Ist datse wt gegaven zijnde ende twee of dyp dage daer na weder inden selven put daer sy wt gegaven is gedaen zijnde/ haoger comt van den put is: want dat doerbe so ist een vette aerde/ Maer ist dat se effen den put bullet sonder meer so ist een middelbaer aerde: ende ist dat se den put niet en bullet/ soo ist een lichte aerde: Voozts ist datse beregent zijnde eenen lieflijcken reucke geest. Ter contrarien soo sal een aerde licht en quaer geoozdeelt wozen/ die alle dese teekenen van deuchden niet en heeft/ principelijc die rap ende clepachtich is/ vol crins/ witaerachtich ende die heeft/ die oock te seer hart is/ routw en vast/ of waterachtich ende moerachtich/ die eenen soueten of bitteren smaercke heeft / die bittere coude ende doornachtige bomen ende crupden voozts brenge/ als Palmen/ Waren/ Hepe/ Alsem/ Geneber. hout/ Labender/ Bzem/ Stekende Palme/ ende ander bergheleijck crupden/ gelijc oock ter contrarie Biesen/ Aiet/ clepne crupden/ Clabers/ Habich/ Bzamen/ Slehen ende ander dergelijcke dinghen de deucht ende vzychbaer hept vander aerden bewysen: Want de voozsepde dinghen en wozen niet veel ghebonden dan op soete gronden van aerde.

De timmeringhe ende t'begrip vande Hoeven.

CAP. V.

Een cleyn hups van goeder stoffen niet seer costelijck/ wel gelegen ende gerieelijck gemaect: (soo datter van alles wat sy) is beter dan een costelijcke groote plaetse/ daer de groote personagien na haken: Oft die niet lanchhept van tijde haren meester bedwinghe tot bercopen: want de goede Cato seyt/ dat de meester des hups ghesins behoort soo vele te doen met cleynen doozt zijnen arbept / dat hy meer hebbe te vercoopen dan te coopen. Oock behoort men dicwils zijn hoebe bupten te gaen besien en die te repareren/ om dat het verballen van eenich deel oft van eenich dinc daer dienende/ dat maer een jaer alleen ongereect en is blijven liggen/ dypmael meer cost te vermaken / dan het binnen een maent of veertien dagen daer na getost soude hebben: Hier en heeft niet te bedieden t'gene dat sommige segghen/ dat een hereden lant half gheten is/ ende dat een verre gelegen lant niet by en brenge dan flesschen ende pdel potten. Want ic verstaet dat de meester daer meer ende gepastelijcker sal wesen van inde stad/ en dat hy hem schicke zijn voetsel daer op te halen ende pzoepelijc te leuen/ andersins sal hy een hups oft hoebe hebben meer vooz zijn dienaers dan vooz hem selven/ ende die meer sal costen dan pzoijt gheuen. Voozts vooz de

reste/ dat hy bupten woonende/ zijn gheneuechte nemt in het philosophere/ en t'regiment van zijn goet neerstelijc gae staet/ sonder zijnen tijt te berstgen niet jaget/ niet bancketeren/ met groot geselschap aen te houden/ niet d'oncken d'zinken/ ende niet de gasten te onthalen die hem obercomen/ ende boven maten hem te begebē tot zijne genuechten/ ende tot welluste des geests.

Het hups sal ghemacht wozen boven op een cleyn berchshen oft heuvelken/ inden dat u lant bukrachtich ende berchtich is/ want hy desen middel salt ghemeten een vrye locht/ ende een schoon uptien hebben/ t' sal ooc bewaert zijn tegen het leisel vanden nebel/ noch inden winter doozt de voozt te seer rout / noch inden Somere seer heet/ ooc en fullen de wateren die vanden gheberchte afcomen t' fondament vande hups niet bederven/ maer om dat den wint ende regen niet en soude te seer onder wozen/ so sullen de deuren en vensters tegen het Ooste gemaect wozen: Want de winden/ die van dat geweste comen zijn doozge en meer warm dan rout/ oock seer ghesont soo wel vooz het lichaem als vooz den geest vande menschen: en de warmte des Sonnen die moogens in hups comt/ vermindert ende bjeerct de grobichept ende dypsterhept vande locht: jas hoe dattet hups meer tegē het Oosten staet/ hoe dattet inde Somere lichtelijcker den wint sal ontfangen/ ende inde winter min vande voozt ende quaet weder geuele zijn. De cozen solders sullen van vensters pprincipalije tegen het weste hebben/ ende ooc een uptien tegen het Noozde/ om reden voren verhaelt. Maer de stallingen van alle beesten/ sullen de vensters teghen het Sypde hebben. Wel is waer dat inde Peertstallen een venster moet staen teghen het Noozde/ die men sal int heetste vanden Somere moghen open doen/ ende dat ten tijde datse rusten/ dat is op den midbasch/ want ist dat sy daer geen vercoelinge en hebben/ de hitte vande Somere die inden stal soude staen/ ende de warmte vande Peerden die daer zijn/ soude de selve so doen sweeten en las maken datse daer souden meer moede wozen dan inden ploech. En aengaende de reste vanden hups of den neerhof/ daer en is niet veel aen ghesegen waer dat ghy die stelt/ hoe wel dat seer wel te passe soude staen tegen het Noozde. Nietemin dese ordonantie van twee vensters te stelsē ende de ozbonneren en is so seer niet bedwongen/ of men soude die moghen veranderen nae de natuere vanden lande daer de hupsen gestelt wozen/ ghemerct datter in sommige gewesten winde gebondē wozen die daer gemeynlicke waepen/ de welcke na de aert vande plaetsen daer sy passeren/ met brenge eenighe hinderlijcke of lutrel pzofterende quaethept/ op welcke plaetsen ghy ooc sult mogen de voozsepde ordonantie veranderen. Ende om de waerhept te segghen/ ghemerct dat men doozt de vensters ende bupten vensters de Sonne mach upt den hups weeren/ ende alle winden upt lupten/ so hebt ghy de vzychte van sulcke vensters te maken als u van noode zijn op wat zijde dat u goet dunct/ ende van noode is tegen t'quaet weder.

Ende hoe wel dat een pegelijc timmert na sijn goet d'incten/ so behoort noch tans de rebene alreijts vooz te gaen/ ende de mensche soude geacht werde van cleynen verstante te zijne/ waert dat hy de plaetse ende het gerief hadde dat hy niet en maecte datmen van een tijde van zijn camer sien mochte vooz op de plaetse en derde in comen van zijnder hoeven: ende van dander zijde inde hoven ende sijn pprincipal lant. Ende om datmen te gemakelijcker soude mogen van neus op timmeren eenich hups/ oft vermaken na sijn fantasie/ so salmen moeten doen inder manieren als hier na vocht.

Bewozept een voozhof oft plaetse die seer wijdt ende groot is/ ende gheheel bierrant / ende inde middel van dien soo doet graven ten minsten twee poelen/ beene vooz de Gansen/ Endt vooghels ende ander beesten/ dander om te wepckē de Lupinen/ Wiffen/ Boeden/ ende ander dergelijcke dinghen/ oock om het mist in te wozen ende laten verrotten / ende wat voozde

maect

maectt eenen bozneput met twee oft dyp steenen bac-
ken/om u bee ende ghevogelte te drincken/ist dat ghy
geen gerief en hebt van fonteynen.

Maecht oock twee mestputten / den eenen om het
niet mest inne te woypen en te laten rotten/welcke sal
bewaert woyden/teghen het navolghende Jaer/ ende
den anderen/ om daer upt te nemen het oude mest dat
hertot is/ende op het lant te boeren. Dese twee mest-
putten moeten verre bande bozneputten staen/ en in't
afhanghen bande boozsepe poelen / soo verre als de
plaetse daer toe bequaem is : Of laet die ten minsten
wel diepe graven/ ende onder inden grond plabeyen/
op dat de vochticheyt niet en trecke in daerde/want de
West moet altyds nat en vocht zijn / ten eynde/ dat
alffer stroo ofte rasf inne geborcht wozyt/ daer eenich
graen est saer van eenich crup/ by ware/ soude mogen
rotten / ende niet schieten oft eenighe quade crupden
boozts byngen/ alst mest op tlandt gespreyt is. Ende
daerom so verken de geschickte landt-ieden met hie-
den het mest/ dat zy upt de stallen woypen/ om dat het
bande windt niet en soude gebroocht wozyden/ oft dat
het bande Sonne ende Wint/ niet en soude verbyant/
ende tot pulder wozyden.

Dese vooythof groot zijnde negentich voeden hier-
tant/ sal rontsomme bestoren ende vernuert werden/
met eenen muer van anderhalven voet dicke/ en thien
hoeten hooghe bande cassije af/ om van binnen u hup-
tinghe daer aen te stellen ende vast te maerken / ende
teghen ypernickel van de dieben/ sullender wesen epe-
ken-houters inden werch / by laghen in malcanderen
wel vast ghemaeckt / na het ghyetef van uwe plaetse
ende stoffe.

In't middel vanden muer van booze/ welke staen
sal teghen het Westen/ sult ghy maken u poozte / bo-
ben overdeekt met een poortael/ om daer onder int
drooghe te staen alst regent/ de welke poozte soo hooghe
ende wijt sal wesen/ datter een woeder Hoeps oft
Stroeps gemackelijck doze varen mach.

Dese poozte sal eenen halven voet bande cassije
verheben staen / met een goede ghemetste suile daer
teghen / om datse boozt loopen bande wateren niet en
soude herrotten / ende dat de dieben die niet en souden
van bupren mogen met boomen oft piers op heffen.

Tegen over u Poortael ter straeten waerts/ sult ghy
afdeylen war lants ontrent een bunder groot/ oft an-
derhalf/ rent somme wel begraven/ en niet een groe-
ne haghe bestoten/ om daer te weyden u bee/ dat moe-
de oft seck is/ welck niet den ander en niet en sal moe-
gen te velde gaen/ ende ooc om de beesten daer te laten
rusten/ ende ligghen herfinauwen haelieder eten/ on-
der den blauwen Hemel/ oft seer heer weder is.

Het huys van uwen pachter oft hoebenaer / sal seer
wel staen neven het poortael op de sincke handt / ende
sal licht scheypen aen de strate Westwaert / hoe wel
dat zyn crup-bensters staen sullen aen den byjdt-hof
Oostwaert

De keucken sal twee oft dyp trappen verheben
staen boven de cassije/ om by te wejen bande vochtiche-
teyt en waer/ dat inden Winter inden neerhof staet.
Sy moet oock groot ende hooghe van stagle zijn/ om
dat de solderinge boven upt den ypernickel van byanden
soude zijn / ende om dat alle de dienaers en hupsbyen-
den tot allen tijden / daer souden hien vertreckt mogen
hebben/zijnen Oben sal comen upt waerts bupren het
huys / maer de mondt vanden Oben sal comen in't
schouwde bande keucken / ende daer boven sal hy zyn
plaetse hebben/ om meel te siften ende te buplen/ ende
onder om daffchens te legghen.

Reffens de keucken deure/ op de zijde daer de Son-
ne minst comt/ ende die de coelste is/ sal staen een ghe-
plabeyt camerken oft spindecken met een gote / daer
de Hoebenerse haer melc sal stellen/ ende haer boter
ende faes maken. De gote sal dienen om upt te laten
loopen dwater daer de boter-stande ende ander ghe-
zeetschap mede ghewasschen wozyden. Op d'ander

zijde bande keucken / sal noch een bergheijck spinde-
staen booz de Hoebenerse/ om haer spise te slupten/
ende daer onder een kelderken/ waer af den trap aende
keucken-deure sal comen/ ooc sal dit laetste spindecken
dienen/ om de potagie inne te stellen.

Op d'ander zijde bande keucken sal de slaey camer
staen vanden Hoebenaer / ende een ander camer daer
teffens/ booz zyn kinderen ende dienstboden/ ende een
ander om het wuytlinnewaet inne te leggen. Vast aen
dese Camer sult ghy vervolgens maecten/ een ander
Camer/ die rebelijck groot zy/ waer af den inganck
sal wesen bupren op den byjdt-hof/ om daer in te leg-
ghen zyn barninge/ zyn werck-geuppen/ ende ander
dingen die hy van doene heeft / maer het opperste van
desen hupse sal dienen tot solders/ om fruyt/ Erten/
Boonen/ Graen/ Saedt/ Crupdt ende Wortelen/ die
men bewaren wil/ daer op te legghen.

Op de rechte zijde van't Poortael/ soo men in comt/
sullen de Peert-stallen staen/ niet een rebelijck groote
neer-camer/ die vast aen het Poortael sal comen/ om de
Wageman ende ander dienaers in te slayen/ ende oock
om daer in te legghen de Goyzelen/ Sadelts/ Strin-
ghen/ Deckleederen ende ander ghereetschap booz de
peerden. Ende vervolgens/ soo sult ghy maken neffen
de Peert-stalle/ de stallingen booz de Ossen en Koep-
en. Maer boven dese stallinghen/ de Solders om het
Hop ende Woeder/ booz de Beesten te legghen. Ten
eynde bande selve stallen / sult ghy een stallcken ma-
ken booz de Calvers ende Weerssen / die ghy ontancy-
bande Woeder ghenomen hebt/ om niet meer te sup-
gen. Aen het eynde bande stallingen sult ghy maecten
het honderot / ten sy dat ghyt liever hebt uwe middel
vanden byjdt-hof onder een hutte niet stroo ghedeckt/
aen twee zijden open ten eynde dat de Werden foudert
moghen riecken/ ende van twee zijden de lucht batten
want dese schuld waercht alsoo gheselt/ sal dienen booz
den gesellen byjdt-hof.

Maecht teghen over het Poortael van u Landthups/
sal staen de doze oft den inganck van uwen Hupse/
welcke u iepden sal met een puppe / ten hoochsten van
acht trappen hoege/ op deerste stagle van uwen Hup-
se / ende op de rechterhandt van dese puppe sal staen de
keucken/ Bottelpe/ ende een vertreck booz twee ofte
dyp dienaers/ om u te dienen. Tusschen welke keuc-
ken ende Bottelpe eenen Wendeltrap sal comen/ die
zijnen inganck sal hebben van binnen de keucken/ om
op de Graen-solders te climmen. Boozts sult ghy
vervolgens maken u Perssen ende Wincuppen. Op
d'ander zijde sullen staen uwe Wijn-kelders / ende
daer uwen Appel-dranck sal liggen/ met uwe andere
kelders daer onder. Ghy sult gaen in uwe Camere/
ende slaeyramer/ lancks de rechte zijde: ende op dan-
der zijde sult ghy laten soo veel huppinghen booz de
bynden / ende booz den gaenden man. Boozts sult
ghy u principael licht scheypen / ende crup bensters
maken tegen het Ooste/ houdende alleene halve crup-
bensters op den byjdt-hof comende/ om te sien wat u
volck doet/ en wie in u huys gaet oft comt. Ten eynde
van elke Camer oft Sale sult ghy een Secreek
maken tot behoef van elck deel van desen Hupse / de
welcke Secreten oock beneden sullen te passe comen
booz den Hoebenaer ende zyn volck.

Het opperste van uwen Hupse en de Solders/ sullen
dienen booz Graen-solders/ op deren zijde booz hogge
ende Terwe/ ende op danter zijde booz ront faet. Ten
eynde van uwe kelders sult ghy maken u Hoender-
cot/ ende uwe ander voghelhouwen. Desgelycs ten
eynde vande plaetse / daermen den Wijn ende Appel-
dranck sal perssen/ daer sult ghy stellen u dupp huys.

Het Hoender-cot sal soo ghemaeckt werden/ dattet
beneden dienen sal den Water-hoghels / ghelijck den
Gansen ende Entvoghels op hen selven / ende boven
booz de Hoenderen / met de recken daer sy op sitten/
ende met de Cozben/ daer sy haer Eperen inlegghen/
ghy sult oock maecten onder de Hoender plaetse/ een

af-scheydinge booz de Calcoetsche stinnen: ende onder de solderinge van dien / sult ghy stellen u Faisanten in een renne die met La ten af-gestoten is. Wengaende de Duwen/die sult ghy laten sieten ende rusten/waer op dat sy willen.

Wae Schap-stalle ende Wercken-stallen/sult ghy maken int zypden:so datse anders geen wesen en hebben/van op den byghof/ en in den principale Schap-stal sult ghy een plaetse af-schutren met hooge hofde/ om te houden de Lammerkens van de Moeder/ende de Bocken oock. Waer vast aen den Wercken stal sult ghy op strecken twee besluptsels van muere/ over alle zyden wel beset / d'een booz de Sochs / ende d'ander booz de Weyen: desgelijc sult ghy oock doen in eenen anderen stal op hem selven booz de Gepten ende jonge Geptkens:ende bovenste van dien / sal u dienen tot solders om daer op te leggen de voederinge bande beeste.

Tegen over de Schap-stallen/sult ghy maken de Schuere met haer groote Dooze / alsoo byet als het middelste stryck-houdt / om dat de dozschers souden mogen sichten hebben / ende daer boven een Dozael om t'ghevogelte daer in te schuylen alst reghent/ of als de Sonne te heete schynt.

Deen zijde van uwe Schuere dyp balcken of stryckhouten diepe/ sal wesen om te leggen u schooven van Rogghe ende Tarwe / ende d'ander zijde van de selve diepte om te leggē het ront Zaet ende Sommer vzychten : De middelst sal wesen alsoo byet als de Dooze of het Dozael is/ met zyn dach datter op licht.

Ende ruffchen de Schap-stal ende Wercken-stal/ recht tegen over de Schuere/sult ghy makē een plaetse tamelijcken hooge/ ghelick een hangende dach/ om daer onder int ozaeghe te stellen uwe Ploegghen / Waggen/Karren/Eygen/Pupegalen ende ander instrumenten ende gereetschap om Ackerē: Ten sy dat ghy dit liever hebt te maken onder u Dupf-hups oft Dugel-hups/de autozopt niet hebbende/ om een te maken wat den gronde op/met eenen voet.

Van onder uwe Pupe of van ter zijden/na de byete van u Hups/sal de Laet oft Hoevernaer gaen in de Hobben: maer ghy sulter in gaen langs een ander Pupe/ de welke van uwer Camer sal komen op den Hof: van de welke Hobben/d'een sal wesen booz alderhande Warmoes ende Dottage/ende d'ander sal wesen den Krupthof-booz/de bloemē en wel rickende krupde/ Erten en Boone / met de plaetse booz de Weycoven.

Op het eynde van eenen langen ganc/ welken ghy opmieren sult en maken van u pupe af tot den muer/ van u we Wogaert/tusschen beyde de Hobben / sonder eenich ander af sluyt dan van twee groene hagen/ sal den Wogaert staen/afgescheyden van d'ander Hobben/ met eenen dwerschen muer/ streckende tot aen beyde zijden vant beslupt van uwen Hof. Ende int midden van den selven langen ganc sal staen de bozne-put/om met canalen en goten te besprepen in de Hobben/t'gene dat bochticheydt van doen heeft / ten ware dat ghy liever hadt daer te doen komen de Fonteyne / ende te soecken de aderen / oft immers daer toe doen maken een steghen-dach/om het regen-water te vergaderen ende te bewaren.

Den Wogaert sal maken / het afsluyt ende beslupt van uwen huple/waer langs dat ghy sult gaē in uwe weyden oft beinden/ liggende aen uwe beken/als uwe Wogaert wel groene staet / langs welke Beke/ende oock langs uwen Wyber oft Wisch-put / sult ghy planten uwe plantagie van Wilghen.

Int in komen van uwen Wogaert / op de zijde van den Hof sult ghy op d'een zijde maken uwe plantsoen Hof/ende op d'ander zijde de plantsoenen stellē / om te griffien / maer int midden sullen staen de volwassene ende gegriffide boomen. Boozt aen het leech eynde/sult ghy op de rye planten / uwe wissien of teenen / de welke sullen mogen ontfangen tot haerder behoef en hoedtsel/de verstrept ende bochticheydt van de beke.

Het dencken op de zijde van de beinden/welck die-

men sal booz uwen inganck alleen/sal ghesseert ende gemaect zyn van twee crabeelen / staende op een capittel allef met vier of vijf canteelelen/ en g'loten met een sterke doze/want daer lanx sult ghy komen in u hups/en secretelick wt gaen / alst u belieben sal datter u volc niet en sal wesen en ghy sult byz wesen van alle sterke reucken van de stallen en van u boozhof. Ende daerom sult ghy ooc maken een besonderen wiganck van uwe stal inde hof/om uwe beeste daer wt te halē.

De officie van een Vader des huyf-gehus.

CAP. VI.

Noe dat het hups aldus geordineert is/ soo verstaen ick dat de Vader des hupsgehus/een man sy die geschickt is / ende goet verstant heeft van landweerdiche: want die sulcx niet en weet/of die zyn geneuchte ende occupatie neemt in ander dinghen / die moet hem nootfakelijc boegen ende stellen op de conscientie van eenen Pachter oft Laet / die hem bedreyghen sal / dat hy t'siet/ende zyn Landt ende Hups verargeren/ behalven noch een hoop van processen / die hy hem woorts byzighen sal. Oft hy sal hem moeten betrouwen op eenen toehender ende Gouverneur / die dooz loofheyt al eens sal zyn met de Pachters / ende hem sal geven te verstaen/ende te kennē. De helft van t'gene datter af zyn sal. Daerom en isser niet beters dat het toefien. ende de tegenwoordicheydt van den beester selve/die goet verstant heeft van de Landweerdiche/ende die selve neersticheydt doet tot zyn eyghen profijt / ende den principalen last op hem hout / ende altyts de sozge dzage van zyn volc:ende niet en verpacht noch en verhuert/dan t'gene dat hy selve niet regheeren wil / dan metter ooghen. Dork soude ick niet willen dat hy eenich verbonde soude maken booz Martaris of by gheschryften: want booz sulcken a'rodel/berooft hy hem selven van zyn byghet. Dat hy oock wete ende seer wil hemē / den aert ende natuere van den menschen/van de beesten. ende van het landt/ende datter geen werck en sy / bat hy elve/ alst noot ware/ niet en soude komen doen / oft seer wel heeten doen/ of ten alderminsten / bat hy daer af verstaē de t'gden/ de sapoenen/ende de gewoontliche manieren van doē.

ick verstaē oock dat de wooninge van den Vaders des hups-gehus / sal staen op zyn Erve ende Voet/ende dat hy de oberheyt hebbe/ende de principale secretels van alle / ende dat hy secretelijck wt ende in zyn Hups gae alst hem goet duncken sal om altydt zyn volck in haer heder werck te houden: Dit is de redene/waerom dat wy hem geordineert ende gemaect hebben / een achter doze op t'eynde van zyn beslupt. Dat hy in de stad niet en gae / dan om zyn principale affairen/ende dat hy zyn processen doe belepen (van de welke hy seer qualijck sal komen byz ghewesen) dooz eenen getrouwen sollicitateur/ de welken hy niet geven en sal dan de coppe van zyn principale stucken: ende dat hy selve in persone niet in de stad en reyse/ dan tegen den Winter / als zyn vruchten in hups gedaen zyn/en zyn Winter vruchten gesaeyt zyn/op dat hy dan al niet een zyn processen gae lae/en zyn schulden in hale. Ick beggere ooc dat hy zynen volcke goedertieren sy/ende niet en gebede in gramtschap: want den mensche en wil niet meer dan het Heert / met strafficheydt gheregeert wesen.

ick en wil oock niet dat hy met zyn volck te beel sprake ende te grooten gheimeenschap houde/ van sozge dat sy hem daer booz souden moghen te sleepn achen: noch ooc henlieden z in meynige en booznemen niet te kennen en gebeve / dan alle. Ick altemers om haerlieder raet te byagen:ende dat hy de maniere meestendele make/van te doen nae haer lieder raedt/al ist dat hy t'selbe van te byzen alsoo bedacht heeft: want sy werckē dan met beter couragie/als sy meynē datter fatsoen komt wt haerlieder fautspe en in dentie. Dat hy boontschap houde met zyn gebueren/ende den syen stant doe in haer-lieder noot. Nochtans en leene hem lieden

lieben niet dan alst seer wel te passe komt / ende t'gene dat hy also lief sal hebben te verliezen / als tweemaal te heffschen, ten ware in haerlieder toterste noot ende groote armoede : Dat hy verbrage de ongeschickheyt ende queltliche natuere / van de ghene die hy weet dat hem bangen / ende oock nimmermeer tegen hem lieden en sijne/noch oorsake en ghebe van eenige gramscijap; maer dat hy dissimulerende / met t'gene dat hy weet van haer-lieber natuere / hem-lieden alle vriendtschap doe / die hy kan / alst passe gheeft / alst oock dat hy wel weet / dat sy nimmermeer bekeimen en sulden. Alsoo sal hy moghen hoop en ruste ende vrede.

De officie van den Hozenaer.

CAP. VII.

Nemt eenen Laet die niet te jonck noch te out en is / niet sieck ter tieren / maer kloech ende sterck / ende (indient moghelic) van den selven lande ende contreye / daer u Hoede staet / ende al sulcken dien ghy van over langhen tijdt / of dooz t' segghen van getrouwe perfoonen / kent te wesen een man met eeren / ende wtenis hupf-vrouwe een kloech hupf-wijf is / ende de kinderen wel gemamert. Die geen Hoede oft Erbe en heeft ontrent wten hupse / ende van jonck verhart ende seer geschick is in de Landt-winninghe / oft ten minst groote begeerte heeft / ende neersicheyt doen om te rasscher de Lant-neeringe te leeren. Dat sy ooc een sparsch ende sober man / niet arm / noch looper / noch tilappaert / noch djoncknaert / die zijn begeerlicheiden wel weet te bedwingen / ende zijn boden wel te heeren ende te gebieden / die geen saken en laet vergaen noch verballen / smozgens d'eerste mit opstaen / ende de laatste mit slapen gaen : Die de marchten noch jaer-marchten van de voppen gheensins en volcht / van om zijn noorsakelicheyt : Die niet en geboogt dat men eenige menwe wogen oft voet-pade op zijn lant maect / en niet en laet peimant op de erbe van zijn Hoede / per herbouwen / want eenen dupm lants op een jaer verbouwen / is eenen voet weert twee jaren daer nae : Die niemant te gaste en ontfangt / van die goet vrient ende seer gemeynsaem is met sinen Heere. Dat oock alle zijn hupfgesin ende dienaers / meer tot psofyt / dan tot wellust geleet zijn / ende alleentlic bewaert tegen wine / kande ende vrede / waer toe dat manwen en rockshens sullen dienen / gemaect van vellen / ende oock de slappen ende kappoentens. Op dese middelen salder geen den dach so hare ende rouw zijn / of sy sullen mogen mit eldt werken. Dat hy niemant en hebbe in sinen dienst / dan totten wercke van zijn Hoede en Lantwinninge / of tot psofyt van sinen meester. Hy en sal oock vooz hem selven niet handelen / noch liet gelt van zijn meester aen beesten of ander goet besteden / want sulcken handelinghe belotten den Hoeden aers de dinghe banden hantse gae te slaen / ooc en konnen sy hem Heeren nimmermeer goede rekeninghe doe / ja ist dat men hun eyschet / t'gelt dat sy schuldicij zijn / so bzingen sy vooz / upgeven ende onkosten / in stede van gelt. Dat hy hem oock wachte van eenighe contracten te maken / als hy gebzoncken heeft. Oock en is niet van nooden / dat hy lesen oft schryve kan / of dat hy anderé last heeft / dan den wten : oft dat hy by eenen anderen zijn onkosten doet schryben : want het papier mach alle dingen verbragen. Hy moet oock verstant hebben van alle ambacht / dienende om zijn gereetschap en instrumenten te maeké / die hy in zijn lantwinninge van doene heeft / want andersints / al en waerber maer eenen steel van eenen houtweel gebzet / oft aen den wagen eenen nagel / het ware van noode dat hy een Hoef-smit oft Wagemaker in zijn gagie hadde. Welcke behendicheyt hem oock sal te passe konnen / om te sien / of hy van de ambacht / lieden getrouwelic gedient wozt / dien sy sommighe soude mogen te wercke stellen / om te vermaeken eenich van zijn werck-getuych / oft om nieuwe te maeké. Dat hy ooc hebbe tweemaal so veel alams ende ander instrumenten van Lant-neeringe / als hem van noode

sy na tgetal van zijn knechten of wercklieden / op dat hy van zijn ghebueren niet ontleene / andersins soude hy meer verliezen in dach huren / die qualijck besteed waré / dan hy gelt soude wtgeven om sulcx te coopen / dat hy oock metten eersten zijn werck so wel sie te doen / dat het niet en sy te herboen : want al sinen wil verbeteren t'gene daerinnen in ghenuist heeft / dooz qualijck toetsien oft dooz onachtichheit / soo wozt behalven t'verlies vanden tijt / diemé behoefte om de sake te her-maken / de selve sake veragert / het welke des Heeren schade is / en en bzingt daer na so veel psofyt niet by / dat se soude moghen t'verlies vergelden / en so veel psofyt gebé / als sy plach te doen / inde voozgaende jaren.

Dat hy oock alrijcs d'ooghe hebbe op zijn volck / en zijn beesten / alle dage besochte / niet alleen inde stallen / maer ooc als sy wederhoeren van hun werck / oft upt de woepde. Dat hy wel gae slaet / hoe sy hun hebben in t'gaen en staen / op dat hy mercke / ofter eenige sieck ofte cranch zijn / dwelcke de sozge is die hy alle dage moet dzaghen / vooz de Ossen / Koeven / Derckens en Scha-pen. Want sy gaen dickwils smozgens gesont ter woepden / ende comen t'fabonts weder al siec na hups. Dat hy oock niet slapen en gae / sonder alle abont een pege-lyck van zijn volcke te bevelen / wat sy t'anderdachts smozgens doen sullen. Dat hy de laatste sy die slapen gaet / ende smozgens metten dagaert opstaet / om zijn hupfghesin te sien aent werck gaen. Dat hy alle dage besie hoe hem zijn lant heeft. Dat hy oock zijn beesten niet en laet herrouden mit werc / ende oock de mederzmen keune die hem dienen / als sy gheballen hebben ofte verbyzongen zijn / oft ander ongedallen / ende gebreken erigen. Waer principelijck dat hy waerachtich sy en sy woozt houde / dat hy niet en vloerck noch sweere / ende sy hupfghesin al sulcken exempel toeghe / dat sy hem daer doze achten / eers ende reberentie wogen be-wijsen. Want ghelijck een oprecht ende waerachtich woozt / den persoon doet achten / alsoo maect hem het vloercken en hannen / veel onnutte en onnutliche woozden / oft veel spotten en gecken / van een peghelijcken veracht. Dat hy eete en dzincke van selve ende aende selve tafel daer zijn dienaers eeten / dat hy die wel be-tale ende lieflijck onderwijse / maer geen gelt te vopen gede / ten ware dat sy verlies hadden / of sieck werden.

Ist dat ghy hem sommige stucken lants in pachts geeft / (want ick verstaet dat den principale last en ober-riehet saluwe zijn) en laet deene tijt vande betalings dander niet achterhalen / op dat hy niet onachtich en werde / en een quaer betaelder tot zijns ende uwe schade / hem nochtraus excuserende niet tquaet weder ende quade jaer-schare / indien datter eenige valt / want dan sult ghy niet hem moghen wat patientie hebben / ende een groote betalinghe deplen in veel clepne / om hem a-sen te gheben : Oock sult ghy nemen peiminch vooz peiminch / ten epnde dat de pachter quijt sy / ende ghy betaelt. Ghy en sult hem niet sparen de notelijcke dingen / die hy u sal eyschen / tzy tot onderhoudinghe van den hupse / oft tot reparatie vande dinghen / die te toebehooren. En besigt hem niet soo seere / dat hy soude mogen reden hebben / van over u te clagen / want hy soude u mogen ongelijck doen / in saken daer ghy luttel op dencken sout. Nemeret oock dattet te veel eyschen van een pachter oft laet / hem dickwils onachtich / saem of diefachrich maect. Drijft hem van tgene dat ghy sult bebinden wijselijck op uwe hoede ghebaen te wesen / en en berispt hem niet bitterlic / van tgene dat niet soo wel alst behoort ghebaen en wert / maer radet hem dat hy sulcx beter / seggde dat hy sulcx boende / u sal liefgetal zijn. Nu ter tijt en worden de pachters soo vele niet gecregen als men eertijcs dede : daerom en con-né nu ter tijt de meesters / geen wat vele kiesen na huren wille / maer moeten nemen dat sy binden comen : Ende hierom is wel van noode dat een meester ken-ne / het natureel vande dibernsche natien van Wolcke : want sommighe willen niet soetichheidt / en sommighe niet strafheidt gheregeert worden : Sommighe zijn

cloet ende inventijf / sommighe neersich ende sparsich. Daerom sult ghy nae de complexie ende aerdt vanden lande / van uwe Laet die ghy op u hoebe sult stellen / u selven voegen / om hem niet soertchept ende behendicheyt te handelē / om tot uwen dienst het meeste pofijt te trecken / winnende in hem ende u selve voegende int gene ghy in hem sult sien niet te beteren / maer van vele ende diverse matten sult ghy vande quaeste de beste nemen / ende u selven wachten vooz tgene dat u mach hunderen / of letsel doen. Wenmerckende dat gelijck het aertrick diverse is / ende besonder begeert dat hen aenslaet / alzo zijn oock sommighe perfoonen tot deen sake meer nut ende genegen / dan tot dander.

Dat een Pachter oft Laet moet verstant hebben, vande teekenen van regen, wint, schoon weder ende ander veranderinghe des Lochts.

CAP. VIII.

Hoe wel dat uwe Pachter niet en behoeft geleert te wesen / nochtans behoeft hy wel dooz lange en seker experientie / eenighe kennisse te hebben / vande teekenen van regen / wint / schoon weder / vande veranderinge des lochts / van de deelen vanden Jaer ende hun qualiteyt / van stormē / onweder / donder / blixem / roude / voest en hagel / ten eynde dat hy na de bequaemheyt des tijts / soude mogen de handt aen het werck stecken / ende zijn werck lieden doen werken.

Reghen sal hy vooz segghen / dooz dese ende ander der gelijcke teekenen. Ist dat die Mane als zy pziemt dupster hoeken oft punten heeft / maer ist dat den oppersten hoek dupsterder is dan den ondersten / so salt int bjecken vander Manen reghenen / ende ist ter contrarie / so salt metten wassende quartieren reghenen / maer is die inde middel swertachtich so salt met de volle Mane reghenen. Ist dat de nieu Mane heller ende siet naer d' Weste / dat is een tecken van reghen / Of ist dat de volle Mane met dompen omringt is / ende een oft meer swerte ende dicke ringen heeft / Of ist dat de Mane bleek van verwe is.

Oock sal hy gae slaen op den vierden dach vander Manen / oft reghenachtich weder is / want aen dien dach woert gemerckt den geheelen loop van dat Mane-schijn / tzy in regen / winden / of schoon weder.

Hy sal oock den regen vooz segghen / ist dat de Sonne int opgaen root is / ende terstont daer na doncker woert / of ist dat rontomme de stralen vander opgaender Sonnen / een clepne doncker wolck haer laet zien / Of ist dat de Sonne int opgaen schijn hol ende ingevallen te wesen / of ontrent haer eenige roode wolcken heeft met andere swerte oft grauwe ghemengt / oft zenen rinch heeft ghelijck die vander Manen.

Ist dat de Sonne eenige stralen woert of wolcken heeft in Supdt-ooste of Supdt-Weste / oft dat zy int opgaen oft ondergaen gebzoocken ende vercozte stralen gheeft / Of ist dat zy int opgaen dupster ende besommerde stralen heeft / soo verre als selve niet en roomt dooz eenige wolcke : Of ist dat zy int opgaen d' werck dooz de wolcken langhe ende wtgestreckte stralen schiet / al ist dat zy voozts claer en supder is : Of dat zy vooz haren opganck eenige stralen woert ende laet sien. Ist dat in haren opganck so wel int Ooste als in het Weste / roode wolcken zyn / oft dat int ondergaen ontrent haer aende lincke zyde een wolckien slaet : Of ist dat zy int ondergaen in witachtighe wolcken besloten is / die ghelijck blocken staen / ende haer verbyden / want dan salt binnen cozte daghen reghenen. Ist dat vander Planeten eenen rinch hebben / dat is oock een tecken van regen. Ist dat ander sterren niet en quincen / of grooter schijnen te wesen / oft eenen clepnen rinch hebben / dat is een tecken van grooten nach-regen. Ist dat blixem alst schoon ende claer weder is / dat is oock een tecken van regen / of ist dat inden Soemer dickwylber blixemt dan dondert oft dat op den middach dondert.

Ist dat op de toppen vande bergghen eenighe dicke wolcken dzyden / oft dat naer het ophouden vanden regen / eenen scherpen ende rouden wint opstaet / want dan salt wel dapper op en nieu reghenen. Ist dat de water vogelkens een paer lge mit water hun wasschen ende nat maecten / oft dat de Craepe haer hooft aenden cant vanden water nat maect / ofe daer innes wemt / ende tegen abont seer roept en tiert / Of ist dat de Kave met een holle kete roept / ende zijn bleughels slaet. Ist dat de Gansen tieren ende vligghen meer den hun ghewoonte is. Of ist dat de Wern niet verre van hun Wpcozven en vliegen. Of ist dat de Kopper dzoewich vligghet ende keert laner de velden.

Ist dat de Ossen meer eten / dan zy ghewoone zyn / oft op hun rechte zyde ligger / naer het Stippen sien / oft hun naghels rontomme kerken / of dat de Koeppen om hooge sien ende blasen inde locht / oft dat de Oefels roepen ende tieren / of dat de Hanen alle ure craepen / principalijck tsabonts / als sy te neste zyn / want tgecrap vanden hane / op ongewoonlicheuren / ghelijck ten neghen / thien ende elf uren vander nacht / beteckent veranderinge van weder / van dzoorch tot reghen / ende van reghenachtich tot schoon.

Ist dattet zout vocht woert oft dat de pybaten meer stercken dan sy plegen / oft dat de menschen so wel niet slapen / als sy gewoon zyn / oft dat de Wolcken huplen / ende ontrent de hupfen comen geloopen / of dat de splanen ter aerden vallen sonder vanden wint gestagen te wesen / oft dat de honden op daerde hun keeren ende wonden / oft dat de Duppen late te corte weder keeren / of dat de Vliggen / Wespē ende hozielen / vloepen ende Weech-lupfen scherper blysen dan sy plegen / of dat tgeluyt vande Clocken supder gaet en verder ghevoert woert dan men pleecht. Ist dat de Cranen de dalen verlaten / ende vzoorch weder keeren / oft dat de Oefels ende Muplen sonder tegenwoozige oosfalle / lange hun ooren wyppen. Ist dat de Volders caerden geplurt ende ergens in hups gehangen / hun stur ten en hun scherpicheyt verlaten / of dat de Mussen smozgens tieren / of de Wozfchen meer kercken / dan sy gewoone zyn / of dat het stuet vander schonwe seer en vecke neder valt / of dasschens rone bollekens worden / of dat de oke inde barnende lampen spyeckelt / oft dat de Claberbladers hun bladers te samen trecken ende fluyten. Ist dat de Verckers langhe spelen ende hertwaerts en berwaerts loopen / schuddende ende bjevende / tgene dat sy al loopende metten tanden ghebat hebben / of dat de Wozmen wt der Aerden cruyppen / oft dat de Catte / naer datse langhe haer claenwen heeft geleekt / haer hooft stryck / en de dinkwils de claenwen ober dooze laet gaen. Aufgelijck sal hy seer veel reghen vooz segghen / als de Wolcken doncker / gzoef ende dache sijn / of dat de duppels die wt der locht vallen witachtich zyn / ende beneden geballen zynde groote hobbeles maecten / of dat seer soete regen / ende met clepne duppelkens begint te reghen / of dat het water dat gevalt is met groote menichte te caerden sonder wint / restont in daerde gebzoocken is / oft dattet water vande poelen ende maraffen sonder eenige hute vander Sonnen / warmer is dan het plecht. Ist dat de wyngen met hun kierckien van dat begint te reghenen nae hun Oot gaen / Of datse smozgens fragelijck / ende ghelijck hy bedwant rost gaen soecken. Of ist dat de Reghenboghe naert Supden strect / oft dzy oft vier dobbel hertoont / ende gesien woert na dat geregent heeft / so en is noch de bzeefe van meerder regen / niet werck.

Hy sal vooz sien inden Winter dat sneebren sal / ist dat hy siet dat de swerte Wolcken graeuachtich worden / principalijck als de Noorde windt waert. Of als rontomme de Sonne oft Mane veel blecke oft half roode ringen gesien worden : Of dat geduerende de groote roude de locht dicke / ende een wepnic ghetermperder worde : Of ist dat een dzooghe roude is sonder voert / oft datmen met veel teekenen van reghen siet dat de coude nakende is.

Ingelijc sal hy den Hagel voozseggen / ist dat hy in de Lente oft inden Herfst siet / dat de swarte en donkere wolcken graecw of witachlich wozden: Of dat ontrent den Appil / met veel tekenen van regen / witte en swarte wolcken / onder een gemengt over-comen.

Oock sal hy van toecomende winden / by dese teekenen voozseggen: Ist dat de Sonne int onder-gaen seer roet is / of dat de Sonne met byzune roode wolcken onder-gaet: Of den geheelen dach oft langhe boozden onder-gaet / byzune-roet is geweest / en int onder-gaen schijnt meerder te wesen dan hy pleecht. Ist dat de Maene roet siet: oft dat de wolcken alst schoon claer weder is. Hooge verheben dzyben: Of dat de wolcken die in de locht hangen / by een vergadert zyn gheleijc enen hoop schapen: Of dat de boschen ende toppen van de berghen eenich gheluyt gheben.

Ist dat de sterren op alle de zyden verschieten / of dat de sterren schijnen meerder te wesen ende meerlichts te geben / dan sy plegen / of dat smozgens / of in den winter donder: Of dat in die Sommer dicwylde dondert van blyem: Of dat r'geluyt van de clocken als nu lichtelijc / ende als dan qualijc can gehoor wozden. Ist dat de Musschen seer tierē / of dat de Honden hen op de aerde wentelē: oft de webbe van de spinnen in de locht vlieghe / of dat de Entvoghels dick wils ende lange hun vleugels wistrecken / of dat de repger teghen avondt al vlieghende roept / of dat de blannie van den viere veel clepue gepnsters wozyt / oft dattet hout meer cracht dan t'ghewoone is.

Hy sal oock voozseggen donder / blyem ende ongeweerte / als hy sal sien / dat de Sonne smozghens ende fabarits / in de Sommer / oft int beginfel van den Herfst / heeter stecker / dan hy gewoone is / en dat in de locht een seer dicke ende diepe wolcke hangt / Of datter eenen stercken dzyependen wint waepet / en dat de locht vol dicke ende doncker wolcken is / oft dat de daghen van de Sommer / of van den Herfst meer byanden ende heeter zyn / dan den tyt van den jare epfchet / ende dat sommijds int onder-gaen van der Sonnen eenen Geyden voghe / hent naer het westen verthoont / of datter veel wicchepts in de locht ghesien wozyt.

Hy sal oock van schoone weder verskeret zyn / als hy sal sien dat de Sonne suver opgaet / oft claer en blijckende onder-gaet / met veel wolckens ontrent hem / die van eē verscheyden staen / en roetachtich en dunne zyn: Of als de Sonne in regenachtich weder gloepende en roetachtich onder-gaet / of als de dageraet eē natelijcke witte verbe heft / want sulc is t'gemeyne spyeerwooyt: Een roode about-front en witte morgenstont zyn de begeerte van de reysende man. Ist dat de Maene int pnyemen / te weten den derden of de vierden dach / van der nieuwer Maene haer supber ende claer verthoont: Of vol zijnde / schoon en claer is / en dat de Melck-strate hel en claer staet / of dat in de aboutsonder eenige donder of wolcken weerlicht / of dat des avonts oft smozgens / in wat tijt van den jare dattet sp' seere dauwet / of dat de Hooyde wint gewellich blaest. Ist dat de Kerck up / na den onderganc der Sonnen hem verthoont / en zijnen sancden geheelen nacht sonder op te houden singt: Of dat de muggen boozden onderganc der Sonnen t' samen vergaderen en vlieghe / en in de Sonne spelen: Of dat de kraben met hoopen by een vergaderen / ende seer luyde roepen: Of dat de krane smozgens roept: Of dat de Oliermusē mettē onderganc der Sonnen upt hun gaten comen / en ober en weder vlieghe: Of dat de kransen seer hooge vlieghe en niet haest weder neder komen: Of dat de wilde Gansen eē wepnich van de waterkant vertrecken.

Ende hoewel dat de deelen banden jare op seker tijden / hun beginfel ende eynde hebben / gelijc de Lente haer beginfel heeft ontrent den thieden van Meerte / ende het eynde ontrent den elfften van Wedemaent / ende alle d'ander also verbolgens / nochtans mits dat de selve deelen dickwils soo wel verboezghen oft verfpaden / soo sal de goede Landt-man behalven de selve

eenigh: teekenen hebben van de extraozdinarie beginfel ende wgangen / van de selve deelen van den jare: Gelijcherwijs als de water-bogels de wateren verlaten / oft dat de tamme Rachtegale / sonderlinghe het manneken / luyder van alle andere vogelen singt: Of dat de kransen by een vergaderen / ende weder keeren nae de plaetsen van daer sy ghelcomen zyn: Of dat de Gansen met groot geschal om aes verthien: Of dat de Mussche smozghens meer tierē dan sy pleecht / want dan sal men seggen dat de winter vooz de deure is. Ist dat hy ooc siet dat den westen Wint begint te waepē / ende het weder saer wozyt / of dat de Swaluwen met hoopen weder keeren / oft dat de Entvogels int eynde van den Winter / een witte boyst hebben / so sal hy seggen dat de Lente seer by is: want sulcke gebiertē gevoelen merckelijc de aankomende ende nakende sapoenen / hoe ongeragelt dat die oock comen.

Ist dat hy niet int beginfel van den Winter ende van den boyst / dat de voghels vande staende wateren / hun in de kribieren en loopende wateren vertrecken / die niet haest toe en vzyen: Of dat de sneeuw die upt de locht valt / kleyn ende subtyl is / of dat de sterren schijnen in den hemel claerder te staen / dan sy plegen / of datter int beginfel van de boyst / cleynen ronden en witten hagel valt / oft dat de vogelkens hun in de haagen bozyen / en aes ontrent de steen ende dozyen soeken: of datter vier klaerder byant ende gloepender koolen geeft / of dattet laken en luywaet int water geschick / terfont stijft / of dat d'upterste deelē van sinen schen leden terfont cout wozyt / oft dat in de winter de ditzgen / die nat ende bocht plegen te wesen / booger zyn: Of dat de dzyppels die van de dacken der huysen vallen / tragelijc dzyppen / so hebt ghy seker te kennien / dat de koude is nakende / of dat de regen wooydige seere hert sal zyn ende langhe by blijben.

Hy sal oock verclaren dat de Winter langhe dueren sal / als hy sal sien dat de epfte boomen seer veel eekelen dzygen / of dat de Entvogel int eynde van de winter een roffe boyst heeft / of dat de Hoyselen booz t'eynde van Octobze hun laten sien: Of dat de beesten die met rudden hun aes soecken in d'aerde wozyen.

Hy sal seggen dat enen seer heeten Sommer sal zyn / ist dat hy siet / dat de rammē dicwils de open bespynghe / ghebuerende de Lente. Hoe wel oock dat hy upt t'ghesalte van het een deel des jers / lichtelijc van d'ander mach oozdeelen: want gemepulck als het een deel van den jare / claer / schoon ende dzooge is / so moet het naest volghende reghenachtich zyn: Gelijc als den Herfst / schoone ende dzooge is / dan moet de Winter naest volgende nat en bocht zyn: ende als den Winter nat en bocht is / dan sal de Lente dzooge zyn / ende alsoo verbolghens / van d'ander deelen des jaers / aengande de hitte / coude / bochticheyt ende dzoofte.

Generelijc sal hy mogen voozseggen / de ghesalte van den geheelen jare / na de ghesalte van S. Dauwels bekeeringhen dach / te weten den 25. van Loumaent: Want is dat desen dach / schoone / supber ende claer is / daer sal hoope wesen van groote overbloedicheyt / van bychten: Waer ist dat op desen dach nebelachtich weder is / soo sullender veel beesten sterben. Ist dattet reghent oft sneut / soo is te bezorgen enen dierē tijdt: Ist dattet waep / soo sullen oozloghen ende opzoeren opstaen onder de ghemepnte.

Hy sal oock de ghesalte van elke maent van den jare weten / by de ghesalte van den Kerstoach / ende naestvolghende daghen / in voeghen dat alsulcken weder sal zyn in Loumaent / alst was op den Kerbdach / ende alsoo sullen verbolghens d'ander maenden hun hebben / ghelijc de naestvolgende dagen / naer Kerstmisse komende / hun hebben.

Hy sal ooc neerstelijc acht nemen of het jaer boezch oft spade sal wesen: want ist dat nae de Wijn-lesinghe / principelijc booz het eynde van Octobze regent / so salt een boezch jaer zyn. Ist dattet regent int laetste van Octobze / soo salt een middelbaer jaer zyn.

Maer ist dat int eerste van November begint te regenen/so salt een late jaerschare zyn:en dan moet de goede pachter meer zaets saepé/wits dat ontrent 'tmid-den van den tijt/veel graens in de aerde bezorvé wozt.

Hy sal oock behooren te weten de teekenen van een goet ende quaet jaer/ en oock wel verstant hebben van den Dofst die gedaen is/ in de gewesten ende contrepen ontrent hen gelegen/ ende in den lande vaer zyn graen gemeenlyck geboert wozt/ oft in den lande van waer dat gemeenlic in zyn geweste gebrocht wozt/ten eynde dat hy dooz voozgaren den inne-coop van graen / of dooz bewaren ende sparen voozsien zy / van alsulcken graen als hy sal bemerken dat hier sal woze/so wel tot behoef en voetsel van zyn huppselin en om te zaepé als om in tijt en stont tot groore pzoft te vercoopen.

Hy sal voozsien een goet en vrychtbaer jaer/ ist dat hy inde Eperel-appel een vlieghe vint : Ofst dat den Herfst schoon ende dzooge is / de lente middelmatich warm/ ist dat op bequamen tijt veel snerwt: Ofst dat de boomen luttel fructs dzagen: Ofst dat de rivieren ende loopende wateren luttel bisch voeden: Ofst dat de byen veel bloemen heeft : Ofst dat de noteboom int eerste als hy bloept/ meer bloepsels dan bladers heeft: Ofst dat de mastig-boom wel geboede vrychten voozs dzenght: Ofst dat de zee-alwyn een schone ende groote bloeme dzacht/ die niet haest en vergaet.

Ter contrarien sal hy dreefe hebben vooz een onvrychtbaer jaer als hy sal sien upt eenen eckel-appel een spinn cruppen: Ofst datter een Comete ghesien wozt / oft dat de Lente ende Somer te seer nat zyn: Ofst dat op daerde en in de locht veel spinnen/wozmien en spynshanen zyn/ of ander dergelycke gewoznten Ofst dat de noteboom meer bladers dan bloepsels heeft / ofst dat de vozt ende dauw op onbequamen tijdt comen / Ofst dat de voghels met groote ridders hun eylanden ende bossen verlaten / ende te belde trecken of nae de Doppen ende Steden / ofst den Huppen hem niet meer int bosch en hout: Ofst datter veel boomen gewassen zyn ende oock veel fructs is ende vrych gevangen wozt/ Ofst datter is eenigen groten Clips der Sonnen/ ten tijde datter coozen bloept/ want dan seiken de rozen aren luttel graen in hebben/ niet meer dan of men mager / licht ende half bezorven graen/ ghesaep hadde.

Hy sal oock weten oft het rozen in het teghenwoozdich jaer / en op wat maent dat diere oft goeden coop sal zyn/ by desen middel : Dat hy neme by ghevalle swaelf coren granen op den eersten dach van Loumaent/ ende den hreer wel schoon makende/ vier daer op onstake / voozs dat hy een jonck kindt / t'zy een kindtken of mephre roepe van zyn gebueren oft van zynen huppsel/ende hem bevele een van dese granen op den supveren en heeren heert te leggen. wel gae slaende oft tgraen opspingt/ of stille blijggende : want ist dat het op spzinght / soo salt coren wat beter coop wozen:maer spzinghet seer/soo salt seer of slaen. Ist dat na den biere spzingt of meer of min/soo sal na adbenant het coren meer oft min dier zyn: Maer ist dat het op de plaetse blijft stille liggen/ soo salt coren vooz dese eerste maent op zynen pzoys blijven. Desghelick sal hy doen metten t'weeden graen vooz de maent van Sprockelle/ende alsoo vervolgens met dander graenen vooz de nabolgende maenden.

Doozts om hem selven en zyn huppselin te bewaren vooz smettelijcke en andere siecten/ die dooz ongetempert heyt vander locht comen:so salt goet zyn/dat hy hebbe eenighe kennisse vande vooztekenen vande siecten die tot comen mogen/ Maer het aldersekerste teecken van siecten / is / alst int eynde vande Lente/ oft gebuerende de Somer/ gemeynlyck reghent ende veel waters valt/ met een groore en sterke hitte/sonder aerughen windt/ Ofst dat de Suppe winden veel waepen/of al ist dat wet niet en regent / als de locht vol nevels hangt / of datter is een Clips den Sonnen/ oft datter Cometen oft eenighe vierige teekenen/ hun

inde locht vertjoonen : Ofst dat de boomen schijnen te vlammen ende vanden: Ofst dat den Herfst ende Winter seer mistich / ende nochtans niet regenachtich en zyn : Ofst datter hooft by nacht/ inde locht ghelept een vochticheydt oft schimmel na hem treckt: Ofst dat de honden veel dul wozen : Ofst datmen inde siecten siet comen eenighe rasende wolven/ oft dat de vogels hun nesten/epers ende jonghen verlaten / oft dat de poelen ende grachten vol vozsschen zyn / of datter veel schapen sterben/ of dat de wanden en mueren vol seughen ende ander dergelycke ghewozmien zyn/ of datmen op de weggen veel wozmien/agetiffen ende slanghen/ ende oock mollen upt hun hol gecropen vint: Ofst dat de vogels upt de locht/ ter aerden doobt vallen/oft dat men in de Eckel-appel een Spinn vint / Ofst dat de kinder en groore heeren/ van masels en klepne porckens gequelt zyn/ Ofst dat de swanger vrouwen vooz behoorzliche tijt geliggen/ Ofst datme siet in de Somer na dat het geregent heeft inde poelen groote menichte van vozsschen/ die aserwig op de rug zyn/ en een gele buye hebben/ Ofst dat de rooselaers en violieren/ int beginfel van den Herfst noch eens bloemen kryghen.

Hy sal voozseggen groote sterfte van preerden/en van alle ander loozten van beeste / als hy siet dat de Osmen en Herseboomen te vzoeg hun bladers verliesen.

Maer alle dese dingen wozen hier ghesep sonder achterdeel en verminderinge van de goede voozsienigheyt Gods/ die niet en is gebonden aen de ozdivantie/ die hy in de nature heeft geozdmeert/maer verandert de selve na zynen lieven wille/ als een Schipper alder dinghen/ wien alleen alle eere toe-behoort.

Dat een Laet oft Hoevenaer behoort kennisse te hebben van den loop der Sonnen ende Manen , en van hun vverkinge ende crachten over de Landtvinninghe.

CAP. IX.

Hoe-wel dat de kennisse van den loop / kracht en werkinge der sterren/en sonderlinge der Sonne en Manen/meer toebehooren eenen excellenten Astrologien dan eenen sterchten Landman: Nochtans ghemerckt dat 'tmeestendel de dingen der boeren gelyck beesten/planten/boomen/en crupden/nemen hun generatie/ voetsel / voozderinghe en gheheele volmarctheyt/ dooz werkinghe. ende wonderbaerlycken looy van dese twee groot. lichten: So is wel van noode dat de Hoevenaer oft Laet dooz langhe erbarentheyt kenne de crachten ende werkinge die sy hebben over de dinghen van buyten / ten eynde dat hy daer mede handele ende die regere / nae den loop van dese twee principale regerders. Om dan ten eersten vande Mane te sprecken / die onder alle de Planeten ende Hermetische lichamen/ ons alder naest is. ende ooc haer crachten ende werkinge in onse lichaem heeft:jae ooc in alle dingen der aerde/so ist seker datse op een maent den selven wech ende looy vdoet/ daer de Sonne een geheel jaer mede besich is: Datse ooc van haer selven geen licht en heeft/maer ontfangt dat vande Sonne/ sendende den weder slach op der aerden/met meerder cracht ende geweld/ nae datse haer berre vint vander Sonnen/gelijck oock ter contrarien/hoe sy der Sonnen naeder is/ hoe zy haer licht ende cracht min inder aerden wt deyt. Daer doze comt/dat wy ooc seggen/ dat de Mane wasset ende breekt / met datse metter waerheyt meerder oft minder (wtghenoemen als zy geclypseert is) ghemerckt datse althjts vande Sonne licht ontfangt/maer alleene haer claerheyt meerbert en mindert/diese sprept ende sent op der aerden: Ende dese klaerheyt heeft oock/ nae dat sy haer meerder oft minder op der aerden uptdeelt/ meer en min krachten om te bewegen de humeuren van de natuerlincke dinggen/tot volbringinge van hun werkinge. Want hoe dit licht meer groept / hoe dat de natuerlincke vochtigheyt overbloediger is/ ende haer in de uptwendige partjen

partijen meer upt spuyt: gelijk oock ter contrarien/ hoe dat tselve licht meer afgaet en verminderet/ hoe de natuerlijcke bochtigheid oock meer vertreckt in de inwendige deelen. Daerom ist/ dat men de Mane heet de Doetster/ Gegente en Gouvernante van alle de bochtigheden/ die in de aerdsche lichamen zijn. Derhalven oock om ten eersten te spreken van de beesten/ so en sal een Hoebenaeer/ die geschickt is/ nimmermeer/ op wat tijde dat het spuyt/ Werckens Schapen/ Ossen/ Paepen ende ander beesten/ daer af dat hy want vleesch wil provisie maken/ tot onderhout van syn huysgesin/ int bzeken van der Manen. Want het vleesch dat int bzeken der Manen gestagen is/ mindert van dage te dage en behoeft veel vleys en tijt om te zijde in voegen dat men dese sake aenmerckende/ niet en behoeft te verwonderen/ dat een saucisse of ander spijse/ een vieren-deel mindert/ als die gesoden wert. Hy sal ooc geen wert maken/ noch koopē eenige Heerden of Dieren/ of anoer/ die int bzeke quartier van der Manen gewoppē zijn/ om dat de selve onstercker en kranker zijn dan d'ander/ ooc en groepen die niet seer/ en vleesch is niet wichtigh genoech als sy geslagen worden. Hy en sal oock nimmermeer visschen op zyn Wyvers/ staende wateren/ meys en grachten/ int bzecken van der Manen: want de visschen en ander water-gebierten/ pncipalijck de gens die in schelpen woenen/ gelijk de Crestē/ zee Crestē/ Oesters/ Mosselen en dergelijcke/ worden seer upt gemergelt ende mager bevonden int bzeke quartier van der Manen: maer ter contrarie grof/ vet ende vol/ als de Mane in haer cracht ende vol is. De Walckenier sal liever kiesen/ om ter jacht te gaen/ de volke van de bzeke Mane/ om dat de jacht voghels veel rijcker/ stercker ende grijpender zijn ontrent de volke Manen/ dan op andere tijden. Een Heert of ander beeste/ dat gebreke van oogen heeft/ vaert seer int bzeken van der Manen/ of in de volke Mane. Hy sal provisie doen van bot of marc/ van beenders van Hamels/ Herten/ Ossen/ en andere/ die hy mach van doen hebben/ in de volke Mane ende niet int bzeken. Hy sal zyn Wyven/ Kammen/ songe/ Stieren ende Doeken/ doen lubben int afgaen van der Manen. Hy sal Spers te bzoeden leggen/ t'p van zyn Huinen/ of ander gebogelte metter nieuwer Manen.

Wengaende de boomen ende andere planten/ de wyse Hoebenaeer sal de fruyt boomen en andere/ ontrent den wassende quartier/ van der Manen planten. Op den selven tijde sal hy zyn barnhout af houwen/ maer ter contrarien/ t'gene dat hy tot timmerhout sal houden/ sal hy int afgaen van der Mane houwen/ wel verliker sijnde dat allehout/ t'p om huysen te timmeren/ verffen/ bzuigen ende ander dinghen af te maken/ dat metten afgaen van der Mane gehouwen is/ seer lange duyt ende wt der maten goet bevonden woyt/ en noch meer alst ontrent den abont af gehouwen is: d'welck oock mach gedaen worden van de steenen/ die men upt den geberchten haelt ende houwet. Hy sal den Wintgacert planten int wassen van der Manen/ naer dat se hier of byfdagen out is. Den dozyen Wjngaert ende die op mager landt geplant is/ sal hy oock int wassen van der Manen snijden: Maer die goet ende schoone is/ niet het bzeken van der Manen: want hy sal alsoo meer Wyvben dzagen/ dan of het int wassen gesneden ware/ om dat als de Mane besich zijnde niet die sacht ende grofte maken/ niet en soude oozsake geben van overbloedige scheuten ende blaepers te groepen: Maer ghesneden zijnde metten bzecken van der Manen/ zoo slypt hem 'thout/ ende arbept alleen om overbloedige bzuichten boozts te bzuighen. Hy sal metten bzecken van der Mane supberen ende af houwen/ de scheuten en tacaken die onder aen den boom groepen/ om meer bzuichten te bzuighen. Hy sal zaet van de boomen in de aerde werpen als de Mane boven der aerden is.

Wengaende de bzuichten/ soo sal hy appelen/ peeren/ ende ander fruyt/ ende oock de bzuipben int bzeken van der Manen plucken ende snijden/ want van sullen de

Wijnen mogen langer goet gehouden worden/ die anderzins souden in perckel zijn/ van in Meerte hun omme te keeren/ oft op den selve tijt dat men de Wyn gaert snijde. Ja dat meer is hy sal int bzeken der Manen plucken en in huys doen/ alle het ghene dat hy wil seer lange goet houwe en bewaren. Hy sal rogge terwe en ander graen saepen/ wieden/ wannen/ rijen en t'graen op slypen/ koozen malen om het niet langhe goet te houde/ ontrent t'epnde van der Manen: wel is waer dattet hooft groter ende pzoftelijcker is/ alst koopē metter nieuwer wassende Mane gemale woyt. Hy sal zyn hooft maepē int bzeke van der Mane zyn blas en ront oft plat zaet sal hy ooc op de selven tijt wretreke/ hoe wel dat er wetē en boone/ met de wassende Mane wt getrocken/ eer gesoden ende gekoocht zijn.

Wengaende de crupde die sal hy mette nieuwe Manen saepen/ ende plucken oock mette wassende Mane/ mits dat se van veel meer cracht hebben/ dan int bzeken van der Manen: Desgelijc sal hy ooc van plucken comcommers/ couwoden/ melonen/ citrullen/ pompoenen ende alle woxtels die bollen hebben/ gheslyck loock/ radys/ rapen/ praep/ leken/ stecrapen/ safsraen ende dergelijcke/ wigensomen ajupu/ die int bzeken moeten ghesaep zijn/ want van groepen die veel groover ende beter gheboet/ dan oft die int wassen oft volke Mane gesaep werden: nochtans als die gesaep oft verplant woyt int bzeken van der Manen/ is veel stercker/ scherper ende meer bptende dan oft int wassen/ oft met de volke Mane ghebaen ware.

Woozts sal hy tot voetsel van zyn beesten/ zyn beenden maepen metter nieuwer Manen/ ende dan oock zyn landt mesten ende vet maken/ mits dat de Mane het mest niet min cracht en geeft/ om d'erde sachte te maken/ dan sy doet den boomen ende zaet om wt te schieten/ groepen/ ende vermanichvuldighen. Syn beenden sal hy int bzeken van der Manen nat maken.

Wengaende de Sonne/ die d'ander gouverneur van de gehele werelt is/ en geduerende den dach meesten deel zyn wercken/ gelijk de Mane haer wercken des nachts doet/ als sy in haer cracht is/ so geeft dese Sonne dooz haer natuerlijcke warmte/ influentie/ werckinge en schijn/ de aertschen lichaem boyme en es groep ende cracht/ niet seker ander crachten en qualitepten/ booz so vree als elcken natuerlijcken lichaem begaet/ oozboozlich oft noodich is: Welcke werckingen der Sonnen in dese aertsche materien boozts comen/ dooz seker loopen der Sonnen in de vier tijden van de jare/ te weten/ Lente/ Sommer/ Herfst en Winter/ binne de welke de Sonne zynē gheleelē loop volbzengt. Daerom sal een lantman op de selve tijden welacht nemē/ ten epnde dat hy na den loep en cracht der Sonnen/ in dese vier tijden/ zyn landt-neeringe doe/ handele en regere: d'welck wy int naevolgende Capittel partimelienlijcken sullen verklaren/ by de wercken die de lantman op elke maent van den jare behoort te doen.

De werck in die een Landtman op elke maent van den jare behoort te doen.
CAP. X.

Woozts om dat zyn volck niet en soude ledich sitten/ ende niet een ure tijts zijn sonder pet te doen/ sal hy by secker tijden hun werck ozbineen/ ende sal op sijn dupmken weten/ watmen op elke maent ende tijt bouden jare sal moeten doen.

In Loumaent/ pncipalijck in t'laetste van der maent/ sal hy 'thout doen houwen/ dat hy sal schicken tot timmeragie ende der ghelijcke saken/ als de Mane onder der aerden is/ want de claerhept vander Manen maket hout wecker/ ende het hout dat in dien tijt sal ghehouwen zijn/ sal langher dueren sonder bederven. Hy sal van oock de fruytboomen mest gheben/ maer dattet mest de woxtels niet en gherake. Hy sal oock alle boomen ende boomkens griffen/ die booz bloepen/ ghelick Roofelaers/ Wyvboommen van Damast/ Wyvicos/ Mandelboomen ende Arctike boomen

boomen. **Hy** sal in d'aerde steekien noten/amandels/steenen van **Abzicos**/perfen/prupmen/ende ander/in koude en vochte landen/en dat in de twee eerste quar-tieren van der Maen: **Hy** sal oock met schoon klaer weder den **Winghaert** snijden. ende zijn dzooge/ licht/ snager/ sabelachtigh lant ackeren/ en dat vol woxtels en lanc kruyt is/ in dien dat in **Octobze** niet en is ge-daen geweest. **Hy** sal vooz de tweede repse ackeren het zout landt/ en daer op stroepen kias van boonen. koezen oft gerste. **Hy** sal oock afhouden de willige staken en roeyen vooz de hagen en **Winghaerden**/ en ooc de boomen hun oberbloedige tacken afhouden/ int bzecken van der manen. **Hy** sal d'onderste beven woypen vant mest/ dat isedert **S. Martens** misse gemaakt is/ op dat wel gereet zy/ als men dat sal moeien opt' clant en inde vanden pzeppen. **Hy** sal vermaké of vernieuwen zijn wagens/ kieren/ ploegen en ander noobige instru-menten/ dienende tot zijnen wercke. **Hy** sal ppoisie doen van scherpe hou-messen/ om de boomen en **Wijn-garden** te supveren. **Maer** en sal dan geensins saepen/ om dat d'aerde als dan noch te swaer en vol domps is.

In **Spyokelle** sal hy in't wassen van der **Mané**/ de **Winghaert** verplanten/ die twee of dyp jaer out is/ en alte woxtel genomen heeft/ maer geensins komen aen die van eenen jaer/ de welke niet en wil gercurt zijn/ om de luttel kracht die hy noch heeft. **Hy** sal het mest op het lant voeren, ooc in de **Winghaerden** vanden en hoven. **Hy** sal de goeben maken om nieuwen **Wijn-gaert** te planten. **Hy** sal de woxtel van den **Winghaert** snijden en met staken besetten. **Hy** sal de boomen van hun tacken van alle oberbloedigheyt supveren/ **Hy** sal die repingen van woymen en wylschept/ die in dzooge bladers zijn. **Hy** sal d'aerde van de hoven bereyden/ om alder hande kruyden te zaeyen en te planten. **Hy** sal d'aerde vooz de tweede repse ackeren/ om boonen/gerste/ haver/ kemp/hiers/ en andere **Somer** vruchten in te zaeyen. **Hy** sal de wijnen oversien/ principalijck de gene die hy sal weten/ dat niet stercken delicaet zijn. **Hy** sal de hagen van zijnen hof/ egeuen en opbinden/ ende de bedden van zijn hof wel ruisten. **Hy** sal op-gaende boomen planten tot bosschen. **Hy** sal oock de scheuten planten van de **Glyf-boomen**/ **Gzanaet-boomen**/ **Que-boomen**/ **Dpge-boomen**/ **Doplieren**/ **Abelen**/ **Wilgen**/ **Glyven**/ **Wissen** en andere so wel fruyt boomen als wilde/ die woxtels hebben. **Hy** sal supveré zijn **Dupventcot**/ **Doendercot** en daer de **Hauwen** en **Gan-sen** vertrecken/ om dat dese bresten int eynde van dese maent beginnen heet te woypen ende te hooopen. **Hy** sal de warande wederom van **Konijnen** versien/ en de hol-len vermakén. **Hy** sal **Wpen** kooopen/ en de koeven seer schoon maken/ en hun **Konijnen** dooben. **Hy** sal **Dalcken**/ **Sparwarts** en ander **jacht-voghels** kooopen/ die hy int eynde van deser maent sal in muppe stellen.

In **Weert** sal hy ten eerste lijn-zaed zaeyen/ ende weet/ so verre alst in **Spyokelle** niet en is gesaep ghe-weest ooc haber/gerste/hiers/panickozen/ kemp/er-wete/ linsen/ erben/ luyngen/ **Somer**-tozen/ bitfen/ **Roomsche** boonkens/ en ander diergelijcke **Somer**-vruchten. **Hy** sal vooz de tweede repse ackeren de bel-den/ die wel gebetet en gemest zijn/ en te bereyden om te besaeyen. **Hy** sal koezen doé wieden. **Hy** sal zijn grif-fien nemen om te griffien/ alst sey in de boomen is en eer datse botten. **Hy** sal **Noten**/ **Amandels**/ **Castaigne**-en/ **Hafenoten**/ **Glyfsteenen** en van **Abzicos**/ en meer ander vruchten planten. **Hy** sal veel plantsoeven van **Appels**/ **Deppen**/ **Doer**-besien ende ander dergelijcke vruchten planten/ en ooc veel kruyden/ gelijc **Spera-gus**/ **Artichouts**/ **Cardoenen**/ **Sabie**/ **Labender** **Koo-sen** **maeyn**/ **Aert** **besien**/ **Stekel** **besien**/ **Kooselaers**/ **Le-lié**/ **Citrullé**/ **Concommers**/ **Meloene**/ en **Pompoené**. **Hy** sal alle zijn hove/ so wel **Daer** **moes** als **Kruytho**-be bereyden/ en saepen tsaet datter vā noode is. **Hy** sal de **Winghaerde** en fruytboomé/ de woxtel ontdecké om datse meer vruchten soude dzagen/ en mest aende woxtels leggen/ **Hy** sal muctsaet maaken vooz sijn barninge.

In **April** ontrent **S. Joris** dach/ sal hy de **Citroen**-boomen en **Orangeboomen** inde lucht brengen/ en alle boomen die ontrent **S. Martens** dach in huys gezaegen sijn. **Hy** sal van voet te voet daerde reuren/ wech-nemende doberbloedige woxtels ende tacken/ geensins geboogende/ datter eenen tar langer sy dan danber/ tse inde hoochde oft in de vzeede. **Hy** sal oock planten/ in dien sy noch niet en sijn geplant/ **Glyfboomen**/ **Gra-naetboomen**/ **Citroenboomen**/ **Mynusboomen**/ ende die neerstich supveren. **Hy** sal griffien **Dggeboomen**/ **Castaigneboomen**/ **Larickeboomen** en **Orangeboomen**. **Hy** sal den nieuwen **Winghaert** snijden/ want in dien tijt mach hyt snijden beter verdzagen. **Hy** sal be-neerstigen dat de duppen wel geboet werden/ want sy binden van luttel te velde. **Hy** sal de **Merten**/ **Eselin**-en ende open laten bespyngen. **Hy** sal de **Wpcozen** wel repuygen/ ende de vishout ers dooden/ de welke niet hoopen vliegen als de **Makwen** vloeyen.

Inden **Mey** sal hy de versche geplante boomé begie-te/ de schapen scheeré/ sijn wijnen opbullé/ veel boters bergaderé/ en veel kaeien maké. **Hy** sal de calvers lub-ben/ en begunen vooz de bpen en zijde-woymen sozge te dzagé/ van de welke dat hy een groot getal sal ver-gaderé. **Hy** sal de tertwe doen wiede/ en vooz de tweede repse de **Winghaert** doen spitté/ en met aerde besetté/ op datse vande hitte geen hinder en krijghe/ en sal wech-nemen alle rancken en jonge scheuten die geen vruch-ten en hebben. **Hy** sal o' oberbloedige tacken vande boomen afhouden/ ende griffien glyfboomen/ die ge-griffiet moeten zijn/ oft ghent met een schilbeken.

In **Wedemaent** sal hy den dorst-bloer ghereede maecten/ ende wel doen supveren van alle ras/ wylche-heidt ende stof: **Hy** sal de vanden mapen ende de ger-ste: **Hy** sal de scheuten vande **Winghaert** afbzeken/ ende cozen doffschen om in den saep-tyt te saeyen.

In **Wpmaent** sal hy sijn cozen pikken ende potage-graen maeyen. **Hy** sal griffien met leem: **Hy** sal de gas-de appels en peyzen/ ende die op den boom te vely sijn/ afplucken. **Hy** sal de **Winghaert** den vooz de tweede rep-se graven/ ende het hegras wtroepen. **Hy** sal de gebys-ken aerde weder effen ende ghelijc maken/ om dat de **Sonne** den **Winghaert** niet te verre en verbyzande. **Hy** sal oock sijn barnhout houden vooz tghelijc jaer.

In **Oostmaent** sal hy blas ende **Temp** uptrecken/ en fruyt plucken/ om te verwaeren: **Hy** sal de bladers afstrecken ront omme de duppen die late ryp woypen/ om datse te meerder hitte vande **Sonne** souden ont-fangen: **Hy** sal sijn berjups maken/ vogné-pitten gra-ven oft anders van sonepuen soeken/ ist dat hysse want doen heeft: **Hy** sal sijn wijn-baten gereet maken/ ende ander dinghen/ die tot **Wijn**-lesinghe van noode sijn.

In **Septembze** sal hy tsaelandt sijn laetste oeffe-ninge geben/ en saepé terwe/ rogge en ander dergelijc ke granen. **Hy** sal de duppen snijden en wijn verstaen. **De** noten af woypen/ den toemaet af maeyen/ tff roo-bergaderen om de staken te decken/ de taphens vande meeste af snijden/ ende tsaet bergaderen om in't eerste bande naest volgende **Merte** te saeyen. **Hy** sal de bla-ders van sijn **Weert** plucké en bereyde tot dattet swer-te bollen zijn/ die hy inde **Sonne** sal laten drooghen/ of by een cleyn vier. **Hy** sal sijn hirs ende riss maeyen.

In **Octobze** sal hy sijn wijnen maeken ende tonnen. **Hy** sal sijn **Orangeboomen**/ **Citroenboomen** ende **Poncillen** onder dack stellen om te bewaren vooz da-nakenoe coude. **Hy** sal sijn horich ende **Was** maec-ken/ ende de oude **Wpen** verjaghen.

In **Novembze** sal hy den wijn kelderén/ ende eer-kels bergaderen/ om sijn verckens te boeden. **Hy** sal de **Castaignen** plucken/ ende tfruyt vande hoven dat men houden mach. **Hy** sal de rapen uptrecken/ ende hun bladers affsnijden/ ende in sandt graven/ om vooz den voyst te beschudden. **Hy** sal d' **Artichouts** wel decken om teghen den voyst getoaspen te wesen. **Hy** sal olie maecten/ **Wpcozen**/ ander cozen/ cabaelien/ ende teene cozen. **Hy** sal willige staken ende roeyen afhouden

af houtwen / om den Wÿngaert op te binden ende te bejerten.

In Decembrye sal sy dickwils zijn lant besien / om het water dat daer dooz den grooten reghen vergaert is / af te doen loopen. Sy salt water ober d'oude bemde laten loopen ende meften indient van noode is. Sy sal ppositie van mest maken / om zijn ackers te mesten. Sy sal de wortels van de boomen met mest decken. en oock van de krupden / die sy sal willen tot in de Lente bewaren. Sy sal den Wilgen de tacht af houtwen / poplierboomē abeelen / en ander boomē snoepen om dat de tachten / so haest als de Winter ober is / te lichtelgher souden wtspruyten en groepen. Sy sal ooc houtwē tinnert hout en zijn barninge. Sy sal netten spannen om vogt is te vangen / ende halsen beftooten / als de velden ver ozen ende besneet zijn / oft vol waters zijn van den regen / en dat men daer niet en can gewerckē. Sy sal oock / alst nat weder is / alle cleynichept maken / gelijckhotels / tellkoozen / spillen / kuppkens / kommekens / en ander dingen den hupse dienende. Insgelijck oock eggen / griffels / ende stelen boozt zijn alom. Sy sal ooc ver maken zijn lamoen / gozreelen / ploech / ende alle ander dingen / die van noode zijn om de beeste te doen werken ende trecken / ten eynde datse souden moghen ghereet zijn / als men moet gaen werken. Sy sal oock ppositie maecten / van houtweelen / picken / schuppen / spaden / bplen / weggen / sagen ende ander dier gelijcke instrumenten / dienende totter landtwinninghe.

Van het werck der Hoevenaerften.

CAP. XI.

Men kan niet bebinden / dat de conditie ende staet van de Hoevenaerfte / minder sozge ende neersichichept behoeft / dan d'officie van haren man gemerckt dat sy gedaen hebbende haer werck int velt / het hupstwerck ander doen / de koozen / kalbers / Werckens / vaaed / Werckens / Duppen / Gansen / Entvoghels / Dinnen / Paewen / Felanten ende andere beesten regeeren / so wel om hun voetsel te hebben / als om het melck te gebruycken / om boter ende caes te maken / ende t' speck te bewaren / tot spijse van de werck / lieben. De Hoeveraerften hebben ooc de last van den Oven / en van den Kelder / vanden Kemp te bereyden / ende lijnwaet te vergaderen / de Schapen te doen scheeren / de Vliesen te bewaren / de Wolle te kraeren / ende spinnen / om Laken te maken / om haer hupstgesin te kleede / boozt den Warmoes / hof te wieden / t' fruyt te berwaren / de krupden / wortels ende granen / ende oock de Wepkoozen gae te sien. Wel is waer dattet koozen ende verroopen van de beesten / den man aengaet / gelijck ooc doet de handelinge vanden gelbe / ende het hueten ende betalen van de dienaers : maer de rest / aengaende de cleyne dinghen / als van lijnwaet / kleederen van den hupstgesin ende alle hupsttraet / dat gaet boozwaer den Vrouwē aen. Dijn neytinge is oock / datse Godt ende haren Man sal gehoorsaem zijn / dat sy een goet hupst wif sy / scherpen voert / neersich / vzedelijc / niet van hups loepende / tegen haer volc goedertieren / alst van noode is / ende oock straf alst tijdt is / niet lijfachtich of quellijck / noch spottich / noch klappere / noch slooze. Dat sy haren hupst raet / op seker plaetsen stelle ende ordonnere / met alle andere dinghen tot ghebruycken vanden hupse dienende / op dat sy die alst van noode is / soude mogen binden ende leveren. Datse oock altijts d' ooghe hebbe op haer jonckwif / ende d' eerste ende laeste aen het werck sy. Datse oock niet een veestien late verlozen gaen / noch ooc nimmermeer en pzeutele om den dienst van den meester der Hoeven : want een krumken gelvepger / oft onwillich zijnen Heere / of den zijnen / gegeven / mach haer nae der hant een groot schaden. Dat sy oock niet en lustere naer het klappen van den volcke / alst haer niet vele en is aen gelegen / ende t' selve alst wel te passe komt haren man segghe. Datse den Ghebueren geerne vrientlichap doe / ende

hun noch knape / noch jonckwif en ontrecke / ende daer mede niet en verkeere / dan als sy hen lieben dienst of bystant mach doen / of datter byploften ende eenige dier gelijcke vergaderingen zijn. Dat sy haer dochters niet en late ten danse oft avont / speele gaen / dan met seker ende goet geselschap / of dat sy seiden daer tegenwoozich sy. Dat sy haer soonen alder eerst te werck te stouwe / ende hen lieben het exempel van hun vader booz ooghen legghe / om hun knapen te doen ontsien. Datse niet en gedooze datter eenich oneerlijck woort gesproken woze / of vloecten en / weeren / binnen den hupse geschiede : ende dat sy oock heete swijgen d' o verdraghers die hun met een anders saken moepen. Dat sy oock wel op sluyt het stroo ende rgs om den oven te heeten / noch oock de schoffen en het stroo van boonen / erweten en vissen / kaerden / hadyc / het mare van de gepaste bypven / ende quade krupden niet en late verlozen gaen / om in den winter de selve te branden tot afschen / so wel om looge daer af te maken / als om in de stad te pennewaerden. Dat sy oock haer brouwe of meester goede rekeninge doe van de epers ende kerckstiens / of jongen / so wel van gebogelte als van ander beesten. Dat sy oock weete de natuerlijcke medecyne / booz haer volck ende andere / als sy sullen sieck wozen / oock booz de koozen / verckens ende gebogelte / want tot allen stonden eenen medecyn te halen / sonder grooten noot / en is den hupse geen profyt. Dat sy haer geheel hupstgesin in vrientlichap houde / ende mit en ghedoozge datter haet oft rgt regnere. Dat sy haer broodt soo wel regeere / datter gheen dan out ghebaken ghegheten woze : ende alst dieren rgt is / sal sy onder het koozen doen maken een quantiept van vissen / of boonen / of Turck koozen / want de tsamen menginghe van dese meelen / doet het deech gaen ende broodt heffen / op dese selven tydt sal sy haer mark van de gepaste bypven berwaren / ende t' selve zenen keer mit doen gheben / om daer af stercken wijn te maken booz de dienst / boden / ende bewaren den goeden wijn booz haren man / ende die hun over komen : De natuerlijcke medecynen om haer volck in hun siecken te helpen / moghen soodanich zijn / als wy hier nae sullen beschrijven.

Remedien die een Hoeveraerfte behoort te weten teghen de siecken van haer hupstgesin.

CAP. XII.

Ten eersten tegen de Peste / sal sy in Citroen-sap ^A den tyt van 24. uren te wepcke leggen / een stuck Gouts / oft vyffel / oft eenighe bladers van gheslagen Gout / welke sap sy sal mengen met witten wijn en pulver / oft de kotte van Angelica / ende dat den genen die de Peste heeft / innegeven. Oft sy sal nemen twee oude okernotē / een vige / thien ruyte bladers / ende een koozenkē Zouts / wel t' samen gestooten en gemengt / en onder d' affchen gebaden / met wijn bespruypen / en te eten geben. Oft nemen een bolcken Looy / thien ruyte bladers / ende soo veel Celidome / al t' samen met witten wijn / ende wat gebanden wijn ghestooten / het welke dooz ghedaen hebbende / daer af eenen goede teuge ingegeven. Oyt gewil van de peste sal men leggen / een broodt dat geheel heet is / oft een kietker in de middel op geshjopt : Of eenen Ajupn volfijne Teriakel onder d' affche gebaden.

Teghen d' eenparighe brandende Cozse / sal sy bin ^B den op den Polst van hepde den Armen / sap van Petels met Poplier-zalve ghemengt : Oft twee doperen van Epers / met roet van der Schouwen t' samen gemengt / en wel geclopt met zout ende stercken azijn / ende alsoo t' samen rontomme den arm gebonden met eenen lijnen doek : oft sal inde plaetse van dien t' herte w' eenen Ajupn doen / ende dan met fijne Teriakel vullen / ende alsoo binden seer vast op den Polst van de rechten arm : Oft men sal nemen het herte van een kietker / bozsch / ende op t' herte oft op den rugge-graet binden.

binden. Of men sal op de Leber / oft int hol bande voeren / levende Louwen binden. Daer zijnder vele die schaeppurckel stooten / ende daer af eenen dzanck maerken / om te dzincken inde meeste hitte bande coztse / jaes maerken daer af een plaester om te binden op de polsten bande siecken. Ander nemen ongestooten saet van blorcrupt / ende leggen in water te wepcken / eenen nacht lanck / ende gheben den siecken van desen water te dzincken met wat supchiers.

C Tegen de vierde Coztse / so neemt edel Savie / oft hy gebzike van dien / grove Savie / Ppfope / Wiffem / De erche / Duinte / Ppvoet ende Clabers met witte vlecken / stootje t'samen met t'grootste roet van der Schouwen dat ghy bint / en seer stercken azijn / maect daer klepne plaesters af om te bindē op den polst van den armen. Tegen t' selve sult ghy nemen de krumē van twee Witte-tyzode die heet tot den oben komē / ende te wepcke leggen in een pot azyns / daer na distilleert die t' samē dooz dē alembic / en geester af ontrent twee vingers bziet / den siecken te dzincken / ontrent twee uren eer hen de koztse aen komt. Men hou ooc booz een sonderlinge remedie / t' sap van wolle bladers met witten wijn wtgetrocken / ende eē wepnich booz t'aenkommen van de koztse in genomē. De selve kracht hebben t' sap van de hoof-bladers / de witte wijn daer in gesoden / de bladers ende woxtels van Verbene / deroette van Calamitthe / Polepe / Orega / Buglosse / Bernage / Chentonge / schoffe van de woxtel vā Tamari'cus / Effche / Betome / Chpnus / Agrimonte / woxtel van Speragus / alle gelijck in witten Wijn gesoden : Oock het sap van Kliffen ende van Ruyte / dat gesoncken ende klair is / inghenomen booz het aencomen van de Coztse / oft het sap van de Weegbzee met Honich-water gezoncken : Men maect groot werck van de ghestooten Hasel-woxtel / die in de Sonne oft in den Oven gedroocht is / inghenomen een bierendēel loots met witten Wijn / een bierendēel van der uren eer de Coztse aen komt. Daer tegen is oock goet gestreken sijne Teriakel / oft olie van Scoppioenen / op den rugge-graet / int hol van de voeten / in de palmē van der handt / op t' boozhoof / ende in den slach van den hoofde / een wepnich tijts eer de Coztse aen komt. De selve kracht heeft de olie van badē met gebzanden Wijn gemengt. Sommige hoeren gebzanden tegen dulsanige Coztsen dese superstitie / te wete / dat sp negen dagen lanck nuchter Savie-bladers eten / den eersten dach neghen / den tweeden dach achte / ende alsoo herbolgens / alle dage een blat min ctende totten laersten van de neghen daghen / ende hun imaginatie die sp hebben in dese remedie / geneestse. Sommige behandē een sonderlinge sake te wesen tegen de vierde Coztse / datse gepurgeert zijnde / witten wijn dzincken / daer in Savie die den geheelen nacht gewepct heeft. Ist dat ghy booz het aencomen van de Coztse / etet een bolckē gepelt / oock / ghy sult t' beven verliesen van de Coztse.

Ist dat ghy dzinet een once of twee saps bande woxtel van blier gestooten / en dooz eenen lijnē doct gebadē / een wepnich tijts booz het aencomen van de coztse / en t' selve twee oft dymael doct / de Coztse sal u herlaten.

D Tegen den doxt van de Coztse / so hout op de tonge een dypant steenken / dat int hooft vanden Carper gebonden woxt : oft de bladers van Roomsche surckel : of een stuck silbers of goudts / of de steen van een siecke / of een stuck cristals dickwils in water gelept : Oft porcelepne-bladers / of donderbaert / oft ghepelt zaet van Comcommers.

E Tegen de derde Coztse / neemt de geplotte woxtel van Patije / en legt die den tijt van dyp of vier uren / in witten Wijn te wepcke / daer nae doet die t'samen dooz eenen lijnen doeck / ende hout daer af ontrent twee of dyp bingeren bziet / om den siecken inne te gheben / een ure of twee eer de derde Coztse aencomt. Of doet dat selve met de woxtel van Weegbzee / gewepct in half water half wijn. Of neemt dyp of vier bingeren bziet van t' sap van Weegbzee / oft van Porcelepne / oft

Pimpernelle / ende dzinet dat een wepnich eer de coztse aen komt : oft dzinck alle daghe met witten saps bladers van vyfvinger krupt / te weten / dyp smozgens / en dyp s'abonts. Of sap van Zeffroumarcke / van Savie en stercken Azijn / van elck een once dyp uren booz het aencomen van de Coztzen inghenomen. D'alderbeste remedie die eenige bindē / is smozgens nuchter te dzincken vyf uren eer de Coztse aen komt / twee oncen sap van Granaet-appel / en terstont daer na op de buyst int slach van de hoofde / en int hol van de doctē / klepne bolckens / so groot als een erwete / gemaeckt van een once poplier-zalve / en een half loos netten van spinē / die sp daer laten tot dat de ure van het aencomen der Coztse over is. Eenige puzsen seer een zalve gemaecke van pierwoxten / in Gansen sinout gesoden / om daer mede te strecken / en wyzen t' boozhoof / en den slach van den hoofde des siecken / eer de koztse aen comt / oft dat men aen den hals dzage de hoozen van een Hoobdooz / de welcke een sonderlinge remedie is.

Tegen de daghelgheche koztzen / so is goet ghebroucken / wat tijds eer de koztse aen komt / sap van Betome en Weegbzee. Of alle morgen een romercken deroctie die ghemaect is van woxtels van Zoffroumarcke / Petercelle / Radys / Sparagus / Betome-bladers / Hertstonghe / roobe Citrenen / en de inbbel-schoffe van blier. Of in wijn te wepcke legghen de woxtels van Hadjck / ende daer af dzincken ontrent een halven romer / eer de koztse aen komt / maer men moet hem dan booz slapen kachten. Of men sal med Wijn alle dage dzincken / twee bladers van vyfvinger krupt / een smozghens / ende een s'abonts / ende ontē op de poisten van den armen de plaester binden / die wy teghen de vierde Coztse beschreuen hebben.

Om te stillen den hooft waere gemengt met groote hitte / sodanich als is die den picherē in den sambre aenkomt / so sal men op t' boozhoof legghen sieden van Cauwoerden / oft eenen lijnen doeck in Roost-water / oft sap van Weegbzee / oft Nachtschaype / Zerouwe / Porcelepne en witten Wijn-azijn dat gemact : Of het wit van twee eysen met roose-water klaer / en met ware op het boozhoof leggen. Of men sal t' hooft met laew water wasshe / daer inne dat wijngert bladers / Savie-bladers / bloemē van Plompē en kroofoen gesoden zyn / en met selve water de beenē en doctē wasshe.

Ist dattet hooft seer doet van te veel ghebzoncken te hebben / men sal een kuffenken make van Quendel / Woutwen-hayz en kroofoen / om op t' boozhoof te binden. Of den doomp ontfangen van gesoden koolen. Of men sal so haest als hooft begint seer te doen / een oft twee groeninghen eten / of wat bitter amandels. Of schabelingen van Hertstongen mer fonteyne oft reuter-water dzincken : Of ist dat ghy merct dat u maghe niet siecken is / so moghet ghy van den selven hayze nemen / en dzincken eenen goeden dzonck wijns.

Ist dattet hooft wec doet eenige groote coide / so leght op t' hooft sackhiens vol semelen / met hirs / en zout gheroost : Of Savie / Mariolepne / Betome / Chpnus / Anijs-zaet / Wierckel-zaet / Dakelaer ende Genever-besien / so heet alst mogelijk is te verzoagen.

Om de raserij te ghenelen die van heere Coztsen komt / so moet men opt hooft van den siecken binden / de longe of geheel crantwepe van dē Harnel / die verstijghedoot is : Of eenich kiecken oft durbe / midden op den rugge op gheschop / ende op de selve plaetse ghelept : Of t' boozhoof jae t' geheele hooft met Olie van kroofoen / Azijn ende Poplier-zalve stricken.

Om wacker te maken die de slaep-siechte hebben / so is seer goet / dat men een kuffenken make van kuele in azijn gesoden / om op t' boozhoof te binden. Of inde neuse-gaten van de siecke te laten trecken den roock of doomp / van seer stercken azijn / of van zaet van ruyte of nigelle / of van patrijssen-pluytē / of van oude schoenlappen / van esels-schoen / of van menichen hayz. Of dat men opt boozhoof bint een plaester van Wiltzodaet / en op de rechter arm / t' hooft vā eē Weymuss.

M Om te doen slapen/de ghene die niet slapen en con-
nen/is seer goet/ dat men een cussenken make om op't
voorzhoofte te binden/ van Heul-zaet/Wilsen-zaet/Le-
souwen/sap van Nacht-schabe/oft melc van een vrou-
we/ die een meysken sooght: Ofse met eerdbevl ghe-
stooten met het wit van een ey. Of dat men onder het
oog-kussen legghe/ eenen appel van Mandragora/ oft
groene bladers van Wilsen/ ende dat men 'thol van de
voeten strycke/ met het smeer van een Wejelken.

N Om te besthermen vooz geraeckthept de ghene die
daer onderchavigij af zijn: dat sy in de Winter/ ende
alst hout weder is/ een lepelken ghebzanden wyn met
supcker dzycken/ stende terstont daer naer een bate
voots. Of dase in stede van ghebzanden wyn dync-
ken/ water Clerette ghecomt/ d'welcke wy hier na
sulken beschryben ende leeren maken.

O Tegen de lammeichept/ so sult ghy de lamme plaet-
se strycken/ met olie van Vossen/ van Baepen ende
Weberfijn/ daer onder menghende ghebzanden wyn.
Ghebruyck oock d'welck Conserve van Savie/ van
Roosemareyn van Confilie de grepne/ ende Mithri-
daet/ marckat drooghe stoben/ met decoctie van Laben-
der/ Costus/ Hadysit/ Savie ende Martiolepne.

P Om te pferveren vooz de vallende stecke/ soo is
een sonderlinghe remedie/ te dzycken neghen daghen
langh/ ontrent een halven roomer vant say van witte
Neutel-bloemen/ oft van Colander. Of dat men vyf
of ses dagen/ alle moorgen bestige/ tyorder van Hon-
zaet en Waren-tacken. Of van een beeken dat in de
krupne van den hoofdeligt/ met supberen wyn in-ge-
nomen/ oft met decoctie van Pioenen: End: dat hy
Marentac aen den hals hange/ oft eenige strucken van
tvooz-sepde beeken/ oft van de wortel van Pioene
mannelken: Oft een stecken dat int nest van de Swa-
luwen gebonden wort. Of eenen rinck aen de vinger/
daer een Slant-clau in beslagen is/ in sulcker manie-
ren/ dat de selve clau 'tbleesch mach raken. Ghy sult
verlossen/ die in de selve passie ligghe/ ist dat ghy ke-
tekt ende nipt/ in haer leder grooten Teen/ oft hun
tuppen met menschen bloet bestrijckt.

R Om de rootheyt van den aensicht te verdybben/ soo
ist goet/ dat men het aensicht wascht met water/ daer
kaf of stroo/ van Gerste oft Haber in gesoden heeft/
ende daer na stobe met say van Citroenen: Oft neemt
vier oncen kernnen van Berfen/ twee oncen gepelt Ca-
woerde zaet/ ende stoot die seer wel t' samen/ en pers-
se stijf upt/ datter Olie mach upt komen/ ende stryckt
daer mede de puckels ende roode vlekken.

R Om de vlekken of sproeten upt den aensicht te ver-
dybben/ meng met meel van Lupinen/ de Halle van
een Septe/ Linoen say en seer witten Alupn/ stront
met dese salbe de vlekken ende sproeten: Of maect een
salbe van olie van bitter Amandels honich/ Lelie
wortels ende was.

S Tegen de croppen oft sweeringen onder de kinne en
ontrent de kele/ so neemt Dozepe met de bladers ende
wortels van Peardiek/ treckter upt ontrent een pont
saps/ en mengt daer onder een once Pyetrum clepn
gestooten/ met een scrupel spaens groen/ de welcke al-
le t' samen wel gemengt zijnde/ sult daer mede alle dage
de voozs. croppen stoben/ en hangt aenden hals woz-
tels van Belacruct ende Wegebeze. Ist dat ghy de
voeten af sijdt van een groote Dewale/ oft van een
Wadde/ als de mane afgaet/ en weder begint ontrent
de Sonne te comen/ en die hangt om den hals banden
geuen die de croppen heeft/ hy salder een sonderlinghe
bate by binden. Of dat men dese remedie ghebruycke/
die seer sonderlinghe goet daer tegen is ende wel ver-
sicht. Neemt een goet deel Nicotiane ghestooten in een-
nen repnen Noxtier/ en legt die met say met al op de
croppen/ dwelch men sal doen tot negen oft thien rep-
fen. Keopen oft Offen mest onder d'assen heet ghe-
maect in wyngaert. bladers oft Cool-bladers ghe-
wonden/ en dan met Wijn gemengt/ heeft epgenschap
ende cracht de croppen totter d'acht te vryghen.

Het loopen bande oogen wort benomen/ als men een
plaester op 'tvoorzhoofte legt/ gemackt van sebringe
van Slecken/ gemenght met Wierrooc en Moen/ soo
lange t' samen geclopt/ tot dat ter so dick als honich is.

Tegen het krauc gesichte/ so neemt Venckel/ Ver-
bene/ Celidome/ Rupte/ oogen-troost ende Roosen/ van
elcks even vele/ distileert daer af een water/ ende doet
alle dage 'smorgens en savonts/ by of vier dzyppels
in u oogen. Inghelijcks ooc water van verrotte ap-
pels ghevileert/ daer af twee of d'ry dzyppels in't
ooge gedaen. Tegen 'selve gebzerk is oock seer goet/
den dooy te ontfangen van den water/ daer Venckel/
Rupte ende Doghen-troost in ghesoden hebben.

Teghen de pyne van de oogen is seer goet een deco-
ctie van Camille/ Melilote ende Venckel-zaet/ in wa-
ter ende witten wyn ghesoden/ waer in e men sal nat
maken/ een doercken dat vier-dubbel is/ d'welck men
sal/ wel upt-ghedouwer zijnde/ dick wils op d'ooghe
leggen: oft men sal vaer op leggen vrouwen soch/ seer
wel gheclopt met wit van een ey.

De rootheyt of vlerichept van de oogen/ wort her-
dzyben met eenen lynen doercken/ of wert dat nat ge-
maect is in wit van eperys/ seer wel geclopt met Roos-
se oft Wegebeze-water. Of by doet een saerachtigen
appel/ nemet binnenste van dien/ met vrouwen soch
gemenght/ ende stryckt daer mede op de roode schelen
van de oogen: Daer en tusschen sult ghy moghen een
kussen in den slach van den hoofde binden/ gemackt
van Dyvensche Roosen/ of conserve van Roosen/ ende
ander t' samen reckende dingen/ om te mogen beletten
de fluxen van de herffenen/ die d'oofsake zijn van dese
rootheyt. Anders legghen in vrouwen-soch te wep-
ken/ seer dunne en klepne saekens van Calfs-bleesch/
oft van den hals van een Osse/ vrs gheflagen/ ende
leggen die op het ooghe ende werck daer over. Som-
mijhe doen jonghe kinders hun water maken/ in een
koper of metalen vat/ ende laten de pisse daer in bly-
ben tot dattet koper groen upt gelagen is/ ende stry-
cken dan met dit groen hun oogen. Veel ghebruycken
oock berepde Tutthie.

Om de vuplichept upt de oogen te weeren/ raectse
ende stryckse rontomme met eenen Sapdyr/ die in
hout water ghesteken is.

Om te beletten dat 'rooghe noch blau noch root en
blijbe/ na dat men eenighen slach heeft ontfangen/ soo
sal men terstont in d'ooghe laten dzyppen 'tbloed van
de vleughel van een Duppe of Tozel-duppe.

Om roode vlekken te verdybben upt de ooghen/ soo
is de voozsepde remedie seer goet gebruyckel: Oft legt
op d'ooge een plaester/ gemackt van groene Wilsen/
ghestooten met vrouwen soch ende Roose-water.

Teghen berouderde rootheyt der oogen/ neemt soo
veel als een note groot/ wit koperroots/ en een scrupel
ghestooten Arios/ ende soo vele Alupus: dese dingen te
samen gebroken/ sult ghy menghen/ met ontrent een
pinte fonteyn-water: Of latet soo t' samen steden/
tot dat het water klaer word. Van eene van dese
twee wateren/ sult ghy d'ry of vier dzyppels int ooghe
dzyppen. Of maectter op een plaester van marck/
daer lijnsaet olie upt gheperst is/ gomme van Arabien
ende Dragant/ Mastijck ende Camphur.

Tegen heete gheswellen van der oogen/ is een son-
derlinghe remedie/ een versche loofe van een Hamel of
Ope op d'ooge gelept. Oft een plaester gemackt van
het vleesch van eenen soeten appel onder d'assen ghe-
braden/ ghemenght met Carsten-meel/ vrouwen-
soch/ Roose-water ende wit van eperys. Oock soo
is daer toe seer sonderlinghe goet/ Goudt-bloemen-
water. De ooghe van eenen Wolff/ ofte de steen-
kens die in den buck van de Swaluwen ghebon-
den worden/ hebben oock de selve kracht/ aen den hals
ghehanghen.

Teghen het tranen van de ooghen ende alle ander
re humuren/ die in de ooghen daelen/ is seer goet/
een decoctie ghemaect van bladers van Betome/
Venckel

Wenckel woxtels met een luttel Wierdoeks/ende daer mede d'ooghen te strycken. Doch is seer goet de trannende ooghen te wasschen met decoctie van Kerbel/ ofc somtyts daer in druppen sap van Ruyte/ gemengt met gesupvert of geschuynt honich. Men hout vooz een secrete remedie/ dat men achter aen het hooft bollekens van amide vast maercke/ de welcke oock de kracht hebben van de flurin te stoppen/die in de keele vallen. Ofc druypt in de ooghe water dat van menschen Galie ende Celoonie ghesdistleert is: Ofc bestryckt die kanten van de ooggen met swartsel dat gemaect is van boter die in een lampje ghebrant is: d'welc een seker remedie is om alle loopinge de ooggen te drooogen en wech te nemen/ ende oock om seer haest de loopende fistels ende gaten/ die door wt etinge van flucien komen/ te doen luyten.

G Teghen de schellen van den ooggen/ soo neemt een oft meer seer versche epers/ te weten (op den selven dach) van een swarte Hinne gheleydt/ oft by gebreke van dien/ van ander Hinne: laet die in heete affche hart baden/ende snyderse van in ghelghe quartieren/ den doopere wt doende/ maer vultse weder met ghestooten Supcker-Candijis/ van het wiste dat ghy meuchi kuyghen. Douwet dan al tsamen door eenen reynen dobbelen lijnen doerk/ soo seer als u mogelijk is/ want het water of de olie die daer wt sal komen/ is seer goet om de druypls in d'ooghe te druyppen/ soo wel t'fabonts als men slapen gaet/ als tot allen stonden van den daghe. Daer is noch een ander water dat seer goet is/ tot het selve ghebreck/ d'welc gemaect wort van wit Coperoor/ Supcker-Candijis/ Roose-water/ met wit van epers hart gesoden/ ende al tsamen door eenen lijnen doerk gedaen/ van d'welcke in d'ogge moet gedaen worden/ naer de noene ende t'fabonts als men slapen gaet. Ander ghebruycken met goeden boozspodt een ander water/ dat aldus ghemaeckt wort:

H Meent berepue ende kleyn ghestooten Tutte een ounce/ Folie een half ounce/ maercker af infusie in Roose-water en witten Wijn van elcx ontrent een pint/ laet die tsamen doen in een wel ghestopt glas/ den tijt van ses weken/ d'welcke ghy sult stellen in de Sonne als sy schijnt/ en van daer nemen alse niet en schijnt/ oft regen den avont/ oft alst reghent/ ende roeret glas twee of drij mael daerjns. Dese remedien dienen oock teghen de roode ende schemerende ooggen.

I Teghen de pijn der ooggen/ die wt hitte haren oozspionck heeft/ neemt olie van Roosen/ met een luttel Azijns doeter af in d'ooze/ ende blindet dan een sacckken op/ gebult met Camille/ Bellilote/ Lijzaet/ ende witte Maluwe in melch gesoden. Ist datse wt koudeden oozspionck heeft/ steectster in Cat/oen dat nae het Muscus rieckt/ of een greyn Muscus. Scribonius wyft seer t'wartsel van Deck met een luttel olie van Roosen ghemengt/ al warm in de ooze ghebruypt/ als de pijn wt hitten komt.

J Teghen het ruysschen ende tupten van der ooggen/ is goet in d'ooze gedruypt/olie van Ruyte/ ofc Spic-olie/ ofc olie van bitter Amandels/ met een weynich ghebranden wijn/ oft Palmck-smout: oft ghebranden wijn daer Comijn oft Anijs/ laet inne geweyckt heeft. Ofc neemt schabelinghen van Ceder-hout/ die seer kleyn sijn/ vultter mede een sacckken van Caffeta/ Gramosijn die seer fijn is/ soo groot als een Amandel/ laet dat wepcken in seer goeden ghebranden wijn/ tot datte t sacckken wel doozdroncken is. Dan steekt wel diep ende ghesloten int gat van de ruysschende oft tuptende ooze/ ende leght het op de selve ooze.

K Teghen t'rijshoozen/ sult ghy in d'ooze druyppen Wijn sap/ oft van Ruyte met honich ghemengt. Ofolie/ daer in dat Aphodille woxtels gesoden hebben: Ofc sap van de schellen van Radijis/ met olie van Roosen ghemengt.

L Als den reuck verlopen of bedorven is/ maerckt een parfume van nigelle zaeds/ bladers van Aberoone/

Ruyte ende andere kuyden/ die eenen stercken reucke hebben. Ofc neemt Minne/ ende riecht de selve dicawils.

M Teghen de sweerkens ontrent de ooggen/maecht een plaester van gerste meel/ in honich-water ghesoden/ daer by doende lymicheyt van vloep-cruyt zaedt/ ende olie van Leiten. Een plaester gemaect van Septien mest/ onghesouten boter/ ende droeffem van olie van Ruten/ verteert de selve sweerkens.

N Teghen den frants van de neuse/ is seer goet dooz de neuse-gaten in ghetrocken/ een decoctie in witten wijn gemaect van Marrolepne/ Calaminhe/ Stofsel-naghels/ Sember en Ruten Muscaten: Ofc oock Squille Azijn.

O Om het bloeden wtter neuse te stelpen/ moet men terstont den dym seten/ op de zyde van der neuse/ daer t'bloet upt komt: Of aen den hals doen een juoc van Jalpis. Ofc extremitrepen/ soo vast binden/ als moghelgch is/ ende in de neuse stecken een wichte van dooue Retsels/ ende in de hant houden de bladers ende woxtel van Agrimonte: Ofc seer kort reghen-water in den mont nemen/ ende dat dicawils vernemen. Men wyft seer de bloeme van Savie/ de hantchepe van One-appels/ oft van andere wolachtighe vuychten/ in den neuse ghesteken/ ende in den slach van den hooft/ ende contomme den hals/ pycpaelych teghen de hals-aders/ vertoelende kuyden geleyt/ gelucht Pachtschacpe/ Weghebrze/ Letouwen/ dooue Retsels/ of heete Retsels met zout ende azijn ghesooten/ Maeghoe-palm ende meer ander. De Maeghoe-palm onder de tonghe ghehouden/ heeft de selve kracht. Sommige houden in de hant/ die op de zyde staet/ van het neuse-gat dat bloeyt/ eenen tuck van witte Maluwe. Veel boeren nemen om te stoppen/ alderhande bloet-loop/ van waer dat die oock komt/ Derkens-dyck in wat katroens ghehouden/ ende stecken in de plaesse van daer het bloet komt. Ander hebben goet bevonden/ dat sy met het bloet van den ghenen die bloedet/ midden op sijn booz-hoofte ghescheyben hebben/ Consummarum eck. Andere blasen in de neuse-gaten poepet van eenen dypcauti-ghen steen/ die men int hooft van den Carper bindt. Ander ghehelt Cardanus/ puyfen dese woorden tot dyp mael ghesproken: Sanguis mane in re, sicut Christus fecit in se: Sanguis mane in tua vena, sicut Christus in sua poena: Sanguis mane fixus, sicut Christus quando fuit crucifixus.

P Teghen den taut-sweer/ sal men in Azijn ende Roose-water/ de woxtel van Bilfen sieden/ ende dese decoctie in den mont houden. Ofc neemt een bosse Looock/ laet die tusschen heete affchens baden/ staet dan/ er legtse so heet als moghelgch is/ op den taut/ desgelickis soo steectster af in d'ooze/ op de zyde daer ghy de pijn hebt. Sommige stooten een bosse Looock met Sout/ ende leggen die op de polst-ader banden arm/ die op de zyde is van daer de pijn valt. Ofc neemt een half loot ghestooten Pyzerrum/ Saviebladers/ ende Roosemaerpe/ van elchs een halve hant vol/ met dyp vette vuygen: Laet dese dingen sieden in een half pinte Wijn/ tot dat de Wijn gheheel inne ghesonden is: dan neemt een deel van dese vuygen ende leghtse soo heet als moghelgch is/ op de sweerende taut. Inghelickis salmen int slaech van de hoofde legghen wel seet/ een plaester van Deck/ ghestooten Alupn/ ende Galnoten. Teghen den taut sweere is oock goet daer op te doen/ sap van Looock/ of van Ruyte/ Matre/ oft eenighe warme Olie/ ghehelt die van Savie/ de welcke hier teghen seer sonderlinghe is. Sommighe houden vooz goet/ dat den taut van eenen mensche in taffeta ghesnoopt/ ende aen den hals ghebraghen: Ofc een ghegate boone daer een lups in beflaen is/ de meeste tandt weere/ die men soude moghelgch lyden/ verdynt.

R Teghen de loterende Tandden/ so is goet dat men de tanden stoof/ met decoctie van Roose-water/ ende laet

Alupn/oft bande woxtels van D'ijf-vinger crupt ende Alupn. Waer ist dat ghy die wilt doen upt vallen/steeckt inde gaten ende hollicheydt affchen van Diecwozinen oft van Alupsen strandt/oft bande tant van een Hert: want dese affchens sullen die terstoudt sonder eenich pierwerck doen uptvallen.

Om de tanden wit te maerken / sal men affchens byanden van Glas crupt/Beete-woxtels/Cozsten van Gersten byoodt Eperchalen/Doesters schelpen/ root Cozael/ Herts-hoer/ ende Septen-hoorn/ ende met dese affchens wyft u tanden. Oft wyft u tanden met honich ende colen van Wyngaerde/ die noch geen byuppen en heeft gedragen.

R Om het upt eten vande tanden te beletten / houdt smozghens onder u tonghe een grof rozen Souts/ laet dat daer sitelen/ende wyfster u tanden mede.

Om te verbyjben den stanch van den mont / soo is goet/datmen den mont met Wijn wasschet/daer inne dat Nys-saedt ende Grosseknagels gesoden hebben: of datmen knouwe de woxtel van blaenw Lisch: oft wellanghe Mastijck anruwe.

R Tegen den quaden reucke bande tanden / is goet dat men die wyghe met Savie-bladers Citroenschoyffe/ oft poeper van Grosseknagels ende Noten-muscaren: maer daer en tussechen sal men hem wachren van melc te eten/oft rouw frupt/ ende dingen die suer ende hart om knouwen zyn/ oock die swaer zyn om verteeren/ ende van alle overgheven.

S Om de rimpels upt den handen te verbyjben/ende die wit te maken / neemt marck van Lijnfaedt olie/ legt dat in regenwater te wepcken/ ende wasschet daer mede u handen. Oft wasschet u handen met Citroensap/waer in dat eenige rozen souts gemengt zyn.

Tegen t'springen ende clicken van oen handen ende lippen neemt wit van een Ep met poeper van Mastijck geklopt/ende strickt daer mede de gecloven plaetsen. Oft stricktse met olie van doperen van Eper/ oft met olie van Wits.

T Tegen den Hoest/ soo neemt Hysope ende Hoef-bladers van elcks een handt vol/Dyghen/lauck uo-sijn/ende Calssijout van elcks een once: laet dese dinggen stamen in water steden/ tot dat een verbeede inne ghesoden is. Ghebypckt van dese decoctie twee maal sdaechs/te weten: smozghens twee uren booz den noemael / ende tsabonts een ure booz den abontmael. Waer teghen zyn oock goet roode coolen een walleken oft twee gesoden met een handt vol Hoef-bladers/ende een tsercken oft twee Hysope/ en twee maal daerchs van dit sop gebesicht.

V Tegen de Squinancie/ soo neemt den geheelen nest bande Swaluwe in witten wijn gesoden/maect daer afeen plaester met olie van Camille / ende van soete Amanbels/om op de kele te legghen. Oft datmen terstont d'yncke een viereendeel loots popers/vanden tant van een wildt Swijn/ met water van Cardo-Benedictus. Oft datmen de plaetse strichte met een salcken ghemaect van Lijnfaedt Olie / ende poper vanden Tant van een wildt Swijn. Oft legt op de plaetse een plaester/ ghemaect van dreck van een gesont knechtken/dat d'yn dagen Lupinen heeft gheeten/ met byoot dat wel ghebacken is / daer een weplich hebe deech ende souts in is/ende rooden Wijn heeft ghebyrcken/sonder eenige ander spijse oft d'anch/genut te hebben/doende by den booyse/eden d'reck ghelijcke quantiteyt van honich.

X Tegen het Pleuris/soo d'ynckt terstont met Sprop van Violetten / een scrupsel waer Metel saedt. Oft neemt d'yn oncen van Cardo-benedictus water/ oft van Wym/reenen lepel witten Wijn/ t'ghevoerghel van ses Epers die seer versck spn een viereendeel loots poper vanden schelpen van roode haselnoten / achtthien grepen poper van root Cozael / ende alle dese dinggen wel samen gemengt zijnde / salmen laey innegheven/soohaest als mogelijk is. Oft neemt een viereendeel loots poper / van den tant van een wilt Derc-

ken/ende laet dat innemen / met sap van soete Amanbels ende Supcker Candije / oft met sop van roode Coolen/ oft met Gerste water oft eenighe dergelycke dinghen. Oft maectt affchen van den Peferick van eenen Os / ende gheeft daer afte d'yncken een viereendeel loots met witten Wijn/indien de coztse niet sterck en is: oft met water van Cardo-benedictus/of Gerste-water/als de coztse sterck is. Dese remedie is daer teghen seer sonderlinghe / ist datse booz den verden dach gebypckt woxt. De mantere van dese affchens te maken is/ dat men den Peferick in stucken snydet/ende op een seer effen heerstede legge / overdekt met eenen nieuwen pot: booyts sal men gloepende houdt colen oft heete affchens rondomme den pot legghen/ de selve dick wils vernieuwende / soo langhe tot datmen weet/ dat hy in affchens verandert is / d'welck wel dueren sal een gheheelen dach eer dat ghebaen is. Het is oock goet dat men een plaester van swert perk legghen op de zijde daer de pijn is. Waer oft ghebeurde / dat de pijn vande zijde blijft gheduerende/ende dat de siecke niet en conde spouwen / soo laet hem ghebyrcken een decoctie van Colle-bloemen / oft een viereendeel loots poeper van Colle-bloemen/met Scabreufe-water/ Pimpernelle-water/ ende Sprop van Hysope / ist dat de coztse niet sterck en is / of Sprop van Violetten is datse sterck is. Dooyts tegen Pleuris daer gheen hoore van gheenen en is / neemt eenen soeren ende excellenten Appel / doeter upt de keeren / ende vult dien weder met fijn witten Wite-coock / laet dien byaden onder d' affchens in werck ghewonden/ maer lancksaem / ende gheeft hem den patient t'eren.

A Tegen t'bloet spouwen/ laet hem d'yncken/water daer Waelwoxtel/ oft Weghebyze/ of Weerd-steert/ of Dupsent-knoop inne ghesoden heeft. Oft laet hem inswilgen een stuckken Mastijck/oft gebzande Herts-hoorn/oft Septen-hoorn/oft Holus Armenus/oft gesghelde eerde/oft Cozael/oft Ambze. Of rooft Dercckens front met onghesouten boter / ende gheronnen bloet/dat de patient ghel'pouwet heeft/ende geeft hem dit gheroost t'eten.

B Tegen de Hertcloppinghe/ is een seer sonderlinghe saecke/ aenden hals te hangghen/ een erte groot Camphur: of te d'yncken / twee of d'yn oncen water van Wuglosse ende Confilie de grepie. Men hout booz een seer excellente remedie/ dit navolghende ghedistillert water. Neemt twee herten van Dercckens/d'yn herten van Derten of Ossen/ Noten-muscaren/ Grosseknagels/ saet van Basilicum/ van elcks d'yn viereendeel loots/Woutbloemen/bloemen van Bernage/Wuglosse ende Gosemarepn/van elcks een halve handt vol/laet alle dese dinggen wepcken / eenen nacht lanck/in Malobise oft Hypocras: distilleret daer na deur den Alembick/ en bewaert het water teghen dat van noode is/van het welcke men sal ingeben/ d'yn of vier oncen.

C Tegen t'beswijmen/so is goet te bouwen en buygen het lidt vanden Hertvingher/ ende te wyjben met eenich stuck Gouts ende Saffraen/want deur t'nuddel van desen vinger/ treckt een cracht totter herten/ die tselve weder zyn sterckte geeft.

D Tegen de flappe en hangghende boysten/maectt een salcken van byoot van Lijnfaet/een luttel gomme van Arabien ende Dragant/ Mastijck ende Camphur/oft met sap van Cicorepe. Oft legger op eenen crans van Wepl/oft gestooten Wepl/oft D'atryffen eper/ die ghy dick wils sult vernieuwen.

E Om de Doesters veel melcks oft soch te doen hebben / soo moetense dick wils versck Denckel sap ghebyrcken/oft sap van Joffernarcke/oft van Beete/oft poeper van ghebarnde hoorn van de booyse boeten vande Roepen/ met wijn d'yncken/oft met sop/oft eenige ander vorsticheydt/die daer toe dient/oft poeper van Berg Cristal / dat seer cleyn is / met Wijn oft Hamelsop gedroncken.

F Om het soch te doen verbyoogghen/soo salmen op de tepels

tepels legghen / wortel van Celidone ghesoden ende gestooten. Of de bozsten stoben met seer sueren opperae: dat is een dranckken van water ende azijn. Of men sal oock op leggen een plaester van Boone meel/ of van Rupe Savie/ Munte/ Alsem/ Venckel ende semelen gesoden en ghemengt/ met olie van Camille.

G Teghen ti weeren vande bozsten/ buer de menichte van sech/ so neemt het sijc/ dat onder inde scepbacke ligt vande Desmaelers / ende overdeest daer mede de bozst: de pyne sal op eenen nacht vergaen. Ghy sulter oock mogen by doen/wat olie van Raosen.

H Teghen het ruffen/ is seer goet nuchter ysheten geconfyre Bierfaen/ ghemaeckt van Venckel / Wngs/ Carui ende Cozander. Of twee oft dypmael smozgens wijn dyancken/ daer Bakelaer in ghesoden heeft/ Wngs/ Cozander ende Venckel / ende van buyten op de maghe binden/ een sachsuaen vol Rupe / Alsem/ Marrolepne ende munte.

I Teghen den Bick is seer goet datmen dicwils ende langhe den aessen inhoudet / datmen beyde zyn oogen stoppe / thooft achterwaerts overhoude / ende den mont om hooghe siende/ open houdet: datmen ar beyde om te niesen/ grooten arbept doe ende dozst sijde. Of datmen cout waler woypent aensicht vande ghene die den Bick heeft/ ende hem verbaert maect. Men hout / by alden dat de ghene die den Bick heeft / telt zynen eersten Bick/ segghende ten/ dat daer mede den Bick sal ophouden.

IS Tegen het bjaecken neemt een snede gerooft bzoot/ en lacte wepcken in water van Clerette / hier na beschreuen/ oft in sap van Munte/ en stropt daer op poepet van Mastijck: dat gebaen zijnde, vint se wel heet op de maghe. selde van dyp uren in dyp uren vernieuwende. Of neemt twee hant volken Munte/ ende een hant vol Raosen/ laet die tsamen in wijn sieden: neemt daer na twee oncen gheroost bzoot/ dat in wijn heeft ghewepect / incorporeert met poepet van Mastijck ende de boozfeyde munte ende roosen: Maecter af een plaester/ om op de maghe te legghen/ eer dat ghy etet. Maer ist dat dit bjaecken met een coorse gheschiet: soo sal seer goet zyn datmen de munte ende Raose laet sieden/ ende tghetroost bzoot in azijn wepcke. Insegher oock munte geslooten/ ende met olie van Raosen gemengt op de maghe gelept / is seer goet tegen alderhande bjaecken. Oock is goet datmen nae den eten een mond vol waters laet inne loopen / oft een stuccken Quercuyp etc/ sonder daer na te dyancken ende smozgens ontrent twe uren/ eer datmen etet / vnf oft ses gheheel Pepercorens met wijn insuliget/ oft Syzop van Munte/ oft van Alsem/ oft een stuc groene Sember geconfyt. Ingelinct so is goet datmen buffen stelle aen het onberste vande maghe/ oft onder de navel / pyntipalich als men etet/ ende datmen nae den eten ruste/ sonder eenchijns te speken oft te hoefen.

L Teghen de pyne vande sDage/ soo neemt een schotel vol warme affcheins / met wijn bespzoet/ en ligter over een stuc lighwaets / dat de gheheele schotel becleet/ ende legt se soo op de plaerse daer de pyne is. Of bindt op de sDage wel heet/ een saccken vol geroost sout. Of neemt een seer dicke crupine bzoot/ en legt die soo heet alst bzoodt wt den Oven comt / ghelweert in Olie van Camille/ ende in eenen lijnen doer gewonden/ op de maghe. Of bullet de blase van een bercken/ met water daer inde dat Lauwer/ bladers/ Dreggo/ Marielepne/ Munte/ Thymus/ Camille/ Ripe/ Bellilote/ saedt van Wngs ende Venckel gesoden hebben/ ende legt se op de sDage/ maer als zp cout is soo maect se wederomme warm.

M Teghen verstopthet vande Leber/ soo ghebzuypt eenen dranck ghemaeckt van Cicoyep wortels / van Petercelie/ van Venckel/ Joffermarcke/ Litgras/ Beerdiic/ Stehende Palme/ Ciceren/ Vrouwenshapp/ Hoppe/ ende Gysfcom. ghebzuypt oock dickwils saghe-meel van Zbooz.

N Teghen de hitte vande Leber/ en is niet beter dan

Letouwen/ Surckel/ Pozcelepne ende Hoppe in potage gebzuypt/ ende somig is nuchter gedzoncken dwatervande boozfeyde: crupen/ of water van Eubie.

Teghen de Geelsucht / sul ghy nuchter dyancken/ een vierndeel loots mest van eenen Gent/ alst neghen uren in witten wijn ghelegen heeft: Of eenen dyanck gemaeckt vande wortel ende bladers van Certbesien. Of neemt ontrent een handvol Wiscus / van witte Haghedoogne/ dat booz den opganck vander Sonnen gepluct is/ ende twee oft dyp Petercelie wortels: stoot dese dingen tsamen met witten wijn/ ende doet se doozeenen ligen doeck oft stamijne / ende dinct van dese dyanck smozgens ende tsabonts/ eenen goeden halben roomer. Dese remedie is excellent boven alle ander/ die noch tars van swangher vrouwen met en mach ghebzuypt worden / maer men sal in stede van dien op haerlieder polsten/ ende int hol vande boeten binden bladers van Marantackien / van Celidone ende van Malrode/ tsamen met wat wijns seer wel gestooten/ ende een plaester daer af gemaeckt. Men pynt seer tegen de Geelsucht/ datmen neme Bierwozmen ende die in witten wijn wasche de welke ghedrooght zijnde/ salmen pulveriseren/ om met witten wijn een lepelken in te gheven. Of sommige dagen van zyn eppen urine nuchter te dyancken. Of acht daghen lanck alle mozghen nuchter te dyancken / met witten wijn byt Gepe kuerekens.

Teghen Waterfucht is goet/ datmen Wzem saedt stoot met witten wijn/ ende dat dyp eke: Of datmen eenen dyanck maecte van sap van blaeww Lisch / of van Hase wortel met witten wijn. Of sommighe daghen van zyn urine nuchter dyancke / ende datmen op den gefwollen plaesen/ een plaester legge van warmie coepstrout. Of datmen op de swellinghe legghet/ levende ongewasschen Acken met hupkens wel gestooten. In Waterfucht ist een sekere remedie datmen met honich water dyancke poeret van glas / se venmael ghebzuyt / ende se ven mael ghebluscht in sap van blaeww Lisch/ oft in witten wijn.

Teghen de pyne ende swaerheyt vande Milte/ sul ghy wijn dyancken / daer in dat Dets tonghe/ Spyragus/ ende Hoppe ghesoden heeft: oft dyanckt dikhuis nuchter/ sop van roode Coolen die half ghesoden zyn/ of water daer Roomsche Alsem inne ghesoden heeft/ oft ghetaelt water.

Teghen de Colica en is niet excellent / dan overhen eenen rinc/ of silber busken te draghen/ daer in dat een stuccken vande navel van een neww gheboozen kind gheslooten is / maer dat den rinc t'bleesch rake. Oock en is niet beters/ dan datmen/ geduerende de pyne dyancke eenen halben roomer van supberen witten oft rooden wijn / vande vellekens/ of houtkens/ die tusshen den keest vande Note ligghen / in Oogstmaent gedroocht zijnde ende gheslooten. Of datmen dyancke Camille water / oft water daer Kempfaet inne gesoden heeft. Of wijn daer in dat de ghepette wortel van Mandt wortel thien of twaelf uren/ ghewepckt heeft. Of poepet vande peserick van een Hert met water ghebzoncken. Of hime stont met Hypocras gebzoncken dat van hontsch ende wijn ghemaeckt is. Of een elsterie van pekcl ghemaeckt. Of een versch herte vande Leeuwercke in ghenomen/ oft e selve herte aen het dicke vanden been ghebonden. Aengaende duptwenbighe remedien/ so pyntmen seer/ datmen reme een versch bel/ of het net vande bermer van eenen Hamel versch gellagen: ende op den buyck binde. Of datmen een saccken make van Wirs/ terwen semelen/ en geroost sout/ ende op den buyck legge. Een plaester van Wolfs dreck ghemaeckt / is oock seer goet teghen de Colicke. Of selve mest met wat wijns ghedzoncken/ is oock goet tegen de Colica. De beenkens diemen vint in Wolfs dreck clepne ghestooten/ en met wijn gebzoncken/ hebben de selve cracht.

Tegen den Bupckloop is seer goet/ datmen melck dyancke/ daer pfer oft stael tane ghebluscht is. Of melck

melc met half water gesoden / tot op de helft. Of poeper bande pelerick van een Hert / met water gebzoncken. Of gheroost wajs gebzupt. Of een vierendeel boots poeper van Mastijck / met den doyer van een Ep gebzupt. Ingeelijck is oock goet / datmen een plaester make. om sy den navel te legghen / van terwen melc / in rooden wijn gelept / ende van inden oven gebacken.

T Gegen Booc-melisoen / soo geeft met rooden wijn te dinccken / ghepoocht bloet vanden Hase gepulvert. Of poeper van menschen beenders / of vergaert stront van eenen handt / die in dyp daghen niet van beenders en heeft geknaecht / laet hem ozooghen om poeper daer af te maaken / van desen poeper sult ghy den siecken tweemaal sbaechs / te dinccken geben / met melck daer in dat veel kepkens gloepende / ghebluscht zijn: ende ordert dat twee oft dyp daghen. Of gheeft hem te dinccken / poeper van ghebrande siecken / met poeper van Bzaembesten / ende wat wit Bevers ende Galnore / of gebzande Hert / of Septen hoogne.

V Om den bloet-loop te stoppen / soo dincckt ontrent dyp of vier vingers bzeedt / syp daer doobe stetels inne gesoden hebben. Of maectt cliesteren van Weghebrze sap / ende dincckt syp daer coolen gheheel ghenoech in ghesooden hebben. Of syp van Bzanaet-appels: Of Bzanaet-appels selve: ende Salact van Weghebrze ende Surchel.

X Gegen den herden Camerganc / ende om den buick weeck te maecten / salmen soete kercken eten / of Persen / of Dughen / of Boerbesten nuchter: Of suppen d'eerste syp van de Coolen / oft van Beete / of Maekluwe / oft van Lattouwen sonder soubt: Of op den cleynen buick een plaester legghen gemaectt van homch / galle van eenen Stier / ende wortel van Verckens broodt / of blaeds van Coloquinte. Of eenen pessus siecken / ghemaccht van speck / of steelken / van Maekluw of Beete.

A Om de woznen bande jonge kinders te doen stercken / so is seer goet / datse eten geconfgte Habarber / of Conserve van Persen-bloepel. Of datse dinccken syp van Munte / oft van Basilicum / of porcelepne / of knyte / of van Alffen. Of datse met wat Alffen-wijn s'inhemen / poeper van Bierwoznen / die eerst ghepoocht / ende dan op een gloepende icchel ghebrant zijn ende seer clepne gestooten: Of poeper van Carba benedictus / of van Coralline tghewicht van een Croone. Of datmen op den navel een plaester legghet / ghemaccht van Alffen / Beepbaen / ende offe galle: ende dit moet al ghebaen worden int bzecken van der Maen.

B Om te stillen de seer groote pijn bande Spene / soo moet men een salcken maecten van olie van Hoosen / met Diolette water gewasschen / onghesouten boter / Lin saet smout / doepere van een ep / ende een wepnich was. Of men sal een plaesterken maken / vande crupme van witten byoot / in koepe melck gheweyct / daer by doende / twee doyperen van epers / met een wepnich saffraens ende Pophier salve. Men sal ooc mogen bereyden een salcken van onghesouten boter / ende poeper van ghebrande Cozck. Daer en is oock niet beters teghen de smerte bande Spene / dan een parfunie ghemaccht / van vijfel van Schooz.

C Om te stoppen het wtneelijck loopen vanden Spene / soo is een sonderlinghe remedie / datmen een vierendeel loots van root Cozael / of pfer Camerlach dinccke / met Weghebrze w: ter: of datmen stobe met een decoctie ghemaccht van Wolle-bladers oft van bilfen: oft in stede van desen een plaester neme / van gebzant papier / of van Solus Arimenus / met wit van een ep / of van Gesteren schelpen / clepne ghestotent 'zp rouw oft ghebrant / ghemenght met een wepnich onghesouten boter.

D Teghen den steen inde Pieren / salmen dickwils dinccken / syp of water vanden Bercken strupck / welc water moet inde Lente vergadert worden / om dat den strupck of schozse vonden Bercken-boom / inde

Lente gesuedt zijnde / seer veel waters geeft / dat hier toe witter maeren goet is. De byucht vanden Eglen-tier met supcker / ghelijck Quercrupt geronsjt / eer hy rype is / eerst zijnde t' saedt datter binnen is nuchter ingenomen / int eynde van hot laetse quartier / ende op de eerste daghen bande naevolghende nieuwe Maen / dincckende daer op twee vinghers bzeet witten wijn / oft water van Ganserjck / oft ander des ghelijcke / is oock daer tegen seer goet. Men sal ooc dicwils dinccken met wittē wijn / poeper bande schozse vā Bzang-wortel / oft Rhynbeste / oft bande Gomme die aende schozse vanden Wyingaert groepet / of saet van Clefcruppe seer clepne ghestooten. Of datmen water dinccke ghestilleert van Radys en Jereels / met wat supckers. Of water van Bzem / oft van Garst / of van Ganserjck / of syp of water van Radys / daer in dat ghebraken is poeper van ghecalcineerde epereschalen / oft steenen van Mijpels / of van Patrys ooghē / of herfienen van een Exter. Mengaende duptwendighe remedien / soo is goet / datmen een plaester maectt om op de lendenen te leggen / van Glasrupt / of van wortels van Cpperus / ende bladers van Klant wortel s'amen in wijn ghesoden. Het beste van allen is datmen een badt bereyde / van water daer inne dat ghesoden hebben bladers van waeter Eype / Maekluwe / witten Huemst / Dioletten / Glasrupt / Bzem bloemen / ende Camille / ende datmen in het badt zijnde / op de lendenen binde / een saccken met semelen ende water Eype.

E Dooz de ghene die qualick hun water comen maeken / soo is goet ghebzonsken / t' syp dat wt kriecken / of kriecken van over zee ghebrucht wort: of witten wijn / daer in dat ghesoden hebben Radys / of wortels van Peerdick / of van Crups distel / of van Klant wortel of van witte Haghedoozne / of van Speragus / of van Gzys / of van Sial-crupt: oock salmen op de roede / of rontomme op de schamelheyt legghen / een plaester ghemaccht van Dlopen / die men int bedde bindt / ghemenght met olie van bitter Amandels / oft roedt van een Conijn. Men houdt het vooz een goede remedie / dat men met witten wijn dinccke daer in dat gestooten feughen zijn / diemen inden kelder bint.

F Teghen tgraveel ende steen inde blase / is seer goet dat men dinccke Linoen syp / met witten wijn: oft datmen Mespelsteenen tot poeper stoote / naer datse in witten wijn ghewasschen ende gedpoocht zijn / saet van Bzem / van Dimpernelle / van Speragus / van witten Huemst / van Steenbzeke / vDeloenen / Dompouen / Ciatrullen / van Berle-crupt / alle t' samen met witten wijn ghebzupt. Men houdt oock vooz een sonderlinge remedie / datmen het poeper van Sponste steenen maecte / oft van eenen steen diemen mit hoofft bande Cresten bindt: oft schelpen van Haselnoten: oft gomme van Kerckelaers / met witten wijn oft Radys syp inghenomen: of oock water ghestilleert van snoesteringe van boomen / roode Ciceren / ende saet van witten Huemst: Het is een goede middel van tglas dat sevenmael gloepet / ende sevenmael ghebluscht in water van Steenbzeke / ende daer na seer clepne gestooten / ende met witten wijn / ingegeben den genen die de steen oft gravele hebbe / den steen bzeect / waer dat hy ooc inde lichaem licht. Dander remedie is deper schale daer een jonck kiereken wtgeboet is / gewreben oft ghestoten met witten wijn / welck den steen bzeect so wel inde lenden als inde blase.

G Dooz alle menschen / die slapende in hun bedde pissen ende hnn water niet en connen gehouden / en is niet beter / dan dickwils ghebraden longer van een Gepte te eten: of met wijn te dinccken / poeper bande culckens oft herfienen vanden Hase / oft bande blase van een bercken / of van een Schaep / of van een Septe.

H Teghent snijden vander urinen / soo gebzupt dickwils decoctie bande vier koude saepen: ende oock als ghy wilt u water maecten / soo hort u mammelijcheyt in claer melck / ende dincckt oock somtijts de wepen van Septen melck.

I Teghen de koude pisse/ so neemt Slecken ende wit van eperen van elck een pont / van vier groote ende vier clepne koude saden/ van elck een half once / Latrouwe water een half pont / goede Cassie vier oncen Venetsche Termentyn by oncen/ pulveriseert t'gene dat te stooten is / ende laetet al t' samen eenen nacht staen digheteren ende distilleert het dan in heet water. Laet dit water wat eyds staen rusten/ eer ghyt ghebruyckt/ ende gheveert af/ alle magen te dyncken/ een ha fonce/ met een vierendeel loots Supcher van scoeten/ ende onderhout dit so lange als ghy moget.

K Om een onbrychtbaer vrouwe brychtbaer te maken/ datse dyncke vier daghen na dat sy haer maentstonden heeft ghelad/ sap van Savie/ met een weplich souts / ende t' selve onder houde ende dickwils op en herdoe.

L Om te stoppen een seer grooten bloet bande vrouwen/ soo moet men dyncken sap van Wegebeze/ met poeper van ghezoochde beenders / of van beenders van ghebrantde schapen boeten / of van S. Jacobs schelpen/ of van Cozael/ of van Hertshozen / of van ghecalcineerde eper-schalen / of van twaelfroode saden van Hoenen : Of datse niet de doperen van een ey/ in neme poeper van volbers Caerden / of pfer hamerslach/ dat in azijn eerst geweycht heeft/ ende daer na feet syn ghestooten is. Ende aengaende d'uptwendige remedien/ soo sijn seer goet op den sabel gelept/ Slecken die seer wel geweyden sijn : of t'houken dat tusschen die keest bande note is ghebrant/ cleyn ghebruyden ende met wijn gemengt/ of datmen een plaester make van ruyt van der Schouwe / of swert dat onder vanden bodem van eenen ketel geschabt wort/ met wit van een ey ghemenght / of sap van doode Herels/ of van Wolle-cruyt/ ende op de lendenen of op d'onderste vanden buyck ghelept : of datmen een sachten dat vedelghe groot is/ met grof sout bulle/ ende stecke int water/ dat versch wt de put comt/ ende tselve legghe achter int holle vande lendenen. Men maect groot werck vande gomme van Krickelars / in sap van Weghebeze ghebruyckte / ende met clepne spuften inde moeder ghespuyt : of legt op de Borsten Celidonie bladers.

M Tegen den witten bloet bande vrouwen/ so is goet nae dat het lichaem gheputgeert is/ met sap van Weghebeze/ of Dozelepe water te dyncken/ poeper van Emmer/ of van Cozael/ of van Bolus Armenus/ of van ghefegelde eerde/ of van berept stael / of van Sponsien/ in eenen pot ghebrant/ ende Zee schelpen eerst ghebrant / ende daer na in wijn ghewasschen. Aengaende d'uptwendige remedien/ so salmen looghe maecken van epken houdt asschen / of van Wygheboom / of van Wyanen / inde welke men sal steden schouwen van Ganaet-appels / Galnoten / Cocch/ bladers ende wortels van Hertshouge en van Maechde palme/ Winter hoosen/ ende een luttel Klupn ende Soudt / waer mede dat men sal stoben oft een half badt maecken.

N Om de vrouwen hun maentstonden te verwerken/ so moetmen alle moeghen dyncken/ twee oncen Wyvoet water/ oft berocctie ghemaect van Gas / Ciceren/ Sigelle saet/ wortels van Zoffermarch/ Caneel ende Saffraen/ Rabysen en volbers Caerden/ in welke berocctie men sal maghen solbaren een boone groot Wyghe. Esap van Crupswozel/ ende van volbers Caerden/ met witten wijn gemengt/ is oock daer teghen witter maten goet. Daer teghen is oock seer goet een badt ghemaect van reber-water/ int welke gesoden hebbe Spvoet/ Maeluwe/ witten Quernst Camille/ Melilote/ ende ander dergelycke crupden/ in welc badt men sal wrijven de huppen ende het dicke bande beenen/ van oben neberwaerts/ met een sachken vol Wyvoets/ Celidonie/ Kerbel/ Eppe/ Betonie/ Sigelle saet/ ende ander dergelycke crupden. Men houdt voer een seer sonderlinghe remedie / dat men neemt van vierendeel oft een half loot Hertten marc/

ende het selve knooye / in een supber ende sijn linnen doerphaen / d'welck men met boog/ sijnichet/ of sal diep ghevoech inde vrouwelijckheyt steken / naer dat het lichaem daer toe bereept ende gheputgeert is.

Teghen het opstijghen vande moeder / sal men de beenen strycken nederwaerts / ende die seer stoffbunden : Men sal oock op het dicke bande beenen buffchen stellen / ende de maghe wryven van het parteken neberwaerts tot aen den sabel. Doorts soo moetmen stinckende dinghen te riecken gheben / ghelycke ghebrantde plupmen van Watcysen / of barnende schoenlappen / ende onder aende vrouwelijckheyt houden welricckende dinghen/ ghelyck Wyffelmagels/ Harlelepe/ Ambegrys/ Chymus/ Lavender/ Ruyt/ Polepe/ Spvoet/ Citet / oft Wolle-bladers. Men moet oock te dyncken gheben/ een boone groot/ Melilote met Wisse water : Of vyfthien roode of swerte greppen van Hoenen ghestooten / in witten wijn. Men acht voer een sonderlinghe remedie tegen dese sieckte/ dat de vrouwe om daer af beschermte wesen/ alle weken dynckt als sy slaepen gaet / by lepikens witten wijn/ daer inne geweycht ende ghesoden is een once wortel van Bygone.

Teghen de ghesoncken moeder/ salmen den stercken doen brycken/ de armen wryven / ende seer stoffbunden / buffen op de borsten seten / wel ricckende dinghen te riecken gheben : ende van onder stinckende dinghen ghebruycken. Men sal oock met stercken rooden wijn ingeben/ poeper van Hertshozen/ of van dooghe Lauwer-bladers. Men sal oock een plaester maecken van ghestooten Loock met water ghemengt / of van groene Herels ghestooten / d'welck op den buyck ghelept zunde / de moeder weder sal op haer plaete dyncken. Oock soo sijn daer toe seer goet/ bladers van witt e Quernst gesoden in olie met Quackel-smout/ ende ghelyck een plaester op den buyck gelept. Wiffchens van eper-schalen / daer kerchens wt gebroet sijn/ met Dorch gemengt/ ende op den buyck gelept/ doet de moeder op haer plaete wederkeeren.

Men wilt seggen/ dat een blat bande groote Cliffen onder thol vanden voet ghelept / te moeder neberwaerts treckt/ maer op de crupne vanden hooft de ghelept/ datse die opwaerts treckt.

Tegen verhittinge vande moeder / is seer goede daer inne te spuften sap van Weghebeze oft Nacht-schaepe/ of van Vanderbaert/ of daer op een plaester te legghen van Gersten meel/ of hofse van Ganaet-appel/ ende sap van Weghebeze/ of van Wonderbaert/ of van Nachtschaepe.

Teghen verhittinghe vande mannelijckheyt / is de selve plaester wt ter maten goet/ ist dat men daer by doet eenighe roode ghezoochde hoosen : oft neemt verschen hoepenstront / in een panne ghefrupt met bloemen van Camille/ Zraemen ende Melilote/ ende legt dat op de clooten/ so s'lt gewil terstont vergaen.

Om den stanck vande voeren te benemen/ soo legt in u schoenen pfer hamerlach.

ist dat een swangher vrouwe gheuon is / voer haren tijdt te baren / soo is goet dat sy te wyle dat sy groot gaet / ghebruyckte met wit van een verschen/ poeper dat ghemaect is van Schaerlaken grepne/ ende sijn wieroock van elck eben vele : oft dat sy brichwils ghebruyckte/ poeper bande peferich van eenen Osh/ bereept ghelyck wy gheschreven hebben in gheneeser bande Pleuris : oft dat sy altyds aen een van haer vinghers dyaghe eenen Diamant / want de Diamant heeft de cracht thant in zyn moeders lichaem te houden. Men segt oock dat het vel van een lange/ ghezoocht/ ende gepulveriseert met ghebruyckte broodt inghegheben/ wt ter maten goet is om het misballen te beletten. Daer principalijck / wort den Bereneesteen daer toe ghebruyckte / de welke onder de Kinckes orrel ghebraghen / oft aen den Kincken arm oft zide ghehanghen/ houdet kindt in lichaem ende belet het misballen.

T Om een vrouwe die inden arbeyt is te doen baren: soo bindt den Nereytssteen binnen aen het dicke vanden beene/ niet verre vande hessche/maer so haest alst hant gheboren is so bindt hem weder af: oft geeft haer eenen dyaack te dinccken, die gemaect is van Spvoet/ Ruyte/ Dicamus/ ende Dolepe / oft Petercelle sap met wat azijn wighedoubet/ oft witten wijn of Hippocras daer inne ghesolbeert is poeper van schozse van Caffie/ Caneel: Dape steenen/ ende wortels van Cyprius/ Camille-bloemen / wortel van ronde Doerlanc/ oft sap van Goeden-henryc met witten wijn/ ende oock de bladers van Algoede op of contomarie de moeder ghelept. Ende als de vrouwe die inden arbeyt is/ alle haer crachten verliest/ so is goet dat men haer hooft gheeft/ in Hippocras gelvepcht/ oft een lepelken water/ Clerette ghenarm/ d'welck aldus gemaect wort: Legt te wepcken in een pinte goeden ghebranden wijn/ ontrent d'p oncen Caneel cleyn gherasp/ den tijdt van d'p daghen/ van zigghet desen wijn duer eenen schoonen ligen doeck/ ende doet daer in een oncesijn Sijckers / van doerer by ontrent het derde deel ende Roese water/ ende laet so t' samen staen rusten/ in een glas wel toe ghestopt/ om te ghebruycken alst sal van noode zijn. Dit water is seer sonderlinghe teghen alle ghebraken vande moeder / ja oock teghen het wijmheyt/ flauten/ cranchheyt van de mage/ cocticheyt van aeffem/ d'zuppelpisse ende meer ander ghebraken.

V Om de secundine te doen booghs comen / zijn de boozepode remedien oock seer goet / maer t'beste vanden allen is/ datmen met witten wijn of Hippocras lactu ghemaeckt/ in nemte poeper van boonen / of bloemen van Saffraen/ oft Goudtbloemen.

X Teghen de Raewen/ sal men dinccken een lepelken water Clerette hier nozen bescheyden: of water van ghehebloepsel: oft met witten wijn innemen/ poeper vande wortel van Waelwoztel/ Bersekeeren/ Rosemaricate. Simmer ende W'bzegris. Men sal oock een plaester maerken/ om op den buysch te legghen / van bopers van eperen hardt gefoden/ oft geroost met olie van Noten ende van Selsenn/ daer by doende poeper van Wille ende Comijn: oft met poeper van Camille bloemen/ Lijnsaedt/ Comijn/ Woone-meel/ onge soueten Boter/ ende olie van Ruyte ende Wille.

A Ist dat nae het baren de moeder onstelt is/ soo is seer goet / datmen op den buysch legghen een plaester ghemaeckt van Koepdreck oft keutels van Schapen oft Geiten met Comijn/ Venckel-saedt/ W'ijns saet/ ende Petercelle saedt/ met een groot deel van seer goeden wijnst/ by ghepote van dese plaester/ sal men den kunch moghen overdecken / niet een net dat gheheel versch is van eenen Hamel/ Schaep oft Gepte/ ende een schotel van Platanus / oft een eerden croesken hebben/ d'welck men sal op den Nabel legghen/ maer doe de ransen van dit croesken met een bolle Loockis zjn bestreecken.

B Teghen de gheft huertheft salmen een plaester maeken van Woone-meel/ ende Hooper van witte wijn/ ende daer op legghen: oft men sal een plaester maeken van wortel van Waslwoztel/ Mabeltebien ende swert Peris/ met een luttel Maestijck: of vanden nat ghemaeckt met sap oft bochticheydt / die wt de cleynen vruchten vande Olmen comt/ ende daer over een cussenmeel d'zaghen. Het is oock goet datmen dinccke/ den tijdt van neghen daghen eenen dyaack die bereyt is van sap vande wortel van Salomons seghel/ Warent W'isfen/ ende bladers van Senegruen ende Santkel/ eenen halben roomer t'sessing: oft laet in eenen Oven baren / in een wel gheleuterde pot / een deel roode Sleccken/ ende maekter poeper af/ van dwelcke men den cleynen kinderen sal ingheben / vijftien daghen lanck met pap/ oft met pottage ist dat zy niet meer en smighen: Door de ghene die delicaet zijn/ sult ghy de Sleccken doen distilleren metten heeten water / ende t'ghedistilleert water / den selven tijdt van vijftien

daghen te dinccken gheben: oft maeket een poeper van Rosch van swerte boozen / ende gheeft daer af een bierendeel loots/ met groven rooden wijn te dinccken seker daghen smozghens/ daer en tusschen so legter op / een secker maniere van pap die inde Papiermuelen blift / na datter Papier ghemaeckt is/ ende bindter op een cussenmeel.

G Teghen t' Fleresijn in handen ende voeten/ laet sieden een goede handvol Spvoete/ in behoorlike quantiteyt van olie/ tot datter een derde deel ingesoden is/ ende maekter af een salbe/ om te stryken op de plaetse daer de pijn is.

D Teghen Sciatica oft pijn inde heupen / salmen een plaester legghen/ op de plaetse daer de pijn is/ ghemaeckt van terwen bzoedt / met de grupse: te weten vande crupmen / ghewepckt oft ghesoden in Koepen oft Schapen melck / daer by boende twee dopren van eperen/ met een luttel Saffraens: oft men sal een plaester maerken / van wortels van Waeluwe ende witten Quenist/ Violette bladers / ende van Waeluwe/ bloemen van Camille ende Melilote/ al t' samen in water oft in Pense-lop ghesoden / ende dan t' samen ghekeet met de bopers van eperen/ Lijn-saedt meel/ Wercken-smezz ende olie van Camille: oft men sal een plaester maerken van Koepdreck/ Woone-meel/ Terwen semelen ende Comijn / al t' samen wel ghestooten ende met hoentich-azijn gekneet. Wel is waer in dien de seer doende plaetse / witten witten siet ende seer gheswollen is/ soo sal seer goet zijn/ datmen by de boozepode plaesters doe/ swert peck met een weynich solfer. Het sal oock goet zijn/ datmen sap perisse van Hadich/ Olier ende Weyl/ ende t' selve sieden met olie van Ruyte ende van Pierwozmen / ende een weynich was/ maeken de daer afeen salken: oft maeket een plaester van Coepen oft Ossen-mest / gheswonden in eentighe wijngaerdts oft Coobladern / ende onder de affchens warm ghemaeckt. Maer ist dat ghy buypen op de huydt wilt trecken / t' ghene dat inde diepte van de juncturen ghepact licht / lechter op dese plaester/ ghemaeckt van Dupben mest/ een once / Mostaert-saet ende Kerse-saedt/ van elck een half loot/ olie van oude ticchels een once/ ende alle t' samen seer wel onder een ghemengt.

B Teghen gheplette sennen/ neemt rijpe besien van Hadich/ vulter mede een glas half vol/ daer in bullet gheheel op/ met olie van olyben/ ende stopper wel vast toe. Laet so staen 24. uren sieden/ in eenen ketel vol siedende heet waters. De welke ghepassere zynde/ sult ghy u glas wtneemen / ende thien daghen lanck laten staen in eenen hoop mest. Ghy moghet oock tot de selve saecke / een olie van Hadich aldus maeken: Bullet half vol eenen eerden verlooten pot/ met sap van Hadich bladers/ ende doeter woorts by so veel olie van Olyben / stelt desen pot wel ghestopt/ met deech/ inden Oven/ na dat t' bzoedt witten Oven is / ende laet hem daer staen / tot dattet sap gheheel vertereert is. Dese olie sult ghy bewaren/ booz geplette ende ghequette sennen.

P Door senuen die gesteken zijn/ neemt Sleccken met hun huytskens/ stootse cleyn ende doeter by/ een weynich van het meel / dat aende wanden vande muelen geblogen is/ ende legget dan op de steke.

Tegen deure gehouwen senuen/ neemt rouw Pierwozmen / stootse ende legtse terfont op de ghequetste senuen: oft legt in olie van Noten/ Flier bloemen te wepcken inde Sonne / ende wijfster mede de gehouwen senuen.

H Teghen alle soozten van Fleresijn/ salmen een plaester maerken / van sap van roode Coelen/ ende van Hadich/ Woone-meel/ Camille-bloemen ende Koopen ghepulberiseert / ende dat op de weedoende plaetse leggen: oft schabt de wortel van Waelwoztel/ die noch gruen ende versch wter erden is ghetrocken/ sprept u schabfels op eenen ligen doeck/ gheschick een plaester/ ende legget op de plaetse daer de pijn is: of

neemt wortel ende bladers van *Madjck* / bladers van *Scabieuse* / *Made* lieben ende wilde *Sabie* : laet dese al t' samen in wijn sieden / syget daer na duer een sifte ende doeter by *Psycholie* / ghebranden wijn / ende sijnout van *Wijn* of *Koepevoeten*: of neemt een vette *Gans* die wel geplumpit / ende binen wel schoone ghemaeckt is / vulse dan met castagnen / die wel vol zyn ende cleyn ghecapt / met wat souts / byaet die dan met cleyn vier / ende t' gene datter of dzyppit / sal men bewaeren / om te strycken op de wer-doende plaetse. Men legt oock op de plaetse vanden scirsijn / clepne sondkens om de pyne te verdzyven. *Salerus* seght / dat hy alle herbychept van de knien weeck heeft ghemaeckt / daer op legghende / ouden verschimmelden haes / ghestooten met sop / daer een ghesouten helpe in ghesoben was.

I Om te verdzyven seer root gestwil / maect een plaester van bladers ende bloemen / van *Violetten* / bloemen van *Wilsse* / *Racht*schep bladers / boemen van *Camille* ende *Wiltloere* / alle t' samen ghesoden in *Oricraet* ende deure een *Sifte* ghebaen / ende ghelept op de siecke plaetse : of neemt sap van *Wonderbaert* ende maekter af met een wepnich roode wijn ende *Gersten* meel / een plaester om daer op te leggen.

K Om een aposteume tot d'acht te brenghen / legter op mest van een *Gans* / die by gheheele daghen ghevast heeft / ende t' aer nae gevoet is gheweest / met stucken van *Palinghen* / die versch gheooodt zyn / of legter op rouwe tarwe / die men langhe gheknout heeft : oft een plaesters ghemaeckt van wortels ende bladers van *Daluwe* / ende witten *Kuems* / *Leite* wortels / ende krupnikens van witte byoot / al t' samen gelosen / ende dan dooz een *Sifte* ghebaen / daer by doende den dooper van een ey met een luttel *Saffraens*. Welis waer / in dien d' aposteume seer cout is / dan men sal moeghen inde wooghepde beoectie doen / wortels van *Alant* wortel van *Madjck* / ende van *Byponie* / bloemen van *Camille* ende *Wiltloere* / ende *Byjupn* / met terwen heeft bech.

L Om te verdzyven een windich ghestwil / men sal nemen gerooft sout / ende tusschen twee doerckens op het ghe wil legghen.

M Geyte mest heeft de cracht om te doen seheyden de seer herde ghestwillen / hoe quaet dat die om verozynen zyn / principaelich de verouderde hertichept vande knien / menghende t' selbe met *Gerste* meel ende *Oricraet* by voorn van een plaester.

N Om eenen bloedtsweere tot d'acht te brenghen : neemt rouwe rozen seer langhe geknout : of *Carwe* meel den dooper van een ey / hontch ende *Perckens* liefe / maect dit al t' samen warm / ende maect af een plaester / om op den bloedtsweere te legghen : of legter op *Schaeps* strou in azyn gebrooken / so vere als ghy die wile sachte maekken ende resolveren.

O Teghen de gheschuypte seerichheit / die aende kin ende int aensicht meest comt / salmen ghebruycken sap van *Dozelepne* / van *Celidonie* / *Weghebeze* / *Racht*schep ende *Limoenen* / maer sietmen / dat dese medechyn niet crachtich ghenoech en is / soo salt goedt zyn / datmen daer by doe een wepnich rooden wynsteen / en met dese mixture sult ghy de leelijcke besmette plaetse bestricken : oft legt eenen dagh lauch / in seer stercken azyn te wepcken / de wortel van *Beerdijck* / in schijfkens gesneden / ende wyjft dyp of bier mael sdaegs / met een van die schijfkens / de besmette plaetse / of neemt tien grepen *Sublimaet* / en een half vierendeel loots *Aloen* / met ghelijcke deelen / water van *Weghebeze* ende *Racht*schape / en laet die t' samen sieden / tot op de helft : oft neemt gomme van *Kartekelaers* / ende wat *Solfors* / met tweemaal so veel souts als *Solfors* / legt dese t' samen in soo stercken azyn te wepcken / als ghy moget crigen / ende wyjft daer mede de bebleete plaetsen : oft bestreyt de plaetse met u nuchter t' persel : oft met een gomme die aenden *Wijngaert* groepet / nae dat de bebleete plaetse met *Salpeter* gewezen is :

Oft leghter op ghestampde *Nicotiane* / te weten het krupit ende sap.

Om de vlecken ende puttekens vander clepne portkens te verdzyven / neemt een once olie van bloemen van *Hypericon* / een half once *Deneetsche* *Termentijn* / ende so veel *Walschor*. Laet dese dingen op t' bier t' samen smelten / in een eerde verloode schotel / maer alst begint te sieden ende swillet / so nemt vanden vierre / ende laetet cout woerden. Met dese salve sult ghy de swerte plecken wyven / ende dat onderhouden / tot dat de puttekens vol zyn.

Teghen de sweeren ende ghestwillen / die rontome de naghels comen : Leghter op een cleyn wortel / dat midden in de volbers *Caerden* ghebonden wort / als zy dzooghe is.

Tegen de herde vleeschachtige aposteumen / neemt *Maeluwe* / witten *Kuems* / *Leite* wortels / *Glascruyt* / bladers van *Wollecruyt* / *Lijnfaat* / ende *Kaefkens* van witten *Kuems* / bloemen van *Camille* ende *Wiltloere* / Alle dese dinghen salmen sieden in wijn / water ende azyn / in gelijcke deelen genomen / ende dan dooz een sifte gebaen / daer by doende meel van *Gerste* ende van *Bonen* / met poep van *Camille* ende *Koosfen* / *Huene* sijnout en ongesouten boter / makende daer af een plaester / om op t' geswilt te leggen. Daer toe is ooc seer goet / een plaester seer heet opgelept / gemaect van het marck van de *Specroven* / in witten wijn gebroken / ende in de panne ghesruyt.

Dooz de ghene die van eenighe hooghte afgeballen zyn / neemt *Winte* / *Copmentille* / *Capjontgck* ende *Walsfor* / van elchs een vierendeel loots. Dese dinghen t' samen ghemengt zynde / geest af inre met goeven wijn / een half vierendeel loots.

Tot versche wonden / sal men nemen *Hof* balsam / *Waelwortel* / *Madelie* / en een wepnich zout / twelc te samen ghestroten zynde / sal men t' op de wondelagghen : oft men sal in de wonde laten dzyppen het sap van *Nicotiane* / of dat beter is / t' sap met den krupit / ghestooten zynde / ende vooz de wonde ter stont verstont verbinden : want zydt verseker dat se binen dyp daghen sal ghenesen zyn / oft neemt *Olmene* / *appels* / bloemen van *Hypericon* / *Koosfen* / *mareyn* ende *Koosfen* knoppen / legt dese dinghen al te samen in een glas / dat vol olie van *Olijven* is / stopper dan vast toe / en stelles in de *Sonne* so lange tot dat het al verrot schijnt te wesen. Daer na passeret sommige repfen dooz eenen lijnen doeck / ende bewaret in een glas / om sommijts eenige dzyppels in de wonde te laten dzyppen. De ghereerste ende beste met crime / is het sap ende krupit van de ghestocoten *Nicotiane* / oft de zalve die daer af ghemaeckt wort. Dor is sanderlinge goet / datmen neemt swerten *Spiegelharst* / *Solpheren* wit *Wierrooc* / van elchs even vele / die men t' samen sal stooten / met wien van *eyers* / ende alst bloet sal gestelpt ende reyn af gheswaffchen zyn / dan sal men de wonde vast toe voegghen / ende daer op met eenen lijnen doet dese plaester leggen : Daer nae sal men die met banden verbinden / en sommige dagen daer op laten : oft men sal in wijn sieden / bladers van *Cardobenedictus* / met *Carwe* meel / tot dat het soo dicke als een zalve is. Daer nae wascht de quetsuyze met wijn / twee mael sdaechs / erbe legter dan op van dese zalve : oft wascht de wonde met beoectie van *Cancker* bloemen : oft neemt *lijck* dat onder eenimers ghebonden wort / ende legghet op de quetsuere / want het sal die terstont ghenesen.

Teghen alle quetsuren t' zy out oft nieuwe / sweeringen ex openinghe van vleesch / neemt bladers van *Weghebeze* / *Hont* ribbe / *Maeluwe* / *Wgoede* / van elc een handt vol / edel *Sabie* ontrent 24. blaerckens. Dese vooz 3. crupden salmen wel schoone maken ende wasfchen / ende dan t' samen stooten : Dat ghebaen zynde / neemt vyf vierendeelen out berckens *mey* / doet dat in een panncken / laetet smelten ende met de vooz 3. crupden sieden / tot dat al t' sap vande crupden verteert is. Doet dan deure eenen doeck / ende doeter by *Wierroock*

roock so groot als een note/ Maegde was/ende Spie-
ghel-haer/ van elcx soo veel als twee noten groot/laet
die schamen smelten/ op datter al woerde gelijc een zalve/
die ghy sult ghebruycken in alle soozien van wonden:
oft neemt Solfer/ seer sleyne ghestooten ende gesift/
legget in een glas/ende gietet op olie van Olyven/ tot
datse vier of vyf vingheres daer boven staet / stelt dan
dit glas in de heete Sonne/ den tijt van tshen daghen/
de selve dickwils met een houtte spatel omme roeren-
de/ houdende t' selve glas altyt seer wel ghedeckt/ op
datter gheen vuylicheyt in en valle. Ten eynde van de
tshen daghen giet af al hellende alle die olie (de welcke
nae haer heest ghetrocken de gheheele essentie van
den Solfer) dooz eenen trester in een ander glas / son-
der eenich Solfer te laten mede dooz- loopen/ en stopt
dan u glas wel vast toe. Maer als ghy die wilt ghe-
bruycken/so doopt daer inne u pluck of wit doercken/
kattoen oft swarte wolle / ende legt die op de wonde/
weeringe of quetsure/ ja oock op aposteumen/ t' selve
daghelijck onderhoudende / tot datse ghenesen zijn.
Ghy sult moghen / booz de tweede reple olie ooen op
het Solfer/ daer die ander of ghegoten is / ende doen
als vozen. Dese twee laetste sbederuynen moecht ghy
wel booz seker houden.

X Tegghen Carbunckel/ Cole ende ander pestilentielle
gheswellen/ neemt ghestooten krupte/ met suer Wee-
deech/ Dvghen / Spaensche Vlieggen / Nijpn ende
Squille/ ongheluschte Calck/ Seepe/ Ammoniac/
met een wepnich Certakel / ende leght dese plaester
daer op/ want het doet alle gheswellen wt bycken/ oft
neemt een padde/ dzoocht die soo wel in de brandende
Sonne/ als in den Ooen/ stoot die tot pulver/ ende legt
van dien op de cole / want het sal alle het fenijn wt
trecken: oft legt eenen levendighen bozsch op de cole/
ende ist dat s' sterft/ leght een ander op/ t' selve so dic-
kwils doende/ tot datter een levendich bygft/ want also
sult ghy alle fenijn wt trecken.

A Tegghen des weeringhen van de pocken ende ander
quade seericheden: stelt in eenen nieuwen eerden pot/
seer klaer water te steden / maer alst begint te sieden/
doerter terstont onghelust Calck inne/ ende gietet dan
terstont in eenen anderen nieuwen pot: latet so lange
daer in staen rusten/ tot datter geschuynt zonde/ klaer
ende doozluchtich wordet / blyvende de Calck onder in
den bodem ghelijck een pap. Ten testen so gietet wa-
ter hellende af/ sonder den Calck te reuren / ende doet
dat in een schoon glas / vast toe ghesloopt om t' selve te
besigen/ in het welcke lauw zynde/ ghy een doercken
sult nat maerken / ende in stede van een plaester op de
weeringhe of seerichedde legghen / t' selve dickwils
vernieuwende.

B Om wonderbaerlijck een Loot wt de wonden te
trecken/ soo maectt een wecke van eenen Queappel/
oft by ghebrecke van dien/ van Que-crupdt/ met olie
van Speers ghestreken/ ende sterckt die in de quetsure.

C Dooz inwendighe quetsuren / daer men gheen
wiercken en mach in steken/ sal men dicwils dzincken/
de soctie van Sariofilare/ ende wtwendighe Wonden
daer mede wasschen: Oft neemt Spvoet/ Wael-
woztel/ Senegraven/ Beronie/ Agrimonte/ woztels
van Meede/ Savie/ Dzaem-bladers / Petercelte/
heete Petels / Goudt-bloeme / Sarsiel/ Dvyn-
nelle/ Nijpsenoze / Pimpernelle / Bunnium/ Can-
ker-bloeme/ t' siphens van Keemp/ Darent-wyfsken/
Duglossie/ Gentiane/ Pser-crupt/ haenkens van Es-
schen/ Certvepl/ Scordium/ Nijre/ Kobrechts-
crupdt / Dvfbingher-crupdt/ Keppvaer/ alle soozien
van Vrouwen-hapz/ van elcks een halve handt vol/
blaw Azijn sonder steentkens/ Califfihout/ zaet ende
bloemen van Hypericon/ Cardobenedictus/ zaet/ van
elcx een once/ van de dvy Cordiale bloemen vier oncen.
Als alle dese dinghen seer wel schoon ghemaectt zijn/
men sal die seer wel stooten/ ende dooz eenen Sifte la-
ten passeren / met eenen pot witten Wijn / van desen
dzanch sal men nuchter te dzincken gheven / ontrent

twee vingheres bzeet/ den ghequetsten/ een ure booz den
eten/ ende so veel oock t' sabonts vooz den eten.

It dat u t' sap van dese krupden niet aen en staet/
ghy sult de selve moghen in water sieden / sonder stoo-
te/ doende daer by mit eynde van der decoctie/ witten
Wijn / honich van Koozen/ ende Sprop van drooghe
Koozen: daerentu ssthen sal men de Wonde moeten
supveren met laeuwen witten Wijn / ende daer op
roode Coolbladers legghen / die rebelijck groen zijn/
ende aen het vier ghewarnt.

Om te doen vergaen ende te schepden de knobbels
ende sweeren / op wat plaetse van den lichaem dat die
zijn mogen/ neemt van den outsten en meest verrotten
kaes/ die ghy bindt meucht / stoot die met sap daer in
dat een ver stuck speer seer langhe heeft gesoden/ ende
maectt een plaester af/ om daer op te leggen: of stoot
in azijn Cucullus/ Indi met Myrtus/ en legget op de
knobbels/ ghy sult een wonderlijc werc sien: of neemt
negen pinten Wijn/ laet daer in seer lange sieden/ twee
handt vollen Confilte de greyn/ enoe Cancker-bloeme/
in eenen nieuwen eerde pot/ die wel gedect is/ tot datse
op een half pinte gecomen is: dautwet dan de krupden
wt/ en int wt gebouwe/ so doet een half pont onge-
souten verckens liese/ ende vier once gebzanden Wijn/
laet dese een half ure t' samen sieden / ende doeter dan
by Spjck-olie/ ende Rosemareyn/ van elcx een once/
Quetsilve een half loot/ en mengt dan wt te samē/
met ee spatel/ so sult ghy by desen middel ee zalve ma-
ken/ die ghy sult mogen ghebruycken/ ende daer mede
strijckē by den biere/ de plaetsen die vol knobbels zijn.

Om het hapz dat dooz schurft hepdt oft andersints
wt gheballen is/ weder te doen groepen/ soo wyzft de
bloote plaetse met een ghever wt stuck Laeckens / tot
datse bloepet: daer nae wyzft de plaetse met zalve/ die
gemaectt is van Honich/ oft Lijn-zaet/ Smout ende
Poep van Nuggen/ op een gloeyende Tichel ghe-
rooft: oft van Nijpsen-front met honich geweven:
oft met gebzands sboot schelpen/ met Wijn ende Olie
gheweven ende ghemenght.

Tegeen quade sweeringhen / die seer quact om ghe-
wesen zijn/ so vergabert met open slaep lakens op het
gras gesprept/ booz den oyganch van der Sonne/ den
Nijpschen dauw/ ende wyzft dese lakens stift wt/
om den dauw te hebben/ welcken ghy sult doen sieden
ende schuypen: int sieden soo maectt daer in nat veel
pluck van sijn lijnwaet/ d'welcke ghy op de quade see-
richedde sult leggen. Maer als ghy sult sien dat de see-
richeden niet meer soo vuyt en sullen wesen / ende dat
men het schoon bleesch een wepnich sal sien/ so laet in
desen dauw sieden een luttel Nijpn ende wit Wie-
roock/ want daer mede sult ghy die gheheel ghenesen:
oft neemt poeper van rouw oft ghezande Oester-
schelpen / oft van Honts-front van eenen die in dvy
daghen niet dan veenders en heeft gheknacht / ende
daer nae ghedzoocht is: want daer en is gheen dinck/
dat die meer dzoocht: oft maectt poeper van rottinge
van hout.

Tegeen de Kack-hiele/ barnt asche van oude schoen-
lappen/ de welke menght met olie van Koozen/ ende
strijckter mede de Kack-hielen: oft leght op de Kack-
hielen/ schellen van Granaet-appels in wijn gesoden.

Dooz blaeww gheslaghen plecken/ leght in sieden
water te wepcken/ een knopken vol zouts/ ende stooft
daer mede de blaeww gheslagen plecken.

Om de Wzatten te verdzynen/ so wyzft die met sap
van Wolfs-melck: oft legter op/ poeper van Sabel-
boom / oft Hermodactelen met Honich / Azijn van
Squillen ghemengt / oft sap van Goudt-bloemen:
Schaeys-front in Azijn ghebruycken/ geneest alle han-
ghende Wzatten/ daer op ghelept zynde.

Tegghen het Poli me tangere / t' selve wordt ghe-
doodt/ als men Acotiane daer op leght.

Om de Sieren te doen sterben/ maectt een decoctie
oft looghe van bladers van Wstem / Averoone ende
Note-bladers/ in seer stercken Azijn ghesoden.

M Teghen alle berbiantheyt of berfchouwen van den hieere, neemt decoc. te van Radvys/ met looghe van ongeblyfte Calck: of: Myrn in affche ghebzaden: oft doperis van epers in olie gebzoken: oft Herne-stront/ in olie van Roosen ghebzoken: oft mofch van swarte dooznen / het alder-dumfte dat ghy krygghen meucht/ dzoocht dat in den Oven oft in de Sonne / ende maectet af ee poeper: bereyt daer af/ met soch van een vzwouwe/ die een knechtken soocht/ een zalfken / om de verbzande plecken te strycken: oft neemt zout water oft peechel/ maectt eenen lijnen doech daer in nat / ende legt die op de verbzantheyt: oft neemt swarte Seepe met honich en boter: oft Myrn-fap oft olie van epers.

N Tegen Krauwagie / Schurfsheyt ende ander jencfels/ die in de handen/ beenen ende ander partpen van den lichaem komen / neemt twee deelen Venetschen Termentijn / wascht die vijf of ses maal/ in cout water oft in Roose-water: Als die wel gewasschen is/ doctet hy een deel versche gesouten Boter / den doper van een ey/ ende tsap van een sueten Orangien-appel/ maectt daer af een zalfken / daer mede dat ghy sult wyzben teghen t'vier. de schurfsde en jencckende plaetsen: oft neemt vooz de jonge kinders, sap van Betels ende Poplier-zalve/ maectt af een zalfken om mede te strycken: oft neemt Roet van der Schouwe / seer kleyn ghestooten / menght dat met stercken Azijn/ stryckt daer mede de jencckende plaetsen / nae dat ghy die so lange hebt gewzben/ tot dattet vel root is.

O Teghen den kanker/ neemt Honich van Roosen/ Folie/ Myrn/ Sout ende witten Wijn / laet dese dinghen t'samen sieden/ tot op de helft/ daer nae passeret dooz eenen lijnen doech / ende bewaret water/ om de kanker daer mede te wasschen. Sommighe pyzsen seer het water dat van verschen Roe-dyck ghebist/ seert wozt/ om den kanker daer mede te wasschen.

P Tegen witte seericheyt oft quaet seer/ wasschet het hooft van de patient/ met Osse-pisse tot dat het bloet/ stropter dan op poeper van het wit vā Hoender-mest/ dat in den Oven ghebroocht is: oft kleyn ghestooten Roet witer Schouwe / met stercken Azijn gemengt.

Q Tegen de beten van een dullen Hont/ so geeft te eten de wortel van wel-riechende Eglenier / ende stooft de plaetsen met pisse van een jonck kindt: oft met het marck van de decoctie van Ruyte / Dpgghen / roode Coolen ende Sout/ gemengt met Honich ende Boter.

R Ist dat de Landt-man oft periant van zijn volck/ van een Slanghe ghebeten wozt/ hy sal terstont in nemen / een roomer wt gheperst sap van Essche / met witten Wijn / ende op de bete leggen / de bladers daer wt dattet sap gheperst is: oft dat hy in de quetsure druppe dyt of vier druppels van het melckachtich sap vā de Dpggeboom oft Dpgge/ oft wat Mostaert-zaet/ riet Azijn gestooten: oft neemt bladers van Wolle-kruyt/ Gariofilate/ en van Welbesten/ van elcy ee hant vol / en siet die in Azijn en Mandans-pisse / van elcy eben vele/ tot op de helft. Dzinckt van desen dzanc/ ontrent eenen roomer/ ende stooft de quetsure met de bladers.

S Ist dat een Slanghe int lichaem van den Landt-man oft van zijn volck gecropen is / so sy met openen monde in de beenden slapende waren / daer en is niet beters / om die weber te doen hornen wt s' menschen lichaem/ dan dooz eenen Trefter in den mond te ontfangen den roock van eenen ouden schoen-lap / want de Slanghe hatet water-maten seere alfulcken buylen stanch. Het is verfocht ende gheppoest.

T Ist dat men een Eechel heeft in gheswolgen / int dzincken van water / men sal daer teghen te dzincken gheben/ Weech-lupsen met stercken Azijn.

V Ist dat eenighe Myrn / Spinne / Wespe / Doozel/ oft ander dergelijcke beesten / dooz haer stercken oft bpen/ t' dlesch heeft doen op loopen/ men sal de plaetsen soetelijck strycken met sap van Donberbaert / soo sal de pinne en t' gheswil terstont bergaen / oft stryckt de plaetsen met u speecksel: oft leght op de ghesteecken plaetsen Roepen-dyck oft Wsen-mest wel heet.

X Om de Lupsen te doen sterben / stryckt de plaetsen met sap van Myrn/ ghemenght met olie van Radvys/ oft van Genevre / of met decoctie van Staphysagre oft Lupse-erupt: oft laet in eenen verlooten por teden/ Speck ende witten Wierroock/ van elcy eben vele/ ende maectt af een Salve / jaghet al t'samen dooz een Sifte / ende bewaertse om t' hooft daer mede te strycken/ of de plaetsen daer de Lupsen zijn.

A Ist dat ghy quade Compernoillen hebt ghegeten/ dzinct met Honich-azijn/ gestooten Herne-mest, ende ghy sult terstont van de swaricheyt verlost zijn/ ende van de verstickinghe van der Mage: oft dzinckt looghe van Wjngaert-rancken/ met wat Sonts.

B Ist dat ghy begheert te weten / veel meer andere remedien/ die licht ende seer haest bereyt zijn/ soo leet ons t' Boercken int Latijn gheschreven / gheheten Theaurus sanitatis parato facilis.

Van de Koeyen ende Kalvers.

CAP. XIII.

A Engaende het voetsel van de Koeyen / soo sal de Hoedenerse bezorgen/ dat haer Jonck-wyfs dwilts den Stal schoon maken/ want daer en is niet dat den Koeyen meer beuchis doet, ende na de goede voedinghe meer bewaert/ dan de reynicheyt van hun Stallen. Dat sy die oock wyzben met eenen harden in een gedraepden en siven stroowisch/ langs de rugge/ den hals ende t' hooft/ sonder meer/ als die wsten veldweber t' hups komen. Doch dat sy smozghens/ nae dat sy die wel gheoeffent hebben / alle de putten ende gaten neerstelijc vullen/ die in den bloet van den Stal zijn/ ende daer hun pisse in loopt. Dat sy oock eenich zant ende steenachtighe materie op den bloet stropen/ om hun het bugghen van de voeten te onderhouden. Men sal die ooc geensins ten Stiere leyden/ vooz datse in hun berde jaer zijn / ende niet langher dan tot hun twaelf jaer: want ist dat ghy t' vzoeghet doet/ sy en sullen niet konnen groepen tot hun behooyliche stercke ende groote/ ende sullen vooz s-bzenghen klepne ende onstercke kalbers. Vsegelijc ist dat ghy die te Stiere leyt nae de twaelf jaer / de Calbers en sullen oock so sterck niet zijn / noch so fraep van maecksel. Mer sal die ten Stiere leyden/ binnen alle de Maenden van Mey/ Webemaent ende Pop-maent/ als de kruppen in hun kracht staen: oock begheeren sy ontrent diertijt van selfs den Stier: welke men mach mercken/ als hun hoornen van de doeten gheswollen zijn / ende aen hun een-parich bzullen. Het pyzst dat komt vare dat sy ontrent dien tyt vol zijn/ ist dat se drie maenden daer nae sullen komen te Calben / ende teghen datter nieuwt gras sal wt-spyuten / het welke hun sal het melck vermenwen/ daer mede dat de jonge Calbers te beter sullen ghevoedt werden. Om dat se te beter van den Stier souden onthouden ende ontfanghen/ soo sal men die den Stier magher leveren/ want van ontfanghen sy te beter: Ter contrarie soo sal den Stier bet zijn ende wel gheknocht van leben / zynde alree over twee maenden daer te boozen met Gersten ende Witsen wel ghevoedt / den welcken men oock sal kiesen meer lanck dan hooghe/ rocht van happe/ bzeedt van schouder/ grof van beenen/ smal van lichaem/ maer rondt / bzeedt van borste/ rozt van hoofde/ bzeedt van voozhoofst/ van een straf wesen / ende bzeeselijc van gesichte/ wart van ooghen/ rozt van hoornen/ lanck ende rouw van steerte. Ist dat de Koey den Stier wepget / oft dat haer de Stier niet en begeert/ men moeste ben lust aenjagen/ met vooz de neusgatē te houden/ ghebzande Hert-steert of een ander mixture ghebuypken/ die wy sullen stellen int Capittel van de Peerden. Gheue ende den tijdt datse vol zijn/ sal men die machē van ober grachten te springen/ of dooz heagen oft haghen te loopen. Doch sal men die wat tribis eer sy kalben op Stal moeten houden/ met goet voeder/ sonder

sonder eenichsins te melcken / want het melck dat sp
van gheben en is niet goet / ende woxt so hardt als een
steen. Als sp nu ghecalft hebben / men sal die niet
melcken om boter of kaes te maken / dan twee maen-
den daer nae / ende dan sal men die weder te velde laten
gaen / ende van de Calbers niet laten supghen / vooz
t' sabonts / als sp weder ghekeert zijn van den velde / te
wyle dat sp hun versich woeder sullen eten / d' welc ghy
daer salt gereet hebben / ende smozgens eer sp te velde
gaen. In wat staet dat sp oock zyn / so en sult ghy die
maer tweemaal daechs in den Somer laten drincken /
ende eens daechs in den Winter / met Gebier-water /
maer dat wat lauwwe is / ghelijck reghen-water / oft
poel-water / oft put-water / dat lange geput heeft ge-
staen. Want het put-water soude mogen dooz de koude
de het jonck letten. Welis waer / dat de Koepen gheen
water / dat sonder gebreck is en wepger / indien datter
klaer is / want sp vermindt boven al het klaer water /
ghelijck het Heert doet troubel-water : want het is
een tecken van de goet heyt van den Heerde / alst met
zinnen boozsten voer het water reurt / eert bynckit.
Aengaende de jonghe Kalbers / soo sal men die nae dat
de Koepen ghecalft heeft / by haer laten / met een goede
litere van versich stroo / vijf oft ses daghen de selve
dick wils vernieuwende / van waer dat ghy dan die
sult nemen op een ander plaetse / ende als ghy die wilt
boen supghen / daer weder byengen / tot dat sp gesogen
hebben. Waer ist dat ghy siet / dat sp niet en willen
supghen / ende niet en doen van babbelen aen de spenen /
sonder die te konnen trecken / ghy sult dan sien onder
de tonghe / oft daer gheen witsachtighe bleeschachtic-
heyt en is / die hant onder de tonghe groept / bycans
ghelicks de spou / de welke ghy sult sonder de tonghe
te quetsen / af ne men / met kleine wel-suedende tang-
kens / ende de plaetse van wasschen met goeden rooden
Wijn / of met water daer Sout ende wel gheftooten
Looch in gebroeken is : want sp souden dooz sulck ge-
breck in gebreke van supghen / tot sterbens toe quelen.

De Hoebenerse sal oock sochtbulbich zijn / om de
Lupsen te verdrifven die de Kalbers knijghen / ende
hant t' groepen beletten / gelic ooc de scherfcheyt doet /
als sp die hebben / d' welck sp sal mercken / als het vel
hant rimpelt / ende dat sp metter hant daer ober strijck-
kende / gevoelt datter wel rapachtich / en t' hant dunne
gheworden is. Om dese scherfcheyt te ghenesen / soo
sal sp niet boter ober al strijcken / daer sp schurft zijn.
Maer dese twee gebreken sal de Hoebenerse mogen
voozmen ist dat se haer Kalbers tweemaal daechs
doet wyghen / met handen vol stroo / ende hun pisse
niet en laet onder hun liggen / ende doet onderhouden
van ozooghe ende versche Litere / neerstich wech-
nemende hun mest wter Litere.

Om nu weder te keeren totten gubernement van
de Koepen / de Hoebenerse sal ozbonieren den tijdt
dat men die sal melcken / te waten smozgens ende ra-
pochts op een bequame ure. Dat men het melck soo
haest alst gemolcken is / zijge / ende seer langhe botere
sonder pet te verliesen. Dat de kaesen seer wel gesaent
zijn / gheperst ende verclien / maer principlick dat de
potten / teplen / zijge-baten / vromen / kaes-koyfkens /
ende ander baten seer supher ende repn zijn / ende dat
geen van haer Jonck-wijfs aen boter of kaes kome /
als sp haer maent-stonden hebben. Smozgens eer sp
te velde gaen / sal men de Kalbers doen lubben / te we-
ten / eer dat sp twee jaer out zijn / ende niet laeter / want
de Kalbers groepen te beter / als sp binnen den tijdt
van hun groepen gelubt worden / om dat hun lichaem
dochter is geworden. Als sp nu eerst ghelubt zijn / sal
men die / midts de pijn die sp hebben / kleyen ghecap
Hoy met Semle ghemengt / t' eten gheben / tot dat sp
weder den eersten appetijt gecregen hebben. Men sal
die oock niet lubben alst hout of seer heet weder is / oft
dat de Maer afgaet. Als sp by jaeren outd zyn / sal
men die den Ofscherder gheben / om hant te leeren
trecken / ghelijck men oock sal doen de Quenen / ende

die nae de negen jaren niet meer en calben / want die
moghen noch dienen om te trecken.

Voorts sal de Hoebenerse alrijt pyssen / een bande
middelbaer groote / die lanck is van lichaem / bzeede
van lancken / van vier of vijf jaren out / swart van
hant / oft ghespichelt / oft wit en swart gheplecht / de
roepet groot ende neerhanghende / groot van buck /
bzeed van voozhoof / swart ende groot van ooghen /
de hoornen niet gheconkelt / noch hoort / noch dunne /
maer glat ende swart / rou van ooghen / met een gheflo-
ten kakebeen / groote muple / open neuse-gaten ende
drippende / de lippen neer gheslagen ende swart / effen
ende dick hant / kotte beenen / dicke dpen / lanck ende
dick van hant / bzeet van schoubers / met eenen langen
steert tot op de hielen / kleyn ende krot van hoornen
aen de voeten / ende gelijck / bzeet van bozst / ende onder
aen de bozst groot ende grof / met groote ende langhe
spenen. Ende aengaende de siekten van de Calbers
ende Koepen / sp sal daer mede handelen / gelijc hier na
int Capittel van den Koepen-herder gesept woxt.

Koepen-mest onder d' asschen in Wjngaert-bladers
oft Cool-bladers gewonden / heet gemaeckt / verdrifft
de pijn van Stiatita / ghelijck een plaester daer op
ghelept. Met azijn gheroost bynghet tot dracht de
quade seertheyt ontrent de kinne ende den hals / met
Camille-bloemen / Melilore / ende Byamen in de pan-
ne gheroost / verdrifft t' geswil van de mannelicheyt.
De selve geheel heet ghelept op de gheswollen plaet-
sen van de Water-suchtige / ghenest die gheheel / ende
ghelept op de plaetse / die van de Spen / Wespens ende
Hofels gesteken is / verdrifft terstont alle de pijn.

De maniere van Boter ende Kaes te maken.

CAP. XIV.

DE Hoebenerse sal neersticheyt doen / soo wel tot
doetsel van haer hantsgestin / als om te verhoopen /
om haer Dochters ende Jonckwijfs besich te hou-
den / om het melck van haer Koepen wel te regeren /
ende Boter en Kaes daer af te maken. Waer aen-
gaende het melck / so en sal sp niet bewaren / noch reer-
keninghe maken op het Melck dat de Koepen geben /
terstont nae daese gecalft hebben / want behalven dat
tet niet goet en is om Boter of Kaes daer af te maken /
so ist periculeus om te ghebyupcken. Voorts so haest
alst Melck gemolcken is / so sal men dat stellen op een
plaetse daer lauw staet / om dattet soude moghen te
langer bewaert worden / ende veel eer rennen : want
de warmte bewaert de Melck ende maket dicke / gelijc
de koude dat suer maect / ende terstont doet schepden.
Maer om t' selve te beletten / so waert goet dattet ge-
soden werde / ende tselve dickwils geruert / en so wech
gestelt / immers indien men dat byn dagen oft langer
soude willen bewaren. Sp salt goet Melck kinnen
aen zijn witrcheyt / lieflichen reucke / soeten make /
rebelicke dicke substantie / ende alst op de naghel ghe-
byuppt zijnde / terstont niet af en loopt / maer daer op
blijft liggende ende langhe zijn rondicheyt houdt.
Sp en sal het Melck niet langhe laten staen / immers
niet ober eenen dach / principlick in de Somer. Herfst
ende Lente / want dan soude dooz de warmte het melck
terstont schepden ende bederven / maer sal so haest als
mogelic is / den room daer af treck / ende daer af ma-
ken platte Kaese / Boter / Kase / Wey / oft pet anders
daer sp mach yzofijt mede doen / nae den eyfch van den
tijt. Wel is waer / dat se mach in de winter als de Ko-
enen luttel melck geben / midts dat se vol zijn / bergaren
by een / t' ghene dat in byn ofte vier reysen ghemolcken
woxt / d' welck midts de koude niet so haest en bederft /
ende daer dooz oock terstont gheronnen woxt. Sp sal
oock in den Winter niet veel Boters / maer Kase van
haer Melck maken / hoe wel dat in de Winter de Ka-
sen niet soo goet en zijn noch soo lekker / als in de So-
mer / Herfst en Lente dooz t' gebrek van de kruppen.
De room sal sp van den Melck afnemen / so haest
als het melck ghemolcken zijnde / een wepnich houdt
geworden

ghewoorden is/ ende van desen room/ sal sp de Room-
kassen maken / die men in de Sommer plach te vercoo-
pen/ om te gebuycken op banketten ende maeltijden.
De Italianen mengen met desen room sijn Supcker
kleyn ghestooten ende Roo, e- water.

Woozts sal sp van het Welck dat sonder libbe ghe-
rommen ende dit gewoorden is/ platte kaeske s maken.
De wep sal mogen te passe komen/ om de verckens
en honden te spuyen/ en oock alst dieren tyt is om den
dienst bodē t'ete te geven/ alst eē wepnich gesodē heeft.

Om boier te maken / sal sp be warden het verschte
en verste melc/ dat sp sal hebben/ en geenen room daer
af trecken/ haer reekeninge makende datse van thien
pout melck sal twee pout en een half bo. ers trecken.
Om de boter te hebben/ sal sp het melc wel kernnen in
boter-standen / pncipalick alst seer heet weder is/
want de hitte be eē dat de boter so haest niet gemaect
en wozt. Ist dat sp de boter wil vercoopen / soo sal sp
die souden ende in potten of kuppen leggen. De gheele
boter is de beste/ ende de witte de slechste. De slyp-
boter is de beste van allen.

Engaende het maken van de Kassen/ sp sal daer toe
nemen het grofste ende verste Welck / dat supber en
versch gemolcken is : Maer als sp haen langhe wil
bewaren/ so en salder noch room noch boter af yet coc-
ken wozen/ maer sulck alst van de Koepe sal komen/
in de vaten gestelt wozen om te rommen ende t' samen
te loopen. De manere van rommen is/ dat men rom-
fels daer onder menget/ d'welck gemaect is van een
Laris magē/ oft van een Cepten/ of Hasen maghe/
oft bloeme van wilde Caerden/ of zaedt van Cardo-
benedictus / of sap dat wt de Wyge-boom vloepet/ als
de groene schoffe ghequetst word: of de blader s ende
klepne hanzichet die aen de klepne epuden van de Ar-
tichaut s groepet/ oft Sepner : oft vel van de Hoend-
er maghe: of Snotcken eper s met de welcke in de
de Wasen de Kassen gemaect wozen. De pot daer
het Welck in is/ moet laetw ghehouden wozen/ on-
trent den heer staende/ sonder op t' vier te komē. Alst
Welck gherommen is/ van moetet terstont in de kof-
kens gebaen wozen/ want het is goet/ dat de Wep af
loopt / ende van het gherommen Welck gheschepden
wozt. Pncipalick so moeten de Jonck-wijs/ die den
kaes maken/ supber ende net zyn/ niet de mouwē ge-
heel op gheslagen/ ende sonderlinghe wy zyn van hun
maentstondē. Die van Avernē/ de welcke veel werck
van hun kassen maken/ nemen daer toe mepkens van
veert hien jaren/ die aerdyck ende net zyn/ ende gheen
schurte oft krauwachtighe handen en hebben oft on-
ghetempert van hitte en zyn/ want sp laten hun bunc-
ken dat sulcke wyle handen/ het volcomen rinnen van
kassen beletten/ ende de kassen vol ooghen maken.

Ist datse de kassen wil laten droogen ende hart wo-
den/ ende langen tyt bewaren/ soo sal sp de Wepz ende
het klaer melc seer wel laten aflecken/ ende dan neben
malcanderen woegen / op hudekens die daer toe die-
nen/ ende stellen in eenen kelder/ of op eenighe doncker
plaerse die koel is / of op hanghen op eenighe plaerse
die wel ter lucht staet / maer dat de Sonne daer op
niet en schijne. Woozts sal sp die alle daghe omme-
keeren/ tot dat sp op den vierden oft vyfden daer ge-
lich een meelachtichept sullen krygghen / ende dan sal
men wat klepne ghestooten Souts daer op stropen.

Sander dachs sal men die op d' ander zijde keeren/
ende alle t' selfde doen als woogen. Daer nae sal men
die alle dage omme keeren/ ende ober al schoon maken
met een bot mes/ dat daer toe gemaect is / indien
dat van noode is. Eenigen tyt daer nae/ als sp sal sien
dat de kaes wat ghebroocht is / sal men die op den sol-
der draghen / ende op leeren met barbers legghen/
wock dickwils schrabben ende schoon maken / ende de
barbers wel reyn houden. Maer is dat de kaes dooz
te langhe bewaren hart ende bitter is ghewozen/ soo
sal men dien int sant graben / oft in Gerste-meel leg-
ghen/ of in Cteeren / of men sal dien met blader s van

Dzake-woztel dercken / de welcke oock beletten datse
vande Maluwen niet ghegeten en wozen oft en ver-
rotten. Ende in gevalle datter de Wapen in komen/
men sal die wt nemen/ ende den Kaes met Lijn-zaet
smout stricken/ t' sal die seer wel bewaren: oft leghtse
in een grooten hoop zaets van Piers oft Lijn-zaet/ sp
sullen daer in koel byden alst heet weder is/ en warm
alst kout weder is. Maer ghemerck dat grootelick
van noode is / dese kassen te houden/ so sal men die seer
goet houdē/ met goet te leggen in secrete Schappapen/
die in de mueren van de kelders ghemaect zyn/ op
barbers / nae dat sp met olie van Olyben ghest reken
zijn/ oft met Lijnzaet ende Wzjn t' samen gemengt.

Wooz goeden kaes sal sp houden / als hy bet ende
swaer is/ sonder oogē/ ende geelachtich/ soet van sma-
ke/ liegich van reucke/ ende geensins verrot/ noch vol
Meelwen of Wapen/ ende die van enkel Koepe-melc
gemaect is/ sonder eenich Schapen-melc daer on-
der te menghen/ d'welck de kaes min smakelick ende
witter maect / hoewel dat men die oock maech geel-
achtich maken/ met wat Saffraens daer by te doen.

Qude verschimmelde kase/ gestooten en gemengt
met soy daer inne een ghesouten Hefse is ghesoden/
maect murwe alle hardheden van de kappen / by
vozne van een plaester daer op ghelept.

Van de Hoenderen.

CAP. XV.

Engaende het regiment van de Hoenderen/ wele
het pncipael werck is van t' Landt-wijf / daer
behoort sp seer sozch ondtich in te wesen / ende te be-
sozgen dat het Hoender-kot alle dage schoon gemacht
we: de/ soo haest als de Hoenderen ende ander Voghe-
len daer wt zyn/ ende het mest alken op een zijde ghe-
lept is / om de benden daer mede te beteren ende te
mesten In de leg-korzen sal men dickwils versche
stroo doen/ ende versche leggers/ ende de storken daer
sp op slapen ende sitten/ sal men alle weke schoon ma-
ken ende afschabben. Dat oock het Hoender-kot alle
abont/ met den onderganck van der Sommer gekloer
werde/ ende smozgens metter Sommer opganck open
ghedaen. Dat de byrck backen alle dage tweemael
schoon gemaect werden in den Winter/ int en den
Sommer opmael. Datse altydt schoon ende klaer wa-
ter hebben / dat sp oock dickwils doe stropen versche
stroo ontrent den melspoel/ en ontrent de schuere/ daer
de Hoenderen ende andere Vogelē hen krauwē/ ende
op sommige plaetsen zandt/ stof oft affchen leggen om
haer te verschudden in de Sonne / ende hen pluymen
te supveren: dat sp doe wech nemen de wt ghebuckte
Wgn- besten of byrckhept/ van ander byrchten/ van
de plaetsen daer sp ghemepnlck gaen ende hanteren/
want die beletten hen te legghen. Noch moet sp oock
wel sozge dragen ende toe sien/ datter int Hoender-kot
noch laete gheboken en sp/ noch in eenighe plaetsē per
af ghecheft van byrten of van binnen / oft eenighe
plate van wit pfer op gheben en sp/ om te remedieren
t' verjckel van de katten / Wollen / Wefelkens/ Wf-
sen / fluwijnen ende ander beesten die snachts daer
souden mogen in kruppen/ jae oock van den kicken-
dief ende Wpl / die altemets snachts comen tot int
Hoender kot/ om de jongen wech te nemen.

Ende om datmen oock geen verckesen en soude/ soo
behoort men de hinnen / die dickwils op de mueren
bliegghen/ te rozien den eenen bliegghel/ ende oock mez
eens inden Hof laeten comen/ want sp souden een ghe-
woonte daer af maken/ ende het beletse oock te leggen:
Ende om haer lieder noch beter het bliegghen te ver-
bieden behalven tghene dat woosert is / want ten is
niet goet / datmen de Hanen oft Capoenen cozt bleu-
ghel/ soo salmen legghen boben op de mueren vande
Hoben ende elders dooznen rūs.

Het Hoender-cot salmen maerken op de zijde van
den Lanthupsē / ende verre van des Heeren huys/
om dat dese voghels quellijck zyn / alle dinghen byt
marcken

maecken/ende den huppsgein moeglyck bailen. ¶ Sal dock staen teghen het oost suyt oost/ ontrent den oben oft keuckten, indient moeglyck is/ om dat de warmte/ die de himnen doet leggen/ende den roock die den hoenders seer ghesont is / tot daer soude moghen comen. ¶ Sal oock een cleyn venstercken hebben recht teghen het Ooste/ daer lancx dat de hoenders sullen moghen smozgens wt vliegen/ ende nabonts weder inne vlieghen/ owelck snachts sal ghesloten staen / op datse te bersekerder moghen in haer kot wesen / vooz alle beesten die hun souden mogen hinderen. Wan byten op de zijde vanden byghthof / sal een cleyn leercken staen/ lancx het welcke de hoenders sullen climmen tot aende venster van hun kot/ende voozts int kot/om te vlieghen op de stercken ende daer snachts te rusten. Het hoender kot moet van byten ende binnen wel byet zijn/om dat de hoenders souden mogen byz zijn vande Catten/ Fluwijnen/ Slangen ende ander beesten die se souden mogen beschadigen. Wat oock midden inden byghthof on. rent het hoender- kot/ eenige boomen oft wijngaert gheplant sy / om dat de hoenders souden mogen inde Sommer / eenighe plaese hebben witer Sommer/ ende de kiereckens beschermt zijn/ vooz den kiereckendief/ende ander dergelicke sterckvogels. ¶ En is niet goet datse op de solderinghe van het kot slapen/ om dat hen byplichept ende mest aen hun beeten met en soude vast blybe/want sy crvgē daer deur het kierezijn. Daerom salmen die cante stoccken bast maken int hoender- kot/ eenen boec boven de solderinghe/ ligghende twee voeten van maicanderen. Teghen ober het hoender- kot/ en een weplich ter zijden af sult ghy eenen meshoop maken/ tot onderhout van den hoenderen in deser manieren. ¶ Aertat eenen grooten put en buket dien met eerde/ de welcke men met bloet van ossen ende ander beesten die men sal doodt/ nat maken sal: daer naer sal men een goet deel habers daer op woypen/ ende met eenen haer de eerde het onberste boven woypen/ soo sullen daer op in coyten tijdt veel woymen groepen/ waer aen de hoenderen sullen langhe te picken hebben/ ende het cruydt datter groepen sal/ dat sal hun vet ende smout goet maken/ het welcke sy vergaren sullen ouer picken vanden woymen. ¶ Waer als ghy siet dat de woymen vergaen/ so maect deerte wederomme met bloet nat/ ende stroyet haer op als bozen. Somminghe planten. ¶ Doerbessie boomen inden byghthof/ om te hebben vette en seer goede cappoenen/ als de Doerbessen in sapoen zyn. ¶ Want de cappoenen ende ander ghevoeghelte/ die de Doerbessen eten/ woeyden tinter maten vet ende goet van smaecte.

¶ Tot elke doime himne/ is eenen goeden haen gemoeck / hoe wel dat de ouders eenen haen gheben/ tot bys himnen/ en sy en moet noch wit noch grys wesen maer root/ tannept oft swert/ fraep van lichaeme/ met eenen seer rechten cam/ niet gekerft ende roodt/ eenen rozen en kro. ¶ men becks/ vooge swert/ inde roode ros/ geel of blaew/ den haert van het coleur vā een roose/ teeckende van het wit opt root / de plupmen vanden hals seer lancx/ geel ende tantant/ de beenen wel gheschelpet cozt ende dick/ de claentwen cozt en vast/ de sporen stijfen seherp/ de steert recht/ groot en dick. ¶ Insghelijcx oock de bypne oft tannepte himne is de beste/ die swarte plupmen aende vleugels heeft/ ten sy datse gheheel swert sy / want een graeuwe oft swerte en deucht niet. Het fatsoen van de himne behoort middelbaer groot te wesen/ met een groot hooft ende rechten rooden cam/ byedt van boyst ende hardt bar vleesche/ want de grootte en zyn soo natuerlijck niet om te leggen/ ende ist datse bys nagels aen de claentwen hebben/ gelijck de hanen/ so en zyn sy so tam niet/ maer wilder. De himne die spozen heeft/ die byket haer eperz/ ende en broerse soo gepasselijck niet/ ende etet somtijts haer eperz. De seer vette himne oft die den loop heeft/ legt wint erers/ ende die te jonck is/ en stelt haer niet om eperz te bzoeden en kiereckens te regere. Ende daerom salmen het maken de gelpoorde himnen/ ende de ghene

die craept/ schyaeft ende craepet gelijc eenen haen/ haer eerst wtreckende de groote beederen van de vleugels/ haer op bullende met milie/ gerste en croupe nde met beech in stukken ghesneden/ oft crupmen van ter wien byoor/ ghewepcht in water van ghersten meel / ende stille honden in een bestoten plaetse / ende de plupmen van het hooft/ van de beenen en vande stiet wtreckē/ ende die eten in februarya. De himne die te vet is/ salmen magerder maken/ met cruyt te legghen int water dat sy by. ct/ ende ghestooten rarr eel gh. mengt onder haer eten: maer comet haer den loop / soo moetmen haer vooz d' eerste teten gheben het wit van een ghebyaden ep/ ghestoot en met twee maal so veel ghefoden rozzijn. ¶ Waer die quade himne de haer eperz byket ende etet / salmen eenen doper van een ep oberdercken met wit supver plaester/ ende laten dat seer hart wozen/ in stede van een eper schale ende dan so leggen in de plaetse van haer nest ep/ oft ooc een ep makē van plaester oft van cruyt. ende dat inde nest leggen/ en na datse gelept heeft/ de eperz wt nemen/ so datter altijts maer een en blybe inden nest. Die te jonck is/ moetmen als sy clocken sal / de neuse gaten doozsteken met een van haer clepne beederen/ want een jonge himne dient allen om te leggen/ en doude om te bzoeden/ onse boertmen die te straf zyn/ makēse nat met water/ om te vercoelen haerlieder hitte/ oft sy doense vier daghen vasten/ ghevanghen onder eenen kiereckenozf. Ist datmen die niet en wacht van bzoeden/ soo moetmen die soo huest als sy gekruyt hebben/ of twee daghen daer nae/ weder laten gaen by den haen/ om haer te doen vgheten haer kiereckens/ ende weder te doen leggen/ ende den bypck van eenen grooten groben ende jongen capoen/ dien de plupmen wtgetrocken zyn/ wyzbe met haere reuelen/ ende dan hem geben de jonge kiereckens te bzoeden en te leyden. De himne cruyt lichtelack als sy out wordē de schelle op d' booghe / caternen/ ende byuppen dooz de neusegaten mits datse te seer vertout is ende gedroncken heeft verwoesen oft te coudē water/ en dooz faut e datse des abonts het hoender- kot ghesloten ghebonden heeft/ en snacht geslapen onder de boomen/ of om datse alst regende niet en heeft comen int bzooge comen. Doozts is sy oock seer ghenepht tot den loop des bypck/ als haer eten te seer ghetwepcht is/ oft dat sy gheten heeft eenighe laperende cruppen / oft datter hoender- kot snachs open ghestaen heeft. Ende ooc de spau dooz datse dozft gheleben heeft / oft ghebyonen heeft/ vuyt ende onclaer water.

¶ Dor is sy subiect den lupsen ende den gewozne als sy byoedt/ ende niet en heeft/ om haer in te wentelen en supveren / of dat het hoender- kot te langhe is/ onder te repnigen ende schoon te maecken. Doozts oock het byten van de sennyunghe beesten die/ ontrent de messie ende oude muieren hen houden / als Schoyproenen/ Slanghen/ Spinnen ende ander dergelicke ghebyerte dat ontrent de mis hoopē hem onthout.

¶ Tegen schoyft hept ende vierichep der oogen/ moet men die stoben met Pozelepn water/ oft met byoutwē melck. Ende teghen de schelle op dooghe/ moet men dooge wyzben niet Salarmontac/ comijn ende hontsch onder een gestooten/ van elckr eben vele/ ten sy dat ghy de behendichept hebt / van hen die af te nemen lichtelijck ende soetelijck/ metter vanden.

¶ Tegen de catarren/ moetmen hen een plupme dooz de neusegaten steken/ ende hen water lau maken/ ende altemets de voeten warmen/ principselijck den clepnen kiereckens/ de welcke men daer om wat tijts wint/ is een vel oft inde plupmen/ en men setse in eenen pot in eenen warmen wden/ oft in een hoekcken by de viere. Ende ist dat de catarre tot sweeringe gecomen is / so moet men soetelijc dapoesteunte bliemen/ ende doen de materie wtloopen/ en daer in doen wat gebzoek souts.

¶ Teghen den loop soo geeftmen hen teeten pillekens gemaeckt van gerste in wijn gewepct / ende in wasse gerolt/ mengghende daer onder water/ daer Gjanactappels oft Queappels in gesoden zyn.

Maer ist datse te hart inden buyck zijn/ ende te seer gesloten/ principaelijck de kierekens/ so worden zy gheopent met een sicc/ ende men erect de pluynten wat den siet/ en tusschen het binnenste van de beenen/ om dat den dreck daer niet en soude lange in blyben/ die hem soude moghen stoppen den aers. Maer den hinnen doet men supber hontsch/ in haerlieder water op hen selven.

Tegen de sprou so wasecht hem den beck met olie/ daer in ghe wepcht heeft een bolliken loock/ ende men gaerise t'eten onder haer eten Stafisagre/ ende om de kierekens daer af te bewaren/ so stelt men die op een sifte daer men Witsen of Lohium mede gesift heeft/ ende men berooete met Polepe/ Orzege/ Hysope/ ende Blas/ houdende over den rooc het hooft van de hinne/ met den beopenende ten lasten om geheel te ghenesen/ soo doet men den beck open/ ende men erect hen de tonge seer properlijck/ dan trecken en met den agels van doonen af nederwaerts het wit datmen daer op siet liggen/ ende alst afgenomen is sonder de tonghe te quetsen/ so wintmen de tonge met wat speeckels oft azyn/ oft men strechtse met gestooten loock.

Teghen de Lupsen ende tgewoymte/ so moetmen die wasschen met wijn/ daer Cornu oft Stafisagre in gesoden heeft/ oft met water daer wilde Lupinen in ghesoden zijn.

Teghen den bete bande fenjinge dieren/ moetmen de quersure strycken/ met olie van Schoyppionen ende daer op legghen sijn dyaikel/ ende oock een luttel diakeels boen in haerlieder dymckback/ ende laerse dat dymcken.

Teghen t'perijckel van de beesten die snachts mit hoender- hot comen de kierekenen ende eperen eten/ so raden d'ouders/ datmen inden inganck vant kot leggende stroep/ tacksien van ruyte/ ende ooc sommighe clepne tacksiens legghen onder de vlaughels van t'ghedogelte/ oft de wegen van het hoender- hot ende al rondt sommighe deucken wel bestrycke met de galte van een Catte oft Vos.

Om de hoenders te beschermen en booz het perijckel bande Woffen/ so is goet/ datmen somt idis onder hun eten/ Woffen vleesch mengt/ dat gesoden ende in suttiken ghesneden is/ want men segt dat Woffen vleesch eenigen reucke blyft houdende/ waer deur dat de Woffen niet en daren ontrent den hoenders comen.

De hoenderen begynnen te leggen in Spiocnelle ende Weerte/ ende sommighe metten nieuwen Jaere. Als zy anderhalf oft twee jaer ghelegt hebben/ dan zijn haerlieder eperen ten besten/ ende dan moet mense seer wel te eten gheben/ ende somtijds oock haber ende fenegreck om te verhitte. Ende begheert ghy datse groote eperen legghen/ want ghemepnlijck de betste en legghen niet dan clepne eperen/ so mengt ernt onder haer eten/ oft wat gestooten tarreel- steens onder semelen/ en temperet met wat wjns en waters ende gheefse dat daghelijcks te eten. Oft geefse den buyck vol te eten/ half gesoden Gerste met Witsen en Wille/ of berooete snachts met Solfer/ want dat false noch daer en boven ghesont houden/ maer geest ghy hun gecapte ende gesoden/ jonghe Petels te eten/ die niet semelen ghesoden zijn zy sullen veel eperen legghen. Zy houden op van legghen ontrent den verden dach van November/ dat is/ als t'beghint houet te worden. Maer wil men wt een curteusheyt sommighe van de schoonste bewaren/ ende houden/ leggende den geheelen Winter deur/ soo moetmense smoggen t'eten gheben gheroofft broodt/ dat al de nacht ghe wepcht heeft/ ende binnen den dach ende sabonds/ salmen henlieden Haber oft Gerste gheben. Men moetse oock niet so haest/ nae dat zy eerst ghelept hebben laten broeden/ ende als zy over zy jaeren oude zijn/ soo behoort men die t'eten. Men moet hen oock gunt maeken/ de ghene die niet en legghen/ ende den ghenen die veel eperen legghen/ dickwils het nest ep veranderen/ ende seer wel teekenē haerlieder eperen/

om de selve/ ist mogelijck/ henlieden te doen wt broeden Als zy ruyben ende nieu pluynten erigen/ soo en sult ghy die niet laten gaen watter plaetsen/ daer ghyse ghehoeten hebt/ dan alst schoon weder is/ om haer te verlichten ende te bermacken/ ende oock wel toestien datter den Kernt oft kierekendief niet op en valle.

Men laet de Hinne broeden/ nae dat zy iwe Jaer gelept heeft/ tot datse byp ende vier Jaer oudt is/ ende men stelter beele te broeden op eenen tijdt/ ende onder haer stroo legmen een stuck piers tegen den donder/ oft Lauwer bladeren/ of bollen van Loock/ of groen gras/ want men seyt dat dit goet is teghen den sprou/ ende monstreuse kierekens. Men stelte te broeden met het wassen bande Wane/ vanden Tweeden dach vander nieuwer Wane totten veertien den/ naer de leerlinge van Florentin. Maer Columella seyt vanden vijnden tot den vijftiensten/ om dat de kierekens souden gekipt werden met vander nieu Wane/ want sy en broeden maer eenentwintich dagen. Men moet oock maken nesten van dese hinnen/ met canten recht op gaende/ op datse int afgaen gheen en doen vallen oft rollen. Sommighe parfumeren het stroo vanden nest daer zy in broeden/ er dat zy deperen daer in legghen met solfer/ om dat de kierekens tot perfectie comen souden: Gheeft haer te broeden deperen die ghy gerekent hebt/ ende de schoonste/ ende bescheeste/ ende ist mogelijck haers selfs eperen. Ende merckt datse moeten ghelept zijn/ sindert den sebesten van Spiocnelle totten xxij. dach van September/ want die op ander tijden ghelept zijn/ en dienen der niet toe/ niet meer dan die eerst ghelept zijn/ ende moeten altyds ongelijck van getaelt wesen/ te weten in Loumaent xv. in Weerte xix. ende na den April xxj. De grootste Lombaerische hinne en broeter maer/ xxvj. Mae den ij. October en broedense niet meer/ noch en behooren oock niet meer te broeden/ ten ware in Obens/ maer de kierekens zijn tegen de Winter seer quaet om op te brenghen. Ende de ghemepn mepinghe is/ dat achter half Junius/ de kierekenen niet seer sonderlinghe en zijn/ ende so wel niet groepen en mogen. Ist dat ghy wt een curteusheyt de hinnen wilt doen wt broeden/ ander eperen dan de haer/ ghelijck van Gansen/ Daerwen/ Calcoentische hinnen of van Entvogghels/ soo legise daer seben oft neghen daghen te voren/ daer nae leghter de hinnen eperen by onessen van ghetal ghelijck voorsept is. Maer zint eperen van Fesanten/ soo legise ghelijck met hinnen eperen/ want die en behoeben gheen langhet tijt om wt ghebroet te wesen/ ende wilt ghy datet al hinnenakens zijn/ soo neemt van de rondste ende onclaeftse/ want de lange ende scherpe zijn gemepnlijck haerakens. Ander hebben een cernonte/ dat zy d'eperen niet inden nest en legghen/ deen na dander/ maer legghense eerst effen neben malkanderen in een houten schotel/ ende latense dan soetelijck af sincken inden nest: Men moet oock wel toe sien dat den Wane of ander hinnen op den nest niet en comen: ende men moet oock tweemaels daerhaer eten ende dymcken soo na den nest stellen/ datse niet en behoebe van den nest te gaen om te eten: want ist dat haer eens den lust vergaet/ seer qualijck wil sy daer weder op gaen/ ten zy datse dat van selfs doet/ wter naturen.

Ist dat de hinne onacht fame is van weder te gaen sitten op haer eperen/ soo salt goet zijn/ om die ghelijck wt te broeden/ datmen die altemet soetelijck verlegghen als zy afghegaen is.

Men vindt vrouwen die qualijck ghebeypden comen tot het epnde vanden broesel/ maer van dat de hinne vier daeghen deperen ghebroet heeft/ soo neemt zy die wt/ deen booz ende dander naer/ ende besien se teghen de claeft vander Sonnen/ ende ist dat zy daer in niet en sien bloedighe straelkens/ of aderkens/ so woopen zy die werch ende legghen ander. Doorts oock ist dat zy nae den xxj. dach sien datter noch zijn die niet ghekipt en zijn/ soo doen zy de hinne opstaen. Maer

Maer de goede Zoet-Hinnen en willen niet meer op haren nest komen/ nae dat men aen de eperſ geweest heeft. Ende de goede Landt-brouwē seyt / dat men d' eperſ niet en behoort te roeren/ booz datse ghekipt zijn. Men moetse oock wel besien tegen het licht van de Sonne/ eer men die te broeden leyt. De ghene die twyſelen/ dat alle de eperſ niet en souden tot perfectie komen/ ende dat de Kieckſkens niet en souden gekipt worden/ om de hardicheyt van de schale / en sullen niet verghten/ ontrent den achtienſten dagh/ de eperſ te legghen in warm water / in een diepe schotel/ ende wyl te doen de ghene die boven ſweermen/ ende de ander te legghen onder de Hinne / maer om dat te doen/ en moet men de Hinne niet dwingen om op te staen. Ghy sult den Kieckſkens groore deucht doen/ ist dat ghy alse beginnen te pippen/ ende niet uyt komen konnen / om de hardicheyt van de schale/ de selve oent ende helpt bzeken/ hoe wel dat sulckſ het werck is van een goede Hinne/ de welke u na het aenghesicht vliegghen soude/ als ghy daer ontrent quaemt/ na datse die heeft hoozen pippen.

De jonghe Kieckſkens die eerst ghekipt zijn / behoozen gheselt te wesen op een Sifte / ende geperſuert met eenen kleppen roock van Koosmarren/ om die te bewaren booz de spro: ende men moetse in twee daghen niet te eten gheven / maer stellen onder eenige Hinne die der niet veele en heeft/ ende niet quaet of straf en is / om die warm te houden / tot dat d' ander ghekipt zijn: of stelte soe haest als sy gekipt zijn/ by eenen Cappoen/ liever dan by een Hinne/ want sy sullen te ter ghevoedt werden/ ende beschermt booz de Wouwe / ende ander diergelijcke sterck- voghels. soe sal oock de Hinne die se gekipt heeft / ghereeder zyn/ om weder eperſ te legghen. Wel is waer/ dat men moet nemen eenen stercken ende ghesonden Cappoen/ ende die onder aen den buck de plupmen uyt trecken/ daer na met heete netelen seer wel strycken/ ende met broot in wijn ghewepck/ droncken maken/ daer nae s' samen stellen onder een mande / ende daer eenighen tijt laten / om dat sy lieſde tot de Kieckſkens soude krijghen / want soe haest sy dan weder vye ende los sal zyn/ soe sal sy die op-bzenghen/ bewaren / leyden ende daer op meer versot zyn/ dan de epghe moeder/ hoe wel dat de natuurlijke moeder/ die wghelijck ghenoech bewaert onder haer vleughels/ sonder te quetsen. Als de twee daghen over zijn/ soe moet men hen mozzelen / s' upinkens van broot/ ende mozzelen haes/ of te eten gheven. Eerste / met kerſe / in wijn ende water gewepck/ met een luttel bladeren van Darepe/ klepp ghescherft / ende een weynich ghesoden / want dat dient hen tegen de sproutz ende catarren. Boozts sal men die vierſten daghen houden met de moeder/ onder een kieve/ ende daer nae laten loopen met de moeder/ en met haer laten eten. Ende ist dat ghy veel Hinne hebt/ die op eenen tijt gebroet en gekipt hebben / so laet de Kieckſkens van d' eenen loopen by d' ander / die out zyn/ ende ghewoon Kieckſkens te leyden/ oft by den Cappoen/ als boozsept is/ ende laet de jongste Hinne dan weder by de Hane gaen / maer en gheeft de Hinne over de binſen twintich of dertich niet te bewaren/ want sy en souder niet meer onder haer vleugels bedecken of verwarren konnen. Men moet ooc wel toetsen/ dat de Hinne diese leyt/ niet straf of dertel zy/ datse die niet en quets met schrybben / ende datse die dichts wils verwarren / ende niet dichts wils en vlieghe noch klabere/ noch oock en gaē daer de Kieckſkens haer niet volgen en moghen. Ende daerom salt goet zyn/ dat menſe soe haest niet en late gaen in den Hof/ noch booz veertich daghen niet en late gaen van de plaefse daer sy ghebroet zyn.

Men moet oock toetsen/ datse van de Slangen niet beaestmet en worden/ of daer op niet en blasen/ want dese rouche is hen seer seynich/ datse daer af alle gheijck sterben. De remedie is/ dat men kichwils ontrent hun kieve/ Piers-Hoyen / oft Galbanum/ ofte

happ van de brouwen bzande/ want den rooc van dese dinghen / verdzijft de seynichge dieren.

Het is een curieusheit/ te willen eperen wyl broeden sonder Hinne: ende hoe wil dat het selve gheschieden mach/ soe en ist nochtans soe seker ende bequaem niet. Men leghtse neben een/ met het scherp opwaerts/ in eenen oven/ die tamelijck warm is/ op hoender mest/ welck alle ses daghen verniet wort/ ende men leyt onder ende boven sacckens van plupmen / ende men verleghtse somtijts. Op den achtienſten dach legt men die in warm water/ ende den een en twintichſten helpt men haer de schale op bzeken.

Men macht oock op dese maniere doen: Op den selven dach/ dat men de hinne te broen stelt / om dat men ghedencken soude/ waer dat men den dach niet tekenen en wilde/ ghelijck men d' eperen doet: Men neemt soe veel eperen/ als men de Hinne gegeven heeft/ welke men leyt op sackſkens vol hoender-mest/ wel klepp ghesift/ ende beset met donst/ ghelijck een nest. Boozts legt men noch een laghe van donst op de sacckens/ ende daer op legt men de eperſ/ als boozsept is/ ende men dectse met anderen donst ende sackſkens daer op/ soe datse geheel ende wel gheberck zyn. Als sy soe by of vier dagen gelegen hebben/ keert men die alle daghe eens om/ soe soetelijck/ datse aen malckanderen niet en stooten. Ende op den twintichſten dach als de Kieckſkens beginnen te picken de schale / soe helpt men die/ datse uyt gheraeken/ ende dan gheeft men die te bewaren den broedt-Hinne / die der luttel hebben. Niet te min/ daer en is niet dan het naturael in alle dinghen.

En Land-brouwē die haer werck maect van de eperſ te vercoopen/ sal die in den Winter warm houden op stroo/ ende wel gheberck/ maer in den Sommer koel houden in semelen/ nae dat ons de ouders leeren: Maer onder correctie/ ick soude contrarie van dien gelooven: want het stroo is koel/ ende de semelen warm: behalven oock/ dat de eperſ die in de semelen bewaert worden/ lichter bzeken/ de ghene diese decken ende bevroepen met zoudt/ of wepcken in pekē/ doen de selve verminderen/ en het ey neemt eenen quaden smake af. De kelder is den eperſ goet/ Sommer en Winter.

Wengaende het lubben van de jonghe Hane / dat moet gedaen wesen/ seer koets nae datse de moeder verlaten heeft/ ende dat sy niet meer en pippen na de moeder/ maer beginnen te kraepen/ ende de Hinne te vye: want als sy meer dan anderhals jaer out zyn/ soe en ist gheen tijt meer/ sulckſ te doen. Ende men moet oock de kloekste / ende die fraepst op-romen/ maer nochtans niet van soe naturale plupmen als den Hane/ want na dat men uyt genomen heeft/ tot ghereief ende goubement van de Hinne / de ghene die de gheschickste ende kloekste schijnen te wesen / soe moet men de rest lubben om het te maecten/ oft in een kieve of in een kaff-kiste. Sommige stekense d' oogen uyt gelijck de Ganſen/ en kroppense met half gesoden graen/ ende deech dat klepp ghemozzelt is / ende oock met stucken / de welke ten langhſten het ghemacht zyn/ binnen veertich daghen: maer men moetse wel bewaren van ghewoznte/ met hun uyt te plucken de plupmen van den hooft.

Da dien ick in de materie ben van de Hoenderen/ so moet ick hier oock te kennen gheven/ eenighe sonderlinghe saecken van de Hinne/ van het ey/ ende van de remedien/ die den Landtman daer uyt mach trecken booz zyn ghesontheyt.

De Hinne sal boozt bzenghen/ Kieckſkens van d' berſche verwe / ist datse eperſ broedet met d' berſche verwe gheschildert / ghelijck sy oock Kieckſkens sal boozt bzenghen van seer lustige verwe/ ist dat ghyſe laet boghelen van een Dupber / of Patrjſ ofte Fasant. Metten kojſten geſept/ ghy sult Kupckſkens/ Dupben/ Fesanten ende ander dierghelijcke gheboghelte/ van menigherhande verwe hebben / ist dat ghy onder/ boven ende aen allen zyden / hun kieve oft ander plaetsen

plaetsen daer sy hen houden / oberdeckt met deckfels van sulcken betwe / als ghy die hebben wilt.

De Winnen sullen groote eper's legghen / ist dat ghy kleyn gestoten Cartel-steen mengt / met semelen ende wyjn / wel onder een ghestoten / ende de Winnen alsoo te eten gheef. : Dit menght sijn poeper van Carteel-steen met Berste semelen / ende geeft het hun te eten. Eenge wepcken tot dien eynde / roode eerde / en menghent onder het eten van de Hoenders.

Ist dat ghy een ep / den tijdt van vier / oft seben daeghen ten langsten / in stercken Wijn te wepcken legt / ghy suldt bevinden / dat de schale sal sacht ghewozden zyn / dat men 'tselbe licht elijcken sal moghen trecken dooz alle soozten van ringhen / die men aen de vinghers draeght / ende in sulcken glas doen / als u sal goet duncken : ende als ghy wilt weder gheben zyn eerste boznie / legghet in verich water te wepcken. Welge licks een ep / dat eenighen tijdt in ghebanden licht / wort gheheel verteert.

Ist dat ghy eper's langhe wilt bewaren / sonder bzecken / leght die neffens miltanderen in eenen kof / met de punt opwaerts / want by sulcken middel / soo sulsenise alsulcken last moghen draeghen / als ghy daer op sult legghen / sonder te bzecken. Doch so is waerachtich ende wel gepoest / dat een ep so sterck is / dat geen man / hoe sterck hy zy / 'tselbe sal konnen bzecken in de palme van zyn hand / in de langhte ghenomen zijnde.

Men heeft ober langhen tydt bevonden / dat eper's / die ghelept zyn na de niculwoz Wane van Costmaent / oft int bzecken van der Wane van Hobembze / ende oock de ghene / die op de Kerckdaght oft Hemelwaertsdaght ghelept zyn / seer lange moghen verwaert wozen / sonder bederven.

Men bindt in de mage van den Cappoen / een steen soo groot als een boonken / 'twelck de mans kloerke en rozagieus maect / int spel van minnen / ende maectse oock liefgheral ende aengenaem den vrouwen.

Men hout voozseker / dat een ep / by ghebreck van vier / mach ghebraden wozen / dooz 't heeren ende rasch en lange wonden / met eenen sijngher.

Het ep sal van binnen alsulcken letters ende wozt gheschreben hebben / als ghy van bupten op de schale sult schryben / met inck ghemaeckt van Galnoten / alun ende azijn : maer na dattet geschryfte in de Sonne ghezoocht is / soo moet ghy het ep in seer stercken peckel leg gen / daer nae sieven / ende dan de schale afnemen / soo sult ghy het gheschryfte op het ep vinden.

Als d'eper schale dooz een kleyn gaetken geheel pdel is ghemaeckt / ende met Weytschen dauw weder opghevult / soo salt ep dooz de hitte van der Sonne lancx een peertse lichtelijck opghetrocken wozen.

Een ep rondt somme met garen bewonden / ende mibden in een barnende vier ghelept / bewaerd het garen / dattet niet verbzant en wozt.

A Een Winne op-geschrybt / ende heel warm ghelept / op beten van feninigh Slanghen / trecket fenijn upt. Of dat men de pluyen van den aers al upt trecke ende so 'tlebende op de beten van de Slanghe houde / sy salt selfse doen. 't Welc te kennen geeft / dat de Winne een natuere heeft / die het fenijn contracie is / gelijk men oock mach merken / dooz dien de hoenders fenijnige beesten eten / als Wadden / Wadderlanghen / Slanghen / Wpits ende ander feninigh beesten / sonder eenigh letsel daer af te krijgen.

B Het binnenste velken van de maghe der Winnen oft Cappoenen / gebzoocht ende gepulveriseert / is een sonderlinge remedie tegghen den bupck-loop / grabeel / ende met pijn water te maken.

C Het sop daer een Winne ofte oude Wane in ghesoden heeft / is goet om kamer ganck te doen hebben / maer noch beter als die met Wigelcruyt / Camandzoe ende zaet van Carthamus / of dergelijcke kirupden ghevult zyn. Jaedat meer is / 't sop van een Winne of Wane / is seer sonderlinghe goet tegghen alle siekten / als sy met kirupden tot de selbe siekten dienende / gebult zyn.

De Wane kullekens / van de ghene die met spise ghevoet zyn in melck ghewept / zyn upter maeten goet / om terstont te genesen / de ghene die dooz langhe ziechten geheel upt gheleert zyn.

+ Winnen smout / met roose-water ghetwasschen / is goet tegen de cloven van de lippen ende de handen / die van koude komen.

De galle van een Winne of Cappoen / int ooghe ghebruyt / gheneest de schelle van de ooghen / als die met Doghen-troost water ghemenght is.

Winne-stont ghezoocht / ende seer kleyn gestoten / met Honich of Lijnzaet-smout ghemenght / doet het hapt groepen / daer gheen en is / alst daer op ghelegh wozt. Maer met olie van roosen gemenght / ist goet ghelept op verbzantheyt. Het selve met Honich-azijn wel gemenght ende ingenomen / geneest terstont de gene die dooz Comperniolen te eten / in verichel zyn van versticken / want het doet se een wat rachtighe ende taeye vochtigheyt ober-gheben. Ten tijde van Galenus was een medecin / die alle verouderde colijcken gheheesden / met den ziecken van dit meest in te gheben met Hippocras gemaect van Honich ende Wijn.

Een ep hert ghesoden / ende met azijn ghegheten / stop den bupck-loop / ist dat ghy daer onder mengt / poeper van Derts-Hozen.

+ Een plaester gemaect vant geheel ep / seer toel geclopt / met Wegebe en Nachtlae-water / neemt wech / de vtericheyt van de verbzantheyt daer op ghelept.

+ Het wit van een ep met poeper van Wieroor / Ma. stich ende Galnoten gheclopt / ende op het voozhoest ghelept / stelpet bloeden wt de neuse.

+ De doeper van een ep alleen ingeswoegen / stift den hoest / ende ander fluxen / die op de loofe en bozst vallen.

+ Den Doeper van een ep / die met de bolle Wane gelept is / neemt wech alle blesken int aensicht.

Het dun velken dat onder de schale leyt / gebzoocht / ende seer kleyn gepulveriseert / met wit van een ep gemengt / gheneest de kloven der lippen.

D'eper schale tot asche ghebrant / ende met wyjn in ghenomen / stelpet het bloet-spuuwen. Ende dient ooc om de tanden schoon en wit te maken / ende het tantbleesch te bestighen ende verstercken.

De eper schale daer een siecken upt gebzoet is / met witte wyjn kleyn ghewozen / bzeckt den steen / soo wel van de nier en als van de blase.

Wit van een ep / met ongebluste kalck gemengt / de eper schale tot aschen gebzant / oude tircels kleyn ghezeben ende bitumen / dit t' samen gemengt / maken een seer scaep Cement / om weder te samen te voegen ende te lymen / de stucken van ghebroken glasen.

Een ep gestoxt op hout of eentich kleet / belet dat het vant vier niet en wozt verbzant.

Van de Gansen.

CAP. XVI.

De Doebe die gheen groot geries en heeft / oft wel d'ersien en is van water / die en is niet bequaeme om Gansen te houden / ten zy dat men om haer ghebruyt daer maect / enen Wjber of Wjch-pat / want dese voghel soo wel als een Endvogel / sweemt gheerne / ende vercoelt ende verbercht hem gheerne / ende bupckt oock gheerne int diepte / ende en voghelt niet lichtelijck elders dan int water. Het is een seer proffg telijcken ende oock seer schadelijcken voghel / proffg telijck / om dat men niet seer en behoeft te sozghen om die te boeden. Hy houdt goede wacht / ja beter als de Honden / ende gheeft dooz zyn eenparich toepen te kennen de nakende winter : sy gheeft jongen ende eper's / ende twee mael sjaers pluyen / om bedden mede te bullen / en schachten om met te schryben / en om bederen aen pyn daer af te maken / ende neemt toe int aert komen van den jare / ende ooc int afgaen. Schadelijck is sy / om dat men hem bestieren ende wachten moet / want anders souden sy af eten de jonghe scheuten / van

bande boomen/de kruspen van de hoven/ende de botken van de Wyngaert rancken/ende beschadigen oock het koren/ alst begint te halmen/ soo wel met afbijten als oock met zyn mest. Zoo dat in de landen daer de wylde Gansen haer pyncipale wooninge houden/ gheleijck ontrent Holland/ Denegouwe/ Artops en elders men dickwils vint een groot stuck korens/ op min dan eenen halben dagh gheheel af ghegeten/ ende vernielt/ want dese vogels wepde en vliegen so wel ober als de Aranen: niet minder schade en souden oock de tamme doorn/ liet men haer ghewoerden/ want sy trecken het koren niet de woestel uyt / ende daer oock de Gansen dreckt blijft ligghen/ daer en waft noch groeplet niet in langhen tyt daer nae.

De Gans soo wil tmanneken alst wijfsken/ is best wit van colour: ende de grauwe oft ghespikkelde van twee colouren/ is oock rebelijck goet: niet te min/ de witte leght veel meer eperis dan de ander/ ende is ooc beter van vleesche: Men moet ooc nemen die van boyst ende tusschen de beenen wel bzaet is. Het wijfsken leyt haer eperis in dyp tijden van den jare/ soo verre als sy d'een repse niet en bzoet: ende telcken leggen sy sonder op houden/ de sommitghe tot twaelf eperis ofte altemer: meer sommitghe vooz/ teerste legghel/ en leggen maer vyf eperis/ daer na vier/ daer na dyp: ende dat is van den eersten dach Maerte af / tot den laetsten van Junius. Ende en vergeten noeyt de plaetse daer ghyse de eerste repse hebt laten legghen / ende op de selve plaetse sullen sy bzoeden/ ist dat ghy wilt/ ja men moet haer oock niet laten buyten hun parck leggen. Daerom moeten sy ghesloten worden / als men siet dat se eperis willen legghen / ende ist dat ghy d'epers niet werch en neemt/ soo sullen se beginnen te bzoen/ so haest als sy een volle woestel hebben: Maer ist dat ghy die van datse gelept zyn/ werch neemt/ soo en sullen sy van legghen niet op houden / vooz datse een hondert/ jaet twee hondert eperis ghelegt hebben.

Zy en bzoeden niet gheerne anders dan haer eperis/ ende ten minsten so moeten daer oock wesen een goet deel / die ghy daer toe lutt ghereckent hebben. Ende en bzoeden niet min / dan se ven of neghen seffens / ende ten hooghsten vyfthiene/ maer moeten altyt oneffen zyn. Ende die onder het stroo van den woestel nest leght/ wat woestelen van netels/ die maect dat de jongen/ als sy ghepiclit zyn/ soo haest geen ghebyren en krijghen. Eenighe alst goet ende soet weder is / kuypen ten hooghsten binnen vyf en twintich daghen. Ghy suldt oock stellen by bebroed-Gans gheweekte Gerste/ so vele als se mach eten/ ende seer veel waters/ op datse niet dickwils van den nest en gaen om t'eten. Woortse aengaende de reyse/ suldt ghy doen het gene dat van de Dume gheseyt is.

Ghy suldt oock inogen dese eperis de Dinnen gheben om wat te bzoen/ die sulck veel beter sullen doen dan de Gansen selve/ maer niet meerder dan se ven of achte. De jonghen behooren thien daghen ghesloten te bliuen met de moeder/ ende daer gevoert te worden/ met Gerste-meel/ ghetempert met Honich/ semelen ende water/ ende altemer met jonghe ende malsche latrouwen: daer na met Melie en geweeckte Tarwe. Dat ghedaen zijnde/ soo maect se gewoon te velde te gaen/ met de moeder / maer laetse wel eten/ eer datse gaen/ want dese beesten zyn so gullich/ datse wt giericheyt/ als sy grooten honger heeft/ niet sulcken gewelt treect het krupt ende die afgehouwen tacckens/ die weder in d'aerde ghesteken zyn/ datse haer selven den hals bzecken. Men moet se wachten van netelen ende doornen van Lautwerbladers/ ende pyncipaelicken van Walmeesters/ d'welckse hun een feyn is / ende onder het bar van Walmen/ Wossen/ Kratten ende Weselkens.

Als sy hier maenden oudt zyn/ soo kiest men uyt die Gansen die men het maecten wil/ ende men neemt de schoonste ende grootste/ de welke men seldt in kerie/ waer datse bliuen de jonghste dertich daghen / ende d'oudste twee maenden. Men gheeft hen dyp mael

s' daeghs Gersten en Tarwen meel ghetempert met Honich en water/ want de Gerste maect wit vleesch/ ende de Tarwe maect het een groote lever. Eenighe maken hen een aeg van verch of dzooge Wygghen ende van deesseem / ende gheben hen te druycken soo vele als sy begheeren. Andere trecken de pluymen wt van den buyck / ende van het hooft/ ende trecken de schachten wt de vleugels: jaet sy stekense de ooghen wt/ om het te maken.

Woestel van de tamme Gansen/ is alle sooyten bant ront zaet / ghewepcht in dyanck van semelen / ende in laeu water. Vele zynder die hen niet en gheben dan betachtighe semelen/ latrouwen/ cicoepe/ ende kers/ om apperjt te doen hebben/ hen dat ghevende smozghens/ snoens en sabonts: ende voozdis alle den dagh vooz / laeten sy die gaen in de beenden ende Wybers/ met enen kilepen jongen/ diese wacht ende gaz slaet/ datse niet en gaen noch en vliegen op verbodene plaetsen/ ende diese oock wacht van de Betelen en Bzamen/ ende ooc van Wilen-kruyt te eten/ welke der Gansen doot gheeten wort/ en ooc van den Scheerlinz/ waer af datse so slapende worden/ datse daer af sterben.

De ouders lieten maer drie Gansen by een Gent/ maer dyp sullender wel seffe gebede/ ende wy doen hent af- pluckken den donst/ ende de schachten wt trecken in Maerte/ ende Septembze: want de pluymen van enen dooden Gans/ en zyn tot alle dingen soo goet niet/ gheleijck oock de vliessen van de ghedoode Schapen/ oft oft die van selfs gestozben zyn. Men settet oock niet veel meer dan veertich Gansen in elck hot / hoe wel datter d'ouders maer twintich en pleghen te setten/ want d'oude slaen de jonghste ende queisen die / ende daerom moet mense niet parcken afluyten in de stal/ endermet hurden schepden als men de Schapen doet. Men moet se oock dickwils verch stroo gheben / dat reyn en dunne is: want hun hot moet altyt dzooghe wesen/ ende dickwils gherepicht/ om datter gheen gewoonte in komen soude. Woortse soo zyn sy ghepicht tot de selve siecken/ ghebyken ende perichtecken daer de Dinnen toe ghepicht zyn: ende daerom behooven sy oock al sulcke remedien / daer wy hier vooz afghepicht hebben.

Den Gans is hert om verteeren / mits datter een Water-voghel is / nochtang worden de Gansen die twee maenden out zyn/ om haer lecherheyt seer ghepzen / sonderlinghe in de banketten van de Lente/ gheleijck de oude in de Winter ghepzen worden / als sy met Castaignen ghevult zyn/ de lever is oock eert lieflich eten. Garse smout is uyt ter maren seer te puzzen/ om dat met Ruyn-sap ghemengt zijnde/ inde ooze ghedruypt/ de pijn verdynt / ende de watericheyde uyt treckt. De tonghe van de Gans ghepzoocht ende ghepulveriseert/ is seer goet ghebruicht als men qualich can pissen. De Gansse cullekens van een Dzoome gheten / terstondt maer datse hen maenstonden quijt is / en berwerken haer niet alleene tot byslapen/ maer maecten haer bychtbaer. Gansse mest ghepzoocht ende ghepulveriseert / ende smozghens een viendeel loots met witten wijn ingenomen/ gheneest de gheelsucht/ ist dat negen dagen vervolghens ghedaen woort.

Vande Endt-voghels, ende ander Warrer-voghels.

CAP. XVII.

Den put of poel die wy ghemaect hebben in t'middel van onsen byndhof / mach oock te pafse comen en dienen den Endt-voghels/ ende anderen water-voghels: maer by desen poel sal men maecten een leech cot wat ghedeckt / om t'nachts daer in te vertrecken / ende oock daechs als sy willen: want dese voghels en behooven soo grooten soeghe noch neersticheydt niet / dan alleen dat men die wacht van de Catten en Weselkens / van den Kieckendief/

van den Arent ende van den Gier. Doozts aengae nbe de reffe/so moet men hen eenich graen/ ront zaet ende haf werpen int water van den mist poel/om daer in te dupcken ende te wentelen / ende oock laten de bypheet van den naesten byber / rbiere of gracht/so wel als de Ganjen. Maer sp en moeten so seer niet bewaert zyn/ want sp en soecken niet seer de Hoben/ ende sp maken oock selve haer nest om hen eperen te legghen ende te byoeden/so datter niet en is gae te slaen / dan te weten waer haren nest is/principalgck van de wilde/ontrent de poelen of grachten/ende d'epers daer wt te nemmen/ ende de Hinnen te byoeden geben / om te bezopen ende seker te wesen: want t' gevogelte datter af komen sal/ sal beter wesen dan t' genie van de mist poel/ ende dattet van den byyde hof of van de grachten/ van der straten niet gaen en sal/gelyck andere Entvogels.

Om wilde te krygen upt uwen poel/om die tam te maken/ so moet men hem woppen wyu- byoessen/ oft rooden wyu/ter plaessen ende aen de gracht daer ghy hen dichtwils aes ge woppen hebt/ gemaect van wyu/ graen/decffem ende meel t samen getempert/ de welcke ghy vanghen sult/ als ghy siet dat se broncken zyn: oft neemt een goede deel van de wortel ende t' zaet van Wilsen/leght die in een becken vol waters te wepcken/ den tijt van 24. uren/daer na doeter Tarwe by/ ende latet al t' samen sieben/ to: dattet boozsepde graen wel gheswollen is/ dan sult ghy daer afleggen op de boozsepde plaette: ende de wilde Entvoghels sullen daer komen geloopt/ende so haest als sp daer af sullen gegeten hebben/sullen beswimnt neder vallen.

Die Gebogelte wort vet gemaect gelyck de Ganzen/te wese/ met tselve voetsel/dan dat men hen geeft daer en boven synelich en darmkens van visch/ende men selve oock niet in de nuyte / maer hoe meer dat men die tamme laet loopen/hoe beter.

Ghy meucht oock profijt trecken van desen Vogel/mits dattet een in sicker spijse is om te eten/principa- lich ontrent den hals ende bozst. Daer plupmen zyn eelder beter ende ghesonder om op te slapen / dan de Ganse-plupmen. Sp legt oock seer veel epers/maer niet soo goet noch soo smakelich als de Hinnen eper/maer goet om hoocken te backen/ in de panne te slaen ende ander leckernpen te maecten: Daer en boven moocht ghy die van de Hinnelaten upt byoen.

Als dese Voghel niet den bech haer plupmen rep- ncht/dat is een teercken van wint.

S Men seght dat haer bloet/hart gheswozden zynde/ ende met Wijn in ghenomen/seer goet is tegen alder- hande seyn.

T De Entvogel lebendich op den buck ghebonden/ is een sonderlinghe remedie tegen de rouhe ende win- de u der darmen: ja men segt dat sp een anders sicure ghesesenbe/ de selve sicure krecht ende daer af sterft.

De plubieren/ half- bogels/ water- hoenders ende water- endekens en worden noyt tam/ maer sp wo- den lichtelicker gebangen van de wilde Ganzen. Des- gelyc sullen wy seggen van de water- snippen/ s we- men ende ander water ende rebler- bogels / die noch- tans hen aes halen opt landt/waer dooz dat se van den ouders genaemt worden voghels van tweederhande voetsel ende leven.

De Swanen en houden hen niet/ noch en begeeren oock niet te wesen / dan op eenige bysondere plaetsen/ gelyck in waterachtighe plaetsen ontrent den Tours ende Samur in Franckryck/ ende oock in Vlaenderen ende ontrent Valencijn/ t'welcke so men seyt/daer om gheheeten wort in onse duytsche sprake Swanen- dal: sp moghen oock tam ghemaccht werden/ende op by- bers of merffchen ghestelt werden/maer sp vernemen seer veel visch / en vallen oock somtijds aen t' groen koozne ghelyck de Ganzen/ ende wilde Ganzen / ende doen groote schade daer in. Twee zyn ghenoech booz een gheneuchte op een byber / oft viere ist dat uwen byber seer groot is/ende een alleene op uwen poel/ de welcke oock in u bypot- hof oft plaetse een hupsaen al-

leene moet hebben / byp ende wat ghebeckt / t'welck dichtwils gerepucht ende verbercht moet zyn/want by maket seer bypl. Mengende de reffe/ heeft by niet etens genoech/so werpt hem gewepct boozt/oft som- mige darmkens ende byochelingen van Wilschen toe. Desen Voghel is gulsch/ende kost veel te houden/by maect zyn nest alleene/ en en byoet maer eens t' jaers/ en ten hoochsten maer by eper t' seffens/maer het is eenen seer schoonen ende lustighen Vogel om te sien.

De Cranen en zyn de Swanen niet seer onghelyck/ oock en zyn geen Vogels die langhe by blyben/maer vliegghen jaerlijc upt de koude nae de warme Landen: Hun werch vliegge geschiet in Septembre/ende komen weder kozts nae dat de Saep-tydt ghepassert is/ ende hoewel dat se haer begheven in waerachtighe plaetsen/wozden nochtans meer gheboet van t'ghene dat upt der aerde groepet/dan int water/want sp eten het graen ghelyck de wilde Ganzen. Men moet van de Crane luttel werck maken / want al ist dat se boog den tijt by u bygt/so legt se binnen den ghesheelen jaer maer twee eper. Daerom ghy moocht se op houden/ wilt ghy/meer upt genoechte/ dan om jongen te heb- ben/ ghemerck dat se maer twee eper en legt noch en byoert: oock is haer bleefsch hart om verbouwen/son- derlinghe verch ghedoot. Daer ist dat ghy die wilt eten/soc vertoef war tyts nae dat sp ghevanghen ist/ ende hanght se ont kozt te hebben aen den tack van eenen Dage-boom / jaer eette lieber lange gebraden zyn- de/dan noch warm. Als ghy de Crane siet hooge in de Locht vlieggen sonder ghetier / so verwaecht schoon weder/maer siet ghy die op der aerden rusten/so zyt ghy van den teghen versckert.

Ist dat u Hoeve ghelegen is ontrent boeck-landt/ ende plaetsen daer slangen/ aketissen/ ende ander der- ghelghe beesten veel verkeerren/ so sult ghy moghen op hups een rondt nest maken/ of op een hoochste stel- len eenen seer hooge wel getarcken boom/ om de Op- vaers te locken/oy dat u Hoeve van dese feynige bee- sten soude mogen berloft werden / want sp vooeden by om hun jonghen te spijzen. Maer en denckt niet dat ghy die ghenackelich sult kringhen / noch nae de So- mer behouden / want teghen den Winter vliegghen sp nae een ander Landt. Nochtans zyn der sommige/ als sp noch haer jonghen in hun nesten niet en hebben ghequelt ghewest/ die oy de selve nesten elcke Sommer weder keeren: maer houden hun gheerne op t' op- perste van Toozens daer niemandt op en komt/ ende daer sp weten dat men haer niet en kan moepelich ballen. Dooz het nest te maken/ eper leggen/byoetsel ende aes en behoeft ghy niet te sozghen/want het zyn Voghels die booz hun selven wel sozghen/ende gheen anders hulpe van doen hebben. Die oock komen ende vertrecken sonder ghemerck te werden: in voegghen dat wy die eer sten ghekomen van komen / midts dat hun komste ende vertreck by nachte gheschiet. Som- mige meynen dat se gheen tonghe en hebben. Ghy en berft gheen reckenninghe maecten om die te eten/ midts dat se onghesontt ende van quaet voedsel zyn: nochtans hebben sp die deuchte / dat de gheene die van eenen jongen Opbaer heeft gegeten/ van den geseelen jare geen scheineringhe van sozghen en sal kringhen. Men merck als dese Voghels / dat de jonghe hun moeder aesen/ als sp niet meer vlieggen/ noch haer aes ghesoercken en kan.

Van de Fesanten ende Limoghen.

CAP. XVIII.

Het is een groote moepte Fesanten op te byngan ende te vooeden / de welke Columella noemt Hinnen van Numidien: maer die het doen kan / die heester gheneuchte ende profijt af. Het moet oock een wesen die zyn werck daer af maecht / want de- sen Voghel kost vele te onderhouden. By wil zyn

kebie op hen selven hebben/ hooge verheben ende gemaeckt aenden muer vande d'zuidhof/ in de lengde/ dat oock zijn d'zuidbacken ter locht staen/ ende daer de Sonne op schijnen mach. Ende elcken vogel moet de zigne hebben/ maer datter maer een deure en zyn aen haerlieder kot/ om het ghemack van die te supber een ende t'eren te geven. De reise sal van boogen ter locht staen. gestoten met latten vast by een/ ende ghespielen verders/ outtent ses voeten hooghe/ ende vanden seer wel ghebedekt.

De Fasanten ende Limogen zijn quaet te temme/ als sp meer dan een jaar out zijn/ als sp int bosch ghevangen werden: want d'oude treuren ende en willen gheen eperis legghen noch bzoeden. Ende de jonghe en connen soo haest noch soo lichtelick niet ghewoone worden/ de bedwongen ende besloten locht/ ende noch deel min als de locht niet en is ghelijck int lant daer sp ghevangen zijn. Tot twee Limogen oft wijfien behoeft eenen Fasant. De Limoghe en doet maer een bzoetsel/ ende begint inde Meerte/ ende legt achter een tot twintich eperis: daer naer bzoedse die alle gelickt/ oft vijftien vande huere ende vijf ander vanden ist dat ghy die daer leght. Sp bzoedt dertich daghen/ maer int bzoeden soo doet de selve neerstichept die wp vande Dime ghesepht hebben/ maer niet bupten haer kot. Als de jonghen ghekipt zijn/ so salmen die aesen met ghesoden gerste meel/ alst hout is: daer nae met terwen meel: ende somtijts sul' ghy daer onder mengen/ oft oock alleen geben crekels ende mieren eperis: Men moeste oock d'ckwils schoon water gheben/ want sp zijn ghenepht tot de selve stecken ende ghebracken van de hinnen.

Wouders plegen de Fasanten ende Limoghen te misten en op te houden alleen tot banketten/er de niet so seer om jonghen te hebbe/ sp gaben hen int eerste water met honich gemengt ende stercken wijn/ om haer te doen vergeten haer natuurlijke plaetse: daer na gersten meel met water getempert/ gemalen boonen met gepelde gerste/ ghescheel mulle/ raepfaet ende lijnfaet gesoden ende ghebzoecht met gersten meel ghemenght. Ende om hen te verhitten en te supberen van de sijnucht so gaben sp hen leden fenegrecht vijf daghen lanch/ ende hieldeuse inde mupte tsellich dagen lanch. Dit ist tghene dat sommighe habereeters ende costeliche passepbackers seer wel wren te doen: Men moeste oock (sept Columella) den bupt vol t'eren geben/ om wet te maken teghen banketten: want luttel van dese Limogen seken haer om eperis te leggen/ als sp bedwonghen ende besloten zijn.

Vande Pauwen.

CAP. XIX.

De Paew is de schoonste vogel van plupmen die/ maer leelick van voeten: hy is lustich om sien/ seer goet om eten/ ende houdt goede wacht op den byt-hof/ want als hy onbekende personen in hups siet gaen/ so roept hy ende waerschoutwet die vanden hupse: maer het is een costeliche beeste/ seer groot van eten ende quaet om op te bzenghen/ maer hy en behoeft niet seer gae gheslaghen te wesen/ nae dat hy zijn moeder verlaten heeft. dan dat hy de hoven bederft/ en tcoorne bechadicht: hy is op sommighe plaetsen seer quaet om op te bzenghen/ want hy begeert een warme ghetemperde locht.

Wouders maken eplandkens achter haer hoven/ booz de Pauwen alleene/ maeckende daer op een cleyn hupshien booz haer wooninge ende verreck/ ende een ander booz de gene diese voede. Maer het is ons ghenoch/ die daer so veel heyligh daerhs niet af en houden/ dat wy die logeren hoven de hinnen en int hoochste van het hoender-cot/ want sp hebben gheerne een open locht. Want meestendeel slapen sp op de boomen/ wy maken hen oock een plaetsken beneden/ daer sp daerhs in verrecken mogen. Dese plaetse moet

wel repn ende schoon ghehouden werden/ ghelijck het hoender-cot/ want dese vogels zijn den selven sichten ende gebreken subject die de hoenders zijn/ ende behoeven die selve remedien. Woors booz de reise. soo moet de plaetse daer sp comen bestroept wesen met stroos oft groen gras/ d'ck ghenocht/ want de maestendeel seldden haer eperis al huckende/ jae die meestendeel soo bindt men haer eperis gheballen beneden onder de stoken daer sp op slaep: de welcke d'ckwils al slapende hun ontgaen. Dese vogels genereren seer wel/ nae dat sp dyp jaren out zijn/ maer van te voren zit sp onbzuchtbaer/ oft eumers niet seer bzuchtbaer. Dyp maet t'jaers legse eperis/ mer als men haer laet bzoeden/ soo en heeftse maer een legsel/ ende berlijt boozts den tijt om haer jonghen upt te bzoeden/ te kypen ende te leyden. D'eerste legsel begint se half Spozchel/ ende leght vijfeperis nae den anderen/ de tweede repse leght sp dyp oft vier eperis/ ende de derde repse twee oft dyp.

Is dat de Paew ende Paewinne niet en connen heet geworden/ so salmen die daer toe verwerken met boonen in heete affchens gebaden. Men sal weten/ dat de Paew heet woort/ als men siet dat hy hem spieghelt/ ende gheheel bedekt met de pennen van zynen steert. Als de Paewinne bzoedt/ soo verreckt sp ende berckt haer booz den Paew op de secreteste plaetse/ die sp vinden mach: want hy en hout niet op van haer te soeken/ ende ist dat hyse vindt/ soo laet hyse/ ende bzecht haer eperis. Als sp bzoedt/ ist dat men haer vertriet een wit laken/ soo sal sp boozts bzenghen gheheel witte jonghen: tselve sal hy oock doen/ ist datse in een cot ghesloten is/ dat gheheel wit gheschildert oft behanghen is/ soo dat sp int bzoen niet dan witte vertue en siet. Ten eynde van de dertich daghen/ als de jongen gekipt zijn/ ende de Paewinne neerstelich heeft gheboet gewest in haer bzoedt plaetse/ ghelijck wy van de hinnen ghesepht hebben/ so stelt men die onder de kiebe/ op een plaetse daer de Paew niet comen en can: want hy haer ende doet quaet zijn jongen/ tot dat sp haren tam gecregen hebben: ende als sp die beginnen te crigen/ so moestmen se wel warm houden/ want sp zijnder seer sieck af/ soo dat sp d'ckwils daer af sterben.

Men moet de jonghe int eerste voeden met gersten meel met wijn ghetempert/ ghelijck een d'ck Doors/ ende om d'ck te maken/ so doet men daer by verstehen saese wel gebroken/ geperst ende ghesupbert/ want het meel dat hindert hen seer. Men woort hen altemits crekels oft sp'ckhauen/ dien de beenen afghetrocken zijn/ calanders/ spinnen ende vliegen/ om haer te genesen: want uper natuyzen verbolgen sp t'ghelwoonts ende seijnighe beesten/ ende daer sp verkeeren/ salmen seer luttel van dien vinden. Ses maenden daer na gheeft men hen ghesoden gherste/ ghelijck men der moeder doet/ ende men laet se loopen/ maer men moet se wachten booz/ conde ende reghen/ want t'ront pijpen sp/ ende laten de vleughels hanghen/ principelijck inde landen/ daer sp quaet om op te bzenghen zijn/ als sp niet en zijn booz half Junius gekipt: want als sp noch gheheel jonck van den Werse ober ballen werden/ so en connen sp nimmermeer de Winter verdraghen.

De gene dese willen/ dat de Paewinne volbzenghe haer dyp leghsels/ die moet de grootste ende fraepste eperis den hinnen te bzoeden geben/ ende laten de Paewinne haer leghsels volbzenghen. Ende ghelijck wy alree gesepht hebben int Capitel vande hinnen/ so sal men de hinnen vijf Paewinne eperis/ ende neghen hinnen eperis te bzoeden gheben/ daer nae op dertiensten dach sal men wech nemen de neghen hinnen eperis/ ende legghender wederom neghen berche hinnen eperis. Ende alsoo sult ghy ten eynde van de dertich daghen bevinden/ datse alle ghelijck sullen gekipt wesen/ ende alsoo sult ghy doen met deel hinnen op eenen tijt.

Ende om dat het Ep van de Pauwme / om zijn groote niet welen kan van de Winne verroert werden / so sult ghyt soetelijc keeren als de Winne af gaet om te eten / ende teerkent altyts de zyde die boven ligt / op dat ghy sien merucht als ghy daer af komt / of het de Winne gheroert ende ghekeert heeft / andersints sout ghy verlossen arbeit doen. Als sp nu al gekuyt zijn / so geeft alle de kreckskens een Winne alleene / ende de jonghe Paukens een ander Winne te bewaten / ende siet toe dat de Winne die de kreckskens bewaert / niet en sie oft komt by d' andere die de Paukens regeert en leyt / want sp souden terstont uyt spyt de hare verlaten / ende wt een jalesse / om dat d' ander so groot ende schoon zijn.

De Pauwen zijn seer sieck als sp rupben / ende dan moet men die berwarman met honich / tarwe / haver / ende peerbe-boonskens. In de Wonts-dagen zijn sp in grooster hitten / ende dan en mach mensc niet laten zijn sonder versich water. Ende elcken Pauw behoeft vyf oft ses Pauwinnen om te veranderen / want hy hinderd de gene die geret zijn om leggen / als sp hem niet en willen laten voghelen / ende het Ep en mach niet ghebroken zijn.

Wersich van de Pauw maect swaermoedich bloet / ende is hart om verbouwen / maer om het selfde malsch te maken / so moet de Pauw in de Somer eenen dach te vozen gheboort worden / eer men die sal eten / ende in den Winter vier daghen oock sal men pet swaer aen zijn open hangen / oft men sal hem aen eenen stork oft tack van eenen Wyge-boom hangen / om dat de Wyge-boom de kracht heeft / van hart vleesch malsch te maken. Gebzaden vleesch van de Pauwen wozt een maent lauck in sulcker voegen goet gehouden / dattet niet ter werelt noch van reucke noch in sinaste en verliest.

V Pauwmen-mest is een sonderlinghe hulpe teghen de gebreken van de ooggen / als men dat kruggen mach / maer de Pauwe is soo af gunstich van des menschen welbaert / dat hy selve zynen stront etet / om dat men die niet binden en soude.

Van de Calcoensche Hinnen.

CAP. XX.

De gheene die ons desen Vogel te lande ghebrocht heeft / heeft ons meer leckernije bezocht / dan ons pofyt / want het is een rechte Haber-kisse / ende eenen onverschadelijcken put van spijse / waer in dat ander gheen gheuechte te nemen is / dan te hoozen luype roepen ende teren als sp out zijn / oft een gheueerich gheluyt als sp gheheel jonck zijn. Het is wel waer dattet vleesch seer lekker is / maer slay en quae om verteeren. Daerom doemense wel souden ende seer wel latieren ende peperen / maer het Pauwen-vleesch is veel beter ende liecker.

Woesel van dese Vogelen wozt gemaect ghelijck het woestel van de Hinnen / ende van de selve spijse / met also groote ende meerder neersticheit ende sozge. Ende een Laet mach wel seggen / dat hy also veel Calcoensche henen oft hinnen als hy op zijn hoebe ende vyndhof heeft / soo veel muplen heeft aengaende de kost die sp eten. Sp zijn beter op te houden dan de Pauwen / maer sp en moghen soo wel niet teghen de koude / noch sp en begeeren niet so hoogen locht / maer sp doen groote schade in de hoven / ende zijn vuyt ghelijck de Gansen / daerom moet men daer altyts ontrent zijn om die te luyberen ende te reynighen. In de Winter moeten sp in een laeuwe ende dzooghe plaetse ghebaen worden / ende de stocken daer sp op sitten / en moeten maer acht oft thien voeten van der aerden staen / midts dat sp niet hooghe en vliegghen.

Aengaende het legghen ende broeden / dat is gesheel ende al ghelijck wy gheseyt hebben van de Pauwen. Men mach oock haer epers laten broeden van de ghemeyne Hinnen / ende laten leyben te wijle dat de Calcoensche Hinnen noch legghende zijn. Waer sieckten ende ghebreken / ende de remedien zijn oock gheelijck

den anderen ghelijck / waerom gheen noot en is hies bzyder af te schryven.

De Hoebernerse en sal van de epers van de Calcoensche Hinnen niet veel werck makē / en sonderlinge die zijn ghesont heyt lief heeft en sal die niet eten / want de Hoebernerse seggen dat de epers van de Calcoensche Hinnen t'grabeel by hzengen / ende laferije verroozfakē.

Van Tortelduyven, Patrijfen, Quackelcn
ende Lijsters.

CAP. XXI.

De blugge oft kentie van dit gebogelte sal gemaect worden / ghelijck die van de Fasanten / tegen den muer van den vyndhof ende tegen den dach / gevlocht van coper-bzaet met een eppen ende bequame deure / ende binnen principelijck onrent de hoerke / sulken wesen veel stocken om op te sitten / ende tacken van Geneber / Lauwer boomen / ende van ander boomen / in de welke geset sullen worden tegen den hoozsepben muer / klepne kozkens / om die te locken en te verreckē tot epers te legge / en ist dat sp lust krijgen tot broeden.

Ghy sult laten in de bzyete eens mans lengte / ende oock tusschen de vast-lyggende stocken daer op sp sitten sullen / ende onder dese stocken sult ghy veel versich stroo leggen / t'welcke ghy dick wils sult moeten vermenwen / de blugghe schoon makende op de zyde van den dach na de lengte van de kentie / tusschen twee langhe berders. Ende een berbedeel legger sult ghy maken de plaetse om haer eten te stellen / ende backen om upt te dzyinken / de welke ghy dick wils ververschen ende schoon maken sult.

Alle dese Vogels vliegen van't een Lant int ander / want sp soecken een warme locht / waerom dat sp alff hout wozt met groote hoopen ende benden ober Zee vliegghen / verreckende also van't een lant int ander. Daerom datse seer quae om tam te maken zijn / om die te hebben ghelijck ons tamme ghehogelte / soo dat wy die niet en houden dan tot een leckernije / de welke maect datse op banchetten ende maeltghen seer beghert worden.

Van alle dese dyp soozten van Voghels / en zynder gheen die beter te temmen zijn dan de Toztelduyve / noch oock soo haest vast verghemaect. Als sp jonck ghevanghen zijn / sal men hun Wijn gheben / want wozen Wijn so vergheten sp hun liberteyt ende dyp heyt / want het is een Vogel bis seer gram is / en seer trurt / als hy hem gebangen siet. Ende oock seer seld den legse epers befloten zynde / ende selden woztse bet in den Winter / so datse geheel contrarie de Lijster is / haer spijse is bitfen / gerste / en meest alle ander graen / ende begheert schoon klier water / ende dick wils vertericht / ende oock de dzyink-backen seer wijde / om haer altemet te wasschen. Maer gheen dinghen eten sp liever dan Dirs ende Bochtwept / ende oock Tarwe / van welck graen een half meuken ghenoech is hooz honbert en twintich vogels. Men mach oock met vergheten te stellen dyp-sant by de dzyink-backen tot haer mederijne ende gesontheyt / ende noch oock in eenighen hock van de blugge. Ist datse de vlegghol laet hangen / ende niet en gaet van haren kozf / so moet men die upt nemen / ende haer sien in den ber oft sp die de spou heeft / ende haer die af nemen / ende ooc aen de voeten oft sp belemmert zijn met haer mist / oft onder de vleugels oft sp gewoontte hebben / ende oock op alle ander plaetsen / op dat men die gheene op de selve maniere als van de Winne gheseyt is. Bloedt van den rechten vlegghel van de Toztelduyve in d' ooghe ghe dzypt / is een sonderlinghe remedie teghen de slaghen ende seericheden van de ooghen. Maer het mist van de Toztelduyven / is seer goet tegen de schellen van de ooggen. Men mach oock op de selve maniere op houden ende vet maken de Hoofduyven / maer die zijn gulfigher ende quader om tam te maken. In de winter eten se geerne wijnsoppen / en worden daer af seer vet / soo

foo doen oock de **Wozelduppen**: men moet oock niet vergheven d'ysant daer by te legghen. De **Sneppen** wozden ghemackeliker tam ghemaeckt dan de **Partrijfen**/maer zy en zijn soo delicaet niet van smaecte/nochtans als zy leckerlick geboet zijn/soo en verschildense vele met vanden smaecte bande **Fefanten**: zy moeten oock alleens gheoeffent wozden ende de selve spysse hebben/ dan datse altemets groen kroone ende gras begereu t'eten. De mannekens bande **Partrijfen** zijn seer heet/ ende oock de wyfkens legghen seer heet epeten/ de mannekens bechten oock teghen malhanderen om de wyfkens tot datse malcanderen verwinnen/ ende de verwinner voghelt die verwonnen is/ ende doet die achter hem loopen ende volghen gheelyck de wyfkens. **Beste ende liefste dat zy eten is Diers ende Soeckwept.**

Partrijfepers oock wils gegeten/ maken onburchbaer vrouwen burchbaer/ ende gheben de voesters veel melck.

De galle bande **Partrijf** maectt claer ghesichte/maer ghemenght niet even veel honichs soo gheneest sy de conuulsie vander ooge. De selve cracht heeft oock t'bloedt bande **Partrijf**.

De **Quackels** zijn seer wilt: ende daerom en geeft men die so groote plaetse niet/ noch licht/ alsmen ander vogels doet/ wy sien oock datmen haer dupskens becht met rijkens/ oft met leer/ om datse niet en souden op vliegende ende sterckelick opzjende haer bebben ende te bersten vliegen/ men geeft dien elck op sien selven haer barksens met eten ende d'yncken. Sy eten oock seer gerne groen roozen/terwen graen/ende kempiaer/ t'welck oock is t'gene daer zy gemepulck haer in houden: Sy eten oock op sommighe plaetsen daer sy vliegen buyt dese lande veel nestwozel crupt. Daerom dat **Opdinus** seyd dat haer bleesch lastijfs/ en buyfelinghe ende hooft/ weere maecte/ Daerom moet men die vullen met **Milie**/ oft daer in laeien sie den/ oft ist datmen hem niet welen beuint als men die geten heeft/ d'ynckē een decortie van **Milie** of **Wyzte** besien. **Waer** oock seer goet datmen die den **Quackel** t'eten gabe. De mannekens en zijn niet min heet dan de **Partrijfen**: **W** yfken so haest alst gelept heeft broedt haer epers/ ende soo haest als die upt ghebroedt zijn/ so lepte die elders/ om dat de jaeghers de plaetse niet en souden vinden. **Z** yn vogels die oock in ander landen vliegen/ zy vertrocken tegen de **Winter** ende keeren weder inde **Lente**.

De **Lijsters** en zijn gheen vogels van desen lande/ noch en verdraghen niet langhe dese locht/ waerom dattet te verghefs waere die hier te willen be maken. Dese voghel is gheerne in herte landen sonder langhe daer veel **Blijboom**en zijn/ want hy etet seer gheerne **Blijven**/ende woze bet in den tydt datse rype zijn: oock doet hy seer groote schade daer in/ want de **Lijsters** komen daer met groote menichte op gebloghen/ende hun selven geheel zacht en d'agen daeren boven werch een in de becke en een in de klauwe. Men **Winter** oock in de gheberchten/ende wozden daer oock bet ghemastat/ maer dat is in de **Winter**/ want hy vergaert bet/ ende wozt vol-lybigh in gheten perde koude. Dit is den spijchsten ende grainsten voghel van alle wozepe/ ende sterft haest na dat hy gevangen is/ ist datmen hem verboert in een ander locht/ oft niet terfont en siel hy oude/ die tam gewozden zijn. Men woze haer eten op den vloer/ die schoon ghemaeckt is verre van de stoccken daer sy op sitten/ende men geefse t'eten d'wooge **Dygen** gestore met **Cerwe** kloemen/so veel dat hen over schiet: en oock altemets om een veranderinge/ so woztmen haer woze besien/ van **Lentius** ende **Wyzte**/ oft van **Erdtvepl** ende wilde **Blijboom**en: nochtans soo moeten noch daer en boden haer backen vol van **Diers** zijn/ want dat is haer principalespysse. **O**fte men en machse oock niet laten sonder schoon ende klaer water/ niet meer dan de andere wozepe vogels. De **Lijster** niet **Dyctus** be-

fien gebult en geroost/ is een sonderlinge remedie tegen den rooden kamerganc/ en te veel waters maken.

Van het Duyven-kot.

CAP. XXII.

Het profijt dat van het houden van de **Duppen** home/ en is niet minder dan van de **Hoenders**/ principelijck/ aengaende t'vercoopen bande jonghe duppen ende ander/ de welcke alle jaer seer vermenichvuloghien: **I**ae daer zijn sommighe **Woerinnen**/ die vooz elcke repse vercoopen den hoender-wyfs twee oft d'yz hondert paer. Men moet oock so niet sozghen vooz d'agen/ gelgckmen vooz ander ghebogelē doet. **S**y zijn seer costelyck/ende den ackers seer schadelijck/ ende daerom en woze niet toe gelaten te maecten een opgherecht **Dupbe-cot** dan **Leenheeren**/ ende dat op plaetsen daer veel roozen-landts ende saep-landts ontrent ghelegghen is.

Laet ons dan maecten daer ons dat te passe comt/ cot gretief ende profijt van de **Lact** of **Hoedenaer** eenen **Woozen** tot een **dupbe-cot**/ op een plaetse die redelgcken hooge staet. **O**ft laet ons dat maken ontrent ons **Hoede** oft **Lantshuys**/ boven verclaert midden in den vyzd'hof/ ghelgck eenen ghemeisten **Woozen** van een wint **Meulen**/ of seer desghelijcks/ een goede streecke van den water/ om dat de **Dupbe** soude verwarmen roogen/ t'ghene dat sy ingenomen heeft om haer jonghen te geben: want het is seker/ dat gelijck de **Exters** ende **Conwen**/ het mannekē ende wyfken d'epers bzoen by gebeurte/ende bewijle dat d'ene uytgheblogen is om aers/ d'ander op d'epers sittet/ also doen ooc de duppen/ tot dat de jonge vlygge zijn: **G**hy en sint dat oock niet verstaen/ dat het **dupbe-cot** open sal wesen tegen het **Wofsen**/ maer sal hebben een groot deel van den **Duppen**/ ende oock datter sy een beaster/ die geknoten blybe teghen het **Duppen**/ om in de **Winter** den duppen wat warmte te geben.

Dat men geen venster en maectt teghen het **Dooze**/ oft indien datter een is om de **duppe** in de **Somer** een coelte te gheben/ dat men in de **Winter** die niet en vergheven toe te houden. **D**at oock de venster die int **Duppen** is gemaectt zy teghen over de deure van de schuere/ ende dat ter zyden vande selve deure eenen back gemaectt zy om de duppen te d'yncken/ staende verheben op eenen steenen **Pilaer**/ waer op eenen ghewouwen back zy ghedeplē in veel verschepden barksens/ om dat de duppen souden mogghen/ van dat sy t'graen fullen opgheten hebben/ dat vupten **Wan** oft dooz het dozsschen daer ghespyngentis/ hun water by der handt hebben/ ende vele sy een staen d'yncken. **D**et moet ooc eenen goeden doet hebben/ ende wel gesuindeert ende ghederckit zijn/ de vloer seer harde ghetreden/ende wel beset oft geplavept/ om het mist wille/ t'welc beberft ende upt etet de fondamenten: datter oock van binnen seer wel ende effen beset zy/ ende alle spieren seer wel ende dicht gestopt/ om der ratten ende de **Duppen** wille/ t'welck geschiet ter plaetsen daer gheen gheriefen is van plaester: ende insgelijck oock van bupten/ want de kerben van dat moztel/ zijn ghelijck een leere vooz de **Fluwijnen**/ **Weselsens**/ **Catten** ende ander beesten/ om daer op te klimmen. **E**nde om het selve perijckel suld ghy maken van bupten rontsomme het **dupbe-cot** twee sneden van gehoude steen van d'yz oft vier dobbel moluren. **W**aer af d'een sal wesen ontrent de middel van het **dupbe-cot**/ ende d'ander recht onder de venster daer sanc dat de **Duppen** incomen/ waer op dat de duppen oock fullen mogheris spelen ende treckberken. **W**oozts sal oock de venster van bupten rontsomme beset wesen met platen van wit blick/ wel vast ghenaght teghen de muur/ ende oock slupten met een nedervallende venster van latten gemaectt/ seer nae aen malcander genagelt/ de welcke men sal abouts ende smozgens mogghen duppen ende nederlaeten met een ratcol oft palepe/ om dat ter de

Wien ende Dupbens niet in comen en souden. De nesten oft gaten van aerde gemaect / ende niet stoo omwonden zijn / vooz de dupben veel natuypliker dan die van barders gemaect zijn / oft van viercante ticchels / oft van plaester / hoewel datse scheuren mogen criggen ende egelwoymte subiect zijn. Dwelcke den dupben seer hinderlijck is als zyt crigghen : Daerom ist dat ghy die wilt goet hebben / soo sult ghy dien een stijbe cozste van calcx heben / soo wel buppen als binnen / maer sp moeten soo wijt blijven / dat de dupbe haer mach byp en vranck daer in keeren en wenden / ende so hooge datse mach recht op haer voeten staen : want ist batter een van desen gebzecht / so verlaetse haer gat oft nest / jae dickwils haer cot.

Wooyts sal goet zijn / tegen het perijckel van den beesten die de dupben vervolgen / datmen in het dupbe-cot thooft van eenen Wolf hanghe / het welcke deur zijn reucke oft gedaente alsulcke beesten verjaecht / oft datmen aende vensters en deuren bande dupbe-cot taercken van kuypte hanghe. Ende boven op het scherpe van het dupbe-cot / sult ghy stellen de figure van een dupbe / om te locken de gene die vleden. Doet ooc hangen ontrent u dupbe-cot / veel spzeen-potten / ende ooc leggen veel doozne rissen / maer siet toe dat dit gebierte niet en woone in u dupbe-cot / want het verbeemt ende verjaecht de jonge dupben.

Om u dupbe-cot te vermenichvuldighen ende te vullen met dupben / so moet ghy ten eersten aenmercken de groote van dien / ende nae dat groot / middelbaer oft cleyn is / daer nae dupben in setten. Twintich paer is ghenoech in een cot / met byp hondert nesten of gaten / maer ist datret is van duplent oft meer gaten / soo en soude soo cleyne hoop niet ghenoech zijn : oock en souden sp in soo cleynen ghetal malcanderen niet lief hebben / maer souden treuen ende ten laetsten sterben.

De dupben daer mede dat ghy u dupbe-cot wilt vermenichvuldigen / moeten jonck upt hun cot bande oude ghenomen wozen / ende eer sp hun stoppel-vederen gupze zyn / ende gheheel byp int dupbe-cot ghestelt wozen : oft men sal dien in groote keuten stellen / ende van een gheschicht dupbe-melcker metten monde doen aesen ende spuisen / met bissen ende water twee mael daerhs / tot datse sullen alleen eten ende byticken / want by sulcken middel sullen sp haest hun eerste wooninghe en de ouders vergheten / ende blijven in alsulken dupbe-cot / als ghy die sult stellen / dwelck de oude niet en souden doen / maer souden weder keeren in haer lieder eerste wooninge / so haest als sp souden uptvliegē / van hoe verre dat ghy die ooc gebzocht hadt. Om u dupbe-cot te doen vermenichvuldighen / soo zyn de afschgraeuwe / bypne oft swarte de beste / de roulockighe aende voeten ende beghinnen zyn de quaerste ende tamste / desgelijck zyn oock de bonte / de ghespichelde ende capmans / die aen den hals blincken ende roode oogen ende voeten hebben zyn de eelste ende bytichtbaerste. De witte zyn quaet om op te bzinghen / ende meer in perijckel van ghenomen te wozen / van den kiekendief ende stichvogel : de ghete ende de roode en vermenichvuldighen niet seer. Om die tam te maken / ende datse niet verre wech en vliegē / so geefte t'eten als nu Milte / dan Witsen ende dan Comijn / want dit graen lockatse seer / ende oock altemets Terwe onder ras / ende en laetse niet uptvliegē binnen veertien daghen / nae dat ghy die daer eerst op gefet hebt : Maer wilt ghyse wat laten spelen / soo sult ghyse teghen abont upt laten / alst doncker ende regenachtich weder is / om datse niet verre vliegē en souden / maer terfont weder int cot comen. Twelck doende / sullen sp hun cot leeren kennen / ende hooz aen van seer verre op selbe mers nemen / ende daer weder keeren / princijpalijck ist dat ghy leght op de venster daer sp upt vlieghe / een byoot dat ghemaect is van roode eerde / cleyn ghesfooten Comijn / honich ende pekkel / al tamen gemengt / ende in den Oben wel ghe-

backen ende gebzoecht : want als sp van dit byoot sullen gepickt hebben / soo en sullen sp van daer nimmermeer vlyden / maer weder keeren / soo geerms eten sp dat / jae dat meer is / sp sullen deur de reucke ende smake van dit byoot / dat sp in den beck mede bzinghen / veel ander mede bzinghen / ende nimmermeer dat cot verlaten.

Ghy sult se insghelijck daer honden wonende / ist dat ghy hun gheeft t'eten lusen in honich water ghevepcht / of in wijn ghesoden / of doozoghe byghen met gesoden gerste meel met honich ghemengt. Den segge ooc / dat de dupbe hun cot niet en verlaten / als men op den Woorn van het dupbe-cot thooft / siet van een vliemups / oft een taercken van wilde wjngaert / of datmen de vensters met balen olie stryckht / jae dat meer is / sp sullen ander mede bzingen / ist datmen tegen dat sp te velde gaen vlieghe / de vleugelo met Balsam olis stryckht / of dat ghy hun geefte bussen t'eten / die met wijn besproept zyn / daer August Casius in gewepcht heeft / want so haest als ander dupben desen reuck sullen wech hebben / soo en sullen sp niet laten met u dupben int cot te comen.

Beroort dickwils u dupbe-cot met root van gene berbesien / rosmareyn / ende somtijts met wat Witte roockx : want dat doerse seer wel vlyden / ende haer cot liever hebben dan reuck ander. Als ghy sult ghe waer wozen / datse beginnen eper te hebben / so laetse byp vliegē / ende ghy sult sien / dat sp veel ander dupben sullen mede bzinghen / ist dat ghy des abonts ende smozghens wat supber graens wozyt t'ghen ber muer bande schuere / verre van het mist / en dickwils doet schoone maken / de backen daer sp hun in wasche ende vermaecten : behalven noch dat u twintich paer sullen binnen veertich daghen vermenichvuldicht zyn / twee oft byp mael soo vele / want sp hebben byp oft vier mael jonghen t'Jaers : noch daer en behoebet anders gheen sorghe / dan datmen het dupbe-cot reyn hout ende schoone maect. Ende om t'elste te doen / so moet de gene / die den last van het dupbe-cot sal hebben / ten minsten eens ter wecke daer in gaen / ende dat smozgens / als de dupben te velde gebloghen zyn : want op den middach zyn sp ghemepnlijck int cot / ende indien sp dan daer in ginghe / sp soude de jonge schou maecten ende verbeenden / jae oock de oude. Als sp sal daer in comen / soo sal sp klypen ende hun eten wozen / om dat sp hem souden ghemoone wozen ende kinnen. Sp sal de backen poelen ende schoon claer water wederomme daer in doen. Sp sal de bloet afsteerken / ende de doode dupben upt wozen / de gaten schoon maecten / om datse gheen lusen / oncrupt / weghelupsen / oft neten crighen souden / princijpalijck inde Somer / sp sal weder inde nesten stellen de jonghe die upt gevallen zyn / ende de gene die gheen jonghen en crighen / van daer nemen / om elc sp te stellen ende bet te maken / ende dan die eten of vercoogen. Maer ist dat sp eenighen garrck daer siet van een slanghe / soo sal sp een laugen eerden pot over eprde setten / waer inne dat sp een dupbe sal stellen / rechte op de streke bande slanghe / met een cleyn opelimen daer lanchx datse mach tot boven aen den pot comen / ende daer in spinghen / want de slanghe en sal niet weder upt comen / ende alsoo sal het cot daer af gesuybert zyn. Tis wel waer dat de dupben u onghelijck veel meer costen inden Winter / als sp dooz de hofst ende sneeu / oft als het coozie noch groene is / niet en binden t'eten op t'velt : niet te min ten is maer even tijdt van twee maenden oft daer ontrent / dat ghyse niet de woospeyde saden te spuisen hebt. Maer dan hebben sp oock jonghe / die men Meertsche heet / de welcke de beste / cozste ende delicaetste zyn van den ghesheelen jare. Bewaert oock wel het mist dat ghy nemen sult upt het dupbe-cot / ende menght niet onder het koepen of peerden mist / niet meer dan ghy het schapen mist doet / want het is te heet / ende dient om te missen ende bet te maecten u kemplant / oft u beenden

weerden ende oock om te verwermen de bochticheyt ende coude vande oude boomen.

Duppen mest is oock goet tegen het Sciatica/ als men daer af een plaester maect met kerse saet ende mostart / daer by doende wat olie Philosophorum. Nocht ist goet tegen de pijn van den hoofde Hemica-na genoot/ alst met olie van Perse keeren gheweyden is/ ende op de wec doende plaetse gelept wort.

Van den Ossenherder,
CAP. XXIII.

Alst dat wy het regiment van de Koeppen ghegeuen hebben de Hoebenissen/ ende dat de Ossen op-ghevoert worden ghelijck de Koeppen/ nochtans op de Hoeben/ dat men die op voert om te ploeghen ende te vercoopen/ soo behoeft men eenen man/ die anders niet en doet/ dan die te besorgen ende te stouwen/ ghemerck dat dese beeste also veel/ of meer sojge behoeft/ als een peert / hoe wel daffe soo veel niet en kost noch van eten ofte gheuyt. Ten anderen/ men moeter houden twee voer een / want by van de beste Ossen van Dordan/ of Fozest/ en doen soo vele niet/ als een goet Frans ofte Beaucherons peert. Ende oock sonder tuyffel/ men achtet met gheen Ossen / van doozhoet/ ende in plaeghen daer men niet wel Deerden ghehouden of gekyssen kan/ dan upt berre ende vzeemde Landen / want die wel dat de wepde seer goet ende sonderlinge is voor de Ossen / ghelijck in Vlaenderen ende elders/ nochtans als sy peerden konnen kringhen/ en bestigen gheen Ossen.

De stal van de Ossen moet met steen ghemest zijn/ ende met zabel of zant gheplant wesen/ eenighsin af hangende/ om dat de narsicheyt niet en soude daer ligghende bliuen: Wy moet oock staen tegen het Zupden/ om dat hy soude droogher wesen/ ende met min subject/ de koude voest-makende Winden. Wy sal negen voeten wijd zijn/ ende van de hoochte/ dat de Ossen daer moghen recht over epnde staen / ende dat den Herder vooe plaetse ghenoech heeft/ om tontomae te gaen besien ende boederen / ende oock als de Ossen malcanderen konnen te stoten ende met den hoozen te stecken/ dat de kranckste mach plaetse hebben om te wijcken. De kribben moeten soo hooghe wesen/ dat de Ossen daer qualck moghen aen komen.

Werck van den Ossen-herder is/ dat hy de Ossen bynoelich zy/ int boederen ende eten geuen/ ende dat hy hun goede litiere make/ tzy van stroo of anders/ dat hy oock die sabonts eer sy neder ligghen/ strycke/ ende smogghens fraep supbere ende roscanne / hun dickwils met laeu water den sfer waschende. Wy sal den stal oock supber houden/ ende tofsien/ datter noch Sonnen noch Vercken in en komen/ want de Ossen stercken van de plumen/ ende het mest van een sterck Vercken/ genereert pest. Wy sal oock sien versck stro dese beesten te gheuen/ ende in den Sommer groen gras booz werpen/ ende jonghe scheuten van Wjngaerdtranken en ander/ ende in de winter tsabonts en smogghens/ schoben van bitfen en stroo/ dat hy oock wete/ als de Ossen vele of int tel gherocken ende ghearbept hebben/ om hen daer na proportioneelich te eten te geuen/ ende sulcks als hen van noode sal wesen. Dat hy se niet en late te velde gaen/ alst te heeten/ of te kouden of niet natten weder is. Dat hy se niet en gheue te dinccken/ terfont na datse gearbept hebben: naer ist datse verhit zijn/ soo sal hy hun/ soo haest als sy zijn t'huys gheromen / wijn in de keele stozten / ende niet aen de kribbe binden/ booz datse gherust hebben / ende niet meer moede en zijn. Alster veel heplige dagen achter een sullen komen/ datse niet en wercken / soo sal hy hun den hoozen van den voet ende onder de knoesel wel smeren. Of hy sal eenen ajuyw wel mozulwe in d'aschen gebaden/ onder de voet binden. Wy sal hun ooc dickwils verberfchen en supberen int bygghen van de knoesels/ ende den hoozen van de voeten niet laten splykten noch schelferen / maer sal tot dien epnde alle jaer/

den bloer van zijnen stal doen repareren/ t'welcke ooc sal dienen/ om t'gebierte en gewoonte/ dat de Ossen schadelich is/ van daer te keeren. Dat hy ooc de Ossen verre genoech van malcander stelle/ op datse malcanderen niet en quetsen. Als sy niet en sullen arbeypden/ sal hy se twee mael sdaegs/ in den Sommer/ ende in den Winter maer eens/ te dinccken geuen/ schoon/ klaer/ hout water: Want als te bozen gesep is/ een Os beghheet seer klaer schoon water / ghelijck het Deerdt troubel water soecht.

Als sy wt den velde weder t'huys gecomen zijn/ dat hy wel beste/ offe ooc dooznen in de voer getreden hebben/ of sy oock niet te seer besweet en zijn/ oft t'gozereken niet seer gedaen heeft aent voozhoofft ofie elders/ ende of t'wel aen den hals niet af en is/ offe niet seer gesteken en hebben geweeft met de pyckel van den Wagheman/ oft van de Hoyselen of Weypen/ om daer nae hen te maken een bequame medicijne.

Den Os is beter/ soo wel om te eten als om arkeren/ dan den Stier/ die taepet van vlesch is en moeplyckier om te regeren. Waerom dat den Ossen-herder van hondert kalbers/ die hy sal hebben/ niet meer als twee houden sal/ om de Koeppen te bespyngen: alle de ander sal hy lubben/ als sy ontrent twee jaer out zijn/ want als sy ouder zijn/ hy en sout soo wel niet konnen byzenghen. Het moet oock ghebaen worden in den Herfst/ ende int afgaen van den jaer: Ende op de woude sal hy legzen/ Wjngaer-assen/ ghemengt met Litarge: ende byz dagen daer na/ gesmolten peck/ gemengt met de voozsepe aschen. Op den dagh dat hy sal ghelubt zijn / en sal men hem niet laten dinccken/ maer een wepnich etens gheuen. De maniere van te lubben is / dat men batte met twee smalle houten regels/ gelyck tanghen/ de senuen van de klooten/ ende terfont de kul-boze open snyde / ende de kloffen upt fuge/ maer in sulcker voege/ dat men daer d'epnda late/ t'welck aen de voozsepe sennien vast is/ want dan en sal het kalf niet seer bloeden/ ende de couragie niet heel verliesen / mits datter noch blyft van de mannelijckheyt. Als hy ghelubt is/ sal men hem seer neersich queten tot den arbept/ ende voeden na den epsch van den tijt/ hem festerende ende strekende/ hem ghevende als nu een wepnich zouts/ als dan metter hand den kop wrijvende/ ende met lieflijcke woorden/ den rugghe ende alle de reste stryckende: nochtans sal hy soo lange als hy in den stal sal bliuen/ de hoozen ghebonden hebben/ ende hy vast aen de kribbe gebonden staen. Ghy sult hem oock niet eenen anderen koppelen/ die van de selfde grootte ouderdom en sterckte is/ ende als sy neben een ghebonden zijn/ t'amen te velde leyden/ om dat sy malcanderen souden lief heb ben. Laetse oock dickwils sien de Ossen die de wagen trecken/ of het landt ploegen/ of eenich ander werck doen/ ende om datse souden hun woeste manieren berclaten/ soo legghse om te hoozen/ t'ghetier van de meulens/ van de menschen/ van de smiffen ende ander dinghen/ die gherucht maken. Als nu den tijt is nakende/ dat sy moeten trecken / t'welck is tusschen twee jaren en half/ ende byz jaren / soo gheeft hun het jock/ dat sulcken ouderdom bequaem is / ende ses daghen daer na/ sult ghy daer aen doen het Lmoen/ met de keten die langs de aerde sleet. Byz of vier dagen daer na/ sult ghy een stuck houts aen de keten vast maken / of eenigh ander fardeel: Ten laesten sult ghy den ghewoone maken / om niet ander Ossen in eert ghelept/ den waghien te trecken/ de selve alst gse festerende/ ende sonder staen/ tot dat sy geheel geleert ende gheschick zijn. Waer booz teerste jaer en sult ghy die niet seer quellen met arbeypden.

Alst dat ghy Ossen koopt om te trecken en ploegen/ soo neemtse vant quartier daer u hoebe is/ want sy en zijn soo haest de vzeemde loch t niet ghewoon / als de Deerden. Doozts neemtse van byz jaren oudt / ofte daer ontrent/ want niet eer en meucht ghy die spannen in den ploegh / ende doen arbeypden. Ghy sult de haerkrachte

kracht ende sterckte keruen / stende inden mont / want binnen d' eerste t'ien maenden / soo veranderen sp de hooz tanden / ende ses maenden daer nae / die daer alder naest staen / ende ten epnde van de dyp jaren zijn die alle ghelyck verandert : ende als sp zijn tot haren stercksten / soo hebben sp die eben ghesicht / wit ende lanch : Maer als sp out worden / soo worden se kortz / ende onghelyck en swart.

De ploech-offen en behoogen noch te magher noch te vet te wesen / ende de geene die gemachelic / ende niet moeyte eten / blyben alderbest / houdende haer stercke. Een goede Os behooyt te wesen vā middelbaer grootte / dapper als sp niet pyckel geraect is / ende te stont hooz gaende / nae den epsch van zynder natuere. Sterc van ledē en vierecke van lichaem / vast en stijf. De muselen verheben / groore oogen / t' hoozhoofst byzet met karous hary / d' ooghen groot ende swart / de hooznen sterck / klaer ende van middelbaer groote. Den muyl byedt ende plat / het hooft hoiz / ende gedzongen / de schouderen ende de hooft byzet / de wazbēl ende den buyck groot / eenen langhen steert ende aent epnde dick van hary. De rugghe recht ende effen / de ribben upt gestreckt / de lendenen byedt / de beenen sterck ende vol venen / de hooznen van de voeten hoiz ende byzet / dick van hary ende joet inde handelingh. De swarte of roode van harye zijn de beste / daer nae de bonte ende ghespikkelde : de witten zijn de slechtste van allen : de graeuwe ende vaele zijn middelbaer van deuchden : men moet senenien van vier tot acht jaren / want dan syn sp in hun volle sterckte ende jechht.

Dusdanigen Os sal u dienen om te ploegen / tot dat sp t'ien jaer out is / ende dan meucht ghy hen noch vet maken ende vercoepē / want sp leeft tot veert'ien ende seft'ien jaren. Ghy meucht u ooc behelpen om te trecken ende te ploegen / met onbychtbaer en gelubde hoepen. Maer ist dat ghy koopt Offen die geleert en gewoont zijn te trecken en te ploegghen / of dat ghy die wilt maken van u groot veē / so behooyt uwen Offen herder neersticheyt daer toe te doen / ende te kennen de natuere ende complexie banden genen die sp temmen wil / te weten / of sp traech is / en dickwils neder gaet liggen / of sp te dapper / te hittich / of te gewellich is / ende haest van upt slaen / of van streken / of sp niet licht en geboelt het streken / of sp bloos is / stille staende / oft ontsiende te gaen int water. Alle welke fautē sp moeten ontweit zijn / eer dat men se gelwet te dzagghen het jock / of eer men dies moeyte : Ende weet datter om dit te doen / beneden de dyp jaren te byoerch is / ende nae de byf jaren te late. De dicke ende het flatteren maect den Os het jock beter gewoone van de vzeese. Maer daer en is gheen bequaemere middel / den eenen jonghen Os diet noch niet gewent en is / in te spannen met eenen oude Os die seker en geoeffent is / niet te min van eender groote ende stercke : want t' principael is die wel te paren in groote / stercke en natuere. Ende is den Os quaet om te regeren / nochtans schoon ende nae dat u dunckt bequaem : om trecken / so stelt hem in een groot jock int middel van twee andere van zynder grooten / of welke gebwee ende gewoon zijn te ploegen / soo sal sp binnen dyp baghen ghesat soneert zijn.

Maer wilt ghy hem alleen temmen / so maect hem allepnstkens gewoon te verdzagen / de banden en pferg aende hooznen : ende na sommige dagen / so bindt hem wel vast aen eenen stake / ende laet hem daer wat t'ys staen vasten. Ist dat sp ongewillich is / soo doet hem als zijn gramscap over is / dickwils u handen riercken / om dat sp u gewoone worde en kenne / en stryck hem tusschen de beenen en ober al / al vleyende. Daer nae doet hem gebonden aen het jock trecken / ober een stuc lants oft twee / dat in lange niet geploecht en heeft gheweest / ende spant hem altemets in eenen pbelen en legghen wagen / laetende hem dien wat verre trecken : daer nae soo legt wat lastz op den wagen / om te pzoeden zijn sterckte / ende ghewennet hem oock tot den roep / spraecke ende roede.

Ist dat ghy eenen Os geroecht hebt / die het trecken gewoone is / ende dat ghy zijn complexie kent / so moet ghy hen pzoeden als sp inghespannen is / ende sien of sp onghewillich is / bezyest / furicus / oft dat sp in de boze blyft legghen / ende dan zijn gebreken corrigeren / niet met byer oft met steken / want het en maect hem hoozne dul / ende dander hartueckich : maer met hem de beenen te binden / ende wat t'ydts te laten vasten : want dit gebreke gebeurt selden andere / dan de ghene die te vet zijn. Daer is oock een middel om die te vzeden : want het is alsoo grooten ghebjerck hooz t' ghemack van t' ploegghen / dat den Os te vet is / als dat sp te magher is : want de beeste die seer vet is / indien dat sp deurt te seer grooten ar beeyt upter maeten seer verhit is / die is in merckelich perijckel van sterben / deure het vet dat haer ober al t' l'g sprept / ende al ist dat sp daer af niet en sterft / so en sal sp u nochtans minnere meer profijt doen.

Men behooyt den Os soo veel niet t' eten te gheben in de Winter / als sp niet en ar beeyt. Sp eter geerne het stroo van het rontsaet / ghelyck van bitfen / boggen / ende eren. Men maect hem vet met ghesoden ghersten / ende ghesoden boonen / men gheeft hem oock gheerne hopy / maer niet soo veel als een pzeert / niet te min soo vele als sp begeert als sp arbeyt. De jonghe spruyten verheugghen hem in den Sommer / ende men laet hem gheerne t' sabonts een buffel van dien op eten / maer boven al / soo etet sp gheerne de jonghe spruyten van de Wyngaert ende Blimen / sp etet oock gheerne de besten / daer de Wijn uptgeperst is. De terwen ende rogghen schooben zijn hem seer goet / ende oock somtijds de semelen onder t' cas ghemenct / niet te min het maect hem meer opgheblasen van sterck. Van de eekels wort sp schoyft / ten zp dat sp verlaet daer af wordt / ende sat daer af etet. De coolen met semelen gesoden / maecten hem een goeden buyck / ende voeden hem wat / soo doet oock het stroo van gherste met semelen ghemenct. Daer en is niet dat berey dient om de Offen vet te maken / dan die met gras te voeden / dat in den Herffst in de bemden groept / nae dat zp gemaeyt zijn.

Sp en is tot soo veel stercken niet gheneycht als het Beert. En om hem te bewaeren hooz de gemeynste / soo purgeerden hem d'ouderz int epnde van elck sapsoen van de jaeren / dyp dagen verbolgende : Sommige met Lupinen ende Cypres besten / van elck eben vecke t' samen gestooten / ende eenen nacht gheweycht onder den blaenwen Dintel in een pinte oft dyp uperkens gemeyne waters : Ander met ander droogghen nae de costumen en diversiteyt van de landen.

Om hem oppetijt te gheben als sp sieck is / van de groote verwoertheyt oft verhitinghe / soo wznft men hem de tonghe ende t' ghemelt van den monde met sout ende azijn.

Ist sp machteloos ende traech / soo gheef men hem alle maende gestooten bitfen / gheweycht int water dat sp dreyckit.

Om hem te bewaeren van haest moede te werden / soo wyjft hem den hoozne met fermentijn ende ote t' samen ghemenct. Maer siet wel toe / dat ghy hem niet en wyjft aen den muyle of neusgaten / want sp worden kint van olie.

Tegeu het cloppen van der herten ende walgen / so wyjft men hem de muyl met loock / of ghesooten parepe / ende men laet hem die oock inswelgen / of alsoo of met een pinte wijns / principael tegeu de colijcke ende rammelinghe des buyck / twelcke men weet ende kent als sp stenet / recht ende streect metten hals / beenen of buyck / of dat sp neberlicht ende dickwils opstaet / en nergens gedueren en can. Sommige doen betolie van noter by / ende ander geben hem alupn in rooden wijn gesoden / ende ander geben hem mepze met lauter besten in wijn geweyckt / ende doen hem lichten het vleesch rontforme den hooznen vande voeten of in den steert stecken / dat sp bloet.

De **Ossen** worden gheswollen/als sy te seer lustich gras hebben ghegeten/ p'ncipalick alser den dauw noch op licht/ dan moet men een hoojn nemen/ dat aen beyde de epnden deurboozt is/ ende dat strycken met ghemeyne olie/ ende stekent d'p of vier vinghers diep in zyn fundament/ daer na obrt en weder leyden/ tot dat hy winden laet: ende later de desen hoojn in't fundament stecken/ soo sult ghy hem met een plat hout den buyck wryven.

Als den **Os** oder al t'hapz heeft opstaende/ende soo lustich niet en is als hy pleecht/ hebbende schemerighe van ooghen/ den hals nederwaerts hanghende/ de myxl severachtich/ ende eenen tragen ganck/ den rugge graet/ ende voozts den gheheelen rugge stijf/ sonder appetijt etende/ende niet seer erkouwende/so wozt dese sieckte int eerst wel ghenesen/ maer inghewozst zynde geenijns oft seer qualijck. Om te ghenesen/ neemt drie oncen **Squille**/ oft wilde alupn wel cleyn ghecept/ ende soo veel ghestooten woztels van **Meloenen**/ menght die t'samen met drie handt vollen grof sout/ ende laetse wepcken in eenen pot stercken wijn/waer of dat ghy alle dage den **Os** een half upercken sult ingheben.

Als hy den loop heeft/ welke hem altemets comt/ jae tot de bloet-loop toe/ waer of hy seer machteloos wozt/ soo hout men hem niet oft vijf daghen sonder eten en d'yncken/ende men geeft hem rosijn keeren/ gewepcht in rooden wijn/ oft galnoten ende myrtusbesien met oude haest/ in eenen dicken ende groben wijn ghewepcht. Maer vooz het uperste remedie/so brant men se int uiddel van t'voozhoofst.

Weder dat ghy hem niet maecten wilt/ of houden om te ploegghen/ soo wascht hem alle acht daghen den mont met zyn pisse/ ende ghy sulter uyt trecken seer veel watericheyt/ die hem afzuppen sal ende lettet int eten. Ende ist dat de watericheydt hem doet comen de catarrhe/ welck ghy keemen sult/ als hem d'ooghe loopt/ende dat hy geen appetijt en heeft/ ende d'ooghe laet hanghen/ soo laet hem den mont wasschen met **Opimus**/ gestooten in witten wijn/ of wryft hem den mont met loock ende cleyn ghevoegen sout/ ende daer nae wasschet die met wijn. Eenighe supberden dese watericheydt met **Lauwer-bladeren** ghestooten met schoyffen van granaet-appels. Ander steken hem in de mypligaten wijn ende **Myrthe**.

Om den **Os** weeck van buyck te maeken/ men sal hem ingheben met warm water/ twee oncen ghestooten alor.

Teghen de **Catarrhe** ende gheswollen ooghen/ soo liet men hem onder de ooge/ende men giet hem in sap van **Hyarope**/ **Kute**/ **Zoffernarcke** ende **Sabelboom** nae dat het wel ghesupbert is.

Den **Os** pist bloed/ deur dat hy vercht oft te seer herrou is/ oft om dat hy gheourende de **Somer** quade crupden heeft gheten/ p'ncipalijck als den dauw daer aen hanght/maer de remedie daer teghen/ is dat men hem noch water noch yet anders laet d'yncken/ ende inghebe eenen d'ranck ghemarckt van d'p oncen kempfaet/ drie oncen zee hirs/ t'samen gestooten/ende een once teriakel/ al t'samen in eenen pot witten wijn gesoden/waer in gedaen sal wozen/ twee oncen **Safraens**/ende also den **Os** ingegoten wozen.

Tegen de schelle op d'ooge/ soo maect men hem een medecijn van **Salarmonack** in honich gewepct: ende men stryckt oock d'ooghe tontson met peck seer wel gebzoken ende gemengt onder olie van oljben/teghen t'perijckel bande blygghen/ die om des honichs wille al tijts souden daer ontrent wesen.

Om de binnenste partjen bande sieckie beeste wel te supberden/daer en is niet beter dan het marck bande **Olijben**/als d'olie uptgeperft is/ende daer of de beeste dickwils doen ghebzupcken.

Ist dat hy de vozich heeft/ t'welck een vlesachticheyde is/ die hem comt onder de tonghe/ die moet men affrijden/ daer nae de plaetse wryven met sout

en looc onder een gestampt/ en daer nae de mont met wijn wasschen/en soetelc met tangeskens de woymkens wech nemen/die hem onder de tonghe comen.

Tegen de coytse die hy cruyt van te seer te arbeiden/als heet weder is/ met swaricheydt van hoofde/ gefwil van oogen/ende ongerijbige hitte/ diemen geboelt int aentasten van der huyt/ sal men openen de ader van t'voozhoofst/oft van der oogen/ende men geefe hem t'eten spyse die vercoelt/ gelyck latrouwen ende ander/ende men stobet zyn lijf met witten wijn/ende men geeft hem te d'yncken cout water.

Alst ghesemelt van den **Os** gheswollen is/ soo dat hy den appetijt verliest/ende te dickwils versucht/soo sal men de ader van tselbe ghesemelt openen: ende nae dat hy ghebloet heeft/niet te eten geven dan loock dat ghewepcht/ gestooten ende ghyelt is met bladeren oft ander groen/ oft seer sacht hop/ tot dat hy beter te passe is.

Tegen den hoeft/ doet men hem d'yncken decoctie van **Hyfope**/ende eten woztels van **Barope** gestooten met supber terwe: ander laten hem d'yncken severt daghen achter den anderen decoctie van **Wpboet**.

De **Longer-sucht** is soo sterfelijcken sieckte so wel voozden **Os**/ als voozde **Koepe**/ datter gheen hulpe teghen en is/dan dat men de cribbe daer sy uyt gheten heeft/ met heet water en welriekende crupden wassche/ eer men andere daer aen bint/ de welke daer er tusschen in eenen anderen stal moeten gehouden wozen. Sy cruyden dese sieckte bande quade crupden ende bedooven hop dat sy eten/ ende deur groote oberbloedicheydt van bloed/ maer meestendeel van **Beerden pisse**/ende sonderlinge als men den stal te seer gefloten hout. Daerom en sal men noch **Werten** noch **Beerden** in den stal laeten bande **Ossen**/ maer wel **Esels**/ om dat den aeffem bande **Esel** dese beesten bewaert voozde **Longher-sucht**.

Ist dat hy int d'yncken laet ingaen een **Eschele**/ en dat se noch is hanghende in de kele/ soo doet men hem nederliggen met den buyck om hooge/ ende men giet hem in den mont warme **Olie**/maer is sy ghesoncken inde maghe/ soo giet men hem in azijn vooz eenet trechter.

Is hy gebeten ghetweest van een **Slange**/ **Schoypien**/ **Hertspinnen**/ oft van eenen verwoeden hondt/ soo wryft men hem de wonde met **Schoypien olie**/ of met seepe die in den azijn ghelegghen heeft/ men wascht hem oock met decoctie van groote clissen/ oft met oude pekkel. Maer tegen t'steen van de **Hofelen**/ wryft men hem met **Ceruffe** in water gewepct/ende men bespropt de plaetse/daer den **Os** wepden sal/ met decoctie van **Lauwer-besien** oft **Wahelaer**/ om van daer te verbzyben ende te verbzynden de peerts blygghen/ oft men stryckat se met dese decoctie: maer is hy ghestecken/ soo maect men de plaetse nat met speckse van den selven **Os**.

Tegen de etende seeren/so wryft men hem met gestooten loock ende ceule/ met solfer ende azijn/ met gebzoken galnoten in sap van **Catten crupt**/ of met witten **Indooren** ende doet upter **Schouwen**. Teghen de quade seeren/ soo stryckat men die met ghestoten **Walwe** ende witten wijn. Tegen de bloet-sweeren ende aposteuntien/ men moet die doen rijpen met heefbeech/ lelen woztels/ of squillen en azijn/ ende daer nae bitemen/ en supberet met sijn pisse die warm is/ende dan daer in doen wiercken die gesteken zyn in **Ceype**/ ende ten laetsten beselinghen van lijnwaet/ die gelegen hebben in **Septen** oft **Ossen** doet.

Tegen de **schoyf** shept/ moet men hem strycken met zyn pisse/ ende met oude gesouten boter/ of smeyzen met **Termentijn** oft witten harst in witten wijn gesmolten. Tegen de luppen sal men besigen de decoctie van wilde **Olyfboomen** en sout/ en de blaercken wech nemē/ die hy onder de tonghe heeft/ Tegen de **Longer-sucht**/ giet men hem in **Baropen** sap met soeten wittē wijn/ende men steckat hem in de ooge **Hafelaer** woztel.

Teghen

Tegen de pijn van den oogen/ ist dat sy geswollen
zijn/maect mē een salve van Terwe/gestooten en ge-
mengt met honich/water/om daer mede te strycken.

Teghen het eenparich tranen van den ooghen/ende
natticheyt/die op de caeckē banden Os dzypp/ neemt
pap van Terwe/ meel/ ende maectiet of een plaester
om op d' ooghe te legghen. Tot dit ghebeek is oock
goet/ de wilde heul met stelen ende wyele ghestooten/
ende met honich gemengt/ omme daer mede d' ooghe
te strycken.

Tegen de pijn van de Lanchen/die de Ossen dick-
wils quelt/ moet men een plaester maecten/ van d'p
handt vollen Cool-saet/ende bloeme van Amelbonck/
t' samen wel gestooten/ende in cout wacer ghemengt/
ende dan ghelept op de plaetse daer de pijn is. Het
alderbeste dat daer toe dient/ is dat men neme bladers
van Cypres souder het hout d'p handt vollen / ende
doe daer mede als bozen/ boegende daer sy uit stooten
seer stercken azyjn.

Tegen de pijn van de Lendenen / sal men de aders
openen banden bil/ of die men heet de materie ader/ de
welcke ligt laer de lanchen/ comende by de lendenen.
Dooz den d'ranck/ soo gheeft hem sap van Daepe met
laeuw water/ oft van zyn eppen pisse.

Heeft sy d' een schouder vercrumpen oft vercrum-
ghen/ soo moet men hem laten aen den achtersten voet
op de contrarie zyde. Maer zyn sy beyde vercrumpen/
soo moet men laeren in beyde de beenen.

Heeft sy den hals gefoztseert ende gheswollen / soo
moet men hem doen laten in een van de oogen / maer
ist inde middel / aen beyde de oogen/ ende op het ghe-
swil een plaester leggen/ gemaect van Ossen marck/
ende Wocken roet / van elc even vele ghesmolten met
Olie ende Teppe/ oft gesmolten Beck/ ende ooc de ge-
swolle partje. met de swaerde van spec wyjden/ daer
gheen vet aen en is/ ende die van een Bepp is/ die een
weynich is verhit/ twelck men sal vyf oft ses daghen
alle moeghen onderhouden.

Ist dat sy de voeten geswollen heeft/ men sal daer
een plaester op legghen/ ghemaect van vier bladers/
met Werckens-smepp/ ghestooten. Ist dat hem t' vel
aende beenen hout/ soo moet men dat stoben met wijn
alleene/ oft ghemengt met Olie. Ist dat sy manck
gaet/ van cowde die sy aende voeten geleden heeft/ soo
sal men die wasschen met zyn pisse die stel is ende
warm ghemaect : maer ist dooz overvloedicheydt
van t'bloedt/ dat geforcken is achter int buygghen van
de joncturen van den voet/ ende op den voet/ soo moet
men dat resolveren met seer st. fte wyjden / ende met
coppē: Maer wilt daer dooz niet vergaen/ ende ist al-
reede neder ghetomen / soo salmen den hoozn banden
voet moeten splygen aent eynde torken vleesche toe/ en
alsoo doen wyt comen/ ende bewinden de joncture/ met
een leppen boze/ om datter t' water niet aen comen en
soude/ soo langhe tot dat het genesen is.

Ist dat sy binck/ dooz dat een senuwe gefoztseert
is/ soo moet men hem de voeten stoben met Olie ende
Sout: Ist dooz t' geswil vande knie/ soo moet men dat
stoben met warmen Wijn/ oft met decoctie van Wille
ende Lijnsaet. Maer hoe dat het comt/ men moet cau-
teriseren/ oft byanden de plaetse daer t' gebreek is/ ende
daer op legghen berfche boter / die ghewasschen is in
water ende azyjn/ ende ten laetsten een salve maken van
gesouren boter/ met Gepē/ en vet. Ist dat het is van
een splinter/ of dooz een gestoot tegen eenigen steen oft
hout / soo salmen de plaetse stoben met warme pisse/
ende daer op legghen out smepp/ ghesmolten met Olie
ende Teppe. Gheen binck en isser/ dat se beter bewaert
van bincken / dan hem de voeten te wasschen met cout
water/ soo haest als sy ontroppelt zyn/ ende van wyj-
den met out smepp.

Ist dat den hoozn spijft oft schelfert/ soo moet men
dien eerst stoben met azyjn / sout ende olie onder een
ghemenghe / ende daer nae oude Werckens liefe met
nieuwe peck gesmolten daer op legghen.

Ist dat den Os den hoozn van de voeten is afghe-
ballen/maect een salve van een once Termentijn/ een
once honich/ ende so veel meuw was/ ende stryct daer
mede de naghel van de voet / den tijdt van deert hiet
daghen/ daer nae wacht hem niet laetwen wyjn/ die
met honich heeft ghesoden/ oft leger op een plaester /
ghemaect van Aloen/ honich van hoozen/ ende een
half once ghestooten Mupn.

Ist dat den hoozn ghebjoken oft gheschilfert is/
neemt ses once Termentijn / ende een once Comme
van Arabien/ laet die t' samen sieden/ ende wygt met
dese salve den hoozn rondomme alle daghen / den tijt
van thien oft twaelf daghen vervolgens. De welcke
overstreken zynde/ stoot ghemepnen Bolus met wit
van acht epers / ende byedt dat op werck / d' welck
ghy op den hoozn sulr leggen / daer op latende d'p ge-
heele daghen. Als nu het werck sal beginnen te d'zo-
ogen/ neemt dat af / ende stropt in stede van dien rot-
omme den selven hoozn ghestooten Savie / ende den
hoozn sal ghenesen.

Als den hoozn van den Os seer moede is van tre-
ken/ om de selve vernietheyt af te nemen/ soo sulr
ghy ten eersten met cracht den hoozn in zyn plaetse
vast maecten/ ende daer nae smeppen/ als het opperste
van den hooft/ vyf oft ses daghen vervolghens/ met
een salve die ghemaect is van ghestooten Comijn/
Termentijn / Honich ende Bolus van Armenien/
al t' samen ghemenght ende ghesoden : Daer nae sal
men den hoozn stoben met wijn/ daer inne eenen goe-
den hoozn bladers van Savie ende Labender gheso-
den hebben.

Ist dat den hals is geswollen/ sorgende dooz eenige
apostemie / opent die met een gloepende pfer / ende
steekt in het gat wortel van Werckens hoot/ oft van
netels/ dwelck ghy dickwils sulr vernieuwen. Dooz is
sal oock goet zyn/ dat ghy hem inne geeft eenen groo-
ten croes vol van decoctie / van Italiaensche Clave-
ren/ ende oock doet laten.

Ist dat den hals t' vel af is/ leghet op een plaester/
ghemaect van marck van digie van den Os / ruet en
vet van eenen Wock/ ende vet van een Werckier/ van
elc even vele/ t' samen gesmolten ende gemengt.
Ist dat den hals cael en bloot van hanz is / stryct
de plaetse met een salve/ die g' maect is van ses oncen
honich/ ende vier oncen mastich t' samen ghesoden.

Ist dat den hals berdicheyt heeft/ so laet hem sorn-
mige daghen sonder trecken staen/ binnen de welcke
men sal de herde plaetse strycken met een salve ghe-
maect van Boter/ Olie/ Spick ende meuw was van
elc even vele t' samen ghemengt ende ghesmolten.

Ist dat den hals geswollen is/ maect een salve van
de wortel van Alant/ die veel gesoden is/ ende ghesoo-
ten met Werckens liefe/ Schapen/ oft Wocken ruet/
cauw honich/ wter oock/ ende nieu was/ ende strycke
daer mede den hals d'p mael saechts / smozghens/
snoenens ende t' sabonts.

Ist dat sy so mager is/ dat sy niet dan het vel ober
de brenders en schijnt te hebben/ so stooft hem de huyt
tegen den courts van den happe met wijn ende olie op
eenige warme plaetse/ oft inde Sonne/ daer na strect
hem met wijn-d'zessen ende Werckens liefe t' samen
gemengt in forme van salve.

Teghen de pijn in den buyck/ geeft hem Terisiel
oft Metridaet in wijn te d'ynken / daer nae doet hem
t' sanderbaechs smozghens laten onder de tonghe/
ende aen de muyl-gaten/ oft giet hem in eenen d'ranck/
ghesoden van Rupte ende Carnille/ seer cleyn ghepul-
veriseert/ ende laet hem staen rusten/ ten minsten seve
oft acht daghen tijts/ ghevendē hem seer luttel etens/
ende wel ghebeekt in den warmen stal staen. Wer-
oncen Termentijn/ met een luttel sout seer cleyn ge-
stooten/ ende wol t' samen gemengt/ is een seer sonder-
linghe remedie teghen dese siecke / ist dat ghy hem
die in forme van een Bolus/ oft pillen/ of d'ranck doet
instwilghen.

Ist dat

Is dat hy den aers berm bezozhen heeft/ so neemt hy onsen termentijn en laet hem die inden berm doen van eenen cleynen jongen die een arm lanck ende dunne heeft/ en seer wel van binnen daer mede supberen/ onderhoudende t' selve den tijdt van vier of vijf dagen: Verckens liefe sal oock goet zyn/ om in stede van Termentijn daer mede te smeyzen.

Teghen den buyckloop die hy cracht van eenighe crupden te eten/ oft ander dergelijcke dinghen die hert ontbertseren zyn/ soo sult ghy hem ten eersten twee oft dyp daghen houden sonder gras te eten/ binnen de welcke dat ghy hem sult booz leggen/ bladers van wilde Olijf-boom/ Weghebeze/ Peersteert/ ende somtijds besjen van Nachtschape: maer daer en tusschen en sult ghy hem niet vele te dyncken geben/ ja de meeste deel niet met allen/ oft houdt hem sommighe dagen sonder pet anders te eten/ dan bladers van jonghe Orega ende hof Aberone/ en dat hy alle dage niet meer dan twee schalen waters en dyncke/ daer inne dat jonghe scheuthens van Lauwer-bladers ghevepelt hebben.

Om hem den buyck weeck te maken/ neemt twee oncen Weplende een once Aloe opaticum/ stoot dese ende mengtse met laeuw water/ en gieten hen smozgens int lijf.

Is dat hy t'been heeft ghebozen/ om dat weder in te setten/ treckt oft laet hy u dienaers t'been behendich trecken met coorden wel rechte van bepden zijden/ ten eynde dat t'ghebozen been soude mogen weder ghelijck t'samenghebozcht ende in een ghevoecht wozen: dat ghedaen zijnde/ laet de coorden los gaen/ ende bint daer op vontomme werck dat nat gemaect is in een misture van wit van eperis/ Boltis van Armentis ende Dzakens bloet/ boozts bindet met een stroo sed vast dattet ghebozen been hem weder t'samen mach boeghen ende vereenighen: ober dit wintfel sult ghy ander werck legghen/ dat in wijn nat gemaect is/ om de zenuen te stercken. Waerom dat d'opperste ende onderste partje van t'ghebozen been niet en soude verharden oft eenighe quade dispositie crighen? sda wel deur het verbinden als vande beenbeucke/ soo wijst beode de partjen met een salve/ ghemaect van een once Termentijn ende soo heel botter en olte.

Is dattet been verwozghen oft wt de kote is/ stellet weder inne/ ende als ghy dat met verckens liefe gesmeert hebt/ bindet vast met een stroo.

Is dat de voet gheswollen is/ maect een plaester van Dier-bladers ende verckens liefe/ wel ghesoden ende t'samen ghemengt.

Is dat de voet ghecrompen oft verstijft is/ neemt wozele van Malwe/ ende witten Huenst/ laet die sieden in een goet deel waters/ stootse ende jaechse deur een sife/ ende by het deuce gedaene/ sult ghy doen een half pont verckens liefe/ ende dyp schalen stercken wijn/ laet die t'samen sieden/ tot dat de verckens liefe ghesmolten is: Dan sult ghy daer by doen Lijnfaet dat wel gebzoken is/ ende laten sieden tot dat den wijn verfoden is/ ende leght d'een hest van dese plaester op den voet/ daer op latende dyp daghen/ dan sult ghy de reste daer op legghen/ ende dyp ander daghen daer op laten.

Is dat hy den voet verstupeert heeft/ so siedet honich en verckens liefe in witten wijn/ leght dese plaester op den voet/ ende laetse dyp dagen daer op liggen.

Is dat de voet van eenen naghel/ oft gals/ oft boozte/ oft eenich ander dergelijck scherp dinc ghequet is/ so sijt den hozen vanden voet so na de quetsure alst moghelijck is/ dzyppet dan inde quetsure wel hiet Termentijn ende olie t'samen/ boozts plaestert den gheelen voet met honich ende ongesouten striep t'samen ghesmolten.

Is dat den hozen vanden voet ghebozen oft gdeschelfert is/ soo neemt honich/ nieu was/ en Termentijn van elck een once/ maect seer af een salve/ ende leght

die rontomme den hozen van den voet/ den tijdt van vijftien daghen. Dien tijt ober zijnde/ doet hy dese salve/ Aloe Hepaticum/ Honich van Hoosen/ en foelie Klupn/ van elck een half once/ oberdeckt daer mede dien gheheelen voet/ nae dat ghy hem met wijn daer hontigh in ghemengt is/ ghestoof hebt.

Is dat den hozen van den voet niet pfer of steen ghequest is/ sijdt daer in/ tot in het diepste van de wonde/ niet een Hoef-smits scheere/ ende dzypt daer in wel heet/ een salve/ die ghemaect is van oude Verckens-liesche/ ende Wocken-roet t'samen ghesmolten/ ende steekt daer in wicken van werck/ die in de selve salve nat ghemaclet zyn.

Als den hozen van den voet los woze/ soo moet men ten eersten die meesteren met de boozsepe salve/ die ghezupcht woze tegen de schelferinge van den hozen/ tot dat den hozen eenighsins weder vast is. Daer nae sult ghy up of ses dagen/ alle dage dyp mael den heelen voet stoben/ met wijn of azijn/ daer inne levende kalck ende honigh/ van elck seven oncen ghesoden hebben.

Teghen het bloet pissen/ geeft hem in Wegebeze/ sap/ niet seer goede olte/ daer naer neemt poeper van Wijnsteen ende Coloquinten/ gemengt in rooden wijn ende wit van eperis/ tselve hem deur eenen hozen ingietende. So ghy hem t'bloet pissen niet en stelt binnen vier en twintich uren/ hy salder afsterben.

Is dat den Os qualick kan pissen/ so sal men de ader van de blase slaen/ ende boozts eenen dyanck ingeben/ gemaect van honigh/ olte ende witten wijn t'samen ghesoden/ ende tselve dyp mozenstonden onderhouden/ ende acht daghen laten rusten.

Is dat hy den steen heeft in de roede/ wozept der Os ten eersten ter aerden/ doet de roede houden met tanghen/ ende een woepnich hooghet/ dan daer de steen licht/ ende opent de roede ter zijden/ om den steen upt te trecken: daer na geneest de wonde weder toe/ met Termentijn/ die vier mael met water van Peersteert is ghewasschen.

Is dat hy de steen in de blase heeft/ neemt twee oncen ghestooten Crithmon of Zeevenckel/ een half loot Gzoffelmaghels/ ander half biere deel loots Deyer/ laet dese dingen stooten/ ende ghebet hem in met laeuwen rooden wijn. Maer ist dat den steen/ als dat eenighe dagen onderhouden is gheveest/ niet upt komt/ soo moet hy uptghesueden wozen.

Is de roede verhit/ strijctse met een salve/ ghemaect van ghestooten wozele van witte Malwe ende versche boter/ twee mael sdaeghs.

Is den schouder wt het lit/ settet een weder in zijn plaetse/ ende bindet dan vast met spalcken.

Teghen de geswollen die onder de keele van den Os komen/ ende upt de verroute herffenen ballen/ so ruct dit gheswil af/ daer na deckt den kop met eenigh decksel/ ende wijst hem dickwils de gheheele keele met versche boter.

Indien t'ghemelte geswollen is/ opent terstont het geswil met een vliem of gloepende pfer/ om dattet bezozzen bloet soude mogen upt loopen: daer na so geeft hem eenighe krupden/ of mals hop te eten.

Is dat hy sweeren heeft onder de tonghe/ die seer gheswollen zyn/ opent die niet een gloepende pfer/ oft een seer scharpe vliem/ daer na wijstse met zout ende olie/ tot dat de quade humeur is upt ghelopen: ten laesten gheeft hem eenighe jonghe of malsche krupden om te eten.

Indien de tonge onder ghespieten is/ strijct hem dese klots twee mael des daegs/ met een salve van Aloë/ Foelie/ Klupn ende honigh van Hoosen gemaect ende wel t'samen ghemengt/ daer nae wascht die met wijn/ daer in dat Savie of ander dergelijcke dzoogen de krupden ghesoden hebben.

Is dat den Os zijnen appetijt heeft verlozen/ geeft hem in routwe eperis/ wel met honigh gheclopt/ ende menght zout onder zijn eten/ oft gheeft hem in zijner dyanck aendozen kleyn gestooten/ met wijn ende olte.

Ofsfoot bladers van Ruype/ Parepe/ Cype ende Sa-
die/ ende geeft hem die met wijn te dzycken.

Ist dat hy dupster gesicht heeft / soo blaest in d'oo-
ghe poeper van ghezoochde beenbers / supcker Can-
dys ende Caneel kleyn ghestooten.

Ist dat d'ooge is gel wullen/ leghter op een plaster/
gemaect van Terwe-meel/ gemengt met honigh/ of
water van honigh/ tot dat het is ghelyck een pap.

Teghen een witte schelle op d'ooge/ leghter op een
plaster/ genaect van Salgemme ende Mastyc kleyn
ghestooten/ met honigh t' samen ghemenght / tselve
dicht wils onderhouden.

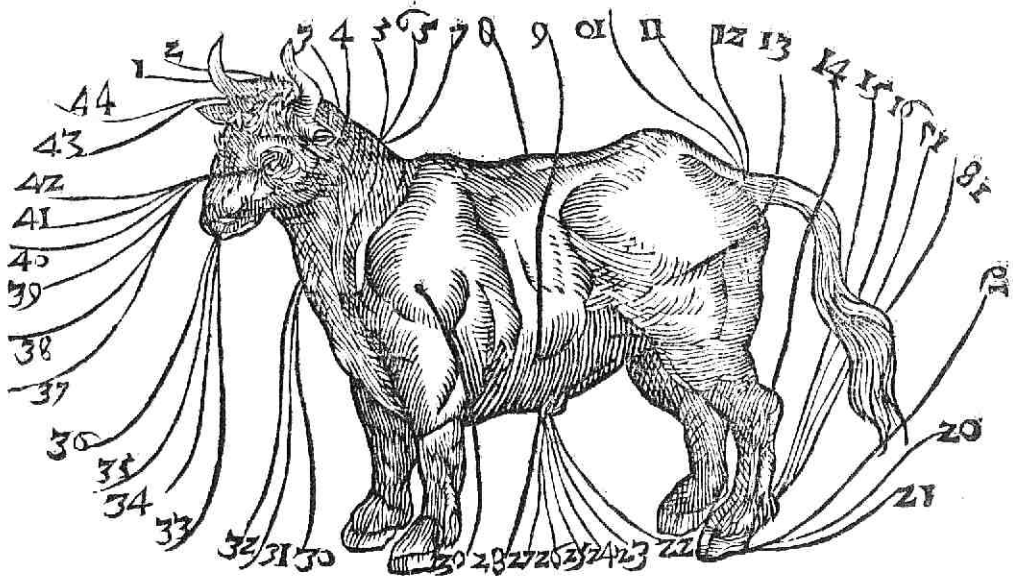
Ist dat hy een volwassen wazte heeft / op de schelle
der ooghen / slooft de plaetse met een galle / van wat
beeste dattet oock zy. Of dat beter is/ snij de wazte
af met een scheet / ofte laetse afnemen met eenen dzaet
leer sijf gebonden / daer na strijckt de plaetse met gal-
le/ Azijn ende Aloë t' samen ghesoden.

Teghen de loopende ooghen/ soo blaster in Tuchtie
ende Vitriol kleyn ghestooten.

Teghen de schelle / de welcke niet anders en is dan

overbloedige bochtigheyt/ die dooz groote koude/ of te
lange stille te houden/ op d'ooche van den Os groepet/
in de welcke een bochtigheyt is / die men waterigh
noemt/ op de welcke een glasachtige swint/ ende daer
op de Crystallinne: om die te genesen/ so neemt Terde-
weyl/ ende stootet seer langhe in eenen houten mortier /
het sap datter af komt strijckt wooghe mede. Maer
ist dat gh'p dit krupt niet kringhen en mooght/ neem
in stede van het selve besien of bladers van Weyl/ ende
maectster af een sap als vozen. Onderhout een van de-
se twee remedien/ den tijt van veel daghen smogghens
ende savonts / soo sal de schelle vergaen ende verteert
worden: wel is waer/ dat indien men wijn in plaetse
van water daer by dede/ dat sulcx epgender soude zyn/
ende beter te passe komen.

Tegen de Epiphore van der ooghen/ dat is als den
Os niet meer dan half ghesichte en heeft/ het zy in een
ofte beyde de ooghen / dat men bloedt trecke onder de
ooghe / het ghesichte sal beteren / maer men sal hem
eenparigh honigh in d'ooche dzyppen/ tot dat hy vols
komelijck is ghesesen.

Van den voorgaenden Os zijn de siekten afghetkent met de
navolgende numbers.

1	Horen ghebroken zijnde.	23	Den vuylen loop.
2	Horen vermoeyt zijnde.	24	Swillinghe in de blase.
3	Chefsvil in den hals.	25	Verstoptheyt in de blase.
4	Den hals ghequerst.	26	Steen in de roeye der blase.
5	Hayt afgevallen aent hals-stuck.	27	Steen in de blase selfs.
6	Herdigheyt in het hals-stuc.	28	Swillinge in de roeye der blasen.
7	Gefwil in het hals-stuc.	29	Schouderblat ontlet.
8	Het vel aen de ribben ghecleeft.	30	Ecchelen inghesliet hebbende.
9	Pyne in de buycken.	31	Squinantie.
10	Eenen darm ghequerst.	32	Verworgingen.
11	Loopinghe in den buyc.	33	Ghesvel int gehemeite vant bachuys.
12	Herdigheyt in den buyc.	34	Ghesvel int bachuys.
13	Aersbil ontluycet.	35	Quetsinghe der tonghen.
14	Ghebroken been.	36	Den apperyt verloren hebbende.
15	Ghesvil int been.	37	Wolcke in d'ooche.
16	Verherdinghe ende verstyvinge int been.	38	Ghesvil in d'ooche.
17	Voet verfluycet.	39	Witel op d'ooche.
18	Gevvicht op de voet gevallen, of anders verclint.	40	Wratte op d'ooche.
19	Horen van den voet ghebroken.	41	Loopende ooghen.
20	Horen van den voet ghecloven.	42	Schelle in d'ooche.
21	Horen van den voet afvallende.	43	Seeren aent hoofd.
22	Bloet-loopinghe.	44	Pynen int hoofd.

Tegen de dyppenbe ooghe dwelcke comt deur een eenparighe doch rickhept die witten herfenen daelt / so neemt een once myrre / syn weroocke / ende Saffraen van elck twee oncen / mengt dat t' samen ende byket in regen-water / maecthet af een medicyne om in dooghje te dyppen.

Teghen de krotse banden os / die ghy sult kernen deur zyn groote onruste ende bevinghe / ober alle het lichaem / duer de groote hure midden int voozhoof / ende ontrent de woxtel vande hoornen / ende aende oozen / aenden seer hesten mondt / ende zyn overbloedich swaerzu / by zyn luttel eten / ende lecken ende trecken vande seer dooghje tonghe / by de swarichept van doosoe / loopende ende de half gestooten ooghen / de mypl seer vort ende vol sebers / langhet ophalen van aeffem / nochtans met grooter pijn ende langhe tusschen spact / nochtans sonder te claghen ende dickwils te keeren. Op den eersten dach dat ghy die sieckte ghesware woort / laet hem dien ghesheelen dach vasten / t' sanderendags sult ghy hem nuchter onder den steert een wepnich bloets laten trecken : by daghen daer na sult ghy hem boeden met decoctie van Clissen met olie ende pekfel gemaect : emmers ghy sult hem die vooz alle ander groen oft vortte sprise dieben. sooda : ich als zyn die t' soppkens van Linsen ende ander jonge schuten / die ghy sult weten dat dit dier aenghevaem zyn. Wascht hem oock bymael soaechs den mondt met een sponse in azijn nae ghemaeckt / daer naer sult ghy hem bymael seer coutd water te dypcken geben / ende te grasse niet laten gaen vooz dat hem de coutse gheheel heeft verlaten.

Den hoest vanden ossen moet alsoo neerstich ghehandelt worden / als die vande peerden / en men mach die niet laten beroudeken oft langhe duren : want het biste is dat men metten eersten daer tegen is / daerom sult ghy hem een half maerken gersten meel nuchter geben / daer in dat een gheheel ep sonder schale sal ghevaen worden met eenen pot ghesoden wijn / tselve dueren hozen aft ander sins hem in gietende : oft neemt Ligraas / stootet en menger in warm water met boonen melck gheroost ende gheclontert / ende meel van Linsen / al samen wel onder een gemengt / ende geeft hem dat smozghens wel byoerch teten. Teghen den ouden hoest ist seer goet / dat men neme t' twee handvolen oude oft verlichs hysope / ende die sieckte gemeyn water / by sijn daer naer deur een sifte / en doeter dan styffel onder twee deelen / t' gheest dat der beesten in. Iken salder oock moghen water van hysope onder manghen / oft decoctie van Mandre ende hysope t' samen. Teghen het selve ghebeek is oock goet sap van Parepe seer wel wtgheperst / ende met olie van Olyben inghegheven : jae den hoest en soude soo berouder niet moghen wesen / by en soude deur de woxtels van Parepe seer wel gheswassen ende ghesuyvert / ende in decoctie ghegheven met terwe meel / verdoeben ende genesen worden. De selve cracht heeft oock het meel van Erben teten g'geben. oft met honich water vooz g'stel / als de beeste meest sebert.

Tegen alle pynen waer dat die inden lichaem ligt / ende die een oozfakke zyn dat de beste niet en gact rooch yet met zyn gemack en doet / soo stooft die plaetse / oft te syster plaesters op met decoctie van Camille / Melilote ende Lijnlaedt.

Tegen de pijn vanden hoofde / soo stoot loock met wijn / ende laet hem dat deur de neuse gaten in trecke. Daer nae stooft t' gheheel hoof met decoctie van Sabe bladers / Marielerne / Lavender / Awe / Lauwer bladers ende Note bladers in Wijn gesoden.

De quade schurfshept wordt genesen met Eynden smout in t' olie van Olyben ghemengt : oft neemt de galle van eenen Os / poper van levende Solfer / ende Myrre / Olie ende azijn met wat plump alupn / t' samen cleyn gewezben ende wel ghemengt.

Op de ghebleghen partjen sonder merckelicke oozfakke / oft dat by eenich accident toecomen zyn / is

seer goet gelept / poper van Galnoten cleyn ghestooten. Aufghelich is daer goet toe sap van Menooren / daer in dat soet vanden oven gemengt is.

Teghen de pijn vande laucken / neemt dyp oncen Spigheherst oft Clophome die herbet is / smilt die met de warmte vande byere / en wel heet zynde mengter onder gerste meel / en laet dat t' samen staen sieder t' Maek. er af een plaester / ende legghet wel heet op de laucken tot aende lendenen.

Teghen heet gheswil vande muscilen / soo wel wendige als inwendighe vande lendenen ende laucken / welke oozspont heeft duer ballen op herbe en steen acryge plaersen / ende niet en is sonder eenige bluttinghe / so maect dat den Os die gevallen heft. so haest als hp in de stal is / van de plaetse niet en gae / en scoofe de gequeste partie met kour water / daer nae sult ghy daer op gebuycken / versterckende salben en ceroueren die niet seer heet zyn. De tecken en vandit ghebeek zyn : dat de lendenen van byren hert woorden / de klooten opschoffen ende innewaerts trecken / so dat men se luttel si. t. ende de dgie niet wel en kan roeren / ende als hp ghelegen is / kan hp seer qualijk opstaen.

Als deur te seer groote koude van gearbept te hebben in besneude of verbysofen plaetsen / oft oock na dat gheboept is / of by soude dat de juncture van den voert sabonts niet wel en heeft ghestoof / geweest met pisse ende met mest verbonden / de hiele t' vel af gae / ende schijnt te wlien afgaen / ende upt der plaetsen beertrecken / ende een herhebenhept komt / die naemkens seerich woort / ende den Os int voozgen wee t' oet : dat moet men de partie niet een bleem wel toppen / en dan aen de geropte partien cleyn vier legzen / en boven daer op zalve van roosen met een defensijf van Syccat met de scroo verbonden ende omwonden. Alst quaet bleescht wt gevallen is / so moet men de plaetse wel warm stoben met pisse ende azijn / ende daer na een plaester daer op leggen / gemaect van Melilote oft oude Berckens liefe / uffschen de handen ghebyoken.

Alst dat de klooten van den Os gestwollen zyn deur wat oozfakke dattet ooz zyn / ghy sult die smozghens ende sabonts strycken met ongesouten berckens liefsche / oft sult die stoven met stercken azijn / daer in sijn krijt ende Ossen mest ghebyoken zyn. Men hout vooz een natuerlycke remedie / dat de galle van eenen Hont / de gheswollen klooten van de Ossen geneest / als men die dickwils daer mede wryft.

Eenen Os woort so wel als een Beert betobert / oft dooz yet ghegeten te hebben / oft dooz te treden ober een kruys van betobert scroo / oft een hafelaer roepken.

De tekenen daer af zyn dat hp dooze treurich / en niet soo dapper en is in zyn wercken / jae verdozende ende upt terende woort / ten zyn datter terstont remedie tegen ghebyoek woort : Daerom sult ghy hem ingeven Asphaltum / Solfer ende Bakelaer of Seneber besien / t' samen in warm water geweyct ende gebroken.

Zo haest als ghy siet dat eenen Os sieck is van waer zieckte dattet oock zyn / geeft hem dese purgatie in / ghemaeckt van Squille / Rhamus ende ghemeen zout te samen in water ghesoden / ende met den selven water laeu ingegeben : maer en geeft hem noch niet te eten of dzycken / vooz dat dese purgatie haer werck ghedaert heeft. Maer om hem t' ghehele jaer vooz zieckte te bewaren / soo geeft hem int beginfel van de Lente / Sommer / Herfst ende Winter / eenen djanc / gemaect van bladers van Cappors / Bingscrup en Eppes / ghestoten met water / latende t' selve eenen nacht staen rusten in eenen pot / ende dyp moorgen stonden achter een dat onderhondenbe.

De Buffels oft wilde Ossen / dienen beter om de byacht-waghens te trecken / dan in den Bloech : want sy en zyn nimmermeer so dyp noch soo stuf. De haes die van het melck van de wafkens van de Buffels ontrent ghemaeckt is / die heeft eenen lammen smaecke / maer als hp in schyben gesneden / in de pauze geroost woort / dan is hp goet van smaeke.

Offen diemen wil houden om bet te maerken/ ende bercoopen/en sullen maer somt yts inde weke trecken ende dat alst goet weder is en in een goede sapsoen/ daer en boven in soete eerde/ ende en sullen niet dan cleyn lasten draghen om hun te oeffenen: oock en sullen zy niet eten dan gerste/ hop ende gras/ ende somt yts wijn-gaertranerckens ende ander scheuten die sy geerne eten. Oock soo sal den Os die booz de noene ghetrocken heeft/ na den noene rusten.

Als nu de Hoebenaer sal mercken dat den Os die hy tot arbeyden ghebruyckt heeft / niet meer en sal comen trecken / soo sal hy hem wat yts houden sonder wercken / en bet maerken: daer naer staen ende int sout legghen / tot doetsel van sijn hupsghesin: Hy sal oock by de selve middel het marck ende de galle vanden Os bewaren / om die te besighen alst noot sal zyn. Want het marck vanden Os is seer goet om de herde ende wierachtighe gheswillen te rijpen ende mozwe te maken. De galle van den Os/ ende noch beter die vanden stier/ gheneest volcomelijck / als hy met parepe sap is ghemengt/ desweeringhen aent fondament. Maer inde oore ghedruyt/ so gheneest sy het ruypen der ooren. Ende rondomme de nabel vande jonghe kinderen ghestrecken/ doet de wozmen sterben. Het honich ghemengt is een sonderlinge remedie teghen de squivantie / Maer met Seete sap ghemengt/ ende deur de neuse op ghehaelt/ helpt sy de ghene die inde pijn vande vallende sieckte zyn. Maer boven al so dientse om het koper ende eertwerck een geelachtige berwe te gheben. De selve op saet ghestort oft bespoyt/ is een oozsaecke dat de vuzchten vande mupsen niet en wozden ghegeten.

Men vint somtijds inde galle vanden Os eenen geelen steen soo groot als een ey / de welke niet wijn inghegheben een sonderlinghe hulpe is teghen den steen/ ende gheelsucht. De selve inde neuse ghesteken / maerck ghesichte claerder / ende beneemt de fluxien die op booghe vallen.

Oock moghen de Landtlieden groote hulpe hebben van het mest van Orien ende Kroepen / want het gheest de stercken vande bien: het verbyst de opblainghen ende alle soozten dan gheswil. Het doet oock vergaen de pijn vande Sciatica: ende met Azyn ghemengt / soo verminderet seer de sweeringhen aenden Hals ende kele. Het vertoert oock de watersuchrighe humeuren: ende in een panne ghefrupt met canulle bloemen/ melilote ende bzaemen/ ghenset de swillinghen vande mannelijcheit / ende bynght de clooten weder in hun natuerlijcke proportie.

Van den Verckens-herder.

CAP. XXIV.

Onder alle de beesten diemen opvoet/ is het Vercken t'ontydichste/ buyfste ende schadelijckste beeste nochtans seer begheert om de soetichheyt van zyn vleesch/ alst noch supcht ende ionck is/ ende om te souden/ het speck/ de huyt ende de bofstels.

Daeromme moet op een groote hoeve ghelijck wy hier booz houden/ erpzelijck eenen man zyn / om te regheren ende te stouwen te velde waerts/ die alst t gdt is weet te bezogghen zyn cubde/ ende repnelijck alleene te stellen de bjaedt-verckens die niet meer en supghen ende oock de sochs met haer clepne verckens die ghesekent zyn in een perck oft cot alleene. De Beren sal hy stellen by de bjaet-verckens die niet meer en supghen/ ende de siecke op een besonder plaetse. Van versich stroo ende dickwils vernieuw / wozdense also bet als van eten: men moet oock bezogghen dat haer backen altyt schoon zyn: ende teghen dat quaet weder is sal de Verckens-herder hem woosien baneen goet deel eekels / buerken nootkens / verrot frupt/ oft han eenich rontfaet: oft by ghebricke van dien / van gerste ghewepckt met semelen/ met coolen oft ghesoden rapen oft groote ende dicke radijsen/ om haer dan teten te gheben. Ende dat de Hoebenerse alle daghe als sy

witten velde comen gereet heeft/ eenige warme lecherie/ gelijck claer melck / wep van kase met semelen gemengt/ en water/ dyp of vier wallekens t' samen gesonden: want behalven dat dit verwachten hun sal doen wederkeeren nae de hoeve / sonder hier en daer witer wech te loopen/ als de Verckens-herder die sal willet weder na hups bzingen: so sal ooc dit eten hun verwarde coudde spijse die sy den gheheelen dach int belt sullex gegeten hebben/ en sullen ooc t' snachts te beter slapen/ ende min sieck werden. Maer boven al sal sy toetsien dat haer spijse niet rouw en zy noch te seer ghebruyckt / op dat se den loop niet en crighen. Dat den bloer oft t'plabeytsel van haren stal alle maenden vernieuw werde van duffant oft van ander sandt om daer in te houden haer pijsse: want dese beesten / hoe wel dat se buyf zyn ende geerne in t' slyck wentelen/ nochtans wozden sy better in een kot/ dat wel reyn ende supber is.

Ende om dat den stanch/ die dese beeste in een besotten plaetse maerck / hem gheen oozsaecke en sy van eenigher hande sieckte te crighen in zyn cot / principelijck alster vele by een zyn/ soo sal de deure van het cot van sterckie houten ghemaect zyn / die wyt van een staen / om dat den stanch soude moghen upt blieghen/ ende een goede locht daer inne comen / maer de deure moet beneden vast aende cassije comen / om dat se die niet den muple niet en souden ophiffen upt de groombels / want dese beeste is noode ghesloten / ende woect in stucken al wat hen let upt te comen.

De Verckens die ghy mesten wilt / sullen altyds ghesloten staen in een besonder cot/ ende gheen upt sien hebben noch licht/ dan deur de deure als men daer in sal comen om hen t' eten te geben. Syn behoeben so veel moepte niet als d'ander/ noch soo veel bezogghens/ dair hun cot schoon te maken / ende te sien/ dat men se goet doetsel ghebe/ tot dat se bet ghewozden zyn/ want hare dan boozs/ soo schiet hen altyt cost ober/ ende en sullen oock van een plaetse niet vergaen / al oft sy warer sonder eenich gheboelen ende machteleos om haer te verroeren: in boeghen dat altemets de mupsen nesten op haren rugge sonder dat zijt gheboelen/ soo dat men dickwils Verckens ghevonden heeft/ die anderhalven voet dicke gespeck waten.

Ghy en behoeft maer thien Beeren tot hondert sochs/ ende also na advenant: De reste soo wel mannekens als wyfakens sult ghy doen lubben ende sunder na dat sy een jaer oft ten minsten ses maanden oud zyn: hoe wel datter booz sekerste is als sy beginnen heet te wozden. Ghy en sult ghemepulijc een soch niet laten boeden ober de achstien bjaet verckens / die reste sult ghy bercoopen als sy acht oft thien daghen oud zyn / ende een jaer daer nae soo sult ghy biedoer lubben / ende laetse dan te velde loopen. Doozuwe beeren sult ghy houden die t' hooft cozt en bjeedt hebben / den mupl opwaerts gaende/ en van burten lanc/ die oock bjeet ende grof van bozt zyn/ bjeet van schouders/ cozt van voeten/ ende groot van bgien/ ende aent gaende boozs de reste / de cozste / groffte ende biercanste/ ende vollybichste wit oft swart van happe/ ende seer gheboystelt op den rugghe/ maer booz u soch sult ghy houden de lancyste/ met eenen hangenden buyck/ bjeet van billen ende upt ghestrecte ribben / wit van happe/ cleyn van hoofde/ ende cozt van beenen: dander sult ghy ophouden om t' eten. En laet u soch niet bespyngghen/ sy en sy meer dan een jaer out / ende dat de beer zy dyp oft vier jaren ondt / want nae de vijf Jaeren/ soo moeten hem lubben om bet te maken. Dertijt van te doen bespyngghen/ het sy om jongen te hebben / oft om bet te maerken / sal zyn van t' wassende quartier van der Mane tot de volle Mane: want nae de volle Mane en ist niet goet / niet meer dan het er is in t' bjeckende quartier / ende dat van Lichtmisse af tot half Meerte / oft cozts daer naer om dat u jonche Verckens souden in Junius / Julius ende Dogstmaendt beginnen sterck te wozden / ende in Septembrye moghen van de moeder loopen: want de

Winter

Winter bzaet-verckens zijn seer quaet op te bzingen/ ende so natuerlick niet als d'ander: want dese beesten zijn van de hupberachtichste die daer zijn / waerom dat men hen te veel plaetsen de stallen met leem met- sen ende beset / hoe wel datter goet gertels ghenoech is van steen/ kalk / zandt ende plaetsen. Siet oock wel toe dat de Wey niet en gaet met de Sochs die vol zyn/ want hy soude die bpten/ ende hen jongen booz den tyt doen werpen. Dese beesten zijn seer gullich / ende en konnen geen honger verdragen / ende sonderlinghe de Sochs/ die booz sulcken noot altemets ghegeten hebben haer eygen jongen ende oock anderen / jae oock de jonge kinderen in de wiege: daerom moet men toesien dat haer back nemmermeer poelen sp.

Men sijtse om wel vet te maken/ int bzecken van der Manen/ int beguise van de Lente / of int vallen van de isoderen / met een getempert weder. Ist dat ghy die laet sijnden als sp kleyn zyn / so sal het vleesch te beter wesen/maer sp en groepen so wel niet: maer doet ghyt als sp grootachtich zijn / soo groepen sp beter / maer het vleesch en is soo goet niet: daerom sal men die sijnden van biere tot ses maenden / of tot een jaer. Sp zyn oock veel siekten subiect/ ende men siet oft het vercken siec is/ alst zijn oogen seer laet hangen/ ende dat het trager ende swaerder is / dant ghewoone is te wesen/ of alst geenen appetijt en heeft. Maer om aldersekerst te wesen / ist datter geen vande boozse- de rekenen en blijcken/soo reekt hem upt een hant vol hozfels tegen den was van den happe op den rugghe: ende ist dat dien reyn ende wit zijn aende woxtel/ so ist gesont ende wel te passe / maer zijn die bebloet oft andersins gepleekt/ soo ist sieck. Het is principaelich sub- ject der lasterlyen booz zijn gullicheit ende vupt eten/ daerom ist dat men die besiet op de tonghe ende achter de oogen / of men die ter merckte te coopen bzinghet/ ende op de Aar-mercken van de groote steden. Ende ick ghelooue oock / dat daerom onse ouderz die ghe- m-pullich niet en pleghen te eten.

Seer qualijk woxt dese sieckte ghenesen/ nochtrans salt daer af eenichsins bewaert zyn / ist dat zijnen stal alle dage gherepichte woxt/ ende oock dat men't laet gaen wandelen lanc de velden in een open locht: oft dat men't die wils doet wentelen ende baden in gesou- ten water oft zee water: Ist dat men onder zijn eten gestooten bakelaer mengt/ ende ooc t'eten geest marck van uytgeperste dzyppen / met semelen en heeft dech genemngt. Nu zyn der oop seker tekenen om te kennen de melachtheit van een Verckē Ist dat men onder zijn tonge siet clepne swertachtige pupstiens: oft dat het op zyn achterste beenen niet en can gestaen: oft dat de uytget rocke hozfels van den rugghe / de woxtels bloe- dich zyn. Ende oock om datter Vercken mits zijn vuplicheit meestendeel eenich gebreec heeft tusschen bel ende vleesch/ hoe gesont dat tet oock is/ soo is berec dat mest stroo gebant woxt/ ma dat gedoodt is/ dan ge- schout met siekende water. Want het vier treckt veel lichter nae hem dan het heet water / t'ghene dat tuf- schen bel ende vleesch mach zyn.

Het is ooc seer genepecht tot pijnne ende gheswil van- der milten/ ende de pestz/ de welke dooz de ongesont- heit des lochts / eer dat op een vupl besmet lichaem/ dat vuple ende quade spijse etet/ dan op een ander.

Tegen de walginge van de spijse/ soo laet men ghe- sloten staen vasten eenen dach ende nacht in een don- ker plaets/ om datter berteren soude de oberbloedige humeuren/ ende weder soude crigen zynen appetijt.

Tegen de coylse woxtet gheslaeten op den steert. Maer teghen de catarren ende gheswil van den hals/ oft al men suspicie heeft van lasterlye/ soo woxtet ghe- laeten onder de tonghe.

Tegen de pijnne ende t'gheswil/ dat hem aencomt in den frupdt- tyt alst seer wel gheswaffchen is/ ende dat het zynen vupck vol etet van berrot frupt/ so doet men hem eten oude Cappers / wel gheswepcht onder zijn spoelinghe ende water/ ende oock seer veel cooley/ soo

wel roode als ander/ ende men maect hem eenen eet- back van Camerisch.

Teghen de sweeren ende geswilen in den Hals/ soo woxt men't met sout ende niet meel van supber ter- we onder een ghemenngt.

Ist dat het Wilsaem geten heeft/ so gaest men hem te dzycken een derotie van Wilde Concumers seer laetw/ om te doen overgheven.

Maer principaelijk moet men den Verckens wel te dzycken geben in de honts- daghen / ende op ander seer heere daghen/ ende laten woeteren ende wendelen alsoo seer alst wil/ want het soude sterben van doxt.

Dooyts soo sal die goede hupf- houtwende man / be- halven dat hy voetsel booz hem ende zijn hupsgesmal hebben van het Vercken/ dat in zout is gelept/ noch de Verckens liefe vergaderen / om de assen te smeppen van zyn wagens- carren ende ploegen. Soc so sal het goet hupf- wyf haer profijt daer mede doen/ teghen de siekten van haer volck/ mits dat sonderlinghe goet is om alle apostemien te doen uytbzecken/ alst met deef- sem ghemengt is/ ende oock om de cackhielen te gene- sen / als men poeper van Galnoten ende asschen van gerste meel daer onder gemengt.

Daer is een oute sycker- woxt/ dat aen een Verck- ken niet quaet en is/ van de stont/ maer d'eyperantie leert contrarie: want Verckens stont ghesruyt met wat versche boter / ende soo veel bloedich speersel valt den ghenen die seer veel bloedts spoutwet / ende van den patient gheren/ selst ende stopt terstont het bloet- spoutwen.

Du valter noch te spreken/ hoemen Vercken vleesch sal moeten zouten. Alle beesten/ ende sonderlinghe het Vercken dat men slaet om te eten/ moet nietter men- we Mane / of met den wassenden quartier gheslagen worden. Want ist dat ghy dat slaet metten afgaen van der Manen/ so sult ghy te langer toeven van te souden/ ende meer vper ende tijt van doen hebben om te ste- den / waer deur dat oock een woxt of saurisse het vie- rende cruyt almen die laet siecken. Daerom ist ooc dat een goet hupfman dese beesten selven soopt om op te bzinghen/ ten zy dat hy verskert is/ dat se niet de wassende Mane gebarchelt zijn / want andersins en groepen die niet seer/ oock en heeft t'vleesch zyn volle ghewichte niet als sp gheslaghen zyn. Daerom sult ghy het Vercken doen slaen metten wassen van der Mane/ ende en latet daerchis eer dat het ghedoot woxt niet dzycken/ om dat het vleesch te drooger soude zyn: Want ist dat het dzyckt/ so sal de pekete meer vocht- richedits hebben: jae dat meer is/ het vleesch sal te vter wesen / ist dat eenen halven dach sonder eten heeft geweest/ eer dat het gedoodt woxt. Alst nu half hongereich en doxtich gheslaghen is / hoe ghy meer beenderen sult uptnemen/ hoe beter / want dat doet de pekete langher goet blijven sonder verdraben. Daer nae houtwet vleesch in stucken/ ende legghet in de stan- de / makende soo veel laghen van sout als van vleesch/ deen op den anderen. Ende als de stande sal by- cans vol zijn / dan sult ghy die woxts met sout op vullen / ende niet swaer ghewichte al neder d'ouwen. Sommige doen dese stucken ende tsout in eenen sack/ die op beyden zyden open is / ende wzyden t'famen / om dat over al zijn sout soude nemen / ende leggheng van neben een in de stande/ bestroepende elke lage met sout. In sommighe Landen en woxtet Vercken in gheen stucken aldus gheshoutwen/ om zijn sout te doers ontfanghen / noch men legghet oock in gheen pekete in ghesloten standen/ maer naedattet geslagen is/ soo deplen zijt in twee helften/ ende souden die also ghesel- doende tsout daer in dzycken met een stuck houtts/ ghelijck een halbe Cplinder. Welcke niet en ghe- schiet op een repse/ noch op eenen dach/ maer in twee oft dyp repsen / ende by spatie van twee oft dyp da- gen: Daer nae woxtet aende balcken oft aen haec- ken die in het welffel ghemets zyn ghehangen / ende alsoo is dit Speck veel harder ende smaackelijcker /

ende hoe wel dat het niet lange houden / ende overjarich te worden geel wort / so oft nochtans beter also ghesouten ende bewaert / als men dat wil seer goedt hebben / van op de voorgesde maniere.

Van den Schaep-herder.

CAP. XXV.

Ist dat het beste pofijt van der Doeben komt / vande Beesten te houden ende te voeden / t welcke ghedaen wort met den overschot / dat de Hupsman spaert van zijn voeragien / sifringen en andere dingen / die anders niet en kosten / van de moepte van te bergaderen ende op te kluyten / so mach ick wel seggen / dattet beste ende pofjtgelyckste is op een Doeve Schapen te houden.

Het is wel waer dat men sorghe moet draghen om die te bewaren van koude / van sweeringhen / van't bloet ende van andere inconvenientien / de welke terstont van d'een Beest op d'ander komen / ende oock de moepte hebben van te bewaren int veldt ende aen de kribbes : maer wat pofijt treckt oock de Doevenaer van dese Beesten ? Want behalven het mest dat sy maken / d'welck alle ander in de velden te boven gaet dooz zijn groote substantie / kracht ende vernieuwinge dattet der aerden geeft : soo gheven sy noch veel meer ander pofjiten / gelyck van de wolle / daer de lakenen / bilten / bonetten / ende veel meer andere dinghen af ghemaeckt worden : van hun bachten / daer t'parlement oft leer af ghemaeckt wordt : van t'melck daer men de kafen af maect die seer excellent zijn / ende met den kortsten gheseyt van het vleesch / d'welck soo excellent is van hem selven / dat het eenparich eten van dien / nimmermeer en vervelt / maer altyds eben lieflick is om te eten. Van de welke men oock mach segghen / dat indien dese beeste soo selden te coop ware / als eenich benoosten / haer vleesch soude boven alle wildtjaecht gheacht ende begheert worden. Daeromme en sal niemant wonder gheben / noch vzeemt schijnen / ist dat wy den Wader des Hups gestus leeren / dat hy boven alle dinghen neersich ende sochbuldich zy dooz zijn schapen / meer dan dooz ander beesten oft bee / ende dat hy sorghe draghe / dat zijnen schaep-stal wel ghesloopt ende gedeckt zy inde Winter / ende eenen schaep-herder hebben van goeden aerde / neersich int tellen / ende geschicht tot veel eertlike dingen : Aldus dan metten cozsten gesept / so behoefmen wel sochbuldich ende doozsichtich te wesen / om te kiesien eenen goeden Schaep-herder.

Hi sal de goede Hupsman / om te hebben een fraeye ruddy schapen / ongeschozen schapen coopen / die noch graeuw / noch gespikkelde wolle en hebben / om d'onsekerheyt van de verwe. Doozts sal hy als onburchbaer wederlegghen de ghene / die meer dan d'z jaeren out zijn / ende kiesien die van twee jaeren / die groot van lichaem zijn / lanc van halse / lanc van wolle die zindachtich / sijn ende blinkende is / groot van bucke ende met wolle bedeckt / groot van mammen / groot van oogen / met langhe beenen / ende eenen langhen steert. Hy sal oock den Ram seer paffen / die hooge ende lanc van lichaem is / den buck groot / ende met wolle bedekt heeft / den steert lanc ende dick van bliese / t'voorzhoofst bzeedt ende dick van happe / de ooghen sweert / rondtomme met veel wolle beleet / groot van cullen / bzeedt van senbenen / met groote oogen / die met wolle bedeckt zijn / t'gheheele blies van een coleur / ende met veeldelepe. Wel ghesojnt / nochtans clepne ghebzaepe ende omme ghedzaepe lieber van rechte ende open. De tonghe ende het gehemelte geheel wit / om dat de lammerkens / die hy sal genereren / t'blies gheheel wit souden hebben / want indien zijn tonghe gheheel swert / oft d'onderste van de tonge swert gepleekt ware / soo soude / niet teghen staende dat hy wit van lollse ware / het blies vande lammers / die hy genereren sal / ghepleekt zijn / graeuw oft swert / ende daer beurt min geacht / ende van clepnder pofjt. Hoe wel

oock dat den Ram niet dooznen dit quaet heeft / de hy hem selven upt ter naturen ghewapent gheboelende / niet en soecht dan te vechten / ende veel heeter is nae de Open / de selve te seer quellende / nochtans is hy beter dan die gheen dooznen en heeft. Want soo hy hem sonder wapenen gevoelt / soo en is hy so dapper niet om te vechten / ende min heet. Oock plegghen de Herders de hute en caserje van eenen Wack oft Raans die te dertel is / te beteren met een styf vanden vol punten van nagels teghen sijn hoorzhoofte te hanghen / want dat verbiedt hem te toren ende te tuckelbollez tegen malcanderen / midts dat sy niet tozt en hun selven queten : oft men verbroozt hem dooznen vast hy de oogen / ghelijck sommighe Herders doen.

Den schaep-stal sal op t'hoochste van den vyndhof gestelt werden / recht teghen het Zuyden / om dat hy doozgher soude wesen / ende ghesonder locht hebben / de welke so langh sal zijn / dat zijn schapen daer moeghen staen / sonder malcanderen te berducken ende contomme de kribben maken om upt te eten / geheel leech. Tusschen de schapen en het dack / sal eenen seker wesen / om dat de schapen in de Winter warmer souden staen / en dat de sneeu die dooz de rinchelen bringt / op hun blies niet vallen en soude / ende dooz de warmte smeltende / niet en sincke tot op de happe / ende die gheheel verroude. De Schaep-stal sal gheghelghe zy met raffie-steen / af hanghende na den vyndhof ende mest-poel / op dat de pisse soude moeghen afspren. Want dit ghedierte / hoe wel dat het seer wel ghelees is / en kan gheen koude verdragen / soe in de Somers gheen hitte : Daerom moet men maken een langhen stal / die seer leech ende redelick bzeet is. De kribben sullen staen / ontrent anderhalven voet hooghe van den vloer / met veel hooghe rechte peertsen / dirichte gancich hy een teghen de seide kribben ghebonden om te boletten / datse op d'ander zyde van de kribben niet en souden loopen.

De Schaep-herder sal zijn kribben ende schutfels / van hozen repn houden / de welke hy so vast sal stelen / datse niet vallen en kunnen / ende dat de Rammer niet over en loopen hy de Open / noch de Lammer s hy de sterke Schapen : Hy sal sozge dragen om de Open te laten bespyngghen van dat sy twee jaeren out sijn tot de seiden / want het seer se over zijnde / beginnen sy op te houden ende te bezooogghen. Oock een Ope / die dooz de twee jaeren bespyngghen is / bzinght onsterke vruchten bozdt / maer ist dat sy dooz de twee jaeren dzaecht / men sal de Lammer s vercoopen. De Ram dient om de Open te bespyngghen / van d'z tot acht jaeren / ende eenen Ram is ghenoech om vyfich Open vol te maken. Den bequaemsten endt om de Open te laten bespyngghen / is de Maent van November / om dat de Ove / die haer jongen vijf maanden dzaecht / te de Lentre haer Lammer s soude gheben / want van sal sy de krupden vanden / die eerst beginnen te bloepen / ende s'abonts t'hups komen met volle mammen / die ghenoech sullen zijn / om haer Lammerkens te voeden / de welke teghen Daerhen / als men die den vleesch-houtwers sal moeten vercoopen / seer schoon sullen zijn. Doozts sal men de Open / sommige dagen eer men die laet bespyngghen / soude water te dymcken gheben / want sy sal dan te beter onthouden / ende den Ram sal te bieriger zyn. Maer als d' Ove sal vol zijn / en moet men gheen meer gheben / want sy soude misvallen. Ist dat den Doevenaer wel weet / dat zyn Open veel Rammen bozt bzingghen / so sal hy gae staen / alst dzoogh weder is / ende dat de Doorden wint waepet / dat hy zijn Schapen laet weyden / treckende sterck teghen den selven wint / ende van de Open laten bespyngghen. Maer wil hy Open hebben / soo sal hy die tegen het Zuyden doen weyden / en alsoo laten bespyngghen.

Als de Ope arbident sal om te lammen / van sal de Schaepherder / arbident noot is / sozge dragen / om haer te helpen / treckende wt de moeder / de vrucht onghesghent / ist dat die overdwers komt / ofte niet wel upt komen

formen kan. Want de Ope arbept in het lammen ge-lyck de vrouwe int baren. Alst Lam upt is/dan moe- set opgenomen ende recht ghehouden zijn/daer na aen de manne van de Ope gehouden worden/ om dattet de moeder soude beginnen te supghen/ nochtans niet eer/ hoog datje een wepnich van haer eerste melch is ghetrocken/ 'twelche den Lam soude moghen hude- ren. Daer nae sal by de moeder de twee eerste dagen gestoten staen/ om dat spr soude moghen warm hou- den/ende dat het de moeder soude leeren kennen. Daer en tusschen moet men wel sozge dzagen/ om de moeder niet 'beste hopy te boeden dat men mach hebben/ met een wepnich semelen ende soudt daer onder/ende alsoo dyp of vier dagen seer wel in den stal gestoten houden/ sonder te laten upt gaen/ ende gheven haer lauachtich water te dypicken/ daer een wepnich meel van Piers ende sout in is. Daer so haest als het Lam haer sal beginnen te kennen/ dan sal men haer mogen laten te wete gaen/ende het Lam in eenen stal warm en don- ker ghehouden worden/ tot dat het begint dertel te woz- den/ ende dan sal smozgens en savonts mogen wte- laten worden/ om de moeder te supghen/ als sy te bel- de gaet of weder heert: Ende als het wat stercker sal zijn/ sal men in zynen stal semelen geben/ oft seer goet ende kleyn hopy/ om te moghen eten terwijlen dat de Open te velde zijn.

De wijse Schaepherder en sal om zyn kudde vol te maken/ gheen houden/ dan de groefste/ volghwighste ende stercke Lammers/ en die de koude van de Win- ter lichtelijck mogen verdzaghen. De reste sal hy nae de stadt senden om te vercoopen. Hy salder altyt een goet deel houden/om te bullen de plaetse van de ghene die souden moghen sterben of sieck worden/ ende gae staen dat zyn kudde altyt oneffen zy in getal/ om dat in ouden tijden altyt is ghemerckd gheweest/ dat het oneffen getal geluckigh is/ ende een verhozgen kracht ende perfectie heeft/ van eenen natuerlijcken boozde- ganch tot alle goet: Daer om hout men booz seker/ dat de kudde/ die onghelijck van ghetal is/ veel ghe- sonder ende ghebuerigher bewaert wozt/ dan de gene die effen is.

De verstandige Schaepherder sal zyn Lammers niet lubben/ booz datse bys of ses maenden oude zijn/ om het welke te doen/ so sal hy ghyppcken de midde- len/ die wy int lubben der Calvers verclaert hebben. In de Winter sal hy die voeren met de beste schooken die hy in de Schuere heeft/ ende sal hun oberbliffels dickwils by een vergaderen/ die namaels sullen goedt zijn/om de hoepen ende herden te stroepen.

By ghebruyck van schooken / sal hy die moghen bee- ren met blavers van Dighen oft van Effchen/die men alst tijt is/ sal bergaert hebben/oft niet toe maet van hopy: De Cptus is hun seer goet/ waerd dat hy in dese koude landen mocht ghehouden werden/ die van de Cepten seer begheert wozt/ mits datse daer booz veel melchs krijgen. Inghelijck is oock de vitsen/ maer het froo vant cont en plat zaet sal hun van noo- de wesen/als sp anders niet en sullen moghen hebben/ ende dat alle het ander boeder opgheten sal zijn.

Mengaende den tijdt/ om die te velde te leyden/ men sal in de Winter/ Herfft ende Lente/ die smozgens in den stal houden/ ende niet te velde leyden booz dat de Sonne den rijm heeft wech ghenomen/ want indien tijt krijgen se fluxien en swarichept van hoofde/ ende den loop booz het eten van berijnde oft verhozen gras: Daer inde Sommer sal hy metten opganch der Sonne zyn kudde te velde leyden/ ende niet de hoelce/ als het jonck gras met den bouw bedeckt is. In den middach sal hy soecken de valepen of eenighelommer- achtighe plaetsen/ om zyn Schapen te bewaren booz de barnende hitte van de Sonne. Daer om dat dese beeste seer teer is van hoofde/ ende groot letsel ont- vanght van de Sonne/soo sal hy in de Sonne ghebue- rende de groote hitte wel sozge dzagen/ om te weten wanneer de hondsdagen beginnen/om dat hy booz den

noene zyn kudde soude moghen West-waert leyden/ ende naer noene Oost-waert: want daer is veel aen ghelegen/dat de hoofden van de wepdende Schapen/ contrarie de Sonne ghekeert zijn/ die int beginsel der hondsdagen dese beeste dickwils hinderlijck is.

Alst hout ende nat weder is/ ghelijck in de Winter ende Lente/ sal hy die maer eens daegs wateren/ende in de Sommer twee maels/ te weten vier uren nae der Sonnen opganch/ en tegen abont/als de hitte over is.

Als hy te velde leydet/ soo sal hy vozen gaer/ om te beletten dat sy niet en gaen op velden/ daer het gras quaet ende sozghelijck is/ sonderlinghe op velden daer noch water op staet/ of booz enen stach-regghen ende ongheweerten noch nat staen/ want sy souden sonder twyfel eer veertich daghen sieck worden/ ende vrent eentige hulpe sterben moeten. Hy sal oock liever witte Honden houden om zyn kudde te volgen/ dan andere/ iae hy selve sal wit gheleert zijn/ om dat de Schapen upt der natueren soo bezyest zijn/dat sy/ soo haest als sy eenighe beesten sien van ander hopy/ terstont byese hebben/dar het een Wolf is om hun te ver vinden. De Honden moeten oock eenen pferen hals-bant hebben/ vol scherpe punten/om datse te stouter tegen den Wolf souden bechten/ ende dat hun de Wolf de keele niet en soude af bgen. Indien ghebernt/ dat zyn Schapen verstroyt zijn/ sal hy/ om die weder te berg ren/ende hy en te vangen/ ofte om te hoeden wozt/ gade/ rse- pen ende schupfelen/ met zynder schap-steel dzygen- de/ oft zynen Hondt/ die hy daer op sal gheleert heb- ben/daer op hiffen/maer hy en salder niet na wozen/ noch verre van hun gaen/ noch oock ligghen of sitten: Hy sal hun oock twee sozzen van gheroep ghe woon maken/ een lustich ende luyde/ om die vozys te doen gaen/ende een ander om te roepen/ op dat sy dese twee verscheden gheroeppen hozende/ doen souden/ ghene dat hun by elck van dien bevolen wozt. Ist dat hy niet boozt en gaet/ soo moet hy over epude staen/om dat hy als een hooghe wachter soude zijn/ over syne kudde/ende niet en soude de Schapen die traegst gaen/ ende vol zijn/ van den anderen late schepden/oft de ge- ne die gelamt hebben/ en licht zijn int loopen/ niet en souden van dieben of eenighe beesten genomen worden/ terwijlen dat de Schaepherder staet en dzoomt. Hy behoort se oock somtijts int wepden te verbliden/ ofte met singhen oft niet te spelen op de luyte: Want de Schapen sullen te gieriger eten/ ende so seer met ver- stroepen/ ende hem te beter gehooszaem zijn.

Hy en sal die niet leyden/ dan op ackers ofte velden die byake ligghen/ aen herbelkens die groen staen/ in oppgaende bosschen/ ofte oock in beemden die nat noch bocht zijn/ maer nimmermeer in boeck-landt/ oft in bosschen/ noch oock op plaetsen/ daer dooznen/ kliffen ende Distels zyn/want dat maerckse schurft/ende be- derft de wolle. Daer en is oock gheen soo goeden wepe/ noch van soo goet voedsel/ dat met lanchteyt van tijt/ende eenparich ghebruyck/ de beesten niet en verveelt/ ten zy dat de boozsente herder daer in ver- sie/ niet zout te menghen onder hun voeringhe/oft op eenen bloet met pekels oft vuyt bek van olpe/ besproep- ende/ 'twelche hun sal booz een saute/ ende appetijt dlenen.

Int herte van de Sommer sal hy niet zyn kudde ko- men rusten en parcken/ op landt dat byake light/ende sal dat met hurden af schutten ghelijck eenen stal/ we- ghenomen het dach: maer op de vier hoeken van zyn parck sal hy zyn Honden stellen om Schilt-wacht te houden/ ende sal hem selven houden int middel van parck in zyn hutte oft houten hupken/ 'twelche hy herwaerts en derwaerts rollen sal/ als hy vertreckt van den plaetse oft van den velde.

Zynen Schaep-stal en sal hy maer eens 'jaers schoon maken/ 'twelche sal wesen cozt na den Oogst/ oft pimmers in Julius/als de kudden te velde liggen/ Daer nimmermeer in den Herfft/ noch legghen den Winter/want het mest verwarmtse.

Te rfont so sal dan oock de Laet dit mist doen voeren op zyn magherste landt/ ende laten het daer dzooghen alle de reje van de Somer tot in October/ ende dan sal hy 't laten spypden op velt/ en mengen onder de margher. Maer hy sal weten/ dat hy maer te bier ofte vyf jaccen eens/ een plaetse met het selve musien en sal.

Als nu de Schaep seel sal schoon ghemaectt zyn/ so sal seer goedt zyn/ dat men die parfumerie met daz van vrouwen of herts-hoorn/ of hoorn van den voet van de wepde/ om de Slanghen ende andere ghebieren te verdryven/ welke oec Schapen dichts wils huyberlyck zyn.

Den Laet sal zyn Schapen doen seheren in den Mey/ indien dat hy woont in een warm Lant/ Zuytwaerts ghelegen: maer woot hy in een kout landt/ dat niet soo warm en is/ soo sal hy 't doen ontrent half Julius/ maer nimmermeer in den Somer noch in den Winter: hy en salber ooc niet langer met onlesigh laten zyn/ dan van sinogghens ten achten tot ten veenen: ende dat a. st. schoon weder is/ sonder wint/ met het bryken van der Danen. Als sy gheschozen zyn/ so sal hys soetelick overstrycken met olpe ende wyn onder een ghemengt/ om te conforteren: maer is ergens wel af/ soo sal men daer by doen gemolten was met o. ghesouten smeer. want dat gheueste ende pferere vrese oan de schofthept.

Om zyn Schapen ghesondt te houden/ sal hy hun dzooghen bakeliet gheven mer smout/ terfont beginnende van dat sy ghel. mi. hebben/ ende 'zelve onderhoudende/ tot datse by den Ham ghestelt worden: by besen in idel sullen sy vet / ghesondt ende vol melck zyn/ maer als die vol zyn/ soo sal men ophouden om dat sy niet misvallen en souden. Sy en moeten oock niet dryncken / dan een wyle tjdts naer dat sy desen rost gheien hebben.

't Schaep is genepecht tot de schofthept / tot den hoest ende tot bloedr/ welck is een uptnemende ygne des hoofst/ ende oock de pestre. Dese by laeste stercken zyn onghenelyck ende smetelick / soo dat een Schaep besmet zynde met eenighe van dese sieck en/ dander doet sterben. Ende dan moet mense veranderen van locht ende stallinghe/ ende daer en tusschen sal men ghelesen het zierck Schap / ende versoelen met versck stroo/ wel hooghe gheschoepdt / ende den stal versoeken ende parfumeren veel daghen / met Thymus/ Hoosmarern/ Geneverbessen/ Pelpe/ Martolepne/ Balsame/ Depdens wont-kruyt/ Wafilcon/ ende andere wel rieckende krupten. Doopds sal men d'ander terfont zout ingheven/ met het bieren deel solpher t'amen ghemengt/ het welke hun sal purgeren/ ende van dese smette bewaeren. Al sulcke sieckten krijgen sy van quade krupten te eten/ of van water te dryncken dat op de velden stille staet/ oft dat de plaetsen daer sy weyden/ nat ende vocht zyn/ dzoog eenighe slach-tegen of ongheweerte/ in welcken gheballe / datse onghetwyselt booz de ses weken krankt worden. Daer om ist dat men sulcken quact wil beletten/ soo sal de Schaep herder altydt booz zija krudde gaen/ om te beletten datse niet en souden gaen op velden daer eenighe oofake van qualick baert soude moghen zyn.

Teghen de schofthept van de Schapen/ moet men een Salve maerken van Solfer ende Cypres-wortel/ van elx eben vele/ de welke men incorporen sal met Spiegheel-harst/ Camfer ende Was / om een Salve daer af te maerken: ende naer dat ghy daer mede by abonden u schofth Schaep ghestreecken hebt/ soo sult ghyt wasschen met Looghe/ Zee-water/ of Wefel/ ende booz de laeste repse met ghemeyn Water. De selve remedie is oock goedt booz een Schaep dat luyfen heeft.

Teghen den Hoest/ ist dat bien sterck is / soo moet mense sinogghens laten dryncken wt een Hoornken/ Ofte van soete Amandels met wat witten Wyn/ t' sa-

men laeuw ghemaectt/ ende oock geben versck stroo/ ende doen een Hoef-biaderen: Want ghemeynlick in de Len te komt hen de sieckte aen / maer ist op een ander tyot / soo sal men hen moghen gheben wak ghebroken Fenegreck met Commyn, ende Peerders voederinghe.

Het krupt dat men heet Dursentknoop / is der Schapen seer onghesondt/ want ist dat sy daer af een soewellic hun de gheheele Bupck / schupmenbe enz seer subyle ende stueckende boochthept: Maer sy moeten dan terfont onder den steert ghelaten worden vast by de bilken/ oft dat alsoo god. is/ in de ader van de opperste Lyppe.

Teghen de dempichept/ sal men hun op sijden de muyl-garen gelyck men die Peer: den doet/ oft d'oozen d'een booz end ander nae af sijden.

De noetter van de Schapen/ ghelack van de Peerden houdt soo vast in de longhet / dat e noch niet laten noch booz dryncken niet verdryven en can worden. De alderbeste remedie is/ dat men 't Schaep indien dat hem de sieckte by binst (wie daghen) vermachte: want daerom kammern erde Oopenstakeit nae het gene datse laten ligghe op de canten vande cribbe/ ende cringen terfont daer in de selve sieckte. Sommighe muylstooters segghen dat men hen soude hanghen aenden hals een levende Wijn gaert vande ghebonden in een saercken van meulstij wiet / ende daer laten hanghen neghen daghen lanch. Ander willen segghen dat men soude weder tot gras stellen / ist een Peert: ende si een Schaep / in een besouder wepde / ander segghen dat men moet loock ende vel saer t'amen stoeten / ende een dyauck daer af marcken met seer stercken azyn / t'z booz Peerdts oft Schaep / oft enighe ander beeste. Ander gieten in eenen lepel gebanden wijn met methridaet / maer ten heipt al niet / want sy sterben alle ghelyck dooz dzooghe vande longhet / ende metten Schaeps hoest wedzooghende. Daer en is tot dese sieckte anders geen remedie dan ergens in een bryle goote te wopen.

Als de Schapen de cozse hebben / moet men die inde hiele laeten / oft tusschen de twee hoornen vanden voedt / oft inde oogen doen bloepen / ende wel toetsien dat sy niet en dryncken. Daerom beste remedie is / om die vande cozsen te ghelesen / erde oock dat meer ander sieckten / ist dat men in water ende wyn siet de maghe van eenen Ham / ende dat sy het seyd dryncken.

Als een Schaep van bloedsmeeren ghequelt is / men sal die ghelesen met Alupn / Solfer / ende Azint t'amen ghemengt / of met jonckhe Charact-appels een sy keeren krijghen / mer Alupn ende wat Azint ghestooten / oft met ghebrande ende af gheichgabd Galoren met groven wijn ghemengt ende daer op ghelept.

Het bloedt / dat is een swijmelinghe die hem come ontrent de hont-daghen / soo dat sy sonder oofake dzaepen / strupckelen ende spyn-gen / ende ist dat ghy haer boozhoest oft voeten aentast / soo sult ghy bevanden datse wtter maten seer bynden.

Daer teghen moet men hen de ader slaen die op dery neuse is / recht inde middel / met enen gheslepen hoorn / soo hooghe alst moghelijk is. De beeste gaet terfont van haer selven / ende terfont daer noec so comt se tot haer selven / oft tot goet oft tot quact / niet te min meer tot quact dan tot goet. Sommighe Schaep-herders hebben gheproeft het laten in slaep vanden hoofde luttel bloeds seffens / ende hebben altemets wel daer mede ghebaren / ghelyck oock de ghene die teghen den hoest ende vercoththept hen in ghegoren hebben eenen lepel ghebranden wyng met Methridaet.

S. Anthenus byer dat vande Schaep-herders wilt vier ghenoeit is / valt seer quact om ghelesen om datter noch Medicijne noch pferwerck en is / die dat

dat kan gesefer. Daer en is anders niet aen te doen/ dan met Septen melck te stoben/maer tbeste is/ dat men van kudder schepde/ eerste Schaep vier krijght. Teghen de peste en isser niet meer remedie dooz de beesten dan vooz de menschen: ende ick late wy dincen dat dese beeste/ gelijc het Wercken/ dooz den grooten stanch van zijn vuylicheyt/ meer daer toe geneycht is/ dan eenighe andere: maer om een preservative. soo heeft men bedacht/ dat men dierwils soude parfumeren haer kribbe/ met de vooysepde welterkende kruppen/ gelijc Polepe/wilden Balssem/ Rupte met Gezeberbesien: ende oock dierwils onder haer eten menghen Mellore ende wilde Polepe / noch is oock daer teghen goet/ Origan oft wilden Balssem/ ende oock teghen den hoest.

Is dattet Schaep krenpel woort / dooz dat zijne klauwen zijn weerk gewozden/ van te langhe in zijn aenst ghestaen te hebben/ ende dattet niet gaen mach/ sal men hem dan afsnijden/ het eynde van de bebozen hozen van den voet/ ende daer op legghen org. bluffen kralck/ met eenen lignen doer/ niet meer dan een en dach daer op larende/ ende tanderen daegs sal hy Spaers groen daer op legghen/ dit doende by beurten/daer op legghende nu het eene/ ende dan het ander/ tot dat de hoozne of naghel ghenesen is.

Is dat het Schaep een werhele heeft gheswolgen/ men sal hem in gieten stercken azyn/ die warm ghemaeckt is/ oft Olie.

Is dat het koben op het vleesch eenighe aposteunie heeft/ men sal die bliemen/en in de wonde doen/ klepn ghestoten ende ghebzant zout / met ghesmolten peck ghemerghit.

Als een Ope bol is/ ist dat de tonge swert is/ dat is een teken/datse swerte Lammers sal hebben:maer ist datse wit is/so sullen de Lammers wit zijn. Ende is sp ghespikert/ so sullen de Lammers gheplickt zijn.

De Wolfen sal de Schapen geen ober last doen/ ist dat ghy aen den hals bint / want eerste dat booz gaer/ een bolle wilt loock.

Is ooc seer goet dat men de Lammerkens helpt/ op datse de krotte hebben / of eenighe andere ziekte. zijn sp ziek/ soo moet men die nemen van de moeder/ ende ist datse de krotte hebben/ te dincen gheben/ melck van haer moeder/ met soo veel teghen-water ghemerghit.

Dierwils krijgen sp oock een schorftheyt onder de kenne/ als sp ghegeten hebben/ kruppen daer daerw op licht. De remedie daer tegen is/ te nemen Wpope ende zout/ van elckis eben vele/ wel te samen ghestooten/ende daer mede sal men strycken/ tghemelte van den mant/ de tonghe ende den muyl/ ende dan de sweren met azyn wasschen/ ende daer naer strycken met teyz ende sineer.

Is en wil hier niet vergeten/de Doebnerse te kreen/ wat haer van een schaep soude mogen dienen/ tot de ghesontheyt van haer hupsghesin.

Het rinsel van een Lam ghebroncken/ is seer goet teghen alle soorten van feyn.

De longhe van een Hamel versch gheslaghen/ende op't hooft gelept/ is seer goet tegen de rasende krotte/ ende vooz de ghene die ziek zijn/ van grooten pijn in den hooft.

De longhe van een Schaep ghebrooght/ende klepn ghestooten/ ghenest de kack-hielen.

De vacht van een Schaep/ versch gheslagen/ende ghebonden op gheslagen of te verste gevallen partpen vant lichaem/ of wevels die met wiffen geslagen zijn/ sal die terstont ghenesen/ so verre als het Schaep van den Wolf niet heeft ghebeten gheveest.

De wolle van een Schaep/ stilt de pijn/ ende verdynt de gheswillen van de partpen daer sp op- ghelept woort/ soo verre alst van den Wolf niet en is ghebeten gheveest: want in dien geballe soude sp de pijn verwecken ende vermeerden. Ja dat meer is/ de wolle daer de Wolf niet zijn tanden heeft inne gheseten/ is

tot lupsen meer genegen. Maer ter edrtrarte tbleesch dat is dooz des Wolfs bete veel malscher ghewozden/ mits dat den aessen van den Wolf seer heet is/ dat de beenders in zijn maghe smilten.

En keertse van enckel Schapen-roet gemaect/ in een kiste met kleeder s oft lynwaet ghelept/ bewaert die van de Mupsen.

Schaep-front met azyn ghemengt / gheest alle hangende wazten/ende alle soozten van bloetsweten.

Van den Geyten-herder.

CAP. XXVI.

Vel landen zijnder in onse Europa/ en sonderlinge op sommige plaetsen in Wanchryc/ die geen beest in soo veel en hebben als Septen/ waer af dat sp krijgen/ melc ende tgene dat daer af gemaect woort/ sonder noch het gemac ende profijt vant vel ende hanz/ want welke in Turckpen de Amelotten ghemaeckt wozen/ ende ooc sonder het vercoopen van de jonghe Septen/in haer sapsoen/ het welke al'o goeden spise is/ als men soude mogen binden: want het is dan den tyt/ dat de boghels paren/ ende de groote beesten hiet zyn/ oft krotte kalben/ die niet te ghelijcken en zijn by het Lammeken van den selven tyt/ dat mach men seer aen Cabaretiers/ die subytelijck weren te voegen den steert van een Septken in een quartier van een Lam/ het welke anderzins taep van vleesch is/ sonder eenighe leckerheyt dan van het melck.

De Septe woort becars sonder kost ghehouden/ want sp etet veel stercker spise dan het Schaep/ ende clint op hoogher plaetsen/ ende daer de Sonne meest cracht heeft: sp doet oock meerder arbeit ende oefeninghe dan een Schaep/ e. de is byzomer ende stercker van natuppen. Daerom hebben d'ouders die seer gheacht/ gelijc men oock noch doet in berchachtichlant. Maer wy stellense in de Schaep-stallen / ende laten se de Schaep-herders gade slaen / stellende den Wock gelijc den Bam alleene.

De stal van de Septen sal niet steenen oft brijcken gheplaveyt zijn/ want men mach dese beesten gheer litters/ om dat sp veel liever rusten op de bloote eerde/ dan op een litters van stroo/ jae sp rusten dierwils op de punt van een rootse / oft op eenen hock van een stepl geberchte / jae liever in de hitte van der Sonne/ dan in de lomber/ oft op t'groene gras / maer het is een dier van vreedmer aert.

Ende om dat wy wijtende verre ghelegen zijn van de landen/ daer vele van dese beesten zijn/ende die bequaem zijn om die op te houden/ so sullen wy te coeter daer afschijven/ want dese beesten alleleens geregeert wozen gelijc de Schapen / dese selve twee soozten van beesten staen ooc onder een dach ende aen een cribbe/ende wozen oock alleleens ghevoet/ende seer gheelijck getraectert/ende tsamen te velde gestouwer.

De neerstige Septen-herder sal alle daghe den stal schoon maerken / ende en sal niet lijden datter eenich mist oft vochticheydt bligbe / oft datter eenich slick ligge/ want het zijn al dingen die de Septen contrarie zijn: sp sal gade slaen/ dat hyse niet en late wepen in coude plaetsen / want de coude is haer upter mater hinderlijck. Hy sal die te velde leyden in't opgaem van den daghe/te wyle dat den dauw halt / op dat sp het bedaude gras weydende / soude moghen tegheer de neghen uren met de matinnen bol melck t' hups conen / ende dan teghen byp uren na noene weder te velde gaen totten avont toe. Ende Winter sal hy die moghen teghen neghen uren te velde leyden/ tot den avont toe / sonder dat sp van de coude / hoe straf die oock is/eenich hinder krijghen/ soo sterck zijn sp van complexie. Wel is waer dat hy/ alst quaet oft teghenachtich weder is/ oft in de Winter/ als dicke gesneut is/ die op den stal sal houden/ende voepren met jonge schenten van eruppen die in Septembre gepluct/ende inde Sonne gedroocht zijn/en alsoo op den hooft-older oft

oft ander bergelijcke plaetse / uyt den voghen zijn be-
waert geweest. In de werst sal hy die vooz de maent
van December / gelijck de Wpen by den Wock stellen /
om dat sy in de Lente als de boomien bouen / ende als
de hagen hun jonghen scheuten gheuen / souden mogen
hun jongen hebben. Als hy sal willen dat de Gepten
beel melckij hebben / soo sal hy hun veel Wyf-vingher-
crut teren gheuen / oft Dicamius rontomme den
bupck binden / oft hy sal die ter weyden leyden daer
vele van dit crupt groepet.

Een goede Gepte behoort sterck / groot ende licht
van lichaem te wesen / dick van hant met groote
mannen / byet onder de steert ende van drien / van
berwen eer tosachtich en swert dan wit : want hoe
wel oatmen reght dat de witte meer melckij gheuen /
soo zijn nochmaes de roffe ende swerte lustigher ende
kloeker / oock liever sonder dan met hoozen / want
de ghene die gheen hoozen en hebben en miswallen
soo haest niet / ende blijven gemakelijcker by de scha-
pen dan die hoozen hebben. De bock woort ghepre-
sen die oer vyf jaren niet out en is (want hy licht-
lijck om zijn excessive hitte out woort) die groot van
lichaem is / grof van beenen / den hals dick ende coyt /
de oozen hanghende ende daer toe groot : het hooft
kleyn / het hant swaer / dick / schoon ende lanck son-
der hoozen : want de gene die hoozen heeft / is om zijn
derelicht fooghelijck / die oock onder de kin twee ghe-
baerde knobels heeft.

De pofiten die den Hoebenaer sal moghen van
zyn gepien hebben / zijn het mest / t'z'p dat die inde So-
mer in een parck hout op land dat braeck licht / oft
dat se op stal staen / voorts de jonghen gepiens / waer
af het vleesch soo seer begheert woort. Oock het vel
vande gepte / waer af dat hantschoenen ghemaect
woyden. ghecontersept seem ende spaensche leyt / ende
alle soecken daermen Olie ende Wijn in doet om her-
waer te en derwaer is ghehoert te woyden : voorts
het vel vanden bock daer af het excellent spansch leer
bereydt woort / om Colders en schoenen te maken :
Oock het bocken roet / dwelcke soo excellent teghen
't Ruum lioen woort bebonden : voorts het vel van het
jonck Gepten / waer af soo aerdige ende sachte hand-
schoenen / goede beurfen / riemen ende nastels gemaect
woyden. Oock de haesen die op de selve maniere ghe-
maect zijn / als die van de hoepen. Maer men sal oer
geen boter af kernen / om dat de Gepten melck luttel
vooms heeft : oock en heeft de boter gheenen aert.

Aengaende de ziekten van de Gepte / nimmermeer
en is sy sonder coyse. Ja ist dat haer eens de coyse ver-
laet / so sterfse. Behalven ooc de ziekten van de scha-
pen / van welcken de Gepte oock subiect is / so woort sy
noch gequelt van twee andere ziekten / te weten / wa-
terfucht ende gheswil / na dat se haer dacht quijt ghe-
woyden is ende uyt teeringhe. De waterfucht komt
haer van te veel waters te drijcken / en dan moet men
melck doen onder de schouder / ende daer langhs upt-
trecken alle de overvloedige bochticheyt / ende daer na
de woude ghelesen met teyze. Na dat se jongen heeft
gehad ist dat de moeder gel wollen is / of dat het ach-
terste hant niet wel gehad en heeft / so moet men haer
in gieten een groot glas vol van goeden stercken wijn :
De uyt-teeringe komt hun alst seer heet weder is / het
welcke hun meynnen soo seer dzooget / dat se also boze
als een hout woyden : maer aengaende de ander ziekten /
men sal die ghelesen met alfulche remedien als van de
Schapen ende Lamieren gheseyt is.

De Hoebenerse die de ghesontheyt soerck van haer
hupsgefin / en sal hun geen Gepten vleesch te eten ghe-
ben / dan in seer dieren tijt / om dattet veel eten van al-
fulcken vleesch de vallende ziekte genereert : Woots
sal sy van de Gepte ende Bock / eenich pofijt mogen
trecken / vooz de ghesontheyt van haer volck. Want
Gepten melck is seer goet tegen de herdicheyt van de
Wilde / als de Gepte een wijle tijts / bladers van beel
heeft gegeten. Het roodachtich sap / dat gelijck bloet

van den lever van de Gepte drijpvt int braden / is goet
teghen het kraeck ghesichte.

Bloedt van de Gepte oft Bock gheeroost / stopet den
bupckloop. Wocken-bloedt dat hert ende styf is ghe-
woyden / is seer sonderlinghe goet teghen den steen oft
gravel. Poep van gebjande Gepten-hoorn / maect
de tanden wit / maer niet koose of Weggebee water
gezoercken / stoppet rootmelsoen. Den roock van de
bjandende Gepten-hoorn / berdyft de Slangen / waer
die oock zijn. Wyf keuels van Gepte-mest / met een
halben roemer witten wyn gezoercken / acht daghen
lanck alle moghen / gheueft de geelsucht.

Van de Honden

CAP. XXVII.

DE Schaepe herber / die ooc de staet van den Geps
en herder bestent in dese land-neringhe / behoort
oock toe den last van het honts-kot / want het wel van
nooden is / dat hy Winden hebbe om te bevesten ende
te verjaghen de Wolven / ende Wjacken om te ver-
woyden het gene dat hem altemits int velt vozen komt /
oft dat onversiens ontblijt ende ontcomt in de rebre-
ren oft staende wateren / oock Dogghen / van welck
de Hoebenaer hun den last gheeft / tot de bewarenisse
van den hups / waer af datter een of twee zijn / die
vdaeghs ghecloten ende ghebonden liggen / de welcke
men snachts laet loopen op den Dypthof / en de plaetse
bewaren teghen de Dieben / ende om de wilde Dieren
van daer te houden / die snachts loopen om haren aers
ende proepe soecken.

Mous van soo is zijn werck die t'eten te gheben / te
supberen / schoon te maken van het stof / te kastepen /
te remmen / ende te leeren het ghene dat se noot saecke-
lijck do. u moeten : ende tot dien eynde / soo gerst hem
de Hoebenaer / t'elken backsel een groot broodt / dat
erpselijck vooz de Honden ghebaken woort / sonder
het pofijt noch / dat hem komt vooz het jagen / so wel
t'hups als int velt. Daerom sal hy den last hebben /
van de hals-banden der selve honden / ende die int wa-
ter te woyden om te swimmen in de honts-dagen / te-
ghen het rasen : ende koel ende sacht te doen ligghe /
als sy ghearbept hebben : ende oock te doen vasten / om
te graeghet ende dat verder te zijn / int soecken van de
wilde Dieren / de welcke hy met den krups-boghe of
pistoler lichtelijck verwachten sal / ist dat het wild ge-
diert komt / ontrent daer hy is.

Zich legghen van de Waer des hupsgefin beschoort
in zijn hups te hebben / dyp soorten van Honden. De
eene die men noemt hups-wachters / teghen het inbre-
ken van de Dieben. De tweede / die men heet Schaepe
herbers Honden / om te wederstaen het ghewelt van
de quade menschen en wilde Dieren / ende die te verja-
gen. De derde soorte sullen zijn de jacht-honden / ends
dese en konien de Hoebenaer tot geen pofijt / maer be-
leiten hem eer zijn voer ende affaeten te doen. Daer-
om sullen wy hier alleene schypven / van de ghene die
dienen om t'hups en vee te bewaren / ende tot int sefte
Boec uytstellen van de jacht-honden te spreken / waer
dat wy een kleyn verhael sullen doen van de jacht.

De Hont die tot bewaringhe van de Hoebes sal we-
sen / moet groot ende grof zijn / sterck en viercant van
lichaem / ende eer kozt dan lanck. Hy sal oock so groot
ende grof van hoofde / dattet schijnt te wesen het mee-
ste stuck van zijn lichaem / het backhups sal groot ende
ghespleten zijn / met groote neder-hanghende lippen /
den hals sal kozt en grof zijn / de ooze lanck ende han-
ghende / de ooghen swert of blau / gloepende ende vie-
rich / de voost breedt ende rouw / de schouder breedt /
de beenen grof ende rou / de steert kozt en dick / t'welck
een tecken is van kracht / want de langhe ende dunne
steert / is niet dan een teken van rascheyt. Den pooc
ende klawen groot : grof / luyde en vreeselijck van
bassen. Hy moet ooc wat straf wesen / want den vrien-
delijcken hondt / soude de Dieben festeren / maer bis
te seer

de seer straf is / soude de byzenden ende dienstboden wilken byten / maer boven al moet hy wacker zyn ende goede wacht houden / niet herwaerts en verwaerts loopende / maer eer coel dan haestich : Hy sal oock swert zyn / om dat hy by daghe banden dief meer soude gheveest zyn / ende by nacht van hem niet ghemerckt worden.

De Schaep-herders houdt en moet niet soo grof noch soo swaer zyn als die bander hoebe / maer wel so sterck ende byoom / ende eenichstins dapper en licht meer lanck dan coyt / midts dat alle beesten die lanck van lichaem zyn / rasscher loopen / dan die coyt en vierzant zyn. Hy behoort oock wit te zyn / om dat de Schaepherder hem te beter soude moghen tot de wolven kennen / principalijck tusschen licht en doncker / ende inden donckeren nacht. Ist dat hy voorts is van leden ghelijck wy ghesepdt hebben vanden hupshondt / dat sal seer goet zyn. Men gheeft dese twee soorten van honden eenderhande spijse / te weten / byzyn broodt / gerste-meel met claer melck gemengt / waer in soy ende ghesoden boonen. De Schaep-herder die den last heeft vande honden / sal hem die doen volghen / hun ghebende tot dien eynde somtijds ghesoden voorszchen teten / oft vooz het sekerste ghesooten sout ghegeven / oft een stuck broodts dat hy langhe onder de ockfels heeft ghehouden / soo dat een wep nich nat is van swet. Hy sal oock eenighe conste hebben dat ander honden hoe straf die oock zyn op hem niet en baffen / ende tot dien eynde so zyn handt houden de ooghe van eenen swerten hondt lebende wt ghaelt / oft vooz het sekerste / dooghe oft therte van eenen Wolf / oft de tonghe van een Wolvinne. Hy sal neersticheyt doen om diere ghenesen als sp sterck zyn / want sy zyn sonderlinghe ghenepcht tot dyp sieckten / kelwaten / bulhept / de squinancie / ende de gicht in de beenen. De bulhept crighen sy int heeste vande Sommer / oft int couste vande Winter / maer om vooz sulcken sieckte hun te bewaren / so is goet datmen hen ghebuerende de seer groote hitte oft soude dickwils roudt water ghebe / om hun te verberschen / ende die hitte van bloedt te temperen : oft dat noch sekerder is / men sal hun als sy noch jonck zyn wt den steert een peefken trecken dat laner inde knoopen licht : oft men sal een cleyn peefken van onder de tonghe nemen / het welke ghelijck een plai ende roudt wozmken is. Om hun van dese zieckte te ghenesen / salmen so haest men die ghewaer woort / hun in gheben sap van Weete met het marck van vlier : ofte met een gloepende pfer int voozhoofst tekenen / of langh houden in lauw water.

Desquintantie ende gicht in de beenen / woort ghenesen / gelijck die van de schapen / noch tars is de ghemepne medecijne / dat men hem in ghebe / een groot glas vol warme olie / ende daer nae opene de ader van de dyre.

Tegghens de schorste doozen / van het byten van de vlegghen / sal men die wozben met bitter Amandels / kleyn ghestooten.

Om de vloepen van de honden te dooden / moet men die wozben met zee-water / of met pekkel ende water / of met oude buylcheyt van olie Olyben.

Alle andere sieckten mogen ghenesen worden / met al sulcke remedien / als wy vooz de Schapen verclaert hebben.

Slypt eenen Dont den tijt van dyp daghen / ende laet hem niet anders dan beenders kinaghen / vergaert zynen stont / ende dzooght hem / want het poeper van dien is seer goet tegghen het roomelissen / indten dat het inghenomen woort / twee mael des daeghs / dyp mooghen stonden verbolghens / met melck / daer in gloepende klepkens ghebluscht zyn. 't Selbe poeper is oock een ebel dzoogghende medecijne in quade seericheden / die qualijck willen ghenesen. Daer en boven so is al sulcken hondts-dreck een sonderlinge goede plaster tegghen de squinancie.

Van de Wagheman.

CAP. XXVIII.

DE ghesedighe ende lanckmoedighe Wagheman / Die zyn beesten wel lief heeft / en laetse nimmermeer : maer hy ghewentse wel / dat sy hoozen nae het slaen van de man-roede / na zyn woorden ende geroep : noch en doeise oock niet meerder trecken noch arbeyden / dan datse vermoghen. Des moogghens tosamant hy die blydelijck / ende in den Sommer somtijds naerden noene : hy en waterse niet dan aijt rydt is / ende naer datse gherust hebben. In den Sommer wafcht hy die dirckwils de voeten met kout water / ende somtijts met wijn of met wijn-dzoessem / om te verstercken / ende oock met pijsse / als sy te seer vermoept zyn van arbeyden / ende bindt srachts must onder het hof van de voeten : ende ist datse verhit zyn of gheen appetijt en hebben / soo wafcht hy hen haren mondt / met azijn ende zout / ende en gheefte gheen hop noch boeragie / haer noch lichstroo / dan wel supber ende repin / noch en laetse niet oub : slagghen noch ontragelen. Hy dzaeght oock sozghen / dat de st ringhen / sadels / gozeelen / tosmien of eenigh ander ghetuych ende ghereedschap niet ghebozken / ghescheurd noch bedozben erit : hy behoort oock mede te konnen naepen niet garen / met basten ende met boxtel-draet / ende oock de sadels ende panneelen / met vloeken te bullen ende te vermaecken : met den kortsten ghesepdt / hy behoort te weren het ambacht van den Sadelmaker ende van den Beerde-bellager. Ende daerom alijt by hem te hebben zyn bogette ende zynen grooten aeffack / daer het ghereetschap ende pfer-werck in steekt / om het Beerden ghetuych te vermaecken / ende de peerden te beslaen.

Hy moet oock wel neerstelijck besien / waer aen dat het ligt / als eenige van zyn peerden hincken / welken voer dattet is / ende waer de pghenis / ende somtijds binden onder het ghehoekte van den voet mist. Hy moet oock wel gade slaen / wanneer dat de beeste nieuwe voeten kuyght / ende in de Lente den hozen laetert upt-schieten / als sy den mondt verhit hebben : indien datse hoesten / soo sal hyse berken / ende hebbense den siof ghereegen int arbeyden / vooz reghen ende gaardt weder / so sal hyse doen eten sene griek of anys onder haer ander eten / ende als sy beginnen oudt te worden / te veranderen / ende wel te mercken de liefde die den peerden tot malcanderen dzagen / ende daer na sal hyse peerde gheben in den stal : de welke alle mooghen in den Sommer behoort gherepnycht ende ledighe ghemaeckt te wesen van het must / soo datter niet en blyve / ende des abonts weder berich stroo. Hy moet in den stal slapen / om het perijckel van de sieckten / ende moefse ghebonden houden / om datse malcanderen niet byten noch slaen en souden : Hy sal oock wel toesien / om zyn licht te stellen in den stal / datter gheenen schade noch perijckel dooz en kome / ende oock wel opsluyten / bewaren ende van sabonts te vogen ghereedt maken / zyn ghereetschap ende ghetuych / soo dat hem des anderen daeghs moogghens / als hy gaet arkeren / niet en ghebreke / als hy de Beerden moet in-spannen. Heeft hy sommige klypen of Merrien / die sal hy alleen houden / om in eenen anderen ploegh en wagghen te spannen. Ist dat eenige van zyn Beerden sieck zyn / dat niet en is van vermoeptheyt / berstijftheyt / of van afgewezene ende gequetste huyt / so sal hy 't schepden van de andere peerden / ende alleen setten.

Is datter een peert is dat eenige faute heeft / sal hy neerstijghet doen om die af te nemen / ghelijck alst bezeest is / of dat niet wilde liden / datmen daer op sitte / of dattet eenigen wech niet en wil ingaen of passeren / soo sal hy hem een kleyn steenken in de oore hangghen : maer is dattet selbe niet en helpt / sal men hem d'oor gen verblinden / of onder den steert een blamine viers gheben / of eenighen pijckel stellen.

Ist dattet te seer puzpft/ hy sal hem aen thoofst binden enen ghegaten steen. **Ist** dat het als men daer op is gefeten/ hem in de locht op heft/ hy salt met zyn roepken op zyn voozste beenen slaen. **Ist** dat het wil gaen liggghen/ hy sal het niet dzeppghen ende slaen beletten. **Indien** het steegh is/ hy sal hem een koozde aen de klooten binden/ die soo lanch is/ datse tusschen de voozbeenen deur komende/ in de handen van de ghene die daer op zit/ mach gehouden worden/ om daer mede te crecken/ alst niet sal willen voozt gaen/ want hy desen middel/ sal hem de steegheyt venomen worden/ ende ober al voozts gaen. **Ist** dat het peert een kuynt is/ dan sal hy t moeten op de brilen slaen/ met eenen langghen stock/ heet upt den vperre ghetrocken ende oent epnde ghebrant: of hy salt met de roepe tusschen de oozen slaen. **Ist** dat het peert quaedt is om te be-slaen/ ende in den stal morpelyck om bestellen/ dan sal hy in een oft in bedden oozen/ een ront kuynt leggen/ ende met een of bedden handen/ de oozen stuyten ende vast houden/ want daer dooz salt soo ghedwee als een Lam worden. **Het** is oock twerck van den Wagghsman/ zyn Merrien neerstelijck te regeren/ ende toe te sten/ datse gheen ongeluck en krijgen: hy salse alst tijt is/ in de wepde doen ende gras laten eten/ ende en sal die niet laten bespyngen dan ontrent half Merrie/ om dat de Merrien soude moghen in den selven sapsom/ dat sy bespyngghen gheweest hebben/ lichtelijck haer beulen op bzinghen/ met het schoon ende jonck gras/ nae den Dogghst- kof/ want ten epnde vande twaelf maenden/so beulen en sp. **Hy** sal weten dat de Merrie heet is ende den Henghst begeert/ als sy witachtighe bochtigheyt aen haer natuerre quijt wordt/ ende dat de natuerre meer is gheswollen dan sy pleeght/ oock datse heeter is dan na costumie/ ende soo veel als vozen niet en etet. **Hy** sal den Henghst twee mael daegs by haer stellen/ te weten sabonts ende smozghens/ eer dat hy die watert/ ende niet langher dan thien daghen: de welke ghepasseert zijnde/ ist dat sy hem niet en be-geert/ so sal hy haer als vol zijnde/ alleene stellen/ ende den Henghst van daer nemen/ om dat hy haer dooz zyn vperigheyt niet en belete te ontfanghen. **Den** Henghst die de Merrie bespyngen sal/ behoort ober de dyp jaren out te wesen/ ende mach daer toe dienen/ tot zyn twintich jaren. **De** Merrie mach bespyngghen worden als sy twee jaer out is/ om datse tot haer dyp jaren/ haer beulen wel voeden ende op-bzinghen soude: maer nae haer thien jaren en dientse daer niet meer toe/ want de peerden die van een koude Merrie komen/ en zyn niet couragieus/ maer seer swaer. **Den** Henghst behoort teghen den tijdt dat hy bespyngghen sal/ seer wel gevoet te worden/ en als de tijt is naken-de/ sal men hem vet maken met gerste/ bitfen ende er-ven/ om dat hy der Merrien te beter haer begheerte soude voldoen: want hoe dat hy stercker en lustiger sal zyn int bespyngghen/ hoe hy stercker beulen sal maken. **Ist** dat hy niet sterck of lustigh en is/ soo sal men de natuerre van de Merrie/ met een nieuwe en seer repne sponse wippen/ en daer mede de Dupl van de Hengst wippen. **Ist** dat de Merrie den Hengst niet lijden en wil/ men sal een zee-ajuynt stooten/ ende haer natuerre daer mede wippen/ want dat sal haer verhitte.

Om te hebben het peert van al-sulcken hapy/ als u ghelieft/ dect de Merrie met een deksel van de selbe berwe die ghy begeert/ alse van den Hengst bespyngghen wordt.

De Merrie daer af dat men een goeden aerdt van beulen begheert: en moet niet min dan twee jaren/ noch meer dan thien of twaelf jaren oudt zyn/ ghe-merckt dat sy van kouder complexie dan den Henghst zijnde/ oock onstercker wordt: ende sal oock fraep van lichaem wesen/ ende groot na adbenant/ hebbende een lustigh opzien/ de lanchen ende rugghe breet wel ghe-voet/ ende die in langhe niet ghearbept en heeft sy en behoort maer van twee jaren tot twee jaren bespyngghen te wesen/ om datse te beter haer beulen soude

mogen voeden. **Als** sy vol zyn/ so sal men se veel moe-ten voeden/ ende oock niet doen arbepten noch loopen/ noch in de koude laten.

Ist dat de Merrie int beulen swaeren last heeft/ ofte datse misvalt/ dan moet men Boombaren woztel stooten/ ende met laeuw water ghemenght zijnde/ dooz enen hopen ingieten. **Ist** datse wel heeft gebeult/ sal men het beulen met de hant niet aentasten/ want hoe wepnich dat men het raect/ het wort ghequerst. **So** haest sy in den stal sal gebeult hebben/ moeste ghehol-wozden/ met dzanck van laeuw water/ daer zoudt ende meel onder ghemenght is/ haer dat ghebende des abonts ende smozghens/ ten minsten den tijt van dyp daghen. **Daer** nae sal men haer goedt hopy gheven/ ende graens ghenoech/ ende repn houden van litiere/ om dat sy nae haer ghemack soude rusten. **Want** dit onderhouden/ bzinght de beulens aen bleesich/ ende maectse sterck.

Als nu het beulen sal upt den buyck wesen/ soo sal ment by de Merrie laten/ in een warme ende wogde plaetse/ op dat de koude hem niet en hindere/ ofte oock dat het de moeder niet en quetse in een enghse plaetse/ ende alst stercker sal wesen/ soo sal men het met zyn moeder te graese laten gaen/ om datse haer niet en soude bedzoeben/ datse haer beulen niet en sage: want ghe-me puylicke wozden de Merrien seck van liefde/ die sy dzaghen tot hem beulen/ is dat sy de selbe niet en sien. **Maer** alst beulen anderhalf jaer oudt is/ soo sal dat vande moeder genomen worden/ ende inden stal van den beulen ghestelt. **Daer** na sal hy int temmen hem een halfter aenden hals doen/ liever van wolse dan van coozden gemaect/ op dat het niet harts en ghevoele/ dat hem mochte quellen/ ende ist dat het niet en wil ghebonden staen/ so sal moeten met twee langhe riemen van leer of van kemp vast gemaect wozden aen de kribbe/ of met eenen toom/ ten epnde/ dattet het handelen soude mogen gewoon worden/ en naderhand van den gherucht die een toom maect/ niet en soude verbaert zyn. **Het** sal oock goet zyn/ dat men het stels by andere die getemt zyn/ want siende dat se also ghe-toomt staen/ het sal leeren hem selben subject maken: **Men** salt oock goede wozden gebende met de han- den streelen. soo op t thoofst als den rugghe/ buyck/ bil- den/ beenen/ ende de voeten dikh wils op-heffen/ ende schoon maecten: oock met der handt soetelijck slaen/ ende met den kuynt ghepept/ met soo veel manserere festeren/ dat het mach soo ghedwee wozden/ dat het den Stal-knecht of Wagghsman die t bestelt ende re-geert/ ende oock den berpder die het berpden sal/ ver-steande hem stennie ende woort/ ende de selbe by der treucke kennende/ eer sy daer op sitten. **Ghy** sulter oock somtijts ven hint op setten/ om dattet soude ghe-dooghen dat men daer op sitte: **Ende** geeft hem goet hopy ende gras/ leydet oock te water by der handt mes een van de bereden peerden/ ende als het ghewater is/ soo gheeft hem Haber. **Sabonts** sulst ghy hem tot de kinnen een litiere maecten/ ende smozghens de beenen/ jaet het gheheele lijf over/ met de selbe litiere wippen/ ende dan te water leyden. **Als** het dyp jaren oudt is/ dan salt bereden worden/ ende tot sulcken werck als men wil bestelt hebben: **Ghespacher** wijs/ ist dat ghy het wilt hebben vooz u ghebuypck/ om somtijts daer mede te repfen/ so rade ick u dat ghy hem eenige byre-streken gheeft aen de beenen/ twelcke ghy by eenen Doef-smidt sulst laten doen/ die daer verstant af heeft/ pynlijck in de Lente of in den Herfst/ int af-gaen van de Dane/ ende dat/ als sy twee volle jaren oudt zyn: so wel oer aen de voozste als aen de achterste voe-ten/ want dooz sulcken middel/ wordt hunsacht ende flap bleesich hart ende sterck/ ende maect plat tghene dat op-gheblasen is. **Het** dzooght oock het ghene dat seer bochtigh is/ ende rescolbeert tghene dat in een ge-trocken is: tverbzandt tghene datter verrot is/ ende gheneest de pijn die alrede veroudert zyn/ gheneesen- de de ghealtseerde partien van den lichaem/ ende

berminderende t'ghene dat se seer ghegroept is/ belet-
tende t' selve meerder te groepen: daer by gheboecht
dat de schurftheyt/ quade seerichheyt ende ander ghe-
beken oie ghewoonlyck aende beenen comen/ hun
niet en sullen aencomen. Daer dat nu de vier strecke
wech heeft/ leidet in de wepoe/ ja ten tijde dat den
daerw noch op het gras licht/ d'welcke hem ongelijck
be-er sal zijn dan al t'ghene dat hem inden stal oude
moghen ghebaen worden/ ende de lichttecken en sullen
daer oet mit gesien worden/ ende niet dan met wel
staende vande beenen.

Jaer dat meer is ist dat ghy altemets het selve wilt
ghebeycken om te loopen/ soo sijn open de muplga-
ren ten minsten na dattet zyn volen was heeft/ want
hoe wel dattet selve niet wel en staet ende leelich om sie
is/ soo ist nochtans een groote hulpe booz een Deert
om te langher aeffen te houden alst zynen loop doet.
Daer en boven is sulc een groote verlichtinghe booz
de Deerden die demplich zyn/ die den meesters noch
moghen eenighen tijdt oerst doen. Maer ist dat ghyt
wilt sijden ende eenen ruyt daer af maken/ om dat
ouder de merien ende ander peerden soude moghen
loopen ende ghereden worden. Die ghebwee peer-
den begaeren en meucht ghy tselve niet doen booz dat
tot een jaer out is/ om datmen dan merckelijc de koo-
ten siet. Maer om sulc seer wel te doen/ soo is beter
datmen niet tanghen de clooten wyngt ende doodet/
dan merck daer te lubben/ al ist oock dat alreede oudt
ghenoech is. Want van het sijden sterbender vele
dette de seer groote pijn: ende o n dat hun al afghe-
nomen worden/ soo beneemt men vele van hun roagie
ende sterchte. Maer met tanghen ghenepen zynde/
soe en isser niet allene gheen perckel van sterben/
maer blijven oock te stouter/ om dat hun noch pet is
ghebleven van pelen ende sennen vande clooten.

Boozs sult ghy dat laten regeren ende bestellen van
eenen stallnecht die verstandich/ sachtsinnich ende
vriendelijc is/ om dat al sulcken sachtsinnicheyt sou-
de moghen beletten dat geen quade fauten en crijghe.
Gemerck de groote moepes diemen heeft om de selve
af te brenghen/ alst daer in verheert is. Daerom moe-
ken alle stallnechts dusdanighe peerden eerste en ende
vriendelijc wesen/ om dat sy hun souden te beter mo-
ghen hemmen ende lief hebben: want alsoe doende laten
sy hun regeren/ en geboogen dat men hua eren geeft/
ende te water leyt/ datmen hua handelt ende roscam-
me/ ende eer sy en cleet op den rugge legge tegen t'p-
ten vande blighen/ ende een van wille t'gen de coude/
dwelcke met eenen ringhel oer op ghebonden zynde/
moet tot sanderbaechs smogghen daer op ghelaten
worden/ tot dattet gheroscamt wort. Men moet dan
oock de gheshele litere wech nemen/ ende stroo dat
gheset en supber is/ onder de crubbe sicken/ ende t'gene
dat byl is niet en mist op een meit poel dragen/ hou-
dende alreede de stal wel leyn ende schoon/ ende boozs
als den stal boozsien is van alle dinghen die daer van
noode zyn/ so salmen de peerden ter wyle dat se gerof-
samt worden vast make ende binden aen eenich hooch
verheven hout/ ende hooft om hooge doen houden/ en
dan t'gheheele by roscammen/ ende met eenen doech
kuyben/ ja met een spo- sie in versch water ghesie-
ken/ t' hooft/ d' ooghen/ de lippen/ de ooze/ caerken/
muplgaten/ mane en sterre nat maken/ ende daer nae
seer wel hemmen. Dat ghebaen zynde/ salmen t'ghe-
heel by/ maer principelijc de beenen ende de knoefels
wyghen met eenen stroomwijs die stijf ghebonden is/
anderfins souden sy deur de lupicheyt of onachtfaem-
heyt vanden knecht ende meester schurft en ruppich
worden. Maer boven al salmen besien oft daer aen-
den voet niet en ghebeerct/ gemerck dat dickwils
de soute van eenen naghel aen het hoefpser/ d' oozsake
is dat een peert midden op den wech zyn pser verliest
ende onbeslagen gaet/ t'welcke niet en is sonder groot
achterdeel vande arme beeste/ ende somtijds in pe-
ryckel brenghet vande voet te verliezen/ sonderlingh

alst gereden wort op steenachtighe ende oneffen we-
gen. Want een peert dat zyn pser quyt is/ ende onbe-
slaghen gaet/ quetst hem terstont/ ende verberf 100 os
hooyne vanden voet/ dattet daer deur bevoort wort/
oft ten minsten luttel dienst boozt aen doet. Als de
peerden in sulcker v wegghen bestelt zyn/ ende een luttel
hops gegeten hebben/ dan salmen die gaen wateren/
ende weder gecomen zynde/ wel gefiste ende gewande
haber gheben. Oock ga staen of sy wel een/ om dat-
men soude mogen inden mont sien/ oft daer pet wate
dat hun belette te eien/ en te ghenesen. 't sal oock goet
zjn datmen hun somtijts pet geeft teten dat hun aen-
staet/ ende selden boozgset wort: Want alsoe worden
sy gedwe/ handelijck/ ende soo tam gemaect/ dat sy
hun naderhant gemackelijck laten regeren: sijden salse
oock sefteren/ met staen/ noch quellen/ noch met roe-
pen en teren verbaest maken/ maer eer/ soo lange als
sy op den stal staen/ alle soete woorden gebuycken/ en
in aller manieren lieflich handelen ende traaceren.

Om het Deulen bequaem te maken om daer op te
rijden/ sal de goede Deerde-beruder hem een halster
met een toot pser aen doen/ sonder pet anders meer te
doen/ ende twee of dyp uren laten staen met den toom/
die van koozen gemaect zyn: daer nae sal sy de selve
af doen/ ende t' sanderbaechs teghen den about weder
aen doen ende een tjt lanch aen laten. Daer nae moet
hy nemende het Deulen by den toom/ t' selve van zyn
plaetse nemen/ ende leycent twintich of dertich treden
van daer/ als nu boozs leydende/ ende terstont weder
stille houdende/ nae dat hem sal duncken ghenoech te
zjn/ t' sy dat hy acht neemt op de hartverckicheyt van
den Deule/ of op zyn aedichheyt ende subtylheyt. So
haest alst weder in den stal sal ghetomen zjn/ sal sy
terstont desen halster af doen/ ende zynen ghewoont
halster aen doen/ ende liever wat hops doen eten/ dan
te wateren/ daer nae sal sy hem zyn ghewooneliche
haber gheben. Op den verden dach sal sy hem niet
allene van halster aen doen/ op de ghewooneliche ure/
maer oock een zadel sonder steghel-reepen op leggen/
ende sonder booz of achter ghetuych/ de selve niet vast
ringelende/ maer met soete ende liefliche woorden daer
nae tot den stal leyden metten toom/ altyt sefterende/
ende leydende met alle soeticheyt daer hem sal goet
duncken: maer so haest alst is op eenigen acker oft ge-
ackert landt/ soo sal sy een lar' rhaerich roepken ne-
men/ t' Deulen stille houden/ daer nae soetelick weder
boozs doen gaen/ om allepnskens wat te boozderen/
en somtijts soetelick met zyn roepken te raken/ t' welc
hy hem sal toonen. Van sal sy weder stille houden/
ende vriendelijc aenspreken/ ende de metter hant stree-
lende wederom na den stal brenghen/ waer dat sy ter-
stont alst getuych sal afnemen/ ende zynen gewoone-
lijcken halster aen doen. Op den vierden dach sal syt
weder op rusten ghelijc op den boozgaenden dach/
ende gefesteert hebbende/ sal sy daer eenen jongen op
setten. Maer ist dat sy siet dat het daer booz niet ber-
tel en wort/ soo sal syt met den toom upt den stal ley-
den/ sefterende metten handen/ ende t' hooft/ den hals
ende de bozt stryckende/ t' selve alsoe leydende/ toc
aen een trap oft plaetse/ merckelijc ghemaect om
op een Deert te comen/ ter wyle dattet sonder stegel-
reepen ghetreden wort/ ende doende daer den jongen
af gaen/ sal liefdelick daer op spynghen/ ende den toom
ghelijck houdende/ sal hem een dun roepken doen ge-
bede/ waer mede dat sy sal den hals raken/ en ghebende
en weynich den toom/ salt stillekens doen boozt gaen:
Maer ist dattet eenige steege kure boozs stelt/ soo sal
sy metten toom stille houden/ nochtans met woorden
ende vriendelijcheyt sefterende. Als sy siet dattet ge-
stillet is/ sal syt soet doen boozt gaen/ allepnskens wat
haestende/ tot dattet begint te dragen/ ende t' selve een
lange wyle behendich gebaen hebbende/ sal syt weder
om nae den stal brenghen/ ende aen de crubbe vast ghe-
maect zynde/ sal syt wel bechen/ op dattet niet en ver-
stijve. Een ure daer na sal sy zadel en toom afnemen/ ende

ende met versch stroo wjzzen op alle plaetsen die nat
zyn van sweet/en weder decken met zyn desfel. Daer
na sal hy de beenen ende voeten wjzzen/ te water ry-
den, eten gheben ende zyn litere gheret maken. Op
den v. foen dach alst ghesabelt/ gctoomt/ ende nae co-
stume ghecingel is sal hy ledden ter plaetsen daer
hy op si ten sal, ende daer op geseten zijnde/soete ryden
op alderhande weggen/somtijts dzabende/somtijds
ooc voer booz gaende, tot dattet verwarmt is. En
sal aldus doen alle daghe / nochtans den arbeyt ver-
meerderende/en laten gaen en dzaben tot dattet moede
is : want dit is de beste maniere om de voeten te doen
op heffen, ende de leden wel te gebuycken, ende sal da
weder op zyn plaette bzengen. Dit regiment banden
veerde sal hy soo langhe onderhouden tot dat hy siet
dattet geheel cam is, en dan sal hy alleene de twee ach-
terste voeten doen v. slaen. om dat hy soude moghen
ryden op steenachtige ende oneffen plaetsen sonder den
hozen van de voer te bederven : Ende en sal hem niet
behelpen dan alleen metten roepken ende halster om te
doen gaen/dzaben/galouperen ende snel loopen, keeren
en wenden/springen/van achter wtslaen/ende metten
hoofde herten. Op en sal oock niet laten daer mede
te ryden op heubels/afhanghen ende bergen/ende dan
soetelick weder afkomen/somtijds oock rydende ter
plaetsen daer melens / smissen/ende gherlop is van
blas om dat niet en soude verbaest zyn als namaels
alsulcken ghelupt hozen sal. Hy sal oock ledden ont-
rent wagens, sarren ende coets-wagens/ by cubden
van verckens schapen/koepen ende gepten, oock laten
sien la. met s / calbers oft ander beesten die den hals
afgest ken zyn / d'welck alle daghe sal onderhouden
wozden tot dat hy siet dat gheheel gheleert ende ver-
stout is. sonder bande boozsepe die ghen hem te ver-
schycken. Dan sal hyt niet alle de beharctel ende ghe-
schuych op rusten / ende daer op sittende op dierelike
plaetsen ryden/ doer de hyn zinnen pas gaen dzaben/
ober grachten springhen / rebieren ende ander wate-
ren passeren / nochtans sal hy hem alsulcken ganch
gheben als hem sal dienen. Want ten jenetie wil
eenen anderen ganch hebben dan een dzaber: de Peert/
of rupn of coztan/ of ander dergelycke/ want die heeft
zyn eyghen antere van gaen.

Men sal booz een goet beulen/peert oft hengst hou-
den dat groot is/ grof van gebeente ende wel disposed/
cleyn van hoofde/ ende soo doyre datter niet in dan vil
ende been cleyn/ scherp ende smal van oozen/ groot van
ooghen/ de wrypplende/ swert en ley zyn: de muyl-
gaten seer wijt gestwollen/ ende de groot/ de caercken dun-
de en doyre: de mont op beyde zyden gelyck gespleten/
den hals lanch archtych ende boghewijs dunne ontrent
het hooft/cozt. byet ende in een gedzongen van rugge/
de mane geru chelt: dicht ende lanch/afhanghende op
de rechte zyde byet van bozst booz wistekende ende
hol musculen/ groot ende recht van schouwers/ ront
inde z. den dobbel van rugge/ gefloten van buycke/de
cloten gelycende cleyn byet ende gesoncken van len-
denen/ lanch van steere / die oock dick is van happe/
grof ende gecrunchelt: gelyck van beenen/ die grof van
beenders zyn / doyre ende niet verladen met bleesch/
maer hooge ende recht/ ront ende cleyn van knien/niet
sinne waerts ghekeert rou van billen/ grof ende lanch
van dgen. die vol musculen/ zenuachtich ende sterck
zyn/ swert van hozen oock hert en de hooge/hol/ ront/
wel open ende betamelic verheben ter knoefel waert/
maer boben cleyn van crupne. Dat boozs blide/
rasch soet. ende noch ghebreckelick noch sieck en zy/
want die van sulcker aert zyn / die zyn wel ghehooz-
saem ende verdzaghen seer wel arbeyt. Dat oock niet
fantastick / bezeyt stech / slephtmachtich/ noch
traech van eten sy : dat niet te seer en schijte/ oft niet
en gae liggen alst in wateren oft rebieren comt. Ende
al heeft het een ooge verlozen/ of dat op eenighe plaet-
se vanden lichame inden strid heeft ghequest ghe-
weest/ waerom en ist niet te mispysen / soo beste alst

booz de reste goet is. Men sal oock booz een goet peert
houden om de merien te bespynghen/ t' ghene dat den
crygh heeft gebolcht/ want het sal generen cozagieufe
ende stoude beulens / ende die in alle perjickelen ende
sware ende lange aenlagen sterck en lanch van aeffens
sullen zyn. Daer en boben dat oock zy schimmels/
castanebzyn / of roaensch / appel graeu of bael van
happe/ welcke een seker teeken is van een sterck ende
stout peert. Ende om int cozte vande deucht ende
schoonheyt van een peert te spyken/so moeter hebben
de ooghen ende joncturen banden Os/ de sterckte van
eenen muyl/ende ooc de voeten/ de hoornen ende dgeit
banden Esel / de kele ende den hals vanden wolf / de
oozen ende steert vanden bos/ de bozst ende mane van
de byoutwe / de stoutheyt vanden Leeu / t' gesichts
en het licht ommekeeren vande slanghe / de pas van
een catte/ de lichtheyt ende dapperheyt vanden ha-
se/ den stap hooghe / den daff by lustich van gallope-
ren/ licht int loopen / rasch ende dapper van spycken/
ende wel ter hande.

De Wageman moet oock kennisse hebben vander
ouderdom van zyn peerden / om dat hy die na hun
sterckte soude doen arbeyden. Den ouderdom van
de peerden kentmen ende voeten / hozen vande voer/
ende principalyck aende tanden.

Het Peert heeft gemeynlyck achtentwintich tan-
den / hoe wel dat Aristoteles spyckt van veertich:
Het beghint tanden te crygghen binnen d' eerste by
maenden / ende ten opnde vanden jare hebent onder sta
boben op elcke zyde ses tanden. Ten dertich maen-
den veranderen twee boben en twee beneden/ende ten
by jaren en een half crygget op elcke zyde vier tanden
baft aende ghene die laest ghecomen zyn. Alst vier
jaren out is/ soo vallen de hontstanden wt/ ende daer
groepen andere. Booz de ses jaren vallen wt de
grote baerctanden die boben staen / en metten sefter
jare groepen weder d' eerste gheballen. Ten seften
jaere hebben sy hun heke tanden / die al tamen wt-
ghehol zyn / maer a dien tydt en can men niet wel
gesien hoe veel tanden sy hebben/ dan in het twaelf-
ste jaer stermen een onghewoone swerckheyt/ daer
by gheboerch / dat hoe een peert ouder is/ hoe zyn tan-
den langhet wozden/ wrghecomen den sommighen/
die vant ghebyt de tanden meer en meer cozten. Als
thiende jaer beginnet de slaep vanden hoofde te stuc-
ken ende hol te wozden / somtijds wozden oock de
wrypbzauwen grjs: Het peert laet in zyn boozhooft
blijken een doerbe ende truerich ghelaet / het laet den
hals hanghen: het is swaer van lichame / het heeft de
ooghen bierck ende het hapt grjs / d'welcke vertien-
kerlyc gebuert den schimmelen swert/ roaensche/ ca-
stanebzynne / ende ander colturen die opt bypne
trecken. Tghelpickelt graeu wozt wt/ het wt wozt
appelgraew/ ende eenichsins bypne. Het heeft oock
veel bouwen aen die bobenste lippen / waer dat de
jaren gherekent wozden na t' ghetal vande bouwen/
daer en boben rist wt/ nae omgherocken wozt/ soo ist
langhe eer dat wederkeert in zyn wesen/ ghelijck dat
ter contracie in een jonck peert trstont wederkeert
in zyn wesen.

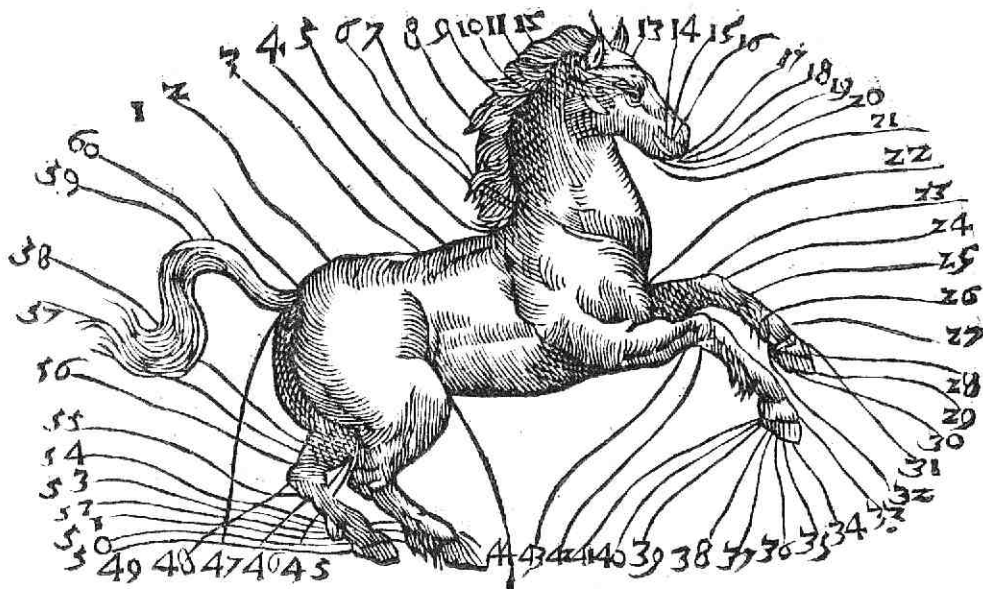
Boozts is oock d' werck vanden Wageman/ groote
sozge te dzagen booz de ghesoutheyt van zyn peerden/
de welcke ten minsten seftien oft twintich jaer mo-
gen leven. Daeromme als hy die gesont siet en noch-
rans mager/ soo sal hy hun geben gherooste terwe/ oft
tweemaal so veel gestooten gerste. Hy sal die alle dage
ober al wel wjzzen / verseckert sijn dat hun meer
deucht doet dick wils ghehandelt ende ghewezzen te
wesen/ dan veel etens te hebben.

Alst dat sy niet stalen en comen / het welcke men
siet aen het gheswil vande blase ende rondomme de
roede: hy sal hun ingheben een potaghe / ghemaect
van een ynte wijns ende gestooten looc/ met wt van
thien eyers : oft sap van roode coolen met witten
wijn ghemengt: Daer en tusschen sal men alle daze
ende

ende Geste wech nemen / ende niet voeden dan met
 voeder ende krupden die bequaem zijn / ist dat men die
 mach krijgen na den tijt van den jare. Doozts sal ooc
 goetd zijn / dat men in de scepde daer de pisse passeert
 een mederijne doe / ghemaeckt van jonich met zoudt
 gesoden / of een levende weeghluys / of vliege / of lup-
 feir / oft een kleyn sturcken wter ooc / ende oock op de
 lendenen ende lancken leggen olie met wijn gemengt:
 oft de roede stricken met ghestooten alsem in azijn
 ghesoden / ende daer en boven eenen emmer hout wa-
 ter teghen zijn klooten gieten. Dese remedien zijn
 goetd / als de pisse de genererende partijen verbrandt
 heeft / of als sy de koude pisse hebben.

De groote hoof-sweere ende rasernie van den
 peerde / woyt ghesesen dooz veel ghebypck van Jof-
 fermarcke / ende van seer veel semelen / daer in Lat-
 toutwe bladers kleyn ghesneden zijn / met Ghersteit
 stroo dat versck ghesneden is. Men sal het oock doert
 laten in de herffenen ader / oft in de slaep van den hoof-
 de of in alle beude / ende sal ghesteldt worden in eenen
 donckeren ende lerghe stal. Ghy suldt mercken dat
 het pijn int hoof heeft / aen het water dat daer af
 bryppt / ende aen de hangende ende slappe oogen / oock
 oock aen de swarighepde ende hanghen van den hals
 ende hoofde.

Van het voorgaende Peerdt zijn de siekten af-ghetekent met de
 naervolghende numbers.

1 Schottheit.	31 Overvoeten.
2 Verreyckt of gheslagen zijnde.	32 Verhitheyt.
3 Van de Longer pyne.	33 Pyne van den hoorn.
4 In de Longhere.	34 Vernageltheit.
5 Ghequetste rugghe.	35 Seker pyne in den voet.
6 Den schot.	36 Lossinge aen den horen van den voet.
7 Den maenstranck.	37 Als den horen aen den voet schaynt.
8 Pyne in den den hals.	38 De vyge onder aen den horen van den voet.
9 De Stranguillonnen of verworginger.	39 De stralen.
10 De Vyvers.	40 Bleyen aen den horen ende vleesch.
11 Een nagel of den houw in d'oghe.	41 Moere-ver.
12 Schel op d'oghe.	42 Gellagen zijnde.
13 Rasernie int hoof.	43 Malandren.
14 Verinotterheyt.	44 De Wolfinne.
15 Vercoutheyt vant hoof.	45 Gheswil in de klooten.
16 Vliegende wormen in de nensgaten.	46 Eenen slach aen het dic vant been.
17 De schuylaen de tanden.	47 Alst fundament uyt vallen vvil.
18 Aent gehemelte verivas.	48 Leelen achter aent been.
19 Querlinghe aen de tonghe.	49 Een loopent gar.
20 Pyne aen de tonghe.	50 Den Kancker.
21 Kleyn barderkens onder de tonghe.	51 Klooven aen de beenen.
22 Pyne in de borste.	52 Overhoeven aen den horeri.
23 Overbeenen aen de knien.	53 Kloven die langs henen gaert.
24 Leelen.	54 Kloven die dverfch comen.
25 Schuyfelbeenen.	55 Spatten achter aent been.
26 Gallen.	56 Krappen.
27 Plecxkens.	57 Leelen.
28 Enghelvoet.	58 Overbeenen aen den tree.
29 Overhoeven aen den haen.	59 Steertbeenen.
30 Hinckenden voet.	60 Ratten-steert alst hayr uyt valt.

En peert dat hercort is wordt ghelesen / als men hem warm verckens bloed ingheeft met wijn / oft mastijck ende rupte met honich gesoden / oft gemeyne olie met Beper. Dese sieckte crijghet alst heet ende swetende op een coude plaetse gheset wordt / soo dat de senelen hem intrecken en de huyt hart wort. Daer om salmen dit peert op een seer warinte plaetse stellen / wel ghebercht met een warme dechfel dat totter eerder comt / ende onder den bupck legghen / seben oft acht groote steenen die seer heet zijn / ende alleenstiens ende dichtwils met warm water gebluscht worden / om dat hem dese warinte soude been stocren.

De schelle op d' ooghe salmen op lichten met een nseuwe pboiten naelde / ende dan met een schaercken gheheel afsnijden : oft neemt poeper van een groene akettisse ende regael / ende legghet op d' ooghe om de schelle af te eten.

De gheslaghen ooghe wordt ghelesen met daer op te legghen een plaester van bzoort crupinen in versch water ghewepcht / oft gheroost bzoort in witten wijn ghewepcht. Daer ist dat het niet en helpt / soo moet men de hooft ader openen.

Tegen het loopen ende vlies op d' ooge / is een sonderlinge hulpe / en Medecyne gemaect van sap van Serubep / in eenen houten moxtier ghestooten : oft het sap bande besien van bepl / of van be bladers in eenen moxtier ghestooten / ende met coude water / oft beter met wijn daer op ghelept nae dattet peert is ghelae ten gheweeft inde ader bande verdupsterde ooghe. Dese remedie sult ghy veel daeghen t' sabonds ende smozghens onderhouden / oft blaest deur een pijspe in d' ooghe poeper vanden graet van eenen visch Sepia genoemt / oft geheel kaketts saer / daer laetende tot dat deur zijn cracht het vlies heeft werch ghenomen ende ghesupbert : oft poeper vande bozpe van een ep ende sout tamen ghezant / ende in dooghe gedaen : oft poeper van Salarmontar / Hippre / Saffraen ende schab sel vanden graet vande Sepia.

De spenbe ooghe wordt ghelesen met een medicijne van Wierroock / Hippre / Stijffel ende witten honich ghemaeckt : oft met een frontael van Wierroock ende Mastijck cleyn ghestooten / ende met wit van epers ghemeyden / op het voozhoofst ghelept / ende daer op ghelaeten tot dat de ooghen niet meer en tranen. Daer nae salmen den bandt af doen met warm water ende olie tamen gheslopt.

De lichtkercken vanden ooghen worden ghelesen met nuchter speecksel ende soudt die te stricken : oft met ghestooten graet van Sepia met ghesmolten sout ghemenght : of met ghestooten zaedt van wilde Bastmaercken / in eenen ligen doeck op dooghe ghespreet. Alle pijspe van den ooghen wordt ghelesen / als men die stricht met Wegheveze sap ende honich tamen ghemengt.

De bozst sweeren doet de peerden terstont sterben / baeromme soo haest als de clere op de bozst swillet / so moet men die sonder vertoeven af trecken : Daer ist datter int trecken eenige ader comt te bzeken / men sal beyde de epiden met eenen zijden draet toe binden / want hoe de clere oft gheswil grooter soude worden / hoe daer meer vuplichepdt van etter bergaren soude ende een oogsake worden vande doot.

En Peert dat herwatert is / oft dat te haest naer dattet seer ghearbep heeft / sonder herwandelen ende rusten ghewatert wordt / cricht daer dooz de vlybe / welck schier is ghelijck de croppen / want de selve soo wel den beesten als den menschen aen komen dooz te grooten coele van water / als de kele verhit is / waer deur het peert appetijt ende ruste verliest / ende zijn ooren worden cour. Men moet daer terstont tegen wesen / en in deser manieren de vlybe stekē. legt de ooze tussche den hals ende necke / en bliemt dese herbichept die ghesijc een witte serue is inde lengde met een bliem : trect dit wit vlesch af ende legter in / so wel als daer op / een ligen doercken in wit van epers nat ghemaeckt / ende

decket peert terstont met een goet dechfel / t selve soo langhe oer en weder lepbende tot dat de oogen wederom zijn warm geworden / hem inghebende eenen draent / van water met soudt en meel ghemaeckt / nae datter wat goet hops heeft geten / laet d'z dagen op den sal rusten / ende daer eten en d'yncken : oft de plaetse stoben met dinghen daer toe dienende / om de huytmenen te roeren / ende daer nae een plaester daer op legghen / ghemaeckt van gersten mel ende d'z oncen spiegel / harst / t samen seer wel ghesoden in goeden ende stercken rooden wijn : Ende als de materie sal vergadert wesen ende ghereet om wt te bzeken / soo salment bliemen om den etter wt te doen loopen / ende dan steken inde hollichepdt wiecken ende pluytken / die ghewepcht zijn in water / olie ende soudt. Dese sieckte moet terstont ghesolpen zijn / want ist dat ghy roest tot dat de vlybe hoogher clint / soo en isser gheen hops van ghelesen.

De quancie / anderling ghemermt de pijn inde kele ende gheswil vande tonge / begeert eerst het slaen vande ader onder de tonghe / oft vanden ghemermt / ende daer vae een stovinghe vanden gheheelen monde ende tonghe / met warm water / daer na een strickinge met galle van eenen stier. Ende aengaende den draent / soo salmen nemen twee vndt ende olie. een half pinte vanden wijn / ende daer onder sult ghy mer ghen regen vette vlyghen / met neghen vollen van pereper : laet al t samen wel weycken / ende maerker dan een detoete af / waer in dat ghy ten lacten doen sult / eer dat ghy die dooz doet / ghewonen salpeter alsoo vele als u sal duncken dat van noode is. Alst al wel dooz ghedaen is / soo maerker af eenen draent / waer af ghy dooz eenen hoozne sult gieten inden mond van het peerde twee mael / daerhs / te weten / t sabonds ende smozghens telcken een half uercken. Dooz salmen hem teter gheben groen ghesie oft bitfen / oft ghesien / meel / waer onder ghy menghen sult salpeter : Ist dat ghy doet laten / dat sal int ghemermt vanden monde wesen alst noot is.

De clieren oft sweeringhen die onder de kele vanden peerden comen / ende neber vallen wt de vercoude herstzen / ghy sult die smozghens plieren ende sieken onder de kele / daer nae thoofst bercken met een ligen cleet / ende met hater seer dichtwils de ghehele kele / ende sonderlinge de plaetse daer de sweeren zijn wlyghen.

De bozst die onder de tonge comt ende het peerdt belet te eten / deur dat de tonghe gheswollen is / wordt ghelesen met erten te doen eten / want met die te bzeken vergaet het gheswil. Daer ist dat dit ghebreck weder comt / soo moet met scherpe ende seer heete pfer vande hollichepdt van t ghemermt ghetrocken worden / ende dan soetelijck met een schere vast aen t ghemermt afsnijden.

Als onder aenden bupck vanden peerde een stuck of oberwas van vlesch groepet / men moet de plaetse scheeren ende bliemen / daer nae avondt ende smozghen stricken met een salbe van witte Macluwe.

Men verdozjt de vlyghen vande quade sweeringhen met peck ende olie oft ver / t samen ghemenght ende daer op ghesmolten / de reise sal ghelesen worden met meel van Erben.

Het veulen cricht dichtwils pijn inde tanden ende int tantvlesch alst tanden beghint te crighen / ende dan sult ghy bzeken van tbeste cricht dat ghy crighen meucht in seer stercken asijn / ende daer mede stricken de cakebeenen van bupen / ende aldermeest daer ontrent dattet de pijn heeft.

Het dempich peert / dat is te segghen / dat zijner aessen niet wel tot zijnen wille en heeft / ende dat niet boozts en wil / hoe seer dat het met spozen ghesieken / ghetrocken / ende met een roede gemeten wozt / maer seer sijcht ende licht / jae oock int eten niet op en hout van hoesten / mach seer quaelick ghelesen worden : Het is wel waer als de sieckte noch versch is / gelijck ghecomen vant stof / oft van eenen stupbenden wint / oft

of van te eten eenige bupticheyt onder zijn spijs/ dat ter soude mogen remedie teghen wesen/ te weten: dat men hem soude laten aen de schouderen/ ende met het warmt bloet/ gemengt met wijn ende olie van Olyben strycken/ op den goest ende rugghe: als men dat vijf dagen achter een gedaen heeft/ so sal men hem de vijf dagen daer nae volgende/ doen op halen dooz de neuse-gaten/ looge daer olie onder gemengt is/ ende daer na deses dyanck ingeben/ gemaect van gerooft mostert-zaet/ levende solfer/ paradoysogen/ van elcks even vele/ wel kleyn gestoten/ daer af maect een decoctie in meede/ of maectier af eenen dicken compoft/ ende daer af sult ghy hem alle mogghen doen in-nemen/ de groote van een Okernote met dicken rooden wijn/ dat seer goet en edel is. Of maect hem een dyanck van Olyf-selnaegels/ gember/ comijn/ venckelzaet en galigaen/ van elcks even vele/ al t'samen kleyn gestoten/ mengt het dan met een deel eperz/ met een wepnich saffraen/ ende guet met wijn ghemengt in den Beerz mont/ 'thoof om hooch houdende/ om dattet te lichter inswelgghen soude/ sonder 'thoof te laten neder sincken/ ten minsten in een groote half ure daer na/ om dat den dyanck alle de dermen deure soude loopen/ daer na geeft hem groen gras of rietbladers t'eten/ om de hitte van den dyanck te tempereren/ maer het Beerz en mach daer en tusschen eenen halver dach daer vozen oft nae/ niet ghegeten hebben. Doozts so leebet soetelijck ober en weder met den halfter: of sitters op ende tijdet soerelijck/ ten eynde/ dat het den ozanck niet weder ober en gebe. Hier hebt ghy de middel om een dempich peert te genesen/ alst gebzet niet veroudeert en is: Maer indien dattet een out bupl is/ ghy sullet mogen helpen/ mits hem 't vier gevende op beyde ziden van de lanc-ken/ en de muspogaten op singhende/ om dat de warmte van den vper/ dese kochtept van aessen soude doen op-houden/ ende dooz de neuse-gaten te beten den aessen soude mogen upt ende in laten gaen: gheeft hem oock dickwils ozupven te eten/ ende soeten wijn te dync-ken: Doch isser een ander seer eccellente remedie/ te weten/ eenen dyanck/ gemaect van Agaricus en Fe-negrick/ in rooden wijn gewepckt: oft bloet van een hondken/ dat niet ober thien dagen out en is/ ingheben. Of wortel van Gentiane/ wilde Courcommer/ ende bitter noten/ met Honich-water ghestoten/ ende eenen dyanck daer af gemaect. Of geeft hem dick-wils Gansterijck te eten.

Den hoest komt upt veel oorzaken/ nochtans de gene die upt den hoestere komt/ dat is upt de longhe ende ander deelen des lichaems daer outrent/ of oock van andere inwendige ende nedersteldmaten die de principi-aelste wercken hebben/ daer en is geen beter remedie tegen/ dan de neusgaten van de beeste te snippen/ of te splyten. Ende ist dat daer na de ziekte niet en betert/ soo sal men haer dooz een hoozne in-gieten/ eenen goeden dyanck van dese nabolgende dyanck: Neemt Doeckwepte ende Lynzaet/ van elcks een mate/ gomme dyanck/ sijn wieroock/ mypre/ van elcks een once/ supcher/erven/ grups/ van elcks een once/ al t'samen wel kleyn ghestoten ende gesift leggh die te wepcken eenen geheelen nacht in warm water/ ende sanderden daeghs sult ghy de beesten daer af te dyncken gheben als boozsept is: ende dit sult ghy also blyven continu-erende/ doende daer toe eenen kroes olie van roosen/ tot dat de beeste ghenesen is. Sommige legghen vijf eperz/ eenen geheelen nacht te wepcken in stercken azijn ende sanderendaegs in ozgens/ als sp sien dat de schale murde is gewozden/ laten sp het peert inswyl-ghen. Doozts soo en moet men nimmermeer de beeste bloet laten/ op wat plaetse dattet oock zp/ maer het sal seer goet wesen/ dat men haer gebe ende continue gomme dyanck met soete olie.

De koxse van een peert wort genesen/ dooz't laten van de ader/ die men vint int midden van't been/ vier vingheren of daer outrent onder de billex: ende indien niet/ of by ghebeke van dien/ so sal men slaen de hals-

ader: ende ist dat ghy siet/ datter eenen dyanck van noode is/ soo sult ghy upt bouwen een handt vol Doz-celepne/ ende het sap mengghen met gomme dyanck/ sijn wieroock/ ende een luttel Drobuische Roosen/ dat sulst ghy hem in-gheben met een luttel meede oft hoo-nich water.

Tegen stantwicheyt ende pijn des herten/ is goet dat men het peert seer warm houde/ ende deses ozanc ingebe: Neemt twee oncen mypre/ vier oncen gomme dyanck/ een half once saffraen/ een once gestooten Melilote/ een pont vngelcrupt/ ende sijn wieroock/ so veel alst van noode is/ mengt al t'samen. ende stoo-tet tot polber/ twelcke ghy oock bewaren sult teghen de noot/ nemende vooz elke reple twee goede lepels/ met een uperken waters/ twee lepels honich/ ende twee kroesen olie van roosen. Deses dyanck sal dienen vooz sommighe daghen/ tot dattet peert hem beter ge-boelt: Ende mercht dat deses dyanck oock seer goet is/ de peerden die swack zijn/ ende ygne in de ledenen hebben/ ende te stg van leden zijn.

Het peert dat te seer verhit is/ suldt ghy met den hoozne ingieten in den Winer/ by oncen olie met een uperken rooden wijn/ maer in den Sommer niet meer dan twee oncen olie/ met so veel wijns als te vozen.

Tegen de pijn in den bupck/ sult ghy nemen/ wilde ruytenzaet/ oft hofcrupten zaet/ stampet wel kleyn/ ende maectier hem met warmen wijn/ een dyanck af. Ghy sult oock in deses dyanck mogghen doen/ comijn en venckel-zaet/ van elcks even vele/ daer na het peert warm gedeckt houden in een ghestoten plaetse: Waer eer ghy hem deses dyanck in gietet/ moet ghy daer op sitten/ ende lange ober en weder rijden/ lieber langhs hooge plaetsen/ dan op effen velden: ende alst weder op skal is/ sult ghyt decken met een goet wullen decksel/ indien dat hout weder is/ hem de lancken stryckende met olie/ tot dat het verwarmt is/ ende winden laet. Doozts waer oock goet/ dat men een buyse van riet/ die dicke ghenoech/ ende eenen halben voet lanc is/ hem steke int fondament/ wel ghescrecken met ghemeen olie/ ende soo vast ghemaeckt aen den tronck van den steert/ dat se niet upt gaen mach/ ende dan op het peert sitten/ ende ooc ober en weder rijden. Men moet hem te eten gheben/ dat warm van nature is/ ende water met comijn ende venckelzaet/ van elcks even veel ghesoden/ ende in een ghestoten plaetse wel warm gedeckt houden.

Teghen de koude pisse is een gheppoe fode sake/ dat men neeme by of negen Cantaribes/ die geheel zijn/ ende winden die in eenen lijnen doeck/ de welke ghy binden suldt op de dgie van peert: ende hoe dattet is/ die sult ghy daer wat tijts op laten ligghen/ want dat doet pissen: maer siet wel vooz u/ dat ghy hem gheen en doet in nemen gepulviresert/ noch in clisterien oft in dyancken.

Teghen versche quetsure van de huyt/ op den rugghe/ soo neemt twee ajupns/ ende maectier af een decoctie in siende water/ dan sult ghy die/ alsoo heet alst peert verdzagen mach/ opt seer leggen/ ende al het gheswil sal op eenen nacht vergaen. Ofte andersins neemt ghewezben zoudt/ ende temperet met stercken azijn ende een doeper van een ep/ ende daer mede sulde ghy dan strycken daert seer is/ soo sult ghy daer bate in bebinden.

De gheelsucht heeft vooz een sonderlinghe remedie deses naerbolghenden dyanck: Neemt Doeckwepte ende Jonckvrou-mercke zaet/ van elcks een pondt/ laet dat t'samen wel sieden met lupijnen ende goeden honich/ ende alst al wel dooz ghebaen is/ soo gheeft hem dat in acht daghen verbolghens/ telckens een uperken.

Teghen de snotter neemt operment en solpher gestooten/ woyp die op gloepende kolen/ ende laet den roock gaen in de neusgaten van den peerde/ om dat de verstijfde humueren die in de herstemen zijn/ souden smeltende neder dalen.

Teghen de vliegende woorn / doet openen de aders in den sacht vanden hoofde / maect wel diepe onder de kele en ga met een heet pfer / leghter weicken in / en daer op wert daer in wit van eper's is nat gemaect / ende laet: so inden stal dyp dagen staen rusten.

Teghen de vyghe / men sal den hoozn vanden voet sijden so verre daer ter bequame pactie sp tusschen den hoozn vanden voet ende de vyghe / leghter dan op van een sponsie / buidet wel vast / in boeghen dat de reste vande vyghe tot het wterste afghyge. en sp.

Als een peert gheboosten of sieck is van dat te seer heest geladen geweest / leght op de lendenen een plaester / vemaect van yer met poeper van Solus / Dyacke bloet sijn Wierooch / Mastijck ende Galnoten van elck een velle. Maer men sal de plaester heet op de ghequiste partje legghen / welck ghy daer op sult laeten / tot datse van selfs af-gaet als ghy daer aen comt want dan ist peert ghesen.

Als een peert op den rugghen vande sabel ghequet is / so vliem ten eersten de quetsure / daer naer leghter werck op in wit van eper's nat gemaect dyp daghen vervolgens. Maer ist dat de plaeste ghestwoelen ende verhaet is / men sal die ghesenen met coolen / Glascrupt / Alsem / ende Beerenclaeuw / tamen gestooten ende gemengt met ongefouen smeyt / ende so tamen ghesoden: daer naer op de quetsure ghelept.

Teghen de schoycheit oft ruycheit aende voeten nemet del af van dese plaeste / ende wascht die met water daer Waluwe / Solfer ende schapen roet in gesoden heest / ende legt dan de mixtuere daer op wel vast ghebonnen: Peert daer na weder af / ende strack de plaeste met een salbe ghemaeckt van azijn / Schapen roet / Ansehen heest / ende u. u. was / van elck een velle / al tamen gesoden.

Om te verhoeden dat de grote Beerden / vande vlyghen niet en souden ghequet worden alst seer heet weder is / so salmen thapz wygben met sap van Cauwooye / blaeders.

De hartheyt des buyrt woxt ghenesen met dzancen ende clisteren. Den dzanc sal sulcx wesen: Gebet dagelick poeper van wilde ruyte met tsaet van dien gheweyck: in goeden rooden wijn: of neem de wortel van gel lisch / met angsaet ende opoponacum: ende dit al tamen wel clepne ghestooten salmen hem ten dyp repfen in geben / niet dyp onten goeden rooden wijn / ende soo veel olien van oljven dyp daghen achter een. In clisteren sul: ghy doen sap van lisch / in dyp pont decoctien van Waluwe ende Parepe / ende dan daer by doen Salpeter ende dyp ven mist van elck een once / olie van bapen ende van ruyten van elck dyp onten. Na dat de clisterie gheset is gheweest / soo salmen de beeste langhe ende soetelick over ende weder lepden. Sommige ros tusschers hebben tegen dese stercke gepoest / hafe mist met negen lepelen hontch's ende vyfthien peper rooznen eenen dzanc te maecten / de welke genomen sal werden met decoctie van ciceren oft roode coolen.

Tegen de gescheurtheit / soo septmen batter gheen beter remedie en is dan te nemen seben onten affchen van wyngaert rancken oft van oljven / met dyp onten olie van oljven / seben schaeloenen ghestooten / dyp onten hontch's / versche boter ende gepfen roet van elck een once / Wegebrze-sap dyp onten / met ouden witten wijn / of met decoctie van ciceren / men sal dyp daghen achter een dese dingen ingeben ten dyp repfen.

Teghen de quade seeren moetmen bloedt trecken vande leeden daer toe dienende / ende naer de plaeste daert quaet is: Dooz een seer goede ende bequame purgatie / sal goet zyn te nemen de wortels van wilde soncommers / ghemengt met salpeter / ende ingegeven dooz den hoozn met witten wijn: Dese Medicijne dickwils inghegheben purgeert / de quade humeuren. Dooz een wtwerdiche remedie soo neemt lebende solfer / tepre en asphaltum / menght ende bzeckt dese dinghen in boter die versche ghesouten is: ende met

dese salbe sult ghy de beeste doen stricken ober al kliff int heeste vander Sonnen van veel personen ende lange. Ten zp dat ghy liever hebt te nemen een half uperken stercken azijn / vier onten spiegelharst / ceders harst / oft gomme vier onten / menghet tamen seer wel: ende maect een salbe af met menschen pisse en laeu water / doende daer by seer smeyt ende oude olie van elck dyp onten / maectiter af een sauinghe / ten zp dat u beter dunckt de beeste ober al te wassen / of oock te stoben met pisse ende laeu water / ende dan uwe salbe daer op te stricken: Tsaet van Bleanders bladeren in olie ghesoden / is een excellent remedie teghen dit quae / doende daer by tepre ende azijn ende was ende onthout wel dat ghy de beeste al ghyt wygft ende strickt teghen tassen van het hapt / als ghy se erghens mede meeren oft bestrycken wilt.

Noch is daer teghen een seer sonderlinge remedie / daimen ten eersten de quade schurfsheyt roscammis tot ten bloede / ende daer na die wassche met een looge ghemaeckt van een deel calck / twee deelen boonens mel / ende dyp deelen affchen van Eschen / hout / alle ghelock met ghesoden / maer alleene inde looghe ghe wepcht. Als die gewasschen is / sul: ghy die smeyt met een salbe ghemaeckt van Quersilber / Dief wortel / Solfer / Wlup / Hoefbladers ende berckens Lieje.

Om te genesen tquaet zeer vande beenen / men sal ten eersten t hapt affcheeren / ende daer nae de plaeste stricken den tydt van vier daghen met Geneber olie / soo wel t'fabonts als smozghens. Daer en tuffi heren sal her Peert niet te water ghereden worden hoog dattet hapt weder gegroepet is. Noch mach het oock genesen worden met eenen langhen ende dweertscheren streke van pfer.

Om tquaet seer van een peert te ghenesen hoequaetlijck dat oock gheren wil / men sal nemen de wortel van witte Wech / distel / ende die in schuffkens gesneden / den Peerde met den haber t'eten geben / ende sal sonder twyffel binnen veertghen daghen / of ten langsten dyp weken / ghenesen zyn.

Tegen de kloben die tusschen de juncture vant been ende den hoozn van den voet comen / men sal t hapt affcheeren / ende de plaeste met wijn wassen / daer nae met een salbe stricken die gemaect is van roet vande schoutwe / Spaensch groen ende hontch t'amen ghestooten ende ghesoden / int laeste calck daer by doende: maer zyn die cloben te diepe / gheest t'yper.

Teghen t'gheswil vande clooten maect ghelijck een pop van azijn / crijt ende sout / om daer mede twee oft dyp mael daeghs de klooten te stricken.

Tegen de fistel maect die wijder / geestse den dzanc ende woxtet in een medeyne van ongheluste kalc / tot dat tet tot een hole upt valt.

Tegen den hancher / wascht die met stercken azijn / stroepet dan op seer sijn poeper van Aphodille wortel / Arsentick / ende ongheluste kalc / tamen in eenen pot tot affchen ghebrant.

Als een Peert hem qualijt geboelt / van quaet Hopt of Haber t'eten / so sult ghy hem desen dzanc maken: neemt de bellekens vant binnenste van de maghe bars dyp krecksien / laet die wel drooger in den oven / daer na pulbereertse met een half once peper / en mengt dat met vier lepelen hontch / ende een once sijn gepulbereert Wierooch / doet hem dat in nemen met een uperken laeuwen wijns: Ende om dat den buyt soude weck worden / stelt hem in fundament dooz een buyts die tamelijck lanch en dicke is / een clisterie van decoctie van Waluwe / Dinghelcrupt / Glascrupt ende ander laperende kruppen / daer by doen de semelen / zoudt / hontch ende olie.

Tegen het Colica / neemt men dyp soopten de bladers met de wortel / petercelle / venrkel / van elck een once / ront peper twee onten / malrobe een once / oberoons een half once / van den besten hontch een half uperken / siedt seer wel tamen ende schupriet / ende maectet af ballekens / soo groot als hasenoten / de welke ghy de be-

de beeste sult ingheben met een half uperken goede wijn ghelyck eenen dyanck. Ende op den dach dat zy het colica heeft/ soo sult ghy nemen dyp oft vier lepels en half venckel zaet / ende dierterfont met wijn ingieren / ende dan de beeste seer wel decken / om te doen sweeten.

Als een peert vernaghelt is / moetmen den naghel wt trecken / ende tot den bloede / ende tot int vlesch schoon maecten / doozts de ghequeste plaetse wel supveren ende ghesmoiten / ofter daer in druppen / oft de quetsuere bullen met een salve / ghemaect van termentijn was / olie / hoenich ende sout / al samen ghesmolten ende wel heet zynde / wat rattoens in dese salve nat ghemaect is : Oft men sal als genoch gheproeft is op de ghequiste plaetse van binnen de naghel bande voet legghen bladers van Wollercyndt wyfken tusschen twee steenen ghevoeren. Maer indien dese vernaghelinge eenen dach of twee out is / men sal dan de voet vanden Peerde in warm water houden dat wel ghesouten is / ende boven op den voet een plaester gelept ende ghebonden / ghemaect van semelen / berckens Liese ende ghesouten water : oft met kleyn ghestoten sout ende stercken Azijn / oft poeper van Galnoten oft Myrtus / oft Lentiscus / daer nae het pfer weder op legghen / ende het hol vanden voet gheelullen mit berckens smeyt. Alst nu alsoo vermaect is so langhe ende so dicke als sal van noode wesen / laet het wederomme beken / nochtans de nagel van binnen vallende met peck / ende als vooren dickwils met berckens smeert stryckende.

Om nu desen naghel in haer stercke te onderhouden / legter boven op een plaester van ghesoden Maluwe / ghestoten ende ghemengt met honich en semelen / maer int holie bande voet schapen roet / ende daer op mest vanden selven Peerde ghebonden.

Als een Peert manck gaet / deut dat de senuen verwozongen oft verplat zyn / neemt een pont bocken roet / een half pont eerdloot / een pont spiegelherst / een half pont cop / roet / ende maect af een salve.

Als de senuwe g. slagen is / oft aende knie of jointure verwozongen is deut qualijck setten vanden voet / die wort ghelesen met een salve ghemaect van een once fenegreel / een once lijnsaet / ende vier oncen berckens liete alle samen so langhe ghesoden tot dat het seer genu. dert ende dicke is.

Alst dat een Peert overgaende metten achtersten horten den voozten quist / men sal het hapt afscheeren vande ghequeste plaetse / ende met sout wygben / daer voozts op binden een seer dunne looten plate / daer na die afnemen / ende de plaetse met wijn wasschen.

De eloben worden ghelesen al men met een rondt gloepende pfer die aen d'eynden strycke : want dese verbrantheyt belet dat de klooben niet meerder en worden. Daer nae moetmen die strycken niet speck dat in verscheyden wateren ghewasschen is / oft met olie van bapen ghemengt met Mastijck / Wiroock / Azijn / ende eenen doppe van een ep.

De trappen moeten nae dattet hapt afgeschoren is / ghewasschen worden met decoctie van Maluwe / Solfer ende schapen smout / ende dan het marck vande decoctie daer op gelept. Als dat weder afgenomen is / salmen een salve maken van nieuwas / termentijn ende gomme van Arabien / van elckx eben veel t' samen gemengt.

Teghen den oberwas oft oberbeen aende knieschijbe / men sal eerst t' hapt afscheeren / ende daer op leggen woxtels van witte Maluwe gesoden ende ghestooten / daer nae soo leghter op een plaester ghemaect van Mostertsaet / woxtels van Maluwe ende offen mest / al t' samen in azijn gesoden.

Teghen t' gebreck vanden hozen vanden voet / stoot groen koolen met oude berckens liese / leght dat op t' gebreck ende sit op het Peert / rijdet gemackelijck / om dat de medicijne daer in soude trecken.

Teghen het Garrot / neemt af t' quaet vlesch met

een snijbende pfer / ende wasschet de plaetse met lauwewen wijn / daer nae leghter op werck dat in wit van epers nat ghemaect is.

Teghen ghebreck vanden hals / deurbroet vlesch op vyf plaetjen op beyden zyden vanden hals met eert heet pfer soo scherp als een telsen / streckt in elck gat een boytel / ende laet die vyf. hien volie daghen daer in steken.

Teggen ghebreck vanden ghesmelte des monts / nemet vlesch vanden ghesmelt af met een seer dun pferken soo verre dat de vochtich. pt ghemackelijck wuloopt / daer nae wyft ende supbert t' ghesmelt met hontch van Roogen / sap van Scaloignen ende ghebrant de kaes t' samen ghemengt.

Teghen de gheswollen knie / neemt een pinte stercken Azijn / breecht oft solbert daer in een weplich zouts / een half pondt ghebrant rooper / ende soo veel Spnoel als daer toe sal van noode zyn.

Als de knien ghequeste ende ghecloben zyn / neemt ghemeyne olie / lynsaet ende ghebrant roghe stroo / mengt dese dinghen samen / ende maect af een salve / om sabonts ende smogghens de quetsure daer mede te strycken tot datse ghenesen is.

Alst velis afghegaen aenden hals oft op den rugghe deut het pzingen vanden sabel / men sal op de quetsure legghen bladers van swerte Wyronie.

Tegen harde ende verouderde geswollen / maect een salve van twee oncen Galbanum / een pont spiegelherst / een half pondt Ammoniac ende soo veel per / een pont was / ende so veel olie als van noode is om al t' samen te mengen ende inneroopen / hier af maect een Cerans om daer op te legghen.

Tegen de woymen / soo gheeft hem te drincken water daer rogghe in ghesoden heeft. Oft mengt wat solfers onder semelen : oft brandt affchen van Olyfboomhout. Oft neemt poeper van dyoghe Alffem met haer saet van routwe Lupinen / ende van Cerdtgalle / van elckx eben vele / twee oncen saet van Madijs / een once Hertshozen / al t' samen in witten wynghemengt / om in dyp repen in te gheben. Daer dese dyp dagen sult ghy een clisterie maecten van decoctie van Alffem ende kate / daer by voegghende in het deut doer twee Offen-gallen met een once Alo.

Teghen den buyckloop is seer goet eenen dyanck ghemaect van poeper van Galnoten / met witten wijn ende stoffel t' samen ghemengt : Oft ist dat den loop comt deut verrouthepdt / gheeft hem soppen teten die in soeten rooden wijn ghewepcht zyn ende Roofe water. Doozts soo stryckt hem de lendenen ende buyck met rooden wijn / olie van Roosen / ende wat sout.

Teghen den bloet-loop drect boeder / doet die beeste laten inde schouwer ader / daer nae maect een decoctie van terwe met onghesouten smeyt ende poeper van dyoghe Szanaet-appels schellen / doet dit t' samen doozt eenen doer om eenen dyanck te maken / ende geeft daer af den peerde alle wozen te drincken / sonder eenichsins te doen arbeeyden. Anselijckx sult ghy een plaester maken om op den rugghe ende lendenen te leggen van Dupsent knoop / Bolus / ende bloet bande selve beeste / onder een gemengt met stercken azijn / of groven rooden wijn. t Welck oock mach dienen ende helpen de peerden die verreckt zyn / ende de lendenen ghebroken hebben.

Alst dat een Peert somtijts hop etende / een ghefenijnghe beeste / ghelijck een Schoepioen / Spinne / Certspinne ingheslickt heeft / men moetet dan doen loopen tot sweetens toe / daer nae hastelijck doen laten int ghesmelt / ende t' bloet batter uptloopt / al warm doen swilgen. Doozts sult ghy hem gheben Dारेpe en Carwe ghesoden.

Teghen de bete van de Water slange / is seer goet eenen lebenden Paen sut in idden van den buyck opgeschobt / ende alsoo warm op de quetsure ghelept. Doozts terfont eenen dyanck in gheben / van poeper

van geel lisch / met stercken wijn ende sout: oft woz-
tel / bladers ende vruchten van Wyponie tot aschen
ghebant / ende met goeden wijn in ghenomen: oft
neemt terstont het crupt Echton ghenaemt / douwet
daer wt een pure saps / maer dat met witten wijn oft
Cardobenedictus water bespyper is / soo verre als
ghy siet dat de bladers niet saps ghenoech en gheben /
griet den peerde int liff / daer na neemt marck daer
t' sap wtgheparft is / ende legghet op ende ront omme
den beete / daer op ghebonden.

De Spinne. Mus in Latijn Mus Araneus ghe-
noemt / doet dickwils met haren beete een peert ster-
ven / ghelijck wy aen veel peerden ende ossen ghesien
hebben. Het is een beeste van lichaem soo groot als
een Mus / van coluere den Weselken ghelijck / lanck
van beck ende royt van steerte / het dat princpalgick
aende clooten / ende maect hier clepne wonden Om
desen fenquighen bete te ghenescu / soo moet men ter-
stont deur de neusgaten ingieten Lauwer-bladers
clepne gestooten met water / ende Comyn met Looch
gestooten op den bete leggen: Maer indien daiter is
eenighe sweeringhe / men sal de plaetse met pekcl sto-
ben / oft decoorte van Myrte / ende stropen daer ober
poepet van ghebyzande gherste / oft van schoffe van
Ghanaer-appels.

Oeghen den bete van eenen dullen hondt / is een
sonderlinghe remedie / immers voozde neghen da-
ghen / de bloeme van Italiaensche Claber ghebant
ende gemengt met oudt berckens smeer / ende op oen
bete ghelept: oft de selve ghestooten met ouden wit-
ten wijn ende also inghegheben. Desgelijck de wortel
van Egientier clepne ghestooten ende op de wonde
ghespropt / oft met goeden ouden wijn inghegheben.
Inghelijck Wier besien oft saedt: oft het sap vande
bladers van Oler.

Best van een Minne by ghevalle ingheswolgen /
maect den peerde crimpinghen des buyck: waer te-
gen men sal oude Zoffermarcke nemen die gedoocht
is twee onzen / griet hem die int liff met wijn ende ho-
nich / lepdet daer nae ober en weder tot dat den buyck
rammelt ende zynen eersten dyck ghyt woedt.

En maer peert machet gemaccht worden met
Roornsche boornkens te eten die in water gesoden zyn /
onder de Haber gemengt / maer in dien dat so machte-
loos ware dat die niet inwilligen en mochte / men salt
stercke geben met in te geben doperen van eperz met
supcher gemengt. Oock lauw water met sout ghe-
mengt / ende meel van Wirs / tsabonts ende smozgens
den peerde gegeven / maket seer bet: Desgelijck dienen
daer toe Wirs / Danicum oft Rijs ghesoden / ende ghe-
mengt met boone-meel ende sout / vier mael (daerhs
gegeven een luttel t' seffens / om dattet peert niet en sou-
de weber overgeben.

Het ghebuert somtijds dat merien met eenighe
soorte van dullehepde ghequelt zyn / te weten als zy
hun ghedaente int water sien / zyn sy daer op seer ver-
leest / so dat sy vergeten teten ende dinccken / ende van
hierchept wtdoooghen. De teekenen van dese for-
ternghe zyn / als sy lansck de wepden loopen / als of sy
met spozen ghesteken waren / dickwils rondomme
siende al of sy petsochten ende begeerden. Van deser
sieckte worden sy ghenesen met wederomme aen het
water te lepden / want als zy daer in sullen sien hoe
leelijck sy zyn / soo sullen sy vergeten deerste ghedaente
die sy int water saghen.

Van den Esel.

CAP. XXIX.

Hoe wel dat den Esel een sieckte ende versmade-
lycke beeste is / nochtans is hy seer van noode op
alle hoeben / om dat hy arbept ende nootfaeckelijck
werck doet meer dan hy groot oft grof is: ghelijck de
Weyden te draepen ende coozne te maelen / coozne te
muelen te dragen ende sommighen huptraet en ander
dinghen in stadt te draghen / ende weder te byngghen

op zynen ruggge: te ackeren lichte aerde die niet swaer
en is om te ackeren / ende wagens te trecken die niet
te seer gheladen en zyn / behalven noch het gerief van
der Esellen melck / twelcke een sonderlinghe reme-
die is oen ghenen die wtdoooghen ende ander derghe-
lycke sieckten hebben. Waerom een goet Vader des
hupsgehus behoort hem te geben eenen Gouberneur /
de welcke nochtans niet veel arbeyt doen en sal om
hem te ghenen ende te regheren / want hy heeft luttel
moeyten aen / ende is ghemackelijck ende goet om te
ouderhouden ende te woeden: want hy is met luttel
voetsels te vreden / ende met sulcx als men selve wilt:
Men geft hem teten bladers van doornen / caerden /
ende men maect hem bet met tafende stroo / diement
ghemeynlick vint in allen landen: hy en ergert niet
al is hy qualick gherrackteert van de gheene die hem
te bewaren heeft: hy verdraecht lichtelijck saghen
ende honger / ende en woedt niet sieckelijck sieck. Doch-
tans sal de Eselzyber bezoghen dat hy de Esellinne
alst tydt is / late bespyngghen / te weten / van half
deerte tot in Junius / ende oock niet voozdats
dy Jaren oudt en is / tot de thien Jaren: ende dan
moet hy de Esellinne om haer vrucht wille verlick-
ten vant wercken / ende ter contrarie gheensins der
Esel sonder wercken houden / om dat hem de goede
leghe daghen traech maken. Hy sal het jonck Esel-
ken laten opvoeden met zyns moeders melck tot
dattet twee jaer oudt is / oft oock met merie melck /
om dattet wat better soude wesen: Hy en sal het jonck
Eselken niet doen wercken vooz dat het dyp jaer oudt
is / dwelcke den tydt is dat het moet leeren paken
draghen / den ploech trecken / ende ghereden woeden.
Hy sal achten den Esel die ober de thien jaer niet
oudt en is / noch ober de dyp jaer / ende die groot is /
sterck van leen / sedelijck groot van ooghen / vreedt
van neusgaten / lanck van hals / vreedt van boyst / hoo-
ghe van schouwens / groot van ruggge / vreedt van
rugghebeen / groot van clooten / plat van bilien / royt
van steerte / bypn van hopye op t' swert trecken de-
ffen ende blinckende / hebbende een swert teec-
ken oyt voozhoof / oft eer lansck het ghebeele liff:
Ter contrarie sal hy verachten de gheene die asch-
vertich ende grauwarich zyn / ghelijck de mee-
stendeel is in deselanden / maer princpalijck de ghe-
ne die kleyn zyn. Metten hoystien ghelept / hy sal
sochbuldich zyn om die te ghenesen als sy sullen sieck
wesen (hoe wel dat dese beeste luttel sieckten heeft)
ende sal de selve remedien ghebyupcken die tot sieckts
peerden dienen.

De hoebenaer die een goet hupfman is / sal het bel-
vanden Esel bewaren om ley daer af te bereyden
om schoonen te maechen soo vooz hem als vooz zyn
hupfghesin: om dat de schoonen die van Esels leyp
sonderlinghe vanden ruggge gemaccht zyn / byprants
onberlijckelijck zyn / t' sy datmen daer mebe gae: og
steenen / kepen / doornen oft ander dinghen: daitermit
sy woeden metter tijdt soo hart datmen die niet meer
ghebzaghen en can.

De hoozne van des Esels boet gebant ende gestoo-
ten / geneeft de vallende sieckte / ende die vanden wilber
esel ober hem gebzagen in sulcher buegen datse blood
lijfmach raken / is een sonderlinghe hulpe teghen der
hoofstweere / die wt cranchept van herffenen comt.

Hoe wel dat den Esel om zyn groote oozen van veel
personen bespot woedt / nochtans dienen hem de sel-
ve oozen / hoe groot die ook zyn / om zyn cracht te
tooghen / ende te kennen te gheben zyn verstant ende
rechte kennisse die hy heeft vande veranderinghe van
den were: want alst regenachtich sal woeden / soo lege
hy de vast op den hals / dat sy schijnen daer aen ghe-
lijmt te zyn. Metten hoystien ghelept / hy sal seer
sochbuldich zyn die te ghenesen als sy sieck zyn / hoe
wel / gelijck wy gesept hebben / dat dese beeste luttel de
sieckten subiect is / ghebyupckende de selve mederijness
die wy gestelt hebben vooz de peerden.

Van

Van den Muyl-dryver.

CAP. XXX.

Het regiment ende den last van de Muplen/ is gelyck van de peerden/ so wel aengaende het voeyeren/ werpen ende ghetuych / als de zierichten te gheusesen/ die haer souden moghen overcomen. Het yzigt dat men daer af hebben mach/ is ghelegghen ynticipaglyck in veel Muplen te hebben.

Waerom dat de Mupl. dryver behoort te soecken ende te kiesen een goet ende schoon manneken / ende oock een wylken o. n. die te genereren: want en zijn sy beyden niet wel geysponeert/ soo en salt niet den ghenen datter af kom. n. sal. Ende hoewel dat de Muplen generereet worden van eenen Ezel ende Merrie / ofte van een Henghst ende Ezelinne/ soo zijn nochtans de beste / die van eenen Ezel ende Merrie gegenerereet worden: want de ghene die van een Henghst ende Ezelinne voort is komen/ hoe wel datse den naem voeren van den vader/ int franschops Chevaliane mule, so ghehlycken sy nochtans geheel ende al de moeder. Waerom' tbeste is om schoone Muplen te krijgen / te hebben eenen Ezel om te bespyngen/ die schoon ende van goeden aert is/ ende seer wel beproeft. Men moet eenen nemen die by jaren of meer out is/ groot van lichaem/ broom van halse/ breet ende sterck van ribben/ de hofst wijd ende musculous / de dgien wel beset met vleesch/ de beenen koort ende dick/ swert of ghespichelt van hant: want de Ezels zijn gemeynlyck mupl-bael van hant/ welc hant niet goet en is voor eenen Muple. De Merrie behoort te wesen vinder de thien jaren/ groot ende schoon / grof van leden / om datse te beter soude moghen ontfangen ende draghen het onghelyck zaet/ ende van een ander specie dan sy is / ende gheben haer bycht niet alleene sterckheyt van den lichaem/ maer oock de couragie van den geest. De Mupl woijt ghebzagen twaelf maenden/ de welcke/ ter werelt gekomen zijnde/ moet geregeert worden/ gelyck de jonghe beulens / wylt-ghenomen dat sy nae de eerste ses maenden/ de moeder niet meer supghen en mach/ om de groote pijn die sy aen de mannen heeft: Maer men salse een Merrie doen supghen / om dat sy lustigher souden worden/ ofte men salse met de moeder laten gaen/ om datse souden leeren weyden / als sy niet meer en supghet.

Om eenen goeden Mupl te hebben/ sal men kiesen die dick ende ront van lyve is/ kleyn van voeten/ dunt van beenen/ tgar vol ende breet / de hofst breet ende sachte/ den hals lanck ende verheven/ t'hoofst drooghe ende kleyn: Ter ront rante moet de Mupl hebben/ beemen die dickachtigh ende ront zijn / smal van lichaert ende hart/ de achterste afhangende na den steert.

De Mupletten zijn stercker/ byzomer/ rasscher ende leben langer dan de Muplen: maer de Muplen zijn handelycker/ ende beter om leyden ende te leeren/ dan de Mupletten. Sy zijn alle beyde fantastyck/ maer om hun dit ghebyck af te nemen / soo moet men hun dickwils wijn te dincen gheben. Syn sy quact om den zadel op te legghen / bindt een van hun voer-voeten aen hun dgie/ om datse onder tussche met en souden van achteren wylt slaen. Indien sy quaedt zijn om te befaen achter aen den rechten voet / soo sal men den linker voer-voet binden.

De Mupl is geneecht tot de selve zierichten der peerden/ als verhaelt is. Nochtans en wil ick niet vergeten te schryben sommighe befondere zierichten van dese beesten / waer af hier naer volghen de remedien: Den Mupl die de hoort se heeft/ moet men te eten gheben rouwe koolen. Als hy dickwils zijnen aessem verhaelt ende koort van aessem is / soo moet men hem bloet laten/ ende van ingieten by halve pinten wyn/ met een half once olie ende wterroock/ ende maltobensap ontrent by oncen. Heeft hy swerenisse of schurfsheyt int byghen van de voeten / soo sal men daer op legghen ghersten-meel / ende de apostume openen/ indien datter eenigh is/ men beneemt hem de magerheyt ende quellinge/ door dickwils in te gheben eenen drancck ghemaect van een half once levende solphers ghestooten/ een rouw ep/ ende een draghime myre/ met goeden wijn. Dese selve remedie is goet teghen de pijn in den bypck ende den hoest. Ist dat hy verhit ende vermoept is / so sal men hem in de keele werpen/ het ende wijn.

Wouwen die begheeren kindt te draghen / moeten daer wachten van te riecken het sweet of pisse banden Mupl/ want sy door de reucke onbruchtbaer worden/ ghelyck de selve beeste onbruchtbaer is.

Den roock van den naghel van een Mupl op gloepende kolen ghebzant/ doet alle watten en Mupsen/ die daer in hups zijn/ terstont wech loopen.

Eynde van het eerste Boeck.

HET

HET TWEEDE BOECK

Van der Hoeben.

Van de Hoven.

De ghelegentheit van de Hoven, so wel van de Warmoes-hoven als Kruyt-hoven.

CAP. I.

Wullen achtervolgende onse booz genomen opdonnicke beginnen te beschrijven de Hoven/ende ten alder eersten den Warmoes Hof/ de welke afgedept ende geshickt is gheweest neffens den Kruyt-hof/ van malckanderen gheschepden/ met eenen grooten deur-ganch van outrent achtien voeten bzeedt / hebbende in het midden eenen put of hupse van de fonteyne / ist dat ghy de plaetse ofte het ghetief niet en hebt om te maken int midden van elcken hof eenen besonderen put/ ooc een groene haghe die wel dicke is/ d'welcke sal moghen hebben by inganghen/ den eenen ontrent het hups/ den anderen recht tegen over den put of fonteyne/ den derden teghen het afslupten van den bogaert. Dese haghe sal gemaect en gheplant wesen van Haselaers/ Stekelbesien/ Melbesien/ Blaven/ Framboisen/ Egentiers/ Braembesien/ Supghel-mantmekens/ Wissen/ Hulst/ Olier/ ghemengt hier en daer met Haghedoone/ wilde Mypelboom en de Paradijs appels/ Cozoltbehoonen/ Wispelen/ende Kiele-rup/ want sy moet veel dichter ende stercker wesen dan d'ander / teghen het verghel van de beesten die ontlopen/ die den meester meerder schaden doen dan profijts.

De gelegentheit van de boozsepe Hoven/als ghesep is/ moet zijn ontent den hupse / meer teghen het Hoorden van het Zupden / om dat de meester van de Hoede/ soude mogen booz de vensters van zijn hups/ de lustigheyt en schoonheyt van zijn hoven ghenieten. Nochtans verre van de schiere ende dofsch-bloer / om dat de krupden niet en souden vant stof / vuplichydt/ lafen kleyne sterckens/ die booz de wint van den dofsch-bloer in de hoven ghezocht worden/ beschadicht zijn. Desgelijck behoort hy geheel viercant en effen te wesen om het getief van spaepen/ ende wat afhangende/ om het vallen ende af sincken vant tegen-water/ ende de vortigheyt vant mist/ welke altyt nederwaerts loopen sal/ booz den raghen / langhs de ganghen ende paepkens/ ende sal landt verbeteren.

Ter zyden van elck van dese hoven/ binnen het beslupt ende begriep van den hupse/soo verre alst mogelijck is/ sulien noch wesen twee andere hoven met hagen gheschepden/ met een grooten gant tusschen bepde. Te weten / op de zyde van den Warmoes-hof/ eenen besonderen hof booz kemp/blas/ saffraen/ weedt ende ander dingen/ tot behoef van den hupse/ welke behoeven hare besondere oeffeninghe: Ende op de zyde van den Kruythof eenen anderen hof booz het ront-zaedt/ als erten/boonen/vitsen/ rjys/boerwepte/milie/welcke dingen seer wel te passe komen/ en dienen tot hoetsel ende onderhoudinge van den hupsghesinne.

Het afslupten en bezypen van de hoven/ moet sodanich zijn/ als de bequaer: hept der plaetse epscht en begeert/ t'p van mueren oft groepende dicke hage. Niet temin booz den minsten cost en het meeste profijt/ souden sy met groepende hagen mogen bezijt worden in stede van mueren: want een groepende haghe geduert langer/ met minder onkosten so wel int eerst makē als van onderhouden / de welke mach gemaect worden

van bzaemen / dooznen / witte Haghedoone / of blier / of andere dicken roepende planten met bzaemen daer tusschen ghelept.

Hoedanich dat het Landt ende oeffeninge vande Hoeve behoort te wesen.

CAP. II.

De aerde van den Hof behoort gemist te wesen eert jaer te bozen/ eer dat se omme ghewoopen word om te saepen / ende naer dat se wederom ghespaep is ende ghemist / soo moet men die laten rusten ende haer mist laten nennemen. Maer aengaende haer natuere ende deucht/ de clepachtige/ crijstachtige noch santachtige aerde en dient niet toe/ maer behoort verint handelen te wesen / ende sweert van herwe / die haest in's handelen tusschen de vingheren bzeeket ende woyselt / ende generalijck alle aerde die goet is om te wesen te saepen / is oock goet om hoven te maerken.

De ghedaente vande Haghen der Hoven.

CAP. III.

De groepende Haghe/ die den Warmoes-hof afschepdet vanden Cruythof/ wil geplant ende beset wesen vande boozsepe plante in de maent van November/ende int beginfel van October/wel gegraben ende doozmist aende woysel / aende woysel afgesneden/ ende ooc alle jaere gesupbert / om te ronden ende dicke te maken: maer men moet de boomē laten oegroepen die staen in de plaetse van staecken ende lasten/ daeront sult ghy setten also veel Olmen als ghy meueft in dese ende ander haghen / de welke schepden sullen den Warmoes-hof ende den hof vande Ertē ende Boonen / de welke ghy jaerlijck doen snoepen sult / om dat se te dicker souden worden/ makende daer af Nutsaert/ ende oock om hout te hebben/ om uwe wagens ende andere gereetschap daer niet te maerken: jaer oock dat oock de Wjngaert soude moghen daer op loopen/ die ghy daer aen sult planten.

Van de ganghen aen beyden zyden van den Warmoes-hof.

CAP. IV.

Gelijc den Kruythof rontom sal beset wesen/ met hagen van Jofemijn/ Onser-vrouwen-segellkens/ Muscroosen ende meet ander sonderlinge krupden en planten: also sal ooc de Warmoes-hof zijn gangen beset hebben met jonge wjngaert- slupten/ of den besten Wjngaert van den lande/ om te hebben verjups/ dat ghy moogt besigen/ tot behoef van het hupsghesin.

Het fatsoen van dese ganghen ende wjngaerden/ sal ghemaect zijn/ ghelijck een loobe of Sommer-hutte: want de wagens kosten te vele van onderhouden/ ende oock om dat men daer onder soude moghen sommige beddekens maerken / of krupden setten die de Sonne niet veel en behoeven / latende nochtans over beyden zijden/ eenen ganch van by voeten wijdt / omme den Wjngaert te moghen oeffenen: men sal oock de beste ende dicke ranchen ofte slupten stellen/ teghen het Zupden/ ende soo langh niet sinjden/ dat het hout niet en soude mogen dicken: want om schoone vruchten te hebben/ en is niet beter/ dan het dicke hout: De wjngaert en mach ooc niet seer dikk op een staen/ ende moet alle by jaren ghesoncken wesen/ ende alle jaer ghesneden ende ghebonden int eynde van Loumaent/ het welke ghy doen sult met de wissen van u wijgen ende

tegen

teenen / oft met de Geneber van u warande. De latten van uwen wjngaert en sult ghy niet te hart binden noch ooc u ranccken / principalge aende boomē van uwe haghe / dewelcke wesen sullen inde plaetse van staercke / want de bant soude inde sthojse gaē als sp groot worden ende groepen / en soude hen hinderlyc sijn. En vergeet ooc niet inden Winter te ontgraven en te misten uwe wjngaert ranccken / en tekenen uwe jonge scheuten / om daer af slupten te maken / om te vercoopen / en om al int te vermeerderen. De dypben en sult ghy niet afsmidē te rijpe of te groene / noch ooc als regent. Wozys vāde reste het oeffnen vā desen verjups wjngaert is gelijck vanden anderen wjngaert / waerom dattet te vergerfs ware langer daer af hier te schijbē. Daerom salmen gaen tot het Capittel vanden wjngaert / ende lesen het gouvernement vanden dien / ghelijck hier nae noch sal beschjeben worden.

Het spitten ende saeyen vanden Warmoes-hof.

CAP. V.

A Engaende het oeffnen vanden Warmoes-hof / dat sal eerst ghebaen worden in November naer dat het een jaer oft een half jaer van te vooren ghemist ghelegghen heeft ende wel het gheworden is / want daer en is gheen landt soo goet dat niet afen gaet of magher en woijt met langhe bjaecke te ligghen. Waerom dat u onghewouwet landt / welcke ghy gheschikt hebt tot uwe hoven / teneerstien ghesuybert moet wesen vande steenen / ende daer aen seer diep ghespit / ende het oncrupt tot de woziel toe ugeroept / waer afeen cloeck hupstwijf sal mogen goede affschen maken: daer na sal hijt misten mit cox koepen ende perde mist onder een ghemengt / dat wel betroot is / ende langhe stille gelegen heeft: of met esels mist / welck het alder best is om hoven te mesten / n. its dat den esel lange ende met gemaect sijn spijse kinout ende bjaeket / Cas van cozen dat een jaer heeft ghelegghen sal mogen in stede van mist gebzupet worden: hetwelcke mis dat wter natuuren heet is / daerde so bet maect / dat de Crupden / Boomen / Citroenen / Limoen / Orangen / Concomers / Citrullen ende alle andere planten / die daer geplant ende gesaepet worden / schoon woortz comen / en haest overbloedige vruchten woortz brenghen. Woz de tweede bouwinge sal hy omgesaepet worden een spade diepe / ende int spitten sult ghy seer wel mengen het mist of de mergel ende uwe aerde. Woz de derde reyse sal hy geroert ende effen gemaect worden met de egge / ende in den rugge vande egge sult ghy int woortz by gaen aftekenen uwe bedden en ganghen soo lanc ende breedt als ghy meucht / rael begrijper de den epsh van uwe plaetsen. Daer ghy moet gade slaen dat ghy meucht ober schijen / en / ende niet u armen reppen dweersch ober uwe parcken of bedden: ende als uwe gangen tusschen de bedden twee boeten byet sijn / het is ghenoech: want wat meer is / dat is verloren aerde.

De ordinantie van de bedden vanden Warmoes-hof

Cap. VI.

Ghy sult ordineren de bedden int middel van uwen Hof / soo dat de rapen de meeste plaetse ende wude hebben / daer naer de coolen / neffens de welcke ghy maken sult noch twee ander woortz / weder vande radysen. Da dese bedden sult ghy eenen ganck maken dyp boeten bjeedt / ende daer nae sult ghy andere besondere bedden maerken woortz Spinagie, Weete / Melde / Bakette / Petercelie ende Surckel.

Daer nae sult ghy weder eenen ganck maerken van dyp boeten bjeet: ende op d'ander zijde van dien sult ghy maken een viercant parck oft bedde woortz Parepe ende Wiesloock / ende daer neffens noch twee andere woortz Ruyt ende Schaloegnen / ende woortz Looch / houtz Looch ende Pastinaeken ende Caroten. Op

d'ander zijde van dese bedden sult ghy eenen wech maken van dyp boeten en een half bjeet / ende daer na veel beboen om te beplanten / soo wel tot onderhoude van den Crupdt-hof als van uwe haghen / ende oock woortz uwe Winter potagie. Daerom sal goet sijn dat men to: dien eynde beplant een bedde met Savie / ende een ander met Psope / een met Chymus / ende een met Martiolepne / een ander met Lavender / ende een met Rosemareyn / Werone / cleyn Cppes / ende noch een ander met Cueleende Psope / Basilicum / Spjcke / Balsen / Polepe / ende een met Roomsche Camille / om te maken de sic-steden inde doolhoven.

Het sal oock goet wesen dat men woortz den noot maeks een viercant parck / beneden in den Warmoes-hof / by den muer van den bestoren bogaert / niet jon mighē bedden woortz de medicinale crupden gelijck Valeriane / Gerwe / Padoe-blommen / Spvoet / Wassoezen / Wonderbaert / Patientie Wjng-scrupdt / Glascrupdt ende meer ander dergelijcke crupden / want de Boebenerse behoort te weten veel remedien tegen de sicsten / ende sonder twyfel wy hebben hier gheleert veel remedien ende Medicijnen vande vrouwen.

De gheleghentheydt vande Bedden vanden Warmoes-hof.

Cap. VII.

Recht daer de Sonne comt op den middach / sult ghy maerken u beboen redelijcken / ooghe van aerde / daer veel peert is mist onder ghemengh is / de welcke ghy wat is sult laten rustē eer dat ghy daer pet op saept. Op een vande se bedden sult ghy saep n met wassen vande Weertsche mane u Lattouwen saet ende uwe Dozelepne want sp comen alsoo haest upt / die inden Weert gesaepet sijn / als die van februarus / om te verplanten op bedden / als sp een halben vinger hooge sijn. Op dit seltde bedde meucht ghy saepen Pumpinelle, Hersthozen ende cleyn Wonderbaert met Engelsche Surckel / ende ander Salact crupden wel dick onder malcanderen / om achter na beschjepen te stellen / ende int ruyne als sp upt geschoten sijn.

Siet oock wel toe / dat u saedt niet te oudt en zy / verstoppen / nat / verstimmet oft verduft / endr op de ranten van dese bedden twee palmen bjeet sult ghy saepen Artischocken.

Ghy sult oock een bedde maken woortz de ebele crupden / die in den Winter dier en inde potagie ende oock woortz den Crupdt-hof / gelijck edel Balsen / Basilicum / Chymus / Psope / Cuele / Martiolepne ende Savie.

Het sal oock goet wesen / dat men een maecke om te saepen saedt van Citroenen / Oranje-appels / Limoenen / Oranaten / Laurieren / Wepte ende Vadelis en na dien dat men seer qulick hirt can doen groepen / om dat de locht daer toe soo natuyrlyck noch bequaem niet en is / soo moet men wel gade slaen / dat men t'scherp eynde om hooge stelle in planten of saepen / en dat men die niet plat in d'aerde en steke. Ende als de Citroenen of dergelijcke saden uptghetomen sijn / soo moet men die verplanten in manden of taffekens / die men verdragen mach herwaerts ende derwaerts / om te bewaren van de grooste hitte of koude ende te deken ende soetelijck te hanteren na den epsh van den tijden / als hier na sal verclaert worden.

Op een ander bedde dat seer lanc is / ende ontrent de groene haghen en wjngaert sult ghy saepen Concomers / Citrullen / langhe ende ronde Caswoortz.

Op het vierde parck oft bedde / dat lanc en smal is ghelijck het woortzgaende (mits dat se dickwils moeten besproept ende begoten wesen) sult ghy saepen dierbesse soorten van Meloenen.

Ende om dat de voghels t' saet niet en souden wech nemen / soo legt doozne tacken wel dicke op uwe bedden / ende sijn sp ghesaepet in t wassen van der Wanen in Spjckelle om vzoech upt te schieten / jae al ist in Weerte / so sprept op de dooznen claer stro / ende legget te dicker teghen t' bjesen / maes ist dat ghy ghevoelt dat

dat de conde sterck is / ghelijck dat op sommighe jaren gebeurt / so legt inde plaetse van stroo / oude maten / of gheheele schooven van stroo op de ooznen / soo datse daer de niet en geraken / en niet en mogen lerten noch vnderen / tgene datter upt schiet. En tgene dat ghy wilt dat op u bedden blybē gelijc Concommers. Weloenen en ander vrych en sulc ghy war van malcanderen vericheyden / en dic wils bespynten met lau water in de Sonne, dat lange te boze heeft gepu: gestae in de backen of tonnen / die by de ynt staen. maer alle krupden en vrychten om pottagie te maken / die mē stelt op bedden beteren seer met verplanten / twelc men oock doet om die edeler te maken / ende beter van smaectie.

Den tyt om te besaeyen den Warmoes-hof.

CAP. VIII.

Alle zaet daer een Warmoes-hof met ghesloffert wo: / besoopt gesaep. te worden tot wassen vande Wane, van den eerste dach tot den lesten. Die ghesaep worden mit vryken der Wane / of p komen lae boozt of en deughen niet: behalven noch alst oar ghy zaep mit wassen van de Wane, oec altemē v gebuert alhoe wel u zaet v: / grof ende wit van meke is noch geentias beooven of be: chaoyght / ochtans emighe guade ro: stellanc: welc de Hoveniers heeten Looy des Hemels belet datse niet en komen be: pen of groepen.

Alst dat men wil zaet saepen in de Sommer oar moet zyn int wassen van de Wane van Julius en August. Ende in den Herfst in de maent September en October. In de Lente, in Sep: zelle ende Weyte. In de landen die upt der natueren hout zyn / of die weynich hulpe ontfangen vande Sonne / moer men later zaet: en in de Lente / maer vzoeger in den Herfst: In de heete landen moet men contrarie boen. tZaet groep er alst op soele dagen ghesaep wo: / die noch heet of hout en zyn / dan alst op koude / heete of ozooge dagen ghesaep is. Het zaed: dat men wil saepen / en moet niet meer dan een jaer out zyn: want is dattet te oud: is: he: en kan noch groepen noch vnderen. Daerom hoe verscher dat u zaed: is / van Parepe / Concommers enoe Lawoerden / hoe dattet er upt spuyt. Ter contrarie / hoe ouder dat het zaet is van Peterrelie Beete / Ozege / Kerffe ende Coriander hoe dattet oock eerder upt spuyt / soo verre alst niet deooven en is.

De Coolen ende alderhande Spinagie / wiste Endrue / Looch / Parepe ende ajurn / wo:den gesaep in den Herfst / ende verzoaghen wel de koude.

De Kaketie Kerffe / Coriander / Kerffel / Ropen / Radjsen / Peen / Caroten / Pastia: aken / Peterrelie / Wenck / ende andere krupden waer af de wo:zel inde pottagie goe: is / wo:den in den Herfst ende Lente gesaep: nochtans komen sp beter boozt in de heete landen in Hopmaent gesaep / maer in middelbaer landen in Augustmaent / ende in koude landen in Septembze. Latoutwe / Zurrekel / Porcelene / Concommers / Lawoerden / Ceule / Hertis Hop / kleyn Dunderbart / Parepe / Beete ende ander teere krupden ende oock Kerichouts / wo:den in de Lente gesaep / ja booz de meestendeel komen alsoo haest upt / die in Weyte ende April ghesaep wo:den / als die in Spjokelle / nae dattet gsebt ofte quaet weder is.

Maer princypaelich moet alle zaed: / dat men wil zaepen / wel rijpe / vol swaer / gelijck ende grof zyn / goet van vertoe / wit van meel / ende niet poeperachtich: want het poeper dat vant zaet valt / alst gebjoken is / toont dattet bebozen is ende niet en deucht.

Op hoe veel tijt: het zaet dat ghelacyt is, uyt der aerden spruyt.

CAP. IX.

Hoe wel dat de natueren der aerden / de goedheyt des Hemels / ende hulpe der Locht / met den ouderdom vant Zaet / oofsake zyn / dat het een vzoegher van het ander spuyt / ende dattet genē dat met schoon

ende lustich weder / op een warme plaetse / oft wel ter Souden staende / met verich zaet besaep is / eer upt spuyt / dan tghene dat op contrarie plaetsen en tyden ghesaep is: nochtans heef: jeghelijck zaet eenen sekeren tyt van upt-spuyten / waer op dat acht moet ghemomen wo:den / ten eynde dat de tyden souden ghestelt wo:den om te zaepen / ende de vrycht van elckes te ontfanghen.

Spinagie / Basilicum / Ropen / Kaketie / kornen upt o:z oaghen nae datse ghesaep zyn / Le: ouden op den vierden oaghe / Concommers en Citrullen op den vyfden / Porcelene wat later / Wille op den vierden dach / Kerffe ende Hostertsaet op den vyfden / Parepe in de Sommer op den seften dach / in de Winter op den tjienden / Welo: op den achtsten dach / Coolen op den tjienden / Coriander ontrent den vyfen / wintlichsten dach / ja: sommighe oock wel later alst zaed: verich is Ozege / de Ceule na den vertichsten / Peterrelie op den vertichsten dach / ende meestendeel op den vustichsten. Wel is waer / dat desen aengaende / seer veel ghelogen is den ouderdom vant zaet ende konste vant saepen van den Hovenier: want ghelijck bo:zen aerept is / Parepe / Concommers ende Citrullen komen veel eer upt alst graeu verich is. Ter contrarie / de Peterrelie / Spinagie / Kerffe / Ceule / Ozege ende Coriander / spuyt: eer upt alst zaed: out is. Het gheue hier Concommer-zaed: / in melch / f laeu water gheuyt / spuyt oock vzoegher tot der aerden. Het selde is oock van Kerichouts-zaet ende van inder ander krupden / als ghy sien sulc in haer vancruere bescreyvinghe.

Van de Pottagie Cruyden te begieten, ende te wyen.

CAP. X.

Zo haest als u lande ober al besaep is / soo moetse Zuerijelic bespyt wo:den / so verre als de plaetse is wat bet matieren vzooghe is: ten eynde dat het zaed: dooz: de seer grote vzooyte niet onder en blybe / ende de vrycht van't zaed: niet sterbe. tBeste water oec de Pottagie cruyden te begieten / is het regen-water / indien dattet by nacht valt / of in tyden dat ter de cruyden niet en mach verwarren: want het wasch ende repuyt de krupden van stof ende ghevoght te: die dat eien sonderlinge als den reghen van den Noorden windt ghedryven wo:dt. Op gheboeckte van oeser water / is het kiedier-water oft van een lo:pende Beecke dat wat laeuw is / het beste. Maer nae pnt-water dat van smogghens in comen oft kuypen gheput heeft ghesaen / ende van de Sonne verwarnt is: Want kout water / ghelijck oock dat zout is / is er vpancht van alle krupden: Den tydt van bespyten is / savonds ende smogghens / ende niet op de noent / om oer het water dooz: de hitte van der Sommer verwarnt zynde / de wo:zels niet en sooden verbranden.

Als nu het krupbt begonnen heeft upt te spuyten / soo sal men t guarde krupbt wt wieden / dat het goeds verouptert ende zyn hoedt sel neem. Het scheeren is oock den krupden seer ppositelich / als sp aerebe een weynich ghewassen zyn / om dat sp hun groenicheyt souden telangher houden / ende schoonder ende bucker souden wo:den / oock om te beletten dat sp niet schiet en souden / ende oock om eenen lieclikerē smaectie te gheben van d'eerste schente hadde. By sulken middel wo:den de Croppen ende Coolen beter ende liecliker van smaectie / ist dat men de eerste bladers af trecht. Des ghelijcks oock de Radjsen ende Ropen groepen veel schoonder als sp gheschozen zyn. Maer alle krupden en wo:den niet met alle weder gheschozen / want de ghene die nyen hebben / ghelijck spuyt ende ander ist dat sp met nat weder gheschozen wo:den / soo rot de pype: daeromme en moeten alsulcke krupden niet gheschozen wo:den dan met schoon ende vzoogh weder.

Van Pottagie cruyden te planten ende te verplanten,

CAP. XI.

Onde krupden tanner ende grooter te hebben/ soo worden die verplant/ het welcke gedaen wort hant een bedde op 'tander/ als sp vier of vijf bladers wt der aerden hebben/ ende dat mach tot allen tyden ghedaen worden/ soo ver alst hocht ende reghenachtich weder is/ maer dat moet zijn in aerde die wel om ghespit en vet is / sonder ander beteringhe van mist. Ist dattet gheen regenachtigh weder en is/ soo moet men die besproepen/ na datse diep ghenocch in d'aerde gesteken zijn/ ende sommige moet men het eynde van de wortel afsnijden/ ende int ruyme planten/ om dat men die soude moghen wieden alst noot ware/ ende te beter ende schoonder soude groeyen.

De scheuten vooz den krupthof worden op alle tijden verplant/ soo doen ooc de jonghe spruyten van den jare/ nemende een deel van het oude hout/ ende wizingende 'tghene dat ghy in der aerden steect/ oft 't selve onder spijgende/ ende in de splere een haverkozen leggen/ en sommige van de selve haver kozen rondsomme beplante / want de krupden die men verplant/ en begeren geen mist aen de wortel. maer eer dat de eynden van hun wortels een weynich geweyckt zijn/ ghehijc wp hier nae sullen verclaken. Spynagie/ Melde/ Petercelie ende kerbel/ en denghen niet verplant.

Van het plucken ende bevaren van zaet, vortels ende bloemen der Pottagie-cruiden

CAP. XII.

Men treckt den meesten hoop van de wortels wt/ als de bladeren van de planten gevallen zijn/ men pluckt de bloemen oock ghelijck van Bernagie / Buglossie/ Algoede ende Goudtbloemen/ als die geheel open zijn/ maer de Roosen en Capper's bloemen moeten om te bewaren ghepluckt worden/ als sp noch zijn ghesloten. Men neemt oock de krupden niet alle de bladers/ als sp volwassen zijn. De vruchten ghelijck Meloenen/ Concommers/ Citrullen ende Calwoerden/ als sp geel worden ende rijpe zijn: Maer ist dattet sp om zaet te hebben/ so moet men die op d'aerde laten tot datse dzooghe zijn/ ende dan 't zaet wech leggen tot den zaep-tijt. Sp moeten oock niet klaer weder ende int bjecken van de Mane ghepluckt zijn. 't Zaet wort ghepluckt als het krupt geheel plat licht ende dzooge is: Oock moet men gae slaen/ dat geuer afghc alle dinghen ghepluckt worden / 't sp krupden/ bloemen/ wortels/ vruchten of zaet/ niet schoon dzoogh weder/ int afgaen van de Mane.

De krupden die men wil bewaren/ moeten ten eersten wel gherenicht/ ende int der Sommen gedzoogt zijn/ welck 'tbeste middel is / om meestendeels hun kracht te doen behouden: of ooc in de Sonne/ ende dan in leeren sackkens ende niet in lgnwaet ghedaen/ oft oock in houte busen/ om dat sp hun kracht niet en souden verliezen/ ghelijck wp sien dat men de eedel krupden bewaert/ die men in de winter wil ghebruycken. Daerom dunct mi dat de Apothekers qualijck doen/ die op hun solders de medicinale krupden hanghen/ niet alleen om dat sp hun kracht verliezen/ maer datse oock vol van stof/ koppesin ende vhege-scheten niet meer anders dergelijcke vuplijcheit zijn.

De bloemen moeten wt de Sonne ghedzoogt zijn/ want om haer teerichheit ende weechheit/ souden sp dooz de hitte der Sommen ende warmte der lucht hun kracht terfont verclaken. Wrgenomen de Proben-sche Roosen/ de welke om langhe bewaerd te worden/ moeten gedzoogt zijn op een hooghe plaetse/ daer de middaeghsche Sonne of haer stralen komen/ noch tans sonder op de Roosen te schijnen. Dooz 'tbeste is/ dat men de bloemen dzooghe op een ghetemperde plaetse/ ende die dick wils om keere/ om datse niet en souden bederven/ altijts wel sozghc d'zaghende/ datse noch verwe noch natuerlijcken reucke en verliezen:

Maer als sp dzooge zijn/ dan salmen die in eenen eerden pot sluyten.

't saet moet in sackkens oft aerde potten / die enge van monde zijn bewaert worden/ oft in busen/ oft ooc in Calebassen / oft outwoozt-fleschen wel toe ghestopte/ ende op dzooghe plaetsen daer gheen water ghestoet en woedt. Want het saet woedt dooz de vochticheit seer bedoven. Ajyn-saet/ Die loock. ende Dapere-saet/ ghelijck oock het Heul-saet/ worden in haec hupskens ende hulsen bewaert.

Om de wortels te bewaren / moeten twee middel en onderhouden worden/ want men wil die bewaren oft versc en geheel groene/ gelijc Ropen, Radijzen/ Caroten/ ende ander dergelijcke/ oft men wil die dzooghe bewaren. Om die versc te bewaren. soo salmen die in den kelder leggen op sijn sant oft drijlant / dunne daer mede overdeekt. oft in den hof in d'aerde graben/ gelijck men de Radijzen ende Ropen doet. om die meestendeel van den Winter over te hebben. Om die dzooghe te bewaren/ moeten die soo haest als sp uptetrocken zijn/ neerstich ende wel reyn wasschen met schoon water / ende dan alle de clepne beselingsen afsnijden daer na dzoogen oft upter Sonne int Dofte/ ist dat sp dunne ende teer zijn/ gelijck die vande Dersiel/ Cicozepe/ Petercelie/ Speragus ende ander dergelijcke: oft inde Sonne int Supden/ als sp dichte/ dicke ende grof zijn/ gelijck die vanden Lisch Gentiane/ Werckens-broot/ Blompen/ Bypontie ende ander dergelijcke. Als sp ru dzooghe ende albus bereyt zijn/ soo salmen die op een hooghe plaetse hanghen/ die wel der Sonnen staet int Supden/ oft oock int Doozden/ daer sp van den root/ noch van stof/ noch vande Sonne niet en moghen beschadicht worden. Hoe wel dat den raedt van Hippocrates is / dat de krupden/ bloemen ende wortels soo wel versche als dzooghe/ geensins en souden in den wind geleft worden/ om beweet te worden/ maer eer ghesloten in eenighe vaten of ander dergelijcke dinghen/ om dat sp hun cracht niet en souden verliezen/ d'welck lichtelijck soude ghebeuren als sp in den windt ligghe.

Vande Pottagie kruiden int particulier, ende eerst vande Cooleu,

CAP. XIII.

Aengaende de gemeyne Coolen diemen haet Sloaten/ moeten ten half Dogst oft in September gesaet wesen/ ist dat men inde winter oft in de vasten de bladers wil hebben. Men plantse in October/ en men verplantse in December/ om te hebben de bladeren inde Winter/ ende tsaet in Junius ende Julius/ ende om dicker van bladeren te maerken: hoewel oock dat men tselve mach doen op ander tijden vande jare/ nochtans en comer soo wel niet te passe. Siet oock wel toe dat is zaet niet out en sp/ want daer souden Radijzen afwasen/ noch tans blphet ses jaer goet / ist dattet wel bewaert wort.

De Cabuys koolen / diemen het witte koolen ofe sluyt coolen/ worden op bedden gesaet/ ende worden verplant in goet/ ver/ gemeest lant/ als sp beginnen op te wassen: ende soecken een coude locht / want in eert warme locht souden sp verdwijnen ende sterben: ende men moetse niet stroo decken/ om datse te winter souden worden/ ende te beter sluyten.

De gheronckelde Coolen / die van naturen malscher en lekkerder zijn/ worden ghesaet in de Meerte/ ende verplant alle het jaer dooz/ maer willen dick wils besproept zijn.

Als ghy siet dat de Coolbladers bleet oft geel worden/ het is een teercken dat sp water ghebrack hebben: trect ooc dic wils af de geele/ gegate/ verrotte oft dzoogge bladers/ want die souden doen sterben.

Ist dat ghy Coolen wilt hebben die goet ende liefelijck van smake zijn/ trect af hun eerste bladers/ want de gene die weder wtspruyten/ die sullen beteren ende liefjckeren smake hebben dan d'eerste.

De roode Coolen comen ghemeynlyck ende naturelyck / duer overbloedicheyt van mist : oft met wijn-
dyo: ssem begoten zynde / oft om datse gheplant zyn
op een plaetse daer sp eenpaerlyck vande hitte der
Sonnen verwarmit worden.

Reemt nimmermeer 'opperste bande gecronckel-
de Coole / noch oock van andere booz u gebuypt / maer
alhts de bladers die van daer nederwaerts comen.

Alberhande Coolen worden geplamt op allen tyden
van den jare / soo verre als het weder niet te sout noch
te heet en is. Ende als ghy die verplant / soo hozt de
woztel dat die niet krom en wasse in d'aerde / ende en
steert se so diepe niet / den top en come boven oer aerde.

Sommighe bespoeperse met zout water / om dat
sp te malscher zyn soude / ende ander stropen salpeter
boven op d'aerde / of oock asschen kleyn ghesift om te
bewaren booz eertblopen / rupsens / crupd. wormen en
ander ghewozinte. Maer boven al / soo en mach de
Coole niet gheplant worden by den wijngaert / noch
den wijngaert by de Coolen : want daer is soo groten
hantschap ruffchen dese twee planten / dat sp heyt ge-
plant zynde op een aerbe / als sp wat haren was ghe-
nomen yebben / achterwaerts afwijcken van malcou-
deren en soo vruchtbaer niet en zyn : Dat sulcx waer
is / mocht ghy sien / ist datmen wat wijns daer hoe lut-
zel water is in den pot daer de Coole in siet / soo en sal
de Coole niet moez worden ende sal zyn verwe ver-
lisen / Ja dat meer is / de ghene die veel wijns willen
druycken sonder d'yoncken te worden / sullen van te vo-
ren rouwe Coolen eten. Doe en mach de Coole niet ge-
plant worden by Wyega / Rupe ende Werckensbooz /
mits datse by de crupden gheplant oft ghesaeyt zyn-
de niet en boozdert / ja dat meer is die plante die daer
ontrent staet deelt mede van selve ongeluck.

De neerstighe hovenier en sal nimmermeer in zij-
nen hof-tyden een verrotte Coole / noch ooc zyn crup-
den nat maechen met water daer Coolen in geweycht
of ghesoden hebben / want soo wel het een als het an-
der gheeft d'ander crupden die daer by staen eenen
quaden rucke.

E De goede Hobenarste sal tot allen tijden Coolen in
haeren hof hebben tot voetsel van haer hupfghesin /
niet de welke sp haer sal mogen behelpen us tyt ende
stont als haer volck sal sieck zyn. Want d'eerste sop
principalyck vande roode Coolen met boter oft olie
sonder zout inghenomen / maect cam:rganck / het
ruyt den hoest ende betert de stemme : Maer is dat
ghy Supcher onder dit say doet / soo salt seer goet zyn
teghen de groote cozticheyt op de bozst / ende Longe-
sucht / ja het say vande Coolen is oock goet teghen
dese ghebraken. Cool-zaedt met eenich soppen / of ghe-
stooten inghenomen is seer goet teghen de wormen
bande jonghe kinders. De Cole die in twee oft dyp
soppen ghesoden is / stop den kuychloop. De Coole
gesoden ende met sancq Deyer bestropt / doet de Doe-
sters veel melcx hebben. Het say vande Coolen ghe-
droncken is seer goet als men grade Compernoillen
heeft gheten. Coolen met Amandels ghesoden ende
met gheschuypt honich gemengt / zyn seer goet den
ghene die cozt van aeffem zyn ghelyck Lohoch ghe-
bryupekt. Metten coztien gheseyt / de Cole is goet tot
alle dinghen / van de welke de Romeynen eertgts so
veel wercx ghemaect hebben / dat sp binnen hondert
en vyftich jaren na dat de Wederghins upt Romeen ber-
druyen waren in alle siekten gheen ander medeyne
dan Coolen en gebuypten. Looge van Cool asschen
ghemaect / is seer goet om thoost te wasschen. De
bozsten ghestoof met Cool sop / vermeerdert melcx
vande Doesters. Asschen van Coolen met wit van
epers gemengt / genesen de verbyzantheyt. Een plaes-
ter gemaect van gesoden Coolen met azijn d'zoessem
gemengt / ende twee rouw doperen van epers / ende wat
azijn van Rosen al t'samen wel gheklopt met ver-
eenicht / is een sonderlinghe remedie om t'effont de
pyne vanden steyzjn wech te nemen.

Om seer wel te reynighen eenen seer kuyten pot /
daer inne datmen ghewoone is bleesch te sieden ende
water te heeten / ghelyck eenen ketel / pser of koperen
pot / ende ander derghelycke / diemen nochhang niet
wel schoon geshuere en kan / so en is niet beters dan
datmen coolen daer in siedet.

Vande Lattouwe.

CAP. XIV.

Deen gesaeyt in vochte / wel gemeste / bette supber
lichte aerde / ende die goet om spitten is / principalyc in
Maerte / want sp en mach so wel niet tegen roude ende
hitte. Niet te min ist dat ghy die wilt saepen in Sep-
tember / ja tot allen tijden so kiest de openste ende war-
me plaetsen / met goet cozt meest wel boozsien / hoewel
datse inden winter sal hart worden / en eenigen tyt sal
dueren : Als sp verplant is / men moeste ten twee oft
dyp dagen eens bespoeperen / indien dattet geen vocht
weder en is / ende int saepen moeste bespoeperen zyn / om
dat de werme vant mist het zaedt niet en soude
wtloopen. Als sp op het bedde nu wtghesproen is /
hebbende vier oft vyf bladers / soo moest men die ver-
planten in vele aerde wgt van malcander / ende aen-
de woztel begieten / maer dattet niet en bytse / noch
te heet weder en zp.

Men winnet vier soozten van Lattouwen / dese vier
crachte niet en verschillen / maer zyn van smake lief-
liker d'een dan dander. Te weten de ghecronckelde /
de supcroppen / ghemeyne ende clepna.

Men verplant niet de clepne oft gemeyne Lattou-
we / maer wel de supcroppen / de welke wit zaede
hebben ende ooc meerder / want vant verplanten wor-
dense meerder ende schoonder / ende soeter van smake.

Wilt ghy die wit ende schoon hebben / soo hint bo-
ven het opperste t'samen twee daghen eer dat ghyse
wt treckt om te verplanten van d'een plaetse op d'an-
der / ende stroepet boven sant op.

De supcroppen die gecronckelt sijn ende niet hoo-
ghe en groepen / worden gewonnen / met aen de wo-
zel nae datse verplant is / d'aerde wech te nemen on-
trent een palme diep / ende daer koepmest in te leggen
dat versel is tegen de wozel : daer nae weder mee-
erde te vullen ende te begieten / boozts soo haest als sp
in haer cracht sal wesen / so splyt de spruyte / ende dect-
se dan met eenen nieuwen aerden pot / soo dat het op-
perste vande Lattouwe plat ligghe / ende dooz sulckers
middel sal sp dicke van bladeren gheskoten ende wit
worden : Oft wilt ghy oock hebben schoone Lattou-
we / soo sult ghy twee dagen eer ghy die upt treckt / de
bladers boven t'samen binden : want alsoo sullen se
schoon ende wit worden : Inghelyck sandt daer op
ghestroopt / doeste wit worden.

Ist dat ghy byese hebt / datse deur t'ghebreck van
den gront soude te hart worden / oft deur saute van
het weder oft van het saedt / treckt die upt ende ver-
plantse op een ander plaetse. Om te maechen datse
eenen goeden reuck heeft / so saeytse met Citroen-saet /
oft legget saer dyp dagen te weycken in damast-water
oft per fume-water. Om die te doen mengen met an-
der Salaet-crupden / ghelyck Surckel / Sakette ende
derghelycke crupden / al t'samen boozts comende upt
eender woztel / soo legt alle die d'overste saden in eenen
schaeps-keutel daer toe fraep uptgeholt / ende graeffe
die diepe in d'aerde / ontrent acht dien vinghers / ende
begietse dickwils luttel t'seffens / ende laetse wel gae
als sp uptter aerden spruyt.

Sommige byeken ende mozelen dyp oft vier Sep-
ten oft Schaeys-keutels / ende leggen t'laet daer on-
der gemengt in een sijn lynen doercken / ghelyck eenen
knoop / ende grabent als bozen in d'aerde / die wel gas
laende / als sp boozts comen ende wtspruyten.

Sommige trecken de bladers af vande Lattouwe
die naest de woztel staet / ende steken in de plaetse vande
afgetrocken bladers een saepken van Sakette / Berste /
Surckel

Distickel/ende ander dierghelijcke: Sp desen middel schieten daer wt vele ende diersehe spruyten.

A De Lattouwe en is niet sonder goede remedien/want sp verberscht het Herte/sp laereet/ ende maerckt seer veel bloets. Daer zap met olie vā Rosen gemengt/ verdyjst de pijn van den hoofde/ ende doet slapen den genen die de Hoofse hebben/ opt vooghooft ende in den Nach van den hoofde gestreken. Het is oock goet om te gozelen/ ghemengt met zap van Granaet- appels/ tegen de heete geswollen van de Keele: Het selve aen de Mannelichheyt oft Klooten gestreken/ stopst het bloeden van het mannelich zaet/ principalic alffer een wepnich Campher by is. Zaet van Lattouwe/ gestooten met zaet van witten Heul/ in foym van een emulsie/ doet het selve jaht verdyjst de bitte ende smerte van de Wypne. Lattouwe-zaet ghewepcht in water daer staet in geblust is/ ghemengt met een wepnich poeper van Phoir/ is een sonderlinghe hulpe teghen de witte bloedt van de Vrouwen. De bladers van Lattouwe ghesoden/ ende met eenich zopken ghegheten/ oft Zalaet daer af ghemaect/ principalic s' avonts na den eten gegeten/ doet slapen. Lattouwe-zaet gestooten/ ende met soch gemengt van een vjouwe. die een dochter heeft gedragen/ ende wit een Ep/ is seer goedt om op't vooghooft te binden/ om te doen slapen. Decotie van Lattouwe/ gesoden in Gerste-water/ ghedroncken/ vermeerderst het melck van de Voetste. Ist dat men daer nae de bozsten met de hant wrijft. De gene die Longhersuchtich zijn/ Bloedt spouwen/ hozt van aessen zijn/ ende die kinderen begheeren te krijgen/ en behoopen geen Lattouwe te eten.

Van Endivie, Ganfen-distel, ende Cicoreye.

CAP. XV.

Endivie met smalle bladers/ andersints wilde Lattouwe genoemt/ dient meer tot de mederguen/ dan andersints/ ende en woxt in de Hoben niet geoeffent/ om dat sp altyt bitter is/ hoewel dattet een zoote van Lattouwe/ of eer van Cicoreye is. Wel is waer/ datse dooz veel te planten ende herplanten/ van d' een plaetse op d' ander/ oock met gebonden ende gedeckt te wesen/ mit zant/ ghebuerende de winter/ haer nature mach veranderen/ jaer malch ende wit wozen/ ende met kliepne moepte van den Hobenier de gheheele winter bewaert wozen: Welck onse Hobeniers practiseren/ midts dat sp ghesien hebben by experientie/ dat de wilde Cicoreye seer schoone ende dicke woxt/ nae dat sp van de wateren overvallen zijnde/ met aerde of zandt bedeckt is.

Ganfen-distel in Latijn Cicorbata genoemt/ is eertijts seer begheert gheweest vooz zalaet/ maer nu en maerckt men gheen werck daer af/ ende woxt alleen vooz Hasen ende Konijuen gheyluckt. Dook en woxt die in de Hoben niet ghezapt/ midts datse ghenoech mit veit groepet. Nochtans wozen bande Italsanen inde Winter vooz zalaet ghebruycht haer woztels/ die goet ende lieflich zijn van smaecke. De siele is vol melcx/ dat somtijts geelachtich is/ dwelcke ghedroncken een sonderlinghe hulpe is den ghenen/ die hozt van aessen ende kitchende zijn. Het verdyjst oock de pijn der oogen/ als men eenighe druppels daer inne druypt/ principalic alst met olie in een Granaet-appelschille gesoden heeft. Het geneest oock volcomelijck de coude pisse/ als men ontrent een half superken daer af drinckst. De bladers van Ganfen distel ghesnout/ verdyjben den stanch den monts.

Cicoreye heeft de natuyre van Endivie/ maer bryede bladers/ ende sonder goede oeffeninghe/ soo behout sp altydts haer bitterheyt. Dese groepet gheerne op vorchte plaetsen/ ende wel gearbeide aerde. Als sp vier bladers heeft/ sal men die verplanten in een wel ghemest landt/ en om datse seer schoone/ bryede ende wijt uyt gespreide bladers hebben soude/ so salmen so haest als sp begonst is te groepen/ in de middel van haer

bladers een clepne ticchel leggē/want by sulcken middel sal sp haer bladers uytspreyen ende meerder hebben. Deur dese goede oeffeninghe verliest sp haer bitterheyt/ en woxt inde Winter vooz Zalaet ghebruyct. Tot dien eynde woxt sp int eynde van den Dogst verplant/ ende in September als de bladers groot zyn/ sonder pet te bryeken uytgestreken/ ende niet wat it oode bladers sortelijck sonder perffen t' samen gebonden/ in goede vette aerde gegraven met de wortel om hooge/ maer hoben woxt stroo gelept/ om die tegen bozst ende quade winden te bewaren. T selve woxt oock metter Endivie ghesaen/ diemen int uytgraven wit bint/ ende seer goet is om eten.

Conen selden eynde binden sommighe alle de bladers bande Cicoreye als die uytgespreet zyn/ met eenen dzaet te samen/ ende deckense van met eenen aerden pot/ om datse altydts soude deur de wortel voetsel van de aerde trecken: want by sulcken middel crichtse een malshet de ende witticheyt/ ende verliest een groot deel van haer bitterheyt.

Con peghelich weet hoe profijtelijc dat de decotie van Cicoreye gedroncken is teghen de Seelucht/ oft hitte van de Leber. Sap van Cicoreye ober ander dach nachter ghedroncken/ gheneset bloet-spouwen. Cicoreye ghestooten onder de rechte bozst ghelept/ geneest de pijn vander herten. Vande wilde Cicoreye een decotie ghemaect ende ghedroncken/ geeft den vrouwen schoonder ende fraeper colour.

Van Artichauts.

CAP. XVI.

De plante bande Artichauts is een ander dan die van der Endivie oft Cicoreye: want bande Artichauts/ om die inden Herst te planten/ dwelcke is ontrent de maent van October/ hoe vruchtbaer die oock zyn/ en wozen niet ghenomen van de meeste bladers mit hun tacken van de ghene die de schoonste vruchten dragen/ ende oock soo vele van de stocken die inde midden staen/ de welke na dat de scheuten afgetrocken ende verplant zyn/ niet meer en deughen: men pleegt oock de selve stocken wech te wozen/ niet te min met graefse eenen voet diepe in wel ghemeste aerde/ met bladers om hooge hoben met wat stroo gebonden/ oft de stock plat in d' aerde ende seer wel overderkt/ die alsoo woxt bewaert/ altemets de selve met water begietende/ indien het weder niet nat ghenoech en is om daer af inde Winter oft op ander tijden Carboenen te maken. Daer de jonge scheuten steckten tweederom in wel ghemeste aerde/ inde Winter seer wel bewaert ende ghebedekt met ras van vlas oft kemp teghen de bozst/ om dat sp int nabolgende jaer souden nieuwe vruchten voozts bryenghen.

Woozts soo wozen Artichauts gesaep in wassen de quartier bande Maertiche Mare/ op wel ghemeste ende ghebeterde aerde/ maer men sal gheen volcomen vruchten verwachten dan in't naest volghende jaer. Ist dat ghy wilt dat u saet profiteere/ maer puttekens op u bedde/ eenen grootē voet van malcander staende/ van eenen halven voet bryet en diepe/ ende bullet die met royt mest clep ghebroken/ ende goede swerte aerde wel onder een gemengt/ plant daer op u saet van Artichauts twee vinghers diepe in d' aerde met de punct opwaerts/ legghende in een ronde vijf of ses saden in soo veel puttekens/ om datter een schoon en dicke plante uytspuyten soude/ dectse dan soetelijck met eerde sonder veel douwens of tredens. Als nu de Artichaut de bladers sal rebelijck groot hebben/ soo moet die bespoopt wozen/ en ist dat die staet op eenē seer drooghen gront/ soo salmen dit nat maken onderhonden/ om datse seer greote en malsehe vruchten souden dragen. Daer sonderlinge moctmen toetsen/ dat tet saet niet en woze met de punct nederwaerts gestreken/ want daer souden cromme Artichauts uyt groepen die clep ende hart souden zyn. Men sal oock t' schoonste en groffste saet plantē/ datmen bindē mach

nde de puitskens berve van een maken/om dat d'een plante d'ander niet en soude verdrucken: wel is waer dattet beter is de scheuten ende tacken te planten/ dan t'zaedt/om dat men eer appels daer af heeft/ ende alle maent de jonge scheuten weder in d'eerde stekende/ so heeft men vruchten op diverse tyden van den jare/ nae dat de grond vet of mager is/ ende op een waerme oft vochte plaerse staet. Daer principalich soo plant van de ghene die de schoonste vruchten draghen/ want daer zynder van diverse soorten/ vershillende in groote lengte/ te pniecht/ colour ende smaecte/ ende sommige zyn stekende/ andere hebben geen punten.

Als dat ghy wilt dat u Artichauts sonder stekende punten groepen soo sult ghy t'zaedt tegen eenen steen wyven/ ende de punt byken/ oft het zaet ghelyck een griffie in de wortel van Lattouwe steken/ die sonder schoyse ende in klepne stucken ghesneden is/ soo dat in elck stuck een zaepken van de Artichauts gheintet sp/ ende alsoo in d'aerde geplant. Ghy sult welriekende Artichauts hebben/ ist dat ghy t'zaet in zap van Goozen oft Leien/dy daghen laet wepcken eer ghy dat plant: oft oock in olie van Baepen of van Labender/ oft eenich ander welriekent zap/ daer nae ghedooft ende gheplant/ hoewel dat eenige/ aengaende de voozsepe Olien/van andere opt nie zyn/ segghende dat het zaedt in de Olie bederft. Ghy sult Artichauts hebben/ met den reucke van den Lauwer-boom/ ist dat ghy in Bafelaer een gat maect/ ende daer inne u zaet van den Artichauts legt/ ende in d'aer de steker. Artichauts sullen soet wesen/ ist dat ghy t'zaedt in melck laet wepcken/ t'zelve twee of dymael vernieuwende/ mits dattet suer wozt/ ende dan geplant: oft ooc in honich/ maer het moet gedooft zyn/ eer ghyt plant.

Tweederhande Beesten eten de wortels van Artichauts/ de Mupsen ende Dollen. Werckens-merst/ oft asche van Wyghe-boomen hout/ rondtomme de wortels van de Artichauts ghestropt/ verdyven de Mupsen ende Dollen. Tselve geschiet oock/ ist dat men de wortels in de Wolle windet. Sommige om te verdyven de Ratten die de Artichauts onder de aerde bederven/ sterckt eenen grooten halven voet diepe in d'aerde rontomme de Artichauts eenighe storken van Olier/ vier vingere van malsander staende/ want den reucke van Olier is dese beesten so teghen/ dat sp noch boven/ noch onder d'aerde en sullen daer ontrent komen/ soo langhe als groene is: daerom sal men dese storken/ als sp dzooge zyn/ vernieuwen. Andere leggen seer dzooghe ende stekende dooznen/ oft snoepsters van Castagnien onder d'aerde rontomme de planten van de Artichauts/ d'een neffens d'ander/ om dat de Ratten/ aen dese dooznen komende/ terstont souden verdrucken. Andere sieben Woonen in eenich vergiftich water/ en steken die in de hollen van dese beesten/ want soo haest als sp den reuck krygen/ so komen de Ratten derwaerts gelopen. Aengaende de Dollen/ wy sullen hier nae de maniere verclaren om die te verdyven.

C De wortel van de Artichauts in Wijn ghesoden ende gedroncken/ is water maten goet tegen de dzyppel pisse/ ende den gheenen die hun water qualich konnen maken/ t' sp dooz pocken of ander oozsaecke: oock teghen den stanck van de Wesels ende Water-sucht. Het Warck van de Appels die met vleesch-zoy ghesoden zyn/ met Zout/ Peper ende Saligaen-poepet ghegeten/ verweckt by-lypen. De Italianen eten se smozgens raew met broot en zout/ als sp jonck zyn.

Van Sulcker ende Pimpernelle.

CAP. XVII.

Hoewel dat Sulcker ende Pimpernelle oberbloedich van zelfs in de Wanden groepen/ nochtans worden die ooc gezaept in seer goede ende wel gemeste aerde/ in de Lente/ principalich de Sulcker/ want de Pimpernelle groepet wel op een dzoogen ende onghemesten grond. Dese twee kwyden die in de Hoben ge-

oeffent worden/ willen int eerste besjoepet wesen/ maer die zaet daer af wil hebben/ die moet se verplanten/ ende volcomelick laten groepen ende dzoogen. Sp en byesen noch koude/ noch vyft/ noch seer veel waters: ende willen principalich de Sulcker om groot te wassen/ dyt of viermael s'jaers gheid dzoogen zyn.

Alle soorten van Sulcker/ so wel die mit velt/ als in de Hoben groepet/ hebbē dese kracht/ dat se met vleesch hoe out ende taep dattet mach wesen/ gesoden zynde/ t'zelve malsch maect/ t' ende Kamer-ganck gheeft.

Sulcker-bladers tusschen heete asche ghebraden/ hebben een sonderlinghe kracht om de gelwillen van de ooghen te verdyven of doen apostumeren. Een plaester ghemaect van Sulcker-bladers/ met tweemaal soo veel out smezys/ t'samen wel gheslopt ende ghemenght/ ende dan in een Kool-bladt onder heete asche ghelept/ is een sonderlinghe medicijne teghen alle aposteumten. Sulcker-zaet kiepn gestooten/ ende met water of wijn gedroncken/ stop't roo Melisoen. Sulcker in Wijn ghetwept/ ende smozgens uchter gegeten/ is een preerbartij tegen de Peste: Desgelijck het Syrop oft Zupel van haer zap ghemaect. De Sulcker-bladers wel gestampt/ ende op de Polst gebonden/ verfoeten de byandende hitte van de Kozse.

De Hof Pimpernelle/ die men in Zalaet doet/ van de welke wy hier ghesproken hebben/ ende in Latijn Sanguis torba ghenoemt/ in een dyanck in ghenouen/ is een sonderlinghe medicijne om te stoppen de oberbloedige maent-stonden/ ende alle andere bysch-loop/ principalich het roo Melisoen/ ende dient ooc om de wonden ende quade sweeringen te dzooghen/ in so me dan een plaester daer op gelept. Men machter in tijt van Peste groot werck af: jae men seght/ dat de Pimpernelle/ dickwils ghezupcht/ sonderlinghe het zap van dien/ een excellent preerbartij is teghen periculouse siekten/ mits dat sp de kracht heeft die de Leber/ het Herte/ ende den Geest goet is. De bladers van Pimpernelle in Wijn ghelept/ maken den Wijn lieflicker ende wijnachtigher van smaecte/ ende eenich sinte spererachtich/ oft den smaecte van den Meloen hebbende. De selve zyn ooc seer lieflick in zalaet met olie/zout ende azijn gegeten/ gelijc wy dagelijc sien.

Van Hertf-horen ende kleyn Donderbaert.

CAP. XVIII.

Hertf-horen ende kleyn Donderbaert/ behooven luttel oeffeninge/ want sp groepen beyde in sulcken eerde almen wil/ t' sp ghespitte of niet. Wel is waer/ in dien ghy schoone ende wel gebladerde Hertf-horen wilt hebben/ dat ghy die dickwils moet scheeren/ ende een rolle daer over laten loopen/ oft met boeten daer op treden/ want sp heeft gheerne alsulcken oeffeninghe/ mits dat se met en wil groepen dan teghen de aerde. De klepne Donderbaert en ontstiet gheen koude/ ende groepet seer gheerne op steenachtighen grondt. Dese twee kwyden ghezupcht man in Zalaet in den Sommer/ hoewel dat gheen van beyden/ noch reucke noch smaecte hebbende/ daer toe dienende.

Hertf-horen is goet om den bysch-loop te stoppen. Kleyn Donderbaert ghestooten met groot Donderbaert oft Lattouwe/ ende op den Polst ghebonden/ temperet de groote hitte van de Kozsen. Ghesdistilleert water van kleyn Donderbaert merichmael ghedroncken/ gheneest volcomelick de byandende ende derde Kozse.

Van Creta Marina.

CAP. XIX.

Creta marina wozt ghezapet op bozren ende sabelachtighen grondt/ maer wil metten eersten begoten oft nat ghemaect zyn: Die t'zaedt van dien begheert/ moet se haren volcomen was laten hebben/ ende

erde daer nae t'faedt latek dzooghen op de maniere van rozen.

H Men mach de Creca Marina in azijn ende sout leggen/ gelijc men de Dzelepe doet/ ende dese is up ter maten goet den ghenen die qualijck hun water connen maken/ en om den steen te brycken/ oock tegen de geel- fucht/ ende om de maent stonden vande vrouwen te verwecken/ maer int eerste vanden maelt gegeten/ maer int appertijt. Wp gebreke van de gene die inden azijn ligt/ machmen een becoorte maken vande bladers/ woztels/ of vane saet in wijn ghesoden/ om tegen de selve gebreken te ghebrycken.

Vande Goudt-bloeme.

CAP. XX.

DE Goudt-bloeme behoeft luttel oeffeninge/ want sp groepet van selfs inde velden/ ende op sulcken gront als men wil/ oock en moete alle jare niet gesaep- t worden/ want daer sp eens is ghesaep/ groepet voort aen van selfs/ ende gesit den eersten van elcker maent haer bloeme/ so wel Winter als Sommer/ waer omme datse vande Salians bloeme van alle maent genoemt wort/ ende metten koststen gesep/ daer sp eens is gesaep/ mach sp qualijck upt geoespt worden. Maer als sp hoe luttel datet is gheoeffent wort/ ende dicit wil geelchozen/ soo dyaerijse schoonder ende bieder bloemen/ maer mer inden herft van inde Lenten.

A Sap van Goudt bloemen machter gebroucken/ verweert de maent stonden vande vrouwen. Tselve doet oock den roock vande bloemen deur enen trachter inde vrouwelicheit ontfangen/ ende jaecht af de na- ween/ oock beneemt sp de bleeks verwe van de jonge dochters. De conserbe van Goudt bloemen/ herft de selve cracht. De Italiaensche vrouwen roosten het sap ende de malsche sopkens met doperen van eperen/ ende eten dat/ soo wel om hun maent stonden te verwecken/ als om te stoppen. Tselve sap met een weynich wijns oft ezyns die laeu is gemengt/ is een sonderlinge remedie om te stillen den seer grooten hoof/ sweere/ ende tantsweere/ alst by bozme van wasschinge gebuyt wort. Een onse van het sap ghebroucken/ met een vierendeel loots poeyer van berepde pier woznen/ is seer goet tegen de Geelsucht/ Men seggt dat de bladers van Goudt- bloeme dickwils geyen/ goer ghesicht maken. Gedistilleert water van Goudt bloemen bladers inde vagen gebruyt/ oft een lijn doercken daer int nat gemact op de oogen gelept/ verbyst de rootheyt vanden oogen. Doeyer vande ghesdoochte bladers inde holle tanden ghesiecken/ verbyst de pijn van dien. Tselve vande bloemen de werde van twee onzen ingenomien/ t'beginnel vande pestelentiale kozsen/ geneest de peste/ soo verre als de siecke so haest als sp van dit sap heeft ghebroucken/ gaet liggen op zyn bedde/ seer wel gedeckt/ ende sweeter/ Tgerest ooc de Geelsucht ende Hert- kloppinge. Tselve doet oock de Conserbe vande Goudt bloemen.

B Een half use eer de vierde kostse aen comt/ gebroucken ontrent dyp onzen witten wijn/ daer seuen saepkens van Goudt bloemen in ghesepcht hebben/ ende tselve smoggens wat t'ijts onderhouden/ is een sonderlinge remedie tegen de vierde kostse.

Van Alderhande Beete.

CAP. XXI.

Alderhande Beete en wort niet alleene inde vasten ghesaep/ maer op alle tyden vanden jare/ maer principelijck van Decem- ber af tot half Meerte/ ende oock in Dogstmaent. om alt'ijds oude ende jonghe te hebben/ ende om saedt te winnen dat dyp jaer goet blift. Maer tot dien eynde moete verplant worden als sp byf blaeders heeft/ ende van het oncrupt ghesubert zyn. Sp groepet ghenoech ende comt weder wt al is sp afghelieden/ ist datse in vette wel ghemeeste eerde gheplant is/ Sp heeft wat sonderlings in

Daer/ te wetē/ dat sp haer holle perfectie niet en cricht/ van int derde jaer na datse gesaep is waer omme dat ick den Hobenier soude raden/ dat sp van de Beete geen saet soude winnen om te saepen dan t'gene dat sp int derde jaer boozts bryngt/ want van sulcken saedt groepet schoone Beete.

It dat ghy schoon Beete wilt hebben/ neemt lieber de witte/ dan die swerte oft roode/ moets datse schoonder ende malscher is. Maer om te hebben die seer groot ende wit is/ soo moet men de woztel met versche Dffen mest decken/ ende de spruyten alieven/ gelijc men de Dapepe doet/ ende daer boven op leggen enen bieder steen of Carreel steen. Wilt ghy roode beete hebben/ bespzoep te met rooden wijn dzoessem/ oft plantse op een plaetse daer sp de heete Sonne heeft.

Pottagie van Beete ghegeten/ maect sachten kamerganck. Sap van Beete deur de neuse opgehaelt/ supbert de hersenen. Tselve sap opt' hooft gestreken/ doet de lupsen en neten sterben. Woztels van Beete in heete affchen ghebryden ende gegeten/ verbyst den quaden reuck van loock dat men heeft geyen. Woztel van Beete gestooten ende in wijn ghesoden/ binnen dypuren daer naer is de wijn in Azijn verandert.

Maer wort inde Meerte gesaep ende spruyt haest upt der eerden. It datse in wel geoeffent landt ghesaep wort/ soo salse in de nabolgende jaren ongesaep upt komen/ soo dat men de selve qualuck wt roepert mach. Maer maect sachten kamerganck. Water daer de woztels ende bladers van Maer in ghesoden hebben/ doodet de lupsen ende neten. De bladers tusschen heete affchen ghebryden oft ghesoden/ ghenesen de verbyantheyt. Het eerste sop daer Maer in ghesoden heeft/ met Dffe- galle ende olte van Wijn- steen gemengt/ doet alle blecken wt de kleederen/ sonder die te beschadighen/ maer men moet de plaetse terstont met laeu water wasschen.

Van Melde ende Spinagie.

CAP. XXII.

Melde so wel witte als roode ende groene/ groepet natuerlijck in aerde die met peerde mest gemest is/ ende op plaetsen daer eert'ijts warmoes gegroepet heeft. Sp wort oock root gelijck Beete/ in landt dat seer vet of wel gemest is. De Melde wort gesaep in Sporkelle/ Meerte ende April/ maer sp wil dun ghesaep zyn ende dickwils bochticheit hebben. Sommits ghesaepen die in December/ om in de Winter te ghebrycken/ maer sp en wil geen'ijns verplant zyn/ maer dickwils gewiet/ bespzoep/ met goet mest ghemeest/ dickwils gestrozen ende met een pier gesubert zyn/ om dat haer geheele substantie niet en soude in bladers veranderen. Maer principelijck moet men soo haest als het zaedt in de aerde ghesoden is/ dat met aerde decken/ ende soo dunne saepen alst moghelijck is/ om datse te grooter soude wassen. In min als beert hien daghen/ is sp bereet om eten. De Italianen maken van Melde een Caerte/ sp scherben de bladers seer klepu/ ende stampense met kaefe/ versche boter/ ende doeperen van eperen/ twelck sp in deegh legghen/ ende also in den Oven backen.

Spinagie is tweederhande/ d'eens manneken/ het ander wijfken. Het wijfken en dyaeght gheen zaedt. Deyde soorten worden ghesaep in Dogst- maent/ September en October/ om in de Vasten te gebrycken/ maer in Loumaent/ December ende Sporkelle om in de Sommer te besighen. Spinagie mach wel te geyen doyst/ koude ende sneeuw/ ende groepet in alle aerde/ als die wel gespitter ende bochtachtigh is. Om wel te groeyen ende schoon te worden/ behoeftse alle about bespzoep te worden/ ende met stroo ghebede te wesen/ maer en wil niet gesarcleert oft ghewiet zyn/ noch stans als sp dickwils gheschoren is/ soo wort se heel schoonder. Maer die wil datse lange sulden dueren ende pjoft doen/ die moete op een reple de selve

Van den sechte af snijden / ende op een ander reyse de ander helft. **A**de de ghene die wil datse eenighen tijdt groepeer / sonder alle jaer ghesaep te worden / moet die int eerste zaepen van wel ghevoet zaedt / want dan sal sy de naevolghende jaren onghezaepdt groepeer / hoe wel dattet zaedt datse sal dragen int tweede jaer niet en sal so goet zyn. **O**m die voer de voer te bewaren / moet men se niet Note-blaovers decken eer de nevel geraeckt te vallen.

E Spinagie is goet ghebruyck van de ghene die de stemme oft den aeffem belemmert hebben / ende oock wils hoesten / principaelick ist dat men smorghens een zopken van Spinagie stupp / die niet verliche Boter oft olie van soete Amandels gesoden heeft. Spinagie maecht sachten kamer-gants. **S**ap is goet gedroncken oft inwendich gebuyck / teghen de stecken van Schoyptonen ende Spinnen.

Van Bernagie ende Buglossen

CAP. XXIII.

Bernagie ende Buglossen zyn twee crupden die esachtius vershellen van bladers ende bloemen / maer vā wortel / zaet ende cracht zyn sy malcanderen ghelyck. **D**e bladers als sy nooy sock ende malch zyn dienen in portagie / ende de bloemen int zaelaet. **S**y worden in Oogstmaent ende September gesaep / voer t' ghebruyck van den Winter / ende in April voer den Sommer. **S**y moghen oock tot allen tyden verplant worden / maer t' zaet wordt ghepluict alst half rijp is om datse wt de hulst niet vallen en souden.

F Buglossen principaelick de Bloeme verheucht de gene dese oock wils ghebruycken / want sy verlijcht het herte / supbert het bloet / en versterct den geest. **S**ap daer Buglossen in gesoden heeft / maecht sachten kamer-gants. **D**e wortel die by stocken heeft ghebruycken / met haer zaet ghestooten / ende in Wijn gesoden / is seer goet teghen de derde daeghe kopsse. **W**ijn daer Buglossen-bladers in ghelegghen hebben / verdynt alle droeffheyt. **S**ap van Buglossen / Pareye ende Petercelie met Wijn oft olie van soete Amandels gemengt / is een sonderlinge medicijne om eerst ghelegen Vrouwen de nae-ween te doen hebben. **S**ap van Bernagie ende Buglossen is een medicijne tegen in genomen Fenijn ende de beten van fenijnge beesten. **D**e Buglossen als sy by bladers heeft / met zaet ende wortel ghestooten ende ghedroncken / is goet tegen het schudden ende beben van de derde Coorse. **M**aer de vier bladers heeft / teghen het schudden van de vierde Coorse. **D**aer ghedistilleert water is seer sonderlinge teghen de rasernie die men in de Kopsen heeft / ende teghen verhittinge ende heete gheswillen der ooghen.

Van Pareye ende Biesloock.

CAP. XXIV.

Pareye ende Biesloock en soecken soo vette noch gemiste eerde niet als de voosseppe krupden / ende mogen tot allen tyden gesaep worden / maer om zaet te winnen / so moet die in December / Noumaent ende Syrockelle gesaep worden / om te plucken na Meerte ende half Oogst. **M**aer so haest als sy gesaep zyn / tredet op de boozen / ende begint se niet booz bier dagen nae datse ghesaep zyn.

Men verplant se so haest als sy wt ghecomen zyn / oft in boozkens vier vinghers van malcander / ende dan en wordt daer niet af ghenomen dan de puntkens van de bladers : **O**ft in een gat / met eenen stock ghemaccht / ende dan supbert men de wortels ende bladers met scharen / in ghende Sabel onder de eerde. **O**ft ghy sulstse verplanten om groot te worden / leggende eenen Carrel-steen opt hooft / nae dat ghy die gheplant hebt. **D**it sal in April / Meerte ende gheheel Webermaent ghebaen worden / om in den Sommer te hebben : en in Oogstmaent / September en October / om in den Winter te hebben. **M**aer het principael-

ste is / dat men die dickwils moet supberen / kopen ende mesten / sonderlinge de geknobbelde Pareye. **V**oort om de selve seer groot te doen groepeer / so doet **C**ommanier oft Maey-zaed in een ghespleten Aiet / ende steect het Aiet in de bolle van Pareye als ghy die verplant. **O**ft ist dat ghy groote ende grove bolle van Pareye wilt hebben / soo legt soo veel zaedts als ghy wilsche by vinghers meucht vatten / in een out en dupl lijn waer doercken / en t' selve in d'eerde gesteken / oberdeckt dat met mest / ende begint / want dit hooft zaedts / vergaert ende bereenicht zynde / sal voort bzingen eenen grooten ende groven bolle van Pareye.

Pero ghebruyck alle moggen Pareye-bladers met Olie / om een goede stemme te hebben / hoe wel dat de Pareye de Aage schadelick is / om datse winden maecht / ten sy datse in haer tweede soep gesoden is.

Ist dat ghy **C**ommanier etet eer ghy Pareye etet / **G**ulven aeffem en sal nae de Pareye niet riecken.

Bladers van Pareye met Honich ende gelept op de **M**gestwollen ende seer doende spene / zyn daer wter maten goet teghen. **B**laders van Pareye met Honich ghestooten / ende ghelyck een plaester ghelept op de stecken van de Spinnen / oft beeten van enige fenijnge beesten / is daer toe een sonderlinge remedie. **S**ap van Pareye met Azijn gemengt / ende op t' voerhooft gestreken / sielpt het bloeden wt der Neuse. **P**areye-zaet gestooten / en met witten oft soeten wijn gedroncken / geneest de druppel-pisse. **S**ap van Pareye met wijn gedroncken / voerder de vrouwen die in arbeide zyn / om te baren. **Z**aedt van Pareye met Wyzts gestooten / ende Wergzee-sap gemengt / is een sonderlinge hulpe om het bloet-spouwen ende bloeden wter Neuse te stelpen. **P**areye-zaet in een bat wijns ghewozpen / maecht dat de Wijn niet suer en wordt / ende ist dat sy suer is / het doet hem weder goet worden. **S**ap van Pareye / oft Pareye in olie gesoden / verdynt de pijn der oogen / ende de wozmen. **P**areye in heete affschens ghebraden ende ghegeten / is sonderlinge goet tegen fenijn van de **C**ampe noullen / ende om dorckenschap te verdyben. **I**st dat ghy Pareye met Dierwozmen in Olie laet zieden / tot dattet een verden deel in gesoden is / ende dan dese Olie wt parst / de selve Olie sal een sonderlinge remedie zyn teghen de quade weeringhen / ende gherupsch der oogen.

Biesloock moet in de Lente ghesaepdt zyn / nae dat d'ander krupden ghesaepdt zyn / d'welcke lustich ontsien is / om zyn klepne ende dunne bladerkens / ende om dattet t' ghele jaer ober groen staet. **D**it Biesloock wort in Zalaet ghebruyck om de koude te tempereren van d'ander zalaet-crupden / om dattet Biesloock gheen hollen en heeft / ende niet meer dan schietten ghelyck de Pareye.

Van Porceleyne.

CAP. XXV.

Porceleyne is gheerne in Syrockelle / Meerte / April / Meerte / ende Webermaent ghesaep / ende op ghene anderen tijdt : want sy en mach de koude niet verdragen. **S**y groepeer overbloedich op bedden met oude mest bei ghemaccht / oft in seer vette aerde / maer principaelick onder de **C**ooken / **N**uyen ende Pareye ghesaep / ende van datse den grout gewoone is / so sal sy daer groepeer alle jaer sonder zaepen / nochtans begeertse dickwils besproept te zyn. **M**aer om dat sy gheen houtachtighe steelen en souden krijgen / so moet sy ghesielt zyn onder de schaep van de **B**oomen ende bedden vol **C**rupden / nochtans niet dicke staende / want sy en soude niet konnen breet wt loopen.

Porceleyne gegeten / geneest de boomige **C**anden / **A**sp beneemt het bloetspouwe / ende lesschet de hitte van de **A**ieren / niet tegenstaende dat dit krupt luttel voetsel geeft ende swaer om verteeren is. **P**orceleyne oye voerhooft ghelept / verdynt de pijn van den hooft. **O**p den navel ghebonden / doodet de wozmen van de jonghe kinderen. **W**ater daer de bladers oft zaet in ghesoden

ghesoden zijn/ oft ghesiftleert water/ is een sonderlinghe hulpe tegen het Hoornelsoen/ ende teghen de wozinen vande jonghe kinders. Een blat van poetelepne op de tonghe ghelept/ verslaet den dozt. Een plaester van Poetelepne ende Gersten meel/ op de Leber ende Lancken gelept/ is sonderlinghe goet teghen de brandende koxisen. Een salcken ghemaect van Jonck een poeper van Poetelepne wortel ghezoocht/ geneest de ksoven vande lippen ende handen.

Van Aiuyn ende Schaeloengnie;

CAP. XXVI.

Aiuyn ront oft lanch/ wit oft root/ wil in Loument/ Sporchelle ende Meerte in wel gemeste/ vette vogre wel getoerde ende van steenen gesupperde aerde ghesaeppt zijn/ of in roode hyselachtighe aerde/ waer daer hy water maten groot groeplet/ ende wilen inden April verplant zijn op de rye waji van malcander oock wel gesupperet ende geoeffent om dat sy groot sonden wozen/ ende van den Hoorden wint bewaert zijn. In den Aiuyn is een natuere te merken contrarie van ander crupden ende planten/ de welcke stercker zijn int wassen dan int bzecken vande Mane contrarie vanden Aiuyn/ die int bzecken van de Mane stercker is ende int wassen zooger ende stercker. De ghene diemen wil houden om zaet te winnen als sy sichten ende beginnen om hooge tegroepen/ salmen tusschen twee storkens stellen om recht te houden ende te beleten dat de wint hun pype niet en bzecke. Aiuyn wort wt getrocken met schoon drooch weder int bzecken van de Mane/ als de pijpen beginnen te drooghen/ ende daer s'wert word: want dan moeten de geheele pype of trecken ende inde Sonne drooghen. Men sepi oock als men die zaepet ende plant als de Mane onder d'aerde is/ dat sy stercker reucke hebben/ ende klepder ballen: woorts soo worden sy gheoeffent ende gheregeert ghelijck de Parepe. Waer men sal weeten dat Aiuyn gheene groeplet in roode aerde/ ende wil niet schoon weder int afgaen vande Mane gesaeppt zijn/ ende van datse wtcomen besproepe zijn. Waer om de groot te hebben/ moeten int verplanten boven de t'foppen af bzecken ende de bollen. Oock moeten twintich dagen eer ghy die verplant d'aerde omme spitten ende laten drooghen/ om datse sonder dochticheit soude wesen. Waer om te maerken dat den Aiuyn niet en rotte soo moet sy in warm water ghesticken ende inde Sonne weder ghezoocht zijn ende daer na op Gersten stroo leggen/ sonder malcander te geraecken woort die beste worden genomen die ront ende wit zijn/ nits dat de roffe oft roode seeter ende stercker zijn.

Aiuyn hoe wel dat Boeren kost is/ is nochtans goet ghebruyck/ want de ghene die alle daghe malcschen Aiuyn nuchter met honck etet/ sal te ghesonder leben/ soo verre als hy niet te verck en is. Want de drooghe is veel ghesonder dan de groene/ de ghebraden dan de raewe/ ende de geroufjite zijn beter dan de drooghe. Daeromme moeten drooghe nemen om te besighen int salaet/ gherooste spijse/ ghebrapt vleesch/ pastepen/ saucen/ portagie van boonen ende andere dinghen.

Aiuyn sap doet het hazz wedercomen/ het supbert de etterachtige oogen/ het neemt wech de witte vlekken soo wel vanden aensicht als vander reste des lichaems. Aiuyn sap met Werskel sap ghemengt/ gheueert de water sichte die eerst begint. Waer Aiuyn sap duer de neuse opghaelt/ supbert de hersenen/ selve met hoender smout ghemengt/ gheneest de kackhelen/ ende met lighwaet op de verbzanthepdt ghelept neemt wech de pigne. Aiuyn sap met stercken azijn ghemengt/ stoppet/ bloeden legger neuse/ alst niet een weder inde neuse gaten gebaen wort.

Aiuyn op heete helen gebzaden/ ende met supcker/ olie ende een wepnich zijn gegeten geneest den hoest/

ende is seer goet die kost op de bozt en kost van aeffern zijn. Neemt wt het herte vanden Aiuyn/ ende bullet gat met ghestooten romijn/ stoppet/ ende laet die alsoo berept in heete affchen bzaden: als hy ghebraden is/ perstet sap wt/ want dat is een seer sonderlinghe medecijne teghen het ruppschen vanden oogen ende doofheyt/ daer inne ghebruyt. De buytenste schelle vanden Aiuyn ghebradent/ oft onder gloepende affchen ghebraden/ stillt de verouderde pigne vanden hoesde/ ist dat ghy een kleyn kuckhen daer af met olie van hoosen oft van Dapn besproepe inde oore/ sterckit op de zinde daer de pigne in Aiuyn met berstche boter ghestooten/ stillt de pigne vande spene. Waer met Jonck ende sout gestooten/ is een sonderlinge remedie teghen de bete vands oulie honden/ ende ander derghelegke beesten. Aiuyn met hoender smout ghemengt/ neemt wech de roode en blaewe plecken vanden aensicht/ maer met wijn of water gesoden/ daer na gestooten ende gheroost in ghemene olie/ ende in sojme van plaester onder de nabel ghelept/ stillt de ween vande vrouwen/ die eerst ghebaert hebben. Aiuyn op heete colen gebzaden/ ende met heefdech ende olie van Lelien ghemengt/ doet de gheswilen upt bzecken. Neemt hert upt vande Aiuyn/ ende bullet de hollichepdt met sijn Certakel oft Metzdaet/ met Citroen sap ghemengt/ stoppet gat weder met t'schijcken datter afgesneden is/ ende bzaet hen dan in heete affchens so langetot dat al t'famen wel gemengt is/ daer nae perstet desen ghebraden Aiuyn/ ende geeft te dincen t'ghene datter upt gheperst wort/ den genen die de peste heeft/ ende doet hem terstont op zijn bedde ligghe/ seer wel ghebedt om te sweeten: Dese remedie tegen de peste en heeft haers gelijck niet/ soo verre als men terstont mach sweeten.

Wengaende de Schaeloengnen/ die zijn den Aiuyn naerder dan de Parepe/ ghelijck men aen den smaecke mach merken: want sy en hebben nietter Parepen geen gelijkenisse van van pype/ ende datse geen bolle en hebben. Dese moeten inde Lente gheset wordent in vette aerde/ gelijck den Aiuyn/ ende zijn seer goet int Salact/ om de coude van ander crupden te temperen.

Van Loock.

Cap. XXVII.

Loock wil gheplant zijn metter nieuwer Mane/ in den selven tydt dat den Aiuyn gheplant wort om groot te hebben: niet met de geheele bolle/ maer van clepne clisters daer in dat den bolle ghebept wort. Men sal die op de rye planten op bedden die niet woortkens ghebept zijn/ om dat die van het Winter water niet en souden beberben. Want dese plante begheert een drooghen ende seer witte aerde/ die niet seer wet noch ghemest en is. Als sy sullen byz bladers hebben/ dan sal men die moeten wieden so dickmael als moghelijck is: want daer deur sullen sy schoonder worden/ ende hun saet sal te grooter zijn. Die maken wil dat de bollen groot worden/ die moet eer sy sichten/ de punt boven af bzecken/ oft met boeren treden/ soo sal het sap weder comen in den bolle. Loock groeplet oock van saet/ maer tragelijck: want int eerste jaer crijget de bolle van Parepe/ het tweede jaer crijget clisters/ maer int derde jaer is de bollen vollwassen. Ist dat ghy Loock saept/ metten afganck van den Mane/ en upt treckt als de mane onder d'aerde is/ ghy sult Loock hebben dat soo sterck niet en sal riecken. Ter contrarie/ ist dat ghesaeppt wort int wassen van de mane/ oft met de neutwe Mane. Desghelijck sal het Loock eenen soeten smaecke hebben/ ist dat ghy Olijf steenen daer onder plant/ alst ghesaeppt wort/ ende ist dat men int saepen vast daer aen gheschzadde Groffel naghels legger/ het sal de smaek ende reucke daer af houden. Het sal oock beter van smaek zijn/ ist dat t'laedt twee daghen eer dat ghesaeppt wort/ in goeden most ghetwepck heeft/ ende de

hollen sullen grooter ende beter zijn. Den bequamen ende rechten tijt van het Looch wt trecken / is int byehen van de Mare niet schoon dzooch weder / als de seel niet meer en kan over epnde blyben. Looch hout hem seer wel ongherck / op stroo / of in den roock in de schouwde gehangen / of een weynich in zout water geweyckt. Maer om langhe goet te houden / moet niet Looch wel rijp laten worden / ende nae dattet wt getrocken is / soo langhe in de Sonne houden / tot dattet wel dzooghe is / ende dan op een dzooge plaetse leggen / daer geen Sonne en komt / ander stants sout bederven. Maer ist dat men t' selve weder wil planten / soo en sal men dat noch in den roock hangen / noch int zout water leggen / want daer dooz woxt het onbzuchtbaer.

Looch in spijse ghebruyckt / gheeft enen stercken reuck in den mond: maer om daer af byp te wesen / moec men terstont daer nae een racuwe woone eten / oft een ribbe van Beete in aische ghebraden / oft Joffermarck / oft groene Petercelle: oft dat beter is so verre als u de smaecte van het Looch behaecht / sonder stercken aessen daer af te behouden / so gbruyct Azijn daer in dat geweyckt heest: oft doet u schotelis / daer u spijse in sal liggen / met Looch strycken / soo suld ghy de smaecte in den mont houden / sonder eenigen stercken aessen te behouden.

Looch nuchter gegeten is de Teriakel van de Boeren in tyden van Peste / ende ander sozgelicke sicten / jae te ghen alle zooten van fenijn: Wel is waer dattet doost ende hitte / al t'lyf dooz verwtret / ende die wilsgeweyckt / hooft-sweere marck: maer dese accidenten sult ghy lichtelic beteren / ist dat ghy Eppe oft Petercelle terstont daer nae etet. Daer zynder vele / die int eerste van de Lente (sonderlinghe oock op den eersten dach Mepe) alle mozzghen Looch met versche Boter eten / want sy hoopden daer dooz t' ghebeele jaer sterck ende ghesont te blyben.

D Looch by forme van een plaester / op de beete van een Slange / oft bulle Pont ghelept / is een sonderlinge remedie daer tegen. Een zalve van Looch / zout ende Azijn gemaect / doet de Lupsen ende Beten sterben.

E Decoctie van onghesooten Looch in een Clisterie gbruyct / oft by forme van stovinge op den bypck gelept / verdyjft de pyne van de Colike ende Winden.

F Tegen verouderden Hoest / wt houde den oospyont hebbende / is seer goet / dat men het hol van de boeten / den rugge-graet / en de bypsten met een zalve wryft / die gemaect is van dyp hollen Looch / wel ghesooten ende gemengt met Werckens-liese. Tegen de Landtsweere die wt houde komt / so en is niet beters / dan in den mont te houden Azijn daer Looch in gesoden heest. Oft op den sweerenden Landt ghelept dyp clisters oft bollekens Looch met Azijn gesooten. Om de Wozmen van de klepne kinders te doen sterben / sal men hun Looch met versche Boter t'eten gheben / oft een plaester daer af marcken / ende op het putteken van de Wage leggen. De gene die qualick hun water konnen maken / oft vant Grabeel gequelt zijn / geboelen grote labinge met Looch te eten.

G Om te maken dat de Voghels geen hinder en doen het nieuwe Feurt / soo sal men eenighe mentichte van Looch aen de tacken van de Boomen hangen.

Van Honts-loock oft Appetijts.

CAP. XXVIII.

Honts-loock oft Appetijts zijn van reucke en smaecte den Looch gelyc: maer van spijse ende fatsoen / van bladers zijn sy den Azijn ghelyck / wt ghenomen dat wt hun clister oft holle veel schellen groepen / die veel klepne tonde bladers boozts byngen. Dese groepen beter geplamt dan gezaept: Want als die ghezaept zijn / daer en is geen groote schoonheyt vooz het t weede jaer te verwachten. Men mach die planten van den eersten dach van November boozts tot in den maent van Syrockelle / om in de naestvolgende Lente

de byucht te hebben: ende woorden ghelyck het Looch gheplant / maer moeten geplucht worden eer de Wioletten bloep / want ist dat men toeft tot datse gebloeyt hebben / sal ment seer klepne ende mager vinden. Men sal sien dattet rijp is / als de bladers onder verdyzoogen: Maer om te maken dattet groote ende grode hollen heest / sal men rontomme de wortels Car reel steenen leggen: ghelyck wt van Parepe gelept hebben.

Wengende t' ghebruyck van den Honts-loock / daer en is niet veel hulpe of profijts af te verwachten / dan vooz de ghene die meer tot oncupshet / dan tot ghesontheyt ghenegen zijn. Want Honts-loock en dient nergens toe / dan om de sieben tot oncupshet te verwerken ende appetijt te doen hebben. Het heest de selve kracht van den Looch / dan dat het de Maghe moepelicker is midt's zynen smaecte / die heeter ende subtylber is.

Van Petercelie.

CAP. XXIX.

Petercelie behoect klepne oeffentinghe / ende begheert eenen steenachtighen ende sabelachtighen grondt. Sy en begheert oock niet veel Sonnen / daeromme sy goet onder haghen ende hutten van de wyngaers ghesaepet. Maer boven al / soo wil de Petercelie seer wel besproepet zijn: Dat alsoo is / blyckt aende ghene die by eenighe fonteyne oft beke ghesaepet is / die seer schoon ende dick groepet. Maer ist dat periant die begheert byet van bladers te hebben / die sal in een deel ighen doercken soo veel saect leggen / als hy niet dyp binghers batten mach / ende alsoo tusschen Car reel steenen stercken: oft hy sal in enen Septen keutel een deel Petercelle-saect stercken / ende alsoo in d'aerde planten. Ist datse periant gheronckelt begheert / die sal saect met eenen wilghen-stampes stooten / tot dattet de schellen verliest / en dan in eenen ighen doercken binden / ende alsoo in d'aerde stercken. Oft men mach die gheronckelt marcken / sonder desen arbeidt te doen / ist dat men eenen rolle of ronden steen daer over laet loopen / van dat sy begint te groepen. Petercelie dient ghesaepet van half Mepe tot half Junius / want sy begheert eenichins de warmte. Saect van eenen Jaer en dient niet om te saepen: want hoe het saect ouder is / hoe dat beter is / ende duert langher sonder ghesaepet te worden / in boeghen dat niet en sal van noode zijn in vijf Jaeren te saepen of te planten / al ist oock dat ghesaepet zijn / vooz de twee maanden niet upt en spuyt. Hoortans om die te verderen ende haest te doen groepen / soo sal men t' saect wat tijds in azijn lat n woeycken / ende dan saepen in wel gheboude aerde / die half vol asehens van Weon-stroo ghemengt is: ende so haest alst ghesaepet is / moetet dickwils ende lichtelijck met seer weynich ghebrade wijn besproepet zijn / ende dan met een laken derksel gheberkt zijn / om dat de warmte niet en soude verblighen. By sulcken middel sal de Petercelie haest upt spuyten / ende dan moetse ondeckt worden / ende dickwils besproepet zijn / om datse eenen hooghen ende seer grooten scheute soudeupt wopen.

Een plaester van Petercelie-bladers met erupme van witte broot ghemaect / verdyjft de quade seericheyt ende de geswollen bande bozsten / jae verdyzooghe soch bande vrouwen die van kinde gelegen zijn. Dap van Petercelie niet azyn upt gebouwet / ende met wak souts ghemengt / voozbert de vrouwen die in arbeidt zijn van kinde. Petercelie veel gheten / beneemt den quaden aessen / principelijck den genen die te veel loock ghebrontken oft Looch ghegeten hebben. Dierom de ghene die eenen huplen aessen hebben / ende groote geselschappen willen hanteren / behooren van versche Petercelie-bladers boozsten te wesen / om die te kinowen oft inde mont te houden.

Decoctie van wortels oft bladers van Petercelie / verwerke

verweckt de maentstonden der vrouwen / sp doet oock water maken / ende jaghet grabeel af : Maer by forme van stobinge ghezupekt / stilise de pijnne bande Colike ende lendenen. Sp dient oock teghen de verstoppe hept vande lever / hoewel datse mitter is vooz de slegmanche / dan vooz de gene die colerijc oft sanguijn zijn.

De groene bladers van Petercelle op de staende wateren oft vlyvers ghestroep / vermaken ende verheughen de siecke visschen.

Van Rakette ende Dragon.

CAP. XXX.

De Rakette die veel in Salaet ghezupekt wort / om te temperen de koude van Lattoutwe / mach ghesaep ende gheplant worden soo wel in den Winter als in de Sommer / want sp en ontset noch koude noch hitte / oock en behoeftse niet veel oeffeninge / hoe wel datse moet ghemest ende ghewiet worden in sabelachtighe aerde.

A Rakette en mach niet alleene ghegeten worden / om de seer groote hitte die sp by brenghet int eten : maer men doetse by de Lattoutwe als men die in Salaet eet : want d'ene temperet d'ander. Nochtans is sp goet om water te doen maken / als by forme van plaester boven op de schamelhept gelept wort. Men seft oock / dat dyp bladers van Rakette met de sincker handt gheplukt / met honich water ghestoten ende in ghenomen / seer sonderlinghe remedien zijn teghen de weelsucht ende herdichept der milce.

B Rakette ghesoden ende met Supcker ghemenght / gheneest de hoest van de jonghe kinders.

Dragon wort gewonnen van Lijnfaet op diverse plaetsen in eenen rooden ajurn gesteken / maer van de sterckste die men vinden mach / est also in wel gemeste aerde geplant / maer alst eenen voet hoo ge oft daer ontrent / uptgeroep is / soo sal men de scheuten nemen / ende in de selve aerde planten ende dicwils besproepen.

Dragon heeft de selve kracht van Rakette / ende en mach alleen niet gegeten worden / maer met Lattoutwen / ende der ghelijcke krupden.

Van Ioffermarcke, Kervel, Pepercruyt ende Coriander.

CAP. XXXI.

Ioffermarcke moet in wel ghebouwde eerde ontrent eenen miter ghesaep zijn / want sp begeert de somber ende groept wel op alle gront. Maer dat sp eens ghesaep is / soo verre als die niet niet gheheel wtgeroepent wort / ende dat men daer een scheuten alle jaer laet om zaet redyghen / sy sal altyds blijven / oock en behoeftse niet veel wiedzens. Dese mach gesaep worden van de maenden van Spockelle / tot den eersten dagh van September : Sp heeft de kracht dien van de Petercelle ghelijck / niet om eten / maer vooz medecijne. Sp is oock goet vooz hupslaghen ende gestolt bloedt / van wat slich dattet zp. Daer olie is ooc goet teghen veel ghezecken / maer principaelijk vooz de rouwichhept binnen de kele als men de gequeste parte dicwils daer mede stryck : Wel is waer dat Eppe de vallende ziekte verweckt / so Plinius segt / hoe wel dat Galenus int ghenesen van de vallende ziekte / de wortels van Ioffermarcke ende Petercelle opdineert. Ich hebbedicwils versocht ende bevonden / dat de bladers van Ioffermarcke geheel rautwe geknaut / de maentstonden van de vrouwen verwecken.

Kervel wil in wel gemiste aerde gesaep zijn / ende dat in Spockelle / Weerte en Appil / somtijts oock in Oogstmaent ende September / om die in de winter te hebben / ende wil dicwils besproept zijn.

Kervel maect appetijt / ende is seer sonderlinghe om water te doen maken / ende t'bloet te supberen.

C Pepercruyt en Carosilate zijn lustighe krupden / om een specerachtighe smake te gheben in pottagien ende Salaet. Dese willen in Appil ende Meys ghesaep zijn / maer in November verplant.

Dese twee hebben de smake van Peper ende Gzofsel-naghels / waerom dat sp oock dienen om de maghe te verstercken. Sommitighe makender af / om appetijt te verwecken / een groene sauce met Surckel / om niet de spijse te eten. De medecijns pynsen het peper krupt seer in derocctie / teghen de dzaeplinghe van hoofde / vallende ziekte / dempichept / watersucht / ghesucht / ende oock teghen de rolke / grabeele / koudepisse ende om de achterblijvende maentstonden te verwecken / ooc om den arbeyt van kinderen te vorderen ende secundine af te jaghen.

Van Sparghel.

CAP. XXXII.

Spargel groepet grof ende dicke / in vette / volachtige / wel gesupberde ende wel gebouwde plaete est effen eerde / noch en begeert niet besproept te zijn dan inden Herfst een wepnich. Men zaepet inde zenis met de wassende Mane / maer het is beter datmen de wortels plante / de welke beter vermenichvuldigen / ende oock eer dan het zaet. Maer het zp datse gesaep oft van wortels geplant wort / dat moet zijn in grubben van dyp vingere diep / ende op alle zypden een goede baden bzeet / van malcander een voet verre staende / leght in elck purteken twee of dyp zaoen / maer dat beso purtekens ontrent eenen voet van malcanderen staen / binnen beertich daghen daer nae vergaderen de zaden te samen / ende wozen een : Als die also geplant zijn / sal men daer op wozen / het derden deel van de aerde dat upt de grubben ghegraven is / na dat sp gheest is dooz een pieren sife / om dat de Sonne te dieper soude moghen dooz gaen / ende allen de Sparghel tot hent trecken. Daer naer moet sy dicwils ghewiet zijn / ende in October met wil verrot mest van Beerden / Schapen ofte ghevoghelte / of dat beter is met slyck van de goten ende vuplichept der pybaten ghemest zijn / ende boozts met stof dat upt de wolle gherloep is : oft menichte van marck van Wijnbesien overdeekt zijn. Maer in Spockelle moet sy dicwils de aerde verbercht hebben / ende versch mest krugghen. In het tweede jaer moet men desghelijcks doen / oock in Spockelle / Weerte / ende alle jaer in October. Wel is waer / dat de Sparghel in het tweede of derde jaer / moet verplant zijn : Maer het waer beter dat men in stede van verplanten / de wortels ondeckte / ende die te vele ware / af name om elders te verplanten / ende de reste supberde vooz de verbzoethe ende bezozben wortels. Want de Sparghel en mach nimmermeer van haer plaetse ghenomen worden / van als de wortels te dicke liggghen. Want dat doende twee oft dyp jaren achter een / men sal wech nemen alle die in een gheblochten ende hupsch zijn / ende supberen van de reste / de welke men sal decken van voet tot voet met wel gherotte mest / ghemenght met soo veel ghesifts eerde / ende dan daer op siften de reste van de aerde / die van te hozen daer op was / ende weder leggen op haer plaetse / ghelijck men die heeft gebonden. Niet te min sal men int navolghende jaer wel mogen een deel van de upt-spruytende Sparghel af snijden / ende de reste laten om zaet te hebben. Om schoone est veel Sparghel te hebben / bedeckt de bodem van de putten met hoozne van beesten / of stroepet in de bozen daer ghyfs saepet of verplant / gherasppte hoozne van wilde Bammen oft Hamels / oft ander / daer nae begintse. Daer om ist dat sp in de beemden van selfs ende natuerlijck groeven. Ander seghghen / welke een wonderlijck drinck is / dat men niet en mach van de hooznen deurbozen / ende graben die in goede aerde / ende daer sal Sparghel upt groeven. Maer om te maechen dat de Sparghel dicwils upt spruyt / soo moet men de wortels ondecken ende supberen nae dat de hupsch af-ghesteden is / ende daer ober stroepen het meel van de hoozsepde hooznen : Want soo wanneer als de plante alsoo gheoeffent is / sal sy noch eens hupchten daggghen.

Sparghel

G Sparghel is een lieflijcke vrucht en een pegelijcken gesont/ principalijck als die dicke/ malsch/ soete ende niet te seer gesoden en is. Sp geeft den zieken mensche appetijt: ende ist dat men die vooz den eten ghebruyck/ so doet sp wazer maken/ en opent de verstoptheyt van de lever ende niere. De wortel op de wazende tanden gelept/ doet de pijn vergaen/ maer ghebruyck ende in de tanden gesteken/ doet die uytballen. Spargel in decoctie ghedaen ende dickwils ghebruycken/ breekt den steen ende gravele. Sp geeft oock goede verwe in't aensicht/ ende over al het lichaem goeden reucke/ maer een stinckende urine.

Van Kerse ende water Eppe.

CAP. XXXIII.

K Erse ende water Eppe begheeren vochte plaeten/ ende de canten van sonen ende loopende beken/ daeromme en willen sp anders geen oeffeninge inde hoven/ dan sp de Lattouwe gheplant zyn/ ende dickwils besproeplet te wesen/ om altyds wazer aende wortel te hebben.

H Dese twee krapden zyn seer goet in Salact van Lattouwen/ ende hebben een groote kracht tegen den steen ende druppel-pisse. Daer en boven de Hof kerse in een forme van plaester gezupcht/ verzojft de Carbunkels/ de Pyne van Sciatica/ de bloedsweeren/ ende alle ander soorten van Apostennen/ principalijck met Hefsoeegh gemengte: sp doet ooc de woymen sterben/ ghelijck oock haer zap doet/ met sap van Munte ende wijn gedoncken. Sap van Kerse inde ooge druppelt/ geneest de tantsweere die wt roude comt.

Zaet van Kerse gheknout ende inde mond ghehouden/ is goet teghen de gheraechtheyt vande tonghe. Maer teghen de lammeheyt van ander leden/ moet men op de selve legghen sachkens vol Kersezaet in wijn gesoden: De selve remedie is oock goet teghen de Colike.

A Water Eppe versterct de vrucht der vrouwe/ verweckt de maentsonden/ sp reynicht de moeder/ ende bereydt die om te ontfanghen. Sp verzojft de Colike van de moeder/ ist dat ghy die niet wyboet rooijtet op een glaspande schuppe/ en met rooden wijn besproeplet/ ende op den buick leght. Sp is sonderlinge goet tegen de pijn van de moeder/ nae dat een vrouwe gebaert heeft/ ist dat ghy die met bloemen van Camille/ ende bladers van Wyboet/ kleyn ghescherft/ ende met vier doepere van epers gemengt in een panne met olie van Lelien rooijtet/ ende al warm op den buick ende nabel legt. Sap van dese Eppe contomme de mannelijche gestreken/ beneemt by nacht alle afgaen van mannelijck zaet. Een plaester ghemaeckt van de bladers van Eppe/ bladers ende wortels van rapen/ ende Peterrelie wortels al te saemen wel kleyn gescherft/ ende met supheren wijn ende boter gherooft/ doet maken den ghenen die langhe gheweest hebben sonder te konnen pissen/ hoven de schamelheyt ende op de lieflijcken ghelept.

Van Saffraen.

CAP. XXXIV.

Saffraen begeert (gelijck hier na sal verclaert worden) een middelbare/ ende geen sware/ oft seer gemeste aerde/ noch tans lochtige/ die oock wel ter Sonnen ghelegen ende gebouwt is/ ende groeplet seer wel op plaetsen daer Nijp gestaen heeft. Ten soecht geen water/ maer heeft de Wupsen ende Wollen/ ende groeplet beter van Clister geplant dan van zaet. Zijn Clisters die de bollen van Lelien/ Parope oft Squillen gelijcker/ worden met boozkens geplant in April oft Mepe: maer men laet eerst de bollen/ rypen op een hoopken/ ontrent acht dagen/ upter Sonnen gelept/ op eenighe booghe plaetse/ ende men plantse met de wortel in wel gebonde aerde/ ontrent een halbe palme

van malsander/ dyp vingheren diepe in d'aerde/ ende groeplet beter alst getreden is. Saffraen bloeplet alle jaer in den Herst een maent lanck/ ende laet dan terstont zijn bloeme vallen/ maer de bladers houdt wel groeus den geheelen Winter ober/ tot in de Lente: want dan beginnen die te vergaen/ so dat sp in de somer niet gesten en worden. Saffraen geplant zijnde/ maech negen jaer en blyven staen/ ende dan elders berplant/ sal noch moghen pjoijt doen: Wel is waer dat veel aerkens ende bollekens draecht/ de welke men moet alle dyp jaer wech nemen/ andersints soude het krapd verzojct worden. Sommige planten voozt beste van half Vogt tot half September/ ende leggen aen de wortel Wijn- bessen die wt geyert zyn/ en later twee oft dyp jaer in d'aerde ligghen/ maer alle jaer in April ende Mepe bint men de djooge bladers t' samen/ ende men treese met boeten ontrent twee vingheren diepe in d'aerde/ sonder de Clister te quetsen/ ende nae dat men het onkrup wel wt ghewepelt heeft/ als de bloeme ryp is/ gelijck in Vogt- maent ende ontrent den Herst/ sal men smorgens metter Sonnen opgauch plucken ende djooge houden in een besloten plaetse. Voorts sal men t' goet Saffraen kennen/ alst grof van bladers is/ ende in eenighe vochtheyt gelept/ terstont zyn verwe verschiet/ alst ghehandelt zijnde/ ende aen het aensicht ghehouden/ in't ooghe dyt/ ende sehoon van verwe is/ oock alst de vinghers verwet/ ende dattet eenigen stercken reuck heeft/ ende niet seer bzuertich en is.

Saffraen een wepntich in genomen/ is seer goet tegen de wrecke Madaghe/ ende kouwicheyt van herten. Het beset broncken te worden/ ende gheneest de beten van Slangen ende Spinnen. Maer vele in genomen/ oft van bukten op ghelept/ maecht grooste pijn in de hooft/ ende schemeringhe van ghesichte.

Van Steeck Rapen ende Parijssche Rapen:

CAP. XXXV.

Steeck Rapen ende Parijssche Rapen zyn stoeckverhande/ verschillende in smake/ verwe ende grovicheyt: Want de Steeck- Rapen zyn de grofste ende geelachtichste/ niet so lieflijck van smake: Maer de Parijssche Rapen zyn milder/ wylt ende veel beter van smake. Dese twee zoorten worden op een maniere gezaet/ in es wel gebonde aerde die gemest ende gerooert is/ om dat de Rapen te dieper souden in d'aerde loofte: oft ooc wt lant dat men niet en wil brake laten legghen/ oft tusschen Wiersch Panickozen: Maer men mengt zaet onder kleyn geweven aerde om danner te zepen/ t'welcke over de dyp jaer niet en mach ont zyn: want alst over de dyp jaer is/ soo groeponden koolen upt/ maer indien het dyp of vier dage eer het gezaet wort/ ghewepelt oft nat gemaecht is met Welck oft Most oft Honich-water/ de Rapen sullen beter wesen.

Ist dat dese Rapen te dick by een groeppen/ men trecker een deel upt om elders te verplanten. Sp moeten wel ghereynicht ende gewepelt zyn/ maer men sal de schoonsste ende grootste houden om zaet te winnen. Sp worden in Vogmaent gezaet. Maer om die te zaepen/ so moet men wachten dattet verch ge-regent heeft/ om dat se te beter souden upt komen/ ende boven al moet men sien dat se niet ghezaet en worden daer gheen oft luttel Sonne komt/ want de schape is hun geheel contracte/ al is de aerde goet ende vruchtbaer. In November worden sp wt getrocken/ ende worden in de Winter in de kelders op Sabel bewaert om alle de Winter lanck/ ende in de Vassen te moghen eten. Dese vrucht maecht winden/ ende dooz haer soeticheyt genereert se in de jonge kinders woymen/ maer sp moet met Mostaert gegeten worden. Wel is waer/ dat haer zaet goet tegen Fenijn is/ ende wordet daarom in Ceriakel ghebruyckt. Het doet oock de woymen sterben/ alst gemengt is met zap van Oran-gien oft Limoenen. Maer met decoctie van Wouwen-hapz oft Linsen ghebruyckt/ jaghet upt de kleyn porckens

doerckens ende maseis. **T**selbe met ghelijcke ghe-
wichte van Lijn-zaedt ghemengt/ende met Wijn in
genomen/ doet water lossen/maec met Honich/Wijn
en laeuw water in ghenomen / doet de raeuwicheiden
van der Wage over geuen. Die van Egypien maken
daer af seer goede Olie.

Van ghemeyne Rapen.

CAP. XXXVI.

Rapen zijn tweederhande / te meten / ronde ende
lange/ook en vershillen die niet vele vande vooz-
sepde/dan in grovichept ende smaecte: Want de Ra-
pen zijn veel grover ende lieflicker van smaecte dan de
Streck-rapen. Dese worden geoeffent bycants ghe-
lyck de voozgaende/maer sp willen redelick dick ghe-
zaept zijn / int epnde van Ioy-maent / in bochte wel
ghemeste ende gheroerde aerde.

Maer als die in de Lente ghezaept worden / moet
men sozghede draeghen dat hun blaers van de Spinnen
ende ander gewoonte niet af gegeren en worden. Om
het welcke te beletten / men sal daechs eer men die
zaepen wil / t'zaedt mengen onder roet van der schou-
we / oft te wepcken legghen in zap van Wonderbaert/
ende daer nae met water besproepen / om dat eenighe
vochrichept daer af soude nemen: ende alst alsoo ghe-
wepcht is / soo sal t'ander daechs ghezaept worden.
Maer men sal sonderlinge wel toe sien battet zaet niet
en sp ober de dyp jaten out / want anderzints soude
men in stede van Rapen/Koolen hebben. Om die seer
groot ende schoon te hebben / sal men soo haest als sp
eeuen binger dick zijn op de rige verplanten / ende dan
niet aerde decken ende seer wel treden/ want de jeucht
die in bladers ende scheuten soudent verandert hebben/
sal in de Rapen veranderen/ende die groot maken.

Rapen jullen in November gepluict worden / ende
om den gheheelen Winter goet te houden/soo sal men
die in putten graben / oft met bladers decken / oft in
D

Wapen en zijn niet seer gesont gegeten: maer t'wa-
ter daer inne sp gesoden hebbe / is sonderlinge goet om
de voeten te wasschen de gene die t'Flerezyn hebben.

De Wesse-makers ende Varnas-makers seggen/
dat de Wessen ende Sweerden die dyp oft viciael
int smeden/ghesiecken worden in zap van Rapen/ghe-
mengt met so veel waters/ oft zap dat gheperst is wt
ghestampde Der-wormen / de stede so hart ende soo
haest hebben/ datse Wier alsoo ghemackelick als Loot
souden sijden.

Van Radijs.

CAP. XXXVIII.

Radijs woxt op diuersche tijden ghezaept: om den
meeste deel des Jaers die te hebben: Maer die
in de Lente gezaept woxt schiet lieflick. Op moet
int byken van de Idane gezaept zijn/ende so haest als
hy gezaept is / so neemt hy terstont wortel: Maer men
sal ve blaers vertreden/om dat de wortel soude te dic-
ker worden. Dese en mogen by genen Wijn gaert ge-
zaept worden/want hy is den Wijn gaert geheel vpant/
ende doet hem dooz haer scherpichept tranen dyppen.
Om soeten Radijs te hebben/moet men t'zaer in soe-
ten Wijn wepcken / oft in water daer Woynen in ge-
soden hebben: Men moet hem oock dick wils niet sout
water besproepen om dat hy malsch ende min heet
soude zijn / want zout water beneemt vele van zijn
sterckte. Op sien oock dat hy zomtijts met zout ende
azijn gegeten woxt. De deucht van den Radijs/ kent
men aende bladers/want hoe die soeter zijn in de han-
delinge/ hoe de Radijs malscher ende lieflicker is om
te eten. **T**selbe bewijst oock de schelle / want hoe die
dunner is/hoe de Radijs lieflicker is.

De Wederclijns segghen/dat de Radijs onder ander
ghebreken heeft/ dat hy den Landen niet goet en is/

ende doet rispen de ghene die hem eten: Maer t'zelbe
mach ghebetert worden/ ist dat men terstont daer nae
eenighe zoftkens van Psops/ oft Chymus/ oft Dre-
ga etet/oft dat hy met olie gegeten woxt. Maer tegen
dit ghebreck/ heeft hy veel ander goede krachten/vooz
de ghesonthept van de Menschen. Verschen Radys
kleyn gecept/en met supberen witten wijn besproept/
in een Panne gewarmt / ende boven de Schamelhept
gebonden/doet de geene die seer qualic hun water kon-
nen maken / veel waters lossen. Twee oncen zap van
Radys met Malbeseppe ghezoncken / doet het seifde.
Reent een once schellen van Radys / ende so veel bla-
ders van Bingel-krupdt/bier grepen Saffraen/een
vierendeel loots Labender/ ende een half loot zap van
Sabelboom/ al te samen in eenen moztier seer wel ge-
stooten/en in een doercken ghebonden/is een sonderlin-
ghe hulpe den Vrouwen die in ardeyt zijn/in de vrou-
welichept gesteken. Sap van Radys gemengt met
olie van soete oft bitter Mandels/ende een luttel wit-
ten wijn/met een wepnich Colloquinte/al t' samen op
het vper warm genaecht/ ende wt geperst / daer nae
int ooze gedruypt/berdyft de rupschinghe ende wint
der ozen: maer niet Honich-water gebonden/ ghe-
neest de Geel-sucht. Bladers van Radys vooz Bot-
tagie gegeten in stede van Koolen / berdyven de ver-
stopthept van de Leuer ende Milie. Radys-zaet ge-
stooten ende met witten wijn deurt gedaen/ is seer son-
derlinge tegen alle zoorten van Fenijn ende ander soz-
gelicke stercken. Radijs uuchter gegeten/bewaert den
mensch vooz alle fenijn. Radijs gelept in sturckenden
wijn/ neemt wech den quaden smake. Radijs-zap ber-
dyft de blecken van het aenghesicht/ ende gheneest de
blaeuwe plecten die met wiffen oft roeden gheslaghen
zijn/ende vullet de kale plaetsen met haer: maer boven
al en is daer geen sekerder remedie tegen de pnye van
de sonden/ Steen/ Grabele ende dyppeel-pisse/ van
about ende mozghen als men op staet en Rapen gaet te
driicken ontrent twee oft dyp binger hiet laeuwen
witten Wijn/daer in dat den tijdt van acht uren gele-
ghen hebben schozhen van Radys/ met het vierendeel
poepet van Wispel steenen. Tot t' selbe mach men ee-
nen Wijn bereyden om lange te besighen/ daer in dat
eentgen tijt poepet van gedroochden Radys heeft ge-
legen. Dick wils Radys gegeten/geeft den Doetsters
veel melck. Een water hoe stinckende battet is/ ist dat
ter Radys in ghesoden heeft/ sal goet worden.

Van Panickoren, Pastinaken, Caroten
ende Peen.

CAP. XXXVIII.

Panickoren/Pastinaken/Caroten ende Peen/woz-
den al t' samen op een maniere gezaept: in een wel
geroerde/gesupverde van steenen/krupden ende woxt
tels/diepe ghespitte ende veel ghemeste aerde/maer sp
en moghen niet dicke ghezaept zijn/om dat sp grooter
ende groover groepen soudent: maer soo haest als sp
gezaept zijn/ moeten sp besproept worden/ende ist dat
het drooch weder is/ eens ter Weeke / tot dat sp wel
wt gheromen zijn. Den tijt van zaepen is in de Lente
ende in den Verfst / maer den Verfst is beter / om die
Wasten te moghen hebben. Die wil dat de Wortels
schoon/groot ende grof zijn/sal dickwils hun blader
af trecken. Een half jaer nae dat sp ghesaepst zijn / sal
men die wt stecken/ende de bladers af trecken/boozts
in Sabel bewaren/ ppuclyalick in den Winter/ want
sp worden dooz de doyst bezodden.

Pastinaken mogen een jaer oft twee in d'aerde goet
ghehouden worden/de welcke in de Winter ende Wa-
sten goet zijn/gerupt oft andersints.

Alle dese hebben de kracht van water te doen lossen/
de pine van de Colijcke te stillen/ende de maent-ston-
den van de Vrouwen te verwecken: De bladers ge-
stooten/ende gelept op de quetspen die op de Beenens
komen/ zijn daer toe seer nut.

Van Mostaert-zaedt ende Heul,

CAP. XXXIX.

Mostaert-zaet groepet geerne in vette aerde/ ende wordt metten poeper ghezaept/ vooz ende nae de Winter/maer moet dickwils gewepet enoe bespzoep woorden/ nochtans en wil het niet dick ghezaept zijn/ want het vermenichvuldich/ lichtelick. Tlant daer eens is ghezaept gheweest/en salder niet haest af onslagen zijn: Het zaet blijft vyf jaren goet/ maer hoe het verscher is/ hoe het beter is om te zaepen ende te eten. Men kent zijn deucht/ alst binnen groen ende niet wit ghebonden wordt int knouwen of int stucken byten: Want ist wit/ soo ist oit/ ende en deucht niet om te eten noch om te zaepen. T ghene dat ghy wilt bewaren vooz u eten/ daer affult ghy het krupl verplanten/ want dan falt veel byeeder op groepen ende schoonder woorden: maer t'ghene dat ghy weder wilt zaepen/ en hoeft men niet te verplanten.

Mostaert-zaet ghemout ende onder de tonghe ghehouden/ is seer goet tegen de gheraechtheit in de tonghe/ jaet teghen alle gheraechtheit/ ist dat men op de geraechte plaetse een saccken legt vol Mostaert-zaet/ dat eerst in wijn heeft gesoden. Waeper van mostaert-zaet in de Neuse ghevoopen/ doet niesen/ ende supbet de herffenen van jaer overbloedicheit. Decortie van Mostaert-zaet stiller de Cande- sweere die wi houde konit/ ende gheboncken/ byeect den steen/ ende verweert de maent- stonden van de Wyldu. De selve repnigher hayt/ ende beletter wt vallen van dien. Olie van Mostaert-zaet is seer sonderlinge om een salfaen te maken teghen Sciatica ende Naphpeyt van zenuen. Mostaert-zaet ghestooten ende in most ghelepot/ doet hem langhe zijn sootsecheydt houden/ ende belet dat hy niet en bederft. mits dattet spinnen zijn belet. T selve gestooten ende met Azijn gemengt/ ghemest de stecken van Slangen ende Schooydenen. Waer geboncken/ neemt de kraecht van de seijnige Campervoullen/ die men ghegeten heeft. T selve met Wypne van jonghe kinders gemengt/ ende op den supck gewepen/ van hem die waterfuchtich is/ doet hem het water af gaen. Ist dat ghyt met water byeect/ ende daer mede de handen/ of eenighe andere partijen wygft/ die gherep- nicht moeten zijn/ ghyt salter groote bate by vinden.

Witten Heul/ die men somtijes in Pottagie/ Gerste-papkens/ Caerten ende Confitueren gebuyckel/ om den doyst te verhaen/ te doen slapen/ ende de groote hitte der Hoysten te vercoelen/ en groepet nemmermeer van zijn oude woxtel/maer wil alle jaer in September ghezaept zijn/ in warme ende drooge Landen: op ander plaetsen van Loumaent tot in Meerte/maer ghemepnelick woxtet met de Coolen ghezaept.

Van Concommers.

CAP. XL.

Concommers woorden inde Meerte op bedden ghezaept/ maer om het perijckel van de boyt tot half Wepe toe met stroo gedeckt/ want dan moet men die in vette/ sachte ende wel gheaerde verplanten/ om die lancx de aerde te laten loopen/ ende rijpe te woorden/ oft wock op bedden die met vette ende ghemeste aerde op gebult zijn/ eenen grooten voet hooge. Om die te planten sal men vier of vyf zaden t' samen planten/ van twee tot twee booren/ ende gheensins wpeben/ midts dat se schoonder woorden/ als sy niet krupden rondom me beset zijn. Het is oock goet dat se dickwils bespzoep woorden/ tot dat se wt komen/ jaet oock daer na alst wat tijts dzooch weder is geweeft. Want de Concommer soeckt vochticheyt wtter natueren: in voeghen dat soo verre men eenen pot vol waters onder de Concommers stelt/ men salt sanderbaechs bebinden/ dattet dyp winghers ghesoncken is: maer het water moet aen de woxtel sincken/ sonder de Concommer te gheraken/ want hy soude daer dzoog verargghen. Wel is waer/

als hy begint te rijpen/ dat den regen ende ander nat- ticheyt hem geheel vyant zijn/ want hy woxt slapper/ sonder smaecke/ ende onliestick. Ist dat men de Concommers groot ende schoon wil hebben/ moet men die plucken met de volle matte/ want dan woxt hy dicke/ ende op ander tijden klepnder. Doozts en mach ontrent het bedde van de Concommers gheen vat vol Olie gestelt wordt/ om dat de Concommer een groot vyant is van de Olie/ jaet hy kan niet groepen/ ist dat de gene die hem oeffent Olie ghehandelt heeft.

T ghebuyck van de Concommers is gheheel onghesont/ om dat hun voetsel ende zap in de aders lichtelick verrot/ waer wt dat in onse lichamen heet Hoysten groepen/ ende die quaet om te ghenesen zijn: Waerom ist beter dat se den supcken ende Esels ghegeben woorden/ die de Concommers seer geerne eten/ ende pzoftelicker zijn/ dan de Menschen. Wel is waer/ dat hun zaet in gepelde Gerste of decortie ghebaen/ water doet maken/ de hitte van de ledenen verdygft/ ende de hitte ende doyst van de Hoyste verminderet. Decortie ghemacht van Concommer-zaedt/ Krieken van oer Zee/ Maluwe/ witten Heul-zaet met zap van Calshout/ een weynich Winte/ Somsme van Arabien ende van Wajant/ is een sonderlinghe hulpe vooz de wt-terende siecke ende Longhe- hoeft/ ende vooz de ghene die met smerte pffen. Dert sept ooc dat de Concommers inde lengte by een jonck- kint ghelept dat de hoyste heeft/ so lanch alst kint is/ gheheel van de hoyste verloft.

Van de Calwoorden.

CAP. XLI.

Calwoorden begieren de selve aerde ende oeffentings- staen: maer sy moeten wyder van een staen/ aen stakers oft wagens/ om de genoechte te hebben van de byche te sien hangen: want sy en willen langs de aerde niet kruppen gelyck de Concommers/ maer om hooghe klimmen. Men moet hun zaet eer het geplant woxt/ een gheheelen nacht in water laten ligghen/ om te sien welck dat goet is/ ende dan sal men planten t'ghene dat te grove gaet/ ende t'ander dat boven blot/ als onnut wyl werpen. Men sal twee zaden t' samen planten niet de punt om hooge/ in puttekens die twee boeten diepe ende byet zijn/ en dyp of vier weten vers van malsander staen/ vol hozte mest gedaen/ of om dat se te droeger souben wt spruyten/ vol peerde- meste dat warm wt den stal komt. Doozts en behoeven sy niet veel moepse/ soo ver te als sy vochticheyt gheoerly hebben/ hoewel dat de gene diemen minst sal bespzoepen/ lieftlicher smaecte sullen hebben. Waeromme ist dat sy in eenen dzooghen ende dopen gront ghesplant zijn/ soo moeten by hen eenige aerden potten vol waters ghestelt zijn/ wt de welke dat lysten sullen hangen/ die eenparich sullen duppen ende water gheven/ t'welcke gheduerende de groote hitte/ hun seer woxt beren sal. Wel is waer/ dat de deucht ende schoonheyt van de Calwoorden gheheel gelegen is int zaet wel is liefen ende te planten/ want vant zaedt dat ontrent den hals van de Calwoorde ligt/ groepen de langhe/ van t'ghene dat in de midden ligt/ groepen de ronde/ ende van het ander dat in de zyde ligt/ kornen de hozte ende dicke. Waerom ist dat men de dicke Calwoorden wil hebben om flesschen daer af te maecten/ als sy dzooge zijn/ soo moet men zaedt nemen midden wt de Calwoorde/ ende met de punt nederwaerts planten: maer die Calwoorden wil hebben om te eten of te beroopen/ die sal zaet ontrent den hals nemen/ ende met her scherpe soken planten/ also sal de byrcht lair groepen/ malscher en van meerder weerde zijn. Het plucken van de Calwoorde om zaedt te hebben/ en moet vooz de winter niet gheschien/ ende als sy ghepluckt zijn/ moet men se in de Sonne/ of in den roock/ oft aen den Solber te dzoogen hangen/ of neven een op baren

ders leggen/anderzints soude hun zaet berotten: oft men sal die int koezen graven / daer sp niet alleen vry sulen zyn van rotte/ maer ooc ryp worden. De gene die men wil eten/ moet men plucken/ als sp ryp zyn.

Carwoerden en zyn soo onghesondt met ghegeten/ als de Concomiers / so verre als hun waterachticheyt met dingen daer toe van noode gherenpert worden/ ghelijck met Saffraen/ Peper/ oft sulcke ander specerijen: Oock dat men principalich neme die witte egde lanc zyn/ de welke de beste van dyp zoogten zyn. De Medecgus meynen datter geen beter binck en is/ om den vrant te lesschen van de merighe koezen/ den doyst te verlaen/ ende sachten kamerganck te maken/ dan dickwils te gebuycken uyt gepert zay Carwoerden/ in eenen nieuwen aerden pot sonder water ghesonden/ in eenen warmen Oven. Daer en is niet beters tegen de dzoogte op de tonghe/ oft scherpe ende bizende humuren/ oft dooy maghere personen/ die de koeze hebben dan t'gebuyck van vleesch/ van de Citrulle/ oft Sprop van hun zay ghemaect.

Van Meloenen ende Pompoenen.

CAP. XLII.

Meloenen ende Pompoenen en groepen hier te lande soo wel niet / moets oafse een warme locht ende grond begeeren / maer dooy arbeydt ende konste worden sp gedwongen / want men plantse op verheven bedden/ op de koude teghen zanden/ ontrent een muur/ om de wederlach vande Sonne te hebben/ niet te min de Sonne is altemet so ongeestelich van hitte ende koude / oft van te groote dzoogte oft dochticheyt/ datter in den herfst is eer sp ryp zyn. Daerom moet men wy die verhaeren dooy niet ende hitte van de bedden/ t'welck nochtans de gesontheyt niet en is van de personen/ ende beberft de deucht ende reuck van de Meloenen. Men sal dan een quartier bewaren in den herfst/ dat de Sonne op den middach black mach schynen/ teghen een muur/ om den wederlach te hebben/ ende die dyp is van den noorden wind / oock geen latel en heeft van koonten/ oft per anders dat hem de Sonne mach benemen / maer dat die aerde goedt ende vet sp/ van alle oncrupt wel gespriet/ wel dooy arbeydt/ ende gebuort/ ende hoven wel effen ende gelyc. Het quartier sal in tieren gedept worden/ ende op het een hierendeel planten t'zaet van de Meloenen die ghy dat jaer wilt hebben/ latende o'ander dyp seelen vake ligghe / om van jaer tot jaer by ghebeerte/ een van dese vierendeelen te beplanten/ want alsoo sullen de Meloenen nantijlic goet wassen/ mits dat sp uyt der natuuren verffte aerde begeert/ die wel gearbeyt/ ende niet gheriest en is. Maer ist dat dese aerde eenighe hulpe behoeert sal men in den winter seroo oft dzooge mest/ of te veel niet hout daer op bidden / ende de aerde niet de affijne mingen/ om oafse geduerende den Winter/ haer natuure souden nemen. Ende ist dat de selve aerde/ meerder hulpe van doen heeft/ sal men die mesten met schapen oft geuten mest/ dat wel verrot is/ lange eer men het Meloen-zaet daer sal planten. Want peerden oft hoepen mest en sal men niet besighen/ ten ware by ghebeerte van alle ander middel. Maer als men dat sal ghebuort/ moet men het daer op spreiden/ ende wel daer onder menghen/ langhe eer men t'zaet sal planten/ als dooysept is. Mengaende t'zaet van de Meloen/ dat men planten wil/ sal men nemen t'geene dat dick ende hart van schoffe/ ende bumen groen is/ ende van de ghene die eerst ghewassen zyn / ende ontrent de wortel gesaen hebben/ die ghy in uwen Meloen-hof sult bewaert hebben / tot datse gheheel rijpe waeren/ ende om zaet daer af te hebben/ want t'zaet is beter/ alsoo uyt den Meloen genomen / dat in zyn stantte ende lichaem is bewaert geweest / van t'ghene datter uyt geweest is. Maer wilt ghy dattet heeft uyt spuyt / latet acht oft thien uren in laeuw water ligghe / ende maect ontrent den thien den dach van

Maerte/puttekens in u Meloen-bedde / dyp oft bies voeten van malsander / ende twee voeten wyt ende diepe: ende ist dat ghy het mest niet en meugt oer ven/ soo bullet met onde mest van Schapen oft Geuten/ die wel rot ende kleyn gebroken is/ ende menghet met swarte kleyn gheboken aerde/ tot dat sp op twee vingers nae vol zyn. Sommige leggender warm peerden mest in/ dat warm uyt den stal komt/ om datse te zaffcher souden uyt komen / maer dat beberft seer de smaecte ende deucht van de Meloen: Dan sult ghy daer op ses of thien zaven van de Meloen steken / met de punt nederwaerts/ hoewel datter sommighe maer vier of vyfen steecken / ende dackerse dan soetelick met aerde/ sonder seer te douwen oft te treden. Daer nae sult ghy die tegen den dooyt met stroo oft matten decken die op storkens/ in de bedden stekende. herheben sullen liggen: of ist dat ghy de midd. l hebt/ niet groote plancken oft barbers/ die op steenen ofre gemeselde pilaekens verheben liggen / sonder t'bedde te gheraken/ de welke men sal wogen af nemen / als de Sonne heet schijnt/ ende weder op leggen/ als den noorden wind waeyt/ of dat het vuyt. Maer soo haest als de bladers rebelick groot zyn/ sult ghy met eenen wolkers lijste/ int water liggende/ laten bedzuppen/ sonder de plante te gheraken / ende principalich op een dzooghe plaetse/ jaer dat het distilleren van t' water continuere/ tot dat de vuyt so groot is als een Orange-appel. Maer ist dat ghy die in manden gheplant hebt/ so sult ghy die nae half Mepe verplanten / uyt perijchel van alle dooyt/ ontrent vyf of ses voeten van malsander/ op een wel gheseffent ende ghemest bedde / ende dooyt aen neerstich wyen van alle oncrupt dat daer ontrent groept / ende d'aerde roeren ontrent de wortel sonder de wortel te quetsen/ maer als de bloeme sal dooyt kommen / moet men de zopkens van de scheute hoven af bryken / om dat daer meer bloemen en Meloenen souden groepen. Om goet zaet te kieser/ sult ghy nemen van de eerst ghewassen Meloenen / soo verre als den Meloen-hof niet spade en ryp: want dan moet men nemen van die laest gheromen zyn/ ende daer toe van den middel tot aen de krupne/ ende met die/ die ter zijden ligghe/ oock van de grooffte/ swaerste ende vollyghste / waer af ghy de proebe int waeter sult doen/ want sulcken zaet sal te goede sincken. Dattet oock maer een jaer oudt en sp / want anders ghebet suppe ende onrype vuychten.

Meloenen ende Pompoenen moeten smogghens dooy den opzack van der Sonnen gheplukt zyn / te woen/ als sp den steert begunen te verlaen/ ende aen het eynde een goeden reuck gheven/ maer dan moet sp van de kratten wel ghewacht worden/ die daer seer anouereus af zyn. Ende ist dat ghy die verre wilt souden oft dzaghen/ soo moeten sp wat tijts gheplukt worden/ eer sp rype zyn/ ende daer toe met der hand/ sendet eenich pferwerck te gebuycken/ want dan sulense volcomelick rijpe worden / het welke hun het snyden van het mes besetten soude: Nu staet te mercken/ dat de winter Pompoenen nimmermeer op hun bedden ryp en worden: maer om die te doen rypen/ moet sp gheplukt ende aen den balck ghehanghen worden/ die men sal eten als sp gheel worden.

Om van hun deuyt te sprecken / soo staet te weten/ datter zyn diverse zoogten van Pompoenen: de sommige zyn wiskens/ die men Pompoenen voemt / die oock langhe zyn/ ende sonder merckelike strepen oft ribben: Andere zyn dick ende buyckachtigh ende hebben merckelike ribben ende boozkens uytghestreckt/ van onder aen de stele/ tot bobde aen de krupne. Sommige worden genoemt Turquints / die de schelle seer groen hebben/ treckende op het swart: Maer andere zyn gtaeuw/ ghelijck Qu-appels/ dat de eerste Meloenen zyn/ ende het vleesch stijver ende vaster hebben dan de Pompoenen / die oock soo veel rimpels niet en hebben op hun schellen / noch oock binnen soo veel dochtigheyt: oock en zyn die soo grof niet/ ende zyn

witachtigh van bleesch/ oot hebben se meer saets dan de Pampoenen. De ander mogen Citrullen genoemt worden: de welke t'fatsoen ende colour hebben van de Citroenen/ ende de bladers met veel cleyn strepen gedeelt/ gelijc plupinen oft vleugels van vogelen. Nocht zijnder die men heet Winter Pampoenen/ de welke soo groot niet en zijn als de ghemeene/ behalven dat d'een wit ende d'ander geel van bleesche zijn/ van de welke de witte meer waters dan de geele behoeven/ maer de geele zijn beter in warme conrepen. Maer de beste van alle zijn de Meloeaen/ daer nae de Pampoenen Turkijn/ ende die men heet supcker Meloeaen ende ghewonnen zijn van zaet dat in wel ghesupckert water oft in Honigh heeft gewepcht.

De tekenen van eenen goeden Meloen zijn als dese stele bitter is/ de crupme hart/ swaer gewichte ende goeden reucke.

Wengende t' ghebruyck van dien/ sp zijn veel beter ende siefticker van smake dan de Concommers/ soo verre als sp hart van bleesch zijn en van binnen drooghe/ maer anderzins zijn sp een spijse vooz de Catten/ die de selve seer begeeren: Dootts soo ist ghenoch bewonden dat bleesch eer ghenoech ghesoden is/ als men een stuck van de Meloen of Pampoenen doet in den pot daer in dat het bleesch siedet.

Sonderlinge dingen voor de Concommers,
Citrullen, Cauwoorden, Meloeaen ende
diergelijke vruchten.

CAP. XLIII.

It dat het bedde van de Meloeaen soo het ende soo veel ghemest niet is/ als van de Concommer ende Cauwoorde/ oft dat sp niet en woort terstont van dat sp is upt ghetomen bespzoect/ sal sp te harder van bleesche/ smakelijcker ende veeler rype zijn.

Om Pampoenen ende Concommers te winnen/ sonder zaet binnen te hebben/ laet u saet drie dagen eer ghy dat saepet in Selsamie olie wepcken.

Om Concommers te hebben van al sulcker ghebaente ende fatsoen als men begheert: soo sal men die noch clepne zijnde/ met de rancke doen in eenige vaten die van binnen eenige figure hebben/ ende van rontomme wel binden/ want de figuren en letters of ander dingen/ die binnen in de vaten gemaect zijn/ sullen in de Concommers ghebducht staen. Maer als men die langh wil hebben/ soo moet men de bloemen byengen in een riet dat van binnen wel gesupbert is: want de Concommers sal den was nemen na den langhde van het riet: of men sal eenen pot vol waters stellen/ ontrent eenen halven doet van de Concommers: want als vooztept is/ de Concommers begeeren soo seer de bochticheyde/ dat sp daer deur te beter ende langher groepen. Tselve is oock van de Cauwoorde.

Om de Concommers voech te hebben/ soo moet men die in rusten oft manden/ oft ander groote vaten vol gesite ende wel gemeste eerde saepen/ die men van d'een plaetse op d'ander mach dzaghen oft sleppen/ ende in de Sonne oft int dzooghe stellen/ om te wyen van bequade winden ende voyst/ maer als sp beginnen te groepen/ soo koetze boven de tsofkens.

Om te beschermen vooz t'gewoonte/ ende eerdtblopen/ soo saepet daer conconome Orega/ oft steerker sussen de planten tacckens van Orega.

Om te maken dat de Concommer of Meloen binnen gheen water en hebbe/ soo sult ghy te boyen/ daer ghy u saet in wilt saepen/ half bullen met eaf oft met seer klepne wijngaert rijfkens/ ende dan aerde daer sp werpen/ daer nae u saet: voozt en sult ghy die niet/ oft immer seer selven begieten.

Om Meloeaen en Concommers te winnen/ die camerganck maken/ soo sult ghy die vijf daghen lanck/ ende vijf mael daechs nat maekken met water/ daer woortel van wilde Concommer dyp daghen tijds in gewepcht heeft. Of men sal so haest als sp upt comen

de woortel ontdecken/ ende niet ontrent twee oncen witte oft swerte sies woortel in water ghebooken met sten/ ende dan weder decken. Of legget saet dyp daghen eer ghy dat saepet/ te wepcken in infusie van Scammonee/ oft Cabarber/ oft Agaricini/ oft ander soodauighe purgerende medicijne.

Om te winnen welreuckende Pampoenen oft Meloeaen/ so sult ghy t'zaedt/ so haest alst upt de Meloen getrocken is/ wel dzoogen/ ende onder dzooge Roosen/ oft ontrent Muscus legghen/ ende alsoo bewaren tot dat het gezaept moet zijn. om in dient u goet dunct t' saemen te zaepet. Of legget zaet vier dagen eer dattet gezaept woort in vamaest oft parfumeert water te wepcken. Dyp gelijcke middelen sult ghy die alsulcken reucke/ oft smake geben alst u belieft. Ist dat ghy t'zaedt in alsulcken bochticheyde laet wepcken eer dattet gesaep woort/ gelijck in Honigh-water/ oft koose-water/ be stroopt met Supcker oft Muscus: niet te min het bespzoepen neemt veel wech van den voozepden reuck/ ende oock van smaect.

Om te winnen Supcker Pampoenen oft Concommers/ legget t' zaet in wel ghesupbert water/ oft in Honigh te wepcken: maer om suer te maekken/ in Schapen-melck/ oft Honigh-water/ ende zaepet dan: maer alst upt gecomen is/ so bestrooptse met seer dzoogge aerde/ ende maectse wat nat.

Om te maken dat men die mach lange goet houde/ so sal men die met zap van Wonderbaert bespzoepen. Als een vrouwe die haer maent-stonden heeft/ niefens de hebben wandelt van de Pampoenen/ Cauwoorden ende Concommers/ sp doet die sterben ende verdzooghen/ oft ten minsten bitter wozen.

Concommers blyben langhe versij/ ist dat sp in dzoessem van soeten wijn gelept wozen/ of oot in pekel/ oft dat sp in een pot hangen daer wat Azyns in is.

Pampoenen sullen de reuck van de Roosen hebben/ ist dat haer zaet met Roosen gemengt ende ghesaepde woort/ ende dan zijn die goet om den doyst te verstaen in heete Koetsen.

Van de Eerr-besien.

CAP. XLIV.

Eert-besien behoeven luttel oeffeninge/ so verre als die in goede onghemeste aerde gheplant worden/ maer sonderlinghe in somberachtighe plaetsen/ want sp hebben gheere de schape van andere kirupben. Men vindse oock in de bosschen van selfs groepende. Wel is waer/ dat sp seer wel in de Sonne groepen/ so verre als sp eens oft tweemael ter Welke bespzoect wozen/ principalick als die beginnen root te wozen. Maer om schoone vruchten te hebben/ sal men die alle dyp jaren verplanten/ ende alle saer supberen ende wieden/ ontrent de Kerstmisse. De aerde daer in dat ghy die wilt verplanten/ sult ghy eerst mesten met woort oft koetz Koepen oft Beerden mest/ ende met dzooghe weder de aerde onnime slytten/ daer nae laten rusten/ ende boozts met een vocht weder sonder reghen verplanten/ enen halven doet van maicanderen. Maer een wonderlike saecte is van de Eert-besien aen te mercken/ datse lancx de aerde kiruppen/ ende eenpaerlijck van slangen/ aketissen ende ander fenijnighe die ghetreden wozen/ sonder eenichsints besmet te wozen/ oft eenighen fenijnighen smaecte daer af te bringen/ het welcke een tecken is dat se met het fenijn gheen ghemeynschap en hebben.

Onder ander krachten die sp hebben/ soo is het zap dat upt de Eert-besien gheperft woort/ een seer sonderlinghe remedie om de roode blecken ende klepne peuckels te verdyben/ die wt hitte van de Leber int aensicht komen/ ende om te verdyben de blecken ende peuckels van Lazerte. Desgelijck derocite van woortel ende de bladers van Eert-besien in wijn ghesoden/ is seer sonderlinghe teghen de Geesucht/ als men eenighen tijdt gheduerende/ alle moorgen daer af dinct: desghe

besghewijck oock om te verwerken de maendt-stonden van de Vrouwen/nochmans stopse de witte bloet ende grootmelisoen. De selve stijft het tandt-bleesch/ende heft licht de tanden/ende het beneemt de fluxien van de Catarren, als men daer mede gozgelt.

Van de Medicinale kruyden.

CAP. XLV.

Maluwe.

Wij hebben hier vooren sommige bedden geordonneert beneden in den Warmoes-hof/by den hagen oft mueren van den Bogaert vooz de medicinale kruyden/van de welke wy willen dat de Hoebenere se kennisse sal hebben / om de siekten van haer hupps gesin te genesen. Daerom en sal niemant vyeemt geven / ist dat wy hier een wep nich roeren van sommige kruyden / die de Vrouwen meest ghebypcken ende best kennen / midts dat mijn vooznamen is den Hoebenere ende zijnder Hupps-vrouwen te leeren te gene dat van nooden mach we sen tot onderhout van zijn Hups ende Hupps-gesin. Ende ten eersten schryben van de Maluwe/ als de ghene die alderbest bekent is.

Maluwe.

Hoewel dat de Maluwe ober al groeplet/nochmans ist dat men die wil zaepen/t selve sal seer wel moghen geschieden in den Herfst/ beter dan op een ander tijdt/ om dat dooz het aen komen van de winter haer groeyen in de lengte soude mogen belet worden: want hoe de Maluwe kleynder is/hoe dat sy beter is/Maluwe groeplet geerne in vette ende vochte aerde/ende begeert verplant te zijn/so haest als het vier of vijf bladerkens ghetreyghen heeft/hoewel dattet beter ware dat sy niet verplant en woerde / midts dat haren smaecke soude te beter zijn: maer om dat se niet en soude so haest als sy upt der aerden gespyeten is / groote ende hooge scheuten upt werpen / so moet men en tierchel-suck midden op de bladers leggen. De Maluwe wil dickwils gesupbert zijn/maer als men die verplant / ist dat men de bladers boven te samen bint/sal sy een sabelachtige wortel krijghen.

De wortel van Maluwe een gescheeldach in water gheuepelt/daer nae in een pampier gewonden/ende in heete affsche gebaden ende gedroogt/is een bequame remedie om de tanden te wrijven ende te supveren/ende te oncladen van het slijm datter aen hangt. Zap van Maluwe tot een half pont gedroucken/oft decoctie ghemerckel van de wortels ende bladers / die eenige dickheyt heeft/ is sonderlinghe goet den vrouwen die den arbeyt hebben. Maluwe is oock sonderlinge goet teghen veel siekten/waeromme dat se oock in Latijn Omniorbia ghenoot wort.

Witte Maluwe.

Witte Maluwe cryecht de selve offeninge van de ghemeyne Maluwe / mits dat se van eene specie zijn. Oock so staet in alle bedde/sonderlinghe de ghemeyne Maluwe te mercken / als een seer wonderlijcke sake/ dat de bladers ende bloemen met den opganck van der Sonne open gaen/ende gelijk de Goudt-bloeme met den onderganck van der Sonne weder sluyten.

Der dese Maluwen hebben een groote murwemakende kracht / ende dienen oock om kamer-ganck te maerken / sonderlinghe de kleyne malsche scheuten: daerenboven oock om de pijn van de lendenen te verdriven / ende water te doen lossen. Het zap met olie gemengt geneest de sieken van de Wespen/maer met wijn gemengt / helpt de vrouwen die den arbeyt hebben. De bladers van Maluwe met Wilghe-bladers gestooten/benemen alle heete geswillen. Een plaester van de bladers gemaeckt / verdrijft de herdigheyt van de moeder ende andere leden / sonderlinge van de ghemeyne Maluwe met olie van hoosen ghemengt.

Gentiane.

Gentiane groeplet seer wel op hooghe plaetsen / die wel ter locht staen/ende nochtans waeterachtich zijn/ende eenichints schaduw hebben.

Dit krupt verwerke dooz zijn bitterheyt de maent-stonden van de vrouwen / ende doet water maerken. Het ghebistilleert water/sonderlinghe van de wortel/dooz glazen helmten/ende siedende water/gheueft seer wonderlick de krotzen die wt verstopstheyt komen/van eenighe principale partije: Jae dat meer is / het doodet de woemen / ende supbert alle de vlesken van het aensicht/als sy daer mede dicwils gewassche zijn.

Haer wortel is een seer sonderlinge remedie teghen de Pesten / niet alleene den menschen / maer oock alle beesten: Sy is een opzichte remedie tegen alle femyn/ende een bewaernisse tegen alle rottinge: waerom dat oock de Switsers van dese wortel doer / so wel onder hun eyghen spise / als onder de fouragie van de beesten/om dat sy in goede ghesontheyt souden blyuen.

Water Peper.

Water peper die van sommige Persicaria genoemt wort/begeert vzoock-lant/dat vol waeters is / oft ten minsten dat seer nat of dickwils begoten wort. Het groeplet oock veel beter van wortel geplant dan gezaept.

Dit krupt is seer sonderlinge in salve ghebypck/tegen de verouderde quade sweeringhen ende fistels/daer en boven oock in Clisterien tegen grootmelisoen. De bladers van de Persicaria in hout water gesteecken/ende gelept op de quade sweeringen / so wel van de menschen/als van de Beesten/nemen terstont wech alle pijn/ende ghenesen die gheseel/ghelijck als zijn gheswillen oft quetsuren onder de sabel van de peerden/met de selve daghelijck versche op te legghen/sonder te laten niet den peerde eyden. Oft nemet groent krupt/niet het in hout water/ende wyft daer mede de ghequetste ende gheswollen plaese daer nae legget op een plaese daert haest mach rotten / onder eenen herden steen: want soo haest alst krupt sal verrot zijn/so sal de quetsure ghenesen zijn.

Dit krupt in de koetsen oft bedde-steden ghelepdt/doet de weegh-lupsen steruen. Ghy sullet ghesouten speck vyz van alle woemen houden / ist dat ghyt ontomme met dese bladers beleet. Tzap ghebyppt in woermachtighe ooren/doodet de woemen.

Clair-ooghe.

Clair-ooghe begeert eenen doozen grondt ende somberachtige plaese / die nochtans wat vochtich is, gelijk als zijn beinden ende hoebels. Dit krupt groeplet van wortel ende niet van saedt.

Dit krupt is seer sonderlinge teghen de schemeringe/teanen/dupstheyt/fluxien ende krankheyt van den ooghen ende ghesichte / so wel van bupten daer op ghelepdt/als van binnen inghenomen. Men maerck puluer van de ghedrooghe bladers/het welke dickwils ingenomen met den doper van een ey / of alleene / of met bloen ghemengt ende met water van Wierckel oft van Wier-cruyt inghenomen / versterckt ende helpt wonderlijck de krankhe ooghen. Teghen tselve wort seer gheuefen de wijn/daer Clair-ooghe langhen tijdt in gheuepelt heeft / oft haer puluer met wijn ghebypckt. Daer het puluer alleen / oft haer decoctie sonder wijn / is ongelijck beter dan de wijn van Clair-ooghe / gelijk wy by experientie bevonden hebben / om dat de wijn dooz zijn dampen de herstener bullet/ende catarren verweert/maer om sulcx te schouwen/moet men den wijn met Wierckel-water temperen/oft supcker daer in doen. Arnout van Ville neuue verclaert / dat sy met lanchheyt des tijds ghenesen heeft een oude man die altes tghesichte verlozen hadde / dooz dickwils de bladers van Clair-ooghe / so wel groene als drooghe te ghebypcken / so wel in spise als in drack.

Her-cruyt.

Pfer-cruydt soo wel manneken als wijfken moet van wortel gheplant zyn in vochte eerde/ het welcke om grooter ende schoonder te groeyen begeert op een ander plaetse van de selve natuerre verplant te zyn.

B Behalven de hulpe die dit cruyt den cranken ghesichte doet / soo ist seer goet teghen de pijn van den hooft/ ende tanden/ oock teghen de vuyse sweeringhen des monts ende principaelijck teghen de gebreken van der huyl/ ghelyck als de crantv. igie quaet seer/ wilt hier/ meelachtighe schurfshepdt/ melactshepdt/ alst in een vat / oft by voymz van stovinghe met water van Gyscum ende azyn ghebruyckt wort.

Alant-wortel.

Dese plante en wort niet ghesaeyt / om dat haer saet gheen in ruyt en heeft voorsz te comen/ maer moet eer met schuerkens die van de wortel getoeken worden/ seer diepe in wil geboude ende ghem. ste eerde geplamt zyn/ die niet seer voche en is/ maer op een lommerachtige plaetse. Dese plante dient wel gheplant in't beghynsel van Spockelle dize voeten van malsanderen/ want sy creyght groote bladers en haer wortels spreppen wort oft up/ ghelyck die van Ater.

C De w. in daer de wortels vier-en-twintigh uren in ghesweyck heeft/ is seer sonder linghe teghen de Colicke/ als mit eerste Boeck verlaert is. Cap van de wortel is upt der maten goet om te onderhouden de goede verwe d. vrouwen. Di wortel is oock goet in becortie ghebruyckt/ om t' herte te verheughen om water te doen maken / om de maent stonden van de vrouwen te verwecken ende om te doen sluypen upt vrouwen/ maer moet van binnen gebuyckt worden als sy groen ende verch is/ want als sy ondt gepluyckt ende gedrooght is/ moet sy van buyten op gelept ende niet in ghenomen worden.

Peper cruyt.

Peper-cruydt dat den smake van Peper en Mostaert heeft / moet voorsz den eersten dach van Meerte geplamt zyn/ oock afghesnoden ende geschozen ghelyck de Dapepe/ maer niet so dick wils/ want naer den eersten van November en mach het niet af ghesnoden worden/ om dat dooz de vyft ende roude niet en soude sterben. Dese plante sal twee jaren goet blijven soo verre als dienestich gewiet ende ghemest wort jaer sy blijft op sommige plaetsen thien jaren sonder vergaen. ende can qualijck upt gheroepet worden.

D De wortel van peper-cruyt niet berekens lieve geftooten / oft met Alant-wortel / ende in forme van plaester op de heupen ghelept/ gheneest de pijn van de Sciatica. De selve neemt wech de groote blecken/ spooctelen ende groobe meelachtichepdt van het aengesicht/ maer sy quert de huyl hooch/ dat sulcken quetsure niet zalve van Roosen lichtelck genesen wort.

Celidonte.

Celidonte groeyt op alle grondt / soo verre als sy schaduwe heeft / ende wil in Spockelle gezaeyt zyn/ de welke twee jaren over blijft / soo verre als men haer steelen afsnydt/ op vier vingers nae by de wortel soo haest als sy haer zaet krijght.

E Cap van de bloemen van Celidonte met Honich oft vrouwen-soch / of pet anders dat zyn scherpheddt temperet/ gemengt/ neemt wech de schelle van het oogge/ het drooght de sweeringhen van dien/ ende geneest de meelachtige schurfshepdt van der huyl/ het reucksel van den hooft/ ende het wit seer van de jonghe kinderen. Men seyt dat de Swaluwen/ als hun jongen blint gemaect zyn/ die selve weber stende maken met Celidonte-bladers daer op te legghen. Men seyt oock dat de bladers van dit krupt in de schoenen/ tegen de naeckte plante van de voeten gedagen/ de Gelesucht geneest/ maer op de voeten gelept/ het soch vermindert. Het krupt niet de wortel in olie van Camillen ghestooten/

warm gemaect oft gerooff / ende op de nabel gelept/ verdygt de Colyckte ende pijn van de moeder. De gheheele plante gedrooght ende gepulberiseert / geneest de wonden ende quade sweeringhen. Cap in eenen hollen Cant gedaen/ doort dien ster ven ende upt vallen/ ende doet oock de Werten af vallen.

F Klepne Celidonte oft Swaelwe-cruyt/ groeyt seer wel op vochte/ waeresachtighe/ ende lommerachtighe plaetsen: Sy groeyt oock/ maer niet so wel/ op drooghe plaetsen / hoewel datse daer een sekerper kracht krijgt: So wel de bladers als de wortel/ gheneest de kroeyen oft sweeringhen aen de keele/ ende ander vuyse sweeringhen ooc de spene/ de kanker/ wazaten/ swammen/ ende koude gheswillen/ dooz een schat-makende ende herdeplende kracht die sy hebben.

Hasel-wortel.

Hasel-wortel begeert eenen magheren ende dozyen groot/ ende lommerachtighe plaet/ en: oock groeyt te beter gheplant dan ghesaeyt.

G De wortel van oese plante gedrooght ende gepulberiseert / een vierendeel loots met witten wijn in ghenomen is seer goet om te doen blyken/ waer dooz dat de berde ende derde krotse geneest: Daerom ist oock dat sommige om t. geneesen van de berde ende derde krotse/ alie oagte/ of over den anderen dach te dinciken een vollen kroes/ derocue gemaect in wijn met de wortel van dit krupt/ ende Honich/ daer by doende Caneel/ Rhais/ ende ander dierghelycke sperere/ waer dooz dat sy van boven ende van onder purgeret: ja dat meer is/ so haest als sy gevoelen dat de krotse aen komt/ soo doen sy den rugge graet ende t' hol van de voeten met warine olie stuycken / daer in dat de wortel van dit krupt in de heete Sonne geweyt heeft/ ende gaen dan int bedde liggen/ so dat daer vooz de hupberinghe vermindert/ ende groot sweet verweckt wort. Perocctie van Haselwortel is seer goet tegen het Sciatica. Daer infusie in wijn/ geneest de water-sucht ende gelesucht. Daer zap in de hoek van het oogge gedruypt/ verdygt de schellen ende schmeringhen van de oogghen. De vrouwen binden de bladers van Hasel-wortel op ders polst/ om de harte van de krotsen te verdyngen.

In de beelen van dese planten staen te mercken by canes contrarie wercken/ want de wortel doet blyken/ ende de bladers zyn aromatijck ende kessich.

Valeriane.

Valeriane groeyt seer wel in vochte ende wel ghemeste aerde: oock de jeerste diekwils bochtichepdt/ om datse eenen seer hoozen steel soude krijghen.

H Valeriane is goet gebuyckt tegen het hooft-sweer/ ende om water te doen maken oft de maent-stonden van de vrouwen te verwecken. Ist dat men een playmiken in zap van Valeriane nat maect / ende steect in eenighe wonde/ die niet een pijl gheschoten/ oft niet een sweert gheshouwen / oft andersints ghemaeckt is / ende dan het upt gheperst krupt daer op leght/ sal het pfer/ indien datter wat in ghebleven is/ doen upt komen/ ende de wonde gheneesen.

De katten eten dit krupt seer geerne: Sijn becortie dient tegen fennin ende peste: is oock goet teghen krottegheddt van aessen / ist dat men Calusse-houdt ende lange Rozyuen daer onder mengt.

Angelica.

Angelica wil in wel gebouwde aerde gezaeyt/ diekwils gesuybert ende matelich bespreypt zyn.

I De wortel is sonderlinge goet teghen de peste ende alle fennin. Soo wote een kleyn stuycken van dien in den mond sal houden/ oft die smozgens in den winter niet meer dan eenen halven soomer Wijn / ende hooft-water dincikt daer sy in ghesweyck heeft / en sal dien dach van gheen quade locht besmet worden. De Engelschen gebuycken de bladers ende wortels van dit krupt in zance/ met spise/ om dattet de groobe humeuren ende stinckenden aessen betert / ende seer helpe

Helpt teeren. De bladers van Angelica gestooten met krupte bladers ende Honigh/ ende op sojme von plaester gebuyct/genesen de beten van dulle honden/ ende steken/ fenijnige dieren: maer oyt hoofte ghelept van eenen die de koptse heeft/ t'recken nae hun alle hitte vande koptse/ ende zijn oock goet tegen alle tooverenij. Water van Angelica gedistilleert / is sonderlinge goet teghen de flauhepde van herten/ beten van dulle beesten/ ende steken van fenijnige dieren/ maer principalick teghen de peste/ ist dat men met dit gedistilleert water mengt een achtstendeel loots van de gepulveriseerde woztel/ ende een vierendeel loots Terakel/ ende dat de patient daer nae arbept om te sweeten / want veel personen zijn also genesen ghe worden. De woztel in den hollen Cant ghesteken/ verdyjft de tand- / wazere: maer gelinout/maecht eenen goeden aeffem/ ende beneemt den reuck van het Looch / oft ander dietghelgcke spijse/ die eenen stercken aeffem maecht.

Cardo Benedictus.

Cardo Benedictus begeert de selve oeffeninge van de Angelica / maer sy moet met het wassen van de Dane (ontrent drie vingers diepe) in d'eerde gezaept zijn. Op groept gheerne onder het kopen / ende en sal niet stekende zijn / ist dat ghy de punt vant zaedt op eenen steen af wijft eer dattet ghezaept wort.

Cardo Benedictus en heeft gheen wonderkracht tegen de Peste ende alderhande fenijn / van Angelica / t' sy van buyten oft van binnen ghebuyct. Door de selve kracht verdyjft de Wollen ende ander beesten / die de Hoden schadelick zijn / van de plaetse ende gront daer sy gheplant is. De geene die de vierde oft ander kopten hebben / die niet houde aen hornen / worden ghenesen / ist dat sy dyncken nachter dyp unen Cardo Benedictus water / oft van zijn decoctie / oft een vierendeel loots van zijn gepulveriseert zaet. De selve medicijne is oock goet teghen het Pleuris / ende valkende sieckte van de jonghe kinderen. Cardo Benedictus in Wijn gesoden ende gedroncken / is seer goet om te verdyjven de pijn van de Lendenen ende Colijcke / ende om de Wozmen te dooden / oft te doen sweeten. Cardo Benedictus so wel drooge als groen ingenomen / oft van buyten op ghelept / gheueft de quade sweetinghen: daerom willen oock de Bedicijns / dat men die besighe in decoctien ende vzaucken teghen de Pocken.

Verstghespan.

Verstghespan groept op routwe / onghedouwe plaetsen / ende en begheert gheen oeffeninghe: Nochtans ist seer goet tegen de hert- / kloppings ende flauhepde van het hert / waerom dattet in Latijn Cardiacca ghenoemt is. T' verweckt oock de marid- / stonden van de vrouwen: het opent de verstopthepde ende doet water maerken: het doet slupmen upt spouwen / ende verlost de Longher van haer oberbloedighe legmatijcke vochtichepde / ende doet oock de Wozmen stercken. Gh'zooght ende ghepulveriseert eenen Lepel vol met Wijn in ghenomen / helpt seer wonderlick de Vrouwen die in arbept zijn / van kinde verlossen.

Gulden roede.

Gulden roede wil in vette aerde / daer de Sonne luttel komt / gezaept zijn / ende in de lomder van somnighe Boomen / oft top van het Ghebergte / oft ander dierghelijcke.

Dit kruidt heeft een seer t' samen- / treckende / ende noch meerder vzoogende kracht / door de welcke dat de wonden / quade sweetinghen ende sistels / soo wel uptwendich als inwendich gheueft: het steyt alle fluxien / ende stopt den rooden Camer- / ganck / het geneeft de sweeringen ende heete geswillen des mondts: Jae dat meer is / het dient sonderlinghe om water te doen smaken / ende den steen te vzecken.

Steen bzeke.

Steen- / bzeke so wel groot als klep / begheert vzoogen- / krijchtigen / klepachtigen / sabelachtigen / steenachtigen ende geheel dozren gront: Sy wort ghezaept van klepne zaepkens / die men aen haer woztels vinds hangende. Sy doet water maken / ende jaegt het Gra- / veel wt de Niere ende Blase / ist dat men de woztel ende t' zaet in wijn laet sieden. Het verweert de maent- / stonden van de vrouwen / ende jaegt af de jecordine.

Cliffen.

Groot ende klepne Cliffen behoeven luttel oeffeninge / want sy groepen so wel van de woztel geplant / als gezaept / sy groepen in dozre ende ongeboude aerde / gelijk aen grachten / ende langs de wegen ende velden.

De woztels zaet / ende zap van de bladers / van beyde de zooten van Clissen / zijn seer nut om water te doen maken / den steen te vzecken / soo wel van de Niere als van de Blase / ende om het root Melisoen te stoppen. T' zap wort met witten wijn gedroncken / of oock alleen / desgelijck oock t' zaet / t' welcke met supcher geconfijt wort / om dattet te lieflicher soude zyn / de bladers met wat zouts gestooten / is water maken goet gelept op de beten ende steken van de fenijnige dieren / van slangen ende van dulle honden. De woztel of zaet van de klepne Clissen gestooten / zijn seer goet ghelept op koude geswillen / kroppe n ende alderen die qualick vergaen ende ghenesen willen.

Sterre Distel.

Sterre Distel groept op ongebouwe plaetsen / so wel van woztel als van zaet.

T' zaet van dien gepulveriseert ende ghedroncken met wijn / is seer goet om water te doen maken / ende t' Graebel af te jagen: welck zaedt soo grooten kracht heeft / dattet door veel ghebuyct / somt gys enkel bloet doet pissen. Decoctie van de woztel met honich ghemaeckt in sojme van Honich- / water / doet het selfde / maer niet so gewellich / ende sonder bloet te pissen.

Onser Vrouwen Distel.

Onser Vrouwen Distel begheert eenen betten ende wel ghebouwen gront / ende de selve oeffeninghe van de Parepe / hoe wel datse oock wel groept op onghedouwe aerde.

T' zaet ende de woztel heeft seer de selve krachten / van de verstopthepde te openen / water te doen maken / ende den steen te vzecken / gelijk de Sterre Distel. De Italianen gebuycken de woztel in zalaet op de maniere van Artichaus. De arme vrouwen versen t' zap daer upt om te eten. Men maect oock een ptisabie met de woztel van dese distel / gepulveriseert Denckel- / zaet / ende een weynich lange Doper / om de voesters te laten gebuycken / die gebrack van soch hebben. Water van de bladers gedistilleert / is seer goet tegen de pijn in de zijde / gedroncken een achtendeel loots van t' zaet.

Ganserijck.

Ganserijck groept gheerne op een vochtighen ende grafachtigen gront / al en is die niet wel gebouwet.

Dit kruidt heeft boven alle andere een sonderlinghe kracht om den steen te vzecken / de quade sweetinghen ende quetsueren binnen in t' lichaem te ghenesen / den rooden kamerganck te stoppen / ende geclontert welck in de kopten te doen scheppen / alst ghedroncken wort. Men sept / dat soo verre men dit kruidt in een becker leght dat half vol koude water is / ende t' selve met een ander becken oberdeekt wort / oft met eenich ander becksel / datter in de hollichepde van den becksel veel dompen sullen bergaderen / die in water / ghelijck ghedistilleerde wateren sullen veranderen. Ende sulck gedistilleert water is goet / om de vlecken / sproeten / plecten ende verjanthepde van de Sonne / upt het aenghesicht te verdyjven.

Docke-bladers.

Docke-bladers groepen geerne op coele ende vorchte plaecten/gheijck wy die oock veel sien wassen by de rivieren ende loopende beken.

B De wortel is doof haer gzoore bitterheyt ende dzoogende cracht een sonderlinghe medicyne tegen de peste: want als die ghepoocht ende gepulverseert zynde/met wijn wozot inghenomen/ soo verjaeghtle alle fenijn van der herten/ dooft groot sweel dat sp verwekt. Sonninge nemen tot de selve sake de schoyffe ende het herte dan de wortel/ de welke sp in azijn te wepcke legghen/ ende maken daer na van desen azijn sap van krupte ende Teriakel eenen dzaeck/ om in te nemen teghen de pestilentielle koetze. Het pulber van dese wortel met wijn gedroncken/ is een sonderlinghe hulpe tegen het opstijgen van de moeder en crimpinghe des buyts. Dit pulber doet oock de wozmen stercken/ t'gheneest de quade sweeringhen/ t'quaet seer/ de kachtelen ende de quade schoyffheyt van de peerden/ t'zj van binnen ghepuyck/ oft van buyten daer op gelept met haer sap ofte decoctie.

Scabieuse.

C Scabieuse groeplet op den selve gront daer de Docke-bladers groepen/ te weten/ in bosschen/ onghelouwe plaetsen/ ende pynpalijc in sabelachtige eerde. Dit crupt is natuerlijck goet tegen den hoest ende gebreken van den Longen/ ende tot dien epide wordz zyn sap upt geperst/ oft het wozt gedzooght ende ghepulverseert/ oft men maectiet af decoctie. Men maect oock Conserve van de bloemen. De bladers oft wortels van dit crupt ghepulverseert/ zyn goet op de cracuwigie ende witte schurffheyt ghelept/ oft oock met oilen en salben ghemenght zyn tot de selve saken seer goet/ ende pynpalijc teghen de pestilentielle carbuncels: want ist dat ghy die wyest met den sap van Scabieuse/ sp sulen binnen drie uren verdorven zyn. Sap van Scabieuse vier oncen swaer ghedroncken met een vierendeel loots Teriakel/ is sonderlinghe goet teghen de peste/ op de eerste dach ghepuyck/ soo verre als men op zyn bedde gaet ligghen sweten/ ende dat men desen dzaeck dickwils herneme. Van de selve medicyne dient oock teghen de beten van de fenijnige beesten/ ist dat ghy daer en boven de gestooten blaeders van dit crupt op de quetsure leght. Een salben ghemaeckt van sap van Scabieuse/ poep van Bozas/ met een wepnigh Campher/ is seer sonderlinghe tegen die meelachtige schurffheyt ontrent de cinne/crauwagie/ spzoeten/ ende ander vuyligeden oft mismaecktheden van der huydt. Daer boven al de decoctie van Scabieuse veertigh daghen vervolghens gedroncken/ gheueest de leelijcke meelachtighe schurffheyt ontrent den hals/ al ware die oock van de pocken ghecomen/ gelijck ick dickwils versocht ende bevonden hebbe.

Steen Hertf-tonghe.

Steen Hertf-tonghe wil in steenachtighe oft sabelachtighe plaetsen/ die van eenighe loopende beke nat ghemaeckt wozt/gheplant zyn/ oft moet by ghebycke van dien dickwils bespzoep worden. Men moet haer wortel neimmermeer upt trecken/ dan alleene de bladers afsnijden/ want sp en mach niet ghezaept zyn/ midts datse gheen zaet hoort en brangt.

D De selve in witten wijn ghesoden/ dienet upt der maten wel den genen die verherde milte hebben/ ende onderdanigh zyn van de vierde koetze.

Betonie.

Betonie is gheerne op een koude vorchte gront ghezaept/ ende ontrent eenighe mueren om de schaduwe te hebben/ want sp en heeft niet geerne de stralen der Sonnen. De wortels heeft contrarie cracht van de bladers ende bloemen: want de wortel is der maghen moepelijck/ ende onlijelijck in den mont/ maer de bla-

ders den bloemen hebben eenen seer goeden reucke/ ende lieflichen smake.

Decoctie van Betonie in witten wijn/stillet de pijn van de lendenen/breket den steen/ ende gheueest de Geelsucht. De bladers ghestooten ende ghelijck een plaester ghepuyck/ gheuefen terstont de wonden van den hoofde. Een plaester van de bladers ende betkens liefe ghemaeckt/ doot de bloetstweeren ende alle ander aposteumen tot dacht kornen. De bladers met wat zouts gestooten/ gheuefen de holle ende kancherachtige sweeringen. Met den coysten gesept/dit crupt heeft seer veel ende groote crachten.

Sene groen.

Sene-groen wil op steenachtighe/dzooghen ende berchachtighe gront geplant zyn/ende en soeckt niet veel oeffenighen.

De bladers en wortels zyn upt der maten goet om soo wol uptwendige als inwendige wonden te gheuefen/ende wozden oock in wont-dzanchen ghepuyck.

Melchmille.

Melchmille groeplet in clepachtighe/bette ende roode aerde die wat vorcht is/ maer gemepnelijck in beinden hooghe ghelegen.

Dit crupt heeft de selve cracht van den Senegroen ende Sankel/ en daer en boven nemet wech de pynne ende herte van alle herte gheswillen ende quade sweeringe. Tselve crupt gestooten op de boyffe van de vrouwen en jonge dochters gelept/ maect die hert en sijf.

Wael-wortel.

H Wael-wortel groeplet in vorchte plaetsen/ ende heeft de selve cracht van den Sene-groen/ te weten/ van de wonden te heelen/ welke cracht in alle beede so groot is/ datse in eenen pot ghedaen daer bleesch in siedet/ oeghouwen stucken weoer t'samen vereenigt. De wortel van Wael-wortel noch groen ende berlich upt der aerden getrocken/ geraspt ende op leder oft lignen doer ghepuyt/ ende gelijck een plaester gelept op de plaetsen die slepyn/gnachtich zyn/stillet terstont de pijn van de slepyn/gelijc genoch bevonden is geweest. De selve wortel gedzoogt en gepulverseert/ is seer goet gedaen in den pap van de jonge kinders die ghescheurt zyn/en oock om den buychloop te stoppen. Een plaester van Wael-wortel met boone mel ghemaeckt/ is seer goet ghelept op de ghecheurthept van de jonge kinders.

Sankel.

A Sankel groeplet gheerne in vette aerde/ daer de Sonne luttel comt/ ende groeplet van wortel oft van haer saet/ ende heeft de selve cracht van Sene-groen ende Wael-wortel pynpalijc in stoppen van bloetspoutwen/ende root nielsoen/ende om de wonden binnen het lichaem te gheuefen/ daer men noch wiercke noch salbe ghepuycken en mach/als men eenen dzaeck maect van sap van haer wortel ende bladers/ de welke tuschen de vingers gewezen oft op de tonghe ghelept, den smake van de wepze hebben.

Water-loock.

B Water-loock groeplet lichtelijck/ende sonder groote oeffeninge/ so verre alst van klepynscheutkens die van de tacken getrocke zyn/ in vorchte aerde geplant wozt/ want om wel te groepen/moet eenen vorchten gront hebben/ende dickwils bespzoep zyn. Water-loock heeft de selve cracht van de Angelica tegen fenijn ende peste. Daer en boven zyn decoctie als dzaeck seker dagen ingenomen/geneest de berde coetze/sp opent de verstoptheyt van de milte/ende doet water maken.

Doef-bladers.

Doef-bladers willen gheplant zyn in seer vorchte plaetsen/ende dickwils bespzoep/ tot tecken van dien/ soo siet men die groepen seer groot ende schoone in broecklant ende ander canten van de wateren.

Wontomme de wortel groeplet wistachtich mosch/ Indien ghy dat vergaderet ende seer wel supbert / daer na in eenen lynen doeck winder met een wepnicx Salpeter/ ende also wat t'gts laet sieden in looge/ ende in de Sonne djoogen / soo sult ghy excellent bouck hebben/ om in een Oper- slich te ghebypucken/ want het sal so lichtelic Opet ontfangen/ dattet met den eersten slich sal wonden ende ontfeken.

C Dit krupt heeft onder ander krachten eene die sonderlinge is om de Longer te verstercken/ met de gheheele boyt/ t' sp dattet in decoctie/ oft zprop/ of by maniere van parfume in den mont ontfangen/ oft anderzints ghebypucht woze: p'ncipalick als men eenighe tachtens van Hysope en Wygeboom / oft Zprop van Hysope onder decoctie mengt. Groote Hoef-bladers maer p'ncipalick de wortel ghepulveriseert/ ende een half loot met wijn in genomen/ is een sonderlinge hulpe tegē de Peste/ so verre men terstont daer na sweet. De selve is oock goet den Waerden in gegeven/ die van de woymen ghequelt zyn/ of kouten aessen hebben.

Eber-wortel.

Soo wel de groote als de klepne Eber-wortel/ begeert ghezaept ende gheplant te wesen in een dooze en steer/ arhtrighe aerde/ daer de middaerhsche Sonne by mach komen.

D De wortel van de groote Carline oft Eber-wortel gepulveriseert/ ende een vierendeel loots swaer in ghenomen / is een sonderlinghe remedie teghen de Peste/ slichheit van het hert/ ende den geenen die qualick hun water komen maken/ oock om den steen te byken/ tegen de pyne in de zijden/ ende spanningen van zenuen: maer in Wijn gawepckt / ende van bupten op gelept/ verozjft de pyne van Sciatica.

Cruys-distel.

Cruys-distel oft Moer-wortel/ groeplet in onghelbou vel lant / dat doz de ende niet wel vereenicht en is.

E Wijn daer inne dat wortel van Cruys-distel heeft gesoden/ verweert de maent-stonden van de vrouwen/ ende doet water maken: dzijft oock af den Steen ende t' Gravel / is mit den gheenen die de vallende siechte hebben/ of Watersuchtrich zyn / of die de Geelsucht hebben. De decoctie van de wortel is sonderlinge goet om d'zonckenschap te beletten. Water ghe-distilleert van de jonge bladerkens alle dage/ jae soo dickwils alst moghelic is / gheest de gheene die het lichaem vol quade sweeringen van de pocken hebben / mies dattet de Leber versterct. Dit selve water is oock seer goet tegen de vierde ende dagelickliche koutse. De wortel in ghenomen/ t' sp ghepulveriseert of in decoctie met zap daer Woymen in gesoden hebben/ of by ghebycke van dien/ met zyn/ daer een Gans in heeft gesoden/ is een p'ferbatif tegen fengyn van Dadden / Loof-boysen/ ende fengynige krupten. De selve is oock goet teghen de pyne van het hert / ghebyoncken met decoctie van Bernagie of Confilie de greyn.

Beerencleuw.

Beerencleuw groeplet op steenachtigen ende bochtigen gront/ maer wil neerstich gheoeffent zyn/ anders en wachter ghen profijt af.

F De wortel ende bladers vermozwen seer / maer in genomen/ doet sp water maken. Op gelept by forme van een plaester / so zyn die een goede hulpe den geenen die ver crompen ende ver wzongen leden/ oft spanninge van zenuen hebben. Sp worden oock seer veel ghebypucht in Clisterien tegen te Watersucht.

Dupvels bete.

Dupvels bete behoeft klepne oeffeninge/ maer beghert een vette ende niet seer vochte aerde/ oock sien wy/ dat de selve groeplet op ghebergeten/ in hagen ende gheheel onbychtbare plaetsen. Sp groeplet oock wel overbloedich in beanden die niet seer nat en zyn.

G De wortel ende de groene bladers t'samen gestooten/ ende gelept op de cole ende pestilentielle geswollen/ geneest die. De wijn daer sp in gesoden sullen zyn/ is sonderlinge goet ghebyoncken tegen de Peste/ ende tegen de pyne ende op s'ggen van de moeder. De wortel gepulveriseert/ is seer goet tegen de Woymen.

Dijf-vinger-cruyt.

Dijf-vinger-cruyt groeplet geerne op leegghen/ lomberachtighen ende waterachtighen gront/ het groeplet oock op dooze ende sabelachtighe plaetsen.

H Decoctie van de wortel is verozjft de tandt-sweere/ als men daer mede gozjelt/ en geneest de quade sweeringen van de mont. De selve in Clisterie ghebypucht/ stoppt alle Bypckloop en root Melisoen. Waer gedroncken/ ist een sonderlinge hulpe tegen de Geelsucht/ verstopthet van lever/ en tegen fengynige locht en fengyn.

Toymentille.

A Toymentille is van sterl het Vijf-vinger krupt ghelyck/ maer niet ghelyck in t' getal van de bladers/ want dese heeft seven. De plante begheert de selve eerde als het Vijf vinger cruyt/ maer niet so waterachtich/ ende is ghenoeit Toymentille / om dat het poeplet van de woze/ el oft de decoctie het toyment of de pyne van de tanden verozjft. Daer en boven is die een sonderlinge medicne tegen de Peste/ oft tegen alderhande fengyn ende vergift. Sp stoppt oock alle bloetloop/ t' sp bloet- spoutwen ofte bloet van de vrouwen/ oft rodden camer-gauck / ende belet het bzaen ende misvallen van kinde / t' sp datse wozyt in ghenomen/ oft van bupten op ghelept/ t' sp oock datse in substantie of ghe-distilleert in ghenomen wort.

Maegden palme.

Maegden-palme groeplet geerne op lomberachtige ende vochte plaetsen: wy sien oock de selve groepen in dunne boschkens/ aen de jaghen / ende aen de kanten van de boschen.

B De bladers soo wel in decoctie als anderzints ghebypucht/ stoppen alle maniere van bloet / t' sp byckloop/ bloet- spoutwen/ oft overbloedighe maent-stonden van de vrouwen: jae sp stoppen den witten bloet van de vrouwen / nae dat sp ghesupbert ende ghepurgert zyn: Ende dat noch meer is/ ghy sullet bloeden wt de Neuse stelpen / ist dat ghy de bladers klepnt wzyjt ende in de neuse steket/ of: dat ghy dit rontomme den hals bint/ oft een kransien van dien opt hooft legt/ oft dat ghy die onder op de tonge legt. In gelijck sult ghy den overbloedighen bloet van de vrouwen stoppen/ ende het misvallen van kinde beletten/ ist dat ghy daer af bint de eeghenisse.

Hertt-tonghe.

So wel de groote als de klepne Hertt-tonghe/ groeplet geerne op vochtige/ waterachtige ende lomberachtige plaetsen/ ende groeplet oock op hooge bergen.

C De wortel van dese krupten stoppt alle loop / maer p'ncipalick de overbloedighe maentstonden van de vrouwen. Daer en boven oock het overbloedigh water maken/ als die niet sap oft water van Weghebrze ghebyoncken wozyt. De selve stelpet bloeden van de wonde / als men het poeplet stroept op de bloedende wonde. De selve met wit van eperis op een gloepende ticchel gheroost/ ende terstont ghegeten/ beneemt alle overgeven ende bzaen. Is oock seer goet / so wel in substantie als decoctie/ oft ghe-distilleert ghebypucht te ghen alle fengyn/ jae oock tegen de peste/ tegen de woymen van de klepne kinderen/ tegen het root jonc/ ende porckens van de kinderen/ oock teghen rootmelisoen/ tot alle ghebyeken van ballen/ ende tegen de pyne ende catarren der tanden/ so verre als ghy die niet wat Wapn ende Ppzetrum in de holle tant steket.

Pioene.

Pioene soo wel manneken als wijffien/ wil gesaecht

oft geplant zijn in drooge aerde/ daer de Sonne sterck is schijnende.

D Saet of de wortel van Pioene gepluckt int afgaen van de Mane/ ende aen den hals gehangen/ oft op de polst gebonden/ 'tzy alleene of met Warentack/ is een sonderling pazer dat g' tegē de vallende ziekte/ hoe wel ick u rade/ dat ghy u verrouwen niet so vast daer op en stelt / maer sult oock andere remedien versoecken. Sp is seer goet tegen de seintige beten ende steken/ so wel ingenomen/ als van dypen daer op gelept. Der s'ichzaden van pioenen van de schelle ghesluybert/ gestoten ende gepulberiseert/ met wijn ingenomen/ doet weder krighen de verlozen spake.

Ceren-pijs.

Ceren-pijs so wel tmanicken alst wijfke/ wil ge-
saep of gheplant zijn in de selve aerde van de Pioene.

E Dit kruyt/ maer principaelich het wijfken/ wort om zijn krachten seer gheprezen: want het sap dat upt de bladers gheperst wort/ oft water dat daer van ghe-
distilleert wort/ gheueest alle quetsuren/ so wel versche als die verouderd zijn/ oock alle soorten van quade feeringhen/ etende sweeren/ heere geswollen/ crantwagien ende alle mismaektheden van de huyt/ jaē dat meer is/ het dichtsijls ghebnycken van den sap of ge-
distilleert water van Ceren-pijs/ geneest volcomelijc de melaeftheyt/ men maekter af een balsam/ die alle andere te boben gaet int genesen van alderhande won-
den en quade sweertigen/ ende ooc de melaeftheyt.

F Dit kruyt is seer goet in cysterien/ tegen roomel-
soen: maer in d'anc/ te gē pestilentielle koftjen/ sweertigen van de longen/ verstoptheyt der lever ende milke.

Heerle-cruyt.

Heerle-cruyt groept beter van saet dan gheplant/ ende begeert drooghe/ ongheloude steenachtighe ende wel lochtighe aerde.

't Sap van de bladers/ of poepet vant zaet met wijn ghebzoncken/ heeft een sonderlinghe kracht teghen de grabele ende steen/ ende om water te doen maerken. Anghelijcks een half loot van dit zaet met vrouwen-
fogh ghebzoncken/ is den vrouwen die in den arbeypd gaen/ een sonderlinghe hulpe.

Hypericon.

Hypericon begeert de selve oeffeninge van de Wra/ nochtans en wepghert die niet de vette ende wel ghe-
bonde aerde.

't Sap van de bladers ende bloemen/ heeft de won-
den. Het zaet met witten wijn gedzoncken/ verdyft de derde kofse. De bloemen ende 't spokens worden meest ghebnyct om balsam te maken tot genesinghe van de wonden/ ghelijck als dese is.

A Recmt de vrucht van de Oltben/ bloemen van Hypericon ende koose. knoppen/ doet die al t' samen in een glas/ ende stellet in de Sonne/ tot dat ghy die in sulc-
ker voegen verteert siet/ dattet al root schijnt te wesen/ daer na douwet al t' samen door eenen linnen doec/ ende bewaret om te ghebnycken.

Delt-Cypres.

Delt-Cypres groept gheerne in drooghe/ sabelach-
tighe ende steenachtighe aerde/ oock soo groept beter gheplant dan ghesaep.

B De geheele plante in Honich water ghesoden/ ghe-
neest de Geelsucht/ ende verweckt de maentstonden der vrouwen/ sp doet water maerken/ ende is een seer sonderlinge hulpe tegen Sciatica/ so wel booz d'anc in ghenomen / als by maniere van plaester op de heupe gelept: want 't geheel kruyt met bloemen ende wortel gepulberiseert/ ende beertich d'agen met een halsonc Cermertijns ingenomen/ geneest volcomelijc de Sciatica. De Conserve die van de bloemen gemaekt is/ is goet voor de gichtighe menschen. De geheele plante in azijn ghesoden ende gedzoncken/ vordert seer het

baren der vrouwen die in arbeyp gaen/ jaē alst dat de vrucht in des moeders lichae in doot is.

Agrimonie.

Agrimonie wil in een steenachtighe ende doore aerde gheplant zijn/ oock behoeft se klepne oeffeninghe.

C Decortie van Agrimonie opent de verstoptheyt van de Leber/ ende versterckt die. Agrimonie ghesoden ende ghebzoncken/ gheueest de beetē van de seintighe dieren. Sap van Agrimonie/ met azijn ende zoudt gemengt/ geneest de crantwagie/ alst daer mede ghestrecken wort. Agrimonie is goet tegen den hoesst der Schapen/ ende vooz de dempighe Peerden. Sap van de decortie van Agrimonie / met Gyllicum in supber melch/ doet water maerken/ ende verweckt de maentstonden der vrouwen. Geneest oock de crantwagie ende alle jucksel van den lichaem/ waerom dat seer goet is int beginst van de melaeftheyt. Het zaet teghen de wonden met sap van Agrimonie ghemenght by soyme van pillekens / doet de wonden sterben. Den Hert de gequetst is/ soo haest als by van dit kruyt heeft ghegheten/ wort gheuesen.

Wit Wolle-cruyt.

Wit Wollcruyt groept op alle gront/ maer beter in steenachtighe ende sabelachtighe aerde / dan elvers.

D Wit Wolle-cruyt/ soo wel de bladers/ wortels/ bloemen/ als zaet / zijn seer goet tegen alderhande se-
nig / ende oock om den aerbarm die upt ghegaen is/ weder in te setten. Tot dien eynde maerken oock de vrouwen een perfume met zaet ende bloemen van Wolle-cruyt/ Camille-bloemen ende Wastijck/ al te samen klepn ghestoten. Het sap upt de wortel gheperst eer dat se steelen geeft/ enen halven soemer mes Hippocras of Maive sepe vier maal ghebzoncken / te-
ghen het aen-comen van de vierde daeghsche kofse/ verdyft de selve gheheelijck. Het sap gheperst soo wel upt de bloemen als de bladers/ ende op de wazaten ghelept/ verdyft de selve: De vrouwen en vanden oock gheen beter remedie/ om de crampels upt den aenghesichte te verdyppen / dan sap gheperst ups bloemen van wite Wolle-bladers. De bladers tus-
schen twee steenen ghetuyden/ ende ghelijck een plaester ghelept/ op de voet van een vernagheit heert ge-
bet hem terstont een sonderlinghe verlichtighe. Water van Wolle-cruyt gedistilleert/ verdyft de roose int aenghesicht / als daer wat Campher onder ghemenght is/ desghelijcks oock het wilt byer/ crantwagie / verbzandtheyt ende ander mismaektheden van der huyt. De bloemen van Wolle-cruyt / ghemenght met den doepex van een ey/ een krumme brooc ende Mareye bladers/ stoppen het loopen van de spens daer op ghelept.

E Gantsam de bladers vant Wolle-cruyt/ groept een grauachtich mosch/ het welckie goet is om donck in byer-dagen te maken.

Winghel-cruyt.

Winghel-cruyt is gheerne in Wjngaert-aerde ghesaep/ ende groept daer seer ober bloedigh/ sonder groote oeffeninge/ niet te min/ men moet wel wachten van te saepen in Wjngaerden/ want de wijn die daer groepen sal/ soude de sinake van Winghel kruyt hebben/ ende seer ontklijck zijn om drincken.

F Sap van Winghel-cruyt gedzonckē/ doet de vrouwen ontfangen/ verweckt de maentstonden/ ende jaegt de secundine af. Decortie van Winghelcruyt geeft kainer ganc/ 'tzy ingenomen van boden oft met een cysteris. Sap van Wingelcruyt verdyft de wazaten. En t' saec met Wlfem gesoden/ geneest de upt-drogende koftjen/ maer t' sap met azijn gemengt/ drooght de crantwagie.

Gerwe.

Gerwe groept in rebelijcke vette ende vorste aerde. Bladers van Gerwe in den neuse gesteken/ selvet bloeden

Bloedan/maer in clisteren gedaen/ stoppense het root-
melssoen. Serwe die witte bloemen dzaegt/ met haer
bloemen gestooten/ en met haer water/ dat met Gey-
te melc gedistilleert is / verdyjft den mans de koude
pisse/ ende stopt den witten bloet der vrouwen.

Hadijck.

Hadijck groepet beter geplant dan ghesaep / ende
begeert vette/ gebeterde/ en eenichsins vorchte aerde.
Sap wt de wortels van Hadijck geyst/ sekeren tigt
gedroncken/ behoet van den kleyppyn. Saet van Ha-
dijck wel gewasschen/ ende een vierendeel loots ingeno-
men/ nat dattet kleyn gestoten is/ ende eenen gheheelen
nacht in wijn gewepcht heeft/ geneest de watersucht/
mits dat het van onder af drijft. ende van boven eenen
grooten hoop water's doet ober gheben.

Smezz-wortel.

Smezz-wortel groepet meestendeel op vorchte ende
lommerachtighe plaetsen. De boeren planten gheerne
dit crupt op S. Jans abont in houte schotel oft tail-
hozen / of in eenighe splete van de mueren / onder niet
poterde rontomme beset / ende hanghen 't dan daer 't
langhe groene blijft / waer dat oock groepet ende bloe-
men crygcht/ alst somtijts besproept wort.

Sap van dit krupdt oft de decoctie is een sonderling-
ge remedie om wonden te heelen ende 't bloedt te stel-
pen / oock om die inwendighe wonden ende sweertin-
gen ende de gescheurtheit te ghenesen.

Cerdt-bepl oft Onder-habe.

Cerdt-bepl groept oock op vorchte ende lommerach-
tighe plaetsen.

Decoctie van de bladers heeft een groote kracht/
om de verstoptheit van de lever ende milte te openen/
om water te doen maken / ende de maentstonden van
de vrouwen te verwecken.

Sap van Cerdtbepl met roest van koper gemengt/
is seer bequaem tegen de fistels en holle sweertingen.

Honts tonghe.

Honts-tonge groept lichtelijc op sabelachtighe ende
ongeoessende plaetsen.

De bladers van Honts-tonge gestooten / en gelept
op verbrandheit en wilt bier / op oude quade sweertin-
gen / wonden endr heete geswilen / op plaetsen de seer
doen / op fluxien ende op de spene / doen groote bate.

Hater tonghen.

Hater-tongen wil en sonderlinge een betten gront
hebben/ die wel geoessent ende vorcht is. Sy groeyen
oock in de beniden / maer vergaen terstont.

De bladers gestooten / sijn seer goet gelept op ver-
brandheit/ heete geswilen kloben/ maer principelijc
op wonden ende quade sweertingen. De roode wijn/
daer de geheele plante in ghewepcht heeft / is seer nut-
tich te benemen de sluyen die op d' ooghen vallen.

Cleef-crupdt.

Cleef-crupdt groept in alderhande aerde / ende be-
hoeft luttel oeffeninghe.

Den distilleert water van Cleefcrupdt / dat seer goet
is tegen Pleuris ende ander pijnen in de zyde / alst int
beginsel van de zieckte gedroncken wort / ende oock te-
ghen beten ende steken van semige beesten / ende om de
hutte van den krancker te kessen.

Colle oft widden Heul.

Colle groepet gheerne in vette ende wel-geachterde
aerde / gelijc als Cozen-velden / maer dat se seer schoon
ende groot groepet.

Colle-bloemen in decoctie ghebruyck / oft gedistil-
leert water / ofte in syp / oft in polver / het gewichte
van een achte deel loots / is een sonderlinghe remedie
teghen het Pleuris / ende om de sluyen te doen upt-
spouwen.

Fraxinelle.

Fraxinelle soeck oock eenen betten ende wel gheoes-
fenden gront / en daer toe neersticheit om te besproep-
en / ende booz de koude van der locht te bewaren.

Daer zaet / wortel / bladers ende bloemen / soo wel
ghepulberiseert als in decoctie ghebruyck / doet water
maken / bzeect den steen / verweckt de maentstonden
van de vrouwen / ende jaegt af de doobe vucht ende se-
cundine. Met Sabarber ende kuyten gegeten / dootse
de wogmen ende jaegts af. Daer sap van kuyten ge-
bruyck / treckt de dooznen ende splinters wt.

Duplent.knoop of knauwel.

Knauwel groepet aen de kanten van de Wjngaer-
den / ende op ooghewonwet lant / principelijc alst een
vocht jaer is.

Onder sijn principale krachten soo is een / dat sijn
ghedistilleert water een sonderlinge hulpe is den ghe-
nen die hun water niet en konnen maecten / ghelijc
ick dickwils bevonden hebbe.

Salomons Seghel.

Salomons seghel moet gheplant sijn / op dzooghen
ende hooghen gront.

De geheel versche wortel van dit krupdt gestooten /
of het sap van dien / neemt wech alle sproeten / vlesken
ende blau geslagen plecken / t'z int aensicht of elders /
daer af woedt oock een water gedistilleert dat seer be-
quaem is / om de vrouwen te blancketten.

Speer-wortel.

Groote Speer-wortel moet gheplant sijn in goede
aerde ende op lommerachtighe plaetsen. Maer de klep-
ne soecht eenen vorchten ende waterachtighe gront /
ontrent de fonteyne van den hoeve.

De wortels van dese krupden gesoden oft gebaden
ende met Honich gemengt / sijn seer goet gelick / den
ghenen die koft van aessen zinn / of quaden hoest heb-
ben / ende qualick sluyen konnen lossen / deur dat sp
verdeplen / rhyen ende verteren de grobe ende saepe
humeuren. De selve ghebruyckt ende gepulberiseert
ende met Honich ghemengt / ghenesen de quade ende
voordts etende sweertingen / sonderlinghe die aen de
neuse kromen Polypus ghenoeint. De bladers van
dese krupden op de kassen ghelept / bewaren die booz
bederben ende rotten.

Vzandende ende doobe Netels.

De Netels en behoeben noch ghesaep / of gheplant
te sijn / want de selve groeyen in de hoven meer dan
dan men begheert / nochtans hebben bepde soorten
een groote kracht.

De bladers / ende sonderlinge de wortel van de doo-
be Netels gestooten / stelpen het bloeden. De bladers
van de heete netels met wat Wjzre ghestooten / ende
ghelijc een plaester op de navel gelept / hebben groo-
te kracht om de maentstonden der vrouwen te ver-
wecken. Sap van de Netels seker dagen gedroncken /
doet water maken ende bzeect den steen. Een salckert
ghemaect van Netels-bladers / zoudt ende olie / be-
schermt de leden booz alle koude ende huyperinge / hoe
groot die oor is / als men daer mede den rugge-graet /
het hol van de voeten ende den polst strjct / ja dat meer
is / het sap van de Netels met wat Wjzre zalve ghe-
mengt / op de polst ghelept / verdyjft de groote hitte
van de koftsen. 't Selve doen oock de bladers gestoo-
ten ende ghemengt met olie van Dioletten ofte hart
Heul op den polst ghehouden. Den domp van de de-
coctie van Netel zaedt : opent de verstoptheit van de
neusgaten. De ghene die den hoest hebben met roc-
chellinghe / en souden gheen beter hulpe moghen vin-
den om sluyen te lossen / dat met eenigh syp ofte
decoctie pectozael inne te nemen / 't ghebruyckte van een
halve kroone kleyn ghestoten Netel-zaedt. Nocht
heeft de Netel dese kracht / dat se in eenen pot ghebaen
sijnde

zjnde daer bleesch in siedet / het bleesch eer moztwer
doet sieden.

Lups-cruyt.

Lups-cruyt moet op een tamelijcke bzooghe ende
lommerachtighe plaetse ghesaep zyn.

A Saet geknout ende in den mont gehouden / treckt
naer hem / dooz zyn goote hute / veel vocht hepots /
maer ghestoten ende met olse ghemengt / verdynt de
lappen van den hoofde / en ander deelen des lichaems:
Het geneest de erantwagte / In azi n gewepcht ende in
den mont gehouden / stillt de tant - sweere.

Weghebye.

Sap van bladers van Weghebye / oft van de woz-
tels / gedroncken eenen halven roemer / twee uren eer
de kof sen aemmen / verlicht de derde kofse.

B Bladers van Weghebye met wit van eperes ghe-
stooten / ghesesen de verbyandsteyds. Een plaester
ghemacht van sap van Weghebye / wit van eperes /
ende Bolus / op het voorhoofd ghelept / stelpet bloeden
der neuse.

Peert-steert.

Peert-steert / so wel goote als klepne / groepet geer-
ue op seer vochtighe plaetsen / als in beenden / staende
water / of in eenighe lommerachtighe plaetsen.

C Dit kruyt in water of wijn ghesoden / stelpet den
bloedloop ende alle ander fluxien / tzy rootmelisoen of
ander d'rgheijcke. Het sap van Peert-steert in de
neuse ghedaen / stelpet bloeden upt de neuse / maer met
eenen pessus in de bzoowelijckheyt ghedaen / gheneest
den bloet van dien.

Glas-cruyt.

Glas-cruyt en behoest noch sorghe noch oefeninge /
want het groepet van sels ontrent eenighe mieren.

D Een plaester van Glas-cruyt ende Becken of Sep-
ten roet gemaect / is seer goet als men geballen heeft
ende tegen siepr zyn. De bladers met versche boter of
Cappoen smout g'roof / ende by voyme van een pla-
ster op den buck ghelept / stillt de pijn van de Co-
like. Het sap in gelijcke mate met witten Wijn / ende
beresch zeflagen olie van soete Amandels gemengt ber-
soet de grosie pijn van den steen. Een plaster gemaect
van groen Glas-cruyt / ghestooten met een krumpken
hzoort olie van Lelien / van Roosen of Camille / resol-
veert d'apostemien die in vrouwen borsten komen.
Glas-cruyt is oock goet in clisterien die sachte maken /
ende baden die supveren.

Telkens-cruyt.

Telkens-cruyt groepet op alle plaetsen / maer pijn-
cipalich in steenachtighe groot ende ontrent mieren.

E Dit kruyt in regen-water ghesoden met Weghe-
bye ende Bolus / ende sonwige dagen smozgens ghe-
droncken / oft met clisterien ingeset / stoppt den buck-
loop ende rootmelisoen : Het beneemt oock t'bloet-
spouwen / maer een badt berepdt van een decoctie van
zjn bladers / stoppt de overbloedighe maendstonden
der vrouwen. Het sap in de versche worden gedrupt
gheneest die : In de oogen ghedrupt / dzooght de qua-
de sweeringhen der selver. De bladers ghestooten /
verdypven de heete gheswillen ende wilt vier / als die
geluck een glaester daer op geleert worden. De bladers
geten / stoppen alle bloet-loop / maer in de neuse ghes-
ken / of in de hant gehouden / stelpet bloeden der neuse.

Derckens bzoot.

Derckens-bzoot soekt een lommerachtighe plaetse /
ghelijck onder een boom of haghe / die nochtans wel
bet ende ghebuit is / om haer wortel te voeden die vol
ende grof is / byrans ghelijck een Rype.

F Het is een wonderbaerlijcke sake / dat het sap van de
wortel van Derckens-bzoot / dooz de neuse opgetro-
cken / oft daer gedistilleest water / terstont het bloeden

upt der neuse stelpet. t'Zelbe water het ghewasch
van ses oncen met een onte supker gedroncken / stelpet
terstont het bloet van de borst / oft mace / oft lever / en
gheneest de vaten / indien datter eenige gebroken zyn /
gelijck ick selbe versocht en bevonden hebbe. Het sag
ghedroncken met een half loot Honich-azijn / maect
hamergant / ende opent de verstoptheyt der lever als
milte / waerom dat seer goet is teghen de watersucht
ende gheelsucht. Maer om zjn ghewelt te benemen /
moet men wat Mastick / of Potemustate / of Scha-
barber daer by doen : Het en is niet om geloven / wat
verlichinghe dat het sap doet in de Colike ende ander
derghelijcke krumptingen des bucks / als in clisterien
ghemengt is. Nocht oock hoe goet dat is in zalven
ende plasters / die men opbaert teghen de hebdicheyt
ende gheswillen van de milte ende lever. Aft dat ghy
de wortels kleyn gherapt te wepcken legt in olie van
Roosen / of Camille / of soete Amandels / ende daer na
siedet / niet wat wijns daer by gehoeght / ende dan toe-
perst / alstulche olie te weten / twee of d'z d'zuppels in
d' oore ghedrupt / gheneest supsen der oogen ende doof-
heyt / sonderlinghe ist dat ghy op de oogen sabonts als
men slapen gaet / het mach van dese wortel bint. Of
kapt dese wortel wel kleyn / stoorse met keeren van
Pessen ende bitter Amandels / legt dat c' samen in
ghanden wijn te wepcken / ende perst dan upt / laet
van desen eenighe d'zuppels in d' oore d'ruppen : want
dat is een sonderlinge hulpe teghen het supsen van de
oogen ende doofheyt.

Wotter-bloemen oft Haneboet.

Daer zyn ses soorten van dit kruyt / die alle ghelijck
gheerne in bzoet klandt ende bochte plaetsen groepen /
oer de vochtighe gheerne wonen. De twee soorters
worden is ekt in de medicijne ghebruict. De ghene
die enckelgoutgeele bloemen draeght / heeft veel salin-
ghen aen de wortel onder de welcke datter twee zyn /
die him meest upt staken ende groeter zyn dan de an-
der / de welcke op den polst ghesoden / een sonderlin-
ghe kracht hebben om soo wel de vierde als de derde
kofse te verdypven. Ofte neemt dese twee p'ncipale
wortels / ende ist dat het een mans persone is / die de
kofse heeft bint die op de incke polst oft van binnen
tegen den smeken d'upm : Daer ist een vrouwe bintse
ep den rechten polst / oft van b'nen tegen den rechten
d'upm / wel st'f met een linnen doec / ende laetse negen
daghen daer op ligghe sonder roezen.

De ander met de dobbelde bloemen / die niet ses geel
en is / heeft een w'achtighe knobbelachtighe wortel /
die seer heet van smake is. De bladers van dese / zyn
so wel als de wortel / also byanden als Duppe-mes /
oft wijn-afschens / jaet het sterckst-bzande cature dat
men mach binden : Want al ist dat ghy een doerckers
legt t'effen het bleesch / ende dit kruyt dat by oft
ses dubbelt is / nochtans en solt niet laten te byanden /
ende diepe deurgaen tot int bleesch. Het dit kruyt in
Dzaken bloet gewepcht / w'zjben de snoode selen h'ns
armen of beenen / om die open te halen ende mismaect
te maken / om het volck tot medeliden verweckende /
meerder aelmoessen te krijghen. Tegen de peste ende
carbunkel / neemt Hane-boet die wortel heeft ghelijck
een plat Ajupniken / dese wortel alleen / indien sy groot
ghenoegh is / twee of d'z kleyn ghestooten / ende op
den d'upm ghelept van de handt / van de zijde daer de
peste is / onder d'oclisel oft op den grooten teen van de
voet van de zijde daer de peste is / daer op latende vier-
ent'fintich uren / sal daer blaerckens maecten / dooz de
welcke als sy upt-gheboken zyn / de materien van de
peste upt sal trecken. Maer om dat dese wortel te
sterck is / soo moet tusschen haer ende den d'upm een
doerckken (van sterck ende nieuwigwaet / bier of by
dubbel) legghen / ende dan becken ende binden. Daer
nae sal men de quetsupe van den d'upm ghesenen / met
doepers van eperes ende versche boter / t'samen ghe-
klopt / met een weplich ghestooten bene-groen / oft
ghewaschen

ghetwassenen Aloe daer onder gemengt. Ende ist dat ghy gheen groen wortel en meught hebben / neemt dzooghe die oock goet is / maer dan en moetet lighbaet tusschen bepden soo veel dubbel niet zijn. Dese werckinge geschiet haest / voerwaer oock sonder bloet laten ende ander purgatie.

Prang-wortel.

Prangh-wortel groepet ober al / so in beemden / ackers / dzooghe / magher / als bochte / oft gheackerde / oft ongeoeffende aerde.

A De wortel van dit krupt / soo wel in poeper / als de roctie / of het water daer af gedistilleert / nae dat se in dobbel ghewichte van Malabie ghewepcat heeft / is seer goet om water te doen maken / de maendstonden van de vrouwen te verwerken / ende te openen de verstoptheyt van de milte ende leber / maer boven al om te moeselen in poeper den steen ende die uyt te dypen / ende oock om te verkeren de bleeschachtigheyt die in de blase ende in den loep van de roede gegroep is. Het poeper moet niet witten inghenomen zijn.

Diptamus.

Diptamus van desen lande groepet op dzooghen ende steenachtighen gront die wel ter Sommen staet.

B De wortel van dit krupt wort seer ghepuzen tegen fenijn / vergift / woymen van kleyn kinder s ende houde ghebreken van de moeder. De selve by decoctie / of een half loot in pulver met wijn inghenomen / oft int rookunghe ghebruycht / verweckt de maent-stonden van de vrouwen / jaeght af de secundine ende de doode dzycht / ende den steen uyt de nieren. Maer sonderlinghe is die goet tegen de porcken / alle moezgen een half loot met decoctie van porkhout inghenomen. Sp is oock goet teghen de peste / in wat maniere dat sp ghebruyckt wort.

Gamanderlin.

Gamanderlin groepet hier te lande seer oberbloedig op doze ende dzooghe plaatsen.

C Dit krupt in decoctie eenige tijt smoggens gedroncken / gheneest de derde hoeghe. De bladers voer salaet moezgens waerter gegeten / is seer goet tegen de peste ende quade lochte. Decoctie van Gamanderlin enen langen tijt gebuycht / is seer goet tegen de geel suchte / ballende-ziechte / hoof-stoere ende ander ghebreken der hersten / oock te ghen de woymen.

Dilofelle.

Dilofelle groepet vele op sabelachtige doze ende onghewone gronden.

D Dit krupt heeft een seer t'famen treckende kracht. Daerom worden van de Medecijns ghebruycht de bladers tegen den roeden kamerganch ende bloet van de moeder / oock om te ghenesen soo wel uytwendighe als inwendighe quetsuren / bloed-spouwen ende ghescheurtheyt.

Litgras.

Litgras / groepet sonder saepen oft planten in de hoven ende ackers / meer dan men wel begeert.

E De wortel wort in de medecijne ghebruycht / om te herbersthen ende middelmatig te dzoogen / ende niet te min om de openen de verstoptheden / enden steen te bryken ende af te jaghen / hoe wel dattet zaet stercker dzoogt / ende eenichsins t'famen treckt.

Helm-crupt.

Helm-crupt groepet in bochte / waterachtige plaatsen ende groecklandt.

F Van de wortel die in de Herst ghetrocken ende wel gherepicht wort / daer na met versche boter ghestooten / ende alsoo in eenen aerden verlooden pot ghedaen ende vast toe ghestopt / ende gestelt op eenighe bochte plaese / den tijt van vijftien of twintich dagen / ende daer nae de boter op het vier ghesmolten / ende deur

ghedaen / wort een salbe ghemaect / die seer goet is om te strycken de sweeringhen ontrent den hals ende de spene. Dese wortel is beset met veel knobbel / de ghedaente hebbende van de spene of kloppen.

Wonder-boom.

Wonder-boom groepet sonder groote moepte in de hoven / ende ghesaep zijnde / groepet overbloedighe dan men wel begeert.

t'Saet purgeert de watersuchtige / alst met supber melch in gegeben wort. t'Selbe mach oock gebuycht worden sonder hinder van de mage / ten zy dat geloost ende gefruyt is / sonderlinge gemengt met Ruyssen Wencel-zaedt. Voer s ist seer bequaem in de hoven gheplant / om de Dollen te verozgen ende dooven.

Darent.

Darent is tweederhande / te weten / manneken ende wijfke / maer het manneken is genoemt Dinnone / en het wijfken Darent. Bepde dese cruden groep op alle gront / maer pynpalich die bocht is.

Decoctie van Darent is seer nut / om te verwerken de maent-stonden der vrouwen / de doode dzycht af te jaghen / ende de woymen te dooven. Sommige ghebruycken die om de ghescheurtheyt te ghenesen pynpalich van Darent wijfken ghemaect.

Penningh cruydt.

Penningh-cruyt groepet sonder groote oeffeninge in bochte aerde.

De geheele plante tzy in decoctie of gepulveriseert / maer sonderlinge tgedistilleert wacer van dien / is een excellent medecijne teghen de ghescheurtheyt.

Dlopcruydt.

Dlopcruyt groepet geerne in een vette wel gemeste ende gebeterde gront / ende andersins en is daer geert deucht af te verachten.

K Het zaet in een betucheyt met azijn ghebruycht / gheneset wilt vper / ende de meelachtighe schurftheyt van den aenghesicht / maer opt hooft ofte voerhooft ghelept / stillt de pijn van den hooft. Het verdyft oock de rootheydt van de ooghen / daer op ghelept zijnde. Het water van Dlopcruyt gedistilleert / is seer goet teghen de pijn der ooghen / twee of dyp duppels daer in ghebruykt.

Gijsterom.

Dit krupt begeert seer vette / wel gemeste ende geoeffende aerde : ooc sien wy dattet oberbloedig groepet op ackers daer men Terwe of Gerste saept.

L Dit krupt is sonderlinghe goet in decoctie om de verstoppe leber te openen / ende de verbynde humuren te supberen : Daerom wordet ooc geordineert in wep ghesoden / voer de ghens die krauwich / schurft / rapigh ende melaetsch zijn. Het sap is sonderlinghe nut om de dypster en schemerende oogen te supberen.

Cruyscruyt.

Cruyscruyt groepet in alle aerde / inet klepne oeffeninge / wy sien oock dattet groepet by mueren ende oeffen van steden. Het staet t'geheele jaer groene / ende bloepet bycrans alle maent.

Enighe meenen dat Cruyscruyt gedistilleert / seer sonderlinghe is teghen de witte bloed der vrouwen. **M** Maer en ghelooft die niet / voer dat ghy het versocht hebt. Want ick hebbe diversche reysen ghemerckt / dat dit krupt / tzy by decoctie of andersins / de maentstonden van de vrouwen verweckt.

Oosterlucie.

Oosterlucie / so wel langhe als ronde / moet in vette ende vruchtbaere aerde geplamt zijn.

N De wortels hebbé onder seer veel een ander kracht / dat sy de maendstonden der vrouwen verwecken / de loofe supberen / krummen doen rypen / den hooft genesen ende

ende water doen maken. Ja dat meer is/ist dat men een van dese twee wortels/principalijk de ronde/gepulveriseert / met peper ende Wypre in cement / soo jaegte af de serondue/ de doode vrucht/ ende alle ander vruchtigheden die in de moeder ligghen. Het selue doet sp by wyne van Pessus ingheset.

Gerdt galle.

Gerdt galle/ so wel groote als klepne/ becoert seer vette/ vruchtbare ende welgeackerde aerde/ ende hoevel deselve suler is/ nochtans en groeplet die nut sonder groote neestigheyt van den Hobenier.

A De wortels van dese krupden in decoctie / sap ofte pulver gebruyckt/ verwecken de maentsonden van de vrouwen / sp doen water maken/ sp jagen af de doode vrucht/ ende purgeren de flegmatycke humeuren/ die de Scitica veroorsaeken/ sp openen de verstoptheyt van de lever en milte/ ende dooden de wormen. Oock dienen sp teghen de lammecheyt/ spanninge van zenuen ende leden/ ende verclaren 'ghelichte / afnemende alle dupstheyt ende schemeringe/sonderlinge het sap in de ooghen ghebruykt zijnde. Dit krupt heket oock de verseste wonden/ ende geneet de verouderde quadsweeringhen.

Septen-bladt.

Septen-blad begheert luttel oeffeninghe/ want het groeplet over al / ende in al sulcke aerde als men wil/ wel is waer/ dattet gheerne groeplet onder Wynn/ een daghen/ ende aen de kanten van de velden.

B De vrucht van Septen-bladt/ weertich dagen lanc met wijn inghen omen/ opene de verstopte milte/ supbert de urine/ in sulcker voegen/ datse op den ztienden dagh bloedigh komt/ boozts helptse de vrouwen die in arbeyt gaen : Maer de bladers in decoctie gebruyckt/ oft water daer af gedistilleert/ genesen de vuyse wonden en sweeringhen / ende verbruyden de vlesken ende lichtecken des lichaems ende aenghesichts.

Gupchelhept.

Gupchelhept heeft roode en blaetwe bloemkens/ ende groeplet gheerne op een vruchte ende lomberachtighe plaeste: Wpsien oock/ dat het onder haghen ende strupken groeplet.

C Gupchelhept met roode bloemen ghestooten / ende op de ooghen ghelept / of 't sap van dien in d'ooge ghebruykt/ verbruyt de verhittinghe/ dupstheyt ende sweeringhen van de ooghen / gheeneest oock de herte gestullen der schamelheyt. Maer Gupchelhept met blaetwe bloemen/ met zout in water gesoden/ is seer nut om de crauwagien sterckens bande honden te verbruyden/ als men die dickwils daer mede wascht.

Elatine oft cleyne Muysen-oorkens.

CAP. XLVI.

D It krupt is seer gemeyn/ ende groeplet veel onder drogen/ende op wel geackerde velden/ontrent den Ooght. Om 't selue krupt wel te moghen kennen/so bynghet boozt up zijn wortel/ byhe/ seffe/ seken/ oft acht dunne sacckens/ die meest op der aerden ligghen/ van een groote palme/ende somtijts eenen voet lanc/ waer aen veel bladerkens groepen/ bycrans die van de klepne wazange/ of winde ghelijck/maer minder ende roudere/ende zijn rou ende wat ghelijck. De bloemkens zijn klepne/ van biverseche couleur / seer tceekende op her bleek gheel. Maer van groote kornen die seer na den bloemkens van kilaer-ooghe/ende van gedaente de bloeme van de Petel.

D Dit krupt gedistilleert / terwighen dat het in zijne kracht is/ in balneo, gheeft een water dat seer excellent is/ om de krancker in de boozt/ ende boozts kruppende Polypus te dooden/ ende hun boozt kruppen te beletten/ niet teghenstaende / dat men dese ghebeken booz ongheneeselijck hout. Het selue van buyten op't

voorzooft ghebruyckt/ neemt weelij de hitte/ende besdyft den hooft-sweere. Dit water ghebaen in wonden ende ander sweeringhen/ supbert die/ ende geneest daer nae de wonden. Oock drooghet seer haest de fistels ende quade sweeringhen/ die booz andere remediere lichtelijck veragheren. 't Selue water in loepende ooghen ghebruykt/ geneest die/ ende beueemt alle fluxien die daer moghen by vallen/ die inflamatiene ende schemeringhen veroorsaken. Met eenen lijnen doerck ghelept op meelachtighe schurftheyt/ quade seercheyt/ blaerckens/ schurftheyt/ puchels/ wilt byer ende dierghelijcke ghebeken/ doodet de selve in seer krotten tijt/ ghelijck dat oock doet ander, seer heete inflamatiene. Het selve sommighe daghen ghezonden / beneemt alle fluxien van catarren/ byaken ende bruyckloop/ het drooghet de watercheyt van de wateruchtighe/ het stillt de pijnen van de Colijcke/ ende gheeneest de derde ende vierde-daeghse krotzen : jaelck meene battet oock seer goet soude ghezonden zyn/ teghen alle ander krotzen/ ghemerckt zijn temperament / ende seer beek van de verbozghen krachten die men daghelijcks daer in bevint. 't Selue water ghezonden eenigen tijt/ ende oock van buyten op gelept/ gheeneest de gescheurtheyt/ ende het neber stijghen van de moeder/ ende stoppt de overbloedige maentsonden der vrouwen/ en alle ander bloet-loop. Het selue met wat wijns ghemengt/ ende daer mede gegogelt/ droogt de quade sweeringhen van den mont/ maer daer mede alleene ghegogelt/ is ups der maten goet teghen den huych ende squinantie. Oock ist seer goet op de selve maniere ghebruyckt/ teghen de swertigheyt ende rotwigheyt der tonghe/ die van de ghebuurige krotse geromen is. Het sap van de bladers/ of de decoctie van dien/ doen deselve wercken/ soo verre alsk krupt/ booz de hitte der Sonnen/ niet te seer doyre gheworden is.

Van dit krupt wozyt oock een gecomponeert water ghemaeckt/ om het aensicht schoon te maecken/ ende sonder eenighe ruysel de sproeten te verbruyden/ het welcke albus ghemaeckt wozyt. Neemt van dese bladers/ in een moztier ghestooten / twee groote handbollen wortels van Salomons segghel/ die met een lijnen doerck wel schoon gemaekt zijn/ ende daer na ghestooten een bieren-deel/ menghe die 't samen ende legte also/ den tijt van twaelf uren/ in witten wijn te wepcken : dat gedaen zijnde/ doet al 't samen in een distilleert glas/ daer by doende sap van dyp Limoenen/ oft Cyangie-appels / ende distilleert in balneo. Welc water ghy seer wel sult bewaren in een glas/ om te gebruycken als 't tijt is : Maer ghy moet van te vozen nybiffische doen van de vruchticheyt van de wortel van Wypone/ de welke int eynde van Aprijl/ oft in/ begintel van de May/ terwighen dat het noch douwet/ vergaet moed wozyden in deser manieren : Men suijt af 't hooft van dese wortel die een wepnich ontdeckt is / sonder wt trecken/ daer na wozyt dese wortel wtgeholt / twee of dyp vinghers diepe/ ende wozyt met haer hooft weder ghederck / daer op noch legghende eenighe bladers : des anderen daeghs smogghens booz der Sonnen op ganc/ alsk hooft weder afghenomen is / vint men in dese holligheyt een vruchticheyt / die men met eenen lepel upt neemt/ ende wozyt in een ander glas bewaert/ men deckt dan wederom de wortel met haer hooft als vozen / ende wozyt daghelijcks alsoo ghebaen tot half May oft langher / indient u goet dunckt. Als ghy daer af wilt gebruycken/ soo neemt een onse van vruchticheyt/ ende menght die in een glas / met twee onsen van den boozsephen gedistilleerden water. Neemt dan sabonts als ghy slapen gaet eenen lijnen doerck/ maect die nat int water/ende sprept die op u aenghesicht/ daer op latende een goet deel van den nacht. Maer sanderdaeghs moet ghy u wachten upt der Sonnen. Die sult ghy also sommighe nachten onderhouden.

Soe wel nu dit krupt alleene zijn sap / zijn water ende zijn decoctie groote krachten hebben / ghelijck lichtelijck is te merken/ by de saken die boozsephen zijn :
Roch

nochtans gemerckt dat een simpel crupt / oft dzooge / of vele tsamen geboecht wel te propoofte met t' ghene daerom dat de compositie gemerckt wort / veel meerder cracht heeft om de hulpe diet daer af ontfanght: Soo ick u hier nu deelachtich makē van een wonderbaerliche salve vā dese Platine / waer af de compositie dese is. Neemt sap vande bladers van Platine / die vierentwintich uren in wat witten wogn ghewepcht hebben / ten pont: Sap van Werbene / die noch gheen tacken of seer luttel upgeworpen heeft / inde selve maniere ghewepcht / een vierendeel: Sap van ghele Wilsen / diemen gemeynlyck clepne Nicotane oft Coningine crupt noemt / een half pont: Olie van Glyceren een pont / menght dese tsamen in een panne / ende laetse met een cleyn vierken sieven / de selve dichwils roerende met een houten spatel / tot dat de saven bycants versoden zijn. Doeter dan by stucken van nieu was ende spiegelherst van elck een vierendeel / ende latet tsamen sieden / als de selve begint te sijden / woortter in ghestooten Mastich ende Wierroock van elck een half loot tsamen ghemenght / ende roeret alleen als voren / tot dattet alle tsamen wel gheincorporeert is. Het tecken om te weten waer neer dese salve volmaect sal zyn / is als een druppel van dien op de nagel ghelept sal sijf worden / oft dat aende selve oock sijft. Doer van dese salve in eenen steenen pot / om te besigen alst noot is.

Dese salve is boven alle ander een sonderlinghe remedie tegen de Cancker / so wel vander boyt / als men ander leden / tegen de Polypus / Noli me tangere / kroypen ende sweeringen ontrent de kele / geplette nagels / wonden soo wel oude als nieuwe / fistels ende quade sweeringen hoe weder spannich die oock zyn. Sp doo-der alle haete gheswillen oft inflammation / het wildt byer / ende gheneest alle verbrantheit / soo wel van het water als van vyer. Sp geneest gronbelick alle meel-orchtyghe schurfshepde / quaet seer / ander schurfshepde / puppen ende alle ander dieghelycke gebzaken. Sp vultet de hollcheyde vande sloven / die in de handen ende fundament comen. Sp is seer nut vooz deur ghehouwen zenuwen / ist datmen daer by doet gestoorde Pler-waemen. Sp geneest de wntte schurfshepde ist datmen het haer wntrecht eer man t'hoofde daer mede stryct. Sp doet ontswillen ende verbyst de pyne vande spene / de selve met menichē smout en wat olie van Croosen gemenght stiller de pyne vanden sterczinn daer opgelept zynde. Sp supbert seer ende treckt wonderlyck na heur de loode cloten die int lijf geschoten zyn / ende geneest de wonden sonder pet anders meer daer op te leggen / ende verbyst de blau geclagen plecken. Wertē cozsten ghesepde / is een seer seker remedie deur haer temperament tegen alle aposteumen soo wel coude als heete ende doet scheyden alle gheswillen die niet en behoeben tot dacht te comen. Waer men moet noteren / datmen vooz tgebrucken van dien behoort te sien wat humeur datter de schuld heeft / om die generalyck oft particulierlyck te purgeren by aduys van een geschick Medicijn.

Necotiane of: Petum manneken.

CAP. XLVII.

Hoe wel dat de Nicotiane nu onlantz in dese Landen is bekent geworden / nochtans ist het princypaelste crupt onder de medicinale cruppen / om haer seer sonderlinge crachten.

Dit crupt is van gedaente / fatsoen ende crachten den Waelwoztel ghegick / in voeghen datmen t' selve vooz een specie van dien eer soude houden dan van geclachtighe Wilsen / als sommighe gemeynt hebben. Mer heeft de steel seer rechte ober epnde staende / noch

op d' een noch d' ander zijde hellende / dick / row ende lijmachtych: De bladers zyn breed ende lanc / groen op t' gele treckende / rou / sacht / lijmachtych / vol aderkens / niet gekerft noch gesneden / maer veel grooter ontrentde wortel dan boven. Als dit crupt noch clepne is / heeft het veel bladers / die bycants plat ligghen / maer crigende zyn steelen ende opgropende / wortel onder van zyn bladers eenisdeels verlost / ende wortel tacken upt van halve tot halve voet / ende cricht seer veel bladers / soo dat vier oft vijf voeten / jae by / vier ende vijf cubitus hooge groepet / nae dat in warme est bette eerde ghesaep is ende neerstich goeffent wort. De tacken spuyten upt de knoopen vande steelen die eenen halven voet van malcander staen / vande welcke

de hoogste van groote d'onderste te boven gaen. Men d'opperste vande tacken groepen de bloemen dien van de jingelle bycants ghegick / wntachtich of lysterwicht van coeure / t' fatsoen hebbende van een cleyn cloxyken / die wt een hupfken comen / gefat soneert ghegick een cleyn pottcken. Welck hupfken ront wort ghegick een appelen soo haest als de bloeme vergaen is / ende is vol kleyn zaet / dien vande gele Wilsen gelijc / d'welc swert is rype zynde / ende groen eer dat rype is. In heete landen heeft dit crupt bladers / bloemen en zaet op eenen tijde / jae de neghen oft thien maanden van dien jare. Dese plante schiet onder seer wt / ende berneut haer dooz mientighe van scheuten / nochtans is haer wortel van sommighe clepne beselinghen / ende oock van ander die wat grover maer cozt ghenoech zyn / na hoochde vande plante. De bladers ende wortels geven een lijmachtych sap / dat geclachtich is / met een herstachtighe reucke / die niet onseelick is van smaak heet / byt ende en scherp / dwelc een tecken is / datse van complexie heeter is dan inden tweedē graet / ende dzooge inden eersten / waer wt wel te nemen staet / dat gheen soozte en is van geclachtighe Wilsen / als sommighe ghemeynt hebben.

Nicotiane groepet geerne in vette ende wel geroerde eerde / maer wel gemest in dese coude Landen / dat is te segghen / in een eerde daer het mest onder ghemenght zynde / gheheel eerde ghevozen is / sonder eenig

venich meest daer onder te maken: ende begheert: oock een vochte ende sommerachtighe plaetse / die wyt en lyest is / want op een enge plaetse / soude sp met groot / recht / noch hooghe / noch wel ghetackt worden. Sp begheert de middachse Sonne / ende eenen muer achter haer / om van het droogde bezijt te zyn / ende de wederfchijn vande Sonne te hebben: ooc wil sp vooz het d'zyden vanden windt bewaert zyn / midts haer maelschepe ende hoorche / wel is waer datse wt alle verickelen vanden wint sal zyn / ist dat haer wozel diepe in d'eerde gheplant is. Sp groepet oock beter als sp dickwils besproept is / sonderlinghe alst weder droochachtich is / want sp verheucht haer mit water. Wit crupdt en mach gheen coude verbzagen / daerom moet inde winter in leders die warm zyn / ende lucht hebben / bewaert zyn om dattet niet sterben en soude: Of berleet worden niet dobbel maten / en niet een factien aende muer overdecht zyn wel dick niet stroo gedect / ende als de Sonne op de middach schijnt een gat opnemmen tegen het Supden / om dat dit crupdt de Sonne soude ghevoelen.

Om dese plante te zaepen / soo moetmen in d'eerde met den vinger een gat maken / soo diep als die vinger lanc is / ende daer in woopen thien of twaelf zaepkens te gader / t'gat weder decken / want t'zaedt is foo cleyn / soo verre daer maer by oft vier zaepkens in ghebaen waren / dat de de eerde selve soude versticken / en ist dattet drooch weder is / so moetme veertien daghen daer nae de plaetse nat maecken. Sp mach oock ghelyck de lartoutwe ende ander sulche crupden gezapelt worden / t'zaed: seer wel metter eerden mengende ende seer wel deckende. Sommighe menghen niet deser eerde / seer supber / repne ende fyn afschens maer seer luttel. Sp is langhe eer sp wtspzupt / oock nae dat sp wtghenomen is / moets vande coude ende bofst bewaert zyn / de selve snachts deckende / pynctpalgck als die noch cleyn is / soo sal sp althdts schoon ende groen blyben. Als nu het crupdt wtgespzypt ende gewaesen is / eude dat elck zaepken zyn stele sal voozts gebzocht hebben / ende dat de zaellughen vande woortels onder malcander verwarret zyn soo moetmen met een groot mes eenen grooten ruck in derde maken / rontomme dese plante / ende die met eerde met al wt nemen ende in eenen emmer met water wopen / om dat derde afgaen soude / ende de jonge scheuten op het water soude swemmen / so sult ghy veen na vander moghen nemen sonder bzeken / ende dan met de selve eerde / daer sp in ghegroept zyn / omwinden / ende verplanten by de voozsepe de muer / ontrent by voeten daer af / ende hier hoeren van malcander: Maer ist dat derde de die ontrent de muer lighr / so goet niet en is als wel van noode is / men sal die beteren als voozsept is / ende suldt de verplante planten dickwils met waeter besproepen. Den tijt van te zaepen is half April / of oock t'beginfel / jaer noch eer ist dat de Lente droegher goet is. De Indianen ende Spanglaerts zaepen die inden Herst.

Mengaende haer crachten / ghemerckt dat sp heet inden tweeden / ende drooghe inden eersten graet is / gelijck haer scherphet ende heete (maecke bewijst / so is sp ongetwijffelt seer nut om te supberen ende resolberen / maer seer sonderlinghe tot de wercken daer in dat sp is ghepzoeft geweest / te weten om te ghenesen Noli me tangere / alle oude wonden ende boozts-etenende sweeringhen / quetsuren / meelachtighe schurftshetpde ende quade loopende seeren / hoe quae die oock mogen wesen / boozts schypphulen / contusion / apostemien de siit / rootshetpde van aensicht ende veel meer ander ghebzeken / die wy hier nae in partikulier sullen verclaeren. Nu zyn tot dese effecten de bladers de beste: maer by ghebzeke van dien het zaedt / hoewel dat sulcken cracht niet en heeft als de bladers: Men ghebzupt de voozsepe de bladers oft groen als sp volwassan zyn / oft drooghe bewaert zijnde inde winter: oft het poeper vande ghebzooghe de bladers. De ma-

niere van die te bewaren sullen wy hier nae verclaren.

Om insonderhepdt te sppeken vande crachten van der Pitottane: Men sal de pyne vanden hoofde / armen ende beenen die wt coude en winden comt stillen / ist datmen by d'wische replen daer op lighr een groen blat van Betum / dat ober het byer gemoztificeert is. De quetsuren van armen / beenen ende ander partien vanden lichaem / hoe oudt die oock zyn / sullen volcomelick genesen wozen / ist datmen die eerst met vutten wijn oft pisse wasschet / ende dan met eenen lynen doeck wel schoon droocht / boozts terstont daer op leght een groen blaet oft twee cleyn ghestooten met sap met al / oft het sap alleene / ende datmen seer wt pluck van lunwaer / oft witte doeckkens daer op leght / t'selve alle daghe onder houdende tot dat gheheel ghenesen is: Maer heeft men gheen groen bladers / soo moetmen drooghe nemen ende pulvertseren / ende van dit poeper op de quetsure legghen / nae darsse als voozen ghewasschen / ende met een schoonen lynen doeck ghesupbert is. De Indianen ghebzupckent om de crancke ende qualijck zijnde maghe te stercken / strickende die eerst met olie van Olyben / ende dan daer op legghende een blat oft twee vanden Betum / die ober het byer gemoztificeert zyn. Indianen biemen Carabes noemt / gebzupckent teghen sengin / daer mode dat sp hun pylen stricken / welcke sengin terstont dootlich is / als men totten bloede gheschoeten is: Want als sp ten strijde gaen / soo dzaghen sp in den hoopne van eenen Hert-voet vant selve sengin / ende in een ander oock sap van groen Betum / om het peynchel te beletten: Maer ist dat sp gheen groen hebben / soo dzaghen sp drooghe met hun / want soo haest alst op de wonde ghelept is / soo zyn sp witten verickel van sterben / hoe groot dat de wonde is. Dese pzoebe heeft oock dickwils in Spaengien ghebaen gheweest. Dese selve remedie mach oock dienen op den bete van eenen dullen hondt / soo ver e alst ontrent een vieren deel vander uren daer nae opghelept wordt. De bladers oft het sap metten ghestooten crupdt ghenest alle quetsuren van besten daer op ghelept zijnde / ende verbzighen de wazatten vande Beerden. Betum berdrift de pyne vande Sciatica / ist datmen de plaetse eerst met olie van Olyben strickt / ende dan een blat dat op het byer gemoztificeert is / daer op leght. Wy gelijcke middel wozen alle pynen van wat lit dattet sp / ghestilt ende verbzegen. Decortie vande bladers in water ghesoden / ende met supcher in een Sprop / Zulep / oft dzanck verandert / ende alle mozzhen t'was of by oncen daer af inghenomen / geneest de pyne vanden aessem te verhalen / den verouderden hoeft / ende doet wtspouwen de grobe ende taeppe ruppen / so ver e als de Patient voozt ghebzupcken van deser decortie / generalijck is gepurgeert deur eenige purgerende medicime. T'sap ende march vande ghestampte bladers opent de verstoptheden / ende vermoywet de herdricht vander Milte / smozghens van luyten daer op ghelept / maer by ghebzeke van dese bladers salmen moghen van het poeper daer op legghen ghemenght met eenighe salbe die daer toe nut ende bequaem is. Dese selve remedie is oock goet teghen de pyne vander maghe / vanden buck / Colike ende ander die wt coude ende winden druppen / warm daer op ghelept / ende dickwils bernicut / oft soo langhe tot dat de pyne ghestillet is. Desghelijck is die seer goet teghen de pyne vande moeder / als de bladers inder maniere voozsept op de nabel ghelept wozen. Ist datmen de bladers tusschen heete afschens wat tijts laet liggen / ende dan wrghenomen sonder afschudden vande afschens / ghelept op den buck die te veel gheten ende ghebzoncken heeft / die te seer groote sapheet sal verminderd wozen. Sap vande ghestooten bladers van Pitottane / gheclaert ende ghemenght met gesmolten supcher in doyme van sprop / ende smozghens daer af inghenomen / jaecht af ende doodet de wozen / mette men moet dan oock op den nabel vanden Patient ghestooten

gheftooten bladers met eenen doech binden ende hem daer na een clisterie stellen van melck ende supcker gemaect. Alle pijnen van de joncturen die upt coude spruyten/oft coude gheswillen ende aposteumen/ oock geswillen ende rachslielen vande jonge kinderen/ met seer groote jeuckels/wozden ghesenen met de bladers van Perum daer op te legghen. Sap van Perum op de Carbonckel ghelept / hoe pestentiael ende seynich die is/wozdt terstont ghesenen. T' selve doet dat oock inde oude sweeringhen / al ist datse totten beene toe penetreren / alst daer op ghebruyck wozdt soo lange alst van noode is/ want het doet t' vleesch weder groeyen/ende etet wech de rotichept en quaet vleesch vande selve sweeringhen/ d'welck ick bevonden hebbe aen twee sweeringhen vande neuse/ die van de pocken den ooypponck hadden / upt de welcke dat een groote menicheit van wozmen bede comen. Dersche wonden soo verre als die niet seer diep en zijn / wozden op eenen dach ghesenen / alsinen vane sap ende ghestooten cruydt daer op leght/maer ist datse diep zijn / men sal die met wijn wasschen/ ende dan t'sap ende ghestooten cruydt met eenen doech die me sap nat is ghemaect/ daer op binden/ oft om noch eer ghesenen te hebben/so sal goet zijn datmen de wonde buyten en binnen wasschet metten selven sap.

H De ghezoochde Picotiane heeft de selve cracht tegen de siekten ende gebreken hier bozen verhaelt/ende wozt aldus geyoocht: Ghy sult nemen vande schoonste ende middelbare bladers/ende die t'samen aen eenen draet ryghen / daer nae te dzooghen hanghen aenden balken in een camere / ende niet inde Sonne / noch inde wint/ noch byde viere / want alsoo sullen die ghesheel blijen / om naderhant alsoo dzooghe oft in pulver te ghebruycken. Om nu int particulier te spreken vande siekten/daer toe dat de ghezoochde bladers seer goet zijn: Ist dat ghy de dzooghe bladers vande Picotiane op een consoit met wyer legt/ende deur eenen trechter den roock inden mont ontfangt / e' hooft wel ghebedt zijnde / ghy sult upt den mont soo grooten hoop van slegmatike ende taep bochtichept quijt wozden/dat u lichaem daer af soo magher sal wozden/al oft ghy seer langhe ghebast hadt. Daerupt machmen mercken/ dat de waterlucht diemen niet langhe en heeft ghehadt / deur sulcken ontfanghen van roock soude moghen ghesenen wozden. Sulcken roock deur de mont ontfangen/ is sonderlinge goet den genen die dempich zijn/ de Longherucht oft den verouderden hoest hebben/ oft vercont zijn/ want sp doet se seer veel dicke en taep bochtichept quijt wozden. Het opstighen vande moeder wozdt deur desen roock inde vrouwelicheit ontfanghen/ ghesenen. Teghen de hooft sweere die upt coude oft winden den ooypponck heeft / ist dat ghy geen groen bladers meucht cruygen/ neemt dzooghe/ ende maect die eerst nat met wijn/ dzoochte daer na in heete affschens/ende besuyperse met Rafwater/ leghtse dan opt hooft ofte ander derghelelike plaetsen/ daer ghy pijn gevoelt. Ghy sult oock t' selve moghen doen metten poeper vande ghezoochde bladers/ daer onder mengende dinghen die tot dit ghebreck nut ende bequaem zijn. De ghene die onderhovich zijn van flauke wozden/ comen terstont tot hun selven als sp deur de mont oft neuse gaten den roock ontfangen vande hoozsepe barnende bladers. Jae dat meer is de inwoonders van Florida onderhouden hun sekeren tijdt metten rooc van dit cruydt/ dien sp inden mont ontfangen/ deur middel van eenich fatsoen van hoozme. Dese ontficken de bladers aen dat eynde vanden hoozmecken/ ende ontfanghen den roock soo vele als sp mogen met openen monde. deur de welcke sp bastelijc seggen datse gevoelen dat den hongher ende dorst vergaet/ de crachten vernieut wozden/ de geest verheucht wozt/ ende de hersten met een dzoelike dzoenkenichap gebult wozden: jae dat sp oock seer veel slegmatike bochtichept deur den mont quijt wozden.

A Behalven t' ghebruyck vande bladers/ soo wel groo-

ne als dzooghe/ende van het poeper van dien/ soo wozde van Picotiane een water ghestilleert met glase vaten / dat alsoo excellent is als haer sap tot wonden/ gheswillen/rachslielen/ende afggevallen nagels vande vingers// alsinen van dit water stozt opt gebreck ende van igne doerken daer op leggh/ die int selve water nae ghemaect zijn.

B Men distilleert oock asper delensum een Olie met een glazen crouhals. Men maect oock as een Sout/welcke twee ongelijck beter zijn tegen de voozsepe gebreken/dan het sap/bladers/ poeper/ oft ghestilleert water vande Picotiane / om dat de Quintessentien die upt de simpel en zijn ghetrocken/ de subtilie gheesten van dien zijn / inde welcke dat de rechte cracht licht vande materien daer sp upt ghetrocken is. De maniere van dese Olie ende Sout upt te trecken en sullen wy hier niet schryven / maer houden boog ons boeck vande secrete remedien.

C Men bereydt salven op diversche manieren vande Picotiane/hoe wel dat dit cruydt alleene genomen ende ghebruyck ghelijc hier bozen verhaelt is/ onghelijck crachtigher is. Ick sal hier alleen van twee salben mentie maken die my duncken de beste te wesen. Die eerste is dese: Neemt een pont vande schoonste/ grootste/groenste ende beste bladers die ghy vint/ repnicke die seer wel van alle stof met eenen linnen doech/sonder eenichsins nat te maerken / stoot die in een houten oft steenen moortier/met eenen houten stampet/daer nae smilt een half pondt onghefouten berckens smey/das van alle zijn bellen ghesupbert is/in een koper panneken/ doet dan daer by t'gestooten cruydt met zijn sap als hoozsepe is / ende laet t' samen staen sieden met seer cleyn coel bier op eenen treft/ oft in eenen ketel vol siebende water/tot dat ghy siet dat alle de waterichept vanden sap verteert is/ende dat de reste soo dick is als een salbe. De tweede salbe is dese: Smilt ende laet t' samen sieden Spiegelharst/ nieuwt Was ende Termentijn in een koper panneken met bier van colen/nemende van elck d'v onken: Alst nu al ghesmolten is ende beghint te sieden/ neemt een pont ghestooten bladers metten sap wel gherepnicht ende ghesupbert als bozen / ende laet die sieden metten Was/ Spiegelharst ende termentijn den tijdt van vijft of ses uren wepnicht meer oft min / op ene treft met cleyn bier/ oft in eenen ketel vol siebende waters / altijds roetende tot dat de waterichept vane sap verblaghen is/ ende dat de reste soo dick is als een salbe: dan sult ghy die deur een stamijne doen / ende wederomme inde panne huynghen met een half pondt Veneetschen Termentijn / sonder te laten sieden / ende rueret seer wel / laet dan coudt wozden / ende doet de Salve in potten om die te ghebruycken. Sommige int maken van dese twee salben laten het uptgheperst cruydt achter / maer behouden allen het sap/ het welcke my niet goet en dunckt. Aengende de crachten van dese twee salben / soo is d' eerste becer alleen dooz de wonden / voozsepe/ende sweeringhen / meelachtighe oft gheschelpete seerthept/ quaet zeer / ende roode peucels int aengheficht/ nudts dat het meer kracht heeft om te supveren ende te doen scheyden / die welcke de principale kracht is van de Picotiane / mits datse niet en wozdt belet noch verminder t' dooz ander sacken die daer in comen. De tweede is beter om vleesch te doen groeyen/ ende alle quetsuren te ghesenen/ aposteumen ende gheswillen te doen scheyden/ de pijnen te verdyven/ende ander wercken te doen.

D Behalven dese twee Salben / mach men een seer excellente Balsam maecten van de Picotiane/in deser manieren: Neemt bladers van Picotiane/ stampse/ ende druct het sap upt / maer werpt het march of krupt werch. Doer dit sap in een glas met so veel olie van Olijben/ende stelt dat glas een langhen tijdt in de Sonne/ seer wel gestopt met gegomt Was / ende een sterck parchement/vast daer over gebonden. Of stelt dit glas in Balneo marie/ of graeft het in Dese mest/

daer latende den tijdt van veertigh daghen / nochtans somtijts het meest veranderende. Als de veertigh dagen ober zijn / so sult ghy int glas een Balsem vinden die also crachtich is als de Quintessentie vande Microtiane hozen verhaelt / tot alle saken diemen van desen plante soude mogen verwachten.

Petum Wijsken.

CAP. XLVIII.

De woxtel / de stefe / bladers / blommen en saet van desen verschillet luttel / ende alleen in cleynhepdt vanden Petum manneken.

Wengaende t' ghebruyck ende de cracht van Petum wijsken / die zijn bycrans die vanden Petum manneken gelijck / ende woxt oock by ghebruyck van d'andere gebruyck op de maniere boozen verclaert.

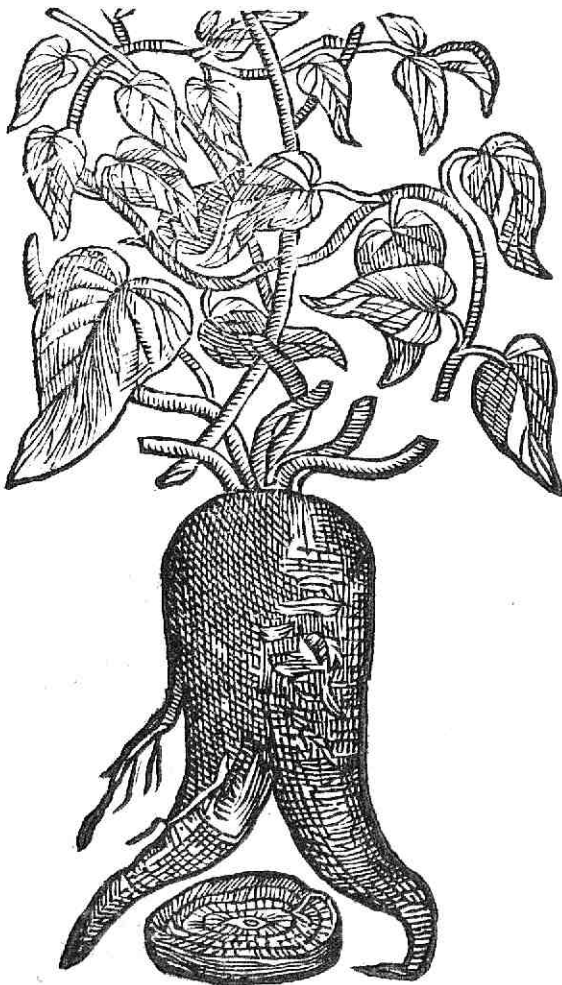
Cort verhael van de wortel Mechoacan.

CAP. XLIX.

VV hebben binnen sommige jaren herwaerts wt Indien gecregen de wortel van een cruyt ghenoomt Mechoacan / die de cracht heeft vande humeuren te purgeren / gelijck d' purgerende Medicijnen doen / te weten / Agaricum / Turbith / ende ander dergelijcke. Dese woxtel is dicke ende swaer / haer schoffse is aschverwich / waer t' binnenste is wit / onderschepden niet veel vanden oft circels sonder smake / ten ware van meel / want sy en is noch suer / noch soet / noch bitter / sy en heeft oock geen teucke / noch en heeft geen sijn esenich marck.

De beste is de wiste / ende die in haer selven wel bast ende gestoten is / redelick swaer / niet gegaet noch gewonstrecht. Sy woxt metter tijt graeuachtich / oft swertachtich / ende daer aen siemen oft die versich oft ondt is. Want de versche is wit / ende die oude is graeuachtich oft swertachtich.

Het is de woxtel van een cruyt dat een soorte is van

grootte winde / het welck hem rontom een riedt windet / oft een stake / loopende van selfs om hooghe / ende rontom de stake oft riet. De strupck ende tacken zijn van diverse verwen onder een gemenght / als vael / we / groenachtich / rootachtich ende aschverwich. De bladers hebben luttel bochtichepdt / vol cleyn senuen binnen / santsch boben / maer beneden ront / groen ende doncker. Sy draecht vruchten onsen dypven eenich / sijn gelijckende / so groot als Coxander saet / de welck in September rijp worden. Ende naest volghende Lente crychte ontrent de woxtel cleyn tarckens ende scheutkens die lanck der eerden loopen / ten sp dat se aen eenighe staecken rusten / daer sy hun rontomme winden. T' saet is dien vande grootte winde ghelijck. Dese woxtel is de woxtel vande Byponie seer gelijck / so wel van verwe / schoffse ende rimpels / als van grofhepdt ende dickte / waerom dat sy oock van sommigen witte Byponie is genoemt geweest. Maer ist dat ghy bepde de woxtels pzoest / ghy sult bevinden dat sy eenichsins verschillen: Want de Mechoaca ist dat ghy die knout / sult ghy bevinden sonder smaken / ten ware ghelijck van meel / ende niet heet met een wepnighe t' samentreckinghe. De Byponie is bytende ende laet eenen quaden smake inden mondt. Sy is de swerte Byponie oft den Turbith ten minsten van crachte gelijck / ende oock in dat sy bepde gomachtich zijn.

Wengaende haer deuchden en crachten de zijn tweederhande. Een comen wt haer openbare qualstepten / maer dat sy warm is bycrans tot inden tweeden ende dzooge bycrans tot inden berden graet / eens deels gemackt van luchtighe ende subtyle deelen / ende van eenighe eerdachtighe deelen die haer eenighe tsamentreckinge geben / ende daer deur comt dat sy int purgheren consoxt eert. Wonen dien soo opent sy de berstoptheden vande inwendighe leden / principelijck als sy by infusie ghebruyckt wordt. Daer ander crachten comen upt een verborgen eppenschap / deur de welckes sy by gheluckenisse ende gemepnschap van substantie purgeert / principelijck de waterachtige / wepachtige en flegmatycke humeuren / daer na de colerycke / daer na de verbynde ende melantolycke humeuren / niet alleen wt de mage / leber / milte ende inghewant / maer ooc vanden hoofde / bofst ende joncturen: waeromme dat sy goet is teghen oude cozsen ende lange siekten / maer principelijck den wateruchtigen / tegen slepysijn / schrofulen / croppen / coude gewillen / hoofstweeren / coztichepdt op de bofst / cozsen aeffem / ghebruyck vande moeder / colijcke / vyne vanden buyck / coude pisse / herdichepdt van buyck / cozsen wt diverse humeuren / te weten upt flegmatycke ende colerycke te samen gemengt / dagelijcke cozsen / ongestabige cozsen / ende metten cozssen gesept / tegen alle siekten die upt coude humeuren den cozspone hebben. Daerom en diens sy niet in heete noch in colerycke cozsen / noch ander bergelijcke siekten die niet groote hitte ende onstekinghe comen / noch oock in verbynde humeuren. Want al ist dat sy die purgheert / nochtans laet se daer een merckelijcke hitte: Wel is waer dat se int booztgaen van dien sonde moghen helpen / naer dattet subtylste gepurgeert / ende t' groffte ghebleven is.

T' pzoest datter is int gebruycken van dese woxtel is / dat sy mach op alle tijden ingenomen worden. Sy en is niet quaedt van smake noch van reuck / noch onlijck van verwe / gelijck als ander medicijnen zijn. Sy en maecht gheen walginghe inde mage / noch en verweckt gheen crimpinghe des buyck / noch en doet geen sijn bycrans / sy purgeert soo lieckijck dat se geen slappichepdt noch flauwichepdt by en byngt inde mage: sy en resolbeert niet de natuerlijcke crachten / noch en vallet lichaem niet lastich / maer maket ter contrarie boom en sterck / al oft gheen Medicijne en ware / maer een sake die onser natuer lieckijck ende byent is / dwelc gemepnlic in ander medicijnen niet en is. Daerom dat de jonge kinders / oude lieden / en alle ander die boozde medicijnen grouwde / dese sonder eenich perikel moghen

moghen in nemen. Op den dach dat het inghenomen wort/ moet men hem warm/ ende upt den wint houden/ ende luttel eten of drincken/ ende geen ander excess doen/ men mach soo haest alst in ghenomen is/ een ure slapen/maer niet meer/ so haest alst begint te wercken. Ten is oock niet van noode dat men eenich suppen in neme/ twee of dyp uren na dat dit ingenomen is/ want het is so edelen medecijne/ dat sy de darmen geen humber en doet. S'anderdaerhs / ist dat de kamer-ganck hart is / moet men niet Clisteren oft andersints kamerganck doen maken/ ende indien de purgatie niet groot ghenoech en is ghetweest/ sal men weder in nemen/ tot dat men bate gevoelt. Mengende eenige accidenten diet ghebruyck van de wortel mach by zeygen/ mogen lichtelick gebetert worden/ hoewel dat het meestendeel van dien eer komen upt ghebruyck van de humreuren / oft quade ghestalte des lichaems van de ghene diese in nemen.

Dese wortel en blyft niet langhe goet/ ende bederft haest/ want sy duert qualick dyp jaren/ ten sy datse in zilte begraven is / oft in een wassen kleet gewonden wordet.

Van den Cruyt-hof.

Van profijt, genoechte, gelegentheyt, ordonnancie ende oefeninge van den Cruyt-hof.

CAP. L.

Het alderlustichste ende vermaerckelichste van de Hoort, is de Cruyt-hof/ so wel tot recreatie van de Heere der hoede/ als ooc voer de Wyen en Berozben.

Den Cruyt-hof/ als voer is geseyt/ behoort ghemaeckt ende gestelt te worden neffens den Warmoes-hof/ hebbende tusschen beyden een breed ganck/ ende af gescheyden zijnde met een groepende haaghe/ die by in gangen heeft/ van welcken hof de gront ende aerde van de selve drecht sal zyn / ende oock alleens ghespit ende gheoeffent als den Warmoes-hof. Ende gelijck den Warmoes-hof rontomme heeft beplant geweest met jonge Wangert-kruppen ende rancken/ also sal oock den Cruyt-hof rontomtre beplant werden/ met heeghsken/ tackerbuys ghemaeckt van Gelsemin/ Hoosmarin/ Pakmen/ Geneverhout/ Cypres/ Sabbeboom/ Eberhout/ Hoosleers/ ende ander sonderlinghe planten/ eerst ghesupbert ende geplant nae den eyck van een pghelijc aer ende natuerre / ende daer nae met lasten ende roepen van Wilgen oft Geneverhout effen ghebonden ghelijck hachshens.

De gangen ende paepkens sullen bedeckt ende bestropt zyn met sijn sandt wel hart ghetreden/ oft met saghe-meel van Warmel-sten / oft grups van ander steenen die men houwet/ wel bast ende effen gheclopt/ met een hout dat daer toe nut ende bequaemt is. Ofc sy sullen aerdtich geplabept zyn met goeden Carreelstien/ oft Tichens / oft ghehouwen steen.

De Cruyt-hof sal niet eenen ganck oft pat van ses voeren heet/ in twee ghelijcke deelen gedeelt worden/ waer af het een deel sal hebben de kruppen ende bloemen beneende om tynkens/ hoepkens ende cranshens te maken gelijck Violetten/ Ginosfels/ Blupmiken/ Tuncs bloemen/ Penssen/ Madelieben/ Steen bloemen / witte ende roode Violieren / Goudt-bloemen/ Weybloemkens/ Muguet/ Lisch over zee/ Akelepen/ Fluweelbloemen/ Concheuschelle/ Kephens/ Lelen/ ende ander bergelijcke ende sal mogen den Tynkens-hof ghenoecht worden. Het ander deel sal hebben alle ander wel-riekende kruppen / die gheen bloemen en dragen/ oft ist dat sy bloemen hebben/ so worden nochtans sulcke bloemen in geen Tynkens gedaen/ maer niet t'gehele krupt gebruyckt/ gelijck Iberoone/ Wilssem/ Canulle/ Hoosmarin/ Gelsemin/ Mariolepe/ Balze/ Dunte/ Dalep/ Costus/ Pysope/ Labender/ Basilecon/ Sabie/ Cerle/ Gute/ Reynbae/ Thymus/ Maddebloemen/ Wyboet/ grobe Mariolepe/ Pepte/ Confile de greep/ Algaede/ Wille/ Walrope/ ende an-

der bergelijcke kruppen: ende sal moghen ghenoecht worden/ den hof van de welriekende kruppen.

De welriekende kruppen ende bloemen sullen geopdomsert worden / met bedden ende viercante parken / van ghelijcke groote ende breete/ als ten Warmoes-hof/ sommige ghemaeckt met str-steden/ ende met gangen die doer een loyen gelijck dool-hoven/ tot genoechte ende recreatie van het gesichte/ van welcke kruppen/ hoewel dat de meestendeel van zelfs ende weder natueren groepen / sonder oeffeninge ende arbeide van den hoebener/ principelick de kruppen om Tynkens te maecten/ nochtans de gene die de oeffeninghe behoeven/ sullen gezeopt/ geplaut/ verplant/ gepluckt ende bewaert worden / min noch meer dan de portagie-kruppen: wel gae slaende elck haer natuerre.

Van de Kruyden, tot de Teykens insonderheyt, ende eerst van de Violetten.

CAP. LI.

De Violette so wel de enkel als dobbel/ moet geplaut wesen met haren gheheelen krupck in wel gemest lant/ dat eenen doet diepe omme gespit is/ voorden eersten dach van Merre: Ist dat ghyse zaepen wilt/ dat sult ghy mogen doen inden herfst ende Lenten: maer principelick en mach men niet planten noch zaepen de Violette alle jaer op een plaetse / oft andersints so sal sy voorts byenghen een slepne bleeme/ die luttel reucx heeft. Ghy sult maken/ dat een Violette alleene hebben sal/ de colouren van alle de ander/ te wesen/ wit bleech/ gheel ende rosch/ ist dat ghy te samen mengt/ t'zaecht van allen/ ghestooten in een doercken/ ende leght dat alsoo in een wel ghemest lant.

De Violette moet voer den oyganc van der Sonnen gepluckt zyn/ in een djoech weder/ ist dat men wil dat sy haer kracht ende goeden reuck houde.

De Violetten oyt voerhoest gebonden/ verdyben de pijn van den hooft / dat van te veel drinckens komt/ ende doen slapen. Die een slach oyt hooft ontfangen heeft/ en sal niet supelen/ noch meerder ander letsel kryghen/ ist dat sy terstont ghestooten Violetten dinct / ende desen dyanck eent ghen tijdt onderhout. Men maectt syzoep ende conferde van Violetten/ dat seer goet is tegen de inflammatie van de Longen/ Pleuris/ Hoest ende Coysen.

Witte/roode ende geele Violieren.

Witte/roode ende geele Violieren, hegeren de selve oefeninge van de Violette/ ende groepen beter teghen mueren/ dachen ende op oude mueren / dan gheplant oft geoeffent in de hoeden/ principelick de geele/ die wy Steen-Violieren heeten / de welke de natuerre meer hebben van een boomken dan van krupdt / midts dat sy houtachtighe/ harde ende seer ghetackte stelen oft rystkens hebben.

Zaet van Violieren ghestooten / ende met witten Wijn ghezoncken/ is seer goet om de maent-stonden van de vrouwen te verwerken / ende te voorderen de gete die in arbeit gaen/ om te geliggen.

Madelieben.

Madelieben en moghen niet gezeopt worden/maer op de selve maniere van de Violetten gheplant zyn. Dese bloepen meest t'ghedele jaer ober / ist dat sy wel gheoeffent worden.

Madeliebe-krup met Wyboet gestooten/ verdyfse de kroppen oft scrofulen. Een plaester van Madeliebe krupt ghemaeckt/ is goet tegen de gicht/ ende alderhande Flezeyn. Teghen de quetsueren binnen op de voyt / daer men gheen wietken en mach gebruycken/ is seer goet terstont eenen dyanck in genomen/ die van ghestooten Madeliebe-krup ghemaeckt is. T' selbe krupt gheknout/ gheneest de blaetkens op de tonghe/ ende in den mont. T' selbe gestooten/ verdyft de heete gheswillen van de mannelickheyt. Daer in zalaet oft met vleesch-zop gegeten/ maectt kamer-ganck.

Fluweel-bloemen.

De Fluweel-bloeme verheucht den mensche meer met haer herwe dan met den reucke / ghemerckt dat sy geen reucke ter werelt en heeft / niet te nu die de selve in zonen hof wil hebben / sal die moeten planten in drooge ende sabelachtighe aerde.

B De bloeme van dit kruyt in pottagte gegeten / stopt den buckloop / ende de witte bloedt van de vrouwen: sy stuyt bloede / spoutwen / principalick alffer eenighe oder in de Longer of op de Wozst ghebozsten is. Dese bloeme in witten Wijn geweycht een ure tijts / maect den Wijn root / met de welke men bedrieghen mach / de gene die de Kozse hebben / ende hun niet en konnen van den Wijn ghepenen.

Akelepen.

Akelepen soo wel enthelt als dobbelt / begrezen een hette ende wel ghebeterde aerde.

C De bloemen met tarwen meel gemengt / maerken een goede plaester teghen de quade schurft hepdt / ende ander dergelycke seerighepdt / ghelyck oock doen de woztels in witten wijn ghesoden tot op de helft / in de welke eenen lijnen doek nat ghemaect / ende op de schurft hept oft quaet seer ghelept / de selve ghenest. De woztels in wijn ghesoden ende ghedroncken / ghenen alle inwendighe ghebozsten leden / sy reynigen de gequetste Longer / ende genezen t'bleet / spoutwen. De woztels in formie van meel gezocht / ende een bieren / deel loots met twee of dyp ceepen Saffraen in Wijn gedroncken / is witter maten goet tegen de Seelsucht / ist dat men terstont seer wel ghedeckt wort. De selve kracht heeft het water dat van de Bloemen gedistilleert wort. T' sap upt de woztels ende bladers gheperst ende op wonden gelept / geneest die terstont. Een en Hestus met dit sap veer nat gemaect / verwerct de maentstonden van de vrouwen ende jaecht af de doode vucht. T' selve in d'oorz gedruyt / daer blopen oft gewozinte in gecomen zijn / doet die sterben.

Van Kiepkens ende Plumkens.

Ghenoffelkens van alderhande soorte / de welke vijferhande zijn / woerden selden gesaeyt / maer meest van wortel gheplant oft scheuten die vande plante ghetrocken worden. De wortel moet gheplant zijn int eerste vanden Herst / in seer vette eerde / die in potren is ghedaen / ont datmen die soude moghen in de Winter om de koude ende bozst in hups stellen. Alst Sommer gheworden is eer dat de groote plante knopen heeft / salmen mogen veel clepne scheuten ontrent de wortel af bryken / ghenoech om een beddeken teullen / ende nieuwe planten te maken.

De Genoffelkens jullen den reucke van Croffel / nagels hebben / ist dat ghy contomme de wortel eenen ghesaoten Croffel / maghel leygt : Des ghelyck / sult ghy oock hun bloemen schoonder / byeder / lustigher ende beeter van reucke doen groepen / als ghy hun bladers dickwils supbert / ende d'eerde neerstich roert ende bespoopt.

De Kiepkens ende oock hun wortel zyn uptter maten goet teghen de peste / daerom de ghene die boozsichtich zijn maken in tijdt van peste een conserbe oft azijn van dese Kiepkens oft Genoffelkens / teghen de quade locht.

Crapen-bloemkens soo wel witte als roode / hoe wel dat die aende canten vande belben / ende lauch / de wegghen groepen / moghen nochtans inde hoven gheplant worden / de welke dickwils verplant dobbel bloemen crigghen.

D Tsaet / crupt en de geheele plante is seer goet tegen de steken vande Schozpioenen / jaer sy hebben daer tegen so groot cracht / dat alleet het crupt booz de Schozpioenen ghewozpen / henlieden de cracht beneemt van hinder te doen. T' saet van dien een half loot gewichts ingenomen / purgeert de hette en colerighe humuoren.

Tunes bloemen.

De Tunes bloeme hoe wel dat die in alle eerde groepet / nochtans ist dat ghy die plant van haer plantre oft tackkens / oock in vette wel ghemeste eerde saeyt / principalick int eerste van Hopmaent / sy sal soo hooghe groepen / datse bycants een boomken sal sal woerden / ende upt hazen stele sullen veel tackkens schieten / ghelyck men stiet aen eenen boom / ende sal byt selve middel haer bloemen hoorts brenghen die tot den Winter sullen dueren.

Die zyn ghesont hept bemint / en behoort de Tunes bloeme niet te riecken / want der reuck maect hoost / sweere ende supselinghe / ende oock een ballende siecke / ja de bloeme is heel sejnich.

Damast bloemen.

Damast bloeme crupt heeft groote doncker groent bladers rontomme gekerft. De bloemen syn wit ende oock lys verwich / van gedaente de Genoffelkens niet seer ongetick. Dese plante groepet somt tijts so hooghe datse naer de natuere van een boom schijnt te hebben.

Josephs bloemen.

Josephs bloeme oft Dorybaert / om dat die schoon / dobbel en volle bloemen heeft / begheert wel een vette ende nochte eerde. De bloemen gaen metter Sonnen opparck open / ende sluyten op den middach.

Dese wortel in water ghesoden ende ghedroncken / berdypt de pijn ende steekte inde zinde. In water gesoden ende met supker geconsijt / is die een sonderlinghe remedie oft prefer batijf tegen de peste / bergift / sejn / ende beotlighe sejnige steken. T' sap oft gedistilleert water van dit crupt / ghenest de berstche wonden / ist dat ghy doerckens daer in nat maect ende op de wonden leygt. De wortel van dit crupt wort booz een excellent eren tot salaet ghebruyct / als de selve in eenen pot met calf vleesch ende hamel vleesch gesoden / daer na tusschen twee schotels met boter ende wat azijn gestooft wort.

Variettes.

De Variettes zyn weerlich om haer seker schoone bloemen / datse in vette ende wel gheoeffende eerde gesaeyt worden.

De bloemen zyn seer nut om in gorgelinge te ghebruycken / teghen de hette geswollen ende sweestingen vanden mond.

Dal Lelkens.

De Dal Lelkens al ist dat sy in doncker bosschen groepen / nochtans zyn die weerlich inde hoven gheoeffent te zyn / so wel om de aerde hepdt van de schoone bloemkens die wat zyn als eenen sneeuw / als om den seer lieflijken reucke / dien vanden Lelien niet onghelyck / ende oock om de crachten : Want het water dat vande bloemkens ghedistilleert wort met seer goeden wijn / doet de ghene die inde tonghe gheraect zyn / die spracke weder crigghen. T' selve is goet den ghene die lam zyn / kkezzyn hebben / ende teghen de beswymt hept.

Plompen.

Plompen soo wel witte als gele / begheeren waterachtighen grondt ende marasch : wy sien oock datse groepen in vijbers ende staende wateren.

De wortel van witte plompen in groben rooden wijn gesoden en ghedroncken / stopt de witte bloet van de vrouwen. De bloemen / wortel en saet / so wel in de roctie als conserben / zyn seer sonderlinghe om te doen slapen / en de personen van oncuyscheit te bewaren.

Jacinten.

Jacinte groepet seer wel in sabelachtighe eerde : De wortel ende t' saet in wijn ghesoden ende ghedroncken / stopt den buckloop.

Parcissen.

Parcissen willen in vette ende hochte aerde ende warme locht ghesaepzjn.

B De wortel gesoden oft gebraden geten oft gebzoncken/ doet overgeven. De selve met wat honichs ghestooten/ geneest de verbrantheyt/ daer op gelept/ maer met notel-saet ghemenght/ verdyjft de blecken ende sproeten upt het aensicht.

Lisch over Zee.

Lisch soo wel blaauw als wit/ wil geplant zjn van versche planten in Meerre / ende behoef seer luttel oeffeninghe. De bloemen zjn in desen den Goutbloemen van naturen ongelijck/ dat de Goutbloeme met de Sonne open gaet/ en die van den Lisch haer Aupt/ ende alleene in rouw ende vocht weber open gaen. De wortels moeten uptter aerden getrocken worden/ om goede reuche te hebben/ in't eerste van de Lente/ ende dan inde Sonne gedroocht worden. Somnige leggen die in looge te weycken/ om te benemen hun overvloedige vochticheyt / waer deure dat sp bande woymen soo wel in d' aerde/ als daer bupten geten worden/ daer na leggen sp die te drooghen/ ende bewarense om lgn-waet ende kleederen wel te doen riecken.

C 't sap van de wortel in clisterie ghedaen/ herfoet de pijn van Scitica. De wortel gedroocht ende klepne ghestooten/ supbert ende geneest de vuple ende holle sweeringhen/ maer in den mont gehouden/ maectse goeden aessen. Tusschen de kleeders ghelept/ beschermt se die voozschieters ende motten/ ende geeft se eenen liefeliken reuche. 't sap bande wortel d'ickwils ingemeynen/ jaecht af d' water bande watersuchtighe personen / principalijck alst met dopzen van eper's half gebraden ingemeynen wort. De wortel van Lisch met de wortel van Niescript / ende tweemaal soo veel honichs ghemenght/ verdyjft de sproeten/ roode puchels/ ende alle blecken uptien aensicht/ daer op gestreken. Perocitie van de wortel/ opent de verstoppen die upt grove humeuren comen / sp doet water maeken/ de woymen sterben/ ende jaeghet graveel af.

Lelien.

Lelien moeten in dese landen in Meerre ende April geplant zjn/ maer in heete landen in October en November/ soo wel witte als ander. in vette ende wel geoeffende aerde. Ghy suld den bloemen als sulcken coleur doen hebben als ghy wilt / ist dat ghy de wortel te weycken leght/ eer ghy die plant in al sulcke geberwde substantie als ghy begeert/ ende nae dat se gheplant is/ van de selve vochticheyt in het putteken daer daer sp staet. Men seyt dat men de Lelien root oft putper maect/ als de wortel eer dat sp geplant is/ in d'oessem van rooden wijn / oft in Verriukoen gewiepekt heeft/ ende daer nae met de selve d'oessem in putteken daer sp gheplant wort/ begoten is. Oft oock als de Lelie bloemen heeft in Wedemaent / men sal nemen thien oft twaelf planten/ ende die tsamen binden/ ende alsoo in den roock hangen/ want sp sullen klepne wortelkens krijghen/ gelijck wilt Looch: ende als den tijde gheromen is/ om die te planten/ dwelck is in Meerre en April / soo leght de selve planten in d'oessem van rooden wijn te weycken/ tot dat se wel geberwt zjn/ ende wel root als ghy die uptneemt / plant se dan op de rye in puttekens / ende legiet se ghenoech metten selben d'oessem/ soo sullen sp roode bloemen doozts bzingen. Ghy suld oock t'geheele jaer versche Lelien hebben/ ist dat ghy die pluckt eer de bloemen open zjn/ ende in eenen put doet wel bast gestopt/ soo dat sp gheen locht en hebben. Ofte Aupte in eenich van epcken hout gemaect/ dat wel ghepekt is/ om dattet water daer niet en soude in bzingen. en woypet so in eenen put oft regenback oft in vlietende water/ en sullen t'geheele jaer versch blijen. Maer ist dat ghy die somtijdes binnen den jare ghebruycken wilt/ legte se in de Sonne/

om dat se dooz de warmte van de Sonne souden moghen open gaen. Ende om dat de Lelien op diverse tijden souden moghen bloemen hebben/ so suld ghy int planten van dien/ sommighe twaelf vinger's / ander acht/ ende ander vier/ in d' aerde steken/ soo suld ghy langhen tyt Lelien hebben.

D Een plaester/ gemaect van de wortel van Lelien/ met Werckens-liefe ende olie van Camillen / doet de klap-oozen wt bryken. Een zalve gemaect van de selve wortels/ olie van bitter Amandels ende wit was/ heeft een sonderlinghe kracht/ om het aengesicht supber en reyn te maken/ ende de rimpels te verdyben. Water van de bloemen gedistilleert/ verdyjft de rimpels wt den aengesicht der vrouwen / ende gheeft se een ongheloflijcke wittigheyt. De wortel gesoden of in heete affschens ghebraden / ende met olie van Olyven gestooten/ is een sonderlinghe remedie teghen alderhande soozte van verbrantheyt / soo wel van vper/ als heet water. De selve met Looch gebraden/ ende met d'oessem van rooden wijn ghestooten / gheeft de vrouwen die gheen goede coleur en hebben / nae dat sp wt den kinderbedde getomen zjn/ een schoon berwe/ ist dat sp sabonts hun aengesicht daer mede stricken/ ende smozgens met Gerste water weder afwaschen. Dese wortel ghebraden / ende met oude Werckens-liesche ghestooten / verdyjft de herde weeren van de boeten / soo verre als sp d'yp gheheele daghen daer op bigft. Water van de bloemen gedistilleert / inghemeynen niet wat Saffraens ende Caneel/ voozert den vrouwen die in arbeyt gaen om te baren / ende jaeght af de secundine. Olie die sp in fuffe met de bloemen ghemaeckt wort / is seer goet om harde gheswillen murwe te maken. Ist dat men de wortel gekheyt strinckt met Lijnfaet-smout/ en dat men op den buck wolle leght/ die in dese olie nat ghemaeckt is/ de vrouwen die in den arbeyt gaen/ sullen groote verlichtinge ghevoelen.

Penseen.

B Penseen begeeren eenen drooghen ende sabelachtighe gront/ ende worden in de Lente gheplant hun bloemen ghevende tot in den Herfst / jae tot in den Winter/ so verre als die die wils besproept ende neersich gheoeffent worden.

De bladers oft 't sap van Penseen inghemeynen/ oft van bupten ghebruyckt/ zjn seer goet om de wonden te heelen. De bloemen ghesoden ende ghedroocken/ verdyben of stillen de vallende siecke van de jonghe kinders als sp schuymen. De selve bloemen niet hun kriipt ghesoden/ ende gedroocken/ supveren de longen ende hoest/ ende zjn goet tegen kozsen ende inwendighe heete gheswillen. Het poeyer van de ghedroochde bladers / met eenen halven lepel wijns ghedroncken/ zjn seer goet teghen de ghescheurt heyt.

Van wel-riekende Kruyden.

CAP. LII.

Van Basilicon.

Basilicon wort in April ende Mepe in vette aerde ghesaepzj / ende spruyt terstont wt/ ist dat terstont na dattet gesaepzj is/ met lau water besproept wort/ Het mach oock in de Herfst gesaepzj worden/ en tzaet begeert wel in den azen een weynich tellegen/ ende ist dat het daer mede besproept wort/ hoe luttel dattet zy/ 't sal gelijc een boomken zjn tachen wt woypen. Ist dat het in drooge aerde gesaepzj wort/ die wel ter Sonnen staet/ 't sal in Omendel of Kerste veranderen. Soe haest alst ghesaepzj is/ moet men een roule over d' aerde rollen/ om die vast te maken/ want ist dat de aerde los bigft/ tzaet soude haest bederven. Men moet op den middagh besproepen / contrarie alle andere krupden/ die des mozzgens ofte sabonts willen besproept zjn. Om te doen groot worden/ moet men met de vinger's

dickwils ghesuypert zyn / ende met gheen messen of pfer. Men seyt van den Basilicon / dat die veel grooter ende schoonder groept / alse met verbloekinghe ende spritige wozden ghesuypert wort.

F De geyne die onder hantigh zyn van hooft-sweere / oft vryesen daer af ghequait te wesen / die moeten hun wachten van den reucke van Basilicon. De meeste kracht die de kruyt soude moghen hebben / is / dat een houtwre die in den acdepdt gaet / hebbende een wortel van dit kruyt met de plupnie van een Swaluwe in de handt / terstont sonder pijn sal baren.

Rupte.

Rupte / soo wel tannine als walde / en begeert gheen vordie noch koude plaetse / noch ook eenen seer ghemeynen groent / maer die heet ende drooghe is / sonder wint / ende daer de Sonne vele schijn / waerom datse den ghelelen Winter moet niet afschens gebacht zyn / want door de natuerlyche warmte van de affchen wederstaet sp de koude. Men mach de Rupte saepen in Merre / Oogstment en September / hoe wel datse beter groept / als sp van wortels of tarchens gheplant wort / dan gesaep. Als sp out wort / so wort sp houtachtigh / waeromme datse twee maal jaets / of aen de wortel moet afgesuden wozden / om datse soude op een nieuwe schiet. Men sal oock niet ghedagen so verre als moghe is / datse bloepet / want sp verzooght te vryeger als sp saeyer. Men seyt van dit kruyt / in dien eenige byouwe die haer oneerlych heeft gedragen / of haer waendistonden heeft / hoe luttel dat sp aen dit kruyt komt / terstont sterft.

Om te maken datse seer schoone ende liefelijck van reucke zy / so sal men die planten onder de schaep van eenen Dughboom / oft griffen in de schoffe van eenen Dughboom / want de warmte ende soetigheyt van den Dughboom / temperet de scherphheit van de Rupte. Men seyt oock / dat de Rupte sal schoonder wozden / ist dat men de tarchens in een boone of spin steekt / ende alsoo plant. Men seyt oock datse veel schoonder groept / by alden dat men int saepen of planten / verbloekinghen ende spritige wozden ghebruycht.

C De wilde Rupte heeft veel meerder krachte dan de tannine / oock heeftse vuylder ende ongesonder reucke / jaer met een soo scherpen doomp / datse u het wilde pfer in aenghesicht sal maken / ist dat ghy met den aenghesicht / hoe luttel dat het zy / daer ontrent komt. Het zaet van beyde Ruyten / door den heeten ende droogen doomp / verzooght mammeliche zaet / ende maecht de selve onbruikbaar. Het zaet is goet ghebruycht in de toetien teghen het slepzyjn / ende de vordigheyt van de moeder.

H Rupte heeft een sonderlinghe kracht teghen alderhande fensyn. Wy lesen oock dat de Coninck Michiel daets ghewone was / een pfer batgste gebuycken / van tarmen bladers / rupte twee drooghe Dughen / ende twee Schernoten / met wat zouts / om hem selven vooz alderhande fensyn te bewaren. Daerom sal men in de hoven ende by de Schaepstallen / Hoenderkotten / ende andere enen grooten hoop Rupte planten / want de Slangen / Wierissen ende ander fenighe beesten / en komen de Rupte niet naerder / dan haer schaep en streckt. Jaer men heeft by experientie bevonden / datter niet beters en is om de Catten en Fluwinnen of Disschen van de Hoenderkotten en Dypkotten te verdyjden / dan in den in-ganch der selve een goet deel Rupte te leggen. Ende om eenige plaetsen te verdyjden van Dlopen en Wantlupfen / die te bespzoepen met een tarchen Rupte. In tijden van peste / en ist niet goet / met de neuse ontrent de Rupte te komen / nochtans om naer te trecken het pfer van een pestilentielle kole / en mach men niet beters daer op leggen / dan een plaster van Rupte ghestooten / met deeffem / berckens / lise / apun / vijgen / ongeblaste halck / seep / Spaensche blieghen / ende een wepnicch Ceriakel.

Munte.

Munte / tzy tannine of walde / en begeert geen ghemeste noch oock datte aerde / die wel ter Sonnen staet / maer eer een vordie aerde / of ontrent wateren / want by gheboke van dien / moetse eenpaerlych bespzoep wozden / of anderling sterft sp. Munte wozdt meer ghesaep dan gheplant. Maer ist datse geplant wort / dan moet zyn wortel of tarchens in den Herfst of in de Lente / principalyck ontrent half Merre of September. Die geen zaet en heeft om tannine te saepen / sal moghen in stede der selver zaet van wilde Munte saepen / maer met de pante nederwaerds / om zyn wilde natuere te benemen. Als sp ghegroept is / sal men daer niet gheen pfer aen komen / want sp soude sterben. Men behoefse oock niet alle jaer te saepen / want sp komt van selfs sonder saepen of planten seer overbloedigh wort.

Munte ghestooten / ende op de vordien ghelept / die te vol socht ende te seer ghespannen staen / vermozwet die / ende belet dat het sogh niet en klontert. Het zoue ghestooten is die goet op beten van dulle honden gelept. De selve ghestooten versterckt de slantwe magen / ende helpt die teeren / ghelick een plaester daer op gelept. Wes oft dyp jonghe sehentens van Munte / mei sap van Zanaet-appels ghebruycken / verdyjden sich braecken ende colerijche passien. Munte is sonderlinghe goet / seer dickwils aen de neuse ghehouden / den ghens die de reucke verlozen hebben / om die weder te kringhen. Het poepet van de ghebruyckde bladers met witten wijn ghebruycken / doet de wozmen van de jonghe kinders sterben. De ghene die gheerne melck eeren / behoopen soo haest als sp die gheeten hebben / bladers van Munte te knouwen / om te beleiten dat de melck in de maghe niet rinne / want de Munte heeft dese kracht / dat sp de melck niet en laet klonteren of rinnen / ja sp beschermt de kaefte vooz alle coruptie ende rottinghe / als die met sap of decoctie van Munte nat ghemaeckt is. De selve op het vooz hooft ghehouden / verdyjst alle hooft-sweere / welck wut koude komt.

Calament.

Calament begheert alsulke grondt als de Munte. Wy sien oock dat het op onghewone aerde / langhs de weggen ende hagden groept.

Calament in ghenomen / of daer mede ghestoot / verweckt met sulcken ghewelt de maendistonden bebruycken / dat sp dat niet en behoogen te ghebruycken / als sp zyn in twyfselinghe van draghen. Calament teuyt der maten goet in stovinghe / tegen de pijn van de maghe / colijche ende slepzyjn. Het sap ingenomen / doet de wozmen sterben. Ende oock in de soze ghebruykt / doet daer de wozmen sterben.

Thymus.

Thymus groept beter gheplant dan gesaep / ende begeert een plaetse die wel ter Sonnen staet / magher ende by de zee : het welcke ontrent half Merre moet geplant zyn / in wel geroeerde aerde. Om dat de plantente beter groepen ende toe-nemen souden / ende om datse te schoonder en dicker souden groepen / soo ware goet / dat men de plante dickwils bespzoepde niet water daer droogen Thymus een ghelelen dact in gheligen heeft. Ist dat men tzaet wil vergaren / so moet men de bloemkens vergaren daer in dat het licht / ende en kan daer niet afgheschepden wozden.

En plaester ghemaeckt van Thymus / in wijn gesoden / verdyjst de pijn van sciatica / ende de krimpighe van den buck ende moeder. Het riecken van den Thymus is seer goet / om wacker te maken die van de vallende ziekte ligghe / ja om die daer af te bewaren / soo is goet / dat men bladers van Thymus rontomme hun bedde legt. Thymus dickwils met wijn of klaer melck ghebruycht / is seer goet den ghenen die swaer van gheeste zyn.

Tenderſiſck.

Tenderſiſck en begheert gheen vette/noch gemeste/noch goeſſende eerde/maer lichte en ſteenachtige/die wel ter Sonnen ſtaet.

D **Tenderſiſck** ende **Chymus** zijn ſeer nutbooz de byen te voeden/ende om de ſauren vande ſpijſe te maken.

Orega.

Orega oft grobe **Marietepne** begheert een rontwe/ſteenachtige of grupsachtige eerde/die licht ende wel geroest is. Nochtans wilt ſp wel gemest en beſproept zijn tot datſe haren was en groote heeft/hoe wel datmen die op veel plaetſen ſiet groepen ſonder beſproepen oft meſten. **Sp** mach oock van jonge ſcheutkens verplant wordē/het onderſte opwaerts/om datſe nieuwe ſcheuten ſouden woypen/ende oock van ſaet gewonnen worden/dwelc hoe dat ouder is/hoe dat eerspuyt/hoe wel dat de **Orega** booz den vertichſten dach haer niet en vertoont. **Men** laept die op veel plaetſen ontrent de bye rozen/om dat de **Byen** gheerne daer op blegen/ende ſeer excellent honich vergaeren.

E **Orega** in wijn gefoden/ende op de lendenen gelept/helpt de gene die met pijnē hun water makē. In wijn gefoden ende gedroncken/iſt ſeer goet tegen de ſenijnge beeftē/oft ſteken van **Schopioenen** en **Spinnen**. Een plaester gemaect van **Orega** en **Gerſtenmeel** ſamen gefoden verdyjft de ſweeringē ontrent die oogen. **Derortie** van **Orega** is ſeer goet om de ſenuen / ende moede ende ſlauwe leden te verſtercken. **T** ſaect met wijn ghedroncken/maect de vrouwen bequame om te ontfangen. De bloemen ende bladers opt byer in een eerden panne ghedroocht/ende wel heet in eenen warmen doer ghewonden/op thooft gelept/ende vaſt ghemaeckt/gheneest de vercontheyt van den hoofde.

Hypſope.

Hypſope en begheert noch vette noch gemeste eerde/**Men** mach die ſaepen of planten ontrent half **Meerle**/op een plaetſe die wel ter Sonnen ſtaet. In **Oogſt** maent moetmen die aſſijden ende droogen om te gebuycken inde **Winter** portagien.

M **Onder** haer ander **principale** crachten ſo is ſp goet tegen de gezecken vander **Longer** ende om de maentſtonden vande vrouwen te verwecken / als men een ſuppen daer af maect om ſmozgens nlechter daer af te ſuppen. **Hypſope** met **Dughen** / **Rupte** ende **honich** in water gefoden ende gedroncken/is ſeer goet den genen die tozt van aeſſem zijn/ende die eenen ouden ende quaden hoeft hebben. De ſelbe met ſout/comijn ende **honich** geſtooten/ geneest de ſteken vande ſenijnighe dieren. **Maer** met olie geſtooten ende daer mede geſtreken doet de luyſen ſterben.

Ceule.

Ceule moet oock geſaep oft gheplant zijn op eenen gront die noch vet noch ghemest en is / maer wel ter Sonnen ſtaet/want men ſiet die dickwils op de doze plaetſen ende ontrent de zee van ſelſs groepen **Sp** groeplet veel tiefl ijcker ende beter van ſmake als **ſp** onder den **Kiyn** gheſaepdt is. **Ceule** dient ſeer wel om ſauren op ſpijſe te maken.

G De bladers ende bloemen ghelijck een hoefken oft cranſken op thooft gelept/maect wacker de gene die in ſlaepe zijn. Een plaester van **Ceule** ende **Terwe** wel gemaect gheuect het **Sciatica**.

Coziander.

Coziander groeplet ghenoech in alle maniere van eerde/maer veel overbloedigher in vette ende verſſche eerde/ende begheert een warme locht/want de ghenē die op plaetſen groeplet die wel ter Sonnen ſtaen/ is ongelijc beter dan die op verdonckerde plaetſen groeplet. **Als** ghy die wilt ſaepen/nemet outſte ſaet dat ghy erijgen moecht.

H **Coziander** te vele gebuyct/maect pijnē int hooft/

ende beroeringe van herſenen/maer naer den eten geten/helpt teeren / ende doet de winden ſchepden ſoo verre alſt bereypt is. De maniere van bereyden is dat het wel gedroocht **zp** / ende daer nae met wijn en azyen overgoten zijnde/ den tijt van bierentwintich uren te laten weycken:daer na weder drooghen ende bewaeren tot gebuyck van der **Meerſijne**. **Coziander** geſtooten ende met azyen gemenght/bewaert bleefſch ſonder verberben daer op gegoten. **Coziander** herweert de maentſtonden vande vrouwen / jae men ſept dat ſoo menich ſaepken als **sp** met witten wijn innemen/ ſoo veel dat ghen hun maentſtonden hebben. **T** ſelbe ſaet met ſapp van **Gianaetappels** gedroncken/ doet de woemen vande clepne kinderſ ſterben.

Sabie.

Alderhande Sabie wozt van ſackens gheplant die onder gewongen ende geſuybert zijn/ ende oock van woxtels/ ſo wel inde **Lente** als inde **Herſt**/ende wozt oock op den ſelven tijdt geſaep. De woxtel verheuche haer als **sp** rontomme beſet is met aſſchen daer looge mede ghemaeckt is. **Men** moet die ontrent de **Rupte** planten om te bezyen van **Slanghen** ende **Kietiffen**/ die ghewoone zijn hun leger te maken ontrent de **Sabie**/ghelijck men mach zien aende bladers/die de punten dick wils doze ende drooghe hebben / deur dat de ſenijnighe beeftē daer aen gheweest / ende beaeſſent hebben. **Sabie** groeplet/ſoo wel in coude als warme locht/ hoe wel dat **sp** wt haer nature op doze/ ſteenachtighe ende quade grondt waſſet. **Om** ſeer ſchoone te hebben / moet die rontomme wel gheroerde eerde hebben. ende wel gheſuybert worden vande ſackens ende bladers die bedozven zijn.

Sabie heeft een ſonderlinghe cracht om de crancke en geplette ſenuen te ſtercken: **Men** maect ooc tot dien eynde **Sabie-wijn** om te dyncken / ende decoctie van **Sabie** om te ſtoven/teghen het beken vanden handen ende ander leden. **Sabie** verſterct de moeder als den rooc daer af van onder ontfanghen wozt. **Met** ſulcken rooc wozt ooc geſlopt de witte bloet vande vrouwen: **De** gene die hun bychten niet volzaghen en tonnen/ende deur clepne oozſake mit val erijgen/behooren ſeer dicwils eenige **Sabie**-bladers ſmozgens r'eten/want **sp** hout/doet leben/ende ſteret de byucht/en maect ooc de vrouwen ſeer byuchtbaer. **Om** appetijt te verwecken ende de image te ſuyveren die vol quade humeuren is/moetmen dicwils **Sabie** in zijn portagen gebuycken/en ooc anderſins. **Sabie** verlicht de pijnē vanden hoofde/ende ſuybert het tantbleefſch ende die tandē/**sp** maect goeden aeſſem in wijn gefoden.

Drypbenrupdt.

Drypbenrupdt groeplet geerne op ſabelachtigen en dozren gront/oft in waterachtighe lant dat ſantachtig is/gelijck **wp** dat oock in loopende beken ſien groepen. **Alſt** eens is geſaep/ſoo en behoebet niet meer geſaep te zijn/want het groeplet jaerlijck meer dan men wel begeert/ende groeplet bycrants gelijck een boomken.

Zijn crachten comen ſeer nae dien vanden **Chymus** / aengaende het verwecken vande maentſtonden der vrouwen/en water te doen maken. **Alſt** gedroocht ende onder cleeders gelept is/ geeftē eenen lieſticken reuck / ende bezygde vande motten ende ſchieters. **Het** rupdt en een gloepende tieſel gherooft / ende met malbeſeye beſproept op den buyck ghelept / ſtillet de pijnē vande moeder: maer noch ſtercker als daer bladers van **Byvoet** en **Camille** bloemen by gedaen zijn: de/al t'ſamen met olie van **Lellen** ende **doperen** vander epers gerooft worden.

Malcobe.

Malcobe ſoo wel witte als ſwarte / groeplet in alle eerde/ jae eer onghewontet van onghespit: **Men** ſiet die oock groepen ontrent mueren/haghen/weghen/ende aende canten vande velden: **wel** is waer dat de wilde

wilde gheerne groepet ontrent het water/aen grashten/beken/ende leege dochte plaetsen.

C Malrove is seer goet in becotte teghen den hoest/ende die niet pijn den aeffem verhaelen/want sy supbert de Longher/ende doet kluppen lossen: Het verwecht oock de Maende-stonden van de Vrouwen/ende jaecht af de secundine.

Alsem.

Alderhande Alsem en wordt so seer niet ghezaeydt oft gheplant om haren reucke/als om dat sy seer goet is totter ghesontheyt. De Rooymsche Alsem groepet op sabelachtighen grondt: de zee Alsem in zoute en aschachtighe eerde: de gemeyne op beschachtige ende stremachtige dochte ende ongeorffende plaetsen. Alsmen die wil planten/maet men de woxtels wippen.

D Alsem heeft onder haer ander krachten / die bycants sonder getal ende wonderbaerlyck sijn / dat sy principalijck de Mage sterckt die met colerijckie ende gheen slegmatijckie humeuren verlaten is: Tot dien eynde wort oock Alsem-wijn gemaect. Woxts bebydtse van dyoncken te worden/ende is een medelijne dooz de gene die fenijne Conyernollen eten/ of eenich fenijn in ghenomen hebben/ principalijck van Scherliuck/oft tegen beten ende steken van Spinnen / ende ander fenijnghe Dieren. Sap van Alsem met heerren van Persse-steenen gemengt/doet de woymen sterben. De bladers tot aessen verbrant/ende niet zalbe van Roosen ghemanght/ maken het hartz swart. De bladers in de Kiker-schappzape ghelept/ betwaren de kieren/ende verdzijben de Bliegen ende Buggen.

Aberoone.

Aberoone groepet beter van de woxtel oft scheuten geplamt/van gezaeyt. Sy en mach noch groote hitte/noch seer sterke koude verdzaghen / daerom moet die geplamt worden op eenige getempered plaetsen.

E Een bierdeel loots van t'zaet van Aberoone gestooten, met eenighe bladers van dien in witten wijn gedaen/ende een oude Roste / met wat Bolus van Armenten baer by gedaen/ en t'zamen dooz een stamgne gedaen/ende gedjoncken is een sonderlinge dyonck teghen de Weste ende alderhande vergift. De zopkens ende bloemen wel ghesooten / ende met olie in sojnie van een zalfsien ghezoocht / sijn seer goet om te verdzijben alle hupveringhe van Coztjen / alsmen daer mede wrijft hi t'hol van de voeten/de Polsten ende het Rugge-graet. van de gene die de Coztjen hebben. Aberoone so wel in genomen/ als van bupten op gelept/ doodet de Woymen van de jonghe kinderen.

Roosmareyn.

Roosmareyn groepet seer geerne in rebelijckie vette eerde/ende in alle locht/maer beter ontrent de zee kant dan elders. Hy moet in de Lente ende in den Herfst gheplant sijn van woxtels oft van tackerens / die gheplant sijn in d'eerde gestekē: op een warme plaetse/oft inmers die wel ter Sonne staet/en niet te vocht en is, bewaert van den Rooyde wint/om dat dese plantte de koude niet wel verdzagen kan. Daerom sal men die tegent zupben planten/ontrent een mup/van jonge tackerens/ by vinghers diep in d'eerde/de selve boden bast trebende/oft een deel van den top van dien/de welcke nae der hant geholpen zijnde / met de eerde ontrent den te coerē/versch blijft en vermenichbuldicht sonder de selve te besproepen/ten ware int planten/in dien dat de eerde vet is: Nochtans ist dat ghy hem besproept/sal hy te meer groen / ende beter bloemen geben. Dewijle dat hy noch jonck is/ moet hy wel ghesupbert ende ghewepet sijn. Hy en begeert geen mest/maer goeden grondt / ende wel beset met goede eerde. Wijn-zoeffem ende gemul van Karceel-steen onder aen den voet onder d'eerde gelept/ doen hem seer wel groepen. Daer sijn twee zoorten van Roosmareyn/waer af d'eeue zaet draecht/ende d'ander niet. Som-

mige planten hem met hoopen ontrent de bye-rozben/om dat hy droech bloepet/ende dat de Wpen seer geerne daer op vliegen ende te gesonder blijven / jae beter Honich maken dan de gene die op geen en komen. De bloeme van den Roosmareyn sal een jaer of twee blijven sonder beerden/ist dat ghy die reyn pluckt/ende sonder yet anders daer onder te mengen/een wepnick in de Sonne laet droogē/tot datse haer verschept verlaten heeft / ende dan woxts droocht wtter Sonnen/sonder op te klupten booz dat die wel drooge sijn.

In tijdt van Weste ist seer goet dat men het hupmet Roosmareyn berooet/want den roock verdzijft de quade locht. De bladers en bloemen van Roosmareyn sijn seer goet tegen de pijnen van den hoofde / en oock om te stoppē de witte bloet van de vrouwen/ist dat sy die smozgens langē tijt gebuyckē. Maer sonderlinge om t'gesichte beter te maken/ist dat de gene die kranc gesichte heeft / alle mozgen nuchter met hooft en zout etet bloemen ende bladers aen een hangende. Conserve van bloemen gemaect/versterckt de Mage/ende is goet den genen die swaer moedich sijn/oock tegen de vallende stercke/popelsie ende gicht. T'zaet met peper ende witten wijn in genomen/geneest de Geel-sucht/ende opent de verstoptheyt van de Leber. De bladers in witten wijn ghesoden/ stercken de slappe ende vermoepde zenuen: ende ist dat men t'hoofd daer mede wascht/wozt de hupthart/ de herffenen zijnder mede gesterckt/ende t' hartz sal so haest niet wt vallen. Van de rijckens wozen seer goede tant-stokers gemaect/ende colen om schilderen te recken ende betwoyen.

Gelsemin.

De oeffeninge van den Gelsemin / is den Roosmareyn gelijc/upt genomen dat de Gelsemin altyt groen staet/ende den woxt niet vrees/gelijc den Roosmareyn doet/ende wort veel gebuyck/om haechskens/praellen/ende ander aerdicheden in de Hoven te maken.

Quendel/oft onser Vrouwen beddroo-

Quendel is gheerne gheplant oft ghezaeyt/by fonteynen, beken/oft putten in onghoerffende eerde / die in de Sommer drooge/ ende in den Winter vol waters is/ want dooz ulcuen middel ter gheijse schoonder bladers. Sy begeert oock wel eenen gront/ die noch vet noch ghenest en is/maer wel ter Sonnen staet/ende wil dickwils verplant sijn. Quendel komt dickwils van Basilicon die qualijck gheoeffent wort.

Quendel ghesoden in Wijn ende Olie van Roosen/ende in den nach van den hoofde daer mede gestreken/verdzijft de pijn van het hooft. De selve in Wijn gesoden/ende ghesdjoncken/verwecht de maent-stonden van de Vrouwen / ende jaecht af de boode vrucht ende secundine. Maer met Honich suppet het de Longher/ende is goet teghen de vallende stercke. Decoctie van Quendel is seer nut teghen de winden/stuilinghen/ende hardheden van de Moeder. Quendel gebant doodet met den roock/serpenten ende ander fenijnghe dieren/ende verdzijft de vlopen. Een bierdeel loots peper van ghedrooghde Quendel / met water ghesdjoncken/stillet de krumplinge in den buck/ende gheest de koude pisse.

Polepe.

Polepe groepet seer wel t' sy ghezaeyt oft geplamt/maer ist dat sy van woxtel oft tackerens in den Herfst geplamt wordt/sal sy ontrent half November bladers ende bloemen leveren. Als dit krupst eens is gheplant / so blijbet altijt / soo verre dat het alle jaer ghesupbert wort/maer moet seer wel besproept sijn. Polepe is seer goet tegen de watersucht/ miltsucht/geelsucht / ende om de vrouwen die inden arbepdt sijn te doen haren/ende de secundine af te jaghen/ oock om de maentstonden vande vrouwen te verwecken / als die met witten wijn wordt inghenomen. Den roock vande Polepe doodet de vloepen ende fenijnghe beesten.

Een plaester gemaect van Polepe / wijn gesoden /
Stillet de pijn van Sciatica.

Dille.

Dille groepet beter gheplant dan gesaeyt / ende be-
gheert sonderlinghe eenen warmen gront. Wilt ghy
dat se schoon ende groot wozot / soo bespzoeyt se dick-
wils. Als Dille ghesaeyt wozt / men behoebet zaet
mer te decken met eerde / want de voghels en sullent
niet eten.

A Dille heeft de cracht te verdyjben het rupsen ende
crimpinghen des buyck / het vzaecken te benemen ende
den hick / ja metten reucke alleene te doen water ma-
ken / en helpt de mage teeren. Sp doet de voesters
veel melcx cryghen / ende geneset opstyggen vande moe-
der. Doch maect se alle gheswilen ripe.

Anijs.

B Anijs begheert een goede groeffende vette ende ge-
meste eerde / ende moet in Aerte ghesaeyt / zyn ende
dickwils bespzoeyt.

Eenen pegelicken is bekent hoe goet dat Anijs saet
smozghens gheten is / den ghenen die dickwils pijn
vande maghe ende in de dermen hebben / oock teghen
den hick ende rippen / oock den ghenen die eenen qua-
den aeffern hebben / ende die een schoon coleur beghee-
ren te hebben: Nae den eten gheten / helpt de maghe-
teeren. Anijs zaet is den Voesters goet gheten om
heel melcx te cryghen.

Anni.

Anni begeert alsulcken eerde ende oeffeninghe als
den Anijs / v welck eens ghesaeyt zynde / alle jare van
selfs lichtelijck groepet van zaet dat van selfs afvallet.
Het groepet ghemeynlijck op land dat vzaecke licht.

C Zaet is seer goet teghen de crimpinghe ende pijn
des buyck / therweert ooc de maenstonden vande vrou-
wen: maer met wijn ingenomen / doet het water ma-
ken so verre alst niet dickwils gebuyct en wozt / ander-
sins maket een bleecke coleur. Den rooc van Anni
reynicht de moeder / en maect de vrouwen vrychebaer
als sy behalven het ontfanghen van desen roock / ooc
ander dach alle morgen met wijn inneemt een vieren-
deel loots van dit zaet / cleyn ghestooten / dyp uren booz
den eten t' selve vier oft vyfmaels doende: Maer daer-
entusschen sal de man zyn vrouwe bekennen op die da-
dagen dat sy dit zaet sal besigen: welcke een saecke is
die dickwils versocht is.

Carvi oft witten Comijn.

Carvi wozt gezaeyt inde May in supbert ende ghe-
meste eerde.

D Zaet helpt de mage teeren / het doet water maken /
t verdyjft alle winden / ende heeft de selve crachten van
den Anijs. T selve gepulveriseert / is water maten goet
ghemeyncht onder de remedien die goet zyn teghen de
bluisen van sware slagen.

Comijn.

Die seer schoone Comijn begeert / sal die zaepen in
seer vette en warme eerde / of die wel ter Sonnen licht
regen het Ooste / onder de moes-cruppen / int beginsel
vanden May.

E Comijn zaet geten / doet de winden schepden die van
boven comen / het stillt de crimpinghe inden buyck / en
verdyjft de coude pisse. Om de swerticheyt te verdyj-
ben van eenen slach sonder quersure / is seer goet daer
op gebonde metter daer / seer fijn poeyt van Comijn /
dat op het byer wel heet gemaect is. Den rooc daer af
van onder ontfangen / oft zaet inde vrouwelicheyt ge-
steken / doet de vrouwe ontfangen. Den roock van dit
zaet int aensicht ontfangen / maket aensicht bleec ende
doot-berwich: waer mede hui seer wel comen behel-
pen sommige per soonen die den hypocryt maken / en
booz heplighe leden willen gheacht zyn.

Denckel.

Denckel groepet op alle plaetsen ende in alle locht /
nochtans lieber in wat medan in coude locht / ende in
steenachtighe dan in beter eerde / maer santachtighen
gront en begheert hy niet / noch en groepet daer niet
wel. Denckel wozt inde Lente gezaeyt ende oock inden
Herff / insghelijcx inde selve tyden geplant. Maer de
soete Denckel is lieber ghesaeyt dan gheplant / lieber
oock inde Lente dan inden Herff / want hy wozt dan
soeter ende grooter van zaet. Dese moet ghesaeyt ende
verplant wozden op eenen gront die wel ter Sonnen
staet / tarmelzick dzooge ende licht is / van zaedt dat niet
meer dan een jaer out en is: Maet oock wel ghewijet
zyn ter wyle dat hy groepet / om van squaet crupt niet
verdyckt te wozden.

Om seer soeten Denckel te hebben / steket zaet in een
Wpgh / ende plantet alsoo: Ofst menget honich onder
de eerde daer in dat ghy u Denckel zaedt wilt zaepen /
oft honich water oft melc / de selve verberfchende en
roer ende / ghelijck boozen vande Aeloenen gheseyt is.

De Denckel / soo wel bladers als zaede / is gheheel
nut ende eyghen om t' ghesicht te claer te maken / ende
tot dien eynde wozt somtijts sap wt de bladers ende
jonghe stelen geyerst / t welck ghedoocht ende daer toe
bewaert wozt. Men distilleert somtijts water van
Denckel alleene / oft oock met honich ghemeyncht.
Denckel zaet is ooc goet om de winden te verdyjben /
nae den eten gheten / hoe wel dat swaer is om vertee-
den ende geeft den lichaem luttel boetsels. Men mach
dien in beginsel van Dogstmaent groene eten / ja de
t' soppen ende malsche stelen / oock de croonkens met
zaet gheladen moghen in eerde potten met azijn ende
sout gheconft zyn / om tot allen tyden te ghebuyck-
ken / maer sonderlinghe alst witermaten heet weder
is. Denckel dickwils ghebuyct / doet de Voesters
veel melcx hebben.

Mariolayne.

Mariolayne wozt ghesaeyt ende geplant van woz-
tel ende tarykens / gelyc de Savie. Sp groepet geerne
op lomberachtighe plaetsen / in wel gemeste ende vette
eerde / maer moet dickwils bespzoeyt zyn. Sp sal
se hoender groepen ist datmen die int beginsel vanden
Sommer verplant. Maer de woztel moet booz de rat-
ten ende mupsen bewaert zyn / want dese beesten zyn
de selver groot vyant / als men by experientie beemt.

T sap wt de bladers gheperst ende dooz de nensga-
ten op getrocken / supbert de herffenen / maer een loge
daer afgemaect / dzoocht de catarren ende blyplicheyt
vanden hoofde. Het sop daer inne dat se gesoden heeft /
is seer goet teghen t begghinsel vande watersucht / ende
den genen die qualge hui water comen maken / oft die
crimpinghe inden buyck hebben.

Wpboet.

Wpboet so wel geplant als gezaeyt / groepet geerne
op dzoogen ende steenachtigen gront.

Dit crupt heeft een sonderlinghe cracht teghen de
beten vande slanghen / soo wel inwendich als wtwen-
dich ghebuyct / ende oock teghen de peste. Het heeft
oock een sonderlinghe cracht teghen de ghebyken
vande moeder. Waer de bladers in een sachken ghe-
naeyt / of in bozme van een plaester gebuyct / ende wel
warm ghelept onder de navel tot aende lieffchen ver-
weckt de maentstonden vande vrouwen / ende stillt
opstyggen vande moeder. De bladers ghestooten
met olie van bitter amandels op de maghe ghelept /
verdyjben de pijn. De woztel gepulveriseert ende
met witten wijn geboneken / supbert de moeder ende
jaecht af de nagheboozte. Men seght dat de repfende
man die Wpboet om zyn beenen oft dpen ghebonden
heeft / niet moede en wozt: ende dat de selve doers
de deure vanden hupse ghehanghen / alle tooberpen
ende dypheppen verdyjft. Als de vrouwe in archede
gaet / ende gheleggen zynde de vpmoeder niet ghyt en
wozdt /

woyt / so en isser gheen beter remedie dan onder haren navel te binden / en op de open ende lieffchen een plaester van Wyboet bladers gemaect / met Gersten meel gesoden: maer soo haest als sy ghebaert heeft of de wy moeder quyt is / moet men deselve plaester af doen / andersins soude die moeder neder waeris trecken. Say van Wyboet met doperen van eyers gesoden / daer sy doende Werckens smeer ende Comijn / en een plaester daer af gemaect op de moeder gelept / verdyjft alle de wren ende pijn die na het baren comen.

Keynbaen.

Keynbaen soo wel groote als kleyne groepet op bochte plaetsen / ghelijck aende canten vande crivieren ende beken / somtijts oock op dzooghe plaetsen / gelyck wy die sien groepen lanx de canten vande weghen ende velden.

De bloeme oft zaedt met wijn gebzoncken / doet de woumen sterben. Dit cruydt dient oock om water te doen maken / den steen ende grabeel inde nieren te brycken / yncipalick den mians / ghelijck de Matre den vrouwen doet.

Matre.

Matre begeert deselve gront ende oeffeninghe vanden Wyboet. Oock hebbense bycrans ghelycke cracht / en die men alle beyde tot de gebreycken vande moeder: Nochtans woyt de Matre hier in ghepysen / dat haer bloemen en sonderlinge de bladers / gestoten ende op den tant ghelept / of in d'ooze ghesteken op de zijde daer de pijn is / den tant weere geheel verdyjft / ende de fleymatighe watericheyt die de pijn oorsaeckt / met severen tot den mont doet comen. Dit cruydt is oock goet den ghenen die dzaepingen int hooft hebben / swaermoedich ende grabeelachtich zijn.

Repte oft Cate-cruyt.

Dit cruydt groepet sonder groote oeffeninghe op vochtighe plaetsen.

Men seyt dat Repte een sonderlinghe cracht heeft om de vrouwen te doen ontfanghen. Oock soo plegen de Medicijns haden ende stovingen te ozbonneren van dit cruyt / vooz de vrouwen die niet en ontfanghen oft gheen kinder en krijghen.

Stichas-cruyt.

Stichas is een seer welriekende cruydt dat hier te lande in vullighe wyen geplant woyt. Dit cruydt begeert een vette eerde / die wel ter Sonnen staet / ende wil groote oeffeninghe hebben.

Decorus / Syoy / oft gedistilleert water van Stichas / sterckt de hersenen ende memoire / opent de verstoptheyt vande lever / langer / milte ende moeder. De ghene die in hete ende dzooge complexie zijn / en sul lent niet gebuycken / want het turbeert / doet bjaeck / altereert / ende over t'gehele lichaem hitte verweckt.

Labender.

Labender so wel manneken als wijffken begheert dzooghen ende steenachtigen gront die wel ter Sonnen staet. Sy moet geschoozen zijn eer sy bloemen krijghet / ende wel ghesupvert wozen.

Labender heeft seer goeden reuck / ende dient om te segghen onder lijnwaet ende cleeders / die daer af eenen goeden reucke krijghen / ende vooz de motten bewaert zijn. Labender is witer maten goet om de moeder ende vermoepe de zenuen te stercken / oft die ooc andersins wt coude oorsaecke qualic gestelt zijn. Daerom zijn oock de baden ende stovingen van Labender ghemaect / witer maten goet vooz de gicht / vercrompen leden / popelspen / ende ander dierghelycke siekten. De bloemen met Tanele / noten / Buschjaten ende Croffelnagels ghemengt / ghenssen de hertcloopinghen. Water van bloemen ghedistilleert de weerde van twee leyels inghenomen / doet de verlozen

spake weder comen / ende gheneest de beswijmtheyt ende slachtyt van herten. Deselve doet oock de Conserbe ende d'water van het cruydt ghedistilleert. Ghe van Labender dzooght de catarren: maer inde necke ghestrecken / is die seer sonderlinge teghen de vercrompen ende verdoofde zenuen.

Algoede.

Algoede groepet in alderhade eerde so wel ongesaept als gesaept / maer begeert dickwils bespzoep te zijn.

Bladers van Algoede ghestooten / trecken wt de dooznen ende splinters / waer dat die een het lichaem steken / daer op ghelept: Jae doet de vrouwen die in arbeet gaen / t'kind baren. De wijn daer luttel van dien in gheweyckt heeft / ghebroncken / maect de leden vlygck van herten / ende lustich om byslaepen.

T'zaet inde ooghe gedaen / ende dickwils met de ooghe schiele rontomme den appel gekeert / supbert ende verclaert die vande waterachtighe vochticheyt die men aent zaedt vint hanghende / ghelyck kleyn beliekens na dattet witten oogen ghetrocken is. De bloeme ende t'zaedt in een vat vol soete wijn ghedaen te wyle dat de wijn noch werckt / gheeft hem den smaecke / van Malbesep / hoe wel dat de selve wijn haest sal dzoncken maken / ende pijn int hooft gheeneren / ghelyck wy sien dat t'vier doet daer in de vrouwen in stede van Hoppe Algoede doen.

Rigelle.

Camme Rigelle moet ghesaept zijn in vette wel gheoeffende eerde.

De roock vant zaedt beneemt de catarren / dzooghet de hersenen / ende byngt weder den verlozen reucke. Deselve met water ende azijn ghesoden / ende in den mont gehouden / geneest de tant sweere.

Confilie de greyn.

Oyrechtte Confilie de greyn groepet eer inde bossen ende forresten dan inde hoven: Mettemin die de selve inde hoven begeert / sal die saepen in vette ende wel gebeterde eerde / daer de hitte vander Sonne luttel comt.

Dit cruyt dient om het herte te verheughen / en den gheest te verlossen van swaermoedige gepeynsen: Het is oock goet niet alleen tegen beten en steken van fengnige beesten / maer oock tegen de peste / in wat maniere dat ghebruyckt woyt: jae dat meer is / inden periant twijffels dat sy eenige fengnige spijse geget hadde / gelyck dickwils gebeurt den genen die Campernoiller ende diergelijcke dingen eten / so is dit cruyt daer tegh sonderlinge goet. De gene die open willen houden / sul len om de selve te behouwen ende te hoeden dat se byscorven niet en verlaten / oft om weder te doen keeren / als sy geblucht zijn / de byscorven strycken met bloemen van Confilie de greyn / ghelijck sy de selve niet bloemen van Matre strycken / om de open te verdyjven ende te doen betrecken.

Camille.

Camille soo wel witte als geel / behoest luttel oeffeninge / het is genoeg dat sy op eenen dzoogen / mageren ende steenachtigen gront geplant is.

Camille is een sonderlinghe cruyt / om sachte dunne ende weeck te maken. Daerom en is oock warden gheen beter remedie tegen de vermoeptheyt / dan een vat van bladers ende bloemen van Camille ghemaeckt. De bladers van Camille ghestooten met witten wijn inghenomen / maerken eenen seer goeden dyanck om alderhande coztsen te ghenssen / maer sonderlinge de berde cozse. Oock het water van Camille int aencomen vande cozse laet by ghebroncken gheneest volcomelijck deur bjaecken de berde cozse. De groene bladers van Camille op een gloepende tichel oft panne ghelept / stillen tescfont de pijnen vanden hoofde.

Melilote.

Melilote groeopt op alle gront/ t'zj vette of dzooge/ maer begheert wel bespzoopt te zyn.

D Melilote maecht los/ dunne ende mozwe/ ghelijck de Camille/ ende gheeft eenen goeden reucke/ sonderlinghe als sp groen is/ of in den Somer alst reghent. Sp verdyft de pyne van wat leden datter zj.

Verangenes oft Tul-appel.

Dese moeten in de Leute gesaep't zyn/ in vette ende welgesupberde aerde/ op ee plaetse die wel ter Sonnen fraet/ mits datse geen koude verdragen moghen/ ende begeeren de selve oeffeninghe van de Concommers.

E Veel lekker personen eten dese vruchten/ ghelijck de Caperniolen/ sp doen af de schelle/ ende snyden die in ronde (neben/ de welcke sp in water sieden/ ende daer na roosten met bloem/ ende boter oft olie/ ende stropender op peper-poepet ende suoudt. Sulcke spijse verweckt seer tot b'nsapen/ om datse winden maekt/ maer sp genereert colerijcke humeuren/ seer veel verstoptheden/ hoofswereen/ droefheyt/ swaeremoedige dzoomen/ ende ten langhsten langhduer ende korten. Daerom en sal men die niet eten.

Handzagoza.

Handzagoza/ so wel manneken als wijfken/ woerdt meer gheprezen/ om zyn schoone vrucht ende bladers van om den reucke/ ende moet gesaep't of geplant worden op eenighe doncker plaetse/ in vette ende wel gesupberde aerde/ ende seer wel booz de koude verdyft/ die sp ghenfins en kan verdragen.

F Wypels van Handzagoza doen slapen/ ist dat ghy een achter u oore leght/ als ghy int bedde zyt gelegen. De wortel van Handzagoza heeft een dzooghende ende sachtmakende kracht/ ende doet schepden alle herdigheyt van lever/ milte/ scrofulen ende ander dergelycke gheswillen/ hoe hart die oock moghen wesen.

Gulden-appel.

G Dese plante is lustiger om sien/ dan om riecken of eten/ want de vrucht ghegeten zijnde/ verweckt walginghe ende v'aken.

De maniere om Cruyden, soo wel moes-cruyden, als medicinal ende wel-riekende kruyden te confijten ende te bewaren.

CAP. LIII.

A Landwortel woerdt aldus geconfijt: Als men in October de wortel heeft uytter aerden getrocken/ moet men niet eenen groven lignen doeck/ of stamijne/ de sabel of aerde rontomme af wyden/ daer nae niet een mes dat wel singt/ schoon schrabben/ ende nae dat de wortels dicke zyn/ in twee of dyp stucken/ van eenen vingher lanc/ splyten/ die men sal niet azijn in eenen kopere ketel sieden/ in sulcker voegen/ datse niet aen en vanden: Dyp daghen daer na salmen die in de Sonne dzooghen/ ende in eenen nieuwen pot doen/ die wel beperct is/ boozts daer op ghesoden wijn gieten/ tot datse overdeekt zyn/ ende seer veel Ceule daer bast op douwen/ daer nae stept den pot wel toe/ ende deekt hem met vellen. Oft andersins/ sal men de wortels seer schoon maeken/ ende splyten in twee of dyp stucken/ van eenen vingher lanc/ daer na eenen dagh lanc in water te wepcken stellen op heete affchen/ ende dan sieden/ met twee oft dyp mael soo veel Honichs ofte Supcher.

Men mach oock in deser maniere conserbe van dese wortels maken. Ten eersten salmen die wel schoon maken ende supberen als boozsept is/ daer na in ronde schijfkens snyden/ ende lange in water laten wepcken op heete affchens: Daer na so langhe sieden tot datse wel murwe zyn/ ende stampent booz eenen doeck ofte stamijne. Ten laesten laet die sieden met dyp mael soo veel Honigh of Supcher.

Op de selve maniere suldt ghy moghen confituren ende conserben maken van veel andere wortels/ gelijck van Gent lane/ Doene/ Lisch van ober zee/ Wypont/ Pastinaiken/ Bapen/ Caroten/ Peen/ Radys/ Robeaus/ Carby/ Ciups-distel ende ander dergelijcke/ die veel liefelijcker sullen zyn/ ist dat ghy by bepde confituren een wepnich Caneels doet.

Porzelepne woerdt aldus geconfijt: Pluckt de Porzelepne eer sp zaedt kregghet/ neemt van de malsche steelen die vol bladers zyn/ suijdt de wortel af en waschtse dan schoon/ datter gheen aerde noch zant aen hanghe. Laetse wat dzooghen/ tot dat ghy siet/ datse wat beginnen slap te worden: Daer nae leghtse met laghen in een tonneken of aerden pot/ elcke lage redelijck met zout bestroept. Als nu het tonneken of den pot vol is/ gietet azjns ghenoech op/ of een deel verjups in twee deelen azjns. Dat ghebaen zijnde/ stelt het tonneken op een dzooghe ende gheen bochte plaetse/ op dat de confiture gheen schimmel en kregghet. Maer siet wel toe/ dat de Porzelepne altyts niet den azjn overbercht zj. Als ghy daer af ghebruycken wilt/ wasschet die eerst in laeu water of wijn/ ende maecht daer af Salael met olie van Olyben. Op de selve maniere mogen oock geconfijt worden/ de scheuten van Spargel/ Herts-hozen/ kleyn Vonderbaert/ Bzen-bloemen/ Cappers ende Concommers.

Lattouwe woerdt in deser maniere geconfijt: Men neemt de kroppen ofte steelen van de Lattouwe/ wel schoon ghemaekt/ ende sonder bladers van beneden/ tot daer de bladers malsch zyn. Dese sal men souter in een barcken/ ende eenen ghesheelen dagh ende nachte laten staen/ tot datter pekels komt. Daer nae sal men de pekels af-wasschen/ ende uyt-ghedoutwet zijnde/ op hozen spreyden/ tot datse wel dzooghe zyn. Van moeten daer onder legghen dzooghe Wille/ Venckel/ wat Ruys ende Parepe/ kleyn ghekapt. Ten laesten leght men dese Lattouwen alsoo ghedzoogt in eenen pot/ ende gietet een saute op ghemaekt van twee deelen azjn ende een deel pekels: Daer nae leght men veel dzooghe Venckel daer op plat ghedoutwet/ om dat de sauce daer deur soude passeren ende boven komen. Men moet oock menichmael waer nemen/ dat de confituren niet dzooghe en legghen/ om dan altyds sauce daer op te gieten. Op sodanige maniere mach men oock confiten/ Cicope/ Endwie/ Herts-hozen/ de jonghe scheuten van de Bzamen/ de t'jophans van Thymus/ Ceule/ Orega ende Radysen/ maer sulcke confituren moeten int beginfel van den Somer ghemaeckt worden.

De confituren van de kruyden/ die met zoudt ende azjn ghemaekt zyn/ worden meest ghebruyckt booz Salael: Maer die met supcher of honigh ghemaekt worden/ dienen tot der medecijne/ sodanighe als zyt die hier na volghen.

Seer selden worden confituren ghemaekt/ van de bladers ende bloemen van kruyden: Niet te min de ghene die de selve souden willen confijten/ souden mogen aldus te wercke gaen: Neemt de bladers of bloemen van alsulcke kruyden als ghy begheert/ supbert die seer wel/ ende sonder eentchins te stampen/ leghtse gheseluyt-ghespreyt in een pot of vaetgen/ waer ghy die in wildt bewaren/ stroept dan op sijne supcher/ kleyn ghestooten/ tot datter ghenoech is/ ende stellet vaelken te winnen in de Sonne.

Anderfins laet die met supcher sieden/ op een kleyn vper/ tot dat de supcher de ghedaente heeft van sp-roep/ ende doetse dan in eenen pot. Oft nae dat ghy de bladers ende bloemen seer wel sult ghesupbert hebben/ doet die in een glas of in eenen aerden pot/ gietet dan op ghesoden supcher/ die ghelijck klare spzope is. Van ghelijcken mogen de kroosen/ bladers van Munte/ Steen/ Herts-tonghe/ Woutwen-hap/ Supcher/ Buglosse/ ende ander dergelijcke geconfijt worden: Wel ghelijcken oock de Goudt-bloemen/ Cicope-bloemen/ Violetten/ Bzen-bloemen/ Savie-bloemen

ende ander bergelijcke. Sulcke confitueren zijn oock die sicker dan de conserben / om dat de bladers ende bloemen alsoo beter behouden haer ieder natuerlycke reucken / dan in de conserben midts dat die in de conserben met den Supcker ghestooten zijn / d'welck seer wech neemt ende vermindert den natuerlicken reucke van de bladers ende bloemen.

Om om conserben te maken van de bladers of bloemen van de krupden / moet men aldus doen: Neemt de malsche deelen van de bloemen of bladers / de hardste wech wozpende / de welke zijn het wit van de Hoosen / de steelkens van de Munte / Steen / Hertse-tonge / Drouwen-hayz ende ander bergelijcke: Maectise wel schoone / sroofse dan in eenen steenen moztier / met eenen seer harden stamper / tot dat se gelijck een deegh zijn: Doeter dan by twee of dyp mael soo veel Supckers of Honich. Maer indien ghebeurt dat de boozsepe bladers alsoo ghestooten / wat te vocht zijn van selfs / ghelijck als zijn Violetten / bloemen van Blompen / van Buglosse of Bernage / doeter by te meer gestooten Supckers: Dat ghebaen zijnde / doetse in een glas / ende laetse een maent tyds in de Sonne staen / om dat de oberbloedighe vochtighepd soude moghen verteerd worden / dooz de warmte van de Sonne / ende roertse daghelijcks omme. Of ghy aneucht (wilt ghy) t'glas op heete aschen stellen / om te gheben een klepne decoctie / hoe wel dattet beter ware / dat sp in de Sonne mogin confitien. Op de selve maniere mach men conserbe maecten van Hoosena-repn-bloemen / Goudt-bloemen / Beronie / Bloemen / Mariolepne / Confille de grepne / Scabieuse / Wlier-bloemen / van Munte / Gyscom / Claer-ooge / Cico-repe / Perse-bloemen / van Sabie / Bzem / Orenge-bloemen / van Maluwe / witte Maluwe / ende andere bergelijcke.

De verstoppens van den Thymus / Dypsope en Alfsem / van de welke wy bozen ghesepd hebben / dat de conserbe upt der natueren goet is den watersuchtighen / ghelijck oock is die van de Bersebloemen / ende oock die van de Bzem teghen de verstoppel der Nieren ende Milte. Maer om dat de conserben van Hoosen ende Violetten vele ghebruyckat worden / soo sullen wy van dien elck besonder schryuen.

Om conserbe van Hoosen te maken / soo sal men de bladers nemen van witte of roode Hoosen / die niet open en zijn / ende die supberen ende stooten / sonber eerst tedzoogen / in eenen steenen Moztier / daer na dyp mael soo veel Supckers daer by doen / ende in een glas / ghebedekt met parckement / den tijdt van dyp maenden / in de Sonne stellen / ende meestendeel alle daghe de conserbe eens om roeren. Wilt ghy conserbe maecten van ghebruyckde Hoosen / laet in een half pondt Hoosen-water sieden / ontrent een pondt sijne Supcker / ende als ghy siet dattet water ver soden is / wozyt een once van de ghestooten ghebruyckde Hoosen in die Supcker / ende laet die t'samen sieden / tot dattet ghenoech is / ende dan met een houte spatel de conserbe met stucken upt nemen. Andersins / maect dyp infusie van Hoosen in Hoose-water / ende laet de derde staen rusten / van de welke ghy het onderste sult laten staen als de aerchtigste partie / en 'topperste nemen / daer in sult ghy u Supcker sieden / en dan daer in doen ontrent een half once poepers van gedzooghde Hoosen / ende daer na doen als boozsept is.

Om conserbe van Violetten te maecten / moet men verffche Violetten nemen / ende de steelkens met de kelckens daer in dat sp hanghen / afsnijden / daer nae wat tijds in de schaduwte der Sonne laten dzooghen / om de oberbloedighe vochtighepd af te nemen. Daer nae soo stamptse in eenen steenen moztier / met twee mael soo veel Supckers / ende doet dat in een glas / het welke de tijdt van dyp maenden in de Sonne sal staen / ende ondertuschen dickwils gheroert wozen / ghelijck wy van de conserbe van de Hoosen ghesepd hebben.

Wilt ghy conserbe maken van ghebruyckde Violetten / maect een infusie of twee van Violetten / sieden daer in sijn Supcker / ende doeter dan by een half once ghepulveriseerde dzooghde Violetten / booz eick pondt Supckers / laet die t'samen sieden / tot dattet genoech is / ende neemt dan de Conserbe met stucken upt / met een houten spatel.

Om Moestaert te maecten / soo moet men het Moestaert-zaet wel supberen ende schoon maken / daer nae siften / ende in kout water wasschen / ende dan een gheheelen nacht in water wepcken laten: Neemt dan wit / ende alst met de hant seer wel is uptgheperst / sult ghy dat in eenen schoonen moztier doen / ende met eenen stamper seer wel wozpen met stercken azijn / ende dan booz eenen doeck doen. Ander maken aldus seer liffelijcken Moestaert: Nemen twee oncen Moestaertsaet / ende een half once Canele / t'samen seer klepne gestooten ende ghewezen / met honich in azijn / waer af sp een deegh maecten / ende vant selve klepne bropkins / die sp in de Sonne oft Oven laten dzooghen. Als sp die willen besighen / soo breecken sp een broepken met azijn / oft verjups of ander nat.

Sommighe om haer de groote scherphheit te beneemen / leggen het Moestaert-zaet / geduer ende den wijn-tijt / in most te wepcken / ende bereyden als boozsept is / daer na doen sp die in tonnekens.

Om Concommer te bewaren / sal men die in witte ten wijn-dzoeffem legghen / die niet en werckt / in eere gepeckt bat / ende dat wel toe stoppen. Of men sal die in pekelllegghen / of in eenen pot hanghen / daer wat a-zijn in is / seer wel toe-ghestopt.

Sommighe leggen die in eenen aerden pot met zout / azijn ende Mariolepne: Andere graben die in sablach-tighe putten / ende decken die met Moestaert-zaet die niet a-zijn gewezen oft gestooten is / ende leggen dan daer op dzoogh hop ende aerde.

Om Carwoerden te bewaren / neemse als die noch malsch zijn / snijse in stucken / gteer dan op seer heet water / ende laetse eenen nacht in de locht fraen koude wozden: Daer na leghtse in stercke pekell / so sullen se langhe goet bliuen. Of dzoochtse in de Sonne / ende hangtse dan ergens in den roock. In Dyanckrijck be-waert men die den gheheelen Winter al geheel aen den solder ghehanghen / of neven een op harders ghelept / maer principallyck de Citrallen.

Om Nijpn te bewaren / sal men die in de Sonne dzoogen / ende dan op een dzooghde ende lochtige plaetse legghen. Andere maken aldus confitueren daer af: Sp dzoogen die ten eersten in de Sonne / ende legghen in den bodem van den pot Thymus ende Ceule / daer na legghen sp den Nijpn daer op / ende gieten een sauce daer over / gemaect van dyp deelen azijn / ende een deel pekell / boozts legghen sp een buffelken Ceule daer op / ons dat den Nijpn in de sauce soude sincken / ende builen den pot met de selve sauce. Eenighe wepcken hem alleen in water / ende bewaren hem dan het gheheele jaer in den azijn.

Kort verhael van de boomen ende boomkens / soo wel wlandtsche als ghemeyne / die in den Kruyt-hoff geplant oft verplant worden / ende eerst van de ghene daer de haeghskens van den Kruyt-hof afghemaeckt zijn insonderheyt.

CAP. LIV.

Den Kruyt-hof / ghelijck bozen is ghesepd / wozyt Dallen ghemaect ende gheschickt tot ghenoechre van den Vader des huyfghesins / welke niet en soude soo deur-groot moghen wesen / met te rierken de wel-riekende bloemen ende krupden / ten ware dat hy oock groote ghenoechte ende begheerte hadde / van te sien de boomen ende boomkens / soo wel Wt-lantsche als Hier-lantsche / die niet alleen en gheben ongelijck beel lieffelijcker reucke / dan de krupden / maer oock de meesten.

meestendeel van dien byengen boozt seer schoone ende wonderlycke vruchten/ gheslyck Oranaet appel-boomen/ Citroenboomen/ Orangebomen/ Limoenboomen/ Poncillen/ Dattelboomen/ Wyge-boomen ende ander der gheslycke: Ende om dat wy niet vergeten en souden in onsen Cruyt-hof / daer de Wader des huyfgesins soude mogen zyn ghenoechte in nemen/ sullen wy niet cozte woorden spreke van de oeffeninge vande boomen ende boomkens die inde Cruyt-hof behooren gheplant te wesen / waer af de somuntighe gheschicht zyn om te maken de haechkens daer den Cruyt-hof zontom niet bejet wort/ gelijc Cypressen/ Genebers/ Sadelboomen/ Ceders/ Rooselaers/ Palmen ende ander boomen. D'ander die woorden gesaeyt/ geplandt ende verplant op bedden/ oft in potten oft kisten gelijc Lauwer-boomen/ Myrte/ Dartei-boomen/ Wijn-boomen/ Citroenboomen/ Orangebomen/ Limoen-boomen/ Wygeboomen/ Olijfboomen ende ander der-gelijcke/ die hier naer sullen verclaert worden.

Vanden Cypres-booni.

De Cypres-boom soo wel manneken als wijfsken/ en can hier te lande niet wel groepen sonder groote neersticheit vanden Hovenaren deucht vander eerden. Hy groeplet van planten ende oock van saedt op drooge lant/ verre vanden wateren/ In vieren/ mataschen/ vochte ende dylckachtighe plaetsen: maer beter int hanghen vande berghen daer de Sonne op schijnt van inde dalen / maer principelyck haet hy ghemiste eerde hoe luttel dattet oock zy/ jae al en legt men maer rontsomme den put daer hy in gheplant is / eentz ruisch/ so stect hy cozts daer nae. Het is hycants een mataschel vande natuere vant saedt van desen boom/ twelck al ist so clepne datment nauwe ghesien en can/ so grooten boom daer upt groepende is die soo hooghe waest. Als ghy t' saepen wilt / soo sult ghy t' saepen in langhe vogen / vanden twintichsten van October tot inde Winter/ ende daer by oock gerste: want tusschen dese twee saden is soo grooten ghemeenschap / datse hycants schijnen teghen malsander om t' seerste te groepen: Waer veur dat ghebuert alst een goet gerste jaer is/ datter oock veel Cypres groeplet. Ist dat ghyt verplant/ doet insghelyck: Maer wacht u wel dat ghyt niet en bespzoeyt/ de tackkens asen bzeekt/ oft de soppen asen scheert/ want ten mach gheen snijden verpazghen hoe luttel dattet oock is. Het manneken groeplet hoogher dan het wijfsken / ende heeft die tackken meer ghesooten / het dyaecht oock noockens/ dattet wijfsken niet en doet.

Cypres dyaecht ende is in sapsone bymael t'jaers te wesen in Louwaent/ Mepe ende September/ daer om salmen in dese byt tijden de noockkens plucken die men sal inde Sonne dzoogen/ om datse souden goet om craken wesen / ende t'jaer upnemen dat oock inde Sonne moet ghebzoecht zyn. Maer als men dat wil saepen (waer af den rechten tijdt is in seer heete landen in April/ ende in ghetemperde in de Mey/ maer in dese landen vanden twintichsten October tot inde Winter) salmen nemen eenen schoonen dzoogen dach dattet niet en waeyt/ en alst gesaeyt is/ salmen t' met een cleyn gegaet sifte seer effen daer op siften een paer dinghers of meer dicke. Maer van dat ghesaeyt is tot dattet Cypres uptgheromen is/ moet men de Wieren seer wel van daen houden/ ende alle byt dagen niet water bespzoepen vooz den opganck vande Sonne oft (d'welck beter is) naer der Sonnen onderganck. Als nuuyt is gecomen/ beshoebet seer seldom bespzoeyt ze zyn / want het dickwils nat maken doet dat sterben: maer moet in stede van dien neerstich ghewiet ende gesupbert zyn sonder aende woxtel te comen oft daer op te treden/ want van het verctreden soo sterbet. Ende om dat d' eerste ende tweede jaer seer teer is/ soo moet dat tegen die herte vande Sonne ende coude van de nacht dien tijdt ghebuerende ghebedekt worden/ gheslyck vande Adelenen gheseyt is. Men verplant

tet alst byt oft ses jaren out is / ende dat inden Meerte ende April: Maer om dat zyn woxtels bzeedt uptstreckt / ende niet diepe in d' eerde en woxt/ soo salmen den put daer in dat verplant sal woorden / wel bzeedt op boozdeel maken / maer niet seer diepe in vorchteit gront/ ende in dzooghe lant ontrent twee voeten diepe. Den Hovenier sal neersticheit doen om dat vande Wieren te bewaren/ mits dat dese bestkens den Cypres seer begeeren ende dickwils doen sterben.

Cypres hout is boven alle ander seer nut om beelden/ coffers/ cabinetten/ en cleerschappaeyen te maken/ om dat behalven zynen goeden reucke / seer langhe gebuert sonder bederven/ ende en woxt niet ghewoynstreckt / jae het wederstaet soo seer alle oncruyt ende gewozmte / dat de noockkens ende bladers onder de cleederen ghelept/ die boozde motten bezynen. De bladers ende tsaet zyn uptter maen goet om de woxtmen vande jonghe kinders te doen sterben. De noockkens in azyn ghesoden / verdzynen den tantsweere. als men dickwils daer mede den mont spoelt. T' selve doet oock de decoctie vande bladers. Asschen vande Cypres-noockkens ende vande Nagel vanden Myrt t' samen met olie van Myrtus ghemengt/ beleetet up ballen vanden happe. De Cypres noockkens narsch ghepluct in ouden wijn ghesoden/ ende alle baghe dyponten daer af ghesdoncken/ is uptter maen goet den ghenen die gheschuerd zyn/ maer daer en tusschen sal men de cullekens niet ghesooten bladers van Cypres stricken oft wyjven/ ende is een remedie oock langent tijdt seker ende goet ghebonden. De selve cracht hebben de jonghe scheuten vanden Cypres geknout ende t' sap ingheswojghen.

Roosboom.

Rooselaer boecht hem nae alle locht / t' zy warm of kout / maer in heete landen die eenichstus bocht zyn groeplet de Roose overbloedigher/ schoonder ende veel langher tijdt vanden jaer. Rooselaer begheert eenen betten gront ende matelick bocht/ want de sabelachtighe oft soutachtighe eerde is den Rooselaer ghesheek hinderlick. In heete ende dzooghe landen moet hy in October/ November ende December geplandt zyn: maer in coude vochte/ in Syriackel/ jae in Meerte: ende die inde nae sapsone gheplant is / sal dat selve jaer noch Roosen gheben / het welcke niet en sullen doen die vroech gheplant zyn. Ist dat de eerde goet ghenoech is / soo en sal de Rooselaer ghen mest vant doen hebben / oock sal de Roose volcomen der reucke hebben: Maer ist datse niet seer goet en is / soo sal die moeten met mest ghesolpen zyn.

De Roosen zyn veelderhande/ te weten/ wilde/ die men Eglienter noemt/ ende oock roode die inde hagen wassen. Woxts zyn der Provensche/ Muscus Roosen/ ghemepe ende die maer byt bladers hebben. Rooselaer groeplet van plante ende saedt. Hy woxt gheplant van scheuten oft roepkens ghesueden in storkkens van vier dinghers lauck/ gelept eenen boec diepe in wel ghemeste eerde. Hy dient seer wel verplant/ jae alle jaer/ want hy woxt te schoonder / oft een minsten als hy byt jaren out is (want dan begint hy out te woorden) salmen hem snijden ende zyn overbloedighe tackken afnemen / want dat vernieuw zyn jonckheyt. Ist dat ghy hem verplant/ verplant hem by planten vier voeten van malsander/ in gheenen betten/ noch clepachtighen/ noch vorchten gront/ maer in dzooghe ende steenachtighe eerde. De ghesaepde Rooselaer groeplet traghelick: Niettemin ist dat ghy dien saepet / soo saepet hem vier voeten diepe inder eerden: Maer en bedyeghet u selven niet in het saedt/ want dat clepne ghele saepken dat midden inde Roose is/ en ist saet niet / maer t'ghene dat ghesooten ende gheboecht is inde selve dzycht die de Roose naer den dypstijt woxts bynght / de welcke rijpe ist als die sachte ende swert woxt.

Om te winnen Muscus Roosen / sal men den Rooselaer

Kooselaer op hem selven griffien/ oft oock op Eglen-
tier. Maer eertmen die griffiet/ moetmen inde splete
een greyn Muscus doen/ oft een dzooch blad of twee
van welcieckende Koosen. Sulcke Kooser zyn seer
lustich om sien/ om dat sy klepne zyn/ ende de Kooselaer
vol bladers is/ de Koose oock seer excellent van
seucke/ ende die alsyds comt in haer sapoen/ behal-
ven datmen de sacken ober een puelleken mach lep-
den. Sulcke Koosen en dienen niet om te maecken
Suprker van Koosen/ oft om water te distilleren/
noch tot eenighen mederjine/ maer mogghen dienen ge-
dzoocht om onder lynwaet ende cleederen te legghen/
mits den soeten ende lieflicken seucke. Niettemin men
seft datse camerganck maken.

Om te hebben seer welcieckende Koose/ men moet
den Kooselaer planten oft saepen op een dzooge plaets/
oft rontomme met Looc beplanten. Ghy sult dzoech
Koosen hebben/ ist dat ghy een puctek van twee pal-
men byet maect rontomme den Kooseboom/ ende sa-
vonts ende smoggens warm water daer in giet/ noch-
tans niet eer booz dat hy knopkens begint te crpgen.
Tselve sal oock zyn ist dat ghy den Kooselaer in man-
den ofe eerde potten plant/ ende met sulcker maniere
ende neersticheit oeffent als men de dzooge Catwoyden
ende Contommers doet/ so vozen geleert is.

Ghy sult de Koosen versch in haer cracht houden/
ist dat ghy die leggh in dzoessem van Olie/ soo dat sy
daer mede bedect zyn. Ander nemen het groen vanden
gerste met de wortel/ waer in dat sy de Koose knop-
pen legghen in eenen onderlooten esden pot. Ghy
sult groen Koosen crpgen ist dat ghy den Kooselaer
op eenen ouden Coolstock griffet/ oft op den strupck
van een Eycke/ maer de Koosen en sullen gheen
reucke hebben. Ghy sult de lijfverwighe Koose wit
maecken/ ist dat ghy die met solfer verroocht als sy be-
gint open te gaen.

Ghy sult geele Koosen hebben/ ist dat ghy den Koos-
elaer met zyn natuerlicke eerde by den Bzem plant/
ende den strupck vanden Bzem met een booz deur booz
hebben/ ende int selve gat veel wortels oft gheschabbe
scheutkens van Kooselaers planten/ en die rontomme
beset ende bereenicht met de plante vanden Bzem met
leem: Maer soo haest als ghy sult sien dat de guesure
ghestooten is/ soo sult ghy den strupck vanden Bzem
boven t'gat affnyden/ ende laten de scheuten vanden
Kooselaer groepen/ ende bloemen boozts byngen/ soo
sult ghy hebben geele Koosen.

De crachten van de Koosen zyn eenen pegelijck be-
kent. Vande witte ende Bybensche Koosen woort
water gedistilleert: Maer ist dat ghy wilt dattet wa-
ter niet alleen de cracht ende qualitept vande roose en
hout/ maer oock den reucke ende smake van dien ghy
sult die in glasen ende niet in loote clocken distilleren/
ghelijck men ghemejnelyck doet: Men maect infusie
oft spzop van roode Koosen/ de welke de cracht hebbē
van Camerganck te maken/ ende die woepachtighe en
colerijcke humeuren te purgeren/ die ooc seer goet sijn
teghen de berde koxse/ geelsucht/ hertclopinghe/ ende
om te openen de verstopthept vande leber: De geele
saepkens die misden inde Koosen groepen/ stoppen den
witten bloet van de brouwen. De witte epnden vande
bladers zyn seer nut in decoctie om te stoppen alder-
hande loop. T'bolleken onder de bladers heeft de selve
crachten. T'saedt ende haprichept inden knop vande
Koose be looten sae de gheheele knop gedzoocht ende
ghespulveriseert/ zyn een sonderlinghe remedie tegen
den witten bloet vande brouwen/ ooc om te stoppen de
maeristonden/ oft teghen de dyppelepisse ende affgaen
van het mannelic saet een biereendeel loots met rooden
wijn ingenomen.

Palmboom.

Palmte woort geplant van scheuten ende sacckens
naer den twaelfsten dach van November. By groepet
gheerne op de bergghen/ ende oock seer wel op koude

dozre plaetsen die wel te wint staen. Hy en mach niet
geplant zyn ontrent de plaetsen daer de Dpen sijn/ want
sy sterben terstont vande bloeme. Men seft ooc dat hy
deur zynen vuplen reucke de lucht bederft. Daerom
sal hy so luttel als moghelijck is/ inden Crupt- Hof ge-
plant woerden.

Palm hout is bequamer om beelden/ tarmen ende
ander instrumenten te maken die ghebuereclich zyn/
dan tot ghebzupck vande Mederjine. Nochtans seg-
ghen de Mederjins dattet saghemel oft de schave-
linghen van Palmhout/ ende de bladers in looge ghe-
soden/ t'hapz geluwe maecken. Sommighe meynen
ooc dat het de kracht heeft dien van den Hoc-hout ge-
lijck/ om dzauck teghen de pocken daer af te maecken/
niet te min ick gedjaechs my meer toe de daet dan toe
de wooyden.

Bzem.

Bzem soo wel groot als klepne/ woort van scheuten
ende sacken geplant int bycken van de Mane/ ontrent
t'beginsel van Weerte: Het mach oock ghesaep zyn/
ende begeert eenen dzoogen ende sabelachtigen grondt.

De bloemen ende oock het saet doen water maken/
ende bycken den steen soo wel vande Nieren als vande
Blase. De Bloemen met dzauck inghenomen/ doen
byaucken. De bladers ende t'lopkens in wijn oft water
gesoden zyn den waterfuchtighen seer goet/ ende oock
om te openen de verstopthept vande Leber/ Niers
ende Nieren. Sommighe gebzupcken de wiffen vanden
Bzem om den wnggaert te binden/ ja om roozden aem
sacken te maken/ in voegghen dat sy die in water te
weycke leggen gelijckmen doet den kemp.

Spaenschen Bzem groepet oock op dozre plaetsen.
Hy moet int jaer verplant zyn dat hy gesaep is. Hy
woort in Sporkelle gesaep/ ende moet in Weerte een
jaer daer in verplant zyn. De bloemen in decoctie ge-
bzupck/ doen overgheben/ ghelijck het wit Aescrupē
doet: Maer t'saet alleens maect camerganck/ ende
jaecht af veel waters.

Steerckende Bzem groepet op ongheloubwede ende
sabelachtighe plaetsen. De bladers in water oft wijn
gesoden/ stoppen alderhande bloet oft loop.

Cederboom.

Cederboom is luttel in dese landen ghebonden.
Daerom ist dat ghy hem in uwen Hof wilt hebben/
gheeft hem wel geoeffende eerde die wel ter Sonne
staet/ hoewel dat hy meest groepet op coude ende boch-
te bergghen die vol sneeuw legghen. Om wel te doen/
ghy sult die saepen in eerde potten oft kisten/ van zyn
zaet dat uptter maten cleyn is.

Traen van Cederboomen in Holle tanden gebaen/
berdzyft den tant sweere/ maer daer mede gestreken/
doet de woymē sterben/ en bewaert lichaem booz ver-
rotten. Sijn hout is seer aerbich om sien/ ende lieflick
van seucke/ waer mede datmen ooc persunnen maect.

Sabelboom.

Sabelboom woort ghelijck de Palmboom geplant/
maer groepet veel beter als hy met wijn dzoessem be-
spzoep oft met poeper van Wirs best ropet woort.

Geneberboom.

Wengaende de Geneber/ begheert te groepen boven
op de bergghen ende steenachtighen gront/ ende hoe hy
meer vanden windt gheschut woort ende koude ver-
dzaecht/ hoe hy schoonder wasset. De Geneberbesien
zijn goet booz de maghe/ booz oberarbepe ende ghe-
bozsten persoenen/ ende teghen alderhande fenijn/ t'z
inghenomen/ oft booz den roock ontfangen/ ende oock
teghen de quabe locht.

Wier.

Wier is veel bequamer om de sagen vande/ Hoben/
dan om puelleken oft waegghen te maecken inde Crupt-
Hoben

Hoben / nochtans soude men by ghebrake van ander boomkens hem moghen met Wier behelpen. Wier wil inde Maent van November gheplant zijn van tackerens ende jonghe scheuten / op een vorchte, doncker plaetse / ontrent eenighe beke. Om t' selve wel te doen groepen / moet men dese neersticheyt daer toe doen: Men sal de eerde metter spade ommegegraven en voozkens maken van een voet diepe / ende meer dan eenen halven voet wigt / daer nae sult ghy terstont nae S. Martens dach Wier planten / waer af t' groffste epinde dat ghy in deerde steekt / sal noesche af ghesneden zijn / welc in dese ommegegraven eerde eenen voet oft negen duymen diepe sal gesteken zijn / ende boven der aerden ten minsten ander halven voet / oft twee voeten hooge wptstrecken / in voeghen dat u planten twee voeten en een half / of dyp voeten moeten lanck zijn. Ter ghy't in d'eerde steekt / maect mer eenen houten pzem oft scherpen stock een gat in d'eerde / om dat van u plantzoen de schoffe niet ghequert en worde met in d'eerde te steken: Ist dat ghy die mer voozkens plant / so moet ten minsten tusschen de voozkens dyp voeten spate wesen / ende sult het Wier eenen voet van maecander planten. Want als die also geplant zijn / so en behoeft ghy niet meer daer aen te wercken / oft ghy en wilt / dan inde twee oft dyp eerste jaren de selve af te snijden / latende ten minsten twee knopen daer aen / om dat hy onder dicke soude worden. Waer als de twee oft dyp eerste jaren ghepassert zijn / so sult ghy die mogen alle twee jaren afsnijden om staken oft roepen te maken / maer sonderlinghe moet hy alle jaer ghesupbert zijn / van de quaetste ende grootste scheuten.

Men distilleert water van de Wierbloemen / t' welc seer goet is om te stillen de pijn van den hoofde / die upt hitte komt / als men daer mede het voozhoofde ende het achterste van den hoofde wazgt. Met de bloemen wordet oock seer goeden Azijn ghemaect / ende oock met het zap van de bespen. Het zap upt de schoffe van de wortel geparst / doet braken / ende jaecht af den watersuchtigen het water. T' zap upt de bladers geparst / met eenige pottagie ingemen maect kamerganck. T' zaet ghezoocht ee vieren deel loots met witten wijn in genomen / is seer goet den watersuchtigen oft vette leden om mager te worden / als men dat eentigen rijt onder hout / ende wat Caneel daer by doet / mit s dattet haest doet over geben / ende de Maghe beroert.

Rosmarijn ende Selsemin.

Rosmarijn ende Selsemin / zijn oock seer bequaem om haechkens in den Cruyt-hof te maecten / maer bande oeffeninge van dien / en sullen wy hier niet hermanen / om dat wy hier bozen breet gheuech daer af ghesproken hebben.

Depl.

Depl / soo wei groot als kleyn / wil op vorchte ende waer rachtige plaetsen gheplant zijn / van November tot Maerte / maer en bloeyet niet vooz in den Herbst / noch zijn bespen en worden niet rijp vooz den winter. Ten groeplet oock niet hooge / ten sp dattet ontrent een voeghen Boom staet / oft aen een ouden Alup / den welcken dat ten laetsten bederft. Depl sal schoone bespen dragen / ist dat ghy poeyer van Alup / oft asche van gebande Dester schelpen daer op stropt / de werte Depl sal wit worden / ist dat ghy acht daghen lanck de wortel nat maect met witte eerde in water gebroken.

Ist dat men dyp bespen van Depl in een schoon spnen doercken / met een vzaet vast gemaect / den Wilt / suchtighen aen den hals hanget / ende dyp daghen laet draghen / hy sal ghesenen zijn van zijn stecke. De bladers van Depl ghesenen de verbrandheyt ende ver-schoutheyt van het water / als die ghestooten daer op gelept worden: De selve in Azijn gesoden / ende daer op ghelept / ghereest de hardicheyt van de Wilt. Gomme van Depl / doodet de lupsen ende neten / ende maect de plaetse kael daer sp op ghestrecken woedt.

De kroesen van het hout ghemaect / zijn seer nut om te weten / of den Wijn ghewater is / want het water sal in den kroes blijven / ende den Wijn sal upt loopen. Seven bespen van Depl / ende so veel gepelde keernen van Perse-stenen / in olie ghesoden / ende dan uit sacht van ten hoofde / ende opt voozhoofde gelept / ghesenen de pijn van den hoofde / die wt de herffenen komen. T' zap van de bladers met rooden wijn ghebroncken / ghereest de geswollen Wilt. Een mutt / ghelijck een stalen hupbe gemaect / van Depl-bladers t' zamen gemaect / ende op t' hooft gebonden van de jonge kinderen die een schurft hooft hebben / sullen ghesenen uorden. T' water dat wt de af ghehouwen tack van de Depl dumpt / doodet de lupsen ende neten.

Rijnwilghe.

Rijnwilghe groept meer in de Bzamen ende Hagen / dan men wel begeert / van waer dat hy sal moghen in den Cruyt-hof verplant worden aen de Prieelen.

Men mach van de bloemen een water distilleren / dat uptter maten goet is om te stoppen alle buchloop / bloet van de voutwen bloet-sponwen / loopingen van ooghen / ende teghen alderhande Cancker / ende vooz / etende Sweeren. De selve krachten hebet zap / dat wt de bladers gebuckt wort / sonderlinge tegen de Cancker in den mont. Van de bloemen in olie gedaen / ende in de Sonne ghestelt / wort een olie gemaect / die seer sonderlinge is tegh de pijn van het hooft / die wt hitte spuyt / ende oock tegen ontstekinge van de wonden.

Van de Kruiden om Prieelen te overdecken.

CAP. LV.

Bypont.

Bypont ghebrake van de voozgede boomkens / sal men hem mogen behelpen / om over de prieelen te laten loopen / met sommighe krupen dit buchsame tacken hebben / ende die met hun bladers die mogen bedecken. Soanighe zijn Bypont / Hoppe / Cauwoorden ende Concommers / Erweten van wonder / Criecken van over zee / Walzem oppel / en ander der gelijcke planten.

Ende aengaende de Bypont / die groept meer dan men wel begeert / onder de Bzamen ende Hagen / waeromme dat men die sal moghen van daer nemen / ende in de Hoben aen de Prieelen planten.

De wortel / sonderlinghe haer zap / maect stercken kamerganck / sp doet waeter maecten / sp upbert de herffenen / ende opent de verstopthet van de Wilt. De wortel met Dypghen ghestooten / ende op de Wilt gelept / verduyft de hardicheyt. De selve gelijck eenen pessus gebuyck / verweert de maent-flonden van de voutwen / ende jaecht af de doode vucht / ende setondine. Met zout gestooten / ende daer op gelept / geneest sp de quade sweeringhen. De selve supbert de huyt / ende verduyft de roothet van het aengesicht / waer toe seer wel dient het waeter dat in den Mey mach vergaert worden / in eenen put die int hooft van de selve wortel gemaect wort sonder upt te graben gelijc bozen verhaelt is. De selve hy sojnte van een plaester gebuyck / is seer goet teghen de Sciatita / ende om het hapy ergens te doen upt vallen. Dese wortel gestooten / ende ghemenght met Ossen-galle / heeft een wonderlijcke kracht teghen de Cancker ende Scirrhien.

Concommers ende Cauwoorden.

Widts dat wy bozen bande Concommers ende Cauwoorden ghescheyden hebben / soo en sullen wy hier gheen herman meer daer af maken.

Hoppe.

De oeffeninghe bande Hoppe is die bande Bypont gelijc / want sp begeert de selve gront ende sochtbuldicheyt. De bloemen / t' sofkens / ende het upt geparst sap / openen de verstoptheden van de Leber ende Wilt.

De ghebyrck van dien is seer goet den watersuchtigen/ ende men byzouwet oock hier daer mede/ ghelijck hier na noch sal verclaert worden.

Walfem appel.

Walfem-appel dient seer wel om een pizeelen te planten/ ende haechstiens te maken/ so wel om dat die schoone zyn/ als oock om dat de tackens buyglaem zyn/ ende lichtelijc langs de staken vanden pizeele opstrimmen. Dese plante wil inde Lente ghesaep zyn/ in vette ende wel gesubberde eerde/ sp en mach gheen roude verdragen: oock soo haest als de vrucht rype is/ het welke inden Herfst is/ verdracht te terfont. Daerom moet die op een plaetse ghesaep zyn daer de Sonne groote cracht heeft/ ende moet alst seer heet weder is/ dickwils besproept zyn. De vrucht woxt in September gheplucht.

Dese appels zyn ghelijck kleyn Limoenen/ aen heet epnde scharp/ inde middel buykachtich/ ende rouw gelijck de Esel-concommes, int eerste groen/ ende daer na rootachtich.

Sp worden Walfem-appels ghenomt/ om dat sp de cracht vanden Walfem hebben/ e. de oock appels van Wonder/ om de wonderbaerliche cracht die sp hebben vande wonden te ghenesen. De bladers van dese plante ghebyrcht ende ghepulverseert/ soo vele als eenen lepel vol/ met decoctie van Weghebeze ghebronden/ genesen de crimpinge des buyck/ de colicke/ ende quetsuren van darmen. D'olie daer in die vrucht heeft gewepet/ geneest de gescheurtheit vande jonge kinders/ als men dickwils daer mede strijct. Sp maect ooc onvruchtbaer byzouwen vruchtbaer. Ist dat sp daer mede de byzouwelicheit stricken/ naer dat sp in een hat daer toe dienende gebadet/ ende poeper van de bladers van dit kruyt gebonden hebben/ ende dan met hun mans te doen hebben.

Erwteten van wonder.

Dese plante die eenichsins die vande Criecken van Ober Zee ghelijck is/ woxt luttel in dese landen ghevonden/ ende heeft daer saedt in blaefkens besloten/ den Ciceren van fatoen ghelijck/ hebbende inde midden de figure van een herte. Dese plante begeert seer vette vruchte aerde/ die wel ter Sonnen staet/ want sp en mach geensins de coude verdragen.

Criecken van ober Zee.

Criecken van ober zee/ andersins Alkekengi ghenomt/ groepen geerne inde wijngaerden. Daerom de ghene die de selve in zynen hof wil planten/ sal hun eenen gront soecken dien van den wijngaert gelijck.

De klepne Criecke die inde blaefkens ghesloten is/ dient seer wel om water te doen maken den genen die niet pissen en kunnen/ ende oock om te beneemen de scherpicheit ende hitte van dien/ want hun sap ghemenght metten melck van wit Heulsaet/ oft decoctie van Meloen oft Calwoerde saet/ oft van saet van Maluwe/ oft Ditsane van Herste/ ende gebonden/ stillet wonderlijck de snijdinghe vande pisse. De wortel van dien by de Aspies ende Ketiffen gelept/ oft daer mede gheraecht/ maect se slapende ende doet die sterben. De ghebyrck vande Criecke is seer goet tegen de graevele ende steen.

Van de boomen ende boomkens, soo wel uytlantische als hierlandtische, die op bedden oft in porten in den Cruydhof geplamt oft gelaeft zyn,

CAP. LVI.

Van den Lauwer-boom.

De Lauwer-boom groepet op alle plaetsen/ maer en woxt niet in alle landen lichtelijc ende sonder moepte groepende gehouden/ want hy groepet geerne uptter natueren in warme oft getemperde landen/ maer in coude landen niet van dene bedwanck.

Niet temin wilt ghy hem in dese coude landen opbergen/ soo moet hy seer veel Sonne hebben/ ghelijck hy in de heete landen luttel Sonne begeert/ eer dat hy de boet in de lomber heeft. Nochtans groepet hy geerne ontrent de zee- cant/ in mager ende lichte aerde/ onder een warme ghetemperde locht van zynen aert. Hy moet in den Herfst ende Lente geplamt zyn van wortel oft tackens/ de welke in Iderte wel uytspuyt/ alst sap in de schoffe comt. Hy mach ooc na den beerthiensten Iderte gesaep woeden in wel gemeste eerde. met vier bakelaers/ tamen eenen boet diep onder d'eerde gelept/ ende ten epnde van den jare elders verplant woeden. De Lauwerboom heeft seer de coude ende vozt/ daerom moet hy geplamt oft gesaep woeden hier te lande in een vaste aerde/ om dat de wortel geduerende den vozt/ sneeuw/ ende ander couden/ soude daer vozen bevyt zyn/ de welke niet tegen staende dat de tacken deur de coude vande Winter ghestorven zyn/ nochtans niet en laten nieuwe scheuten in de Lente vozt te byngghen. Want de vasticheit van d'eerde sal belet hebben/ dat de locht de wortel niet en heeft geraecht. Maer ist dat de grond daer ghy den Lauwerboom plant/ fabelachtich drooge en licht is/ soo sult ghy op de wortel van den Lauwer-boom stroepen/ ende alle de Winter laten liggen/ aftsien ende caf/ om de warmte vander eerden te houden/ ende te beletten dat de coude niet en come tot aende wortel. Maer om den Lauwerboom seer schoone te hebben/ soo zijt twee saecken van noode/ te weten de warme locht ende vasticheit vander eerde: want ist dat hem een van beiden gebreecht/ hy en sal niet wel connen groepen/ ende sal seer clepne ende ongeballich byzben/ ghelijck wy in dese lande genoech beunden. De Lauwerboom mach op hem selven gegriffet zyn/ oock op Sopenboom/ op Esche/ ende op Crieckelaer/ gelyc wy sulden byzber verclaeren int derde boeck.

Myrtus.

Myrtus is tweederhande/ d'eene doncker groen ende d'ander bleec groen. D'eene draecht gele/ en vander witte bloemen/ vande welke de laeste de beste is: Niettemin alle Myrtus begeert warme locht/ lichte/ fabelachtighe/ byzeliclike ende magher eerde. Nochtans groepet hy seer schoone/ aende canten vande zee/ staende wateren/ byzbers ende marasschen. Myrtus woxt gheplamt oft van jonghe scheuten die vander top vanden boom ghenomen zyn/ als hy hier oft vijf jaren out is/ oft van scheuten die onder wt de wortel ghegroept zyn/ de selve schepdende vande pyntpale wortel/ soo haest als die wtgecomen zyn/ diemen eens jaer daer nae sal wederomme verplanten. Myrtus woxt oock van saedt ghewonnen/ d'welck tusschen de handen moet ghetwezen zyn/ ende aen een oude cooze vast ghemaeckt/ zijnde salmen de selve soo lancck als sp is/ in een boorken legghen van eenen boet oft daer ontrent diepe/ dat rookende is van wel gheroe mest/ ende dan de plaetse besproepen. Myrtus moet geplamt zyn op de hoogste plaetse vanden hof/ want sp maect de plaetse deur haeren reucke seer lustich. Hy mach oock ghelijck de Lauwerboom ghesaepd woeden/ maer hy comt traech vozt. Myrtus sal seer schoon ende hooge groepen/ ist dat hy dickwils rontomme ghesubbert ende schoon gemaect woxt/ ende sal groote ende goede vruchten doortbyngghen ist dat ghy Hoofelaers oft oock Olijfboomen/ daer ontrent plant: Want de Myrtus ende den Olijfboom zijt malsander seer behulphich: ende begheert besproept te zyn met menschen pisse/ maer sonderlinghe met schaeps pisse/ oft by ghebrecke van dien/ mer warm water/ dat haer seer aenghenam is. De Myrtus besien in een onbepeckt dat ghedaen/ ende wel vast toe gestopt/ blijven langhe haer groenicheit behoude. Sommighe segghen dat beter is datmen die met de kleyn tackens wech legghen. Myrtus heeft seer de coude/ ende groepet geerne by staende wateren/ belet/ ende

ende ontrent de Zee. Ist dat ghy hem dickwils met lauwwater bespooept / hy sal vzychten sonder steenkens booztzyngen / welke met schoon drooch weder / lange na dat den dauw gevallen is / ghepluckt moeten zyn. Myrtus mach gegriffet wordē op een ander van zyn specie / te wetē / de witte op de swarte / en de swarte op den Appelboom / Myrtelboom / of Granaetboom.

De bladers / bespen / ende zaet van Myrtus / stoppen dooz haert samen-treckende kracht alle buyck-loop / sonderlinge den rooden ende witten bloet van de vrouwen. Myrtus-zaet mach in stede van Peper gebuyct wordē. Men maect ooc zauce af die seer goet is om de flauwe mage te versterckē. Myrtusbespē gegeten / verstercken het herte / ende genesen de hert-cloppinge.

Stekende Palme.

Stekende Palme is een specie van wilde Myrtus / die ghemeynelich in de bosschen groept / de welke sal beter in de Hoben verplant worden / dan dat men de moepte sal doen van zaepen of te planten.

Tamariscus.

Die Tamariscus in zyn hof wil hebben / moet die planten in de naeste en vochte plaerse van zynen hof / of hy ghebrecke van dien / dickwils begieten ende nat maecten. Men siet oock dat de Tamariscus hooghe ende schoone wort / hy de staende wateren / moasschen en poelen. Hy wort geplant van wortel of van scheuten of botten van Watnisse tot Kermissie / jae tot in Spockelle / maer van wortel groeplet hy best / selden sterft hy dooz koude / principalick de wortel als die in den was is / ende schiet algt van onder weder wt.

Het hout van den Tamariscus / is in desen seer te wyssen / dat verlicht en de milte minder van de ghenen die de selve te seer vol hebben van melancolische humoren / waerom dat oock veel menschen die van sulcken ghebreck ghequelt zyn / eten ende vzychen wt schotels ende kroefen / die van Tamariscus hout gemaect zyn. Sonninghe raden oock dat men om te verlichten de verckens die met de volhepde van de milte ghequelt zyn / in hun backe soude water gieten ende te vzychen gheben / daer gloepende kolen van Tamariscus houdt inghedruft zyn. Decotie van de wortel van Tamariscus met lauck hofyn ghesoden / is sonderlinge goet vooz de melaetsche / ende andere die de milte ghequelt hebben / jae oock teghen de porken.

Lombaertische Linsen.

Lombaertische Linse begheert een vette ende wel gebeterde aerde met schapen-mest maer sy en groeplet niet dan van zaet en niet gheplant / maer het zaet moet eerst langē tyt in water gewepet hebben / tot dat het begint te schieten. Den tyt van zaepen is ontrent den begruvel van Weemaent. Men machse niet sneepen of suppen / noc daer aen komen / booz mit vierde jaer. De vzych is seer goet om de Schapen vet te maken / ende veel melcks te doen hebben. Ende is oock goet vooz de Hoenderen / Vpen / Gepten ende Kroepen. Sommighe meynen dat het Senebladars zyn / maer sy worden bezoghen.

Capperboom.

Capperboom groept op veel plaetsen sonder eenige offeninge op zaelandt / maer op plaetsen daer gheen en zyn / sal men die zaepen / op eenen drooghen steenachtighen ende sabelachtighen gront / in heete landen / de welke van te vozen sal moeten om-graven zyn / met een klepne gracht / die men met kalck ende steen sal vullen / of te oock met vette aerde / de welke sal zyn ghelijck een sterckte ende bewaringe / om dat de wortels ende scheuten van de Capper boomen / desen vicht niet en souden deur vzychen / ende voozt loopen. Want indien dat sy sulcken wederstand niet en hadden / sy souden haest den geheelen hof in nemen / ende ober al overbloedigh groepen. Nochtans en is desen Cap-

perboom daer in niet soo seer schadelick / want men mach hem wt trecken : maer wel dat hy dooz eenich fernich sap dat hy heeft / den geheelen gront besnet / bederft ende onvzychbaer maect. Hy behoeft seer luttel geoeffent en geegent te wesen / want hy groept genoegh van selfs in de belden ende wildernissen. Men mach hem zaepen in de Lente ende in den Herffst.

De Cappers soo wel groote als klepne / zyn goede dooz Salact ghegeten / om appetijt te maken / de vochtighe mage suppen / ende te openen de verstoptheit der lever / maer sonderlinge van de milte. De schotse van de wortels ende bladers hebben de selve kracht / maer stercker. De groene Cappers so wel de groote als klepne / eer sy gefouten zyn / geben meerder voetsel. Sy zyn beyde seer begheert / niet soo seer om de vzych / als om hun confiture / die met azyn en pekēl ghemaect wort. Want de Cappers die noch niet en zyn geconfijt / tzy groene of rijpe / hebben eenen quaden ende onlickycken smaecte / maer den azyn daer it dat sy geconfijt zyn / maect se lieffelyck ende smaetlyck. De groote / mits dat sy meer saps ende vleesch hebben / zyn onghelyck beter dan de klepne / hoe wel dat de klepne meer appetijts geven / en liefflicher zyn / om dat sy holder zyn van azyn dan de groote.

Agnus Castus.

Om dat Agnus Castus seer na komt de nature van de Wilge / in de verwe van bladers / maer niet in reucke / soo begheert hy oock in waterachtighe ende seer doncker plaetsen gheplant te zyn / of ten minsten dickwils bespooept te wesen.

De bladers / zaedt ende bloemen zyn sonderlinge goet / den ghenen die in repnichheit willen leven / tzy ingenomen of van buyten op gelept. Want men seet dat de bladers / het zaet of te bloemen / in klepne sackens ghenaept / ende onder de lendenen int bedde ghelept / helpen de repnichheit bewaren / waerom dat men die in veel landen / bycrans in alle Kloosters van Nonicken ende Nonnen geplant siet. Decotie gemaect van de bladeren / is seer goet teghen de druppel-pisse / soo wel inghenomen / als daer inre ghestoof / ende oock teghen de verstoptheit van de lever / milte ende moeder. Ist dat ghy een tacken Agnus Castus ober u draegt / ghy en sult van veel greens niet moede worden. Den roock van zaet in de vrouwenlijckheit onfanghen / bluscht de onbersadelycke begeerte ende die richteit van vylapen.

Carobe ofte S. Jans Broodt.

De boom Carobe ghenoemt / die een langhe / platte ende bzeede vzych / draeght / die van der Cassie ghelyck / begheert van jonghe scheuten ende in Spockelle ende November geplant te zyn / in eenen drooghen gront / die wel ter Sonnen staet / in seer diepe putten. Men mach die oock griffen op eenen Myrtel of Amandelboom / maer hy en wil gheen saps ghesaept zyn / want hy en soude gheen vzychten draeghen / ende oock haest sterben. Hy moet dickwils begoten zyn.

De vzychten zyn bequamer om de kinders of verckens vet te maken / dan om de mans te boeden. Wel is waer / dat sy soeten kamer-gauck maken / bycrans ghelyck de Cassie.

Dadelboom.

Dadelboom is van d'berfche soorten / eenige draegt vzychten / andere niet. Van de ghene die de vzychten draeghen / eenighe hebben rofachtige vzychten / andere witte / ende sommighe graenwe. Voorts so is de een manneken / het ander wijfaen. De een groept hooge op / d'ander nederwaerts hangende / die men Palmite heet / ende d'ander tusschen beyden middelmatig : daer tzy dattet wil / alle Dadelboomen soeken een seer warme ende meer dan ghetemperde lucht. Wans in seer heete landen draeght hy seer schoone ende seer rijpe Daepen / en hout hem wel genoegh sonder ander

oeffeninghe/ dan van te begieten/ daer hy in ghetem-
pelt landt geen rype Daepen en krijgt/ of oock gheen
en heeft. Hy begeert eenen sabelachtigen/ zouten ende
sajpeterachtigen gront / soo verre als die vocht is.
Maerom dat hy seer wel groept aen de zee-kant. En
ist dat de aerde met hyr gheplant woort / sulcx niet en
is / sal men die met zoet water of pekcl nat maecten.
Hy woort van klepne planten met de wortel gheplant/
in den April en May/maer wel beset met vette aerde.
Den plant oock de versche Dadel-stenen / daer de
Dadelboom af groepet/ in October / wel hyr voeten
diep in de aerde / die niet affchen is ghemenght / ende
met Septen meest wel ghebetert / met het sekerp epn-
de opwaerts / ende wil oock alle daghen begoten zyn/
ende alle jaer rontomme hem zout ghestroep hebben/
of dat heter is / dickwils nat gemaectt zyn / met wa-
ter dat zoutachtigh is. Zae om dat hy te hooger ende
schoonder soude woorden / soo heeft hy gheerne dat zyn
wortels nat gemaectt worden met dootsem van oude
wijn / die dooz-glydaen is.

Da dien oock / dat van eenen steen alleen / qualijck een
Dadelboom mach groepen / die eenen strupck soude
sterck gheuoerch hebben om den boom te dzaghen : soo
sal goet zyn / dat men twee of dzy steenen by een boege/
ende t' samen in lijnwaet naepe / in boegen dat de scher-
pe epnden by malekander komen / ende alsoo gheplant
woorden : Want zynde dooz sulcken middel de kracht
van twee of dzyt' samen geboegt / so mach den strupck
van den boom volcomender ende stercker groepen.
Oock staet te noteren / inden ghy begheert dat het
wijfsken veel vruchttrudzaegt / dat men het manneken
van den Dadelboom daer by sal planten / ende niet al-
leene een / maer vele / ist moghelijck / om dat de naer
gheleghentheit van den manneken maectt / dat zyn
kracht doot de wint tot het wijfsken ghezagen woort:
waer dooz dat de overbloedighede van de vruchtren
komt. Maer ist dat ghy de middel niet en hebt veel
Dadelboomen mannekens by het wijfsken te planten/
soo sal ghenoech zyn / dat ghy dickwils met den han-
den aen het manneken strijckt. Of ghy sult bloemen
plucken van het sop van den manneken / of van het
mosel van t' manneken nemen / ende dat op het wijf-
ken sypden.

Eat soo wepnich Daepen als ghy meecht / want sy
verstoppen de lever ende milte / ende zyn swaer om te
vertieren / ende maken pijn in't hooft.

Van den Dijn-appel-boom.

Den Dijn-appel-boom groepet principelijck van de
kerne / die gheplant of gheset moet zyn in warme
landen / in October of November / ende in de koude
landen / in Sprockelle ende Meerte / of met den afval-
len van de Dijn-appel / of hoort daer nae / in wel ghe-
spaepde ende goede aerde. Den sal oock de Dijn-ap-
pel met gheen ghewelt / noch met eenich bzecken / om
de Dijnghels te hebben / maer men sal die dzy daghen
te vooren in water te wepcken legghen / ende als die upt
ghetrocken zyn / seben t' samen planten / ontrent by
vinghers diepe in de aerde. Als die sullen upt gheco-
men zyn / sal men die soo haest niet verplanten / ober-
mits dat sy gheen wortelen krijgghen / dan met lauch-
hept van rjden / ende swaerlijck / so dat sy niet en mo-
gen dan tot hun groot achterdeel verplant zyn. Nocht-
ans als den rjdt van verplanten daer is / soo siet wel
toe / dat ghy de ppincipale ende dickste wortel niet
en quetst.

Den Dijn-appel-boom groepet meestendeel / ende
seer schoon op hooghe bergghen / ende plaetsen die wel
te winde staen / by soo verre als de plaetse waer men
hem begheert te planten / met soodantighen neerstig-
hept woort gheoeffent / als het Terwe-landt. Hy sal
veel langher staen / ist dat hy menich mael van zyn
schoonste berooft woort / obermits dat onder zyn schoof-
se veel klepne wortkens groepen / die het hout kna-
gghen ende bederben.

Dingels zyn een spijse die seer ende schetelijck doet /
daeromme oock den ghenen die seer hoesten ende upt-
teeren / soo verre als die eenighen sij in Roose-water
ghewepckt hebben / om hun scherphede ende oltachtig-
ge substantie te benemen. Wel is waer / datse swaer-
lijc verteert woorden / daer om sal men die niet onnig-
gheben / den ghenen die houdt van natuere zyn / ende
met Supcker / den ghenen die heet zyn / om hun har-
dighept te beteren. Sy zyn oock goet tegen de gicht /
pijne van de senuen ende de rugghe / scherphede van
de pisse / ende knaginge van de mage / met Doozlepne
sajp ghebypckt.

Van den Dyghe-boom

Desen boom begeert een plaetse die wel ter Sonnes
staet / ende eenen steenachtigen / krijtachtigen / ende
sontyts kepastigen gront / by eenige oude mueren /
jae in de ghetieten mueren die half verballen zyn / te
groepen / principelijck die de klepne dygghen dzaeght /
de welke witachtigh ende seer soete zyn / ghehlyck als
zyn die van Marsilien. Want sulcken Dyghe-boom
groepet gerne in dzooghen ende steenachtigen gront /
ghehlyck ter cont rarien / die groote Dygghen dzaeght /
welcke min soete ende roschachtigh zyn / eenen beters
ende wel ghemesten gront soeckt. De Dyghe-boom
groepet seer wel in een warme ghetemperde locht / soo
verre als de gront eenichs vocht is / want het is ee-
nen seer teeren boom / die dooz de wint haest beschad-
ghet woort / dooz de wint zyn takken verliest / ende dooz
de dzooghte wt ghemerghelt woort / waer deur dat de
Dygen / eer af vallen dan rype woorden / die oock lich-
telijck van den sneeuw / nebel / mist ende groote koud-
schade lydet / daeromme moet hy in de Lente / als de
woort ober is gheplant worden teghen het Sypden of
Posten / in groote / diepe ende wel ghegraven putten /
van scheuten ende schoone takken / die twee jaren oude
zyn / ront ende volknoppen / want die zyn de vrucht-
baerste. Maer om datse te beter wortel souden schie-
ten so sult ghy onder ontrent een halven voet verre / de
schoofse af doen / nochtans oock van de schoofse daer
aen latende / om datse in de wortel soude verkeeren.

Maer oock ghesaep woorden van ghewepckte Dy-
gghen / die met klepne knoopedkens rontomme ghebon-
den zyn / daer nae gheplant / ende dan neerlijck bego-
ten. Maer sy mach veel bequaemer op een Dypmen-
boom ofte Amandelen-boom ghegriffiet worden /
want hy duert te langher : Maer het zy dat hy ghe-
plant of gegriffiet is / soo behoort hy wepnich begie-
rens / mits dat te veel waters bederfe de natuerlijck
schoonheyt van den Dygheboom / ende haest doot ver-
rotten. Veel beter waert om schoon ende vruchtbaer-
te hebben / dat men de plante stercks in een Zee-apuyt
of in pekcl te wepcken leyde / of rontomme met Ofsen
meest en ongebluste kalk beleyde. Maer om te bezopen
voort de wint / sal men die van S. Martens dagh seer
wel met stroo becken / ofte met den overbliffelen van
Wlas / de selve dingen rontomme den strupe ende tak-
ken soo wel bindende / dat men van den boom niet er-
stet. Ist dat ghy wilt dat de Dyghe-boom spaede
vruchten dzaeght / twelck is teghen zyn natuere / soo
sult ghy af-plucken d' eerste jonge Dygghen / die begin-
nen groot te woorden / soo sal uwen Dygheboom andere
Dyghen voort bzenghen / die tot de winter sullen mo-
gghen goet blijen.

Hy sal oock vruchtbaer zyn / ende volcomen Dyghen
die seer goet van smake zyn / voorts bzenghen / ist dat
men van dat hy begint bladers te rrygen / roode aerde /
die gestooten ende ghewepckt is / in de buijchept van
de olie van Olijben en menschen dreck / aen de wortels
leghe / of oock als hy begint bladers te krijgghen / dat
men de tlophens van de bladers / ende de epnden van
de takken afsnijdet.

De Dyghen sullen vroegh rijp woorden / ist dat men
Dypmen-meest en Deyer / onder een gemengt ende ge-
woezen / met olte van Olijben / legt op de wortel van de
Dyghe-

Wijgheboomen: of oock ist dat ghy onrype Wijggen als sp begynnen root te worden / smeert met sap van eenen grooten ajupn/ ghemengt met peper ende olie. Of dat ghy de vrucht als hy tamelijck groot is/ met een naelde deur- fteekt/ daer nae met olie stryckt ende met Olijf bladers dect/ van sal de warinte/ geen letsel hebbende van de oberbloedighe bochtigheyt van de Wijghe/ de vrucht haest rijpe maken.

Ghy sult oock Wijggen van tweederhande kertwe hebben/ te weten/ op de eene zyde wit / ende d'ander root/ ist dat ghy t'samen in een doercken bindt t'zaede van tweederhande Wijgheboomen/ ende also plantet/ ende daer na verplantet.

Ghy sult eenen wouden Wijgheboom tam maken/ ist dat ghy zyn wortel nat maect met wyn ende olie/ t'samen ghemengt.

De Wijggen en sullen van den boom niet vallen/ ist dat ghy den stryck rontom ontgraeft en nat maect/ met water ende pekcl/ van elckx eben vele t'samen gemengt/ of dat men by den Wijghe boom eenige hoorren van Kammen of Hamels graeft.

Ghy sult de dzooghe Wijggen sonder bederden houden/ ist dat ghyse sprept op een hoze in den oven/ nae datter broot wt is/ ende daer na in eenen nieuwen aerd den pot leght/ die niet ghepeckt of verloot is.

De Wijggen met Wpope ghesoden/ genesen den verouderden hoest/ ende beteren de ghebezen der longe. De Wijghe maect kamerganck ende voet wel/ sp doet sweeten/ maer dzooghe zijnde/ ende niet meel van Lijnfaet ende Fenogriek genuyngt/ doerse de apostumatiën ende herde gheswillen/ ryp worden ende uyt beken. Wijggen in deroctie/ zyn goet teghen den hoest ende de ghene die met pine den aessen op- halen.

De Conuict Werhydates/ maecte een pfeferbarst teghen allerhande fengn ende perijckel van peste/ van Wijggen/ Noten ende Ruyte/ als int capittel van de Ruyte bozen verclaert is.

Wigen hart gebaden ende gepulverseert/ met een weynich was gemengt/ maken een sonderlinge zalve tegen de kack- hielen. Het sap van de Wijggen gheneest rupdigheyt/ rappigheyt/ klepne porckens/ root jonc/ sporen/ wit seer int aenghesicht/ ende andere blecken des lichaems ende aensichts/ alst met meel van gerooftse Gerste daer op ghescreken is. Gheneest oock de kant weere/ alst met wat cattoenis op de tant ghedaen wort. Het opent oock de spene.

Van den Olijf-boom.

Desen boom groeyt seer lichtelijck in watme ghelempde landen / maer in landen die kout zyn / niet sonder groote sozghen ende recepte/ mits de koude van de locht. Daerom ist dat ghy in uwen hof eenen Olijfboom wilt planten/ soo kiest een plaetse teghen het Zuyden of Oosten staende/ die hoogh genoegh is verheben/ ende goet van gronde/ onder klepachtigh/ boven met swavel ende krijt ghemengt/ dicke/ bochte/ ende niet mager. Daer sult ghy planten ontrent half Maerte/ niet de spruyten die onder aen de voet groepen/ maer de scheuten ende nieuwe tacken / die schoon en vruchtbaer zyn / getrocken van de tacken van den Olijf-boom/ so dick als een buys/ ende ander halben voet lanc/ die oock wel ront / klaer ende supber van schoyffe zyn/ sonder tac/ oock afgewiben met de nieuwe Mane/ de welke ghy berooben sult van de grobe schoyffe/ ontrent een span verre/ daer latende de gruenen die dunner is/ ende dan inde aerde steken in sulcker hoegen als die op den boom stonden/ d'onderste epnde nederwaerts/ ende t'bovenste opwaerts: want ist dat ghy die verkeert in d'aerde plant/ so sullen sp quajijck wortel krijghen/ of al ist dat sp die krijghen/ alijt onvruchtbaer blyven. Men sal die oock so wel onder als boven bestrijcken / met mest daer affchen onder ghemengt zyn/ ende dan so diep in de aerde planten/ dat daer boven op ligge/ vier vingheren dicke klepne ghebooken aerde. Van sult ghy die rontomme de plante

bast toe treden/ ende ooc d'aerde die men noch daer op sal woopen/ of met een houten stamper bast kloppen. Voort de byf jaren en sult ghyse niet verplanten/ maer daerentusschen sult ghy die alle maenden moeten grabben/ ende alle jaer in den Maert met Weyten mest misten/ ooc met regen-water besproepen/ lieber dan met fonteyn/ put of rivier-water/ somtijts oock supberen van de overtollige tacken/ sonderlinge van doyre ende dzooghe scheuten/ ende onder aen- wassende taryckens/ ten ware dat de plante out/ kranc ende gebroken ware/ ende verneut behoefte te wesen/ want dan soude men een of twee van de schoofte moeten daer aen laten. Oock en sal men die voort acht jaren niet snyden/ ende daer toe met het bzecken van der Mane / alst schoon ende dzoogh weder is / ende daer nae van acht jaren toe acht jaren/ somtijts ooc den voet van de sterck e Olijfboomen/ met dzoeffent van de olie van Olijven begieten/ om te bebypen van de woym/ of ander gebierte en oncrupt/ die desen boom dickwils hinder doen. Men sal die oock bewaren voort het afeten van de Ghepten/ waer dooz dat sp onvruchtbaer worden: ende by den Olijf-boom gheen ander planten / van den Wijgheboom of Wijngaert/ welker ghebuerschap hem verheurt/ maer boven al so hatet hy den Epckenboom/ want indien hy gheplant ware/ daer een Epcke is wt gegraben/ sal terstont sterben. Men mach oock den Olijfboom griffien met t'schildeken van de groffte ende sterckste griffien die men aen den boom mach binden/ gelijc wy hier na sullen verclaren/ maer het ware verlozen moepte van de steenen van Olijven te saepen.

Men seyt (het welke een wonderlijcke sake is) dat den Olijfboom onvruchtbaer wort/ en oberbloediger vrucht booyt byengt/ als hy geplant en geoeffent wort van personen die maeghe zyn/ of die een anders bedde niet en hebben ontfupbert/ jae dat meer is/ in sommige landen worden de Olijf-boomen van de repne kinderen gheplant/ ghehandelt ende geregeert/ waer dooz datse schoon ende vruchtbaer worden.

De Olijven moeten in November ghepluckt zyn/ als sp beginnen van verwe te veranderen en wel swert zyn/ oock moeten die metter handt gepluckt zyn/ sonder eenichsins te tacken te quetsen / want daer beurt wort den Olijfboom onvruchtbaer. Sp moeten oock met schoon/ dzoogh weder ghepluckt zyn / jae ist dat het wat tijts te bozen gheregent heeft/ men sal bebben tot dat alle de bochticheyt ghedzooght is.

De groene Olijven die noch niet ryp en zyn/ gegeten/ verwerken appetije/ en maken een goede maghe/ hoe wel dat sp harde kamerganck maken/ ende hart ontverteeren zyn. De rijpe Olijven doen de maghe omkeeren/ ende maken walginge. Sp maken ooc hoof tweere/ ende hinderen het ghesichte.

Wengaende de krachten van de olie/ die sullen wy op haer behoofliche plaetse stellen / maer van de Olijfboom sult ghy vzeeder int derde boeck binden.

Van de Fisticien of Pistacien.

Fisticien willen ontrent den eersten dach van April / soo wel manneken als wijsken van zede geplant zyn/ maer het manneken met den rugge nae het Weste gekeert. Want als die also t'samen gheboecht of by eert gheplant zyn/ soo dzagen sp beter ende oberbloediger vruchten/ sonderlinge als die in seer vette ende luchtighe aerde gheplant zyn.

De vrucht/ als Abicenne seer wel segt/ boedet wel/ ende sterckt de maghe/ waeromme dat hy oock geozdineert wort/ den ghenen die deur de ziekte wt- ghemargelt zyn/ ende lustigh begeren te wesen in vrouwen-spel.

Citroen-bloemen/ Oringhen/ Limoenen/ Poncyren ende Limen.

Citroen-bloemen/ Oringen/ Limoenen en Poncyren/ eyschen eenderhande oeffeninghe/ om de ghelijcke nature diese onderlinge hebben/ maer moeten om hun teersigheyt

teerichheid seer nauwe bewaert ende gae gheslaghen woorden / of andersins en behoeft men noch genoechte noch profijt daer af te verwachten. Maer om datse van elcers alre grootachtich ghebocht woorden / om de groote moeyten die men heeft om in dese landen te doen volwassien / (soo sal ick een hoer verhael maechen / van alle t'ghene dat men moet onderhouden om die wil te bewaren / planten / verplanten / ende in onsen landen te regereen.

De maniere van te booren van d'een plaetse oft d'ander / is dat men de wortels soo met doerken op stroo ende aerde daer sp ghestaen hebben verhalet / datse gheensins vande windt oft van der Sonnen hinder en kriegghen / daer dat soo effen in touwen oft wasse kleders vorghen / om te beeypen booz alle quaet weder / datse niet beschadicht en woorden in t'overboeren t'sp op peerden / karren / oft waghens : Soo haest als sp over sullen ghebocht zijn / sal men den selven about wel beiten oft die niet verandert en zijn / d'welck de veranderinge van de bladers ende schoyffe te kennen sullen gheben / op dat men terstont daer in boozsten mach. Want in desen ghevalle sal men moeten d'aerde roeren ende sachte maechen / besproepen / ende afsnijden / ende wech doen t'ghene dat bedorven is / tot dat de putten daer ghy die planten wilt / in der manieren als hier nae volcht bereyt zijn.

D'aerde daer sp sullen verplant woorden / sal men op den selven dach nemen substantius / swart / kleyn / ende malsch / sachte / licht / seer vet ende supber / sonder eenighs steenen / ende indien mogelijk is / ontrent de Zee-rant / ende daer wel vrochticheit is / dat sp oock inbozgende sp / om dat sp d'water wel soude moghen intrecken / want soo dese boomen dickwils willen begoten zijn waert dattet water boven bleve liggende / ende aen de wortel niet en trocken / sp souden treuren de woerden / ende allenghens hun groenicheydt verliezen. Maer ist dat d'aerde niet intreckende en is / men sal die daken niet wel verrot mest van peerden / koepen of schapen / want booz sulcken middel sal sp inbozgende woerden. De plaetse daer sp in den hof sullen gheplant woorden / moet seer wel ter Sonne staen / ende verheben zijn / bezyt van alle winden die bozst in t'land bzinghen / maer sonderlinge van den Boozden windt / die dese planten altjits groot byant is : jae dat meer is / sp sullen teghen t'Supde staen / een wep nich nae Westen / soo dat sp meughen van achter ende van ter zyden bewaert zijn / principalijck de Citroen-boom / die de malste ende teerste is van allen. Daerom sal goet zijn dat men die ontrent eenen tamelijcken hooghden muer plant / om dat sp een bozst weeringhe souden hebben teghen den Boozden windt / oft booz het seerkerste / dat men achter een ter zyden scheutels maecte van Lauwerboomen / waer deur de schoonheyt ende profijt seer vermeerderen soude / want men gheloofte dattet gheselschap van den Lauwerboom den Ozingheboom booz de bozst bewaert. Dese Lauwerboomen sullen met twee rijpen gheplant woerden / waer af het volle van d'eene / sal teghen het pdel van d'onderstaen. Maer by ghebrecke van Lauwerboomen / men sal t' selve moghen doen met Cypresboomen. Want ghy moet verstaen / dat Ozingheboomen gheen ander gheselschap van boomen en begheeren / dan dese boozsepde / ende den Myrtusboom. Maer de beste ende versekerste maniere van allen ware / dat men de selve Ozingheboomen / Citroenboomen / ende ander dieghelucke plante in halbe rannen die ghespleten zijn / oft aerde potten / oft kisten die onder byedt ende boven wat enghe zijn / ghemaect van ghespleten berders seer wel t'famen gheboecht / soo datter niet untballen noch affincken mach : want deur het dickwils begieten / wort die aerde hooger dan t'houde / in wat manieren datter sp / midts dat het nat maechen den boom doet groepen / maer onder moeten gaten ghemaect zijn daer ons best dunckt / om het over collich water af te loopen /

ghelijck in de looghe knuppen / ende sulcke oft berghe-lycke vaten sal men moghen verdragen oft versteppen daer men wil : d'welck wel te passe sal komen / om teghen den Winter in gewelcke helderhens te boeren / naer dat sp rondomme seer wel met stroo / oft krupde van Lauwerden sullen belect met zijn / ende inde Somers weder upt te bzingen / ende inde Sonne te stellen / om van de hitte gheboet ende gherecreert te zijn. Als nu alsulcken plaetse als boozsepde is in den hof gheboonden is / men sal de putten graben met spacten van eert staende. Ende om dat die Ozingheboom diepe wortelt / soo sal men dese putten een elle oft twee diepe graben / ende anderhalf elle oft meer wijt / welcke aerde wel gheroert ende gebroken moet zijn / om dat de wortel ghemackelijck daer in mach strecken / welcke putten opwaerts comende / allenshens engher sullen woerden / t'et dat sp aen den boom sluyten. Om wel te doen / soo behoorden dese putten / indient moghelijck ware / een Jaer ofs daer ontrent open te legghen / om dat sp deur veel Sonne schijnen ende veel regens eenen goeden aert souden kriegghen / maer tselve mach gheholpen woerden metten bodem van de selve putten te drecken met wel verrot mest ende nieuw affschens / die nopt nat geweest hebben / ende met een wep nich water nat maeckende / indien dattet gheen regenachtich weder en is. Oft met de selve putten hooge op te vullen met stroo ende klepne rijkens / ende dan het byer daer inne te steekery / latende tselve al t'famen verbranden / ende de affschens / indien dattet niet regent / besproepens want acht oft thien dagen daer nae sullen de selve putten wel bereydt ende ghestelt zijn. Van sal men wederom de grondt ende zyden van de selve putten wel boeren ende d'aerde beken / ende daer op legghen een effen laghe van mest eenen vinger dicke / ende daer op een laghe van seer goede aerde. Daer nae den boom daer op stellen met sulcke zyde ter Sonnenwaert / soo verre alst mogelijck is / als by eerst gestaen heeft / te weten dat die zyden die teghen het Supde stonden / weder teghen het Supde moghen staen / want andersins souden sp ghenoech te tijden hebben / indien die spde die teghen het Boozde heeft ghestaen / teghen het Goeste oft Weste stonde. Ende hier aen is veel gheleghen / ghemerck dat de ghene die daer in raffen dickwils hun boomen doot vinden / oft ten minsten dat sp langhe zijn eer sp bzinghen bzinghen / oft luyflich staen en groepen / d'welcke sp souden gedaen hebben / waer dat sp also geplant hadden geweest / so haest als sp hure eerste scheute boven der erden gaven. Ende dese schade ghebuert meestendeel de ghene die de boomen seer groot laten woerden in kisten oft erde potten : want midts dat sp die alle jare upt ende in bzinghen / soo en nemen sp geen acht om die te stellen gelijck sp int boozgaende jaer stonden.

Als nu den Boom op d'eerde ghesteldt is / ghelijck by eerst heeft ghestaen ter Sonnen waerts / soo moet men ghelijckelijck d'eerste daer in woopen eenen halben voet hooghe / ende die wel vast treden / daer nae op dese eerde een laghe vande selfde hooghde woopen van goede eerde met goet mest ghemenght / ende oock seer wel treden / tselve by ghebeurte doenbe tot dat de pug hooghde niet een hovelken op ghebult is / ende dan begieten. Alle dese dinghen sal men doen booz de volle Maene / ende int wassen banden dage / dat is ten negers oft thien uren booz noene. Want men mernt datter woopen ende mueren souden groepen / tuschen der strupck ende schoyffe vanden Ozingheboom / waer datse met de volle Maene ghebaen werden. Als sp albus verplant zijn / ghy sult die oeffenen ende regereen soo wel in den Somers als in de Winter / ghelijck hier na volght : In de Somers suldt ghy die van dyp tot dyp daghen des abouts ende mozhens / of oock dickwils wilder begieten / na dat de hitte sal groot zijn. Want die Ozingheboom begeert boven al water / ende behoeft booz elcken boom ten minsten twee epminer waters. Daerom zijn de Hobenters gheluckich / die waters ghenoegh

genoech in henliedet hoven / oft niet verre van daer en hebben om dat sy daer deur gemeynlick meer ende schoonder vruchten hebben van goeder aert. Int be- gieten moet men toefien dattet water niet en come onder aenden strupck vanden boom / ende dat een wepnich verre van daer ghegoten zpint ronde / om dat ghelijckelick op de wortel soude sincken / tot dien epnde salmen een doozken rontomme maecten byp dingers diepe/ende daer in het water gieten/d'welcke men weder decken sal alst water inghesoncken is. Ende Winter valt de sozge meerder / om datse niet en souden vande doozt gheraecht worden: Daerom soo haest alst begint te vriesen oft cout te worden / soo sult ghy die in t'gts decken/ gelyck ontrent Wamisse/ met een dicke loobe van bladers ghemaeckt / die op staken rust / oft elcken boom een logie maecten van maerten die den inganck heeft tegen het Supde. Som- mighe deckense met cozck/d'welck een goet deffel is. Ander / als vooren is gheseyt / salmen die voeren in ghewelfde kelderkens / soo die in kisten staen/ oft ton- nen gheplant zijn. Maer welke maniere van dese hier dat zp / ghy moet maecten dat zp de tacken byp hebben in hun deffel/d'welck hen niet en sal afghe- nomé worden dooz dat de Winter gepasseert is. Niet- temin ghy moet toefien eer ghy die deckt / dat sy gheenstins nat en zijn / want indien de coude hun nat ober vilt/de boom ende vrucht souden lichtelick vande doozt bedorven worden: Wehalven noch dat dese nat- ticheyt de bloemen ende vruchten soude doen rotten ende bedorven als sy gedeckt zijn. Maer de geschick- ste Hoveniers plucken af alle de bloemen / botten en tackens vanden Citroen boom/ (die de teerste is van allen) eer sy de vruchten decken. Men moet oock toe- sien dat in hun logie niet en reghent / p'ncipalijck te wijle dat de sneeuw dopet/mits dattet sneeuw-water meer dan eenich ander hun schadelick is: oock dat de clepne flegghen niet en bybe deur hun deffels/oft met eenighe windt op hen niet en worde ghedreben/ want in sulcken ghevalle moctmen den sneeu terstont afschudden/ende vanden strupck weeren/want sy ver- bzant die. Daerom ten epnde men sulcken schade soude moghen ontgaen / salmen de spleten ende gaten soo verre alst daer eenighe zijn inden logien / seer wel stoppen met mest oft werck/diemen sal mogen open doen alst schoon / soet ende claer weder is / ende dat de Sonne sch ont/ om dat zijn stralen souden moghen op de boomen comen / ende alle quade lucht verby- ven / doozgherde alsof de rottende bochticheyt die vande donckerheyt gheoorzaecht is. Maer als de Sonne verrecht / salmen die weder stoppen / op dat de coude dese boomen niet en grype. Ten ware oock niet quae datmen ghebuerende dese stercken doozt ende coude een bier van doozch hout / oft van koolen daer maecte/om dat de warmte oft hitte groot ghe- noech is ende ghenoech duert sonder de planten niet de blannite ende roock te beschadighen. Maer dat behoort p'ncipalijck den Citroenboomen te gheschie- den / die meest van allen den doozt onderwoypen zijn jae soo veel meer den ghenen die meer saps ende sub- stantie hebben/ghelijck die min saps hebben/ min be- hoeven. Men moet hem oock niet verhaesten om die te ontdekken/ al ist dat den tijdt eenighe warmte ende schoon weder schijnen te gheloben/midts dat de cou- de die wech schijnt te gaen / met stercker coude dick- wils weder comt van zp eerst was / ende de doot van dese boomen met haer bynght. T'beste is datmen eenighe barders of vensters van dese logie open doet/ om dat de boomen eenighe upren de warmte vander Sonne soude moghen ghenieten. Te wijle dat dese versck gheplante boomen sullen ghebedekt zijn / men moet niet vergheten den voet vanden boom eenen cu- bitus hooghe te besetten met goede eerde/die niet wel verrot mest beleet is / ende een elle verre rontomme den voet vanden boom ligt. D'welcke dient om dat de voet in een seer stercken doozt niet en soude verbye-

sen. Nochtans om dooz soo onghewoonliche koude bezyt te zijn / meucht ghy dooz sepe verleenen met ander wel verrot mest besetten / soo sult ghy de selve Ozengeboomen oberhouden. De ghegriffide daer hier na sal af ghesproken zijn/zijn veel eerder ende eer van de koude ende doozt beschadich/daerom moet me die besetten / beleenen / ende weder besetten als dooz sepe is: maer hoogher om dat de griffide gheen hinder en krijghe/maer is die soo hooge gegruet / dat selve besetfel niet wel daer en mach gheaken/ men sal het slupten ende vereenighen vande griffide met grof ende dick lacken om winden ende vilt / ende eenen reep van een matre daer ober winden / ende indien noot is / met eenen stake onder setten. Men hout in seer heete lan- den / ghelijck in Spaengien ende Portugal dooz seer- ker / hoe men de Ozengeboomen in de Winter meer begiet / hoe sy min verbyesen / soo verre alst met put- water/oft fonteyn-waer dat eerst gheput is / oft met water dat in de Sonne oft van den byre leeuw ghe- maect is / ghedaen wordt / ende dat in d'aerde mach byngghen. Maer ick twyfele dat sulck in dese landen niet en mach ghedaen zijn / want het ware te vriesen / dat sy souden verbyesen. Men moet van maende te maende / soo verre alst den tijdt gheboest / aen den voet van den boom d'aerde roeren ende byrecken/oock mest daer onder mengghen ende begieten / als doozen gheseyt is. Maer om de tacken van dese plante te bewaren ende jeuchdich te houden / men moet die also fare meer oft min laten sijden / nae dat een ghe- schiet Hovenier sal duncken van noode te wesen / want dese teere ende costelijcke boomen moeten in dit affnij- den nauwe gae gheslagghen worden. Men moet oock niet vergheten te weeren alle vuplicheyt / overtollig- heyt / ende krupden die aen den voet ende rontomme groepen / oock dooznen ende byamen metter handt oft met een wel sijgende mes wech nemen / ende ist dat- ter eenighen tack dooz doozt oft andersins verdoocht / bleekt oft swert wordt / men sal't verstoppen ontrent de Lente in't byrecken van der Mane met een schoon weer af-snijden met een hof-saghe / oft seer scherp mes / ende de snede wel decken / om dat den tack sou- de moghen wederomme tot hem selven komen : jae dat meer is / haer tackkens byngghen derwaerts dat van noode is / ende hooghen oft leeghen na epich van der sake. Men sal oock de scopen ende scheuten af-snijden die int opperste van den boom komen / p'ncipalijck de ghene die te hooghe loopen / op dat sy sou- den moghen met tamelijcke mate gelijck staen. Want dese boomen / sonderlinge de Citroen-boomen / te hoo- ge op groepende ende te veel tacken hebbende/en by- ngghen soo veel noch soo goede vruchten niet / als sy doen van hun overtollighe scheuten verlost zijnde: Dooz sal men indien noot is / een deel dunne staken stellen om de tacken te ondersetten ende d'aghen. Maer ist dat sy niet teghenstaende alle de neerlicheyt ende soz- ghe voozsepeyt/somtjts korten te treuten/soo salmen aen den voet van dien Daniel-hozen graben / want men sepe dat sy daer mede weder betommen ende jeuch- dich worden.

Hier hebt ghy die oeffeninghe van dese boomen / die ons van ander plaetsen obergheboocht zijn: Maer aengaende de gene die wy in dese landen doen groepen ende doozt komen / men sal verstaen dat sy worden gewonnen / oft van scheuten / tackkens ende griffiden / oft van saet / oft deur dat sy gheintet zijn. Om nu daer af insonderheyt te spreken / soo groeplet de Ozen- gheboom met groote swaricheyt van scheuten oft griffiden / want deur dat sy seer hart is van houte / soo ist dat sy seer qualick kan wortel krijgen. Nochtans wordt sy van sommighe alsoo ghewonnen. Sy ne- men een tackken vanden Ozengeboom ende supberent van zijn scherpe puten / daer nae planten zijt met de punt nederwaerts in een doercken ghewonden in versck calfs mest. Van sulcke planten komen de Ozengeboomen diemen Baenkens heet / met groote hoofden

hoofden. Daerom ist beter dat men die zaepdt in seer goode aerde/ om des wille/ dat men/ niet regenstaende/ dat het noch lanck is/ eer de vruchten dzaghen/ de selve mach voerden om vruchten te dzaghen / met te griffien. De maniere om alle dese boomen te saepen/ is/ dat men ten eersten de aerde seer wel sal bereyden/ die mesten / met peerden / Vsen ende schapen mest/ ontrent den Mey/ en hout-affchens daer onder menghen/ oft dat noch beter is/ van Concommers/ ende dan in putten van een halben voet wyt/dy/ kiernen by een leggen/ met het scherp eynde opwaerts/ en tander teghen d'aerde. Daer na moet men die dickwils nat maken met laetschtigh water oft scjapen melck/ want sy sullen beter ende eerder upt komen. Maer en vergetet zaet niet te leggen in laewe koepe- melck eer ghy dat saept/ en wilt ghy die soet hebben/ doet Candys supcher in melck/ daer in dat het weycken sal.

Op de selve maniere sult ghy in wel gheboonde ende onghesaepte aerde haer scheuten/ tacken ende griffien planten ontrent half Mepe/ steekende het dickste opwaerts / ende de put met affchens van Concommers vullen. Sy sullen soete appels boozt bzenghen/ ist dat men in Spokelle den strupck boozt met een spickerbooz/ ende een krom gat maect dat niet deur en gaet/ ende daer lanck de bozrichheyt laet upt sincken / tot dat die appels gheseyt worden / maer dan moetet gat met potaerde oft leem gheseyt worden. Ofcint een snede in den dicksten tack van den boom/ ende daer die snede gheheben is / sult ghy een hol maecten van een grooten voet diepe/ d'welck met honich moet ghevult ende met leem gheseyt zyn / teghen den reghen ende hute van der Sonne. Als nu den boom alle het honich heeft ingetrocken/ sult ghy ander daer in doen/ ende de wozel met pisse nat maecten. Ten laetsten sult ghy alle jonghe scheuten die uptten boom sullen spruyten / af-snyden ende wech nemen alle de gene die aen den ghesneden tack sullen groeyen.

Sy moghen oock op den selven tijdt op makander gegriffiet worden/ te weten Dzenghe op den Citroenboom/ oft Citroen op den Dzengheboom/ oft oock op hun selven/ gelijc Citroen op Citroenboom. Sontijts oock op Zanaetboomen/ Peerboomen/ Appelboomen / Doerbeseboomen/ nochtans selden tusschen het hout ende de schoofse / maer wel in den strupck die ontrent de wortel gheoyent is. Om die wel te griffien / sult ghy de beste griffie nemen die ghy vinden meucht/ ghelijc als ghy eenen goeden Citroenboom op eenen beteren wilt griffien. De Limoenboom op een Citroen ghegriffiet / dzacht schoonder vruchten dan de Citroen doet op den Limoenboom ghegriffiet / om dat de Citroen-boom onghelijc meer vruchticheyt boozt boedtsel dan de Limoen-boom doet. De Citroen ende Limoen op den Dzengheboom ghegriffiet / dzaghen meer vruchten dan sy doen op hun natuplijcken strupck / oock en vreesen sy soo seer de coude niet/ om dat sy deelachtich zyn van de eygen scjap van den Dzengheboom/ de welcke een seer hart hout sonder march hebben/ de coude beter wederstaet. De principaelste maniere van die te griffien/ is in de splete / ende dat in April oft Meerte : oft in ruyne/ ende dat in den Mey : oft met een schildcken/ te weten in Hopyaent. Alsinen met schildcken wil inten / dan moet men af-snyden alle dat oberbloedich is in de botten / die niet gheintet en zyn / jae oock alle de scheutkens die metter tijdt daer aen groeyen. Als sy gheintet zyn / ghy en sult gheen kuyden daer ontrent laten groeyen / ten ware de Calwoorde / die sy gheerne ontrent hun hebben / midts datse daer af groote hulpe teghen de koude gheboelen/ jae dat meer is/ d'affchens vande Calwoorde rondomme de wortels vande Citroenboomen gelept / maken die schoonder ende vruchtbaerder. Maer om dat de Citroenboom vruchtbaer is / ende rebelijc swaere vrucht dzacht / men sal soo haest als hy zyn vruchten boozt heeft yebzocht/ een deel van dien afplucken/ ende luttel

daer op laten / want deur sulcken middel sullen de ghene die daer op blijven / schoonder ende beter wozden.

De Dzengheboom en sullé nummermeer verbyzelen noch van de koude windt/ oft bozt sterben/ als hy op den Hulsboom ghegriffiet is / maer de vrucht en sal soo goet van aert niet zyn/ als van den anderen.

D' Dzenghen/ Citroenen/ Limoenen en Poncyzen / die men begeert te bewaren/ sullen t'snachts met hute bladers moeten ghepluckt zyn tusschen d'oude ende nieuwe Mane/ maer niet eer boozt datse rijpe zyn/ en dat d' Dzenge-appels ober al even gheel is. Men sal oock niet toeben van die te plucken tot datse bleecte gheel zyn. Ghy sult die versch ende goedt houden/ ist dat ghy die berecht in hoopen van Berste of Hirs / of dat ghy die met wel ghetempert plaester bestrijct/ oft alleene in potten slyt. Daer ghy en mocht die principelijc de Citroen gheensins by water boozt legghen/ want sy souden daer deur rotten.

Om Dzenge-appels te hebben half Dzenghe ende Citroen / men moet ontrent beginfel van Meerte een jonck roepken of tacken van de Citroenboom snyden/ dat dyp vingers dicke is / ende op bequamen tijds planten/ ende regeren als bozen gheseyt is / ten eynde van de jaeren oft daer ontrent/ alst wel ghewoyent is / sult ghy tusschen Meerte en April/ dat af sagen eenere vinger diepe in d'aerde/ ende de snede wel effen maecten/ die ghy in de splete sult griffien met een versche griffie van den Dzengheboom/ die maer twee jaeren out is/ van dieke arceyberende metten Citroen/ daer na sult ghy de snede ende t'amenboeghinghe van de griffie strycken met de wortels van Aron oft kalfs boer / ende dan rondomme wel bestrijcken/ met leem gelijc men ander griffien doet/ legghende aen de boer van de plante verrot mest/ oft affchens van Calwoorden/ daer na sult ghy die beserten tamelijc hooge met goede aerde / ende ondersetten tot dat dieker en sterck gegroepet is. Maer ghy moet verstaen/ dat dese griffie ghesneden moet zyn van den Dzengheboom op de zijde die tegen het Coste staet/ metten wassen van der Mane ende van den daghe / want t'sal alsoo te beter effectueren.

De Citroen sal root ende soete wesen / ist dat hy op een Doerbeseboom ghegriffiet is / ende sal al sulcken forme ende ghedaente nemen als men wil / ist dat men eer hy holwassen is / daer over treckt een forme die binnen ghesneden is met sulcke figuren als men beghoert / ende boozt daer in zijnen vollen was neemt. Sy gelijcke middel/ ist dat hy gedaen wozt/ eer hy volcomelijc heeft zyn fatsoen in een aerden oft glafen wat / want hy sal int groeyen t'fatsoen vanden vate nemen/ ende soo groot alst bat worden/ maer daer en tusschen sal men eenighe klepne gaten int bat moeten maecten/ om hem loeyt te geben.

Dese vruchten van dese boomen zyn van malcander verschillen/ soo wel in verwe / ghedaente ende smake/ als int ghebruyck. Want d' Dzenghe-appels hebben de schelle geeler oft goudtgeel / de smake suer oft soete / oft tusschen beyden t'fatsoen cont gelijc eenen appel / ende bequamer boozt de kebel en dan tot de medicijne. De Limoen heeft een langher fatsoen/ de schelle blecker/ ende sueren smake/ wel dienende inde keucken ende medicijne om te verberffchen/ verdecken ende dooz dymgen. De Citroen is lanck gefatsoent/ ghelijc een ey/dicke van schelle/ van huyten geel/ ende suer van smaecke/ seer bequame boozt de cozdiële medecijnen ende preseruativen. De Poncyzen zyn twee mael soo groot als de Limoenen / de ghedaente hebende van de Concommer/ ende de schelle eenen dupna dicke.

De bladers van de Citroen-boom gheben den kleeders eenen goede reucke / ende bezyense boozt t'ghewozinte ende motten. De schelle/ t'sap ende saedt van den Citroen zyn seer goet teghen allerhande fenijn ende perijckel van de peste : t'selve is oock van den Limoenen

Limoenen. Tot dien eynde machmen eenen Citroen ende Limoen al gheheel/in Hoofswater ende Supcker sieben/ tot dat hy gheheel in sap verteert is / ende dan machmen alle mogghen daer af besighen in tijde van yeste eenen lepel oft twee. De schelle ende t'sap vanden Citroen/ gheven eenen goeden aeffem. De schelle gheconfijt verwarmt de maghe ende helpt die teeren. T'sap dat upt de schelle vande Arange-appelen gheperst woedt/onsteket lichtelijck / ende penetreert in ghelijck deur zyn groote subtylhepdt deur t'glas / tot inden wijn die daer in is. T'sap vanden Limoen verdyft de schofthepdt ende rappichept / ende neemt werch de sproeten / ende oock de plecken van inct die op luywaet zyn. Ist datmen de Limoen teghen het vier leght/het subtyl sap datter sal wt comen/ maket aensicht vande jonghe dochters schoone / ende neemt werch de roode ende ander dergelijcke plecken. T'sap vande Limoenen is van sulcker cracht/dattet twee of bymael gebesiget zijnde / ende datmen gheuele Perlen daer in wasschet / ende daer in laet ligghen / ende daer nae t'ne Sonne leght / z'p sulen binnen vyf oft ses daghen soo sachte als honich worden/ soo dat ghy daer af sult mogghen maecken alsulcken fatsoen als ghy begeert. Woots so ist sap vande Limoen so bytende/ datmen indien ghy een stuck gouts sommighe eeren daer in laet ligghen / t'selbe clepder van ghe-wichte sult vinden. T'selbe sal oock gheschieden ist dat ghy een stuck gouts inde Limoen steket.

Gzanaetboom.

De Gzanaetboomen begheeren een warme oft getemperde locht/ want in coude landen en crigghen- te gheen vruchten / ende hoe wel dat hun vrucht een vande op smaken heeft/ te weten/soet/ suet/oft suet- soet / nochtans begheeren alle Gzanaetboomen een- derhande locht / grout en oeffeninghe. Sp groepen op alderhande gront / t'sp vette/ vaste/ steenachtighe/ clepachtighe oft fabelachtighe / soo verre als t'sant gof ende eenichsins vocht is. Sp en wepgeren oock niet eenighe ghelegghenhepdt van gront / t'z'p berch/ dal of plepne/jae dat meer is/z'p groepen wel op steen- achtighe/ doyre ende rouwe plaetsen/want luttel voet- fels is hun ghenoech / daeromme en behoeven z'p soo curieuselijck niet gheoeffent te zyn als de boozepde vruchten / midts dat z'p oock groepen van scheuten/ ende willen wellijden het graben ende lepen inder eerden / insghelijck oock het geiffen:jae ist dat ghy den arbeit wilt doen als z'p jonck ende joudich zyn/ van supheren / de vrucht sal onghelijck grooter ende beter ghesatouert zyn. Maer z'p moeten tegen het Supde gheplant zyn / ende nemmermeer int Ooste oft int Weste / want dat is dat hun soo wel als den wijngaert aldermeest hindert. Nochtans sult ghy mercken/ dat de tacken die ghy sult in d'eerde leggen/ moeten ghenomen zyn als de moeders ghebot zyn/ ende niet eer / (d'welcke contrarie is den scheuten van alle andere boomen) jae oock dat de scheute z'p metter schofse soo dicht als den hecht van een mes. Maer eer ghy die in deerde leght oft plant / soo moet ghy de twee eynden wel effen snijden ende met verckens miest wijven/d'welc hun beter is dan eenich ander / ende dan d'werfch in d'eerde legghen. Sp begeeren eerde die noch mager/noch vochte is/maer matelijck vet/ ende groepen lichter ende schoonder / ist datmen zee- apijpn daer ontrent plant/ oft emmers eenige Myr- tus. Den tijdt van die te planten is van Decerte tot inden Mey/binnen den selven tijt mogghen die op hun selven gegriffiet zyn maer veel beter op den Myrtus boom / daer hy een sonderlinghe byent'schap mede heeft. De Citroenboom/de Wilghe ende Moerbezie boom en dienen hen soo wel niet/ hoe wel dat z'p som- tijts daer op mogen gegriffet zyn.

De maniere van griffien is / datmen stekende inden struyck vanden boom een griffie die verch vanden Gzanaetboom ghesneden is / ende daer op van stoyte

doeffem van Olle/ boozdts met leent bestrycke/ende niet eerde decke. Mengaende de Griffie die moet van den Gzanaetboom ghesneden zyn / nae dat hy botten heeft/ gelijk wy vande tacken of scheuten gesep hebben: Mengaende boozdts de reste soo begheeren se dick- wils begoten ende nat ghemact te wesen / ter wijle dat de Sonne is in Libia.

De Gzanaetboomen verliefen lichtelick hun bloe- men ende vruchten eer z'p rijpe zyn / deur stercken re- gghen/ te seer grooten dauw/ ende veel nevels oft mist. maer om sulck te beletten / soo moetmen die ontrent eenen muer planten/en de tacken crommen/ om datse soo haest niet en souben de vorchtchept ontfanghen die hun eer contrarie ende quaet is.

Men sal de Gzanaet-appels mogghen langhe goef houden/ist datmen die in schoon heet water steken en- ter stont wttreket/ oft datmen die van malcander ver- schepden in drooch sandt leght / oft in hoopkens van cozen uptter Sonne/tot dat die gerimpelt zyn. Maer t'beste is datmen als de vrucht ripe/ende noch op den boom is/den siele een wepnich wijngt. Oft leght den Gzanaet-appel int crijt met water ghetemperet / ende laet hem dan inde Sonne droogghen. Vork is goet dat men die in schabelingen oft saghe-meel leght van Do- plierhout / Steynpalme/ of Ekenhout/ in eenen nieu- wen aerden pot/ mer lagen/ ende daer nae den pot wel decke ende vast toe stoppe. Maer het principaelste is / dat men den Gzanaetappels diemen wil bewaren/ op een coude ende drooghe plaetse legge / ende dat die niet hun steelkens ghepluckt worden/jae indien mogelijck is / met hun tackkens sonder den boom te beschad- gghen/ want dat is seer goet om die langhe te mogghen houden. Sp moeten ooc metten bzeken van der Ma- ne ghepluckt zyn / middelmatich rijpe ende wel droo- ghe. sonder eenichsins nat te zyn. Daer na eenen dach of twee in de Sonne ghehouden/ met de bloeme neder- waerts/ende ten laetsten in eenen pot slupten wel toe- gestopt/ ende met peck oft was vermaect/ op datter de lucht niet in en come. Sommighe oberdeckense wel dick met potaerde die wel ghetreden is/ ende wel ghe- droocht zijnde/hangghen die op een coele plaetse : maer als z'p die eten willen / soo legghen sp die in water te wprken/ende doen af de potaerde. Ander vinden elck alleene in hop of stroo/ende legghen die in kistkens.

De tackkens van de Gzanaetappels verjagghen de feynhige dieren/waerom dat ooc ons boozbaders on- der ende hoven hun coetsen oft bedden tackkens lep- den van Gzanaetboomen.

Vande Platanus.

Platanus is eenen boom die meer te puzen is omz zyn schoone bladers en loimber van om zyn vruchten. Hy woxt gheplant van scheuten ende tackkens vanden boom getrocken/in seer vochte aerde/ ontrent eenighe beke oft fontepne. Nochtans wil hy dickwils met en- kel wijn besproept zyn/ en somtijts met mans piss/ ten eynde dat hy sonde mogen seer hooge groepen / en zyn tacken seer wijt ende vreedt uptworpen / om een groote schape te maecken/maer in dese landen worden die luttel ghesien.

Men maect schotels van Platanhout/din de crim- pingen in den buyck te stellen daer op gelept zijnde.

Lotus-boom.

De Lotus groepet geerne in vette/welgemeste en gheardepde aerde/die wel ter Sonne staet teghen het Supde oft Ooste. Het hout is seer bequaent om slup- ten te maken / kromhozers en ander musicale instru- menten/ ooc seer nut om hechten van messen/ baggen/ poignaerts ende rapieren te maken. De vrucht woxt vande groote Deeren seer begeert om haer groote soe- tichept/ en seer lieflijcken en lustigen reucke/ die z'p in den mont laet van de ghene die haer eten/ jae dat meer is/ men perst upt dese vrucht gestooten ende gebroekt eenen wijn die seer soete is/ende schijnt most te wesen/ maer hy en blijft maer thien oft twaelf daghen goet.

Wastijckboom.

Wastijckboom begeert hooghe plaessen/ ende woxt geplant na den eersten dagh van Syrokelle: Dyp mael saers djaegt hy bysichten. Vercoctie van de bladers/ schoyffe of hout ghemaecht/ heeft een t' samen trecken- de ende sterckende kracht. Daerom worden daer af Tand-Flokers ghemaecht.

Cermentijn-boom.

Terbinth begeert een leege ende vochte gront noch- taans een warme locht/ ende seer wel ter Sonnen te staen. De bladers schoyffe ende houdt hebben de selve kracht van den Wastijck-boom.

Van twee befondere Hoven, die ghelegen zijn ten eynde van den Warmoes ende Kruyt hof.

CAP. LVII.

Van Aee.

DE Warmoes en Kruyt-hof/ zijnde van de boog- leyde grootte/ mach noch tot hemwaerts hebben twee of dyp gemeten lands/ tot profijt van den Wader des hupgetins of van den laet/gelge om Aee/Wou- de/Wolders Caerden./ Plas ende Kemp te winnen. Noch sullen wy mogen Saffraen daer by voegen. Doe wel dat alle dese dingen/ indien de aerde goet ende na- tuerlyck is/ so wel als ront of plat zaet/ weerdyck zyn een veldt op hem selven te hebben/ ende gheoeffent te wesen/ geelyck graen en ront of plat zaet.

Wy sullen van vooz de tinnige Aee/ die beter be- gheert woxt dan de wilde/ een plaesse op haer sel- ven bewaren/ van ontrent een bunder of meer groot/ niet verre van den water gelegen/ maer int goet lant/ dat niet te swaer noch te licht is/ ende dyp of vier mael met den ploegh is gheacht gewest/ of dat beter is/ dat met de spade wel ghearbejt is/ ende met bedden of moten gesjoneert/ dicht by een staende. De Aeede mach ghesaep ende gheplant worden/ maer ghesaep zijnde/ en gheestemimmer meer veel profjts/ niet te min ist dat ghy die wils saepen/ so gebuyckd vooz elk gemet so veel zaets/ als men kempfaet soude behoe- ven/ ende dat in Aeerde/ op wel-gesuyperde en ghe- mette bedden of moten: Maer alst zaedt in d'aerde is gewoopen/ ende met der egge of griffel wel daer in ge- mengt/ soo en behoest men daer niet toe te doen/ dan 'tquaedt kruydt upt te wien/ totter tydt toe dat men de Aee in September sal upt trecken om t'zaedt te hebben.

De woxtels die ghy sult willen planten en oeffenen/ moeten van de beste wesen die ghy moeght krygghen/ wel hersch/ seer geel/ diech ende sabelachtigh/ trecken- opt' Stowaens/ seer bitter van smake/ ende in de seide (als men die wil proeven) rooder ende sapachtiger/ dat is te seggen/ niet so drooghe ende doze.

Den tydt van die te planten is in Aeerde tot half Mey/ maer en denckt gheen profijt daer af te hebben/ van twee jaer na dat de eerste plantinghe ghedaen is. Maer ghy moet t'bestuyp van Aee seer wel vooz alle beesten bewaren/ want daer en is niet dat haer meer hindert doet. De woxtel van de Aee woxt in Italien niet upt-ghetrocken/ dan vooz thien jaren of daer ont- trent/ na dat die gheplant of gesaep is geweest/ maer sijnden alle jaer de tarckens af om t'zaedt te hebben/ ende becken de woxtel staens voets met aerde/ twee vinghers dicke/ om dat se de voxt niet hinderen soude/ ende dat de woxtels souden dicker worden. Maer int achste of thiende jaer trecken sp de woxtels upt de aer- de/ ende leggen die in de Sonne te droogen/ en als spse willen malen/ laten se die in stoben dzoogen/ die daer toe ghemaecht zyn/ ende doense daer nae malen met den Bos-meulen/ ende dit is de beste Aee: Want sp heb- ben by experientie behonden/ hoe sp de Aee langher laten in de aerde/ hoe sp jaerlycks meer ende beter Aee hebben.

Ghy moogt die so wel saepen als planten op de sel- ve plaesse daer de Aee upt getrocken is: Of saept daer twee of dyp jaer verbolghens goede Tarwe/ want sp sal daer seer schoon ende overbloedigh groepen/ doog dattet laudt daer de Aee heeft gesaep geweest/ better ende beter is ghe worden. Want men mach segghen dattet byake licht/ terwylten dat de woxtel anders niet dan kruyt ende zaet vooz brenge: ende dat de afballen- de bladers het landt mesten.

Als nu den Aeffst gecomen is/ ende dat men siet dat de bladers beginnen geel te worden en hun natuerlyck verwe verliesen/ so sult ghy de Aee upt graben/ ende de woxtels of trecken/ die ghy sult op u verheven bed- den woopen/ en dyp of vier dagen alst goet weder is/ la- ten dzoogen/ of ses oft acht daghen/ alst wat weder is/ daer na satten op nimen d'aerde af cloppen en schab- ben/ datter geen wesen aen en blyben: Alsoo ghesuy- pert zijnde/ sult bewaren/ of doen malen/ om te ghe- buycken of te verwoopen.

En sake is te verwonderen van de Aee/ dat se de u- rine verwet van de gene diese handelt/ ja dat meer is/ sp maect root de beenders/ wlesch van de beesten die eenighen tijt daer mede gevoct zyn. Men seyt dattet stof van Aee so seer penetreet en by de nense dat het veel personen vergeeft/ en in korte jaren doet ster- ven. Vercoctie van Aee doet water maken/ het werck de maentfontden der vrouwen en verwet d'eyers root die daer in gesoden worden. De bladers nits sp roe- en seherp zyn/ dienen wel om tin te schueren.

Van Wouwe ende Weet.

CAP. LVIII.

ANGaende de Wortwe ende Weet/ de welcke ver- schepden krupden zyn/ die worden op ackers ende saepant gheboonen/ gheleyck de krapen/ hoe wel dat men daer af niet en begeert dan het opperste/ ende het langhste van de storcke ende bloemen. Dese twee plan- ten en byesen noch voxt noch regen/ noch ontjoughe koude. Wel is waer dat de seer vette gront hen qua- lyck dient/ want sp hebben liever baste aerde/ dan die middelmatighe ende licht is. Sp groepen oock beter op laudt dat dyp of vier jaren byake ghelegen heeft/ of dat twee jaren van te bozen deemt is gheweest/ dan op wel ghebouwet laudt/ het welcke contrarie de Aee is/ die alsoo groote beteringhe van Landt begeert als de Certe ende Wyngaert/ ja dat meer is/ sp wilker dat het landt over het ander jaer byaecte sigghe/ of an- dersins de woxtels die soo menichmaal gheplant zyn/ en komen tot geen perfectie/ ende verliesen hun kracht ende deucht. Ende gheleyck de Aee den gront het maecht/ soo maecht de Weet den selven magher/ daerom en mach die op gheen magher laudt ghesaep worden/ want sp groeyt daer wermich ende en deucht niet vele/ maer seer wel in ghemest landt/ het welcke op een nieuw sal ghemest worden/ eer men dit saepet. Als het Weet ghesaep is/ sal men het niet de egghe wel overloopen/ om dat het zaet met de aerde wel sou- de gheberkt worden. Maer als de planten alrede hun bladers hebben van twee vinghers lanch/ men sal die moeten ontrent half April/ of later/ nae dattet weder dzooghe of reghenachtigh is gheweest/ de aerde roe- ren/ ende koyts daer nae de bladers plucken. Als die gheplucht zyn/ soo sal men aen de woxtels die sonder bladers zyn/ die aerde roeren ende de selve alle maen- den onderhouden/ te weten/ in Wedemaent/ Dop- maent/ Doghstmaent ende September/ in boegen/ dat/ gelycker wijs men van plante tot plante by mael de bladers plucke/ soo moet de aerde soo dickwils los ghemaecht worden: Welck roeren ghemeynlyck se- ven mael gheschiet/ te weten dese byf repfen/ ende de twee eerste repfen eer men de bladers af pluckt. De maniere van de bladers te plucken is dese/ soo wan- neer de bladers beginnen rontomme ende niet in het midden coleur te krygghen/ als dan moet men die van plante

plante tot plante metter handt plucken / ende in sulker bueghen tot aende wortel afbreken / datse met eenen sckel schijnen afghefneben te wesen / daer nae salmen die op de rye inde lomber legghen / om datse de Sonne niet en soude hinderen.

De maniere van Weedt te maken is dese: Men sal de boozsepe bladers in de Ros-meulen bzeuen / onder den steen die in een cuppe omme loopt de welke wat wijder is / dan den omloop is vanden steen: maer als alle het crupdt dat op de selve muelen is / vanden steen overlopen is / men doet het peert stille staen / ende men keert de geperste bladers omme / ende men legghet die aen d' een zijde / in sulker boegen datter sap datter wort loopt nae de middel loopt / d'welck het leechste is van de meulen / ende als dat upt ghenomen / ende de plaetse wel ghedoocht is / dan boestmen dese bladers wederomme onder de muelen om te malen / van de welke daer nae ronde ballen van ontrent anderhalf pont swaer ghemaect wozden / diemen inde Sonne / oft alst regent inden Oben dzoocht / ende alsoo op den solber dzaecht / tot S. Mertens misse / datmen die boozde laetste rype maelt om tot poeper te maken / dwelck by hoogen ghelept wort: Waer midts dat op eenen hoop liggende heet begint te wozden / soo moetet om gekeert / ende met water bespooept zyn tot dattet van passe nat is / want ghelijck te veel waters selve verduyckt / alsoo wozdet deur te luttel waters herbzant. Waer nae moetet opgehoopt wozden niet inde hoochde maer inde lengde / ende alle daghe gheroert wozden tot dattet cout gewozden is: Daer nae salt noch alle biere oft ses dagen moeten geroert wozden / tot dattet gheheel coudt is / d'welck met grooter neestichept moet gedaen wozden / andersins soude het Weedt liggon barken / ende en soude niet deughen. Alst nu berept is gelijck dat behooft / men salt op een coele ende wel gheplavepde plaetse leggen / totter tijdt toe dattet vercocht wort / maer hoe langer dat het ober hoop licht / hoe dat beter wordet. Die van Toulouse / waer ontrent dat groote menichte van Weedt groyet / en bzenghen de Weedt ballen in gheen poeper / maer beregaeren het Weedt in groote buffels ende wozpen die onder de meulen om de bochtichepdt tot de perffen / daer maecten sp van het marck clepne ballen die zp inde Sonne laeten dzooghen ende daer nae rotten. Dese ballen wozpen spinde cuppen daermen de wolle herbwet / sp blaetw / oft swert / oft ander coleur / ghelijck de herbwers begeeren.

De bladers van Weedt by sojine van plaester ghebruyckht verbybuen de roude gheswollen / ende genesen de versche wonden / sp stelpen bloetloop / ende genesen t' wilbt hier / ende boozs etende sweeringen.

Volders Caerden.

CAP. LIX.

DE Volders Caerden zyn van complexie ghelijck alle ander soorten van Caerden heet ende dzooghe. Dese plante is seer nut (te weten het hooft datse boozt bzengt) den Volders en Lalien berepders / om de nieuwe laeckens te rouwen / ende de wolle op te halen / om boozs de lakenen te berepden ende gesiender te maken. Waer de ghene die pzojft van dese plante begheert / moet die dick ghenoech saepen in seer vette / welgemeste / wel beur-arbejde ende gesuyverde aerde / van t' beste zaet dat hy mach vinden / ende alst begint upt te spruyten ende te groepen / gelijck int beginsel van den May / seer wel doen wien / ende indien noot is / in Weemaent ende Hoepmaent d' aerde doen roeren oft los maecten. Ontrent Battisse sal men de hoofden / die int eerste jaer sulken ghebloeyt hebben / afsnijden / ende d' ander laten staen / om int naeste jaer te plucken / als sp ghebloeyt hebben. Als de hoofden afghefneben zyn / men sal de planten mogen verplanten in wel-gheloude aerde / de wortels in gaten stekende / eenen voet van malchander / en niet de boeten d' aerde daer ober behooglic treden. Boozs salmen die weder

lossen ende roeren / als sp beginnen weder int te spruyten / te weten / in Meerte / April en May / ende die afsnijde de gene die biercant zyn / en niet deugen / om dat de bochtichepdt van der aerde soude mogen te passe komen / de ghene die goet ende nut zyn. Ende aengesiert dat sp int bloeyen van bobt af / tot dat se geheel gebloeyt hebben / so sal men die / so haest als de bloeme is afgewallen / smozghens of sabonts afsnijden eenen halvert voet verre. Boozs en mach niet vergeten zyn / datse moeten gesaeyt of geplant zyn met boozkens / om dat sp van t' water een eenparige verschept. souden moogen ontfangen / jaer nergens saepen dan op een tamelijcke waterachtige gront / want te seer groote bochtichepdt maect de Earde kozt ende onbequamer. Men sal die niet afsnijden noch buffels daer af maecten / dan met dzoogh weder / ten langhsten ontrent October / ende booz t' boogste upt-gaende September. Sommige laten die op een besonder plaetse in de schuere dzoogen / om dat sp van de bloeyen ende ghewozmt te beschadicht wozden / die de stelen bederben daer dese Caerden op staen. Ander binden de thien of twaelve te gader / en hangen die van malcander gescheppen wter Sonne / of in den wint / ende niet in de Sonne noch op bochte plaetsen. Sommige laten die in de heete Sonne dzooghen / twee of dyp maal wuendende / ende hanghen die op stocken neffens een / twee en twee te samen.

De Volders Earde is in desen te achten / datse wel gedoocht zynde / int midden een wozmaken heeft / het welke aen den hals gehangen / of op den polst gebonden / de bierde-daeghsche kozte gheneest. Het geneest oock de pijn van alle gewollen / die ontrent de nagels komen / daer op ghebonden.

Van Saffraen.

CAP. LX.

Dat krupst alst wel volwassent ende gheoeffent is / dzaecht seker groote bollekens gelijck loock-bollen / ende midden daer op een bloeme / die den rechter Saffraen gelijck is. Het doet den lande groote deucht / want het dat betert ende vet maect / ende ten behoeve niet veel voetsel / noch ten laet nae dattet ghepluckt is / gheen wortel achter / die wederomme soude moghet groepen / upt-spruyten ofte het landt beschadighen. Daer is wel so veel pzojft aen het winnen van deser krupde / als aen den Annys ende Venckel: Waer als het al ghelept is / een goet Dupsman bzencht alle dinghen tot pzojft / ende maect dat het ter merck wel gelc gelbet.

Het oprechte Saffraen / twelcke dient om te besigen in huise / om schildereren ende verwen / geeft arbept ende pzojft / gelijck die van Tours / Provence ende de Poitegiesen wel weten / welke groot pzojft daer by doen. Men plantet gelijck de Camille int upt komer van den jare: maer de aerde moet goet ende seer vet zyn / men tredet seer stijf niet voeten / alst zyn bloeme wil schieten: maer alst zyn scheuten gheeft / soo moet men de nature laten gheworden. Int plucken moet men slaepkens hebben / om smozghens en sabonts te trecken upt zyn hupskens: daer na sal men het wel laten dzooghen in de schaduwte der Sonnen / ende becken met schoone lakens / dan repnigen ende supberen / tot dat alle de huplichepdt daer upt is / ende dan bewaeten in een dzooghe ende besloten plaetse. De hupskens van den Saffraen sal men in de aerde laten / ende decken met marck van dypben / daer de wijn verschuyt geperft is / maer als sp dyp jaet sulken bloemert ghadt hebben / sal men die in den Meert upt trecken / ende in de Sonne dzooghen / om op een dzooghe plaetse te bewaren / tot dat sp op een ander plaetse in wel gheoeffende aerde gheplant wozden / ghelijck hier bozen int het 34. Capittel verclaert is. Sommige willen segghen / dattet te veel besigen van Saffraen / de menschen hindert ende quaet doet / ende datter een partculier fenijn is boozt herte / niet te min t'zj daries wil /

Het bynght seer groot profijt by / ende daerom ist be-
quame ende begeert vanden hupsman / die niet en wil
dat zijn saet ligge sonder profijt te doen.

Een cort verhael van het Ront zaet.

CAP. LXI.

Sonder twijfel het ront saet is also wel van noode
vanden hupsghesin / alst graen om broodt af te backen:
want portage is altyt wel van noode onder een hups-
gesin in wat hups dattet ooc sp. Sommighe maecten
broot van milie / maer dat is in tijden van seer groote
noot. Alder is wat het wil / de boonē / erwelē. ciceren /
vuten / en worden niet min begheert / noch en zijn niet
erger van smacke dan erben / lupinen / conijn / fene-
griec en linsen: van welcke culture / om hier niet meer
te spreken (want het noodeloos is / sullen wy u senden /
om al het bescheet daer af te weten / tot de culture ende
winninge van graen ende ront saet opackerlanden.

Remedien teghen de ghebreken die de
cruyden overcomen.

CAP. LXII.

De Crupden soo wel de gheplante als de ghesaep
doe inde hoven hier voor beschreven / en lyden
niet alleene schade van haghel / blicxsen / donder /
vocht / nebel / roest ende ander quaer weder / maer
worden oock ghequest van het verderben / dat haer
doen veel woymen ende beestkens / ghelijck spruck-
hanen / rupsen / weskens / ratten / so wel tamme als
wilde / ratten / mollen / mieren / vlieghen / muggen /
vleenuysen / weechrupsen / vlieden / Spaensche vlie-
ghen / eechels / voyschen / flecken / langhen ende ander
derghelijcke ghebrutte / daermen neerstelijck behoort
tegen te wesen / of andersins soude de oeffeninge ende
winninghe van de hoven onprofijtelick zijn / ende de
nader des hupsghesins soude daer diep genoechte in
hebben. Daerom soo verstaet met roete woorden de
remedien die van noode zijn om te schouwen sulcke
accidenten: ende om die int generale te wederstaen / so is
goet datmen t' saet wat tijds in sap van wonder-
baert saet wepcken / of riet vander schouwe onder
saet menghe / of emmers datmen die despyope met
water daert inne ghewepcht heeft.

Teghen alle beesten die den hoven schadelick zijn /
sult ghy graen ter plaetse daer u dunct dat dese bees-
ten alder meest sijn de moke van eenen hamel / en met
een wepnich eerde decken / ghy sult sien binnen twee
daghen daer nae alle de beesten daer vergaderen / ende
eer ghy die twee of dyp mael verniet hebt / ghy sult
midel hebben om alle dese beesten te vernieten.

Teghen den haghel hebben v'ouders den ombanck
van haren hof rontomme beplant met witte wy-
pome: of sp naglden teghen eenen hooghen stijle eenen
kerckel met wtgestreckte blueghelen.

Den blicxsen ende donder en sullen gheen schade
doen / ist datmen graeft int middel vanden hof eenen
loofvoysch in eenen eerden pot. Ander hangen int mid-
del vanden hof / of oock inde vier hoeken vanden hof
kerntē pluppen / of het vel van een Zecalf. Ander
planten veel Lauwerboomen rontomme den hof.

Den crupden ende planten en is niet schadelicker
dan de Vocht / die hun overvalt als de sneeuw ende het
ys smilt. Nu om de planten daer af te beypen / moet
men hoven op d'aerde veel cafe stropen / ende affschens
hoben daer op / want by sulcken middel sal de warm-
te vander eerde bewaert zijn / soo dat de coude daer in
niet en sal ghevaerken.

Ist dat de nebel drepcht eenighe schade te doen / soo
moetmen hoopen maken op diverse plaetsen vande
hof van afgesneden wijngaert rancken en van stroo /
of crupden ende boomkens die op de selve plaetse wt-
ghetrocken zijn / ende dan t' vier daer in steken: want
den roock supbert de nebelachtighe locht.

Teghen den roest / welcke een corruptie is die den
crupden en boomen toecomet door een quade consel-

latie / en is niet beter / dan te verbanden met misch-
den rechten hoojne van eenen osse / in sulcker manieren
datter van allen zijden eenen grooten roock uitcomt:
want desen roock sal verdrjben en resolberē de scha-
delicke locht / die dese quade influence by byngt.

Om te beletten alle schade / die door t' ghewoont
soude mogen den crupden overcomen / soo sal goet we-
sen: datmen alle t' saet datmen inden hof saepen wilt /
dzooghe opt vel van een schilt padde. Of men sal te
veel plaetjen vanden hof planten. Dunct / principallick
ouder de coolen / of oock saepen tusschen de portage
crupden / ciceren / of raketē / of t' landt vanden hof
misten met Ganse riet in pekē ghewepcht / of t' saet
saepen int eerste quartier vande mane.

Teghen de flecken is seer goet de versche vuplic-
hept vande olie / of t' roet vande schouwen gestroep
in de hoven.

Om de rupsen te beletten / moetmen de crupden
besproepen en nat maken met water daer ingewepcht
zijn affschē van wijngaert rancken / of parfumeren
de crupden en boomen met lebenden solfer. Sommige
wepche de saden in looge van affschē die van het hout
van weggeboomen ghebrant zijn / ende om de rupsen
te doen sterven / soo woymen op de selve rupsen de
selve affschē. Ander hebben heber te planten een groo-
te squille of see apyjn / of te verbanden de Camper-
nollen die wt bloote boomen groepen / of een groote
menichte van bilkooch / om datse duer den stanch die
daer af comen sal / alle gelijck souden mogen sterven.

De vlieden sterven terstont / ist datmen se besproept
met stercken asijn gemengt met sap van Bilfen-cruyt /
of met waer daer scheerlinck in gheloden heeft of
Dostertzaet / of daer sigelle in ghewepcht heeft.

De muggen sullen sterven / ist dat ghy dyppe te
wepcken legt / ende stroopt inde hoven: of ist dat ghy
eenen roock ende donny maect van Galbanum of
van solfer / of van conijn / of van essen miff.

Wilt ghy die vlieden verjagen / maect eenen roock
of donny van Cloquinte: of besproept de plaetse met
water daer Colouinte in ghewepcht heeft.

Om te vergaderen op een plaetse alle het gewoont
met seer veel boeten ende ander diergelijcke om te doo-
den / so moetmen op de plaetse principallick daer zy
meest zijn / wtspredpen de bermen ende her ingelwant
van een schaep dat onlanx heeft ghedoot gheweest /
die noch niet met allen schoone ghemaccht en hebben
geweest / maer oock vol dreck zijn / ende binnen twee
dagen daer nae / sult ghy se alle gelijck by een vlieden in
dese woysse barmen.

Men sal de mieren verjagen / ist datmen verband
de mieren die ghebanghen woymen / of ist datmen de
schoysse vande planten daer zy niet groote menichte
ontrent zijn / bestrickt met galle van eenen stier / of
met decoctie van Lupinen: of oock ist datmen in
den hof byant wilde Concomers / of ist datmen met
wit of roet krijt den boom bestryckt daer de mieren
zijn: of datmen aen hun hol Drega daer legt.

Om te beletten dattet saet vande vogels niet geten
en wort / men sal rontomme den hof ter we of eerste
stropen die in wijn is gheloden / met Diefwozel ghe-
mengt. Of het saet nat maken en wepcken in water
daer rebiercreesten inne gesoden hebbe / want al egene
dat van sulcken sal groepen / sal bezijt zijn voor alle
perijckel van beesten. Of men sal zaet nat maken
met water en windreessen. Of lanc den hof stropē
gheloden Looch / want so haest als zy dat sullen inge-
lijck hebben / men sal die metter hant moghen van-
ghen. Sommige leggen thien Creestien in eenen pot
hol waters / dien sy decken ende inde Sonne stellen den
tijt van thien daghen / daer nae maken zy t' saet dat
zy saepen willen / nat met dit water / tot twee repfen
toe / eerst eer sy dat saepen / de tweede repse arht bagre
nae dattet ghesaep is / want by desen middel ist zaet
niet alleene bezijt voor de voghels / maer oock voor
alle ander beesten.

Om de Weselkens te dooden/salmen Salarmoniac en Certwe t samen te woeyken leggen / en dat stropen ontrent de plaetse daer sy vele comen / want sy sullen daer af steruen of verloopen/ist dat zijt eten. Men seyt ist datmen een Weselken lebendich vangt/en den steert met de clootef asfingbet / en lebendichlaet wech loopen/datmen daer na op die plaetse geen meer en sal sien.

Ghy sult de woymen dooden/ist dat ghy hen hollen beroockt metten roock van offen mest / oft met enkel dzoessem besproepet. Ghy sult die bitter eerden doen comen/ist dat ghy de plaetse besproet met water daer saet en bladers van kemp in ghesoden hebben. Of ist dat ghy Lupinen saepde opt landt daer ghy veel woymen sult sien. Ghy sult ooculant lichtelick daer af verlossen / ist dat ghy gheueerende de groote hitte vanden Sommer t selbe akeret : want ghy sult die dan met grooter menschte op d'eerde binden/ ende in cozben mogen vergaren / om de hoenderen te geuen die daer af vet sullen woymen ende veel eperes leggen.

Ghy sult de Slecken dooden/so ghyse besproept met versche dzoessem vā olie/of met roet witter schoutwen.

De Spynchanden en sullen den crupden geen hinder doen/als die niet sap van Alsem/oft Parepe/oft Certgalle/in water ghestooren besproept zijn. Maer om die te dooden / salmen bitter Lupinen oft wilde Concommers in yckel sieden / ende daer mede besproepen. Of men sal eenen grooten hoop Spynchanden byanden/ter plaetsen van daer ghy die verdoyen wilt hebben: want de reucke vanden roock sal die dooden : Maer wilt ghy die gheheel wt uwen Hof verbyemden / soo moet ghy aende hoorste boomen van uwen Hof Vleermussen hangen.

Ghy sult de velt-Ratten verdoyen ist dat ghy geduerende de Hontsdaghen saedt van Scherlinck met Riefwozel ende Gerste-meel gemengt in hun hollen woeyt. Of dat ghy den ingancck van hun hollen stopt met Lauwerbladers/om dat zy int wtcomen de selve bladers souden moeten metten tanden batten / want alleene deurt geraken moeten sy sterben. Of dat ghy mengt onder de spijse die ghy weet datse gheerne eten Sublmaet / oft ghecalcineert loot/oft swerte Riefwozel/oft hamerslach. Of dat ghy een vercoekinghe maect metten lichaem van een racte. Of dat ghy boonen siet in eenich bergift water/ ende de selve boonen hollen leght van dese beesten die terstont nae den reucke daer gheloopt comen.

Ghy sult ooc ratten ende muspen doen sterben/miet een beech ghemaect van honich/ coperroot ende ghestooten glas t samen gemengt/d'welc ghy sult leggen daer zy meest comen.

De Mollen en sullen niemiermeer de eerde vanden Hof woeten / daer van selfs oft gesaeyt groepen Raeter tongkens : Ja dat meer is/ ghy sultse verdoyen oft dooden / ist dat ghy int gat van hun hol daer zy woonen/legt een byandende note / die vol stroo/solfer ende herst is: want de Mollen sullen vanden roock die van dese note sal comen/sterben oft wech loopen: Of ist dat ghy clepne ballekens van kempsaet in dberfche voozkens rontomme den Hof legt / t sal beletten datter van elders gheen ander en sullen comen / ende verjagen de ghene die daer zijn. Daer zijn by mideler om de mollen te vanghen : D'eerste is datmen int opgaen vander Sonne neerstich wacht houde ontrent de plaetse daer zy laetse gereden hebben / want dat is den selven tidd datse ghemeulich rijden ende woeten/ende van salmen die lichtelic met een schuppe wt woeyen ende doot slaen. Het tweede is dat ghy water laet loopen ter plaetsen daer zy versche ghewoet hebben: want soo haest als zy het water sullen gheboelen / soo sullen zy wtcomen om hen selben te verghen op een hoevelsen/ ende daer sult ghy die moghen doot slaen oft lebendich vanghen. De derde is datmen een lebendige vange inde Meerte als zy heet zijn/en in een diep becken legghet/ ende t selbe becken t' sabonts nae den ondergancck vande Sonne in d'eerde grabet tot

aenden wtersten cant / om dat de mollen daer in souden moghen springhen als zy den ghebanghen mal snachts sullen hoozen roepen: want de gene die t'ghe-roep sullen hoozen (mits dat dese berste seer scharp gehooz heeft) sullen op hun ghemack d'een nae d'ander in becken comen : jae hoe mer datter sullen in comen/hoe meer datse sullen roepen/sonder datter eenige sal comen wtercuppen / duer dattet becken binnen effen ende glat is. Sommighe legghen rontom hun hollen Loock / Myn/oft Parepe / want de reucke van dien verjaechse oft doerse sterben.

Alberhande slangen oft serpente worden verdoey metten roock van Galbanum / oft Hertshoozen/ oft wortels van Lelien / oft hooze vande Septe voeten oft Hysop/oft Solfer/oft Hyetrum / oft van oude schoelappen. Oock is goet dammen ergens inden Hof eenen Wierstrupck oft Esche plante/want de bloeme vande Wier verdoijt deur haer reucke de slangen/ ende de schape vande Esche doot die sterben. T selbe is oock vanden Chanactboom/ want zijn schape verdoijt de fenijnighe dieren. Inghelijck is goet datmen eenighe tachtens van Varent inden Hof plant/want alleene den reuck van dien verdoijtse.

Ghy sult de scoyioenen verdoyen/ist dat ghy eenige verbrant ter plaetsen daer ghy die wilt verjagen. Of ist dat ghy een vercoekinghe maect van Weijp met Galbanum/oft gepten smout ghemaect/oft dat ghy in uwen Hof eeniggen haefelaer plant.

De Vleermussen en sullen inde hoven niet bliegen ist dat ghy een vercoekinghe byant van Weyl.

Ist dat ghy eeniggen hoock vanden Hoff de galle van een gepte graeft/alle de voyschen sullen daer vergaren/dan sult ghy die gemackelic mogen doot slaen.

De voyschen sullen swijgen ende niet meer roeyen ist dat ghy een lanteern met een barnende keerse stelt op den cant vant water dat rontomme den Hof loopt.

Van de Byen.

CAP. LXIII.

DE ppositelijcke opboedinge vander Hoebē is van de byen: Ten sal dan niemant byent geben is dat wy den Wader des huyghesins raden dat hy neerstich ende sochtbuldich sy om op zijn Hoebē te woeden dese Byen/en dat wy met coze wooyden wijsen en leeren/hoe dat de selve ende haer cozben behooren gheregeert ende ghehandelt te wesen / ende wanneet dat hy den Honich ende het Wasch moet vergaren.

De ghelegentheyt vande plaetse vooz de Byen.

De Wader des huyghesins sal ten eersten tot het houden van zijn Byen een seer bequaem ende secreete plaetsen kiesē in zynen Crupthoff tegen t' suppe / die wel ter Sonnen staet / de welcke noch te ront noch te heet / maer ghelimpert sal wesen: waer ontrent dat groepen sal groote mentichte van Chymus / grove Mariolene/ Tenderick/ Ceule/Quendel/ Roosmarreyn/Sabie/Lisch oberzee Violeren/bloetten/witte Lelien/ Rosen/ Flutweel bloemen/ Basilicon/ Saffraen ende ander wel rieckende crupden ende bloemen daer gheen bitterheyt in en is. Desghelijck oock een goet deel bloemkens soo wel die wel riecken/ghelijck Cypressen/Ceders/Wattelboomen/Hijnboomkens/ Termentijnboomen ende Lentiscen/ als ander crupboomen/ ghelijck Rmandelboomen/ Persboomen/ Peerboomen/ Appelboomen/ Creckboomen ende ander bergelijcke: ende noch boven al dese/een groote mentichte van crupden/die soo vermaent noch soo wech bekent niet en sijn/en groepen op geackert lant / en in benden / welcket wasch doen vermeerderen / ghelijck wilden Radys/wilde Escrope-bladers/swerte Hulsbloemen voozts wilde pastmaken en ooc Carotē.

De Byen en Arbutus en dienen niet wel om honich te maken. Den Olmboom verweert hen eenen byenloop/gelijck oock doet het Wolfs melck. De Palmboomt

boom geeft den hontich eenen quaden reucke/ de welke t' verstant turbeest van de gene die dat eren/ noch tans ist goet den genen die de vallende sieckte hebben.

De plaetse vande Byen behoort te wesen verre vande mischputten/ pybaen/ haeststobe/ marasschen/ bzoechlanden/ Rjckhopen ende modderachtige plaetsen/ de welke souden moghen eenen quaden reucke gheben: maer eer (indien dat moghelic is) by een rivierken oft loopende beeycken t'welcke van selfs oft dooz kunst blet in een busse oft gote/ daer in dat men doet t' water dat gheput wozt wt de put oft fonteyne/ t'welck sal rondromme bewuert zjyn ende besedt met racken van Doornen om de Byen op te sitten.

Niet te min het sp op wat plaetse datter wil/ weder in den Crupthof oft elbers (hoe wel dat wy daer toe den Crupthof gheschicht hebben) de selven moet met gheen hooghe mueren afgheslooten zyn: maer ist dat men die om derre wille/ begheert hooghe op te trekken/ soo salmen inde mueren ontrent dyp voeten vander aerde oyzineren veel clepne gaten om de byen te moghen doozruppen: ende daer by een hupskien trimmeren ist dat men wil/ daer de ghene wonen sal die den last sal hebben vande Byen/ ende om de ghereerschchap ende instrumenten inleggen.

Van t'fatsoen ende vant stellen vande Byecorven.

CAP. LXIV.

ALs nu de plaetse daermen de Byecorven sal stellen/ albus gheoydonneert is/ soo salmen na de co-
supme vanden landen de byecorven moeten maken. De beste zyn diemen maecht van viercante barder-
kens/ die niet seer lanc maer byet genoegh zyn. Ander
oock die lanc ende smal zyn/ om dat men soude
twee soorten van Byecorven hebben/ te weten: groot
en clepne: De groote vooz de Byen die alree hontich
maken/ ende klepne vooz de swermen. Dese bar-
derkens moeten met naghels tamen ghevoecht zyn/
vande welke een oft twee moeten soo ligghen dat
men die mach ophessen als men den hontich wil w-
nemen/ oft de Byecorven schoone maken. Maer dese
bequaemste Byecorven volgen de gene die van Cozck
ghemaect zyn/ daer na die van Ferulen ende Wil-
ghen sulcke als wy in Wyckrijck sien. De quaetste
zyn die van ghebacken eerde: want inde Somer
byanden die van hitte/ inde Winter verbyesen zy van
roude. Ich en binde niet goet de ghene die van stroo
ghemaect zyn/ oft van tarvel steen/ want d'eerste zyn
seer sozgelick vooz den bzandt/ ende de laetste en rau-
men alst noodr is niet verdzaghen. De Byecorven
moeten onder byedt ende boven enghe zyn eenen ci-
bitus wydt ende twee hooghe/ van buyten beset met
calck ende offe mest t' samen gemengt/ om datse te lan-
gher souden ghebueren. Men sal die op bequame
barders stellen ontrent eenen muur/ maer niet daer
teghen/ want daer moet achter plaetse wesen om die
te moghen schoone maken: oft oock op steene pilae-
kens die dyp voeten hooghe ende byedt zyn/ ober al soo
wel ende effen beset/ dat de aketissen ende slanghen oft
ander beesten/ daer niet en moghen op claberen om
quaet te doen. De Byecorven sullen in sulcker boe-
ghen ghestelt zyn datter tusschen beyden eenige spacie
sp/ om dat men als men een besien wil ende supberen/ de
naeste niet en soude roeren/ ende also de Byen verbaest
maken/ die sonderlinghe byesen datmen haerlieder
was werck soude moghen roeren oft ontstellen/ mits
dat seer cranc ende bzoosch is. Het voozste daer lanc
dat de Byen in vliegghen moet meer hellen dan het
achterste/ om dat den regghen oft den dauw niet en
soude daer in comen/ of by gheballe van dien/ deur
den inganck soude mogen weloopen. Daerom moe-
ten de Byecorven met clepne dachkens oberdeckt zyn
oft immer s met dachkens en bladers met leem daer
op vast ghemaect/ d'welck oock sal te passe komen
teghen roude/ regghen ende hitte: noch tans en hindert

de hitte niet so seer den Byen/ als de roude: waerom
dat achter de Byecorven wel behoeft een hup te staen/
oft ten minsten eenen muur/ diese beschermt vander
noozden wint/ ende de cozven souden in haer waerintez
Boven dien soo moeten die cozven/ hoe wel datse be-
schut zyn/ met dit hup gekeert zyn teghen het sup-
Dofte/ om dat t' smogghens als de Byen wt vliegghen/
zy hebben souden de warmte vander Sonne/ ende te
wackerder souden wesen: want de koude maect se
swaer ende traech: en daerom de gaten daer dooz datse
wt vliegghen ende weder in comen sullen/ behooren seer
klepne te wesen/ om dat daer lanclyc luttel koude in co-
men soude/ ende is ghenoech datter een Bye alleene
dooz mach gaen: want dooz sulcken middel en sullen
de ghespikkelde ende fenynighe eertspinnen/ noch de
vuple peert vliegghen/ noch de vzbouters niet komert
niten in de hontich-raeten. Ende boven desen salmen
daer noch moeten maken/ nae datter menichte van
Byen inde cozven zyn/ in een deksel twee oft dyp ga-
ten wat wydt van malcander staende/ om de Byen in te
komen/ ende de aketissen te bedziagen/ diese wachtere
int wt vliegghen om te vangen ende te dooden: ende alst
salder luttel ghevanghen wozen/ als sy moghen ont-
gaen dooz een ander gat van dooz tghere daer de aket-
tissen of ander fenynige beesten die wachtende zyn.

De logte ende ghebedekte pauden daer de Byecorven
sullen staen moeten oot wel open zyn en veel vensters
hebben/ diemen inde Winter met cassinen van cane-
fas sal mogen ghemarkelic open doen als de Sonne
schijnt/ ende toenupten als de Byen in hun cozven ver-
trocken zyn/ nietemin daer moeten gaten zyn in dese
cassinen/ daer lanclyc dat sy mogen wt vliegghen ont-
te gaen daer t' hun believen sal.

Hoedanich dat de Byen behooren te wesen.

CAP. LXV.

Ist dat ghy coopen/ oft vergaderen wilt den swerm
van Byen/ die inde boscken zyn/ om hontich af te
maken/ soo siet neerstelic toe datse dese nabolghende
teekenen hebben/ te weten datse klepne zyn/ lanclyc
sich/ niet hantich/ supber/ gout-geel/ blinckende ghe-
lyck gont/ boven ghespikkelt/ soete ende vziendelyck:
want hoe dat de Bye grooter ende langher is/ hoe
datse straffer is/ ende is zy wyet soo en beuchtse niet
hoe wel datmen lichtelic betert haer quaetheyt ende
gramschap/ als sy anders goet van teekenen zyn ende
byuchtbaer/ met de selve die wils te visiteren. Nu ont-
datmen niet en soude comen ghebeten/ oft zy alle
de voozsejde teekenen hebben/ ten sy datmen die
besiet/ so sult ghy/ ist dat ghyse coopt eer dat ghy pyne
maect/ open doen de Byecorven/ ende sien oft zy vele
zyn/ ende ist datmen soo wel daer niet in en can ghe-
sien/ soo salmen bycants metter gisse dat ober staen/
ende sien ofter vele zyn aenden inganck/ ende oft men
groot gherupsch hoozt binnen/ ende oock oft zy al
binnen verctrocken zyn ende rusten: want stellende
den mont aent gat vanden inganck ende sijn daer in
blasende/ salmen mogen mercken ofter vele ofte luttel
in zyn/ vooz t' ghelupdt dat zy terstoudt maken sullen
int gheboelen vanden windt. Principalich moet men
sien datmen die coope soo seer ter naesten plaetsen als
men kan/ ende niet in vzeemde landen: want de ver-
anderinghe van spijse/ locht ende landt maect se ver-
baest: maer en mach dat niet wesen/ ende dat van
noode is datmen verre van daer dit gaet soecken/ soo
moetmen wel toessen datmen die niet en bynghe dat
dooz schoone weegghen/ ende lieker inde Lente dan inde
Winter/ wel soetelic/ om datmen se niet en soude by
nachte roerich maecten/ op den hals: want s' dachens
moetmen die laten rusten. voozds als zy daer ghe-
bzoocht zyn/ soo en moetmen de Byecorven niet open
doen/ noch stellen op haer plaetse vooz sauber daeghes
t' favorids: om dat sy den gheheelen nacht gherust
hebbende/ smogghens vzedeliker souden wt vliegghen
hoe wel dat t' beste waere datmen die niet en veran-
derde

derde binnen de byp baghen / maer met pdel lgnwaet
hun gat toe maecte te wyle dat de Sonne schijnt / ende
dat teghen avont weder op dede. Men laet so gheen
acht op de gene die geschoncken zijn noch op de ghene
die te velde oft inde bosschen geban gen ende vergadert
zijn / hoewel dat ick gheenstins en vade / datmen Byen
hebbe / ten sp datse seer goet zijn. Want also veel kost
ende moeyten valter om de quaetste als de beste te on-
derhouden. Nietemin als men die vergaert / men kan
die niet kieser gelijc men wel begeert / maer men moet
te byden wesen met t'ghene datter komt / nochtans
alle middelen versoeken om te krijghen de beste die-
men can / ende wel toefien datme de goede met de qua-
de niet en mengte: Want de quade souden de goede ont-
sere / deur datter veel min honich soude wesen / deur de
trage die daer onder souden gemengt zijn. Ghy sult se
dan in dese maniere vergaderen. Als ghy de plaette
gheluyden hebbet / daer de byen met groote menichte
nederdaelen / d'welck gemeentlic is in bosschen ende fo-
reesen daer veel welriekende krupden ende boomen /
groepen / ontrent eenige beke oft fonteyne / so sult ghy
u witterste beste doen om te weten hun vertreck ende
woninghe / het welke ghy lichtelick sult mogen mer-
cken aen de plaette daer sp wederkeeren / nae dat zp een
t'water hebben geweest / t'zp verre oft by. Daer na sult
ghy int beginsel vande Lente nemen Consilie de grepn
ende Thymus gestooten met ander bergelijcke crup-
den / die de Byen geerne hebben / ende sult daer mede de
bperozben so sijf wrijven / datter sap met den reucke
daer blijbe. Dan sult ghy dese bperozben schoon make /
daer nae met wat honichs binnen besproepen / en dat
gedaen zijnde laux de bosschen ende foresen stellen
by eenighe fonteynen: ende als die vol Byen zijn / dan
sult ghy die na hups bzenghen. Dit is de maniere om
de swermen van byen te vergaderen.

Hoemen sal regeten de tamme Byen

CAP. LXVI.

De vader des Bypsghesins sal den Byen besorgen
eenen cloercken ende neerstighen gouverneur / die
noch bedrieghet / noch vupl / noch onachtzaam en zp:
want de Bye en wil noch scherpeclich / noch vuplick
getraceert worden. Daerom sal het werck zijn van
de ghene die daer af den last heeft / te aenmercken haer
costume ende maniere van leven / ende so seer als mo-
gelic is / hem daer nae boegen. Sp hebben eenen Co-
mic / wien zp in als gehoorzaam zijn / ende volbringen
al t'gene dat hun belast is / t'zp by vliegen tot hun coz-
ben / oft met wederkeeren / oft bliuenen houden hem
alrijcs geselschap waer dat hy oock is: zp helpen hem
als hy sterck is / sp dzagen en bewaren hem als hy niet
en kan vliegghen. Daer en is van haer niemant le-
dich / maer jegelijck heeft zijn werck / eenighen rapen
daerw / ende byengen welriekende bloemen ende bla-
ders / den ghenen die honich binnen de cozben maken /
ander zijn besich met de honichzaten ende camekens
te maken / ander met honich / ende ander met eenighe
ander dinghen. Sommighe arbeypden om was te
maken / ander om te schepden de vuplicheyt vanden
honich: d'ander doen alle neersticheydt om hun coz-
ben reyn te houden / de welke nochtans nemmer-
meer van hun miest besmeurt en zijn / want soo dick-
wils als sp wt vliegghen / soo supbereu zp hnn int vlie-
ghen. Daer zijnder die ghespaelick aenden inganck
de wacht houden / om dat sp met alle hun machy sou-
den wederstaen alle ghebierste dat hun souden willen
beschadighen. Sp dzagen tot hun cozben de ghene die
doot zijn / ende als hun Coninck ghestozben is / zp en
gaen dan daer niet / maer comen over hoop ontrent
hem / ende schijnen met hun gerupsch zijn doot te be-
clagen / jae ten ware dat hun gouverneur tselbe mer-
kende / den dooden Coninck niet wt en dede / zp sou-
den eer van honger sterben / dan hem verlaten. Niet-
ten costen ghesepdt / jeghelick van haerlieder is soo
neerstich in zyn werck / dat zp niemant daer comen

ghelgden die ledich is. Daerom ist datse de hofels
die nemmermeer en wercken wt dzagen / en nergghens
toe en dienen dan om het honich te beberben ende ber-
stinden: De Byen haten sonderlinghe alle stanck ende
quaden reucke / sp en vliegen oock nemmermeer tegen
het licht / noch op bleesch / noch op bloed / noch op ee-
nich smoudt / maer zijn alleene te byden met bladers
ende bloemen die welriekent sap hebben. Sp hoozen
geerne eenen soeten ende lieflicken sanc / waerom dat
zp oock van malcanber verstroyt zijnde / lichtelick we-
der vergadert worden deur een soet gheluyt van een
becken / oft clepne bellekens / oft met soetelick de han-
den t' samen te cloppen. Nietten costen gesept / haer
costume ende maniere van leven is bycants een won-
der vande natuere. Maer verlatende alle byeder be-
schrijbruge van dien / sal ick alleene toonen ende leeren
d'werck dat haer gouvernement aengaet.

Hoe dat de Byen t'gheheele jaer claer sullen
gheregheert worden.

CAP. LXVII.

De ghene die den last heeft vande Byen sal ten eer-
sten sozge dzagen vooz haer voetsel / d'welcke wy
hier voozen verhaelt hebben / oock sal hy hun kozben
twee oft dzp mael ter maendt neerstich visiteren / be-
ginnende vande Lente tot in November / want daer
en is gheenen tijdt binnen den jaere oft zp en hebben
pet gebreck: maer ist dat zp wel geregeert worden / sp
sullen thien jaren dueren. Ontrent de Meerte sal hy
de cozben open doen en met een stijbe veder de honich-
raten reynigen / midts datmen daer metter hant niet
by en mach / om dat alle de vuplicheyt die inde Win-
ter daer vergaert is / soude moghen wtgedaen wor-
den / en de spinnen die de honichzaten bederven / werck
gedaen worden. Daer nae sal hy die met bydende
offen miest beroocken / want dit miest den byen seer
aenghenam is: Maer eer hy de bperozben handelt /
soo moet hy toefien dat hy den boozgaenden bagh
gheen vrouwe bekent en hebbe / niet dzoncken en zp
geweest / ende daer niet aen en comt dan wel ghewas-
schen / supber ende fraep ghecleet. Dat hy hem oock
wachte t'eten alle spijs die sterck is van reucke / ghe-
lijck als zijn ghesoute / oft ghepekelde dinghen / ende alle
t'ghene dat na loock / apjup / oft bergelijcke dinghen
riect / maer in zijnen mont hebbe eenich welriekende
de dinct / want daer deur sullen sp hem in sulcker ma-
nieren beminnen dat hy de bperozben nae zijnen wille
sal moghen handelen / sonder hinder van de byen te
ontfangen. Op desen selven tijt / om datse dan begin-
nen te vermenichvuldigen ende jonghe byen te hebben
(de welke so haest als zp comen vliegen / met en soet-
ken dan te ontvlien / om dat zp by de oude niet en sou-
den blijven ende onderdaen zijn) salmen goede wacht
moeten houden van smozgers / tot twee uren nae de
noene / ende toefien dat sp elders niet en vliegen. Daer
om ist datmen haer Coninghen witten anderen car
gherken / soo sal goet zijn datmen hun de vleughels
afrecke / ist dat zp dickwils monstren / ende gheret-
schap maken om met hun gheselschappen te willen
vertrecken / ja dat meer is / stof oft water daer op wo-
pen: want by sulcken middel salmen hun vertreck be-
letten / ende dan en sullen sp wt hun palen niet vliegen /
noch hun hoozen verre van hen laten gaen: Oft niet
sal die naer datse wtgeblagen zijn / met gheluyt van
beckens oft pot-scherben verbaest maecten / soetelick
clinchende / want hoe tgheluyt sterker is / hoe sp ho-
ger inde locht vliegghen / ende berder verstroyen: maer
ist clepne ende stille / so blijven sp neder. Ende is datse
op den tack vanden naesten boom gaen sitten / oft op
een dzupbe die aen eenen tack ghehangen is / men sal
die moeten metter handt vergaderen in eenen cozf die
met sap van Consilie de grepn / oft met honich dzup-
pels gewepben is / en dan stellen byde ander bperoz-
ben. Oft om eerst gedaen te hebben / men sal den tack
vanden boom affgiden / ende met de byen stilleken
indien

inden bycrozff doen die daer toe bereypt is / waer af den inganck met wijn sal besproept zijn / ende dan op een bart ober epnde op d'eerde stellen houdende het opperste soo gefloten / dat de byen sullen moeten incomen deur t'gat dat onder staet. Maer ist dat dese vergaderinge van byen haer ghelet heeft inde splete oft hol van eenen boom / soo d'zacht daer eenen bycrozff aen allen zijden wel verbonden / jae oock aen t'gat ende inganck met welclicke crupden / ende stelt die boben het gat van het hol / om dat se deur den goeden reucke ghelooct zynde / ghewillich en onbedwonghen daer in soude comen. Maer ist dat sy nebersitten op eenige plaetse daer men metter hant niet aen en mach comen ende die qualick is ghelegghen / neemt een peerse met eenen bycrozff boben aend epnde ghebonden die met wijn besproept is / ende brengh die by desen swermte van byen / want sy en sullen niet laeten daer in te comen. D'zachtste dan by d'ander bycrozff / want sy sullen haest daer in comen. Oft d'welck t'beste is / men sal nieuwe bycrozff gereet hebben om die te ontfangen / almen sal sien dat de nieuwe Coninghen met hun jonck gheselschap sullen wtgetrocken zijn / d'welcke sal wel eenen dach of twee aenden inganck vanden bycrozff by een vergadert sitten / ende ghenoech te kennen geben / dat sy een beguaeme ende besondere plaetse voozhen begheeren : ende ist dat de ghene die den last heeft vande byen / hen eenen gheeft / sy sullen te vreden zijn daer te blijven.

Men sal mercken dat dit nieu gheselschap sal wilken wtrecken / deur t'genet en gerupsch datte t binnen den bycrozff sal maken dyp dagen vooz zijn ver treck / al ofter eenen leggher wilde ver trecken / ende om tselve te weten / soo salmen t'afvonts de ooyz aen elcken bycrozff houden om dit gherupsch te vernemen. Wel is waer dat dit ghetier somtijds maer een teecken en is van eenighe strijt oft nuysterje die onder de jonghe byen gheresen is / waer in wel moet vooz sien zijn : want deur sulcken ooyzer soude den gheheelen hoop vergaen en haest te nyte zijn. Men stiller lichtelijck tgevecht / met een wepnich ghesoden wijn te wozen / oft geho nich den wijn / oft ander dergelijcke nat / d'welcke deur zijn soetichept / de gramschap vande byen mach stillen. Maer ist dat ghy merckt dat sulcke strjden blijven gheduerende / dan moet ghy de Coninghen dooden die ooyfalle zijn van sulcken ooyzeren.

De maniere van die te dooden / is dat ghy gae staet als den ge heelen hoop witten bycrozff ghedrogen / ende op den naesten tac van eenigen boom geblogen is ende dat de gheheel swerm van byen aenden tack hanght / gelijc een wijndruppe / dat is een teecken datter maer eenen Coninck en is / oft is datter meer zijn en dat sy eens zijn / ghy sulste soo laten tot dat sy weder keeren inden bycrozff. Maer ist dat den gheheelen hoop in heel hoopen ghedepst is / onghetwijfist daer zijn veel Coninghen / ende sy twijflich. Daer ghy nu siet dat de byen meest by een zijn vergadert / daer sult ghy den Coninck soecken / ende u handen met sap van Confilie de greyn oft honich strjcken / om dat se niet en souden wech vliegen / als ghy daer aen comt / en niet ophouden vooz dat ghy hem ghebonden hebt / die ooyfalle is van desen strijt : dien ghy sult wt nemen ende doden. De Coninghen sult ghy witten anderen byen kennen deur dat sy wat grooter / langher / rechter ende hooger van beenen zijn / minder van bleughels / schoon van bertwe / repn ende net sonder hapy ende angel / ten ware dat pemandt wilde segghen / dat een grof hapy dat sy aenden buck hebben / haerlieder anghel waere / waer mede sy nochtang niet en steken om pemandt te quetsen. Men vint sommighe Coninghen die swert ende rouw zijn / straf van aensien / maer dat sy de quaetste / daerom moeten die oock gheboodt worden / al en isser noch gheenen strjdt onder de nieuwe swermen. Daerom en moeten niet verwondert zijn / ist dat de byen hem so lief hebben dat sy om hem te beschermen tegghen alle byanden die hun comen besproynghen / hun

leben waghen / behalben noch de groote gehoofsaema heyt die sy hun bewijzen.

De Bycrozff die bereypt sullen zijn om de uenwos swermen te ontfangen / moeten niet de voozseps crupden gewizen / ende met druppels van honich besproept zijn / om die te beter daer in te houden. In desen selven tijt vande Lente / ghebeurt somtijts dat deur quaet weder vanden voozgaenden Winter / oft deur si chte / den hoop vande byen in oude Bycrozff vinder wozt / de welcke moet weder versien en ge vulc worden met eenen swerm jonghe byen / maer doodert den jongen Coninck / om dat de jonghe souden mogen niet vrede by hun moeders woonen. Maer ist dat men geenen nieuwen swerm en heeft om daer in te setten / soo machmen den hoop van twee oft dyp Bycrozff t samen voreghen / ende van te voren met eenighe soets vorchtichept besproepen / ende so in eenen bycrozff klup ten / hen daer in eten gebende / tot dat sy daer gewoone zijn / ende den tijt van dyp dagen daer ingefloten hou den / latende eenige clepue gaten om locht te ontfangen. Maer indien ghebeurt die den suden Coninck die by daer ghelaten hebben comt te sterben / men moet dan eenen anderen soecken in dander cozzen daer diberche zyn / den welcken men vooz haerlieder gouberneur daer sal stellen. Ende in gheballe datmen geen middel en heeft / oft datmen niet en begheert de nieuwe swerme van ander cozzen te vergaderen / so moet men vze ken alle de camerkens vande nieuwe Coninghen / om dat de jonge swermen die in den ouwen cozff sullen wesen / niet en souden ver trecken / maer blijven onder de gehoofsaemheyt vande oude Coninghen / het welcke sy by ghebreke van Capiteyn sullen moeten doen / ende blijven by hun moeders.

Alst regenachtich weder is ende lange geduerende / mits dat de byen wt haerlieder cozzen niet en mogen vliegen om voetsel te soecken / ende byen en der jonger byen / so moetmen haerlieden van honich vooz sien / tot dat sy moghen wt vliegen om haer voetsel te soecken / ende om haerlieder honichzaten te maeken / want andersins souden die haest vergaen zijn / gelhmen dick wils heeft sien gebeuren.

Soo lange als de Sommer gheduert salmen honich vergaderen / waer af wy hier nae noch sullen vermanen ende in desen tijt alle thien daghen de bycrozff open doen / ende met offen mest beroocken / daer na vercoelen / ende besproepen de leghe plaetsen met seer coelwater vooz oock supveren vande buplichheit te viden daer eenige is / ende daer na hen laten keeren ende wonden op de bloemen : maer dan en machmen hens niet meer afnemen / om dat men se niet te heit ende dicke wild en soude quellen / ende van ongenoechicheyt doen ver trecken. Int epnde vanden Herfst salmen hun cozzen op eenen clar en en warmen dach moet se schoon maken / ende ist datmen danc eenighe honichzate vint die noch niet en is wt genomen / ende magher is / men sal daeromme de byen niet dooden / ghelijck veel personen doen / maer eer behouden ende besproepen met een besselen / dat in honich water oft melck is nae ghenaeckt / nae dat ghy die metter beroockinghe by een hebt vergadert / ende daer nae in hun bycrozff ghesloten houden. Want soo langhe als de Winter duert / en machmen die niet open doen noch handelen maer gefloten ende gestopt houden tot aende honichraten / seer wel gheberkt / van buyten toefloppende met sijck ende offen mest onder een ghemenght alle de spleten ende gaten / niet open latende van haren ingane ende wtganck. Ende al ist ooc dat de bycrozff vinder dach staen / nochtang moeten die noch met stroo ende tacken gedeckt zijn / ende soo seer als mogelijck is vanden wint / ende coude beuzet sijn / die sy boben alle brenghen bzeesen : voozts moetmen toetsen dat se vanden regen ende snen geen hinder en krijen / ende probisie maken van sap van Confilie de greyn / honich water supker water / oft ander vorchtichept die hun nut is / inde welcke men sal moeten doppen supber ende nette wolls /

wolfe / wt de welcke de Byen de bochticheyt zuppen sullen. Maer om datse inde Winter gheen en souden lyden / oft honich dat sy maken niet eten en souden / noch ook t'gene datmen daer gelaten heeft / so waere goet datmen inden inganck bande Byerozben gabe in pypkens van riet oft blier / oft van pfer oft loot ghemaeckt / d'oooghe byghen ghestoten / oft in water oft ghesoden wijn ghewepcke. Doozts sal oock goet zyn datmen hen gebe d'ooch rozzijn wat ghestooten ende met water bespoopt / oft cozzinten met wijn ghestooten ende t' samen gesoden : Oft d'oooghe Abzicoorx met honich ghestooten / ende gesoden water ghemenght : Oft coorckens ghemaeckt van cozzinten / die wel enpe zyn / bande beste byghen / ende wynt samen gesoden : Oft datmen duer den inganck bande Byerozben / eenige suere bochticheyt spuete oft melc / maer p'ncipalick gep ten melck / om te wederstaen t' ghehzeck ende armoede van dien tijt tot inde Lente.

Den wint inde honich raten hozfels oft wespen / die den Byen ghelijck zyn / maer grooter / de welcke hoe wel dat sy niet nut en zyn / mits datse geen voetsel en vergaren / ende op eten t' gheue dat ander byen / noch tans dienen se erghens toe / want sy bzoen t' saet daer de jonge Byen af groepen. Daeromme en salme die niet alle ghelijck dooden / maer een seker ghetal bewaren / om dat de Byen niet en souden traech woede.

Remedien teghen de siecken der Byen.

CAP. LXVIII.

De Bye is de yeste subject / waer teghen gheen beter remedie en is / dan de Byerozben verre van daer te draghen / ende op een ander plaetse te stellen. Int begijnfel vande Lente zyn sy vanden loop ghequelt / als het Wolfs melck bloepet / ende die Olmen haer saet vooztzenghen / waer af dat sy seer gierichlick ende moghelijck eten / midts dat sy den geheelen Winter hongher hebben gheleden. Sy zyn oock seer gretich om bande nieuwe bloefens t'eten / ghelijck ander vande nieuwe byuchten / waer deur ghebeurt dat sy haest daer af sterben / ten sy dat daer in vooztsien sy. Maer desen byckloop woedt terfont ghevolpen met de schelle of keeren vanden Ganaetappel ghestooten ende daer een stanijue ghedaen / daer nae met honich ghemenght ende bespoopt met goeden sueten Wijn : oft met lancck Rozijn ghestooten ende ghemenght met goeden sueten Wijn / oft met honich water / daer Roosmarijn in heeft gesoden : oft met suete Wighen die langhe int Water ghesoden hebben : Welcke voozsepde dringhen sullen in houten barckens oft pypkens hen ghegheuen woerden / om dat sy daer af souden picken ende d'yncken.

De Byen zyn somtijts sieck / alser alle jare eenparich veel bloemen zyn / ende dat de Byen meer arbeede om honich te maken dan clepne Byen / waer deur dat ter vele vanden grooten arbeet en moepte sterbe ende om dat den hoop van die overblijben niet en zyn bermeerbert met jonge Byen / so gerakeuse alle ghelijck te sterben. Daeromme als inde Lente de bernden ende belben vol bloemen zyn / so sal goet zyn datme alle d'p daghen die inganghen ende wtganghen stoppe vande Byerozben / niet open latende van de clepne gaten daer de Byen niet wt en moghen comen / om dat sy souden belet krijgen van honich te maken / en als sy sullen sien datse alle het Was niet en sullen comen met honich vullen / oock jonge Byen beneersten te maken.

Sy vergaen ende d'zoogen wt / als sy te groote hitte oft coude geleben hebben / d'welcke goet te merken is / want men siet dickwils dat d'eeue wt hun cozzben de doode lichamen van d'ander draghen / ende ander blyghen binnen treurich ende stille / al oft sy in een lighuys waren. Als hen dat ghebeurt / soo salmen hen aes maken van ghesoden honich / geclopt met poepet van galnoten oft ghesoocche roosen.

Ghy sullet ghebercht stillen vande swermen van jonge Byen d'een teghen d'ander / met wat stofs te

woyden / oft ghesoden wijn / oft ghesontchde wijn / oft ander derghelycke bochticheyt / die mer haer sueticheyt die den Byen aenghenaeem is / haerlieder gramscchap sal stillen.

De straffe ende woede Byen sullen tam gemaect woerden met dickwils te visten.

Daer zyn somtijts so veel honich-raten gemaect datse by ghebeke van Byen ydel blygen / waer deur ghebeurt / datse verrotten / ende den honich bederven / d'welck een oozsake is datter oock veel Byen sterben. Om dat te beletten soo moetmen de jonge swermen in eenen Byerozff doen / oft de verdozben honich raten met een scherp mes af snijden.

De bybouters die hen altemets inde Byerozben hozgen ende de Byen dooden / sullen verniet en gedoot werde / ist datmen als de waeluwe bloepen / en datter een groote menichte is / eenen hoogen en engen timmen pot t'abonts tusschen de Byerozben stellen / ende inden bodem een bernende keet se / want alle de bybouters sullen terfont rontomme het licht comen gebloghen / ende al bliegende hen verdozen : want sy sullen zeer qualick van onder inde engde moghen wullen boben vliegghen / noch oock verre vanden licht comen wycken / als sy in desen timmen pot gesloten zyn.

Om de wespen oft hozfels die den honich eten te vernielen / soo sult ghy teghen den abont nat maecten / een decksel van eenich vat d'welck ghelept sal woerden byde Byerozben / en alle de wespen sullen op dese berfels geblogen comen om hen te verberchen / ende der dozt te leschen dien sy cregen hebben van te veel honichs te eten. Soo datmen die / by sulcken middel / sal moghen lichtelick dooden : En yrest oock niet dat sy ut sullen steken / want sy en hebben geen angel.

Hoe den Honich wt ghenomen sal worden.

CAP. LXIX.

Het wt nemen vanden honich / daerom dat gheheel jaer over soo veel arbeets gedaen woort / gheschiet op d'p d'berse t'iden / te weten int epnde vande Lente / inden Sommer / ende int begijnfel vander Herfst. Niettemin men moet om sulx te doen gheen sekeren ghesetten dach hebben / maer nae dat die honich raten volmaect zyn : Want ist dat ghy die was neemt eer dat sy volcomelijck gheweuen zyn / soo woerden de Byen gestoot / ende houden op van werken / deur den dozt die sy lyden. Men merck dat der tijdt is den honich wt te nemen / als de Byen gheer groot getier meer en maken / ende niet dan een suet eck clep gerupsch : Oft als de gaten vande baten boben niet was ghestopt zyn : Oft dat de Byen de hozselen die de Byen gelijk wt driggen / het welcke een onnut ende onbeuendich gebierte is. De tijt vande honich raten wt te nemen / is ghemepnick inden mozzenfont / want ten is niet goet datmen die int heeste vanden dage quelt ende gram maect / d'welck moet ghebaer zyn met twee pfer oft messen / bande welcke het eer sal lanc en smal zyn / ende dienen om de honich raten te snijden / maer het ander sal zyn om de vuylicheyt af te schabben ende wt te halen / die daer in sal gheballen zyn. 't sal oock goet zyn datmen dese twee messen dickwils in water stecke / om datter was daer aen niet en soude cleven / en dat de Byen die daer in zyn gebleven / niet en souden ghequert woerden. Men moet de Byerozben niet geheel ydel / noch alle de byuchten wt trecken / maer het thiene deel daer in laten / oft gelijck ander segghen / het byfodeel / soo wel inde Lente als inden Sommer / maer inden Herfst niet meer dan een derden deel wt nemen / en dander twee deelen daer laeten : Want by sulcken middel en sullen sy hant niet stoozen / ende oock ghendeck hebben om by te leven.

Wgemepnste en redelijckste wt trecken is / datmen wt de rypste ende volmaectste honich raten niet meer en name dan die twee derde deelen. Ist dat den Byerozff half vol honich is / men treckt wt de helft : Daer is daer min dan de helft / soo neemt men wt nae dat be-
hoogers

hooren sal. Doorts so moet men de Wpen doen wtbleyghen metten roock van offen meest / oft van Galbanum / oft van wilde Maclatwe / en metten sap van dit selve crupt moet ghestreken zyn de ghene die den honich sal wtnerren / om bewijt te zyn doort steken van de Wpen / oft sal om beter verskerft te zyn een morn-aensicht nemen niet twee glazen inde gaten vanden sogen / ende enen doerck om den hals / en tgeheel hooft winden / ende een paer hant schoene aende handen hebben / om die nae zynen wille te moghen handelen. Ofst doek enen capoen van lgnwaet hebben ober zyn geheel hooft / van stoffe gelyck doeck ghemaeckt / want hy desen middel sal hy mogen sien ghene dat hy doet / ende bande Wpen niet gequeit zyn. Maer al ist datmen de Wpen van hen was ende honich berooft / so moetmen die niet dooden noch verjagen / indien moghelijck is / maer bewaren / om naemaels meer psofyt daer af te trecken. Daeromme sal goet zyn / dat men om die te bewaren terwylen dat de honich-raten gherooft worden / sulcken roock make / datse hun bestrecken in eenigen hoer / na het middel van den becksel van haer lieber Spe-kozf / sonder van daer te komen. Of dat men het beck sel afgebaen hebbende / de selve doet uytblirgen / bindende eenen sack aen den inganck van den kozf / ende dan een beroockinge van onder geben / so sulense alle ghelijck in den sack trecken / dien ghy sult toe binden ende op d'aerde leggen / tot dat ghy met gemacden honich wtgenomen hebt : Van stelt den sack wederom aen den mont van den Wpercozf / ende legghet becksel weder op / so sullen de Wpen weder in den kozf trecken / ende hun wert wederom beginnen. Ofstet hy den Spe-kozf die ghy rooven wilt / eens anderen die ledigh is / de welke beroockt sal wesen / ende consomme bekleet met wel-treckerde krupden / met een ront gat in zyn becksel soo groot als een buys / om dat de Wpen daer lanchs souden in gaen / midts datse ten eynde gebuycht hebben het werck van hen honich-raten tot aent opperste van haren kozf / en onder tot ober helft van den Wpercozf. Dooz dese middelen sult ghy na u gemack rooven of tot nemen het honich dat ghy in den Spe-kozf sult vinden / sonder yet te verliesen / gemerck dat 't selve mach alle ure als men wil / wt ghenomen worden / sonder die honich-raten te beschadigen / en sonder de Wpen te stozen oft verjagen / mits de selve een beroockinge gebende / om in eenigen hoerck hy een te begaderen / of met elders in te doen blien. Als die honichraten wtgenomen zyn / men sal die dyghen ter plaetsen / daer men den honich sal willen bereyden / maer stopt de vensters vande plaets / op datter de Wpen niet in en comen / want sy sullen neerstich den schat soecken die sy verlozen hebben / en ist dat sy dien vande / sy sullen dien verdoen ende verteeren. Niettemin om sulckx te beletten salmen een roock moeten maken aen den inganck van die plaets / waer mede verjaecht sullen worden de selve die daer willen incomen.

Om Honich ende Was te maecten.

CAP. LXX.

Den honich moet gemaect zyn op den selven dach datmen de honichraten heeft wtgenomen / te wyle dat die noch laeu ende warmachtich zyn. Om dat te doen salmen die honichraten in eenen teenen kozf / wpt genoegh geblochden ende ghelijck enen hypocras sack gemaect / teghen malcanderen stellen / na dat die wel gesupbert zyn van tsaet vande clepne Wpen / ende alle ander vuylichheit. Als nu den honich dooz desen kozf geloopen is / in een becken datter sal onder staen / so salt in eerde pottē gedaen worden / diemē wat t'ys sal opē laten tot dat daer in gefoden es geschupmt heeft. Van salmen de stucken vande honichraten die inden kozf zyn ghebleven / wttrecken ende persen / waer wt noch sal loopen / maer niet so goet alst ander / t'welck sal alleen gedaen worden / om dattet gene dat seer supber es goet is / van dit niet en soude bedorben zyn. Alsmēt wel wt sal ghepersē hebben de restē vanden honichraten / ende

met soet water wel gewasschen zyn / men sal die in een coper panne met water wozpen / ende op cleyn bier te simken stellen. Mae dattet Was aldus is gesmolten / men salt deur enen doerck in water laeten vallen / ende wederomme simken / ende metten water in sulckx vome gietē alsmen begeert.

De teekenen van goeden honich.

CAP. LXXI.

De teekenen van goeden honich zyn / dat hy zoudgoudgheel / lieflick van reucke / supber en net / ober al blinkende / soete ende seer lieflic van smaecte / nochtans niet eenighe seker phept / wesende tusschen bicke ende dunne / maer anders so wel vereenicht dat men ten vinger opgheheben aen en blyft / ghelouch een verchte linc sonder breecken : Want sulcken breeken es een tecken van te groote dickheyt oft dunneheit / oft van een ongelijcke menginghe inden honich. Dattet niet lange en sy eer dattet siet / en seer luttel schurmt int sieden. Maer sonderlinge dattet niet te seer en heeft den reucke vanden Thymus / hoe wel dat irk weet dat sommighe selve groot achten. T'ghene dat inde Lente oft inde Somer wt is ghenomen / dat is veel beter dan tgene vanden Winter.

Witten honich is also goet als de goudghele / so bere alst heeft die ander teekenen van deuchden / soda-nich als ons wt Spaengien ende Marborne comt / het welke seer wit hart ende vast genoegh is / en daerom ongelijc beter dan alle ander soorten van honich. Den honich hoe hy varffcher is / hoe hy beter is : contrarie vanden wijn / die meer gepresen woxt out dan neww. Hoeh staet vanden honich te merken. dat ghelijck de wijn beter is midden int vat / ende ofpe boven / also is den honich inden bodem beter : want hoe den honich vaster en swaerder is / hoe hy ooch beter is om das hy soeter is.

T'ghebuycht vanden honich is tot veel dinghen nootlick / hy verlanghet leven vande oude sieden / ende van de ghene die coutē zyn van complexe. Dat sulcx waer is blyckt hy de Wpe / die een cleyn / crantz ende seer dier is / nochtans leeft sy neghen oft t'hten jaeren tijts / om dat sy honich etet. De nature vanden honich is sulcx / dattet belet rotinghe ende bederben : daerom ist datmen gogel-medeynen daer af maect om de sweeringhen des mōts te supberen ende ghenesen. Men distilleert water vanden honich / d'welcke wy wtgeballen huyt doet wederomme groeyen / waer dattet ooch aen het lichame sy.

Hoe men diverse soorten ende compositien van honich maect.

CAP. LXXII.

Honich heeft sulcken crache / dattet alle dinghen bewaert van rotten ende bederben : het welke d'oozsaek is / alsmen wil bewaren eenighe woztels / vuychten / krupden / ende sonderlinghe het sap / datmen die in honich pleecht te confiten / waer duer wy segghen / honich van Wioletten / van Roosen / van Buglossē / van lanch Rosijn / van Myrtus / ende meer ander dergelijcke krupden / de welke ghemaect zyn van hun sap ende honich / vande welke wy alleens op dese plaetsē sullen spreken.

Honich van Wioletten / van Roosen / van Buglossē / Dingcrupdt ende van Roosmarpni / worden alle ghelijck op een maniere berept. Meent sap van verffche Roosen een pont / supberen witten honich die gesoden ende gheschupmt is / t'ghen pont. Laet dier samen op claer bier in een coper panne sieden / maer alst begint te sieden / doet er hier pont verffche en groene Roosen / wel klepne met een schaere ghesneden / laet dese dingen aldus t'samen sieden tot dat al t'sap verzoden is / maer rueret dickwils met een houten spatel : Dat ghedaen zijnde / laet deur een stamijne loopen / ende doet dat in eenen eerden pot om te bewaren / want het wort metter tijt beter. Andersins een wozt t'beste /

stoot versche Roosen in eenen moztier / doet daer by soo veel honigh / laet dat t'samen in de Sonne staen winnen / den tijt van dyp maenden / doet het dan dooz een stamijne/ende latet sieden/tot dattet so dicke is als honich. Of neem ghegliche deelen van honigh ende van veel infusen van versche Roosen / laet die t'samen sieden / tot dattet so dicke als syrop is / maer hoe meer datter is van de infusie van Roosen / hoe de honigh van Roosen beter sal wesen / ende dese soozie is de bequaemste om in te nemen / geijck d'eerste ende tweede is om in clisterien te besighen. Of neemt verschen honich / lieber rou dan ghesoden / oft emmers slechtelyck ghesoden / daer by doende eenighe quantiteyt van soet water / versche roode roosen dien versch wt des Sonnen ghedoocht zyn / ende onder het wit oft geel afghesuden / soo vele alst beroude deel vanden honich / doet dit t'samen in een glas oft verlooden pot / ende sellet wel vast toegestopt inde heete Sonne / alle dyp daghen t'selbe omruoerende / so sult ghy honich van Roosen ende de Roosmaceyn bequaemlyck bereyden / ende ongelijck beter dan byde manieren boozeyt.

Honich van Myrtus wordt gemaect van een pont Myrtus sap ende twee pont honich / t'samen op een cleyn bier ghesoden.

Honich van laeck blaerw Rossijn wort aldus bereyt / neemt laec Rossijn wel gesuyvert van zyn steenkens / laet dat vierentwintich uren in warm water wepken ende dan wel moztie sieden. Alst nu aldus is gesoden / doctet deur een stamijne / seer sijf wt druckende / ende laeret dan sieden tot dattet so dick is als honich.

Om te maken wijnaechtich honichwater. neemt een deel honich / ende ses deelen regenwater. Doet dit t'samen in een cleyn tonneken dat wel ghepekt is / ende hoven toe ghestopt / op dattet gheen locht en hebbe / stellet inde hitte bande Sonne / wten reghen den tijt van veertich daghen / alle acht daghen het tonneken ommekeerende / om dat de hitte vander Sonne aen allen zijden soude deurgaen. Maer om crachtigher te maerken / machmen inde Queappeltijt / sap van Queappels daer by doen / te weten / tot een pont honich / een vierendeel saps van Queen. Somnighe eer dat zy t'water ende honich in t' tonneken doen / laeret op claer bier sonder roock sieden / ende schuymen den honich / boozt laeret zy t' soo lange sieden tot dattet genoegh is / d'welck zy merckē deur een ey dat sy daer inne woypen / want so dat hove swert / oft ghenoech / maer sincket so moet noch sieden.

De Polacken / Moscoviten ende Engelschen maken een soozie van honich water / dat veel lieghcker ende ghesonder is dan veel goede wijnen / dwelc zy siede nemen. Sy nemen een deel honich / ende ses deelen regenwater / oft re bierwater / oft Fonteynwater / zy laeten dat t'samen sieden / maer schuyment seer wel ter wijlen het siedet / tot bycants op de helft. Alst coudt gewozden is / doen zijt in een wijndat / ende doen daer by ses oncen gyst van bier of van ael / om te doen overgaen ende claeren / maer hanghen daer in een doercken vol Caneele / Peper / Gembze / Geyne ende Grosse / maghels / jae zy woypen oock int dat een hant vol bitter bloemen. Dit vat laten zy inden Sommer veertich daghen inde Sonne staen / maer inde Winter doen zijt inden kelder. Dese soozie van honich-water is seer goet tegen de bierde roytse / quade gestalt des lichaems gezycken vande herffenen / gelijc valleride steckre / ende

gheraeckthepdt in welcke sieckten de wijn verboden wordt.

Italianen met die van Probenre maken Marsepennen van honichende amandels / in deser manieren: neemt witten honich dyp pont / en wit van dyp eper / laet dat t'samen met eenen houten stampen in een becken / tot dattet gelijck melc siet. Stelt dan t'becken op een bier van colen seer veer sich metten stampen roerende / tot dattet een weynich dick is geworden. Doet dan daer by soete amandels die ghepelt ende gheroost zyn / so vele alst van roode is om eenighe dikhheyt te geven. Ter wyle dattet noch warm is / zo syzeydet op eenen seer effenen steen of tafel / en maectet af Marsepennen / die seer excellent zyn boozt personen die wtdooogen / ende om stuppen te lossen.

De tecken van was, ende van te maerken diverse foorten van was.

CAP. LXXIII.

Goet was moet seer geel van coluer zyn / wel rterende / vet / licht / supber / vast / wel veremicht / reyn ende van alle vuplicheyt ghesuyvert: Dit was is de materie van alle ander soozten van was die met confusen ende van diverse coeluren gemackt zyn / gelijck als zyn swert / root / groen ende wit was.

Swert was wort gemaect met affschens van ghehant papier: Groen / met Spaensich groen: Root / met de wortel van Cyranette / oft ghewezen Vermilioen. Het wit was wort op diverse manieren ghemact / waer af dese de gemeynste is.

Smiltet was in ketels of pannen daer toe dienende / doet dat deur eenen stamijne / om te supberen van alle zyn vuplicheyt. Alst nu deur is ghedaen / stellet op een cleyn bier van colen in een groote panne / oft coperen ketel / om warm ende gesmolten te houden. Daer nefe sult ghy een oft twee groote cuppen hebben / gheelijck was tobben vol pur-water / dat versch geput is / daer in sult ghy twee ronde schyben nat maken / die plat ende ontrent eenen halben vinger dick zyn / ende ront gelijc een deksel / die inda middel een cleyn stoccken oft priem sullen hebben gelijck een hant hant / daer mede datmen dese ronde schyben sal mogen handelen. Dese sult ghy wel nat zynde / doppen int gesmolten was / ende terfont metten was datter aen hanght int water hzenghen / waer inne het was blyben sal dat aende schyben hanght. Ghy sult dit was wt nemen / ende syzeyden elcke schybe alleene op hurden met sijne lakenen ghedeckt / ende inde Sonne legghen in Dopyment / waer dat ghy die sult laten tot dat het was wit is. Ter wyle dattet inne Sonne te blycken ligt / ist dat gebeurt dat de Sonne so heet schijnt dattet wt ghesprept was soude smilten / soo sult ghy met roudt water begieten / ende deur het selve bande byen bezyen / die van allen zijden daer op comen / ghebloeghen om het honich upt te halen. Of laet het was so dikhwils in water sieden / tot dattet ghy siet dat wit wort / hoe wel dat dese maniere van wit maken nter so seker en is noch van so cleynen cost / als die eerste: wāt dat seer dikhwils smilten vanden was / doet dat seer verminderen / gelijc ghy by experientie sult bebinden.

Om Segghel was te maerken: neemt twee ponds nieuwt was / een pondt goet Spieghelherff / ende een vierendeel Termentijn / mengt t'samen / ende maectet af u Segghel was.

HET DERDE BOECK

Van der Hoeben.

Den Hof.

Van de verscheydenheyt der Hoven.

CAP. I.

Der zijn d'yerleye Hoven: Den eenen heet men gemeenlyck den Wlepeck-hof of Krupt-hof/ daer niet en staet dan groen gras of krupt/ en de fonteyn in het midden met eenige Platanus boomen of Linden/ waer af de tacken gelept en gemaect zijn/ gelijk een preek/ onder set met ribben ende sparren/ onder welcke veel menschen konnen schuylen/ gelijk ick gesien hebbe te Wasel/ ende op meer andere plaetsen/ in Duptschiant en elders/ men doet ooc neersigheyt om wech te doen alle de steenen/ ende alle het quade krupt geheel met de woxtel uyt roepen/ hant plaetse daer men desen Wlepeck Hof maken wil. Ende om de reste van de woxtels die daer noch souden gebleven zijn/ geheel te vernielen/ so giet men siedent heet water daer op/ daer nae soo treet men de bloer wel hart/ dan legt men daer op een groote mentechte van russchen/ leggende de selve met 't goen onder/ ende de aerde hoven/ daer na betreden met voeten/ en men overloopt lichtelijc met een bloutwel/ soo dat op koxten t'it daer na/ 't gras begint uyt te komen als klepne hupkens/ en also woxt ten laesten den Hof gemaect/ dienende tot genoechte der Jonckvrouwen/ ende om haer-lieder gheest te vermaecken.

De ander maniere van Hoven is voortjits ghesonden gheweest vooz een lustige plaetse der Princen/ die doe genaemt waer een Speel-hof/ welke plaetse behalve 't princelijc hups/ dat seer costelijc gemaect was/ met loopen tot water in de grachten daer om/ begreep ooc een opper en neder-hof/ met haer krupt-hoven en bogaerden/ houbofschen/ waranden/ vijvers/ ende al dat wel staet ende lustelijc is aen een princelijc hups.

De derde maniere van hoven is de gene die wy hier in meyninghe zijn te maechen/ welke sal wesen in de plaetse van den frupt-hof/ vooz een hups gesin/ sulck als wy vooz ons ghenomen hebben te maken en te opmieren/ ende daer min overdaets van profijts in is.

Van den Bogaert oft Fruydt-hof.

CAP. II.

Achtervolgende van ons bewoyz hier bozen begrepen en boozghouden/ soo begeert dese plaetse/ dat wy na de Warnoef-hoven ende Crupdt-hoven met haer toebehoorten/ ordineren ende maken een bogaert om de fruptboomen/ die alken also groot zijn als d'ander twee hoven t'samen zijn/ sonder eenige ander ganghen ront somme te hebben/ dan de spacie tusschen de boomen/ 'twelcke hier na sal gelept worden: en sonder winninge van eenighe krupden/ daer ghy sout mogen verwachten eenich profijt of verbeteringhe: want de fruptboom en wil sijn voetsel niet benomen hebben/ noch en begeert in de Winter de woxtel niet ontdeckt te hebben/ en wil geoeffent wesen in zyn sapsoenen/ anderlins en soude hy zynen meester gheen deucht doen.

Wy sullen ten eersten stellen neffens den inganc van den Bogaert de plaetse van de jonge plantsoenen/ die daer voorts gheromen zijn want zaet dat men daer ghesaepdt heeft: ende vast daer aen d'ander plaetse/ om dese jonge plantsoenen/ die men sal nemen uyt den woossepden Hof/ te verplanten/ om naederhant als het

tje is/ ghegriffiet te worden. Op de ander zyde sullen wy planten het steen-frupt/ 'twelcke wy van daer sullen nemen ende elders verplanten/ ende griffien in diverse manieren. Over ghene zyde van dese twee groote bedden/ gheschepden van maecander met erren bjeeden wech/ sullen wy planten in een rechte linie onse groote boomen/ ende ten eynde van dien/ sullen wy nicken onse scheerbosken/ 'twelcke vooz zijne gheriefelijckheyt sal moghen hebben de versigheyt van eenige ghebrecke.

Van den Plantsoen-hof, daer de Plantsoenen van kernen of zaedt voorts ghecomen zijn.

CAP. III.

Om te maken twee saep-plaetse van Beerboomen/ Appelboomen/ Queboomen/ ende ander die bars keeren wassen/ so sult ghy wel diepe doen om spaepen een groote wercante plaetse goede aerde/ die wel ten Sonnen staet: ende t'dien het moghelijc is/ van in de Winter daer te bozen dat ghy daer saepen wilt: welke aerde bycants sal half wesen van goet marck van appelen die daer onder sullen ghemengts zijn/ de welke sullen moghen rypen ende rotten metter aerden/ ende oock moghen bewaert worden met groote eemers/ tot dat men weder Epder of appeldyancke maect/ 'twelcke is in September ende October. Op welken tijdt ghy sult nemen van den marck van de woossepde byuchi en/ als sy ghenomen woxt uyt de perse/ oft cozts daer nae/ eer dat de keeren bedovert zijn/ wyft die ende d'oorhtse fees wel tusschen twee handen/ ende maect u wercant park met bedden/ bier boeten oft daer ontrent bjeet/ ende wel effen/ so lanch als u goet dunckt of te passe komt. Om dat men die wel soude moghen van ober bepden zyde wien/ sonder met voeten daer op te treden. Dit ghesdaen zijnde/ soo saepet op u marck/ in sulcker boeger dat d'aerde recht daer mede bebeckt sy/ van sult ghy daer weder d'aerde opwoyzen/ die ghy wech ghemen hadt/ marchende de paphens neffens de bedden: ende overloopt wat met een egghe/ om dat het marck niet en soude op eenen hoop ligghe.

Oft anderlins: laet uwe woossepde keeren d'zoogen/ ende bewaertse tot den naevolghenden Winter: daer nae sult ghy die saepen als wooslepdt is/ ontrent S. Andries dach/ oft int eerste vande Lente sonder veel aerde te nemen vande paepkens/ als ghy u bedden sigen sult/ ende overlooptse wat metter egge/ dan legter op seer veel tacken dunne genoegh/ nae dat ghy gesaepet sult hebben/ om dat de hoenderen of de vercken daer gheen schade en doen.

Als uwe saden of keeren gewasschen/ en een jaer ontzigt/ so supbertse van alle jonge scheuten so d'ick wil: als ghy moecht/ en begietse in de Sommer als d'zoogh weder is/ teghen de Winter so treckse uyt/ eer d'arfe weder beginnen te sthieten/ om van daer te verplanten in den plantsoen-hof/ ende te griffien alst tijt is.

Om te maken dat seer uyt de aerde souden spruyten/ so moet men de kernen twee of d'yz daghen later wepcken/ in warm water of melc/ maer ghy sult hier verstaen/ dat 't zaet van de Woerbessie-boom soo haest niet uyt en komt noch en groepet/ en b'zengt soo goede byacht niet voozt als dat van den Wggheboom.

Om de Olive te saepen/ so vergadert men zyn zaet/ eer de boom met bladers is belect/ het welke is int eerste

eerste van Meerte/ als de Olive begint gheel te woeden. Dit saet woxt twee dagen lanck inde lomben gedoocht/ d'welcke daer nae gesaep woxt in rebelycke baste eerde/ eenen dupm diepe/ ende wordt in dien dat niet en regent/ dickwils begoten.

Men saepet den Lauwerboom eenen voet diepe in d'eerde vier bakelaers r' samen/ ende een jaer daer nae plantmen die elders: desgelijc doetmen niet alle d'ghelijcke saden.

Vande plaetse daer de boomkens die van saedt oft keernenghewasschen zijn, verplant worden.

CAP. IX.

Ontrent den Abont moetmen bereyden ende ommeespitten een ander vierante plaetse met boozkens/ om te verplanten op de rpe de clepne boomkens die ghy niet de nieuwe plane ontrent den abont hebt uptgetroaen met soo heel wortels als u mogelijck is/ supberende de wortel vande beselingsjen/ ende oock afnemende de clepne scheutkens/ niet latende van den stengel vanden boomken.

Maect de boozkens ontrent eenen halben voet diepe onder de booyepde stenghels in goede eerde/ jaer in dien mogelijck is/ beter dan die vande saepplaetse. Nietemin dese boozkens moeten ghemaectt zijn nae de deucht vander eerde/ ende aert vanden boom: want in clepe of berde gront moeten de bozen dyp cubitus diepe ghegraven zijn/ maer op waterachtighe gront oft byocklant niet meer dan dyp moeten. Sommighe planten/ ghelijc de Essche ende Olyfboom/ groepen beter ondreps dan seer diepe in d'aerde gestelt.

Plant uwe jonghe boomkens in dese bozen eenen halben voet van malcanderen/ ende becht se seer wel/ maer laet eenen voet spate tusschen elcke van u bozen/ om dat ghy sout moghen maken u paepkens nae der hant tusschen elcke booze/ om ghemackelijck u boomkens te mogen gaen supberen ende griffien.

Als u plantsoenen ghesteten zijn/ soo moet ghy den stanghel oft strupck vast neffens de eerden affnyden/ ende de paphens bullen niet meest/ sonder andersins de planten te decken oft graven: ende so sp uytcomen/ soo salmen die seer wel rontomate supberen/ ende afnemē de jonghe scheuten/ ende inden Sommer altemers wat hooger ontgraven/ sonder te nae de wortel te comen: en oock sabonts begint/ alst inden dach heeft seer heet gheweest. Ende als sp int eerste ende tweede jaer gheschoten hebben nieuw tacken oft scheuten/ soo en laet aen elck plantsoen niet dan de schoonste scheute of tacken of in gden de d'ander vast aen den strupck:

Als sp nu opwassen/ so supbert se seer wel vant clep houdt datter te vele is van boven af tot beneden aen den strupck/ ende dat in Meerte oft April: ende sieckit in d'eerde aen den voet van elck plantsoen een clep storcken/ ende bindet daer aen met seck gras om recht te doen groepen/ doende pet dat saecht is tusschen bepen.

Ende oock ghy sulst se oeffenen tot datmen die sal onseten van daer elders planten/ ten sp dat ghy daer sommighe griffien wilt op de plaetse.

Als ghy booz vergetelijckheyt sulst laten staen hebben u jonghe boomkens op de plaetse daer sp ghesaep waren/ twee oft dyp jaer lanck sonder uptrecken/ soo salmen die als bozen ghesep is/ in bozen planten/ maer haer bozen sullen dieper wesen/ noch ghy en sulst de wortel soo nae niet affnyden/ ende ghy sulst hoven de tackens affnyden/ nae dat van noode is.

Men vindt keernen van peyzen oft appelen van goeden aert/ oft die van te boozen dickwils hebben gegriffijt gheweest/ waer upt dat boomien boozs comen also recht ende schoone van houten/ als oft sp ghegriffijt waren: ende hebben geen scherphheit de welcke bewijst dat se wilt zijn: sulcke boomkens ist dat ghy die alsoo verplanten wilt/ oft laten gaen upt u plantsoen plaetse sonder andersins te griffien/ spen sullen niet laten u goet fruyt om eten boozs te brynghen/

ende oock om Apder oft appeldarick te maken/ maer het is altdits best datmen die griffijt/ want de vucht die vande griffie comt is altdits schoonder/ beter ende grooter: maer die vant saet comt/ verandert alsoo dicwils/ als men den boom verandert diese booz bryngt. Ende hoven dien moetmen mercken/ dat hoe wel alle boomien/ daer af de vucht sterck is/ beter boozs comen en groepen vant saet dan vanden tack: nochtang maect men een quade plante van het spade saet/ welck upt zijn gront-eerde geset is.

Vande Steen-fruyt planten.

CAP. V.

Tot uwe Steenfruyt planten/ soo laet uwen steer die berch genomen is upt de vucht/ ende die ghy planten wilt booghen als de Sonne niet te heet en seghint/ inde schaduwē vander Sonnen/ ende laet se dyp oft vier daghen wepcken in melck oft water/ eer dat ghy die potet. Dat sal wesen int beghinsel vander Winter/ om dat se souden niet de Lente wis suprueten. Ende ist dat ghy die om u ghemack wil laten staen/ ende griffien in uwen plantsoen hof/ soo steect it elck gat dyp oft vier steenen: en ist dat sp alle groepen/ soo en later gheen staen dan de schoonste/ ende treckt d'ander wt om elders te planten.

Als ghy uwe steenen setten wilt/ so siet dat het sp in een goede eerde/ die wel diep omme ghespit is/ en legter seer veel royt mist onder: ghy sulst se plantē dyp vingers diep in d'eerde/ ende setten se eenen halben voet van malcander: besproept se of begint se dypmael ter maent/ principelijck inden Sommer alst d'ooch weder is/ ende supbert se eens ter maent: maer siet principelijck toe dat ghy die potet op een wel gelegen plaetse die wel ter Sonne saet/ so verre als ghy en wel geboede vucht ende lieflijck/ van smake begheert/ want ist dat die op een doncker plaetse ghepotet woxt/ al ist in een goede eerde/ soo sal nochtang de vucht niet lieflijck zyn van smaecke/ hoe wel dat sp andersins schoone is.

Als uwe steenen die ghy gheset hebt/ eenighen was en voetsel genomen hebben/ so treck se upt ontrent den Abont/ die ghy verplanten wilt/ ende royt de punten vande wortels/ en sijn de tackens af/ eer ghy die elders stelt. Ende merck dat het tweemaal verplanten de plantsoenen beter maect/ ende is haer seer goet.

Ende aengaende t'particulier van elcken steen/ end hoe dat sp moet geplant zyn/ sots te wetē dat d'okernoten/ alle specien van persen/ amandels/ castaignen/ abantpersen/ ende sonder linghe de boomien/ comen boozs van goeden aert/ gheplant zijnde van eenen steen/ so verre dat sp ooc hoven seer goede eerde/ ende oock soo wel ter Sonnen staen/ als de boomien daer af de vuchten vande selve steenen ghepluckt zyn.

Men plant den persighen steen in roude plaetse/ eenen voet diep in d'eerde met het scherp neerwaerts eenen voet wjt van malcanderen/ en dat inde maent van November op hooghe plaetse/ ende in Januari in leeghe plaetse.

Men settet oock de pypmsteenen eenen voet diep in hette eerde/ inde maent van November ende Syrockelle: ende men verplant se inde selve maenden in puttekens die noch te wjt noch te diep en zyn.

Alberhande hasenoten ende pypmē persen/ abantpersen ende groote abycots/ in hoe goede eerde/ ende hoe wel ter Sonnen dat se ghestelt zyn/ ende worden nimmermeer so goet als de gene daer sp af ghecomen zyn/ waerom dat se begheeren ghegriffijt te wesen in haren plantsoen hof.

Den dattel steen woxt gheset een elle diep in d'eerde die wel gemischt is met gepren mist/ met haer scherpe epnde opwaerts/ ende wil alle dage begoten wesen/ ende oock datmen alle jare sout strope rontomme de wortel/ ende datmen hem verplante.

De keernen vande Limoenen/ Citroenen/ Arangeappels/ Boncillen ende bergeliche vuchten worden ontrene de maent van Meerte ghesteken in bereyde bepen

bedden ende ghemiste eerbe/met t' scherpe opwaerts/ elck keerne ontrent eenen halven voet vanden anderen / ende ander halven vingher diep in d' eerde / ende willen dickwils besproept oft begoten zijn : daer nae als sy eenen voet hooge ghewassen zijn / soo verplante teghen eenen muur int supde / ende inden Winter / oft alst harich weder is / sult ghy die seer wel decken met stroo gelijk int tweede boeck verclaert is.

Desghelicks machmen oock segghen vande Gynaet boomen ende Lauwerboomen ghelijck ghy hebt mogen verstaen int tweede boeck.

De Perss steen wil gheplant zijn soo haest als t' bleefsch afgeten is / met een wepmich vanden bleefsch daer noch aen hangende. Maer om te langer te staen / wil hy op den Mandelboom gegriffiet zijn.

Van planten die van scheuten ende tacckens voort comen.

CAP. VI.

De clepne scheuten oft boomkens die onder seer saselachtich zijn / groepende wt de woxtels vande groote Crieskeboomen / groepen eer ende beter dan vande steenen elders gheplant / maer dattet sy te wigle datse noch jancq zijn / te weten van twee oft dyp jaren : want als sy dick zijn / soo en groepen sy soo wel niet / oft ten minsten men soude die seer wel moeten de taccken af nemen eer datmen die plant / ende tycofste epnde eenen voet diep in d' eerde stellen. Daer na de eerde wel hart treden. Ende aenden voet van elcke plante een gaffelken stellen / om vast te houden ende te beletten dat se gheen hinder vanden windt en cryghen. Maer boven al soo en moeten dese scheuten niet dan inde Winter afgesneden worden / om dat sy dan sijn jechte binnen hebben / daer sy naberhant deur groepen ende bychten hebben.

De Moerbeseboom groepet insghelijck van clepne scheuten nochtans is beter dat die gheplant wordt van dicke taccken van eenen ouden Moerbeseboom ghehouwen / van eenen voet lanck / wel diep in d' eerde ghesteken / soo dat d' eerde dyp oft vier vingheren hooghe boven ligghe / die oock inden Somer moeten besproept zijn / ende wel gesupbert.

De Wobepet Haselaer groepet desghelijck van clepne scheuten / die upt de woxtel vande goede Haselaers boozts comen / wel saselachtich / ende men mach dien de tacckens niet afnemen als men se verplant / ten zy dat se seer groot zijn. Maer dyp oft vier jaren nae datmen die verplant heeft / ist datmē siet dat de scheuten niet schoon en zijn ende recht op ghewassen / soo machmen die uessens der eerden afsnijden / ende laten ander scheuten groepen die boozts comen sullen recht wt de woxtel vande strupcken die men geplant heeft.

De jonghe scheuten vanden Olijfboom diemen wil verplanten / moet lanc / schoon ende jechtdich zijn / soo dick datmen die mach handelen en grijpen metter handt / oock en moet de schozse gheen sijn ghequetst zijn. Men moet soo wel het opperste als d' onderste epnde bestrijcken ende becleven met mest en affschens t samen ghemengt / ende van in d' eerde setten ghelijck die op den boom ghestaen hebben / te weten / het onderste epnde nederwaerts / andersins en souden die niet groepen noch woxtel cryghen. Welcke oock moet int verplanten van alle ander jonge scheuten gae geslagen zijn.

De jonghe scheuten vande seer saselachtighe woxtel van goede onghegriffide Pypmboomen / gheben allekens bychten als de boomen daer ghy die af ghenomen hebt.

Maer zijn de Pypmboomen gegriffiet gheweest / soo moetmen vande griffien nemen / ende griffien op ander Pypmboomen / oft wilde kerffelaers / oft op suere Crieskeboomen.

De belsche Pypmen en groepen niet natuerlijck van gheplante gaerden oft scheuten / maer willen van griffien gheint zijn.

Van planten oft in d' eerde steken, met tacckens oft scheuten.

CAP. VII.

De plante van taccken oft scheuten comt lichtelicker woxts ende beter tot perfectie dan t' saet purripalige dat gesaep is van zynen gront / ende van deser soorten zijn de Wyggeboomen / Queappelboomen ende Granaetboomen.

Als men wilt in d' eerde steken tacckens van Moerbeseboomen / Wyggeboomen / Queappelboomen / Coznoelboomen / Granaetboomen ende diverse soorten van Pypmboomen / so moetmen die afsnijden tusschen Alderheplighen ende Kerfmissie / oft cozts daerna / ende moeten schoon ende reyn van schozse zijn / wat botten / ende dicke ghelijck stocken oft meerder / ende rechte / ende vol saps wesen / hebbende maer eenen tack / ende jans van hout / te weten / dyp oft vier jaren oudt oft daer ontrent / ende dat sy oock hebben oudt hout met het jonghe / de welcke men sal onder scherp maecten ghelijck eenen staecke / eenen halven moet verre / sonder op d' een zyde de schozse af te nemen / ende oock alle de taccke afnemen / ende steken van die eenen voet diep in d' eerde.

Ghy moet oock wyngen het epnde van utwen tack / daer ghy wilt dat de woxtel come / of te minsten syjten ende steken inde splete een klepne kephen / oft steller het epnde van het taccken in een houten busjen vol waters / en grabent mer selve in d' eerde / en datmen se oeg veel plaetsen plante / daer mē wil d' setwoxtels cryge.

De tacckens moeten wesen van boomen die een vuyst groot zijn / ende bychten ghedraghen hebben / ende moeten oock gantsch ende reyn zijn / ende mogen oock nat ghemaeckt worden met een gete / de welcke loopt tot aende woxtel.

Merck oock wel de zyde vanden boom daer ghy utwe schute oft taccken afsghenomen hebt / om te planten ende te steken op de selve zyde daert gewoone is te staen : ende leghter vlier onder / ist dat ghy begheert dat den boom niet hooghe en groepet / ende altyt leech blybe : de tacckens sullen te beter toornemen / ende en sullen niet byken met trecken.

Om den Wyggeboom te planten op de Genebosse maneere / de welcke dyp jaer daer nae sal bychters boozts byengen / ende mach gheplant worden alle den gantschen Somers dooz / so moetmen nemen een taccken vanden Wyggeboom die bychten byacht van twee oft dyp jaren out / weer dat sy noch zijn bychten ende bladers heeft oft niet / ende onder scherp maken ende snijden / ende steken met spellen oft andersins t gene dat ghy in de eerde steken wilt / en dan plantet in eenen put van eenen halven voet diepe / maer dat den top boven der eerde blybe met dyp oft vier scheutkens of botten / latet dan berken met stroo ses dagen tijts / ende alle dage begieten : daer na ontdecket : want het sal alreede geschoten hebben / ende ten epnde vanden jaere ontrent Sporckelle / so moet men de scheute afsnijden wel harsnens der eerden soo salt so stert op schieten dattet int tweede jaer bychten sal bygen.

De maneere om plant-scheuten oft plantsoen te maken.

CAP. VIII.

Om te planten alst tijdt sal zijn / soo houwt af inde winter eenigen grooten boom / ist dat hy begint geel of bleec te worden / en daer af dat ghy begeret t' gesachte te hebbē : saegt den strup vande groote taccke in blocckens van eenen voet of daer ontrent lanc / en maect een boze in vette eerde / soo diepe dat ghy dese blocckens ober epnde daer in bergen meucht / staende eenen halven voet van malcanderen so diepe datter d' eerde dyp oft vier vinghers ober come. Overdeckte wel ende begietse inden Somer soo verre alst noodt mochte wesen / ende supbert se wel vande scheuten / so sult ghy vanden

hinden metter tijdt / datse uptwoyzen sullen scheuten oft gaerden / die ghy sult mogen elders verplanten als sp saselachtich zijn / ende twee of dyp jaer out / ende dese gaerden sullen oock noch ander uptwoyzen : ende ist datse gheen wortels en hebben / soo graefse wel diepe in goede eerde / om wortels te doen erigen.

Woteert oock dat alle boomen die scheuten wozen / ist dat ghy die inden Winter affnijdet / sullen te oberbloedigher die weder uptwoyzen / ende sullen oock alle ghelyck goet zyn om te planten.

De stekelghagen / frambesien / sauseboom / wozen oock inden Winter gheplant by gaerders die upt haer wortels spuyten / maer sp moeten saselachtich zijn / ende ist datse gheen wortel en hebben / soo moetmense legghen in d'eerde ghelyck eenen wyngaert.

Om te leggen in d'eerde scheuten oft gaerden van eenen jaer.

CAP. IX.

MEn graeft de scheuten in d'eerde op vier manieren / oft met de scheuten oft tackkens die noch teer zijn te legghen in putten of bozen aen den boert van den boom gemaect / ghelyck hier nae sal geleert wozen : of in een kistken of in eenen kof vol aerden / die aen het onderste van den tack vast ghemaect is : of met doozwozen van een Wilghe / steekende den tack van den boom daer dooz / ghelyck hier nae byeder sal verclaert wozen in capittel van de griffien.

Men doet dit ooc op meer tyden van den jaer. Maer alderbest ist te doen int beginsel van de Lente ende in de Maerte als de boomen bloepen ende beginnen jeugdigh te wozen.

Men moet de gaerden van een jaer / of jonghe griffien in d'aerde leggen / int beginsel van de Winter / eenen boert diep / ende ghy sult goede mest mengen onder u aerde / die ghy nemen sult upt den put daer ghy die in graben ende legghen wilt / om waeder te decken.

Men moet oordicht nevens der aerden af snijden de oberbluedige scheuten / orent de goede knoppen / die ghy in de aerde wilt leggen / want sp souden verrotter.

Item men moet den boom rontomme ontgraben / so de wortels bykans half ontdeckt zyn / dan maect u put langer op de zyde daer ghy u scheuten of gaerden in d'aerde wilt leggen / en na dat ghy siet dat de wortels haer alderbest voeghen sullen in dese diepe boze : hanteertse wel soetelijck / ende decket uwe scheute ofte gaerde / so dat de wonck daer langh is dattet gegriffiet is ghevoest / wat leegher zy van de scheuten van het nieuwe hout / dat upt der aerden spuyt / van alsulcke boochte als moghelijck sal wesen.

Ist dat den boom die ghy wilt graben of leggen in d'aerde / wat grootachtig is / ende dat hy te styf is om neder te buygen en in de aerde te leggen / so sult ghy de tronc orent half dooz snijden / tusschen de wortel en den wonck / ende soetelijck buygen in de boozepde boze / de tacken die de griffien hebben boozt gebrocht / ende so rondt als u moghelijck is / maer siet dat ghyse niet en byche /ullet daer nae de snede met gegomt was.

Ist dat in den tac die ghy in d'aerde wilt legghen / veel scheuten / knoppen of leden zyn / en datse alle gelijck komt te bychen / soo ist seer goet datmen den boom weder recht ober eynde richt / ende de wortel wederom met d'aerde bedecke / die daer van te bozen op lach / ende dat men af snijde alle de gebroken scheuten leger dan dan tgebroken is : ende laten hem so staen tot het naefte jaer datter weder nieuwe scheuten ghegroept zijn / de welke ghy in den Winter sult moghen in d'aerde legghen. Maer binster een scheute die niet ghebroken en is / so waert boozt met die in de aerde te graben / ende snijpt af neffens der aerden van den wonck ende scheuten van de ghene die niet ghebroken en zyn.

Int leggen in der aerden / so sprekt wel upt de gaerden van uwe tacken in de boze / ende leghtse wel rondt neder / wel bewarende ende derkenbe metter aerden / die ghy daer upt ghegraben hebt / wel gemengt zynde

met goede mest / en tredet die alleenstaens nederwaert / wel toestende / datter gheen van de boozepde gaerden weder op en rijzen / nae dat ghy dit begoft hebt neder te treden.

Rechtet wel recht ober eynde alle de eynden die upt der aerden luycken / soo hooghe als ghy meucht / ende laetse also staen sonder ontgraben dyp of vier jaren / tot dat haer wortelen in d'aerde gespreyt / ende wel saselachtich zyn / ende steecht bast daer aen stocken om die te rechten / ende te bewaren van bychen.

Dyp of vier jaren daer na moetmen int beginsel van den Winter ontgraben ende affnijden van den struyck beneden den wonck / met alle de saselingen van de wortel / ende planten jegelijck van dien / daer ghy wilt datse blijven : ghy sult wel een van dien mogen laten staen / indien dat de plaetse beguam is om daer te blijven / maer van dese en treckt niet af de saselinge van den wortel / ghelyck van den anderen ghebaen is.

Ist dat de leden van de luten van u gegraven houdt alre groot ende getackt zyn / als men die upt treckt / so moet men de tacken afhouten / eer datmense verplant ende dan als sp verplant zyn / soo sullen sp ober al tarr van aerde zyn / ende oock alle de ghene die alleenstaens daer upt groeyen sullen.

Ist dat ghy wilt den struyck die ghy in d'aerde geslept hebt / weder bereyden naer dat ghy afgesneden sult hebben alle de leden / laet daer aen eenige griffien / soo sal hy wederomme boozt byeghen ende schieten nieuwe gaerden upt de selve meisen / van de welke ghy noch sult moghen maken andere hof-boomen / die in de aerde ligghende / ende ten dyp oft vier jaren eens of nemende.

Men leght niet onder de aerde van de gaerden die sonder wortel zyn : want hadden sp wortel / soo soude men die moeten upt trecken ende verplanten met de schuppe.

Om Plansoenen ende ander diversche boomen te griffien / op velerhande manieren.

CAP. X.

Verplanten en in d'aerde leggen oft soogen / gheeft den boom ende zijne bychten groote schoonheyde ende vermeerderinghe / maer noch veel meer het griffien. Want dooz griffien en wozen niet alle de wilde boomen tarr gemaect / ende de onbychtbare bychtbaer / die van quade smake seer liefelijck / ende de spade in byoghe / ofte oock de byoghe in spade verandert :

Maer de bychten groepen oock veel beter schoonder ende beter gheboedt / ende daer en boven soo verdoofsaet griffien / datter boomen ende bychten groepen / die demenschen seer doen verwonderen : ghelyck wy sien van de Appels / Peppen ende seer veel andere bychten / de welke dooz konst van griffien / van een ander color ende smaecke ghewozen zyn. Daer en boven soo maect het niet alleene / dat d'een specie in een ander verkeert / ende oock mede verandert wort /

ende dat dierfche vruchten op eenen ende den selven boom groepen/maer dat oock de uptlandfche boomten hier te lande gheraken/ ende die van dese landen ander bynde natiën befoecten.

Daerjnder befonderlijck bij manieren van te griffien. De eerste is inde fchoyffe/ dat is tefegghen/ tufchen het hout ende de fchoyffe. Dese ghefchiet in oude boomten ende die de fchoyffe hart ende vast hebben. De tweede is/ griffien inde splete/ dat is tefegghen/ inde ghespleten ftrupck/ ende dese woort ghebruykt in jonghe boomten/ want die oude en hebben niet geerne den ftrupck ghespleten. De derde is/ te inten metten fleucken/ d'welck ghefchiet als men de fchoyffe van eenen boom ghelijck een fleucken uptijgt om te byngghen inden fack van eenen anderen boom. De vierde is te inten metten fchildeken. De vijfde maniere is motuleren. Van welke manieren van griffien sal op zyn behoortijcke plaetse particulierlijck ghefchreven worden.

Maer eermen griffiet/ soo moetmen wel mercken oft de gront ende het lande nut ende bequaem is booz sulcken vruchten/ende wat boomten dat beter groepen ende vruchten.

Het beste is datmen griffie op ghelijcke fpecien van boomten/ hoe wel dat de griffien also wel moghen elders toenemen ende groepen/maer sommige en epnde daer fo wel niet: Ende het is onmogelijck dat de twee naturen fo wel fouden ober een comen/ behalven noch dat het frupt altijds meer houdt van den aerdt des booms daert op gegriffiet is. Ende men sal aenmercken dat de griffien/ die gegriffiet worden op eenen coofstoorck/ niet gheduerich en zyn/ ende niet en deughen/ ende althijns fmaerken na de coolen. Thene oock datmen griffiet op den Olme/en heeft nemmermeer goeden fmaeke: ten is oock niet gheduerich datmen griffiet op den witten haghedooze/ stekelgaghe/ wjngaert oft roofelaer ende ander dergheglicke boomten: want men moet altijts griffien op de hartste boomten oft plantfoenen/ die stercker van nature zyn dan tegene datter op ghegriffiet woort. Het is wel waer dat het eer boozt coint op foeter/ ghelijck dat soude mogen zyn op eenen poplierboom/ buerckenboom/ ende dergelijcke boom/maer het en is geen profijt/ende het woort oock gebaen niet booz ruitreuffhep of bedroch vanden Hobenters dese weder vercoopen willen/ om die wilder griffien te hebben/dan andersins.

Men intet de griffien ontrent Kerfmisse/ oft inden Advent/ na den tijdt cout is: principelijck de belfche pypenboomten/peppboomten ende die booze vruchten boozs bynggen. Maer vande appelboomten ende miffelboomten/ ut bemaert datmen vertoebe tot ontrent het eynde van Lorniaent/ende in Spockelle tot Meerte toe/ende tot datmen fiet datse beginnē te botten/want die en haesten haer fo seer niet als d'ander. Op desen selven tijt ist ooc goet te griffien de grooste plantfoenen tuffchen de fchoyffen en het hout/ met spade griffien/ of die in d'eerde bewaert geweeft hebben.

Alle maenden zyn goet ende bequaem om te griffien in wat maniere datter zy/ uptgenomen October ende November: maer de griffie woort ghemeerlijck gheint inden Winter ghelijck boozsept is/ als de boomten beginnen te botten/en het fap int hout is. Men mach oock griffien intē in Apzil en Mepe/ ist dat de griffien kmoophens hebben/ ende begraven ghelegen hebben in d'eerde met t'fopken buyten/ in coele en fchadwachtijghe plaeten. Wel is waer dat den tijdt van griffien moet ghenomen zyn naede complexie vanden lande. Want in koude landen moetmen laeter griffien/ en in heete landen boezgher: fochtyans om te fpreken ghegeneralijck booz allen landen/ soo is den rechten tijdt om griffien/ vant beghinfel van Spockelle totten eersten van Mepe/ althijds acht nemende op de nature vande boomten: want de ghene die meest fap hebben/ mosten eerst ghegriffiet zyn/ ende die min fap hebben/ later: uptgenomen den Gra-

naet boomten ende Wjghedoom/ de welke niet tegenstaende dat sy boozge zyn/ boezch willen ghegriffiet zyn.

Het is boozleker/ dat de griffien moeten int byeken vander Māne ghesneden zyn/ om die te intē int selbo afgaen vander Māne/ of int waffen/ oft als men wel/ soo verre als de griffien/ hoedanich die oock zyn mogen/metten byeken vander Māne ghesneden zyn. Wel is waer dat de griffie ende fchildeken beter groepen als die metten waffen van de Māne ghesneden/dan anders/ midts dat de Māne voutwe is vant fap/marck ende vochticheden/ welc fap den bont is vande griffie metten plantfoen/ en zyn ooc veel stercker ende jeuchdiger metten waffen dan met t'byeken vander Māne. Deur gelycke rebenen is oock verboden/ datmen niet intē sal metten fupden winds/ om dat sulcken windt heet en dzoogerde is: Ter contrarie moeten de fchildeken int eynde vanden Mānefchijn ghesneden woorden/ist datmen wil dat sy veel vruchten vruchten/ want dars hebben sy hun fap ingedroncken/ ende by hun noch en vergaet fo seer niet metten fupden/alst doen soude wesen in zynen vollen loop ende bloet.

Sommighe meynen dat de beste daghen zyn om te griffien de dyp of vier daghen booz ende nae de nieuwe Māne: maer den meesten hoop is van contrarie meyninghe: want ongetwijfelt hoede Māne cranker is/ hoe de faken hier beneden onstercker ende min jeuchdich zyn/daer ober de Māne haer werck heeft.

De intinge die op het wilt plantfoen gebaen is/hout ende gebuert beter dan die op den fannen boom gheschiet. Maer de vrucht vande griffie die op den fannen boom gheint is/ is beter van fmaeke/ ghelijck oock sal zyn de vrucht vande griffie die gheint is op eenen boom die op den selven tijdt vande griffie wt fpruyp ende bloept/ende de fchoyffe jeuchdich ende vocht heeft/ daeromme salmen mercken oft eenen boozs boezch oft spade zyn vruchten geeft/ ende daer op dergelijcke intē griffien.

Men griffiet inde fchoyffe van half Oogst tot int beghinfel vanden Winter/ ende vanden achtsten vande Spockelle/totten elfften van Wedemaent:maer men moet acht nemen datmen niet tegenachtich weder int de fchoyffe niet en sal intē/ want den reghen belet de verfaminghe ende bereeninghe.

Men intet metten fchildeken inde Sommer/dan ontrent het eynde van Mepe tot in Oogstmaent/ als de boomten vol faps ende bladers zyn/ghelijck in Wedemaent ende Hopmaent/te worten inde heete landen vant half Wedemaent tot half Hopmaent/ maer in koude landen tot half Oogst/ nae dat wat gheraghet heeft. Ende ist dat de Sommer soo vptier maten dzooghe is/ dat sommighe boomten hun fap intrecken/ soo moetmen beyen tot dat weder is gheromen/ende dan intē fo haest als men de griffie ghesneden heeft sonder achte te nemen op het waffen of byeken vander Māne/ t'zy int affugden vande griffie/ oft in het intē: Wel is waer datmen fept/ datmen nemmermeer en mach griffien metten waffe vander Māne om veel vruchten te hebben/maer wel int byeken/ beghinnde tefront na de volle Māne.

Men mach intē inde splete/ alst verfch weder is/ sonder op den regen acht te nemen/ jae van half Oogst tot Alder-Depligen/ want het ommevintfel datmen rontomme dese griffien doet/beletten alle hinder ende berderbenisse/ die den reghen ende nebel fouden moghen doen.

Men moet oock aensien oft den tijdt vanden jare verbroecht oft verfaept/ want det jden en houder jaerlijck gheenen gefetten reghel oft seker mate/maer verbroegghen oft verfaepen/ ende treden wel in malanders witten. Maer in alle de boozsepe manieren van griffien is een sonderlinghe sake/ ende vande groote onderhoudt booz de griffie/ datmen de wilde plantfoenen niet hoep meft bewaert/ dat ghemenght is met raf oft coyt stroo.

Wengaende den befonderen tijt van inten/soo is beter dat men des avonts dan smorghens griffiet/ ende naber de wojsdel dan de tacken/ want hoe de mtinghe leggher is/ hoe die meer jechyt van de vochticheyt van de aerde ontfanght.

Het ghereetschap ende instrumenten die een Inter moet hebben als yf wil griffien/ is een kroesken om zyn griffien in te legghen/ voorts leem oft pot-aerde om de sneede te besetten van de plantsoen ende vergaderinghe van de griffie/ oock molch/ werck/ doecxkens/ of bast/ om te wryngen ende binden de griffie boden het leem/ maer de wisse om den selven wojsdel ende barbeersel te binden en te gozden: Doet gegoit was om te becleeden en te bestecken de epnden en tsoppen van de griffien die versich zyn gesneeden/om dat den regen ende koude hem niet en soude hinderen/ of dat de vochticheyt van onder opgetrocken/ niet en soude gedwongen wojsden/weder in de scheuten te betrecken. Voorts het hand-saegken/om den stock ende struyck van het hout plantsoen te saghen/ het mesken om te griffien/ de selve af te snijden ende te scherpen/ en alle tsocken te doen die van nooden zyn/ welck altyds seer wel moet gewar zyn/ niet en supber/ sonder roeft het kleyn weggheken van palmen-hout/ of ander dat wel eben is/om te steken tusschen de splere van plantsoen/ het houweelken om het plantsoen te supberen van zyn scheuten/ende eenen cleynen hecht van moeper of palmen hout/ ende eenen schabber van byspl oft ander hout dat seer hart is.

En leet niet op de ghene die soo haest griffien als sp de boomen planten/ oft seer coets nae dat sp die gheplant hebben. Want het plantsoen dat niet dan voer hem selven substantie oft voedsel mach trecken/ sal qualijck mogen de griffie mede beelen/ de welke daer deur verdroogen sal. Ende om de waarheyt te seggen/ het plantsoen sijdt ghenoech dat upt zyn eerde is ghenomen ende elders verplant/ sonder hem aen te doen mentwe oft dobbel pijn: Maer het behoort te gheschieden een jaer nae dat den boom oft plantsoen verplant is gheweest/ want dan draecht hy een jaer daer nae. Oock een doet nimmermeer de griffie groot profijt/ist datse int eerste jaer niet en voordert/jaest datse qualijck ghevoordert is/ soo is die beter afggesneeden/ ende leegher ghesteken.

Van griffien te kiesen, nemen ende snijden, om te inten in splere, struyck, ende inde schorste.

CAP. XI.

Men moet kiesen scheuten van een jaer/ oft twee ten hoochsten/ principalijck is dat men die op eenen ouden boom wil steken/ die wel jechtych en vochtich zyn/soo groot als eenen cleynen vingher/die de botten groot hebben/ende vele by en/want anderswis en sulden sp soo seer vruchtbaer niet zyn. Sp moeten ooc out hout hebben/ dat is te segghen/ vanden vooggaenden jaer niet het nieuwerende gesneeden zyn/ indien mogelijck is/ van het opperste vande grootste tacken van eenen vruchtbaeren boom/ die noch in zyn jechyt is/ ende daer toe op de supdt zijde: want het oofte en is ons in dese conde landen soo nut niet/ende moeten ghegriffiet zyn ter Sonne waerts/ gelijck sp gesneeden zyn/ want ist dat ghy die contrarie steket/ so sullen sp lijden t selve dat de planten lijden die upt een warm in een koudt landt verschijft zyn.

Men sal de griffien niet afsnijden om te inten als de boomen beginnen te bloepen/ principalijck ist dat de boomen daer af de inten genomen zyn/ voerch vruchten draeghen/ghelick Cierckelaers/ Pypmboomen/ Misselboomen, Amandelboomen/ Perseboomen/ en ander bergheleke/ maer den tijdt van afsnijden is ontrent kerstmisse/ende niet eer/want van zyn de boomen volgoet saps. Ist dat ghy in die moet voeggher afsnijden/ tso oft om te draeghen van een landt int ander/ oft deur ander oorsake/ oft toest ten minsten tot in October/ als den boom zyn bladers heeft verlozen.

Ist dat ghy die wilt bewaren nae dat sp afggesneeden zyn/ principalijck de ghene die inde schofste wilt inten (want sulcke griffien moghen sonder bakkens ghesneeden zyn ontrent de maent van October) steket die in d'erde aenden voer van eenen boom/ in eenen put van eenen halben boer diep/ en deefse seer wel niet eerde/ teckeurende de plaetse/ om te mogen alst tijt is/ de selve weder upt nemen. Somtinghe legghen die int eerde potten/ seer wel ghebedekt ende ghestopt/ diemen voort beste moet in d'erde graben. Ist dat ghy die verre wilt draeggen/ soo moeten die metren epnde in een groene rape steken/ want dat onderhout haerleker sap ende natuerijcke vochticheyt. Of wilt se niet wat eerde in eenen doeck/ oft pet anders/ om dat sp souder mogen haerlijck zyn om te griffien/ ende niet droogen deur de wint ende cracht vander Sonne: Of slupt se in een riet dat wel toegestopt is/ in wat hontch. Somtinghe legghen se om te bewaren tusschen twee tuchels wel niet eerde gedeckt by eenige beke. Ist dat sp u van verres ghesneeden zyn/ en wilt die niet griffien/ voer dat ghy die wat tijds in waer hebt laten wepcken/ ont hun sap te vernieuwen/ en hun crachten die eenichswaer gecreicht zyn/ weder te verstercken.

Als ghy die wilt afsnijden/ sijtse tusschen het oude ende nieuwer hout ist dat ter out hout is/ onder een vande oude botten vande griffie/ in voegghen dat de botte sp beneden de griffie/ ende als sp gesteken sal zyn bupten de splere vanden plantsoen/ ende ist dat het botten te cleyn is/ soo ist beter dattet afggesneeden sp.

Ghy sult mogen van een lange griffie maken twee oft dyp blocckens/ waer af ghy oock sult altyds maken goede mtinge/ ende ghy sult wech doen dese griffie niet haer out hout/ende gaen tot de groote botten van haer middelste/ende in die doen onder een van dien.

Int snijden van u griffie maect dat de sneede bare bejde zijden/ van boven seer wel gedept ende vierkant zyn/ om datse te berer haer soude mogen voren op den struyck van het plantsoen/ ende moet oock plat ghemact zyn/ so datse na advenant neberwaerts comende/ haer ghelijck vinde in de splere van het plantsoen/ als sp ghestelt sal zyn: nochtans en ist niet van noode datse van alle canten daer aen voeghe ende versame.

Als ghy afsnijt de griffien vande belsehe pypmboomen ende ander/ soo en sult ghy se aende sneede niet soo plat maken als d'andere: want sp hebben grooter marck/ het welke ghy van gheen van bejden zijden en meucht genaken/ van dat sp op de epnden behoort redelijck plat te wesen.

Oock ist dat de voogsejde incisie niet ghedouwt noch ghebedt en wordt van lanx een zijde/ dat sal het beste wesen/ ende datse op d'ander zijde alleene noefsch ghesneeden zyn/ ghelijck eenen beptel daermen houdt mede cleeft: ende dan maect bejde de zijden aen het epnde spits ghelijck het pfer van een lanx.

Int snijden van u griffie/ siet toe dat de schofste niet afen gae op de bupten sijde/ de welke ghy dicker laten sult/ dan die van binnen.

Om te inten inde splere, ende tusschen de schorste ende het hout.

CAP. XII.

Ghelijck ghy upt gekofen hebt de griffie/ alsoo moet ghy oock kiesen een plantsoen/ dat schoone/ recht/ reyn ende gaeben van schofste zyn/ sonder knoop/ jechtych ende vocht/ ende van eenen boom die vruchtter ghedraghen heeft/ ende dattet gheplant zyn in ghelijcke plaetse als van daer ghy u griffie ghenomen hebt/ indien dat moghelijck is/ op dat het botte ende bloeps op eenen sijdt.

Ist plantsoen crom/ soo voechter de griffie wel in/ ende maect int snijden van dien datse bejde wel veereenighen ende t'samen voegghen/ende geeft den grootsten plantsoen die dichte griffien.

Hoe dat het plantsoen dunder is/ hoe datmen dat leeggher sal moeten afsnijden. Ist eenen vingher oft daer

daer ontrent dicke / so moetmen dat op eenen voet oft eenen halven na der eerden noes afsnijden / om inde splete te boeghen maer een griffie alleene.

Als groot ghelijck eenen stonck / so saeghet den strupck boven ront af op eenen voet of daer ontrent na der eerden / om daer inde spleten te boeghen twee goede griffien / vande welcke dat ghy de minste ende cranchste sult afwijngghen als 3p begunnen te botien.

Is u plantsoen 300 dicke als eenen arm / saghet ooc ront af ontrent twe oft dyp boeten hooge van der eerden / om te splyten ende dyp griffien daer in te stellen twee inde splete en dan der tusschen de schozse ende het hout op de beste zyde.

Is 300 dicke als een been / so saghet af vier oft vijf boeten vander eerden / ende splytet crupswijs om daer in te boegen vier griffien / oft splytet maer bechtelick eens / ende boecht twee in de splete / ende twee tusschen het hout ende de schozse / oft dat t beste is / 300 stiet dat ghy die ghescheelt in tet tusschen het hout ende de schozse als he: plantsoen in zyn seucht is / want het hout van 300 groote plantsoen pjangt te seer de griffie: indien niet / 300 steket een cleyn beptelken van groen hout inde splete.

Als plantsoen ghesneden oft ghesaecht is / supbert de snede niet saghe niet of ander dinghen / maket dan wel effen ende plat / met een mes dat wel schoon is ende gheen quade reucke en heeft / maeket wederom wel schoon / battet geen gebreck vanden pfer en houde / waer af het say vanden boom soude moghen bezorgen zyn. De groote dicke boomen en moghen niet gegriffit wozden dan op de tacken / want 3p souden verrot wesen / eer dat de griffien haer souden moghen weder toelapten op de snede.

Sijn de tacken doyre ende sonder bochticheyt / 300 moetmen die afhouwen ende stroncken / ende twee oft dyp jaer daer nae / als 3p nieuwe scheuten voordt gheboecht hebben / soo in tet de beste ende hout de quaeste af. Ende als de griffien wel upt-geschoten ende ghegroept zyn / moet men daer hout aen binden / om des winters wille: of is den boom goedt ende tam / so later nieuwe scheuten groepen.

Inden intet groote boomen / eensdeels in spleten / of tusschen de schozse en het hout / ende eensdeels ooc met platteringhe / ist dat de schozse er clael ende teer is.

Als ghy veel griffien wilt stellen in een splete / soo siet toe / dat se eben dick ghesneden zyn / ten ware by a-bontup / dat de splete haer meer opende op d' een zyde / dan op d' ander: maekt oock dat de griffien eben lauck zyn / of dattet niet veel en sejele / ende t'fal oock ghe-noegh zyn / dat elke griffie hebbe dyp ofte vier botten buyten de splete oft wronck.

Als het plantsoen gesaegt ende rontomme wel ghebert is / van zyn jon ge scheuten ende alle zyne tacken / so leghter op / eer ghy het splyt / van de saghelinghen / ende splyt het dan wel soetelick met een mes / in het midden / oft met een ander scherpsnijden de pfer / ende steecter u beptels tusschen / tot dat ghy u griffien daer in ghepast hebt: ende int splyten soo hout u mes met de eene hand / ende de boom met d' ander hant / dat hy niet te verre en splyte. Dan suldt ghy met de selve hant / daer ghy den boom mede gehouden hebt / steken uwen houten / beenen of spulien beptel / met het punt in de splete / om dien beter upt te trecken / als ghy uwe griffien geintet hebt.

Als dat den stronck splyt / of de schozse te seer van het hout schept / so splytet leegher / ende steeckt daer u griffien in / maer siet of haer incisie bequaemt ende wel supste is na de splete / ende dat de twee binnen-schozsen van de griffie ende het plantsoen wel tegen malckanderen komen: want geraken die malckanderen niet / so en sullen 3p nimmermeer te samen vereenigen: ende maekt oock u splete niet dwers dooz het merck / maer wat ter zyden.

Is de schozse bant plantsoen dicker / dan de schozse van de griffie / soo moet men de griffie boozder in de

splete trecken / om dat haer binnenste schozse soude komen recht op de binneste schozse van het plantsoen / ende oock de schozse van het plantsoen moest boozder upt-steken dan van de griffie / op de zyde van de splete.

Als het plantsoen hem wel recht splyt / soo en siet geen verjuel int snijden van der incisie van de griffie / al ist dat men die op sommighe plaetsen wat onffen laet / om dat de binneste schozsen van bepden te beter aen een souden groepen.

Als uwe griffien seer wel geboegt zyn in het plantsoen / treckt u beptelken soetelick upt / sonder dat ghy de griffie niet en veriet: ghy sult oock moghen laten in de splete / een kleyn eynde van een beptelken van groen hout / ende t selbe dicht aen den stronck afsnijden: ofte oock soo haest als uwen beptel sal upt getrocken zyn / soo steekt een kleyn spaenken van groen hout in de splete van het plantsoen. Sommighe doen lym in de splete / als of 3p de sappen van twee materien wilden te saemen lymen ende vereenighen. Andere stroepen supcker of cancel poeper in de splete / of eenighe andere bergelicke specerie / of wel-riekende vorch ghepr: ja 3p steken de eynden van de griffien in houigh of ander soete ende keffelijcke bochtigheden / hopende dat de vzychten dooz dese middel den smaecte daer af sullen houden. Niet te min 3p water wil / decht de splete van der intinghe rontsomme / met leem of vaste aerde of met was / het welcke beter is dan yet anders om te decken / ende oock om de splete beter te vullen / ontrent twee vinghers dicke / op dat den regen ende wint daer niet in come / ende bewindet met mosch of werce / ende wijnghet met ende doerckens of wilge schozsen / ende bintse wel vast met klepne teene wiskens / maer siet wel toe met binden / dat den wronck niet en dyaep op d' een zyde of op d' ander: ende en hebt ghy gheen leem of potaerde / so mengt kleyn gerapt hop niet aerde van de plaetse daer ghy griffien sult / gelic moztel of stek.

Als uwe inten sullen ghewijngghen zyn / soo bintse sommighe tackens rontomme om te bewaren.

Woozts ist dat den strupck van u plantsoen so dicke niet en is als uwe griffie / maect de splete in den strupe noesch seer effen / boecht dan in die griffie / vercleede met haer schozse / arcozgerende niet die van den plantsoen. Daer na decht de plaetse met leem of vette aerde ende mosch van boomen wel ghebonden. Maer om dat de boom niet en soude van de wint ofte ander sms letsel krijghen / steekt daer neben een stake / ons vast te houden.

Om te inten aen het uysterse van de tacken.

CAP. XIII.

Om te griffien boven aent eynde van de tacken die schoon nieuwe houdt hebben / ende boven groote jonge scheuten of gaerden / al ist dat de boom te bozers gegriffiet is geweest / en dat se haer vollen was niet en heeft / soo neemt griffien van alsulcke boomen als ghy wilt: en snijt dan eenige scheuten boven van den boom daer ghy die op griffien wilt / ende zyn de griffien dicker dan de jonge tackens / so snijtte dwers af / ghelijck ghesepde is van de klepne plantsoenen. Zyn de tackens die ghy snijden sult / so dick als u griffie / soo snijste af tusschen het oude en nieuwe hout / of wat legger of hooger ende splytse wat / snij u griffie van ghelijcke dicke / maekt de incisie koyt / die de schozse over bepde zyden hebben / sonder dat d' een zyde dicker 3p dan d' ander: ende steket u griffie in dese splete / in sulcker boeghen / dat de schozse van bepde zyden van de griffie recht staen op de selve splete.

Het sal ghenogh zyn / dat elke griffie hebbe eenen goeden knoop of twee buyten het gepangh: want ten ware niet goet / dat men die te langh liete: ende men moeste wijngen ende bewinden met aerde en mosch / ende dan oer trecken met doerckens ende stijf binden / ghelijck boozsept is.

Door desen middel sult ghy moghen maechen dat eenen boom voorts brenghen sal veelderhande vruchten. Ende wilt ghy op dese maniere griffien de cleve plantsoenen / maectt dat seer zijn vande dicke bande griffien / ende griffiet die seer nae der erden / ghelijck dyp vingers oft daer ontrent.

Dese maniere van griffien aen het upterste bande tacken / moet gebuypt worden aende boomen daer de tacken hebben afgehouden geweest / of deur gebreck / of deur te seer groote overbloedicheydt van bochticheypt / ende uptten strupck nieuwe scheuten ghegroepet zijn / de welke dyp oft vier jaren daer na mogen op de maniere hier verclaert gegriffiet worden.

Om te griffien tusschen het hout ende de schorffe.

CAP. XIII.

MEn griffiet in deser manieren / als de boomen beghinnen te verlaten haer binneste schozffe / ghelijck van ontrent het eynde van Sprockelle tot in den April / het welke is als de schozffe alderbest schepdet van het hout / principelijck op dicke plantsoenen die inde middel niet en mogen lichtelijck / zyn int crupce oft andersins ghespleten worden / ende op stroncken ende tacken vande boomen die dicke ende vette schozffen hebben / ghelijck vijgheboomen / pypboomen / peypboomen ende castaigneboomen.

De griffien dienen daer op wil inten / moeten lange daer te vozen gesneden ende bewaert zijn / als vozen geslept is / ten ware dat men van eenige boomen bonde die late uptsuypten ende niet ghebot en waren / vande welke men griffien sonder botten soude mogen snijden / ghelijck als zijn Bambones / Gueninghen / ende ander bergelijcke.

Men moet plantsoen boben affagen / en daer van snijden u griffien / gelijck hier voer geslept is: maer de snede en moet niet seer lanck of dicke zijn / en de schozffe over al wat afghenomen / ende gefatoneert ghelijck het yser van een lance / ende also dicke op d'een zyde als op d'ander. Daer na so reputicht wel uwen stronck om het saghemel wech te doen met een scherpsnijdende yser / om dat de griffien die ghy daer in sult voeghen / wel fouden daer mede vereenigen moghen: ende steekt een mes met een scherpen punt / of een schaeftmesken van been oft pvooy diep ghenoch tusschen de schozffe ende het hout vanden plantsoene so verre dat / alst wtgetrocken is / de snede vande griffie daer wel in gaen mach / en dat de griffie hert mach passen op den stronck als sy daer sal gestelt zijn. Dat gedaen zijnde / so moet men seer wel denken ende bewyden met poterde en mosch oft werc. In deser manieren meucht ghy veel grieffen steken rouw somme uwen stronck / na dat zijn dicke verdyagen mach.

Al dus griffiet men op abantperfen / appelboomen / abycots / perseboomen / amandelboomen / vijgheboomen / castaigneboomen / peypboomen / ende jonge ende dunne pypboomen / ghelijck van ontrent de dicke van eenen klepnen vingher tot de dicke van eenen arm / ende die de schozffe sachte ende dunne hebben. Want op de groote dicke boomen die de schozffe hert ende dicke hebben / en sout niet wel gheschieden moghen / ten ware datter eenighetacken waren / die de schozffe dunne ende saetjre hadden ende bequaem om dat te doen.

Om te inten metten Fluytken.

CAP. XV.

DE maniere van te inten metten Fluytken / ghelijck oock die metten schildeken / is seer goet om haest vruchten te hebben / maer onsterck / ende die lichtelijck mach geguets worden. Daerom en mach men die niet ghebuycken dan aen boomen die vol saps zijn / ghelijck als vijgheboomen ende oljboomen / oock op gheenen anderen tijdt dan in April ende Mepe.

Soecket dan aen eenen boom die vruchtbaer ende

vol saps is / eenen seer schoonen tack die vol botter is / vpt de welke ghy snijden sult met de punt van een scherpe ende wel snijdende mes een stuck vande schozffe in sozme van een fluytken / dat ten minsten dyp vingers en eenhalf lanck is / hebbende een geheel ende ongheweest borken. Doet oock desghelijck upten tack vanden boom daer ghy het ander wilt griffien / in sulcker voeghen dat de schozffe die ghy daer uyt sult vande selve groote / lengde / en vande selve zyde vanden boom zy / als de ghene is die ghy hebt uytghesneden om inde selve plaetse te stellen / ende oock een gheheel en ongheweest borken hebbe ghelijck het eerste. Als ghy dat wilt daer in voeghen / doet alle neerficheyde dat d'eerste schozffe daer in passe / ende niet nat en zy: in voeghen dattet borken vande schozffe die ghy daer in voecht / effen passe / ende ober een come op de botte die gheheel ende ongheweest is ghebleven aen het hout / ende dat de selve come inde botte vande schozffa die ghy daer op griffiet. Soo sullen by desen middel alle dirghen seer wel ober een komen / ende daer en sal gheen splete noch gappinghe tusschen die t' samenboeginghe van de schozffe vallen. Dat ghebaen zijnde / vint de voorszepde ingeboerde schozffe boven ende beneden / met kemp / dat gheenstus nat en is / om dat de schozffe te vastter soude aenleken / ende te rasscher aennemen het sap van den boom. Maer ghy moet seer wel toetsien / dat den bandt de botte niet en gheraecte / noch de schozffe te stin en pjanghe / want dat soude beletten / dat se niet en fouden vereenighen. Oock soo en moet de schozffe noch oock den bandt niet nat ghemaectt zijn.

Om te griffien metten schildeken.

CAP. XVI.

DE maniere van griffien met het schildeken / beschilt wepnig van de naest voozgaende: want het schildeken heeft wel een botte / maer het hout van den boom / daer in dat ghesaet wort en heeft gheen / ghelijck wel doet 'tghene daer t' fluytken in gheboecht wort.

In den Somer als de boomen wel haer bochticheypt ende sterckte hebben / ende dat se nieu houdt hebben / dat wat sterckachtigh is / soo sult ghy nemen een scheute boben aen het upterste van de principale tackert van eenen tamm. n boom / daer ghy de vruchten af begeert / sonder yet af te snijden van het hout om te moghen hebben een goet borken vande scheute met haren steert om te griffien: maer nemet dickste uyt / stronck den eersten ten steert int middel af / en wooyt de bladers wech / sonder de reste van den steert af te trecken. Daer na sult ghy met de punte van een seer scherpe snijdende mes snijden / de schozffe van de voorszepde scheute een schildeken alsoo groot als uwen naghel: waer in maer een bootken en is / welck hoogher staet dan de middel / met de reste van den steert die ghy hem hebt gelaten: ende merck dat het schildeken van den versguir wil hebben twee of dyp bladers / ende oock dat de schilt van de suere vrucht viercant ghesneden zy: ende om het schildeken af te lichten / nae dattet rontomme ghesneden sal zijn / sonder het hout binnen ghesneden te hebben / so moet men dat soetelijck afnemen met den dupin ende wooyten vingher / ende alsoo sonder bycken af trecken: ende int af trecken soo douwel teghen het hout daer ghy't sult af trecken / op dat de spuyte ofte het borken aen het schildeken blighe: want bletet aen het hout van de scheute / so en soude te schildeken niet deughen.

Ghy sult weten of het schildeken goet is / met daer in te sien alst getrocken is van het hout van den scheute: ist van binnen ghegaet / soo en deucht het niet: ende noch min / ist dat de spuyte aen het hout ghebleven is / de welke behoort ghebleven te hebben aen het schildeken.

Als u schildeken wel afghelicht is / houdet een wep nich met den steert tusschen u lippen / terwyle dat ghy opent

openen sult de schozse banden boom/om daer tusschen te boeghen/ nochtans sonder dat nat te maecten: ende snijste open ghelijck een krucke/ wat langher dan het schilbeken dat ghy daer op legghen wilt/ sonder het hout binnen te snijden.

Als de openinge gedaen is/ so sult ghy die soetelijck van beyde syden openen/ met een cleyn beenen mesken/ en van binnen wat scheyden de schozse van het hout/ alsoo vele als het schilbeken lanck ende byet is/ maer siet wel toe dat ghy de schozse niet en bederft.

Neemt u schilbeken by het eynde ende dan steert die ghy daer aen gelaten hebt/ en steekt in de snede van de boom/ ppyetelijck oplichtende beyde de syden van de schozse van de boozseppe snede/ met u kleyn mesken/ ende voeghet schilbeken seer effen tegen het hout/ binnen de snede van den boom/ douwende wat van buyten onder de schozse van den boom: ende dat het opperste van het schilbeken wel gerake metten eynde de schozse van het opperste van de snede des booms.

Om u schilbeken te binden/ neemt eenen bandt van kemp/ ontrent so dicke als de schacht van een groote pen/ na dat de boom dic of dun is: ende neemt u kemp recht int midden/ om dat het een eynde so verre soude mogen strecken als het ander/ om te biwinden ende te binden ende te bekonden het boozseppe schilbeken binnen de snede van den boom: maer ten moet niet te stijf gebouwen wesen/ want dat soudet vereenigen beketten met den boom/ en t' samen te vergaderen het een binnenste velleken van de schozse metten anderen/ ende doock het schilbeken: noch de kemp daer t' mede gebonden wort/ en mach niet nat ghemaectt zijn.

Begint te binden want achterste van de boom/ eben int midden der snede/ en komt met u bintsel stuyten/ vozen onder de spruyte en den steert want schilbeken/ nochtans sonder te bedecken de botte of spruyte: Dan gaet weder woort achter bindende den boom/ en so weder vozen komende/ ober het opperste want schilbeken al tijt kerp/ weegs bindende het kemp: ende keert dan weder tot achter/ om te volpnden het binden onder de spruyte/ so dat de gehele snede bedeckt zy/ onder en boven met kemp/ upt- genomen dat de botte ende haven steert/ die men niet decken en mach/ welke steert van seels sal ballen/ ende seer haest naer dat de intinge volbracht is/ indien dat het schilbeken wel aenbattet.

Ghy suldt oock moghen in elcken boom byenghen/ twee of dyp schilbekens/ maer dat het een niet en staet boven het ander/ noch op een zyde. Laet uwe boomen ende schilbekens alsoo ghebonden blijven/ ontrent een maent/ ende de alderdickeste noch veel langher.

Ses maenden daer na moet ment ontbinden/ of ten minsten het kemp achter af snijden/ en also laten staen tot nae den winter/ ontrent Maerte of April. Ist dat ghy siet dat de spruyte van u schilbeken bottet/ so snij den boom ontrent dyp vinghers af daer boven/ ende binnen een jaer daer nae als de scheute wel ghesterck sal zijn/ ende beginnen sal te botten/ so salmen noes afnemen de ander dyp vinghers van de boom/ die daer aen ghelaten waren: want diese te nae af snede alst eerst begint te botten/ ten soude so wel niet toe nemen noch groepen.

Als u schilbekens schoon hout sullen woort gebrocht hebben/ so sal men daer teghen wel sachtelijck moeten stellen kleyne gaffels/ om datse de winter niet en souden byeken.

Op dese mantere sult ghy lichtelijck moghen griffien witte rooselaers op roode/ ende roode op witte/ om op een rooselaer te hebben roosen van verscheyden soorten.

Andere manieren van griffien, op alle soorten van boomen.

CAP. XVII.

Men mach inten met spruyten of botten/ als men de spruyte neemt van de scheuten ofte tacckens/

die noch nientwe zijn/ ende dat men die niet een weynich schozse stelt/ in de plaetse van een ander dat men afghetrocken heeft van den boom/ daer ghy op inten wilt. Daer na bint men dat onder en boven ghelijck het schilbeken/ ende dat wort gedaen op den selven tijt ende op de selve boomen.

Men mach inten alle soorten van griffien op alderhande boomen by deser manieren. Maer twee punten by malckanderen/ die ober al vier voeten wort zyn: In een van desen sult ghy een Wijnstact planten/ in de ander eenen tackt van eenen Wijnheboom/ den welken u sal goet duncken. Als den Wijnstact zijn wortel heeft ghenomen/ suldt ghy een van zyne jonghe scheuten/ die u dunkt de schoonste te wesen/ buyghen ende binden aen den voet van den Wijnheboom/ boozsept: Wat ghebaen zijnde/ so snij alle de andere scheuten af van den Wijnboom/ upt- ghenomen de ghene die ghy oock wilt griffien. Daer nae snijt af de Wijnheboom/ ende maect de snede seer eben ende ghelijck/ splijt die in het midden met een beptelken/ ende schjact dan op beyden syden/ het eynde van de scheuten van den Wijnboom/ sulcks als op den boom staen/ ende steerct die in de splete van den Wijnheboom/ int sulcker woeghen datse dooz- gaen: daer nae verbint de splete op beyde zyden met leem/ ende bint de boozseppe scheuten aen den struyck van den Wijnheboom/ soo wel dat men die niet en mach afstrecken. So sullen dyp jaer daer nae/ de Wijnheboom ende Wijnboom aen een groepen/ maer in het vierde jaer als sy ghegroep zijn/ suldt ghy dese scheuten van den Wijnboom van de moeder sijden/ gelijck als men doet de welke mer sooght/ ende sullen schijnen datse den Wijnboom niet aen en gaen.

Om te griffien in Fluyte/ soo leght men een piyp die lanck is twee of dyp botten of spruyten van een niet taccken/ ontrent eenen vingher dick/ dat soetelijck in de lenghe des piypende. Daer naer ontcleet men eenen tackt want plantsoen/ van ghelijcke lengte ende dicke/ ende daer steerct men in de boozseppe piyp alsoo diep/ als sy gaen mach/ haer latende de schozse die daer te vele is/ tot een bewaringhe. Dan bint men die onder ende boven/ sonder de spruyten te ghenaken/ ende met snijdet hout af daer over schiet boven de wortel: daer nae stopt ment niet ghegont was langhs de splete ende aen het eynde.

Om te griffien in eenen struyck/ soo moet men den boom doozboozen met een booz/ tot het mare toe/ ende met gewelt daer in byengen een griffie/ die van binnen twee of dyp spruyten heeft/ ende dit gat moet wel gesuybert ende toeghestopt zijn met was.

Om te griffien in Wijnheboomen of in Kolen/ so sult ghy doen boozen in eenen Wijnghen of Kool- stock/ twee gaten tot int mare/ eenen halven voet van malckanderen staende: steerct daer in met ghelijcke struyck/ een griffie van al sulcken byucht als ghy begeret/ die de schozse geschjact heeft in sulcker vogen/ dat de gaten geheel toe zijn. Daer nae stopt seer wel met was/ en steerct den stock in d'aerde/ niet verre van het water/ ontrent eenen halven voet/ soo dat de griffie dyp vinghers onder de aerde staen: endeten eynde van den jaer/ als sy wortel heeft gherregen/ suldt ghy den stock in stukken snijden/ en elcke griffie planten daer u belieft.

Om te griffien in crupne/ als den stronck van eenen grooten boom die boven af- ghesaeght is/ noch niet te oudt en is/ ende de schozse niet te hart en is/ soo open men de selve schozse met den herft van een kleyn mes: dat van been ghemaectt is ende seer scherp/ ten dyp of vier plaetsen boven int af- ghesaeghte stuck. In elcke openinghe steerct men een griffie/ maer men moet wel stoppen ende decken de openinghe boven met leem/ ofte potaerde/ om dat het hout niet en doozghe ende en bederbe dooz de droochte/ noch dooz den regghen niet en bertotte.

Daer nae bindt men den boom met een kooze ofte riem/ ontrent de plaetse daer den boom is afgesaeght/

Om dat hy niet en soude spijten / als menden beptel
stecker tusschen 't hout ende schoffse. Doorts voeght
men dese nieten rontsomme den strupck/wigt van mal-
ander / ten minsten vier vinghers. Ten laesten wort
de koppe of riem afghenonden. Ende de schoffse met een-
nen bandt van wijssen ghebonden / die soo langh is/
datse dyp of vier dobbel rontsomme den strupck gae/
om dat by sulcken midoel de griffien souden moghen
bewaert zyn ende vast houden teghen den wint ende
ander ghewel. Doorts wort den strupck niet eenen
staecke onder set / ende alle de scheuten rontsomme den
boom / worden afgesneden / om dat de griffien te beter
souden groeyen.

Om te griffien in gaerde / men opent den boom tot
het marck met een saccken / ende dan legt men daer
een jonge scheute / ende men stoppet met was. Ander-
sins en eer / men neemt een gaerde met eenen knoop/
dan wzingt men en doeter de schoffse af in den knoop
ende men voeght in eenen scheut. die soodick is als de
griffie / endet vatter oock wel haest.

In sturckens: In Weerte als men neemt een stuc
also dicke als eenen dupm / ende langh ende breet ghe-
noech / niet zijne spuyte ende scheute / soo voecht men
dat terstont in eenen tack van eenen anderen boom / de
schoffse pligtende in dyp of vieren / en wel vast t' sa-
men voeghende in hooft van den strupck / soo dat het
sturcken gae in de schoffse van het ander / sonder zijne
schoffse te quersen / en 't sal groepen en bereenigen son-
der eenigh binden of gereetschap. Nochtans en ware
het niet quaet / dat men op de vooysepe joncture leppe
getemperde aerde wel dicke / ende seer wel bonde met
een doercken rontsom 'tsturcken / sonder de spuyte te
genaken. In Julius ende Julius mach men op dese
maniereinten / boben op de tacken sonder binden: ende
alst sturcken vereenicht is ende ghevat heeft / soo snijt
men den tack boben af.

Om te griffien niet doogbozen / is / als men niet een
hooy deur-boogt eenen Wilghen staecke / of ander wit
hout op veel plaetsen / ende dat men in de gaten / die een-
nen halben voet van malcanderen staen / niet foyste ste-
cker de scheuten van sulcke boomen als ghy planten
wildt / ende dat men die potet in de aerde soo dat men
niet en siet dan het eynde van de scheute. Daer na als
sp vereenicht zyn / soo kojt men de stake af / ende men
berplantse elberg.

Sonderlinghe dinghen van boomen te griffien,
te planten ende te saeyen, om excellente vruch-
ten te hebben,

CAP. XVIII.

Griffiet de Berse op eenen tammisen Moerbesten-
boom / of eenen wijnstock / soo salse twee maenden
vroeger rijp wesen. Hoe dat ghy niet griffiet op een-
nen boom van zyn eygen vrucht / gelyck tam op tam /
ende wilt of wilt / hoe de vrucht grooter wort ende be-
ter van smake als voren gheseyt is.

Griffiet Appelboomen op Appelboomen / ende oock
op Dieckel-besien ende op tammise Moer-besie-bo-
omen / so sulc ghy den geheelen Somer / tot Alderhepli-
ghen vruchten hebben.

Om te doen groepen Half Berse / half Moete / neemt
han elcks een griffie / ende snijdet af soo wel teen alst
ander / also na de spuyte of botte als u moghelijck is /
ende schyabt de scheuten wat af / voeghtse oft bindtse
seer vast t' samen : daer nae snijt af boben de sopkens /
ende de vrucht die daer op sal groepen / sal half Berse
hal Pote wesen.

Ghy suldt een vrucht hebben die den smaecke heeft
van vier vruchten zyn specie / ist dat ghy neemt vier
griffien / van vier verscheppen boomen / van eenderlep
specie / gelyck van vier Appel-boomen of vier Papp-
boomen: bint de vier seer wel te samen / in sulcker voe-
ghen / dat de schoffsen malcanderen niet en geraken :

Daer na oberdectse met lijn / leem / of bette aerde / so
vast / datse maer een griffie schijnen te zyn: Legtse dan
in wel ongespaeyde en gemeste aerde / op datse mogen
groepen en wortel krijgen. So sal de vrucht die daer af
sal komen / de sinake hebben van vier soorten van Ap-
pels of Papp. Men gaet op de selve maniere te wer-
ke. Ist dat ghy neemt twee griffien / een van een suppen
Appelboom / en d'ander van eenen soeten / bzingt die so
vast t' samen / datse maer een griffie schijnen te wesen /
de welcke also gegriffiet zynde / so sullen de appels die
daer op groepen / half suer en half soet zyn.

Die eenen tack van eenen Crierckboom upshoolde
ende tmerck upt name / ende dan wederom berplante /
men soude vruchten sonder steen erijghen: Of voog-
tbeste / het is goet dat men afhoude een jonck Crierck-
laecken tot op eenen voet na der eerden / ende splijte tot
aen de wortel ende dat men dan uptneme t' merck ober
beyden zijden / en weder wel t' samen voege niet eenen
stercken bant / ende een jaer daer na als de Crierckelaer
weder t' samen ghegroep is moet men een griffie bint
eenen Crierckboom die noyt vruchten en droech daer
op griffien / ende die vrucht sal sonder steen wesen.

Of andersins snijt van al sulcken boom dan steen-
scrupt als ghy wilt / een griffie diemen ghemacklijck
mach bygghen / maect die scherpe beyden zijden /
ende intet oock de selve met beyden zijden / op twee
partijen van den boom / stopt de twee ghegriffie
plaetsen met mosch ende bette aerde / ende bint die wel
vast met werck. Ist dat ghy int naesvolghende jaer
siet dat bepde de eynden vande griffie botten hebben
ende eenighe cracht vanden strupck genomen hebben /
snijt dan de griffie inde middel deur / ende neemt wech
het meeste stuc / laetende het ander groepen / dat sal
op zynen tijt vruchten sonder steen vrachghen. Het selve
sal oock ghebuere / ist dat ghy soogt de eynden vande
kalepe tackkens van eenen jonghen Crierckboom /
Pypboom oft ander steenstrupboom / ende als ghy
sult sien dat zy wortel hebben / snijdet dickste eynde af /
ende laetet dunste groen.

Ist dat ghy slygt eenen tack of een rancke vander
Wijngaert / Crierckboom / Crierckboom oft Appel-
boom die noyt vruchten ghevrachghen heeft / ende het
marck daer upt neemt / ende in stede van dien daer in
leght al sulcken laxatijf alst u belieft / wel vast toe ghe-
bonden / ghy sult maken dat de vrucht sal laetern nae
den aert van t' ghene dat ghy daer in ghelept hebt. Ist
dat ghy eenighe welriekende dinghen daer in legt / de
vrucht salder nae riecken. Ist dat ghy t' doet op Goo-
selaer / de vrucht sal den reucke vande Goose hebben.
Die Crierckel oft Merridaet leppe inde wijngaert
rancke de wijnsoude gheneseu de beten van slangen /
ende niet alleen de wijn / maer oock de vruchte / den
azijn / de afgehouden oberbloedige rancken / ende oock
dasschen van dien souden goet wesen teghen alle beten
van fenijnighe beesten.

Om te griffien seer subtylpe/ neemt een griffie met eenen knoop/ wyngtie/ ende doet de schoofse af ende oock den knoop: dan intet op eenen scheute die alzoo dieck is als de griffie/ ende t sal weder bereyngghen ende t samen groepen.

Om te griffien wyngaert op wyngaert/ men moet die splyten ghelijck eenen anderen boom/ te weten/ tot int maech/ ende dan voren de griffie inde splete/ daer na die niet was/ wel toschoppen ende seer stijf binden: maer men moet aenmercken dat de wyngaert niet en mach gegriffiet worden dan in sprockelle in warme landen/ ende in Doerie in coude landen/ als tot den wyngaert dicke tranen leken ende gheen clær water. Den mach desgelijck doen in Weve ende int beginnel van Junius/ als de wyngaert al getraent heeft: maer daer en tusschen salmen moeten bewaren de griffien/ die niet luten wil/ op coude ende doncker plaetsen/ om datse niet en souden upbotten.

Om alle de Souer lancx pympen te hebben van diverse soorten/ tot Alderheplighen toe/ soo griffiet diverse specien van Pympen op stekelbesse/ tannue Doerbesien/ oft Crieckelaers.

Om te maechen dat de Misspelen/ Criecken ende Persen int eten smaken gelijck een specerije/ ende dat mense bewaren mach tot de nicuwe: griffiet die op eenen Doerbesieboom ghelijck ick u ghelept hebbe/ ende int griffien soo maecht u griffien nat in honich/ ende stropet wat poepers op han diverse specerije gelijck van crupor/ saaghels Muscaten/ ende Caneel/ soo sal de vrucht den smake hebben.

Om te maechen dat de Misspelen sonder steenen zijn ende soet gelijck honich/ griffiet die op eenen Eglentier/ ende int griffien maecte nat in honich.

Om groote Misspelen te hebben/ twee maanden vroegher dan d' ander/ ende dat een beter is dan t'winlich vanden anderen/ griffiet die op eenen Doerbesieboom of Stekelbesse/ ende int griffien sulc ghy de griffie nat maechen als booren.

Om suet peypen oft supcher peypen te hebben een maent oft twee vroeger dan vander/ ende die goet blyvent tot de nicuwe/ griffiet die op Queboommen om spade te hebben/ ende op Doerbesieboommen om vroech te hebben.

Om Doerbesien vroech rijpe te hebben/ griffiet de Doerbesie op Stekelbesien/ ende om seer laet te hebben/ ontrent Alderheplighen/ soo griffiet die op eenen Misspelboom oft Queboom.

Allydis moeten griffien met t'wassen vander Wanen/ ende dooz het albet beste d'z oft vier daghen dooz t'wassende quartier: want alzoo veel daghen als zy hebben sal/ soo veel tijds sal den boom hebben om zijn vruchten te d'aghen.

Om noten sonder schale te hebben/ soo neemt de keerne van de note die nergens ghequetst en is/ ende wintse in wolle/ oft in wyngaert bladers oft plataen bladers/ om datse vande mieren niet en soude ghyeten werden/ ende setse soo in d' eerde/ de noteboom/ die daer af sal groepen/ sal noten sonder schale d'aghen/ t' selve sal oock gheschieden den amandelboommen/ ist datmen dieckwils affschen leght aen den strupck ende aen de wortelen/ ende generalijck in alle ander vruchten die buypen schale hebben/ ist datse op dese maniere gheplant worden.

Om groote noten/ pympen en amandelen te hebben neemt vier steenen van dese boozsepde vruchten ende steectse in eenen pot oft ander vat vol eerde/ also na aen malen ander als u moghelijck is: ende leght den pot met den bodem om hooghe/ maekende een gat inden selven bodem/ dooz t'welcke de steenen sullen moeten wtduypen ende boozt'bzenghen haer spuyte ende dooz sulcken bedwanck sullen zy t'samen vergaderen ende in een groepen/ soo dat zy maer eenen boom zijn en sullen/ die alst tijde sal wesen veel meerder vruchten sal boozts bzenghen dan eenich ander van zynder naturen: Of om dat noch licht' te doen/

soo soude men moeten af-trechen van de boommen/ de kleynste ende slechste Persen/ Pympen/ Amandelen die zy/ om dat t'sap van den boom soude moghen te passe kinnen/ om de ander te boeden/ die grooter ende sechonder sullen zijn: want de kracht van den boom die uptgedeckt is tot vele/ is minder/ ende tot weynich is veel meerder.

Om te maechen dat een Crieke of anderen boom/ soo wel groen is in de Winter als in de Souer/ so griffiet die op een kool-stork.

Schryft op de griffie van den Wjngboom t'ghene dat u belieft/ ende de Wjgen die daer op groepen/ sulden t'gheschifte hebben.

De Wjngboom en sal zijn vruchten niet verliezen/ ist dat de strupck ghevrzeven woijt met t' Doerbesien: oft ist dat ghy ter wjlen dat de Plejades opgaen ende haer verthoonen/ t'onsomme den Wjngboom doet putten graben/ ende ist dat ghy den strupck besproeyt met pekel ende water/ van elck eenen vele onder een ghemenght.

De Krieckebroom sal d'aghen een lustige ende welstreckende vrucht/ ja de ghene die van de Ruysens ende ghewozme niet en sal ghy geten woerden/ ist dat hy op een Lauwerboom ghegriffiet woijt.

De Deygboom die ghy wilt inten/ sal Muscus Deyren of Roose Deyzen d'agen/ soo ghy de griffie splyt/ ende in de splete een greyn Muscus/ of een d'zoogh blad van weierckende Roosen doet/ ende also griffiet. Des ghelijck sulc ghy van andere seut boommen moghen doen/ om wel t'ckende vruchten te hebben. Dooz t'selbe middel wilt men Muscus Roosen/ ende Genosfels krijghen der reucke van Groffelnaghels.

En griffie die bloemen of vruchten heeft/ behoort niet ghegriffiet te zijn.

Ist dat de witte Populierboom op een Doerbesieboom ghegriffiet woijt/ hy sal witte Doerbesien boozt'bzenghen.

De Krieckebroom sal vruchten boozt'zijnen gemeynen tijt boozt'bzenghen/ ist dat men ongebluschte kalk aen de wortel legt/ of dat men die dieckwils met warm water begiet: men seyt oock/ ist dat men eenen wyngaert die blaenwe D'uyben d'aecht/ op eenen Krieckenboom griffiet/ dat de wyngaert D'uyben sal hebben in de Lente.

Intor Citroen op G'zanaer-boomen ende Doerbesieboommen/ de vrucht sal root wesen.

De griffie die geint woijt op eenen Efen of Spelkenboom/ bzengt boozts een seer hooghen boom: maer d'aecht hy vruchten/ so en sullen de selve geen smake hebben.

Shuyt allerley Appelen of Deyzen/ Citroenen ofte ander vruchten/ als sy beginnen grootachtigh te worden/ tusschen twee boymen van een plaetse of gebackent aerde/ waer in dat ghesneven zijn/ diverse soorten van figuren/ ende bindet soetelijck/ de vrucht sal nemen de selve ghedaente: maer ondertusschen sal men de boymen moeten locht geben dooz klepne gastkens/ andersints soude de vrucht van binnen verrotten ende verderben.

Om te doen Amandelen groepen en Persen daer op gheschifte staet: sta dat ghy de Pese of Amandelen ghegheten hebt/ soo laet den steen twee of d'z daghen weycken: dan t'recht dien soetelijck op/ ende neemt de Amandel daer upt/ erde schryfter op met een koperen penne of andersins: schryft op de schoofse van den Amandel t'ghene dat u belieft/ maer niet te diepe/ legt se dan weder tusschen de schelpen/ ende wint den steen in pampier of parkement/ ende steect hem in de aerde: de vruchten die daer af kinnen sullen/ die sullen t'selbe gheschifte boozt'bzenghen.

Om roode Persen te doen groepen: Seben dagen na dat ghy den steen gheplant hebt/ neemt hem weder upt der aerden/ ende leght in de splete van de schelpen vermilioen/ ende plant hem dan wederom. Ofte andersins soo intet de groote Persen op eenen rooden Rooselaes

Rooselaer of Amandelboom/ of op de roode Druymen van Damast.

Ghy sult oock de Perse doen hebben ander coleur/ ist dat ghy op de voorszede maniere / alsulcken coleur daer by brenghet.

Om te beletten dat de Perse niet gherimpelt ende bercot en worden / soo moet men de schoofse van den strupck afnemen / om datter eenige dochthigheyt sonde upt loopen / ende daer na de plaetse bedecken met leem ende stroo.

Booijt den strupck van de Perseboom van onder / ende nemet merck upt / haeter dan eenen tack in van Wilghen hout of cozoelie / ghy suldt Perse hebben sonder steen.

De Gzanaethoomen sullen veel vruchten boozdt brenghen / indien dat ghy den strupck bestrijckt met Dozelepne ende Springh-krup / dat selve onder een ghestooten.

Van eenen harde ende bitteren Amandelboom / sult ghy maken eenen sachten ende soeten / ist dat ghy den strupck best rijckt met Dozelepne ende Springh-krup onder een ghestooten.

Van eenen harde ende bitteren Amandelboom sult ghy maken eenen sachten ende soeten / ist dat ghy den strupck van den boom ondeckt tot de wortelen die boven aen d'aerde ligghen / ende dickwils besproepet met warm water eer dat sy bloept.

Om goede Muscadel te maken / neemt eenen yseren draet / ende steecht die in de plante van den wyngaert / die dyp canckens of scheuten heeft / ende dat alle het marc upgerooken zy. Daer na vullt die plante met Muscate noten / en stoppet weder toe / datter t'water niet in geraaken en kan: ende al dat van dese dyp canckens sal boozt komen / sal Muscadel wesen.

De Note sal seer dunne van schale wesen / ende seer dicke van kern / ist dat men aen zynen strupck of aen de wortelen asche leyt.

Om te maken eenen Noteboom die geen bladers en krijgt boozt S. Jans dagh / ende sal dan bladers ende vruchten t' samen geuen / ende dat de vrucht also boezch rijp sal wesen / ende gewassen als d'ander: Vult eenen pot met groene noten / die op S. Jans avont gepluckt zijn / ende maect een gat in den bodem van den pot / waer door dat het water upt loopen mach / ende graeft die op S. Jans avont in d'aerde. Verplant de scheuten die daer upt groepen sullen / ende ghy suldt het soo behinden.

De Perse is liever gegriffiet op den Druymboom / ende de Perstige op den Amandelboom / ende blyben daer langher op duerende.

De griffie van den Persefige ende Amandelboom te samen gegriffiet / de kerne die daer in groepet sal een Amandel wesen.

De Druymboom gegriffiet op den Amandelboom / brenghet een vrucht boozt ghelijck een Amandel: ende op den Noteboom / so is de schoofse die van de note ghelijck / maer van binnen ist Druym. Op een Queboom gegriffiet / geeft oock een vzeemde vrucht van fatsoen / na het naturael van den selven Queboom.

Antet de griffie van een Druymboom of ander krup op den Druymboom / soo sult ghy vruchten hebben / die boozt komen sullen sonder bloepen.

Griffiet op eenen sueren Pezse of Witt sartboom van Appelthoomen griffien / so sult ghy hebben bloemingen en Castaignie appels. Ende om die te hebben tot Alderheplighen / soo sal men die griffien op Queboomert ende andere die spade vruchten draeghen / ende men sal die moghen twee jaer over hebben.

Neemt twee griffien van een Appelboom / de eene suer ende de ander soete / ende voechtse wel bast t' samen / als ghy die griffiet / so sal de vrucht hebben van beide de make.

Ist dat eenigen boom seer langhe is eer sy vrucht draegt / of dat sy geheel onvruchtbaer is / maer ander sijn vol hout en bladers / dyft inde principsal wortel

oft midden in den strupck ontrent de Winter / eenen prop van groen hout / sy sal in het nasto jaer vruchten draeghen.

Ghy suldt Artecken hebben op diverse boomen / die goet sullen wesen om te eten tot Alderheplighen soo ghy die griffiet op de Doerbesten / ende oock op Wilghen.

Antet de Wispel op de Stekelbestie / en op de Doerbestie / maer in het griffien soo maect de griffie nat in Honigh / ghy suldt boezgher ende oock berer vruchten hebben.

Griffiet Druym-Int-pepzen op stekelbestien on vrucht vruchten te hebben / ende op de witte haeg-doozne / ofc op de suer pepyboom / om spade te hebben.

Ghy sult Druym hebben op d'een zyde wit / ende op d'ander zyde roodt / ist dat ghy de tarrkens van twee diverse Druymboomen wel bast t' samen bint / en also plantet. Als sy uptgebot zijn / so bintse wederom / om datse souden worden en hout ende eenen strupck. Ander planten t'zaet van t'weederhande Druymboomen te samen ghebonden in een doercken / daer nae verplanten sy de planten die daer upt groepen.

Om roode appelen te hebben / soo moet men den boom met piss / bieren / of Rooselaers planten by de Appelbomen of Doerbestboomen. Of steket eenen stak in de aerde by den Appel boom / ende stelt daer by eenen pot vol waters / daer de stralen van de Sonne recht op vallen / so dat den damp van den water op de vruchten mach slaen : Of te ontdeckt in de Lente de wortel / ende besproeptse dickwils met piss / decktse weder thien of twaelf oagen daer na: ende besproeptse sonnigts met piss.

De Pezzen en sullen niet steenachtigh zijn / ist dat ghy de plaetse daer de Pezseboom sal gheplant zijn / seer neerstelijck supert van de steenen / ende daer op brenghet geliste aerde / ende dan seer neerstelijck begieten: maer is de plante alre een volwassen boom / soo moet men die ondecken tot d'onderste wortele / ende wech nemen alle de steenen / ende dan weder daer op legghen d'aerde die ghy daer hebt upt ghehaelt / wel gheest / doende daer mest by / ende alsoo gedeckt zijn: de sult ghyse begieten.

Den Druymboom sal een groote menichte van schoone vruchten draeghen / ist dat sy begoten wordt met Olie sonder zoudt / ghemenght met soo veel soet waters : ofte oock ist dat men de wortel rontsomme wel beleght met pot-aerde of klep / met boonen stroo ofte Ossen mest daer onder ghemengt / ende dan begieten met menschen piss / ende dat moet ghebaen wesen in de honts-baghen.

Is den Druymboom onvruchtbaer / soo maect een gat ontrent den strupck eenen duym wijd / dat gheheel deur gaet / ende dat gat sult ghy vullen met twee tarrkens van eenen anderen vruchtbaeren Druymboom / ende sluptet dan met ghesroepet leem of moztel.

Ist dat den Druymboom luttel vruchten draeght / soo moet men steken in haer wortelen een klep / houtken / dat van eenen wilden Druymboom ghenomen is / ofte van een Druymboom of Epcke.

Ist dat den Druymboom zijn vruchten laet vallen / so moet men planten by zijn wortelen een mate boonen.

Wilt ghy dat de vruchten van u griffien beter en excellenter worden van make / dan de griffie upt der nature boozt brenghet / soo laet u griffien eer men die inwoepcken in Honigh dat in Roose-water of water van Rase ghebooken is / tot dat die deur-droncken zijn. Daer nae decktse wel met maetside was ende andere dinghen die daer toe dienen.

Om te hebben half appel half pepze / so neemt twee griffien / ende splyt de selve / voechtse dan tegen malcanderen / stellende seer bast de halve griffie van de pepze teghen die van den appel : maer men moet wel toesien / dat het water niet en come in de vreeghe ofte splete. Men mach die oock wel griffien op wat boom dat men wil.

Om te hebben groot fruyt met steenen/gelijc booz-
sept is van de Noten/ Wyppmen ende Amandelen/soo
neemt eenen pot of een ander vat/ en bullet met aerde:
daer in groeft by steenen van sulcken fruyt als ghy
begheert/ in sulcker voeghen/ dat de steenen of kerne
bereyngen moghen: ende legt den pot met den bodem
opwaerts/ ende maect daer een gat in/ dooz het welcke
alle de steenen sullen bedwongen zyn haer scheuten
te woeyen ende in malcander te vereenighen/ soo datse
maect eenen boom zyn en sullen/ die in zynen tydt sal
groote vruchten draghen.

De Gzanaet- appelsal seer root wassen/ ist dat ghy
den Gzanaetboom met water ende looge samen ghe-
merght begint.

De suere Gzanaetappel sal foet worden/ ist dat ghy
de wortel van de Gzanaet-boom rontsomme bedeckt
met verckens mest/ ende begint met menschen pisse.
Intet de griffie van eenen Perseboom op een Que-
boom/so sult ghy Perse ende Quen t' samen hebben.
Aufgelijcks ist dat ghy de griffie van eenen Queboom
intet op eenen Perseboom.

De griffie van een Amandelboom gegriffiet op een
Perseboom/ ofte ter contrarien/ doet hebben Perse
ende Amandels/ waer af de schozse ende de keernen
goet sullen zyn om te eten.

Om te hebben schoon fruyt met keernen/ende vze-
gher dan d'ander gegriffiet op een hout/ so neemt tac-
ken van eenen Peppel of Appelboom/ ende boozdt aen
het onderste eynde klepne gaetkens/ die niet dooz en
gaen/ staende ontrent een palme van malcander/ ende
veghen een ober: leght in elcker gat een graen zoudts
ofte twee/ ende leght van den tack in de aerde met een
wepingh habers/ ende koozet eynde boven/ gelijc men
de griffie doet als sy ghegriffiet is. Ist dat den tack
wederom groen wort/ hy sal veelschoonder vruchten
ende veel vzeegher boozt vzeeghen/ dan eenighen ande-
ren boom.

Om de Appelen soet te hebben/ soo moet men de
wortels van de selve boom besproepen met menschen
pisse/ waer in dat gesolbeert ende gemengt zyn Gep-
zen mest/ ende vsoffen van ouden wijn.

Om groote kricken te hebben/sult ghy dickwils
de selve boomen doen scheeren.

Om te hebben groote menschte van appelen/ soo
moet men den block van den boom rontom beslaen/
ontrent een voet hooghe van der aerden/ met eenen
looden plate/ die ghenomen is van een gote/ ende als
den boom begint te bloepen/ soo sal men desen looden
bandt moeten af doen. Men sal dese remedie alle jaer
moghen vernieuwen: om den Appelboom vruchtbaer
te maken. Het selve mach men den Peppelboom me-
de doen.

Om te maken dat een boom Wyppen boozt vze-
gheboven zyn natuerlijcke vruchten/so legt een wijn-
gaert rancke aen den voet van den boom/ ende de-
bozet den boom met een booz/ om daer dooz te mogen
steken de wijngaert rancke/ in sulcker voeghen datter
twee knoppen zyn tusschen den boom/ende datter van
de rancke sal wesen in uwen boom: ende aldus suldt
ghy dien pellen ende de schozse af trecken/ om dat de
substautie van den boom ende wijngaert rancken ghe-
machelijck souden t' samen groepen ende vereenigen:
Stopper het gat seer wel ober beyde zijden/ tegen het
inromen vant water/ ende ten eynde van de by jaren/
so snit de wijngaert rancke achter af/ende uwen boom
sal Wyppen draghen met zyn eyghen vruchten/ ende
al van eenen strupck.

Gyffiet de inte van enen Appelboom op een Per-
seboom/ende insgelijck de griffie van een Perseboom/
of van een duracine Perseboom op eenen Peppelboom:
ende ter contrarien/ soo suldt ghy hebben een vzeemde
vrucht/ de welke ghy heeten sult duracine-Appels of
Perse-appels/ende oock Peppen. t' Selve sal ooc zyn/
ist dat ghy intet de griffie van een Peppelboom/ gelijck
gheseydt is.

Van den tyt om te planten ende te verplanten ge-
griffide boomen, so vvel dicke als dunne

CAP. XIX.

Eenighs segghen dat beter planten is in het eerste
van de Lente/ obermidts dat van den boom ras-
scher wortelt/ bottet ende upt spruyt/ yncipalijckus
houde landen.

In den Herst behoort men te planten/ vliet hien
daghen booz het Equinoctium: Maer op hooghe
ende booghe plaecten plantet men in beyde de tyden.

Den eersten dagh van het wassende quartier van der
Mare ist goet planten ende saepen/maer den bij tr. r.
rj. rj. rj. rj. ende vbiij. niet. Int vzeiken van der
Mare soo komt de vrucht vzeegher. In de nieuwe
Mare soo groepen de boomen best/ ende zyn langhe
ghebuerende/ maer sy zyn langher eer dat sy vruch-
ten draghen.

Ist dat ghy dooz noot plane int wassende quartier/
soo sal men de scheuten van de boomen moeten aftrek-
ken/ als ghy zyt int eynde van der Mare/ soo sullen se
vruchten draghen ghelijck de ander.

Men plant in Lommandt de plante dien de tacker
noesch af- ggehouden zyn/ ende steenen in getempere
landt: maer in warme landen plant men die in Octo-
ber/ November ende December.

Men plant de boomen die dicke wortelen hebben/
in October/ November en December/ maer de scheu-
ten of tackerens worden geplant in Maerte/ als sy van
de binnen schozse scheidt.

t' Ghene dat geplant wort int vzeiken van de Mare/
vzeeghet meest profijts by/ ende hoe meer dat men
plant naest den eynde van de Mare/ hoe de boom eer
profijt gheeft ende vruchten draegt/ maer t' ghene dat
men plant met t' wassende quartier/ geoyet stercker/
ende wort meerder van wortel/ houdt en bladers/ende
is langher ghebuerende/ hoe wel dat sulcke boomen
langher zyn/ eer datse vruchten gheben.

De boomen die veel merss hebben/ gelijck Dige-
boomen/ Meerbesieboomen/ Baselaer ende dergelijc-
ke/ worden geplant sonder wortel/ van half Septem-
ber tot Alderheylighen.

D' ander boomen met wortels behooren gheplante
te wesen in den Advent/ of hoets daer nae.

De dicke boomen worden verplantet van de eene
plaetse op d' ander/ in de Maent van November/ende
men moets sandelaren/ want sy sullen dan te beter
haer vruchten draghen: maer ist dat in het upt rucken
of verdraghen/ de schozse van de wortel afghetrocker
wordt/ men sal de plaetse daer de schozse af is/ met
goedt mest of leam bestreicken/ eer dat men die weder
plant/ ende de aerde die rontomme den put is daer hy
verplant wort/ seer wel roeren/ om dat de wortels
haer souden upt strecken/ende hen selven ghemacke-
lijck moghen logheren.

Men verplant van Alderheplighen tot inde Meer-
te/dat de boomen beginnen te schepden van de binnen-
ste schoofse: Maer hoe eer hoe beter/te weren/so haest
als de bladers gevallen zijn. Maer in waterachtige en
coude plaetsen/daer vertoefmen tot in Loumaent en
Spzockelle/ende men mach niet doen alst regent/oft
als d'aerde seer nat is.

De jonge inten die ghy gegriffiet hebt in den plant-
soenhof oft elders/ behozen verplant te wesen so haest
als de griffie n gebat ende vereenigt zijn/ aen de siede
vant plantsoen.

Men moet de boomen verplanten soo haest als die
uiter eerden getrocken zijn/ ist dat u deur pet anders
niet belet en woigt: Maer moet ghy dat upstellen van
te doen/ oft om dat ghy die van verre doet bzenghen/
oft om ander oorzake/soo moetmen de wortels so haest
als sy uiter eerden zijn/ met hun eppen aerden bekle-
den/ versche bladers ende stroo/om dat den regen die
niet en soude affsoelen/ende int dzoogen niet en souden
splyten/ende om dat den wint/noch de Sonne die niet
en souden dzooghen/noch de bochtighept afnemen die
de wortels in state hout/ hoe wel dat den reghen hun
meest schadelijck is.

De suere Kerfelaers en moghen het verplanten
niet lijden/ oock coumen de verplante seer qualijck
scheuten krijgen/sonderlinge als de principale wortel
gequetst woigt.

Eernien de groote boomen verplant/moeten die als
boozsept is/ gherandelaert zijn/ maer de kleyne en
moeten noch gherandelaert/noch eenighe tacken afge-
houwe zijn/ten zp datse veel te rijcke zijn van tacken.

Ist dat de wortels van den boom die ghy verplan-
ten wilt/ veel langher zijn dan van node is/ men moet
de epuden noesch afhouden/na den epsch van den put
daer ghy dien in stellen wilt/ want deur sulcken mid-
del sullen sy oberbloediger/ de bochtighept van de aer-
de na hem trecken om den boom te boeden.

Als ghy de boom verplant/so moet ghy de wortels
met seer vette eerde bedeckē/ ende toefien dat die gra-
achtighe aerde die ghy upt den selven put ghegraben
hebt/ op de selve wortels niet en valle/want daer sou-
de verijckel zijn datse souden moghen te seer ontfeken
zijn/ oft dat de selve crupden weder uptspruptende/
t'voetsel van den boom souden verminderen. Ist dat
de aerde die ghy upt den put hebt gegraben vol wor-
men is/ die de wortel souden moghen beschadighen/
mengt daer onder afschens van looge. Als de wortel
stant heeft genomen/ tredet de aerde so stijf neder alst
mogelijck is/oft stampse neder met een hout/ende be-
gietse dan ist datse dzooge is/maer andersins niet.

Van de plaetse ende gront int generael.

CAP. XX.

TPrincipaelste punt van het opquecken en boozts
bzenghen van de boomen is dat hen bequame aer-
de ende locht worden ghegeven/ om dat dese twee den
boomen seucht gheben/ ende den rechte stoffe zijn van
hen voetsel.

Ende aengaende d'aerde/ d'alberbeste ende meest
gepreien is de ghene die boos is/ ghetempert in cou-
de ende warmte/ ende tamelijck vocht ende vet. Dit
is eenen ghegeneralen reghel voor alle fruytboomen.
Maer int particulier booz elke spacie van dien/so is
wel bekent dat peghelijcken boom besouder gront be-
geert/upt de welcke sy een eppen ende bequame voetsel
booz hem selven mach trecken: Ja dat meer is/
eentighe soecken ander plaetse van die ander. Daerom
de boomen die vershept aen de wortel begheven/groep-
en ghemeelijck beter in dalen dan op hooge plaet-
sen/soo wel om dat de plaetse daer sy staen meer vocht-
tighepts heeft/ dan oft sy hooghe stonden/ midts dat
de vochtighept van boven affinckel/ t'zp van reghen/
oft datse upt de fonteynen komt die in de hooghe upt-
springhen.

In waterachtighe plaetsen en moet den put soo
diep niet ghegraben worden daermen de boomen wilt
planten/ maer op eenen dzooghen gront/ moet wat
dieper gheplant zijn/ oock en moetmen de putten niet
te hooghe weder op tullen/ om datse den reghen sou-
de moghen nat maken.

Thene darmen ghemeelijck sept dat in goede
aerde goede bzychten groepen/ woigt verstaen van
den goeden aert/ die de bzychten upter natueren heb-
ben/ ende niet van de oeffeninghe die de handen van de
mensche daer toe doen moeten. Want hoe seer goet
dat de bzychte is upter natueren/ ist dat de hant ende
t' verstant van den mensche om die te oeffenen/ ende
den boom repn ende net te houden van tacken/ daer
ghebzen/soo sal de bzychte veel van haer beucht ende
make berckelen/ noch en sal oock so lange niet mogen
bewaert worden/ so dat de gemeynte hoven berhaelde
reghel falleren sal.

Siet dat ghy u boomen verplant in also goede aer-
de oft beter/ dan de ghene was daer sy uptghenommert
zijn/ nemende boozts acht op ander particuliere saken/
na dat de natueren van elcken boom begeert.

Zaerindien dat moghelijck is/ verplant die ebert
ghelijck ter Sonne staenden/als sy ghestaen hebben
van den eersten af/ ende om daer in niet te missen/ soo
teken op de schoofse eer ghy die uptgraeft/ de zijde die
ter Sonnelwaerts stont/ende stelt die wederom na der
Sonne.

Boozts verplant die van een dzooghe op een spade
plaetse/ende van een spade op een warme.

De meestendeel van de boomen soecken de mid-
daeghsche Sonne/ ende van den Westen wint byp te
zijn/ die hun seer contrarie is/ sonderlinghe Aman-
delboomen/ Abzicot/ Moerbiesboomen/ Dijghe-
boomen ende Gzanactboomen: Maer dese Castaigne
boomen/suere Kerfelaers/ Queboomen en Pzuy-
boomen en ontsien de coude niet.

Op water achtighe plaetsen worden ende groepen
de boomen ghemeelijck seer groot/ ende crigen veel
bladers ende bzychten/ maer niet soo smakelijcke/
noch so schoone van coleure/noch die men lange mach
bewaren. Wel is waer/ dat sy ghemeelijck t'selve
jaer datse gheplant zijn/bzychten dzaegen/so verre als
sy ghe woon zijn te dzaegen.

Op plaetsen die wel te winde staen/ moeten de boo-
men naerder een gheplant worden.

Wilt ghy op een coude plaetse planten/ sonder dat
de boomen van de coude beschadicht worden/soo moet
ghy die in t' Supde planten/ ende bezien van den
Noorden wint.

Van plaetse en tijt dat elcken fruytboom be-
geert ghesaeyt/geplant en gegriffiet te zijn/
int particulier: Ende eerst van den

Amandelboom.

CAP. XXI.

De Amandelboom begheert warme plaetsen te-
ghen het Supde oft Oooste/ oft ten minsten een
ghetemperde locht/ ghelijck op heubels/ oft plaet-
sen ontrent den gheberghe gheleghen/ die dzooghe
ende eenighsing fantachtigh/ steenachtigh oft mar-
ghelachtigh zijn/ op welke plaetsen gheplant zijnde/
hy niet alleen veel bloemen krijght/ maer dzaeght
oock groote menighe van dzooghe/ herde ende
smakelijcke Amandels. Ter contrarien ist dat hy
op een vochte/ waterachtighe ende koude plaetse
gheplant is/ soo en groept hy niet wel/ noch en
dzaeght soo veel noch soo goede bzychten niet. Den
bequamen tijt om die te planten is van den elfsten
Decembz totten laetsten van de selve maent/ oft
wat langher: Want nits dattet eenen boom is van
deerste die botten en uptsprupten/ waer hy in de Len-
te geplant/ sy soude mogen buyten zijnen tijt bloeyē/
soo dat de bzychte niet en soude tot perfectie comen.

Maer wilt ghy hem van eenen steen doen groepen / die moet in ghelempde landen in Loumaent ende Spyoekelle gheplant worden / oft in October ende geheel November in hete landen. Om also van de vrucht te winnen / moetmen nietwe Amandels nemen / die groot ende wit van schelpe zun / ende in ghehonticht water etwoelf uren te wepcken legghen / daer nae met t'scherpe epnde nederwaerts vier vinghers diep in d'aerde planten / ende voozts twee oft drie maelt maent / na dattet vocht oft droogh weer is / begieten / en twee maelt satcleren. Op groepet oock van taskkens oft scheuten / als die van het opperste van den boom ghesneden worden / ende veel marck heeft / oock gabe van schozse / ende beneden den knosp ghesneden is. Maer om te inten moetmen den Herst ver wachten / midts dat (als bozen ghehept) eenen boom die voocht loopt / want indien ghy toeft tot in de Lente / so sult ghy hem quetsen als hy vol bloemen is. Om nu de griffie te kieser die seer goet is / men moet die nemē int opperste van den boom / ende niet in de middel / noch onder / de welke ghy sult mogen griffien metten schildecken / oft in de splete / op eenen Amandelboom / oft Perse / oft Pypmboom / hoewel dat de griffide Amandelboom soo wel niet en tiert / noch so veel vruchten draeght / als die gheplant is.

De neerstighe Laet behoort te planten seer veer van dese boomen / midts dat sy luttel costen te onderhouden / oft om vrucht te bewaren / maer brenghen eer goet pfoyt / ende min schade dan eenigh ander / ghemerck dat onder de selve het roven seer fraep ende schoon groepet / deur dat den Amandelboom slepē ende luttel bladers heeft.

Den onvrucht baren Amandelboom sal men vruchtbaer maken / ist datmen in de Winter de wortel ontdeckt : Oft datmen een deel van den strupck boret neffens der aerden / ende een epcken pyp int gat laet / daer op woypende menschen pisse.

Bitter Amandels sullen soete worden / ist dat ghy rontomme de wortel van den Amandelboom leght berckens mest ende pisse / ende seer veel aerde daer op woypet / d'welck men alle jare doen sal. Oft ist datmen een gat boret in den strupck van den boom / ende een houten pyp die in hontich heeft ghelegghen daer inne d'pisse : Oft deur boret den strupck d'wersch deure / ende laet de vochtighep uptloopen. Maer van soete salme bitter maerken / ist dat ghy d'eerste scheuten van de beesten laet af eten.

Den Amandelboom sal bezyt zyn van bederven deur den nebel / ist datmen eer hy bloepet klepnekepckens oft steenkens in de wortel steket / ende weder upt neemt als hy begint te bloepen.

Ghy sult Amandels met letters hebben / ist dat ghy de schelpe van der Amandel properlyck byset sonder d'Amandel te quetsen / ende als ghy daer op gheschreven hebt sulcx als ghy wilt / windet de schelpe metten Amandel in pampier / ende plant die wel bedect met slijck ende berckens mest.

Amandels worden ghepluckt als de schozse deur de hitte / vander Sonne open gaet / ende af ghesmeten zynde / ist dat ghy de schozse gheheel afneemt / ende in pekcl wasschet / sy sullen wit worden / ende langer tijdt goet blijven / soo verre als die in de Sonne ghedrooght zyn / eer sy wech ghelept worden.

De schozse sal lichtelijck af gaen / ist dat ghy die op stroo leght.

De plaats daermen Amandels wel wil bewaren / moet drooghe zyn / tzy coffer / schappape oft solder : Maer ist dat ghy die met groote hopen wilt bewaren / dat moet zyn in een open ende lochtighe plaetse teghen het Noorde / maer niet tegen het Nooytweste.

De bitter Amandel heeft de cracht van dzoncken-schap te beletten / als men vijf of ses Amandels etet eer men goet dzincken : Maer de hoenders ende klerckens sterffen als sy die eten. De bitter Amandel gestoten ende ghewezen / oft ghebonden opt drooghoof /

ende in het slaggh van den hoofde / herbzyt t de hoofd swere / ende doet slapen / principalijck als men daer by doet water van Werbena.

Soete Amandels zyn goet ghebruyck der ghenere die eenige signichept in de kele hebben / oft den Lontgeruchtigen / of die grabvelachtig zyn ende niet pynne hun water maken.

De gomme van den Amandel-boom stelpet terstont het bloetspouwen.

Het daghelijck gebuyck van dese vrucht / bewijst het pfoytelijck dat dese vrucht is die men t'gheheel jaer over ghebruyckat in Amandel-melck / pottagien / toerten / marsepapen / ende ander lecke rugen.

Van alle soorten van Perseboomen, Abricors, ende Mericorons.

CAP. XXII.

De Perseboom wordt van de Persesteen geplaut / diemen twee vinghers diepe in d'aerde steket met de punt opwaerds. Op groepet gheerne op sabelachtighen / lanachtighen ende drooghen grout / daer de Sonne volle macht heeft : Maer op coude / vochtighe ende winachtighe plaetjen vergaet hy haelt / ten zy dat hy teghen sulcke dinghen verwaert wordt. Na dat den steen gheplant is ende upghenormen / sal men de aerde roven / ten minsten drie maelt s'jaers / ende hem gheven mest met vette en klepne gemozselde aerde / wat tyds / ter de Winter aencomt / maer principalijck berckens mest / waer of sy grover worden dan van eenigh ander mest. Want deur dese middel sult ghy goede groote ende wel ghebleefte Personen hebben. Men moet die oock dicwils cupschen. Voozts als hy twee jaren out is / moet hy verplant worden / ende in zynen put laer gelept worden / gelijc men den wingaert doet / latende met meer dan een taskcken boven de aerde / d'welcke den strupck sal zyn / ende sal alsoo langhe ghebueren / midts de menighe van de wortels die hy sal hebben / die hem vooz een fondament ende voertel sullen dienen / maer men moet den laercken tack die den rechtsten is / van alle de ander afsnijden. D'welcke oock behoort te gheschieden van alle fruytboomen als die herplant worden. Want dat is de ghene die den boom belet over bloedich vruchten te draeghen. De Perseboom moet alleen op hem selven gegriffit zyn / om seer excellent te wesen / hoe wel dat hy / om lange te geduerē / op den bitter Amandelboom goet gemet is / of op eenen Pypmlaer van Damast / oft Queboom / mit dat hy haest out wordt / maer niet van metten schildecken oft knupken. Als heet weder is / moet hy t'saevonts met coel water begoten zyn / somtijds oock met water ende wijn t' samen gemenght / sonderlinge als men merck dat hy treurt ende heghint te vergaen : Zae om te beschermen als hy in verghel is van te vergaen ende verdrooghen / sal men zyn tacken afhoren ende candelaren ghelijckmen de Wiltghen doet / want sy worden daer deur lustighe ende volber van tacken dan sy eerst waren. Hy moet oock met een gaffel oft stake onderset zyn / midts dat zyn wortels seer dun ende teer zyn / ende niet en cruppen diep in d'aerde. Wy sien oock dat de Perseboom haest out wordt ende vergaet.

De vrucht van de Perseboom valt diversch / soewel in verwe en smaetche als in substantie / het welke meestendeel deur den grout comt / ende sonder in ga deur de offentighe. Dat dit alsoo is / blijck by de Perse boomen die gheplant oft ghegriffit zyn in de wingaerden / de welke Personen voozt brenghen seer goet van smake / ende vaster van vleesche. De Perseboom op eenen Doerbeseboom gegriffit / geest Perse die roodachtich zyn van vleesche. De Perseboom op eenen Note-boom ghegriffit / draeght Perse die de schozse hebbē gelijc de Note / maer den boom is klepne / ende heeft de bladers van den Amandelboom / ende soofachtighe bloemen. Welis waer dat sulcken

zulcken boom onbegriffyt mach groepen/gheleycker en Dancaryck seer vele ghesien worden. De Dersse boom op den Amandelboom gegriffyt/draghen Derssen die de keerne hebben gelijck een Amandel/ ende de schelle metten bleesche vande Dersse.

De selve mach al gheseyt worden van Abzicots/ Dericotons/ ende alle ander soorten van Derssen/ alle de welke den voyst qualijck moghen verdraghen/ principalijck Abzicots/ die niet meer dan den halven eydt van de Dersseboomen ghebueren. Sp staen alle gelijck te perijckel van voyst/ sneeuw/ coude ende nebel die hun moghen maer dat sp ghebloepet hebben/ over vallen. Maer om vooz sulcken soymen die te bezopen/ soo ist goet dat sp op Queboomen oft Amandel-boomen geintet worden. Voort: sullen se alle gelijck groote vruchten draghen / ist datmen die niet gepten melck begiet als sp bloepen.

De bloeme van de Dersseboom is seer goet teghen swaermeobighepdt / ende teghen de woymen/ ist datmen spropen maect van seuen of acht infusien van dien om nuchter te gebuycken. De Gomme van de Dersseboom is sonderlinge goet ingenomē tegen bloetspouwen/ met water van Weghebees oft Dozelepne/ maer teghen den hoest ende coztighept van aeffem met Honichwater oft decoctie van Hoefbladers: ende tegen den steen ende grabele met sap van Gadys / oft van Citroen/ oft met witten wijn t' gewichte van een half loot inghenomen. De bladers ghestoten ende op den buyck ghelept / dooden de woymen. T' selve doet ooc het sap in de oozen ghebuyp. De keerne van Derssen gheten/ stillen de pijn ende crimpinghe in den buyck/ maer t' gental van seffe oft seuen gheten vooz den eten/ beletten droncken te worden. De selve gestoten ende in azijn ghesoden gheijck een papken/ ende daer mede hoof geweben/ beletten het uptvallen van den happe. De selve gestooten ende gebuyct in soymen van een salbe met water van Werbene/ ende op t' voozhoofte ende naech van den hoofde gestreken/ stillt de pijn van den hoofden. Olie die daer upt gheperstet wordt stillt de pijn van den ooren: maer in clufterien gebuyct/ de pijn vande Colijche.

De ghyent die zijn ghesontheyt seer lief heeft/ moet so luttel van dese vruchten eten als mogelijck is/ ende eer nuchter dan andersins / om datse in de maghe haest bederben. Maer boden al en moeten die niet geten worden in wijn geweyckt/ want de wijn en bezeret die niet / als sommighe meynen: jae maect eer dat hun ghaet sap te rasser ende lichtelijcker tot in de aders t'reckt. Voort de beste worden ghehouden de ghene die drooghe ende hart zijn van bleesche/ rootachtigh/ ende aen den steen niet en cleben. De wulst perijckeluse ende lieffelijckste/ oock die soo haest niet en rotten in de maghe/ sijn de Abzicots/ de welke oock van sommighe niet en zijn gherckent onder de soorten van Derssen. Maer van Druymen/ soo wel om haren lieffighen reucke / als oock om dat sp van Druymen ende burren niet de Druymen van de Dersse gheleycken. De olie upt de keernen van de Abzicots gheperst/ is upter maten goet teghen de spene/ willingen van quabe sweringhe/ belemmerthept van de tonghe/ ende pijn der ozen.

Van den Haselaer.

CAP. XXXIII.

Alle soorte van Haselaer groepet op alle grondt ende in alle locht/ maer sonderlinge in magher/ sabelachtighe ende vochte aerde / ontrent den water/ of op plaetsen diemen dickwils begheet: Want dat helpse/ soo wel om seer veel vruchten te draghen/ als om langhe te blijven sonder vergaen / behalven noch datse van woxtel ende scheuten soo wel voozderen/ datmen daer afmach elders verplanten soo vele als men wil. Als men diesaepet / men moet de Noten twee vingers diep in d' aerde steken/ maer sp groepet beter van plants die ghewoxtelt is of van scheute die

noesch gesneden is / die oudt ende nieuwt hout t' samen heeft. In warme ende ghetempere landen wordet sp in October ende November geplant oft in Sprockelle ende Meerde: maer beter ist datmen int planten eenighe tackerens daer aenlate dan datse souen van enkel scheuten oft roepkens gheplant worden/ want sp draghen te meer vruchten. Sp moet in de Lente alle jaer rontom den voert ghegraven worden / ende alle de scheuten moetmen wech nemen / soo dat daer maer drie oft vier gaerdekens en blijven / die boven wel ghesupbert zijn / soo datter gheen tackeren op drie of vier ellen nae den t' sop en blijven. Daerom ist datmen die dickwils supbert van tackeren / sp sullen rechter/ effender/ ende langher groepen / ende beter ende seljoonder vruchten voozts vzenghen: Maer ist datmen die niet en supbert/ soo sal t' ghesel woxtel in hout ende bladers sonder vruchten verkeren. De vrucht is ghenoeit Haselnote: maer de beste is die de schelpen rootachtigh heeft.

De vrucht is seer licht om drooghen / ende wordet haest geel/ maer wilt ghy die versich ende wit houden bycants t' gheheel jaer ober / Ruypse in eenen aerden pot ende graefse in d' aerde/ want alsoo bewaert zijnde/ en is sp soo hinderlijck niet als anders/ midts dat saupt haer natuere eenighe pijn int hoofte maect ende berhittinghe van de maghe. Ons vooz: Daders hadten vooz een ghemeyn spzerck woort/ datter veel houwelijcken ghemaect werden int jaer als den Haselaer wel geraet is: Voort soo heeft de Haselaer soo wel als de vrucht een seker cracht teghen fensijn/ want ist datmen eenen tros Haselnoten ergens in een huys hanget daer en sal geen Schoppoien oft ander fensijnige beesta moghen incomen / maer sal terstont van daer vlien. De Landt- lieden hebben tot allen tijden ghemerckt / dat een slanghe / ahelisse / oft ander fensijnighe beesta terstont sterft van datse met eenen tack/ stock oft roepken van Haselaer is ghesmeten gheweest / t' welck oock niet te verwonderen en is/ ghemerckt dat de keerne niet en vngihen ende ruyte gheten/ t' fensijn ende de beeten van fensijnighe beesten wederstaet. De schelpen vande Haselnote clepne ghestoten ende met Cardo Bene dictus water ghesoncken/ gheset Pleuris dat eerst aengheromen is. Een half loot van dien met roodert wijn inghenomen / slopt den buyckloop ende dert witten bloet van de vrouwen: Het rosse van de keerne dat binnen aen de schelpen kleeft / is daer teghen ongheelijck beter. T' woxtel van de Haselnote is veel beter dan van note / om datse baster ende niet soo bes en is.

Van Kriekelaers, Kerfelaers ende ander soorten van dien.

CAP. XXIV.

Alle soorten van Kriekelaers ende Kerfelaers groepen gheerne in coude en vochte plaetsen / immers die getempert zijn in coude ende warmte / midts dat sp de seer warme locht erde gemeste aerde qualijck connen verdragen want het mest is hun om zyn hitte gheheel contrarie. Nochtans alst mest niet te heet en is/ soo en letter niet datse wat ghemest zijn/ niet meer dan het calcit aenden voet van den boom ghelept / om de vrucht te voozderen / gelijck wy terstont sullen segghen: Wel is waer/ als die alle jaer ghemest worden / datse haest vergaen. Sp hebben liever dat rontomme hun woxtels ghelept worden clepne scheutkens oft tackerkens van hun selven in clepne stuckkens ghesneden / waer af sp beter voozderen dan van mest. Men machse planten van steenen oft scheuten op hooghe ende leghe gronden/ in October/ November/ December ende Louwaent / oft soo Palladius sepeit / van den twaelften van December / tot den eersten van Sprockelle. Het beste is datmen die inset in Sprockelle ende Meerde / hoe wel dat de beste insette van de boomen die gomme gheven / gheschiet als

De gomme noch niet en bloeyt / of datse ophoudt van bloeyen. Doort is en zijn de Krieckeboomen en nemmermeer. so goet als sy niet van geplant en zyn / als ghegriffiet. Sp begeeren wel dickwils gesuybert te zyn / van de scheuten die aen de voet van den boom groeyen / oock staen geerne in holle gaten ende putten / ende behaghen wel dickwils de aerde gherocert te hebben / maer ist dat men begeert dat de vruchten vroech rijpe zyn / soo sal men aen den voet van de boom kalck legghen / of de wortel dickwils met warm water begieten : maer sulcken vrucht verliest veel van zyn natuurlijke goetheyt.

Sp moghen gegriffiet worden op Pypboomen / Sorsbus boomen / ende alder yfsteelichste op boomen van hun eyghen sootje: in voeghen dat de soete Kriekelaers op suppe gegriffiet / sachter vruchten draeghen / dan de ghene die van soete Kriekelaers op soete genter worden. De Kriekchen groepen heelschoonder op klepne boomkens / ende oock overbloedigher dan op groote ende hooghe. Waerom die de griffien van de leeghe Kriekelaers wilde inten / sp souden veel meer vruchten / ende oock grooter Kriekchen hebben / principelijck als men int griffien de botte van de griffie wederwaerts doet hanghen / want de tacken die daer uyt groepen / sullen oock alsoo staen.

Op de Kriecke ofte Kerfse-boomen / groepen acht soorten van Kriekchen / te weten voort de eerste ghemeyne Kriekchen / met seer kotte steelkens / ronde / toode vleysachtighe / vol saps / suerachtig met een soete keerne : Voort de klepne Kerffen oft wilde / die luttel vleysch hebben / op d' een zyde root / ende d' ander mit / waer af de steen aent vleysch kleeft : De derde Kriekchen zyn swete / die het sap soo bypyn hebben / dat de handen en lippen daer af ghever wet zyn. De vierde zyn / die men in franchops Merises noemt / ende wat bitter van smake zyn : de vijfde zyn groote kerffen / de welke lancwoylich zyn / ende vele aen eenen stele hanghen / seer soet van smaecke. De sesste zyn Spaensche kerffen / die groot ende witachtig zyn / hart van vleysche / soet van smake ende aen den steen klebende : De sebenste zyn hertekens / de welke het fatsoen hebben van een menschen herte / soo wel van buypen als oock haer steen. De achtste zyn die men in franchops Agriores noemt / die alderleest rijpe worden / ende moghen oock verre gheboort worden : sp zyn suppe / ende alderbequaemst om geconsijt te zyn.

Ist dat den Kriekelaer van de Merisen ghequelt wort / men moet den strupck met sap van Dozelepne wyjben : maer heeft sy te veel saps / soo moet men een gat bozen in zyn principaelste wortel.

D De Kriekchen hoe schoone die oock zyn / geben weynigh voetsel / sp genereren quade humeuren in de maghe / ende woymen int lichaem / maer principelijck die men hertkens noemt. De amper of suer soete Kriekchen / zyn de lieffelijckste ende goet om met supcker te consijten / soo wel doot ghesonde als siecke personen. Die men heet Merises / zyn goet roughegeten / maer beter ghezoocht in saucen / pastepen ende taerten. De soete Kriekchen worden principelijck ghepepen / om dat sy kamergauck maken / gelijck de suere stoppen / verberfchen / ende de hitte van de colerijcke humeuren temperen. De gomme van de Krieckeboomen met witten wijn gedzoncken / bzyket den steen so wel in de niere als in de blase. Water ghedistilleert met klepne hier / van Kriekchen die versch ghepluckt zyn / te weten een half once inghenomen / verlost de ghene die de valende siecte hebben / van t'aencomen van dien / twelckke by vele is bevonden ghetweest.

Van den Queboom.

CAP. XXV.

De Queboom so wel manneken als wijcken / ende oock de wilde / begeert eenen konden gront / maer sonderlinghe die vocht is / so dat sy / alst droogh weder is / by gebreke van regen / dickwils moet begoten zyn /

principelijck als sy by ghebreke van vochtighen ende watersachtigen gront geplant is / op droogen steenachtigen of klepne gront / want dan moet sy dickwils begoten worden / wil men vele ende goede vruchten hebben. Als sy niet de wortel gheplant wort / so groeyt sy soo wel / dat sy int tweede jaer vruchten draeght / maer van tacken gheplant / en draegt sy so haest niet. Sy wil gheplant zyn met de wassende Maene / in November en Spockelle. Dese boom is soo bequaem om andere boomen daer op te griffien / dat de ghene die daer op zyn genter / langer dueren / en lieflicher vruchten draegen / dan of sy op boomen van hun eyghen specie gesteken waren. De vrucht moet in October gepluckt zyn / als de nebel begint te vallen / ende de vrucht goet geel wort / want dat is een teken dat sy rijpe is : maer dat moet ghebaen zyn met schoon klaer weder / ende int bzyken der Maene / daer nae sal men de hazygheyt af wyjben / ende op hoerden in de Sonne nevens malcander legghen.

Ist dat de Queboom eenighstus seijnt te trueren / men sal de wortel nat maken met dzoessen van olie en water / van elcas eben vele te samen gemengt / of met kalck ende krijt met water getempert. Ghy sult dert Que-appel doen hebben alsulcke ghebaente als ghy wilt / ist dat ghy die doet groepen in boymen van hout of aerde / daer sulcke figuren in ghemaeckt zyn. Hoemen dese vruchten sal bewaren / sullen wy dies naes verklaren.

De tarme Que-boom die in de hoben gheregeert wort / is tweederhande van vruchten / te weten van appels / de welke het manneken is / ende d' ander bart peeren / die het wijcken is : Welcke bomen in desers verschillen / darts manneken dunner / meer gherimpelt / beter rieckende / droger ende gelutwer van vruchten is dan het wijcken. De wilde Queappel heeft eenen seer goeden reucke / maer sy is seer hart van vleysche. Ist dat ghy Que-appel op de Quepere griffiet / oft ter contrarie soo sult ghy malsche vruchten hebben oremen rouw soude mogen eten / daer die ander moeck gesoden oft ghestoof zyn.

De reucke van den Queappel is goet teghen fenijn ende gift / jae de Queappel gegeten / versterkt de maghe / sp stopt den buck-loop / ende maect eenen soeten aessen / in maer een bezuchte vrouwe en behoort gheen te ghebruycken / als sy ontrent haren tijdt baren is : al ist dat sy geduerende den tijt datse swanger gaet / deselve is ghebruyckende / een schoon kindel tal hebben.

Men maect Quercruyt dat seer excellent is teghen den buckloop op dese maniere : neemt Queappels / doet de kerne uyt ende snijft in vier deelen sonder deschellen. Laet die seer wel in water sieden / ende doet die doot een schoonen lijnen doeck / wel stijf uyt douwende / daer na siebet met supcker / ende doet daer by in het sieden een goet deel ghestooten Rhabarber. Dit Quercruyt purgeert seer bequaemelijck / ende sterckt de maghe ende leber : Men mach oock in stede van Rhabarber eenigh ander laxatijf daer inne doen / gheelijck Senuelabers / Algaricus / oft ander vergelijcke Quercruyt van Lyons / dat woert met Scammonee berept.

Van Oarngboomen, Poncyren, Citroenen, Liemoenen ende Adams-appels.

CAP. XXVI.

Alle dese boomen begheeren te ghenieten dert Zuyden ofte Zuyt-westen windt / want van soe danighe warme ende vochte winden / woymen de selve vruchten seer sapachtig / oock schoonder van berwe ende grooter / waeromme dat oock de kosten van der Zee / die teghen het Zuyde of Zuyd-ooste staen / overbloedighijck van dese boomen versien zyn / die langhe dueren ende seer vruchtbaer zyn / ende onghelijck meer / dan die teghen het Noorde of Noord-ooste staen.

staen. Sommitghe maken plantsoen hoben om dese boomen van keernen te winnen / de welke sy inde Waerte zappen. Sy willen oock segghen datse van scheuten groepen in clepne boozkens ghesteken / oft in rozven geplant / ende datmen die griffie op den strupcl seer na de wortel / in April ende May. Men mach die oock griffien metten schildeken inde somersche maenden. De Adams appelboom wort van veel excellenten Hobenters ghezeest / niet om zyn vrucht die om de waerheyt te segghen / schoonder dan profytelgk is / mitds dat hy niet goet en is om rouw te eten / noch om te consyten / maer dient alleen om de handen te wasschen / oft in die hant te draghen / ende om Citroen boomen / Orangeboomen / Limoen boomen ende Poncyren op te griffien / die op desen boom upter maten wel groepen / ende haest groote ende schoon vruchten boozts bzenghen / principalgk die Orangeboom. De Poncyren zyn seer goet van reucke / maer soet ende laf van smaerke. Daerom ist datmen haer bleesch ende schelle met sout of supcher etet / of met sout ende azijn. Tuyschen de Limoen ende Citroen is dit onderschept / als dat de Limoen blicker van verwe is / opt groene verkehende / ende puchels heeft gelijc tepels van bozst. Mengaende Adams appels / dese zyn ront / ende twee oft dyp mael soo groot als een Orangeappel / maer de schelle is seer dicke / ghecrolt ende onessen / met veel merckelike spleten / ghelyck beten van tanden. Van smaerke zyn sy den Limoenen bycants ghelyck / maer niet so lieflijc. Ist dat ghy die overmidden sijt / ende niet solfer cleyn ghestoten best ropt zynde / onder heete affschens bzaet / ende dan daer mede stryckt op een lichaem oft deel van dien / dat met meelachtige seerige Dept gequelt is / ghy sullet genesen.

Vanden Vijghe-boom.

CAP. XXVII.

Vijgeboomen dragen vruchten van diverse coeluren: want sommige zyn liff-berwigh ander root-achtigh / bleek / groen / ende oock doncker blaew: daer zynder die vruchten draghen eer de coude comt / ende ander later / vā alle dese zynder eenige die clepne vruchten dragen / te weten de witte / ander groote ende groene / te weten doncker blaewie / vande welke oock een soorte is die langhe Vijgghen ende niet buychachtigh draghen / de welke op vele nae soo goet niet en zyn als die coxter ende buychachtigh zyn. Alle Vijgeboomen groepen geerne in heetelanden / op eenen draghen ende kerpachtighen gront / in vueghen dat sy niet en laten te groepen ende excellenten vruchten te draghen onder eenen doop van clepne kepkens / soo verre als sy aerde ghenoech hebben om hun wortels niet ghemack upt te strecken. Desen boom (ghelyck meer ander) dient in warme landen / maer die dese in coude landen wil opzanghen / moet planten vande gene die hun vruchten leveren eer de coude ghecomen is / de welke hy oock inden Winter moet decken / ende aende wortel legghen ofsen oft efels mest dat wel tot is / oft andersins en sal hy gheen ghenoechte daer af hebben. Desen boom heeft seer veel marcy / ende zyn vrucht is soo bocht / dat indien ghy desen boom begint / de Vijgghen niet en comen bewaert worden. Maer ghy moecht aenden voet van desen boom d'aerde reuren ende graben / om dat de bochticheyt vander nacht aenden wortel soude gheracken / ende oock zyn verrot ende doodt hout hem afnemen / sonder te laten op den boom blijen / want andersins en soude de vrucht geenien smaer hebben.

Det planten vanden Vijgheboom t'zj van tack oft nentweschenten geschiet in October ende November / daer de socht warm en getempert is / maer in Syrielle / Waerte ende April in coude landen / noch Frans planten die Genevopen binnen de gheheele maendt van Dogst den Vijgheboom tack niet bladers ende vruchten gheladen.

Mengaende het inten / hy mach inden April ghegrif-

sijt worden soo wel op den strupcl / als inde schoffe. Men seyt dat de Vijgheboom onder den wingaert gheplant / den wingaert gheen hinder en doet / het welke oock waer is / want daer is een vrentschap tuschen de vyghe rozyn / oock ist hout van beeden vol graf marcy / ende het lanck rozyn in vyghebladers gewonden en blyft niet alleen natuerlyck goet / maer woort ooc beter van smaerke ende reuck: Merremin deur dat den vygheboom zyn tacken wijt upt szept ende soe bzyede bladers heeft / soo let hy den wingaert deure zyn schape. Men vint oock clepne vijgheboomen die men Baenkens noemt / ghelyck van de Peerboomen waer af de vrucht metten rozyn soo wel accordeert / dat de Peerse in stucken ghesvoden ende in roode wijt ghelept / veel lieflicher van smaerke is / welke twee den wingaert luttel hinder mogen doen al zyn sy daer onder geplant.

Wilt ghy Baenkens Vijgeboomen hebben / ende die in aerde potten aen u vensters moghen staen groepen booz een ghenoechte / sijt af inde Lente de scheute van een Vijgeboom eer hy botten heeft / wizinget opperste niet u hant / en steket dan also in d'aerde het opperste neerwaerts / so salt gesneden eynde dat buyten is / heel clepne tackens schieten rontomme den pot / die lustige vijgghen sullen dragen / ende den boom sal altyt keegly blijen. Ghy sult vzoeghe vijgghen hebben / ist dat ghy den Vijgeboom met olte ende dypben mest begint: ende daer contrarie spade vijgghen ist dat ghy d'eerste botten van vijgen af pluct als sy so groot zyn als bonen.

De Vijgheboom hoe hy ouder is hoe meer vruchten draegt: Om hem van gewoznte te bezyen / moeten eenigen ajun daer by planten. Of men sal om die gewoznte te doen sterben / ongeblust calc oft oude pisse / oft droessem van olie daer storten. Sy en sal zyn vruchten niet verliesen / ist datmen den strupcl met sap van Doerbelen wijst / oft met plaester van root crijt bestrijct inde volle Maene. Boozts sullen de vijghen als sulcken figure op hebben als men wil / ist datmen int griffien vanden Vijgheboom / op de griffie als sulcken figure teekent als men op de Vijge begeert te hebben. Het is een wonderlike saecke daer de vrucht vanden Vijgheboom seer soet is / dat de bladers soo bityende ende bitter zyn: jae het hout gheeft int vanden eenen seer scherpen roock / waer af oock die affschens een seer supberende sterke loge maken. Nocht is oock te verwonderen / dat de Vijgeboom vanden donder niet gelagen en wort.

Hy hebben dickwils bevonden dat twee oft drie Vijghen eenen nacht in gebanden wijn ghelegt / ende t'smogghens gheten / de coxtheit van aessen ghesen Het melck van den Vijgheboom inde ooze ghedruyt / doet daer de woormkens sterben. De bladers vanden Vijgeboom gewreven / betwecken de spene.

Vanden Appelboom.

CAP. XXVIII.

Den Appelboom groept op alle plaetsen ende om dat hy t' binnenste van zyn hout begheert vorchtigh ende swetende / soo moet hy gheplant zyn in vette / worte ende vochte aerde / maer wordt hy in sabelachtighe ende clep aerde gheplant / soo moet hy ghesolven worden inden Herfst niet begieten / met mest ende clepne ghebooken aerde. Hy groept seer wel op bergghen daer hy een coele vochticheyt heeft / die hy soecht / maer hy moet int supde staen. Hy wort van keernen ghewonnen / maer ist dat hy niet en wort verplant ende ghegriffet / so en is hy soo sonderlinghe niet. Hy vordert beter als hy van tacken oft scheuten gheplant wort / maer de vrucht wort late rype / ende niet seer goet. T' beste is dat hy op wilde Appelboomen / Dypboomen / Peerboomen / Peerseboomen / Peerse vijgheboomen / ende Queboomen / maer principalgk op Peerboomen / waer op dan Peerappels groepen die de nature hebben van tweeerhande vruchten: Gelyc als hy op den Queboom is geintet /

foo brenghet hy boozes Paradijs-appels / welke een specie is van Appel-boorten / Daerkens / ende sulchs blyuen / om dat den strupck van den Que-boom kleyn van stakere is. Den Appel-boom begheert tweemaal ontdeckt te wesen / pynspalich in 't eerste jaer : maer hy en begheert geen mest / hoe wel dat hy van affchens ende Schapen mest beter groeplet. Men moet hem doch dick wils van zyn oberbloedighe tacken beroben / waer deur hy te min vruchten draeght. Om van de Mieren ende klepne woynkens niet ghesinaeght ende bedorven te worden / men sal hem daer af bespyen / ist dat men een zee-sjupn daer ontrent plant / of dat men aen de wortel legt verckens-mest / met menschen pisses ghemengt / want den Appelboom heeft gheerne de pisses. Ende om dat hy veel fructs soude draegen / doet ontcomme den strupck / eer hy begint te bloeyen / een stuck loots / dat van een gote is ghenomen / maer niet met weder af van dat hy begint te bloeyen. Ist dat hy schijnt te frueren / begiet hem neerstelijck met pisses / ende leghet aen zyn wortel Eyzels mest met water ghemengt : Ist dat ghy soete Appels begheert / leght aen de wortel Oeyten mest met pisses ghemengt. Wilde ghy roode appels hebben / griffiet hem op een swaeten Doerbeeste-boom. Indien dat den Appel-boom zyn vrucht niet en draeght tot dat hy ryp is / brenghet ontcomme den strupck van de wortel af / eenen groeten doet haeghe / eenen looden ringh / eer hy bloeyet / ende als de appels beginnen groot te worden / neemt den ringh af.

Appels moeten niet de hand gepluuct worden / met de volke Maer / ontrent half September / alst schoon klaer weder is : Hoe men die sal bewaren / dat sal hier na noch verclaert worden.

Ghy sult de verbrozen appels endoepen ende haren natuerlijcken smaech weder geben / so ghy die in koude water te wesch leghet.

Daer zyn wilde appels seer tozange van smake / die hoer zyn om de verckens te spisen. Van dese appels sal men verjups maken / ist dat men die ghelijck den appel-dranck verst.

Men maect oock albus azijn af : Men moet dese appels met hoopkens leggen / ende in stucken gesieden / dzy daghen langh laten ligghen : Daer nae in een tonne met behoelghe quantiteyt van reghen-water of soetepne water wozpen / ende 't wat ghestopt zynde / daer in dertigh dagen laten ligghen sonder aen te komen : Daer na sult ghy den azijn af trecken / ende soo veel waters daer op gieten / als ghy azijn daer af hebt ghetrocken.

Van ander soorten van appels maect men een Cidre of appel-dranck / van de welke wy hier naer noch schryben sullen.

Ist dat eenen appel in een vat wijns geworpen / daer op swemmet / dat is een teken dat de wijn ongewatert is : Maer gaet hy te gronde / soo is de wijn ghewatert.

Daer zyn ontalliche soorten van appels / soo wel upt der natueren sonder menschen toe doen / als dooz konste gegroepet / ende in jegelijck soorte van dien een besonder qualiteyt / diversich van malcanderen. Daer de beste van allen is de Puppinc / die niet pleckkens ghetecken is / ende heeft eenen excellenten reucke ende smake boven alle ander appels : Zae de reucke is soo goet / datter niet beters en is in tijt van pest / om berovinghe te maecten / dan de schelle van desen appel op gloepende koken ghelept. Noch heeft de Puppinc een ander sonderlinghe kracht in hem / want als de keerne uptgenomen zyn / ende in plaetse van dien met sijn wieroock gebult is / weder vast t'vamen ghevoegt zynde / onder heere affchens ghebraden wort / sonder te verbarnen / soo gheeft hy een sonderlinghe hulpe / den ghenen die her Pleuris hebben / als sy hem eten. De soete appels zyn seer goet tegen smaermoedighe ziekten / maer sonderlinge teghen het Pleuris : want soo ghy eenen soeten appel onder heere affchens laet

braden / ende met sap van Califfi-houdt / bloerre van Amelbonck ende Supcker bestroepet / ende so sabonts ende smozgens / twee uren voer den eten / den ghenen die het Pleuris heeft / doet eten / ghy sult hem een sonderlinghe hulpe gheben.

Van den Peerboom:
CAP. XXIX.

Den Peerboom sult ghy planten in sulcke aerde als den Appelboom heeft gehad / ende in de vier ofte vyf eerste jaren sult ghy hem ontschoepen ende in den Nobent de wortel ontdecken / dien ghy sulbt van de savelinghen supveren / ende int eynde van Loumaens met de selbe aerde met goet mest ghemenght / weder decken / ende van dien tijt hoozt alle krupt werten van den voet / ende den strupck van de scheutkens wel supver houden. Doozdes oock ober al het mosch ende derupfens af doen / ende alle twee jaren in het eerste van den Winter / aen den voet d'aerde omme spitten / soo sullen de vruchten oberbloedigher / schoonder en smaekelijcker groeyen / ende beter moghen bewaert worden. De Peerboom die op eenen mageren / drooghen / krijtachtighen of steenachtighen grondt gheplant is / groeplet seer qualijck / ende draegt klepne / rouwe ende ghemeenlijck steenachtighe peren. Hy wort oock gheleght den Appelboom van keernen gheplant / maer den tijt valt seer langh eer hy vrucht en draeght / want hy behoeft veel meer spouts om groeyen van den Appelboom. Hy groeplet van eenen tack gheplant / maer dat moet zyn in September ende October in heere landens : maer in Spookhe ende Meer in koude landens : ende in ghemerckte landens op eenigh van beede de tijden. Daer de Peerboom om haest vruchten te hebben / ist de ghene die op eenen wilden strupck gegriffiet wort / ende onderhouden in de maniere boozepet : ooc dat ghy hem dzy jaren van nae verplant / dieper ende dieper plaetse ghevendt in een wel geroerde aerde. Hy mach oock geciffiet worden op een Parseboom / Queboom / ende Amandelboom / maer 'beste is op hem selven of zyn gelijcke. Men heeft bevonden / dat een peerboom op een Doerbeesteboom gegriffiet / roode peren boozt brenge : ende ist dat de vrucht steenachtigh valt / soo sal men de wortel ontdecken / ende vyfthien daghen vervolghens alle dage / op de wortel stoeten doeffen van goeden ouden wiju.

Peren moeten in den Herfst ghepluuct zyn / als de groote hitte ghepasseert is / ende niet eer / voer dat de nebelen rijm d'af of vier mael daer op gevallen heeft : want die maekse beter van smake / ende beter om te moghen verwaren. Gheensens en mogen sy gepluuct zyn met reghen / maer met droogh weder / als sy van de Sonne wel bedroogt zyn / ende moeten oock sonder quetsen of blutsen gepluuct worden / elck besonder met der handt / ende op een uptgesprept kleet ghelege zyn / om te scheppen de rotte beboven ende gheblutse / van de ghene die schoon / geef ende onghelutst zyn / om te bewaren in sulcker voeghen als hier naer noch sal gheleert worden.

Hoe wel dat den Appel veel sapachtigher ende meerstendeel ghesonder is dan de Peere : nochtans ist dat men wil letten op de smake / so is de Peere gemeenlijck lieflijcker ende beter van smake / ende in haren tijt lieflijcker rau / ghesoden ende geronst ghegeten / dan den Appel. Waeromme wy oock ghenoech verwondert / dat men soo veel Peerboomen niet en plant als Appelboomen / ghemerckte datse (behalven de boozepde rebenen) soo veel plaetse niet en behoeft / noch haer tacken so wijt niet upt en sprept als den Appelboom / ende die oock bycants alle jare vruchten draeght / daer den Appel-boom meestendeel maer van twee jaren een draeght.

Men maect van de Peeren Peer-dranck ende oock azijn van de wilde Peeren / ghelijck van de Appelend ghesepdt is.

De Peere heeft behalven ander krachten dese be-
sondere ende principale kracht / dat de kernen dick-
wils ghebruyck den longherfchtigen seer goet zijn:
Jaer oock den ghenen die veel Campernoillen gheren
hebben: Om de maghe van soo groten last te ver-
lossen/en is niet beters van peren te eten/want de peere
doet deur zijn swaerheyt ende t'samen treckende/sap/
de gegeten Campernoillen in den bodem van de maghe
sincken.

Van den Mispelboom.

CAP. XXX.

DE Mispelboom heeft eenen dicken strupck/ende
mach de koude wel verdragen/ nochtans begeert
hy wel een wärme ende ghetemperde lucht / met een
betre ende saavelachtighe aerde. Hy wordt gheplant in
November van wortel oft van tacken: of hy wort van
steen gesaep in wel gemeste aerde. Hy sal seer veel
vruchten dragen ist dat men aen den voet vanden boom
legt aerde met asschens gemengt. De Mispelboom
mach op hem selven ghegriffiet worden/ oft op Beer-
boom/ oft Appelboom / oft op Queboom/ van grif-
sien die upt de middel van den Mispelboom genomen
worden/ ende niet vanden top. Hy moet oock in de
splete ende niet metten schildcken ghegriffiet zijn/ om
dat de magerheyt van de schoyfe die met en soude ghe-
noech connen doeden.

Ist dat ghy hem op eenen Queboom griffiet / de
vrucht sal seer schoone zijn: maer noch sal hy onghel-
lyck schoonder zijn / ist dat hy op den Sauceboom
gheintet wordt. Hy mach oock bequamelijck op alle
soorten van boozen ghesien worden: maer ist dat
hy op eenen boom gh-griffiet wordt/ die van zijn spe-
cie niet en is/ de Mispel en sal gheen/ of luttel/ of seer
reyn steenkens hebben. Ist oot de wozmen den Mis-
pelboom aenstoot doen/ men sal den strupck met azijn
nat maerken/ oft asschens daer op strepen.

H Men seyt booz seker datter vleesch / ende principa-
lijck de cleyn steenen van de Mispels elck alleene oft
t'samen ghedrooght/ ende kleyn ghestooten/ met wit-
ten wijn inghenomen daer inne wortels van Peter-
relke ghesoden hebben / den steen veken soo wel in de
nieren als in de blase. Men mach een plaester maec-
ken van ghedrooghte Mispels/ Gzoff. Inaghels/ wilt
een root Corael / endenoten Muschaten alle t'samen
met sap van Kooften geincorporeert om op den buck
te legghen teghen seer stercken buckloop ende op de
bozt teghen t'bloetspoutwen.

Van den Moerbeseboom.

CAP. XXXI.

DE Moerbese-boom is de gheene die alderlaetst
botten/ende nae dat de koude ober is / soo dat hy
gheen bladers en krygghet booz dat alle ander boomen
vol bladers zijn / ten zp dat ghy hem vroegher doet
botten met versh mest te leggen geductende de nieu-
we Mane van Spockelle. Dese boom is tweeder-
hande/ te weten/ een die witte Moerbese/ ende d'an-
der die swerte draeght: De welke/ al ist dat sy mal-
canderen in desen ghelijcken/ dat sy later hun bladers
erghen vaneemghe ander boomen / nochtans zijn
zy malcanderen seer onghelijck van bloemen/ bladers
ende meer ander dinghen: want de swerte en draeght
niet alleen schoonder/ smakelijcker ende veel sapacht-
gher vruchten: dan de witte: maer hy heeft oock den
strupck veel grover/ ende de bladers groter ende hart.
Als hy gheplant is / soo groepet hy swaelijck/ ende
behoeft meer tijds om groot te worden dan de witte.
Maer soo wel deen als d'ander begheren een wärme/
oft ten minsten een ghetemperde lucht / met een bet-
te ende welghemeste aerde: sy willen oock aen den
voet van den mosch wel ghesupbert zijn / ende son-
derlinghe van rupsen ende verstorven houdt. Sy
worden gheplant (principelijck de witte) van woz-
tel/ ende oock van scdeute / ende dat in October ende

November/ ghelijck de Vggheboom. In't planten
moet sy hebben diepe ende vrede putten/ ende wil dec-
ken met aerde die met asschens gemengt is. Sy mo-
gen op de Castanieboom / oft Appelboom/ oft wilde
Beerboom/ oft Sozbenboom: / oft Olive/ oft appel-
boom (van dzagen gen sy witte Moerbessen) gegriffiet
worden in de splete / en de op de Vggheboom metten
schildcken. Sy moghen oock op hun selven gheintet
worden/ ende d'een op d'ander/ principelijck metten
Kupken. Maer in wat maniere dat sy gegriffiet woz-
den/ soo moet men de inten dick ghenoech nemen van
boomen die de vruchten vol greynkens dzaghen. Het
waer verloren arbeit dat men in dese coude landen die
soude willen van saet winnen. Want behalven dat
ter luttel Moerbessen zijn die saet hebben / soo en co-
mender gheen boomen noch vruchten af die veel deu-
ghen. Niet te min op wat plaetse dat ghy die plant/
intet oft saepet/ dat herre sy van de huyfen/ om dat de
grootte menichte vande blegen die op de rijpe Moer-
bessen sitten/ die vanden huyfs niet en souden quellen/
maer wel op sulcken plaetse daer de hoender die mo-
gen eten als sy af vallen/ want het is een spijse daer sy
seer bet af worden.

De Moerbeseboom heeft tot allen tijden seer be-
geert geweest ende nut in de landen daer zijden latene
ghemaectt worden / om dat de zijde wozmen gheboet
worden met de bladers van desen boom.

T' hout vande Moerbeseboom is seer nut om cof-
fers/ boozkens ende reyen of dier ghelijcke wercken te
maecken die bugghen/ het wordt oock in schepen ende
schupren gebuyck.

Moerbessen moeten booz alle ander spijse gheten
worden/ jaer met geen ofte seer luttel boozs om dat se
met ander spijse ghemenght die doen bebet ven: wel
is waer dat se verberfchen ende seer vochtich maken/
ende tamer ganck geben.

De Moerbessen in een glas ghebaen wel ghestopt/ **I**
ende met hun sap overgoten/ bliuen seer langhe goet.
Sap van Moerbessen die half rijp zijn met honich
van Kooften ghemengt/ is sonderlinghe goet teghen de
rotte tanden/ ende swerende tant-bleesch.

Van de Avant-persen.

CAP. XXXII.

A vant-persen zijn een specie van Persen / maer
cleynder vruchten / ende die eer type zijn dan de
Persen / maer goet van smaecke/ ende gheen hinder-
doende. Boozs van de reste / is desen boom de Perse-
boom gelijck/ de welke alle beyde seer haten de coude
ende winterachtige plaetsen / ende en soecken geen mest
dan hun epgghen bladers / die oock maer twee oft drie
vinghers diep in d'aerde wil gheplant zijn. Maer ist
dat se geplaut zijn/ daer de wint blac mach op waepen/
soo moet men eenen muer daer teghen trecken / oft
ander boomen planten / diese van den windt moghen
beschudden. Desen boom begheert al sulcken aerde als
de Pypboom / ende groepet van steen oft plante.
Hy wordt gheplant in October / oft November / oft
in Loumaent ende Spockelle. Oock wordt hy seer
wel op hem selven ghegriffiet / oft op Pypboom/
Perseggheboom ende Mandelboom: maer moet
alst dzoghy weder is d'aerde gheruert hebben ende be-
goten worden: Hy begheert oock de selbe oeffeninghe
van de Perseboom.

Ist dat ghy een glas of aerden pot bullet wel rijf in
gedouwet/ met versche bloemen van Avant-persen of
Persen/ ende dan seer wel stopt ende luteert / so datter
geen vochtigheyt mach in komen / ende also een bock
of twee diepe in de aerde graeft/ ontrent een beke/ oft
een maent lanc in eenen hoop peerde mest graeft/ ende
daer na de bloemen met een peresse apt-perse / ghy sul-
ken olie hebben die upt maten goet is om heete koft-
sen te verdragen/ als men daer mede den polst stryck
aen beyde armen / ende den knoch vanst hooft met den
ruggh-graet/ eer de koftsen aentomen.

Van den Noteboom
CAP. XXXIII.

De Noteboom is overal seer wel bekent/est groept seer geerne in herte/byjtelachtige ger oerde aerde/hoe wel dat hy in alle locht ende aerde wel groepet. Om hem te planten/moet men nemen alsulckie Noten ende Noteboomen/die seer veel vruchten dragen/ dan van schelpe/ die wit/volen groot zijn. Ende om hem te winnen/mach men noten planten met tischerp eynde ne derwaerts/ of seer schoone scheuten / ende dat in November ende geheel December / in heete landen/ Maer in Spjoekelle en Weerte in koude landen/ ende in getemperde landen op eenighe van beyde dese tyden. Nochtans de ghene die de Noten in November ende gheheel December willen planten/ moeten sien te nemen een note van den selven jare/ die schoon van schelpe is/ gabe ende wel droogge/ maer ist dat die in Spjoekelle of Weerte is/ so moet de note vier of vyf daghen in kinder pisse weycken/ eer hy gheplantet wozt/ ofte oock in koepe melck/ het welcke tbeste is/ want de Noteboom die daer af sal groeyen/ sal noten draghen/ die alsoo weynich sullen hinderen/ tzy gegeten/ oft in olie/ als oft soete Mandels waren.

Wilt ghy dat desen boom groot en schoon groeyet/ ende veel noten draeght die goet van make zijn / soo moet hy verplant worden/ eer hy hem geheel meester ghemaect heeft van de aerde daer hy eerst gegroeyt is/ tzy van griffie of andersins. Sommighe en vinden niet goet/ dat men int verplanten de wortels kotte/ ende supbere van alle faselighen ende aenwassende wortels: Maer mijn opinie is contrarie/ jae dat men oock de pyntpale wortels onder kotte/ om dat hy te beter soude moghen de vruchtigheyt van de aerde naer hem trecken/ ende het nieuwe voetsel dat hem ghegeven wozt. Mengaende de putten daer ghy die verplanten wilt/ moeten seer diep ende byet uptgehoort zijn/ ende de aerde rontforme wel roeren / maer tusschen malckanderen vertich of beertich voeten spatelaten/ om dat sy hunne tacken souden moghen upt strecken. Daeromme saldt goet zijn/ dat men die plante langhs de kanten van de wegghen/ want by sulcken middel en sullen de wigt uptgestrekte tacken/ de gesaepde plaetsen maer halve schade doen/ ende den Landtman sal moghen zijn spiegel by hem hebben/ om te sien dooz de vrucht van de Noteboom/ wanneer hy veel korens sal hebben: Want hy hout booz een seker waer tecken/ datter veel korens sal zijn/ als de Noteboom wel gheladen is. Eerighen anderen boom tusschen Noteboomen te planten/ en ware niet goet/ want de Noteboom soude hem alle zijn voetsel ontrecken/ en dooz zijne wyde tacken de Sonne benemen met de locht. Oock sal men den Noteboom niet planten noch verplanten by den Spjoekboom/ noch oock in enen put stellen daer eerijds een Spjoekboom ghesaen heeft/ want tusschen dese twee boomen is een natuerlycken byantschap ende haet / ende en konnen malckanderen niet lijden.

Men griffiet de Noteboom in Spjoekelle op hem selven / ofte op enen Pypboom in den ghespleten strupck/ hoe wel dat hy weynich voozvert elders dan op hem selven gegriffiet/ mits dat hy alle ander boomen hatet. Men behoort hem rontomme te graben/ om dat hy dooz het krupt niet en soude hol worden. Hy moet in heete landen in October als zijn bladers zijn afgheballen/ verplantet worden/ ofte dat noch beter is in November: Maer in koude landen in Spjoekelle ende Weerte: In ghetemperde/ op eenigh van beyde de tyden.

Het is een weemde sake van desen boom/ dat hoe hy jaerlycks meer geslagen is/ hoe hy int naestvolgende jaer meer vruchten draeght.

Ist datmen aen den strupck of aen de wortels dickwils afschen stoyt/ de Note sal teerder van schelpe zijn/ ende de kerne veel droesser. Hy sal veel schoonder

groeyen ende haest vruchten dragen/ ist dat ghy in den strupck eenen koperen naghel of houten pyp slaet ten aen het marck.

De noten sullen sonder schelpen groeyen/ ist dat ghy de schelpe byeckt sonder den keest te quetsen/ ende dan in wolle of versche wungarert-bladers windet/ en dan plantet. Ghy suldt den Noteboom doen sterben ende verdrooghen / ist dat ghy een gloeyende naghel of een steck van Ruytus hout in de wortel slaet: oft aen de wortel boonen leght / ofte eenen lynen doek die in het maendtsfondigh bloedt van de byoutwen nat ghemaeckt is.

De noten moeten afgeslagen worden/ als de groene schelle begint te splijten/ niet om terstont op te sluyten soo haest als sy afgeslagen zijn/ want sy moeten eerst in de Sonne ghedrooght worden.

Van de Noteboom komt veel goets/ want ontrent S. Jans Misje/ dienen de groene noten om te confijten. Doozts gheeft hy hout om in de keurken te branden / als hy ghesupbert wozt want verstorven houdt/ daer af hy dickwils wel versien is/ maer men moet int het afhouten van desen houte wel coetsen: dat men't niet ront afhouwe/ maer noesch/ om dat den reghen daer niet op en blybe/ ende den boom tot int herte verrotte. Nocht geest hy de groene schoffe/ dieneende tot dingen hier na verclaert: Doozts de schelpe/ daer af goede affschen ghebrant worden. Hy gheeft de keest booz betafel ende keurken/ ende booz de lampe. Dooz het marck van de selve kerne / t welck booz keersien ghebruyckt wozt/ in de landen daer de olie dier is. Hy gheeft het houten belcken/ dat tusschen de keest ligt/ t welcke upt de Sonne ghedrooght/ soo haest alst van de keest ghescheyden is / ende kleyn ghestooten/ met eenen halben roemer rooden wijn inghenomen/ stille de pijn van de colycke: Jae dat meer is/ de vrucht die hy gheeft/ als hy geheel onnut gheworden zy/ gelijck de note die gheheel oudt ende verschimmet is/ en laet daerom gheenen dienst te doen. Want ist dat ghy die slechtelijck rooft/ ofte met een heet pfer soetelijck douwet/ soois de olie die daer upt komt/ een sonderlinghe remedie om de blau gheslagen plercken/ het zy aen ooghen of elders int aensicht/ oft aen het lichaem te verdyppen. We onde note dient oock tot ander dinghen/ die wy terstont sullen segghen. Noteboom-houdt is oock goet ende aerdigh om te verwercken ende fraey wercken te maken/ mits dat seer effen is upter naturen ende seer net.

De kleyns karteckens van de Noteboom die in de Weerte doozts komen/ gedrooght ende gepulveriseert/ ende met witten wijn gedroncken een bierendeel loots swaer zijn upter maten goet teghen het opstijgen van de moeder.

Olie van Noten de weerde van byj oft ses oncen ghedroncken/ geneest de Colycke: Maer ist dat men wat halckis menght onder olie van noten / het sal een sonderlinghe salcken zijn teghen tghewilende spannen van de seuuen. Oude olie van Noten geneest het quaet seer.

Ist datmen de groene snoester van de Noten stamt/ ende int water wozt/ doozts tselve water op de aerde stoyt/ daer sal ene seer groote menichte van wormen upt kruppen/ welke seer goet zijn booz de Wisscheren om te bisschen.

Ist dat men de groene schelle in een ketel met water siedet/ als sy van den boom zijn gheballen/ en van selfs open gaen/ ende met dat water eenigerhande wit hout strijckt/ t sal de vertwe krijgen van Noteboom hout/ ende te schoonder worden.

Sommighe legghen de schoffe van de wortel van Noteboom in azijn te weycken/ ende bindense van aen den polst van de ghene die de kotte hebben: want dat treckt na hem alle de hitte van de kotte/ maer het vel gaet daer af daer't ghelegen heeft.

Men maect een seer excellent Medijbaet teghen de peste/ als vozen ghesepd is / van twee oude noten/

dyse Wijgghen / twintigh Ruyt-bladers / ende een co-
ten souls.

En Note ghescheken in een klercken oft capoen als
men die wil sieden / is oorsake dattet klercken of capoen
eer ghenoech is.

Water ghebistilleert van groene Noten die ontrent
S. Jansmisse gheplucht zijn / is seer sonderlinghe te
ghen de derde Cozse / als men hier oft vijf vingheren
hjeedt daer af dinct

Soo wel de versche als dzooghe Note / maer min
de dzooghe / is swaer om berteren / sp maect pijn in
hoof / ende is quaet den ghenen die hoesten ende cozt
van aessen zijn.

Legt geheele Noten met schelpen ende snoesten in so
heel waters te weyken als ghenoech is / tot dat de
schelpen wel saecht ende deur nat is gheworpen / ende
dattet belcken daer mede de heeft beleet is / soo lich-
telijck afgaet als bande groene Note. Dat ghedaen
zijnde / neemt de Notens aldus gepelt / ende laetse wey-
ken in eenen wel geberden pot in seer goeden ghebjan-
den wijn. Van dese sult ghy twee dagen daer na / twee
of drie van dese geheele keesten t eten gheben de vrou-
wen die haer stonden niet en erijgen / t selve onderhou-
dende acht oft thien daghen vooz ben tijdt dat sp ghe-
woonlick is die te hebben / maer sinorghens nae dat se
gepugeert is. Want dese saecke en heeft haers ghe-
lijck niet om de maentstonden te verwerken.

St datmen op den selven dach dat remant van ee-
nen hondt is ghebeten / daer af twijfelt dat hy soude
moghen dul zijn / leght een oude Note cleyn ghestoten
op de bete / neemt die daer nae weder af / ende woortse
vooz een hongerige hirne of hane / ist dat se die etet ende
niet en sterft / dat is een tecken dat den hondt niet dul
en is / maer sterftse / so ist seker dat hy dul is / ende daer
om moeter binnen de drie dagen tegen woortsen zijn.

Vanden Olijf-boom.

CAP. XXXIV.

Den Olijfboom is dickwils te vreden met luttel
daerban / want hy groept in veel plaesen op rotsen
die niet al te seer met aerde gedect en zijn of in eenighe
aerde die onder steenachtigh ghenoech is. Waer ist dat
ghy hem geest een vette aerde / oft alsulcke aerde en
Sonne als de wyngaert begeert / hy sal nae advensant
vuchten voorts vjenghen.

Den Olijfboom woxt vermentchbuldicht by hem
selven / van scheutē die hy onder aerde voer upt woxt /
de welke ongequetst of getrocken ende eiders geplant /
comen haest tot volcomen was. Waer om te maken
dat se wel groepen / soo moeten een jaer te vooren de
putten graben daer ghy die wilt planten van vier voe-
ten diepe / niettemin ist dat ghy gheen en moecht heb-
ben die soo lange daer toe bereyt zijn / ende dat ghy die
moet planten in putten die verscher gegraben zijn / soo
salmen die sypberen met bladers ende tacken van O-
lijfboomen / oft ten minsten stroo daer in te barnen /
want het vier dzoocht de quade vochtighheyt van den
selven put / welck de Sonne soude binnen een jaer al-
leenkens ghedaen hebben. Als ghy hem plantet van
eenen tack / soo plant hem in aerde die noch vet en is /
want ist dat hy in vette aerde is gheplant / die olie die
daer af sal comen / en sal so goet niet zijn / als sp anders
zijn soude. d' Olijf-boom wil alle jaer verren int ronde
d' aerde aenden voer ommegeheyt hebben / maer son-
derlinghe willen de woxtels vjv spleten hebben / ende
niet gheperst staen : Ende ist dat ghy hem mestet / so
geeft hem gepten oft peerden mest dat wel vertot is /
nae dat de aerde rontomme aenden voer wel gheruert
is / ten epude dattet mest hem seer wel menghen met-
ter gheruerde aerde. Na dat hy sal gheplant zijn / soo
en sult ghy hem van daer niet verhuysen van vier oft
vijf jaren daer na / ja en verwoortert u selven niet sulcx
te doen / vooz dat den strupck soo dicke is als eenen
arm / ende daer toe mede nemende de selve aerde daer
hy in staet / ende met zijn woxtels bast is : Waer int

verplanten / stelt hem in de selve maniere ter sonne
waerts / als hy eerst heeft gestaen.

Ghy meucht hem ooc tieren op hem selven / ende sal
dan grooter ende beter Olyven dzaghen / oft op den
wilden Olijfboom / het welke soo nu niet en is als
op den tammien. Hy woxt oock dickwils ghesupbert
van zijn overbloedighe tacken / nae dat de Olyven af
geplucht zijn. Wel is waer dat den Olijfboom moec
acht jaren oudt zijn eer men hem de tacken boven
snoepet / waer de scheuten die onder aenden voer upt-
suypten / machmen afhoutwen hoe jonck dat hy is.
Ghebeurt dickwils dat den Olijfboom eenen tack
heeft die grooter ende schoonder is dan alle d' ander :
maer die moet dan terstont afghewouwen zijn / want
het is een tecken dat den boom metter tijdt alle zijn
jeucht daer in soude senden / en vander berlaten / waer
deur dat hy ten laetsten onbuchtbaer soude wozen.
d' Olyven en moghen niet gheen stocken afghesmeten
wozen / maer met onder jetten leeren metter hande
geplucht wozen. Daer zijn lande daer de Olijfboom
een jaer rust van dzagen / maer het jaer daer na / dzagen
sp vuchten sonder getal / ende d' olie die daer af comt
is upter maten goet / ghelijck in Portugael. Waer
principelijck moetmen acht nemen ende beletten de
schaden ende hindermissen dien de Olijf-boom subject
is. Dickwils zijn die op dzooghe oft vochte plaetsen
bevozen ende vol motch / welke met pfer moet af ge-
daen wozen / oft anderwijs en sal hy niet veel bladers
oft vuchten erijgen.

Ghebeurt somtijds dat den Olijfboom / als hy
schoone / gheen vuchten en dzaecht / maer dan moet
men met een booz den strupck d' weers deur booren /
ende op elcke zijde vant gat wel diepe steken een griffie
of ee groen tacken vā eenen wilden / of ander vucht-
baren Olijfboom / ende de twee gaten stoppen met
leem ende stroo t' samen ghemengt / soo sal den boom
deur dese ingefette griffie als vernieuwte zijnde / vucht-
baer zijn : Andere die ontgraven hem ende stellen hem
anders. Men mach hem ooc helpen sonder ontgraven /
met stellen pisse van menschen of verckens.

Ghebeurt oock somtijds dat de vucht bedovert
is / ende verlozen deur de quaetheyt bande aerde / daer
hy gheplant is / d' welck oock moet gebeter wozen.
Men moet dan die woxtel ontdecken / ende calck daer
op legghen luttel of vele / nae dat den boom groot is :
want eenen cleynen en behoefter niet vele.

De Olijfboom dzaecht dickwils veel vuchten oft
bloemen / waer deur eenighe verbozghen sieckte die in
hem is en can hy die gheensins tot perfectie vjengen.
Als dat ghebeurt / soo moet men den strupck onder
gheheel ontdecken / ende daer op gieten dzoessent van
olie met water ghemengt.

Somtijds staet den Olijfboom gheheel treurigh /
het welke mach comen deur woxtē oft ander ghe-
dierte dat de woxtel knaecht ende bederft / dan moet
hy onder aenden voer met dzoessent van olie nat ghe-
maect zijn.

Ghebeurt oock altemets dat de vucht sonder rijp
wozen af valt / om het welke te beletten / soo neemt
een boone daer een woxtken in is / stoppet gat met
was / ende neemt een risch aerde van ontrent de woxt-
tel vanden Olijfboom / legt daer de boone / ende dect se
dan metter aerde / soo en sullen d' Olyven niet af
vallen.

Men moet de Olijf-boomen sonderlinghe mach-
ten van Coztelduppen / Spzeutwen ende ander ver-
gelijcke voghels / die de Olyven upter maten gheerne
eren. Van het maken vander olie / sal hier nae noch
ghesept wozen.

Vanden Dattelboom.

CAP. XXXV.

De Dattel-boom dzaecht qualijck vuchten vooz
dat hy hondert jaer oudt is / ende wil hebben
warne oft ghetemperde locht ende Landt. Hy
groepes

groepet geerne in lichte ende sabelachtighe aerde/ dat ongeoeffent is/ of int velt. Hy woxt in April of May gheplant van een jonghe plante met de wortel. Den Battelsteen woxt versch in de aerde ghesteecken in October/maer men moet afschens doen onder de aerde daer hy gheplant woxt. Siet boozts in het tweede Boeck.

M De ghene die zijn ghesanthept bemint/sal soo weynigh Daepen eten als hem moghelijck is / om datse hoofstweer maken ende verstoppen / krampinghe des bupckes ende pijn in de maghe. Eten wel stoupen sp den bupck-loop/ ende in de gozghelinghen ghebupckat/ soo ghelesen sp de quade swerungghen/ die in den mont kommen.

Van de Castagnie-boom.

CAP. XXXVI.

De Castagnieboom is een seer hooghen/ grooten ende dicken boom/ den Rotboom niet seer onghelyck/ ende draecht een seer yosighe vucht/want in dibetsche contrepen van Franckryck boschen van Castanen staen/ daer leeft een groote menichre van volck alleen van dese vucht/ die de selve somtys ghesoden/somtys ghebraden eten/ ende oock byot daer af baken/somtys oock melck tot pap ghesoden/ende in meer ander manieren. Dese boom groepet geerne op hooghe koude plaetsen / liever teghens het Noorden oft Noorbooste in vochte aerde / dan in drooghe teghen het Zuiden. Hy staet liever in donckere plaetsen dan wel ter Sonne / in dalen dan op berghe / in sachte aerde dan in vaste ende harde/in lichte die noch tans niet sabelachtig/ noch klepachtig is. Om seer veel Castagnien te hebben / soo is beter dat men die saepdt dan plant / in een wel-ghesoden ende omghespitte aerde / die wel ghesuypert ende ghemest is/ ende dat in Heere/ steeckende groote Castagnien die wel rijpe zijn/ met de punttopwaerts eenen boet diepe in de aerde/ vier of seffe t' samen/ een elle of meer van malckander. Maer twee of dyp jaren daer nae moet men die elders anders planten / beetigh boeten van een staende. Wilt ghy die van tacken doen groepen/ soo moetense wortel hebben/ want sonder wortel enullen die niet groepen. Nochtans moghen die gesoecht woerden/legghende de jonghe scheuten in d'aerde. Hy wil ghegriffyt zijn in ghespleten strupck/ of met Aupse in Heere/ April ende May/ soo op hem selven/ als op den Buerckenboom oft Wilge/maer hy sterft/ dan haest/ oock zijn de vruchten stercker en onleslicher van maectke.

De Castagnien worden inden Herfst rijpe ende afgheslaghen als de snoester begint te gapen ende haer vruchten te laten ontballen. Maer ist datmen die langhe wil bewaren / so is beter datse met persten afgeslaghen worden/ als zy groene zijn/ sonder te benden tot datse van selfs wervallen/ want sulcke en blyben niet ober de bysthen dagen goet/ ist datse terfont niet en woerden inden roock gedzoocht.

De maniere van Castagnien te bewaren is / datmen die met Noten deert/want de Note heeft de cracht van te drooghen de overbloedighe bochtighept van allen dinghen daer sp op ghelept woxt. Oft men sal die afflaen als sp tamelijck rijp zijn int bzeken vander Maie / ende op een coele plaetse legghen in fant oft in eenighen pot / die soo vast toeghestopt is datter gheen locht mach in comen/ want andersins souden se haest bedozben zijn.

De schoonste Castagnien zijn de gene die int bosch van Lyons groepen/ waer deur dat sp Lyonsche Castagnien genoemt zijn.

Behalven t' yosigt van het voetsel dat de Castagnie heeft/ so is het hout vande Castagnieboom seer goet om tonnen ende baten te maken / daer men wijn ende anderen daerch in doen mach / oock om bupghen / goten/ columnen/ ende alle ander dinghen te maachen/ diemende tot timmeragte / groot gheschut

staken ende waghens van wintgaest/ boban/ parckent ende andere plaetsen af te sluppen.

De afghewallen bladers vanden Castagnieboorn die op ghenomen zijn eer den reghen daer op ghevalen is/ dienen om lichte booz de beesten te maken/ die oock goet mest woerden. Sp woerden oock van somenughe ghesuyck om culcken te vallen.

De afschens van dit hout en dienen gheensins om loge te maachen/om dat sp het lincwaet so seer plecke/ datmen de plecken nimmermeer upt mach crygghen.

Castagnien met azijn ende gerste meel / by hoyme van plaetse op herde bosken ghelept / maerken die sachte : Maer met sout ende honich ghestooten ende gemengt/ zijn sp goet gelipt op betz van dulle honden. De sehoeste of snoester van de Castagnien woxt meestendeel gebupckat in logen om gheel hapt te maken. De binnenste schelle of t' belleken daer de keest mede ghedeckt is/ een half loot swaer ingenomen/ sieft alle bupckloop ende bloedloop / jae oock den witten bloetvande vrouwen alst met soo veel pvoic inghenomen woxt. De Castagnien om datse winden maecken/ verwerken tot oncuphept/ende vele geten so verwekense hoofstweere/ sp doen swillen ende maeken herde canergerack : oock zijn sp quae om beoudouwen. De ghene die in heete afschens ghebraden zijn/ letten mirdan die rouw oft gesoden/ principalijck als men die met peper ende sout of supcker etet.

Vanden Pijnappelboom.

CAP. XXXVII.

Den Pijnappelboom begeert sabelachtigen lichte ende steenachtighen gront/daeromme groepet hy bele ontrent de seccant. Hy woxt in October ende November geplant/ ende en woxt niet verplant dan dyp jaren daer na/maer da moet hy in wel geroerde gront met peerde mest gebeset/ gestelt woerden. De natuere van desen boom is contrarie die vande Rotboom/ want hy doet deucht alle gene dat gesaep oft geplant is onder zijn schaduwe / want hy en is soo diek van bladers niet/ of de Sonne ende wint en mach comen aen t'ghene dat ontrent ende onder hem groepet. De Pijnfels moeten bewaert woerden/ in hun schelpen gelept in nieuwe potten met aerde gevult.

De Longher suchtyghe/ oft die deur langhe sieckte upt ghemar gelt zijn/ behooren te secken foresten oft boschen van Pijnboomen / om dat hen de lucht weter maten goet is. De pijnfels in warm water gheboepckat / om hun bettichept ende sekerhept af te nemen/ diewils gheen ghesen de pijn vande seure ende rugge / ende zijn oock goet booz de gichtighe/ beubende/ longhesuchtighe en dempinghe per soonen daer en boden teghen de sweeringhen vande longher/ van de nieren en blase/ en sekerpighept vander urine. De magher ende doze personen woerden bet daer af/ ende verwerken de coele ghesellen tot bzeucht. Sp ghesen de quetsure vander maghe/ met Weghebrer water / oft Dozelepne sap inghenomen. De groen Pijnappels ghedistilleert/ gheben een excellent water om de rimpels upten aensicht te verbyyden / ende om te beletten het wint uptgroepen ende groot woerden vande bosken / ist datmen eenen lijnen doek daer op leght/ die in dit water nat ghemaect is. Siet boozts int tweede boeck.

Vanden Pruyboom.

CAP. XXXVIII

De Pruyboom groepet in alle contrepen / Dewel dat die van Damast liever groepet in drooghe ende warme landen. De Pruyboom groepet lichtelijck ende vermenichbuldicht seer. Hyer begheert gheen mest om datter zijn vruchten wozenstekich maect / ende lichtelijck doet afvallen maer wil wel datmen d'aerde diewils roert soo verre als zijn wortels strecken / ende alst drooghe weer is begoten zijn. Dese boom groepet vande steen eenort

voet diep in vette aerde gheplant/ ende dat in Hoben-
ber oft in Sprockelle / nae dat den steen drie daghen
of meer in loghe heeft gheweyckt / oft in water met
Canele ghemenght / ist dat ghy den Pypmen eenen
amoratgcken reucke wilt gheuen. Ofi hy woxt ghe-
plant van scheute met wortel / in eenen ondiepen put/
om dat hy zyn wortels niet diep en streckt / noch
tans in wel gheroerde aerde / om dat hy zyn vastig-
heyt soude te beter nemen. Hy groeplet oock seer wel
nietten schildecken ghegriffiet / zyn op hem seluen oft
kerfelaer / of oock ghesteken op de twee voorszepde / of
op den Appelboom / Amandelboom / Persboom / of
Soybenboom / hoe wel dat best is / op hem seluen oft
op den kerfelaer. Den bequamen rydt om hem te
inten / is in Sprockelle of Weerte / ende oock liever
op den strupck dan in de schoyffe.

Het crnght een maniere van ghezeer / dat hem comt
deur datmen de Gomme te langhe daer op laet / oft
deur het mosch dat hy vergaderet. Daerom moet
de Gomme afghetrocken worden int aencomen van
de Winter / ende het mosch met eenen groben lijnen
doeck alghs afgheweyden worden. Hy crnght oock
een ghezeer by saute van de voet van den strupck te
supber en oft bant her rot ende gewoymsteerck hout af
te houwen / waer deur den ghehelen boom ten laet-
sten verborben woxt: Daerom als ghy siet dat hy
begint te crollen / ende op eenen hoop te lopen / soo sult
ghy alle t'quaer hout afhoutwen / ende aen den voet
d'aerde seer wel roeren / ende omspitten / om hem te
benemen de quade vochtgheyt die hem het houdt
alsoo crollt. Hy woxt oock somtijts deur eenige ver-
borgghen oorzake so treurende / dat hy gheen vruchten
en draeght: Maer om hem weder jeucht te gheuen/
moet men de wortels ontdecken / ende daer op stop-
ten dzoefschin van olie met water ghemenght / oft of-
se of uensche pitte / oft aschens van wijngaert ranc-
kens wel gesoden daer op wozpen.

Alle Pypmen zyn rouw ende vocht meer of min:

A De soete zyn minst rouw / de suere ende wjange meest.
Soete Pypmen maecten camerganc / maer dan
hebben een inder purgerende cracht / ist datmen als
den boom noch jonck is / een deel van den marck upt-
ten strupck neemt of upt een van de tacken / ende met
Scammonee weder vullet. Hy sullen oock een slaep-
maeckende cracht hebben / ist datmen sap van Man-
dragora oft heul daer in doet. De suere Pypmen
hebben een t'samen treckende cracht / ende stoppen
camerganc.

Van den Granaetboom.

CAP. XXXIX.

De Granaetboom begheert luttel oeffeninge / ende
mits zyn lelycke tacken niet lustigh int gelicht /
maer so lange als hy met zyn ripe vruchten staet / die
open ende gespleten zyn / ist de lustichste die men mach
sien / want zyn bloeme ende vrucht seer wel besien syn-
de is een wonder werck van de natuere: Want daer en
is regen noch Sonne / noch vrcants oock den ouder-
dom / die hem het schoon root colore mach benemen:
Nochtans groept hy sonder groote oeffeninge / als nu
aen eenigen muer / als dan onder eenen grooten steen /
soms tijts oock in hagen lanc de wegen. Wel is waer
dat hy wil groepen in hete lande daer hem de Sonne
niet en is ghespaert: Maer ist dat hy geraecht in vette
aerde g'plant te wesen / hy daer oer seer wel yffijst.
In hete landen en behoefte hy gheen omspitten oft
teuringhe van aerde / maer wel in roude landen daer
hy qualich groeplet / want daer moet hy twee maal
s'jaers / te weten in den Herffst en Lente aenden voet
van den strupck d'aerde wel gheruert ende ghearbejt
hebben. Hy groeplet van wortel / oft van griffie op
hem seluen ghesteken in Weerte ende Appil: Maer ist
dat ghy hem van scheute met wortel wilt planten / die
moet genomen worden van een wupst dick / ende ghe-
plant zyn in wel ghebroken aerde: Sommige wullen

hem gheleijk eenen wiffghen stake in d'aerde steken /
maer de maniere van planten ende dunct nyp niet nat.

De Granaetboom en sal zyn bloemen niet verliesen
ist datmen als hy bloejet / eenen loten ruck oft het vel
van een lange rontommeden strupck doet.

Wijn van Granaetappels woxt aldus gemaect.
Men neemt de ripe keernen / seer wel van hun velle-
kens gesupbert / die men in de persse legt ende uptper-
set / daer nae woxt hy ter stont deur sacken (die daer
toe nat zyn) gesijget / ende in de conne gedaen / tot dat
hy van zyn vuplicheyt verlost ende ghecleert is / ten
laersten woxt daer olie op ghebaen / om dat hy niet en
soude bederven noch succ wozen.

B De Granaetappel in eenen nieuwen aerden pot ge-
daen / wel gedeckt ende met potaerde ghelutert in den
oben gestelt / ende ten laersten so ghedwooght datmen se
mach in pulber vjengen: Sulck poepet een halve cro-
ue / waer met roden wijn ingenomen / is upter maten
goet tegen den roden camerganc. De binnenste bloe-
men van de Granaeten met Supker in een Conserve
gepocht / hebben enen ongeloofgcke cracht om te stop-
pen alle bloet van de moeder t'zyn wit oft root / als men
daer afeen half once in neemt met sap van suere Gra-
naetappels / oft roden wijn oft gesaelt water. Nocht
heeft de selve cracht om te stoppen het Rootmelsien /
saer bloet / fluxie van de kulte / ende den vuploop. De
keernen van suere Granaeten gepocht / ende cleyn ge-
stooten / ende een vierendeel loods sijn wieroock cleyn
gestoten onder een once d'it pbeper gemengt zijnde /
alle dage een half loot daer af ingenomen / stoppen den
witten bloet van de Woutwen.

Vanden Sorbenboom.

CAP. XL.

De Sorbenboom soo wel manneken als wiffghen /
groeplet gerne in couden / bochten en bergachtighe
gront / want in warme ende effen plaatsen en groeplet
hy niet wel. Hy woxt van keerne oft steen gewonnen /
en oock van scheuten die in Sprockelle en Weerte ge-
plant worden. Hy woxt int epnde van Weerte en Wjyl
op hem seluen gegriffiet / of op Doone / of Queboom /
oft Appelboom ende Peerseboom / in de schoyffe ende
op den strupck. Hy moet dickwils de aerde gheruert
hebben / ende begoten zyn / ende aende voet moet mest
ghelept zyn met aschen gemengt in diepe putten.

De Sorben worden eer s'ryp zyn / in den Herffst
ghepluckt / ende met hant volken by een ghebonden / of
men legghetse neven een op stroo / om te laten rijpen /
want men soude die andersins niet connen eten om
han scherpigheyt.

T'houde van den Sorbenboom is seer vast ende
hart / ende daerom seer begeert om tafels ende ander
huptraet te maecten / ende oock om toeben ende swe-
pen te maecten vooz Offen-stoutwers.

C Van Sorben woxt d'anc ghemaeckt ghelijck van
Peren. De Sorben stoppen den vuploop / s'p worden
oock tot dien epnde ghedwooght in de Sonne eer dat s'p
rijpe zyn / ende dan ghepuckt.

Den gene die eertijds heeft van eenen dullen hont
gebeten getwerft / en moet onder desen boom niet ruste
noch slapen / of andersins sal hy in perijckel zyn van te
comen in zyn zerste wpsinnigheyt / want den Sorben-
boom heeft sulcken cracht van te berwecken en ver-
menwen een gestilde dulleheyt.

Cornoelboom.

CAP. XLI.

De Cornoelle boom so wel manneken als wiffghen
begeert te hebben een vette ende sabelachtige aer-
de / maer voozts geplamt ende gegriffiet te wesen gelijck
de Sorbenboom.

Maer boven al en mach hy gheensins ontrent de
bperozben gheplant zyn / noch men mach hem oock
van selfs daer niet laten groepen ende groot worden /
om dat de bpen van de bloemen gepoest hebbende den
vupck

Supchlooper crigen daer sp af sterben. Den menschen siemen contrarie ghebeuren / die deur eten van Cozmoellen / oft van conserbe van de bloemen oft vande Cozmoellen gemaect / hart van canterganck worden. De vrucht van desen boom is lanc ende ront gelijck een Olyde / die niet rijp en is dan in den Herfst / als hy root is oft gheel gelijck was. Binnen heeft hy eenen herden steen. Men maect van zijn vleesch met supcher een confiture gelijck Quercrupt / het welcke sonderlinge goet is tegen t'kootmelesoen / ende om te stoppen de maentstonden van de Vrouwten.

Iubube-boom.

CAP. XLII.

Desen boom woijt hier te lande luttel ghebonden / maer vele in Provincien ende in Langevoeck. Hy groepet geern in warmeloch / in wat aerde dattet zy / maer wilt ghy hem hebben in coude landen / soo moet hy in vette aerde geplant zyn / ende gemest met Dypben mest / ende achter eenen muur hebben daer de middaeghliche Sonne op schijnt die hy nae zynen wille mach genteren. Hy groepet terstont van stenen / alster die oft vier t'samen met de punt nederwaerts gheplant worden in gaten van eenen voet diep / de welke niet koepe mest en Wjngaert afschijns onder een genenght gedeckt worden / ende dat in April in warme landen / ende in de Mey in coude landen. Als hy nu is gegroepet ende sterckachtigh gheworden / d'welcke sal zyn anderhalf oft twee jaren daer nae / sal hy op een ander plaese verplant worden / aenmerckende sulchx als boozsept is / na dat het landt heet oft cout is. Men plant die oock van jeuchdigh woztel / als hy scheuten gheeft die saselachtigh zyn / die men soetelijck scheppet ende trecht van de principale woztels / om datmen de beselunghen niet en soude afsnijden. Dese wozen geplant in gaten die vyfthien daghen van te boozen daer toe bereypt sijn / in lichte aerde / ende dat in Deerte Nengaende van scheutē te plantē / dat en is so seker niet dat men daer mede den tijdt behoort te verlijden / maer te griffen op hem selven / oft op Wjshelboomen / oft Quebomē / dat mengt ghy doen / niet te min als hy op hem selven is geintet / so sullen de vruchtē grooter en beter van make zyn / gelijck genueplick zyn alle vruchten die op hun eygen specie gesteken zyn. Sommige willen segghen dat hy seer goerne heeft / soo lange als de Winter ghebuert / eenen grooten hoop stenen rontomme den strupckligghende / die soo haest als de Sommer comt moeten wech gedaen worden. Hy begheert oock wel datmen dickwils Ossē mest sēde woztels leght / hoe wel dat hy in de landen daer hy over bloedigh is / alsulcken dienst niet en behoest.

Van de Lauwerboom.

CAP. XLIII.

De Lauwerboom is genoegh bekent ende groepet in alle aerde / ja deur hollen steenhopen / soo dat hy dicwils van onder t'sonder sel vande muere upt comt. Hy groepet oock in alle landen / maer zyn natuere is in warme oft getemperde landen te groepen. In coude landen moet hy gheslaghen zyn / ende gheplant in goede vette ende vaste aerde ontrent eenen muur daer de middaeghliche Sonne by mach comen / en op hem de weder schijn gheben. Oock moet hy int aencomen van de Winter met mest ende lanc stro oft met maten berleet zyn / boozt in Deerte ende April in zyn vier oft vijf eerste jaren aenden voet d'aerde gheroert hebben. Ende ist dat hy (met tegenstaende dese sozghulbigheyt) van de bozst overlafst lghet / ende dat zyn bladers verdoogen / ende het hout swert woijt / men sal hem neffens der aerde afsnijden / want het mest sal de woztel bewaert hebben / in voegghen dat hy terstont sal weder uptschieten: de welke men in de naest volghende Deerte in d'eerde sal moghen legghen / om woztels te criggē / so verre als ghy een ige menighte van dien begheert te hebben. Hy groepet oock wel

van scheuten / soo verre als die ghesteken worden in swerte ende vette aerde die vorchtigh is. Den tijdt om hem te planten van jeuchdigh woztels / plante oft tack is in den Herfst oft in de Lente. Hy woijt oock op de selve tyden ghesaep / eenen voet diep in d'aerde van vier bakelaers t'samen ghesteken / maer een jaer daer na moet ghy die planten daer ghy wilt dat hy blighe. De Lauwerboom en mach gheensins gheplant zyn ontrent eenighen Wjngaert / om dat hy geheel byant is van den Wjngaert / soo wel om zyn schaduwē / als om zyn hitte / die den was van den Wjngaert gheheek beneemt. Siet daer byder af int tweede boeck.

De Lauwer-bladers dzoge zynde / ende tegen malcander gewezen / alster tusschen beyden wat ghestooten solfer ligt / wozen glinsters gelijck een vier slaggh. 't selve is oock van de Wepbladers. Tackens van Lauwerboomen in rozen velden gestekē / bezijzen het rozen van roest en byant. Lauwerbladers aen solbers / deur ē oft veisters van den hupse hangende / keeren af donder ende blicken van den hupse.

De jonge scheutkens van den Lauwer-boom met bloemen van Lavender in wijn gesoden / genesen het raegh gehooz / en rupschen van den ozen / alsmen den domp deur eenen trechter in de ozen ontfanght.

De bakelaers kleyn ghestooten met terwe semelen / Geneverbessen ende Looch / op een heete panne met wijn bespoepet / ende op de heffschen ghebonden / doen water maerken. Ist dat de bezuchte vrouwen die ontrent den tijdt van baren zyn / alle about seker Bakelaers eten als sp slapen gaen / sp fullē den arbepts te lichter hebben.

Van de spacie die men moet laten tusschen de Fruytbomen int verplanten.

CAP. XLIX.

Int verplanten van de Fruyt-boomen moet teersten aenmerckat zyn de Hooghde ende wyde van de tacken / daer peghelijcke soozte van boomen ghemepnelgē toe comen. Daer en boben op wat plaetsen dat den boom deur oberbloedighheyt van voetsel / in Hooghde ende wyde zyn ghemeyne statuerē te boben mach gaen / want dien achterbolghende moet men plaese ende spacie tusschen beyden laten: Want in goede vette aerde / daer boomen seer wel groepen mogen / moet meerder plaese tusschen beyden ghelaten zyn / dan elders. Waer op te mercken staet / dat een boom ruym geplant op wat plaese dattet zy / veel meer vruchten dzuegghet.

Ist dat ghy dicke boomen op de rijē / oft lancx de wegen / ende tegen de hagen van de velden wilt plantē so insetmen tusschen beyden ontrent vijf- en-derctigh voeten laten. Maer wilt ghy meer rijē op een plaese planten / so moeten die wel vijf- en-veertig voeten hals malcander staen: Oock soo sal elcke rijē soo verre van malcander staen / om dat de tacken hun souden te ghemackelijcker aen allen zyden mogen uptsrecken.

Nengaende de Beerboomen / Appelboomen ende ander van vierghelijcke groote. Ist dat ghy maer een rpen plantet teghen de haggē van de velden / of elders / soo sullen twintigh voeten spacie tusschen malcander genoegh zyn: Maer ist dat ghy twee rpen plant lancx de ganghen van de hoben / soo moeten sp ontrent xxv. voeten spacie in t'bierrant van malcanderen staen / in voegghen dat soo veel de ganck als de spacie tusschen elcken boom op allen zyden een recht bierrant sal maeken van xxv. voeten groot. Maer ist dat de spacie minder ghegheven woijt / soo moet dat ghecompen seert wozen met de boomen te planten met recht teghen malcander over / maer seer al of sp gheschakeert stonden. Sommige willen datmen te wigle dat dese boomē

staen en groepen lancx de ranten van de gangen/ ende cleyn boomkens daer tusschen plante/ niet om altyt is daer te laten/maer om namaels als die ander beginnē groot te worden/weder upt te nemen.

Daer wilt ghy de plaetse geheel beplanten met grote fruytbomen sulcke als voorsept zijn/so sult ghy die ordineren gelyc een schaekbert/ende spatte laten van winnigh tot dertigh voeten tusschen beyden/ende ooc so vele van d'een rye tot d'ander.

De Pypmbomen ende ander steen-fruytbomen van diergelycke grootte/ begeeren maer heertien oft vyftien voeten spacie tusschen malcanderen in elcke rye: Daer wilt ghyer alleen twee rjen planten lancx de gangen van de hoven/ soo en behoeben sy maer ses voeten spacie int viercant: Daer men moetsen sien te proportioneren na haer lenghde.

De Kerseleers ende spaensche Kerseleers begeeren thie oft twaelf voeten spacie tusschen beyden/ maer om te stellen in de groote lepen van uwen hove/so sal hen negen oft thien voer genoegh zijn.

De cleyne bomen gelyc Kerseleers/ Quebomen/ Wygebomen/ Wafelaers en ander diergelycke bomen/ hebben spacie genoegh aen acht oft negen voeten in eenen bogaert/ende vyf ofte ses voeten lancx een lepe oft ganck van den hove.

Als ghy wilt planten twee rjen bomen/ pegelijcke rje niet zijn soozte van bomen/ soo plantet de minste op de 3.de van daer de Sonne comt/ om dat de schaduwe van de grootste/ende minste niet en hinderen of letten en soude.

Ander gheboden van Fruytbomen te planten.

CAP. XLV.

Ist dat ghy plantet pypbomen ende pypmbomen/ d'een metten anderen/so ist beter dat ghy de pypmboom stelt ter Sonnen waerts/ want de peerbomen moghen wel de lompje lyden. t'Waer oock goet alit droge weder is/ende ooc andersins dat men den boom aende wortel nat maecte eer dat hy verplant wort/ om dat daerde beter houden soude aende wortel: want hoe ghy hem meer van zyn aerde meught laten/ hoe beter. Slaet oock wel ga in wat geweste des Hemels dat ghy hen nemen sult om te mogen stellen in gelycke swatte.

Men behoort niet te verplanten de boomen die den top af gegeten/geschoren oft ghebzoken hebben/want sy en groepen soo wel niet: ten waere dat ghy liever haet den gheheelen top af te houwen/ om te pzoeben oft sy dooz sulcke middel soude weder gheraecten te groepen.

Men mach oock planten sonder wortel/de boomen die veel merck hebben/ghelijck Wygebomen/ Woerbesbomen/ Hazelaers/ ende ander diergelycke: ende u putten om u boomen te planten/ behooren ses voeten diep te welen in clepachtighen gronde/ maer in bochtighen gronde soo veel niet. Daerck oock u putten wijt ende breebt ghenoech/ al ist dat de boomen die ghy daer in planten wilbet/ de wortelen niet seer groot en hebben: Want daer moet goede aerde rontsomme wesen.

Is d'aerde te weerk/ daer ghy uwen put maect/ wortet se niet dooghde aerde/ oft vertoet tot dat se hert wort. Is sy te hert en te drooge/ miste ende maect se hoect met water: Ooc moeten u bomen met de wortel in water ghestaen hebben/ist dat se langhe upter aerde gewest hebben/ontrent twee oft drie dagen. Ist dat sommighe wortels van u boomen te lancx zijn/ of de schozse af is/ die salmen noesch afhouden/maer dat be zijde die meest ghebloodt is/ beneden come als den boom geplamt sal wesen. Want rontsomme het afghelouwen sullen jonge wortelen groepen.

Het is eenen generale reghel/dat men moet alle boomen eer dat men die verplant/ ende sonderlinghe die keerne vuychten boozs byngen/als sy dicke zijn/erst de tacken beneden ende coxten/ ende hen niet laten dan

stompen van eenen binger lanc/altmet's meer of min na den eyfch van den boom.

De cleyne boomkens die noch sonder eenighe tacken zijn/en maer een roepken en hebben/ en behoeben hoven niet gecoyt te wesen almen die verplant/maer de plantsoenen die ghy griffien wilt/ behoogen de tacken ghesnoept te hebben/ eer dat men die verplant in den plantsoen hof.

Als ghy u bomen stellen sult in de putten/ soo moet ghy de wortelen wel uptpreppen/ende maecten dat se alle ghelijck nederwaerts trecken/ sonder dat eenighe van de eynden opwaerts keren: Sy en moghen oock niet soo seer diepe in d'aerde gheplant zijn/ t'is gheuoech als de wortel soo diepe ghegraven is/ datter d'aerde ontrent eenen halben voet ober ligghe/ ten waere dat de plaetse seer heet ende steenachtigh ware: En wullet oock soo seer uwen put niet/ghy en later eenighe plaetse rontsomme den boom/daer't water alst regent mach in blijven liggē.

Als u bomen sullen staen in den put/ ende dat de wortels wel bpeet ligghe/ soo tredet soetelijck daer op met den voer/ ende dan menght wel gemeste aerde met een deel van de gene die ghy sult ghegraven hebben upt den put/ende stroept die op de wortels/ maer en leght de gras zijde tegen de wortels niet/ want dat soude sy moghen te seer vertvermen. Ghy sult d'een aerde wel mengē onder d'ander/ ende daer mede den put vullen/ latende van de cleynste ballen tusschen de wortelen.

Ende waert datter woymen waren in d'aerde die ghy daer in legghen sult/menghter onder wat aschen daermen loghe af ghemaeckt heeft/ om die te doen sterben: want sy souden de wortels moghen beschadighen. Als nu uwen put sal opgebult wesen op eenen halben voet na oft daer ontrent/so salmen d'aerde met de voeten wel stijf neder treden/ende ooc recht ontrent de wortel/maer meer/ ist dat sy dooghde is/van oft sy nat ware.

Daer ist dat ghy steket oft plantet in d'aerde den boom van eenen tac oft stake die gheen wortel en heeft metten hamer oft metten houten clopper/ en maect hem geen gat te vozen met eenen anderen stake/ maer laet hem zyn selfs gat maken/noch en laet hen so diep niet in cloppen/dat hper niet en soude moghen ingaen sonder de schozse te bederven: ende als ghy den stake sult indryben/bindt hem boven aen het eynde/ op das hy met indryben niet en spijte.

Van de bomen te suceyen, te ontchoeyen, endere cuyschen.

CAP. XLVI.

De trage en onachtfaem Ackerman/ seyt dat men nimmermeer en behoort te comen aenden boom na dat hy geplamt is:maer de neerstige hupman seyt/ doet den acker ende den boom deucht/ soo sullen sy te deucht doen: Ende oock sy en sal nimmermeer deucht noch veel vuychten van zyn boomen hebben/ dieniet neerstigh en is om die te cuytschen in de Winter ende int eynde van den Herfst:want aengaende het snoeyen en afnemen vande tacken/het is seker dat eenen boom die veel houts crijghet/moet gesupbert ende ghesnoept worden voor Kermissen in den Wdvert/ om hem af te nemen zyn oberbloedigh hout ende scheuten die hy te groot ende lanc uptwoypt/ de welcke hem belettē veel botten van bloeffens boozs te byngen: d'welcdoende soo en behoort men niet te comen aende principale tacken. Men moet hem oock de tacken benemen ende coxten als hy staet achter ander boomen die hem zynen dagh benemen/ende beletten op te klimmen om de Sonne boven te winnen.

Ist dat de Sonne niet en schijnt ober al op de boom/ de tacken die de cracht ende het licht der Sonnen niet en hebben/ die en byngen geen vuychten boozt: waerom dat men moet aenmercken/ nae dat hy groepet/ de tacken die d'ander vedyffteren ende het licht benemen/

benemen / ende die af-houwen alst loof gheballen is. Men moet oock de tacken afhouden die neerwaerts hanghen / oft die in de midden van den boom aen malcander haken / de welcke zyn meerderinghe beletten.

Wat afhouden van de tacken moet ghedaen zyn int byzeken van der Wane / alst niet te seer cout en is / noch te windigh ende niet en regheit / maer alghids niet een seer scherp houmes / noch stans niet als de bomen bloeyen / want sy souden dan lichtelyck moghen verbyghen.

Het is oock geheel seker dat het doot hout aen eenen boom den tackdoet sterben / ende doch ten laetsten den ghelelen boom / oft immers belet op te climmen ende te groepen. Soo moet men hem dan afnemen het doot hout / t'z in den Winter oft in den Sommer: dat quaet ghebeurt p'ncipalich den ouden boomen / oft den jonghen / die de Sonne te heet ende te sterck gehaot hebben / na de plaetse d'arfe staen / oft dooz eenigh ongeluck van blicrfem / donder oft storm / oft van eenighe beeste aen de woxtel / die haer enig stuck van de woxtel afgebeten heeft / oft dat int sincken in d'aerde / oft int ontdecken de spade oft houweel de woxtel of eenige tacken mach gequelt hebben.

Ende ist datmen remedie doet aen't ghene dat boven der aerden is / noch micerder neersigheyt behoevet t'ghene dat in d'aerde is: want de warmte van de aerde ende van het nitsch genereert gewozne aenden voet van den boom / die de woxtelen eren: oft woxt ooc altemits rontsomme van hem dooz oberbloedigheyt van voetsel soo veel scheuten ende spruyten / dat se den boom bederven ende onbyzichtbaer maken / behalven noch dat se d'ander boomen hinderen / ende haer voetsel benemen: Daerom salmen die in de Winter tot het diepste van de woxtel ontgraven / ende afnemen dat hem lettende is aen de woxtel / ende snoepen / ende de scheuten elders verplanten / gelijk van Appelbomen / Dypinboomen / ende sulcke meer ander boomen / om die drie jaer daer na te griffien. Men moet oock aenmercken / dat de verplante Hazelave scheuten / de beste Hazelnoten boozts bynghen.

Men sal den boomen oock gheben eenighe recreatie in den Winter na den arbeit die sy ghehat hebben int boozts bynghen van hare bychten / soo datmen niet ontdecken de woxtelen supbere: Ende het is wel van noode dat den regen ende sneeu die vet maken / p'ncipalich in heete ende dzooge landen / en plaetsen die seer ter Sonnen staen. Ist oock dat de schozse van den boom begint te verbyghen / obermidts datter luttel voetsels in is / so graefmen aen den woxtel eenen dooden hont / of ander doode beeste / om te verheugen / ende sommighe manden van goet ende coyt nist om te verwarmen: maer ter contrarie / ist dat daerde te vet ende woymachtigh is / soo doet men daer aen aschen daer loghe af ghemaeckt is. Van oudt hept woxtelen de boomen moschachtigh / ende de jonghe woxtelen oock moschachtigh van seer grote bochtigheyt ende dzooghet: dit quaet etet ende bermagert den boom / gelijk de schozstheyt de beesten. Men mach niet gheloben dat hen sulcx soude moghen toe comen van het mosch datmen bindt rontsomme ende onder den woxtel van de griffien. Men moet dit quaet beter met onschopen / gelijk hier bozen verhaelt is / ende oock in den Winter ruppschen met een houten oft beenen mesken / om dat het mosch niet en soude boozts cruppen / ende metter tijdt den gheheelen boom bederven. Die begheert te hebben schoone jonghe bomen / die moetse rontomme d'aerde omgraven / ende supberen bande jonge spruyten van Weerte tot in October / ende dat so onderhouden tot dat se groot zyn: ende als sy sullen groot wesen / so en salmen d'aerde maer tweemaal oopsaepen: maer in den Winter oft sy groot oft cleyn zyn / so moetmen d'aerde wech nemen rontsomme den voet / ende menigen die met nist / ende dan weder legghen in den put / om dat sy altydts souden hebben bochtigheyt ende foetigheyt van den hemel.

Ende in den Sommer oft alst upter maten heet is / so behoortmen te bewaren ende te vergaderen een hoopken versche aerde aen den voet van den boom / om te ontgaen de hitte ende dzooghet van desen boom.

Men snoept se ende men coyt de tacken bande bomē / als sy beginnen groen te worden ende te botten / te werten in Weerte ende Myl / maer het oberbloedich hout moet vast aenden stronck afghewouwen zyn: want de bochtigheyt van den boom sal den hout wraest genesen / t'welcke soo wel niet gheschieden en soude / waert datmen se inde Winter af hieuwe: Ende om te bewaren dat se dooz de dicke van de sware ende dicke tacken niet af en scheuren / soo en scheidet de schozse niet van den strup / maer hout se eerst af eenen halven voet van der aerden / ende laeght dan de reste boozts af vast aen den boom / ende leget saghemeel op den mede.

Ist dat ghy snoept ende stronck in den Winter / so laet de tacken noch lanc genoegh / om naderhand boozts af te coyt in Weerte ende Myl: maer wildt ghy de dicke ende oude bomen snoepen / ende hen de tacken afnemen om die te vernieuwen / als ghy siet dat se beginnen gheel te woxten / dat salmen moeten doen terfont na Alderheplighen / alst loof geresen is / ende eer dat se weder beginnen haer bochtigheyt te cruygen / ende afghouwende ende assagende de tacke / so latec noch stoupen uyt staen aenden strup / om daer op te griffien nieuwe griffien / afhouwende sommighe wel lanc / ende ander coxter / na den eyfch van den boom / ende na dat de tacken quaet zyn / om dat de gene die blijven / te meer bochtigheyt ende substantie souden hebben.

Ist dat den boom van onderdom of anderling niet meer en dzaeght ghelyck by plach / soo en salmen hem niet geheel ende al de tacken afnemen ende stroncken / maer allene de doode tacke. Men moet ooc de woxtels ondercken na Alderheplighen / ende splijten de dickste woxtels / ende in de splieten stercken scherben van seer harde steenen / ende daer ooc in laten sieken / om datter de bochtigheyt van der aerden soude mogen incomen. Doozts int eynde van den Winter / sult ghy weder decken met goede aerde.

Als de ghegriffide tacken van drie oft vier jaeren out / gebroken / afgeten of beschadight zyn van de beesten / oft datmen siet datter hout niet deugen en sal / soo salmen die afhouden / ende weder griffien: daer op hooger oft leger / dan sy waren. Ghy sulter oock mogert op griffien van het tam hout dat ghyer affnyden sult / maer dit sal moeten leger zyn int plantsoen / ende oock dattet wederom wel toeghestoten zy gheweest / op het plantsoen van d'eerste reyse / dattet ghegriffyt was: maer en trect de scheuten niet af die uyt het plantsoen comen / tot dat ghy siet dat de griffien nieuwe scheuten ghewozzen hebben / want ghy soudt by aboutueren plantsoen doen sterben / t'welcke ghy sult wel mogen weder griffien / waert dat de inten stouwen.

Als de griffien die ghy ghegriffiet hebt / nieuwe scheuten ghewozzen hebben / gelijk van twee oft drie voeten lanc: ist dat se uytwoxten cleyn oberbloedige scheuten / ontrent de goede tacken die ghy wilt houwe groepende / so sijn dese quade scheuten af / wel vast aen de griffie / ja int selve jaer dat ghy die ghegriffiet hebt: Maer datter zy in den tijdt alst hout noch zyn jeucht ende bochtigheyt heft.

Het sal oock goet wesen datmen afftijde sommige van de p'ncipale leden bande scheuten en griffien / int eerste jaer / by alden dattet te vele is / ende die elders op griffien. Ende binnen drie oft vier jaren daer nae dat sy sullen ghegriffiet zyn / ende dat de griffien wel sullen befloten hebben het plantsoen / soo sijn daer wederom af / ist datter soo vele ghebleven zyn: want het is ghenoech boozt eenen boom / datmen hem late een goet lit boozt elcken stomp / p'ncipalich de ghens die jonck hebben ghegriffiet gheweest niet een griffie / want de boom sal ten laetsten te schoonder ende beter zyn. Maer heeft den boom ghegriffiat getweest dick zijnde met meer griffien / soo soude men hem moeten

moeten meer laten/ naer dat ghy sien suldt datter van noode is/ om weder wel te oberdecken de spleten ende sneeden van het plantsoen.

Als u bomen beginnen sullen te groeuen/ so salmen die wel moeten regheren drie oft vier jaren/oft meer/ tot dat se wel ghefat soneert zijn / haer affnoepende de topkens boven af/ ende de cleynne dunne tackkens van het oberbloedigh hout / tot dat se zijn een mans lengde hoo ze oft hooger/ in dien het mogelyc is: ende recht en schickt haer seer wel de pynctpale leden ende tackken / soo dat den eenen tack niet te nae den anderen en come: ende en bin oec d' een aen d' ander niet/ als sp beginnen dicke woerden: men moeter oock sommighe af houwen / ist dat den boom binnen te dick van houten is/ om datter de Sonne doozschijnen soude.

Indien ghebeurt dat den boom noch jonck zijnde/ niet meer en groeuet in de dicke / soo salmen hem de schoofse in bieren splyten soo lanck als den strupck is/ oft oock in vijben na dat hy dick is / soo sult ghy hem op costen tijt seer sien groeuen.

Inden mach aen de boomen houwen van den eersten dagh van November tot int eynde van December: maer hier toe datmen niet te diepe en houwe: ende ist dat ghy de water-scheuten van den boom af houwt die gheen vruchten en draghen / ende dattet zo int byken ende laeste quarter van der Maer / dat salse doen te beter vruchten draghen. Ende als den boom die ghy sult ghegriffen hebben/ dicke sal wesen / so sult ghy hem moghen de scheuten afnemen / ende laten hem alseen de griffen.

Inden moet oock van de boomen de dzooghe bladers afnemen daer nesten ende eyers van ruppienen ende ander dierghelijcke ghelwozute in bestoten zijn/ die de jonghe bladers ende oock de vrucht selve vernielen/ knagen ende bederven/ jae dic wilts den geheelen boom doen verdrooghen ende sterben/ sonderlinghe de Pepp-boomen ende Appelboomen / die dit sno ghelwozute meer subject zijn dan alle ander fruchtboomen. Doozts moeten de strupcken van alle quetieren die sp van de woymen ende mieren ontfanghen hebben/ ghesupbert zijn/ om dat die een doozake zijn van hun verderfnisse ende doodt.

De bomen en mogen niet begoten zijn van alst seer groote dzooghe is / niet aen de wortel noch aenden strupck/ maer rontsomme / d'welck matelick moet gedaen werden/ want den boom heeft liever vochtighet te ontfanghen deurt goet niet dan van water. Wy sien oec dat de vruchten die op onbegoten plaeten groeuen/ veel malschicker zijn/ ende langher goet blijven dan die op begoten gront ghegroeyt zijn/ hoe wel dat somtijds deur de dzooghe dese vrucht haren behoortijcken was niet en heeft.

Ist dat op sommighe jaren ghebeurt dat de bomen veel meer gheladen zyn dan sp plegen/ soo datter somtijds meer vruchten dan bladers zijn / men moet de helft op een de roendeel afplucken / want de ghene die daer blijven/ en sullen niet alleene schoonder woerden/ maer den boom sal het naeste jaer te meer vruchten draghen.

Om de Fruyt-bomen te ghenelen.

CAP. XLVII.

Ghelijck alle dinghen die haren wasse ende sterckte nemen vander aerden/ eenigh ghevoelen hebben van t' gene dat hun nut ende profijtelijck is waer deur datse leven: alsoo hebben sp oock sommighe particuliere siekten toecomende ende oozsponeck hebbende van t' ghene dat hen contrarte is/ oft oock dooz ouderdom/ oft ghebreck/ oft te groote oberbloedighet van t' ghene dat se boeder. Inden sal hem dan niet verwonderen ist dat de boomen mit particulier alter: ets inden eenige schade/ waer dooz dat se souden moeten sterben/ inden datter gheen hulpe ende remedie terfont toe ghebaen werde.

Alle boomen die dooz stopen ende cracht van den

wint/ oft andersins sullen gheroben of ghebroken wesen die salmen helpen ende ghenesen met sijt/ schapen ende verckens mist.

De crupden die rontsomme de boomen groeuen/ trecken na haer t' woetsel/ daerom moeten die neestelijck uytrogen / ende metten boumes oplichten de schelle van den boom/ maer niet doer sch.

Als den boom niet dick en woort/ ende te seer lanck is eer dat hy tacken uyt woort en op- waerts groeuet/ soo sult ghy nae dat ghy hem de wortel onded eck hebt/ op den doozepden tijt hem sommighe wortelen/ maer niet de pynctpale splyten/ ende daer op legghen verckens mist gemenght met ander aerde/ ende sommighe rontsomme de wortels woorden dzoeffem van seer stercken wijn / ende het mosch afschabben met een groot hooren mes/ sonder de schoofse te quetsen. Ende in den Sommer als d'aerde te nat is / soo waert goet datmen groebe aen den voet van den boom/ rontsomme wortelen/ van de ghene die in den Winter niet en hebben ontschoept geweest/ ende menght er onder sommighe goede aerde.

Ghy sulot eenen onvruchtbaeren boom vruchtbaer maeken ist dat ghy tusschen zijn tacken hanght een sackken vol saets van kosen/ ende doofaertjaert/ met den voet van een Weselken.

De sil is een sieckte die de schoofse verteert van de bomen: men moet van wel tepu dese smerte affrijden int eynde van den Winter / met een scherpsijgende mes oft pser/ ende legghen op de wonde oft snede wat offen oft verckens mist / ende omwinden mer oude doerckens ende seer vast binden met eenen wiffen/ en so lange alsoo gebonden laten/ als de plaesters daer aen houden mogen.

Veghen de woymen die in de schoofse groeuen van den boom/ so moeten men se doen daer ghy de schoofse sult gestollen sien/ ende die splinten tot aen het hout/ om dat de vochtighet ende vuylichet daer uyt soude mogen loopen: Doozts sult ghy met een haercken de woymen ende het rotte van binnen uyt halen / soo haest als u moghelijck is / ende steket binnen daer in/ ende oec boven op de splete/ een plaester van offen mist oft verckens stont/ ghemenght ende ghestoten met savie/ ende een luttel ongebuist calck/ ende windet ende bindet wel vast daer op/ ende latet soo langhe daer op alst houden mach.

Wijn dzoeffem oft groutsoepe van ber olien gegoten op de wortels van den boomen die de gele hebben/ oft eenighsins sieck zijn/ doot se groote deucht.

Daer groeuen oock cleynne beestkens seer ghelijck Calanders/ ende sijn wat peerck of swert van coleur/ ende sommighe hebben een bech lanck ende scherp/ ende doen seer groot hinder ende schade den ghegriffen binten ende ander jonghe boomen / want zo byten af de jonghe scheuten die noch malsch zijn ende eenen vinger lanck: men moeter met schoonen daghe/ als ghy die daer aen siet / soetelijck de handt op legghen/ sonder den boom te doen roeren / want sp laten haer terfont vallen als men se meent te nemen / om dat se niet en connen terfont werch ghebleghen. Ende ist dat se haer niet en laten vallen in u hant / neemt se af met de ander handt van de scheute.

Tegen de siecken ende mieren/ so legt affchen ende sagemeel/ of meel van Lupinen aen den voet van den boom: Ende alst daer op ghereghent heeft/ soo legter weder ander op/ sonder werch te nemen het ghene dat ghy eerst daer op hebt ghelept. Oft settet oock sommighe cleyn pottekens vol waters aen den voet van de selve bomeu/ oft gieter windzorffem rontomme.

Als den boom zijn vrucht verliest/ so moeten men om den strupck van den boom Wepl winden ghelijck een crone/ oft een plate van loot daer om leggen. Oft voog het beste / soo salmen de wortels van den boom oberdecken/ ende dooz bozen/ ende int gat steken eenen sieck van Doozen hout.

Als de boom zijn bloeffem verlist / oft dat hem de bladers

bladers afballen / soo salmen de wortels ontdecken / ende rontomme met boonen stro bewinden dat in water gheweycht is.

Om te beletten dat de roest den boomen geen hinder en doe / beroockt de boomen in de Lente metten roock van stro.

Het beste is / dat men in den winter siet na de rupsenen / eer dat de boomen bladers hebben: Ende ist dat ghy eenighe poppen / netten of saet siet van rupsenen / soo neemtse af met instrumenten daer toe dienende / eer dat se levendigh woerden. Waer en sijt van het hout niet / daer ghy metter hant niet aen meucht / dan soo luttel als ghy meucht / ende supbert het hout wel over al / datter geen eperen en blijven / ende siet van beneden aen den voet van den boom / ofter gheen cleyn rupsenen en zyn / die daer souden moghen spinnen / die gecropen waren ende vast saten tusschen de scheuten ende wortelen: Ist datter eenige netten gebleven zyn tot in de Lente / ofter dat eenighe mest ofter nebel nieuwe gegenerreert heeft / so siet op den middach waer dat spwoonen / ende daer ghy die sult sien sitten met hoopkens by een / t'zj tusschen de tacken ofter op de tacken / so suldy die met u handen omwonden met oude doerckens ofter byede bladers afwoopen / en neerstelijck dooden / die ter stont met beyden handen doot douwende / dieck wils dat herdoende / ende wel toetsende dat se niet beneeden der aerden en ballen: Waer wacht u dat se u niet en spruyten in't aensicht.

Als den boom te seer uptloopt / soo moet men hem na dat hy ontchoept is / sommighe wortelen splijten / maer niet van de principaelste / ende t'water datter in is doen uptloopen / soo verre alffes eentich is / t'welche hem alsoo goet ofter beter is dan den mensche het aderlaen: want dooz dese mederijne geestmen den boom een nieuwen leven.

De steekte ende t'ghebreck van de schoffse van den boom / komt van de vochticheydt van de plaetse daer den tack heeft geplant gewerft: ende oock ter contrarien de boomen woerden crom ende slim / als de plaetse daer sy gheplant zyn te droogh is. Om te bewaren de jonghe tamme boomen in den plantsoen hof / ende te maken dat se beter groepen / so moet men die een mans lenghe hooghe decken met stroo / ende het decksel sal rusten in de lenghe ende byede op peertsen.

Om eenen boom die te langhe is sonder byuchten te dzagen / te bezieren / boozt een gat in den dickesten tack van zyn wortel / sonder die gheheel deur te bozen / ende steekt eenen steck in't gat dat ghy geboozt hebt / ende stoppet boozts met was: deckt dan wederomme de wortel / ende den boom sal het naeste jaer byuchten dzagen.

Ghy sult de boomen die eerst hebben gheplant gheweest ende beginnen te verbzooghen / seer helpen / ist dat ghy de aerde omgraeft ende begint: Men moet se oock beschermen tegen de hitte / hant helpende met eenich dinck dat se bedeckt / ende teghen de koude moet men se decken met stroo.

Het doet de woymen sterben met Wercken stont of met menschen pisse / gedaen in't gat daer de woymen zyn / ofter oot met ongeblaste kalk: Waer is de schoffse te heel plaetsen gequetst / dat men die splijte / ende oock een luttel aen den voet van den boom / soo datter de vochticheydt mach uptloopen.

De woymen groepen alst vocht weder is / in de byuchten die rockhuyfen hebben / ende dan behoort men boozt beste den boom gheheel te deurbozen met een boozt / alsoo na de wortel alst moghelijck is / om dat de vochticheydt daer de woymen af groepen / daer lancx upt dzuppen souden.

Ist dat de appelen van den boom ballen / splijt de wortel / ende steekt in de selve splete een kepe / ofter eenen houten steck.

Ist dat de byuchten met t'scherpe optwaerts groepen / wascht den voet van de boom met porcelepne water en azijn / ofter doet daer in wijndzoessen / ofter neemt

twee deelen olie van Olijben / ende een deel swert peck t' samen gemengt / ende stryctse daer mede: ofter legt affchens aen den voet van den boom / ofter eentich dat vol waters rontomme den boom / ofter eenen reep gesneden ende ghesmeert met Peterolie / ofter een coozpelen bestreken met Werckens bloet / daer quicksilber onder ghemengt is.

Om de Wieren te doen sterben rontomme eenen boom / men moet d'aerde weder decken ontrent den selven boom / ende daer op legghen een goet deel toet van der schouwven.

Reemt oock eycken saghermeel / ende legghet wel dieck aen den voet van den boom: Ende den regghen die daer op sal ballen / sal maken dat de Wieren van daer vertrecken sullen / ofter sterben. Woots aengaende ander accedenten die de boomen mogen hinderen / gelijk hagel / nebel / vliegghen / vozschsen / ende ander sulcke saken / siet in't 120. Cap. van den tweeden boeck.

Om te bewaren ende te houden de vruchten der boomen / om genomen ende gegeren te worden in ende buyten saysoene.

CAP. XLVIII.

TEN en is niet ghenoech / dat men den fruytboom gheoeffent ende wel onderhouden heeft / als men t'fruyt niet en weet te houden ende goet te bewaren / ofter om te verkoopen in't uptcomen van den jare / ofter boozt t'ghebyuck van den huyfman ende zyn huyfgesin / principalyt op de plaetsen / daer de beste ende smaekelijckste byuchten groepen. Waerom dat wy wat schryggen sullen van de maniere om t'fruyt te bewaren ende goet te houden / ende beginnen van de Amandel.

De amandel is rype als sy begint haer schoffse te verlaten. Ist dat se ghewasschen woert in peckel / soo woert se wit ende sijt langhe goet / ende noch langher ist dat se terstont ghedrooght woert: Ist dat se haer schoffse niet en can ghyt woerden / soo moet men se waert ghyts opt stroo laten ligghen / ende cozt daer na sal se die verlaten.

De Castanien sullen goet blijven tot in't beginsel van der Lente / ist dat se eerst ghedrooght woerden in de lornbye / ende dan met hoopkens gheleght op drooghe plaetsen / ofter in sabel overdeckt. Sommighe spreken dat se op hord / ofter sy grabense in sabel / in sulcker boegghen dat se maekenderen niet en gheraken. Ander legghense in cozen ofter manden vol stro. Ghy sult proeven ofter se binnen goet zyn / ist dat ghyse woert in conk water: want sincken sy te gronde / soo zynse binnen goet: maer swemmen sy opt water / soo zynse bedooven ende gheschent.

Men sal de kriicken bewaren moghen ist dat ghy die van den boom pluckt boozt der Sonnen opganck / ende dan neffens een legt in een vat daer in den bodem een lage licht van Ceule ghehaect: Daer op sult ghy dan leggen een lage kriicken / ende op de kriicken weder een laghe Ceule / ende dan besproept met een groot deel soeten azijn: Inghelijck sullen se mogen bewaert woerden met riet bladers / op de selve manier ghelept. Men drooght se oock wel in de Sonne. ofter sy werden ghesoden in haer sap / ende gheconfijt met supcker om langhe goet te houden.

Ist dat ghy de Citroenen bestrijct met getempert plaester / ghy sult se t'gheheel jaer goet houden sonder verrotten: ist dat ghyse bergt ofter overdeckt met gerste / sy sullen niet rotten / ofter ist dat ghyse sluyt in eenigh vat ofter met taf deckt.

De Coznoillie woert ghelept om bewaert ende goet ghehouden te zyn in een glas / dat eenen rebelicken wijden mond heeft / ghesloten in supcker ofter honigh / maer het sap daer de Coznoillie in gheconfijt woert / is seer goet teghen den looy des byuck / ende om appetijt te maken.

De Aneen bewaren men seer wel in wijndzoessen / ende

ende noch beter is / datse gheleydt worden in eenen nieuwen pot / die wel toeghestopt is / ende ghesloten in een wijn vat / oft in den wijn ghebdoopt. In deser manieren sullen de Queen versck blijven / ende de wijn sal seer lustich ende smakelijc zijn. Sommige bewarense in cas / oft in gerste / oft in sagemeel / oft in vgghebladers. Ander deckense met bladers ende leem / oft met potaerde / ende dzooghense dan in de Sonne : ende als sp die gebuyrcken willen / so brense den leem af / ende binden de Queen alsoo als sp die daer in ghebaen hebben. Sommige legghen die al gheheel in honich. Maer ghy sult weten / dat men de Queen niet en mach bewaren op een plaetse daer ander fruyt leydt / want sp dooz haren reucke ende bitterhepdt bederben de andere vruchten die daer ontrent zijn / ende daer toe oock het vat.

De vgghe sullen altyt versck blijven / ist dat ghy die leydt in eenen pot vol honichs / wel toeghestopt / in sulcker voeghen / datse malcander niet en gheraecten / noch oock den pot selve : Oft oock ist dat ghy elcke vgghe op haer selven in een Couwoorde leydt / ende daer de Couwoorde hanget op een lomberacht ighe plaetse / daer byer noch roock comen en mach : Oft is dat ghy die in een glas doet seer wel met was ghestopt. De dzooghe en sullen niet bederben / ist dat ghy die neffens een leydt op een hoede in den oven / nae datter byoodt uytgetrocken is / ende daer na leydt in eenen nieuwen aerden pot die niet verlost en is.

De noten sullen langhe goet blijven / ist datmen die niet seer oock / oft met dzooge note bladers / of in een coffe slypt van Botelboom hout ghemackert : Oft ist datmen die menght onder ajun / den welcken sp af nemen het meeste deel van haren stercken reuck.

Men seyt oock datse een gheheel jaer sullen groen blijven / ist datse groen ghepluckt van de snoester be-roof / ende in honigh gheleyt worden : Deur dese middel is den honigh sonderlinghe goet ghehouden om in gorgelingen te gebuyrcken tegen de quade sweringe van de kele.

De Gzanaetappel blijft goet in soete olie / in honigh / ende oock b-bonden ende ghehanghen aen den solder / in een plaetse die seer dicke toeghestopt is / ende daert niet en vryft / oft oock in den kelder : maer siet toe dat hy niet en verschimmele.

De appelen blijven goet op een coude plaetse / die de vensteren heeft staende in 't noorden / de welcke ghe-oyent sullen worden alst schoon weder is / oft op stroo / oft gherste / oft in eenen pot die van binnen met stroo bestreken is ende wel toeghestopt / oft in een aerden vat dat niet verlost en is / en gaten heeft in den bodem / en hoven wel toeghestopt / het welcke alle ds Winter sal hangende blijven aen eenen boom / ende dappelen sullen alsoo blijven als ghy die daer ingheleyt hebt. Sommige windense elck op hem selven in vgghe bladers / daer nae overdecken sp die niet wortel van witte potaerde ende dzooge wortel / ende legghense in de Sonne.

Ander nae dat sp gheplucht ende uytgenomen hebben de gaefste / startse / schoofse / ende niet te seer rijpe appels / naen een tonne den bodem op / waer in dat sp dese appels neven een over eynde setten / ende daer na met een laghe stroo decken : Dan legghense weder een ander laghe van appels / ende dan van stroo / t selve doende tot dat de tonne vol is / de welcke sp dan weder met den bodem vast toelaen / soo datter gheen lucht in en comt.

De Appelen worden bewaert in aleyn bepeckte baten / oft oock gelegd in potten tusschen wijndruppen.

De Olyven worden gheruyft met pekcl / oft met een mixture van honigh / azijn ende sout. Sommige doender by Holeyne / Munte / Wille ende Lenticus bladers. Ander / Lauwerbladeren / ende ander Lauwerbesten oft Wakelaer.

De Peperen sullen langhe goet blijven / ist datmen de stercken van de Peperen bepeckt / ende also ophanghet. Ander legghen de Peperen in eenen nieuwen aer-

den pot / ende gieten daer op so brel ghesoden wijn / oft most / oft wogn / tot dattet dat vol is. Ander bewaren de Peperen overdeckt met sagemeel. Sommige legghense wech met dzooghe Noten-bladeren : oft oock in eenen aerden pot / die niet seer ghebacken en is / ende gietender op wijn ende most / en stopent wel toe / ende bewaren. Ander legghense in putten / op een plaetse die niet verre van lopende wateren is gelegghen. Ander sijden in quartieren de witte Cassien / de Rodis peperen ende Cusebeanen : ende nemen alle de kiert uyt / ende dzooghense dan in de Sonne / om datse sonder goet wesen in de Lente.

De Hoerbesten / die in een glas seer wel ghestopt staen / blijven lange tijdt goet maer men moetse overgieten met haer sap.

De Citroen ende Orangeappel worden in de kelder goet bewaert / liggende versckepoen van malcanderen oft in pekcl van verjups / oft sonder sout / oft ghelgck confitu. e met sout / gelijk de Olybe.

De Peisen diemen heet Duracinen / worden bewaert in pekcl oft soeten azijn / oft oock de steen uyt gedaen zynde / in de Sonne gedroogt / gelijk de vgghe. Sommige confy. ense met honig.

De Sojben worden geconyft met soeten wijn / oft oock als sp g-pluct zijn / so neemtmen de hartse / ende men legtse te moelwen in aerde baten / doende die vol / oft bycants vol / beset met plaester : de welcke men seer oft graeft in eenen put van eenen voet diep / op een dzooge plaetse / daer de Sonne comt / wel overdeckt met aerde. Men machse oock overmidts sijden / ende dan in de Sonne te dzooghen leggen.

De Pyptien van Damast salmen in potten leggen / ende overgieten met nieuwen oft soeten wijn tot dat de pot vol is / ende t'vat seer wel toe stoppen.

Een cort verhael van dracken die van fruyt ghemaeckt worden.

CAP. LXIX.

In de landen daer de winghaert om de groote coude ende onghetemperthept van de locht gheen vruchten en gheeft / ende daer t'fruydt inde plaetse van dien seer overbloedigh ende goet groespet / ghelyck in Bretaignie / Normandie / Couraine ende meer ander landen / al ist datmen daer mach hier vrouwen / noch mans woedt daer / om den minsten kost ende meeste profijt / dzanck van fruydt ghemaeckt / die oock gheuoent woedt nae de vrucht daer hy af geyerst is / Ghelyck appel dzanck / per dzanck / ende soo voorts. Maer men moet aenmercken dat alle fruyt niet nut en is om dzanck te maken / dan alleen t'ghene dat haest rot ende seer sapachtigh is / ghelyck als zyn de ghene die hier vozen verclaert staen. Van Krieken en woedt nochtans gheuen dzanck ghemaeckt / deur datse terstont bederben ende rotten / noch oock van Amandels / Okernoten / Baselnoten / Dinghels / ende ander dierghelycke fruyten / om datse een olachtigh sap in hebben.

De maniere dan van sulcke dzancken te maerken / int ghenerale gheleyt / ist datmen de vruchten pluct eer sp geheel e ghe zyn / ende wat tijts in de locht laet dzoogen / of oot inde Sonne / om de waterachtighste voychtighepdt telaten uyttercken. Daer nae doetmen die stampen oft brenen met meulens oft ander diergelijcke sware instrumenten / die voorts met de perse gheperst worden. Nochtans staet te merken dese besonderhept in sommige appels / de welcke hoe sp rijper zyn / ende langher ghelegghen hebben / hoe sp beter ende veel meer nats gheuen / al en mach soe langhe niet goet blijven. Ter contrarie dat de wilde peren meer ende smakelijcker nat geben / ende dat langher goet blijft / dan de tamme. Als dit sap uptten fruyt gheperst is / soo moetet in baten ghebaen zyn / om eensghen tijdt daer in te staen sieben / ende gheregheert te worden / ghelyck men den most pleght te hanteren / ghelyck hier nae in sonderhept sal gheleert worden.

Hoe den Appeldranck gemaect wort.

De Drancken van fruyt ghemaect / die meest int gebuyck sijn / dat sijn Appeldranck ende Peerdranck / ende gelijck de selve upt diverse soorten van Appelen oft Peren geperst worden / also verchillen die oock soo wel in smake als in deucht.

Om Appeldranck te maken / so en mogen de appels niet wildor sijn / maer tam / racuw / ende gegroepet in wel geoffende bogaerden / maer principalijck moeten sulcke appels hart van bleesch ende vol saps sijn / lieflijck van reucke ende straech / ende schoon van couleur.

De bequaemsten ende ghemeynsten tijdt om dese appels te plucken / is ontrent half September / na dat sy de hitte van den Somer geleden / ende eenigen soeten regen ende windt van September ontfangen hebben / wesen de sommighe wel rijpe / ende ander niet geheel rijpe / principalijck de gene die hartst van bleesche ende niet so lieflijck en sijn / van de welke de meestendeel wat tyds bewaert zijnde / sapachtigheer worden. Om die van den boom te krijghen / men behelpt hem met stocken ende persen / ghelijck men metter handt pluckt die men wil bewaren. Als dese appels van den boom sijn / men sal die terstondt niet laten persen / maer drie wecken oft een maendt laten rijpcken / oft meer of min / ten minsten met gae slaen datse niet en rotten. Leghtse met groote hoojen inde hoven / oft onder eenich dach in de locht alst niet en vliest : oft alst vliest / desckse met stroo tegen de voest.

De maniere van den appeldranck upt te persen is dese: Men sal die ten eersten bzeken oft stampen / ende dan in de persse leggen die ront gemaect is / ende groot int ronde / ten minsten seven oft acht vanden / in welken ommeloop sullen bzyde ende diepe backen staen / ten minsten twee boeten diepe / in de welcke dese appels gelept sullen worden / om naerder by een ende vastter te legghen. In dese backen salmen stellen eenen grooten meulsteen van steen / oft van hart swaer ende massijs hout ghemaect / de gedaente hebbende / van een rat dat van een oft twee stercke peerden omme geboert sal worden. Als nu dese appels plat ende kleyn ghenoech sijn ghemalen / men sal die in cuppen wozpen die daer toe dienen / ende soo laten staen eenighen tijdt / ghelijck men den wijn doet / ende daer nae t' sap uptnemen datter uptghelopen is / onghesperst ende in baten gieten / t'zyppen oft carreten / orde oft nieuwe / soo verre als sy geenen quaden reucke en hebben : maer de beste baten sijn de ghene daer wijn ende principalijck witten wijn in is geweest : want de geur van den wijn maect den appeldranck lieflijck ende vrendelijck. Den Appeldranck oft Cidze die sonder persen comt / is de beste ende soetste : nochtans niet stercker dan de ghene die ghesperst wort / oock is veel beter ende excellenter die sonder by boegen van water gemaect is : hoe wel dat niet quaet en is als de appels vast ende niet seer vocht van bleesche sijn met eenighen scharp smake / datmen int bzeken van dien wat water daer by doen : ja men sal ooc na datse deur de draep ende meulen ghezoochen sijn / ende inde cuppe staen en rusten / ende eer sy upt de cuppe inde persse ghedaen worden / mogen water daer onder mengē / om te beletten dat den Appeldranck niet vet / noch ooc te suer noch groen en sy. De reste die in de cuppe blijft / salmen in de persse dragen met lanch stroo daer tusschen ghelept / om dattet hem in de persse niet en soude hier en daer sypden / ende t' ghene dat metten persen sal uptloopen / sal in baten ghegoten worden / ende onder het eerste ghemenght worden. Oft dat beter is alleene ghedaen / ghelijck men van den wijn doet / sonder te menghen onder t' ghene dat onghesperst is gheromen / het welke stercker is / maer niet soo soete / noch soo lieflijck als dese.

Als de Cidze in de baten is / men sal hem laten staen sieden / ende alle sijn schuytm ende vuplicheyt op wozpen / gelijck de wijn doet / ende als hy wel ghesapber t

is / salmen de boorten van de baten vast toe slaen / ende in de kelder doen / om Winter ende Somer wel bewaert te sijn :

Appeldranck hout hem aengaende den smake / ghelijck de wijn : want metten eersten is hy soete / daer naercoert hy / ende is dan wat scherper. Maer als hy gheheel geclaert is / soo heeft hy eenen scherperen smake / maer metter tijdt veranderet hy van smake ghelijck de wijn / niet te min hy is in t' claar worden veel lieflijcker dan als hy geheel claar is.

Appeldranck mach beter bewaert worden dan Peerdranck : jae men bindt Appeldrancken van twee oft drie jaren. Sy moeten soo wel toeghestopt ghehouden worden als de wijnen / ende indien moghlijck is / ghetapt worden sonder locht te geben / oft ten minsten het fossiet maer half open doen. Als het vat van den Cider afgelopen is / soo en moetmen de gyst niet lange daer in laten / want andersins souden daer een groote menichste van wozmen groepen / die in t' vat eenes vuplen reucke ende stanch souden bzinghen / ende maken datmen geenen Cider meer en soude mogghen daer in doen.

Men mach oock appeldranck maken van wilde appels / maer sulcke Cidze hoe wel dat hy langher goedt blijft van die van den Hof-appels gemaect is / ende is nochtans soo lieflijck niet / noch soo nut voor de mage.

Aengaende de crachten van den Appeldranck / die moeten genomen worden upt den smake / ouderdom / geduyckheyt ende sijn maetisel. Want de Cidze oft Appeldranck die soet is / mis haer soetichheyt die upt een getemperde hitte comt / verwarmt middelmatich ende bercoelt minst van allen / maer geeft meest doetsel / ende is de nutste om te drincken / principalijck de gene die cout ende drooge van maghe sijn / ghelijck tes contrarien niet seer goet den ghenen die eenichsins heet van maghe / oft vol vochticheyt / oft weck van maghe sijn / ende lichelijck colerijcke vochticheeden overghen. Maer in alsulcken heete ende colerijcke complexie van maghe moet men de soete Cider ghelijck den wijne wateren / alsmen die wil drincken / principalijck hoog de ghene die de coztse hebben / ende in t' herste van de Somer / soo verre als de ghene die dien drinck niet en is onderhabelijck van de Colijcke ende crimpinghe in den buick : om dat de soete Cidze die nieuw ghesperst is / upt soete appels van natuppen windt genereert / soo wel als de soete appels. Daeromme en sijn oock dese appels noch de Cidze niet goet gedroncken den ghenen die t' slepsijn hebben.

De serpe oft suerachtighe Cidze / t'zyp dat hy van suere appels ghemaect is / of metter tijdt soo ghe worden is / deur dat hy seer waterachtich ende waer aertachtich is / maer seer subtyl ende deurdryghende / niet te min een wepigh versterckende ende t' samen treckende / is seer goet om te temperen de hitte van de seer heete Mage ende Leber / en van een ontsteeken t' ende colerijcke bloet. Oock om te benemen het bzaeken ende de colerijcke fluxien / om den doyste te ver slaen / om de grode ende taeye / soo wel heete als koude humeuren te verbeplen ende dunne te maerken / principalijck die heet sijn. Sulcken appeldranck is seer nut in stede van wijn / den ghenen die de coztse hebben / die heet van leber ende bloet sijn / den ghenen die crauwigh sijn / ende het heet slepsijn hebben / dien sy onge waterc sullen drincken.

De herde oft straffe Cider / mitds dat hy seer cout ende drooghe is / en is niet goet dan met lanchheyt des tijds / ende niet eer booz dat hy sijn herdieheyt heeft verlozen / veranderende sijn groote koude ende drooghte in een minder / met wat vochticheyts ghenicht / treckende op t' soete oft serpe / ghelijck wy siet dat de bzuichten die noch niet rijpe en sijn / eenen seer wjanghen smaectie hebben / maer rijpe wozdende / heuren quaden smake allenkens in serpicheyt / ende daer na in een lieflijcke soetichheyt veranderen. Daer om en moeten sulcke Cidzen niet gedroncken worden /

dan seer late / of ist datmen die moet dzyinken / men false dan ghenoech wateren / andersins souden se herdo camer ganck maecken / dzuppel-pisse / coztighepdt van aessen / ende seer veel verstoptheden by bzenghen / oock souden sp veel rouwighepts in de mage / dermen ende principale aders berwecken / een crancke maghe bederven / een gorf / cout ende flegmatyck bloet in de Leber ggenereren / veel dicke dympen in de herstene senden / die pine int hooft souden oofsaecken / ende die senuen ende joncturen quetsen oft hinderen. Wel is waer dat se eenighsins een swacke ende slappe maghe stercken die den appetijt verloren heeft / ghelijck als is die van de vrouwen die onlanck bezucht zyn.

Oock zyn sulcke Cidzen een sonderlinghe gherebe / ende bequaem remedie teghen de bzende lusten van de selve vrouwen / sp benemen oock her te seer bzaiken / sp stoppen alderhande buckloop / ende fluxien / ja die in de joncturen vallen / sp verbzgen de herteloppinge ende flauwighept van herten / ende int eynde van des maeltijt ghezoncken helpen sp teren / soo verre als die een wepnigh gewatert zyn / om te benemē dese swaerhept ende traeghept van deur te dzingen.

De lasse Cidzen / die als gheenen smake en hebben / om hun groote waterachtighept bederven seer haest / niet alleen in haer vat / maer oock ghezoncken ende woort bzanck ghezupckt / daerom en zyn die niet te achten.

Wengaende de Cidzen die van ghemengde smaecke zyn ghelijck suer en soet / oft sery en soet / oft dierghelegcke ander ghemengde smake / soo zyn de suer soete veel beter ende gesonder dan de sery soete / om dat die niet alleen veel lieflijcker / maer oock meer deur dzyngende ende verbeplende zyn van dese ander / in de welke om de seryghept met de soetighept gheboegt een grovighept ende swaerhept is / diese langhe hout in den inghawant / waer dat sp rouwigheden ende veel verstoptheden moghen genereren.

Wengaende den ouerdom van de Cidzen / de ghene die nieuw ghemaect ende noch turpel zyn / oft niet ghecleert / en zyn niet ghesont / noch en connen niet ghezoncken zyn sonder hinder van de maghe / oft hooftswecte / oft menighe hande verstoptheden ende ander quellinghen teghen de ghesonthept. De ghene die te seer out zyn / ende alrede beghinnen suer te worden / zyn alsoo schadelijck als de voozgaende / daerom en moeten die niet dzyinken dan als sp wel geklaert zyn ende int midden van hun ouerdom / ghelijck wpsien dat van den wijn gedaen wort.

Wengaende hun maeksel / de beste / de ghesontste / ende lichtste om verteren / zyn de ghene die van seer rijpe appels die op haren tijdt gheplucht zyn / sonder seer langhe te bewaren ghemoecht zyn. Oft die van een soorte van appels alleene ghemaect zyn / oft oock van dier sche soorten / maer die van smaecke ghelijck zyn / oft oock van berfchepden smaecke / maer sulcke die soo malcauder mach timperen datter eenen smake upthome / die veel lieflijcker is dan elck alleene / gelijck oft men onder seer soete appels mengde ander die suer waren / sulcken onder een menghen soude een Cidze maecken die veel liever ende nutter soude zyn dan die van een soorte allene soude ghemaect zyn. Aufghelijck oock de Cidzen die van enkel appels gemaect zyn / die zyn beter dan die van appels ende pepren t' samen ghestoten ende gheperst zyn. Woort zyn oock beter ende ghesonder die sonder water / dan met water ghemaect zyn / om datter water hen doet verliesen haren natuerlijcken smake / ende lichtelijck doet suer worden ende bederven / belettende oock datmen die niet en mach bewaren / daerom is betes datter geen water int maken by gedaen wort.

De sterctste van alle appelzanken is de ghene die van wilde appels is ghemaect / die met eenen stamper ghezoken zyn / ende dan gheswoopen in een vat met behoozliche quantitept van fonteynwater. Nocht ergheer is de ghene die ghemaect is van het march

van de uptgheperste appels / dat in een vat met behoozliche quantitept van water gheswoopen wort. Daeromme na dien de Cidzen hoe lieflijck ende excelent die oock zyn / den lichaem geen voersel en gheben dat hem seer profytelijck is / ghelijck wpsien na noch sullen verhalen / soo salde ghene die zyn ghesonthepdt bemint / geen gebzupcken dan van de beste.

Hoe de Peppzdanck ghemaect worde

Peppzdanck wort van beelderhande soorten van pepren ghemaect. Sonttijds van rouwe / wanghe / suere ende wilde pepren / die deur planten / griffien / oft andersins gheensins en zyn gheoffent / welke peppzdanck laucst goet blyft / ja die ende vier jaren mach bewaert worden / die in t' laeste beter is dan in t' beginnel. Sonttijds van tammie pepren / welke peppzdanck vooz eenen tijdt lieflijck is / maer als sp wif of ses maanden oudt is / soo verliest sp zynen smaecke. De pepren om peppzdanck te maecken / moeten gheplukt zyn / eenigheer dan de appels / ander later / oft met stocken ende pertsen afghesmeten worden. Sommughe als sp rijpe zyn / diemen terstent met de dzaepende meulen sal bycken / ghelijck van den appelen gesept is / ander moeten gheplucht zyn eer sp rijpe zyn / ghelijck de ghene die hart van vleesch zyn / hart van schelle ende swaer zyn / die om de herdighept op den boom niet wel rypen mogen. Waer dese en moeten niet gebzupckt worden om peppzdanck te maken / woort dat se genupckt hebben ende gerypt zyn / om dat sp souden malsche ende sachte worden / ende te meer saps hebben.

Wpsien dat de pepren bzoerch oft laet gheplucht zyn ende gheperst worden / t' selve moet gheschieden met al sulcke instrumenten ende middelen als van den appeldzanck verclaert is / te weten van te laten rusten in de cuppen / steden / schupmen / ende tonnen van dien / met alle ander dinghen die van node zyn om te bezopen van alle accidenten die daer moghen toe comen / de welke niet minder / maer meerder zyn dan van den appeldzanck / principelijck teghen de woort dien de peppzdanck niet liden noch verbzaghen en mach. Daeromme salmen soo langhe als de Winter deurt / de bersters oft gaten van de kelders daer sp ligt / seer wel stoppen met stroo / oft pet anders des ghelijcke / om de roude byuten te slupten / behalven noch dat die peerdzanck / soo wel niet dueren en can als appeldzanck / uptgenomen de ghene die ghemaect is van de pepren die hart van vleesch ende schelle zyn / de welke twee jaren tijts moghen goet blyben / ende ses weken op den tay lopen / soo verre als die wel gheregeert wort. De peerdzanck levert alsoo veel gist als den appeldzanck / van het welke de vaten moeten ghesupbert wesen soo haest als sp afghetapt zyn / andersins soude daer een groote menighe van woymen in groepen / ende eenen byplen stanck. Sommighe maken oock van het march van de uptgheperste peren / slecht peerdzanck ghelijck van den appeldzanck ghesepst is / ander woypent op den mesthoop.

De cracht ende deucht van den peppzdanck moeten ghemeten worden / als van den Appeldzanck ghesepst is / by den smake / ouerdom / ende maeksel. De smake van den Peerdzanck vallet seer nae de smaecke van de peren daer upt dat sp gheperst is / te weten soete / suere / wange ghemenght oft laf / ende volgende de selve smaken moeten de crachten ende deucht onberfocht worden / ghelijck breebt ghenoech van den Appeldzanck ghesepst is. Jhet te min hoe wel dat in Bzetaigne ende Rozman die den Appeldzanck meer geacht ende gheprezen wort dan de Peerdzanck / soo is nochtans de Peerdzanck ghesonder ende beter woort de maghe ende lichaem dan de Appeldzanck. Want behalven de t' samen treckende ende versterkende cracht die in haer is van de maghe / comende uptter aertachtighe die uptter natuere in allen soorten van peren is / t' zyn dat se soete / suer / wange oft van ander

smaccke zijn / so moet men in de Peerdzanch mercken een beborogen ende onuyt pzechelghe kracht die hy heeft tegen alle fenyn / pncipalijck tegen fenyn dat in de mage gecomen is. Deur het eten van Campernoet-ken / welcke cracht hem is gebleve van de Peypen / daer hy uyt geperst is. Daer mits dat de Peypzanch dick wilder colijckts en crimpinge in den buyck maecht van Appeldzanch / sonder lings den geneit die daer af onder hantich zijn / om dat hy 100 haest niet af en gaet deur u rime in camer ganch / ende laeger in de mage ende ingewant blyft liggende van den appeldzanch. So ist beier dat hy tot laetste van der maeltijdt dan int eerste ghe-
dzo: die wort so verre alser geen byakinge noch buy-
loop en is. Want als Dioscorides segt / de peren mach-
ter geten / zijn de mage quaet ende sepadelijck.

De maniere van Sorben-dzanch te maechen.

Pluict de Sorben half rijp / ende so haest als ghy merckt dat se van den boom beginnen te vallen. Ende laet se oock niet mupken en rijpen / ten ware seer wep-
nigh want als sy ripe zijn / soo en deughen sy niet em
dzanch daer af te persen. Doozts laet se sechtelijck
in den bar van de perse byeken / ende in de cuppe staen
rusten / perste dan uyt / en comer het uytgeperst sap.
Daer na legghet in den kelder / ende bewaret langhe.
Want hoe desen dzanch langher bewaert wort / hoe
hy beter is. Zijn dencht sult ghy kennen als hy zynen
wzanghen smake sal in eenen wznachtighen verkeert
hebben / ende wit van verwe gheworden is. Of wilt
ghy niet toeden tot dat hy geheel ripe is / ende dzinke-
lic / watert hem met fonteynwater tot dattet genoech
is / als ghy hem wilt dzynken. Desen dzanch (hoe wel
dat hy d'eerste is gheweest diemen van fruydt heeft
ghemaecht) is nochtans so wepningh goet totter ghe-
fontheyt / datmen hem niet en behoort te achten. Wel
is waer dat den lant-man by ghebyeke van ander ce-
medien / sal mogen (alst noot is van desen dzanch dzyn-
ken / tegen den stercken buyckloop / t'z' dootmelssoen /
of ander dierghelijcke specien.

Wijn oft dzanch van Slehen.

De goede hupsteden van Boozmandie / die niet en
wilt en laten verloopen gaen / nochtans sozghvuldiger
om goet van om gesontheyt te hebben / doen so haest
als ten Werff is gecomen / een groote menighe van
Slehen vergaren / t'z' ripe oft ourripe / die sy in een
vat woypen met een behoorlijcke quantiteyt van wa-
ter / ende stoppent wel vast toe sonder meer aen te co-
men / ende eer de maent uyt is / soo heeft dit water de
herwe ende / smake van eenen quaden sueren dzanch /
nochtans seer goet booz de dozfige wercklieden / ende
om haerlieder dozft te verlaen in de groote hitte van
de cozfen.

Confiteren van fruyt.
CAP. L.

Van Quecrupt.

Om Quecrupt te maken / neemt wel ripe ende ge-
le Queappels / scheltse ende doet de keernen uyt.
Sierse dan in een panne in schoon water tot dat sy
splijten. Doet se daer nae deur een sifte / of deur eenen
schoonen lijnen doet / so datter niet in en blyve van het
grooffte: neemt dan acht ponden van dese deur gedaen
stoffe / en dze pont sijn supcker cleyn gestoten / menget
wel onder een en latet tsamen sieden op een cleyn byer
van colé / seer wel roerende met een byede houte spatel
tot dattet genoech is gefoden. Welcke ghy sult we-
ten / als ghy sult sien datter aen de panne niet meer en
kleeft / het welcke is het recht teké dattet genoech ge-
foden is. Ist dat ghy daer by wilt doen eenige spece-
rije / ghelijck Canele / Gzoffelnaghels / Noten / Nu-
schaten ende Ghember / men sal die daer in doen alst
bycants ghenoech is / ende met de spatel onder een
roeren. Op de selve maniere sult ghy Persen / Pep-
sen ende ander byachten mogen confyten.

Wilt ghy goede ende excellente Marstielade maek /
neemt Queappels die wel ripe ende geel zijn / en sup-
bert van hun keernen en / sonder te schellen / om dat de
schelle den reucke vermeerderd: daer soo ghy die
overmits snij / in quartieren / ende schoon maekt /
woypte terstont in een beken met schoon water /
want andersins souden se byupn worden. Laet se dan
sieden in seer veel waters / tot dat sy ghelijck een pag
ghetworden zijn. Als sy nu wel ghesoden zijn / doet
dit water deur eenen nieuwen lijnen doeck die wel
dichte is / ende douwet al t' samen soo styf uyt als mo-
ghelijck is. Tot dese decoctie doet een bielandeel
supckers cleyn ghestoten / ende laet dat t' samen sieden
over een cleyn ende claer byperken in een byede cope-
ren panne / altyts om roerende / om dat tet niet aen ber-
nen en soude. Als dit deegh sal gefoden wesen / soo salt
ghedaen worden in dosen ende bussen om te moghen
ghebyupken.

Om noten te confyten / neemt een eersten kleyn
groene note met de schozise / ende steecter veel cleyn
gaerkens in. Dan legghet se elf oft twaelf daghen te
weycken luttel meer oft min in water. Dat ghedaen
zijnde maekt se wel schoon van het velleken dat op
de schozise sal ligghen / sonder de schelle af te nemen
ende laet se langhe sieden in gerlaert supcker / ende
oickwils noch ghelact supcker daer by / dooz dat
in langhe sieden verteert wort: ten laetsten doet se
in vaten / ende doeter specerije by gestoten van nagels /
ginber ende canele / maer niet veel naghelen / want
sy fouden te bitter daer af worden. Of ghy moecht-
se andersins confyten: neemt groene noten ontrent
d'eepe oft Jurius / eer dat se harde schozisen hebben /
scheltse / ende legghet te weycken negen daghen laecht /
oft wat meer oft min / nae dat ghy sien sult dat se sul-
len weeck worden / in schoon water / het welcke ghy
alle daghe drie oft vier maal sult vermenwen: daer
nae laet se sieden om noch mozwer te hebben: gheso-
den zijnde / dzooght se in de Sonne / of dzooght se met
eenen lijnen doeck / ende steecter dan canele ende cru-
pckers in. Ten laetsten se se te sieden in gheclert
supcker / tot dat ghy sien sult / dat u supcker sal we-
sen ghelijck een sprooy. Dan sult ghy die doen in ten-
nen oft aerden potten daer toe ghemaecht / met het
Sprooy daer sy in gefoden zijn. Sommige daer noch
anders: sy plucken de noten als sy noch groene zyn /
ende stecken se met het punt van een spijle / oft een
ander dierghelijcke dinck van houte / ende niet van
pyer: want het pier soude die noch sweter maeken /
ende legghen se te weycken in water / dat sy dickwils
veranderen / dan latense die sieden / tot dat se mozwa
zijn / ende mozwa zijnde / soo woypen sy die terstont int
coute schoon water. Als sy coute zyn / soo supberen sy die
van een kleyn velleken / dat op de schelle komt / ende
dzooght se met eenen doeck. Ten laetsten sy steec-
kender daghelen ende Canele in / ende doen se alsoo in
potten / ende overgieten se met Sprooy om te bewa-
ren. Daer is dat de Sprooy eenich tijdt daer nae te
dunne geworden is / so hersteden sy die / ende gieten se
dan weder in den pot: Dooz sulcken middel mach-
men maeken dat de noten altdes groene blyven nae
haer naturael. In stede van Supcker oft Honich / sou-
de men moghen nemen / om te maeken dunne confi-
turen / al sulcken gefoden wijn / als wy in t' byede boec
sullen beschryben. De welcke alsoo goet ende soete is
als Honich oft Supcker.

Om te confyten schellen van Citroenen en Bran-
gen / neemt dicke schellen van Brangen oft Citroe-
nen ghesneden in vier oft ses deelen / ghesupbert bars
alle het binnenste / ende legghet te weycken negen da-
ghen in clare loghe / de loghe veranderende op den
byfden dagh. Als de negen dagen over zijn / soo legghet se
weder te weycken in schoon claer water / tot dat se soek
worden / ende verlozen hebben haer bitterheyt: ja
tot dat se schijnen doozluchtich / want dan sullen sy
genoech getweyckd zijn. Dan siet se in een schoone co-
peren

beren. panne of verloten pot met fonteyn-water tot datse moezwe zyn: Als y alle de waterachtichpot ghyt zyn / soo leggtse vier-en-wintich uren te weycken in Zuley / ghenaeckt van een deel supckers ende drie deelen waters. ende laetse dan met kleyn byer behoorlick opsteden. Neemtse upt desen Zuley ende leghtse in een glas / gietende voorts daer op een Zuley van Rosen dat dicke ghenoech is / om haer daer met te gheven bycants een coste: Ghy sultse oock mogen welriekende maecten met wat Ambregys ende Muscitate.

Om gheheele Berfen te confijten / soo moetmen de Berfen schellen ende schoone maken / soo seer a ft mo ghelijck is / daer na sieden in Zuley dat waterachtich ghenoech is / niet om volcomelijcke te sieden / n aer allen om die te supveren van hare waterachtich-por / weick sp over bloedich hebben. Daer na sal men die volcomelijck sieden in een ander Zuley / dat beter ghesoden is / tot datse moezwe zyn. Ten laetsten sal u en die legghen in eenen aerden pot / ende overgieten met Syrop / daer sp in ghesoden gheweest hebben / om te bewaren. Men sal e oock moghen welriekende maken met wat Canele ende Muscus. Dese maniere van gheheele Berfen te confijten / is generalgck dienende / om te confijten alle ander grobe bychten / ghelijck Queen / Berfen / Appelen / Abantperffen / Alberghen / ende Abycots.

Om kriekchen te confijten / so moetmen ten eersten de stelen van de kriekchen ten halben affnijden / ende dan laten sieden in Supcker met haer eyghen sap / nemende tot elck pont kriekchen een half pont supckers / afnemende alle het schupm datter in't sieden op komt. Als sp ghenoech ghesoden zyn / soo salmen die doen in glazen / ende daer op gieten syrop daer sp in ghesoden zyn. Maer dunct u dattet Syrop noch te waterachtich is / soo salmen t voorts gheheel op sieden. Of t anderfins ende beter. Neemt een deel kriekchen / en persset sap upt / tot dat ghy genoech hebt. In dit sap (soo haest alst uptgherest is) woyp u Supcker / sonder ander nat daer by te doen. Latet terstont sieden / ende in't sieden wel schupmen. Alst wel gheschupmt / wel ghesupbert. ende root is ghevoorden / doeter in / sonder van den byer te nemen / of het sieden te laten / de kriekchen / sonder eenichfins te roeren / tot dat tet ghenoech ghesoden is / altdats met een spatel het schupm afnemende. Alst nu gien noch is ghesoden / twelck ghy sten sult / alst Syrop op een saillooz gedruyt / stiftis / neemt af ende doet u confiture in glazen om te bewaren. Aldus moecht ghy ooc confijten Pypmen / Cornouillen / Berberis / Verjuyt-besien / ende ander dierghelijcke kleine bychten.

Om Pypmen bleesch te maecten / men moet de Pypmen ten eersten laten sieden in wat waters / dickwils omme kerende / om datse niet aenbarnen en souden: dan sal men die dooz een sifte doen / ende weygen / ende tot elck pont doen een vierendeel Supckers / stellende dan t samen weder te sieden / ende dickwils omroeren / latende alsoo staen / tot dattet schupm dat boven licht / gheheel verteert is. Twelcke ghedaen zijnde / soo sal men die alsoo hiet ergheens in doen / ende stellen in de Sonne den tijdt van drie daghen / ende dan sal ghyse toefkupten. Daer als sp verschimmelen / of datter water op licht / soo moetmense weder in de Sonne stellen. Dese maniere van doen sal moghen generael wesen om te maken een bleesch of deech van alle ander scrupen / ghelijck Beren / Appelen / Criercken ende Berfen / uptghenomen dat men sal moeten wel goede haen de quantiteyt van den supcker: twelcke sal moeten meerder oft minder wesen / nae de bochticheydt van de bychten / die men sal willen confijten tot een deegh.

Om Berfen of ander scrup te bewaren: Neemt de Berfen of ander bychten / die ghy bewaren wilt / alst schoon doozch weder is / ende sijtse in de middel open / neemtse de steen upt / ende legt se eenen dach in de

Sonne te doozghen / oft in eenen oben alst bydoet upt genomen is. Van neemt wel gesoden ende gesupbert supcker / ende wygtse daer mede / ende legt se dan des anderdaerchs weder in de Sonne / ende wygtse alsoo orckwils met supcke: als sp doozogen sullen / soo langhe tot datse een coste hebben / dan leghtse wech ende be waertse tot uwer beliefen.

Om Olijven te bereyden op eenen dagh. Neemt groen Olijven ende sijtse wat ter zijden: dan leghtse in water n et halck ende affschen / wel berstaende datmen nemen moet twee mael soo veel affschen als halck / ende laetse so daer in liggen weycken xxij. uren tijts. Dan sul: ghy die uptnemen / ende vier of vijf mael wasschen in laeuw water / ende dan legghen in glazen of steenen vaten. met sout water / ende alsoo bewaren / maer alle drie maenden de peck vernieuwen.

Om Olijven te confijten: laet de witte Olijven weycken ses dagen in zee water / dan doetse in een vat / ende giet er op nieuwen most / maer en bullet u dat soo seer uet / op dat de most in't sieden niet over en loope. Als de most ghesoden heeft / soo sult ghy het vat toestoppen. Sommitge woypen eerst daer in een hant vol souts / ende dan gieten sp de most daer op / ende daer na doen sp de Olijven daer in / ende als de mest gesoden is / soo stoppen sp het vat toe. Of t andersfins laetse doozogen upter Sonne / op een plaerse die wel te winde staet: Leghtse dan in een aerden pot / bullet die met honich / ende doeter onder reinghe sperege.

De maniere van Olie te maecten.

Hoe datter zijn drie manieren van olien te maecten, ende hoe die olie van Olijven ghemaect wordt.

CAP. LI.

Om generalgck te sprekken van der olie / so mach die in drie manieren gemaect woerden. Ten eersten by uptperffinghe / de welcke de ghemeynste ende principaelste is. De tweede is by impressie. De derde by distillatie / op de maniere van de gedistilleerde wateren.

De maniere van olie te maken by uptperffinghe / en dient niet alleen den Olijven / maer oock meer ander bychten ende saden / ghelijck Olieroten / Mandels / Boten / Buschaten / Linjaet / Kempfaet / ende meer ander dierghelijcke / van de welcke wy hier na sullen spreken. Niet te min om dat de Olybe meer olie geeft dan eenige ander bychten ende saden / so sullen wy alderereest beginnen te schryben / de maniere van te maecten olie van Olijven.

Als ghy dan d Olijven sult gepluckt ende vergaert hebben / gelijck wy in't tweede boeck hebben geleert / soo besiet neerstelijck / of de plaerse daer men die olie sal maecten ende persen / ghestoffeert is van alle t'ghene datter van noode is / te weten van cuppen of connen / om daer in te doen de verscheppen soorten van olie / van pfer lepels om de olie upt te scheppen / van deckfels om de vaten te decken / van groot ende cleyn sponsien ende potten om d'olie upt te dragen / van coozden / van kemp oft byem / ende dan veel meer ander dingen / die men gheret moet hebben / eer men d'olie maect. Of t oock de meulens / stoccken om te wyngghen / ende persen wel teyn zyn / ende oock alle ander instrumenten / die dienen moghen om d'olie te maecten. Doch sult ghy goede provisie ghedaen hebben van hout om goet byer te maken / ende om langhe van te boozen warm te maecten de plaerse daer de presse staet / soo verre als die van haer gelegentheyt niet warm ghenoech en is / want alle oltachtighe bochticheiden smelten deur warmte / ende sijden dooz coude. Daerom soude goet zyn / dat de presse teghen het Supde stonde / om de klaerheyt van den middagh te hebben / ende om dat men noch byer noch lampen soude van doen hebben / als men de olie sal persen. Als nu alle dese dinghen aldus bereypt zyn / soo laet de dienaar ende werck /

wercklieden d' Olijven wel supberen/ende als die wel gesupbert zijn/terstont inde perffe dragen/ende daer onder gheheel legghen in tenen cozven (mits dat de wijghe d' olie seer schoon maerck) ten epnde dat sp niet ghemacke/ende so sachte als moeghelic is souden geperft worden. Wel is waer / dat seer goet soude zijn datmen die met voeten trede / eer sp in de perffe ghelept worden / om dat de olie die met voeten is ghereden / alijts beter / soeter / claerder ende lieflijcker is / om met salact t'eten/dan die men perffet. Maer om dattet treden moepelijcker valt dan het perffen/soo is de gemeyne maniere van olie te make/metter perffe. Daerom eer men die Olijven sal in de perffe legghen/soo en sal niet quaet zijn / datmen de schelle ende het bleesij met meulens byke/die sachte ghebzaept worden om dat den steen / die den smaerke van de olie bederft/niet en soude ghebzoken zijn/ datmen die dan in de perffe noch beter make/doende vier pont gros outs an peghelijck meulen Oijven/ ende datmen daer nae den steen van der Oijve alleen perffe. De ghene die de olie sal upt scheppen / sal in verscheyden vaten daer toe dienende/doen de byte scoeten van olien / die men heeft uptgeperft. Want het ware groote schade/datmen de tweede perffinghe / ende noch meer de derde soude onder die eerste mengen/ghemerck dat de geen die upt de perffe is gheromen met luttel douwen oft perffen/ongheliclyc beter van smake is dan die tweede: Oock soo is sulcke olie draegghen olie gheuerint / die seer schoon en nut is om in spijse te besigen. De tweede is goet om selven ende ander diergelijcke dingen te maecten/maer de derde / om in lampen te byanden. Voorts soo is oock goet datmen d'olie/ als sp in haer ruypan gheperft is/ in andere vergiere: Want hoe de olie meer berweert ende vergoren is / hoe sp claerder is/ ende min dzoessens oft gists heeft.

De vaten ende pyppen daer men d'olie in doet/moeten wel ghegomt ende gepert zijn/ende ist dat sp oudt zijn seer wel met warmelozge ghesupbert/ende met een spongie ghebzooght zijn/ om d'olie te ontfanghen derigh daghen naer datse ghemacke sal zijn / te weten/ nae dat den dzoessens oft gist sal ghesoncken zijn/ Inghelijcklyc moeten oock de sacken van gepte vellen wel berept zijn/om d'olie te ontfanghen.

De kelder daer de vaten metter olie sullen rusten/ moet op eenighe coude plaetse staen: Want ghelick als olien deur warmte smilten / alsoo stollen die deur koude/ maer dese olie bewaert haer seer wel op een koude ende drooge plaetse/te meer om dat de warmte ende vochtghepdt haer contrarie zijn. Daeromme ist datmen d'olie gheerne leght in kelders die teghen het drooze staen/ende dat princypalijck d'olie die van groene ende onrijpe Oijven ghemacke woedt / ende Oleum Omphacinum gheuoemt is/in glazen oft steene natten bewaert woedt.

Ist dat d'olie in de Winter met haer gist oft dzoessens veruziest / men salder ghesoden souden moeten in doen: Want dat doepet d'olie ende doerse smilten/jaeschepdet haer van alle t'quaet dat haer mach toecomen. Men sal ooc niet bresen datse sal sout smaecten/want al dede men seer veel outs daer in/ d'olie en salder niet na smaecten.

Om d'olie te bewaren van sterck te worden / smiltet was ende olie t'samen / van elckr eben vele / ende menghet daer onder gherooft soubt/dat ghedaen zijnde woypet al t'samen in een vat met olie. Tselve is oock goet ghedaen / als de olie alre sterck gheworpen is/om die te beteren. Dit doet oock den anijs int vat ghewoypen.

Is die olie turbel/maect die claer ende supber in de Soure oft by den byere / oft giet stebende water in't vat/so ver te alst niet byeken en can.

Ist dat de olie vol vuytghhept is/soo rooift sout ende woypet gheheel en heet int vat. Tselve doet oock de Pomappel ghebiant / oft dzoessens van olie gherooft/ende woypen int vat metter olie.

Ist dat d'olie eenighe stinckende oft quade reuckers gherregen heeft/so stouet groene Oijven/ende woypet die in d'olie sonder de stenen: Oft woypet ruypan in van ghersten-broodt/ niet eenighe sout torrens ghemenght: Oft leght bloemen van Deloie in d'olie te woypen.

Ist dat d'olie bedozven oft stinckende is / hanghe in de tonne een hant vol Cortander ruyt / ende woypet dickwils daer in / ist dat ghy set dat den stanck niet en vergaet: Of doet d'olie in een ander vat. Ghy sult oock dit ghebjeck beteren / ist dat ghy neemt Roosijnen / ende de sieenkens uptghedaen hebbende / die stamp / ende maerck ballekens daer af/om in't vat te woypen/maer thien dagen daer na moet ghy d'olie in een ander vat doen.

D'olie sal seer claer zijn/ist dat ghy de sehozse ende bladers van den Oijf-boom met sout gestoten in een doercken knoopt. ende int vat hanght.

Om d'olie wel rieckende te maken neemt Maechden olie die de eerste is uptcomende sonder veel perffens/ ende woypet daer in sijn poeper van Lauwerbladens van Elsen woypel/ende van wilde Galgaen/ Arios woypel / oft alsulcke ander welrickende dingh in als ghy wilt/ al t'samen wel gebzooght ende seer cleyn gestoten ende roeret dat seer wel: Daer na doeter sout in seer cleyn ghestoten / ende stellet dat den tijdt van vyfthien daghen in de Soure. Of stellet dat wel gebreke in eenen ketel vol stebende water/ende laet soo staen siebe met cleyn byer den tijt t's d'ye uren: Neemt dan upt / en laet wat t'ys staen for dat ghy set dattet al t'samen wel geycoyporeet is: Doet van u olie deure een stamijne/ende bewaertse in eenen pot wel gestopt vooz u gebzuock.

Wengaende nu de cracht ende eynghenschap van de olie / soo heeftse een sonderlinghe cracht/ uptwendighe ghebzuockt. Oock soo heeftse van binnen gebzuockt gheen minder cracht / want sp maect camergaerck/ ende verdooft de cracht van den seyn / ende doet die terstont overgeben. Ja ist datmen eenigh seyn of pet anders dat byandt op de huyt leght / ende t'bel begint te quetsen/soo en isser niet beter om die cracht te beneemen/dan te strycken met versche olie.

Olie op wijn oft eenighe ander vochtghept ghegoten/ belet datse niet en verschalen. Daeromme ist dat de cloecke wijn tappers om te beletten dat de wits wijnen niet en souden ros worden / een pintte olie van oliven plegghen op hun wijnen te gieten.

D'olie is vpaer van de ruyben/ princypalijck van de Cauwooyden ende Concommers/ de welke terstont sterben / ist datmen ontrent dien eenigh glas oft pot met olie stelt / oft dat de ghene diese oeffent / oiachtigh is.

Dzoessens van olie is seer goet om riment te maerken om coozen solders te besetten / want sulck riment verduyft de mupfen. Is oock goet om alle werckgetuygh van pfer vooz roest te bezorgen/ende geeft derz Ossen appetijt / als men hen boeragie daer mede bespyoepet. Met de selve den bodem van een coffer gestreken bezijnt de clederen van de motten: Het dient oock om houten huystraet claer ende glisterende te maken/ende om hout te doen barnen sonder roock.

Hoe dat men by vuytperffinghe olien maect van ander fruyten ende saden.

CAP. LIJ.

Der zijn veel byrchten ende zaeden die deur vuytperffinghe een olie gheben / ghelijck die Oijve doet/te weten/Obernoren/Hafelsoren/Roten/Huyscaten/Amandels / soo wel soete als bitter/Indiwen/ siche Roten/Anaroden / Persekeernen/ Pungheis/ Keernen van Abycots / van Arrecken / van Wapmen/van Distichen/Lijnfact/Gaepfact/Lemplaez/Heulfact/Wilsenfact/Ompinellefact/Citroonfact/Oranghesfact/ Keernen van appels ende peren/ fact van Concommers / van Cauwooyden / Deloien/ Citruilen/

Clirullen/ende meer ander biergelijcke/ van de welke wy particularijcklych schryven sullen/ om dat wy tonen souden de maniere, van die te bereyden ende te maerken.

Olie van soete Amandels wozt aldus gemaect: Welket o Amandels na dat sy in laetw water wat i gots ghe wepcken hebben. Stoot die in eenen steuen moylet met eenen gou. en stamper / ende maecter af clepne byopkens/ die ghy ober den domp van heet water langhe salt metter hant knezen of handelen/ ten zy dat ghy liever hebt die op heete affchens of sant een ure tyts te verwarmen / oft vgf uren in de sonne te stellen: oft te stellen in een glas dat doo: den domp van siedende water heet sal wozen: Daer na doet die in een stamijne of liempen sack/ om in een perisse te persen die den bodem uytgeholc heeft ende hellende/ of tusschen persen daer af dat ghy de barders heet gemaect hebt. Nochtans staet ghy te noteren/ dat d' Amandels niet en zyn altyds ghepelt/ eer men olie daer uypersf/ want men heeft dicke wils den tijt niet/ hoe wel dat beter is datse ghepelt zyn/ om dat d' olie te supberder soude zyn. Na dat d' Amandels aldus uytgheperst zyn/ soo mach men het march onder heete affchens bachen / ende in stede van broo. ghebyupcken. Nu staet oock te merken / dat sulcke bereydinghe van der olie van soete Amandels/ alleen dient vooz d' olie die men in neemt/ om te stillen de ween van de byouwen die versch ghelegghen zyn / oft om te verfoeren de pyne van de Colicke / of van de nieren / ist dat men die met twee oncen witten wyng bynckt/ oft met ghebrande wyng. Daer sulcke olie wozt dickwils uytghetrocken sonder vper oft eenigerhande warmte. Somtijts roost men d' Amandels om heyltelijck te byogghen/ daer na perst men die olie uyt.

Olie van bitter Amandels wozt ghemaeckt van Amandels in de panne geroost/ ende dicwils gheroert om dat sy niet en souden verbarren / de welke daer na stijf uytgheperst wozen / tot datter gheen olie meer uyt en comt. Op dese maniere mach men oock uytperssen twee ander soozen van olie van soete Amandels/ d' eene die bequaem is om salben te maken/ om te strejcken die leden die seer doen. De ander wozt van de parsumeerders gebuyckct/ welck twee soozen ghemaeckt zyn van soete Amandels/ die out ende gheheel zyn in eenen sack oft stamijne ghestoten. De olien van Pistachen/ Ohetnoten/ Baschnoten/ Indiaensche Noten/ Bingels keernen van Arvecken/ saet van Canwoorden / Loucommers / Meloenen/ Wonderboom/ van Kempfaet/ Linfaet/ Heulfaet/ Wilsenlaedt/ bastaert Saffraenssaet/ van Lupsecruyt/ ende ander byuchten ende saden die oliachtigh zyn/ wozen uytgheperst op de selve maniere van de soete Amandels/ maer altyds onderhoudende dat dese uytperffinghe warm geschiede/ te weten/ dat de barders van de meulens ofc perisse heet zyn/ oft het saet heet ghemaeckt.

Olie van Bapen wozt aldus bereyt: Neemt versche Bakelaer stoot hem ende maecter af byoepkens of ballekens. Daer na laetse lange sieden in eenen ketel met water/ ende doet dat deur eenen stamijne: Latet staen cout werden/ ende vergaert de bettigheyt die op het water swemt/ ende bewaert die vooz olie. Oft laet alle het water deur een gat dat in den bodem sal zyn/ uyt lopen / t' bet datter sal blyben / is die olie. Sommige en laten den bakelaer niet sieden na dat sy in ballekens ghebyocht is / maer persen dien metter perisse/ ende laten d' olie byuppen in eenen put vol waters. Of neemt Bakelaer ende Olijen van elc even vele/ stoot se tamen/ ende persier d' olie uyt. d' Olie van Baepen is seer goet om te gebuycken in clisterien tegen de colicke/ ende om salckens te maken tegen coude gheswilen/ lammigheyt t' schubden van de vierde rozse / ende coude ghebraken van de zenuen. Op de selve maniere mach men een simpel olie maerken van besien van Dictus / van Geneber / van Mastijck

boom/ Terebintshoom/ ende van Bepl / de welke oock seer goet is om salckens te maerken teghen het coude keyzjn ende dove leden. Men neemt somtijts Geneberbesien ende Bakelaer van elck even vele/ die men in wyng laet wepcken / en daer na d' olie uytperst. Men mach ooc den Bakelaer in olie laten sieden, ende dan uytperssen / oft oock sonder pet anders by te voegen/ oft ander bereydinge/ neemt men rypen en groenen Bakelaer/ uyt de welke met de meulen oft perisse d' olie getrocken wozt.

Olie van noten Muscaten wozt aldus ghemaeckt/ byeect de noten in stucken / ende stootse met een houten stamper/ ende perisse dan uyt tusschen warme barders. Oft maecter af clepne stucken ende light die drie dagen te wepcken in seer goede wyng/ byooghtse dan upter Sonne den tijt van twee gheheele dagen/ daer nae maectse tamelijck warm in een panne over t' vper / de selve net kooze water bespyoepende / ende terset met de perisse uytduckende. In dese sooze van olie die met uytperffinghe ghemaeckt wozt/ moeten de materien dicwils met water oft wyng bespyoepet wozen om te lichtelijcker ende meer olie uyt te persen/ gelijck wy sien int uytperssen van de soete Amandels/ by de welke men somtijts als sy byooght zyn/ wat waters doet. In ander doet men wyng/ ghelijck in olien van Bapen/ Muscaten/ Geneber/ ende dierghelijcke.

Hoe men Olie by Impressie maect.

CAP. LIII.

Olien die by Impressien ghemaeckt wozen/ zyn gemeynlyc van olie van Digen gemaect/ om dat sy de getemperste is van allen/ en lichtelijcker crygghet in beter behou: de natuer van de dingen diemen daer in doet / t' zy datse heet oft coudt zyn. Om olie te maken by impressie / moet men drie saken aen merken/ te weten de warmte die de cause efficiente is van het maken van de olie. De qualiteyt van den dinghen die daer in comen/ ende de quantiteyt van dien. Mengende de warmte t' zy van den vper oft van der Sonne/ of van ander dinghen die warmte gheven/ die moet geproportioneert zyn na de qualiteyt van de substantien ende materien die mals oft hart zyn: want de bloemen en eysschen soo grote warmte niet/ als de byuchten of woxtels / waer deur oock comt dat men int maerken van sulcke olien/ dicwils is te byeden met de warmte van der Sonne/ oft van een siedende water: Iae mijn meyninghe is/ dat men om dese olien te bereyden/ niet en behoort te ghebyupcken noch colen / noch ander sooze van vper / dan alleen in siedende water. Want ghelijck deur de soete ende lieflijcke warmte van siedende water / alle de partjen van de dinghen die daer in comen bewaert zyn/ ende d' olie bereyt ende gecooct is alsoo volghet eer deur de groote hitte van een sterck vper / een wechrookinghe of verbrandinghe van de oliachtighe dinghen / dan een cookinghe. De bereydinghe van sulcke olien / die meer warmte van noode hebben dan de hitte van der Sonne / sal veel beter zyn/ ist dat ghy de materien daer af dat ghy wildt olie maerken/ in een glas oft temmen pot doet/ om olie daer op te gieten/ ghemengt met wyng oft water/ oft ander borchtigheyt daer toe dienende/ of oock sonder borchtigheyt / nae dat de natuer van de dinghen die daer in comen/ ende de teghen wooydighe sake eysschet. Als nu dit vat drie daghen sal ghestaen hebben op stroo oft rijckens van eenen beheim / in t' soet siedende water: Oft dat int water niet en heeft ghestaen (d' welke beter is) maer alleen van onder den domp van der siedende water heeft ontfanghen/ so sult ghy moghen de dinghen die in d' olie gedaen zyn/ uytbouwten deur eenen groben stercken doerck/ ende versche materien weder daer in doen indient van noode is/ te weten tot dat de borchtigheiden die men sal daer onder ghedaen hebben / oft die van de ingaende materien ghecomen zyn

zijn/sullen verteert wesen / ende van als bozen deur doen ende uptdoutwen. Dese is de maniere die men moet gebuyken om wel te bereyden de olien by impressie. Wel is waer dat men die niet minder cost ende veel eer soude moghen bereyden / met de maniere te stellen opt vper van colen in een groote copere panne / waer dat sy niet clepen vperen sieden souden / tot dat de natthigheyt die by der olie gevoegt is / oft de vochtthigheyt die van de dingen die daer in gaen / ghecomen zynde / verteert is / ende dan deurgedaen ende uptghedoutwet op de maniere voorszeyt.

Dooyts so weet men dat d'olie heeft geheel na heur ghetrocken de crachten van de inkomende materien / ende dat de bygevoeghe vochtthigheyt / oft die van de inkomende materien ghecomen is / verteert zijn / ist dat men met een houten stapel enige druppels van der olie in vper wozpt: want ist dat die terston: ontsteekt / dit is een teken datse supber is / maer crachtse / soo riker noch eenige vochtthigheyt in. Ten anderen als sy in de ketel staet ende siet / soo maectse bobbelse / soo langhe als daer water ghepdt in is / maer als die verteert is / soo staetse gheheel stille sonder getter. Ja ist dat men een druppel op de handt laet vallen / in dien daer noch eenighe vochtthigheyt in is / sy sal daer op drijben.

Aengaende de qualiteyt van de inkomende dingen / die is ghelegghen principalyck in desen / dat sy rouw / oft heet zijn / malsch / oft hart. Zijn die rouwe / soo is van noode datse meer dan eens vernieuwt wozden in d'olie / om dat de conde cracht van dien in dole soude mogen geduet zijn. Want hoe wel d'olie van Olyben getimpert is / nochtans treckt haer complexie meer tot warmte dan andersing. Daerom moeten die inkomende materien tot d'oversche repfen vernieuwt wozde / ja d'olie in eenich water wasschen / gelijck wy in d'olie van Roosen verclaren sullen. Waer zijn die inkomende dingen warm van complexie / so is een vernieuwinge van materien genoegh / om dat dole niet de manieren in warmte accorderen.

Ist dat die inkomende materie hart ende swaer om digtereren zijn / ende hen crachten in d'olie te drucken / so salmen daer mede infusie maecten / eermen die siebet: ja eenigh nat daer by voegen / ghelijck wijn / sap / oft ander bequame vochtthigheyt / so wel om die te digtereren / als om te beletten datse niet en souden verhyant wozden / oft eenighen quaden reucke crighen: Waer zijn die malsch / soo ist somtijts genoegh datse maer in de Sonne oft op cleyn vper sonder enigh sieden gesiet wozden / gelijck bloemen / oft niet meer dan stochtelick wat sieden sonder infusie / ghelijck veel aromatische dinghen.

Dooyts aengaende de qualiteyt van de inkomende dinghen / soo staet te merken dat d'olie by impressie niet alleen en zijn ghemaect van eenighe delen van crupden / maer oock van ghebieren / delen ende excrementen van dien / de welke niet en moeten vernieuwt wozden: ja daer en is anders niet te merken / dan ist dat de besten cleynen zijn / datmen die in d'olie doet sterben / gelijck in olie van Scoppiaenen / Serpente / Wozffchen / ende Wieren: Waer zijn die groot / so wozden die eerst ghebodt / daer nae het ingewant uptghedaen / ende dan in olie gesoden / gelijck men doet in olie van Wozffchen.

Aengaende de quantiteyt van de inkomende dinghen daer deur dese olien by impressie / simple of ghecomponereert ghecoment zijn / soo moet men sien als d'olie van veel inkomende dinghen ghemaect wozt / datmen dese ordnanthe volghet / de welke is / datmen nemt de inkomende dinghen die groffte ende hertste van substantie zijn / ende drie daghen te wepcken leggen / daer nae die middelbaer van substantie zijn / twee dagen / die geheel malsch zijn / subtyl ende amoratijc / eenen dagh ende nacht. De welke daer na by opden sullen gesoden wozden / ende maer eens deurghedaen gijn / bewarende de gomme om te mengen en te mil-

ten met die boozepde beurghebaen olie nae den eynd van der saken / soo verre als eenighe gommen in sulckes olien ghedaen wozden.

Particuliere beschrijvinghe van Oliens die by impressie ghemaect worden,

CAP. LIV.

Olie van Roosen wozt aldus bereyt: neemt versche olie van Olyben / soo vele als u dunct den noode te wesen / te weten ghenoech / om infusie van u Roosen te maken / wasscht die seer wel / so om die rouwe ende geympere te maecten / als om die te supberen / oft die by avontuere eenigh soudt oft vuyt / heyt in hadde. Dese wassinghe al gheschieden niet ghelijcke weelers van water ende olie / die in een panne wel t' samen roerende tot datse gemengt ende geyncorperert zijn / latende oock eenigen tyd t' samen / tot datse van malcander scheyden. Daer nae salmen een gat maecten in den bodem vant dat daer in sy zijn sullen / om het water af te laten / ende men sal wederom ander water daer op doen / d'welck men sal omme roeren als voren / ende t' selve vernieuwen drie oft vier maal: maer ist datmen haestigh is niet dese wassinghe / men sal dit wat op eenighe warme plaetse houden / om dat d'olie te raffcher van den water soude scheyden. Niet te min ghy moet weten dat d'olie niet en moet albus ghewasschen wozden / dan om te maecten vertoelende olien / gelijck olie van Roosen / Violetten ende ander diergelijcke. Wel is waer datmen d'olie niet en sal behoeven te wasschen / ist datmen hem groene olie *Onphacium* ghecoment. Als die olie is ghewasschen / neemt Roselaers soo vele als ghenoech is / ende leght die in dese ghewasschen olie / in een kanne oft glas met eenen enghen hals / dat op een vierendeel na vol is / seer wel ghesloten ende toeghestopt: Stellet alsoo in de Sonne / oft op een laetwe plaetse den tyde van seben dagen / daer nae stellet die te sieden in een ketel met sievende water / als boozen ghesepdt: Oft laetse niet cleyn vper in een copere panne twee of drie uren tijds sieden / ende als d'olie heeft ghesoden / ende een deel van haer vochtthigheyt verteert / soo salmen die doen deur eenen groben en stercken doet ende wel uptdoutwen: Daer nae versche Roosen wederom daer in doen / doende als bozen tot drie repfen toe. Ten laetsten als sy deur gedaen ende uptgedoutwet is / soo salmen daer by doen soo veel waters / daer ander Roosen in ghewepcht hebben / alser olie is / die men sal t' samen in de Sonne stellen veertigh dagen tijts / ende sal moghen daer nae van der olie ghesthepden wozden / ghelijck bozen is ghesepdt van het water om d'olie te wasschen. Niet te min men sal oock moghen te byden wesen metten infusie van de Roosen in d'olie / sonder ander water van infusie daer by te doen. Men mengt oock somtijts in de berotie van Roosen / oft wijn / oft sap van versche Roosen / om te beletten het aenbarnen van der olie / oft datse gheen quade reucke soude crighen. Men sal weten datmen twee sootter van olie van Roosen bereyt / d'eene van olie van rype Olyben ende Roosen die gheheel open zijn / de welke hoort beste behooren root te zijn. D'ander wozt ghemact met Roose knoppen van olie van onrijpe Olyben. Oft ist dat ghy gheen *Onphacium* en hebt / so sult ghy die bereyden van ander olie ende berijps t' samen gesoden tot dattet berijps gheheel ingesoden is. Ende dese is meer vertoelende / t' samen treckende en repertussijf / maer d'ander is meer digherende ende pijn stillende.

Men maect somtijds olie van Roosen sonder olie van Olyben / met te stellen roode / oft *Rubensche* / oft *Ruscus* Roosen / in een glas dat wel gestopt is in pexer de mest / een gehele maent tijts. Welcke olie seer excellent is van reucke.

Dese maniere van d'olie te maecten mach onderhouden wozden int maecten ende bereyden van roude oft ge-

oft getemperde ende stimpel olie / gheleyck als zijn olie van Violetten / van Camille / van Melilote / van geelle oft roode Violieren / van bladers ende bloemen / van Dille / van Lelien / als het geelle uyt genomen is / van Lisch-bloemen / Wier-bloemen / van Wollekrup bloemen / van Gelsenijn-bloemen / van Peul-bloemen / oft van de bladers ende bollen van Peul / van Lattoutwe-bladers / en bloemen van witte Plompen. Waer int maken van dese olie is te mercken / dat men mach by gebreke van olie van onrijpe Olyben / nemen olie van soete Amandels / die versck ghemacht is / oft van Pafelnoten die van te vozen ghewasschen is.

Olie van Que-appels: neemt geheele Que-appels met de schelle / die wel rijpe zijn / ende alst zaed is uyt ghenomen / stampte / ende leghte in olie van onrijpe Olyben te weycken / of ander die wel ghewasschen is / in de Sonne den tijt van vierthien dagen. Steltse daer nae in siedende water met so veel zap van Que-appels alffer olie is / vier uren tijt / ende vernieuwt twee oft driemael het vleesch ende zap van de Que-appels / wederomme in de Sonne stellende / ende als vozen siedende: Daer nae sijghet al t'zamen / ende bewaert het in baten / om alst tijt is te ghebruycken. T'zap van de Que-appels sult ghy lichtelijcker / ende mer meerder menichte krygen / ist dat ghy die schjaept / in stede van in stucken te sijden.

Olie van Mastijck: neemt olie van Roosen oft olie van onrijpe Olyben / oft van Que-appels by pont / ende acht oncen goeden wijn / poeper van Mastijck dat ghy in t'laeste daer in sult doen / by oncen: Laet dese t'zamen sieden / dichwils omme roerende / tot dat den Wijn gheheel is verloben / om dat de Mastijck soude mogen smelten / ende hem metter olie mengen.

Olie van Wier-bloemen: Dultet een Glas met gewasschen olie / oft van onrijpe Olyben / doet daer in soo veel Wier-bloemen als van noode is / ende stellet dit Glas in de heete Sonne den tijt van ses dagen: Daer nae douwet die weder uyt / ende doeter versche bloemen in: Dit doet so lange als de Wier-bloemen (geduerende den Sommer) hun kracht hebben. Dese olie is seer goet om de Senuen te verstercken / om te stillen de pijn in de joncturen / ende om de huyt te supberen.

Olie van Hypericon: Leght de zopkens van den Hypericon / by geheele dagen te weycken in welriechende Wijn / stelt die wat tijt in eenen ketel met siedende water / ende douwet die van klappijne uyt. Legt wederom in den selven Wijn / den voorszeyden tijt te weycken: so veel van de zopkens als vozen / stelt het te sieden / ende douwet uyt als vozen: Doeter dan by oncen Venetschen Termentijn / ses oncen oude olie / ende een scrupel Saffraen / mengt t'zamen / ende latet staen in siedende water / tot dat den Wijn in ghesoden is. T'gene datter over blijft / bewaert in een Glas oft verloben Pot / om te ghebruycken so heet als ghy kont in quade Sweeringen / sonderlinge van de Senuen / op ongebleeschte leden die verkout zijn / oft tegen de steerten van Senuen / tegen Landt-sweere / spanninge van Senuen / Geswollen ende Fleppzjn. Sommige maken dese Olie geheel zimpel / nemende alleens de bloemen van de Hypericon / die sy den geheelen Sommer in de Sonne stellen / in een Glas met gewasschen Olie / om te winnen / de welck sy dan bewaren.

Olie van Ruyte: neemt Ruyte-bladers die wat ghezooght zijn / laet die den gheheelen Sommer in een Glas met olie in de Sonne stellen om te winnen: Of vernieuwt de bladers alle acht dagen / elcke repse deur doende ende uyt douwende. Als de Sommer gepasseert is / doet die deur sonder sieden / ende bewaertse in een Glas oft Pot. Op de selve maniere worden bereyt de Olien van Virtus / Wilsen / Martiolepne / Merone / Thymus / Camille / ende ander diergelijcke / by de welcke somtijds diergelijcke quantiteiten ghebaen worden van t'zap oft bloemen van t'selve krupbt / die met de Olie in de Sonne ghestelt worden.

Spijck-olie: neemt van de oprechte Spica Nardi,

oft by gebreke van dien / Labender / by oncen / bladers van Martiolepne ende Lauwer-bladers / twee oncen / wortel van wilde Galgaen / Blant-wortel / ende hout van Kloe / van elck ander half once / Rose-Muscaten / by oncen: leght elck alleene te weycken in gheleycke gheuwichte van Wijn ende Water: Als dese infusie volbracht is / latet al t'samen doen / ende met so veel olie als ghenoech is mengen in een Glas / stellende t'selve in siedende water vier oft vijf uren tijt. Dat gebaert zijnde / doet het deur / ende bewaert d'olie vooz u ghebruyck / te weten / tegen koude / pijn de Waghe / Airen / Bupck / Woeder ende ander Leiden.

Olie van Vossen: neemt een levende Vos / die niet out en is / schoon van lijf / wel gheboet / ende wel bet / dooert hem / doet alle het inghewant uyt / ende billet hem: Sommighe en doen niet dan den dreck uyt het inghewant / om dat de Warmen wel bet zijn: Dooztse so klopt alle zijn beenders in stucken / om datter marc soude uyt komen. Dat gedaen zijnde / laet hem in pecciel / oft ghesouten water / oft Zee-water sieden / met noch eens so veel olie als water / ende by oncen Sout. In t'epnde van t'sieden doet daer by bladers van Savie / Roosmareyn / Dille / Orega / Martiolepne ende Genever-bessen. Als sy nu so lange heeft ghesoden / dat het vleesch van de beenders gaet / douwet dan al t'zamen dooz een stammijne / ende bewaert om Salskens te maken teghen t'Fleppzjn / Sniatica / ghebruycken van de Senuen / ende pijnen in de Lendenen ende Rugghe.

Olie van Wozmen: neemt een half pont Pierwozmen / wascht die seer wel met witten wijn. Laetse dan sieden in twee pont olie van Olyben / ende wat rooden Wijn / tot dat den Wijn verloben is. Doetsse deur een doek ende bewaert die Olie. Het waer oock goet dat men versche Wozmen in dese Olie dede / daer in latende soo langhe als de Olie duert. Dese Olie is seer goet om te verstercken de vercoude Senuen / ende teghen de pijn van de joncturen.

Olie van Serpentes: neemt gheheele Serpentes / doet die in eenen verloben aerden pot / bullet die met Dep-doter / ende decht hem met een deksel wel gheleert / latende boven een kleyn gaetken. Stelt desen pot by den byre / ende laet hem enen halven dagh sieden / om dattet al t'samen seer wel soude ghesoden zijn. Doet die dan deur eenen lijnen doek / ende stampt de reste seer wel in een Moxtier / ende doet deur t'ghene dat onder in den doek is. Menghet dese twee deur ghebaen dinghen onder een / ende laetse hour wozen / daer nae doetsse in een Glas / om te ghebruycken tegen t'Fleppzjn ende Gicht. Sommighe nemen Water-slanghen / sy sniden af t'hoofst met den steert / ende laten die also in Olie sieden / de welcke sy ghebruycken teghen gheschelpde seerigheyt ende peuckels van Belaelstheyt.

Anderc zoorten van Olien.

CAP. LV.

Derde maniere van Olien te maechen / geschiet by distillation / die nae de distillation van de wateren sal verclaert worden. Daer en boden soo isser noch een maniere van Olien te maechen (hoe wel datse in sommighe dingen by uyt perffinghe geschiet) die derde maniere by distillatie seer nae komt. De welcke ghebruyck wort in Epers / Carwe / Dothaert-zaed / Hop / Gerste / Wijn-steen / Solfer ende meer andere.

Olie van Epers: neemt dopers van Epers / hart ghesoden in water / ofte onder heete asche ghebraden outrent vertigh / bjeerct ende wijft die lange tusschen de vinghers / ende roostse in enen verloben panne op een sacht byrcken / roert ende keert die dichtwils om met enen houren Lepel tot datse root worden / daer nae douwet die met den rugghe van den Lepel / oft leghtse voozt beste tusschen twee barders / om uyt te perffen / gheleyck men de Olie van Amandels maecht / ende daer sal seer veel Olie uyt komen: de welcke

A welke sonderlinge goet is om de witte serigheyt te genesen/ende hupz weder te doen groepen/ dock om te genesen de quade ende holle serigheden/ ende pijnen te stillen/ de rupdigheyt van der hupt te versoeten/ de cloven van de lippen te genesen/ende oock van handen/voeten ende fundament. **Sp** neemt oock wech de lijckekenen van de verbrantheit/maer sonderlinge is die goet teghen de swerringhen van de bellekens van den herffenen. **Sommige** en steden de eperg niet hart om dese olie te bereyden/maer roosten die gheheel rouw/daer na persen sp'd'olte upt tusschen barders, oft met een yse deur eenen sack.

B Olie van Terwe: **Perstet** de Terwe tusschen twee pferre platen/ die matelijck heyt of gloepende zyn/oft tusschen een starrersteen/ ende een seer dicke pferre plate die wel heet is /ontfangende alsoo d'olie die daer upt comt. **Oft** peller de Terwe/daer nae distilleertse op de maniere van de olie der Philosophen. **Dese** olie warm zijnde/verdyft de vlekken van der hupt/sp geneest de geschulpte oft meelachtige schofstheyt/fistels ende cloven van der hupt / ende oock de quade schofstheyt van de clepne kinders. **Op** de selve maniere worden oock gemaect de olien van Gerste/ Mostaersaet/ ende ander diergelijcke oliachtighe saden.

C Olie van Hop: **Steket** een goet deel Hop inde blamme/ende blusset terfont. **Legghet** daer nae op kolen/ende te wijle dat rooiket/legzet ober een pferre plate/daer sal een vetigheyt aen vergaren/ die men heet olie van Hop. **Dese** is seer goet tegen quade schofstheyt/wilt vper/schofstheyt ende ruppicheyt van der hupt.

Olie van Wijnsteen: **Neemt** witten wijnsteen/stoot hem wel clepne/ bint die in eenen doeck/ ende laet hem wepcken in seer goedē witten azijn: **Oft** calcineert die sonder wepcken/legt hem in eenen hypocras-sack/oft in eenen ossen oft verckens blase / ende legghet hem alsoo onder heete affchens / tot dat hy wit woedt. **Ghy** sulst sien dat hy ghenoech gheralcineert is / ist dat hy claer woet/ende eenichins brant op de tonge. **Ghy** mencht die ooc wit maken / ist dat ghy die lange in water laet sieden/dicwils het schupin afnemende : daer na pulberiseert hem noch eens/oft calcineert hem wederom/ende hangt hem dan in eenen Hypocras sack aen eenen stock in de kelder / of op een ander coude plaetse/ den tijt van acht dagen/ tot dattet geheel in olie gesmolten is:ende ist dattet geen olie en woet/so boutset en persset het upt/maer stelter eē glas onder om d'olie te ontfangen/de welcke gheen opzichte olie is/maer een seer scherp water/of een rosse vochticheyt. **Dese** olie is goet tegen alle crauwage/sericheyt/schofstheyt/quact seer/ ende ander diergelijcke gebreucken van der hupt. **Sp** maket aensicht wit/net ende jonck : **Sp** verdyft de rimpels ende vlekken van melantolijcke humeur : **T'hapz** maect sp geel / sp beletet het upt ballen van den happe/en doet dat die weder groepen. **Sp** maket roper ende silber wit/ende neemt wech de vlekken upten lijnwaet/alsmen die met dese warme olie wijft.

D Olie van Solfer. **Hangt** ergens om hooge aen eenen coperen draet oft pferen haer een glazen clocke/ die boben met potaerde beleet is van eenen cubitus wijt: **Daer** onder stelt ontrent eenen cubitus leeger een ander plat glazen vat / dat soo wijt en bzeet is als een water-becken/waer op dat inde middel sal staen een croes van gebacken aerde / met lebende solfer dat noyt gesmolten en is geweest. **Als** ghy nu wilt doen distillerē u olie van Solfer/soo neemt een gloepende pferre plate van vier bingers dicke/ende legghet die in den croes om het Solfer te ontfeken/want den roock sal opzijen in de opgehangen glazen clocke/ waer dat hy haest sal in olie veranderen / die neber sal ballen in't glazen becken datter onder staet. **Wergaert** dese olie/ ende bewaert die in een glas wel toeghestopt/om te ghebruycken tegen de boozts-erende sweringen/ fistels / quade sweeringhe van de mont ende geschulpte schofstheyt/ die men met de punt van een vedere / of met een pinceel strycket. **Sp** is oock goet tegen quade sweringhen van

E

pocken/die qualijck wilsen genesen. **Sommige** gebede die de dyncken nuchter met water van Confilie de grepne / den genen die qualijck van de pocken genesen zyn/om het sijn upt te trecken. **Dese** olie van Solfer mach ooc aldus gemaect worden : **Laet** Solfer in gebzanden wijn sieden / tot datter een oliachtighe vetigheyt op drijft : **Wergadert** die met wolte oft lijnwaet/oft met een clepne leppelken : **Men** moet den gebzanden wijn altemets veranderen / tot dat ghy olie genoech vergaert hebt. **Ist** dat men met deser olie een lich aem strycket / dat met Quicksilber besmet is terfont nat'baden/sal t' Quicksilber upt trecken.

Beschryvinghe van sommige Balsems
deur konste ghemaect.

CAP. LVI.

O **M** dat de waerachtige ende natuyplijcke balsems luttel oft geen gecreggen woedt / soo heeft de behendigheyt ende conste van de menschen olien bedacht ende ghemaect / die in krachten den rechten Balsem seer na comen. **Al** sulcke olien worden by distillatie of indruckinge gemaect : maer hier sullen wy spreken alleene van sommige die by insprekke oft indruckinge gemaect zyn/latende de gedistilleerde vooz de gene die hen onderwonden het vysoe wesen upt alle dinghen trecken/gelijck ghy sult mogen sien in ons Boeck van de heymelijcke remedies.

Balsem van Balsem appel: **Neemt** de vruchten van Balsem appel die wel rijpe zyn/met oft sonder saet/legghet die in een glas met oude oft versche olie van Olijven/oft olie van soete Amandels/oft Lijnzaet-olie/ende laet die lange t'zamen in de Sonne staen/ of in een kerel met siedenende water/of in warme Beerde-mest: oft in d'aerde gegraven / seer wel met zant overdeekt/waer datse een gheheel jaer / jae twee sal gelaren worden / om beter te wesen. **Dese** Olie sal oock moghen van de bladers ende klauwerckens ghemaect worden sonder de vrucht. **Sommighe** doen by de Appels in Olie van soete Amandels oft Lijn-zaet gedaen/een once dunne Vernis tot elck punt Olie.

Sulcke Olie is een sonderlinge Balsem vooz alle wonden/heete gheswollen van de Wozten/ende om te stillen de onijdelijcke pijnen van dien : **Dock** tot de gescheurtheyt van de jonge kinders / sweringen van de Moeder/ende om te doen ontfanghen/ist dat de vrouwe / nae dat sp upt het badt is geromen/ tot dien epnt ghemaect / de Moeder daer mede strycket / ende met witten Wijn/poepet van de bladers in neemt. **De** selve is oock seer goet tegen de pijn van de Speene/ghemenght met olie van soete Amandels / oft Lijnzaet sinout. **De** olien van de bloemen van Rosmargijn/ van Wolle-kruyt/van Erenpyjs/van Nicotiane ende van Onderhave/ bereyt als vozen gheseyt is/ hebben de kracht dien van den Balsem ghelijck.

Een ander Balsem: **Neemt** vruchten van de Olijven / bloemen van Hypericon ende Roose-knoppen/ doet dese t'samen in een Glas met olie van Olijven/ stopt het Glas vaste toe/ende latet so lange in de Sonne staen/tot dat ghy siet dat het al t'samen schijnt verrot te wesen. **Daer** nae douwet deur een linnen doeck/ende bewaert de olie vooz u ghebruyck.

Andere Balsem: **Neemt** 4. oncen Somme Clemente/Olie van Pierwoymen/van Hoosen ende Hypericon/ van elck twee oncen/ Venetschen Cermientijn/ twee oncen / menghet dese t'samen/ ende laetse op een byer van kolen wel vergaderen : **Doet** die in clepne glaeshens/ende bewaertse.

Andere Balsem: **Neemt** bloemen ende zaet van Hypericon/vier handen wol/stoot die seer wel/ ende doet se in een Glas: **Stelt** dat t'hten dagen in de Sonne/met vier pont oude olie van Olijven : **Daer** nae douwet die seer wel upt / ende doeter in soo veel bloemen ende zaedt van Hypericon als vozen / ende stellet wederom t'hten dagen in de Sonne. **Dien** tijt gepasseert zijnde/ douwet

doutwet wederom seer wel upt/ende doet daer by sulcx als hier naer volghet/te weten/Dille olie ende Venetischen Termentijn van elck ander half pont/ geyonden wijn een half pont/ Mumie/ Aloes Goudt/ Maistich/ Myrre/ Gomme van Depl van elck ander half once/ Rijnischen Herst drie oncen / Saffraen een half once/ Gzoffelwaghels/ Poten-muscaten/ Canele van elck drie vierendeel loots: Menghet alle dese dinghen samen/ende laet die stellen in eenen ketel met siedende water den tydt van drie uren in een wel gestopt glas/ op datter gheen cracht upt en bleghe. Waer na sellet glas tshien dagen tijds in de Sonne/ ende bewaert dan dese olie om te gebuycken tegh de pijn der oopen/ in wonden/sistels/canckers/Nol. Merangere,ende om den rugghen graet te strycken wat tijds eer de coztse ront die met coude aenvalt.

Ander Balsam: Neemt de vruchten van Olmen/waer inne ghy een vertigheyt sult binden gelyck olie: Leght die gheheel in een sterck glas/stoppet seer vast toe/ende grabet vooz den tydt van vyfthien daghen in seer warm berrot peerde mest: Daer na so steller vooz eenigen tydt in de heete Sonne/ ende neemt dan af het claerste dat boven sal dzyben / d'welcke u sal dienen vooz een sonderlinghe Balsam. Andersins/so vergaderet alle de vette vruchten ghept die ghy sult in de vruchten van de Olmen binden/ doet die in een sterck glas/ende daer by bloemen van Hypericon ende olie van Olmen/ stoppet glas vast toe/ende grabet vooz eenen tamelijcken tydt in warm peerde mest: Trecket daer na upt/ghy sult een excellente Balsam hebben.

Verhael van Wateren te distilleren.

Van het profij van de Distillatie.

CAP. LVII.

En sal niemant wonder gheben/ is dat wy met cozte woorden gheleert hebberende de manieren om olien te maken/hier ooc een cozt verhael maken na den eynd van de nootzakelijcheyt van der hoebe/ van wateren te distilleren ende Quintessentien upt te trecken tot behoefde van de Hoedeners/ so wel om haer huyfgesin te helpen/als oock haer gebuerlieden als sp cranc ende sieck zyn.

Wat distillatie is, ende hoe veel soorten van Distillatie datter zyn.

CAP. LVIII.

Distilleren is eygentlijck een conste ende middel/waer deur de vochtigheyt van sommige dinghen woxt uptghetrocken deur de cracht van den vyere/oft van die gelycke warmte als de materien begheren: Daer men moet wel aenmercken ende kennen die verscheyden graden van warmte om alsulck warmte te moghen ghebuycken als de materien eyghen/want sommige begheren warmte van claer vyer/of van rolen/of van der sonne/oft van affschens/oft van sant/oft van pfer byffel/oft van wart van uptgeperste Eijben. Ander begheren warmte van peerde mest/ van siedende water/of van den pomp van siedende water/oft van ongeblust calck/of van eenige schotse of ander dreck dat berrot is. Ende daerom salmen mercken niet grooter neefsigheyt hier graden van warmte/waer of d'eerste laenw is/gelyck van water dat half heet is/of den pomp van eenigh siedende water/waer in geen perckel van quaset can gelegen zyn. De tweede is war warmer/ nochtans die sonder letsel mach verdraghen worden. De derde is noch heeter/ de welke sonder groot hinder niet en can gheleden worden/alsmen de hant yet langhe daer in hout/ gelyck als is de hitte van sandt. De vierde graet is soo gheveldigh/ dat hy seer qualijck can verdraghen worden/gelyck als is de hitte van singels ende pfer byffel. De eerste dient om te distilleren teere ende vochte ma-

terien/ gelyck bloemen/ coude cruppen/ ghelijck Endibie/ Latrouwen/ende ander diergelycke.

De tweede om te distilleren subtyle ende dycoghe dinghen/gelyck als zyn die wel riecken/te weten/Peper/Canele. Menghet/ Gzoffelwaghels/ende veel cruppen/gelyck Alsem/Sabie ende meer ander.

De derde is / om te distilleren de materien die dick van substantien ende vol saps zyn/gelyck als zyn diverse woxtels. De vierde en dient niet dan tot distillatie van metalen ende mineralen/ gelyck Alupu/ Arsenicum/ende ander diergelycke.

Op vvat tijdt datmen moet distilleren, ende vvat cracht dat de ghedistilleerde wateren hebben, ende hoe langhe die goet blijven.

CAP. LIX.

Alle dinghen moeten ghedistilleert worden als sp in haer meeste cracht zyn te weten/woxtels/cruppen/ bloemen ende saet als sp eyde zyn: De gedierten of beelen van dien/als sp in haer sterre ende seucht zyn. So vele als aengaet de rijpighet van de woxtels/cruppen bloemen/saet, en vruchten/ t'selbe staet byet genoech verhaet int tweede boeck. Nochtans moetenmen weten dat de noot dickwils d'winght dycoghe cruppen te distilleren/maer dan moeten die gewepcht worden ende bespyept met eenige bequame materien oft decoctien/ nae de cracht van sulcke materien / om eenighins te vernieuwen haer seucht ende te gheben eenighe vochtigheyt die soude mogen gelyck wesen die sp eerst van der aerden ontfangen hadden/ gelyck wy terstont sulken verclaren.

Mengaende de cracht van de ghedistilleerde wateren/ het is seker dat de ghene die met siedende water ghedistilleert worden/gemerckt datse den smake/crucke/ende ander qualitepten van de materien behoude/ daer upt dat sp ghedistilleert zyn / niet alleen de crachten gelyck hebben met cruppen ende materien van de welke sp ghetrocken zyn / maer zyn oock in stichter van smake/ende schoonder in d'ooghe/dan het sap oft de decoctie van haer materien. Wel is waer dat de wateren die deur lode clocken / oft tume helmen/ oft van koper oft ander metalen ghedistilleert zyn/ t'beste ende subtylste deel verliesen van de substantie van haer materien / dat in de locht treckt niet en zyn van soo grooten cracht als haer planten. Niet te min de ghedistilleerde wateren zyn lieftijcker vooz de siecken/ geteeder om te ghebuycken / beter vooz medicynen der Doghen / om stovinghe te maerken vooz t' herte ende lever/om blancketsel te bereyden/ om perfunen ende welriekende dinghen te oydonneren / diere ende soo wel totter medicijne als lieftigheyt des lichaems/ dan het sap oft de decoctien van de cruppen: daeromme moeten die oock niet meerder sozghuldighede ghedistilleert zyn. Wel is waer dat de wateren die metten siegende water ynnipalijck die metten pomp van siedende water ghedistilleert zyn / niet langhe in crachte blyben / ja seer qualijck het jaer passeren/maer die moeten alle jare by circulatie/ oft herdistilleren niet neutwe materien te leggen op het march van de eerste distillatie vernieuwt worden / oft sp moeten/ als wy noch sullen verclaren / deur de vilt ghedistilleert worden.

Hoedanigh de vaten ende instrumenten moeten wesen om wateren te distilleren.

CAP. LX.

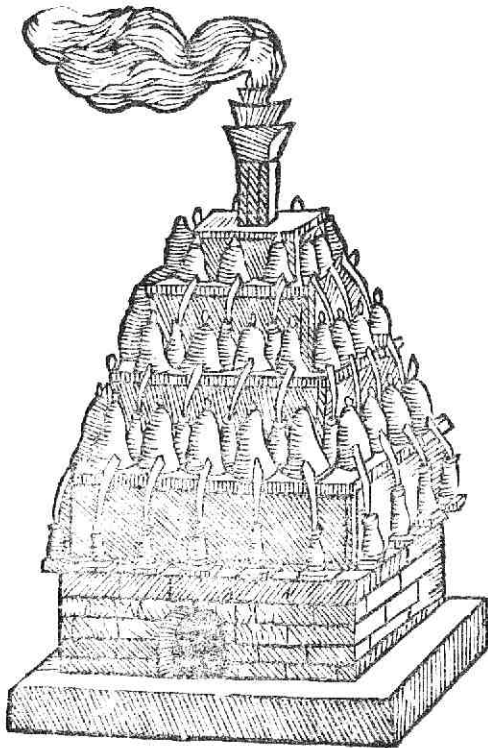
De vaten zyn van noode om te distilleren/ die men noemt Helm oft Clocke / ende de pot daer de materien in licht die men wil distilleren. Den Helm heeft somtijds enen langhen snuyte/waer deur dattet water niet dzyppels valt in een ander glas / d'welck ontfanghet ghenoecht wordt. Somtijds is hy sonder beek oft snuyte / ende

P

wozde

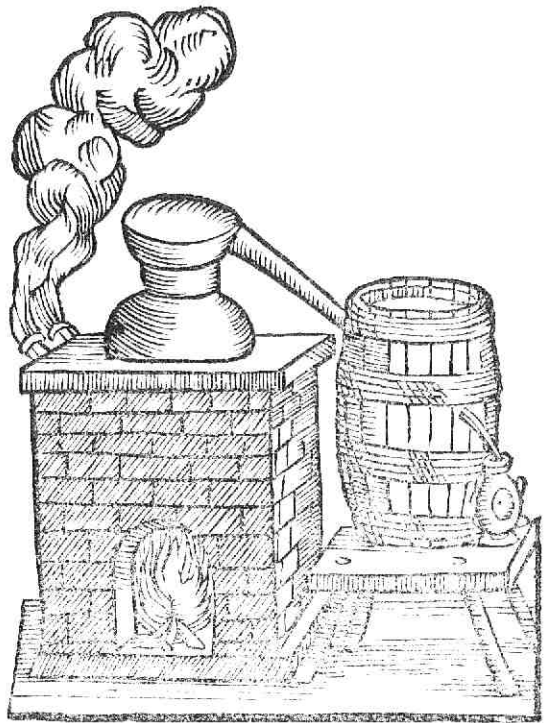
wozt ghebyupcht als men wil circuleren. Dese twee instrumenten boozsept zijn seer verschillende/ soo wel van fatsoen ende figure als van materie. D'eerste gebonden waren van loot ghemaeckt ghelyck een clocke/ die een ander dat van koper dat vol van materie was om te distilleren/ overdeekten: welcke eenen peghelicken ghenoech bekent is/ ende ober al gebypcht wozt/ om dattet grooter menigte bā water trect dan eenich ander. Naderhandt heeft men een ander fatsoen gebonden by d'welcke veel vaten / peghelick met hun loden helm ghebedekt zynde / alt' samen met een vper ghedistilleert hebben op een fornais haute-wijs ghemaeckt/om dat men met minder cost ende moepte soude moghen veel waters distilleren/ waer af hier nae de figure staet.

Om dat nu de wateren die deur lode clocken ghedistilleert worden gheensins en hebben reucke noch smaecke / noch alle ander qualitepten van de materien daer af die ghedistilleert zyn / maer eer nae den roock oft byant riecken: Daer en boven dat de wateren die van scherpe/ bptende ende bitter crupden ghedistilleert zyn/ geenstins en hebben eenighe bitterheyt ende scherphent van haren crupden/ maer eer een onlietjicke ende laffe soetigghedyt: boozts dat wy gemeynlyck sien dat de wateren die deur loodt zyn ghe-

distilleert / meestendeel zijn met eenen scherpen ende stercken damp / die hun comt deur een sout dat hem dissolueert van de haute daer den distilleerpot op staet/ d'welck de wateren bederft/ jae dick ende wit ghelijck melck maect: Soo heeft men een ander instrument gebonden/ waer af het ouderste dat ende den helm van koper ghemaeckt zijn / die t' samen op een fornais ghestelt wozen. Welck instrument bequaem is / niet alleen om gebanden wyn te distilleren die van wijn/ oft wānbzoessen/ oft van bier ghemaeckt wozt/ maer oock alle ander soozten van crupden die by infusie in een groot deel waters gedaen zyn. Voorts soo moet den helm eenen grooten ende langhen snupte hebben/ die binnen deur een tonne loopt hol waters om dat de

dampen niet en souden verblieghen of uytwaessmen/ maer dick wozen / ende in water veranderen / van d'welcke dese de figure is.

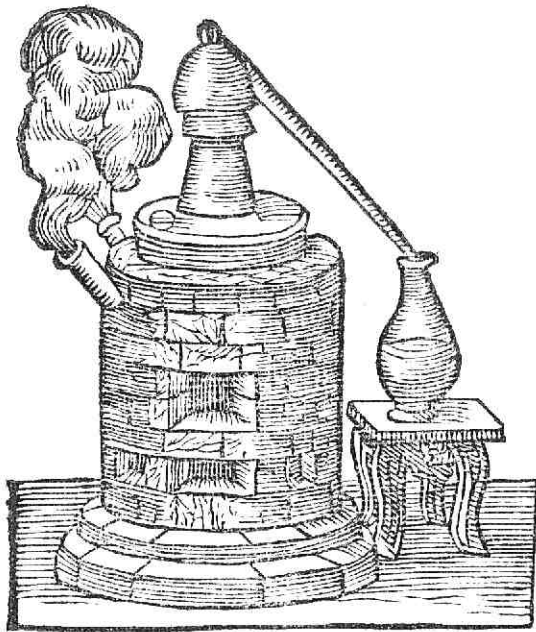
De Medecijns die naderhandt zyn ghetomen ende beter bedacht waren / hebben een veel beter manier van distilleren ghebonden van dese boozgaende / te weten deur het Balaeum Mariae, dat is te segghen/ ine Wat van een siebende water / oft ober den damp van dien. Want ongetwyffelt sukke wateren zijn ongheelijck beter dan die andere / om dat sy hebben niet alleen den reucke / maer oock den smaecke ende ander qualitepten van den crupden. D'welck gheschiedt om dattet badt van den siebenden water deur zijn vochtigheyt vast hout/ ende bewaert de subtylste partien van de planten / ende belet daer deur datse niet en verbliegen noch uytwaessmen / gelijk gebeurt in de gene die niet seer vper van hout oft colen ghedistilleert zyn/ welc alleene d'oorfake is/ datter also grooten verskil is tusschen de wateren die deur lode clocke en badt van den siebende water ghedistilleert wozen / als tusschen loot ende gout/ niet allene oor om datse behouden de eygghen qualitepten van haer crupden/ te weten den reucke ende (maeke/maer oock om dat sy claerder/ suyper ende deurluchtygh zyn/ sonder eenighstins hoe kuel dat sy na den byant te riecken/ contrarie van de gene die niet lode clocken ghedistilleert wozen. Ten anderen/ de wateren die in dit ander coperen hat ghedistilleert zyn / d'welck van binnen vertimmet is / zyn oock veel beter ende van meerder crachte dan die deur lode clocken ghedistilleert zyn / om dattet vper van den oben niet en can verbyanden / noch met eenighen roock de materien besmetten/ om datse weycken ende sieben in water: nochtans en houden sy niet ghesheel de crachten van dien/ om het water datter mede ghemenght is/ d'welck hun crachten verdooft ende versticht. Daerom salmen boven alle ander den pyys gheben / den wateren die int siebende badt / oft ober den damp van siebende water ghedistilleert zyn/ maer principaelich die warm zyn van complexe. Wel is waer / dat de ghene die ober den damp van siebende water ghedistilleert zyn/ beter zyn dan d'andere daer af de pot met de materien int siebende water ghesaen

hebben / deur dat de subtylste cracht beter is uptghe-
trocken / hoewel dat se beyde seer goet zijn / ende gheen
ander ghebreck en is / dan dat sy soo langhe niet goet
en blijven.

Om nu te comen tot ons derde instrument / d'welc
Balneum Mariae, oft boëbel dat gheuoemt woert / dat is
gemaect van twee stucken / waer af d'ene een groot
coperen vat is / ghelijck eenen ketel of pot / tamelijck
groot ende hooghe / gestoffeert met zijn deksel / welck
dat op een fournais gesiet is / ende hout in het sie-
dende water. Het tweede is het distilleer-bat / waer af
d'onderste deel / te weten de pot / van koper ghemaect
is / ende in sulcker voegen vast gemaect metten deksel
van de ketel / dattet een aen d'ander houdt / oock en
van d'een sonder d'ander niet inghestelt noch uptghe-
noeren woerden. Den helm is van glas oft tin ghe-
maect / oft oock van ghebaken aerde. In de deksel is
een gat ghemaect dat vast toeghestopt woert met een
prop / deur d'welcke uptghenomen woert vant siedende
water dat in de ketel langhe ghesoden heeft / ende seer
ghemindert is. Ende van desen instrumente hebt ghy
hier na de figure.

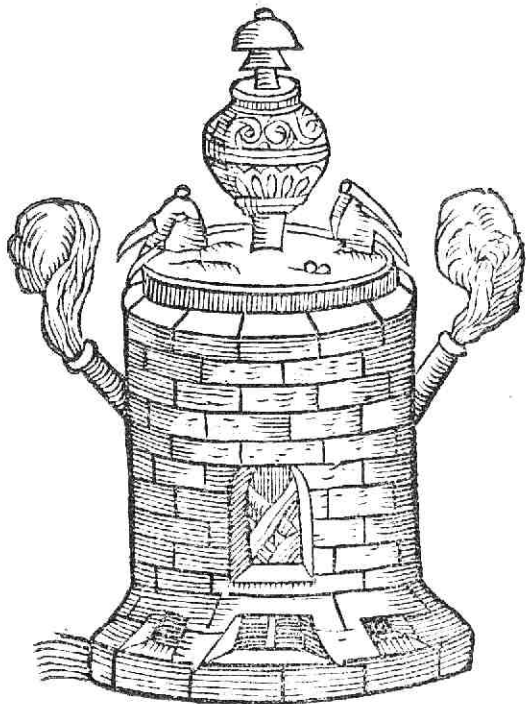
Noch isser een ander soorte van Balneum Mariae,
waer in vier distilleer-baten staen / van de welke don-
derste delen moghen wesen van glas oft tin / ende de
Helmen van glas. Behalven dese vier baten isser
noch een dat veel hogher is dan die ander / d'welck
alleen van den pomp van den siedende water ver-
warmt woert / die deur een groote piype om hoghe
erect / ende die gebet beste water van alle dander viere.
Alle dese baten wel vereenicht / ende t'samen ghein-
roppereert / zijn ghestelt in eenen tamelijcken wijden
ende diepen coperen ketel / alt'samen wel vertimmet /
ende in sulcker voeghen vereenicht / datter gheenen
bomp upt can vliegghen : ja alle dese Instrumenten
sijn soo wel noven een gheset / ende t'samen ghesat son-

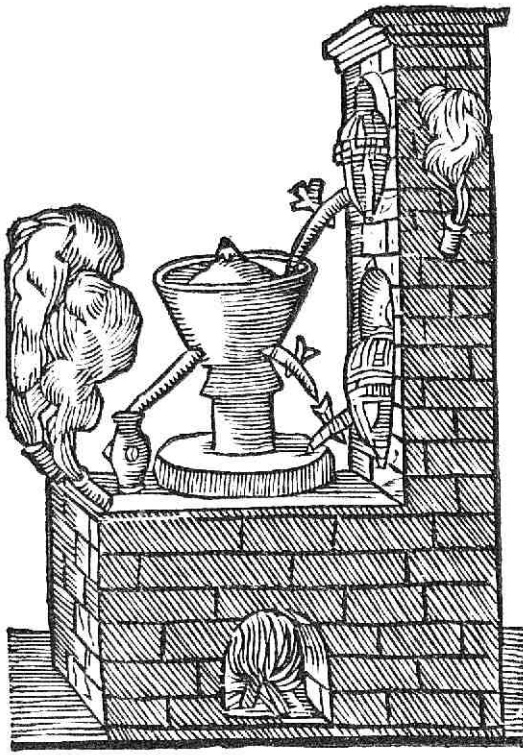
neert / dat se maer een stuck en schijnen te wesen / upt-
genomen den helm diemen mach afnemen ende we-
der op stellen als men wateren wil distilleren / gelijck
alst blyckst by dese Figure.

Noch sietmen een ander mantere van Balneum Ma-
riae, dat seer excellent is / waer af het buyckachtigh
vat vant tin is / ghemaect ghelijck een grooten Bri-

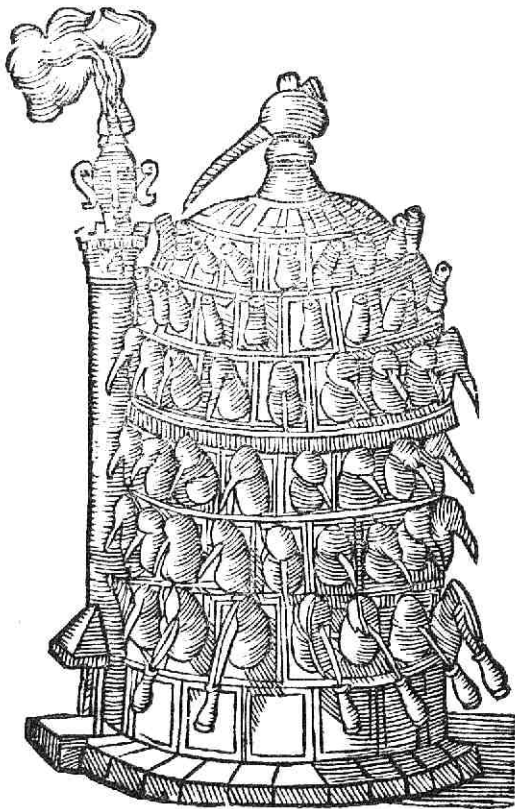
nael / van drie voeten groot / onder seer wijt ende boben
wat engher. De bodem ende buyck van dit vat staet
twee groote voeten diepe in siedende water / ende het
opperste comt eenen grooten voet hooge upren water
deur een ront gat / dat inde middel staet van het deksel
van de ketel vant badt. Op dit buyckachtigh vat
woert eenen timmen helm ghestelt / ghedeckt ende om-
cinghelt met een ander timmen vat dat veel wijder is /
waer in dat cout water valt / d'welcke daer in loopt
deur een coperen gote oft piype van een ander vat / die
rebelijck lanck is / ende dat om hem eenpaerlijck te
vercoelen / om dat de dompen die op ghedreven woer-
den / te beter souden dirke woerden / ende eer in water
verkeren. Maer om dat seer swaer om doen is dat
ter water dat int vat is / d'welck den helm omcingelt /
deur lanckheyt van tijdt niet en soude warm woerden
deur de hitte van den helm : soo heeft dit vat een piype

waer lanck is dit water terfont uptloopt / als men
de crane open doet / ende woert oock terfont niet cout
water weder gebult / d'welck upt d'opperste vat dan
der fonteyne comt. Maer om datmen so grote moep-
te niet hebben en soude om het heet water so dickwils
af te laten / ende coudt daer op te doen / soo machmen
in sulcker voeghen opdonneren dat upten bate boben
in de yglac staende / eenpaerlijck alsoo veel cout waters
valle / als van den warmen mach uptlopen / met die
cranen te slupten oft open doen alst van node is. Ende
om dat de ketel vant bat / altdits soude even vol wa-
ters zijn / d'welck ander sijn deur de sterke ende een-
partighe hitte van den oben vermindert : soo is bene-
den in de colomme een ander vat vol heet waters /
d'welck comt deur een piype met eenen crane int vat
vallen. Ende dit water woert in zijn vat warm ghe-
maect / van t'selbe vper dattet vat heet maect / midts
dat de muer van de colomme hol is tot aenden bodem
van t'selbe vat. Dese mantere van Balneum Mariae, is
seer bequame om veel waters te distilleren / deur het
cout water / d'welck de dompen die in den helm rijst
terfont in water verandert. De figure van desen is
dusdanigh.

De Deneetsiaenen distilleren hun water in busdaghigen instrument. **T**'soznais is ront/ende heeft aen allen zijden int ronde veel verglaesde aerde vaten/ghelict urinalen/die met leem seer wel geluteert zijn/ende elck is ghedeckt met eenen helm van ghebaken aerde oft glas/ hebbende aenden beck een glas met ee-

nen dicken bzaet vast ghemaect / om te ontfanghen den water datter distilleert. Desen oben wordt heet ghemaect / ghelict wy sien dat de Duysche den

stoben heet maken. Ende indien ghebeurt dattet byere sterck is / soo en salmen inde vaten niet doen boog dat de hitte wat vermindert is / om dat de crupden / bloemen / ende ander sulcke materien niet en souden verbranden. De mondt van den oven moet altydts wel vast gheslooten ende gestopt zijn / om dat de hitte soude binnen blyven/ende soo veel vaten ghenoech dienen. Om desen oben te regheren zijn diversche dienaers van node / van de welcke eenighe t' vper regheren/ander crupden in de potten doen / ende ander der helm op stellen. By desen middel machmen seer veel waters distilleren / jae wel hondert ponden tusschen dagh ende nacht / ende sulcke wateren zijn veel beter dan de ghene die met lode cloeken oft van ander metael gemaect/gedistilleert worden / om dat se van de metalen niet en zijn geseffecteert. Ende van desen is dese de Figure.

Noch zijnder ander Instrumenten / waer af het buychachtigh vat ghemaect is van koper oft pser / oft van ander metael / met een langhen / dicken ende rebelycken enghen hals : op de welcke oock een koperen helm ghevoeght wordt / die hoghe ende spits is / ghelict een Pyramid / ende is omringheldt als van eenen emmer vol couts waters / om dat den damp rasscher ende niet merker menighe soude in water verandert worden / ende om dattet water te qualitept vanden byere niet honden en soude. Sommighe hebben in stede van desen langhen hals ende helm een py van wit pser oft ander metael / die seer lanc ende crom is / ghenoeit de Serpentine / oft die vat veel stucken ghemaect is / ghelept met rechte hoeken / comende deur een tobbe oft ander dierghelichs vat vol waters.

Daer zijn oock meer ander fatsoenen van instrumente om te distilleren/waer afick hier nu niet schryben en sal/te byden zynde met de gene die ick hier vermaent hebbe/ende meest gebuyckert worden/ die oock alleen dienen om wateren te distilleren / van de welcke allene wy booz dese reyse willen vermanen.

Boozts ghemerck datet ghedistilleert waeter meest zijn wesen/dichte ende ander dierghelijche qualitepten neemt van de helmen / so is oock goet dat men de beste kiesse die men mach hebben. Onder alle soo zijn de glazen de beste / daer na die van aerde bupten ende binnen verglaest / oft van steen. Ten derden die van tin. Ten vierden die van koper wel vertinner. Ten vyfden die van geel koper wel vertinner. Maer in dese twee laeste twee bingen die quaet zijn / de eenen dat sy de wateren ros maecten ende half verbrandt / d'ander dat in bepde de soopten van koper eenen sengnighen aert is meer dan in eenigh ander metael. Ten seften die van pser / principsalich als men wil pet distilleren dat quaet om distilleren is / welck van bupten moet ghebuyckert zijn ende niet van binnen. De ghene die den cost niet en ontsien/gheluyckien silbere oft goude vaten : Maer om dat een pserghelich sulcx niet en vermact / soo behoort sy hem te lyden met glazen vaten/oft van steen / oft van ghebaken aerde / binnen ende bupten verglaest oft verloodt / liever dan met die van loodt oft eenigh ander metael. Nochtans zijn die van glas de beste / daer nae de steene / oft aerde die verglaest oft verloodt zijn/daer nae tinnen vaten. Boozts om dat de helmen niet en zijn metten potten verrenight / soo salmen de selvet samen voeghen ende sluyten met kempen doeck / bestrecken met lutement / ghemaect van wit van epers / Doone-miel / ende wat Masticks. Den ontfanger sal een glas zijn met langhen halse / waer in de snupte van den helm sal steken / die oock t' samen gheluteert sullen zijn metten boozsepden lutement / om dattet water int distilleren niet en soude te seer verbliegghen / hoe wel dat wy somtydts sommighe sien ghelict eenen Urinael ghemaect / die gheusus aen den beck van den helm vast ghemaect zijn.

Hoedanigh dat die Ovens moeten zijn,
om wateren te distilleren.

CAP. LXI.

T'Fatsoen van de obens om water te distilleren is veelverhande/ nae de dibershepdt/ soo wel van de matarien diemen wil distilleren/ als van de vaten diemen daer toe wil ghebruycken. Mengaende de matarien/eeninghe zijn ghenaeckrt van onghebackten carceelsteen/ die seer wel in de Sonne ghebruyght is om dat die handelijcker sijn dan die gheheel ghebackten sijn/ oock machmen die snijden ende alsulcken fatsoen gheben als men begheert/ ende niet vette aerde oft leem t' samen boeghen. Sommighe metsen met plaester alleen/ sommighe met leem alleen/maer de beste obens sijn ghemaect met cement/ wit van epers/ leem ende stroo: Ander met carceelsteen/ cleyn ghestooten werck/ peerbe mest/ perserijck van ossen/ ende vette aerde oft leem. Mengaende t' fatsoen/ dat moet accozderen met de vaten diemen daer op stelt eenighe zijn gheheel roudt/ende dese sijn de beste ende bequaemste. Ander viercant/ ander hooghe ghenoech opghetrocken in forme van pyramide/ ander hebben t' fatsoen van een vonte/ ander van een stroove/ ghelijck ghy merckelijck moeght sien by de voozghestelde figuren. Sulcke fournaesen moeten/ghelijck ghy sien moeght twee bodems hebben, een die de leeghste is/ om de afschens te ontfanghen/ ende d'ander hogher/ die den rooster heet/ daer de bernende colen op liggen/ ende is gemaect van yser gaerden die gelijc een tralleliggen/ om dat d'afschens souden beneden vallen/ ende t' vper dat de distilleer-vaten warm maect/ niet en souden versmachten.

W'onderste bodem sal moghen een oft meer deurskens hebben om d'afschens upt te trecken: Maer dopperske en mach maer eenen hebben tamelijc groot/ om hoken oft hout in den oven te steken/ ende boven twee oft drie locht gaten/ om het vper te verstercken. Dese deurskens sullen oock haer stopfels hebben/ om de selve te mogen toestoppen. By ghebruycke van oven/ sout ghy moghennu hat in eenen ketel op eenen treeft stellen/ende van onder vper gheben.

Hoe de matarien moeten bereydt zijn
oermen wateren distilleert.

CAP. LXII.

TEn is niet ghenoech dat de obens ende distilleer vaten in der maniere voozlept/ ghereet gemaect sijn: maer u matarien moeten ooc bereyt sijn eer dat ghy die inde vaten doet. Dese bereydinghe geschiet in drie manieren/ oft by infusie/ oft putrefactie/ oft fermentatie. Infusie en is anders niet dan een wepkinghe in enige vochtghept van de matarien die men wil distilleren/ niet alleen om de matarien gederer en lichter te maken om distilleren/ maer ooc om te meer saps te doen hebben/ oft om den reucke te bewarē/ oft om een nieuwe qualiteyt te doen hebben/ of om haer crachten te vermeerderen/ oft om eenige ander reden/ghelijck wy int particularier sullen verclaren. Niet te min alle materie en heeft dese bereydinghe niet van noode. Want eenighe en behoeven niet ghewepckt/ maer eer ghebruyght te wesen eer men die distilleert/ om haer groote vochtghepdt: Andere en begheren maer wat bespoept te wesen met eenighe vochtghept/ghelijck gedaen wort int distilleren van dzooghhe Roosen ende Lamille/ die niet dan met water nat gemaect worden: Ander preppen die op eenen linnen boeck/ende laten die in den Sommer alst schoon weder is/ den gheheelen nacht onder den blaetwen hemelligghen/ om den dauw te ontfanghe/ ende als die vocht ghenoech sijn/ te distilleren. De ghene die men te wepcke legt/ staen in de Sonne/ oft opt vper een halfure/ oft meer uren/ eenen gheheelen nacht/ eenen ghe-

heelen dagh/ twee oft drie daghen/ een oft meer maenden/ nae de natuere vande medicyne/ ende verscheyden meeninghe van de medecyn/ ende teghenwoozdigghen noot. Somtijds douwen wy upt de ghewepckte dingen vooz het distilleren/ ende wy distilleren, die uptgebucte vochtghept. Somtijds distilleren wy de gheheele infusie/ dat is te segghen/ de materie met de vochtghept daer sp in heeft gewepckt. Den tijt van wepcken moet genomen sijn na de dibershepdt van de matarien. Want de gene die hert en bast sijn/ oft dzoogh/ oft onghewepcken/ moeten langher wepcken/ van sachte/ oft groene/ of ghestampde: Daerom ist oock dat de wortels ende saer dobbelen tijdt eyschen. om te wepcken de bladers ende bloemen enckelen tijdt/ ende alsoo verbolghens van ander dierghelijcke matarien. De vochtghepten daer in dat te wepcken gelept wort en moeten niet alleen accozderen met de qualiteyt van t' ghene datmen wil distilleren/ soo dat warme materie in warme nattighepten/ ende de coude in coude te wepcke ghelept worden/maer oock met intentie ende epnde datmen verwacht van t' ghene datmen distilleert/ d'welcke alleen d'oorfsake is vande verscheyden vochtghepten daermen in te wepcken legt. ende sulcke sijn gemeynlijc regentwater/ fontepne/dauw/ ende de selve rouw oft ghedistilleert/ saps ongedistilleert oft gedistilleert/ gedistilleerde wateren/ gebaende wijn/ azijn ongedistilleert oft ghedistilleert/ wijn pisse ghe-distilleert oft onghedistilleert/ wepe ghedistilleert oft onghedistilleert/ menschen bloedt/ berckens bloedt/ of bocken bloedt ongedistilleert oft ghedistilleert. Daerom de matarien die luttel saps hebben/ ghelijck Salmie/ Betonie/ Confite de Geyn/ Alffen/ oft de ghene die stercken reucke hebben/ghelijck alderhande specerijen/ alderhande cruppen/ schoyssen ende welrickende hout/ ghelijck als Canele is/ willen in wijn ghe-wepckt sijn/ om eenigh sap te verwecken den ghenen die luttel hebben/ ende de welrickende hun reucke te bewaren/ die deur de hitte heeft mach verbliegghen/ midts hun dunne ende subtile substantie. Hoe wel dat beter is ende versekerder dat men de specerijen en aromatische dinghen in water te wepcke leght/ dan in wijn oft ghebranden wijn/ midts dat int distilleren de dampen te haest souden opstighen/ ende de cracht van de Specerijen niet mede dzaghen. De herde ende metalijcke matarien/ ghelijck Beerlen/ Corael/ Eperschalen/ Chystal/ Emerauden/ Facinthen/ en ander dierghelijcke/ worden bequaemelijck ghewepckt in azijn ghedistilleert oft onghedistilleert/ oft in pisse gedistilleert/ oft onghedistilleert/ maer sulcke wateren moeten alleen van buyten ghebruyckt sijn/ ende niet inghenomen worden. Inghelijc als men wil dat eenigh water seer openende ende deurdzighende sijn/ men mach de matarien in ghedistilleerde oft onghedistilleerden azijn te wepcke legghen/ghelijck als sijn de wateren die men distilleert teghen den steen ende grabele/ oft om te openen de groote verstoptheden van Leber/ Milte ende Moeder. Als men wil dattet water te beter de cracht houde vande materie daer upt dat ghedistilleert is/ men mach die vooz t' beste te wepcke legghen: ja distilleren in haer eyggen sap/ oft in sap dat dierghelijcke cracht heeft. Somtijds worden oock de matarien te wepcke ghelept in menschen/ varckens/ oft bocken bloet/ om hun cracht te helpen oft vermeerderen/ ghelijck d'water dat men distilleert om den steen te bzecken/ t' zp in de nieren oft inde blase/ de materie mach eerst in bocken bloedt ghewepckt hebben. Tselve machmen dencken van de wep van gepten melck/ waer in te wepcke ghelept worden de matarien om wateren te distilleren/ die men ghebruycken wil om de steringhe van de nieren oft van de blase te supderen. Generalijck ghespoken/ soo moet men toetsen dat alle infusien gheschieden in vochtghepdt die de cracht helpt oft vermeerderd van de matarien die men wil distilleren/ de welke sullen cleyn ghesneden oft gestooten wesen eer men

die te wepcke leght/somtijts by voegenbe het twaelfde deel soudes/ tot de materien die seer bochtigh zyn/ ghelijck alderlepe bleesck/ bloedt van menschen oft van ander beesten/ soo wel om die te bewaren vooz berberben/ als om de bochtighheyt af te scepden die ghe-distilleert moet zyn.

Somtijts woxt ooc de materie die men wil distilleren te rotten ghesel/ ende als die rot zyn/distilleren wy die: ja dat meer is/ de selve rottinghe ist de distillatie/gelijck wy hier na sullen seggen.

Fermentatie van de materien ende infusien geschiet in de seer heete sonne/oft op den oë/ of in peerde mess: De welcke meer daghen van node heeft/ghelijck van biere oft meer/ ende hoe de Fermentatie ende bereydinge beter sal zyn/ hoemen meer waters sal cryghen oft distilleren.

Generale ordonnantien om wateren te distilleren.

CAP. LXIII.

Als nu de materien bereyt zyn in der maniere voorsept/so en isser anders niet te doen dan de selve in de distilleer vaten te doen. Ten eersten siet toe dat u fournaisen op alskelken plaetse staen/ dattet hups deur den vrant geen schade en cryghe/ oft datter oock niet en zy dat op de fournaisen vaten mach.

Is dat ghy Quicksilver oft ander dieghelijcke dinghen distilleert/ die eenighsins seynigh zyn/so en counter niet by van van verre/ soo langhe als ip distilleren: want den damp of roock die van dese seynighhe dinghen up vlieghe/maect lammitgheyt/oft quets de longen/ oft benemmt de memorie/ oft doet bickwils haestigh sterben.

Is dat ghy in glase vaten distilleert/ghy sult nemē die wel gebacken zyn/sonder purckels of knopen/over alien sijden effen/dicke/ ende alre geproeft.

De kolen sullen gheheel ontsteken ende half vrant zyn/ eer ghy de materien sult in de potten doen/ om dat den roock oft ander dieghelijcke quade qualiteyt van de kolen soude vergaen zyn. Of leghe ten minsten tusschen u distilleer-bat ende den oben wat affschens oft sandt/ om dat de kolen deur den roock niet en souden het water besmetten. Men sal oock gheen vper stoken met hout dat half vrant oft stinckende is/oft met ghesmoogde kolen/oft steen colen oft smecolen/om dat de distilleer-baten ende wateren van hen buyt ende stinckende reucke niet en souden besmet worden.

Wat het vper int eerste niet seer ste rick en zy/so wel om de vaten te bewaren vooz bersten/ als ip te seer dapper de hitte ontfangen/als ooc om dat de materien soetelick souden de warmte gennemen: Nochtans salmen die mogen alenskens vermeerderen: ja in dient noot is/tot in den derden graet.

Men sal oock in het distilleer-bat niet te veel materien doen/ andersins soude die moghen overlopen/ ende daer toe onder verbjanden ende voben gheheel blijen. Daerom sal beter wesen datmen die dickwils vermenwe:want by sulcke middel salder te meer waters distilleren.

Het water van den Balneum Mariae, en moet niet warmer zyn dan dat ghy uwenvinger daer in moght lyben: hoe wel datter somtijds materien vallen daer in te distilleren/ die meerder warmte behoeben dan t'badt mach gheben: daerom woxt daer sijn sant by geboegt/ om de hitte van den water te vermeerderen.

Is dat u distilleer glas in de warmte staende ghe-raeckt te bersten/ ghy sult beletten dat de gheesten niet en sullen up vliegghen/ist dat ghy d'ibersehe doerckens in wit van epers nat ghemaeckt/ op de scheure leght wel heet d'een nae d'ander/te weten/ soo haest als een sal gelijck een coyse ghebyooght zyn/ bac hy het ander daer op legghen/ende alsoo vervolgens.

Is dat ghy u wateren distilleert met de warmte van affschens (gelijck meest geschiet) oft van sant/ oft

van pfer hamer slaghe clepne ghestoten/ oft van pfer vijfels/ so moet u distilleer-bat (t'zy dat van glas/ ofe copet/ oft van ander materie is) staen rontsomme in wel gestee affschens/ oft sant/ oft isser vijfel clepne geveben/ insulcker vooghen dat de selve eenen grooten halben voet comen voben de materien die men wil distilleren. De affschens sullen liggen int opperste deel van den oben/ of in een reple die op den oben staet/ende verwarmt woxt van een vper van colen/ dat int onderse van den oben sal ligghen. De wateren die alsoo ghe-distilleert zyn/blijben langher goet dan die metten heeten water ghe-distilleert worden/andersins hebben sy ghelijcke crachte.

Is dat ghy den tijdt niet en hebt om distillatiere deur den helm te doen/ ende dat ghy eenigh sap of liqueur wilt distilleren/ siebet sap in een glas oft pot/ ende leghe daer opeen glas/ soo sal daer in den roock in donny veranderen/ die naderhandt in water sal verlicken. By desen middel woxt den azijn lichtelijck in water verandert/d'welck seer goet is tegen de vlesken ende schellen van den oghen/ ynkspalisch ist datmen vooz de distillatie sommighe tarckens van Aupie in witten azijn laet sieben.

De warme materien om wel crachtigh te wesen/ begeren wel drie oft vier mael ghe-distilleert te wesen/ gietende de selve elcke reyse op versche materien. Of moeten alleen gherectificeert worden: Maer vooz de coude materien ghelijck schofen/ is een distillatie ghenoech: Want by dese middel zyn sy te coude/ ghemerck dat de cracht van den vper den dagghen warmte ende scherpte by vjenght.

Als ghy eenigh water drie oft vier mael wilt distilleren/so moet ghy elcke reyse de hitte van vper eenen halben graet minderen/ tot dat ghy comt totten eersten diemen laetw noemt. De reden is/om dat als de materie deur elcke distillatie meer en meer ghesubtilleert is/so en behoeft se so grooten hitte int laetste niet als sy int beginnel doet/ te wijle datse grover ende dicker is. Maer men doet andersins/alsmen wil t'vijfde wesen vaneenige dinghen upt trecken/want dan moet de hitte meer en meer vermeerderd worden.

In alle distillaten van wateren moetmen neerstelijck scepden ende alken stollen het flegma/ dat is te seggen de grofste/ dicke en waterachtighe bochtighheyt. Ende om sulcx te doen/ moetmen neerstelijck arht nemen op de materie diemen distilleert/ want somtijds gaet de flegmatighe bochtighheyt eerst/ somtijts laest af int distilleren. Gelijck int distilleren van den gebjanden wijn/ blyfse de laetste/ al woxt hy dickwils ghe-distilleert: Maer int distilleren van den meesendeel van alle ander dinghen/ gaet die eerst upt/ ghelijck van den azijn/ oft honigh/ende ander dieghelijcke dinghen/het welke ghy moeght smaken aen d'eerste ende laetste distillaten. Ende ingevalle dat flegma also niet en woxt ghescheyden/ghelijck alst niet en woxt na veel wateren daer onder dat noch gemengt blyft: dan moeten de wateren sommige dagen in de sonne gesele worden in vaten die met eenen doerck ghestopt zyn/ of met ren francijn dat ghegaet is/ om dat alle sulcke bochtighheyt soude verterd worden. Of by gebreke van Sonne/ gelijck in de winter sal men t'bat met de ghe-distilleerde wateren sieken in eenen ketel vol waters/ende laten een berberdeel in sieben.

Men sal houden dat de distillatie wel gaet/ als men tusschen t'vallen van elcke druppel thien mach tellen/ daer upt woxt oock ghenomen ende verstaen de cracht ende stercke van den vper.

Is datmen wil dat de wateren den reucke/ oft smake/ oft ander qualiteyt van eenighen dinghe hebben/ gelijck van Honigh/ Canele/ Camphre/ Muscivale/ of ander dieghelijcke welriekende materien/ t'zy om eenigen reucke te gheben den ghenen die gheen en hebben/ oft om goeden reucke te gheben den ghenen die stincken/ ghelijck wy roys sullen segghen van het water dat van menschen dreck ghe-distilleert woxt/ soo sal

so sal goet zijn dat men den helm met sulcke materien wygwe/ om dat het distillerende water deur dese materien den reucke oft ander qualiteyt souden behouden.

Ende om dat de wateren die deur cracht van den hperre gedistilleert zijn/ altydts eenigh teken van hitte behouden/ soo sal t' beste zijn dat men terstont na de distillatie/ de glazen oft vaten daer inne men de selve wil bewaren / wat tyts onghedeckt late / nochtans toefende dat den reuck ende een deel van de cracht niet en verbleghe / oft dat men vooz t' sekerste t' wat stielte wel toeghestopt op een coele plaetse in nat fant/ om de grote hitte te verminderen. Nochtans staet te merken/ dat de bercoelende wateren die men in Balneo Maria heeft ghedistilleert/ niet en sullen behoeden onbesat te staen / maer oer in de Sonne ghestelt te wesen in een glas dat niet gheheel vol en is : Oft datse veertich daghen in warm fant staen / om dat hun quade waterigheyt ende grofste bochtigheyt soude verleert worden.

Ist dat de wateren die ghedistilleert zijn onclaeer wozden / ghy sult die claeer maken met een druppel oft twee azyns vooz elck pont waters daer in te doen.

Hoemen de cruyden, schorssen, bloemen, vruchten ende wortels moet distilleren in sonderheyt,

CAP. LXIV.

DE wateren/die men distilleert zijn d'versch/ gelyck oock zyn de crachten. Sommighe zyn medicinael, gelyck Rosewater/ Savie water, Martolepne water ende diergelycke. Ander gheben voel sel, gelyck de ghene die restaureren. Vele zyn der die medicinael ende restaurative / by de welcke medicinaldingen gheboeght wozden.

Ander maken camerganc / gelyck water oft bochtigheyt van Rhabarber / indien sy versck ende groen ware. Ander zijn gemaeckt omt aensicht ende handen schoon te maken. Ander zyn welriekende/ gelyck de ghene die men upt Specterijen treckt/ ende ander simpelen die goeden reucke hebben/ om te wasschen handen/ aensicht/ ende t' ghehele lichaem. Oock so zyn alle dese soozten van water oft simpel ghecomponiert. Maer wy sullen ten eersten spreken van de simpelen medicinale wateren.

Wissem moet in t' heet water ghedistilleert zijn/ om een water te trecken dat den reucke ende smake heeft van der Wissem/ ende vooz t' beste / soo en moet die niet gheheel versck gedistilleert wozden/ maer een luttel gedrooght / eerst in wijn gelept zyn / ende dan deur den Balneum Maria ghedistilleert wozden / oft in hete aschens. Also wozden gedistilleert Wyboet/ Agrimonie/ Surckel ende ander diergelycke planten/ onderhoudende de generale regels hier voren verclaert. Also wozdt oock gedistilleert water van Kricken van ober zee/ d'welck dreut tegen den steen ende graveel soo wel inde Nieren als in de Blase.

De snoester van Okernotent' zyp datse scheyden van de Note oft niet / mach in September ghedistilleert wozden. O' water dat daer af wozt gedistilleert / een luttel inghenomen niet een verdendeel azyns / is een seker remedie teghen de peste / ist dat men hem doet laten eermen dat d'ynckt. T' selve is oock seer goet om te gorgelen teghen de sweringen in den mont/ ende om te stoben de plaetsen van den kleytsijn/ ende goet om t' hapy swert te maken. Water dat van de Note bladers ghedistilleert wozt in t' eynde van den May / is seer goet om quade sweringen te droogen ende doen slupten / ist dat men die t' sabonts ende smozghens wasscht met een doercken dat in dit het water nat wozt ghemaect.

Om eer t' besien te distilleren: Men moet die in een glas laten roeten / daer by doende wat supckers oft sout/ ende dan het water upt trecken/ dat seer excellent

is teghen fenijn / als oock om pfercken te verdyben / de maentstonden van de vrouwen te verwecken / ende loopende oogen tedzoogen. Dese hoospepe crachten sal t' uptermaten groot hebben/ ist datmen gebzanden wygwe daer onder menght.

De binnenste schozse van der C'ssche ghedistilleert geeft een seer goet water teghen de peste/ alst met gheleycke quantiteyt van ghebzande wygwe / te weten / van elck drie oncen ghebzonden wozdt / principaelck als desen ozanch drie uren daer na noch eens inghenomen wozdt. Het is oock goet in d' ooze gedruppt teghen het ruppschen van den ozen.

De ghebzoken steenen van swerte Kricken/ oft alleen het vleesch van dese Kricken ghedistilleert / geben een water dat gheheel beneemt het aencomen van de vallende stercke in de jonghe kinders/ soo haest als men sijn ontrent een half once in den mont giet.

Water ghedistilleert van verscke Hazelnote / een half loot ingenomen / is een gereede remedie tegen de Colijcke ende crimpinghe des buyck/ ende is seer seker ende versocht.

Water ghedistilleert van de schozse van Wadijck oft Wier / dickwils ghedrooken / jaegt af het water van de watersuchtighe menschen.

Betonie water : sden moet de bladers stoten/ ende wat tyts in wijn laen liggen/ daer na distilleren. Desghelyck wozt oock ghedistilleert water van Confilie de greyn ende Savie. Betonie water is seer goet teghen die ghebzeken van den hoofde / lendenen ende blase/ water van Confilie de greyn verhaeght de leden / bezijet die oock vooz de geractheyt ende aencomen van de vallende stercke / het gheeft een stercke memorie / t' verdyft den tantswere/ t' bzeet den steen / t' gheueest de watersucht / ende bezijet vooz t' fenijn de ghene die eenighe spinne in ghenomen hebben/ alst ghebzonden wozdt soo haest als die ingheswoelghen is.

Water van Gentiane : neemt vier pondt groen wortels / oft lieber drooghe van Gentiane / capt die wel cleyn/ ende legtse in wynte wepcken/ of besproeptse alleen daer mede / daer na distilleertse. Dit water is uper maten goet teghen de peste ende alderley fenijn/ oock teghen den steen inde nieren ende blase/ ende om te ghenesen inwendighe aposteunen ende sweringen.

Water van Pyrethrum : neemt de wortels van Bertram / t' zyp groen oft drooge/ capt die wel cleyn / ende laetse in goeden wijn wepcken. Het water dat daer af wozdt ghedistilleert / is seer goet teghen den tantsweere/ ende om die te bestighen ende schoon te houden / ist dat men smozghens oft als men wil / den mond daer mede spoelt.

Om te maken water van Claeroghe : neemt de bladers ende bloemen van Gogentroot/ distilleert dit want het water datter upt coent/ supberet ghesichte.

Desghelyck wozdt oock water van Cerenprij ge distilleert/ d'welck seer goet is om wonden/ meelachtighe schozsheyt/ ende ander ghebzeken van der huyt te ghenesen. T' gedruppt van desen water is seer sent' der langhe vooz de melaeche menschen/ tegen pestilentielle cozsen/ verschoptheyt van de Leber ende milie/ ende sweringen van de Longher.

Water van Pysope moet in heete aschens gedistilleert wozden/ ende is seer excellent tegen den tantsweere / oft om de maentstonden van de vrouwen te verwecken / teghen den hoeft ende ander ghebzeken van de Longher.

Water van Kapen: neemt gheele ongeschelde Kapen / oft alleen de schelle / ende distilleertse af water/ principaelck van de schelle / d'welck seer goet sal zyn om water te doen/ maken ende te doen sweten.

Water oft sap van Limoenen is seer goet teghen den steen in de nieren.

Wenckel water : neemt de wortels ende bladers / distilleert die / oft laetse in water sieden / legtse dan gheheel

gheheel heet in een timmen oft koperen schotel / die niet een ander schotel sal gedeckt zijn / ende de bochtigheyt die aen de bovenste schotel sal hanghen / sal men in een glas bewaren / om een druppel te doen in den hoes van de ooghe / tegen de gebreken van dien.

Petercelle water : neemt ende sroot in eenen mortier de bladers van Petercelle, ende distilleert die. Dit water supbert de mage, ende sterckt de lendenen.

Also worden oock gedistilliert wateren van Cyppe / Rosilicon / Buglossie / Munte / Canulle / Sou / bloemen / Carbo benedictus / Celidone / Cicorepe / Dyonwen-hap / Cervel / Endivi / Gyscon / Wyem Wepl / Heer- steert / Labender / Mariclepe / Melilore / Maluwe / witte Maitwe / Plompen / Melle / Orega / Dromen / Waul-Blas / ruyt / Dimpervelle / Weggebeze / Dozeleynie / Polepe / Ruyte / Hoosma-reyn / Mede / Sabie / Ceule / Scabieuse / Steenbert- stonge / Nachtschape / Doerbaert / Witte-bladers / Crusp-cruydt / Thymus / Wollecruydt / Kerpbaen / Wateriane / Hier-cruydt / Bladers van heete ende dobe stels / ende van veel meer ander planten / onderhoudenbe altyds de ghegenerale reghels vozen beschryven.

Canale wordt aldus gedistilliert : neemt een pont sijne Canale / sroot die lichtelijck / ende legt die wat tghots te wepcken in vier poeben gedistilliert Roose-water / ende een half pint seer goeden witten wijn : Daer nae giet die t'samen in een glazen distilleer-bat / om te distilleren t'z op warme affchens / of in Balneo Mariae, Sulcken water is seer sonderlinghe teghen alle coude stercken ende gebreken / principelijck vande Naghe / Milte / Leter / Herffenen / Woeder ende Semon : jae teghen de beswymt heyt ende onmacht. Oock om de maentstonden te verwerken ende water te doen maken om t'zacken te sullen / ende om te wederstaen de quaerheyt van alderhande coude sennin / oft om te voorberen het baren van de vrouwen die in den arbeidt gaen.

Roose water wordt gedistilliert oft van versche oft van drooghe Roosen / t'z van Rybensche of witte. De maniere van distilleren is diversch : Want somtijts wordt gedistilliert by nederwaerts t'recken / het welcke ghenoecht wordt per descensum, ghelijck wy hier na int 71. Cap. sullen verclaren. Somtijts wordt gedistilliert in de Sonne / ghelijck wy int selve Cap. sullen verclaren. Somtijts oock ende meestelikel (als voer t'beste) in Balneo Mariae, Daer eer men die distilleert so is goet / in dien de Roosen drooghe sijn / dat aen die woeghe maect metten damp van eenigh sieberbe water / oft niet dautw. D'water dat gedistilliert is van Rybensche Roosen / is meer cozdiel ende versterckende / ghelijck t'gene dat van witte Roosen ghemaect is / mer vercoelt. Daeromme om goet Roose water te distilleren / men moet de Roosen te wepcke legghen in gedistilliert Roose water / oft in sap van Roosen / den tijt van twee oft drie daghen in een vat dat wel gheluteert ende ghestopt is / ende daer na doen in een distilleer glas met zijnen helm gebercht ende wel geluteert / ende met zijnen ontfangen wel daer aen ghenoecht ende geluteert / d'welck sal in Balneo Mariae, ghestelt worden.

Water van bloemen van Krangien / dat men heet Raafwater / deur de clocke gedistilliert / is goet om te doen waerken / ende oock om goeden reucke te geben.

Water van wilde appels / ende van Eyckappels die niet rijpe en sijn / of van Castaignen / of verjups besien die half rijpe sijn / is seer goet teghen de rootheyt van den aensicht ende sieren.

Men moet op de maniere van den Roose water / distilleren water van bloemen / ghelijck van Roosemareyn / t'welck goet is / om te verheughen : oft van Water-bloemen / d'welck het aensicht bewaert voer het byuyn worden van de hitte der Sonnen : of van Sout-bloemen / d'welck t'ghesichte versterckt / ende meer ander die ghelijcke.

Hoe men vloeyende materien sal distilleren.

CAP. LXV.

Als heete hier vloeyende materien / alle t'gene dat een naedun wesen heeft / t'z sap / bochtigheyt extrement / oft ander die ghelijcke vloeyende dinghen / ghelijc wijn / azijn / honigh / pissie / ende sap van cypoen oft vruchten. Doch salmen weten / dat water van sap van crupden oft vruchten gedistilliert / onghelijc beter is dan t'gene dat van de crupden of vruchten selve gedistilliert is.

Ghebzanden wijn wordt aldus gedistilliert : Hoewel dat alderlepe wijn bequame zop om ghebzanden wijn te distilleren / soo verre die niet suer / verschuelt / oft gheen en quaden reucke en heeft : soo is nochtan de sterckste ende liefelijste claret wijn / t'z roodt of wit / de beste. Neemt van van sulcken wijn nae der epsch ende groote van het distilleer-bat / wullet met wijn de twee deelen van dien / om dat de dampen souden spate hebben / stelter dan op den helm / seer wel daer aen gheluteert met een luteament ghenaecht van wit van eperg / Boone-meel / ende wat Masticks / op dat ter gheen subtile gheesten upt en blegghen : ende laet distilleren met seer heet water dat met en sieber : oft om t'antelijcke warme affchens / oft sant / allenkens de hitte vermeerderende / altyds wel gaen de dat de wijn niet en siebet. Om nu seer goeden ghebzanden wijn te hebben / soo meught ghy dien vier oft vijf mael distilleren / want hoe hy dickwider gedistilliert wordt / hoe hy beter is / ghelijck wy alrede gesepht hebben. Dooz d' eerste distillate is gendeck dat men treckt het thende deel / te weten van thien pinten een / luttel meer of min.

Dooz de tweede helft van dat ghy te distilleren stelt / d'welcke ware een half pinte. Dooz de derde reyse / wederom de helft / oft wat min / te weten een half uperken / in voegghen dat hoe meer hy gedistilliert wordt / hoe hy min sal sijn / maer beter. Daerom moet men ten eersten / veel wijns nemen / oft ten minsten veel vaten hebben. Wel is waer / in dien de distillate wel ghebaen is / dat de vierde distillate alsoo vele sal gheben alster te distilleren ghestelt wordt / met de welcke men beooydt te vreden te wesen / sonder meer te distilleren : want soo dickwils ober te halen is moeyte ende grooten cost. Daer en boven moet men toesten dat de warmte in peggelijcke distillate eenen halven graet ghenueert zop / soo dat se ten laetsten comen totten eersten graet / die maer laetw en is : Hoewel dat mijn meyninghe sijn soude / batmen d' eerste distillate soude doen op heete affchens / ende alle daer in Balneo Mariae. Dit dickwils distilleren dient om hem te supberen van zyn onnutte waterigheyt die onder blift inden bodem / ende alderlaest ober comt als hy wel ghedighereert wordt deur dickwils te distilleren. Woots soo salmen by dese tekenen weten dat de ghebzande wijn ghenoech is gedistilliert / ist dat hy soo veel overcomt als hy inghebaen wordt / of dat hy ontfeken zijnde / drooghe upt Bryant / of dat ten doercken daer in nat ghemaect ontfeken zijnde / niet verbrant en wordt / oft dat een druppel olie daer in ghedruyt te gronden gaet / dat een druppel van den ghebzanden wijn in de palm van der handt ghedruyt / terfont verblegt / oft dat de ghehele Cinniber barnende daer in gheleydt niet upt en gaet / oft dat de Camphye daer in smilt. Oock is te merken / dat hy somtijts van goeden wijn droeffem wordt gedistilliert / die niet suer noch crachteloos zop / noch quaden reucke en heeft / ende sulcke is somtijts alsoo goet : jae beter dan die han enckelen wijn gedistilliert is : Ja in dien hy dickwils wordt oberghaect / hy is beter en drooger dan die van den wijn gedistilliert wordt : maer die van den wijn is lieflijcker van smaeke / ende beter van reucke. Hy wordt oock somtijts van vier gedistilliert / maer niet so goet als van den wijn. De vaten om gebzanden wijn te distilleren / sijn diversch / te weten

te weten de recht opgaende distilleer-pot in affschens oft sant ghestelt / oft den cromhals ende blase in Balneo Mariae. Op mach oock gbedistilleert worden in eenen coperen pot oft ketel met een cappe gbedeckt / die een rechte piype heeft / comende in de ierpentine die deur een tonne met cout water loopt. Als de ghebzande wijn is gedistilleert / men sal hem in de Sonne stellen wat tyds / om meer en meer iudtger te worden. Ausgelijck mogen oock alle sappen ende vloepen de materien gbedistilleert worden / ghelyck menschen bloet / pissen / azijn / dauw / melck / wit ende doypen van speck / kosbeek ende menschen dreck : De crachten van den ghebzanden wijn zijn sonder ghetal. Op verlost van het aencomen van de vallende sterren ende gesaechtgeyt / soo dat de ghene die daer af onderhangh zijn / behooren alle mozyghen een lepelken ghebzanden wijn wel gesupckert in te nemen / en een stucke witte broot te eten. Op verdygher seijn / en bewaert den wijn van crachteloos te worden / oft stinckende oft onclaer. Op gheneest op cozen tydt alle roude ghebzeken van de senuen / muselen ende veroude leden als die daer mede gestooft zijn. Op doodet de woymen ende verfoet den tantswere.

Om azijn te distilleren / men moet verstaen datter is onderscheit tusschen het distilleren van den ghebzanden wijn ende azijn. Want midts dat de wijn van dampachtighen ende vierighe substantien / soo count zijn beste ende crachtighe deel alder eerst over / so dat t'ghene datter noch blyft bycants gheen cracht meer en heeft / ende seer ghelyck water smaecht. Ter contrarie het eerste dat van den azijn overcomt / en heeft gheen smaecte / ende de rechte suerigheyt ende cracht count achter nae over. Daeromme om goeden gbedistilleerden azijn te hebben / salmen de twee derde delen van den distilleer pot met azijn vullen / ende ten eersten de waterachtighe vochtigheyt afreken / die ghy in een glas sult op haer selven doen. Als nu het derde oft vierde deel van den azijn over ghetrocken is / ende dat men aen den smaecte gheboelt dat de suerigheyt comt / so salmen t'oyer wat stercker geben ende laten distilleren / tot dat den azijn beghint rosch te worden / ende soo dicke als honigh / die men dan sal moghen bewaren / niet om in medicynen te ghebruycken / maer wel in metalijcke dingen ende cozzoghen. Want dit derde water smaecht nae den bzandt / ende wordt ghenoemt de bloedighe materie van den azijn. Azijn woxt bequamelijck gedistilleert in al sulcke vaten alst Roose-water gbedistilleert woxt op hete affschens oft sant / hever dan in Balneo Mariae. Inghelijck sal men distilleren azijn Roosen / van Wier / van groffelnagels ende meer ander. Azijn gbedistilleert / is om te solveren harde ende metalijcke dinghen / gelijck Perle / Coraal / Speerschalen / Cristal / ende Emeraude : Nochtans en woxt gout noch silver daer mede niet ghesolbeert.

Sout water of zee water woxt op deser maniere soet ghemaeckt : Vullet eenen pot met sout water / stelt die aen het vyer ende laet hem sieden. Daer nae distilleeret deur den helm gelijck Roose-water / t'fout sal in den grondt blyven : Ende dit is de middel die men ghebruycken moet om te weten welck metael meest is in de minerale wateren.

De maniere van honigh te distilleren is dese. Als den honigh seer wel is ghesupbert / doet daer af / maer niet te vele smaels in een distilleer-bat / ende distilleert die met een laeuwe hitte in Balneo Mariae / het water dat eerst overgaet / is de flaginia oft waterachtighe vochtigheyt / die men alleen mach houden / om den baert te verwen ende doen groepen. Daer nae / de hitte een wepnigh vermeerderende / salder overcomen een goudt-ghel water / d'welck ghy sult moghen in een ander glas bewaren / want het heeft de cracht om te supveren soo wel diepe als ander wonden. Woots vervolghende u distillatie / soo salder een ander ghebert water overgaen dat hooger

van verwe sal zijn dan t'voorzaende : Waer dat sal beter in affschens oft sandt gbedistilleert zijn / dat is te segghen / men sal het distilleer-bat in affschens oft sandt graben bycants tot boven toe / ende dat die affschens oft sandt niet meer dan twee oft drie platte dupmen dicke onder den bodem van het distilleer-bat ligghen / versterckende voorts de hitte / soo sal dan by sulcken middel een iymachtighe water overcomen van de twee voorzaende zijn / d'welck sal moghen olie van honigh ghenoemt zijn. Alsoo sullen moghen Termentijn / ende ander dierghelycke dicke ende iymachtighe materien gbedistilleert worden. Rae wel dat sulcke beter deur den cromhals / dan in Balneo Mariae / souden gbedistilleert worden / ghelijck wy inde distillaten van de olien sullen verclaren.

Om bocken bloet te distilleren : Neemt bloet van jonghe ende wel gheboede bocken / niet het gheene dat alder eerst oft laest upten lichaem van den Bock sal lopen nae dat hy onthalt is : Waer dat in de middel sal comen / laet dat wat tyds staen rusten / ende gietet water af datter boven op light. Daer nae roeret lange ende veel met een schiede oft twaelfste deel sout / en dat ghedaen zijnde / luptet in een wel gestopt ende geluteert bat / ende latet veertigh daghen begraven staen in warm peerde mest : Daer nae distilleert d'oversche repsen / t'water alle repse weder op het march gieten de. Rae de vierde oft vyfde distillatie sult ghy een seer excellent water hebben / maer onghelijck beter / ist dat na dese distillaten noch eens veertigh daghen / in peerde mest ghegraven woxt. Sulcken water is seer excellent om den steen te bryken.

Op de selve maniere woxt oock gedistilleert menschen bloet / ghetrocken van jonghe personen die wel te passe ende gesont zijn / out ontrent twintigh jaer / wel gedaen ende wel int lijf / t'welck dient om de uptgheerde / uptghemarghelde ende uptzooghende lichamen weder in state te bryngghen / ende oock regher t'kleyzen / als de ghebzekelijcke leden daer mede gestooft worden.

Bloed van de Gent oft Entboghel / woxt op de selve maniere gbedistilleert teghent seijn. Des ghelijck oock t'bloet van Dassen / Calbers ende Dassen.

Melck mach gbedistilleert worden op de maniere van den gebzande wijn. Sommighe Medecyns meynen dat gedistilleert melck goet is tegen de geelsucht / ende tegende vierde cozzse / alst met gelijcke quantiteyt van wijn gbedistilleert woxt.

Men distilleert dicwils Septen melc / om te repnigen ende te supveren de sweringen van de nieren ende blase / waer toe het melck sal crachtiger zijn / ist dat de Septe mest met Dimpernelle geboet woxt.

Menschen dreck woxt in glase vaten gbedistilleert / op de maniere van den gebzanden wijn. D'water dat daer af woxt gedistilleert / principelijck van dreck van kosse menschen / is upter maten goet / om diepe sweringen / fistels / ende ander vis oudt ende quae zijn om genesen. Ooc om de schelle van de oogen te nemē. Tselve water ghezoncken verlost van de vallende stercke : Oft oock alst hoeft daer mede ghestreken woxt : Woots jaget af den steen in de niere ende blase / ende verdyghet de watersucht. Tselve is ooc seer goet den genen die van dulle honden ghebeten zijn / oft van ander fengnighe beesten. Waer om dat sulcken water alleene ende sonder ander mixture gbedistilleert zijnde / den reucke houdt van sulcken dreck / so sal goet zijn om t' selve eenen goeden reucke te geben / dat men in den beck van den helm legghen een doercken gheknoot met Muscus / oft dat men t'binnenste van den helm wygbe met Muscus / oft ander dierghelijcke weltrieckende dinghen.

Alsoo sult ghy oock moghen distilleren mest van Roepen oft Dymten / welc water goet is om den steen te bryken.

Hoe men ghedierten, oft delen daer af sal distilleren.

CAP. LXVI.

Om het lichaem van eenighe beesten te distilleren/ men sal die ten eersten wozghen/ om datter geen bloet en soude afgaen/ daer nae alle t' sinez upt nemen metten ingewant. Wozghs salmen t' vleesch cleyn cappen/ ende het t'hiende oft t'waelste deel soutz daer op wozpen/ daer nae distilleren in Balneo Mariae, oft op heete affschens/ ghelijck de Roosen gbedistilleert wozden. Alsoo wozdt de jonghe Spevaer gbedistilleert/ die noch niet en heeft gheblorghen/ den welcken ten eersten moet het ingewant upt ghenomen worden/ ende dat ghehult zyn met een once Campher ende een vierendeel loodtz Ambzegrz: want het water datter af sal distilleren/ is seer goet om te strycken ende stoben teghen de gicht ende vercrumpen senuen. Alsoo wozden oock gbedistilleert die Exter/ de Wofsch de Slecken/ de Mieren/ de lever ende longher van een Calf/ van de Vos/ ende ander die eghelijcke beesten: hoe wel dat die sonder dese langhe bereydinghe te gelypcken soude moghen terstont op de maniere van andere wateren gbedistilleert worden/ ghelijck wy haest sullen segghen in de distillatie van de restaurativen.

Water van Swaluwen: Neemt Swaluwen ses oncen/ Weberzyn een once/ laet die eenen gheheelen nacht in water wepcken/ ende dan deur den helm distilleren. Dit water is seer goet om te bezynen boozbe ballende stercke/ als men eens ter maent nuchter een lepelken daer af in neemt.

T' vleesch van de beesten wozt aldus gbedistilleert. Cappet t' vleesch wel cleyn/ menghet seer wel met een t'hiende deel soutz/ doer dat in een vat ghelijck een langhe Couwoozde ghemaect/ wel vast ghestoyt/ ende gradet in d'aerde zontomme beset met onghelust calc ende half verrot peerdenest/ om aldaer een maent tijds ghedighereert te wozden: maer daer en tusschen salt ghy desen calc ende mest dickwils met lauw water bespyzoepen/ om de warmte te verwoecken/ ende het calc metten mest dze oft vier mael ter weke verzuwen/ want by ghebycke van warmte soude het vleesch in stede van digereten moghen rotten. Alst nu ghenoech is ghedighereert/ d'welck men sal kennen by t'schepden van de grofste materie van de sabytle/ soo salmen t'vat uptnemen ende eenen helm daer op stellen/ ende als de snupte wel geluteert is/ distilleert materie in Balneo Mariae vier oft vijf repfen altijds het water wederomme op het march gietende: Daer naer de vyfste repfe sal men d'water bewaren/ ten zy datmen t'selbe wil circuleren/ om te cryghen bycants een vyfde wesen.

Het wit oft de dopren van eyers wozden oock alsoo gbedistilleert/ maer die en moeten maer vijf oft ten lancksten ses dagen gedigereert zyn.

De wateren die alsoo gbedistilleert wozden/ zyn meer van Restaurativen/ hebbende de cracht van het lichaem met de leden/ ghelijck waterachtigh vleesch ende spijse substantieren.

Hoe men Restaurativen moet distilleren.

CAP. LXVII.

Restaurativen wozden op diverse manieren bereypt/ maer dese is de beste en ghemeynste. Neemt Calcs vleeschs/ oft Gepten/ oft Daniel vleeschs/ soo cleyn gherapt alst moghelijck is. Ofte neemt spieren ende dgien van kieckens/ Cappoenen/ oft vette ende wel ghebleefte Penuen/ die vol aderen ende senuen zyn/ wel cleyn gecapt. Doet daer by Calcs boeten ende bladers van gheslaghen goudt/ ende doet dat t'famen in een distilleer-bat/ wel gheluteert met waterment ghemaect van Boonen-meel/ wit van

eyers met een weynigh Waslick. Int selve vat salt ghy oock doen een half handt vol ghepelde Berste/ een handt vol ghedwooghde oft versche roode Roosen/ die eerst in sap van Ganaet-appels oft Roose-water ghewepckt hebben/ ende wat Canele. Dese dinghen salt ghy met cleyn lagen in u distilleer bat schicken/ ende daer op stroepen poepet van Electuarium Diarmargarition figidum, oft de Gemmis, met een luttel bereyde ende cleyn ghestooten Coziandze/ om de winden te doen schepden. Alst datmen dit Restauratijf wil medecinael maecten/ men sal daer by moghen doen dinghen die tot de siecken ende ghebraken die men heeft goet zyn/ ghelijck crupden ende woztels die t'hoofd bienen teghen de ghebraken van den hoofde/ ghelijck als zyn Betome/ Dolepe/ Sterhas/ Orega/ Sabie ende ander dierghelijcke: Teghen de ghebraken van de lendenen/ woztels ende crupden die bequaem zyn om den steen te bycken: Teghen de ballende sieckte/ saedt van Pionen/ ende Marentacken. Teghen de vierde rozte/ Epckbareu/ steen Hertstonghe/ ende woztels van Camariscus: Teghen de ghebraken vande porcken/ woztels van Gentiane/ Klantwoztel/ ende Dockhout: ende alsoo woorts van ander ghebraken. Men mach daer oock by doen Teriakel/ ende sommighe Conserben/ nae dat de noodt sal eyschen. Als de materien aldus gheschiet zyn in u distilleerbat/ soo sal men die wel gheluteert zynde distilleren in Balneo Mariae, oft op affschens/ oft op sant: Oock sal goet zyn eermen het vleesch stelt te distilleren/ dat se een walleken of twee gheloden hebben in eenen nieuwen aerden pot/ om het grofste schupin oft vuyligheyt af te nemen. De Restauratijf is seer excellent/ ende moet den siecken persone lauw inghegheben wozden.

En ander Restauratijf op de Italkaensche maniere: Neemt eenen Cappoen oft goede Poelke/ laet die levende plucken/ om dat t'bloet soude geroert ende ober alle het lichaem ghespyept wozden. Gheplucket zynde doet die darmen upt/ ende stoot alle de reste in eenen moztier: Doeter by alsoo veel cruppen bare verschs ghebaken hoot/ alfer is ghestooten vleesch/ en stampt dat t'famen met een hand vol groene oft voozge Trabicuse/ ende twee Engelschen gheslaghen gouts/ laet dat t'famen eenen gheheelen nacht staen rusten/ ende distilleert het dan deur den helm niet dze pont seer goeden wijn.

En ander maniere van restauratijf: Laet eenen Cappoen oft ander dierghelijcke voghel al gheheel steden/ met Bernage/ Buglosse/ Cicorepe/ Curbiare/ Lattauwe/ oft ander dierghelijcke crupden/ die totter stercke sullen van uoode zyn/ ende als die gheheel plat ghesoden is neemt dat soeken/ ende doet dat in u distilleer-bat/ daer by doende rouw vleeschs van vatrissen/ kieckens/ oft ander dierghelijcke voozghels/ wel cleyn gherapt/ ende doet boozt daer by noch ander materien/ die ghy weet dat teghen de tegenwoozdighe sieckte nootlijck zyn/ gelijck Conserbe van Roosen/ van Buglosse/ lanch Roozyn/ ende dierghelijcke dinghen/ ende maect dan u distillatie als bozen is ghesepet.

Sommighe en maecten gheen Restaurativen bare van vleesch van de oudste Cappoenen die sy moghen vinden/ de welke sy versticken ende plupmen sonder in heet water te steken: Daer nae doen sy de darmen upt/ ende cappen t'vleeschs seer cleyn: Sy doen oock daer by bloemen oft Conserben van Buglosse/ Bernaghe/ lanch Roozyn/ ghezele ghepelde Berste/ Coriander-saet/ Perlen/ poepet van Electuarium Diarhodon, oft een ander dierghelijck/ ende bladers van geslagen goudt. Dit distilleren sy te gader/ ende gheben te ghebraken sieckelieven/ vzoouwen die gheslagen zyn/ ende oude lieden.

Om ghereder/ ende met minder cost ende moets een Restauratijf te maecten: Capt wel cleyn de vleeschs/ als bozen ghesepet is/ doet die in een glas dat groot

groot genoeg is/ in sulcker boeghen dat alle de stuyckens bleesch met eenen dobbelen draet deur steken aen malcander vast zijn/maer dat den dobbelen draet bupken het glas come: d'welck moet seer wel gestopt zijn met cattoen oft lijnwaet dat nat ghemaeckt is in wit van eyers met gersten meel ghemenght. Stelt dit glas in eenen ketel vol waters die mer cleyn vper sal sieden/ daer in latende den tijt van vier uren/ oft meer oft min/ tot dat een goet deel van den bleesch in water verandert is. Maer dat u glas totten hals toe in water staet/ sonder den bodem van den ketel te geraeken/aen allen syden wel onder set/ om dat niet en soude waggelen. Als de vier uren over zijn/ mindert allenskens u vper/ ten eynde dat u glas allenskens vercoele/ d'welcke bersten soude/ in dien dat hiet uptgenomen ware. Daer nae ontfopt u glas/ ende treckt upt den draet metten bleesche wel soetelijck/ soo dat daer niet in en blyue dan het sop. Sijget dit sop ghelijck men doet den Hippocras/ ende aromatiseret met supcker ende Canele/ om te dyncken te geven den uptgeete den siecken persoon.

Om te distilleren ghecomponeerde wateren.

CAP. LXVIII.

De wateren worden ghebustilleert niet alleen van maer oock van diverse t' samen gemengt: de welke wy gecomponeerde wateren heeten/ om catter diverse materien t' samen ghevoeght zijn. Dese wateren zijn d'ieder hande: Eenige zijn medicinael/ ander wel rieckende/ ende de derde dienen om te blanckerten ende het lichaem te versterken. Daer eerst sullen wy van de medicinale wateren spreken/ daer na van den anderen.

Water van Sabie ghecomponeer: Neemt Sabie ende Poleye van elcx even beele/ stampt die in eenen moetter ende distilleertse. Dit water verdyft de pijn van den buyc/ ende sillet de pijn van rouc slep/ zyn alst met een weynigh Beberzjn gedjoncken wozt.

Water van Kapen gecomponeer: Neemt Kapen/ wozeis van Eyye ende Petercelle met Wijn-saet/ leght dese t' samen te wepcken in witten wijn oft Wijn/ ende distilleert water/ d'welck seer goet is tegen den steen of grabele.

Water van Angelica: Neemt wozeis ende bladers van Angelica/maer principelyck wozeis ende bloemen van Labander van elcx even beele: leght die t' samen in wijn te wepcken/ daer af sal van een seer goet water ghebustilleert worden teghen de vallende siecke/ ist dat men daer af twee of drie lepelkens in neemt.

Water van Celidontie: D'welck eerste van den Mey bladers van Celidontie/ Percrupt/ Kuyte ende Denc- hel/ stoot elck alleen/ ende treet van pegelijck drie oncen saps/ mengt al t' samen/ ende doet daer by sommighe kroose knoppen/ drie oncen supcker Candys/ vier once goede Tuthe/ ende so veel Dyake bloet. Distilleert deur den helm. Dit water verdyft de rootheyt van den aensicht/ ende de schelle van den oogen.

Water van de Wijn gaert: Neemt water dat upten Wijn- stock druyt/ nae dat hy ghesneden is/ distilleert dat niet soo veel honigh. Dit water geneest jeucfels/ hitte ende de rootheyt van den oogen. Tselve doet ooc het water van den Wijn gaert ongedistilleert.

Kroose water: Neemt drie beelen kroosen/ Denckel en Kuyte van elcx een deel/ sekerst die seer cleyn/ ende menghtse wel onder een/ daer na distilleert die/ ende maect dattet water datter af distillert/ in een glas valle/ daer een handt vol in is vande voozlepde krupden. Dit water sterckhet ghesicht/ ist datmen daer mede in die Sommer d' coghe wastyt.

Water van Claeroghe: Neemt Celidontie/ Denc- del/ Kuyte/ Voghentrost/ Percrupt ende roode kroosen/ van elcx een half pondt/ Gosselnaghels/ ende lauck Peper/ van elcks twee oncen/ stampet al t' sa-

men/ ende distilleert in glase baten. Dit water is sonderlinghe goet vooz het cranck gesichte.

Kroosmarjn water: Neemt gebanden wijn die van witten wijn ghebustilleert is/ water van kroosmarjn gebustilleert/ ende van Sabie van elcx vijf pondt/ ende twee pondt supckers/ leght te wepcken in de selve wateren den tijt van acht dagen/ bloemen van kroosmarjn ende Sabie/ van elcx twee oncen/ sijget deur eenen doeck/ ende bewaert water om de sistels van den Wo- ghen te ghenesen.

Water van Cheriakel: Distilleret in glase baten Cheriakel met gelijcke deelen van gebanden wijn en azjn. Sulc water is seer goet om te strycken de serigheyt ende sweringen des monts/ principelyck als daer in wat Bolus van Armenten gesolbeert is.

Ander Cheriakel water: Neemt een pondt oude Cheriakel/ Mantwozeis van Gentiane/ van wilden Galigaen ende van Coymentille/ van elcx een once/ Cardobenedict een half once/ Conserve van Buglosse/ Bernaghe/ kroosmarjn van elcx een once/ latet al t' samen wepcken in drie pondt witten wijn/ ander half pondt regenwaters/ ende twee ponden kroose water. Distilleert deur den helm.

Water van Gosselnaghels: Neemt Gosselnaghels/ Gepnber/ bloemen van kroosmarejn/ van elcx eben beele/ laet die den tijt van acht daghen in seer goeden wijn wepcken/ daer na distilleert. Dit water sterckhet de maghe/ stillt de pijn ende crampinghen des buycks/ het doet de woymen sterben/ en de doet de vette personen magherder worden/ alst met supcker ghemenght is.

Water van Steenbycke: Neemt twee pont saps van Steenbycke/ sap van Petercruyt/ van Petercelle/ van Wijn ende van Clissen/ van elcx een half pondt/ witten azjn acht oncen/ distilleert t' samen. Dit water smoggens gedjoncken/ breekt den steen.

Water van Swaluwen: Neemt Swaluwen/ ende dzoogtse in den oven/ daer na stootse tot poepel/ mengt dat met weynigh Beberzjn ende seer luttel azjns/ distilleert t' samen. Dit water smoggens vier daghen lanck gedjoncken/ geneest de vallende siecke.

Water van Peertsteert: Neemt Peertsteert/ We- ghebe/ roode kroosen/ Krieken van ober zee/ te weten te besien/ wozeis van witte Maluwe/ geschaest/ Calshout van elcx een once/ Bolus van Armenten een half once. Saedt van Cantwozden ende Concomers van elcx drie vierendeel loodts/ wit Heulsaet ander half loodt/ keernen van Queappels een half once: Leght die al t' samen te wepcken twee dagen tijds in wep van Cepten melck/ daer na distilleert water/ d'welck sal dienen teghen de sweringhe van de niere ende Blase/ ist datmen daer af vier oncen nachter inneert.

Water van Lisch van ober zee: Neemt Lisch van ober zee/ Wpsoye ende Aberone van elcx even beele/ stampet die seer wel/ ende laetse soo wat tijds staen daer na distilleert water/ d'welc goet is om te verwerken de maentstonden van de vrouwen/ ende dooden de woymen van de clepne kinders.

Pimpernelle water: Neemt saet van Pimpernelle/ Eyye/ Petercelle/ bladers en wozeis van Cliffe ende Souffermarcke van elcx eben beele: Stoot dese dingent' samen/ ende doet daer by een once Dyackebloet met wat azjns: Laet dese dingent' samen wepcken/ ende distilleert die. Dit water heeft een wonderbaerlycke cracht tegen den steen ende grabele.

En seer excellent water teghen de grabele: Neemt wozeis van Petercelle ende Denckel/ die seer wel zijn ghesuyvert van hun binnenste marck/ van elcks vier hantbollen/ laet die sieden in twaelfpotten ribiertwater/ ende als die half ghesoden zijn/ doet daer by jon- ghe scheuten van Maluwe/ witte Maluwe ende Violetten met Crithmus Maris/ van elcks vier hantbollen: Laet dese t' samen sieden totlop de helft. Daer na sijget deur een schoone serbette/ en distilleert in glase

in glase vaten met twee ponden Venetischen Cermentijn.

Een seer excellent water voogt de Ooghen: Neemt Ceidome/Wer-cruyt/Beionie/Wogen-troost/Rup-te/Wenckel/te weten al t'samen groene/van elcks twee handt vollien. Stampt dese te gader/ende bespoeptse met een half pondt witten wijn/perisset sap daer upt/ende legt daer dan in te wepcken Peper ende Gepngber poeper/van elcks een halfonce/Saffraen by vieren-deel loots/Myre/Aloe/Sarcocolle van elcks een once/goeden Houggh een pont/distilleert alle dese dinghen t'samen in glase vaten met kleyn vier/ende ghebruycket water om de schelle van de oogen te verdyppen.

Alupn-water: Neemt verjups/sap van Wegebyze ende Dozelepne/van elcks een pont/het wit van seben Epers/ende thien oncen foulie Alupn/menghet dese dinghen t'samen/ende distilleertse deur den helm: Ofc neemt Weghebyze/Dozelepne/Surckel/Couwooyde/Pascaye ende Verjups/van elcks een handt vol/stampet al grovelijck/ende menght daer onder het wit van thien of twaelf epers. Stellet al t'samen te distilleren in aerde oft glase potten/daer op doende een half pont Alupn met laghen ghelept. Dit water is goet teghen de Canckers/Koofse ende quade sweeringhen/als men lyne doecken/in dit water nat ghemaeckt/daer op leght.

Men mach oock laxerende wateren distilleren/als men purgerende medecijnen/soo wel simpel als ghecomponeerde/van de verschte die men hebben mach in gebzande-wijn/oft wijn/oft melck oft wep/oft gebdistilleerde wateren/oft bequame decortien te wepcke leggh: Ende sulcke wateren sullen de selve krachten hebben van de purgerende medecijnen. Also sult ghy inoghen distilleren Diacatholicon/Diafericon/Confectie van Hamech/ende Electuatum van sap van Koofsen. Also sal men distilleren Ahabarber/Agaricus/Die woxtel/Strammonee/ende ander bergheijckhe versche laxerende dinghen.

De maniere om Ahabarber te distilleren om te laxeren: Neemt een goet deel groene ende versche Ahabarber/'tzy een pondt oft een half/of meer of min/sugste in selepne sturckens/of stampse grovelijck/giet daer op sap van Buglosse ende Bernagie/van elcx twee pont teghen een pont Ahabarber. Laet die t'samen staen wepcken op heete aschens eenen dagh ende nacht/ende distilleertse van in Balneo Mariae, in glase vaten.

Van vvel-riekende vvateren int particulier.

CAP. LXIX.

VVerriekende wateren dienen om handen/aensicht ende thapz van den hoofde ende baerdt te wasschen. Oock om lynwaet/kleders/hantschoenen ende dierghelijckhe dinghen te doen riecken.

Labender-water: Neemt versche of drooghe bloemen van Labender/legt die te wepcken/of bespoeptse met Koofse-water of wijn/of gebzanden wijn/ende distilleertse. Water sal te beter reucke hebben/ist dat de bloemen in een glas seer wel ghestopt/in de Sonne gebzoogt zijnde/met witten wijn nat gemaect worden/ende dat men in stede van distilleren/als men terstont een water wil hebben/dat den reucke van Labender heeft/een druppel of twee Spijck-olie in een goet deel schoon waters woxt/ende t'samen roere en schudde/in een glas met eenen enghen hals. Dit water/hoe wel dat het niet en is gedistilleert/heeft nochsans niet te min zijn wel-riekende kracht.

Water van Gzoffelnaghels: Neemt een half once wel ghestoten Gzoffel-nagels/legt die te wepcken in anderhalf pont Koofse-waters den tijdt van 24. uren/ende distilleert van in Balneo Mariae.

Wel-riekende water: Neemt Basilicon/Munte/

Marielepne/woxtel van Treas/Hypsope/Cule/Sa-vie/Confilie de Gypne/Labender/Koofmarepn/van elcx een handt vol/Gzoffelnagels/Canele Boter muscaten van elcx een half once/dye oft vier Citroene in tamelijckhe dicke schijfkens ghesneden. Laet dese dinghen t'samen te wepcke stellen in soo veel Koofse waters als van noode is/den tijt van drie dagen: daer na distilleret t'samen met kleyn vier in Balneo Mariae, ende alst al ghedistilleert is/doet daer by twintigh grepen Muscus.

Muscus Koofse water: Neemt Koofse-knoppen/sugt onder het wit af/ende doetse in het distilleer-vat/maer leght in de middel van dien een doercken daer Muscus in gheknoopt is/ende laetse soo distilleren.

Spijck water: Neemt Spijckhe eer de bloeme gheheel open is/ende doet af alle het houdt/maecht daer een laghe van Spijckhe int distilleer-vat/leght daer op een ander laghe van Koofsen die bycants open zijn/met een doijne Gzoffelnaghels:maer hebt ghy gheen Spijckhe so neemt Labender: Laet dese t'samen met ghetempert vier distilleren: gevende soo luttel lochts als moghelijck is/ende als de distillatie bycants ten epnde is/bespoept de materien met een luttel seer goeden wijn/ende volbringt dan u distillatie. Het water sult ghy in glase vloten bewaren wel toegestopt.

Damast water: Neemt twee handt volle en een half roode Koofsen/bloemen van Koofsemarepn/van Labender/van Spica Pardi/van elcx een kleyn handt vol/Thymus sacriens/Camille-bloemen/edel Savie bloemen/Polepe/Marielepne van elcx een handt vol. Laet alle dese dinghen in witten wijn te wepcken leggen 24. uren tijts: Daer na doetse int distilleer-vat/ende bespoeptse met seer goeden witten wijn/en stroepter op van dit nabolghende poeper: Neemt anderhalf once uptghelesen Gzoffelnaghels/een once Muscaten/Benjont ende Stracy Calamite van elcx een half loot al t'samen kleyn ghestooten. Water dat daer af ghedistilleert woxt sult ghy in een glas wel toegestopt bewaren.

Men maectt oock welriekende water van clars versche ende gomachtighe Mirre in kleyn sturckens gebroken/die te wepcken gelept woxt in ses mael soo veel saps van Koofse. Dit water moet op heete aschens met sacht vier ghedistilleert worden/ende t'selve versterckende sal d'olie metten water overromen. Van desen water gedaet niet meer dat ee druppel in honderk put waters of fonteyne/maectt dat seer welriekende.

Muscus Koofse water: Neemt een glas dat onder wijt ende boven eenige is/doet daer in twaelf grepen Muscus of meer/ende stoppet met goet frantzijn/sel-le vier oft vijf dagen in de Sonne/daer na neemt een ander glas vaat selve fatsoen/ende bullet met Koofsen die wat drooge ende ghestooten zijn/stopt dat vast toe met eenen yvelen lijnen doet of met een stamijne/ende steect den mont vant glas met de Koofsen in den mont van den anderen metten Muscus. Luteert dese twee glazen wel vast t'samen/en stelt die also in de Sonne/in sulcker boeghen dattet glas metten Koofsen zy/doet t'glas metten Muscus ergens in eenige venster/of elders daer de Sonne seer heet schijnt:want by sulcken middel salder een water vallen op den Muscus/seer bequam om alieen/of oock met ander gemengt te gebuycken. Ofc neemt twintigh grepen Muscus/Muscaten/Gzoffelnagels/Galigaen/Spica Pardi/Parabijs/cogen/Maeps ende Caneel van elcx een once/stamp alle dinghen ende doetse in een distilleer-vat met ander half pont roofse waters/latet so vier of vijf dagen t'samen staen/ende distilleert van.

Water van Wranghe-appels: Neemt schelle van Wranghe-appels ende Citroen van elcx een half once/vijf of ses Gzoffelnagels/versche bloemen van Spijckhe oft van Labender ses oncen/stelt dese dinghen t'samen te wepcken den tijt van vier oft vijf dagen in ses pont roofse waters/daer na so distilleert.

Raf-water: Neemt bloemen van Wranghe-appels/distilleert

distilleert die in glase vaten oft in aerde vaten die verglaest zijn met sacht byper. Ghy meugter ooc by doen/wilt ghy bloemen van Citroenen. D'water moet in glase flesschen bewaert worden die met clepne biesen becleet zijn/seer wel toegestopt.

Secoutersept Ras-water: Neemt knoppen van roode Roosen van de dobbelste die ghy meugt binden/nemet gele upt/ende maecter dan af een laghe in u distilleer-bat/ende daer op een van Lelien/ende dan wederomme een van Roosen. Daer na een van Labender bloemen/ ende dan wederomme een van Roosen/Waer tusschen elke laghe sult ghy poeper van Gzofsel-naghels stroepen / ende inde muddel van allen een putreken maken / waer in ghy sul legghen sommitghe geprepen Muscus/oft Cibet/oft Ambzegrys/oft eenige ander seer wel rieckende dinghen. Distilleret dan met sacht byper/ ende bewaert water wel toeghestopt in flesskens die met bieskens becleet zijn.

Ander welriekende water: Neemt Marielepne/Chymus/ Labender / Roosmarcyn/clepne Polpe/roode Roosen/ Violatten/ Genoffels/ Ceule endt schellen van Dranghen/laet dese dinghen in soo veel witten wijn wepcken datter de cruppen mede overdeekt zijn. Waer nae haekte twee oft dyp mael over den helm/bewaeret water in wel ghestopte flesskens / ende het mach om parfumen te maken.

Hoe men wateren distilleret om te blancketten.

CAP. LXX.

De wateren om te blancketten diemen generalijk doet drie verscheppen ghebruycken. Het een is om de huyt soo wel van den aensicht/ als van ander deelen des lichaems schoone ende blinkende te maken. Dat ander is om t'happ van den hoofde ende van den baert te verwten. Het derde is om de randen wit te maken. Onder dese wateren zijn eenighe simpele/gheleijk het water van Soone bloepsel / van Certbessen / van de Wjngaert / van Daerw / van Geyten melck/van Gfels melc/van wit van epers/van Leiten/van Djaeckelwozel / ende van Calfs boeten. Die ander zijn ghemaeckt van diverse t'samen geboeghde dinghen/gelijck ghy sul mogen sien by het toyt verhael dat wy daer af sulen maken.

Water van Certbessen: Neemt rijpe Certbessen/laet die wat ryts staen rotten in een glas/ doende daer by wat souts oft supber/daer nae distilleret die. Dit water neemt werch de blecken van den aensicht/ ende van den oogen die deur roude oft heete humeuren gecomen sijn/ maer het sal veel meerder cracht hebben/ist datmen de Certbessen in gebanden wijn te wepcke leght eer sy gedistilleert worden.

Water van Boonen bloepsels: Neemt bloepsel van boonen / stelt die te wepcken eenen dagh oft twee in witten wijn / in een glas dat in de Sonne staet / daer na distilleret die. Dit water neemt werch de plecken van den aensicht / alst smozghens ende t'sabonts daer mede gewasschen wozt.

De woxtels van groote Djaeckelwozel ghebdistilleert / gheeft een excellent water om te verdyben de lichteheiden van de pocken. T'selbe doet oock het water van de wozel van Zyone/ van Kreos/ van berkens hoot/van Bzefille peper/ van Angelica/ Klantwozel/van Gadys/ van wilde Concommers/ witten Wijn/van Gentiane/van Cappers/van Lelien/van Bee/van Oskanette / van Djsvingher-crupdt/van Hertf-hoozen/van Volderg Caerden/ ende van meer ander cruppen.

Water van pock-hout: Neemt Pock-hout/beket in clepne sucrkens/ende laet die wat tijds wepcken in decoctie van Pockhout ende een derde deel witten wijn. Daer nae distilleret in glase vaten. Het water dan dat daer upt sal comen is seer excellent om te verdyben alle blecken upten aensicht/ pncipalijk ist datmen int distilleren Lelie woxtels daer by doet.

Water ghebdistilleert van gelijke deelen Persebladers ende Wjghebladers / verdyft de roode blecken ende puchels upten aensicht.

Water ghebdistilleert van wit van epers ende Limoenen/van elc even vele genomen/maket aenschijn seer schoone ende supber. In plaetse van dit waer ist dat ghy gheen middel en hebt om te distilleren/so sult ghy seven oft acht Limoenen oft Citroenen nemen/ende in vier quartieren snijden / ende dan te wepcken stellen met witten wijn in de Sonne.

En ander water: Neemt ses oncen cruppen van witte hoot / legt die te wepcken in twee ponden Geyten of Gzelinne melck / seer wel t'samen menghende/ende steller dan te distilleren.

Water van Slecken: Neemt ontrent dertigh witte Slecken/twee pont Geyten melck/die oncen smouts van een bjaetvercken/oft jonck Geytken / ende een vterendeel loots ghepulveriseert Camphze/distilleret dat samen in glase vaten.

Water van wit van epers: Neemt het wit van ontrent twaelf versche epers / een once sijne Caneels/ Gzelinne melck twaelf oncen / distilleret t'samen in glase vaten. Dit water maect eenen persone seer jeuchdigh/jae dat hy sal schijnen maer vyftien jaren oudt wesen.

Water van Calfs boeten: Neemt Calfs boeten/doet af t'bel met de hoozens/ende sijt de reste gheheel in stucken/te weten de beenders/ senuen ende marc en distilleert die. Dit water maket aensicht blofende/ende verdyft de plecken van de clepne pocken.

En excellent water om wit te maken: Neemt mest van clepne Whettissen/witte Wjnsfen/schabellinge van Hertf-hoozen/wit corael / meel van rjs/ van elc even vele / stampet al t'samen seer langhe in eenen moztier/ende maecter af poeper. Stelt dan eenen nacht te wepcken in water dat ghebdistilleert is van soete Amanbels / wjngaert slecken / ende bloemen van Wollecrupdt/van elc even vele ghenomen/ende doet daer by soo veel honigh alst t'samen weeghe / ende distilleret t'samen deur den helm.

Water van cruppen van Djoedt gheromponneert. Neemt cruppen van Gersten hoot dat tusschen wic en dypn siet twee pont / Septe mele drie pont/witten wijn een half pondt / van de byper groote roude saden/van elc twee oncen/bloepsel van boonen oft djoeghe boone/ende Ciceren van elc twee pont/ Rjs een half pont / bloemen van plompen ende witte Roosen van elc twee clepn hant vollen/het wit met die doperen van 20. epers distilleret al t'samen in Balneo Mariae, maer het water sal veel excellenter zijn ist dat ghy Venetschen Tement ginn de distillatie doet.

Water van Cappoen sopken: Neemt t'sopken van een Cappoen oft Dinne/ oft van Kieckens drie pont/ Limoenen sopen pont/wittt' asjn een half pont/bloepsel van boonen / ende bloemen van Plompen van elc drie clepn hant vollen. Het wit van twee oft drie epers/ Camphze een half loodt / ende distilleert t'samen:dit water heeft een wonderlijcke cracht om de plecken en blecken van den aensicht en ander leden te verdyben.

Water van semelen: Neemt van de beste semelen die ghy meught crjghen/sijt die seer wel/ en in stercken asjn ghe wepckt zijnde/doetse int distilleer-bat / ende doet daer by thien oft twaelf doperen van epers/ ende distilleret t'samen. Dit water maket aensicht blinkende/supber ende seer schoone.

En ander water: Neemt bloepsel van boonen/ende bloemen van Plompen van elc een pont / Cruppen van witte-hoot/ meel van Rjs/ bloemen van Lisch van ober zee / van elc ses oncen / honigh een pondt/ witten wijn ende fontepne water van elc drie pont/ menght alle dese dinghen seer wel onder een/ ende distilleertse in Balneo Mariae.

En ander water: Neemt woxtels van Trios en wilde Concommers van elc drie pont woxtels van witte Maluwe ende van Lelien van elc twee pondt / rijpe

dyupben een half pont / bloepsel van boomen ende bladers van Clascrupt / van elcx een handt vol: Bloemen van Blompen ende van Jalowwe / van elcx een handt vol: crupmen van Geste byoot een pont / leght alle dese dinghen in witten wijn te wepcken / oft in wepe van Geyten melck / doende daer by een half once Madys wortels / ende een half once van de vier groote coude saden / met een half pot Maeghde pissen / latet t' samen distilleren. Dit waer is seer excellent om de spoeten / lyctekenen / plecken van de cleyn pocken / en alle ander plecken van de huyt te verdyppen.

Water oot van de edel vrouwen van den hobe ghebyrckt wordt om het aensichte wit ende jeuchdigh te houden: neemt een witte duppe / een half pinte Geyten melck / vier oncen veriche boter / vier handt-bollen Wegebye / ende so veel wortels ende bladers van Salomons seghel / een once Camphyse / een half once supcker Candys / ende een half loot Alupn / laet dat t' samen staen rusten ende distilleret.

Ander water: neemt crupmen van witte byoodt twee pont / bloepsel van Boonen een pont / witte Roosen / bloemen van Blompen ende van Letten van elcx twee pondt / Geyten-melck / ses oncen / bloemen van Lisch van ober zee een once. Distilleret al t' samen: Dit water is seer nut om de handen wit te maechen ende schoon te houden.

Water van Roepen melc: neemt in de Mep (want in ander maenden enst met goet) twee pondt Roepen melck / vier Orange appels / ende vyf Citroenen / ghesoden Alupn ende sijn supcker van elcx een once / snydt d' Orange-appels ende Citroenen in stukken / en legse in het melck te wepcken / daer na distilleret t' samen. Dit water is seer goet om het colour net en jeuchdigh te houden.

Water van Epers: neemt een seker getal van de verichte epers die ghy vinden meuch / leght die in stercken azijn te wepcken drie daghen ende drie nachten / daer nae stercker deur met een spelle / op dat al d' water datter in is / mach uptopen. Dit water distilleert deur den helm / want het is seer excellent om het aensicht schoon te maken.

Het aensicht te wasschen met Amandel-melck / oft Schapen / oft Geyten-melck / oft een doercken oft aensicht te legghen als men slapen gaet / dat in dese melcken nat is gemaect / is seer goet om het aensicht schoon te maken.

Ander water: neemt twee Calfs hoeten / laet die sieden in reyer water tot op de hest / doet dan daer by een pont Gys / crupmen van witte byoodt in Geyten melck ghewepckt / twee pondt veriche boter / het wit van thien veriche epers met de schalen en velckens. Distilleret al t' samen / ende doet int gedistilleert water een wepingh Camphyse ende Alupn sucaryn. Dit water maket aensicht seer schoon.

Water van Speck: neemt soo veel speck als ghy wilt / schabbet ten besten dat ghy meught / daer nae stampet in enen steenen mortier / tot dattet gelyc een deegh is. Distilleert dat in glazen baten / daer sal een wit water ober comen dat seer sonderlinghe is om het hant blinckende geel te maken.

Water van honigh gedistilleert als vozen is gesept / maket hant lande ende schoon.

Water van Cappers: neemt groen Cappers ende distilleert se. Dit water verwet hant groen / ist dattet in de Sonne ghebyooght wort / alst daer mede is ghe-wasschen.

Ander water: neemt een pont seer goeden honigh / ende bladers van Aberone manneken / twee handt-bollen / menght dese t' samen ende distilleert se. Dit water is goet om het hant van den hoofde ende baert schoon te maken.

Water om tanden schoon te maken: neemt Sabie / Orega / grobe Marielapne / Roosmareyn ende Doiepe / van elcx een handt vol / Pyretrium / Geyngber / Gzoffel-paghels ende Noten Muscaten van elchs een

half loot / mengt al t' samen ende besproepet met witten wijn / daer na so distilleret.

En ander water tot den selven: neemt lanc peper een half loot / Pyretrium ende Lupescrupt een vieren deel loodts / maket t' samen nat met een half once ghebynde wijn / doeter dan by ander half once witten honigh / ende distilleret t' samen:

De maniere van wateren te distilleren by nederdalinghe.

CAP. LXXI.

Alle distillatie die deur cracht van byere oft bier-gel ycke warmte geschiet / is tweederhande. Deene geschiet by opclimlinge van dampen / ende d' ander by nederdalinghe van dampen ende bochtighheyt. De wateren worden meestendeel by opclimlinge van dampen gedistilleert / gelyck de olien meestendeel by nederdalinghe: ick segge meestendeel / om dat sommige wateren somtijds by nederdalinghe van dampen gedistilleert worden / gelyck oock sommige olien doen by opclimlingen / gelyck als sijn die getrocken worden van bladers / bloemen / strupdt / saden ende anders vierghelycke materien.

De wateren die by nederdalinghe van bochtighheyt gedistilleert worden / sijn principalyck die wel riecken / ende gemaect sijn van bloemen ende bladers van wel rieckende crupden / de welke alsoo gedistilleert sijn / so haest niet en verblegen int distilleren / ende houden beter ende langer haren naturlycken reurke.

De maniere van distilleren is dese: neemt verche Roosen oft ander dierghelycke bloemen / legse in enen lijnen doer / die op een coper oft verloden aerd becken upghespyert is / oberderkt dit becken met een ander aerden oft coperen vat oft becken / dat gelyck een ronde panne is / het welke den bodem met gloepende colen sal gedeckt hebben / maer en latet byer niet lange daer op legghen / op dat niet te heet en worde / ende dattet water na den byant niet en riekke. Dit is de bequaemste middel van allen / om op coeten tijdt met luttel cost veel waters te trecken upt bloemen ende alle wel rieckende materien die vercoelen ende stoppen.

Zee-Alupn wordt aldus ghedistilleert: Snydt den Zee-Alupn in schykens / leght die in een aerde teple / die veel clepne gaten in den bodem heeft / ende maect dat den bodem van dit vat sluyte in den mont van een ander aerden vat / seer wel en een gheluteert / welck vat sal in d'aerde staen tot aen den hals: Daer nae leght rontsomme t' bovenste vat een byer van ghepene ende colen den tijdt van thien oft twaelf uren / soo sal ver een water nederwaerts distilleren / het welke niet meel oft byoodt ghemenght / ende ballekens daer af ghemaeckt / seer nut is om de dysupsen ende kateten t' sfont te dooden / principalyck als daer wat glette by ghebaen is.

Men mach oock andersins bloemen by nederdalinghe sonder warmte van byer distilleren: neemt twee glazen van een fatsoen / die beyde den bodem vone ghenoech hebben ende den hals enghen / ghelyck winalen / vooght die seer wel op malcander t' samen ghe-teert / legghende tusschen beyden een dun lijnen doercken. C' bovenste gals sal vol Roosen oft ander dierghelycke bloeme sijn grobelyc gestampt / ende het onderste pedel. Stelt die in de heete Sonne / daer sal een lieflyck rieckende water upt distilleren.

Also wordt oock ghedistilleert het Muscus Roose-water daer wy af hebben gesproken int Cap. van de welriekende wateren. Also wordt gedistilleert t' geel van de bloemen ende Violetten / waer af d' water sonderlinghe goet is tegghen de rootheyt der Voghen.

Alsoo worden ghedistilleert de malsche scheutkens van Venckel / die gheplucht sijn eer de Venckel sijn bloemen gheeft / waer af d' water seer goet is om de byplighert van den Voghen te supveren / ende t' ghesichte beter ende stercker te maken.

Om te distilleren deur de Viltē.

CAP. LXXII.

DE maniere van te distilleren deur de Viltē / is / dat men heeft byz Teplen oft Beckens / of ander Vaten van alsulcken stof als van nooden is / na den eyfch van de materie oft nae dat ghy wilt distilleren / d'een hoogher dan d'ander ghestelt. Het bovenste sal in houden het zap dat men wil distilleren / t'welck in 't onderste sal byzuppen. In 't bovenste Wat sullen liggen een oft meer langhe stucken van Viltē / die aen 't een eynde byzet / ende aen 't ander eynde scherp sullen zyn: Het byzede eynde sal in 't zap ligghen / ende het scherpe salder upt hangen / waer dooz het water of het zap sal byzuppen in de onderste Ceple / soo dat het vuyfste ende d'ijnachtrichste in 't opperste Wat sal blygen. Men sal oock somtijds dese Viltē moeten upt douwen ende wasschen / als sy beginnen swart te worden / ende dat de byzuppels lanchsaem byzuppen / dooz de vuyfcheyde daer af sy vol zyn / ende dan weder in leggen. Ist dat men een zap dick wil distilleren / soo sal men de Teplen d'een boven d'ander mogen schikken / ghelijck Crappen / ende in alle de bovenste stucken van Viltē legghen / als gheseydt is / soo dat in 't onderste Wat alle de distillaten vergaderen sullen. d'Apotekers ghebyzuppen dickwils Appocras kouffen in stede van Viltē / waer mede dat sy supber ende klaer maecken hun Syzopen / Zulepen ende Decoctien.

In deser manieren woxt dooz de Viltē gedistilleert t'gene dat men Maechde-melck heet. Preemt Goutglitte klepen gestoten byz oncen / stelt die byz uren tijt te weycken in ses oncen witten Azijn / t'ly ghebdistilleert of niet / oft in Azijn van Zee-Alypn / in een Glas op haer seiven. In een ander Glas stelt Salpeter te weycken / in gemeyn water / oft van Machtichape / oft Wegebyze / oft ander daer toe dienende: laet elck op hem seiven deur de Viltē distilleren / ende als die zyn ghebdistilleert / mengt syt zamen. Dit Maechde-melck is seer goet om te genesen de quade schurfscheyt in 't aengesicht / de kloose ende roode plecken in 't aengesicht.

En hozt verhael vande distillatie van Olien ende Quintessentien.

Het profijt van de gh-distilleerde Olien ende Quintessentien: Van de welke Quintessentien hier sal gesproken worden.

CAP. LXXIII.

N Aer dat wy met hozte woorden verhaelt hebben de distillaten van de wateren / soo en sal hier niet qualick te passe komen een hozte beschryvinge te maken van de distillatie van de Olien. Ende om dat de ghebdistilleerde Olien veel stercker / krachtigher / lieflicher / ende rasscher helpen / dan eenighe andere remedien / alle zoorten van stercken / die qualick willen ghegenesen / principalick Wonden / Sweeringhen / Pynen / Gheswillen / ende andere upwendighe ghebyzucken / soo sal oock wel voeghen dat men dat selve kan distilleren / principalick van de oinghen die in den Hof ende Bogact groepen / ende ghelijck als dese naevolgende moghen wesen.

Krupden: Kooftmarepn / Quendel / Ruyte / Calamine / Orzga / Lavender / Camille / Savie / Hysope / Basilicum / Cype / Quante / Venbozen / Ceule / Alsem / Lebesche / Chymus / Berg-Polepe / Velt-Cyppes / Sabel-boom / ende ghegeneralick alle krupden die heet ende dooz zyn van complexie / ende eenen goeden oft stercken reuck hebben.

Saect: Saect van Venckel / Wijn / Comijn / Petercelie / Sermontaine / Viltē / Koomsche Alsem / witte ende swarte Agelle / Sabelboom / wilde Caroten / ende veel meer ander Saden / die eenen goeden oft stercken reucke hebben.

Bloemen: Bloemen van Lavender / Wolle-cruyt / Hpparicon / Orzgen / Popenche Kooften / Gelsemin / Kooftmarepn / ende meer andere.

Druchten: Genever-besien / Bakelaer / Wepl-besien / Dinghels / Cappers / Abros / Perfen / ende meer andere.

Spererjen: Caneel / Peper / Croffel-nagels / Maris / rieckenden Costus / Angelica / Meester-woztel / Galgaen / Crepne / Pote-Muscaten / Sepner / Culeben / Cyppes / Orzge-schellen / Citroen-schellen / snoesters van Oernoten / ende meer andere.

Hout ende schozzen van hout: Kooftmarepn / Sabelboom / Genever-hout / Eischen-hout / Pork-hout / Olier / Saghe-meel ende schavinghe van hout.

Gommen: Mastick / Wieroc / Myre / Benzoin / Labdanum / Termentijn / Styrac / Calamite / Peck / Carre / ende meer andere.

Beesten / oft Deplen / oft Nest van Beesten / Slangen / Woyschen / Schoyloenen / Dieren / Menschenbloet / Menschen-beenders / Menschen-byet / Ganse-smout / Cyers / Romch / Was: Metten hoztstene gheseyt / alle materien die warm en d'ooze zyn van complexie. Wel is waer dat men van koude dingen / ghelijck als zyn krupt ende zaet van Heul / Wilsse / ende andere diergelijcke / oft van bochte / oft van de ghene biez bet zap hebben / eenichsins de olpachtige quintessentie mach trecken / maer met gooter moepte: endelanger tijt / die oock noch niet en sal hebben de rechte kracht van de krupten / daer upt dat sy is ghetrocken / maer min kout oft bocht van de plante selve / jae d' Olie die upt koude oft bochte krupden ghetrocken woxt / is een waterachtighe / suere ende soute / van olpachtighe substantie. Daerom is beter dat men de koude oft bochte simpelē by rottinge distillere / dan dooz kracht van den byere: Maer om met een wooyt te seggen / de Olien die metten byere by bozme van quintessentie upt de materien ghetrocken worden / zyn een bettighe oft radicale vochtigheyt / daer in het leuen ende de kracht is van het simpel / soo dat de reste niet en is dan aerde ende vuyfcheyt.

Hoedanich de Ovens moeten wesen om de Olien te distilleren.

CAP. LXXIV.

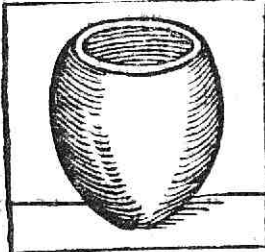
DE Ovens om Olien te distilleren / zyn veelderhande / nae de diversheyt soo wel van de materien die men wil distilleren / als van de Vaten die men in 't distilleren wil ghebyzucken: niet te min t'ghemeenste ende bequaemste fatzoen is dusdanich. Maect eenen Oven van Carreel-stenen / oft Tschels ende Leem / oft van enkel plaetster / die rondt is / ten minsten van binnen / om dat de hitte soude mogen over al ghelyck op trecken / ende matelick hoogh ende dicke / te weten / niet ober de byz voeten hooge / ende binuen ten minsten een voet wijt: In de geheele hoochte sullen byz spatēten zyn / d'eerste van eenen voet / de tweede van ander halven voet / de derde van de reste van den Oven. Op d'eerste stagie sal een pferen Koofter liggen / daer men op stoken sal de kolen om byer te maken / op de tweede sullen twee pferen Saerden liggen / vier bingers van mactander / waer op een aerden Cepl sal staen / sulcke als wy hozte hier naer sullen verclaren. Recht onder en boven den rooster moeten twee bierecane gatē staen met hun stopfels / ghelijck den mond van eenen Oven ghemaeckt / langhs het onderste gat sal men d'asthe upt trecken / ende dooz het opperste kolen in den Oven doen ende t'byer ontsteken. Doozts moet men boven in 't opperste van den Oven d'aert beste te passe komē / eenige andere klepne gaten ghemaeckt worden / om den roock upt te trecken: gelijck int distilleren van de wateren. Somtijds mach men in den noot hem sonder Oven liden / en behelpen met eenen Creest daer men het distilleer-vat op stelt in eenen aerden oft pferen Pot oft Becken / ende t'byer daer onder maken.

Hoedanich de Vaten zijn moeten om
Olien te distilleren.

C A P. LXXV.

Hoe wel datter verberhande fatzoenen van Va-
ten mogen dienen om olien te distilleren/so sal ick
hier alleen dooz houden twee zoorten van Potten daes
toe dienende. D'een seer nut ende bequaem om te di-
stilleren Krupden / Bloemen / Saden / Wuchten /
Wortels / Dieren / oft Deleu / oft West van beesten:
d'ander dooz de Houten / Gommen / Craen, ende an-
der yarsachtighe oft vette materien.

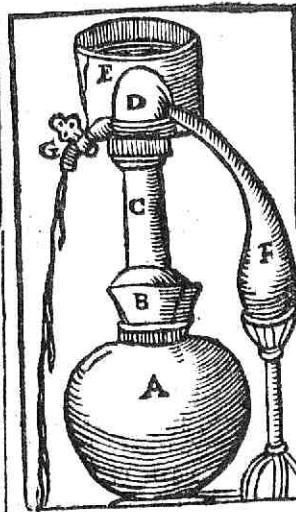
1. Men sal een Wat maken van goede Pot-aerde/
die wel supber ende wel ghetreden is, gelyck de Pot-
bakers hun aerde treden ende bereyden/ van ontrent
eenen vingher dick / t'fatzoen hebbende van een Ep/
dat wat boven de helft is af gesneden/ groot ende wyf/
nae den eyfch van het koperen Wat, nochtans dat zyn
grootte/ ende sonderlinghe de hoorste / acrozeert niet
de berde ende laetste stegie van den Oven, ende dat ooc
den mont effen past in den mont van den Oven. Des-
gelijck dat de byete van den Boom wat meerder sp/
dan de twee pferen Gaerden van een staen/om dat het
selve Wat soude moghen daer op gestelt zyn, ende vast
staen. Daeromme waer het beter/dat men den Oven
maecte/ eer dat men het Wat maecht. Als men in't
distilleren seer sterck yper van doen heeft / soo woijt
sont p's dese Pot niet van aerde/ maer van pfer ghe-
maecht / ghelyck men siet in de Apoteken.

2. Het tweede Wat sal
zijn van Coper of Latoen
ghemaect / t'fatzoen heb-
bende van een Ep of Cau-
wooyde/ende den mont ta-
melick wyf/waer op eenen
upt gerechten Hals sal ge-
voegt zyn / ten minste van
een grooten voet lauck/af-
komende van den Helm/
dooz welcken Hals de dompen van de materien die in
den ondersten Pot zyn/sullen in den Helm rysen. Dit
Wat sal houdē ses of seven potten / of het sal groot zyn
nae den hoop van de materie die men wil distilleren/
d'welck gemeplick is/dat men tot een pont materie/
te weten, van krupden oft zaet, oft ander, daer in giete
negen oft tien pouden waters. Daer en boven moet
dit koperen Wat in sulcker voegen van groote acroze-
ren niet de wigie van het aerden Wat/dat in den Oven
staet/datter tusschen beyden spacie blyve/van ontrent
twee ofte dyp vinghers / om niet zandt gebult te wo-
den / gelyck wy noch sullen seggen / ende in de hoorste
ten minsten ander halben voet met zynen Helm boven
het aerden Wat upt stecke.

3. Het derde Wat sal den Helm zyn / die boven sal
ront / ende niet scherp zyn / om dat den pomp niet en
soude weder neder vallen / de welke sal rontsomme
ghelyck/met een Kuppken ghemaect zyn/daer men
hout water sal in gieten / in dien men wil / om dat de
dompen te rasscher en lichtrelicher souden dicke wo-
den/ende t'zamen vergaderen. Men d'een zijde van dit
Kuppken sal een snupte staen / te weten/den beck van
den Helm/waer deur d'olke in den ontfangen sal dyp-
pen : Op d'ander zijde sal een Kraen komen / om het
water af te laten dat warm is geworpen. Desen Helm
sal ghevoeght woynen/dooz middel van eenen langhen
Hals in den mont van het distilleer-bat wel vast / om
dat geen van de dompen die op-
climmen/souden mo-
gen upt blygen : ende aen dit in eene voege sullen twee
sanden zyn/om te baster t'zamen te voegen.

4. t'Werde wat sal de ontfangen zyn/daer de distil-
lerende Olie sal in dyppen/het welke sal Glas moe-
ten wesen/om de sclaerheyt ende supberheyt te hebbe.
Dese is nu de Figure van de eerste zoorte van Va-
ten/die sotter distillatie dienen / van de olie/ van krup-
den/zaden/ bloemen/ etc.

F. Den Ontfangen die lauckwoygh is.
G. De snupte oft beck van den Helm/waer dooz de
olpachtige vochtigheyt in den Ontfangen dyppt.
H. Het Kraenken waer mede het water van het
Kuppken alst heet is/af gelaten woijt/om ander daer
in te gieten.

Dese twee voysesde Vaten / te weten / de Pot met
den Helm/ midts dat sp van Koper ghemaect zyn/
moeten binnen vertinnet zyn / om dat d'Olie gheen
quaden aert van het Metael krijghen en soude / ghe-
merckt datter Koper niet vertinnet zynde / alst ver-
warmt is/ eenen quaden smake / oft reurcke/oft ander
quaden aert d'Olie mach gheven : maer alst vertinnet
is/so en krijghet de Olie geen quaden reurcke oft ander
byndem aert. Daerom sal men wel mogen in deser
manieren kopere Vaten gebuycken, om Olien te di-
stilleren/hochwel dat de Vaten onghelyck beter souden
wesen van Steen of Glas/dan van eenich Metael ge-
maect/ten waer het perijckel van bersten oft brycken/
daer de steene oft glazen Vaten/ als sp heet zyn / seer
onderhavich af zyn/niet tegenstaende/dat sp met leem
oft cement / oft yet anders beset zyn / wits welck bye-
ken oft bersten groote schade mach gheschieden / als
men kosteliche Olien distilleert. Niet te min een pege-
lick mach daer af doen zyn geliefte / so verre als sy toe-
siet dat zyn vaten niet en bersten noch scheuren / hoe-
wel nochtans dat men in sommige distillatie noot sa-
kellick glaze Vaten / oft van verglaesde aerde moet ge-
buycken / ende geen van Koper of Latoen gemaect /
in de welke seer qualick mogen Olien ghedistilleert
woynen van suere materien / t'sp oft om dattet koper
een dergelycke qualiteyt heeft / oft dooz een verborgen
kracht die daer in is. Gelyck men siet in't distilleren
van de Olie van Rosijn/waer af d'Olie in sulcken Wat
eer berandert in groene roest / dan in een bannen ende
lochtigen damp / in wat maniere ende met wat konst
dattet yper gegeven oft gemaect woijt. Daer om te
distilleren Olie van wel-riekende materien/ende die
eenen aromatische ende soeten smake hebben / oft
van anderen aert zyn dan het koper / soo schynen de
metale Vaten bequaemst te wesen.

Op wat tijdt dat d'Olien moeten ghedistilleert
zijn, ende hoe de Materien moeten bereyde
zijn voor het distilleren.

C A P. LXXVI.

De materien moeten ghedistilleert zyn / als sp ten
besten zyn / te weten / de Saden ende Aroma-
tische dinghen / als sp verch ghepluckt zyn : want
hoe die vercher ende groender zyn / hoe die meer ex-
cellente Olie sullen gheven / pncipalick de welric-
kende ende aromatische dinghen. Nengaende de krup-
den / men moet die plucken als sp in hun meeste
kracht zyn/dat is/als sp bloeyen : want ist dat se la-
eg

ter ghedistilleert worden / d'olie sal schupmachtigher ende niet goet van reucke zijn / daer en boven oock niet soo vele. Als die op sulcken tijdt gheplant zijn / men moetsen d'zooghe upter Sonne den tijt van een oft twee maenden / om dat een deel van haer waterachtighe vochtghept soude ghemindert zijn / ende dat die olie ende raicale vochtghept te repnder / ende supberder soude moghen uptghetrocken worden / ende oock om dat de selve te ghemackeliker soude moghen gestoten worden: Ter contrarie ist dat de crupden versey geplicht / ghedistilleert worden / spullen wel veel olie geven / maer sp en sal soo krachtigh / noch so wel rieckende niet zijn / als oft men tusschen dese twee een middelmate moest houden:

Wengende nu de bereydinge van de materien daer wt men olie wil trecken / sp en moeten niet gewepcht noch gerot worden / gelijck geschiet int distilleren van den wateren: want het wepcken / t'z in water oft wign / oft geban de wign / soude die eppen smaken ende reucken van den olien met ander dingen mengen / ende daer en boven waterachtiger maken: d'welc niet en is van noode om repne ende supber olie te trecken. Ist dat ghy die in peerde mest / of in d'aerde / oft op heete affschens / of in siebende heer water te rotten stelt / om naderhandt d'olie te beter af te trecken / volghende de middelen die wy terstont sulken verhalen / soo sal d'olie noogen eenigh gebreck crigen. Want een olie die van de materien alsoo gherot zynde ghedistilleert wort / hoe wel datse terstont niet en bederft / soo geschiedet nochfang op coxter eijt / jae ongelijck eer dan die ander olie / d'welcke sonder vooggaede rottinge ghedistilleert wort. Daer om sulken de materien niet meer dan gestoten / ende deur een grobe sifte gestift worden / en sulter niet drie dzuppels min olie upt trecken / dan oft die staen zotten hadden.

Die middel ende ordonnantie die men moet houden int distilleren van olien.

CAP. LXXVII.

Nu dat de materie alsoo bereyt is / wort die in het coper distilleer / bat / met seker mate fonteyn water / te weten / tegen twee pont van de materie ontrent achtien pont waters / daer om moet u bat seuen oft acht ponten groot zijn / om dattet derdendeel noch soude peyl blyven. Dit water dient de materien om haer dampen op te voeren / ende doen obergaen / oock om de humeuren te schepden deur de decoctie die daer gheschiet. Ghy sulc den menichte van de water moghen meerderen oft minderen / nae de menichte van de materie die ghy wilt distilleren / altyds met conditie / dat ghy sulc neyhen oft thien mael soo veel waters als materie nemen / ende dat u bat gepopozitioneert zyn nae den hoop van de materien die ghy wilt distilleren: want indien dat te groot oft te cleyn ware / ghy soude arbeyt en cost verliesen. Wel is waer dat de twee pondé waterie met achtien pont waters de versekerste quantitept is die men mach nemen om met menichte en gemackelijck d'olie te distilleren: want ist dat ghy meer neemt / de lanchteit van den tijt sal u verdzieten: ende neemt ghy min / ghy en sulter nauwe thien dzuppels olie upt trecken. Waer in men nochtans na de experientie van saken moet leven / om datter materien zijn die geen olie en geven / ten zyn datse met menichte genomen worden / ghelijck Angis-zaedt / ende meer ander / als wy hier nae in particulier sulken verklaren. Doch staet hier te merken dat de crupden meerder bat / ende meer waters willen hebben / van de saden oft specerijen / om den olie upt te trecken / om dat sp in ghelijcke ghewichte ghenomen / meer plaetsen nemen dan de saden oft specerijen / daer om moeten sp ooc na adbenant meer waters hebben / om dat sp int coper bat niet en fouden aen barnen.

Als ghy nu de materie metten water t'samen in't coper bat ghedaen hebt / laet die vyf oft ses uren / oft

meer oft min staen wepcken / nae den epsej ende substantie van de materte. Oft sonder de selve te laten wepcken / voeght den helm op u bat / t'samen wel gheluteert met lutement ghemaect van wit van eperj ende bloeme oft meel op een doercken ghesiept / ter plaetsen daer sp t'samen ghevoeght zyn. Dat ghedaen zynde / stellet aerden bat in de oben op de twee pfer gaerden / seer wel met leem oft moztel daer in gemest / daer naestellet coper bat in het aerden becken / in sulcker voegen datter sp tusschen bepde de bodens twee oft drie vinghers dicke van sandt / ende voozts rondt somme het bat tot boven toe / jae indien men wil tot boven aen den hals van het coper bat: Voozts soo maect dat de Snupte van den helm daer lanchs de olie distilleert / ghekeert zyn de rechte ofe flincker zyde van den oben. Niet te min men moet weten dat in de distillatie van de saden ende specerijen anders niet en is van noode dan het aerden bat met den sandt tusschen bepden / maer niet in de distillatie van de crupden: want de saden ende specerijen zijn van teerder ende subtylber substantie / als ghenoech blyckt by hun groote hitte ende d'zooghe / oock soo is de olie die sp gheven veel liegcker ende vaster. Daer om soude moghen de kracht van den bepre eenighsing beletten haer perfect distillatie / dat is te segghen / de distillatie soude wat onklaer over komen / jae in't eerste / indien de hitte niet ghemodereert en ware deur het aerde bat ende sandt dat tusschen bepden is.

Maer in't distilleren van de crupden moetet koper bat in den oben gheparft worden sonder het aerden bat ende sandt tusschen bepden te hebben: om dat de crupden om haer lieber bestighept ende herder substantie stercker byer van doen hebben: waer upt te merken is / dat gheen olien in den Balneo Mariae maghen ghedistilleert zijn / midts dat de hitte van den siebende water niet sterck ghenoech en is om de olie te doen in den helm rysen / ende alsoo in den ontfangher neder te dzuppen.

Als nu het Coper bat alsoo in den oben ghevoeght is / soo voeght oock den ontfangher aen den beck van den helm / onderst zynde met een schabbelken / ghelijck ghy in de Figuree hier vozen meucht sien / en luteertse t'samen met lutement van Bolus / oft van wit van eperj ende meel ghemaect / op een doercken ghesiept. Daer na ontfrecht de colen die op den rooster legghen / maekende int eerste een sacht byer / ont dat de materien allenskens souden warm worden / ende soo langhe tot dat de materie die in't koper bat is met den water comt te sieben / nochtans niet soo sterck dat de bobbel teghen den helm komen / ghelijck men ghemeynlijck siet gheschieden in de distillatie van sommighe saden / als Angis / welck om hun subtyle substantie / ende oock om hun bymachtighept seer veel bobbel op wozen: in welken ghevalle het byer ghemindert moet zijn / oft ist dat daer dooz dit bobbelen niet op en houdt / soo moet den helm af ghenomen worden / ende de materie met een stock geroert zijn: soo sal het schup in eenen damp veranderen / de welcke nae der handt sal moghen met middelbaer byer ghemodereert / ghesilt ende ghedzooght worden: Dan sal men den helm weder op stellen / ende luteren als vozen. Onderhoudt dan voozts u byer in alsulcken graet / tot dat ghy gevoelt dat den helm warm wordt. Dan meucht ghy / oft oock eer het cuppen dat ront om den helm staet / met coudt water vullen / d'welck den helm vercoelen / de dampen ende gheesten van der olie sal dicke maecten / ende in olie veranderen. Waer als dit water begint hiet te wozen / men salt terstont metten kraenken af laten / ende ander coudt water daer op doen. Daer zynder sommighe die dese maniere niet en puzen / ende lieber d'olien deur dese serpentine distilleren / die in een tonne met coudt water vast gemaect l ght / om d'berliche sedenen.

Vervolght dan by dese middelen de distillatie sonder op

der ophouden / onderhoudende het byer in den selven graet / oft oock in dien noot is / t' selve vermeerderende / tot dat alle de dompen d' een na d' ander dicke gheswozden zijn / ende dat alle de watericheyt die int coperen dat is / in den ontfanger is ober gecomen. d' Welc men sal weten / als men stiet dat van de achtien ponden waters oft daer ontrent / de thime sullen ober gecomen zijn / ende dat de distillerende ozuppels ghenen / make meer en hebben van de materie : Dan moet men ophouden / om dat de materie die int coperen dat is / niet en soude ontsteken / of aen den bodem van het vat niet en soude aenbarnen / of niet dozre worden. saken sal oozdelen dat de distillate wel gaet / ist dat tusschen t' vallen van elke ozuppel bycants geen spacie en sp / maer dat sp coyt op malcander vallen / waer deure men oock weet de stercke van der hitte. By desen middel wort op cozen t' ghd het koper vat gheheel ydel ghemaecht / d' welckz meestendes l op ses of seven uren tydts / gheschiet / so verre als de materie in haer gewichte metten water accoydeert dat int vat is / te weten tot twee pont materie / achtien pont waters.

Noch staet hier oock te mercken / dat de olie t' samen metten water ober gaet / ende dattet water dat metter olie ober comt / niet alleen en comt van het simpel / maer ooc van tegens dat daer by geboegt is / dwelckie deur kracht van der d'essie metten simpel of marte gebuerende de distillatie / hē heeft deur de kracht van den byere in de gestooten materie gemengt / waer of dat de gehele kracht mede heeft gevoert / gelijc mē mach mercken by den reucke ende smacke van dien / die de selve is van de materien.

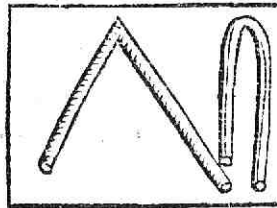
Daerom di' water dat t' samen metter olie ober comt / en heeft geen minder maer meerder ende stercker kracht / dan t' ghene dat van den selven krupden of simple deur den helm ghedistilleert is / ghemerckt dat veel meer den reucke heeft van den simple / dan het ander dat over den helm ghetrocken is. Daer en boven om noch meer verckerct te zijn dat dit water de kracht van de materie heeft behouden / daer mede dat int distilleren van der olie ghemenght was / so mach men t' selve noch eens / of meer reysen distilleren / waer deur ghy behinden sult / dat alle den reucke ende smake van den simple daer in verfaemt is. Om d'welcke te doen / so maect het coperen vat wel schoon / ende giet daer in alle d' water dat ghy ghedistilleert hebt metter olie / sechicket ende ozborneert alle dinghen die van noode zijn / ghelijc men in de distillatie van dat olie van de krupden heeft ghedaen / ende als ghy sult sien dat ghy van ontrent de seventien ponden een pont waters in den ontfanger hebt / te weten den beoeloop / bewaert dat / want alle de kracht van heele water sal daer in bergabert zijn / ende en sal niet veel min krachts hebben dan d' olie.

Hoemen sal d' olie scheidt van den vater die t' samen ghedistilleert zijn.

CAP. LXXVIII.

De olie die metten water ober ghesaelt is ende van haer materie gheschepden / is altyts metten water in den ontfanger / maer altyts niet boven d' ghende / want dickwils is die in den grondt / ende som tydts oock ober al metten water ghemenght. Ist dat d' olie in ghelijcke mate swaerder is dan het water / sp sal onder zijn : Maer ist d' olie deur koude ghelijc in wolckens ghestoot is / oft ghelijc klepne wolckshens / so is sp onder d' water ghemenght. Ten anderen d' olie sal te gronde gaen ist d' olie van een dicke substantie ende wel vergaderde ghemaecht is / ghelijc als is olie van Canel / Zoffel / naghels / ende ander dierghelijcke. D' olien die te wyle d' olie deur koude dicke worden ober al metten water ghemenght zijn / dat sp olien van Zingis ende Venckel. Om d' olie van den water te schepden / so ware ten eersten goet datten ontfanger den bodem een woepuych

spits hadde met een gartken in den bodem / dat met was oft goet cement / ghebuere de de distillatie ghestopt ware / d' welck soude moghen na de distillatie op eenen treest in de koude locht ghestelt worden / ende als d' olie stijf ware / ontfopt zijn. Ende ist dat men merckelijck siet / dat d' olie in den bodem is van den ontfanger / men sal die met dit gartken te ontfoppen / af trecken / ende het water sal in den ontfanger blijven / t' selve gartken als d' olie upt is / toefoppen / so verre als ghy't daer in wilt houden. Ist dat de olie boven d'ijft / ontfoppende t' selve gartken / al het water sal aflopen / ende d' olie sal blijven op den bodem van den ontfanger / so verre als ghy wel toefiet dat se metten water niet of en loopt : Maer ist dat d' olie ober al int water is ghemenght / ghelijc een wolckshen / zighet water in de koude locht deur eenen lincen doock / d' olie sal daer in blijven die ghy met een mes sult vergaderen / ende in een glas doen waer dat sp ten laet sien in dien noot is / in eenen dunnen ofe subtylens liquor deur de warmte van der Sonne oft warmis affchens sal ghezocht worden. Ist dat de olie op het water d'ijft / ghy sult die oock mogen schepden met eenen silberen lepel staerde op den Oven in de ghestie. Noch sult ghy moghen ander middelen ghezuycken om d' olie te schepden van den water daer mede sp ober ghezocht is ghelijc met eenen glazen trechter / houdende de vingher onder aen de pinne / met dickwils het water daer in te gieten / ende d' een oft d' ander ober af te laten.

t' selve sult ghy oock doen met een supghende instrument / het water sult ontfanger halende / d' welck d' olie in den bodem sal laten. Dit instrument moet gemaect zijn van twee pypen van wit pfer hoecwys t' samen ge-

boeght / ghelijc ghy hier by de Figuren meught sien / deur de welcke op cozen t' d' gheele water upt den ontfanger getrocken sal zijn.

Van de krachten t' gedueren ende gebruyck vande ghedistilleerde olien.

CAP. LXXIX.

A Enghestien dat de ghedistilleerde olien de radicale vochtigheyt zijn van alle materie / waer aen alle krachten ende werckings van de selve materie kleben / so en val er niet te twyffelen van dat de gehele kracht van den simple daer upt dat se getrocken oft ghedistilleert zijn daer in is / ja veel supberder ende subtylber / om dat de subtyle substantie deur de warante van de grove materien geschieden is / so dat de gehele kracht die in een pont was van den simple / in een vierendeel loots / of meer oft min besloten is. Daer en boven so hebben sulcke olien onder meer ander dese eysenschappen ende natuere / dat se deur de groote subtylheydt van substantie die sp van den byere vercreghen hebben terstont deur d'zingen tot in binnenste van de leden / ende toonen terstont sijn krachten.

Wengaende haer goet blijven / so mogen de selve lange dueren / princypalich ist dat sp geresiceert zijnde / dat is te seggen / noch eens met diep byer op affchens deur den croonhals ghedistilleert zijnde / in stercke glazen ghestoten worden / ende seer wel met Cement oft Mastick / oft met Was ende Mastick t' samen ghemengt / gestopt zijn / de welcke andersins niet en conuen bewaert worden sonder verlies.

Wengaende nu t' gebuyck / sp en moet niet gebuyck worden dan met ozuppels / als ghy die alleen ende ongemengt neemt / t' sp inwendigh oft uptwendigh / ghelijc hier nae noch sal verclaert worden. Maer om bequamelijckst die inwendigh te gebuycken / so moeten supker laten smilten in Roose water / oft vletten

Dioletten-water/oft Caneel-water/oft in ander dier-ghelijcke wateren / ende daer in een druppel oft twee doen van der olie die ghy wilt ghebruycken.

Particuliere beschrijvinghe van eenighe olien,
die achter volgende de voorgaende ordon-
nantie ghedistilleert zijn.

CAP. LXXX.

O Lien van saet/gelijck van Wijn/ Wencikel/Wlier/
Comijn/ende meer ander/woyden albus ghedistil-
leert: Reemt ten eersten so veel saet als ghy wilt / t'3p
vijf of ses pont vooz het minste ende beste: Stoot die
grovelijc/wel toesiende datter geen saepken ongebruyck
en blyve: Doet dat in het koper vat / ende giet daer op
25. oft 30. pont seer claer fonteyn water:menght die
seer wel onder een/decker vat met zijnen helm / ende
doet voorts als vozen geseyt is. **D**olie die alder eerst
obercomt is d'alderbeste/daerom sal men den ontfan-
ger twee oft drie mael mogen veranderen.

Du staet te merken dat olie van Wijn qualijck
mach inden Sommer ghedistilleert worden/mits dat
zjn gheesten te subtyl zijn: jae veel subtylder dan die
van de vensael / soo datse deur de warmte lichtelijck
verbleghen hoe kleyn dat oock het vper mach wesen:
Maer seer wel in den winter: Want hoe de Winter
coudere is / hoe d'olie dicker in vozme van Camphre
sal zjn/als sp in den ontfangher drupt. **A**ls ghy die
deur eenen repnen spnen doeck sijghet/alle de waterig-
heyt loopt deur / ende d'olie blyft in den doeck/die nae
der handt moet in een groot glas met de warmte van
den stove dun ghemaect woyden: in sulcker voe-
ghen woxt het waterigh haest van d'olie geschepden.
Dese olie is seer excellent / t'3p datse alleen by drup-
pels met wijn of sopken/oft met plaet supcher inghe-
nomen woxt/om de maghe te stercken / ende helpen
seeren/om die winden te doen schepden teghen t'feir-
zjn teghen de ghebrucken van de longher / soo wel als
van de Doeder/waerom datse oock stopt den witten
bloet van de houten.

De vruchten/ghelijck Geneber-besien ende ander
mits dat die meer oliachtighe substantie in hebben
dan de crupden oft saden / en behooven oock soo veel
waters niet / soo dat vooz een pondt van de vruchten
vijf of ses pondt waters ghenoech is. Dese moeten
kleyn ghestooten zjn / ende van int distilleer-vat zjn-
de gebaen worden ghelijck van de crupden ende zaden
gheseyt is. Van dese comt d'olie eerst ober / daer nae
heer water.

Specerijen ende Amoraetische dinghen woynen op
de selve maniere van de saden ghedistilleert / maer int
distillieren van dien en sulc ghy noch wijn / noch ghe-
brande wijn ghebruycken/ghelijck sommighe doen/
maer claer fonteyn water / om dat de wijn ende ghe-
brande wijn terstont op trecken/eyt geenstus de cracht
van de specerijachtighe dinghen mede en voeren/maer
het puer water en rijst niet op sonder specerijachtig-
heyt. **D**olie van Noten Muscaten/ende die van den
Marric/dryben boden op d'water.

Om seer excellente olie van Caneel te distilleren:
Reemt een pondt goeden Caneel ghestooten/ende deur
een grof sifte ghesift/doet die in een glas/en gieter op
water van Wijnloffe/Wernage/Endibie ende Confilie
de Geyn/van elc een half pont / laet die vier oft vijf
dagen wel toegestopt staen wepcken. Daer na gietet
al t'samen in een distilleer-vat / stellet in een teple met
sandt op den oben / ende maect int eerste cleyn vper/
t'selve allenskens versterkende. **A**lft nu eenen tijdt
aldus heeft ghedistilleert / verandert den ontfangher
want dese is de excellentste/ende veel crachtiger dan die
na volghet/welcke tweede mach betwaert worden/om
ander Caneel in te wepcken.

Op de selve maniere sulc ghy Distillieren Grof-
fel-naghels / Peper / Anghelica / Galigaen / ende
ander.

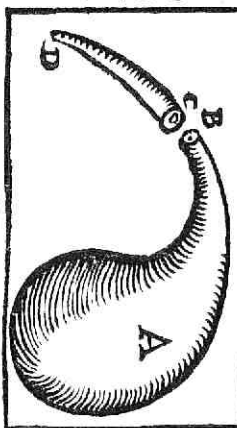
Hoe men olie uyt hout distilleert.

CAP. LXXXI.

O M dat de oliachtighe substantie van de houten sae-
per ende aenclevender is om haer lymachtigheyt/
soo is oock het upttrecken van dien anders dan van de
crupden ende saden/eyt woxt gedaen met meerder cost/
meerder moepte/swarigheyt/ende behendigheyt/dan
die van de crupden ey saden die top verclaert hebben.
Ick weet wel dat sommighe die upttrecken by neder-
waers distillieren / d'welc geschiet met twee aerde va-
ten op een ghevoeght / ende een pfer plaetken met veel
gaetkens tusschen bepden ghelept / maer sulcke olie en
deucht niet/want sp stinet meest na den bzant. **D**beste
is datmen die opstijgende distillere / om seer excellent /
schoon ende deurbzngende te hebben: waer af de ma-
niere is dese.

Maect den oben van materie ende satsoen als vozen
uptgenomen dat ergens boven in den oben eenen kerf
3p / om den hals van het distilleer-vat te bequamer
mogen schicken ende voegen.

Dat sal van glas oft aerde binnen verglaest oft
verloot ghemaect zjn met eenen crommen hals/soo
groot datter twaelf pondt waters mach ingaen/den
hals hebbende anderhalben of ten minsten eenen voet
lanck ende nederwaers gheront / welcken hals van
twee stucken sal ghemaect zjn / het een van ontrent
sef vingers lanck boven den buyck van den glase/ende
soo wijt datmen daer deur mach de hant int vat bzen-
gen om schoon te maken: **D**'ander sal altydts engher
woynen tot den epnde toe / het welcke ghesteken ende
gevoeght woxt int eerste stuck met eenigh Lutement/
oft Cement ende Bolus/so datse moghen t'samen ge-
voeght ende weder gheschepden woynen als men wil.
Waer af dese Figure is.

A. Is de Cromhals van
glas/oft verglaest/oft ver-
loede aerde ghemaect.

B. Is de mont van den
Cromhals / om de materie
daer in te doen / ende ooc om
de handt deur te steken / om
t'vat schoon te maken: **D**e
welcke tot dien epnde moet
woyden zjn van hier gheron-
terseft staet. **C**. Het ander
stuck van den Cromhals int
welcke de mont van d'ander
deel van den bate moet ghe-
voeght zjn / hebbende eenen
rant daer de bepde delen sul-
len t'samen gheluteert zjn.

D. D'epnde van dit tweede stuck/het welcke moet
scherp ende dun zjn/om dattet soude mog en in alder-
sepe glasen gesteken ende ghevoeght woynen.

Om nu d'olie te trecken upt oliachtig houdt / men
moet ten eersten het hout cleyn bzen met den draep-
banck ende niet saghen oft in stucken houwen / noch
oock tot poeper stooten / want het swelt te seer in t'
sieden / ghelijck oock doen de stuckens die met een
mes oft ander instrumenten ghesneden zjn / so dat
swaerlijck zjn olie geeft. **D**oet dan in den Cromhals
twee pondt van dit houdt dat metten draepbanck ghe-
braken is/ende soo veel ghebranden wijn om te wep-
cken/latet soo eenighe daghen t'samen staen / want de
sen ghebranden wijn deur zjne subtylheyt deur dzinc-
get beter dan eenigh ander nat / ende schepdet sonder
eenighe groote moepte d'olie van haer materie / son-
der eenighsing de natuere van der olie te corrompe-
ren/deur dat de complexie van der olie te cozzompe-
ren. **D**'welck d'oorzake is dat top liever ghebranden wijn
dan water daer by doen.

Alft hout ghenoech heeft ghewepect / stelt de teple
boven op den oben op de pfer gaerden / ende stelt van
den Cromhals in dese teple tontsommig met sande
beset

befet / maer maect dat den Hals come deur den kerf van den oben ende nederwaerts hanghe nae den mont vanden oben ontfangher inde welcke dat hy wel vast moet bereentgh ende geluteert zyn. Daer na leght allen xkens de gloepende colen op den rooster vanden oben. Somt gods sal oock goet zyn dat men gloepende colen legghen voben op den Cron-hals daer de matieren in ghesloten zyn / ten waere dat men lieber een aerden reple daer over welfde / om te hebben den weerclagh van der hitte. Dese dinghen aldus ghebaen zynde / salmen t vier onderhouden / en nae dat noot is / t byer allenkens vermeerderen / wel gae slaender t verbolgh vande distillatie / tot dat de ghebzande wyn die op t hout ghebaen is / gheheel is ghebdistilleert / want hy comt alder eerst ober / ende vergaert hem in den ontfangher. Daer nae volghet de enkelolte alleen / jae in sulcker quantiteyt / datmen niet meer daer af en moet verwachten wat putrefactie datter oock zyn mach. Bewaert seer wel desen ghebzanden wyn / die u tot t selve werck sal moghen dienen / om dat hy altyds by hem houdt eenighe cracht vande substantie die daer in heeft ghelegghen / te meer om dat hy mach dienen tot twee oft by dierghelycke infusien. Als nu den ontfangher metten ghebzanden wyn is afghenomen / men moet een ander een voegghen die half vol clare water is / daer d'olie in mach distilleren. Als nu dese distillatie volcomen is / d'welck ghy sult weten by de tekenen vozen verhaelt / schepdet d'olie van den water als vozen is gheleert / ende sult met eene / oft vooz alle ander dinghen den Cronhals upten oben nemen ende den Hals afdoen / ende de vuplichepdt die daer in is / upnemen / de welcke men naderhandt soo dick wils met water sal temperen / datse deur een stamijne gepasseert zynde ende herfoben gelijck een pap word / de welcke sal dienen vooz de selve siekten daer toe d'olien goet zyn. By dese middel wordt ghebdistilleert d'olie van Dorch-houdt / die seer goet is teghen de swevingen ende pijnen van Dorchhout. D'olie van Eschen-hout / de welcke uptwendigh ghebzupcht / seer goet is teghen het coudt fierzzen / gicht / ende om het suot te resolveren / maer inghenomen is die een sonderlinghe hulpe den genen die miltsuchtigh zyn. Olie van Genewerhout is een excellente medicyne om de lendenen ende moeder te verstercken.

Hoemen olien distilleert uyt de Gommen, ende eerst van de ghene die weeck zyn.

CAP. LXXXII.

Oliën uyt Gommen te distilleren / moet men den selven oben ende Cronhals ghezupcken / daer in de oliachtige houten gedistilleert worden / de welcke om de waerheyt te segghen niet sonder groote moepte ghetrocken en worden / om haer taep ende vast houdende ligmigheyt / uyt de welcke sonder groote moepte ende beghenbighepdt de radicale vochtighepdt niet en can getrocken worden. Ja dat meer is / daer zyn soo veel manieren om olien van Gommen te trecken / alser soozren zyn van Gomme. Want Sommighe zyn weeck of bloepende ghelijck Termentijn / moze of bloepende Syprac / ende ander dierghelycke / die met cleyn byer lichtelijck smilt. Ader zyn Hart / ghelijck Wierroock / Bentog / Mastij / die een matighe hitte eyschen om weck te worden. Sommighe smilt met een waterachtighe vochtighepdt / ghelijck Myreende Gomme van Arabien.

Om nu te distilleren de bloepende en wecke gommen / ende d'olie daer uyt te trecken / mach men twee middelen ghezupcken. D'ene heeft ober langhen tijt ghezupcht gheweest / d'ander is nieuwer. Volghende d'eerste maniere / soo wordt vooz exempel d'olie van Termentijn aldus ghebdistilleert. Neemt elken pondt Termentijn soo vele als ghy wilt / ende tot elck pondt Termentijns neemt drie oncen asschens van eenigh hart houdt / oft sijn sandt / oft poepes van Car-

reelsteen om te beletten dat de Termentijn niet op en rijst. Doet dese dinghen t samen in den Cronhals / die ghy fraep sult stellen ende voegghen in der maniere voozsept op den oben. Maect dan int eerste saecht byer om het water dat eerst sal afgaen te distilleren / daer nae vermeerdert om d'olte ober te halen. Dese olie wordt oock ghebdistilleert met de nieuw ghevonden middel. Neemt twee pondt Termentijn / ende acht pondt seer klaer fonteyn-water / doet dat t samen in den krom-hals / en distilleert met matige hitte / volgende den regel van olpen uyt herstachte houten te trecken hier vozen beschreiben. D'olie die ghy daer af sult hebben / sal seer supder / reyn / klaer en doozluchtigh zyn / seer lieflic van reuche ende van smake / d'welc niet en wordt bevonden in de olie die op de ghemeyne maniere / gedistilleert is. Dese olie sal men laten byuppen in eenen ontfanger die half vol cout waters is / dwelc d'olie seer betert / in boegen dat de selve sonderlinghe goet is tot alle gebzeken te weten / teghen coztigheyt van aersent / tegen den steen / tegen de coliche / ende ghebzerke van de longer een half loot deur den mont ingenomen. Oock om de ghebleven sijtekenen / spjoeten / plerken / ende ander blecken van der huydt te verbyven van byuten daer op gestreken / tot alle d'welck ander Termentijn olie op d'eerste maniere gedistilleert / gheheel onnut is ende onbeguam.

Wilt ghy nu weten wanneer dat dese distillatie van der olie sal volbzogt zyn / soo neemt acht wanneer datter niet meer uyt den krom-hals in den ontfangher en byuppt / want dan is de beste ende excellente olie ober gheromen. Maer ist dat ghy uyt de reste / die noch in den krom-hals is / meer olie wilt uyt-trecken / soo wordt daer in van vozen dooz den Hals niet klepne stuckens / een onte loots / ende luteert als vozen den Hals wel vast. Want het loot ghesmolten zynde / sal het ober blijfvel van de Gommen doen smelten / in boegen / dat al tghene datter oliachtigh in sal zyn / gelijck olie daer uyt sal byuppen in eenen anderen ontfangher. Het welcke gedaen zynde / neemt den krom-hals van den oben / ende maect dien schoon / om in dierghelycke wederomme te moghen ghezupcken.

Om Oliën uyt harde Gommen te distilleren.

CAP. LXXXIII.

Harde Gommen / ghelijck als: Wierroock / Benzoy / Mastijc ende Was / midts dat die aerdeachtiger zyn / hebben een vaster wesen / ende en resolveren so lichtelijc niet als de wecke Gommen / waeromine dat d'olie niet meerder moepte wordt uyt-ghetrocken. By hebben ooc eenige scoote van olie en matelijcke hitte van doen / om weck te worden / om dat men daer na te ghemackelijcker de olie soude moghen uyt-trecken: Wel is waer / datter eenighe onder de selve zyn / die moepelijcker zyn om te smelten / ghelijck Wierroock ende Benzoy: sommige oock liehter om smelten ghelijck het Was is: ander middelmatigh / ghelijck de Mastijc: In boegen dat alle dese Gommen na dat sy licht of moepelijck zyn om te resolveren / moeten weck ghemaect ende ghesmolten zyn / met de middeln die in de distillatie van de wecke Gommen verclaert zyn / uyt-genomen water / het welcke nimmermeer en moet in den kromhals met dese matieren ghebaen zyn / ghemerckt dat de herde Gommen seer qualijck het water moghen lijden / midts dat sy in den krom-hals ghesloten zynde / het ghewelt van den byer weder-staen: Maer men mach in plaetse van water nemen byponcen Termentijn olie / soo wel om dat dese olie seer supder is / ende met matighe hitte gedistilleert / als oock om dat sy een eygen schap heeft die der natueren van de Gomme naerder komt / waer dooz het schijnt datse bequamer is om te ghezupcken int distilleren van dese matieren / ende om haer herdigheyt te beteren.

Oock

Oock salmen by dese middel veel meer olie daer uptrecken / dan oft men sabel ofc sandt dat ghewasschen is op dese materie dede. Ende ingeballe dat ghy gheen Termentijn olie ghereet en hadt / ghy souc moghen ander olien ghebruycken / soo verre als die van alle kleurijende reuck soo seer als moghelijck is berooft waren : nochtans en sult ghy daer mede niet meer boozderē dan deur de vooggaende. Want daer zyn sommige soozten van Gomme zyn moelijck die om smilten / ghelijck de Wiercoock / dat men in den Cromhals moet sturckens van loodt woypen / als vozen ghesepdt is / maer den hals vanden Cromhals moet wat hoogher gheheben zyn / dan in de distillatie van Termentijn ende oliachtighe houten. By dese middel sult ghy nae dat de materie warm ghewoypen is / onghetwyfelt sommighe oncen olie sien d'zjben opt water dat in den ontfangher is / de welke midts d'afse sullen schijnen eenen quaden reucke te hebben / ende onlesijck te zyn van smake / moeten ghebetert zyn deur veranderinghe van coudt water in den ontfangher / ende dan bewaerdt woypen totten ghebruycke hier nae verclaert.

Dese dingen wel verstaen zynde / ist dat ghy meerder hoop van olie begeert / die oock claerder ende excellenter is / ghy sult nemen twee pont van de selve materien ende Gommen daer af d'olie ghemaect is die ghy bewaert : Doet die t'samen in den wel gesuyberden Cromhals / ende stelt dien op den oven / met den hals meer nederwaerts hanghende / soo sal op cozten rydt / sonder seer sterck vper / de materie ghelijck een boter wesen / ende seer vloeyende / hebbende een middelmatige dickheyt tusschen Gomme ende d'olie van te vozen ghedistilleert. Reemt wederomme dese boerachtighe materie / doerse in den Cromhals nae dat sy seer wel gereynicht is / ende stelt die vooz de tweede reyse op den oven met sommighe oncen van de ghesuyberde olie / die ghy meest upt de selve specie van Gommen hebt getrocken. By dese middel ende hulpe van een middelbaer vper / sult ghy alfoo veel / ja seer excellente olie trecken / als de rouste ende nature souden moghen t'samen geben. Hier hebt ghy den bersekersten wegh om olie upt harde Gomme te trecken : en hoe wel den selven costelijck valt / soo behoort dien nochtans om de excellentie eer ghebruyckte te woypen dan de ghemeene maniere / die met sabel / oft aschens / oft ghewasschen sandt / dat in den Cromhals met de materien ghewoypen woird / te wercke gaet. By sulcken middel sult ghy olie maecten van Emmer / van Sogaersteen / van Solfer / ende ander dierghelijcke dinghen / nae dat sy clepne gestooten zyn / daer by doende olie van Olijben / nae dat se in een loden vat oft in laeuwe water wel ghereynicht ende ghesuybert is :

Olie van was woird aldus op de ghemeene maniere ghemaect : Smiltet ten eersten opt vper / ende woypet in eenen pot vol witten wijn / daer nae handelt meter handt seer wel ghelijck een deegh / als nu uptreckende / dan bykende / ende dickwils op een weder byzenghende : Dat ghebaen zynde smiltet noch eens / ende woypt wederom in den selven wijn / ende handelt als vozen / d'welck ghy dzie oft vper maelt sult hergaen / en tot dat ghy siet dat het was een pinte van den wijn verteert heeft. Dat ghebaen zynde doet dit was alfoo bereydt in eenen Cromhals / ende woypet daer op sabel / oft ghewasschen sandt / oft ghestooten carreelsteen / hoe wel dat ghedistilleert mach woypen sonder sabel / sandt oft carreelsteen / ghelijck men by experientie beuint. Luteert dan den Cromhals rontom / tot de helft toe van den hals / ende stelt hem in een teple vol aschens opt vper / d'welck int eerste clepne ende sachte sal zyn / t'selve allenkens van graet tot graet vermeerderende / soosal d'olie claer overcomen. Ander maken die op dese maniere : Sy stellen eenen pot vol witten of soode wijn opt vper / ende als de wijn deet is / woypen sy daer in het was

in veel stuckkens ghehouden / ende latent wel ghebeckt t'samen staen sieden / maer als de wijn inghesoden is / soo gieten se anderen wijn daer op / tot dat elck pondt was thien pont wijns heeft verbaen / ende soo sy sien datter noch wat wijns by het was is / soo nemen sy het was van den vper / om dattet niet barnē en soude / ende gieten terstont het was in eenen anderen pot daer wat witten wijn in is. Alst was is cout ghewoypen ende de vochtigheyt afghenomen / sy stellen in den Cromhals te distilleren. Maer sonderlinghe moet men acht nemen dat int distilleren het was niet en siebe / ghelijck men doet int distilleren van den termentijn ende honigh / want sulcke materien swillen lichtelijck op / als sy verwarmt zyn. Daer om moet men int eerste sacht vper maken / ende boozts allenskens vermeerderen / ende den helm vercoelen / ja om het opjeden te beletten een t'ghe clepne sturckens loot in papier ghewonden daer in woypen / oft Depl-bladers / oft sijn sandt.

Dese olie is upermaeten goet om heete gestwillen oft aposteumien tot d'zacht te byzenghen / de pynten te stillen / de harde ende ghespannen senuen te versoeten / ende te ghen de gicht. D'water dat vooz d'olie over gaet gheneest wonderbaerlijck alle soozten van wonden / als sy daer mede ghewasschen woypen / ende dat men eenen lijnen doercken daer op leght dat daer mede nat is ghemaect.

Op de selve maniere sult ghy distilleren Benjoin / Ben / Labanum / ende ander dierghelijcke Gommen : hoe wel dat de selve oock moghen met water ghedistilleert woypen / gelijck de olien van de crupden en sabel vozen verclaert.

Hoemen maect olie van Myrre, Stirax Calamite Gomme van Arabien, ende ander dierghelijcke.

CAP. LXXIV.

De materie diemen treckt upt Myrre / Gomme van Arabien / ende Stirax Calamite / en is geen olie / maer een dicke / taepē ende lymachtighe materie. D'welcke te mercken is / deur dat sy niet en ontsteekt / ende ist dat ghy eenighe vint die byandt / zyt seker dat ander olie met ghebranden wijn daer onder gemengt is.

Reemt dan seer bersehe epers / laet die seer hardt sieden / sijn se dan overmidts / ende neemt upt de dope ren : Maer bullet de plaetse met soo veel Gommen eer dat sy cout gewoypen zyn. Daer nae boeght dese helften te gader / ende maect aent scherpe eynde een gat : Hanghet die in een kelber / ten eynde dat de Gomme deur de vochtigheyt van den kelber (t'zyp Myrre oft Stirax Calamite) te beter resolveren. Stelt oock onder elck ey een glas / int welke de materie sal byuppen ghelijck honigh oft dunne lym / ghebaen zynde / neemt t'ghene dat in de glasen gedistilleert is / ende stoppet glas seer vast toe / stellende voozts wel diep in peerde mest / om dat deur zyn warmte dese materie soude dunner ende vochtigher ghemaect woypen / ende een olie ghelijck zyn.

Lenart Hier-abent / bereydt d'olie van Myrre in deser manieren : Reemt oprechte ende geen gebalchte Myrre ses oncen / ghebranden wijn die gherectificeert is / ende gheheel uptbant / twaelf oncen / menght dese t'samen in eenen glazen Cromhals / ende stelt se sacht in warm peerde mest te dighereren / daer nae distilleert se in Balneo Mariae / tot dat alle de ghebrandede wijn ghedistilleert / ende gheheel overcomen is. Dan sult ghy in den bodem van den Cromhals d'olien sien liggghen / die ghy deur eenen lijnen doeck sult doen / ende bewaren om het aensicht langhe schoon te houden / ende in zyn jensht ende claerheyt te bewaren. Dese olie is een oprechte Balsam om terstont de wonden te genesen / ende alle ander inwendige stercken / almen een halfloot van boben in neemt. Sy is ooc goet tegen het sijn hozen.

Van den

Van den Zijde-worm.

T'profijt van den Zijden-worm.

CAP. LXXXV.

De Zijde-worm en moet niet min geacht worden als de Wyf om het seer groot profijt, dat van haer zijde-werk comt / daer mede Keysers / Coninghen / Princken / Edel-heiden / Prelaten / Officiers ende ander dierghelijcke lieden verciert sijn: Ja dat meer is / de zijde en dient niet alleen tot verciaringhe van de menschen / maer is oock een sonderlinge hulpe om het sterck hert te stercken / te verheughen / ende de bedruckte oft droeve geesten te vermaken / gelyck men mach merken by de edel Confiture van Alhermes genoomt / die meestendeel is gemaect van decoctie ende infusie van zijde in say van Alhermes / en ingenomē een sonderlinge hulpe is tegen de slauheyt van herten en beswymthepde.

De gelegentheyte van de plaetse om Zijde-wormen te houden.

CAP. LXXXVI.

De plaetse om de Zijde-wormen te houden / moet seer hooge van legghen / daer goede locht is / ende niet vocht: ja soo wel van vensters gestoffeert / datter de Sonne smogghens ende t'fabonts mach incommen / alst oen genen bekeft die dese wormen regeren. Maer dese vensters moeten wel met glazen / oft blaffaturen / oft sijn lijnwaet ghesloten sijn / om dat die soude mogen alst regent / waeyt / oft coude ende vocht weder is / vast toe ghesloten worden: want andersins souden onghewijffelt de beesten die seer teer sijn / van t'quaet weder terstont moghen sterben. Daer moeten garen netten voer de vensters sijn / om dat als de vensters opstaen / de Musfchen / Swaluwen ende ander vogelen niet en souden binnen comen om dese wormen te eten. Men moet daer oock gheen Hanen noch Hinne laten incommen: want sy souden hen soo sadt daer af eten / datse versten souden. De vloer moet wel reyn sijn / de muuren of wanden sonder garen of spleeten / waer deur dat de Crekels / Akerissen / Matten ende ander ghewoonte oft ghebiede soude moghen incommen / die dese wormen by daghe oft by nachte souden moghen dooden. Dat men oock op de selve plaetse hanters d'werfch ober een legghen met pilzen onderfcheyden / waer op veel barders / of matten sullen ghelept worden / tot gheijf van dese wormen. De welcke sullen moeten met een luttel azijng besproept ende met welriekende crupden ghewoeben sijn / eer men dese tierkens daer op stelt. Want sy hebben gheerne de goede ranchen.

Hocuen de Zijde-wormen sal regeren.

CAP. LXXXVII.

De neerstige Hocbenesse sal so haest als de Lenten te botten gereet maken d'epers van de wormen die sy den gehele winter heeft bewaert / om die te broeden te legghen: Maer in dien sy merct dat de Moerbeseboom spa geraert te botten / so sal sy verschiest aen de wortels doen legghen / gheduerende de nieuwe Meertseje Mane / om dat sy te rasscher souden botten: Want andersins soude men moeten by ghebjcke van Moerbese-bladers / als dese wormen souden ghekipt sijn boog hen voetsel nemen de jonghe bladerkens van doornen / ende van Olmen / of jonge scheuten van Aetels / ende meer ander. Mengaende het kieser van de Zijde-wormen om die te doen broeden / soo moet men saedt nemen dat ober een jaer niet out en is / ende dat in de wijnghelept zijnde te gronde gaet / ende niet en swaemt: Datter ooc de tekēnen heeft die wy noch sulen verclaren. Den tijdt om te doen / broeden / is den 15. oft 20. dagh van April / van den vierden totten

thienden dagh van der Mane / ende nimmermeer int afgaen: Want soo sy de Zijde daer ronefom sullen maecken / soo sullen sy die boozs- brenghen op den 40. dagh / als sy sullen sterck sijn in voeghen dat die eynden ende schoz sullen grooter / herder ende sijnber van poil oft hapt sijn / dan ander die op ander tijden booggebracht sijn: Maer de ghene die mit vjcken van der Mane ghebozen sijn / die sijn altyts onsterck / ende desen gheen profijt. De middel om die boozs te brenghen is / datmen de selve naer dat sy niet witten wijng besproept oft nat sijn ghemaect / lieber van met lauw water / by den vyere legghen tot datse wat bewaert sijn: Daer nae sal men die tusschen twee oorscussens vol plummen legghen warmachtigh / oft tusschen de bozzen van de vrouwen / soo verre als sy hun stonden niet en hebben: ende soo de wormen ghebozen worden / salmen die met de dunste Moerbese-bladers van daer nemen / ende leggen op barders of caetspel / die met Wissein / oft Aberone / oft ander dierghelijcke crupt ghewoeben sijn. Als sy nu ghebozen sijn / men sal hun t'fabonts ende t'smogghens Moerbese-bladers gheben / ende daghelijc meer ende meer / nae dat sy groot worden tot de vyerde Idypte: want dan sullen sy moens oock moeten bladers hebben / midts dat sy meer eten dan sy plegghen. Maer men moet weten / dat men hen moet schaers ghenoech gheben als sy muteren / midts dat sy weck sijn / maer boog al moet men toetsen dat de bladers niet droze / vocht noch nat en sijn / oft ist datse vocht oft nat sijn / dat men die met schoone doerken af vage ende by de vyere drooghe. Sy moeten oock gheplucht worden van Moerbese-boomen die wel ter Sonne staen / ende eer ont dan jonck sijn / die oock rootachtige oft swartachtige besten draghen / welcke bladers niet en moghen t'smogghens geplucht sijn als sy van den daer af oft andersins nat sijn / maer nae dat de Sonne daer op heeft geschenen: Doch moeten de goede van de quade ghescheyden worden. Dese wormen moeten so luttel ghehandelt worden als moghelijck is: Want hoe die meer ghehandelt worden / hoe sy meer beschadicht worden midts dat sy teerkens sijn / principelijck als sy muteren. Nochtans moeten sy reyn ghehouden sijn / ende alle byte Dagghen moet men haer buyghigheyt wech nemen / daer en boben de plaetse beroocken met Wierook / Loock / Nijyn / Barrepe oft Speck / oft Sauciffen / of gloeyende koolen gebaden / om dat dese beestkens hen souden vermaken / ende ist dat sy sich sijn / met desen reurke sullen sy weder ghevenen. Men moet oock wel gaer staen / of sy niet en slapen: want om dat sy vier maal slapen principelijck als sy muteren / ist datter eenighe sijn die altyts eten sonder slapen / men sal die moeten allen stellen sonder eten / om dat sy souden slapen / andersins souden sy versten. Maer ist datse noch kleyn sijn / soo moeten die soberlijck t'eten geben. Als sy de vierde reys ghemutert hebben / soo eten sy den derden dagh daer na beter dan sy opt ghedaen hebben / tot dat hun lichaem blinket / ende dickwils de zijde toonen die sy in den buck hebben. Ende ist dat sy de selve sullen wit leveren / soo sal hun hooft soo wit als zilber sijn: maer ist datse geel is / t' sal gout geel sijn / ende ist datse groet oft Orange coleur is / t' hooft sal de selve verwe hebben. Als sy ghevoelen dat sy verfaedt sijn van eten / soecken sy pet dat hen dient om daer aen te clampen / ende hen sijde by opden beginnen te maken / paghelijck haer selven sluytende in haer schelpe oft schozse / de welcke sy maecken op twee daghen oft luttel meer. Dan moet men blijgh sijn in te legghen rondforts de barders deel Weyn / Waren / Wijngeert-ranchen / Epcken tarckens / Castaignie mephens / ende ander dingen die wel drooghe sijn / want de vorchtigheyt is hen byant: Noch en moghen niet verlaten sijn / boog dat sy alle ghelijck hanghen ende gheclamt sijn aen dese tarckens / om daer hun werck te doen / waer toe dat sy soo grettigh gaen / datse met een furie hen selven in haer

In haer clouwen winden / al oft sy hen selven souden versticken: Dan moeten sy gheholpen zijn / ende maken datse niet af en vallen / oft ist dat sy afvallen / weder stellen op een bequame plaetse. Sy hebben op twee of drie dagen hen werck volbrucht / oft luttel meer oft min / na datet heet oft coue weder is: Ende gelijc men wel hoorzt wanneer dat sy alle gelijc werken / so laten sy ooc seer wel hozen wanneer sy op houden / ende hen merc ten eynde hebben. Sy blijven ten alderhooghste twintigh dagen in hun schoffe / oft wat meer of min / na datet zijde clouwen dunne / sacht oft hart is. Mengaende de keuse van haer schelpen oft schoffe / so zijn de oranje ghele de beste / daer na de gout gele / daer na de witte ende groene / maer int nemen van de dobbel oft enckel / soo zijn d' enckel de beste / om dat het manneken ende wijfsken in de dobbel by een zijn: want soo haest het wijfsken t' smoggens haer eperes ghelept heeft / soo boeget haer by het manneken. Als nu de schelpen albus zijn upt genomen / salmen de gene die goet zijn om daer af jonghen te hebben / stellen op een plaetse daer gheen stof en is / seer wel gedect / ende schepden d' enckel van de dobbel / om datse te schoonder zijde soude maecten / maer datmen vooz al volck hebbe van de beste wercklieden die de zijde kennen / en die met sulcken berstant de selve af te ricken datter pzoijt vooz oogen zy. Als nu de wozmen upt hen schelpen zijn / so moetmen oock de beste upt nemen om jonge te hebben / want de groffte ende swertste zijn de sterckte / die beter saet geben dan eenighe ander. Iden moet oock meer wijfskens dan mannekens nemen. Ende om die te onder schepden / wozt aende oogen genoegh gesten. Want de wijfskens hebben die cleynere / ende so wert als de mannekens. Men sal die alleen legghen / ende wie lighwaet / oft eer

mitte bladers van papfer oft barberkens spreyden om haer eperes te ontfangen: Maer het papfer is daer toe bequamer dan het lighwaet / om datmen gemakelijck met een mes daer op schzabden mach / om d' eperes die daer aen blijben / te mogen af nemen / sonder die eenig sints te bederven.

Mengaende de stercken daer af dese klopne beestkens onderhabigh zijn / als men niet wel neerstigh en is om die te reynigen / of datse van den noozden Wind / oft middaechsche Sonne zijn gequelt / oft datse te veel hebben gegeten / so wozense sterck: Daeromme moet men die reyn houden / de beesters ende gaten stoppen daer die koude winden deur komen / ende in haer logie gloepende kolen sonder roock dzagen / ende daer op legghen Bierroock oft Saucyssen in conde schijfskens gesneden / want sy hebben desen reucke soo geerte / dat sy daer deur genesen / en die wat bespzoepen met Malvezepe oft gebzanden wijn. Ist datse van de middaegsche Sonne deur de groote hitte gequelt zijn geweest / moet mense met Koose-water bespzoepen. Ist datse te veel gegeten hebben / men salse met soberheyt genesen / ende dzy oft vier dagen sonder eten laten. Ist datter eenige zijn die geelachtige diecken hebben / ende dat men oiber haren buyck eenighe bochticheyt siet / diese nat maect / moet men die terstont van daer nemen en elbers dzagen / ende d' andere die gefont zijn smoggens vooz den opganck der Sonnen wat tyt in de locht sielen / ende dan weder op hun plaetse hzengen / ende met stercken Wijn bespzoepen / ende strijcken met Wiffen en Aberone / daer en boben oock locht geben / ende hen laten de warmte van de Sonne ghevoelen / sonder dat de stralen hen geraken / de deusters so wel schickende / datter de moggen locht mach in komen.

HET VIERDE BOECK.

Van der Hoeben.

De Bemden.

Datter zyn twee zootten van Bemden.

CAP. I.

Hier hozen hebben wy beschreben ende verhaelt t' gene dat behoortelijc ende noodlijck is tot bouwinge ende oeffeninge van de Hoeben ende Bogarden: Maer nu ist van noden dat wy van de Bemden spreken / waer af her pynstipale voetsel van den Vee komt: Ten eynde dat wy souden vervolghen ende onderhouden d' ordinarie hozen ghestelt. Ten ersten soo zynder twee zootten van Bemden / d' eene bocht ende d' ander dzooge. De dzooge en begeeren anders geen water om nat te wozden van den reghen / mids dat de grondt vet ende jeuchdich is / waer dat oock het gras oft hop van zels groept / ende ongelijck beter is dan t' gene dat men met nat maken doet groepen. De bochte Bemden hebben eenige beken van doen / die haer voet ende bet maect / mids de lichtigheyt / dzoogte / ende natuerlijcke magherheyt van den grondt.

Wat gronden goet zyn voor Bemden, ende hoe men nieuwe Bemden sal maken.

CAP. II.

De vette ende jeuchdiche grondt / al en wozt die van gheen beke nat gemaect / is goet om hop oft gras vooz te hzengen / so verre als sulcken plaetse niet

verre en is gelegen van eenige beke / oft by her / klopne kibieren / oft ten minsten dat sy onder bocht is / ende daer men eenighen put niet seer diepe graveude / oberbloedigh water vint: Want de bochticheyt is een van de boesters van den hop. By gebzake van sulcken vetten ende jeuchdigen gront / so mach men op alle gront t' spwaer oft licht / oft mager Bemden maken: Soo verre als daer gerief is van een Becke / om die nat te maken / ende datter velot wat heilende komt / niet te seer affloepende noch recht staende / maer daer het opper-water / noch oock t' ghene dat van de beken daer ober loopt niet langhe op en blijbe liggende / maer lijelijck afloopt. Daerom consentere ick wel datter een landt niet en is soo goedt als d' ander / om het hop zaet te ontfangen / ende dat oock eenige gronden so geveet noch soo nut niet en zijn om gras te gheben / als de ghene die ontrent groote kibieren / Bybers / ende ander bzeede staende wateren ghelegghen zijn / dickwils vooz haer oberbloepen van de selve wateren / met water in den winter oberberckt zijn / waerom dat oock het gras soo edel noch so smaekelijck niet en is vooz de beesten / maer grover ende vol herbe ende grobe krapden / die den beesten niet soo aenghenaem noch smaekelijck en zijn. Maer het sy hoe datter wil / het hop oft gras van de qualijck geregeerde ende ghalreerde wateren / noch oock t' ghene dat daer ontrent van zels groept / en is sulcx niet als de leckere beesten begheeren / niet meer dan t' ghene dat ghewonnen wozt in landen ontrent de Zee ghelegghen /

waer af de seer soute smaecke de beesten den appetijt doet vergaen / mits dat sy sulcken weyden niet en zijn gewoont / behalven noch dat de crupden boven de ghemeyne te stercker en te seer ongelck van smake zyn.

Daerom ist dat ghy nieuwe bemden wilt maken / soo nemet den besten grondt die ghy meught / die ghy eenen gheelen somer sult laten vjake liggen / ende daer na in den Herfste dickwils omwoyden ende eggenen / daer in vooz d'eerste jaer saepen de krapen / oft Darrische krapen / oft Dirs / oft Boonen / oft Haber: vooz het tweede jaer Terwe: maer in't derde jaer sult ghy die neerstigh bouwten ende ackeren / saepende daer op Witsen met Wopsaet ghemengt / ende voozs regeren gelck ander bemden die alree gemaect zyn / gelck wy coytz hier na noch sullen verclaren.

Wat oeffeninge dat de Bemden begeeren.

CAP. III.

Met lanckhepdt des tijds wozt alle landt moede / ende moet op sommige plaetsen verbercht wozen / jae wederom besaeyt / ende een nieuwen aensicht ontfanghen / soo verre als nootd is / sonderlinghe de weyden ende bemden die vooz hoopne beesten gheozdineert zyn: want de Schapen ende diergheliche soecken geen waterachtige plaetsen / maer zyn te vreden met kotte weyde / lanc: de wegghen gaende na de ackers ende saeplanden. De jonghe Beerden ende Ezels mogen seer wel ende bequaemlyc met de hoopne beesten woeyden: maer Gansen / Calcoensthe hoederen oft ander groot ghebogels en sal men bagelyck in de bemden niet laten gaen: want van den donst ende pluppen van t'gebogelte / ende van haer mest wozen Beerden / Ezels ende Duplen sieck.

Siet te mint' sy wat het wil / die neerstigh hoevenaer en sal niet verzetten zyn bemden te oeffenen. Ten eersten en sal sy daer gheen doznen oft jagghen / distels oft groote krapden laten groeyen / van de welke sy sommighe sal moeten in den Herfst of vooz de winter upt t'recken / ghelyck doznen / bjamen ende biesen: Andere in de Lente / ghelyck Citrozepe / Wuyvekerbel / ende ander krapden die niet en dienen tot voetsel van de Beerden / sy en sal daer oock geen steenen laten / of pet anders dat hem in't spitten van der aerde soude mogen letten. Als de plaetse van de steenen wel ghesupbert is / men sal die geduypende de winter seer efen ende ghelyck maken / daer na metten ploegh neerstich omwoyden / ende metter egge ober loopen / principelck mager lant dat hellende leghe / ende niet dan van den reghen nat ghenaeckt wozt / jae sal oock in Loumaens ende Spockelle ghemest wozen metten wassen van der Maie / om dattet soude ver wozen / ende eenige jeucht krygen om gras voozs te vrygen. De beste beteringe die men soude mogen geven / is de kleyn gebocker aerde met mest ghemengt / de welke veel profitelijcker sal wesen dan t'beste supber mest dat in den stal mach wesen. Om sulcx te doen / sal men in den Somer het stof van de wegon opnemen / ende mengen met mest van de beesten / ende oock de vuyghheid van den huyse / t'lijck van der straten / ende kerffel oft vuyghheid van de plaetse oft neerhof / met hoender-mest / duppen-mest / oft van ossen en peerden ende alle ander diergheliche vuyghheid: Welc men sal den gheheelen winter laten onder een wozen / tot dat dese materie van den regen deur nat ghemaect / ende van de koude deur loopen zijnde / daer toe gheuoech bereept is. Want dese materie aldus onder een gemengt / deur-dynghet beter den gront van de aerde dan het mist / ende bereynght beter metter aerden.

Wat in de bemden ghesaeyt moet zyn.

CAP. IV.

O te vermaecken de bloote ende drooge vlieden van de bemden / soo verre als sy te bloot zyn ghewozen / men moet die in't eerste van de Lente met

seer goet Claver-saet besaeyen / waer af ons voozvaders groot werck maken / want sy wouwen die oghaer selven gelck de Witsen / ende saeyen die als Caroen de Palladius leeren / in Loumaent. De manie van dit te saeyen / sal in't sebeste Boeck beschreven wozen / daer wy van plat ende rouw-saet sullen spreken. Voozs soo is oock seer goet het saet van de Carophilate / van de wilde Witsen ende ghebaerde Ene. Daer dienen oock wel de klepne wilde Maluwe / ende de Boterbloemen / als die geen knobbelachtighe woztel en heeft / dat is rondt ghelyck eenen klepnen ajupn / want die is quaedt ende femmigh vooz de beesten / maer de woztel moet safelachtigh wesen. Wepde de handekens krapden zyn oock goet op sommighe plaetsen / daer t' van selfs groeyt.

Ingelijck oock de Jacinten / van de welke d'een draeghe blaauw bloemen / ende d'ander roode / hier in verschillende van het Handekens krapdt / dat haer klepne knophens wijder van een staen / ende beter riecken. Veel Wegghelpe en isser niet goet / ten zy dat se seer klepne is. Voghels-nest is oock goet / t'welche is gelck een specte van de wilde Caroen / principelck t'ghene dat in't middel van de witte bloeme die heeft gelijc een croonken / draeght ende toogt een graen / dat seer wel rieckt als men t' op de handt woyst / ghelyck si haerlaken groeyen van reurke ende wertwe. De Gamandze is oock seer goet / de welke de Grieken heeten klepne epche / om de ghedaente van haer blaovers. Seer goet is oock de Raponcel / de welke d'ouders hieten klepne radys / om der wozele wille / de welke in den Wasten het salaet beriekt alsoo wel als de kerffe. De Hermodactilen / oft Tijdelosen en dienen daer niet / om dat soo wel de bloeme als de woztel de beesten doen steruen: gelijc oock doen de scheerline / die men heet Gansen door: noch het water peper / dat semmigh eude heet is / ende groeyende ontrent de lege stinckende wateren / ghelyck de Leuckenstjellen oft apium risus, om dat de beesten ende menschen bycants al lachende daer affsterben. Het wildt weet / borkbaerd / standel-krapdt / de wilde algoeve die leegh groeyt / hepde sooyten van violetten / de klepne aertgalle / de drie sperten van mabelic van / ende oock sonderlinge de botter-bloemen / de claver zyn seer goede ende sonderlinghe krapden ende profitelijck in de bemden. Het wilt oock en dienter oock niet qualijck / so en doet oock het oprecht en klepne Stordium / maer de groote menighe maekhet hop qualick rieckende / ghelyck de Hoplepe / hepde de Marickpe / oft de drie sooyten van Balsam ende de Coscus wel rieckende maekker. Maer de Munte noch de Malone en deugender niet veele. De menighe van de wilde witsen maket hop oft gras groot van voetsel vooz de beeste: de klepne Wegghelpe / Gansen / Werficaria / Dimpnelle / de drie sooyten van Cranebrck / doen de beesten groote deucht / en hondense vry van de grabele / ende doense seer wel water lossen. Gerwe een seer heelsaem krupt / is oock goet ende soet genoeg van reurke: Maer knoopgras dat van den lantman neen heet / bederft de bemden. De Melisse verbetert dien ende vermeerdert het melck den koeven / gelijck de Citrysus den gepten doet / ende oock Derbene ende Crupscrupt / welck seer goet crupt is vooz de Coninnen: Siet toe dat de distels niet en groeyen in u bemden / ten ware Cardio-benedictus die geelle bloemen draeght / ende principelck onser Dyonwen distel: De roode ende blaauwe gupthelhep / jae oock de witte dienender alsoo wel als het bingel-crupt manneken ende wyfsken / hoe wel dat nochstans crupden zyn die ontrent de wijngaert ende lanc: de wegon groeyen / gelijck de wijnde ende nasrape: Het wilt blas dat van de Sula verschillet / om dattet geen melck en heeft / ende dat oock hooger groeyt / gelijck het blad / dan dattet heeft een gheheele bloeme isser oock goet / maer de Sula en dienter niet meer dan de Hycricon. Dese twee crupde zyn te heet en hinderende. De wilde kerbel die bladers heeft den venckel gelijck / en veel klepne

klepne witte bloemkens van malcander staende / is van grooter kracht ende heeft den reucke van de myrthe: De groote ende klepne Idellilote / en metten rozten geseyt / de carote ende carne dienen grootelyck tot boetsel ende deucht van het gras. Somma den berne die welonderhouden ende ga gheslaghen woxt / byngt altyt dobbel profijt tegen den genen die qualigck ghe-segeert ende ooverhouden woxt.

Dat men de bemden moet suyveren, nat maken ende gheslooten houden,

CAP. V.

Behalven het saet van de goede krupden / dat in de bemden seer nootlyck is / zyn noch ander oetghe van noode om goet gras te hebben: want men moet de griffelen soo haest als sy besaeyt zyn / ende de dotzen byken. Ist dat de grondt van den bemden doyre ende drooghe is / t' sal haer groot boydeel zyn dat men ten minsten de winter lanck eenighe beke daer op laet bloepen om die te verderschen / d' welc het recht boetsel is van den gras / ende behoort gedaen te wesen ghe-durende de maenden van November / December / Louwe / ende Spockelle / ende als de aerde getwater is geweest / men sal de passagie van den water weder stoppen. Waer ist dat den bernt int hangen staet van eenigen hoebel oft hoogelant / so en sal daer het wateren niet van noode zyn / want den eersten reghen die daer valt / sal den bemden waters ghenoech byngen / niet de deucht ende vertighepdt van den mest dat ghy op de hooge plaetsen sult gelept hebben. Het wateren en sal oock niet van noode zyn daer veel Clavers groepen want die soudenterstont sterben. Men moet ooc d'oude bemden niet wateren / ghebuerende de groote zonden ende stercken boyst / ten ware dat sy lange soude dueren / want van soude dese aerde deur den grooten boyst veel te liden hebben. Ist dat in u bemden water byst sackende / oft maraschis / men sal water moete af laten met grubben. Want sonder twyffel d'ober-bloedighepdt van water let alsoo veele alst ghebyck. Men sal ooc geen verckens in de bemden laten gaen / om datse altyt met de mupre woeten / ende groote ruffchen van aerde op halen / noch oock groot vee / dan als d'aerde seer drooghe is / om dat den hoozen van de voet te diep insinkt / ende t' gras bederft / of de woxtel af sijt / so dattet niet meer en can groepen en vermenichbuldighen.

Van het hoy te maeyen.

CAP. VI.

Het hoy moet afghemaeyt zyn eer dattet drooge veel smakelijcker ende steelijcker om eren voor de beesten: Want waert te drooge in gedaet / het soude alle zyn sap / ende zyn substantie verliesen: ten soude oock niet dienen van om de beesten te stroepen / ende op te liggen: Ende waert dat veel te groene ingedaen ware / so soude het liggen vertorten op den hoytas of solder. Alst gemaeyt is / men salt met schoon ende klaer weder laten drooghen twee oft drie dagen eer dat men in hups doer: s'waer ist dat daer en ruffchen eenigen regen over comt / men salt niet in doen voor dattet op een nieuwe gedroocht is. Alst nu ober al drooge is / so sult ghyt op hopen / ende daer na in buffelen binden tot ghebyck van de beesten.

Van het scheerbosch oft teenen.

CAP. VII.

De teenen de welke bouwers gebuycten / en noch gebuyct worden om te binden / ende begeren soo nae den water niet te wesen / maer wel int af sincken ende neder gaen van een vallepe / soo dat Scheerbosch comt eynde te nemen aen het begint sel van wilghenbosch. De teenen behozen gesteken te wesen in d'aerde

op de linie in klepne grubben tusschen t twee linien / ende elcke scheute of tack moet van den anderen staen vijf voeten ende een half / om dat se haer tacken soudent moogen verbeyden / ende upt spreyden. De teenen en zyn niet geerne bedeckt van de groote ende hooge boomen / want sy hebben geerne de middaeghsche Sonne. De tamme rode wiffen oft teenen zyn quader te winnen / ende bysen den Scheerschen boyst / ende de quade bupen ende twater dat te cout is: De witte ende groene die haer niet so welen buggen / noch en spijten / zyn herder van nature. ende groepen veel hogher. T' sal goet wesen dat men in d'aerde steke meer van de lamme / dan van d'ander / ende datse altyt by zyn van de lombe / ende oock van water doofien aen de woxtel / oft pinniers den meestendeel van den tijt / daerom sal men daer toe bozen maken om het water te bewaren / ende te onderhouden. Sy moeten om wel te groepen / twee maelt jaers gheeghent worden / te weten half Mey / ende int laetste van November / ter stont na dat de wiffen ghesneden zyn / d'welck oock den tijt is van die te planten. Sy hebben geerne dat men het land metter spade omme woxt / veertien daghen nae S. Michiel / ende de ruffen tegh de woxtel om here / want van ist den tijt datse gesneden en opgebonden wozen. De groote buffels vaneenen badem of twee groot moet men bocht ende coel houden in kelders / ende ist droogh weder / altemets geheel en al begieren. Sommige stropen int snijden de bladers af / om te maken goede affchen: ander laten de bladeren van selfs af vallen / en rapen se dan af voor het gebuyct van den hups / geyn / ende om inde winter den knechten een genoech te te hebben by den byere / met de wiffen te spijten voor de mandemakers: Sommige en snijden van het scheerbosch anders niet af dan de scheuten ende tackkens die rontsomme staen / ende laten den principalen tack staen vijf oft ses jaer lanc / tot dat men het Scheerbosch moet op een nieuwe gaen steken / want so la ghegeduert ende groepet dese plant / en droogt so drooght se / ende den tack woxt herdt.

Het Wilghenbosch.

CAP. VIII.

Het Wilghenbosch begeert de selve oeffenige ende houwinge van het Scheerbosch / om dat de wilge niet en verchillen van int gebuyct / oft in de groote ende maniere van schoofse van de teenen: want de Wilge dient tot de roeden / ende de teenen (als voorsept is) tot wiffen om te binden den wijngaert ende de tonnet De Wilge is dicke ende hooger opgewassen / de teenen zyn dunne ende leger. De schoofse vande wilge heeft doncher roer colour de teenen een blond geel color: niet te min / de Wilge begeert altyt waterachtige plaetsen / ende woxt geplant van afgehoutwen scheuten ende tacken / oft van staken. De staken wozen van boben genomen van goeder dichten / nochtrans niet dicker dan eenen arm: ende behozen geplent ende gesteken te wesen so diepe in daerde / datse geraken den vasten gront. De scheute van den sop ghesneden / mach lanc wesen anderhalven voet ende in daerde gesteken / de selve een luttel deckende. T'gene dat ghy planten sult / behoort wel drooge gehoutwe te wesen vande boom / want woxtet afgehoutwen alst nat is / ten sal niet wel groepen: daer om sal men regenachtigh weder schoutwen om te houden de wilge. Den bequaemsten tijt om de Wilgen te planten is int eynde van Loumaent / ende begingel van Spockelle / als den meesten boyst gedan is / die de verch geplante Wilghen dick wils hindert. Sy mach ooc int eerste van November afgehoutwen ende gheplant worden. De planten sullen ses boeten van malcanderen staen / gestelt gelijc een schaerbert / ende sulen neerstelijc geoeffent wesen / principalijc de drie eerste jaren / ghelijc de jonghe Wijngaerden. Ghy sult van de Wilgen byeder beschept binden int achtste Boeck.

Het water van Wilge-bladers ghesiffilleert / stopt alle bloetloop. De selve in looghe van Wilghen hout affschens ghesoden/ende ghedzoncken/doen de ecchelen sterben die in de kele hangen.

Van plantagie van Olmen.

CAP. IX.

VV hebben den Vader des hups ghesins belast dat hy een plaetse soude met Olmen beplanten ten eynde van zynen bogaerd / om het rijst te hebben / ende om de wielen ende aessen van zyn waghgen ende ploegen te maken / doch om barninge / ende meer ander gerief te hebben / behalven noch de lustigheyt die men in de Sommer van de Olmen heeft. Om plantagie van Olmen te maken / neemt een stuck landts dat wel vet ende tamelijc vocht is / hoe wel dat hy oock op alderlepe grondt groepet / bzyket ende spitret om / ende staet alle clotten in stucken. Ant eerste van de Lente supberet metter egghen / ende maect de plaetse wel effen. Saepet dan daer in wel dic saet van Olmen / dat alre rooachtigh sal zyn / ende lange in de Sonne heeft gelegen / nochtans noch hebbende van zyn natuerlijcke vochtigheyt / welck in sulcker voeghen moet ghesaepet zyn dat d'aerde daer mede gheheel ghebedekt zy / wozyt dan daer op seer klepne ghebrocken aerde twee vingheren dicke / ende besproefse: daer nae dect de plaetse met stro oft rijshens / oft ghebrocken tacken / om dat t'ghene datter upt sal spuyten / niet en soude van de voghels gheren worden. Als ru de scheuten oft gaerden beghinnen sulken op te groepen / neemt dat stro ende tacken wech / ende latet quaedt krupt neerstigh upt wieden / maer toesten dat de klepne wozytels van de Olmen die noch seer leet zyn / niet upt ghetrocken en worden. De bedden en parcken moeten so wel ghezonneert zyn / dat de ghere die de krupten sal upt wieden gemakelijck mach metter hant comen midden op het bedde oft par / want ware sy te bzyet / men soude moeten int wieden d'aerde betreden / waer deur de jonge scheuten souden mogen hinder liden: Als nu dese boomkens drie voeten hooge zyn / so moetmen die elbers geplant worden / en daer na noch eens verplant zyn. Den Olm mach oock van jonge scheuten of tackkens die van de groote Olmen getrocken zyn geplant worden / maer veel bequamlijcker in den Herfst / dan in de Lente / de welke drie jaren daer na moeten verplant worden / van den Herfst wozyt als de aerde begint vochtig te wesen / tot in de Lente en als de wozytel mach upt ghetrocken worden sonder schoffe achter te laten. Ghy sult de Olmen moghen planten heertigh voeten van malcander / maer in twee jaren daer nae niet meer daer aen comen. Na de twee jaren sal men d'aerde bzyken / ende roeren rontomme den strupck / ende met den hommes de tacken snoepen alle twee jaren. Wy en sullen hier van de plantagie van Olmen niet boozder sprecken / maer upt stellen tot int achtste Boeck.

Van Elsen-bosch.

CAP. X.

Het Elsen-bosch is der hoeben niet min profijtelijck dan t'geplant van de Olmen / mits dat Elsenhout seer bequaem is om Leeren / waghkenleeren / perssen / stelen van werck ghetuych / hoperribben / ende ander diergelijcke dingen te maken: Oock om te legghen onder t'fouderfel van hupsen die int water aen rivieren / marasschen ende vijvers ghemaect worden / midts dat nimmermeer int water verrot / ende bycants eenwigh gedeurt / bzygende eenen onghelovelijcken last.

Het Elsen bosch sal geplant worden by eenighe beke / in een seer natte ende waterachtighe plaetse: want den Elseboom begheert upter natueren meer dan ee-

nighen anderen boom het water: erde dat de meesten deel van zyn wozytel in ende onder d'water sal staen / want hy en sal andersins niet wel groepen. Elsen wozyt niet ghesaep / om dat hy onbzychtbaer is / ende noch bloemen noch vruchten en dyaecht. Hy mach in twee manieren gheplant worden / oft dan tacken die van groote Elsen ghehouwen zyn / oft van groene wozytels die metter aerde upt natte plaetsen ghenomen zyn / de welke oock weder om moeten in ander dierghelijcke vochte gronden gheplant worden / soo diep dat ten minsten de helft van de groene wozytels onder het water comen / ende met eenen vingher aerde bedeckt zyn: daer en tusschen sal men booz het verplanten alle de tacken of houten op eenen vingher nae de wozytel / die daer nae veel meer scheuten sal upt wozyen. Dese boom groepet lichtelijck op vochte plaetsen / om dat hy veel marc heeft / soo dat hy veel hout op coxyt tydt gheeft. Ghy sult oock het Elsen bosch mogen maken op eenighe hooghe plaetse / maer niet sonder groote moepte ende luttel profijt / om dat hy altyts soude moeten begoten worden. Soo is dan beter dat u Elsen bosch stae op eenighen waterachtigen grondt (als nu geseyt is) om genoeyte ende profijt daer af te hebben. Van der Else nieuwt ghy bzyedersien int achtste Boeck.

De groene bladers verbyssen de heete gheswillen: maer onder het hol van de voeten ghelept / trecken seer de vermoetheyt upt van de ghene die moede zyn van veel gaens. De selve seer nat ende vol daerwaes simozgens in de Sommer in een camer gestropt / doen de blaven sterben. De schoffe dient om juct te maken / ende het leyz swart te berwen.

De Vijver / Wersche / ende Visch-put

Hoe men Vijvers ende Visch-putten maect.

CAP. XI.

De goede hups-houdende man en sal zyn vissche-rye niet luttel achten / aenghesien dat hy daer af mach trecken voetsel ende groot profijt. Om zyn vijvers of visch-putten te stellen / soo sal hy een magher plaetse nemen vast aen zyn benden ghelegen / daer hy geen profijt af en treck / nochtans op eenen hasten salvelachtigen / of fantachtighen grondt. Want op sulcke plaetsen groepet de visch seer wel / hoe wel dat de sijachtighe gront bequaemst is booz de Loutwe / Dalinck / ende meer ander dierghelijcke Visschen. Maer die zyn ghesontheyt begheert / en sal t'et veel van sulcke Visschen op zynen Vijver doen. De Vijver sal upter maten wel ghelegghen zyn / ist dat hy een parlijck verbercht is van d'water van eenige fonteyne / oft beke / oft rivierken dat daer in loopt / ende d'eerste water upt drijft. Daer om sal de Vijver (indien moghelijck is) eenen upt-ganck moeten hebben om erghens zyn water te verliesen / want by sulcken middel wozyt water lichtelijcker verbercht ende vernieuwt / ende de visch verfraept ende groepet dat men siet. Ter contrarie het wyle ende het bedozven water gheeft seer quaet voetsel / ende maect den visch onlijck om eten / ende quaet van smake. Maer men sal niet vergheten pferen traillen te stellen aen de goten daer d'water zynen inganck ende uptganck heeft / om dat de visch niet en soude upt trecken. 't sal oock goet zyn dat de Vijver seer groot ende wijdt zy / om dat de Visschen die daer op zyn / souden veel spelens hebben / ende niet gheboelen datse daer in beslooten zyn. Noch sal goet zyn datter eenighe vertercken / ghelijck klepne gaten ende uptghehoude plaetsen in eenen muer zyn / om datter plaetse soude moghen zyn daer hem de visch (gheduerende de groote hitte van den Sommer) soude moghen bozghen ende vertercken / soo verre alst water datter inghecomen is / lichtelijck mach uptlopen.

Hoedanigh dat de jacht van de vijvers of staende wateren is.

CAP. XII.

Het gene dat een erbe seer pynselick maect/ is te hebben bapten de jacht ende de visscherije. Men gaende de jacht / die is eens deels in 't bosch ende waerande/waer af wy op haer plaete spyzeken sullen: eens deels oock op de zaeplanden ende bzaeckvelden, gelyck den grooten ende kleynen Hase/de Patrijs/de Quackel ende Leentwercke : ende eensdeels in de bosschen/ghelyck den Hert/ de Hinde/ de Wepu / ende t' wilde Wercken : ende aengaende de voghels/ de hout Dupbe/ de wilde Dupbe/ de toytel Dupbe / de Fesant/ de Bludier. ende andere. Nu om weder te keeren tot ons staende water/ de jacht (principalyck van de voghels) is daer van den Swane/ Wepger / Sneppe ende water Sneppe/ den Entvoghel/ Swemer/ half voghel/ wilde Gans ende Putooz. Nocht isser oock aengaende de beesten die de ouders hieren van tweederhande leven/dat is te segghen/die alsoo veels int water leven als daer upt/ghelyck de Otter (de welke inder waerheyt de steert gheladen heeft met schellen ghelyck de visschen/ de water Ratten/ den welken wy toevoeghen sullen de Schildpadden / die de lechereije is van de Pyncken ende groote Heeren : Hoe wel dat de sonderlyckste ende Edelste van 'maecte is die oock meest begeert wozt/ die in bosschen woont/ ende haer holen daer heeft.

Wat visschen datmen op staende waters, vijvers ende visputten behoort te fetten om te vermenigh-vuldighen.

CAP. XIII.

Aengaende de visch van de soete wateren/ bybers of visch-putten/ so is de gemeynste visch ende die meest bermenigh-vulbigt/ de Carper ende de Barbel. Het is wel waer/ dat de Snoech een seer goet eten is/ principalyck als hy is in lopende water of daer eenigh rivier doozloopt: Maer dat perychelisser/ dat hy een spran is onder de visschen van het soet water / ende verstant ende etet den kleynen visch/ so datmen int vischen niet een van zyn jonghen weder in de vyber en wozt/ gelyckmen van ander doet. De clepne visch die men wit visch heet/ zyn Biecken/ Doffe/ Waessens/ Winden/ Gansvilkens/ Gzondelingen en Waessens/ Hoe wel dat d'eerste de beste zyn/ ende meest begheert hooy sterke menschen ende lechere lieden: Maer d'eycelantste ende Edelste is de Cruppe/ die minnermeer en wozt ghebonden dan in lopende water of in groote fonteynen. Die Salmrute is oock een Edel ende lecher eten: hy heeft oock de visch harder ende rooder gelyck de Salm / waer af dat hy den Rame voort: De Rouse/ Wel/ ende Hapkrick zyn van de bestste ende sijnachtigste/ gelyck de Palmack/ die nochtans sonderlinge is in de groote staende wateren: Maer sommighe verachten den Palmack om dat hy lacht van visch is/ende ooc om datmen seyt dat hy te doene heeft met de Zlange: Het zy wat wil/ ick bindese alsoo goet in een sterck lopende water als de Lamppepe/ dat in de zee een sennigh visch is: Maer als hy het sennigh upt ghespoghen heeft/ so comt hy in de groote rivieren/ hy is van rebelyck goet voetsel / dan dat hy inmachtigh is/ ende hart om verteren/ hoe wel dat hy doch berrept mach zyn.

De vuylichheyt van de staende wateren daer men af etet/ gelyck visch/ zyn Doyfchen ende Creeften. De Doyfch ghevangen in zynen salsoen/ als hy niet meer en ryt aschen schiet ende wel berrept is / heeft den smaech van een jonck kercken. De Creeft verladet meer de maghe dan hy voer/ nochtans ist hooy den ackerman ende hoebenser/ ende zyn hupsgein een cretelente cost/ die op sachte hepligh daghen zyn genoechte neemt in die te schieten/ gelyck oock den kleynen visch

te vangen met hangelroeden/ende wozz-netten: want het wyer / ende de paste of beegh is verboden in allen verchten/ maer t'genoechste van allen is met netten ende hangelroeden te visschen.

Datmen de vijvers moet afrecken ende suyveren:

CAP. XIV.

Ist dat ghy begeert pzoft te hebbé van uwe byber of visch-put/ so moet ghy sozge dzagen dat ghy dien aflact ende supbert van drie jaer tot drie jaren/ende het riet/ de biesen ende byde bladeren diemen haet Blompen/uptert: want dat belet de visschen hen te verfraepen/ende maect se slymachtigh ende quaet van 'maecte: Men moet oock vanghen de water-ratten t'zy met eenigh instrument of andersins: ende oock de Otters en Bebers/ de welke den byber seer bederven: Nocht moet ghy oock sozge dzagen datmen niet dickwils int jaghen van de water-voghels en schiere met de voghel-busse/ want dat verbaest seer den visch / ende doet hem dickwils ster ven. Daer zyn oock wel ander middelen om dit te vanghen: Want de cruppvoghe het zy met cloten of pylen/ en is soo sozghelyck met. Het is oock fraey te schieten met cloot-voghen ende Tozche voghen.

Datmen moet sozge draghen de canten te onderhouden van het staende water.

De meest cost van het staende water is van ober dieppen syden te onderhouden de canten ende dycken met de slupse en gracht / om het water af te trecken ende te houden staende te wyls datmen visschet/ ende ooc het supveren van den slycke ende quade crupden de welke oozfaké zyn / als t'water van onder soo sterck niet en comt / dattet verstoppt / ende dat de aderen verdyogghen/ soo dat het water zynen loop elders neemt: Daerom sullen sijné hupslieden altydt gheslooffert zyn van pfer / om te repareren de pferen trailten / ende van harde steenen ende casspe steenen / om te onderhouden de canten ende dycken.

Hoe datmen den vijver ende visch-put moet besorghen.

De byber ende visch-put moeten dickwils affghelaten ende schoone gemaect worden/ ende versey visch daer op gedaen worden/ gelyck wit vischkens ende Antenoien: want altyts te vanghen/ ende niet weder op te doen/ dat doet den hoop minderen. Ende oock een goet hobenaer is altyds sozghvulbigt ende neerstigh als hy vischt / van altyt de clepne vischkens weder int water te wozzé/ sonder eenighsing te quetsen/ in dien dat mogelijk is. Het is goet dat hy contomme zynen visch-put of byber plante een goet deel wtighen: ja sommige settender elfen ende Olijven te ghen de groote hiet van der Sonnen/ Ander witten ende groenen populier boom/ nae dat de aerde ende de grondt ghestelt is.

Vant voetsel der visschen van de staende wateren, vijvers ende visch-putten.

CAP. XV.

De visschen die in de zee woonen of in de lopende rivieren/ hebben veel beter leven en meerder gheref van voetsel/ dan de gene die gestort zyn in de staende wateren: bybers en vischputten. Want de gene die haer vytheit hebben in de volle zee en rivieren/ winden altyds eenigh aec dat het lopende water haer mede byngt/ behalve noch de menigste van de clepne vischkens/ die altyts de spijse en voetsel zyn van de groote: Maer de ander die ghelouden en gestoten zyn in eenen vischput/ en comen/ geen aec gebonden noch geycrt zyn: daerom sal van noode zyn/ datmen hen altemets wozzé clepne vischkens/ ende de darmen ende het ingewant

van de groote/ oft vlyghen cleyn ghesneden/ die keest van de noten/ sachte ghesoden sojden/ versche kase/ stuckkens van byjn broodt/ sommighe vuchten cleyn gecapt/ alderhande ghesouten visch ende ander dierghelijcke spijse. Want ist dat de visch niet gheboet ende vet ghemaeckt en is niet spijse ende aes dat de vader des hupsghesins oft hoebenaer hen sal doen gheben/ als men hem sal ter merckat byenghen om te vercopen/ soo sal zijn maghethepdt ghenoech te kennen gheben dat hy in de volle Zee niet en is ghebanghen gheweest/ oft in eenighe byse riviere/ maer in eenen visch-put. Waerom hy veel te min ter merckat sal gelden.

Het sal oock goetd zijn datmen somtijts op 'twater van de vijvers ende visch-putte groene petercelie bladers stroept/want sulcke bladers verheugen ende vercapen de siecke visschen.

Van Visschen te vanghen.

CAP. XVI

Het visch vanghen is menigherley na de rivieren ende wateren daer de visschen woenen/ des gelycx oock na de diversiteyt van de visschen: want t' visschen gaet anders te wercke in de zee/ ende anders in de soete wateren: ander sijn wyden gebanghen de groote visschen/ anders sijn de Valinc/ anders sijn de Snoeck/ ende anders sijn de Carper. Om dat sulcke menigherhande maniere van te visschen seer lanc ende swaer soude wesen te beschryven/ soo sullen wy de wete daer af laten behouden den ghener: die daghelijcks den visch copen ende weder vercopen/ wy sullen alleen tot ppoft van den vader des hupsghesins segghen/ dat de principale manieren van visch te vanghen is niet de mande/ niet poepere/ niet de anghelroede/ niet de coorbe/ ende niet de netten.

Maer niet de netten woijt meer der menichte van visch ghevanghen dan anders/ niet te min sp kosten veel van onderhouden. Soe woijt oock niet poepere. De anghelroede ende coorbe sijn constigher/ maer niet so profytelijck.

De bequaemste tijdt om te visschen in den Herfst/ is nae den onderganck van der Soone/ principalijck tusschen licht ende doncker/ want dan sijn de visschen slaperigh/ ende moghen rustende ghevanghen worden met barenende tozsen ende klambelen. In de winter is den rechten tijdt om visschen ontrent de noene. In de lente den gheheelen dagh over/ maer principalijck hoor den oppanck van der Soone. De Lente is den bequaemsten tijdt van allen/ midts dattet water laetw is/ ende dat de visch verweckt sijnde om te gheuereren wpt de gront boven opt water/ ende meest aen de canten comt. De onbequaemste tijdt van allen is de Soemer/ principalijck in de Donsdagen/ want de groote hitte doet van veel visschen sterpen: Waerom moeten in de Soemer altders s' nachts visschen. Men moet oock altders merken op den wint/ als men gaet visschen/ want als de Noorde-wint blaest/ dan moeten de netten tegen t' Zuyde keeren/ ende ter contrarien als de windt Zuydt is: Inghelijcx teghen het Ooste/ als de windt West is/ ende ter contrarie: maer principalijck moeten visschen alst stil weder is ende niet en stoynt.

Om de visschen te doen vergaderen op een plaetse.

CAP. XVII.

Neemt Polepe/ Ceuse/ Groene ende Hof marlelepne/ van elcx drie dzaghen/ Wierdoock schoffe ende Myre van elcks een once/ dzooghe semelen ghetimpert met goeden wijn/ een half-ponde/ Dreckens lever ghezaden/ Septen-smout/ Looch/ van elcx een pond: stoot elck op hem selven/ ende doet dan daer by sijn sandt/ ende met dese mixture sult ghy een ure oft cloet te rozen den visch asen/ ende met de net-

ten omringen/ ende besgannen de plaetse daer de visch sijn sal.

Om te vanghen alderhande visschen, soo wel cleyne als groote.

CAP. XVIII.

Neemt schapen ruet/ gebzande Sesame/ Looch/ goeden wijn/ grobe Martelepne/ Chyrins/ ghe-dzooghe Hof Martelepne/ van elcx even veele/ ende so veel alst behoort/ stootse met broodt/ ende gevet den visschen. Ofte neemt dzooghe semelen/ stootse en maecter pillen of om den visschen te gheben. Ofte maectt den deegh van calck/ Wijn/ oude kase/ ende schapen ruet/ woppet int water/ ghy sult de visschen terfont boven opt water sien comen. De Visschers als sp metter anghelroede clepne visskens willen vanghen/ steken aenden anghel clepne woziens/ die de visschen seer gheerne eten. Ofte neemt Oculus Indi, Comijn/ oude kase/ ende terwe meel/ temperet dese dingen onder eert met wijn/ ende maecter af deegh: van dit deegh maect clepne bolckens soo groot als erweten/ ende woijt die in de riviere alst water stille is/ alle de visschen die van dit deegh sullen eten/ sullen als oft sp dzoncken waren/ aen den cant van de water comen gheheel verbaest/ soo datmen die sal moghen metter handt vanghen. Ofte maectt een aes van de wortel van ronde Gosterlucie klepne ghestooten/ oft van verckens broodt ende calck/ woijt daer af een deel int water/ de visschen sullen terfont daer comen/ ende so haest als spt geproeft hebben sterpen.

Om cleyne visch te vanghen.

CAP. XIX.

Neemt Slecke vleesch daer de steert af is/ ende maect daer aes af/ maer en neemt maer een slecke smaels: oft neemt vleesch ende bloedt van een Calf wel ghestooten ende ghewzen/ doet dat in eenen pot/ ende latet so staen den tijt van thien dagen/ daer na ghyzuycket boor aes. Anders sijn neemt dzooghe semelen/ woijtse cleyn/ ende maecter af pillen/ de welcken ghy den visschen sult geven

Om te bedriegen de Schildt-padden.

CAP. XX.

Neemt Salarmontac een once/ ayjn een dzagma/ calcs ruet anderhalf loot/ maecter pillen affo groot als bonen/ ende geeft se den Schildt-padden/ sp sullen van selfs comen na den reucke/ ende hen selven banghen.

Om te vanghen de Sepia.

CAP. XXI.

Neemt stercken wijn dzoessem/ ende menght die met olie/ en woijt dat ter plaetsen daer ghy sult weten dat de Sepia haer swert bloet geschoten heeft: ende hy sal comen daer d' olie sal wesen/ ende alsoo sult ghyse mogen vanghen. Ofte ooc/ neemt twee oncen Salarmontac/ Septen boter een once/ stootet wel onder een/ ende maecter af clepne sachte byorkens/ ende daer mede sult ghy bestrycken eenighe saet oft kleyn lijnen doerckens/ die gheen beselinghen en hebben/ want de Sepien sullen daer aen comen/ en van daer niet gaen/ so sult ghy die terfont moghen vanghen.

Om te vangen cleyne visschen die men Lochen heet.

CAP. XXII.

Neemt terwe semelen twee pont/ gehele linsen een half pont/ mengt onder een/ ende temperse met soo veel pekels alst ghenoech is/ dan doeter by een half pont Sesame: en daer af sult ghy nemen ende woppen herwaerts ende derwaerts: Want soo haest als ghy t

sult gewoopen hebben/ alle dese clepne visschen sullen daer toe comen gelopen: Ja dat meer is/sp sullen vergaderen op een plaetse by een/ al warensse bycants een vierendeel van een mijle van daer. Ofte neemt bloet van ossen/ van gepten/ schapen ende van berckens/ ende den stont die in de clepuedermaken is vant bercken/ thymus/ wilde marielepne/ Polepe/ ceule/ hof marielepne/ Looock ende d'oessem van goeden wijn van elcx even beele/ van het ruet oft merck van de voossepde besten so vele alst genoeg is: stoot elcx op hem selven/ ende menghet dat t' samen/ ende maectter pillen af/ de welke ghy wozpen sult ter plaetsen daer ghy wilt dat de visch vergaderen sal/ een ure te wozen/ ende wozpter dan netten. Anderfins/ neemt bloet van een swerte gepte/d'oessem van goeden wijn/ gerste meel/ van elcx even vele/ storet al t' samen met de longen van een gepte die wel clepne gesneden is/ maectter pillen af om te ghebypucken op de voossepde maniere. Anderfins neemt een half pont looc/ so veel gebzande sesame/ polepe/ wilde marielepne/ thymus/ hof marielepne/ ceule/ wilde stasifage/ van elcx vier oncen/ gersten meel een pont/ ende so veel gersten deeg/ wieroot schozse twee oncen/ mengt al t' samen met semelen/ ende gebet daer af ben visschen.

Om Bacfen te vaghan.

CAP. XXIII.

DE Baesen wozt niet lichtelijck ghebanghen met netten noch met den visch roff/ maer eer met een eppen aes/ ende dat in getoert water/ daerom sal men

aes maken van Gepte leber/ ende doen dat aen den an- gel/ oft nemen gelen Wjgbouters die bliegen/ ende gyp- ten caes/ van elcx een loot/ Opoponacks een half loot/ bercken bloedt een loodt/ Galbanum een loodt/ stootet al wel clepne/ ende menghet t' samen/ ende gieter op supberen groben wijn/ ende maectter bropkens af/ al oft ware om te parfumeren/ ende laetse d'zoogen upter Sonnen.

Om te vanghen Salmen, soo vvel Rivier-Salmen als Zee-Salmen.

CAP. XXIV.

NEemt Dane-cullen een once/ ghebzande pinghels twee oncen/ stootse bepde t' samen tot datse zijn ghelijck meel. Anderfins/ neemt zaedt van wilde ruyte een once/ Calfs ruet een once/ Sesame twee oncen/ stootet alle dese dinghen t' samen/ ende maectter bropkens af/ de welke ghy sult moghen ghebypucken.

Cruppen ende Salm-truppen worden metter hant ghevangen/ als sp in hun hollen vercrocken zijn: Ofte met de netten oft robben/ sountjds oock metten licht van der keerse.

t' Geuwlken wozt met een Anghelroede oft met poeper ghebanghen. De Carpel metten nette/ anghelroede ende roff: maer hy bedrieght dickwils het net/ stekende zijn hoofd int slijck/ daer hy gheer- ne in licht.

HET VYFDE BOECK,

Van de Sonne-wijser oft Son-com- pas/ om lichtelijcken te weten sonder eenigh instrument/ anders dan met een stropgl de uren van den daghe.

Hoemen een Son-wijser of Son-compass in een s' Menschen lincker handt claerlijck beschrijven sal, seer nut voor Ackerlieden, Boden, Schiplieden, Cooplieden, ende alle wandelaers te water ende te lande passerende, ende oock tot de Landwinninge dienende,

DEse figure wijst dy aen alle ghelegenthept des hants/ hoe alle getalen der uren of stonden/ op den bingeren bekent worden.

Ten eersten so siet ghy buyten der hant die vier de- len der Werelt/ namentlijck buyten den dupm mid- nacht ofte Noozden/ onder die hant middagh oft Zup- den/ ende totter rechter hant/ opgang oft Oost/ ende ter lincker hant West oft neder-gang der Sonnen.

Ten tweeden/ hebt achtyngh binnen in der lincker hant/ op den dupm is geschreven bergh des dupms/ en verder of wyder teges der rechter sibe der dupm.

Ten derden/ onder den bergh oft bal des dupms/ gaet ringwys om den dupm/ tot den epnde des hants een lint/ genoemt de lint des levens.

Ten vierden/ boven tusschen den dupm en den zie- ger oft wjg-bingher int midden op den aenbangh oft beginfel der lint des levens is gesformert/ als gesteken oft steerwysse ingeset en s' so oft strogalm die stech op den middel gelijc in de hant recht op vooz stek strecket/ die de schaduwte geeft om die ure des daegs te wijsen.

Die bingers inder hant worden alsoo gheenoemt ende bekent.

Die eerste bingher wozt gheenoemt die Dupm.

Die ander wozt berduypt de Wjg-bingher.

Die derde is die Wjg-bingher gheenoemt.

Die vierde bingher heet inder Goudt-bingher.

Die vyfde bingher wozt van den ghemeynen volck die Doz-bingher gheenoemt.

Hoe men die ghetalen der stonden in der lincker hant ende op hun vingeren bekenen ende leren sal.

Stondt vooz middagh.

DAt getal binnen inde binger vooz aen't eerste g' is oft lit daer boven oft voozgeschreven staet/ op- gang dat is vooz middagh/ ende staet op den Wjg-bin- ger met cijffer/ alsoo 5.

Op den middelste binnen bozen aent eerste lit staet

ses met Cijffer also geschreven 6. en beduyden 6. vooz middagh na den Oosten oft opgangher der Sonnen.

Op den goudt-vingher binnen vooz aent eerste lit staen seven met Cijffer also / 7. ghesz. beduyt 7. vooz middagh naet Oosten oft opgangh der Sonnen.

Op den Ooz-vingher binnen aen't voozste lidt staet acht met Cijffer also 8. ende betekent die 8. stonden vooz middagh.

Op den selven Ooz-vinger na der hant t'epnden des eersten lidts / ende beginsels des twerden lidts / staet neghen met Cijffer also geschreven 9. ende beduyden 9. vooz middagh.

Wpder op den selven Oozvinger t'epnde des twerden lidts ende beginsel des derden lidts / staet 10. met Cijffer also 10. ende beduyt 10. uren vooz middagh.

Ten epnde des berden lidts in den selven Ooz-vinger aen die hant staet elf met Cijffer geschreven / also / 11. ende beduyt 11. vooz middagh.

Ma dat t'berde lidt des Ooz-vingers / midden in der hant onder op dat lit staet twaelf met Cijffer geschreven / also / 12. beduyt 12. uren oft middagh.

Nu volghen die stonden na middagh.

Nu keren wy ons wederomme te rugghe om die uren na middagh te erbaren / te weten daer hozen binnen in de Ooz-vinger elf gestaen heeft / also 11. staet nu buyten op die vinger een / also / 1. ende beduyt 1. ure na middagh.

Aent epnde des twerden lidt daer 10. staet binnen die vinger / also / 10. daer staet buyten twee / also / 2. ende beduyt 2. uren na middagh.

Item daer op de selvighe ooz-vingher 9. uren staet onder de selve plaetse / set nu dyp alsoo / 3. ende beduyt 3. uren na middagh.

Item daer 7. staet daer by set 5.

Item by 6. set 6.

Item by 5. set 7. nameelijck op den wjff-vingher / ende beduyden alle de stonden na middagh / gelijck int aensichouwen des hands mach bekenit worden.

Nu volgt wyder tgebruyc, hoe men door een stro of stro-halm een yeder stonde des daeghs leeren en bekenen sal. Ende eerst om de vier deelen der werlet te bekenen.

Ten eersten hebt acht waer heen de spits des stro-halms wijst / dat is na het Zuyden. Als dan wijzen de vingeren den op-ganck / ende dat eyn debijns hand den neberganck / ende staet de rugge dijns hands nae het Nooyden. Alsoo bekenit ghy de vier deelen der Werelt / soo ghy / als nae volghet dyn stro-halm gheordineert hebt.

Hoe men de stro-halm in de hant sal nemen, ende deur zijn schaduyve alle daghe als de Son schijnt, een yeder stonde voor ende nae middagh bekenen sal.

So ghy gheerne wilt weten ende bekenen / welke Sure des daeghs het 3p. Soo neemt een slecht stro of een ander slecht rijcken / dat niet dick en is / of een ptem van een mes / ende met den selven stro of rij-

cken oft anders dat ghy daer toe ghebruycken wilt / alsoo lanck als den wjff-vingher is / dan bozen af tot aen dat lidt midden in der handt / boven daer de linie des levens begint, met de selve lenghte legt den stro op de vooz3. beginsels der linie des levens / tusschen den dypm ende wjff-vingher / ende leght de dypm op dat stro / dat ghy dat stro desto beter ende stercker recht houden meught. Als dat nu alsoo ghewis gheschiet / soo hebt acht op welck lidt aen de vinger / ofte in der handt de schadu van den stro u wijst / daer upt spreeket upt de stonde die de schadu beduyt / soo becomt ghy te begeren / soo ghy anders na der Sonnen dyn lyf recht ghestreect hebt / alsoo hier na volghet.

Hoe ghy u lyf ende de sincker handt stellen ende houden sult om de schaduyve van den stro recht te ontfanghen door het gheheele jaer.

So dat stro (als boven verhaelt) alsoo recht gheme-
sten / ende op dat beginsel der linie des levens ghe-
leght is / ende recht ghehouden woxt. Soo hebt acht
in den Somer / dat ghy u stelt dat u de Sonne nae den
rugh schijnt: Soo dat gheschiet / soo holdt u lincker
handt met den stro byp sterck nae de lincke zyde / ende
heert u met u lijf sachtelijck / alsoo langhe / tot dat de
Sonne byp in de handt schijnt / ende de schaduyve der
Sonnen van der berghe ofte bal des dypms eben in de
linie des levens / tot ront somme den dypm sich epndi-
get / ende dat de schaduyve niet ober de linie des levens
sich streckt / ende soo dat alsoo ghewis schijnt / dan
wijst u de schaduyve des stroos de stonde / ghelijck wa-
ren aenghewesen in Somers tyden.

Hoe ghy u in de Winter met den stro-halm hou-
den suldt, om de stonden des daeghs te bekenen.

So ghy in den Winter de stonde des daeghs met
den stro binden wilt / soo keert u aenghesicht nae
der Sonne / also dat de stro-halm tegen en in de Sonne
wijst: Soo dat gheschiet / als dan holt u bozder in alle
dinghen / als ghy hier boven in Somer tijden te doen /
bericht 3pt / soo becomt ghy oock u begheren.

In Somers-tyden merct dese leer,
Dijn rugghe nae der Sonne keer,
Dan vvanneer die V Winter vanght aen
Sult ghy voor u recht op-staen,
Dyn aenghesicht na der Sonnen keeren,
Soo ghy boven hebt moghen leeren,
Ic vinde recht de rechte uyr,
Als ic dat nu hebbe gheleert hier.

Doet dese vvyser in lincker handt,
Soo ic de rugh ter Sonnen vvant,
Wijst my die stroo de rechte tyt,
Daer henen synen schadu geyt,
Dyn lyf te stellen hebt goede acht,
Na dien hier boven is ghedacht,
Doet dat met vlyt, soo vvaer ghy cont
By Sonne-schyn des daghes stont.

Tracterende van de Landt-meterie.

Nu volght hier een korte dooz-grondighe verclaringhe van het Landt-meten.

Van de instrumenten ende lieden die men tot het Landt-meten van nooden heeft.

En Lantmeter moet ten eersten hebben thien oft elf steeck-pylen ongebeer een cleppen vinger dick / dat hy alle thien in een hant can houden / ende die onder scherpe gemaect / ende met scharpe pieren huyfkens overtogen / ende de pylen ongebeer twee voeten lanck.

Wy hebben gheseyt van thien oft elf steecke pylen / doch niet thien can men vollooen / oft is genoech / mits dat de rekeningh als adderen / multipliceren / etc. Deur thien bequamer ende lichtlycker hem voeght / daerom met thien pylen genoech sal zijn. Wyder soo moet een Lant-meter hebben ende ghebruycken een pieren keten van vyf oft sommighe hebben van thien roeden langh / dan ick hou de b. quamer van vyf roeden te zijn voysake / datmen beter can oversten vyf roeden dan thien roeden / oft sy wel recht upt gestrect is ofte niet. Doch soo sal elke roede lants af gheschepden zijn met een ringh alsoo dat men elke roede onderschepdelick van malcander sien can / ende daer by een mate van also veel voeten lanck als des lants wyse is alst lant mede byengt / om so wanneer die mate ofte keten te lanck ofte coyt mocht zijn / mede cont af meten hoe veel voeten / ja oock oumen datter te veel ofte wepnich in der mate comen / etc.

Item tot beter verstaende / soo mach men die pylen ende een deel des ketens by dese bygesette figuur ontwoopen ende aensien.

Item dat alder doornaemste instrument des lantmeters / daer deur hy gants gewis ende sekerlyc vonden can / oft die form des lants dat men meten wil / ofte ooc recht viercant in syn hoeken sy gelijc een rechte wincchelhaec / ende dat is een viercant instrument van pfer oft van koper gemaect met vier versichpes ghemaeckt b'welck seer net in syn vier hoeken ghevoaen moet zijn / en dit instrument woijt genoemt een wincchel pfer / oft versich / oft een kruys.

Sulck wincchel pfer sal int midden hebben een ront gaetken daer deur men een pieren schroefken steken mach om also op des meters meetstaf ongebeer so lag als van zijn voeten tot syn Ooghen lanck zijnde vast schroeven mach / wel verstaende dat die meetstaf daer toe also bereept zijnde boven met een pieren dop om in te schroeven / ende onder met een sejerpe ronde pieren pen / om also in der aerden te steken / ende met der hant om te draeyen / so synn begeren dan eysschen sal.

Hier boven is verhaelt bā een mate van eenige voeten / om wanneer daer eenige ober / ofte te coyt comen / die dat keten te lanc of te coyt mocht zijn / so ghy wilt / cont ghy den meetstaf daer toe gebuycken.

Hier hebt ghy dat Wincchel-pfer met den meet-staf Ooghen schijnlick.

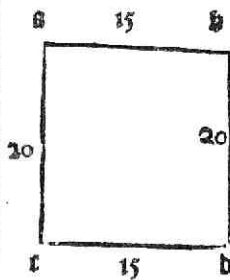
Wyder soo sal den Lantmeter versien zijn met een tafel-boercken / daer in hy sal tekenen die figuren des lants met zijn gangen die hy daer in gaet / om te metē daer hy dan te beter can zijn calculatie upt ontrecten / om niet in zijn calculatie te dwalen oft irren.

Wyder so sal den Lantmeter versien zijn met hulp van volck / een die den keten treckt ende die pylen daer in steckt / die te voegen wel onderrecht moet zijn hoe

ende in wat manieren hy die steken sal / ende moet ooc onpartijch zijn tusschen den vercooper ende koper / oock tusschen den ghenen diet lant laer meten / het sy van arbeys loon / oft hoet hem toe mach draghen des gheslijck sal oock den Lantmeter welonderrecht zijn van die gransen oft scheidunghe des landts / op dat hy niet te veel van ander landen daer in en mete / oock niet te wepnich.

In vvelcke vyfje de Landt-meter zijn vvetck beginnen ende voleynden sal.

Als van den Lant-meter ghenoechsaem met boden gemelde beschuybinghe des gereetschap versten is / soo sal hy hem wel bezaghen de costupme des lants daer hy versocht woijt om te meten / want elck landt besonder costupme heeft / d'een landt heeft ponts mate / d'ander heeft moggen / d'ander heeft grafen / etc. ende hoe veel pber roeds in haer mate hebben / oock hoe veel voeten op een roede / oock hoe veel dupm op een voet zijn / daer den landmeter alles in er vaten moet zijn te calculeren.

Item tot een exempel een stuc lant dat viercant is met rechte wincelen als hier a b c d / daer van die twee zyden zijn lant elc 20. roeden / ende beyde eynden zijn byer elck 15. roeden. So multiplicereet d'eenne zijde des landts met de byeede des lants / als 20. met 15. comt b 300. roeden welc is in Hollant een half moggen / in Semberlant een gras lant / In Druycken een moggen : etc. ende op ander plaetsen anders / daer dan den Lantmeter moet onderscheyt hebben.

Figuer des lants van dit gestelde exempel / t'welck in veelderlepe wyse can gestelt woijen.

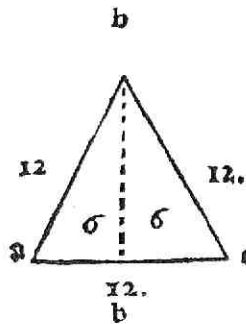
Item een exempel ghestelt van den auheur des Boecks also luydende.

Soo een eynde des landts byeede holt vier roeden / ende t'ander eynde twee roeden / ende die een zijde is 16. roeden / ende d'ander zijde 10. roeden lanck zijn / de / calculeert hy also / hy addeert die twee zyden t'samen / comt 26. roeden / dan 16 addeert hy ooc die twee eynden te samen als 4. ende 2. comt 6. dese twee getalen elck gemedeert / comt 3. ende 13. d'welc hy met malcander multiplicereet / comt 39 roeden hooz des landts groote oft inhoud.

Item dat sulck gestelde exempel niet bestaen en mach / is nualichrelijcken te demonstreren oft te bewijson / want waer dat een eynde byeede is dan dat ander eynde / daer en comen die twee h zyden niet parabel zijn om die zyden ende eynden in dier voeghen te adderen ende weder te medieren / ende alsoo te calculeren die groote des landts.

Item

Item soo men dit selve wil meten / moestmen dat selve alsoo meten / men moet meten die langhde van e tot f / oock van f tot k / ende als dan de twee ghetalen met malcander multipliceren / ende dat product medieren is den inholt van den trianghel e f k. Desgelijcks men oock van g / tot h / ende van g / tot i / ende die twee ghetalen t' samen ghemultipliceert / ende dat product gemedieert / comt den inholt des trianghels g / h / i / als dan abdeert die epnden g / i / tot f / k / ende dat gheal ghemedieert ende daer mede ghemultipliceert die langde van f / tot g / soo hebt ghy den inholt van den viercante f / k / ende g / i / als dan abdeert den inholt f / k / g / i / ende den inholt van e / f / k / ende den inholt van g / h / i / alle drie t' samen so hebt ghy den inholt des heele stucks.

des heelen stucks.

Item insgelijck leert hy van een gelijckspydige trianghel dat men d' een zyde sal multipliceren met die ander halve zyde als 12. met 6. comt 72. ende soude den inholt des heelen stucks zyn / t' selve niet goet en is.

Dan moest alsoo ghebaen worden / men moet die lengde b d / a multipliceren met die lengde a b / comt den inholt

32

Desghelijck van ander trianghels / sp zijn ghelijck zydigb, oft onghelijcke zyden / te weten soo het onghelijcke zyden zijn als hier e f h / welc men in twee mael te multipliceren / namelijk die lengde f g / multiplicereert met e g / ende dat product medieert comt die groote van e f g / desghelijck multiplicereert f g / met g h / ende dat product medieert comt den inholt van f g h / ende dan abdeert de twee inhouden t' samen / comt den inholt des heelen trianghels oft daer alsoo multiplicereert die helft van f g / met de lengde e h / comt oock den heelen inholt des heelen stuc / namelijk vierthien roeden.

HET SEVENSTE BOECK,

Van der Hoeben.

Dan graen ende rondt-saet op ackers ende saeplanden te winnen.

Van verscheydenheyt der aerden.

CAP. I.

Ghelijck men ghemeenlyck siet dat de Complexien van de inwoonders van de Landen van een seer groot Landt-schap nae de veranderinghe van de Locht oft climaet verschillen d' een teghen d' ander : alsoo siet men oock de natuere ende vruchtbaerheyt van Saeplanden oft ackers voorts byenghen dieverschde complexien ende gouvernement in d' een plaetse meer dan in d' ander / na dat de gront kepachtigh / saentachtigh / cruptachtigh / steenachtigh / gruptachtigh oft goet van aerde zyn.

Wat lengde ende brede dat ackers behoren te hebben,

CAP. II.

Valde ghy u ackers ende dat saeplandt zyn lustich om sien / ghemackelijck om te ploegghen ende van groot ghewin / deplet u Landt in veel viercante stucken / die ten hooghsten niet meer dan twintigh / ende niet min dan 15. roepen lanck en zyn : Maer ist dat de ghelegghenheyt van den landen niet en vermack / datse viercant soude zyn / maecte langer dan byet / nochtans niet langer da de voorszede twintigh roepen / want behalven seer veel ander gemaken ende genoerhten die van de cozte velden comen / so valter noch dit ander groote pofghe : te weten / dat de peerden ende ossen die t' selve ploegghen met minber arbeit ende last dat doen / mits dat sp niet alleen en verfraepē ende den aeffem verhalen als sp ten epnde van de voze comen : maer oock als d' ackerman den couder suppert van aerde / ende oberleght om een ander voze te beginnen. Maect ooc in dien mogelijc is / dat u ackers gelijck

ende effen liggen : want behalven de genoerhte die ghy sult hebben van te sien van d' een epnde totten andere / so sullen sp te gemackelijcker om ploegen / mesten ende saepen zyn. Graester oock grachten ront som / ofte ter minsten aen de twee zyden / so wel om het regen water te doen aflopen / oft ander die daer souden mogen sackē als om te beletten het overloopen van den gaende man die daer soude mogē passeren. En plant ooc op u saeplant noch ooc rontomme eenige bomen / om de lomber wille : want hoe dat blacker ligghe / hoe dat de Sonne beter sal genieten / en ooc den wint die dat van den stof sal supber en / en meestendeel beschermen van sneeuw / nebels en stozmen. In geballe dat ghy daer voorszude genoerhte eenige bomen sult willen plantē / so en plantet er geen ander dan Wilgebomen / of ander viergelijcke die luttel schape wopen / maer nimmermeer Dopluer bomen / Abeelen / noch Elsen / waer af de schaepē niet alleene den saeplandē hinderlic en quaet is / maer trefsen ooc na hen met groote / dicke ende menichbuldigh woztels de betticheyt ende jeucht der aerden / en beneemen also t' beste den graen dat daer gesaep is.

Van verscheyden manieren om landt te winnen.

CAP. III.

Dalder eerste maniere van arbeiden in bjaelant / Dis oberal seer nauwe de stenē wech te nemen metter eggen / oft andersins welc het werck is van de jonge lieden : want d' aerde die niet gebouwet en is / en byengt van haer selven niet voorts van stenen ende stercke cruptgheijcke kruptē als het oberblyffel vant verteert ende verdrzoogt misch tot in de vijfoe graet bā warmte. Ende daer en is geen twyffel aen / dat de goede vette aerde / al en soude sp niet voorts byengē dan cruptcrupt knoop / Gras / Quant / Singelcrupt / dieverschde soopen van

van distels/hadic/wilde bitfen/roode roozebloemen/
ghebaerde euere/ verbene/ blaeww roozebloemen/
securidake/ oft sulck ander onpofijtelijcke/ crupbe/
sonder oock te verggheten de nighelle/ solium/ ende dat
men stalcruppe heer/ of ten minsten eertrock/ ende bit-
fen/soo sal sy noch wat doen: Ja sommige zinder die
van selfs boozts bzingen wilde camille, wilde kerbel/
ende dat men heet velt Cypres. Dooz onderschept van
deze crupbe/so betoonen de distels de warmte van den
gront/ het welcke blijckt by de welereckende woetel:
Scherlinc/wilde eype/ ende eerdrock groepen upt
rottinge: De groote ende clepne winde groepen een-
deels van droochte/ende een deels van alteratie van de
vochtighede: De groote ende clepne Paspape comen
van de coude/die sy crecke van de vochtighede van der
aerde: De twee bingelcrupden/de oogentroofst/die ooc
twee oft drierhande bloemen heeft/de schaeps sur-
kel/de drie manieren vā wegebze/houden vānt cout of
getemper:maer de kerffe/rakette/ wilde mostaert en
sane hebben verschepden naturen/ende zyn heeter na
den humeur die sy bewijzen vā haer epgenschap:met
ten coftsten gesept/ het zyn seker spelen en genuchten
van der naturen/ de welcke nimmermeer al en is sy
niet gheoeffent in haer aerde/ en wil ledigh blijven oft
sonder eenigh werck te doen: Wel is waer dat knoop
gras ende stalcruppt meer schijnen te willen d'lant in-
nemen dan de verbene en het dupsent knoop wijken/
ende daer sy blijven ende berwozelen. is dooz gebreck
van arbeyt en bouwinge/maer sy bzeesen upter maten
seer het ploeghsper. Delaetste crupden afgesneden en
upt groept zynde dooz lange en diepe bouwinge moe-
ten daer na (principalijck de distels)so t'onder ghebozcht
wozden ende verueck/ter datter eenighen comit vāter
van dien niet meer dan van de feijnighe slange soude
na der hant meer meugen afupt spzuppen ende weder
groepen:want haer nature is dat sy so haest als sy ee
luttel regens hebben/hen so vast binden ende voeghen
met sigch vander aerden/datse daer af sulcken posses-
sie nemen/datse haer dicwils verdzucken ende t'onder-
bzingen. De manieren van te bouwen de ackers ende
saeplanden/zyn de steenen upt te wozen/misten ende
met mist of marghel t'lant beteren/t'landt ten eersten
om wozen/bozen maken/eggen ende decken. daer na
alst daer op geregent heeft/salme ackeren op de twee
de maniere/t'welck men heet de bozen metten ploegh
snijden:ende dooz de derde maniere/besaepen/decken/
het oncrupt uptwieden dat dooz veel regens ende vet-
tighede den aerden ober groept ende verdzukt het
coozne dat eerst opgroeende is. Ende dooz de laetste/
salmen oogften/maepen oft picken/in schoben binden
de ende dozschjen.

De ghereetschap ende instrumenten van den

Ackerman.

CAP. IV.

De neerstige ackerman moet lange eer hy zyn ac-
kers gree verpden/befozgen dat zyn gereetschap
ende instrumenten om ackeren gereet ende wel toege-
rust zyn/om die te gebzupckē alst van noode is/te we-
ten/eenē ploegh of twee na dat de houde of erbe groot
is/ende die middelbaer groot ende licht om handelen/
wel boozhen van wielen die wel sterc ende ghenaghelt
zyn/hooge genoech/maer achter meer dan bozen/
boozts een oft meer wagens diemen langer oft coxter
mach maken/na den eyfch van de dingen die men daer
op laden sal. Een lichte karre onder met varders ghe-
stoffteert/die sterc genoech is om cozen wijnen/hout/
steenem/ ende ander swaerder materialen te dzaghen.
De ploegh met zynē snijende couter ende ander stuc-
ken ghestoffteert: de onnuelaende karekens om het
mest op de ackers te voeren: de berien ende botten om
gemest te laden ende dzagen:de bozcken om de schoben
te laden en tassen:de houtwelen om te bzeiken de groot-
ste ruffchen oft clotten:Den rolle om de clotten te bze-
ken/de sickel ende die pferē om het quaet crupt upt te

roepen:de egghe met houten oft pferen tander om het
saer met aerde te decken: de sepsens om te picken: de
blegers om te dozschjen:de wammen ende siften om het
cozen ende goet saer te supveren van ras/ stof ende an-
der byplichept.

Steenen ende gruys uyt te werpen is d'eerste ma-
niere van Lantwinninghe.

CAP. V.

Men supbert t'lant van de steenen in den winter/
het zy nieuwo lant oft byacrlant/t'welck ghebaen
wozt dooz den minsten cost/van knapen ende maerten
die metten handen al buckende de steenen op rapen/en
daer mede bullen cozen ende manden/ de welcke sy
bzingen int middel van der straten/ende in wagenlesert
oft oock op eenige verlozen plaerse/op d'eynde vanden
acker. Men moet oock de stoppels ende t'stroo wech
nemen van de ackers die ter we of ander cozen/ oft ha-
ber/oft ander graen ghezaghen hebben/soo haest alst
graen gepickt ende afgesneden is.

Van landt te bereyden ende te misten.

CAP. VI.

De ackers behoozen gebetert ende gemist te wo-
zen in den Advent/en dat alle drie jaren eens/of met scha-
pen mist of mager lant om warmte te geven/oft oock
met peerden ende koepen misch onder een ghemengt
om een ghetemperde warmte te gheben. Men moet
legghen met hoopkens lancx de bozen diemen in siene
heeft te maken int ploegen/om upt te spzepden alst tyt
is het zy berrot mest oft marghel. Ende dat sal prin-
cipalijck gedaen wozen in den winter met regenach-
tigh weder/ om datter dooz smiltē van sneeuw ende
reghen die daer op valt/ soude moghen plat ende sacht
wozen. De onwijse lantmā spzepdet al heet opt lant/
maer sy siet ooc d'experientie van het oncrupt datter
dooz groept:want als het mist van den eerste gebeye
ende uptgespreyt is/ hoe wel dat achter na plat woze
ende verwonnen/ nochstans t'graen dattet in is/ het
welcke daer in heeft in stal ghestoyt ghetweest/ groept
eest ongelijck in natuerlijck ende bychtbaer/ dan
t'faedt datter naderhant op ghesaepdt wozt: Daer-
om ist dat de sijste ackerlieden haer landt misten in
de Sommer/om dat mist soude berrot wesen/ende slant
ghemist in den Herfst oft altemers langher: Jae dat
blijben sy onthoudende van ouders tot ouders/ dat-
ter niet en is heeter dan het mist in zynen tyt en sap-
soen/om het landt te beteren. Sommighe nemen het
mist dat bycants noch warm ende half berrot licht
opt eynde van haerlieber erbe: Maer zy doen hen
selven groot onghelijck/ mits dattet mist welck noch
niet verwonnen en is van reghen/ sneeuw oft ander
hemelsche vochtigheden/ blijft als rouw ende onnut
sonder pzoft te doen/ ende soude beter te passe
comen booz tweede jaer dan booz eerste: Jae dat meer
is/ het belettet dat de beste bycht niet wel en can be-
open ende uptgheschitē. Wel is waer als men een
onbychtbaer lant wilt bet maken/ datmen eer moet
nemen mest dat versch upten stal ghehaelt wozt/
dan dat out is/ende oock metten wassen van der Ma-
ue upspzepden/ niet langer eermen t'lant gaet besae-
pen/so verte alst terfont in d'aerde gelept wozt. Hy
dunct dat de ghene wel doen/die terfont/nae dat het
graen van den veldē is/oft in Dogst/oft in Septem-
ber/ende den apren cozt stroo latende/afgesneden heb-
ben/t'byer int stroo steken dat opt veldt staet/ enda
van de affchen als een messinck maerken dooz den re-
ghen die daer op comt. Dat dien hen booz d'eerste
mestinghe van hare ackers/ principalijck die sandt-
achtigh oft clepachtrigh zyn/ oft eenen vassen gronde
hebben:Het is wel waer dat zy t'niet alle jaer en doen
om datse niet verliesen en soude t'ghertef van te dek-
ken haerlieden Dupsen/ ende het stroepen booz hen
bresten. Ende my dunct dat sy oock seer wel doen die
t'str

t' stroo lanck op het belt ghelaeten hebben in't picken/ ende terstont haren acker ommetwoopen / om legge woopende t' selve stro met de guade cruppen / om datse souden rotten dooz den winter schen reghen. Maer d'alder beste is d' eerste maniere van t' landt te misten ende te beteren / en die de selve niet en dede / die en soude in twee jaren niet ontfangen van rogge booz terwe / bitfen booz haber / ende wilde bitfen booz bitfen.

Ten is oock niet ghenoech datmen landt wel mest om te beteren / ende maghet oft onvuchtbaer ackers vuchtbaer te maerken / maer men moet noch ander middelen daer toe ghebruycken / van de welke ny dunckt het principaelste te wesen / datmen t' landt een jaer oft twee laet rusten / sonder nochtans te vergeten t' selve te ackeren. so winter als Sommer. ja booz d' eerste repse datmen daer vuchten wil hebben / met Lupinen oft Erweten besaepen / soo verre alst lant niet verult en is : Jaer ist dat dese middelen niet en helpen soo sal goet zijn datmen op de gheackerde aerde calcx scoepe int epnde van Sprockelle: want behalven dat d' aerde seer vet maecht soo supvert oock den grondt / ende doodet alder ley oncrupt / waer deur datter meer vuchten groepen dan van alle mist datmen daer onder soude mogen mengen. Woots ist dat lichte gront is / ten sal niet quaet zijn datmen opt cozen den tijt van eihen bagen of daer ontrent eenigh water laet comen / d' welck hem alsoo veel profijts sal doen alst mist oft ander beteringhe.

Vant mist uyt te spreiden.

CAP. VII.

Men moet het mist of de margel spreppen ontrent d' Mariens dagh in den winter / verachten de battet bzaelant weder tot hem selven gecomen zy / maer ist booz seer edel graen / soo salmen moeten het mist spreppen terstont int epnde van den Herfst / om da. de ackers de wyle souden hebben om te ontfangen de wateren van de locht / het welke henlieden dienen sal tot beter rottunge van het saet / aenstende de cranchep van der aerden: Maer ist booz rogghe oft meste lupn / so moeten het mist upt spreppen int herie van de winter oft wat vroeger / hoe wel Sommighe vercoeben tot in meerte om te ontfangen den Aprilschen reghen / de welke t' lant mach seer beteren / verwachten de epnde van September / als spjaepen met een stuywande ende windige dzooghte / verwachten de den eerste regen ende de verrottinge van tien. Maet te min het zy hoe dat wil / ghelijck dat beter is t' landt te misten / dan niet te misten: alsoo is oock beter datmen dickwils mist / dan te seer ghemist. Want ghelijcker wyjs dat eenen acker vercout als hy niet ghemist en wordt alsoo verbrandt hy oock als hy te seer ghemist is: Waerom men neerstelijck sal aenmercken den gront: Want de goede aerde en behoeft so seer niet ghemist te wesen als de mager. Den vochtigen acker wil aldermeest mist hebben / om dat als hy dooz gheduerige vochtigheyt verbyest / so ontdopt hy wederom dooz de warmte van het mist. Het dzooghe lant en begeert so veele niet / om dat upt der natueren warm genoech is dooz zijn dzooghte / en niet seer te mesten soude mogen verbzant worden. Men moet ooc acht nemen op de deucht van het mist / want goede mist behoort in tijts wech ghelept te wesen / en een jaer gerust te hebben / ende hoe ouder hoe beter. Het alderbeste mist van allen is / het duphen mist / daer na menschen dreck / principelst gemeint is met ander vuylichheit van den hupse / want van zonder natueren soo ist te heet. Daer na esels mist het welke t' beste mist is van alle bez / om dat dese beeste lancfamljck knauwet en t' rangelijc etet / waer dooz datse best verdouwet ende t' mist beter maecht ende bequaem om terstont t' landt daer mede te misten: haer na t' schapen mist / daer nae Geyten mist / ende van andere beesten als van peerden merrien ende ossen / het achtste van allen is de ver-

kens stront / om zijn groote hitte / waer of de aerde terstont verbzant. Woots aengaeude de reste / soo en sal nimmermeer en gheschickt ackerman zijn winnende landt misten int wasschen van der stane / want dat doet seer veel oncrupt s groepen : Maer zijn beuden behoort hy te misten in Sprockelle / in wasschen van der stane / want daer dooz wast het gras seer overbloedighlyck.

Hoe datmen behoort eer datmen faeyt het landt voor de tweede reyse te ackeren.

CAP. VIII.

Sommige die wat curieuser zijn / slaen gade het gemeene spreewoort / datmen sal planten int wassen van der stane / ende saepen int bycken / ghelovende dat het saer dan beter ende profijtelijcker boozts comen sal. Ander zijn van meeninghe (het welke ny dunckt sotternge te wesen / ende d' Evangelie van den spinrock) datmen behoort te saepen alst ingende / ende dat d' saeper bljde ende lustig zy / of ander sijn dat t' gras uyt wel boozts en comt.

Terwe ende meste lupn begeren twee manieren van ackeren eer datse gejaept worden. De eerste maniere is / die gedaen moet wesen soo haest als het mest uptghe spreppet is (ander sijn soude het mist zijn cracht verliesen dooz de hitte van der Sonne / waert niet ghebedt) ende dese eerste maniere is om t' lant om te woopen en te bereyden om te ploegen. De tweede maniere is / de welke in den winter geschiet / en daer na alst dzooghe weder is met den ploegh ende met ter eggen of rollen / om te byken de geruisterde aerde / welke rolle op bette aerde behoort wel van ghesepen marber steen te wesen.

Dat men hem behelpt niet verscheyden beesten om de lantwinninge te doen, na elcx lants maniere.

CAP. IX.

In vette ende stercke ackers (als boozseptd is) daer men drie peerden behoort een enen ploegh van vyftien boeten (so niet ingespannen / gelyck daer men acht met merrien / ezels / ende ossen oft buffels) daer moeten na eerste ploegginge de gelonterde aerde bycken met rollen / ende effenen met de plancke.

In maghet fantacyghe ackers / die so vast niet en zijn en behoefmen soo groeten cost van peerden noch van volc niet / want ten is niet van noode datse so diepe vozen hebben: ooc hebben de ackerlieden van sulcken lant veel eer gedaen dan d' ander / ende ackeren later / om de locht ende het weder van haer lant: daer toe ackeren sp oock met ezels ende ossen.

In der waerheyt het ackeren met ossen en gaet so dapper niet te wercke / noch en is soo haest niet ghe daen in den noot. maer moet vzoeghet begoft wesen / ende men moet oock meer hebben dan peerden : sy costen oock min te houwen ende in t' copen ende vercopen / hoe wel dat ghy oock den os meught eren oft weder vercopen / nae dat hy u eenen tijdt lanck ghedient heeft: De ghene die s' mogghens ghetrocken heeft / moet rusten nae noene: Ende oock de ossen gaen vzoeghet te ploeghewaerts / maer keeren oock eer weder van den ploegh dan de peerden : Het beste datter van de ossen is / dat is / datse beter lyden mogghen het quaer weder / ende in vette aerde treden sy dieper in / ende trecken hen lichtelijck weder upt : Oock en behoeven sy so veel pferen niet noch ghetruphs int lant daer pfer ende ander gereceschap hier is. Sy en zijn oock soo veel siccken niet onder woopen / dan datmense moet wachten van verstyven / vercoutheyt ende van den regen / ende wel decken.

Ik en vinde gheen ackeringhe die min cost dan metten ezels: Maer ghelijck den cost cleyn is diemmen daer af heeft / alsoo ist profijt oock cleyn van den aerbejdt

arbejdt die men daer niet doet/ende daerom dienen sy best in mager landt: niet den Mupl kan men wel veel bedryven / maer het moet al met groote moeyte gheschieden / want de Mupl is een quade ende stege beeste.

Het ploegghen van de Buffels is goet in het ende klepachtigh landt / sy kosten oock min in getuygh / om dat se soo korte halven hebben / ende maer eenen rinch en behoeven om te houden en te binden aen den mupl: maer in den Somer zyn sy sozghelijck / ende worden dickwils gram ende bul / pynpalijck als sy eenighe roode kleeberen sien. Nochtans moghen sy langer arbejden / ende zyn oock neerfziger dan de Ossen. Met den kortsten geseyt / dese beeste en is niet alleen pynlijck om den arbejdt / maer oock om het melck ende om de huyt / meer dan koeven ende Ossen.

Van de clotten der aerden te breken.

CAP. X.

Men moet nae het eerste ackeren der aerden neerstelijck bjeerken de klotten / ende d'aerde wel effen maecten / om te beter te moghen ghelijckelijcken saepen ende upt deelen / zaet op der aerden / het welke men ghemepelijck doet alst dzoogh weder is: Men moet soo dickwils het landt eren ende wederom eren / tot dat de aerde gesjeel kleyn gebzoken is / so verre alst moghelijck is / om datter gheen klotten onghebzoken en souven blyven / nae dat men gesaep heeft: waerom na dat de klotten al wel ghebzoken ende gheeffent zyn / soo sal men booz de tweede repse / clant weder ploegen ontrent half Junius soo verre alst bez ende vocht is / oft ontrent half September / is dattet magher ende dzooge is / anderzints soude de mager aerde verdzooget ende verbzant worden van der Sonnen / so datter noch zucht noch beucht in en soude blyven. Maer pynpalijck moet men dese middel int ackeren houden / dat de aerde niet dzooghe noch te vocht en zy / want de seer groote natigheyt maect die sijckachtigh / ende de groote dzoogte beletet wel te ackeren / om dat de router niet wel in d'aerde en kan / of al gaet sy wel in / sy en bjeekt die niet ghenoech / maer heft ende wozyt op groote ende bzeede klotten aerde. Wozwaer men kan een acker niet wel zyn episch geben / als d'aerde te hart is. Waeromme een stuc lants dat eerst met een dzoogte heeft omgewoopen gheweest / moet booz de tweede repse met nat weder / daer men nae toeven sal / gheackert worden / om dat de nat gewoopen aerde te lichter ende te beter soude zyn om te wercken.

Van het saeyen.

CAP. XI.

Korts na dese tweede ackeringhe sal men moeten de berde doen / ende terstont daer nae / twelck sal wesen ontrent half October / zaet saepen / ende ghelijckelijck upt deelen op't landt / nochtans op gheen ander tijt dan met het wassen van der Wane / ende nummermeer int bjecken: het welke u wel baten sal / ist dat ghy eenighe klepne regen verwacht / maer ist dat ghy siet dat den reghen spade by komt / so en sult ghy (want de mensche geen macht en heeft ober het weder) niet upt stellen te saepen / pynpalijck op dzoogh lant: want het graen dat ghesaep wozyt op dzoogh landt / ende wel gegghet ende ghebecht is / blyft daer ligen sonder eenighe rotten / als oft noch op den graen-volder lage: ende komter eenighen reghen / soo sal 't zaet dat langhe in de aerde gelegen heeft / op eenen dagh upt-schieten. Den saep-tijdt gaet upt / ontrent S. Wertsens Wisse / in de Winter / want dan wozyt d'aerde dooz de koude van de locht heel gestoten en hert / so dat se 't zaet so wel niet en soude konnen ontfangen / ende haer pynlijck daer mede doen: In koude landen moet men dzoog saepen / in gecemperde spade / en in heete noch later / in koude landen en ontrent de zee gelegen / in den Advent of noch later.

Van uyt-ghelesen zaedt ofre graen te kiesen om te zaeyen.

CAP. XII.

De sozghbuldighe Land-man sal nemen Terwe / Die bol is / dicke / waer / vast / roodt van berwe / klaer en supber / maer een jaer ouot / ende 't byoodt datter af ghebaken wozyt / is seer goet ende suakelijck: booz is dattet oock gewonnen zy op het landt / ende ter contrarie der plaetsen daert ghesaep sal worden / ghelijck van een berghachtigh in een plat landt / ende van vocht landt op dzooghe: nochtans alsoo / dat eer het graen dat op quaet landt ghewassen is / gesaep werde op goet landt / dan van goet landt op quaet landt: want de zaden / hoe goet dat sy oock wesen moghen / beregheren altyt / ende genereren lichtelijck alse gesaep wozyden op eenen quaden gront.

Den ware niet quaer / dat men 't graen eer dat het gesaep wozyt / eenige uren in water liet wercken / ende dan upt-spreyden upt de Sonne / om so wel te dzoogen dattet int saepen soude mogen rollen. By dese middel sal men moghen nemen / 't schoone graen om te saepen / twelck te gronde sal gaen / dat oock binnen d'yp of vier daghen sal upt-spreyden: ende men sal af nemen 't ghene dat boven d'zift / als niet goet zynde om te saepen / twelck nochtans booz de hoenbers sal mogen te passe komen / oft oock om te doen malen. Sommege eer sy 't graen saepen / bespreyent een wepnygh met water daer Donder daert of zaedt / ende wozyels van Ezel concommers kleyn gesloten / in gewepcht hebben / om het koren booz de Wollen / Wollen ende ander dierghelijcke beesten te bezeyen.

De menigte van het graen datter ghesaep sal worden / sal ghenomen worden ende gheschat naer dat het landt is: want het ghener landt dattet beste is / wil de meesten deel hebben vier meukens terwe / het middelbaer by meukens / ende het magher noch meer: Want in koude landen ende waterachtighe gronden / die ghemepelijck sneeuw hebben / daer moet men beek dicker saepen / dan in warme oft getemperde landen / ende in dzoogh aertrijck: want de koude / het water en den vocht / bederven den meestendeel van het ghesaep graen.

Daer en hoben moet het weder ende den tijt waer ghenomen zyn: Want in den Verffst moet men dun saepen / maer in den winter ende daer ontrent dicker / desghelijck oock dicker alst reghenachtigh / dan alst dzoogh weder is.

Van het egghen.

CAP. XIII.

Terstont na dat u graen sal upt-ghebecht wesen op het landt / so sal men booz de laeste ackeringhe moeten egghen / om het graen te decken / ende te doen wozytel kringen / ende te beletten dat het van de vogelen niet op ghegeten en wozyt / ende also eenen geheelen Winter te bewaren tot in de Lente: Men sal den herden Winter deur / violen maecten / om het water af te leyden / datter niet den reghen op gheballen is.

Van het wieden.

CAP. XIV.

Als de Lente sal gecomen zyn / ende dat de Terwe sal genomen hebben haer vaste wozytel / so sal men den acker moeten wieden / dat is / het quaet krupt upt trecken ende supberen / dat dooz deel regghens van den Winter / ende vettigheyt van der aerden / hooger ende stercker ghewozen is / dan het koren dat nieuw up-ghespyten is / als / bitfen / wilde bitfen / coode koren-bloemen / nigelle ende ander dergelijcke krupten: ende het sal oock goet wesen / dat men noch eens wiede / als de aren beginnen upt te komen: Want alsoo sal u koren schoon ende supber staen.

Van Oogften.

CAP. XV.

De laetste oeffeninge ende ackeringe/daerom dat men het geheele jaer soo grooten arbejdt gedaen heeft/ is het koezen en picken oft maeyen/ d'welcke men sal beftaen te doen van dattet rijpe fal wesen: ende alst begint ober al geel of blont te worden/ ende eer dat het graen geheel en al hart oft root is/ om dattet grover soude worden op den vloer en in de schuere van op het velt: want het is seker/ indien dattet in tijts gepickt wort/ dattet daer na meerderen ende groven sal: En indien men vertoest met picken tot dattet gheheel droogh is/ so sal den meestendeel van het graen op het velt upt hallen in't oogsten/ ende een aers worden booz boghelen ende andere dieren: De rechte ure van picken/ is smoygens met het opgaen van den daghe/ als de koezen aren vol van den dauw zijn. De maniere van picken is/ af te snijden ten halben palm om stro te hebben/ om de lant-hupfen te decken/ ende ooc om den back-oben te heeten/ in landen daer qualijck hout is/ oft af te snijden op eenen voet na der aerden/ om te meer stroos te hebben/ het welcke sal daer na te passe komen om onder bedden te legghen/ ende den peerden oft ander beesten te strospen/ ende (dat noch het meeste profijt van allen is) om matten te maken / tot gebuyck ende gherief booz de kameren van den hupse/ datter dan noch blyft / sal met sickels oft sepsens afghemaepet worden/ om in den winter te barnen/ oft men sal't op het selve lant verbjanden / om te mesten met den toecomende regen / principelijck op klepachtigh ende vet landt/ dat vast van gronde is.

Alst koezen gepickt is/ so sal men dat vergaderen en op binden in schoben/ ende dan voeren in de schuere/ de welcke behoort te staen op een redelijcke hooge plaetse/ nochtans niet dat de wint die daer comē sal/ soude baren tegen de hupfen oft hoven/ want het casoude den menschen schade doen en het gesichte/ ende soude ooc seer hinderen den hoven en boomgaerden/ om dattet hangende aen de bladeren/ boomen/ ende vruchten van den herfst/ de selve droogt/ ende maect dat se lichtelijck booz de hitte van der Sonne verbjant worden.

Van Dorsschen.

CAP. XVI.

Nen salder booz den laetsten arbejdt des landtmans niet meer te doen blyven/ dan het graen te dozsschen om te sopen/ oft om bewaren op solders/ en dat niet eer dan bye maenden na den oogst: Want al ist graen rijpe gepickt ende in gedaen geweest/ so nemet nochtans altyts wat toe in de schueren. Ter datmen dozsschen sal/ so moetmen den dozsch-bloer bereyden/ ende bespoeien met offen bloet/ ghemengt met ongefouten olie van Olijden/ daer na effen ende glat maken met eenen blauwel oft rolle/ om datter geen kerben of spleten en souden in wese daer in het gedozsschen graē soude mogen verloren blyven/ oft daer de mieren souden moghen in groepen ende haer verbozen. De bequaemste ende ghemackelijckste maniere van dozsschen/ is met Dlegels/ ende dan te supheren van stro/ casoude ander buyghhept metten Wan. Maer booz alsoo en salmen de Terwe niet langhein de schoben laten mits datse/ op een ligghende/ heet worden/ ende alsoo crijghse veel vlybouters/ schieters ende motten die se bederven. Men sal oock het cas niet laten verlopen gaen/ d'welc niet alleen en sal te passe comen booz de peerden ende ander beesten met Haber ghemengt/ maer oock om t'frupt te rijpen ende bewaren/ gelijck wy bozen ghesepdt hebben. De Spaignaerts ende Italianen ghebuyckent om sneeuw alle de Sommer lant te bewaren/ want sy graben seer diepe putten in d'aerde/ daer in dat sy de sneeuw legghen/ ende met cas decken.

Hoedanigh de graen solders behoort te wesen.

CAP. XVII.

De graen solder daer de Terwe sal bewoert wort/ Doen/ sal zyn licht scheyden int Oosten/ ende matelijck deurwaert zyn van den Noorden ende Westert wint/ maer principelijck van den Noorden/ dier graen drooge ende coel hout/ ende geensins van den Supden/ oft ander dierghelijcke. Hy sal oock veel spleten oft gaethens hebben/ waer deur den wermen damp sal mogen uptrecken/ ende een vercoelende windken in comen. Hy en sal oock boben geen sonderlinge hebben/ om dat de wint soude moghen te ghemackelijcker deur het back vrynghe/ ende dat de plaetse tot allen tijden soude mogen te coelder zyn. Hy moet oock by zyn van alle natigherte/ ende ander quade reuckien ende stinkende locht/ principelijck van de peert-stallen ende coestallen/ ende ander dierghelijcke. De solderinghe sal bereypt ende ghemaect zyn ghelijck de dozsch-bloer/ te wesen/ bespoeit met offen bloet/ ghemengt met ongefouten olie van Olijden/ daer na effen ende glat ghemaect met eenen blauwel oft rolle / waer in dat oock noch gat noch holleken/ hoe cleyn dat sy sal ghesaten worden/ oft ten zy met moztel van calck ende sawel ghesoep. Dese graen solder sal met azijn bespoeit worden / ende de wanden sullen met moztel beset zyn/ die ghemaect is met water daer moztels ende bladers van wilde Conomiers in gheweyck hebben: Oft met calck dat met schapen pissē beslagen is/ d'welck seer goet sal zyn teghen alle ghewoonte ende beesten diet coozne eten.

Op den graen solder die aldus bereypt is/ salt graen ghelept worden alst wel ghesupbert is/ want hoe dat supberder is/ hoe dat van calanders en ander gewoonte min beschadigt wort. Niet te min alst op de graen solder ligt/ men salt/ om bewaren booz dit gewoonte/ d'welck wilts vershieten ende roeren/ ende rontomme de hopen legghen wilde Oryga/ oft drooghe bladers van Spinaet-bomen/ oft Wissent/ oft Wberone. Oft booz beste/ men sal onder thien maten cozens dat wel drooge is/ mengen een mate wel gesupberden Wirs/ want deur de coude van den Wirs salt cozen booz t'gewoonte en alle heet worden bewaert zyn: welken Wirs mach deur de sifte lichtelijck van den coren weder gescheyden zyn/ ja dat meer is/ om dat doet eenige meerderinghe soude mogen crijghen/ soo salmen ober de cozen hopen stropen Salpeter/ er de zinnen schuytm clepne gestoten/ ende met seer clepne gebroken aerbe gemengt. Maer inghevalle dattet coren niet wel om bewaren zijnde/ ghemalen is/ soo moetmen om het meel te bewaren/ byoephens maken van Comijn ende Sout clepne gestoten/ ende droge onder het meel doen. Oft ist datmen stet datter calanders oft ander dierghelijcke gewoonte int cozen gegroep is/ deur daret heet is geworden/ men sal terstont t'stofupt siften/ ende dan uptscheyden in de heete Sonne tot den abont toe/ daer na alsoo warm en ghesupbert op den graen-solder weder bynghe soo hooghe als men mach / soo sal dese hitte alle dit gewoonte doodden/ ende het cozen sal soo versich worden/ datter geheel booz dese bederbinge sal bevrijt zyn. Men gaende boozs het hercozen van den cozen/ soo moet de Lant-man toefien/ dat hy noch van de meters/ noch by de mate bedrogghen en wort/ de welke het graen metter hant douwen/ of de mate met hen knien stotē/ om datter te meer graen in gaē soude/ en te vaster by een soude ligghe: Dese practijcke is d'nozssche dat de laetste mettinge met d'eerste niet ober een en comt.

De winninghe ende oeffeninghe van ander

soorten van coren.

CAP. XVIII.

Van Rogghe.

Rogghe en behoeft soo Meerstighē oeffeninghe niet / noch soo vet ende wel ghemest Landt als de Terwe

als de *Terwe* / want sy groept op alle lant so oberbloe-
digh / dat van een graen hondert boodts komen / hoe
qualijck dat oock het landt geackert ende ghemeft is /
gelijc men mach sien in de kempden daer de *Wogge* seer
oberbloeidigh groeplet / niet tegenstaende dat het doyre
magher ende sabelachtigh landt is. 't *Gzaen* van den
Wogge is kleyn ende doyre om by *Terwe* te gelijcken /
ende 't *broot* datter af gebacken wozt is ongestien / vet
taep / swaet / deegachtigh ende byjn / nutter om 't ge-
meens volck ende de boeren den hongher te stoppen /
dan om te voeden / oock en woztet van de rijke lieden
ende Heeren niet geacht. Wel is waer datter vele zijn
die de *Wogge* met *Terwe* mengen / om datter *broot*
te langer versich soude blyven: jae dat meer is / de *W-
rijns* van den *Hobe* / opbineren dattet de *Kontingen* en
groote Heeren int eerste van de maeltijt souden eten /
principelijc in de *Somer* / om te lareeren. Niet te min
die hun gesontheyt willen waer nemen / principelijc de
gens die niet den lichaem geen arbeyt doen / en behoer-
ren geen *broot* te etē van enkel *Wogge* / hoe wel dat de
werck-lieden ende landt-lieden meynen / dat het *ghe-
bryt* van dit *broot* / de lichaem byzoner ende stercker
maect. De *Pastep-backers* maken de *koften* van
de *Pastegen* van *Wogge*-meel / om dat sy te langher
souden goet blyven. Dit *kozen* is de verduft heyt seer
onder wozen / om dattet de nattigheyt van den regen
in zyn haef bewaert / daeromme salt moeten ghesolpen
wozen / met de remedien die wy *kozen* gheschryben
hebben. Men ghebrypcht zyn stoc / om dattet byp-
saem is / tot de *Winggaert* te binden / alst in water ghe-
leggen heeft / ende het meel tot plaesters te maecten /
om *Wpofteunten* tot draeght te byenghen. 't *Gzaen* in
water gesoden met *Cojanber-zact* / doot de wozen /
ende de *Heerde-meesters* ghebent de peetben die van
de wozen ghequelt zijn.

Wetellupn.

Wetellupn en is gheen besonder sperie van *kozen* /
maer van *Wogge* ende *Terwe* onbet een ghemenig /
want dese twee soozten van graen wozen onder een
ghemenig / ghesaep / ghepicht ende 't samen gheboz-
schen / die ghemeynlijck *Wetellupn* gheenoemt zyn /
Wetellupn begheert een ghemenighe aerde ende oeffe-
ninge / maer boozt 't beste alsulcke als de *Terwe*. Het
broot dat van *Wetellupn* ghebacken wozt / is van 't
beste ende lichtste om verteeren.

Sourcion.

Sourcion is een soozte van graen dat seer doyre /
magher ende gerimpelt is / eenichsins de *Gerste* ghe-
lijck. Dit graen moet gesaep zyn in het groffte ende
beste landt dat men mach hebben / hoe wel men sepd
datter seer geerne groeplet in lichte aerde / mits dat den
sevansten dach uytspuyt / na dattet ghesaep is / ende
t groffte epnde verandert in wortel / gelijck het scherpe
stoc kruydt dat bloeplet. Men bequaemsten tijdt om
te saepen is ontrent de *Werte* in coude landen / oft
ontrent half *Loumaent* / alst eenen soeten *Winter* is.
Sourcion gheeft seer wyt ende licht meel / om dattet
luttel semelen heeft / mits dattet graen boozt zyn voel-
sel luttel heeft ghetrocken / ende daer toe de lichtste sub-
stantie van der aerde / om den cleynen tijdt datter in
d'aerde heeft gelegen. 't *broot* dat van dit meel wozt
ghebacken is seer wyt / maer seer licht ende luttel voe-
den / beter dienende boozt de boeren ende dienaers van
de hupsen / van boozt de meesters en rijke lieden / maer
in de landen daer dit graen veele ghebrypcht wozt /
menght men *Terwe* daer onder om hups-backen
broot te maecten.

Spaensche Terwe.

Spaensche Terwe is seer hart ende grof / ende be-
geert een vaste aerde / al en is die ten besten niet gheac-
kert. Sy groeplet ooc wel in coude plaetsen en contrep-
en: want sy en heeft geen koude / hoe groot die ooc zijn

mach. In gelijck begeerte oock wel *Wogge* / doyre
ende seer Heere plaetsen ende contrepē. 't *Graen* en
verlaet zyn cas oft velleken niet van geroof / zynde / ooc
moet nat gemaect ende gerooft oft sterck gebroogt
zijn / om te malen ende broodt daer af te baken. Waer
om te saepen / men laetet in zyn schubbeken / en wozt
oock alsoo bewaert om weder te saepen. Dese *Terwe*
is seer swaer / maer niet soo ghewichtich als de beste
Terwe / nochtans veel supberder / ende meer meels
ende broodts gebende van onse *Terwe*.

Winter ende Somer Terwe.

Dese *Terwe* moet gesaep zyn op seer vlacke plaet-
sen / die warm zijn ende wel ter *Sonnen* staen / hoe
wel dat sy oock niet qualijck en groeplet op krijtachtig-
ge / dichte / ende vorste grondt / van dit graen woztet
wit broodt gemaect.

Amel-kozen.

Noch isser een ander soozte van *kozen* / dat als een
middelmate is tusschen *Terwe* ende *Gerste* / maer
ons gemeyne *Terwe* gheheel onghelijck / van de selve
natuyte ende cracht van de *Spelte* / daer wy terstonde
sullen af spreeken. Dit *kozen* begeert de selve maniere
van ackeren ende oeffenen van de *Spelte*. Men
maecthet af seer wit broodt.

Spelte.

't *Graen* van de *Spelte* is minder ende byznder
dan de *Terwe* / het wozt somtijts dobbel / en somtijts
enckel in de are ghevonden die lanck ghebaert is. Het
moet in vaste ende harde aerde gesaep zyn / oft ten sal
anderfins niet boozden: ja daer en is gheen *Terwe*
die d'aerde lastigher valt dan dese *Spelte*. 't *broot*
datter af gebacken wozt is seer excellent.

Ameldonck.

Ameldonck en is geen graen / maer een soozte van
een excellent meel dat van seer schoone *Terwe* gema-
len / ende deur een seer sijn sifte gesift is. Van dit meel
wozt uyt *Wovenen* seer veele in *Dranckrijck* gebrocht /
welck de *Wederrijns* den siecken opdonneren om een
papkē te maecten met *Appoen-sop*. De *Terwe*
daer af den *Ameldonck* ghemackht wozt / begeert de
selve aerde ende oeffeninge van den *Wetellupn*.

Alica.

Alica is een soozte van *Terwe* / van de welcke na dat
sy wat tijts in 't water heeft gewepet / daer na gestoo-
ten / ende van de schubbekens gbloet is / ten laetsten in
de *Sonne* gebroogt zynde / en grof gemalen / een soozte
van grof meel gemaect wozt / bycants den *Soyte* ghe-
lijck waer af als nu pap wozt ghemaect / als dan in
sophens van sprijse gedaen wozt / welcke sprijse booz-
waer meer voetsel dan gesontheyt gebē / want sy ma-
ken grof bloet / en zijn seer hinderlijck den ghenen die
van verstoptheden / steen en grabeel onderhavigh zijn.

Turckx-kozen.

Turckx-kozen dat hiet te lande niet en wozt ghe-
saep dan uyt genoechte / moet met dese neerstigheyt
ghesaep worden. Ten eersten moet de grondt seer
neerstigh gheackert zyn met alle manieren van oeffe-
ninghe die den saeplanden van noode zyn. Daer nae
sal men in 't epnde van *Werte* / als de *Sonne* begint
macht te hebben / de granen van desen rozen twee
gheheele daghen in water te wepcken legghen: dat
gedaen zynde / sal men wachten tot dattet regent / en
dan terstont met eenen scherpen stock gaten in d'aer-
de maecten op eenen draet eben verre van malcande-
ren staende met behoerlijcke spacie. In dese gaten
sal men hier oft vijf granen wozen van dit *kozen* /
ende d'aerde terstont toe stoppen met den voet / vul-
lende in deser manieren een gheheel belt met dit *kozen*.

Is dat d'aerde bet is/ ende t'graen wel ghevoet/ t'sal onghetwijfelt binnen seuen dagen uptschieten/ ende binnen veertigh dagen/twee of drie/ oft ten lanxsten vier maenden mogen af gesneden zijn/ oft vzoeger oft later/ nae de deucht van de aerde/ ende kracht van de Sonne/ vzoeger op een heete plaetse die wel ter Sonne staet/ ende in goede aerde: Later op eenen kou den en magerē gront. Het heeft de selve complexie van ons krozen/maer heeter/ gelijk men mach merken aen de soeticheyt van t'bzoodt dat daer af ghemaect wozdt. Zijn meel is veel wit ter dan van onse Terwe: Maer t'bzoodt dat daer af ghemaect wozdt/ is van grober/ dicker ende taper substantie/ soo dattet voersel grober is/ ende een verstoptheyt maect. Daerom indien de noot dwonge dat men daer af soude moeten bzoodt backen/ so ist beter dat men zyn meel menght met ons meel/ dan daer af alleen bzoodt te backen. Dit meel gemerckt dattet tap ende dick is/ soude seer goetd zyn om plaesters te maken die tot dzaght byenghen: want so dat dooz zyn verticheyt de sweet garen stopt van der hupt/ t'soude de materie van de apostumē ryp makē.

Boeckwept.

Boeckwept is ren graen hier te lande seer wel bekent/ ende mach in alle aerde ghesaepd zyn/ t'zj sabelachtighe of andere/ principligck in den April in heete landen/ of andere in koude contrepē/ en is so vzych: daer dattet twee maal s'jaers mach op eenen heeten gront volwassen/ gheleijk men siet in Italien. Dze maenden na dat ghesaepd is mach ghepicht wozden. Dit graen wozt hier te lande veel gebzupct/ om by ende hoecken te backen/ want het is lieflyck ghenoech om te eten/ ende en ladet niet seer de maghe/ hoe wel dattet winden maect/ nochtans niet so veele als Bonen ende Erweten. T'wozdt oock den Dupden ende Hoenders gegeven.

Roomsche Terwe.

Noch zyn der twee ander soorten van Terwe/ die men hier te lande Roomsche Terwe noemt/ die onsen hogge niet seer ongelijck en is/ waer af seer byzjn bzoodt ghebaken wozdt/ d'welcke out ghebaken seer ontleijck is/ maer nieubacken seer lieflyck/ en wozdt gebaken gelijck hogge. Dese Terwe en is de Alita niet seer ongelijck/ upt genomen dat haer meel ongelijck meer semelen gheeft/ oock is haer bzoodt bequammer om te laperen dan om seer te boeden.

De winninge van Somer-vruchten
rondt ende plat saedt.

CAP. XIX.

Van de Gerste.

Nier dat wy wijt ende breeet ghespoken hebben van het coozne/ so moet men ver volgens spreken van de Somer vruchten/ rondt ende plat saedt/ waer af de oeffeninge in t'generael die van der Terwe gheleijk is/ soo veel als aengaet het upt-rapen van de steenen/ mesten/ drie maels te ackeren/ kloiten te bycken/ saepen/ eggen ende mapen/ nochtans in sommige saken verschillende/ om het natuurligck verschil van dien/ waeromme oock het best is/ dat ick daer af beschijbe elck bysonder.

Gerste moet gesaepd zyn in dooze/ mager ende seer kleyn gebzoken aerde/ oft op landt dat seer bet is/ om datse het landt seer upt marghelt. Daerom wozdt sp oock in seer bet landt ghewozpen/ wiens deucht ende kracht sp niet en mach hinderen. Oft in mager aerde/ daer men andersins niet en soude saepen. Men sal die saepen op twee maal geackert lant/ in sommige landen in October/ ende hier te lande na half April/ indien dat u aerde bet is/ maer vzoeger/ ist datse magher is. Men sal oock niet wachten na den regen/ gemerckt dat de Gerste veel bochticheyts niet en mach verdzā-

ghen/ mits datse cout en vzooge/ ende niet diechte en is van haer selven. Oec als de Gerste op vorchte gronde gesaepd is/ ende te veel regens ontfaugt/ sp ruygt haest den coeft/ ende verandert in Haber oft Lolium. De selve oeffeninge begeert die men heet gepelde Gerste/ om dat haer ras oft schubbekens terstont af vallen/ en aen het graen niet vast en houden/ gelijk sp doen aen de gemepue Gerste. Als ghp siet datse rypachtich is/ soo moet ghp die picken eer dan eenich ander cozen/ want haer stro is ontsterckt/ ende haest gebzoken alst seer vzoog wozt/ oock en ist graen niet wel met ras bekleet/ soo dattet van sels lichtelijck op d'aerde soude ballen/ waerom datse oock beter om dozlichen is dan eenich ander graen. Na datse is afgemaect/ soo sal seer goet zyn/ dat men het lant een jaer laet rusten/ oft immers seer wel mest en/ ende alle de quaerheyt/ die daer is gebleven wech nemen. Alst dieren tijt is/ bac t men Gersten bzoodt/ gelijk wy hier na noch sullen seggen/ dattet beter is vooz t'ghebzupct van den armen dan van den rijcken/ nochtans in een sake te puzen/ te weten/ dattet nut ende profijtelijck is den ghenen die van den steyzjn ghequelt zyn.

Men maect van de Gerste eenen dzanc die Ptsane ghenoemt is/ ende een spijse die seer nut is vooz sterke menschen Oudeat ghenoemt/ oft ghepelde Gerste/ de welke de Hoebenerse aldus sal moghen bereyden: Neemt wel surber gepelde Gerste/ laet die sieben tot datse berst/ en gelijc een papken is. Daer na stampse ende doerse deur een fijne stamine/ doeter Supcker by oft sap van ghesooten soete Amandels/ oft Weulsaet/ of van Meloenen/ oft Lattouwe saet/ na dattet den noot sal esfichen. Oft neemt van de beste ende verschte Gerste/ doer die in eenen moztier/ en wozpt daer op warm water/ om nat te maecten/ ende met oarte wemure/ stootse dan paperlijck metten houten moztier- stock/ tot dat de schubbekens ghelc afgaen/ daer na vzooghse in de Sonne. Dat ghedaen zynde/ neemt een hand vol van dese Gerste/ ende doet die in een potteken/ dattet daer mede half vol is: bullet vooz t'potteken met water/ ende laet allenkens staen sieben tot datse berst ende gheleijk pap wozdt/ doerse deur eenen doeck ende douwet het sap upt.

Haber.

Hoe wel de Haber ongesaepd groept onder het coozren ende de Gerste/ als een onnutte sake/ nochtans ist sp om het profijt datse by bzengt tot voersel van groot veer/ ende oock in noot vooz de menschen weerdigh te hebben een eegene ende particuliere oeffeninge. Haber wil gesaepd zyn op een magher ende vzooge plaetse die wel ter locht staet/ die alreede twee maal heeft gheackert gheweest/ ende dat in Sprockelle oft Weert/ die nochtans in koude landen in den April ende May noch gesaepd wozt. Sp begeert wel regen/ want sp groept daer deur te dicker ende schoonder. Sp moet gepicht zyn terstont na de hogge ende Gerste.

Hoe wel dat Haber niet en dient om bzoodt te backen/ dan in een upterste dierte/ nochtans wozdt die in eenen moztier gestonten ende Sozte daer af gemaect/ de welke alleene/ oft met vleesch ghesoden wozdt/ om alsoo te ghebzupcken. De Medicins segghen dat de Sozte alsoo bereyt/ seer wel boedet/ ende is seer goet tegen de grabse/ ende om water te doen maken. Als die alleene wort gesoden/ men doet daer by Roepen of Septen melck/ om sielicker te doen maecten/ oft sap van soete Amandels met surcker. De hoogh Duptschen makender af pap oft by die sp geerne eten.

De Moscoviten doen water van Haber distilleren/ t'welck sp dzincken in stede van wijn/ ende t'selbe en verwarmt niet min/ noch en maect oock niet min dzoncken dan den wijn.

Hirs.

Hirs na dat wat tijt is in water heeft gheswepct/ wil smozgens oft sabonts in lichte ende kleyn gebzoken aerde

ken aerde/met de coelte ghesaep't zijn. Het en groept niet alleen in sabelachtighen / maer oock in sarsach-
tighen grondt/ als die nat ende bochte is/ maer sonder-
linge en willet in gheen dzooghe ende kragtachtighe
oft marghelachtighe aerde ghesaep't zijn / noch oock
dooz de Lente/want het begeert hitte. Daerom salt
bequamelick int eynde van Weerte oft later ghesaep't
woyden/ om dattet den dauw soude moghen lange ge-
nieren ende behoef't luttel oncost / want een seer kleyn
hoopken saet ballet een groot stuck landts. Soo haest
alst gesaep't is / moet dat met een swaer geladen hoede
ghedouwer zijn/om te bewaren booz de hitte van der
Sonne alst uysespruyt/ander sijn soude t'zaet bersten/
ende duer de heere stralen van der Sonne verdrooghen:
Maer het wil die wils en haest gewiet zijn om het on-
kruyt quijt te wesen/sonderlinge de swerte Hirs. So
haest alst aren heeft/en eer het saet deur de groote hit-
te hem liet sien/woydet metter hant afgetrocken/ende
daer na in de Sonne te droogen gelept/d'welcke dan op
gestote woyt/want by dese maniere bewaret hem lan-
ger dan alle ander zaet. Dit profijt doet den Hirs den
lande daer't gepluuet is ende gewonnen/dat de woymen
geensins en sullen beschadigen t' saet dat terstont na de
Hirs is wach genomen/daer gesaep't sal zijn/gemerct
dat de woymen t'zaet verclarende/aen de stoppelen van
den Hirs sullen vallen.

In dieren tijt baltmen oock byoot van Hirs/d'welc
geheel onheyligh is/ynncipalijck eut gebacken. Men
moetter oock pay af niet melck die men seer heyligh en
is. Hier te min noch t'byoot noch de pay en gebau niet
veel voetsel/behalven dat sy oock stoppen/n. Hirs dat
den Hirs cout is in den ersten ende droogh in den der-
den graet. Hirs met sout ende Camille bloemen ghe-
rooft/ende in een sachten gebaen/is seer goet tegen de
rothe ende kimpinghe des bypr. Als men Arabar-
ber/Agaricum ende dierghelijcke Medicijnen wil be-
waren/ ende oock het vleesch booz bederven ende ver-
zotten/men graeft ende deekt die niet Hirs.

Sesamum.

Sesamum wil in swerte/rotte en bochte aerde ghe-
saep't zijn/ t'groept oock wel in sandt en berten sabel-
oft in by een geaep'te aerde/ ende is alioo byuchtbaer
als den Hirs oft Panickzaen. Hier te min den goe-
den Hoebnaer en sal hem niet veel moepen om t'weide
te saven/ mits dat het de velden onbyuchtbaer maect/
ende niet en woylet ghesaep't dan om olie daer upt
te persen. Ten mach niet ghesaep't woyden dan in t'
Herts van den Somer/daer en boven niet dzoogh we-
der/ende datmen in langen tijdt ghenen regen en ver-
wacht/ want den regen is hem quaet alst eerst ghe-
zaep't is/ contrarie van ander planten/die gheerne re-
ghen hebben soo haest als sy ghesaep't zijn. D'olie die
upt t'zaet ghesaep't woylet / en woylet rimmer meer
stijf / ende is de lichtste van alle de oken / nochtrans in
wijn oft gebzande wijn gebaen/gaette te gronde. Dit
zaet en dient geensins tot voetsel/ want het bederft de
mage/ ende is gelijck alle oltachtige dingen seer swaer
om verteren.

Linsen.

Linsen moeten op twee tijden ghesaep't woyden/ in
den Verst ende Lente/maer ynncipalijck in de Lente
in coide landen / matten wassen van de Mane/tot op
den twaelfsten daech van de Mane in lichte ende kleyn
geploken aerde/oft in vette ende dzooge aerde: Want
als sy bloepen / soo bederven ende vergaen die deur de
groote vorchtigheyt / of deur de oberbloedigh upt te
schieten. Maer om die droeger ende grooter te hebbé/
so moetmen die mengé niet dzoogh wist/ eer sy gesaep't
woyden / ende als sy vier oft vijf dagen in dit mist ge-
legghen hebben/salmen die saven. Men salse oock mo-
gen bewaren ist dat men die met aischens mengt/ of
in potren legghet daer men oken / saucen ende confituren
bewaert. De Linsen zijn quaet om verteren/ der

magen hinderlijc/ ende maken winden in de bermen/
verouffteret t'gesichte/ ende oofaken sware dromen/
Ende zijn oock niet goet dan met vleesch gesoden: oft
in olie gherooft.

Roomsche Boonkens.

Roomsche Boonkens groepen wel op rozen landt/
maer beter in vette aerde die alle jaere onghespit is.
Sy woyden in dese landen nae half April ghesplant tot
mit eerste van den Mey: Maer eermen die plant sul-
lense in water gheweyckt woyden / om datse eer upt
komen souden/ ende moeten ghespluukt zijn soo sy ryp
woyden. Sy beteren het landt daer sy ghesplant woy-
den/ ende gheben veel byuchten/die men langhe mach
bewaren. Int sieden swillense ende zijn alle man aen-
ghenaem: Wel is waer datse winden maken en swaer
om verteren zijn/nochtans bequaem om tot byslapen
te verwecken/ist dat men daer op stropt na datse geso-
den zijn een sauce van Peper/ Galigaen ende Supcher
ghemaect/ ynncipalijck als sy in seer goet melck ge-
soden woyden tot bersten toe. Maer wilt ghy hen be-
nemen het genereren van winds/ eerste niet mostaert/
oft zaedt van Carbi. Ist dat ghy van eenigh peerdt
ghebieren woyt/ neemt Roomsche Boonkens/ knout-
te/ende legghet alsoo geknout op de versche quetsure.
De Hoffrouwen doen water distilleren van Room-
sche Boonkens/want het is seer goet om hen aensicht
schoon te maken.

Lupineu oft Boer-bonen.

Lupinen behoeben luttel bouwinge/ ende zijn goe-
den roop/ ende doen meer dan eenigh ander zaet t'landt
deucht/want als de wyngaerden ende saeplanten ma-
ger zijn/so dienen die booz niet/ oock mogghen by
gebyete van mest gesaep't woyden op lant dat mest ba-
ken heeft: Maer soo haest als sy hen tweede bloemen
kruggen/ moet men die met een ploeggh onder d'aerde
woyden. Sy groepe seer wel op mager lant/dat moe-
de is van ander graen te droaghen/ ende mogghen in alle
lant gesaep't woyden/ ynncipalijck in stoppel lant/ ja
dat niet en is gheackert/ want in wat maniere dat sy
gesaep't woyden/sy groepen/ende en begeren niet ghe-
wiet te zijn/ soo wel om hen enckel woylet/ de welcke
ghequett zijnde / terstont sterben/ als om datse
soude verloren arbeyt zijn/gemerct dat sy alle quaet
kruyt dooen. Daeromme woymen van vele in wijn-
gaerden ghesaep't/om datse alle de bitterheyt van den
wangaer souden na haer trecken/ die hun byendt is.
Nochtans en moeten sy niet dizep gesaep't zijn/ want
men achtse niet als sy bloepen. Onder alle byuchten
die in haer woyden groepen/so en begerense niet te liggen
noch bewaert te wesen op rozen solders / maer eer op
solders daer den rock comt: Want ist datse vorchtigh
woyden / daer sullen woymen in groepen die het recht
zaedt sullen eten / soo dat de reste niet en sal deughen.
Men moet die plucken nae datter geregent heeft/
want alst dzoogh weder is / ballense upt de haer woyden
en de bederven.

Lupinen dienen wel om in de winter de Ossen te
voeden/na dat sy in sout water ende siber-water ge-
wep't ende gesoden zijn. Sy dienen oock om broode
te backen als dieren tijdt is: Dese sonderlijckheyt
woylet aen de Lupinen ghemerct / dat sy alle daghe
hun keeren nae den onmelooop van der Sonne soo dat
de wercklieden daer by comen weten wat de klokke
heeft/al en ist geen kilaer weder.

Lupinen gestoten ende op de navel gelept/ dooden de
woymen van de jonge kinders. Decoctie van Lupinen
verwerkt de maentstonden van de byouwen/ ende ne-
men wech de dupsterheyt van den aensicht / waerom
datse seer goet zijn den jongen dochters ende byouwen
die seer blesck zijn. Veel van Lupinen is seer goet in
een plaester / om te verbyghen de krippen erde herde
ghewoilen in honich zijn ghesoden/ ende verbyghet de
pyne van den huypen.

Bonen.

Bonen moeten in vette aerde / oft die wel ghemest is / ghesaep oft gheset zyn / na datse twee ackeringhen ontfanghen heeft / ende hoe wel dat ware in ackers die in de bellinghe ligghen / daer alle de substantie ende verticheyt vant hoogge lande ghesoncken comt / soo moet nochtans het land seer wel omgespit zyn / ende de slotten seer wel ghebooken eermen die sapper of set. Want hoe wel datse onder de haeruw-vuchten minst de dencht ende jucht van der aerden beteren / nochtans vegherense seer wel met aerde gedect te wesen. Men moetse oock wel wien als sp eerst uptcomen / soo sullen se te meer vuchten gheven / ende de schellen sulken te malscher zyn. Bonen t'zj groote of clepne moeten in Spockelle / Maer te oft April gheset oft ghesaep zyn met de volle Mane / want dan sullen se meer vuchten vraghen / ende van eert-bloeyen min ghequelt zyn / dan oft sp metter nieuwe Mane gheplant waren. S' daeghs eermen die sal planten / moeten die in doessem van olie van Olyben / oft salpeterachtigh water te wepcken leggen / om datse te beter souden haewen / ende eer gesoden zyn / oock om bezijt te zyn van de woymkens ende calanders. Sp moeten oock metter nieuwe Mane booz den dagh uptgetrocken zyn / daer na in den doeschvloer ghezoocht zyn / de / booz de volle Mane uptghet oyscht zyn / ende dan op de graen solder gebazgen worden / soo sullen se vant gewoymte ongequelt blyben.

Om bonen lange te bewaren / men moetse met sout water besproeyen / maer int sieden en mach men geen sout daer by doen / noch ooc int sout water sieden / want sp souden daer af hert worden. Men moetse oock niet onder den blauwen hemel legghen / want de roude maekts se hert om sieden.

Om te behuyen booz het steken van de woymen / mē moetse met olie van Olyben strycken d' een booz ende d' ander na / tot datse van der olie deurdroncken zyn.

Bone bloepel / hoe wel dat eenen steckicken reucke heeft / hindert nochtans de herffenen die niet sterck ende haest beroert zyn. Daerom zyn der oock veel sorten als de bonen bloeyen.

Erweten.

Erweten soo wel groote / middilbaer / als klepne moeten op veyten ende warmen grondt gheset zyn / ist dat ghy die wel ghesaenwt / ende veel vuchten wist hebben / met een vocht ghetempert weder in Spockelle oft Maerte / int wassen van der Mane / ende om datse de Sonne begeren / so ist beter datse gerijst zyn / dan oft men die lanchs der aerden liet kruppen. Sp moeten wigt van malsander gheset zyn / om dat sp hun rancken wigger uptspuyden van eenige andere haeruw vuchten. Sp zyn t'ghewoymte seer subject / nochtans zyn de gene die ghewoymsticht zyn beter om te saepen oft platen dan de gheheele. Daerom ist dat ghy wilt dattet rozen van de woymen gheen schade en lyde / saept daer Erweten. De groote Erweten zyn beter om te planten / ist datmen die eenen nacht laet wepcken in water: Want so sullen se eer upt spuyten / ende verliesen een deel van de souticheydt die sp upter natueren hebben. Erweten moeten so haest als sp rijpe zyn / int byeken van der Mane ghepluckt worden / andersins verzoogden se ende vallen upt de hullen. D' aerde en behoeft maer een ackeringe om daer in te setten oft saepen.

Ciceren.

Ciceren groepen op vette veyte plaetsen / en moeten met regenachtigh weder ghesaep zyn. Sp teren seer het land / waerom dat sp van de Landman lut tel geprezen wordē. Niette min ist dat ghy die wilt saepen / soo sult ghy die eenen gheheelen dagh van te bozen in warm water leggen / om dat sp eer souden upt spuyten ende groter groepen. Sommige leggen se in Salpeterachtigh water met hun hullen te wepcken / om datse groot ende schoon souden groepen.

Ciceren zyn goet gebuyckat den genen die hun niet byslapen der moept hebben / ende sonder linge om den steen en gravele te byeken / desgelix ooc den Louger-suchtige en die klepn van stemme zyn / sp zyn ooc goet booz de waer moebighe menschen / ende verlossen die van alle quellige gepynsen / makende de selve vrylyck en lustigh / ist dat ghy die int wassen van der Mane leggt in de Maneschijn ende booz den opganc van der Sonne met olie vā olyben nat maect / leggende voorts de selve twee oft drie uren in water te wepcken om datse souden soft worden / ende daer na sietet om t'eren. T' ghebuyck van dien is / dat men liever het sopp etet daer zj met Petercelle wortels in gesoden hebben / dan de Ciceren selve.

Platte Erweten.

Platte Erweten moeten op eenen betten gront / met nat weder gesaep zyn in Loumaet of Spockelle. Dese beschadigen min het land dan eenige haeruw vuchten / maer sp en comen meestendeel tot geen perfecte. Want als sp bloeyen / so en mogen se de zooghtre noch den Supden wint niet verzoagen den welcke den tijt dat sp bloeyen / seer heftigh zyn.

Erweten.

Erweten begeren mager ende geen veyte plaetsen: want zj bederven somtijts / als sp te seer opsichten ende te overbloedigh groepen. Men mach se in den Herffst saepen / oft int eynde van Loumaent / ende gheheel Spockelle / maer niet in Maerte / want waeren die in dese maent ghesaep / sp souden den veyt hindechtigh zyn / princpalich den ossen / dien sp de herffenen souden beroert maken.

Witsen.

Witsen worden twee mael s' jaers gesaep / Dierste reyse ontrent half September booz boordsel van de beesten: De tweede reyse in Spockelle oft Maerte: dese laeste reyse is om t' graen te hebben / ende daer af met ander graen booz te baken. Wepde dese reysen mogen geschieden in onghewouwede aerde hoe wel dat beter is als sp in drie maniere geackert zyn.

Dit saet en soecht den daeruw niet / daerom moetet twee of drie uren na den opganc van der Sonne gesaep zyn / als de vochtighheyt van den wint oft van der Sonne vertoert is: Ten mach ooc niet meer gesaep zyn dā soo veel als dien selven dagh mach ghebecht worden: want ist dat de nacht hem overvalt / ende dat eenighe vochtighheyt ontfanght eer dat gedect is / t' sal terstont bedorven zyn. D' aerde daert gesaep woort / en behoeft maer eens geackert te wesen: oock en moeten se niet geveert zyn. D' aer t' princpalste is datse niet en moeten booz den vijftiensten dagh van der Mane gesaep zyn / of anderwijs sal t' saet van de stecken te lyden hebben. Sp en moeten oock by geenen wyngaert gesaep zyn / oft bogaert / oft plaetsen daer eenige bomen staen / om datse na hun trecken t' saep van de planten die daer ontrent staen / hoe wel dat de Witsen het land niet en mageren / maer bet maerken: dat sulx alsoe is / blyck want so haest als de Witsen van den velde is / men mach daer Erweten / Dirs / oft eenigh ander haeruw goede zaepen.

Panickozen.

De ghene die Panickozen wil saepen / moet hiesen eenen lichten / Sabelachtigen / sar: dachtighen / steenachtighen / affhangenden ende bergachtigen gronde daer luttel water comt: Want midts dien dat hert is van nature / soo spuyt ende groepet lichtelicker dan den Dirs. Panickozen moet in de Somer ghesaep zyn d' welck soo haest upt spuyt dat binnen seg weken na dat ghesaep is / ghemact mach zyn. De Gastons baken der broodt af / maer dat van een moest ghetlick affschen oft sabel: Ander roostens met boter oft olie: ander eten met melck / oft sopken van eenighe spijzen.

Fenegriek/Comijn/Wosttaert-zaet.

Fenegriek socht de selve aerde van de Witsen / de welke niet en moet diepe gheploecht zijn / dan alleene dichtreyp een/on diepe gheploecht / want indien dit zaet meer dan vier vingers dick met aerde overdekt ware / ten soude niet schieten noch op groepen / daerom moeter den ploech slechtelick deur loopen / ende de egghe lichtelijck deur loopen.

Wael van Fenegriek met Zolfer ende Zalpeter gemengt/ neemt wech de sproeten upt het aengesicht. **W**zelve met het vierendeel van Kerse-zaet in Azijn gemengt / is oec sonderlinge remedie tegen quaet Seer. **I**st dattet met Honigh-water gesoden / ende met wat Derckens-liese gemenght wort / verdyjft het de gheswollen van de klaren / de sweeringen ontrent de oogen / de pijn van den kleyzijn ende artike / en de geneeft de verwrongen joncturen. **W**zelve in water gesoden / is seer goet teghen den verouderden hoest / ende quade sweeringen op de boest / oock tegen de bochtigheyt die op de ogen valt / als een doercken in't selve water nat gemaect / op't boozhoofd ghelept wort.

Van den Comijn ende Wosttaert-zaet hebben wy in't tweede boeck gheschreven.

Italiaensche klaveren oft groote klaveren.

Daer en is geen Haerw-krup / noch geenderhande wepde / so excellent van Wee te woeden / als dese Italiaensche klaveren zijn / ende niet alleene om Wee te woeden ende bet te maken / maer oock om beesten te ghenesen als sy sieck zijn. **G**hemerck dat dit krup so profytelijck is / so sal de neerstige Landt-man altijt een van zijn beste stucken landts bewaren / om daer mede te bezaepen. **H**ermit dan om die te zaepen / ende over bloedich te doen groepen / een seer effen stuc landts / dat wel supber / seer vet / en goet om ackeren is / t welc de dyp manieren van ackertinge sal hebben eert besaep wort / oock wel gemest / wel gegruft / ja liever met ter spape int bzeken van der Wane / dan metten ploech om gewoopen is / beginnende dese bouwinge in Wende-maent / daer nae in Vogst-maent / October / December ende Sprockel / om dat de kruppen die in dit landt zijn / souden ghenoech ghedoet zijn / soo wil dooz de hitte van den Somer / als dooz de boest ende koude van den Winter. **A**ls ghy met dese neerstigheyt u landt sult becept hebben / soo begint te zepen in't eynde van April mette wassen van der Wane / tegen den avont / want alst zaet deur den daerw nachts nat gewoopen is / so komt het eer en lichtelijck upt / dan oft metter hitte van de dage gezaept ware / om dattet meest altijt dan soude bersten / en soude also seer goet profyt doen.

Wen moet oock niet sparigh zijn in't zepen van dien / want hoe ghy meer zaedts sult zepen / hoe dattet krup dicker ende overbloediger sal groepen / ende daer en sal dan geen ander krup groepen / t welck te meerder profyt sal zijn. **S**o haest alst ghezaept is / moetet gegruft zijn / lancx / bzeet ende dweers / met houten grutsels die dicke tanden hebben / ende dan booz d'eerste reppe wat besproepen / want ist dat ghy te veel water daer ober sprept / so sult ghy allet' zaet op d'een zijde van den velde dzyden / nochtans en moeten die niet begoten werden van September af tot in't eynde van April. **W**sal oock goet zijn dat men die booz t'eerste jaer vijf of ses mael mape / ende boozts alle ander vervolgens / want sy blijben thien jaer / jae twintich oft dertich / sonder op een nieuw gezaept te worden. **D**e bequaemste tijden om die te mapen / zijn Wepe / Wedenant / Hopmaent ende Vogstmaent / met het wassen van de Wane. **M**aer men moetse niet meer dan eenen dagh in de beinden ghehoop laten / want anders souden sy so heet worden / dat se versticken souden / ende doen sterben de ghene die onder hen staen / so dat se niet meer groepen en souden. **W**aerom sal goet zijn dat se op een ander plaets berdyghen worden / ende soo haest

alst mogelijk is / gedwoogt worden / de selve altijt van dage te dage om kerende. **M**aer men sal geen sinte gedoghen / dat de beesten dese klaveren in de beinden af wepden / want de bete ende den aeffm is so schadelijck / dat se daer af vergaen / of terstont sterben. **D**e beesten en moeten se oock niet groen eten / om dat se van de bochtigheyt ende hitte niet sieck en souden worden. **W**aerom moet men vertoeben tot dat se drooghe zijn / eer men die den beeste t'eten geeft / maer luttel smaels / om dat dit krup so veel bloedts hen ghenerereert / dat sy dooz te veel tens lichtelijck souden versticken. **D**e geschickte Landt-man moet neerstich zijn / om van t'zaet te vergaren / om weder te zepen alst van noode sal zijn / nochtans in't eerste jaer en sal hy gheen vergaderen / maer wel in d'ander nabolghende jaren / in Wedenant ende Hopmaent / soo haest als de schubbekeus daer t'zaet is in ghesloten / drooghe sullen schijnen / ende dattet zaet gheelachtich is.

Deerde-voeper.

Waerde-voeper moet op vette ende wel-ghemetste plaetsen ghezaept zijn / die alreede twee manieren van ackertinge wech hebben. **H**et sal seer goet zijn / ist dattet van gepelde Gerste gezaept wort / Somtijts wort het gezaept van Gerste / Haber / Witsen ende Fenegriek onder een ghemengt / diemen tsamen laet groepen om groen oft rijpe af te snyden / ende den beesten in den Winter te eten te gheben.

Rijs.

Rijs / soo wel root als wit / begheert een seer bochte plaets: **M**aer ist dat ghy gheen en hebt onder u saep-landen / so neemt eenigh mager ende qualig gesupbert lant / oft eenigen lichten grouit / die nochtans wel effen is / deur d'welcke ghy eenighe beke oft waterloop sult mogen laten lopen. **W**it lant sult ghy de dyp manieren van bouwen geben / als ghy u rijs daer op wilt saepen / ende alst die ontfangen heeft / saepet op u Rijs dat eenen geheeten dach in water heeft ghelegen. **S**oo haest alst nu gesaep is / later d'water van de beke op comen / d'welc men vijf maenden ontrent twee vinger hooge daer op sal laten: **M**aer als ghy siet dat begint halmen en aren te rijgen (want het bioepet ende krijght graes op eenen tijdt) soo bobleret water / om dat de bychte niet en soude den hoest rijgen ende bederven. **I**st dat ghy t'also regeert / ghy en sult niet alle veel Rijs winnen / maer sullet oock mogen drie jaren verbolghens saepen sonder het lant te laten rusten / ende t'laeste jaer sal alsoo bychtbaer zijn alst eerste: **W**aer en boven sult ghy u landt better / lustiger ende beter gesupbert maken van alle onkrup ende schadelijcke beesten die daer waren: **J**a dat meer is / ghy sult mogen daer na twee oft drie jaren verbolghens oft Tertwe oft goede Wenselupn daer saepen / d'welcke veel bychten sal boozts blijgen. **E**en quaet isser van den Rijs / dat deur de overbloedigheyt van water die t'vijf maenden lancx moet hebben een quade locht geeft: **M**aer daer teghen gebet goet noetsel / ende wort in pottagie gegeten / oft men backter of broodt / met Rogghe / of Wits / oft alle drie t'samen ghemenght. **W**el is waer dat seer stopt / daerom wort oock wele ghesicht van de ghene die weech van butsch zijn / principelijck hardt gedwooght / ende niet koepe melck gesoden / daer veel kepen in gelust zijn. **M**et melck gesoden / met Canele ende Super ghegeten / soo verwerket tot byslapen.

Kemp.

Kemp moet in vette wel gemeste ende bochte aerde ghesaep zijn / die wel diepe gheploecht is / want hoe d'aerde better is / hoe de schozse dicker sal zijn. **W**sal in de Meerte ghesaep worden / ende upt getrocken alst daer rijpe is / ende dan in de Sonne / oft niet den wint oft in den roock ghedwooght / daer nae int water ghelept om te rotten / om dat de schozse te ghemackelijcker soude van den stock schepden / ende daer nae tot

roozden ende ranebets soude moghen gebuyct wozden. Kempfaedt is seer goet om de hoenderen vrel epers te doen leggen. In dat meer is/ghedurende de roude van den winter/so byanden soumige de grootste woxtels van den Kemp manneken/ ende gebuycken d' affchens om buskruyt te maken.

T'sap oft decoctie van de groen bladers seer stijft upt gheozucht/ ende ghegolen op een plaetse daer veel woymen zijn/ doet die terstondt uptter aerden kruppen: jaet selve in d'oze geduypt/doet terstondt uptcomen de woymen of ander beesten die daer in gheromen zijn. Kempfaet en moet geensins ghegeeten oft gedroncken zijn/mits dattet in de heffenen vylt/ende ppne in't hooft maect.

Hoe wel datter Kemp-manneken ende wijfken is/soo draeght nochstans d'manneken het saedt/ ende d' wijfken niet.

Wlas.

Lijnfaedt en soude verghens behooren ghesaeydt te wozden/ten ware t' groot psoyft ende getwin datter af comt: want beschadicht seer alle lant. Daerom moet ghesaeydt zyn op iet dat ende matelick vochtigh landt/maer boven al moet seer wel gesuybert zyn/ende wel deure-acker ende klepne gheboeken. Wlas woxt upt getrocken als tyt is/ende geel woxt/daer nae op solders ghelept zyn/om van den reghen ende dauw beuyt te wesen/die hem geheel contrarie zyn: Alst nu drooge is/sal men't mat houten hamers kloppen so haest als mogelijc is/om dattet de muysen niet knagen en zouden/en't zaet af trecken. Terstont daer nae sal't in't water gelyt woorden vier of vyf dagen tusschen d'oude en nieuwe Mane/om vier of vyf dagen te rotten/ende datter sacht soude wozden/ende te lichter van zyn schoyffe scheyden/om voozt te spinnen/en lijnwaet daer af te maken. Alst upt het water is getrocken/moet op een hoop ront getasset zyn een bademe oft anderhalf byet/en met baroers en grote strenen geladen/daer nae sal't inde Sonne upgepzept liggen/om dattet te beter soude drooghen. Het dwyste Wlas dat geen zaet en heeft is t' beste/ende gelyc zijde in't handelen: zooc so is het gene dat lanch ende grof is/rouwet om te spinnen. Van sijn Wlas sult ghy garen spinnen/ dat seer wit ende sijn sal zyn om daer mede te wopen/in beter manieren. Latet Wlas in lopende water vyf of ses dagen weycken in Hopmaent ende Gogfmaent/tusschen d'oude ende nieuwe Mane/en so haest als upt het water is getrocken/legghet in de Sonne te drooghen/sonder op een hoop te raffen/want t' gene dat ghetasset is geweest/ alst upt het water getrocken ende gepast was/is byupn ghewozden.

Van Lynzaet woxt een olie geslagen die nimmermeer en stijft/hoelou dat tet oock is/ende dient den Medicijn/ Schilders/ende meer andere wercklieden. Sp is seer goot om harde gestullen mozwe te smaken oock tegen de pijn van de spene/ kloven ende swerdingen aen't fondament/ende met wose water gewasschen/gheneest te verbyzantheyt. Sp is oock seer goet teghen het Pluris/als sy versch is/want out zijnde/verhitse/ende doet byaken.

Kapen ende Parijsche Kapen.

Kapen ende Parijsche Kapen groepen gheerne in lichte ende kleyn gebuoken aerde. Nochtans groepen de Kapen liever in de vorchte plaetsen/maer de Parijsche Kapen op hoebelkens ende afhangende plaetsen/in rechte ende drooge aerde/ghelyck die sabelachtigh ende steenachtigh is: Niet te min d'aerde daer sy sulen ghezaept wozden/ moet wel deure-bouwet/ ghepleghet/gegenselt ende wel ghemest zyn: want dat sal maken dat sy niet alleen wel groepen sullen/maer dat selve landt nae dat de Kapen sullen upt getrocken zyn/schoonder hozen sal voozt byengen. Kapen wozden op twee tijden van den jare ghezaept/te weten/in Sprockelle ende Hopmaent oy wel ghemest landt/

maer men sal niet gebogen van dat sy inden wech zijn/datse uptter aerden groepen/want sy souden hart ende vol klepne gaetkens wozden.

Van de Parijsche Kapen/ende oock van de Kapen is byet ghenoech in t' tweede Boeck beschreyden.

Waerschouwinghe, aengaende t'Graen, rondt ende plat zaedt.

CAP. XX.

DE gheschichte Landt-man en sal gheen landt Dackeren/Wijngaert sijden noch supveren bystien dagen vooz oft nae S. Lucien dagh. Saeyt so vzoech als ghy meucht u Carwe oft Rozen/sonder den winter te verwachten. En saeyt oock nimmermeer Graen dat op een goeden ende betten grondt is ghewassen/t'sp Carwe oft Rogge/oft ander diergelijcke/ende eenen onbuchtbaeren oft mageren grondt/maer saeyt liever Graen dat op eenen magheren ende doozen grondt ghewassen is/in vette ende buchtbare aerde/ende metten koststen geseft/van een quaden oy een grond. Als ghy saeyt/maect dat de hant met het voozt gaen van den voet accorde/in boeghen dat de rechte voer principalijc hem t'zamen met de rechte hant roere. Als ghy Carwe saeyt/ghy moet die niet de volle hant zepen:maer Berste/Rogge/Daver ende meer ander zaet/principalijc dat in Hullen gestoten is/gelijck Dirs Panickozen ende Raep-zaed/ moet maer met dyp vingers genomen wozden.

Om t'gezaepde zaet voozden vooft te bezyen/principalijc dat in koudt lande/ende meestendeel de vooft subyct/ ghezaept is/stropt kalk op de aerde eer ghy saeyt. Oft mringt onder t'zaed dat ghy wilt saeyen een sefte oft achtste deel kalks.

Om te maken dat u zaed van de vogelen niet gegeten en woxt/noch van de muysen oft mieren/makee nat eer het ghezaept woxt met zop van Vonderbaer/oft met water daer Zalpeter in gheleghen heeft.

Om te maken dat Erweten/Bonen ende andere haeuw-buychten haest murwe zyn/leghtse een dagh eer sy gezaept wozden te weycken in water daer Zalpeter in gesmolten is: Oft mringt onder t'Graen in't zepen mest ende Zalpeter: Daer ist datse in't sieden noch met nauwe en wozden/so woxt in den pot wat mostaert-zaets/sp sullen terstont byeken ende murwe zyn. Bonen by Bonen geplaut/doet de woxtel verdrooghen. De Bonen sullen mogen bewaert wozden/ist dat ghy die niet zout water bespyept/hoe wel datse niet geen zout oft zee-water mogen gesoben zyn.

Cieren sullen grooter groepen/ist dat ghyse hoog t'zepen in warm water laet weycken/oft met de hullen in water/daer Zalpeter in gesmolten is.

Daer wilt ghy die vzoech hebben/zaeytse als men de Berste saeyt.

De Lusen sullen seer schoon groepen ist dat ghy die metten hullen in laeuw water met Zalpeter weyckt/oft met drooghe offen-mest wylst eer men die saeyt. Ende saeyt den Dirs niet te dicke wilt ghy hem goet hebben:want op een half gemet lants en behoest niet meer dan een volle handt vol zaets/andersints soudet int wopen moeten upt getrocken wozden.

Saeyt de Lupinen vooz alle ander zaet/sonder den regen te verwachten/ende eer sy beginnen te bloeyen/jaechter de Offens in/want sy sullen alle onkruyt af eten/sonder aen de Lupinen te komen/midts dat sy bitter zyn. Sp sullen soet wozden/ist dat ghy die dyp gheheele daghen in zee-water met ribier-water ghemringt/laet weycken.

Saeyt alle haeuw-buychten met het wassen van de Mane/upt genomen de Erweten/ende pluchtse so haest als sy ripe zyn/of andersints sulijse van zelsf upt de hullen vallen.

Sint af u zaet tusschen d'oude ende nieuwe Mane/ist dat ghy't lange bewaren wilt/en doet sulc als wy voozen

bozen gheseyt hebben. Ist dat ghy graen oft zaet wilt vercoopen/en doet dat niet dan int wassen van der Wa-
ne/want dan meerderet op den graen solber.

De Backerije.

CAP. XXI.

Mijn mepinghe is dat ons Hoebenaer sal zijn een
baker/Wooodt vercooper/Wastep-baker: Jae
hrouwver alst noodt sal zijn metten coytsten ghesepdt/
dat hy alle dinghen sal wesen ende connen / die souden
moghen helpen om zijn huys te onderhouden/spysen
ende rijke maken.

Waer af dat broodt ghebacken wordt.

Men mach broodt backen van alderhande cozen.
Maer niet van alle graen oft zaedt. Want haerw-
burchten/dat is te seggen ront oft plat zaedt d'welck
in hulsen besloten licht/ende niet gepickt oft gemaeyt
maer uptghetrocken wordt/ghelyck Erweten/Wo-
nen/Agis/Linsen/Cpteren/platte Erweten/Lup-
nen/Woornsche bonen/Witsen/Fenegriet. ende ander
diergelijcke en zijn niet bequaem om broodt te backen
dan alst seer dieren tijt is/oft by ghebrake van Cozen/
ghelyck men siet in sulcke ongheluckighe tijden dat
men broot backet van Haber/Gerste/Wonen/Agis/
Wirs/Panickozen/jae van Semelen / ghedoooghe
Wisch/Cerkels/Castaiguien/Woxtels van Waren/en
meer andere dinghen.

**Van Cozen ende verscheyden soozten
van dien om broot te Backen.**

Het excellentste/gesontste ende beste graen om broot
te backen: is de Terwe / de welke verschilt van
malcander/nade landen. contrepen/ghewesten: ende
groot daer sy ghewassen is/ende neerstigheyt van den
Landt-man / van de welke oock verscheyden broodt
so wel van smake als voedsel ghebacken wordt. Nu
om wel te kiesen het graen / van wat contrape oft
geweste dat oock is/om broodt daer af te backen/men
sal nemen/dat grof/bol/dick/ swaer, vast/ gheelende
supper is/ende oot veel reyn en wit meel geeft/d'welck
ghewepckt ende in water ghesoden/ terstont swillet:
dat oock versch ghedoooghen is: Want t'ghene dat
over lanck gedoooghen is / hoe wel dat d'ooogher is/
dan t'ghene dat versch is gedoooghen/is lichter/ende
bequaem om meel te worden ende in meel bewaert
te worden: Maer t'broodt en is soo smakelijck niet/
om dat de meestendeel van zijn smakelijcke reucht
verlozen heeft / ende deur alteratie van der lucht seer
eenen anderen aert heeft vercreghen. Woorwaer de
gheschickte cozen-bijters als sy hen cozen wel willen
vercoopen / sy byngghen ter merckte de selve Maendt
datter gedoooghen is ghelyck oock de verbaren b i-
ker's gheen en copen/in dien mogelijck is. om broodt
te backen / dan cozen dat versch upt de schoven ghe-
doooghen is.

Van Graen te malen.

Als de Landt-man zijn Cozen oft Terwe gecozen
heeft/hy sal ter meulen senden t'zj waer meulens of
wind-meulen/na t'gherief van den lande: Jaer in
dien hy mach keuse hebben/lieft op een water-meu-
len die met stercklopende water maelt / ende eenen
seer herden meulsteen heeft/jae in dien mogelijck
is van eenen stucke. Want de Meulens die wecke
ende sachtrachtighe steenen hebben/ bzeken oft sijten
terstont/altijt ernstigh steenachtigh gre is int malen
achterlatende/ d'welcke onder het meel ghemenght
zynde/ t'broodt alle lieflijcheyt ende smake beneemt/
ende gemepnighe tusschen de tanden krijfelt. Vele zijn
der die raden dat men de Terwe eer sy gemalen wort
langhe souden storen/ ende int storen nat maken met
water/baer na in de Sonne dzoogen/ ende ten laersten
ter meulen senden. Sommige en sendent niet ter meu-

len/brooz dat wel dzooge is/ja in dien dat niet wel dzo-
ge en is/so dzoogen zyt in de Sonne/ meynende dat so
veel meer meels geeft/alst dzooghe is. Ander maken
dat nat met sout water / meynende dat daer deur het
meel veel witer sal zijn/ ist datter oock meer semelen
zijn sullen. Niet te min hier te lande wordet coze sulck
alst is ter meulen gesonden: Wel is waer dat de mal-
der zijn meulen mach stellen na dat men het meel grof
oft sijn ghemalen begheert/ende oock na dat het cozen
grof oft kleyn/hert oft weeck.

**Van Meel/ Rot van Meel / Bloeme/
Semelen/Doest/Amelbonck Gerste-meel.**

De Landt-man moet eer hy zijn cozen ter meulen
doet om te malen / bedencken oft hy het meel wil be-
waren oft niet:want wil hy dat niet bewaren/het is
even gelijck hoebantigh cozen dat hy ter meulen doet/
t'zj out oft versch gedoooghen:maer t'gene dat hy ee-
nigen tijt wil houden ende bewaren om in tijt van no-
de te ghebruycken / dat moet hy doen malen van het
dzoogheste graen dat hy handen mach want alst niet
wel dzooghen ware / het meel daer af soude terstont
mogen heet worden/baerom moetet out gedoooghen
zijn/ ende niet versch upt de schoof comende/hoe wel
het broodt dat van meer ghebacken is. dat van versch
ghedoooghen cozen is gemalen/ongelijck beter is van
dat van out ghedoooghen cozen comt / maer dit meel
mach hem veel beter houden dan dat van versch ghe-
doooghen cozen comt. Daer en boben moet den Landt-
man om te hebben meel dat hem langhe mach bewa-
ren/den mulder bevelē/dat hyt grof male:want cleyn
gemalen en sout so lange niet comen goet ende versch
blijven. Nochtans om alderley meel/t'zj van versch
oft out ghedoooghen cozen ghemalen wel te bewaren/
moet men binnen den hup/e't'zj t'Rot,stadt oft stad-
hups een hooge plaetse ozdonderen/om daer byghen
dagen te laten rusten/maer daer na moet dicwils lā
plaetse verandert zijn om wel te bewaren. Wp dese
middel salt een half jaer goet blijven/ende alst dicwils
berandert wordt u plaetse ende verhuys / soo salt ten
minsten het vyfde oft seste deel meerderen / waer af
nochtans so goet broot niet en sal ghebacken worden/
als van meel dat versch is gemalen.

¶ Goubernement van den meel / ende van Broodt
backen: behoort toe de Hoebenerse / achter volghende
de costume van de oude Rompien. Als nu de Ho-
benerse op haren solder het meel heeft ontfangen soo
sal sy haer neerstigheyt doen om t'broodt te backen:
maer eer sy dat doet/ sal sy haer meel siften en bupde-
len ende schepden de fijnste bloeme upten meel / om
van dese twee verscheyden soozten van broodt te bac-
ken. Van de fyne bloeme backen de Wastep-baker
krupdt Wafelkens/Oblien/Wafels ende meer ander
leckeren: ¶ Grofste zijn de semelen de welke van
de schosse comen van den cozen. Tusschen de fyne
bloeme ende de semelen / zijn noch twee eander deelen
van den meel / die meer oft min sijn oft grof zijn/nae
dat de sifte oft buidel daert meel/mede ghesift oft ge-
buddelt is/sijn oft grof is/ in boeghen dat nae de ver-
schepden soozte van meel en bloeme/ die versche soozte
van broodt ghebacken wordt / te weten meer oft min
wit/nae dat de helft / oft derdedeel / oft vierdedeel
van de semelen deur de sifte van der meel geschepden
zijn. Behalven dese verscheyden deelen van den meel
isser noch een ander deel dat stupf meel oft vliegghende
meel ghenoeemt is/ d'welck int malen van den cozen
wech vliegghet/waer af gheen broodt gebakken wordt/
maer de mulders vercoopen den boeck-binders ende
Goudsmiden/om hun pap te maken. Daer is noch
een ander soozte van meel in Latijn Simila ghenoeemt.
d'welck mach Doest genoemt zyn/ende alsoo sijn als
Terwe bloeme/nochtans niet soo wit / maer upten
gelen siende: Van dese en wordt gheen broodt ghebac-
ken/ maer wordt ghebruyckt in papkens/ende sup-
kens. Sy is seer gesont ende gheeft goet voedsel.

¶ Nocht

Noch isser een ander soozte van meel dat seer wils ende spu is / Amelbonck genoemt / d'welck van den ouder s by verscheyden manieren gemaect wozt. In dese landen wozt aldus gemaect. Men neuert de schoonste ende supderste Terwe die men can crighen / dese doet men seer cleyn malen. Dit meel wozynt in een cuppe oft vat dat men boozts met water opbullet ende men neemt alle de semelen af die boven op d'water dy. ven: Daer na wozt alle d'water deur eenen doec of stamyne ghebaen / ende men giet wederom ander water int vat / d'welck wederom deur de stamyne gedaen wozt. Dit water laet men staen sincken / ende de bloerne die in den grond blyft / wozt van in de Sonne gebooght / de welke boogge zijn de hert is / die daer nae / by suuckkens gesneden / cleyne gebroten wozt.

Men mach oock meel van ander dan van Terwe malen / ghelyck van Gerste / Rogge / Westelluyt / Sourcion ende meer ander soozten van graen / daer af oock / alst dieren tijdt is / bzoedt ghebaken wozt / oft oock in arme landen / by ghebrake van beter graen. Gerste meel is vol semelen / waerom dat oock t'bzoot daer af ghebaken / laereert: Nochtans wozt hier booztjors meel ghemaect van Gerste mont / d'welck in papkens ende supkens gebuyckert wozt. T' selve doet men oock van gepelde Gerste.

Rogge meel is oock vol semelen / ende noch meer Haber meel / hoe wel dat de Sozte die van ghestooten Haber ghemaect wozt / wel ghesien is ter tafelen van groote personagen. Wel van krys gaet van wittigheyt allen anderen te boven. Het meel van Haetw. bzuichten wozt meer in den moyster mer sooten van niet malen gemaect / hoe wel dat beter ende gemackelijcker soude mogen gemalen wozen.

Deeffem.

Deeffem is een stuck deeghs / dat int laeste backen bewaert ist / met meel gederckt / ende wat soust / d'welck in water gheboken wozt / int beken van den meel daer af men deegh wil maecken / om te benemen de groote lymghen van den meel. Dese deeffem wozt metter tyt suer / waer af t'bzoot eenen lieckicken ende beteren / make criggh / soo dat wy sien / dat / hoe meer deeffem int bzoot is / hoe dat lieckicker ende ghesouber is / dan daer min in is. Hy is matelijc warm ende een wepnigh cout / en wozt diuerschelijck gemaect / na de costlyne van den lande. Wy maken die van Terwen deegh / om Terwen bzoot te backen / ende van Roggen / om Roggen te backen: Sommighe doen oer fout by sommighe azijn / ende veele doender Derjups by. Als nu de Hoebenerse deegh wil maken / soo sal sy t'labours te vozen haren deeffem bzuken in warm oft cout water / na de nature van den tijdt / ende epsch van den tozen oft meel dat sy wil bestaen ende backen / ghelyck wy noch sullen seggen. De pastepackers en gebuyckers gheen deeffem om hun deegh te maken / oft immers seer luttel / soo wel om dat sy een suerigheyt soude gheuen den luttel deeghs daer af sy de cozsten van de pastepen maken / als oock om dat den deeffem alle de boter oft ander vet dat sy in de pastepen doen / soude na hem trecken / gemerct dat sy een cracht heeft van alle vochtigheyt na hem te trecken. Woors in dien by gheballen ghebeurde / dat de backer oft Hoebenerse desen deeffem te seer suer bevonde ende gheen ander en mocht crighen / om t' selve te beteren / sal sy dien bzuken in heeter water / dan of den deeffem in zyn cracht waer / om dat sy deur de warmte van den water soude mogen eenige cracht weder crighen: Ter contrarie als sy zyn cracht ende deucht heeft / so en behoest sy niet van een coelte.

Van bzoodt te backen / na de diuersheyt van den graen.

De Hoebenerse sal in den Sommer met cout water deeffem op den middach ten vijftien kneen / ende te neghen uren haer bzoodt maecken / sonder faillieren.

Dit water moet in den Sommer beresch geput zyn uyt eenen put / oft eer uyt een rivier oft fonteyne / midis datter put - water / ghelyck dat t' waerste is onder den wateren / alsoo maket oock swaerder bzoodt: ende fonteyn oft rivier water lieker bzoodt / in de winter falls met beresch verwarmt water deeffem ende kneen ende met t' selve water t' zy water oft Sommer haer armen ende handen nat maecten / ende neerstigh haer deegh kneen / langhen tijdt kerende ende wenende op allen zyden / tot dat gheheel deur kneet is / ende dat alle de laepheyt van de meel gebroken ende ghedzooght mach zyn / om datter bzoot te beter soude zyn om knoutwen / ende niet so deghachtigh tusschen de tanden / oft in de mont / oft in de mage.

Ma dat nu het deegh wel gekneet / gseert ende berept is / men sal dat delen in sincken / ende makender af ronde bzoeden / so groot oft cleyn als haer goet dunck / om te steken in den oven die tamelijc heet is / om dat het bzoot soude moghen backen / na de groote / backe ende nature van het deegh / want een bzoodt dat groot ende dicke is / wil langer ende meer tijts hebben int backen dan een cleyn bzoodt. Ist dat oock den oven te heet is / t'bzoot sal bukten verbrant zyn / ende binnen half ghebacken / mit s dat de hitte deur de verbrante herde sozste niet en sal comen deur dzingen.

Du staet te merken dat Westelluyt van nature so veel bzoots niet en geeft als terwe. Het is vet / ja al ist meel gefist of gebuyt / so en can men int kneen nauwe de hant uyt trecken / so dat de gene die niet gewoon en is t' selve te knen / seer beladen is.

Men maect ooc wel van een meel diuersche soozten van bzoodt / nae dat de sifte / buidel / sac of stamyne is daer deur dat gpassert. Van het ongelijc meel ende daer niet uyt gefisten is / maect men huybacke bzoot: Van t'ghene oer de grofste semelen uyt ghestift zyn / maect men tafel bzoot. Van t'gene daer al de semelen uyt ghestift zyn / wozt het wit bzoot ende heeren bzoot ghemaect. Van t'gene daer men de grofste bloeme heeft ert gefist / ende de finste ghesluten / wozt capittel bzoot / Wafelen / Caerten / Eerchoecken / ende ander oier gelijcke gebaken. Men backt oock bzoot bycrans van enkel semelen / waer in noch cas gebonden wozt / om te honden te voeden.

De bequaemste plaetse om bzoodt te backen / is den oven / om datter daer de warmte van den byere een alle zyden gelijck ontfaught: Maer in den heert oft op der rooster / d'een zijde die back / ende dander zijde is vaer: Ende onder d'afschens en wozt niet wel gebaken.

T'byer om den oven te heeren moet gemaect zyn van Nutsaert / oft poosterkens / oft spaenderen van groot hout dat niet verrot en is / noch en sijnkt / oft by gebreke van hout / met hart ghebonden stroo / oft grof riet / na t'gerief van den lande.

T'bzoot moet matelijc in den oven backen met een matighe hitte / want de groote hitte soude d'opperste coztighe hart ende te seer doyre maken / so dat de warmte niet en soude comen deur dzingen / ende t'bzoot soude binnen half gebaken / ende niet dan een derghe blyven: Te luttel hitte soude t'bzoodt ongebaken laten. Als nu t'bzoot van yasse ghebaken is / men sal uyt den oven trecken / ende wegh legghen op een plaetse daer gheen quaden reucke / standt oft vuple locht en comt: Want warm bzoodt treckt lichtelijck nae hem / ende supcht de fenigheyt van de lucht. Op bochte plaetse sen woztet bzoot terfont huytrigh ende tap / ende op te seer boogge hart ende verschimmet. De gheschickte huytrieden die hun yzofst loecken / legghen t'bzoot in de helder / om dat te langhet soude goet blyuen / ende min gheten wozen: Maer hun Roggen bzoot ergens ontrent den heert.

Van bzoot dat van ander soozten van graen ghemaect: iae van sommighe haew bzuichten.

Gerste bzoot moet ghebaken wozen van de beste Gerste

Gerste dien men crÿgen mach / niet van tgehele meel / maer van sulcy dat met siften bande pynccipale semelen ghesuyvert is: Wel is waer dattet broot seer drooghe en byseachtigh sal zÿn / ende wÿzange van smake: Waer t'beste ware dat men onder dit meel menghe Terwen oft Wdestelupn meel. De maniere van bakken / lineen ende backen / is de selve van de Terwe. Desgelijc wort ooc t'broot van Sourcion gebacken / maer gheen van hepden en dient voor den Meester / noch voor den Laet / ten ware voor zÿn dienaers alst dieren tijdt is / om dat sp berlaet souden zÿn / hoe wel datter cleyn voetsel af te verwachten is. Alsoo wort oock broot van Haber gebacken / d'welck niet gheren wort dan int uperste dierte / mits dat seer onkleyc is van smake.

Men mach oock broodt backen van Hirs ende van Panickozen / maer dat seer drooghe / doze ende mozelachtigh is.

Van Rogghe wort oock broodt ghebacken / maer dat seer deeghachtigh is / waer af wy gesproken hebben int beschryven van de Rogge: Waer om zÿn betÿghelyc af te nemen / soo waer goet datmen Gerste meel daer onder menghe / oft eer van Terwe / oft dat men de bloeme van den Rogge neemt. T'valde vertwe van was hebben / ist datmen te wÿle dat warm is / pet swaers daer op leght.

Men bact oock broot van Rijs / Wonen / Spelte en meer ander soorten van graen ende haewt vruchten / ghelijck men Terwen broot bakt.

Ins gelijc mach de behendighheyt van den backer diverse soorten van broodt backen / ghelijck Heeren broot / Terwen broodt metten grupe / ende Wiscup: het welcke byiederhande is / te weten / of van Rogge / oft Wdestelupn / oft Gerste / oft Haber / oft van allen t'samen menghe / d'welck bequaem is voor de schÿppers t'eten / die een lange reyse ter zee aen vaerden / oft voor de ghene die in stercken beleget zÿn / gemercht dat langhe mach bewaert worden / ende sulcken broodt heeft luttel beffens in. Het ander wort gemaect van enckel terwe / sonder pet anders daer onder menghe / d'welck seer bequaem is voor die diecten houden van de yocken. De derde soorte is van Terwen bloeme ghemact ende int deegh wort Supcker / Canele / Peper / oft Geingber gedaen / somtijts oock Wÿjs / d'wele in de vasten gheten wort metten scrup ter tafelen. Men maect oock Pepercoecke met cprop oft honigh / ende wat Peper ende Canele. De backers van den Hobe backen broot met melck.

De natuere van alderhande broot.

Sommighe spÿsen zÿn aenghenaem deur hen soetgheyt / ander om hun serpigheyt / Sommighe om hun soutigheyt / vele om hun scherpigheyt / ende ander om hun lieflijcke reucke: Waer t'broodt heeft in hem alle de lieflijcke ende aengename smaken die men in ander spÿsen mach vinden: Ja dat meer is / alle ander spÿsen / hoe goet van smacken dat sp van hun selven zÿn / en connen noch moghen aenghenaem oft nut zÿn voor de gesontheyt / ten zy datter broot by gheten wort: want t'broodt betert de ghebraken van ander spÿsen / ende helpt hun deucht. Daerom ist een ghemeen spÿcer-woort dat alle spÿse nut en goet ghebonden wort met broodt gheten. Wy sien oock daghelicks dat de meesten del van de ghene die hun spÿsen t'zy vleesch oft ander diergelijcke sonder broodt eten / altydts eenen stinckende aeffem hebben / soo dat niet te verghefs en wort ghesep / dattet broodt t'stael is van den herten. Wenghen van dat s' menschen leven in t'broodt meer dan in alle ander ettelijcke dinghen gheleghen is / soo sal de ghene die zÿn eben ende ghefontheyt bemint / broodt kiesen na zÿn mach / conditie ende natuere.

Broodt van Terwe meel dat onghesift is / ghebacken / dient lantlieden / spitters / Wÿnbachtlieden / ende ander personen die altydts arbeet doen / midts dat

sp grobe spÿse van doen hebben / ende broodt dat luttel heef-deegh heeft / ende niet seer gebacken ende deeghachtigh en is / oock dat van Sourcion is ghemact / oft van Rogghe met terwe ghemenght / oft van Casteignien / Rijs / Wonen ende ander diergelijcke haewt vruchten.

Broodt van bloeme / dier supberste deel is van den meel ghebacken / dient personen die niet en wercken / ende geenen arbeet en doen / ende anderen teeren personen / die spÿse behoeven die licht verteert mach zÿn / ghelijck als het wit broodt is datmen tot de backers coopt / ende Capitel broodt. Woort t'ghene dat wel gedessent is ende wat ghesouten / wel ghekneet / met Doghen van veel opghegaen deegh ghelijck het Heeren broot is.

Broot van enckel Rogghe meel ghebacken is seer bypyn / swaer / deeghachtigh / ende een taep ende swaer voetsel / ende daerom quaet om verteren / ende rechten cost van boeren en delvers / maer niet van groote Heeren / ende personen die op hun ghemark leven. Wel ist waer dat de Medicÿns pÿsen pynccipalÿck in de Sommer int eerste van der maeltÿt / om te laperen / gelijck wy sien dat tot dien eynde in de Hoben van de groote Heeren ghebruyckt wort: Waer sulcken broot en moet niet gebacken zÿn van onghesift rogghe meel / maer d'ghesift oft gebuydel meel / in boegen dattet broot coleur heeft van was / oock dat versch ghebacken zy / want oudt ghebacken / wort suerachtigh / ende verliest zÿnen goeden reucke. De vrouwen van Lyons en eten gheen ander dan Rogghe broot / om datse schoone / bloemigh / hart van vlesseche ende jenchdigh souden zÿn. De ghene die te veel ghebruycken hebben nemen hier ende gemozelt Rogghe broot / ende etent niet wat supckers.

Broodt van onghesift Gerste meel ghebacken / is mozelachtigh / ende gheeft luttel voetsels / daeromme ist oock bequaem om te laperen / dan om voeden / mits de afvaghende cracht die in de Gerste is: wel is waer dat vele meppen / dat t'gebruyck van Gersten broodt de lieden min onderhavigh / ende meer bezigt maect van den slep zÿn.

Broot van Haber en wort niet gepresen / om dattet eenen onkleycken smake heeft: het is beter datmen de Soete gebruyckt die van gestoten Haber gemaect is / als hozen is ghesep in de postagien / so wel bukten als binen de vasten.

Broot van Hirs ende Panickozen / is op sommighe plaetsen van Wancrickÿ gheuoegh ghemeyn / niet allene onder t'ghemeyne volck / maer oock onder de groote Heeren / die t' selve meer eten by ghebrake van goeden appetÿt ende upt curieusheyt / dan anderÿns. Het is seer drooghe / licht ende mozelachtigh / maer bequaem om een seer vocht lichaem ende maghe te drooghen. De smake is lieflijck alst versch is ghebacken ende wel ghebruyckt / pynccipalÿck alst al heet uptten oben gheten wort: want dan hebet een lieflijcke soetigheyt: Waer alst hart is geworzen / so verlieset alle zÿn gratie.

Broodt van enckel Wdestelupn ghebacken / is seer goet eten / om zÿn middelmatighe substantie / soo datter vele zÿn / die dat also excellent houden als broot dat bande beste Terwe gebacken is.

Broot van semelen ghemact / en dient nergheens toe dan voor jacht honden / ende ander die de schapen hoeden / ende hupswachters.

Heeren broot dient de groote personagien ende rijcke lieden. Wiscup van Terwe bloeme gemaect / is voor de ghene die diecten houden. Wiscup van Rogghe est ander minder soorten van graen gebacken / is voor de schÿppers / ende die in steden beleget zÿn. Pepercoeck is voor de lecher personen.

Het excellenste ende beste broodt is / (als men keuse heeft) dat van enckel goede Terwe ghemact is / nieuwe ende gheen oude / noch die verduft / noch vochtigh / noch eenighÿns bedorve / noch te lange bewaert van

van wel ghemalen oft ghesift meel/ wel ghebedessent ende ghelaneet / liever met ribber-water oft fonteyne / dan met put-water / nimmermeer met water upt poelen / staende wateren oft bybeters ghenomen/ noch oock met crabel / dick / slyckachtich / oft sout water / wel gheheben ende deur-aneet / ende dat wel ghebedekt zynde/ eenighe yppen gherust heeft / ende een wepnigh ghesouten / be byooden oock middelmatich ghemaect / om datse van allen zyden soo wel onder als boven de hitte ontfanghen souden / in eenen oven ghebaken / die met matigh ende klaer byer ghebeert is / van hout ghemaect / liever dan van stro / oft niet / oft rot hout / matelich ghebaken / in voeghen dat deur te seer ende langhe ghebaken de koste niet verbrandt en zy / ende dat de soetighepdt van den deogh / d'welcke de substantie ende ghelyck de ziele is van den meel / niet en verblighe / oft dat deur te luttel backens t'byoort niet beeghachtich en blyve / ende swaer / seer quaedt om ver teeren / ende dattet veel winden genereert ende waterachtighe vochtighepdt. Dattet oock alst tijdt ende stont is / upten oven ghetrocken is / op een lochte plaetse te coelen ghelept / daer gheeren quaden noch stinckenden reucke en komt / om zyn overbloedighe vochtighepdt te laten verbligghen. Sulcken byoot dat alsoo bereept ende ghebaken is en moet soo haest / noch op dien selven dagh dattet ghebaken is / niet gegeten worden / maer in de Somers' anderdaeghs / in de Winter den derden dagh / want berstich byoot / principaelich dat noch warm is / behoudt noch een groot deel van zyn vochtighepdt ende taephepdt ende soude alsoo warm ghyten swillen in de maghe / doest maecten / ende qualijck verteert worden / hoorts een opwoyninghe maecten van de maghe / ende verstopthepdt van Lever ende ander inwendighe leden. Nochtans pyssen de Medicijns seer / teghen de slouhepdt van herten / den reucke van een crupine byooters heet upten oven comende met wijn besproept. Byoot dat out ghebaken is / principaelich van meer dan drie oft vier dagen / verliest alle zyn lieftichepdt ende smake / ende craght een byoogte ende herdighepdt / so dat het qualijck verteert word / de camer ganck slopt / ende swaer bloet maect. De coyste van t'byoot al is die beter van smake dan de crupine / ende dat de gemeyne Man meent datse de lichamen byomer ende stercker maect: Nochtans maectse grofen swaermoedigh bloedt: Daerom ist datmen ghewoone is aen de tafelen aen de groote personagien de coysten te raspen oft af te cappen.

Diversch ghebypck van byoot.

Ghebypck van byoot valt diversch. De twee ghemeynste manieren zyn / oft alleene oft met spijse t'eten / d'welck niet alleene / als bozen ghesepdt is / als een lieftiche sauce van de spijten is / maer oock om te beteren hun ghebaken in dien daer eenighe zyn / ende te helpen hun crachten / in voeghen dat alle spijse goet ende ghesondt is met byoot gegeten. Men latet sountijds met dunne snekens roosten / om in t'epnde van der maeltijdt t'eten / om de seer vochtighe maghe te byooghen / ende te beletten principaelich in vette personen / dat de spijten niet en souden soo haest ober al t'lichaem uptghebedeelt zyn. Men seyt oock dat dickwils ghehartes byoot nuchter ende byooghe gheten de vette personen magher maect / ende de waterachtighe vochtighepdt verteert die in de maghe vergaert / jaer dat oock beneemt alle fluxien ende catharren op wat leden dat oock zyn. Daerom ist dat de Medicijns Biscrupt ozbonneren / den ghenen die catarheus ende fleurzinnachtich zyn. Sommighe besighen gheroost byoot in wijn ghewepcht met Supcker ende Canele / om den verlopen appetijt weder wacker te maecten / soo wel ghesont als sieck zijnde. Sommighe maken een sauce van ghebyant-byoot op heete colen / d'welck zy een ure of meer in water ende wijn laten wepcken / ende doen dat daer nae deurt een stamijne / waer by zy

doen wat poeper van diversche specerije / so dat het een seer lieftiche sauce is.

Gewasschen byoot is een seer gesont eten / om dattet den lichaem een licht voetsel geeft ende geen verstopgheden en maect / midts dattet wasschen alle zyn grovighhepdt ende aerbighe lighghepdt werly nemen waer deur dat licht en geheel lighghepdt gewoorden is. Dwelck ghy by experientie sult sien / ist dat ghy t in t'water woert / want t'sal ghelyck een stuc Cozen swammens ende ist dat ghyt woeghe na dat ghewasschen is / ghy sult u van zyn lighghepdt verwonderen / want t'sal de helst min wegen. Dus vooz vaders hebben niet snede gesneden / in water gewassche / waer af sp groot werck maect in heete siecten / om dat t'cleyn en licht voetsel geeft / sodanigh als in sulcken siecte van noode is. Wy en maectender nu ter tijt niet min werck af / behalven dat wy in geen water en wasschen / maer in bleesfopkens / ghelyck van Cal bleesch oft Appoenen / by aborture meer acht nemende op onse terighepdt ende onstercke die meer der is dan die in de lichamen van de ouders was. Wy gebypck in plaetse van dit gewasschen byoot / een ander soote van byoot dat in Franschops Panade genoemt is / en woert albus bereept. Men moest metten handen de crupine van eenen dagh out harken byoot / of men raspet clepne / men legghet dan sommighe uren in nieuw water te wepcken / oft oock in cout water / d'welck drie oft vier maal veranderd word / ten laetsten woert met kleyn byer ghesoden in een aerden porteken met water ende boter of met eenigh ander vet. De ghene die heel lieftiche willen maken laten t'wepcken / ende sieden t' in cappen of strecken spiken / of van ander diergelijcke spijten / se langhe ende vele met een lepel omme roerende. Dese Panade is goet voetsel vooz de ghene die langhe siecten hebben / ende oock vooz de ghesonde die een rouwe maghe hebben / ende vooz de ghene die qualijck hen spijse moeghen verbouwen / maer sonderlinghs vooz de gene die hem selven deur die t'eten hande poeken willen ghenesen. Dese Panade en verhit niet ghelyck byoot doet / eer dat ghewasschen oft alsoo bereept is. Bloeme van Wemeldonck ghebaken / oft een papken daer af ghemaect / geeft diergelijcke voetsel. Men mach oock met Panade voeden jonghe kinderen die noch supghen / de welke heden onghelelijk beter voetsel is / dan de pap diemen hem maect vant gepte melck ende Terwen bloeme / om dat sulcke pap veel verstopgheden / coysten / pijnent hooft / en de woymen gheroert.

Sommighe ghebypcken by manere van pap het meel van sommighe graen / ende diversche haente byuchten / ghelyck wy bozen van de ghepelde Gerste vermaent hebben / die so seer van de oude Medicijns ghepyssen is maer behalven de beroddinghen die wy int Capittel van de Gerste ghesit hebben / soo duncken wy dese twee noch van de beste te wesen. Laet de Gerste in een groot deel waters sieden / tot dattet water bycants versoden is / vergaert de vattighepdt die honden licht met een lepel afnemende / ende maectier af ghesupberde Gerste. Oft neemt Ghersten meel dat wel ghesift is / doet dat in een saccken / ende latet so sieden in een groot deel waters / den tijdt van vijf oft ses uren. Neemt dan het saccken upten pot / later verlecken / ende perser upt met een presse / latet byooghen / ende alst byooghe is / waspt deogh / ende maect daer af ghesupberde Gerste. Men seyt dat de Gerste die alsoo bereept is / soo windigh niet en is. Men doet se sountijds by crupinen van byoot ende ghepelde Mandels / om datse meer voeden soude. Sy maect dorst ende boedet matelijc / sp verbercht seer / ende en maect geen crimpinghe des buyck / noch en swilt gheenstins in de maghe. Metten coysten ghesepdt / sp doet alle de deucht die Hippocrates verclaert. Men maect oock papkens van Terwe-meel ende van Rijse / die vooz waer meer voeden van de ghesupberde Gerste / maect sp vercladen te seer de maghe / ende maecten winden /

ppincipalijck als sp met koepe melck gefoden zijn. De papkens van Hirs/ Vanickoyen/ Haber/ ende ppincipalijck van Linsen/ behalven dat je niet lieftje en zijn/ so zijn die so swaer om verbouwen/ dat sp noch t'anderdaegs in de mageligen. De papkens van Erwen/ Ciceren/ Kroomische Woonkens/ Wonen/ Erben/ Lupinen ende ander dierghelike vruchten doen den buyt swillen/ ende maken grofende swaer bloet.

Wastep-backertje.

De fundament van de ghehele Pastepbackertje / is de fyne ghefiste terwe bloeme, by de welcke meer ander dinghen ghedaen zijnde/ diverse soorten van gheback ghemaect worden. Want men backt wafels van Terwen bloeme met water getempert/ ende wat soudes kleyn gheftooten daer by ghevoeght/ die men tusschen twee pfer's backt. Men maectier oock die cozter ende beter zijn/ als men de bloeme met witten wijn ende water t'samen ghemenght tempert/ daer by doende doperen van eper's/ ende wat supckers/ ende sout in een diep wafel- pfer gebacken dat met bocker gefmeert is: Dese wafels worden in groote bankerten ter tafel ghebrocht. De kruyt wafels worden oock gebacken van Terwe bloeme met wijn ende water ghetempert/ ende wat supckers daer by ghedaen/ in pfer's gelijck die ander wafels/ maer niet soo dicke. In de oublien wordt in de stede van supcker honich genomen. Nuwels worden ghemaect ghelijck Quallen/ uptghenomen batter gheen honigh/ supcker oft heefvoeght in ghedaen wordt. De Hartepapen zijn gemaect van wepntijgh bloeme/ maer veel sinanbels/ Bing jets/ Pistacen/ Hazel-noten ende supcker rosac/ waerke de ghesontste, lecherste ende lieftichste maniere is van alle saeten. Men maect eyercoeken van bloeme met melc/ doep's van eper's ende bocker t'samen ghekeert ende ghebacken. Men maect diverse soorten van taerten / nae den cyich van den tynd/ somtijt met eenigh fruyt/ te weten/ Appels/ Depren/ Kercken ende Bruymen ppincipalijck in de Sommer. Ander met stekelbesien/ wijnbesien ende eert besien/ int beginfel van de Sommer. Men maect oock taerten van krapoen/ gelijck van Ciroepe/ Casowie, Lattouwen/ Kerbel/ Wete/ Sinael/ Duglisse ende meer ander krapoen/ bejandigh t'samen getempert: maer meest met versche case oft room ende somtijtge van alle dese dinghen t'samen gemengt/ soo dat de taerten van diverse soeffe ende colour zijn/ te weten van Bruymen/ Kerckel/ Stichelbestie/ Kase of room. Aderen cortstien gecept/ also veel landen, also veel manieren van gebac/ int welke gemepuljck geen heefvoeght gebuyt en wort/ ende niet dan wat gyst/ want heeffen soude dien een swaerheyt en onleijckhe maek gheven. Niet te min/ wat dat zo/ alderlepe gheback is meer booz/ de lecherste van de kele/ dan booz/ de gefontheyt des lichaems: mit's dat de maghe verlander/ ende niet haest verteert en wordt/ wel is waer dattet int laeste van der maeltijt gheten/ dienen mach/ gheelijck Querkruyt om de sygse te doen functien/ ende den buyck te stoppen.

De Brouwerij.

Ghelijck in veel landen ghenen wijn en groepet/ so hebben die daer teghen overbloedighheyt van graen/ ghelijck in Rozmandie/ Picardie/ Zabaut/ Vlaendje/ en meer ander landen sdoogtwaerts gheleghen. In dese landen wort in stede van wijn/ bier ghebrouwen/ ende daghelijck ghebrouwen / welke bieren op diverse manieren ghebrouwen worden/ ende nae de costume van de landen ende plaetsen.

De maniere van bier te brouwen binnen Parijs is dese: Neemt Gerste ende Haber van de beste die ghy mencht krijgen / neemt ozie mael soo veel Gerste als Haber / nae de menighe van den biere dat ghy wilt brouwen / leght die t'samen in een cuppere wepcken den tydt van vierentwintigh uren/ oft meer oft min/

na dat graen hert is/ in behooflijcke quantiteyt van vier water/ eer dan fonteyn of put-water. Neemt dan upt de kuppe, en dzaegte op de solder op een scoop om te schieten. Als sp geschoten hebben/ sprepte op de solder om te bozen/ van den solder byengte op den ast om boozs te booghen/ ende ghebooght zijnde/ dan dzaeghte op den solder of een ander luchtighe kamer/ om te wannen en van alle stof ende vuyligheyt te swaren: van daer doetse op de meulen om te malen: Dat gebaen zijnde/ doetse in de kuppe/ ende gieter op ziedende water/ na de menichte van den meel. te weten/ anderhalf car teel waters tot vier sefters meels/ laet her water een ure staen in dincaken/ daer na toert het met Brouwers-gaffelen / ende gieter dan weder op soo veel ziedent waters als bozen. Daer na neemt twee Brouwers kopben/ ende steektse int graen ofte mout / die ghy sult laten vast houden van twee of d'p mannen/ om dat daer en tusschen een ander soude moghen bit water / daer in het graen ghevepcht heeft/ upt dese manden in een ander kuppe putten / die daer neffens staet. Neemt alle bit water/ ende gietet in eenen Brouketel/ van neghen/ of meer of min / amen groot/ ende latet een goede ure staen zieden / daer nae scheppt upt / ende gieter met ketels al ziedende in de kuppe met den mout/ daer het eerst uptgenomen is/ ende laet het wat t'gts daer op staen: Daer na trecket klaer af booz eenen tap die in den bodem van de kuppe is/ ende gietet wederom in de ketel/ daer sult ghy het twaelf uren tijds laten zieden. In dit laeste dat het beste ende klaerste is/ en suldt ghy niet vergheten by of ses pont huppen te doen. Als het nu twaelf uren heeft ghesoden/ trecket byer van onder de ketel/ ende giet het bier in ander backen upt / ghelijck kuppen/ maer niet meer dan een boet hooghe. Als het kout is/ stellet te gisten in een kleyn bar van een half carteel groot met twee ketels bier / ende gist van bier dat te bozen ghemaect is / om dat het overgaen ende klaer soude worden. Dese gyst wort ghemaect van schuytm dat upt de tonne ober loopt/ alst eerste bier getonnet is in de backen / welck schuytm in gist verandert en stijft wort/ welke gist de Pastepbackers somtijts gebuyt / om de meestendeel van hun lechernien te maken. Der sterct den gist van ure te ure met bier dat alree is ghemaect/ tot dat hy sterck ghenoech is/ d'welck ghy sult sien alst ghenoech sal gheheben zijn. Dan moetet bier ghetont zijn in cartelen oft amien / ende men sals xxiij. uren laten ober gaen/ ende int bat sieden/ gebede t' selve locht/ andersins soudet van den bodem uptlaen. Dit is de Parijsche maniere van bier te brouwen d'welc goet ende geduerigh is op allen tijden van jaer/ te weten/ in de Winter/ Sommer/ Heest ende Lente/ niet tegenstaende dat men sept/ datter bier in de Meerte ghebrouwen/ beste van allen is.

De Duptsche brouwen hun bier alleen met Gerste sonder hoppe, somtijts doen zp daer by een vierde oft seste deel Terwe/ om datter water ende meer voede soude zijn. Somtijts doen sp daer in by gebreke oft in stede van Hoppe t'sact van Hoppe.

Die van Bohemen ende Polen brouwen hun bier met Gerste ende Terwe/ die zp te wepcken stellen in water daer Hoppe/ oft haer zaedt in ghesoden heeft.

Engelsche ende Nederlanders brouwen bier van Gerste ende Terwe mout/ elck eben vele/ ende laten t' seer wel sieden / d'welcke van de Engelschen Kel/ of dobbel Kel / ende van de Vlaminghen dobbel bier ghenoecht wordt. Sp doen somtijts Lollum daer in/ om dattet te meer soude in't hooft rijen. Die van Vlaenderen nemen mozzelinge van broodt/ appelen/ boter/ ende wat Noten- kuschaten/ ende doen dat op t'bier om dat te dicker soude zijn. d'Engelsche doen daer op/ om dattet te liefticker soude zijn/ Supcker/ Canale/ ende Croffel-naghels / ende roeren dan seer wel de Tonnen. De Vlaminghen doen somtijts honich ende specerije daer op / ende maectender af een specie van Mede. Niet te min in wat manieren dat ghe-

dat ghebroutwen wort nae dattet graen ghelwepcht/ ghemengt/ gefermienteert/ ende t' bier ghesoden wort/ soo ist bier scherp/ bitter/ foetachtich/ waterachtich/ sterck/ rijfende/ dunne/ klaer oft turbel/ ende meer oft min tijts goet blyvende.

Om te beletten dattet bier niet suer en wort/ ende lange goet blybe/ wort op u bier een sacke met groene rozen aren/ ende laet die langhe daer op ligghen. Ist dat beghint te verschalen oft zijn kracht te verliesen/ hangt int bar twee oft drie geheele epers. Ist dat zijnen smake heeft verlozen/ t' sal dien weder kruggen als ghy daer op doet Arios/ Geingber/ Gzoffel-nagels/ Noten- Muscaten/ Bakelaer ende Orega.

Mengaende de natuere ende complexie van de Biere/ sp is ongetwijffelt warm/ nochtans meer oft min/ na de stoffen daer af dat gebrouwen is: want hoe wel dat de Gerste van haer eyghen natuere coust is/ nochtans des niet reghenstaende wortse eenighsins warm/ deur het wepcken/ deeffemen/ dzooghen/ nat maken/ ende t' sieden dat sp int bereyden van den biere lydet/ te meer om dat de Hoppe oft t' saedt welck daer onder is ghemengt/ de coude temperet van de Gerste. Waer dattet bier warm is/ blyct by den smake ende geur/ de welke is oft foet oft scherp/ oft bitter/ in dien dattet bier goet is: want t' gene dat seer wyange oft serp oft suer is is noch wel gemaect/ noch goet. Zynwerckē tonen oock zijn warmte/ want het maect de leden djoncken meer dan Wijn/ het voet oock/ principalyck t' ghene dat met Terwe eensdeels is ghebroutwen. Ten ande-

ren/ men maectet af gebrouwen wijn/ so wel als men van den wijn doet: Wel is waer dat meer oft min warm is na de complexie van de dinghen die daer toe gebuyct worden int brouwen/ want het gene dat met Gerste ende Spelte sonder Hoppe oft wepnick Hoppe is gebrouwen/ heeft minst warmte van allen/ maer is seer bequaem om den doyst te verlaen/ en het lichaem te ververffchen in de groote hitte van den Sommer. t' Gene dat van Gerste ende Haber is gebrouwen is wat warmer en seer voedende. Niet te min in alderlep bier van wat graen dat oock wort gebrouwen/ is van grover substantie en swaerder om verdouwen dan de wijn: Welck in dien dat niet wel en is ghesoden/ oft versch/ oft dicke is/ maect verstoptheden ende swillinge in de binnenste leden/ pijnē int hooft/ coltke/ steen/ gravele/ coude pisse/ byten van regne/ principalyck alst scherpe is: maer ist te seer out en suerachtich/ het hindert de mage en de seuuachtige partjen/ Daeronne moetmen gebuycken dat wel gesoden/ wel obergaen/ klaer ende matelock out is. Ist datmen bier warm maect/ en de voete daer mede stooft van gens die moede gegaen zijn/ het tract de moedichept upte/ en versterct de voeten. Een Pinne oft Capoen sal haest bet worden ist datse in stede van water bier djoncken/ oft dat men hun eten niet biere beklaet.

Ist dat ghy groen Hoppe in bier laet sieden/ en dat in den mont hour/ t' sal den tants were verdyghen.

Draef dient om in de winter koepen ende berckens te mesten/ als sp op t' stal staen.

HET ACHTSTE BOECK.

Van der Hoeben.

Van den Wijngaert.

CAP. I.

MEn moet wel dencken dat de Wijngaert veel meer profijts sal gheuen dan de hoben ende ander saepplant/ als hy neerstigh gheoeffent wort/ ghemerckē dat men luttel ghemeten landts bindt/ die jaerlijchs d' een deur d' ander gerekent/ geen thien oft twaelf cartelen wijns en geuen/ d' welc een groot incoemen is/ sonder te rekenē alle de slupten/ en jonge planten die men jaerlijc daer af mach nemen/ om elders te planten/ d'welc allene gemackelijc alle de oncoften mach dzagen die men aenden wijngaert hangt. Daeron so behoort of het incoemē by de vercopinge van dit jonc plantsoen oft de hope vā den was van den wijn/ den meester van onse Hoebe te verwerken om wijngaert te planten.

Wat gront ende locht dat de Wijngaert begheert.

CAP. II.

O den Wijngaert is planten/ dat hy soude mogen vele ende goede vruchten boort byenghen/ soo moet d' aerde sachte/ gesmpe/ subtyl ende rebelyc licht zijn/ niet dat sulcke aerde allene goet is boort den wijngaert/ maer om dat die boort de wijngaert de bequaemste is/ ende best daer toe dient. De santachtige/ steenachtige/ oft grepsachtige gronden/ ende die veel kepen oft clep in de gront hebben/ wel oberdeert met aerde/ die zijn goet so verre alffer vette aerde onder gemengt is/ ende dicwils wel diepe gesput wort. De santachtige/ klepe ende vaste aerde moetmen boort d' eerste reyse seer diepe graben/ ende sulcken gront begeert ten min-

sten drie oeffeninghe. Sulcke plaetsen byenghen boort stercke ende lieflycke wijnen. Maer daer menichts van steenen oft kepen boven ligghen/ die en dienen niet om Wijngaert te planten/ om datse in den Sommer hinderen deur de weerckach van der hitte/ ende in de winter deur haer uptnemende coude. Wel is waer in dien men de Wijngaert plant op steenachtighen oft kepachtighen gront/ daer en moet soo diepe niet ghegraben noch ghespit zijn/ om dat de wortel niet so diepe en is in d' aerde als van de ghene die op eenen sandtrachtighen gront gheplant wort/ ende daer zijn meest twee oeffeninghen ghenoech. Krachtichtige oft marghelachtige gront is rebelyc goet boort de wijngaert: Maer klep ende pot-aerde gront en is niet goet: Oock soo en is hem de sabelachtige gront niet wel nut/ hoe wel dat hy wijn gheeft die lieflyck ghenoech is van smake/ maer hy gheeft luttel vruchten: Oock soo is de wijngaert daer seer onberhabigh van lecken oft druppen. De dzooghe ende seer heete gront gheeft magheren wijngaert/ ten zp datse niet mest gheholpen is.

Mengaende de Sonne ende natuere van der locht/ soo en mach de wijngaert niet geplaut zijn opt opperste van de bergen/ ende noch min op plaetsen die tegen het Noorde staen: Want hy begheert meer watme dan coude locht/ eer schoon weer dan reghenachtigh ende vzeest stozmen ende ongetweerten/ maer hy heeft gheerne eenen soeten ende sefflycker windt/ ende wil staen nae d' Ooste oft Supde/ Wel is waer/ dat den Wijngaert in coude gewesten moet tegen het Supde staen/ in heete landen reghen het Ooste oft Noorde/ soo verre als sp bezyt zijn/ soo wel van de Supde als Weste winden: Maer is de plaetse seer subjeckt den winden/

den/ t' sal beter zijn teghen het Noorden oft Weste/ in ghetemperde contreyen teghen Oosten oft Westen/ maer beter int Ooste.

Voorts om dat alle dese gherieffelijckheyt van aerde ende locht in allen landen seer quaet is om binden/ soo sal de geschickte werck-man zijn Wijngaerdt planten hoogen na de nature van de plaetsen ende landen: want by sulcken middel sal het eynde oft ghebreck van de Wijngaert plante deur den aert van der aerde geholpen ende gebeterd zijn/ so dat van beyden een temperament sal comen / dat tot voorts comen van alderlepe planten van noode is. Voorts so en moet hy op ghenen bochten gront planten/ Wijngaert die de besien grof ende teer heeft/ maer die herde ende kleyn besien heeft me veel steenkens. Op plaetsen die wel ter wint staen/ moetmen wijngaert stellen die herde ende vaste besien heeft/ wel vast aen de dyppe houdende/ ende ter contrarie/ die tere besien heeft/ op hette plaetsen. In droege plaetsen salmen planten van de gene daer af de vucht lichtelijck van den reghen ende dauw verrot/ ende op bochten gront/ de gene die deur drooghte bederft/ ende bergaet. Op plaetsen daer veel haggels valt/ salmen planten die herde ende breede bladers heeft/ om haer vucht beter te moghen decken.

Dat gheenen Wijngaert ghesaeyt en wort,
dan voor ghenoechte.

CAP. III.

Ic en sien van geender meeninge/ datmen den tijt sal verlijten met Wijngaert te zaepen/ want behalven dat enen boom eer van de keerne groept dan de wijngaert soude: so en isser oec noch pzoft noch dericht om te gebuycken t' gene dat vanden zaet voort comt. Dat mogen doen de gene die voort hun genoechte/ en op hen eygen voze de machte hebbe te saepn t' saet van de dyppe is/ en eplantsoen in beter aerde verplant is/ een plantsoen- hof daer mede te maken/ ende op de selve te moge griffien/ ende voorts te verplanten in beter aerde/ om binnen twee jaren daer na daer op te hebben redelike groote ende lieffelijke vruchten. Maer dit gepland deurt min ende blift onlangert goet dan eenigh ander. Op en passen oock niet op de Wijngaerden die men op bomen laet klimmen/ noch oock op de gene die niet sparen ogghelept worden/ ende latten niet enckel oft oobhel dat/ oft wagens/ want de Wijn en is nimmermeer soo goet/ soo wel om dat de woxtel van den boom den Wijngaert bederft/ gelyck oock de koolen doen als oec om dat dese plante nimmermeer en wil hooge verheben staen/ noch van de sparen hoogher bedekt zijn/ dan een lant- mans hooghde.

Eermen de Wijngaert plant, moetmen weten wat Wijn de gront sal gheven, daer men die wil planten.

CAP. IV.

Het ware verlossen arbeydt ende oertolliche cost/ Wijngaert te planten die luttel ende onlieffeliken Wijn soude gheben. De pzoer daer af sal mogen albus genomen worden. Maerht eenen put in d'aerde daer ghy hem plantē wilt/ want twee boete diep/ neemt dan van aerde die daer is upt gegraven een klotte/ ende doet die in een glas vol supber regen-water/ mengtse t' samen/ ende kloppet water seer wel/ ende laet soo staen tot dat d'aerde in den bodem vant glas is gesonken: Dat ghedaen zijnde/ gzebet water/ ende ghy sult eenen Wijn hebben van sulcken smaecte als water is. Ist dat ghy nu eenen bitteren/ oft souden/ oft sluyachtigen/ of anderen quaden smaecte int water bint/ so waecht u op sulcken gront utwen Wijngaert te planten. Ist dattet dan alsof is/ so is de costume van den Wijn gaert te mesten/ seer te misprijssen/ ghemerckt dat seer quaet om doen is/ dat daerde die niet mest onderhouden ende verghemaect is/ den geur van den mist niet behouden en soude/ ende oec ten laetsten den Wijn niet

en soude mede bepleit. Daeromme doen sy qualijck/ die alle jaren den Wijngaert niet mest laden/ ghelijck die van Paris doen/ het welcke d'oorsake is/ dat den meesten hoop van heur Winnen enen onlieffelijckheit smaecte hebben/ ende lichtelijck bederven/ behalven noch dattet mist den Wijngaert terfont verouderd oft onvuchtbaer maect/ om datse alle hen deughden in d'eerste jaren upt woypen.

De keuse van Wijngaert te planten.

CAP. V.

De keuse van de Wijngaert planten/ of het fluppen/ rancken of ghegriffide planten zijn/ en moet niet ghestelt worden tot goet-duncken van den verroper/ die luttel vzaecht na den bequamen tijt om te suppen oft uptgraben/ maer wel in de sochbulbighepde van de ghene die planten moet. Daerom waert beter dat hy die neme in zijnen eygenen Wijngaert/ of ten minsten dat hy wel versekerd is van de deucht van die hy begeert te copen. Hy moet oock acht nemen op de nature van der locht/ ende ghelegentheyt van de gront daer hy zijn plantage wil maecken/ om daer nae de planten te schicken: Want licht hy teghen het Syppe/ hy sal van de selve zijde zijn flupten nemen die hy wil planten: ist dat hy op een hooghe plaetse wil planten hy sal de flupten op eenen hoghen ghelagen Wijngaert nemen. Maer is zijnen grondt leerch/ op een leeghe plaetse. Ist dat hy planten wil op eenen warmen/ rouden/ drooghen oft bochten grondt/ van dier ghelijcke grondt sal hy zijnen Wijngaert nemen om te planten. Dese flupten en moghen niet langher onggheplant ghehouden zijn/ want de wijngaert/ nae dat hy af ghesneden is/ en mach niet langher upter aerden ghehouden zijn/ niet meer dan de bomen diemen wil verplanten. Nu om dese flupten wel te kieser/ neemt die van eenen Wijngaerdt die niet veel marckx en heeft/ om dat dese niet alleen veel vruchten en gheeft/ maer oock om datse t' quaet weder niet en vzeest/ gheleijck sneeuw/ Nebel/ Mist/ groote roude/ noch oock hitte van de Somer/ ghelijck als doen die veel marckx hebben. Van sulcken Wijngaerdt moetmen de flupten nemen metten wassen van der Diane/ ontrent den avont/ niet van d'onderste noch van den oppersten/ maer van de middel/ die ront/ licht/ stijf zijn/ ende veel botten hebben/ ende ontrent drie vingheren oudt houtx metten nieuwen hebben. Hy moet terfont gheplant worden/ om dat hy eer groepen soude: of a men moet hem/ soo haest als hy is ghesneden/ rondomme met aerde besetten/ om dat hem de locht niet en soude beschadighen.

Van de maniere van Wijngaert te planten.

CAP. VI.

Als u lant wel gesupbert is van steenen/ ende nae d'eerste ackeringe wel geseten ende gerust/ en den gront wel gereynicht van het knoop-gras ende ander oncrupt/ so laet gade in den Weerte het soetste weder om te planten/ na het lant ende de plaetse daer ghy zit sult/ en de nature van uwen gront. Berept/ scherpt/ en ersngt de woxtel en de saselinghe van utwe Wijngaert planten/ ende stelt se wel ter Sonnen tegen het supden: plantse in de middel van de voze/ onder de subjectie van uwen boet/ d'een tegen d'ander ober/ gelyck een Woze goens krups/ om te doen (na datse wel ghebeckt zijn/) oppgroepen op beyden sijden van de voze/ aen de hopen van aerde die op beyden zijden gemact zijn/ want also byngen sy meer vruchten voorts: Ende dese maniere heet dobbel planten/ het welc hem verstaer alleen van de flupten/ om dat/ ofter een stozbe/ dander dat verhalen soude/ ende ist datse bepde groepen/ soo treckmen d'een upt om te stellen in de plaetse daer een ander gestozben is: want hoe wel dat de flupte beter boet ende woxtel maect/ so ist nochtans datse qualijcker groepet

ende woxtelt / van de ghesoncken of gesafelde rancken / al ist dat de gesoncken soo lange niet goet en blyft / om dat de stuyt van selfs woxtel kruggh: Maer sp moet gesneden wesen van't groffte en gecnoopste hout van den wijngaert die ghy weet dat schoone en bychtbaer is / en moet hebben out en nieu hout / en geplant worden van eenen magheren gront in een vette en welgemeste aerde: De Wijngaert is vier jaer out eer dat hy vruchten draeght / ende ist dat hy gheen ongheluck en kruggh / so niet men dat hy bertigh jaer goet byst: Na dat hy afsghesneden is / soo moet n. en die snyden / ende hem maer ten hooghsten byp ofte vier knoppen laten / waer af de twee sullen moghen staen upt der aerden: ende ist dat ter eenighe boete of spuyte is / die sal men met den naghel van den dupm moeten afstoten.

Ist dat ghy uwe vozen inder maect / soo moet men planten op zyn Aegheuis / van twee boeten tot twee boeten / een rancke tusschen twee hopen van aerde / gelyc men doet in den plantsoen-hof van de stuyt-bomen / ende latense daer soo vier jaren staen / om weder te sincken als hy gewassen sal zyn twee of byp jaer nae dat hy gheschoten sal hebben het sterck ende grof hout / soo dat de Wjngaert also gemaect ende onderhouden / gheen onderfiet noch eenigh ander diuck om op te legghen / van doen en sal hebben: want de principale woxtel ende voer gheeft onderfetsels genogh haren jonge scheuten. In Languedoek ende Provence / plantmen oock aldus / maer sp sterckerse boeder van malckander in de aerde / ende stellen tusschen bepden een Eijf boom / die met haer schaduwe niet en beuemt / te groepen noch de Sonne-schijn van den Wijngaert. Sp en laten oock niet / ghelijc in Italien / te stellen tusschen elcke boze / vpf ofte ses vozen met Sommer of Winter Carwe / ende al ist dat sp daer niet onder en menighen den Wijngaert / soo en laten sp noch tang daerom niet / Eijf-boomen te planten in de zaep-landen / gemeret dat zyn schaduwe / als gesept is / gheen le sel en doet het wassen vant graen.

De rancke met haer sakesinge / wil gheplant zyn so haest als sp van haren stuyt genomen is / ende oock alleen int midden van de boze / om haer sakesinge wille / van de welcke men niet en woxtelt van haer groepen: sp moet oock booder ende langer uptgespreyt worden en meerder plaetse hebben om te liggen: sp groeyt ende woxtelt eerder van de stuyt / gelyc de getinte rancke minst van alle duert. Nae dat ghy u stuyten of gesoncken rancken geplant hebt / soo moet men met den voet stijf daer op treden / om datse souden woxtelen / ende dan d'aerde van beyde de hopen / tie op beyden zyden ligghen / slissen / de welcke oock soude moghen vallen op de boozepde planten.

En ander maniere van de stuyten te planten / ende niet de gesoncken rancke / want haer sakesachtige woxtelen sout niet inden / woxt ghenaeint planten met de barre of met steken / te weten de boozepde stuyten in ozden in d'aerde steken / of twee tegen ober malckander of een alleen / geluck men de Wilgen doet / en daer nae weder decken / treden ende neder slaen / als boozsept is.

Boozts om dat de nieuwe plante haest soude woxtel krugghen / so sal goet zyn / dat men aen den voet van dien legghen / Epckels ende Witsen t' samen grof gemalen / of bone-stro / of out mist / of kaf van Terwe / t welck het bequaemste is / ist datter mach zyn dat een jaer oft meer op een heeft ghelegghen / of vette aerde / indien de grondt magher is / daer ghy den Wijngaert plant: maer is hy bet / soo sal men daer legghen / march van upt-gher ste byzuppen met mest gemengt / te weten / van witte byzuppen / indien de Wijngaert blaetw is / of van blaetwe byzuppen / ist dat hy wit is.

Wat gront ende eerste oeffeninghe dat de Wijngaert begeert die nieu gheplant is.

CAP. VII.

Om te factoneren de plante van den Wijngaert / so ist van noode / dat de Meester van der Boeden /

ist dat hy sien wil de bycht van zijne eerste bouwingen / sozghet draeght booz her landt ende plantinghe / waer mebe dat hy wil vermenighbuldigen zyn eerste plante: Want het is selic / dat in een vaste ende vette aerde / de Wijngaert meest vruchten boozts byrenght / ende min mestinghe van noode heeft / ten zp dat men binnen twee of byp jaren / haer wat Maerlsche aerde moet gheven / of eenighe verlichtinghe aen den voet / naer den tydt ende natuers van den lande. In het santachtigh ofte seenenachtigh landt / daer de Wjngaert soo veel vruchten met en geeft / moet men dickwylbers bouwen ende mesten als het te passe komt: maer dat het zp niet / of ten of te hoepen mist. Dat van de Beerden / van de Vercken / van de Schapen / of van de mestinghe der menschen / wat grondt dat het oock zp / gheen en is die daer eer dooz en besargert dan en verbeteret / sonder dat noch sulcke mestinghe maect / dat de Wjngaert te onlangher ghebuerdt ende staet / soo wil booz de onachtsaemheyt van den Landman / die hem te seer betroudt op de warmte van zyn mest / ghelijc de ghene die ongheluste halck legghen aen de woxtel van de plante / om dat te byzoghther soude moghen upt-lopen / ende oock om te byzoghther doen sterben / als om dat sulcke Land-liebet niet en willen graben aen de woxtel / als den tydt daer toe bequaem is / maer hebben lieber haren Meester in den kost te byngghen van mist / van te sincken / ende van stercken om den Wijngaert te onderfetten / van niet reghenachtigh ende bequaem weder te arbeiden ende te werken.

In vvat tydt dat men den Wijngaert moet planten.

CAP. VIII.

Ghy trenght van den Wijngaert planten met het wassen van der stane / of naer datse vier ofte byp daghen out is / van den Advent tot half December tot de nabolghende bozt / nae de kracht of strafheyt van dien / om de welcke ghy u werck suldt laten staen: want te willen byrecken ende ontdekken de aerde als sp verhaelt is van den bozt / dat is booz u soo veel arbejts verlozen ende d'aerde soo veel schade / om dat se onder de koste van den bozt haer binnen versterket / om naer der handt haer kracht te tooghen in het upt-komen van den jaer. Daeromme sal't beter zyn / dat men in koude contrepden den Wijngaert plant / ghebuerende de Lente: Maer in warme ende boozghe landen / ende die niet nat ghemaect en zyn in den Herfst / om dat den reghen die de gehele Winter sal vallen / vol doe her ghebreck van het ander water / ende om dat de woxtels te beter d'aerde soude daten / principelijc in den tydt als de natuere den woxtels meest voedsels gheeft. Maer om te planten en sal men gheen gaten maeken / maer putten graben van anderhalven voet diep ende byzet / te weten in October / als ghy de stuyten in de Lente wildt planten / ofte in Doghstmaent / ist dat ghy in den Herfst wildt planten.

Wengaende de planten van den Wijngaert / die van een ander landtschap ofte gront zyn / van het naturel van de plaetse / daer ghy den wijngaert planten wildt / ende groepen minner soo wel want men woxtelt altydt / of sp ghetrouwelick uptgerozen zyn nae de consideratie van de lucht / het ghesichte van der Sonnen ende vande plaetsen daer men se verplant. Men moet dan nemen de schoonste ende beste van het quartier / daer men se legghen ende stellen wil: Want te willen dwinghen een aerde / ende subject te maken / te gheuen dat haer natuere niet en vermac / dat is een werck van een groot meester / ghemerck dat de bouwinghe van een byent landt / boven de onsekerheyt van het weder / met het welcke de plante genomen heeft gewest / ende oock van haer boozt bynggen ende bychtbaerheyt wel van doen heeft een particulieren ackerman van het quartier / van daer sp ghecomen is.

Van de plante van den blaewen vijngaert.

CAP. IX.

De tamme plante van den blaewen Wijngaert groeplet oder al: De wilde maectt scherpen ende veroen wijn/ sulcx is die ghewonnen woijt op lande dat nietw ommegehoopen is gheweest: Maer de Wijngaert/die om te winnen den roden wijn geplant is half wit half root/ ghelijck hy begheert een ander bouwinghe ende situatie van de ghemeyne/ooch is hy inoeplicker om te regeren/ende behoeft wel een groote sochtwilbigheyt / om dat de wijn die daer afcomt schoonder is in d' ooghe ende beter van strake / al en brenghet hy soo grooten voedsel niet by. De planten van den blaewen of rooden wijngaert zijn Morillon/ Sangmorcau / Negrier ende Heraut. Hoven de welcke om den rooden claren wijn men daer by voegt van een witte plante en gheele/hier na verclaert/ stelende tusschen drie oft vier sluyten oft rancken root of blauw eene.

De beste wijngaert plante is de Morillon / waer af het houdt de snede root heeft/ meer dan eenigh ander: dat beste is het coyte/ van drie vingheren spacien hooghesten tussche eiken knoop/ ende dicke na het lant daer hy gegroepet heeft: Ende dzaeght dypben die de besten dichte by een hebben / ende is oock ronder van bladers dan eenigh van allen van haer soorte.

Twede Morillon is lancck van houte/ten minsten van vier vinghers tusschen twee knopen/groter/ende binnen meer marcx hebbende / ende oock marcxachtigh in de snede / waer af dat soo goet niet en is/erde heeft van bupren een goede schoone/ ende de bladers met drie kerben / of ghelijck de voet van een gans/ ghelijck de vijgheboom.

Dit tweede Morillon is andersins Pinetagrrot genoemt/het dzaeght luttel ende klepne besien/ waer af de wijn sterck is / iae beter dan van den eersten Morillon.

Derde Morillon is ghenaemt Becane / het is swerte van houte ende ooc van besien/ int bloepen hebet apparentie van veel wijns te hebben / maer als de besien rijpe worden/ soo vershillt welde heeft in de besien ende meestendeel noch meer: De Satelle is lancckst van allen tusschen de knopen / ende groepet langher ende hoogher van houte dan eenigh ander. Dit derde Morillon is alder eerste rijpe:ende geeft also goeten wijn oft beter dan de twee andere.

De sangh Moreau is oock d'iederhande/ waer af de beste is royt geknoopt ende seer hiet van houte: De tweede soorte en vershillt niet vele van dien: de derde heet ghehertels sang Moreau/ ende en dzaeght ooc maer met jaeren: hy heeft oock dit ghebeek/ dat hy als den tijde van de besien te snijden ghecomen is/ diecht wijs ghebonden woijt neder ter aerden ghebalen sonder besien.

De Negrier met den rooden toc/ heeft t' hout lanc gheknoot/ groot merck/ de bladers seer ghekerft/ de buppe groot ende klaer/ seer root / de brychten laeft rijp/ ende gheeft eenen stercken wijn/ die seer langhe goet bliff. Waerom lat planten vant root men lat tel van dese behoofte te setten/om d' ander te verfoeten en te verbeteren: hy staet wel tegen den voijt/om dat hy heeft eenen hooghen strupck.

De Heraut gheheten swert Bozgeons/ heeft den aert ende natuere van t' wit Bozgeons / hy heeft hiet ende seer swert hout/ het merck klep en gesloten/ de knopen niet wijt van malcander/ de bladers middelbaer ende gheheel ront/ende de stiele seer root/de besien seer dichte een malcander/ende staet tegen de voijt meer dan eenigh ander: men behoefter niet veel te planten/want hy is seer sterck van verwen/so dat de gene die vele geplant hebben/wijn daer af maken booz de laken verwers/ende vercopen dien seer diere.

De klepne Rocelle ende van Bozdeaus woijt luttel

ghebonden/om datse luttel brychten hebben/ende niet en dienen dan om waggens van wijngaerden te maken: het hout banden is gelijc hier na sal gesept worden int Capittel van den witten Wijngaert/ van dat het wat roder is ende de snede geelder heeft.

Plantinghe van den witten Wijngaert.

CAP. X.

Het beste gheplant van de witte Wijngaert is t' Fromenteau / het welcke het hout heeft treckende op het geele/ende daer na het Muscadel dat root van houte is/daer na het spin d'ier Minou/die het houte heeft treckende op t' groene/ende de beste geel ghelijck was.

Van alle t' gheplant soo en isser gheen dat beter teghen de voijt mach dan het Gobest/ het welcke tannept van houte is /ende seer dicke van rancke met ronde bladers/ende heeft seer veel brychten. Daer is een ander soorte van Gobest t'welck gheheten woijt Sabie Gobest/also ghenaemt om den strake diet in den mont geeft. Het woijt luttel gesocht/hoer wel dat hy veel wijns boozts brenghet/ende de voijt niet subject en is/niet meer dan t' boozgaende Gobest.

t' Brychtbaerste van de witte/is datmen heet wit Bozgeons/het welcke van ontrent twee vinghers en een half geknoopt is/ en heeft de brycht niet coyte stercken ende dichter op een dan Rocelle: De bladers zijn seer ront nae den aert van de Gobesten/booz de reste het hout hem wel teghen de voijt.

t' Ghene dat die van Parijs / om zijn werckinghe heeten Potrab/al ist grooter van besien ende van houte opt blauw treckende ende seer dicke/ soo ist nochtans het flechste van allen/aengaende de kracht en deuchte vant sap.

De Medier brenghet veel brychten boozts/ daerom woijt veel ghebrycht int planten / het hout is tusschen gheel ende root / ende mach oock wel teghen de voijt / de bladers zijn brycants ront. Aengaende de differentie van dit gheplant / ick vinder drie soorten: De een is ghenaemt ghemeyne Medier/ die seer veel brychten boozts brenghet: Het ander is gheheten het grof Medier/ het welcke groffte van houte ende van besien is: Ende het derde deel edel Medier / welke de beste brychten van alle boozts brenghet/ende de besien wijder van een.

Dat van Bozdeaus dient beter om te maken de oogaende Wijngaerden ende wagens in de hoven: nochtans woijt onder dander geplant om te meer brychten te hebben: het is ros van houte ende dicker dan eenigh ander geplant/ende groepet oock hoogher/ so datse langer en hoogher sparren en laten behoofte: het brenghet oock boozts grooter besien / maer daer en behoevens niet vele onder een goet geplant/niet meer dan en doet dat van Rocelle/die alder witste van houte is nochtans en ist niet seer den voijt onderwoopen: t' zy oock watter wil/het is laeste rijpe/ende daer en behoevens ooc maer brysent wintigh rancken oft planten boozt elc quartier: want het maect de wijnen groene/ niet tegenstaende dattet hem de scherphheit geeft/ende oock boozge ende min liqueurs houdende.

De oefeninghe van den volwassen Wijngaert.

CAP. XI.

Niet dat de plantinghe sal gedaen wesen/ gelijc bozzen verhaelt is/ende dat ghy sien sult datse sal beginnen het eerste jaer hout te krijgen/en de wortelen/ het welke moet ghesien worden ontrent half Meye / als ghy oock bevint dat de scheute oefeninghe verdraghen mach/soo salmen die moeten beghinnen te snijden oft hem het hout laten/ maer men salt sapberen van zijn scheuten / om te doen groter van rancken woijen: daer nae moetmense wien/ want het eerste regiment van de plante brenghet oock mede zijn eerste bouwinghe: Ant wien soo werckmen op de hopen van

aerde die ober leyden zijden van de plante staen / om dattet onkrupst de wyngaert-planten niet en soude verdrucken. Ende men moet niet allene boozts gaen met de gaste of sichel / maer oock de ghebozoken krupden ter neer wozpen / ende niet voeten treden / om datse niet en souden weder op groepen. Maer eer ghy dat doet / soo moetmen overal seer wel besien wat rancken oft kluften ghestozben zyn / sinder datse eerst hebben gheplant ghewerst / ende in de plaetje van die andere stellen in de maent van Mepe : jae ist datmen begheert in desen tijdt / datse altemeis niet en souden laten vruchten te draghen : Andien niet / soo sult ghy vertoerden den toecomenden Wobent / ende seer wel tekenen de plaetsen daer der ghebozoken / om dat ghy te beter daer op dencken sout.

Tweede jaer sult ghy die beghtimen te planten / ende alle de manieren van oeffeninghe gheben dreinen doet tot den volwassen wyngaert / uptghenomen het leggen of smeken in d'aerde: want hoe de nieuwe plante meer is geoeffent ende ghehanteert: hoe die oock beter is. Ist datmen int derde jaer in het wpen siet eenige scheuten met bloesjel / die salmen af steken met den naghel van den dupme.

In dit selve jaer gheeftmen d'eerste plantinghe mest / wel reynigghende ende supberende de vozen: Ende met t'selbe middel soo stozmen ende legghen daer mest in / het welke boozt t'beste sal wesen koeppen mest / daer nae het peerden mest / daer nae van verckens / ende daer nae t'ghene dat den armen landman sal krygghen moghen: andien niet / soo sal hy marghel nemen / oft nieuwe swerte aerde / welke het beste is van alle het mesten. Nochtans de sijne landman seyd dat de goede wijn die op eenen steenachtighen oft grupsachighen grondt wasset / groote oeffeninghe behoefst / maer seer luttel mest / om dat hy de plante niet en soude doen booz den tijdt haer vruchten gheben.

Int vierde jaer sijtmen de kranchste ende sterckste af / ende de schoonste laetmen staen / om te sien oft sy accorderen sullen met de planten daer sy af ghecomen zyn. D'eerste bouwvinghe van den Wyngaert t'zoude oft nieuwe / is geheeten d'eerste spittinge of gravinghe / waer boozt dat d'aerde ghernoedigher ende roerlijcker ghemaectt wordt. In dese bouwvinghe ondecktmen de principaelste rancken oft wortels / en dat is de hooghste plantinghe / t'welcke gheschiedt in den soetsten tijdt van Meerte / nae de plaetje daer sy zyn: Want in dese coude landen die de boozt ende nevel subjeet zyn / ghelijck boven op de hobelkens / soo woxt dat gheboden int eynde van den Winter / datmen heet te wesen half Mepe.

De tweede handelinge van de plante is / ghelijck vozen ghesepdt is wpen : Maer eerst moetmense onberseten / ghelijck men doet int sijden / met de spade verken die stuyte ende rancxkens / om datse souden blijven staende in haren stant / ende niet verruckt woerden met eenen stercken wint.

De derde oeffeninghe van de nieuwe plante / is in d'aerde te sincken ende te legghen / maer daer af moetmen hem wachten int tweede jaer / ende noch meer int derde jaer / ten ware op sommighe plaetsen ende daer toe het sterckste hout.

Int derde jaer boven de boozsepde oeffeninghen / ist dat de plantinghe sterck is / ende datse upt gewozpen heeft schoon hout / soo begintmen die te sincken ende te legghen in daerde van half April af / ende boozt het sekerste te half Mepe / ende dan laetmen de jonghe scheuten comen recht daermen bjeect de hooghe hopen van een aerde ober leyden zijden / ende boozt desen middel wordt het schaek-bart ghemaectt daer Calumella afschijnt / in dit selve derde jaer van de nieuwe plante / nae de sterckte van het hout datse uptghewozpen sal hebben / niet teghestaende dat ghy af steect met de naghelen sommighe spruyten die bloepen souden / om de rebene vozen ghesepot : Nochtans nae

d'ober bloedighheit van t'groot hout / nae dat de wyngaert ghesneden ende gemest is / soo begint men te geven onder set / ende te leyden ende binden / om te moegert houden de sterckste scheute datse niet en valle needer ter aerden ende onder de voeten: ende dat gheboden zynde / salmense supveren ende wpen: maer noch eer dat men dit doet / so moetse op geheben / gebot ende ghebonden zyn metten eersten bant.

Men legt ende sincket de rancken in den Wobent oft Loumaent nae datse ghesneden zyn / hoe wel datmen op koude plaetsen vertoest tot in Spockelle ende Meerte: ende om dit te doen / so neemtmen de schoonste scheute van de wyngaert-rancke / diemen siet dat volwassen is / af-snygende zyn mede-ghefellen tot op twee knopen nae de wynstock oft rancke. Somtijts als de plante schoon is / soo neemtmen van de eerste plante twee rancken / ende men legtse soetelijc in d'aerde van d'aer / ander / onder aen de voet / in den put die ghemaectt is gheveest boozt de principale plante: daer nae decktmense wedet met aerde / ende men legt d'eerste jonghe rancke seer diepe / om datse het naeste jaer nae datse gesoncken wert / ende de scheuten niet gelept / sonder eenigh letsel soude moghen verdragen het mest daermen haer mede mesten sal: want nummermeer en gheeft men de principale wortel oft moeder eenigh mest / maer men ontchoeptse wel in Loumaent ende in den Wobent / als men de gesoncken rancken mest geeft / om datse te beter ontfanghen souden de sneeuw e. de het reghen-water / t'welcke hen de voet mach dicker doen groepen.

Daer den Vogst moet men de Wyngaert weder oprechten / t'zoude oft nieuwe / ende op een nieuw binden / om de boozgaende wermt / de welke soude moghen gheliet ende gedwooght hebben de eerste bindinghe: ende van geefmen twee banden. Wp hebben vergheten te segghen datmen te half Mepe / eer datmen de plante oprecht / die behoort te botten oft scheuten af te doen: ende dat doende wel boozt hem te sien datmen de principale scheuten die men sal sien bloepen / niet en quetse / dan alser te vele is aen een van de principale struycken.

In de derde oeffeninghe / de welke gheschiedt in Vogstmaent / reytmen op een nieuw weder op den Wyngaert / ende men verbinde hem daer nae alst soet weder is: na den reghen / soo roertmen d'aerde met de spade wel soetelijck / ende men woxt het coztst krupst onder de voet: en somtijts ist datter een bocht jaer is / soo wiet upt het onkrupst. Boven dese ordinarie manieren van doen / sult ghy weten datmen in de wyngaert altdits moer hebben de spade in de handt / die daer wil pzoft af hebben: en daer en dienen knoeghts noch jonckwozts / principelijck in t'sincken van de jonghe rancken ende in de botten of scheuten af te steken. metten coztsten ghesepdt / van alle de manieren van bouwte van den Wyngaert hier boven int langhe verhaelt / moet men verstaen int gheverael / datmen in den Wobent boozt hier misse ende in Loumaent sijt de nieuwe gesoncken rancken / ende men supvert d'oude van den booz-leben jaere / ontchoepende den voet van de principale plante / ende wederom fatsoerende de gesoncken rancken / ende mestende so verte alst noot is. In de Meerte ende April soo sijtmense / ende men maect het nieuwe gheplant. Op den selven tijt ontchoeptmen de wyngaerden / ende men mest de ghene die't van doen hebben: cozts daer na salmen die moeten wederom decken eer dat sy bloepen / ende moetter haent de jonghe spruyten af doen / principelijck als men sal de scheuten noch soo mals sien / datmense luttel sal behoeven te gheraken met de vinghers om af te storen. Cozts daer na salmen die onberseten met staeken / ende binden met eenen sachten ende gemoedigen bant / ende alle desen tijt ghebuerende / niet hergheren alle de manieren van bouwte die wy hier vozen herhaert hebben.

De manierē van den Wijngaert te steken of inten.

CAP. XII.

De Wijngaert mach gegriffijt worden op Wijn- gaert oft op bomen. Wjngaert op Wjngaertdt wort gesteken in twee manieren/d' eene op den strupc/ ende d' ander op de rancke. Om te griffien op den strupc/ so moet men upt-kiesen/eenen groben strupc/ die vast ende vol saps is/ ende die ooc niet te out en is/ ende sal ghesneden worden/ dicht neffens der aerden/ of dat het beste is/ eenen voet in de aerde/ om dat de griffie beter groepen sal in de aerde/dan blytten d' aer- de. De griffien die men sal willen inten/ sullen rondt wesen/vast hebbende veel botten by den anderen/ende afghesneden int bycken van der Manen/ ende gheuo- men van den strupck ende voet van den Wjngaertdt. De maniere van die te griffien is/dat men steeket in den strupck de griffien ontrent twee vnghers diepe. Desghelijckis sult ghy doen/ ist dat ghy die wilt op de Wjngaert-rancken griffien. Op de selve maniere wort de Wjngaert gegriffijt op bomen/als Aricche- laers/ Wjppm-bomen ende dergelijcke/waer af dat Columella seer bzeede schryft in zyn Olm-bosch.

Sommighe fraeye stucken aengaende den Wjngaertdt.

CAP. XIII.

Sommighe Oubers hebben groot werck gemaectk van triakel Wjngaertdt/ om de groote kracht die haren wyn heeft teghen de beten der Slanghen ende andere serijngige beesten/ende niet alleen de wyn/maer oock de ghestooten bladers/ ghelijck een plaster op de bete ghelept/ ende oock de affschens van haer rancken. De maniere van die te bereyden/ is/ dat men sal spij- ren de flupre die men planten wilt/ beneden by of vier vingeren verre: ende nae dat het march upt-genomen is/ soo sal men in de plaese van het march Triakel daer in doen/ ende dan met pampier omwinden ende in de aerde steken de ghespleten zpe. Andere en zyn niet dese maniere niet te vreden/mact slopen Triakel op de wortelen. Op de selve maniere mach men de Wjngaert laxerende maken/ ist dat men eenigh laxa- tif doet in de ghespleten flupre/ of ist dat men de wort- telen met laxerende dingen nat maect. Merckt noch/ tans dat de flupre die ghesneden wordt om te planten van de triakle of laxatijve Wjngaert/ de kracht niet behouden en sal vande moeder/om dat de Triakel ende ander laxatijven/ niet lanchteyt van tijdt haer kracht in den Wjngaert verliesen.

De Wjngaert sal wijn boozt byengen/ die tot slaep sal verwerken/ ist dat men in stede van de Triakel/ Weulsap of Opium in de flupre doet/ of sap van Man- dzagora doet in de splete die ghy in den strupck vanden Wjngaert ghemaeckt hebt.

De Wjngaert sal ober vloridighe vzychten dzagen/ ende goeden stercken wijn/ die men sal moghen bewa- ren/ boozt byenghen/ ist dat de Wjngaert-snyder/ als hysse sijt/ met vepl ghecroont is: Niet te min de se- kerste middel is/ dat men ghestooten Seckelen ende ghemalen Witsen in de grobben legt.

Ghy sult langhe eer de Dzyppen rijpe zyn/ weten offer veel wijns sal gewassen zyn/ ist dat ghy met de vingens lichtelijck een besie van de dzyppbe treckt/ende datter wat upt komt. Desghelijckis een goetd kjozen- jaer is een goet wijn-jaer. Den reghen van de Len- ten is een booz-teken/dat de wijnen sterck ende krach- tigh zyn sullen.

Om de Wjngaert haest te doen botten/ soo moet men de knoppen van de rancke die berich is gesneden/ met water wrijven daer in Salpeter gewepckt heeft/ ende hy sal acht daghen daer na botten hebben.

Om te winnen besien sonder steenen/ soo doet het merck upt de flupre die ghy wildt planten/niet van de gheheele flupre/ maer van het deel dat in de aerde sal

ghesteken worden/ende dan omwinden met nat pamp- pier/ of stecket in een ajupn (want den ajupn helpt seer de flupre wassen) ende plantse soo in de aerde. Som- mighe raden/dat men se dickwils met water bespjoepen soude/ daer Benzoin in ghewepckt is/ tot dat sy haer scheute upt-ghewozpen.

Om besien te hebben in de Lente/so moet men een flupre van blaeu besien griffien op een Ariccheboom.

Om dzyppen te winnen die de besien hebben som- mige wit/ sommighe swert/ sal men moeten nemen twee verscheden flupren ende die mudden deur spij- ten/ wel gae slaende/ dat de splete niet en kome in de knoppen/en datter van het march niet verlozen en gae/ dan sal men die aen malcanderen boeghen ende passen/ so na aen een binden/ dat de knoppen ende botten tegen malcander kornen/ ende gheraecten/ soo dat de twee maer een en schijnen te wesen. Daer na moet men de flupren seer wel binden met pampier/ ende met vette of sijnachtighe aerde decken/ oft met ajupn-schellen/ ende alsoo planten ende dickwils begieten/ tot dat se scheuten upt-wozpen.

Om den gheheelen Winter ober dzyppen te bewa- ren/ soo moet men die sijden naer de volle Mane/ in schoon dzoogh weder/ ontrent acht uren smozghens/ als den dauw alrede weggh is/ ende dan steken in zee- water of ziedende pekcl/ ghemengt met een wepnig wijns/ende legghen daer op Gerste-stro. Sommige legghen die in vaten vol most/ of in een vat wel toege- stopt ende geluteert: Andere in honigh: Eenige stry- kense met sap van Porzelepne: Andere bewatense in habere ende stro.

Van de zichten des Wjngaertdts, ende de reme- dien daer reghen.

CAP. XIV.

De Wjngaert krijght somtijts lessel dooz't ghe- welt van winden/of dooz' qualijc toesien ende on- hoofsichtigheyt van den Wjgn-boutwer/die se met de spade gequet heeft. Men sal de gequetse plaese dec- ken met Septen of Schapen-mest/Gemengt met sub- tyle aerde/ende dickwils d'aerde spiren van rontsom- me de wortel. De Wjngaert en sal van de bozst niet bedozven worden/ ist dat men op d'verschje plaesent dzooge mest vergadert of stro/ ende als men den bozst nakende siet/ thwer daer in steken: want den roock die daer sal upt-vliegghen/ sal de kracht van den bozst bye- ken. Nochtans of ghebeurde/ dat de Wjngaert van de bozst bedozven ware/ ende datter apparentie is dat de vzychte verlozen soude zyn/ soo sal men die kozt af- snijden/ om dat sy haer kracht soude blyven houden: de: want het naeste jaer sal sy dubbelde vzychten boozts byengen.

Om te verdzijven ende te byeken den nebel/die men alrede in de locht siet hangghen/ren eynde dat sy niet en soude op den Wjngaert vallen/soo moet men ront ont den gront eenen roock maken/ met byandende Ossen of Septen mest.

Tegghen de nevels die den Wjngaert beschadighe hebben/ moet men stooten wortels ofte bladers van wilde Concommeris/ oft van Coloquinte/ende in wa- ter te wepcken legghen/ende daer mede den Wjngaert begieten/ als de mest ghebaen is. Men sept/ ist dat- men de Lauwerbomen onder den Wjngaert plant/ dat alle het quaedt van den mist ballen sal op de Lau- wer-tacken.

Men sept/ dat de onvzychtbaer Wjngaert vzychte- baer ghemaeckt wordt/ ist dat men den strupck stelle menschen pisse bespjoept/ ende allensten laet dzyppen op den strupck/ ende terstont daer na rontsomme lept mest met aerde ghemengt: ende dese remedie moet in den Werfft ghebaen zyn.

Men sal mercken dat de Wjngaertdt bochtigheytde van noode heeft/ als de bladers seer rot zyn/ maer die sal ghebeteret worden met bespjoepen van zee-water/ of menschen pisse.

De Wjngaert gheraect somtijts seer te druppen of te tranen/ waer deur ghebeurt/ dat hy gheheel zyn kracht verliest. De remedie is/ te maerken een quetsupe in den strupc/ ende die te strycken met olie die op de helft ghesoden is/ of oock met djoessem van olie/ die niet gesouten en is/ ende dan besproepen met seer stercken azijn.

De Wjngaert is somtijts niet vast houdende/ soo dat hy zyn druppen laet vallen: de tekenen zyn/ als de bladers wit ende drooghe zyn/ ende de stupten breekt/ handelyck en sachte: t' selve sal moeten ghebeter zyn/ met affschen die gheslaghen ende ghemenght zyn met stercken azijn / ende daer mede strycken den voet van den Wjngaert/ ende te besproepen al 'gene dat ront om aen den strupck is.

De Wjngaert die te veel hout's krygghet/ moet men seer loyt snijden/ ende ist dat hy daeromme niet op en hout/ soo moet men hem ont schoepen/ ende ront som den strupck legghen/ riber-zant ende wat affschen oft steenen om te vercoelen.

Ist dat de besien op den stock verdrooghen/ men moet af plucken de besien die drooghe zyn / ende de andere nat maerken met azijn ende Wjngaert af schens te samen ghemenght / ofte vooz het seckerste den voet van den Wjngaert met stelle pisse begeten.

Daer zyn sommige Wjngaerden waer op de jonge beesten vervotten/ eer datse wel ghevoet ende rijpe zyn: Teghen dese schade moet men op de wortelen legghen/ oude affschen of sabel/ ofte oock rontsomme den strupck/ Verste-nel/ ghemenght met Dozeleypne zaet. Om te beletten dat de baten ofte aessen van de wssen ende kroepen (die den Wjngaert seer schadelic zyn) den selven gheen hinder en souden doen/ maect nat de voet van elcken strupck van de Wjngaert/ met water daer in ley van wssen ofte kroepen/ gewepcht ende mede sachte ghemaeckt zyn. want de wssen ende kroepen vzeeten soo seer den stanck van het selve water / datse ghezuiging ontrent den Wjngaert en sullen komen.

De Kupfenen en sullen den Wjngaert niet bederven/ is dat ment sijnmes/ daerse mede gesneden wort/ bestrijcke met Wocken-bloet.

Om te maken dattet gebierte/ dat men heet Wjngaert-spinnen. de Wjngaert niet en bederven/ soo sal men die hy nachre snijden/ als de Dane is int tecken van Leo of Schorpio/ van Sagittarius of Taurus: Ofte men sal den Wjngaert begieten met water/ daer in ghewepcht hebben thien daghen langh in de Sonne/ thien Riber-kreeften ofte Zee kreeften. De Wieren die het houdt van den Wjngaert bederven tot in het merck/ en sullen gheen schade doen / ist dat men den Wjngaert-stock stryckt met wssen-galle of Ezels-roet.

De Wsserte/ het welcke een beestjen is dat de jonge Wjngaert scheuten af etet / en sal de selve niet hinderen / ist dat ghy die niet snij-messen snydt / die ghesmeert ende bestraken zyn met olie / daer dese beesten in ghesoden zyn / of de Kupfenen die men bindt op de Hoofelaers. Dese selve remedie sal oock te passe komen teghen flecken/ wormkens ende spinnen/ princijpalijc ist datmen de Wjngaert snij/ met messen die gesmeert zyn / met olie daer spaensche vliegghen in ghewepcht hebben: Of oock/ soo ghy siet/ dat de Wjngaert van dese beesten bedorven wort/ soo sal men een parfume moeten maken met Hert's hoozn of wssen-mest/ of met den hozen / die de Ezels en Septen aen den voet hebben.

Desghelijcks hindert seer den Wjngaert de Lauwerboom/ Haselaer/ ende de Kolen/ als sy op een aerde ende gront geplant zyn/ ende aldermeest de Kolen/ die sy oock het meeste hatet. Waerom dat de geschickte Wijn-bouwer winnemer meer saepen oft planten en sal in zynen Wjngaert/ noch Kolen/ noch Lauwerboom noch Haselaer.

De maniere van de Druyven te snijden, ende den Wijn te maecken.

CAP. XV.

Den laetsten arbept van den Wjngaert is te snijden ende te persen de druyven/ het welcke niet en behoort ghedaen te worden van den Wijn-man / voog dat de besien rijpe zyn/ hetwelcke men weet ende siet/ als de besien swert worden/ ende dat de steentkens van de besien hen t'wert toonen / ende gheheel drooghe afgaen/ ende scheidt van het binnenste van de beje/ als men de druyve uyt-douwet. Men moet de druyven snyden alst schoon ende klaer weder is / jae soo verre alst moghelyck is/ int bycken van der wssenen/ of int minsten/ na datse achtien of twintigh daghen out is/ ende na de dat sy ouder is/ want de wijn is beter ende blyft dies te langher goedt. Voog het snyden van de druyve, moet men alle zyn dingen gereset hebben/ als/ koeben en baten/ om de besien in te leggen/ scherpe snij messen/ baten die wel gebonden/ gewasschen ende gesupverd zyn/ repne kuppen/ scheppers/ robben ende draegh-storken die daer toe bequaem zyn / de persier verwert/ gerepugt/ gewasschen ende gestoffeert met alle de gheresetschap die daer van noode is.

De wijn-bouwers sullen neerstelijck scheidt de bladeren/ onrype sere/ drooghe ende vervotten besien/ van de rijpe ende geheels/ om dat sy den wijn niet hinderen en souden. Ende om seer goeden ende iechteret voog te hebben/ sal men de edel besien van de ghemeyne scheidt/ ende de witte van de swerte/ sonder te menagen i' wee edel soozten t' samen/ gelijck oft men een seppen met soete menghde/ ende witten die sterck is met flechten ende hooge van verwe. De afgesneden druyven sullen sy drayghen in de kuppe/ ende sullen sonder daegs ghelijck daer in ghetreden worden/ met sulcker neet strigheyt/ dat luttel besien aen de druyve gheheelt blyven. De treders en behooren niet te gaen in de kuppe/ sy en hebben eerst de voeten ghewasschen met den lichaem seer schoon/ ende gegozt met eenigh hemede / om dat haer swet den wijn niet hinderen en soude/ ende daer niet eten.

Men sal de getreden druyven laten sieden/ ende heet woopen in de kuppe xxij. uren/ meer of min/ nae dat men den wijn hebben wil: want die langhst in de kuppe ghesoden heeft/ die is grofft/ klaer/ root ende sere: maer die minst in de kuppe gesoden heeft/ is den liefelijcksten ende sijnsten. Ist dat ghy hebben wilt eenere stercken ende krachtighen wijn/ soo sult ghy de kuppe moeten decken met eenigh decksel/ om dat den doonp niet en soude uyt-bliegen/ ende de kracht van den wijn vergaen. Ghy sult weten dat den wijn langhe ghe-noeg in de kuppe gestaen heeft/ als ghy sult sien/ datse niet meer en bobbel/ noch hem so hooge meer en heffet: ende terstont daer na sult ghy de wijn af trecken/ of door den tap van beneden/ of gieten van boven dooz eert mande in de tonnen: sulcken wijn is gemeynelijck gheheeten enckel druyvel. ten sy by avontiere dat ghy soo wilt heeten de ggene die van de besien loopt/ eer dat sy ghetreden worden in de kuppe. Het maerk van de getreden druyven/ daer noch eenige substantie van wijn in is/ sal ghedrayen worden in de persse/ om daer uyt gheperst te worden/ ende hem daer geben/ dyp ja vier drayen of heeren: het is wel waer / dat hy soo vele te outeffelijcker sal zyn: maer daeromme sult ghy alleet houden de supber druyvel / ende verschrppen van den ghepersten wijn. Men sal de baten niet gheheel ogvullen met den most/ maer sullen wat sparte hebben/ om de most te laten zieden / ende zinnen schuytm ghemackelijck op te werpen: Men salse dagelijck mos ten op-bullen / ende dat soo langhe/ tot dat men siet/ dat den wijn gheheel zynen schuytm op-ghewozpen heeft: ende dan en sal men de boom-gaten noch niet stoppen / maer eer eenen steen ofte kop-bonme legghen op het gat van den trachter. Ende als men sal sien / dat de wijn gheheel stille is sonder sieden / dan sal

salmen het cardeel mogen het binnre gat toe stoppē: De tonnen sullen moeten desen tijt ghebuende zyn / onder den blaewen hemel / oft in een lochtighe schuere: want men mach e inde kelder niet doen vooz dat de most gheheel gestilt is. Waer en tusschen sal een neerstigh hupman sien te maken synen wijn vooz zyn dienaers te dvincken: ende daer toe sal hy vergaderen het marc van den wijn / het welke marc een of een hooghsten twee perffen gheleden sal hebben in de perffe / ende sal die woypen in tonnen met alsulcken quantiteyt waters als van noode sal wesen: Hy sal beter zyn / ist dat hy ghemaecht wozyt met het marc van de Druypen die marc ghetreden zyn.

Maer dat den Wijn gheseten is ende gheheel gestilt / soo machmen hem doen in de kelder / de welke staen moet teghen het Noozden / ende gheschapeyt zyn met sabet ofte dzooghe aerde / ende gheschepden van alle quade reusken / peerts stalen / pybaten / stoben ende waterachtighe plaetsen. Waer en sal oock niet gestoeten zyn in den kelder dat eenen quaden reucke heeft / ghelijck Caes / Bloock / Olie / leyt: want geen dinck en wozyt soo haest besmet als de Wijn / yncapalick de most: De vaten sullen soo neffens malcanderen ligghen / datse malcanderen niet raken en sullen / maer wat sparte tusschen bevden hebben / om al het jaer deure te ghemackelijcker ghebestiteert te mogen wozyden. De vaten om te schorwen te ghebeuck van te verschalen dat den wijn ghebeurt / sullen het locht-gat seer wel ghestopt hebben met sandt / ende niet geroert noch geensins aen ghetast wozyden / vooz dat den rechten tydt comen is om de Wijn te dvincken / ten zy hy abonueren dat de goede hup-man terstont oft niet langhe naer den Wijn tijt een deel van zynen wijn / so dat te passe comt / betropen wil. Nochtans ick bevinde dat d'ouders om te hebben suporder / repnder ende subrtiber wijn / sp den wijn in andere vaten trocken / van dat de most zynen schupen opgeworpen hadde / ende op-hielt van zieden: want sy hadden de meeninge / dat de wijn die afgetrocken was bande moeper / in de Winter een subrtiber moeper maecter / ende soo bluft sy oock beter goet / ende klaert oock beter in de Lente. dan op zyn eerste moeper / jae oock als de wijn langhe blijft op zynen eersten dzoessem / die het en straf is / dat hy lichtelijck verliest zynen naturliken smaek / ende kringht harderen ende onlustigeren / met een vette ende dicke substantie: Spaenmercken ooc daer en boven het weder ende den loep des hemels: want himmermeer en vertrocken sy den wijn / van het een vat op't ander / dan met den Noozden wint / ende in't wasfen van de Mane / of dat de Mane onder was / ende noch niet eer dan als de Nooze begosten upt te komen / ende de Wjngaert te borten. Ende achtervelghende dese costuyne / so vaet hy ptodus / dat men sal schepden den oppersten wijn van den vate / ende die beneden ontrent de moeper lige / van den ghenen die in de middel lichte: om dat den ghenen die boven naest het binnre gat lichte / meer zyn kracht ontgaen is / als alernaest de locht ghelegen: ende die in den bodem ligt / haest berderf / als zijnde naest den dzoessem: Maer die in de middel leyt / is gedueriger ende bequamer tot voetsel. Dese maniere van den ouders / en wozyt hedens-daegs niet onderhouden / sonderlinge in dese landen / waerom dat wy oock niet vermanen of schypden en sullen van dit verbaten van den wijn.

Van den tyt van den Wijn te ontfeken ende te proeven.

CAP. XVI.

In het steken moet men dese vooschticheyt hebben / dat de wijn soo lutel lochts kringht als mogelijck is: ende van datter afgetapt is / hoe wepnigh dat het oock zy / soo moet men het vat terstont weder op-bullen / om dat de wijn van zyn kracht niet en soude verlieten / Mengaende het proeven van den wijn / het zy om te betropen of om te dvincken / ofte het zy om te weten

ofter eenighe is die zyn gat wil ont-woypen / so raden sommighe / dat goet is / dat men hem proebe als den noozden wint waeyt / om dat dan de wijn beel / upberder ende repnder is dan op andere tijden. Ander segghen / als den zuppen wint waeyt / om dat desen wint den wijn seer baroert / ende sulcks toont hy als hy is: maer tzy hoe datter wil / men behoort den wijn niet nuchteren te proeben: want er dat men ghegheten heeft / soo dunckt een den smaecte van wijn seer slap ende verdooft te wesen: noch oock na dat men anderen wijn gheproeft heeft / of na dat men het lijf hol heeft. Boven dien en mach de proeber niet suers / souts of te bittere ghegheten hebben / noch gheen dinck dat den smaecte soude moghen doen veranderen / maer en behoort maer seer wepnigh ghegeten te hebben / dat oock noch niet verteert en is.

Als de hup-houende man den wijn wil ontfeken / ende vooz zyn dvincken alleenkens tappen sonder locht te gheben / soo moet hy niet een sozet boven een gatken hopen / ende int gat een penne steken / die op beyde zyden open is / ende twee vinghers byzet langh is / maer op het bovenste eynde dat buyten het gat steket / sal hy kattoen leggen ende overdecket met een noot-schelpen / ende daer op legghen narre affcheyn of kalks. Dat ghedaen zijnde / mach hy de kraen int vat steken / ende hy sulcken middel sal hy zynen wijn afrappen tot op de moeper / sonder locht te gheben.

Sommighe fracye ende sonderlinghe stucken aengaende den Wijn.

CAP. XVII.

Om te maken dat de most niet ober en lope int steden / so sult ghy rontsonne het binnre gat / daer langh is dat de most soude ober gaen / een hoepken leggen van Hople of Bergh-munte / of van grove Malalepne / oft ghy sult de kanten van het selve gat van binnen bestrijcken met Roepen-melck of Krees / want dat sal de groote hitte vanden most van binnen weder-staen ende houden.

Om te maken dat de most haest soude mogen ghesupvert zyn / soo moet men in tseftigh stopen most eenen pot azijn doen / ende binnen dyp daghen sal de most ghesupvert zyn.

Al dat ghy het gheheele jaer over wildt most hebben / soo moet men nemen de most die van selfs upt de besien loopt eer datse ghetreden wozyden / ende op den selven dagh doen in een vat dat buyten ende binnen beperkt is / in sulcker boeghen / dat het vat half vol zy / ende boven wel vast toe-ghestopt met plaster / soo sal de most langhe in zyn soetigheyt blippen: ende hy sal hem ooc noch beter bewareen / ende langer goet blippen / ist dat ghy het vat leght in eenen put of lopende water wel toe-ghestopt enoe genaept in een kleyn hup / ende dertigh daghen daer laet liggen: want om dat hy niet en sal gesoden hebben / soo sal't altyds most blippen: of sal oock goet wesen dat men soetelijck de besien in stucken wybbe / sonder te stijf te douwen / ende de most die daer sal upt komen / sal goet blippen. Ander legger de tonnen in nat zand: sommighe bepercken de vaten buyten ende binnen / ende legghen die op de noozsepe maniere in eenen bozne-put / in sulcker boeghen / dat de kanten alleene buyten den water ligghen. Anders overdeckense met marck / ende dan hopen sy nat zand daer over over.

Om te sien of in den most wijn ofte water is / soo neemt een dzooge biese / ende wozyt die in den wijn / sy sal terstont water na haer trecken / indien daer eenighe water in is. Ofte neemt rouwe ende wilde peypen / suigte ober midden ende repnighste: Of wilde ghy / soo neemt Woerbsten / ende wozytse in den wijn / ist datse daer boven op swemmen / soo is de wijn super: ist datse sincken / so is daer water in. Sommighe bestrijcken een riet / oft houdt / of pampier / of hop / ofte eenig ander stro met olie / ende daghent weder af ende stecken dan in den Wijn / ende trecken weder ups

ende

ende daer booz weten zy't: Want ist batter water in den Wijn is / soo sullen de druppels vergaderen aen d'olie. Andere woppen wijn in onghelusch kalck: ende isser water in / so sal het kalck swellen / ende is hy louter / soo sal het kalck vast aen een houden. Sommitghe gieten wijn in een panne met siedende olie / ende isser water in den wijn / so salt een groot gheluydt maken ende seer bobbelen. Andere woppen een Ep in den Wijn / ist dattet sinckit / daer is water in / sincket niet / daer en is ghen in.

Ist dattet een reghenachtigh jaer is / ende dat de druppen noch op de wjngaert zynde / seer nat worden: Of ist dat nae het snijden van de druppen seer sterck reghent: Soo dat de besten natter zyn dan wel van noode is / wy sullen se nootsakelyck alsoo treden. Ende ist dat ghy merckt dat de most / die van sulcke druppen comt / luttel krachtys heeft / het welke ghy sult moghen weten int pzoeben nae dat hy ghetoot is / d'eerste reyse dat hy sieben sal / so moet hy terstont vertont wesen / want alle de waterighepdt die daer in is / sal in den bodem blijven. Ende om dat de wijn noch niet gheheel supber en sal wesen / soo sult ghy in seftigh stopen wijns eenen pot soudts doen. Ander doen de wijn over het byer sieben / tot dattet vyfde deel verteret ende in-ghesoden is / ende dzincken die binnen vier jaren daer na.

Ist dat de most die op de boozsepe manieren bereypt is / nae dat hy langhe ghenoech ghebuert heeft / begint suer te worden / soo salmen / om daer reghen te zyn / laten wepcken twee potten ghesoden besten / tot datse gheheel gheswollen zyn / ende doen in t'achtste deel van den most / oft laet den most gieten ende lopen booz rivier suet.

Wilt ghy dat de most binnen bierentwintigh uren geseten zy sonder sieben / om terstont te gebuycken / soo vult een vat met kleyn spaenderen van beucken / houdt / ende giet op dese spaenderen den most / soo sal binnen de bieren twintigh uren de Wijn gheseten zyn sonder eenigh schuytm op te woppen.

Ist dat de Wijn water in heeft / om t'water daer af te schepden / soo moet men woppen int wijn - vat gesmolten alwyn / ende dan t'bonime gat stoppen met een sponcie die vol olien steekt / ende t'bonime - gat kerren tegen d'aerde / want daer en sal niet uyt lopen dan t'water: of doet oock brenghen een vat van beyl - hout gemaect / en doeter in also veel wijns als daer in mach gaen / t'water salder terstont uytlopen / ende de wijn sal supber blijven.

Ghy sult aldus maken eenen soeten ende wel - rickenden wijn: neemt wat wyrtbestien / dzooghse ende stootse / ende doet se in een kleyn carteel oft tonne met wijn / laetse thien daghen daer op / daer nae ontstehet ende gebuyckt den wijn. Tselve sult ghy oock doen / ist dat ghy neemt t'bloepsel van de druppe (pyn - cipajick die van de Wjngaert op boomen gheklommen is) in den tijdt dat de Wjngaert bloepet / ende int vat woypet. Cppres ende Wijnboom bladers ghewozen tegen de tanden vant vat / ende ghewoppen in den wijn / maken den wijn seer wel rickende. Of booz t'lichtste / soo salmen nemen een Aranghe appel of een Citroen die niet te groot en is / en besteken met crupt nagels / tot dat hy gheheel vol zy / ende soo hanghen in het wijn - vat sonder den wijn te gheraken / dan salmen t'vat wel toe stoppen. Of laet wat tijds in ghebyanden wijn wepcken de materien of simplen waer af ghy wilt dat de wijn den reucke heeft / daer na doet desen ghebyanden wijn den een doercken / ende giet hem int vat metten wijn.

Om van witten wijn / rooden te maecten / ende ter contrarie van rooden Wijn / witten / neemt een once souts / en woypet die in thien uperkens rooden wijns: Of oock giet in rooden wijn / klaer melck met wit te wjngaert aschen / ende roert hem dan veertigh dagē wel om / en laet hem daer staen rusten / soo salt witten wijn worden: Ter contrarie / de witte wijn sal root

worden ist dat ghy daer in doet aschens van roode wjngaert: Of ist dat ghy in witten Wijn woypes poeper van honich dat so hat als eenen steen gesoden is / ende van d'een vat op d'ander doet om t' samen te mengen: Of ist dat ghy in witten Wijn woypet dzooghse wortels / oft oock groene van alderlep Durckel. Om te maken Wijn klarer / so klopt drie witten van epers in een schotel tot datse schuytm / ende doeter hy wit sout ende so veel wijns / laet dat weder om t' samen wel onder een / tot datse seer wit worden / bullet dat de schotel met wijn / ende doet dat al t'samen in de wijn tonne / ende bewaert also den wijn.

Ghy sult wijn maken die veel water draghen sal / ist dat ghy dzooght wortelen van witte stalle / ende daer saghemel of maerck / het welke ghy sult woppen in den wijn / dien ghy daer na seer wel sult roeren ende onder een menghen.

De Wijn en sal gheen bloeme hebben / ist dat ghy in den Wijn leght bloepsels van de druppen die gheplucht ende ghedzooght zyn / oft bitfen meet: ende als het bloepsel ende het meel te gronde ghesoucken zyn / so vertrecht de wijn op een ander vat.

Ghy sult gesoden wijn maken / ist dat ghy goeden / lieflycken ende smakelycken most laet sieben tot dat een der de paer in ghesoden is: ende als hy rouet ghesoden is / soo moetmen die in vaten doen om te moghen ghebuycken.

Om te maecten eenen soeten wijn die al t'jaer overbuert / soo salmen plucken ende nemen de ghele druppen / ende laten se drie dagen uytgesprept ligghen in de Sonne / ende op den vierden dagh op de middagh treden. De soete Wijn / dat is / de supber druppel / oft wijni die in de cuppe loopt eer datmen t'niere perffet / moet uyt ghenomen ende ghesoden worden: ende nae dat hy ghesoden heeft / so salmen in reghentien potten doen een once ghebocken Arias / ende oooz doen sonder dese dzoeffem / dit doende sal hy soet / vast ende den lichame ghesont zyn.

Om te maken wijn ghelijck wijn greeck / ghy sult snijden de druppen van den Wjngaert die dzoock seer rype besien heeft / ende laten drie daghen in de Sonne dzooghen: Op den vierden dagh salmen die treden / ende den wijn die alsoo ghemaect is / tonnen / wel beneersstighende dat hy ghesupbert worde van de vuyghhepdt ende dzoeffem als hy siedt. Ende op den vyfden dagh dat de Wijn ghesupbert sal wesen / so sult ghy doen twee pont wit sout wel kleyn ghestotens ende ghesift / oft ten minsten een pont in achtien potten / ende half van desen Wijn.

Om te maecten seer excellenten Wijn / van een die slecht ende krank is: neemt een hant vol bladers van Algoede / ende een hant vol Denckel zaet ende Cypres zaet / ende woypet die t' samen op het vat.

Om te maecten goeden wijn booz te dienste - boden / soo moet men mercken hoe veel dat belopen sal het tiende deel van den wijn diemen op eenē dagh sal getrocken hebben / ende gieten op het merck daer de wijn af ghetrocken is / so veel soet waters / daer by salmen noch menghen t'schuytm van den gesoden wijn / ende van den dzoeffem die in de cuppe zyn sal / welke men eenen nacht sal laten wepcken: sander daeghs salmen al t' samen met de boeten treden ende dan uyt perffen / ende dan in vaten doen datter uytlopen sal / welke men stoppen sal als hy gesoden heeft.

Om de turbel wijnen ende die vol dzoeffems zyn te doen setten / so giet op seftigh stopen Wijns eenen pot olie die een derbendeel in - gesoden is: ende de wijn sal eerstont sitten / ende comen in zijnen eersten staet: oft woypet in ses oft seben witten van epers / ende roert hem wel met eenen stock.

Ghy sult den Wijn zyn cracht benemen / ist dat ghy in den wijn coolen leght die ghy te bozen ghekuulwek hebt / ende t'sap uytghetrocken.

Om seer veel Wijns te dzincken sonder dzoncken te worden / moetmen eten van een ghebyanden Septe longher

longer: oft andersins / etet nuchter by oft seben bitter amandelen: oft andersins / etet rouwe colen eer dat ghy dzynck ende ghy en sult niet dzyncken worden. Men seyt dat een groot dzyncker nimmermeer en sal dzyncken wesen / ist dat hy ghekoont is met klepne taeykens van delc eppes, of ist dat hy d' eerste repse dat hy dzyncken sal seyt dit veersken van Homerus : Iupiter his alca sonuit clementer ab Ida.

Wat is te segghen / Jupiter heeft van desen hoghen berghe Ida zynen soeten vops laten hozen.

Om jemanden den wijn te doen haten / soo moet men nemen de subtyle bochtigheyt die upt den wyngaert dzuppert na dat hy gesneben is / ende doen in den dzynck van den dzynckaert als hy dzyncken wil dat hy niet en weet / soo sal hem vergaen allen zynen lust van wijn te dzyncken: of mer wittē wijn hem te dzyncken gheben bloefsel van Rogghe / dat gheplucht is als de Rogghe bloepet. Oft neemt dze oft vier leuende palngghen / laet die in wijn ligghen tot dat sy sterben / ende geeft de dzynckaerts van desen wijn te dzyncken. Oft neemt eenen groenen vossch die men ghemepelijck vint in fonteynen / ende laet die in den wijn steruen. Oft neemt wel acht daers de sterck upt zynen nest maecte / om te moghen hebben van zyn epers / zuert die in een panne / ende gheefse den dzynckaert t' eten.

Om te maken dat de dzynckaerts sober worden / soo moeten sy eten colen ende confituren van honich ghemaeckt / oft oock groote tenghen azyen dzyncken.

Om te make dat de wijn niet sterck en worde / neemt een stuc gefouren spers / ende maket vast aen ebomme gat daer dooz men den wijn tonnet / met dick gærne dat peck dzaghen mach / makende dat t' speck maer rechts oen wijn en geraecte: Dit doeude so en sal den wijn niet connen sterck worden / om t' vet ende souis wile / de welke bekerten de subtrakte ende separacie / daer dooz de wijn zyn stercke krijght. Om te maken dat men wē wijn kerstont out zie / neemt bitter amandelen / melleore van elcx een once califfijhout dze oncen / so veel lavender bloemen / alsoe ricot in twee oncen / stotet ende bindet al t' samen in zenen doeck ende legghet in den wijn.

Men sal by dese nabolghende manieren weten oft den wijn sal moghen bewaert worden of niet: Als hy sal ghet out wesen / soo salmen hem eenighen tye daer nae verrecken op een ander vat / ende de wdeper laten op d' eerste vat / t' welck men over al seer wel toestoppen sal / ende daer na seer neerstelijck sien of den dzoeffern niet en verandert oft eenighen quaden reuck en krijght / oft muggghen oft ander vyzende beestkens doozt en brynght. Ist dat men niet sulcx en siet gheft hieden / soo en darf men niet seggen dat de wijn zyn gat sal omwopen: In dien andersins / soo mach men wel verskerct zyn dat de wijn bebeden soude: Ander steken tot in den bodem van t' vat een pype van blier oft van ander diergelijke hout dat binnen uptgehoelt zyn mach waer dooz datse wint na hem trecken / ende dooz sulckheit middel zyn sy verskerct van den reucke van den dzoeffern ende na de qualiteyt van dien geben sy oozdeel van de qualiteyt van den wijn. Sommighe boozfegghen dat dooz de decksels van de vaten / in de welke ist dat sy gheboelen eenen wijnachtighen smake / soo fegghen sy dat goeden wijn sal wesen : ist dat eenen waterachtighen smake is / soo en achten sy dien wijn niet vele. Ander proeben dat aen den smake van den wijn / de welcke ist dat hy van den eersten seherp is / soo hopen sy dat hy goet sal wesen : Maer is hy slap / ter contrarie. Ist dat de most als hy getont wort ver enbelijmachtygh is / het is een teken van goeden wijn : oft ist dat hy is sonder eenighe sterckte / soo sal hy haest veranderen.

Om den wijn tot allen tijde van den jaere goedt te houden / wozyt poeper van Wijn in de Tonne daer de uetwee wijn inghebaen is / Oft poeper van klepne ghestoten sout / oft klepne kerpens upt eenige lopende

beke ghenomen. Oft ghebyanden wijn: Oft hanghe in t' vat deur het bonne gat een Glas vol quicksilbers ober al vast toeghestopt / ende laet dat allenckshens sincken nae advenant dat de wijn sinckt / soo dat ter glas alrijts in de wijn hanghe. Oft gieter op olie van Olyden.

Van sommige wijnen de welke dienen tot t' ghebruyck van der Medicijn.

CAP. XVIII.

Om Wsem-wijn te maken / neemt doomsche Wsem / of by gebzeke van dien gemeyne Wsem / pynctipalijc die copte bladers ende clepn stelen heeft ontrent een once / stot die ende bint se in eenen linnen doeck die niet te vast geweuen en is / ende wozyt so int vat: dan gieter most op / te weten ses uperkens tot elke once Wsem en dat tot dat t' vat vol is: en laet in een lichte gat op dat t' hat niet omme en kere in t' sieben van den wijn. Desen wijn is goet ghebruyck teghen pyne van de maghe ende van de leber / ende om te dooden de wozyen die in de darmen zyn.

Om wijn van Rosen te maken / neemt dooze Rosen / Wijn / en Honich / van elcx eben vele / en een weynich Saffraens / bindet al t' samen ende legghet in den wijn. Desen wijn is seer goet den genen die weer van maghe zyn / ende die het Pleuris hebben.

Om Malrobe Wijn te maken teghen den hoest / so moetmen in de besie tyde plucken tere scheut en ende stelen van Malrobe / pynctipalijc op magher ende onghebouwede plaetsen / ende dzooogen die in de Sonne / ende binden met biesen in buffels / ende also laten sincken int vat: in hysen bentiche pottē most salmen doen acht pont Malrobe / om te laten sieben metten Wijn. Daer nae salmen de Malrobe upt trecken / ende de Wijn seer wel toestoppen.

De Wijn van Anijs ende van Wille tegen de pijnē int pissen: de peer wijn teghen den stoelganck: de Lauwerwijn teghen de pijnē ende krimpighe des bucx: De Mansoye wijn tegen de geelsucht / het water ende de derde roysse: de Sabie wijn teghen de pijnē ende het vertrabelleren van besnewen / worden al ghemaeckt ghelijck den Wsem-wijn.

Om Chymus wijn te maken / so moetmen de Chymus plucken als sy bloepet / dzooogen ende stoten / ende van die twee clepn maetkens doen in een vat van t' seftigh pinren witten Wijn.

Om te maken wijn van Betonie. Neemt bladers ende zaedt van Betonie een pondt / doet die in veertigh pinten wijns / en laet se seben maenden t' samen staen / daer na doet den wijn op een ander vat.

Om wijn van Hypsope te maken: Neemt bladers van Hypsope klepne ghestoten / suyt die in eenen fijnen doeck ende doet die in veertigh pinten most. Dese wijn is goet tegen de gebzeken van de Longer / ouden hoest ende versuchten.

De Ganaet-wijn wordt ghemaeckt van de Ganaet-appels die niet seer rijp en zyn / seer wel ghestoten / ende ghebaen in een vat met ses sesters groben roden wijn / om te ghebruycken tegen den stoelganck: tot het selbe dient oock de Coznoille-wijn / de Wepsthus ende Que-wijn.

Van de gebreken ende geval die den

Wijn toe comen,

CAP. XIX.

De wijn en is niet meer by van schade en onghedual / dan alle ander dingen die onder de hemel zyn: maer om te boozcomen alle foztupnen die den wijn mogen toecomen / moetmen dicwils en neerstelijck de vaten bisiterē: nochtans van dat de wijne sullen gedect ende toestopt zyn tot half Weerte sal genoegh wesen / datmen den wijn te sefendertigh daghen eens weder op hulle / ende daer nae tweemaal: maer als de Wijn begint

begint te bloeyen dickwilber / om dat het bloeyem niet en soude te gronde staen ende den smake van den wijn bederben. Hoe dat heeter weder sal wesen / hoe men de wijnen sal dickwilber moeten visiteren / en niet oppullen hercoelen / ende de lucht geben: want also lange als hy sal rout zijn / so sal hy goet blyben.

Is dat de wijn suer begint te worden / so moet men in den bodem van t'vat setten een volle krupcke waters seer wel toeghestopt / daer na t'vat selve seer wel toestoppen / latende een kleyn locht gat open: Op den derde dag sal men de pot uprecken / waer in dat men het water sal stinckende vinden ende de wijn sal supber ende goet zyn.

De wijnen wozpen gemeynlyc het gat om ontrent half Junius / ende gheeralyck als de Surben windt wipet / het sp in de Somer of winter / alst seer regenschichtig weder is / aert-bevinghe of stercken donder ende als de wingaerden of rosen beginnen te bloeyen: Om t'selbe te beletten / soo moet men als sp sieben daer in doen gesoden sout / oft oock Zonckstoumarcke zaet met gerste semelen ende Lauwer-bladeren: oft wingaert affschien met ghebozken venckel-zaede. Ander ghebozucken dusdanighen remedien: jaemt Dpvoet woxtel ende Dgvingerkrup / pulberiseert / ende als de wijn ghesoden sal hebben / soo doet dat daer in / ende de wijn en sal t'gat niet om wozpen. Ist dat ghy oock pser oft deffem van rogghe oeygh / oft hepen legghet aen t'vessel van de vaten / dat bewaert den wijn booz alle hinder die hem van den Dander of Wylcom soude moghen toecomen. Soete Amandels ghewozpen in roden wijn / beletten hem het om wozpen: Des ghelycks doen oock d'asschen van de epcke bladers in den wijn ghelepde. t'Veel van de witte Wusen bewaert den wijn van het om wozpen / ende hout hem goet / t'selbe doen oock de stucken van Alapn daer in gelept. Des ghelycx oock Solfer / Calck / sant ende plaester.

Ist dat gebeurt dat de wijn omghewozpen is / soo moet men int vat wozpen een tamelyck goet deel ghebozen pper / ende booz t'beste / veranderen van bate jaemt wit van seker eper / staet die seer langhe tot daer seer schupmen / ende wozpet so int vat / ende roet rot wel. Oft neemt twaelf keesten van seer oude okernoten / sterckse aen eenen draet ende laetse onder d'asschens bzaden / hanght die gheheel heet int vat metten wijn / ende laetse daer in hanghen tot dat ghy siet dat de wijn zijn coleur weder ghekeghen heeft.

Is de wijn turbel / soo sal hy seer haest klaer ghemaeckt worden met pinghels of keernen van persesteenen / of met wit van eper ende een luttel sout. Anderfins: jaemt een half pont foilie alupn ende soo veel supchers / pulberiseert dese wel kleyne ende wozpet in het vat.

Quia u dat den wijn bederben wil / neemt twee oft drie eper / maer ist wijn klarer / neemt alleen den boyer van een ey: ende ist witten wijn so neemt alleen het wit van een ey. Van neemt drie oncen hepen upt een sterck lopende ribiere ende pulberiseertse / ende twee oncen sout wel kleyne ghestooten: menght dese dinghen wel onder een / ende doet dan den wijn in een ander reyn vat / dat nergens na en reecht / ende wozpt dan daer in dese gheleete compositie / ende menght die onder den wijn / alle daghen vij oft ses mael onder malcander roerende drie oft vier daghen lanck: Maer merck dat dit ghedaen moet worden / eer dat hy gheheel bedorven is / want waer hy gheheel bedorven dit en soude niet helpen / ende het ware al verlozen arbeet. Om den wijn die bet / verduft of verchaelt is / weder op zijn gheheel te brengen: Doet op t'vat hoepe melck met wat sout. Sommighe doender op Alupn / calck ende Solfer / maer tot groot achterdeel van die hem dzincken. Het waer beter dat men Ghenever-besten ende Tros daer op bede.

Ist dat de wijn verschaelt schijnt te wesen / rollet

bat twee oft drie mael omme / ende legget weder omme op zijn stellinghe / ende bullet weder op.

Om den verduften reucke van den wijn te beneemen / soo neemt Wispelen die wel rype zyn op stroo / ende snijte in vier quartieren: bindse dan met eenen draet / ende maecte se vast aen den bodem van t'vat / so dat se gheheel metten wijn overdeekt zyn / ende laetse daer een maent lanck soo blyben: dan neemt se upt / so sult ghy den quaden reucke van den wijn oock wech nemen. Of neemt Lauwer besten / siet die in wijn / en wozptse dan int vat. Anderfins / vult een saccken met sabie / ende hanget int vat sonder den wijn te geraken. t'Selbe is oock goet gedaen als de wijn suer is ten sy dat ghy liever hebt om den azijn te beteren / int vat te wozpen yarepe-zaedt.

Om te beletten dat den wijn niet suer en wozde / so moet men de vaten legghen op een coude plaetse wel volende wel toeghestopt / dat se gheen locht en hebben. Oft oock ist dat gebeurt dat men gheen coude plaetse en heeft / ende dat de wijn is in een warme plaetse / of dat men de Wijn langhe moet houden lopende ten tappe / om te bewaren van seer te worden / soo moet men aen een coozbeken hanghen een groot stuck specy wel gewonden in eenen lijnen doek / ende neder laten booz t'vongat tot int mudel van den wijn / ende maken dat altyt int astappen midden in den wijn blybe daer en binnen so moet t'vat altyt ghedeckt ende wel ghestopt zyn: ende hoe dat t'stuck specy grooter zyn sal / hoe hem de wijn langhe houden sal sonder tuer worden. Sommige raden booz t'selbe / dat men doen soude int vat olte van Olijue / so vele dat se de wijn overdeert: ende als de wijn gheheel afgherapt is / so sal men lichtelijck d'olie weder keghen.

Om de watericheyt oft de groote bochticheyt derz wijn afte nemen / soo sal men in het vat doen bladeren van Szanaer-borren.

Ist dat eenigge beeste in den wijn geballen is ende gestozen / gelyck een Ronge / Catte / Mups / om dat se den wijn gheuen quaden smaecke en soude gheben / soo moet men soo haest als men ghebonben heeft het doot lichaem / dat verbarren / ende de coude asschens wozpen in het vat daer int ingheballen was / ende omroeren met eenen houten stoc. Ander raden dat men warm bpost soude in den wijn leggen / of eenen pseren rinch / ende t'femijn sal vergaen.

Om Azijn te maken.

CAP. XX.

De gemeynste maniere van azijn te maken is / dat men neemt goeden wijn / die men doet in een vat / tot dattet half vol is / het welcke men laet onghestopt staen op een warme plaetse / gelyc op een opper solbes oft op het dach.

Die seer haest soude willen azijn maken / moet t'vat dat merren wijn wozpen / sout / peper ende suerberg / ende t'famen maagen / oft om rascher te hebben / so sal hy een rinchel oft bzijsche / oft stael gloepende maken / ende al gloepende werpen in den wijn / latende t'vorn megat altyt open staen: Of dat het vat drie oft vier dagen gestelt zy in de Sonne / ende dat men wat sout in de wijn doe. Of bullet een aerden vat met goeden wijn / stoppet seer wel toe / ende stellet dan in eenen ketel vol ghesoden waters opt byer / latende het water noch lange sieden / ende u wen wijn sal suer wordē. Of doet in wijn gebroken Bere-woxtel / oft gestoten woxtel van Raphanus / oft Wispels / Sozben / Cozoellen / Mdozbesten / Slehen / oft een stuc Berse broot versck gebarken / oft men sal Sozben bloemen nemen in heuren tijt / ende in de Sonne drogen in een glas / ende datt met wijnullen of met azijn / ende warm in de sehouwe stellen / t'sal haest stercken azijn zyn: maer wilt ghy dien weder brengen tot zijn goetheyt / soo wozptet int een cool-woxtel.

Sommighe

Sommighe sonderlinghe dinghen, aengaende den azijn.

CAP. XXI.

Om te maken stercken azijn / neemt Cozmoelien als sy beghinnen roodt te worden / ende Zaem-besien die half rijp zijn / laetse dzooghen / ende stootse dan tot pulver / ende maect daer ballekens af met een luttel stercken azijn / de welke ghy dzooghen sult in de Sonne / dan neemt den wijn ende maect hem warm / ende als hy warm is / soo doeter van dese ballekens in / hy sal terstont verandert wordē in stercken azijn.

Om azijn te maecten van verdozben wijn / neemt wijn die verdozben is ende siedt hem / afnemende alle t'schupm dat ut sieben daer op comt / ende laet hem blijven stedenbe / tot datter een berdenbeel afingesoden is / dan doet hem in een vat daer azijn heeft in ge-weest / ende doeter oock kerbel hy / ende stoppet wel toe datter gheen locht in en come / soo sal de wijn coztē seer goeden ende stercken azijn wesen.

Om te maecten dzooghen azijn / die men dzaghen mach daer men wil: neemt wilde kerse als sy beginnē rijpe te worden / maer de rozndelien zijn noch beter / ende de Maer-besien als sy roodt zijn / ende seer groote berjups besien / ende de wilde epckel / eer dat sy rijpe is: stoot alle dese dinghen t'samen / ende neemt dan van den besten azijn die ghy criggen meucht / ende incozpoereert alle dese dinghen te samen / ende maect van dit deegh kleyn bjoodekens / die ghy te dzooghen sult legghen in de Sonne: ende als ghy sult willen goeden azijn maken / soo leght ende bzeket van dit deegh in goeden wijn / ende het sal goeden azijn wesen. Andersins neemt seer groene berjups besien / stootse met wat azijns / ende maect er een deegh af / van het welke ghy kleyn bjoopkens sult maken die ghy sult laten dzooghen in de Sonne. Als ghy nu daer mede wildt azijn maken / soo bzeket van dese bjoopkens soo veel als genoerch sal zijn in wijn / ghy sult hebben seer stercken azijn.

Om te maken azijn van Roosen / neemt seer goeden witten azijn / daer in doet roode Roosen / nreuwe oft oude / latende die daer in ligghen sommighe daghen: dan neemt de Roosen upt / ende doet den azijn in een ander vat / ende betwaertse in een roele plaetse. Alleleens sult ghy moghen blier-azijn maken.

Om te maecten azijn sonder wijn / doet in een vat sachte en smakelijcke persen / en doet dan daer op gebzande gerste / laetse t'samen rotten eenen dagh lanc / ende doetse dan dooz eenen doerch / ende gebzupcht dat: oft neemt oude Blijghen ende verbernde gerste / en doet daer t' binnenste van de Brangeappels onder / doet dat al t'samen in een vat / keertse dickwils ende seer wel omme / ende als sy berrot ende ghesmolten zijn / so doetse deure / ende ghebzupchtse.

Om te maken soeten azijn / neemt vyf maten stercken azijn / ende doeter hy so veel goeden most / die ghy sult nemen als de besien ghetreden zijn / menghet daer peck onder / en doet al te samen in een vat het welke ghy seer wel toe stoppen sult: ende alst dertigh daghen stille heeft ghelegher / so meucht ghy die ghebzupchen. Andersins neemt een carteel most / ende menght dien onder twee cartelen azijn / laet dat te samen sieben tot dattet een berdenbeel inghesoden is. Sommige doen te samen sieben twee cartelen mosts ende een carteel azijn / ende drie cartelen soet waters / ende sieben dat soo langhe te samen tot datter een berdenbeel af ingesoden is.

Om te maken seer stercken ende krachtigen azijn / leght te dzoogen twee dagen / marck van wambesien / legghet dan in most / doende daer by een luttel berjups / ende ghy sult maecten eenen stercken azijn / de welke ghy sult ghebzupchen moghen seven daghen daer in: oft andersins / doeter Ppretrum in / ende hy

sal sterck zijn: Boven dien ist dat ghy ober het byes doet sieben het bterde of vyfde deel van azijn / ende dan doet hy het voozsepde / ende acht dagen laet staen in de Sonne / so sult ghy eenen stercken en lieflijcken azijn hebben. Die woxtels van knoopgras als sy oudt zijn / ende ghesoden wijn besien / ende ghestoten bladders van den wilden Peper-boom / ende Zaem-woxtels / klaer melck / ende gloepende colen van ghebzandē de Serkels / ende gesoden Citeren / ende heete tichels / een pegelijck van desen by hem selven in den azijn gewoppen / maken hem sterck.

De ghepeperde azijn wordt ghemaect / ist dat men woxt oft daer in hanght / gheheel Peper in een linnen doercken ghebonden / ende acht daghen daer in laten ligghen.

Wilt ghy weten ofter water in den azijn is / soo legter salpeter in / want ist dat hy swillet / al of hy sieben soude / soo is daer water in.

Om azijn te maken / die goet is totter digestie ende gesont heyt / neemt een once zee-ajupn / en twee sesters azijn / doet dat t'samen in een vat / ende doeter by peper / Runte / ende Genever-besien / van elc een once / dier sult ghy naer der hant ghebzupchen moghen.

Om azijn van squillen te maecten / moetmen thiert ghesouten ende ghercomponerde zee-ajupnen leggher in bierenbystigh quarten soeten most / en twee potten en een half sterck azijn: maer is hy niet seer suer / tweemaal so vele in eenen pot van bierenbystigh quarten / ende laten t' een Dalme in sieben / dat is te segghen / t' vierde paert: Oft is de wijn soete / soo machmer een berdenbeel daer af laten in sieben / maer de wijn moet klar ende van de supber dzuypel wesen. Andersins doet in een tonne dertigh sesters seer goeder ende stercken azijn / waer in dat ghy twaelf dagen sult te wepcken legghen / het binnenste van eenen witter zee-ajupn / die dertigh daghen sal gheleghen hebben in de Sonne. Daer nae neemt den azijn / en laet dien stil ligghen daert u goet dunct / om nae der handt te ghebzupchen.

Hy staet te mercken datter niet en is soo nut om den Azijn zijn suerigheyt te bewaren / dan in de tonne deur t' bonume gat te steken / eenen stock van roode Wilghe.

Om verjups te maken.

CAP. XXII.

De gheniepnste maniere van berjups te maken / is datmen snijdet de groene besien vande wijngaerden die hooghe op ghelept worden / oft van wijnbesien die noch niet rijpe en zijn / de welke men op de wijngaerden vint nae dat de rijpe besien afghesneden zijn / de welke men t'redet ende perffet ghelijcke de wijnbesien: Daer nae doetmen t' sap van sulcke dzuypen in tonnen / ende soutet terstont nae dat zyner schupm opghewoppen heeft dooz t' sieben ghelockt de most. In de Noozdesche landen maectmen oock alsoo verjups van wilde appels / menghen de daer onder wat souts. Sommige maken aldus dzoogh verjups: sy nemen de groenste dzuypen die sy crigen moghen / de welke sy met een perffe upt dzuicken / ende t' sap daer upt douwen / het welke sy dan laten sieben in eenen coperen panne oft kerel tot dattet gheheel dicks is: daer na dzooghen sy t' in de Sonne / ende bewarene nooz haer weder gebzupck. Ander en sieben niet / maer laten t' staen upt dzoogen in de Sonne tot dattet so dick als honigh is.

Om den berjups suerder te maken ende beter / ende te beletten dat hy niet en beberde of om en kerre / soo moetmen t' sander daeghs na dat hy ghetonnet is een dzuyp oft twee van de Regvier alle de besien afpluckē / ende deur het boom megat de gheele besien int vat woppen / ende als hy ghesoden heeft / souten.

Van der Hoeben.

De Warande.

De ghelegentheit van de Warande.

CAP. I.

MEn sal om het gerief van der Hoeben maken een Warande op de plaetse vozen verclaert / te wesen tusschen de zaep-landen / wijngaerden / en het bosch van de opgaende bomen / ten zy by abontuere datter goet gherief is van eenigh hout-bosch ontrent der Hoeben daer de Conynen van selfs hen schickten ende comen woenen nochtans op dat het jaghen van de Conynen die in de hout-boschen hun ver trecken / wat moepeliker is dan van die in de Warande woenen / ende dat de conynen van het hout-bosch so vele niet en zijn als die van de Warande / principalyck om de vossen / wolven / ende ander wilde dieren diese meestendeel vermelen en verblinden / so sal tot meerder ghemack ende pyfyt beter wesen / dat men een Warande make.

Men sal dan booz het maken van dien upt houden een hunder oft twee klep-lants / stofachtigh of sandachtigh niet vet / vast noch dick / op een hooghe plaetse die wel ter Sonnen staet / ende niet waterachtigh oft maraschachtigh en is: want behalven noch datter conyn feer hatet de vochtigheyt ende roude / so behoebet om het gerief van zijn hol te zijn in een plaetse / buert nae zijn belietse mach graben / om hem een loggs te maken daer in dwooge mach wesen.

Dese plaetse sal ghelyck een parck rontsomme met mueren befloten wesen die rebelyck hooghe zijn / om datter gheen vossen / wolven oft ander wildt gebierte in comen en soude / om dese klepne beesten onghelyck te doen ende te bestozmen. Men sal in dit parck planten seer veel Wyamen / Doozbestie-bomen / Sleen / ende Gerstbesien / Bzem / Stekelbesien / Wirtje / ende seer veel Geneberboms: Want het conyn etet niet liever dan Geneberbesien: Ende aengaende de kruppen / so sal men daer zaepen / in dien dat de gront van selfs gheen voort en byenght / veel Sansen distel / Conynskruppt / Krupskrupt / Cicorepe / Colen / Lattouwen / Celidonie / Distels / Rypen / Ciceren / ende ander diergelijcke tot een voetsel van dese klepne beesten.

En doet gheen moepte daer booz te doen lopen een beke / oft een conduit van soet water / booz haer byncken / want dit gebierte hatet de vochtigheyt seer.

En doet ooc geen moepte hen venich ander loggs te bereyden dan het hol dat sy selde maken sullen.

Hoe dat men moet maken een renne oft parc om de Warande te vermenghuldigen met Conynen.

CAP. II.

TEn is niet genoech dat men wel gemaect en toegerust heeft het parck van de Warande / ende dat boozten heeft van alle het gene datter van node is tot onderhouden ende voedsel van de conynen: maer het moet oock met conynen wel beset wesen. Soo sal dan om die te vermenghuldigen / van node wesen een conyn renne / daer in dat ghy sulc moghen houden sommige remmelaers ende woepen / die alle maenden sullen jongē hebben: Ende tis beter / booz het meeste gerief ende de minste cost / dat ghy in eenigen hoec uwen byschhof / oft warmoes hof een renne oft perck maect dat viercant is en smal ghenoech / afgheslooten met harders oft met lemen weegh: Maer het waer beter dattet ghemaeckt ware aen de Warande: Want de

jongen souden gemackeliker uptter renne in de Warande comen lancy d' een zijde van de renne / die afgeschut souden wesen niet latten / ende klepnen gaten hebben om de jonghe conynen upt ende in te lopen by de vopen. Het zy dan dat dese renne oft afgesloten plaetse ghemaeckt zy in de Warande oft elders / men sal daer binnen moeten sommige klepnen hutkens maken geplabt met harders / waer in dat cottē wesen sullen / gelijck in de Warande zijn verschepden van malcanederen / om de conynen in te ver trecken: ende het sal genoeg wesen in desen plaetse te stellen eenen remmelaer booz acht oft thien vopen ende daer en tusschen den rennelaer altyts gesloten te houden in zijn hupsker oft hol / om dat hy de jonghen niet misdoen en soude: want de remmelaer die verntelt (tegen de natuere van alle ander mannekens) zijn jonghen: Als men sal siek dat de vope haer jongen ghewoopen heeft / soo sal mers haer terstont weder stellen by den remmelaer in een ander hupskien om te bereyden: want het is een seker dinc / dat soo haest als de vope haer jongen ghewoopen heeft / dat se terstont weder vol woort / so dat se elc maect dan den jare jongen heeft.

Van dat de Conynkens sullen groot zijn / ende de vope verben moghen / soo moet men die byaghen in de Warande om die te vermenghuldighen / en te later wilt worden: Ander sijn ist dat ghy die ghesloten houet in de renne oft int perck by haer moeders / so sullen sy tam worden / ende altyts blijven oft sy sapperigh ende swaer waren / gelijck de conynen zijn die in rennen gehouden woerde: en sy sullen wesen better van bleesche / maer niet soo goet van smake.

Nochtans moet men gheen groote Conynen t'zy remmelaer oft vope die in rennen altyts opgheweert gheweest hebben / stellen in de Warande: Want om dat se altyts befloten gheweest hebben / ende niet ghe woon en zijn te lopen ghelijck die van de Warande / noch hen niet en weten te behoeden van den aenstoot der vossen ende ander wilde beesten / soo souden sy terstont verbeten zijn / daerom ist beter dat men die blijft houdende in de renne daer sy ghewoon zijn te wesen.

Het voetsel van de renne Conynen is / Colen / Lattouwen / Krupskrupt / Celidonie / Cicorepe / Conynskruppt / Distels / Ciceren / Waber / Gerste ende semelen onder een genengt / ende anders dierghelijcke dinghen hier vozen verbaelt.

Hoe dat de Conynen van de Warande ghetraceert moeten worden.

CAP. III.

Hoe wel dat een renne oft afghesloten plaetse seer van node is om de warande te stofferen van conynen / nochtans in de noot soude men mogē zijn sonder renne / ende sonder meer cost stellen in de warande een seker getal van remmelaers ende vopen / om jongen te genereren / hoe wel dat sy so vruchtbaer niet en zijn / noch so dicke wilc jongen en hebben / ende dat de warande soo haest niet en sal veruult zijn van conynen / booz dat de gene die de warande gewoō sijn veel wilder sijn ende min / den remmelaer tegen comen ende gecoppelt woerden: waer booz dat de vopen van de Warande alleen drie of vier maal s'jaers jongen boozts byengē en die van

die van de renne alle maenden / niet te min t' sp wattet wil / ist dattet u best te passe comt alsoo u warande te verbuilen / soo fullen ses rennelaers gheneech wesen tot hier dozijnen boven / ende sulc oock in t' banchen niet werer / maken van de bopen dan van de rennelaers. Het voetsel van dien en sal anders niet wesen / dan als vooz gheseyt is : nochrens ist dat ghy siet dat in de warande deel Conijnen zijn / soo sal t' goetd zyn / dat men boven dit voetsel / om die beter te boeden ende better te maken / noch besaep in de warande een ghemet landts oft twee met Haber oft Gerste / niet om daer af te hebben ander bychten dan t' gene datter over blygen sal na haer eten ende voetsel : Maer principaelijk moet men die met goetd voetsel boeden / om dat haer vleesch soo wel alst vleesch van den Pertrijns den renne ende smaecte hout van den voetsel daer sp mede geboet zijn / te weten den smaecte van de Geneber / ist dat de warande vol Geneber is / ende alsoo woogts van ander planten.

Ist dat ghy siet eenigh Conijnen hol ghestopt met Hoop / gras oft stro / oft ander diergelijcke dinghen / en ontfoppet niet / maer neemt dat alleen waer / ende denckt datter jongen in zijn / die de hope boeder. want de hope heeft vooz costume / dat sp soo haest als sp gewoopen heeft / t' sp in de renne oft in de warande / terstont haer hol stopt met hoop / stro oft ander krupden die sp vergaderen mach / om dat de rennelaer de jongen niet en soude gewaer worden ende comen in haer hol : want quaem hy daer in / hy soude alle de jonghen eten / het welke de hope wel wetende / rupt haer hol soe / t' sp datse daer in blyft oft datse daer upt gaet om te gaen wippen / ende eten te soeken vooz haer jongen / ende ist dat sp als sp weder comt het hol eenighsing onghestopt vint / soo doorse selve haer jonghen / inegnende dat den rennelaer daer in geweest heeft : daerom ist dat de geschichte jagers nimmermeer het fret en laten in hollen loopen / daer sp het hol ghestopt sien / eint datse de hope niet en soude gram maecten / ende dofsake geben / om haer jongen te dooden : Sp en hout alreys haer hol niet ghesloten / maer als sp weet dat haer jonghen groot ghewozden zijn / ende sterck ghenoech om haer voetsel te soeken / ende te loopen metten anderen / soo begint sp te maecten een kleyn gat / om haer jonghen eenen uytganck ende doozganck te gheben.

Woogts men sal niet dencken dat het conijn het sp rennelaer of hope / zijn hol nimmermeer vergheten sal / hoe verre dattet oock van daer is : Want hoe wel dat men seyt / dat de conijnen gheen memorie en hebben / nochrens weten sp alsgods wel haer hol te vinden / hoe verre dat sp van daer gelopen ende verstroyt zijn. Daerom ist dat men oock gemeenlych seyt / dat een oprecht goet conijn alst is sterck in zyn hol.

Men moet ooc dencken dattet Conijn upt der natueren byesse heeft vooz den bos / gelijc t' schaep vooz den Wolckhet welke een dofsake is / dattet boven zijn natuerelike wilt heyt ende schouwigherde alst upt zijn hol comt / niet en doet dan loopen / ende niet en denet om te loopen in ander hollen / noch ooc int hol van de hope / om de jonghe te eten : want hoe wel dattet is pepsende om zyn hol / nochrens en dencket noch en slaghet geen acht op een anders hol / ende ooc de hope om hem te benemen alle dofsake van daer op te letten / is ghelwoon den mont van haer hol te stoppen als vooz seyt is.

Wat verschil datter is tusschen een wilt conijn endeen dat in de renne gehouden wort.

CAP. IV.

En conijn van de warande is roffer ende so dic van haren / lichter en dunder van lichaem / wackerder en lichter van vleesch / ende soo waer niet als het tam conijn : Want het tam conijn / om dattet de bypheet niet en heeft van loopen / en doet geen groote exercitie / maer is tanner / dicker / haptrigher / waer-

der / slaperachtiger ende soo wacker niet : ende oock ist dat hy avontuere geichiet dat metten anderen wilden gheraekt te comen in de warande / soo woedet terstont verniet van de bossen ende ander beesten die der conijnen byandt zijn / om dattet niet gelwoon en is te hebben den aenstoot van sulcke beesten.

Wengaende de reste / bepde dese soozten zijn beter gheten noch jonck en kleyn / dan grooter. De herffenen van de conijnen zijn goet teggen de pijn van den tanden van de kleyn kinderen / als die restt uptromen : Nochtans die hun memorie willen goetd houden / behozen soo luttel als moghelijck is van dese herffenen t'eren / om datse verghetelheyt byzengen. t' smout van den conijn is het excellente van den conijn / want het is boven alle ander remedien seer nut om de lendenen te stercken / van de gene die van den steen oft gravele ghequelt zijn.

Het Bosch.

Hoe dat men den grondt behoort te aenmercken eer dat men het bosch plantet.

CAP. V.

Om te maken ende te planten een nieuw bosch / soo moet men den grondt kennen / daer op dat men yet wil planten / ende weten oft hy bet oft mager is / ende oft daer is een diepte van betamelijcke aerde / ende ooc oft hy niet waterachtigh en is / om datter naturen bair bomen zijn die het water begeeren / gelijc Elfen ende ander boomen van haer natuer : want nae de natuers en epgenschap van den grond moet men hem voegen / ende daer op planten daer mede dat hy profijt mach doen ende den meester behaghen.

Dat de Eycke, Castanieboom ende Olm, de edelste bomen zijn van de bosschen.

CAP. VI.

Men moet vooz al nenen dat de grondt goet zy gheelijck van node is : men moet oock insgelijc verstaen dat de twee edelste ende costelijckste boomen die meest gelt gelden / zyn de Eycke ende Castanieboom / om twee sonderlinge redens : t' eerste om datse sulcke vruchten draeghen / waer af dat men in den dieren tydt als sp gemenght zijn met wat gerste oft haber / soude mogen hoot backen : De tweede is / om datter geener bereren aert van bomen en is om t'immerpout te maken / dan de voozsepe Eycken ende Castanie bomen / elck na haer qualiteyt.

De derde natuers van eenen excellenten boom ist den Olm : Ende hoe wel dat hy de minste is van dese drie / soo wel om dat hy gheen vruchten en draeght / als oock om dat zyn bladeren niet fraep en zijn / om te ghelijcken hy de bladeren van de Eycke oft Castanieboom : Nochtans in dese boom van noode principaelijk om dat hy ghestronck mach worden ghelijc een Wilghe / ende dat men mach van vier jaeren tot vier jaeren eenen hou daer af hebben om staeken en nutsaert te maken : Maer de Castanieboom is ongeijck beter / supperder / ende beter vruchten draeghende / dan ander boomen van zijnen aert : Nocht en behoef oock soo goeden oft betten grondt niet als de Eycke / ende op hem en comen gheen ruppens ende ander ghewoznte ghelijck op Eycken ende Olmen : daer en bomen als de hannetons comen / het welke is alle drie jaeren ghelijck ick gesien hebbe / so en eten die niet de bladers van den Castanieboom / soo vere als sp Eycken bladers bindt : Want het selve jaer van de hannetons verachtter een Bosch meer dan een jaer : ende boven dien so groepet de Castanieboom meer in een jaer / dan de Eycke in twee jaeren.

Den Olm groepet lichtelijck ende oberbloedelijck na dat hy zynen grondt ghenomen heeft. Ende die om

Oversteeyt van bomen te hebbe daer onder soude willen mengen ander natueren van bomen/ gelyck Carpinen/ Eschen/ Abelen en ander soorten van bomen/ die soude dat wel mogen doen/maer hoe meer Epken ende Castaniebomen hoe beter.

De gelegentheyt ende gestaltenisse van het Bosch met opgaende bomen.

CAP. VII.

Die een schoone viercante plaetse hadde van acht oft thien ghemeten lauts/ende dat men die soude willen eenen schijn ende gedaente geve van een bosch/ op hope van daer af in toecomende tyt ghenoechte te mogen hebben/ men soude die moeten in het eerste jaer besluypen met mueren/ of met so wyde grachten ende een groene haghe datter de beesten niet in gheraken en mochten: ende ware het boozsepde viercant besloten met grachten/ ick soude gheerne noch eens mijn opname segghen/ hoe dat die grachten behooren ghemaeckt ende ghestelt te zyn.

Genomen nu dat het boozsepde besluypt gemaect zy met mueren/ en dat int selve viercant vier zijden zyn/ te weten twee in de lenghde/ ende twee in de brede soo is mijn meyninge dat alle de boozsepde zyde van mueren besleect sullen wesen met groenicheyt / ende met vier manieren van boomen/ ses voeten diep ende breet om dat haer de natuere verblijdt in ver schepdenheyt op dat men die mueren niet en sage/ende dat men gaemochte ruffen twee groncheden.

Wit bekleden sal gheschieden na de beste van den Meester/ gelyck d' een zyde/ ist dat men belieft/ principalyck de Zuidt zyde met haselaer ende witte hagedoorn/ om dattet zyn d' eerste bladers die upt comen int upt comen van den jare/ende daer de draechgaet op nestelt. Een ander zyde met berberis oft sauseboom/ die seer schoon/ende tot veel dinghen goet is/ ende hem seer verbyepdt als hy goede aerde vint. De derde zyde tegen het Ooste/ met edele renen/ de welke te passe comt den huyghesin / ende is lustigh om sien. Ende de vierde zyde/ met wilde peyboomkens/ met sommighe witte hagedoornen / gheplant vier voeten van malcander/ het welke de groenste zyn onder alle bomen/ ende sullen te passe comen om daer op te griffen veel schoon griffen/ ende menichte van groote Wispelen. De paden rontomme het boozsepde bosch behooren twaelf voeten breet te wesen / ende op de canten van de selve paden / soo wel op de zyde van de boozsepde mueren als op d' ander zyde behoort men te planten/ Om men alle vierentwintich voeten een/ boven af gestoucht/ van ontrent seuen voeten hoge/ om den lepen oft paden een ooge te geben: want al ist dat men wandelt in de schoonste plaetse van der Werelt/ ist dat men daer niet en vint eenige soetigheyt het verbriet den Mensch: Daerom ist dat den Heer belieft te doen planten laet de boozsepde paden eenige fruytboomen/ principalyck van steenruyt/ van allen tijden van den jare dat mach hy doen.

Boozts soo schijnt dat men behoort te doen planten alle de boozsepde bomen vier voeten van malcander in een rechte linie/ soo wel tot lust vant gesichte/ als oock om dat men altemets maecten wil Lepden int selve bosch: ende als men de maten ende linnen rechte vint/ soo ist te lichter om doen.

De maniere om te planten de opgaende bomen van eenen bosch.

CAP. VIII.

Ende om de boozsepde bomen wel te planten / soo moet men van stonden aen de putten maken/ gelyc bozen om wijngaert te planten/waer in datse geplant sullen zyn/ om dat daerde haer selven soude voeden in de locht/ende verwozden van regen ende sneeu/welcke ballen sullen de Winter lanck duerende/ tot int eynde van December oft beginsel van Loumaent.

Ende men moet oock de bozen ende putten maect twee voeten diep/maer den grond wel boude/ leggende goede aerde op d' een zyde van de bozen/ ende de sachte aerde op d' ander zyde/ende niet wech wozen/ op dat/indien de grond quaet ware of te seer diepe/ men de goede aerde soude wozen die op d' een zyde licht in de boze: om dat de wortels van de bomen niet en souden gaen soecken den quaden grondt in stede van in de brede haer upt te sypden: ende men moet oock de bozen ende putten alle de winter alsoolaten liggen/ om te ontfangen het water van den Hemel alst vallet: ende de putten moeten so wyt zyn/ datter eenen stoc van drie voeten rontomme in d'ape.

Deze boozsepde bomen moet men planten/ soo vere alst moghlyck is / in December/ alst goet weder is/ gelyck alst niet en vliest: want eenen stercken bozts is hem teghen.

Men moet liever ghewassen bomen planten / dan Cerckels/ oft Castanen zaepen / om dat men behoefte groote sozge te draghen om dese te doen upt comen ende groepen: Ende aengaende dit zaet/ de Castante groepet eer dan de eerckel: ende almen die zaepen wil/ soo moeten sy van voet tot voet ghelept zyn/ booz het alder berste/ ende dat int eynde van de groote bozsten/ om dat te wyle dattet vliest/ de belt- muspen de castane eten in d' aerde.

Aengaende de ghewassen boomen / die moet men doen upter aerden trecken met soo veel wortelen als best moghlyck is: ende als sy upt ghetrocken zyn/ ist datter eenige wortels gebroken zyn/ die salmen af snyden: ende die niet ghebroken en zyn/ salmen de eynden afhouwen om te verbersthen/ en dze oft vier vingerglanck/ wat meer of min/ na dat de wortels verdragghers moghen. Men moet nemen jonghe heesters/ die reyt ende leven van sezozse zyn / niet hartigh of moschettigh / met een supber ende goede wortel/ recht ende lanck van strupcke / sonder sichtecken oft quetsueren: ende eer datmen die plant / soo waert goet datmen in de boze werpe goede aerde/ van de ghene die op de cant van de boze leyt / ontrent eenen vingher oft twee hooghe / ende daer op dan stellen den boom die men planten wil/ende boozts dan decken met aerde de boozsepde wortelen / soetlijck neder douwenbe met ten handen/ om datse gheen locht en souden hebben: ende in's vullen van de boozsepde bozen/ so moeten sy ober bepden zynen afhagende gemaect zyn gelyck een gote/ om dat/indien dat regent/ den regen ende de bochtigheyt te beter af lopen soude.

Ende oock om dat de gheplante boomen te beter souden groepen / soo moetmen de lanckste wortelen legghen in de bozen ober bepden zynen / ende indien datter hy avonture lange zyn ober alle zynen/ de welke niet en souden moghen ghenackelijck gelyck liggen in de boozsepde boze / so salmen de boze wat meer ondermaecken/ recht aen de wortels daer van noede sal zyn/ om dat sulcke wortelen de vaste aerde niet en souden gheraken/maer souden staen rontomme in ghekerde aerde.

Men moet oock alle de boomen die men planten wil / boven den cop afhouwen. te weten de ghene die men planten wil/ om te maecten opgaende boomen/ oft om te stellen lanck de lepen bus oft ses voeters hooghe boven der aerden / om datse te eer souden een monstre van bosch maecten. Daer de boomen die men wil leech planten / ende op den hou maken / die salmen afhouwen ander halven doot hooghe / want het is ghenoech datse vier Duppen bapten der aerden staen/ ende daer en is niet aen ghesegghen datmen de Castane-bomen schaekriet tusshen de Epken/ t'en zy dat men maecten wil een bosch gheveele van Epken boomen/ende een van Castane-bomen:ende aengaende de bickte van de boozsepde boomen / daer en is my niet aen gheleggen/ oft sy zyn alsoo dick als een Castante/ oft als eenen bal/ oft als eenen caets/ bal/ t'en minsten datse versch upter aerden ghetrocken zyn/

zijn/ ende op den selven dagh gheplant/datse uyt ghe-
croocken zijn/ oft ten laucksten des ander daeghs.

Het gheplant bosch moet men twee maelt t'jaers
oeffenen: d'een repse int epnde van April/ ende d'ander
int epnde van Julius/ na eenen grooten regen die met
eenen donder gheballen is. Ende ist datter int jaer
rupfener comen/ soo sal men moeten t' selve bosch daer
af supberen.

Van den tijt dat men het Bosch moet oeffenen,

CAP. IX.

Men moet hier aenmercken/ dat het principaelste
is vooz alle bomen/ soo wel tarme als wilde/ de
oeffeninghe van dien op behoortijcken tijt/ de welcke/
hoe sp meer geregeert en geoeffent worden/ hoe sp be-
ter groepen en wassen: waerom dat den jongen bomen
van alderhande soozte/ so wel stroncken als op-gaende
bomen/ de eggheninge seer van noede is/ principaelijck in
de vier eerste jaren/ de welcke men dan behoort alle ja-
re gehelijck te tracteren in twee manieren/ ghelijck de
Wijngaert/ te weten ontrent half April/ als sp begin-
nen te botten/ ende ontrent het epnde van Junius/ het
welcke moet gedaen wesen met vocht ende regenach-
tighe weder/ en niet met een dzoogh windighe weder/
of heet weder/ om dat de gheroerde aerde van niet en
doet dan supben/ het welcke bederft de jonge scheute/
ende doet se sterben: ende oock om dat de hoozlepde ge-
bouwde aerde met dzoogh weder lichtelijck schickt
de dzooghste van de onnuegelwozpen aerde toe de wo-
zel/ het welcke de boom seer quaet is/ want om t' boes-
sel van de boomen is de vochtigheyt seer van noode.
D'ander reden is/ dat d' aerde die nieuw ghecopent is/
hooz de openinghen doet comen gemackelijcker t' wa-
ter ende den regen/ oft den dauw tot aen de hoozlepde
wozel.

Het principaelste van de oeffeninge van alle bomen/
is om uyt te roepen veel quade krupden die in alle aer-
de hoozts comen/ de welcke/ ist dat men laet op groe-
pen/ ende vermeerderen/ sod trecken sp na haer/ ende
benemen den geur ende de substantie van der aerden/
soo datter gheen kracht gheuoegh en blyft/ om wel te
voeben de woztels van de geplante bomen. Dat mach
men mercken by de oeffeninge van wijngaerden ende
snoten/ de welcke/ hoe sp meer gheuoeffent worden/ hoe
sp meer vruchten/ ende schoone scheuten hoozts hien-
gjen. Aldus dan/ soo ist principaelste/ na dat de bo-
men geplant zijn/ die te doen egghenen in vocht weder/
ten minsten twee maelt t'jaers/ t' welck hen sal doen
schieten meer der hout/ meerder scheuten. ende dobbel
wozberen int groepen.

Ende indien by abonture de Sommer so regenachtig
wiele/ datse rondbomue bestet waren met seer veel
krupden/ soo sal staen in de discretie van den lantman/
ist dat hy zijn planten niet supber en siet/ hen te geben
de berde eggheninghe/ op dat de krupden de scheuten
niet verdrucken en souben/ ende niet en souden eten de
substantie van der aerden: Want alle planten groepen
dooz warmte ende vochtigheyt: ende ist datmen die
laet bedecken de schaduwte der boomen/ soo werden sp
verdozucht/ ende zijn in verghel van heerdeben.

Dat een Bosch dat neerstelijck gheuoeffent wort,
beter ende meer groeyet, dan dat niet
gheuoeffent en wort.

CAP. X.

Ic weet datter veel bomen zijn die men dagelijck siet
groepen sonder groote sochvuldicheyt/ oft oeffeninge/
de welcke haer natuerlijck voetsel nemen sonder een-
nige hulpe: ende dat/ obermits de vruchtbaerheyt van
der aerden/ oft van den lande: nochtrans ist datter een
opkomt/ so sterbender hondert. Ic syzke hier vooz de
gene/ de welcke/ als sp sullen geplant hebben/ haer lie-
der arbeyt niet en willen verliesen/ ende willen datter
al/ oft de meestdeel blyft groepende: het welcke noch-

tans niet en sal geschieden/ dan t'iet dien te doen beta-
melijcke eggheninge na datse wel geplant zijn/ gelijck bo-
ren gesept is: Waerom hebbe ick willende oeffeninge
bersoeken/ gelijck de conste ende de boete dat beueelt/
ende die in de wilbernisse staen ongeoeffent laten: maer
ick beuinde/ dat hoe wel de ghene die in de wildernisse
zijn/ altemers comen tot haren vollen was/ nochtrans
en wassen sp soo haest niet. ende de meestdeel sterft
oock: maer de ghene die wel gheuoeffent ende geplant
zijn/ die groepen wel dobbel/ ende daer af en sterft niet
den thiensten boom/ so dat sp al groepen/ van wat sooz-
te van wilde bomen dat zijn.

Men soude moghen segghen datter gghenen moe-
lijck ende kostelijck is/ maer midts dattet eeuwighe is/
ende dat gghenoegh is/ dat men maer vier oft vyf jaer
ten hooghsten de eggheninghe en onderhoude/ ghelijck
eenen nieuwen gheplanten wijngaert. soo sal men be-
uinden/ dat desen kost kleyn sal zyn/ aenghelien dat
na dat desen kost gedaen is/ dat eeuwelijck blyft/ ende
van gghenen noden en is nieuwe oeffeninghen daer aen
te doen: want van dattet bosch gewozden is van sulc-
ke hoogde, so datter hooger is dan de krupden groep-
en mogen (het welcke sal wesen binnen vier jaeren in-
dien dat gheuoeffent wozt/ soo verdozuket de krupden
die daer onder groepen/ ende beneemt se so de socht
ende de Sonne datse sterben/ ende den boomen gheent
letsel meer doen en moghen.

Van de Bomen te verplanten.

CAP. XI.

O Het plantsoen te beter te doen groepen/ soo is
ooc wel van noode dat men de bome die op dzooge
ende quaden gront staen/ verplante in een ander vocht-
tije ende bette aerde/ indien dat moghelijck is. Want
dooz desen middel bindende beter grondt/ soo sal der
boom lichtelijcker groepen/ ende toe nemen: ende meer
moet niet twyffelen/ dat/ hoe den boom beter aerde
heeft/ ende beter gheuoeffent wozt/ hoe hy eer groepen/
ende toe nemen sal/ ende meerder houdt sal krugghen/
ende de bladers bzeeder/ gelijck men siet by experientie
in doude boschen/ de welcke gelegen zijn in de vrucht-
bare ende bette landen/ of in de ghene die staen in sabel-
achtighe ende quaet lant/ daer de bomen kleyn blyghen/
ende onderbliben.

De maniere vande Boschen te suyveren, te snoey-
en, ende tereynighen.

CAP. XII.

De bomen die geplant zijn/ ende geoeffent als bo-
den/ en moet men mer geen pfer-wreck geraken/
het eerste/ tweede/ ende derde jaer: nochtrans ontrent
het derde/ vierde/ ende ander nabolghende jaer/ ist dat
men siet de bomen so vast geplant/ dat sp niet en groe-
pen so hoge als sp behozen/ so sal men mogen de jonge
scheuten ende tackkens die men siet/ dat nergens toe en
dienen/ af nemen/ ende alleen laten opp oft vier principi-
pale tackken wel gesupbert/ na de discretie van den lant-
man/ ende die supberen ontrent de ddeerte/ nae dat de
coude ghevassert is/ om dat de vozt den berck ghe-
snoepde bomen niet hinderen en soude: ende de boomers
mogen gesupbert worden tot half April/ oft tot dat sp
beginnen te botten/ het welcke moet soetelijck gedaen
worden houdende vast den stronck van den boom/ son-
der de wozel los te maacken: welcke supbert: ghe alle
jaer mach ghedaen worden/ ist dat men wil: ende mee
sulcken middel doet men weder groepen de scheuten
ende tackken van de stronckhouten/ de welcke uyt wo-
zen acht oft thien opgaende tackken/ af houwende de
tackken die ter zijden groepen/ ende latende drie of vier
van de schoonste tackken/ slypente uyt den strupck
van de stronckhouten/ de welcke men begheert dat so
hoogh ende recht optwassen: ende sijn sp niet machtighe
gghenoegh hen selben ober epnde te houden/ soo mach
men die helpen ende onder setten met eenige kleyn sta-
ken oft stocken om recht ober epnde te houden.

Wij

Hoe

Hoe dat men de Eeckelen sal laeyen, om datter souden Eycken bomen af groeyen.

CAP. XIII.

Alle manieren van wilde bomen groepē van berplante plantsoenen die goede wortelen hebbē/oft van tacken/oft van zaet en die vuchten dzagen/ waer dooz sp hen vernemen.

Van de berplante boomen is hier vozen ghenoech gheseyt gheweest/ de welke de beste zyn/ om eer/ ende sekerder te groeyen: Soo mach hy zynen meester eer ghenoechte aen doen.

De tweede maniere is van de ghewozonghen tacken in d' aerde ghesteken/ de welke so genomen zyn/ dat se moghen wortelen wozpen/ ende weder groeyen/ nochtans dese maniere comt traegh tot wortelen/ ende tot schreien: Het welke moet ghebaen zyn op plaatsen daer men gheen plantsoenen en vint: waerom dat iker hier niet afspreek en wil/ om dattet onghemackelyck ende seer onseker is/ ende daer men seer late ghenoechte af heeft.

De derde maniere is van zaedt/ ghelijck van te saepen Eeckelen/ Weucken/ Rozen/ ende saet dat aen de bladerē is van de Olmen/ de welke voorts byengē al sulcke bomen als daer sp af comen/ ende sulcke saden moghen ghesaep worden met kleyn voozkens/ ghemackē met de spade/ maer vier oft vyf vingerē diep/ ende dan weder gedeckt wel soetelyck met gheuerde aerde/ oft oock met den ploegh int saepen ghelegk men de boem en ende t'cozen doet/ of met de spille/ het welke sp heten een kleyn stoccken van eenen halven voet lanc/ ende eenen buighet/ of dupm dick/ maer van dese drie manieren is de beste d' Eeckels te saepen oft te planten/ oft het ander zaet met de spille/ eenen halven voet/ of eenen ghehelen voet van malsander in een rechte linte/ of met de spade makende een kleyn gat in d' aerde/ ende d' Eeckel daer in leggē/ in gelycke distantie van eenen halven voet van den anderen/ lanc de voze: Nochtans en ist niet van noode dat men se alsoo na saepe/ oft plante: want d' aerde en soude soo veel boomen/ als daer af groeyen souden/ niet voeden connen/ ende men soude die verplanten moeten/ oft spen souden tot gheen perfectie comen: Waer om dat men wel mach laten tusschen elke voze/ ende plante vier/ vyf/ oft ses voeten op de zyden: ende ist dat by avontuere niet al en groepde/ so sal men de quaerste ende die qualckste gegroeyt zyn upt trecken.

Ende gelijck dat men eghenen moet het scheerhout ende de oppaende bomen/ also ir oet men oock oeffenen het ghesaepoe/ niet op de selve maniere/ want de sieckel soude het zaet ende de eckel upt trecken: Maer men moet se soetelyck wopen/ ende de krupden lanc de vozen upt trecken/ daer de Eeckelen/ oft zaet geplant is geweest/ om dat de krupden die niet en souden verdzucken/ ende verdonckere/ ofte de locht/ en de Sonne benemen/ ende het voetsel van d' aerde/ welke dingen alle verdyge gesaepde oft geplante dingen wel van doene hebben om wortelen te krijgen/ ende het leben dat noch jonck ende teer is. Dooz sulcken middel sulst ghy sien dat de neerstigheyt ende oeffeninge van Eeckelen/ ende ander zaet/ die doet groeyen ende voozberen/ dat se d' ander planten te boven gaen/ die hen selve souden metter tijt moghen verwinnen: maer blybense woest/ ende ongeoeffent liggen/ so sullen se verdzucht wozpen van de krupden/ soo dat den meesten hoop sterben sal: ende het gene dat ontgaen sal/ dat en sal niet seer groeyen/ ende sal onder blyben/ sonder hulpe ende ogeninge/ ten waer dooz eenen seer langhen tijdt: so dat de saepers of planters daer geen genoechte af sien en sullen/ maer wel haer erfghenamen.

Ende tot alle sooye van plantsoen/ ende wille zaedt is van noode/ dat men wel slupe de beseyde/ of gheplante plaetse met grachten/ haghen/ oft mueren/ dat se gheen besten in en comen: ende ooc om dat de bo-

men niet en souden gehandelt wozden: noch de tacken of ghetrocken wozden: want als de jonghe scheuten af geyen ende geknaeght zyn/ soo wozt de boom gheheel truerende/ ende ghereet om te sterben.

Op dese manieren/ van Eeckel of Castanie te planten/ soo mach die bequamelijck gheplant ende gheseyt wozden tusschen de gheplante bomen die ghewortels zyn/ de welke verre ghenoech van malsander staen/ ja soo verre datter tusschen twee plantsoenen negen/ of thien voeten/ oft daer ontrent leeghe plaetse is: de welke men moet bouwden om de bomen te voeden en de krupden te doen sterben.

Dooz dese middel wozt d' Eeckel ende Castanie/ of ander wassen de dinc gheplant metter spillen/ oft in vozen gesaep/ ende geoeffent tusschen dander geplante bomen/ want daer comt lochts ghenoech tusschen de twee boomen/ om die te mogen groeyen/ tot dat sp verkreghen hebben gelycke hooghde/ oft lutel min/ als de bomen die hooghē gheplant/ oft ghehouwen zyn ende ten cost niet meer van oeffenen/ om dat het selve landt daer de voozsebe planten staen/ gheheel moet gheoeffent wesen. Ende om dat men dickwils mach comen in lande daer geen houboessen/ opgaende boomen/ dooznen/ noch haghen en zyn/ daer moghen krijghen plantsoen dat comt van de wortelen/ so heeft my goede ghedocht wat te schryvan om te doen voorts comen ende groeyen het voozsebe geplant van het zaedt. Ghelijck men doet in de scrupbomen ende tamme die van keernen ghegroeyt zyn om te verplanten in de hoven/ alsoo sal men oock moghen doen van de wilde boomen/ de welke na dat sp sullen volwassen zyn in de behoortijcke dichte/ ende ghegroeyt wesen van het zaedt/ sullen moghen verplant wozden daer men begeren sal.

De maniere om wilde bomen te doen groeyen van zaet/ om na der hant elders te verplanten.

CAP. XIV.

Het is seker/ als boven gheseyt is/ dat alle bomen comen van plantsoenen/ van groote vuchten/ of van gewozonghen tacken: ende om datter sommige landen zyn/ daer men qualijc plantsoenen mach krijgen/ so mach men het selve geplant doen groeyen van saet gelyck men doet de plantsoen van de tamme bomen/ om trespittende/ ende misshende een half gerner goets lants/ oft hof/ ende daer saepen het saet dat de bomen dzagen/ daer af dat men begeert plantsoenen te hebbē. Dat is te weten/ Eeckelen die eycke bomen begheert oft Castanten/ die Castaniebomen wil doen groeyen/ oft saet dat aen de bladerē van de Olmen groepet/ die Olmen wil doen groeyen: Alden moet dese voozsebe saden oft vuchten wozpen in vuchtbaer verte en wel gemeste aerde/ die wat bocht is en de rebelijcken bast/ ende het selve saet wederom decken met aerde twee voeten hoge: Daer na sal oock goet wesen dat men die besproeyt/ en met claer stro overdeet/ op dat dese jonge spruyten die upt zaet of vuchten voorts comen sullen/ niet afgeten oft gebroken en wozden van de vogels: en als sp beghinnen te groeyen so sal men het stro werp nemen/ ende de quade krupden upt wieden metter hant/ die daar onder groeyen.

Daerom salmen moeten bebedden oft viertants percken die men besaepen wil/ lanc ende smal maken/ om dat men gemakelijck soude moghen het onkrup ober al upt trecken ende upt wieden sonder te treden op de selve bedden/ ende de selve krupden soetelijc upt trecken/ om dat men de jonge wortels van de spruytē niet hinderen en soude/ men sal die oock dicwils moedes abonts besproeyen/ na dat de Sonne onder is/ of s' mozgens eer de Sonne op is.

Ende als sp sullen drie voeten hooghē wesen/ so moet men die verplanten in een ander aerde/ ter dat se grooter wortel krijghen/ stellende die twee voeten van malsander/

matckander/ tot datse tamelijcke groote hebben/sulcke als boven gheseyt is / ende die egenen/ende oeffenen van alle krupden/ende begieten alst dzoogh weder is. Alsoe salt ghy moghen kuygghen plantsoenen van alle soorten/ ende van beelderhande wilde boomen/ om na derhandt te verplanten op alsulcke plaetsen als men begheert / ende de selve verplante bomen sullen seer wel groeyen/ de welke van gheslijcke soorte zyn/ ende van eenen ouderdom/ daerom en sal de een den ander niet moghen hinderen.

Die mach ende moet ghebaen worden op plaetsen daer men geen plantsoenen genoegh en vint: maer in landen daer veel hout boschen ende opgaende bomen zyn/ daer vindt men plantsoenen ghenoech sonder die moeyte te doen ende langhen tijt te verwachten.

De ghenoechte die comt van geplant wilt houdt, ende het profijt van dien.

CAP. XV.

De principale genoeghte ende lieflijckheyt die van het wilt bosch komt/ is als het ontrent de hoeve staet/ twelck de plaetsen is daer behooft te staen/ ofte gheplant te zyn/ twelck seer lustigh om sien is: want dooz zijne dherische groenheyt/ verbluydet ende verheughet wonderlijck den geest.

De tweede genoeghte/ is dattet bosch / wesenbe ontrent de hoeve/ altyt vol is van alderhande voghelkens/ die alle de Lente ende Sommer deur/ alle den dagh ende meestendeel van den nacht singen/ als de nachtegalen/ ende ander soorten van vogelaens/ welcker sants seer lustigh om hoozen is/ ende men heeft de genoeghte ende het gehoor van dien op de hoeve/ ist dat sy ontrent het bosch ghelegen is.

De derde genoeghte/ is dat in het selve bosch altyt veel houtdruyven/ Spachtten/ Speerwien/ Kranen en ander soorten van vogels zyn/ d'welcke lustigh zyn om te sien vliegen/ ende men mach oock de genoeghte hebben in die te vangen met plectycken/ lagen/ netten ende met ander manieren.

De vierde is/ dat in de selve boschen maghen zyn/ Konijnen/ Hasen/ Eechhooznkens ende ander soorten van kleinne beestens/ die lustig om te sien zyn/ ende seer wel te passe komen om by te leven.

De vyfde is/ dat men alst heer weder is/ mach int koele wesen in de boschen / die u beschermen van de groote hitte der Sonnen/ ende hercoelen en verberschen teghen de hitte: daer is oock groentghepdt die u verbluyt/ is wel aen de tacken als beneden op de aerde/ de welke haer groen krupdt blysc houdenbe / dooz de koele van de bomen die se bedercken.

De sesste is/ dat ghy zynde in de Winter/ in't selve bewaert ende bezpdt zyt dooz het geweld der windt/ ende groote koude/ de welke van de bomen ghebroken worden: ende ghy zyt daer oock alleen upt den volcke/ daer ghy meught besigh wesen met lesen/ schryven/ en dencken op u dingen die ghy te doen hebt/ sonder ghequelt te wesen/ of u gesicht te mogen werpen seer ver van daer/ mits dat het ghesichte bosch of de haghen niet en mach deur-gaen.

Boven de genoeghte komt daer oock veel profijt af/ so wel om 't voersel der beesten/ d'welcke in de scjaduwe is/ ende dat men daer altyd gras of krup te wille vint/ als om de Eekels/ Weucken/ Boten/ Castanien ende ander vruchten/ die de bomen boozt byngen/ die tot Wercken en ander beesten te voeden/ dienen/ behalven dat men noch mach met jaren hout houtwé/ om muutsaert te maken/ beruinge staken om de hoven te schicken/ ende stacket sel/ ende om de Wjngaerden te draegen: ende zyn daer stronckhouten/ castanie-bomen oft Haselaers/ men sal hem als boozsept is/ noch daer mede moghen behelpen om repen en Wijn-vaten te maken/ so dattet boozsept bosch niet alleen en sal dienen om ghenoechte/ maer oock om profijt te hebben/ die't daer toe wil ghebruycken.

Dooz sulcken middel en sal men niet denken/ dattet landt/ daer het bosch af ghemaeckt is / min profjts sal upt-byngen van ander koezen- lant/ of niet Wjngaert beplant.

Het is wel waer / dat het profijt veel langfamer en swaerder by komt als van koezen afte Wjngaerden: maer int laeste komt het dobbel weder in: want als den eersten kost gedaen is/ so byngt de natuere de opgaende bomen en stronck-houten boozt/ sonder hulpe of eengen arbeit van menschen: het welcke niet en is van koezen ende Wjngaert / de welke niet boozt en byngghen sonder geduerighen arbeit: waerom dattet landt dat bosch is/ wel so veel profjts sal by byngen als ander landt / ende sal het huys ghemeyn maken/ het welke sonder hout gheensins en mach bewoont worden.

ick heb hier willen int kost verclaren ende verhalen de genoeghte en het profijt dat van de boschen komt/ om dat de ghene die den arbeit doen die te planten/ niet denken en souben/ dat sy den tijt ende het gheldt dat sy daer aen hangghen/ verliesen/ ende dat se niet en souben verwonderd zyn int eerste vanden arbeit/ ende langhe verberben / ghemerckt dat naederhandt hert lieden blyft de ghenoechte/ ende het profijt sonder kosten ende hare nacomelighen.

Daeromme rade ick/ ende ben van sinne/ dat de sijne hupman hem vzoeg stelle tot sulcken planten van bosche/ om te vzoeger de genoeghte daer af te hebben/ ende oock dat hy zyn bosch bynghe also na den hupse/ die hy bewoonen wil/ als hy mach / om daer de ghenoechte en het profijt af te hebben: want sulcken bosch sal ten minsten te passe komen/ om te bycken eenighen guaden en gheweldigen tomt/ die het huys soude moggen hinderen/ indient wel ghefelt is alst behooft/ ende men wel soude ovdineren moghen.

Van de natuere, eyghenichap ende differentie van de wilde bomen, ende wat gront die begeren.

CAP. XVI.

Ick weet wel datter veel soorten van bomen zyn/ die groepen Oostwaerts Westwaerts en Suptwaerts/ die ons bycans onbekent zyn/ ende de welke om den verscheyden aert van de landen / hier te lande niet en groeyen: van de welke ick geensins en meene te tracteren/ om dat mijn hooznemen alleen is in het koeze te tracteren / het ghene dat van noode is tot plantinghe van de ghemeyne bomen/ die gemeenlyck ghebonden worden in de boschen van dese landen / ende niet van de vjembe/ waer af den arbeit de lust soude doen bergaen. Ons sal alleen nu ter tijt genoegh wesen/ hier te verclaren de natuere van by of ses soorten van bomen/ die ghemeynlyck in dese landen groeyen / ende oock haer specien/ ende wat gront elcke boom is begende. Ende om te beginnen/ daer zyn in het generael twee soorten van bomen/ d'ene die men hiet waterbomen/ die upter natueren alleene begeeren de kanten van de wateren/ beemden ende de leeghe waterachtighe plaetsen. Andere soecken eeren vassen ende harderen gront/ dien het ober lopen van den water niet subjeckt en is. Daer eerst sal getraceert worden van de waterachtighe bomen.

Van Else, Poplier, Wilghe ende ander waterachtighe bomen.

CAP. XVII.

Der zyn vier of vyf soorten van bomen/ die upter natueren groepen ontrent de wateren/ die sonder groote bochtigheyt seer qualijck groepen en boozt komt/ onder ander is de Else/ die meest 't water begeert/ want sy upt de natuere wel half int water wil staen/ ofte ten alderminsten soo moet de meestendeel van de

woztel onder het water staen/ andersins soude sy seer qualijk groepen/ so dat sulcke nature van bomen be-
hozen geplant te worden in vorchtige benden/ ende by
de beken die dooz de benden lopen, oft in morasschen/
op welke plaetsen sy seer wel groepen.

Desen boom groept seer lichtelijck/ ende krijght
ghemackelijck woztel op vorchte plaetsen/ om dattet
houdt is, dat veel merck is heeft/ ende veel houde upt
wozpt op roeten tijdt/ dooz de vorchtigheyt van de
wateren/ daer dooz dat gheboedt wozt.

Men mach dese Elsen planten op twee manieren/
oft van tacken die ghehouden zyn van dicke Elsen
boomten/ oft van de levende woztelen die ghetrocken
worden upt de vorchte plaetsen/ met haer aerde/ die
welcke men moet stellen op ander vorchte gronden/
soo dat ten minsten de helfte van dese woztelen onder
het water staen/ ende boven gedect zyn onterent eenen
vingher dicke van aerde: Ende daer en tusschen eer
dat men se plantet/ so salmen de tacken moeten af joun-
dien tot op eenen binger na de woztel/ de welcke daer
na sal weder upt wozen veel scheuten ende tacken/
ghelijck den Haselaer.

Daer is noch een ander maniere van water hout/
het welcke wy hier heeten wit/ oft weerk hout/ gelijc
Popliere/ ende ander manieren van bomen/ die neven
de wateren wassen/ ende lancks de grachten fontey-
nen/ ende beken/ de welcke sy veel ghebruycken in
Italien/ lanck de rivieren/ canalen/ ende conduyten
van de wateren die sy leppen dooz haer lieder landt.
De welcke oock lichtelijck moghen gheplant worden
lanck wateren ende beken/ maer alder gemackelijck-
ste/ ende profijtelijckste van jonge woztelen/ principa-
lijck den Abeelboom: oft die de selve niet krijghen en
can van schoone ende sterke plantsoenen/ of tacken/
gelijck men de Wilgen doet. Den Berckenboom die
van schoyffe eenrichtins den Abeelboom gelijc is/ ende
van bladers/ den Duerckenboom/ begheert een couder
ende bochter gront van de Poplier boom.

D'ander sooyte van water hout/ is de Wilghe/ de
welcke/ ghelijck wy sien by experientie/ niet wel en
groepet dan in waterachtighen grondt/ ende vast aen
e' water: ende dese plantage van Wilghen gheschiet
ghemeynlijck van plantsoenen die ghemaect worden
van de tacken van die wilgen/ de welcke behozen rede-
lijck dick ende vroom te wesen/ ghelijck van een vuyft
dicke: want hoe dat sy vromer ende dicker zyn/ hoe sy
meer upt se hieten/ ende stercker worden. Dese boom
is seer different van de Else: Want den Else wil de
woztel geheel onder het water hebben/ ende de Wilghe
wil boven het water staen/ ende zyn woztel upt spre-
den op natte ende vorchte aerde/ die neffens het water
licht/ sonder de woztel gheheel int water te hebben.
Men siet oock dat de Wilghen die aen de straten/ dij-
ken/ ende grachten vast aen het water staen/ van de
welcke die woztel maer en gaet tot aen de rant van het
water/ veel schoonder zyn/ hogher/ ende beter bolwas-
sen/ ende jeughdiger dan de ghene die staen in water/
achtighe benden/ de welcke altdits ghemeynlijck de
woztel nat hebben int water.

Men segge niet dat men op hooge plaetsen niet en
soude doen groepen mogen/ Wilghen/ Elsen/ Poplie-
ren/ ende weerk waterachtigh hout: nochtans haer
nature is te wesen vast aen het water/ daer sy seer wel
groepen: ende zyn sy gheplant op hoghe plaetsen/ ende
verre van de wateren/ so zyn die quaet om op te bren-
gen/ ende groepen oock seer luttel: so dat hondert van
sulcke bomen geplant/ na haer begeerte in eenen wa-
terachtighen grondt/ meer houten sullen upt wozen/
dan vuyftent van dien op eenen dzooghen grondt/ wat
neerstigheyt of oeffeninge dat men daer toe doet/ ende
sullen oock eer vergaen.

Men segghe dit/ om dat men lichtelijck mach doen
groepen dese boomten/ ende winnen op hoghe plaet-
sen/ met te begieten/ ende betamelijcke oeffeninghe te
gheben/ het welcke nochtans veel kost/ ende ist dat

niet ghecontinuert en wozt/ de bomen die vergaen:
Maer met die te planten op haren eygenen ende wa-
terachtighen grondt/ na den eyck van haer nature/ so
sullen sy wel groepen sonder oeffeninghe: Nochtans
om datse d'eerste jaren dat sy gheplant worden/ gro-
telijck van doen hebben upt te spredden/ ende te vae-
den haer woztels/ ende het houdt dat boven aen den
struyck ghewassen is/ soo is het beste dat men booz
d'eerste jaer alle de plantsoenen doet snoepen/ om datse
te gemackelijcker soude mogen boeden haer woztels/
ende oock om dat de wint in de jonghe scheuten staet/
d'ander niet en soude doen los wozen: het welcke dic-
wilsen oorsake is van die te doen sterben/ hoe wel
datse oock gheplant zyn.

Men weet wel dattet niet altdits van noode en is/
sulcken neerstigheyt te doen (principelijck de ghene
dese bequamelijck planten) om die te planten/ oft in
d'aerde te steken. Maer ick spreke hier booz de ghene
die willen bederckte paphens ende gangen maken/ om
te moghen gaen ende wandelen upt der Bomen/ de
welcke sy willen op roeten tijt seer doen groepen/ ende
profiteren: die welcke sy doen sullen niet te planten in
bozen/ sonder een te laten vergaen. Ende booz moep-
te ende arbeit sult ghy de gheneerijte ende lustigheyt
te eer ende meerder hebben.

Boven dien is oock te aenmercken/ dat men in alle
plantage behoort soo wel te planten/ dat gheen noode
en sy dat wederom te doen op een nieuwt: Want ster-
bender sommighe/ so ist seer quaet ander te planten
in de plaetsen van de ghestoven/ immers die groepen
souden/ om dat de schaduw van die eerste ghegroeyde
zyn/ d'ander doet sterben/ ende de ontfic ende sterckste
verduycken de kraackste/ ende bense onder blijven/
ende niet tot perfectie comen. Daerom behoortmen
d'eerste seer wel te planten/ ende te meerder neerstig-
heyt daer toe doen/ om dat een saetels die qualijck
mach verhaert/ ende gherepareert worden.

Den tijdt van te planten Wilghen/ Elsen/ Poplie-
ren/ ende ander bomen/ heeft altyt devonde gewest
best te zyn int beginnel van Spjoekelle/ oft int epus
van Loumaent/ als de meeste coude ten epus is/ de
welcke dick wils hindert de nieuwt geplante plantsoe-
nen/ als boven gheseyt is.

Mengeende de krachten van dese water-bomen/ so
wozt van de bladers ende bloemen van den Popliere-
boom/ hoe wel die een wepnigh warm zyn/ een ver-
coelende salve gemaect/ die men Popliere salve noemt/
die seer bequiem is om te verduyende hitte van de
heete gestillen/ ende om het melc te verduyden van de
vrouwen die eerst gelogen zyn.

De Berckelaer gheeft zyn tackens om roepen te
maken om de quaet-boender te straffen/ om hozen/
Handekens ende Bessens te maken/ ende om aer-
de flessen daer mede te bekleden. Van den struyck
worden ooc rolen gemaect die seer goet zyn om meta-
len te smelten/ ende van de schoyffe worden tozfen ge-
maect om sracht te lichten/ gelijc de lantleeden die ge-
bruycke. Esay van de bladers metten ransel gemengt/
bebruyt de helen van wozmen/ ende van rotten. Ist
dat ghy een gat in den struyck van de berckelaer booz/
daer sal een water upt druppen/ d'welck langen tijt in
ghenomen/ de kracht heeft van den steen te bekelen in
den mieren/ ende blaft: met gozelen gereset de swer-
he van den mont: met wassen supbet de vuyligheyt
ende smetten van der huylt.

Van de Esschen, Olmen, ende Vlederbomen.

CAP. XVIII.

DE Esschen begheeren upt haer naeture eenen
leeghen waterachtighen grondt/ daer sy ober-
bloedigher groepen/ dan op die hoghe gronden:
Daerom datse ghemeynlijck behooren gheplant te
wesen in leegh waterachtigh landt/ maer niet soo
seer als

seer als de Wilgen/Woplieren ende Effen. Sp mogen
sot wel geplant worden op middelbaer gronden ende
plaetsen/ ende groepender wel.

De Olmen zijn geerne upt haer natuere in bochte
dalen/waer datse seer wel boozts comen ende seer ho-
ghe wassen/ ende recht en schoon van houte worden.
Nochtans ist een hout dat gemeyne is ende gheplant
mach worden op alderhande gront/hoe wel datse veel
beter boozts comen in eenen betten bochtigen gront/
dan op eenen middelbaren gront:maer pzinpalijck
ontsien sp de dzooghe gronden die hert ende rouw oft
fabelachtigh zijn/ten zp datse oock bocht zyn.

It u zijnder drie manieren van Olmen/d' een is die
klepne bladeren heeft/en swert van houte is:de twee-
de heeft bzebe bladeren/ ende den strupc rebelje wit-
de derde heeft seer bzebe bladers/ groen ende schoon
ende den strupc bpcants gheheel wir:ende dese twee
laetste soozten zyn de ghene diemen moet sien te plan-
ten: want sp wassen beter ende hoogher/ ende behal-
ven datse de schoonste zyn/ soo wozpen sp meer houtst
upt/ende spzeoden haer wghder upt.

Van dese drie soozten zijnder mannekens ende wiff-
kens: Wp heeten de wiffkens die meest bzuichten dza-
ghen ende grober zaedt: De mannekens/de ghene die
minder zyn ende haer zaet dzaghen int middel van de
bladers/ soo datse schijnen noch bzuicht noch zaedt te
bzaghen. Ende daerom zijnder vele die van de Lant-
winninghe selzjiben/de welke vastelijck se pden/ dat
desen boont gheen zaet en dzoegh/ende dat sp groeyet
van plantsoenen oft scheuten: van welke opinie Ter-
miellius is. Nochtans ist seker dat elck blat een bzuicht
bestonten dzaeght int middel van het blat van den Ol-
me/waer af dat den Olm groeyet ende boozts comt/
alst behoortelijck ghesaep wordt. Van deser opinie is
Columella/ ende d' experientie bewijset. Sp maect
twee differentien van Olmen/ het ende d' een soozte/
de schoonste ende hooghste Walsche Olmen/en d' an-
der soozte Italiaensche Olmen. Ende ist datmen van
dese schoonste mach vinden/ die moetmen planten/
om datse eer groepen ende meer houdt boozts bze-
ghen. Theophrastus ende d' ander Auteurs stekender
minder differentie tusschen/ nae de landen daer dese
bomen groepen. Ic hebbe dielieber willen verclaren
sp de gedaente van de bladeren ende van t' hout/ om
datmen die te beter soude kennen.

Het dese soozte van bomen machmen stellen Wle-
der-hout bomen/ om datse seer na zyn der natueren
van den Olmen: Sp begheeren oock sulcken bette ende
vochte aerde/ sp groepen gelijck de Olmen in alle ge-
voede aerde: sp wozpen upt op coytren tyde groote tac-
ken ende luttel groens. Desen boom heeft het hout
seer wit/ sp dzaeght klepne bladers gelijck kladeren/
ende is seer selden met het gewoznte beladen.

Den Efsche is ter contrarion upter maten seer van
het gewoznte ghequelt/ soo datmen dieck wils siet alle
de bladeren af geten ende vol klepne gaten. Van dese
soozte van boomen/so wel Olmen/Efschen ende Wle-
der-hout bomen/ zyn de beste die alder eerst groepen
ende op coytren tijt meer houtst upt wozpen.

Wengaende de epgghenschap van dese drie boomen:
De bochtighheyt dierten in dese klepne bzuichten besto-
ten bindt/ maect aenlicht supber en klaer alst daer
mede is ghewassen. Desghelijck als men klepne ban-
den in dese bochtighheyt oft sap nat maect/ ende op
de ghescheuretheyt ghebonden van de jonghe kinders
gheneest die. Tselbe sap in een glas ontfanghen ende
vijfentwintich dagen wel toegestopt in daerde gegra-
ven/oft in mist/matten bodem staende op een hoopke
souts/ is seer sonderlinghe om te gheneesen de versche
wonden/ als men wiscken daer mede nat ghemaect
daer in steekt. Het hout van desen boom is goet om
veelden te maken ende sujden.

Wlederhout is in dese landen van ons seer ghepzen
onder ander biugen/ om dat van de tacken stercke bo-
ggen ghemaect worden.

Den Efsche heeft een sonderlinghe kracht teghen
t' fenijn van de slanghen/den welcken sp soo groot by-
ant is/datter geen slanghe en derf ontrent comen van
also ver te als haer schaepe streckt. Want vele hebben
versocht/ dat indien men eenen ruck van de bladers
oft tacken maecte/ende daer binnen aen den 3gde een
slange stelde/ende aen vander zijde een bbandende byer
ware/dat de slange lieber sal int byer bidden/dan nae
de bladers van de Efsche kruppen. Daeromme
maect de natuere die sozghhe dzaeght boozt sinen schen
welbaert/ dat d' Efsche bloeyet in de Lente/ eer de
slanghen ende Wder slangen upt hen hollen kruppen/
ende haer bladers niet en berliest in den Perst booz
datse weder zyn in hun hollen vertrocken. Daer om
indien ghebuert dat eenighe slanghe oft fenijnighe
beeste/ een peert/ koepe of ander heeft ghebeten/ daer
en is gheen excellenter remedie dan de joncke bladers
van de Efsche te stoten/ende t' sap upt te dzuicken/ende
dat de beeste te dzuicken geben/ boozts de reffe van de
gestoten bladers op de quetsuer leggen. Dese remedie
sal oock moghen den menschen dienen die van eenighe
slange of aber slange gebeten zyn. De schayse van der
Efsche in derocctie gebzuyp/ is seer goet om te openen
de verstoptheyt van de Wiltte/ ende den waterlucht-
gen groot water af te trecken/ oft de hette lieden ma-
gerder te maken.

Van Castanieboom.

CAP. XIX.

DE Castanieboom is sterck ende bzoorn/ die seer
na van naturen der Epcken gelijck is. Sp is hard
ende goet om wagens af te maken daer de wijngaer-
den op liggen/ende meer ander wercken die van Ep-
cken ghewozcht worden: Sp comt boozt van het zaedt
van de Castanie/die ghesaep wozt gelijck de Eeckel/
ende comt eer boozts/ende woyp eer haer houdt upt/
ende is krachtigher dan de Epcke/ende is gemeyne in
alle landen: sp groeyet pzinpalijck seer wel op eenen
santachtigen gront/maer aldermeest so hatet sp plact-
sen die seer ter Sonne staen/want sp begheert af han-
gen van heubels ende geberghen die cout zyn/ staende
teghen het Doozden.

Het zaet van de Castanien/ bederft altemets/gelijck
dat van de Eeckel/ oft dooz te groote dzooghte datte
niet upt spzuyten en mach/ of dooz te veel waters/ het
welcke de Castanie ende Eeckel in d' aerde doet rotten/
oft dooz de beesten/ ghelijck mollen/ eert mupsen ende
sulcke soozte van beesten/ de welke eten ende beschadi-
gen de Castanie ende Eeckel in d' aerde.

Het planten ende eghenen van de Castanie-boomen
ende Epcken is alleleens:ende diefe wil seer doen upt-
schieten/die machle stroucken na datse drie oft vier ja-
ren hebben geplant geweest/ende niet eer int beginnel
van de Lente/waer dooz sp dobbel upt schieten.

Daer is oock perijckel is ghelegen die bzoeger mes-
pfer te stroucken oft te snoeyen/want dat doetse dieck-
wils sterben. Ende ist datter eenige tacken oft scheu-
ten upt comen aen den strupc int eerste/tweede en der-
de jaer/die mach men/van datse upt spzuyten/metter
hant af trecken te wyle datse noch teer ende jonck zyn/
sonder mes daer aen te steken/welcke het beste is.

Van de eycken ende haer differentie, van de Car-
pijn, Buecken, ende ander diergelijcke Bomen,

CAP. XX.

DE Epcke is de vruchtbaerste ende de profijtelijck-
ste boom die in alle dese landen is. Daer om heeft
men altijts in de oude boschen ende foreesten bewaert
de bomen van deser speten/als de nootzakelijste ende
profijtelijckste.

Men maect van dese soozte van boomen drie dif-
ferentien/ ende elcke differentie hoe wel datse in onse
ghemeyne sprake al eenen name hebben/ te weten/
Epcke/ nochtans in Latijn hebben sp elck eenen ep-
ghenen

generen naemt: d'een soozte heet Robur/ d'ander Quer-
rus; ende d'ander Alex.

De eerste van van dese differentien is / datter een
soozte van Epcken is die dick ende vroom zijn / heb-
bende den tronck beneden seer dick, weerachtigh ende
sterck/ende seer groote woxtelen upt ghesprept lanck
der aerde en/ende boven op den tronck die sozt genoegh
is: draeght hy een groote menighe van dicken ende
upt gesprepte tacken die seer lanck zijn/ de welke be-
slaen een groote plaetse / ende daerom worden seer
wyt van malcander gheplant / om die plaetse die zy
behoeden om hare tacken te verbyden. Dese soozte
van boomen is bequaem om barninghe af te maec-
ken van timmerhout / om datse draeghen eenen tronck
die overdekt is: oock en zijn sy soo hoogh ende rondt
niet/ende hebben de tacken ecom genoegh ende omme
gheskeert. Van dese soozte sietmen veel bosschen/ daer
de bomen grof ende sozt zijn/ seer verre vā malcander
staende/ende boven seer wyt upt ghesprept.

De tweede soozte is/ van de Epcke boomen die den
tronck dick ende lanck ghenoech hebben/ als vier-en-
twintigh oft dertigh voeten hooghe / ende boven op
den tronck vier oft vyf tacken die hoogh ghenoech
zijn ende rechte/maer niet upt gesprept/ noch den tronck
niet soo seer bedekt als de booggaende soozte: ende dese
soozte van boomen is goet om steylen ende groote hou-
ters te maerken/ diemen ghebyruct in't timmeren/
ende oock om te saghen ende kleven / om datse wier-
achtigh ende hart zyn ghelyck de booggaende. Van
dese soozte sietmen oock veel bosschen/ de welke beter
geloten ende ghestoffeert zyn van hout/ dan d'ander
daer ick af come te spreken / om dat de tacken rechter
op wassen/ ende soo veel plaetsen niet en beslaen.

De derde soozte is/ van de epcken die van van tronc
zijn/ende seer rechte/ de welke wel veertig oft vyf-
tigh voeten hooghe wassen sonder tacken / ende boven aen
het eynde van den tronck hebben sy luttel tacken ende
houts / soo dat den geheelen boom niet dan een rechte
opgaende-houdt en is / ende het schijnt dat het opper-
ste niet dan een croonken en is. Ende dese soozte van
boomen staet dicke hy een / met de woxtel comende
aen malcander/ende wassen te samen seer hooghe ende
rechte op/ welke bosschen seer profytelick zyn om te
maerken alseerhaude soozte van timmeragie / soo wel
om blacken te maken als ander soozte van lanck ende
middelbaer hout: welck diene tot metelen ende daken
te maken. Ende van dese soozte van boomen zyn der
veel bosschen in dese landen.

Alle dese drie soozten dragen eckelen ende ghelycke
bladeren/ dan dat sommighe draeghen byde bladeren/
d'ander middelbaer/ en d'ander minder: sy hebben ooc
d'eerkele d'een langer ende dicker/ d'ander dicker ende
softer/ende d'ander wat langer en te dunner.

Noch van dese drie soozten van Epcken / is onder
elcke soozte maneken ende wyfken. De wyfken heet
men ghemeynlick/ als Theophrastus sepr/ de ghene
die meest vuchten draeghen en de vroomste. Ist dattet
alsoo is/ datmen moet heten de gene die meest vuch-
ten draeghen/ wyfken: soosullen dan d'ander soozte
die minst vuchten draeghen/ de mannekens zyn: nae
dien dat zy't nemen aen het draeghen van de vuchten/
oft datse onvuchtbaer zyn. Men heet de onvucht-
baer mannekens/ende de vuchtbaere wyfken. Theo-
phrastus stelt een ander differentie van den anderen
die onvuchtbaer zyn/ waer af dat ick nu niet en men-
ne noch en wil schryuen om de soztheit wille/ sende-
de de ghene die't begeren te weten in't lange/ tot Theo-
phrastus in zyn derde boeck van de Historie van de
planten/ in't Capittel van den Epcke-boom. Des-
ghelycks oock van alle ander bomen daer ick af swij-
gen wil/ om dat ic mijn eerst booznemen niet en soude
bupten gaen.

Alle dese soozten van epcken / groepen seer langhe/
soo datmen haer toeschryft te leven ende dueren tot
bye hondert jaeren toe/te weeten/ hondert jaer om te

groepen/hondert jaer om in wesen te blijven/ en hon-
dert jaer om te vergaen/ het welke men sien mach by
de oude bosschen ende soezten.

Ende mits dat desen boom late ende traegh boozt
groepet ende late sterft / so en moeten hem niet ver-
wonderen dat den Olin/ den Effehe / Wleerhout
boom / ende ander boomen die in dierghelycke of be-
ter aerde gheplant zijn/ stercker ende meer houts upt
wozpen dan de Epcken: d'oorzake is / dat de natuere
van dese boomen is vroegegher te groepen ende te vroe-
gher te sterben: ende de natuere van d'epcke is/lanck
samenlyck booz te comen ende lange te wassen ende late
te sterben: ende men can de natuere niet doen comen
vooz den tijt/ gelijk men sien mach aen een peert/ hee
welck volwaffen is in vyf jaeren/ ende den mensche is
vyfentwintigh jaeren: ende oock d'een leeft veel langer
dan d'ander.

Ick segghe dit booz de gene die terstont willen bo-
men en hout hebben/ want sy en behozen niet te plan-
ten den Effen/ Olinen ende Wleerhout-bomen die
stercklyc groepen/ende meer houts uptwerpen in ses
jaeren dan de Epcke in thien jaeren.

Maer de gene die lustiger/ profytelicker ende ghe-
duerigher boomen ende bosschen willen hebben/ hoe
wel dat selansamer groepen/ moeten planten Epcken/
Castane-boomen/ Carpinen ende Beucken-bomen/
welcke Carpinen ende Buecken lanck samenlyc ghe-
nooch groepen ende lange dueren/ ende wozpen rede-
lycke kleyn scheuten upt/ ghelyck de epcken/ so dattet
bomen zyn van eender soozten/ende van eenen wassen/
ende van eenen tijt/ als bozen geseyt is.

Het is wel waer dat d'epcke begheert goede ende
bette aerde die niet waterachtigh en is / ghelyck de
Carpyn ende Beuckenboom: nochtans sal de Carpyn
ende Bueckenboom beter op comen ende groepen in
eenen steenachtigen gront/ hoe wel dat alle soozten van
bomen/ hoe danigh sy zyn/ soo sy gheplant wozden op
beteren gront/ hoe sy beter boozts comen.

Maer daer isser die natueryck begeren goede aer-
de/ gelijc de Epcke/ ist datmen wil dat hy wel groepe.
Ist dat hy gheplant woxt in middelbaer aerde / soo
groepet hy middelbaerlyc: maer woxt hy gheset op
eenen voren gront/ seer qualijck salmen hem doen be-
open/ende woxt doze ende rouw van schoyfen. Nocht-
tans die tarinen ende Buecken boomen groepen wel
op middelbaer goeden gront/ende moghen wel profy-
teren in steenachtighe aerde ende gronden.

Men maect de putten booghe ende tijtse / als
hier vozen gheschryben is/ ende alle de boozte bo-
men wozden bequaemlycker gheplant in spreckel-
na dat de bozt ghepasseert is/ gelijc allijt gheseyt is
gheweest.

De Carpyn-boom groepet op de selve grondt ende
maniere van den Wleer-boom/ desen boom waert
eertijts ghebyruct om de stelen van de boeren Alom/
ende de jocken van den offen te maken/ maer nu dient
hy om te barnen/ mits dattet drooghtste hout is ende
dat de beste colen maect.

De Buecken-boomen is den Carpyn niet seer on-
ghelyck / endegroepet op dierghelycke grondt met de
selve oeffeninghe / maer in desen is hy meer te vryser
dat hy nochtens draeght die alsoo profytelick zyn als
eckelen/ten minsten soo maecten hen daer mede ket
Epckohens / Cozteldu-ben / Cranen ende ander
dierghelycke voghelen. Wouders maecten van de
schoyse van desen boom hen Wyn-touwen / kuppens
ende ander dynck-baten.

De Linde groepet seer wel op bergachtigh ende
hooghe/maer bochte plaetsen. 't houdt is bequaem
om roffers ende buffen te maken/ de schoyse om wie-
ghen ende kinder koppen te maken.

De Cozckboom begheert dierghelycke grondt als
de Effehe ende Epcke. Het is een sake die weerdigh
is te bemerkken/ datse van haer schoyffe mach sonde-
letsel berooft wozden/ de welke men delijc om bye
koppen

robben te maken / ende tusschen de solen van de pantof-
fels ende muppen te legghen / gheburende de coude
winter.

Men boom groepet wel opbergen ende rotsen: Het
hout is seer goet om te maken coffers / vaetbaucken /
boggen / pylen / ende ander diergelyckedinghen / mits
dat van de woymen niet gheten en wozt.

Wengaende de krachten ende epgenschappen van de
voospe de boomen: D'epcke heeft veel sonderlinghe
dinghen: De bladers / de Gal-noten / ende de maren-
tacken. Men mach van de jonghe malsche bladers
oft botten een sonderlinge ende excellent water distil-
leren teghen de catharren van de lever / om den steen
te bryken / ende de witte bloet van de vrouwen te stop-
pen. De groote Gal-noten oft epckel-appels geben
een booz-taken van drie dinghen / te weten oozloghe /
dieren tijdt / of sterfte: Want ist dat ghy open doet die
gheheel zyn / ghy sulter in vinden oft een bleghe / oft
een klepn spinne / oft een klepn woymken. Ist dattet
blyghstien wech blyghet / dat is een teken van toeco-
mende oozloghe: Ist dattet woymken boozts kruppt /
dat is een teken van dieren tijdt: Ist dat de klepne
spinne hier en daer loopt / dat is een teken van sterf-
te ende veel Pestelentiale siekten. Gal-noten ghe-
drooght ende klepn ghestoten / stoppen terstondt alle
wurckloop. Watentacken inghenomen / gheven een
groot verlichtinghe den ghenen die van de vallende
sichte ghequelt zyn.

De Bueckboom is seer goet om manden ende ko-
ben te maken om dzyppen in te dyaghen. De bladers
geknout genesen de kloven van de lippen / en sweringe
van het tant vleesch. De buerken noeken ghebooght
ende tot affschen gebzant / in salftens ghemenght / zyn
seer goet tegen den steen ende grabele.

Het Parck van de wilde Beesten.

De situatie van het parck, ende het gouverne-
ment van de wilde Beesten die daer in zyn.

CAP. XXI.

Om dat wy niet en souden achter laten in onse hoe-
ve / waer af dat de Waders des hupsghesins / ende
de Meester soude mogen profijt trecken ende genoech-
te nemen / so willen wy na de bequaemheyt der plaet-
sen / dat men parcken maecte ontrent de hoeve, waer
in men bestoten hout hasen / recalben / wilde vercken-
nen / ende diergelycke wilde beesten / om dat de Mees-
ter ende Heere van dies plaetsen / hem al emets soude
moghen verheughen ende zyn genoechte nemen: in de
jacht te sien van de beesten: ende waer t dat van noode
waer een Bancket te maecten / dat men daer de spye
mocht binden also gerveet als in de keucken oft bottel-
erje / behalven noch het vercopen dat een sijn hupsman
jaerlycx mach doen van dese beesten.

Het parck moet staen / in dien dat moghelijck is /
int bosch van opgaende bomen / af gesloten met muer-
ren die ghemaect zyn van brycken / oft met staketsel
van epcken staken.

Booz dese plaetse behoort een beke te lopen / oft ee-
nighe ader van een fonteyne / oft by ghebrake van le-
venoe ende natuerlijck water / so salmen moeten daer
toe putten of wateringhen graben / ende met steenen
rondbomme bemeten / ende onder plabepen om het
regghen water daer in te houden.

In dese plaetse moet oock zyn seer Grasachtighe
aerde ende fruct-bomen / maer onder ander soo puyt-
men seer booz de wilde beesten / de vruchten van de
Epcke / Appel-bomen / Papp-bomen / Hagde-appel-
bomen / ende ander diergelycke.

Maer een goet Wader des hupsghesins en behoort
niet te bryden te wesen met de vruchten die hem daer-
de van selfs gheeft: Maer in den tijt dat d'aerde niet
boozts en brynght / ende datter gheen voertsel en is in

de boschen / soo salmen hem geben het ghene datmen
van den Bogst bewaert heeft / en die boeden met ger-
ste ende enckel terwe / met bonen en marc van wyne
besienende al t'ghene dat goeden coop is.

Ende om dat de wilde beesten souden weten dat-
men hen t'eten gheeft / so salmen moeten in hups heb-
ben een oft twee tanne beesten / ende stellen die in t'
parck: Want die sullen over al lopen / ende d'ander
by een vergaderen / ende bryngghen daer eten staet.
Men sal oock dat niet alleen doen in de winter / maer
oock als sy vol zyn ende jonghen hebben / om die te be-
ter te boeden. Waerom datmen dickwils behoort
gaet te slaen / ofter eenighe zyn die ghewozpen heb-
ben / om die graen te gheven.

Men sal oock een wildt Wercken niet laten over de
bier jaren oudt wozen: want soo langhe wasser / ende
boozts gaet het weder af ende wozt magher van ou-
derdom / daerom salmen dat vercopen te wyle dattet
schoon ende sterck is.

Men mach men wel langhe houden / want hy
blyft langhe jonck / ende leeft langhe.

Wengaende de klepne beesten / ghelijck Hasen / die
bestoren / want midts dat se klepn zyn / soo conuen zy
lichtelijck tusschen beyden deure cruppen / ende upt-
ganc binden om wech te lopen. Darom moeten haer
parcken met mueren bestoren zyn / ende hun voertsel
zyn van Gerste / Ditsen / Cicorepe / Lattouwen / Ci-
ceren / ende Gerste in regen water gewepckt / want de
jonge haeskens en eten niet geerne droogh graen.

De plaetse van de Reyghers.

De situatie van de Reyghers plaetse, ende hoemen
de Reyghers regheren sal.

CAP. XXII.

Aen den Reyger en is niet dan cost te doen / sonder
eenigh profijt. De Princen ende groote Heeren /
die gheerne jaghen ende mogen genoechte
copen int blygghen van den sparwer / om den repger te
vanghen / ende oock wat leckernijen daer af hebben is
reppers vleesch te eten / principalijc van de bogst. Men
seft oock dat den repgher een Coninclycke spye is /
maer dese ghenoechte is dobbelen cost. Laet ons dat
dencken dat de vader des hupsghesins ende de meester
van onse hoeve een prince of groot meester zy / ende dat
hy ghenoechte heeft in alderhande soozte van jagen en
blygghen / ende leckernije van eten / soo salt mogen ghe-
schieden dat hy altemets zyn genoechte sal nemen in
den repgher / het zy int jaghen oft int eten: ten sal dan
niet bryten reden zyn dat wy wat schryben van de
plaetse om repghers te houden / om dat wy int ghene-
rael niet en souden achter laten van alle t'gene dat bant
nobe mach wesen / tot de fraepheyt ende volcomenheyt
van onse hoeve.

Om te maecten een plaetse booz de repghers / de
welcke niet alleen ghenoechte en gheven haren mee-
ster / maer oock profijt / so moetmen ten eersten merck-
ken / dat den repgher een ongestadigh boghel is / alleen
levende / ende wat epghen van sinne / ende die niet en
woont dan op een plaetse die hem seer wel aen staet.
Welcke een oorzake is / datmen op alle plaetsen son-
der onderschepdt niet en sal stellen noch ordineren de
plaetse van de repgers: Maer alleenlijc op een plaetse /
daer schijnt dat den repgher int overblygghen begoff
heeft neder te vallen / ende zyn ruste te nemen / als op
een plaetse / die hem alderbest behaeght.

Want de plaetse van de repgers moet om twee oor-
saken gemaect worden / d'een om de repgers daer te
boeden ende op te houden / om dat / alst den Heere belie-
ven sal den repger te blygen / oft eentgh heerlijck ende
costelijck bancket te doen / repghers souden moghen
hebben tot zynen wille.

D'ander oorzake is / om te locken de repghers die
daer booz by blygghen / want de repgher die bestoten
is

is in de repgerije/roep t'ander die daer vooz by blygen/de welcke de stemme ghehoort hebbende van den besluten repgher / houden op ende blyben daer stille/ ende maken haer nesten op het dach van de repgerije/ waer dooz dat comt/datmen/ als 3p haer eperen ghebroet hebben/ terfont neemt haer jongen om te sluppen int repghers cot.

So willen wy van besluppen/datmen behoort/ eer men t' repghers cot sal maken/ neerstelyck te letten op de bequaemheyt van der plaetsen/ te weten / of op de plaetse tot andert tyden repghers gheerne geweest syn: want ist datmen den repgher besluppt in eenige plaetse die hem niet aen en staet / so en sal hy daer geen profijt doen/maer sal terfont steruen.

Noch behoort oock midden dooz de repgherije te loyen eenighe lopende beke/ want den repger is een water-vogel/ende is geerne ontrent de wateren/ende leeft alleen van palinghen ende ander dierghelyckelende visschen.

De tinnieragie van de repgerije moet staen onder den blauwen hemel/ende moet wel dicht afgesloten zyn met latten en gesaeghde barders/ ontrent xxxij. doeten hooghe/ende boben seer wel gedeckt/om dat de repghers die daer vooz by vliegghen/ ghemackelick souden moghen nestelen boben op het dach van de repgherije.

Men false spijssen met levende palinghen/ende ander dierghelycke visschen/altiemets oock met dermen/jae oock met vleesch van wolven ende honden kleyn ghecapt: men moetse oock ghenoch t'eten gheuen om die bet te maken teghen datmensse vanghen wil ende ghebrucken in banket ten / ende niet om jonghen te cryghen: want luttel repghers stellen hen tot eperen te legghen ende te vzoeden als sp besloten zyn.

Ach sal niet eenen oock seggen/dat/indien den heer om zyn ghenoechte te hebben int vliegghen van den repghers/ neemt eenighen repgher in der repgerije/so en mach hy die niet laten vliegghen ontrent de repgherije/maer verre van daer: andersins soude hy de repghers van daer ver vzoeden/ soo wel die daer vooz by vliegghen als die besluten zyn: Want die daer vooz by vliegghen/en souden daer niet meer willen nestelen opt dach van der repgerije/ende die daer besluten zyn/souden verstoort worden ende vzeese hebben vooz het selue pertijckel.

Soe wel dat de repgher een Conincklijcke spijse is/ nochtans midts dat een water-vogel is / soo is zyn vleesch hart om verdoetwen / jae meer dan van eenigh ander water-vogel: t'beste dat aen hem is/ist vleesch ontrent de boest. Doozts soo septmen dat zynen beck eenighen tint in wijn ghelegghen/doet dat de selue wijn de kracht heeft van tot slapen te verwecken.

De jacht.

Datter drie manieren van jacht zyn.

CAP. XXIII.

V Ervolghende ons voornemen/soo sullen wy wat tracteren van de jacht / met dat wy willen dat de vader des hupsghelins hem andersins sal tot de jacht begheuen/dan om altiemets zyn genoeghte te nemen/ en dat als hy anders niet te doen en heeft/ in de plaetse van slapen oft te vzoemen in zyn hups.

Daer nu zyn der diederhande manieren van jacht: d'een van visschen/d'ander van vogelen/ende de derde van vierboetighe dieren/gelyck van Hertten/Hinden/wilde Dercken en Hesen.

In alle dese drie manieren sal hem mogen oeffenen de heer van onser hoeben / maer principalijck int jagghen van de vierboetighe dieren: Want d'eerste behoort den dienaers toe van den Laet / die des heplighen daeghs behooren haren tydt te vergheten int visschen metter augheuoede / oft niet den visch-roz/ om datse hebben souden eenighe extrodinaxie spijse om t'jachternoens oft t'sabonds t'eten. De jacht

van de voghelen is eenighsins vermaeckelijck / nochtans ist dat wy willen Plato gheloven / soo is die te onedel dan edel. Het jagghen van die vierboetighe dieren is als een eerlycke oeffeninghe altydt ghebruyckelick geweest / ende van de rechten ende wetten toegelaten/ principalijck de ghene die niet en gheschiet by nachte/ende die niet bestaen en wordt dooz ledigheyt ende verachttinghe van arbeyt/maer om te vercrighen meerder dapperheyt/lichtigheyt/lustigheyt/ende sterckte van lichame:niet te min het 3p hoe dat wil/de meester van onser hoeben/ist dat hy een groot heere is/sal hem altiemets mogen oeffenen / ende zyn genoeghte nemen int jagghen/na dat hy zyn dingen die hy te doen heeft/ al gheschickt heeft.

De jacht van den Hert.

Wat honden die goet ter jacht zyn:

CAP. XXIV.

DE jacht van de vierboetighe dieren/ als Hertten/wilde Derckenen/Rechtalven ende Hesen/geschick principalijck met Honden / Peerden ende kracht des lichaems/altiemets met gaerne ende netten/ende altiemets met laecken oft canebets:maer dese twee manieren van jagghen/ zyn eer vooz de lupe/ kleynmoedighe ende veruerde menschen / dan vooz de stoute en vrome / die de jacht beuinnen meer om d'exercitie des lichaems ende de ghenoechte/ dan om leckernye ende lust der kelen.

De Heselwinden/die geordineert zyn tot der jacht / zyn vierderhande van haps/ wit/ ros/ graeuw/ ende swert.

De witte zyn de beste / want 3p zyn subtyl in der reucke/dapper ende vperigh / ende die nimmermeert op en houden van jagghen/om eenighe hitte die bueren mach / sonder op te houden om de ghene die met de peerden rennen/oft om t'geroep ende getier der menschen: Nochtans willen sp gevolght zyn ende gheselschap hebben van het peerde-volck/ende ontsien wat het water/ sonderlinghe in de winter / alst cout weerd is.

Daer nae zyn de rosse / die oock seer stout zyn ende aennemende/ende goet van reucke/seer wel wachten de vooz de ptractycken van den hert / bycrants van den aert van de witte/ uptghenomen datse opstwater zyn ende quaet om te farsoneren. noch en moghen so wel tegen de hitte niet: maer sp zyn dapperder ende hertiger/ noch en vzeesen water noch coude/ende lopen onversaeghet ende seer stouteluck/ende jagghen ghemeynlyck gheerne den hert lieber / dan eenigh ander beeste/maer sp en vjaghen niet veel na den hese.

De graeuwe lopen na alle beesten diemen hen doet jagghen/maer sp en zyn soo dapper noch so vroom niet als d'ander/sonderlinghe de ghene die ros van beenen zyn/trekende op t'wite / nochtans zyn 3p vierighe ende seer coragieus. Noch en verlaten nimmermeer de beste vooz dat sp doot is / maer sp ontsien de hitte/ de soule van die te peerde zyn / ende t'gheroep van de menschen: Oock en vjagghen niet seer een beeste die ptractycken ende kieren ghebruyckelick/maer daer teghen zyn 3p de kloekste int lopen/principalijck na de beesten die strax deur lopen.

De swerte zyn sterc ende vroom van licham/nochtans zyn 3p leegh ende rozt van benen/3p en zyn oock niet dapper int lopen/hoe wel datse seer goet van reucken zyn/vzefende noch water/ noch coude: ende soeckende meer stinckende beesten/ghelijck wilde hercken/bossen ende dierghelycke/dan ander/om dat sy het herte niet en hebben / noch de dapperheyt om jagghen ende vangghen de snelle beesten.

In midts datmen ghemeynlyck sept / dat van alle groote goede honden zyn/ soo noch geschieden dat t' haps niet vele en helpt tot de deucht des hondes/ende datmen vindt van alle soorte van haps/seer goede ende schoone

schone honden: daerom soo moet eenen hont van wat hant dat hy zo om schoon ende goet te wesen/dese nabolghende tekenen hebben: Het hooft middelbaer groot/ eer lanc/wozpich dan hzeet ende plat: de neuse gaten grof ende wgd: de oren hreedt ende middelbaer dick/ de lendenen gheboort/ de billen grof/ de lanc ken hzeet ende grof/coyt ende dick van oben / de hasen ende beenen recht ende wel geklaut/ben steert dick by de billen/ende de reffe dunne totten epude toe. Het hant onder den buyc hart/ t'been beeden de knie dick/ het platte van den voer djooghe / ende gelijck die van den vos/ ende de klumwen grof/ het achterste alsoo hooge alst voozste. De rue behoort coyt ende gheboghen te wesen/ende de teve lanc.

De badiedinghe van dese tekenen is dese: de wijde neuse gaten betekenen eenen goeden hont van riecken: de ghebooghe lendenen/ende de rechte hasen en betekenen dapperheyt: de steert grof aen't gat/ lanc ende dun aen het epude/ betekent goede sterckte van lendenen/ ende dat den hont sterck van aessen is: Het hant hart onder den buyc/betekent dat hy arbeiden mach/ hzeefende noch water noch coude: Het ve grof de voet van de vos / ende de grove klawwen / betekent dat hy de boot niet vet en heeft / ende dat hy sterck op sijn leven is / om langhe te lopen sonder hem te bewaren.

Om dat seer quaet om doen is / na sijnen wille te moghen kriegghen sulche honden die toter jacht van noode zijn/soo sal goet zijn om schoone te hebben / dat men een schoon teve heeft die van goeden aerdt is / sterck ende wel ghepropozitioneert van leden/ hebbende de ribben ende lanc ken groot ende wijdt/ de welke men sal lat en decken van eenen schoonen hont/ hebbende de wooghepde tekenen/ maer op gheen ander tijt/ in dien moghelijck is/ dan onder de tekenen van Gemini ende de Aquarius / want de honden die dan gewoopen zijn ende woopen so haest niet dul. ende sullen meer reicken dan te ven zijn. Als de teve vol is/ende dat se begint dick te woopen/ soo en moet men die ter jacht niet leyden / om dat de jonghen gheen hinder en souden krijghen/ maer behoort niet meer dan lanc ken den neerhof ende hupse te gaen/ sonder in't honte cor te slapen/ om dat se treurich ende quellijck is. Als de jonghe gewoopen zijn/ waer af den rechtten tijt is in deerte/ Apil ende Mey/ meer dan in de Winter/ oft ghebeprende de groote hitte van de Somer/ende dat se beginnen te sien / men moet se niet hoerpe melck spijzen/ oft gepten/ oft schapen melc dat supber ende noch warm is/ ende vooz de twee maenden van de moeder niet nemen/ ende daer na noch voeden met melck/ hzoort/ ende alderley portagie / tot dat sy thien maenden oudt zijn/ daer na sijnmenen in't honden cot houden / gelijck wy noch sullen seggen.

Men behoort te voeden alle de jacht-honden t'samen in een beguaem honden hups / dat daer toe ghemaeckt is / om dat sy malcanderen souden kennen ende verstaen / om dat de ghene die t'samen opgevoet zijn/malcander beter verstaen ende beeminnen/dan de honden die by een vergadert ende ghenomen zijn van diverse plaetsen.

Haren cost sal wesen/hzoort/ gebaeken van een derde deel terwen/ een derde deel gersten/ ende een derde deel roggen/om dat tet alsoo ghemengt zijnde/hen verschende wet hout/ende bewaert vooz veel siecken: Want waerder niet van rogghen/ het soude hen te veel doen schijten/ ende waer't niet dan supber terwe/ het soude hen te hart in den buyc maecten/ waerom dat men d'een moet onder het ander menghen. In den winter moet men hen vleesch geben / principelijck de gene die mager zijn/ende die herten jagen: maer die de hasen jaghen/ nimmermeer/om dat se niet en souden gebetigh woopen op de groote beesten/ende geen werc meer maecten van de hasen/ de welke ghemepnlijck loopen onder ende tusschen de ramme beesten / om te ontbliden de honden/ de welke van souden den Hase

laten lopen/ om te jaghen de ramme beesten. Maer honden die herten jaghen en souden't niet doen / om dat den Hert voozder gherooken woort dan den Hase: ende oock om dat sijn vleesch hen beter ende leckerlijcker smaect dan eenich ander. T'beste vleesch dat men hen soude geben mogen/ende daer sy sterckst af woopen/ is van esels ende muplen: maer Ossen vleesch/ Roepen vleesch / ende diergelijck en smaect hen so soet niet: het vleesch dat men hen geeft/ moet eerst ghebilt zijn/om dat se gheen kennisse en souden hebben van de beeste/ noch van sijn hant. De geschichte jagers honden veel van de portagien oft hutsopoten die gemaect zijn van schapen vleesch/gepten vleesch / ende van het ossen hooft / vooz de mager honden die de hasen jagen: ende men moet altemers onder dese hutsopoten wat solfers doen om te verwarren.

De plaetsen van de honden moet op een plaetsen staen recht tegen het Ooste/waer deur dat een beke oft fonteyn loopt. Het honden hups sal van witte muppen/ ende sonderlingen die vast in een ghesloten zin getimmert woopen/om dat ter geen spinnen/vloppen/want luyfen ende diergelijck gewoonte gropen en souden. De gene diese sal regeren / moet liefelijck/ seer bekeft ende sacht sijnich zijn/ende die upter natuyzen de honden lief heeft/diese supber/ende neerstelijck met stro wippen wijgt/ende veel leckerupe t'eren gheeft/ oock deur de groene cozen belden ende benden leydet/ soo wel om te doen eten/als om hen te leeren ghehoort geben/doende de selve passeren deur de cubden van schapen ende ander ramme beesten / om dat sy die souden gewoon woopen/ende leeren kennen.

Als dat de honden sterck zijn/ so sal men gebuycken moeten de nabolghende remedien: Tegen luyfen/vloppende ende ander ghewoonte/ daer de honden dick wils met beladen zijn / principelijck door de groote hitte moet men die in't water woopen/ ende doen swemmen/ of ten minsten wasschen ende netten / met decoctie die gemaect is in goede quantiteyt / met sijn hant vollen wilde kerffe/wilde marielepne/sabie roosmariepu ruppe/patience/ ende ses hant vollen sout/ al t'samen wel gesoden/tot dat de crupden verniet zijn.

Om de woopen te doen vallen / moet men nemen ghesloten spiegelharst/ gebroken alden geslooten/ on geblycht calck/ gebroken levende solfer/ende t'samen te wepcke legghen in offe galle/ ende met de hochtigheyt bestrijcken de plaetsen die gemecteert is van de woopen.

Als de honden gebaten zijn van verwoede honden/ so moet men se terfont neghen maal achter malcander dopen in een pijpe vol zee-waters / oft by gebreke van zee-water/ in water daer een muerken souts in ghesmolten is/ dat false helpen dat se niet rasende en woopen. Ende geschiedent dat ghy niet terfont geremediert en hebt/ende dat den hont alreede quaedt ghe woopen is / soo sult ghy om te bewaren d'ander honden van t'selbe quaet/ neerstelijck daer tegen zijn/ dat den dullen hont niet en loope / ende sul't hem terfont doot slaen: want het is onmogelijck te ghenesen sulche rasenpe. De tekenen van sulche dulheyt zijn/ dat hy de steert gheheel recht op hout/ de hiele seer swart heeft sonder schupm / ende een djoebe ende dweers ghesicht.

Als dat de honden van slangen gebaten zijn/ men moet die terfont ingieten sap van Effche bladers/ oft een vol glas decoctie/ gemaect van Gute/ Wolle cruyt Munte/ Bzem/ met een bierendel loots Teriakel/ t'samen in water ghesoden / ende oock op de quersure Teriakel legghen.

Teghen de quade seeren/ melactsheyt ende schorft hepdt van de honden / moet men nemen drie pont olie van noten/ ander half pont cade olie / twee pont oude smeer/ drie pondt ghemepn honigh/ ander half pondt azijn/ ende dese dinghen laten t'samen sieden/ tot dat den azijn half in ghesoden is / ende dan daer by doen spiegelharst ende ghemepnen harst / van elck twee pont

pont ende een half/ nieuw warhs een half pont: ende laten dat t'famen smelten / ende dan daer in doen dese navolgende poepers: onder halfpont solfers / twee pont gerefinert coveroot / twaelf oncen spaens groen / ende makender een salve af: maer eer men die met dese salve strycken sal / soo moet mense wasschen met water ende sout.

Tegen de woormen van de honden / moet men eenen djanck maken van Alfem / Beruone / ende sagemeel van Herts horen t'famen in water gesoden / of pillen doen in swilgen / gemaect van Herts horen / Solfer / Aloë ende Alfem sap.

Als de honden seer bemoept zijn / strijct de voeten met een salften / gemaect van doperen van epers / sap van Granaet-appels / ende roet upter schouwe kleyn gestoten / al t'famen seer wel gemengt / ende laetse dan eenen gheheelen dach rusten.

De honden worden dickwils ghequetst op veel plaetsen des lichaems van de wilde bercken / ende na de plaetse datse sullen ghequetst zijn / moet men hem strycken om die te genesen. Is de wonde in den buyk / ende dat de darmen daer upt comen sonder gequest te zijn / die sal men ten eersten moeten weder in steken: ende dan van binnen den buyk recht tegen de quetsuren leggen een snede speer / ende napen t'bel daer ober: maer aen elcke steke van der naelde moet men den d'ziet knopen / ende t'elcken afnyden: soo sal men oock doen alle de quetsuren die op ander plaetsen zijn / stekende daer in altyds een binne speer.

Tegghen de wonden van de honden is t'sap van de roode cole een sonderlinge excellent balssem / terstont gelept zynde op de wonde om die terstont toe te helen.

Tegghen de Cancker die in de ozen van de honden comt / neemt een d'zagne seep / Wijn-steen / Salarmac / Solfer / Spaens groen / laet dese dingen al t'famen wel onder een mengen / ende incooperen met witten azijn ende sterck water / ende wrijft daer mede den Cancker neghen mooghenstonden.

Is dat de honden naer datse ghelopen hebben dooz pselinghe ende ander quaet weder / of gheswommen hebben in rivieren ende vijvers / in t'vervolghen van de beesten gheheel verstyft zijn van koude: Soo moet men terstont als sy weder ghekeert zijn in het honden hups / die warmen ende d'zoogen booz een groot byer / ende dan wryphen ende stercken den buyk om t'slijct af te kringhen.

Dickwils ooc in t'loopen ober velden ende steenrotten / gaet hen t'bel van de voeten: waer tegghen seer goedt sal zijn dat men eerst haer voeten wassche met water ende soudt / ende dan een plaester maecten van dopers van eperen gheslagghen met stercken azijn / ende t'sap van Biloselle.

Is dat sy int jaghen ergens gesteken hebben gheweist met t'scherp van de herts hoozen / of met den houwer vant wilk bercken / soo moet men een plaester daer op legghen van de woztel van waelwoztel / salbe van meliore / olie van rosen / van elcx eben vele: Ende eermen dese plaester daer op legt so salmen het hayz af doen van de plaetse daer sy de pijn hebben.

Om de honden te doen pissen / gheeftse te d'yncken eenen djanck gemaect van Maelwe / witte Maelwe / woztels van Denckel ende b'zamen t'famen in witten wijn gesoden.

Is dat de honden pijn in d'oze hebben / d'ruypter in verjups met kerbel water ghemengt / ende onderhout

Hoe dat men de jonghe honden fatsoneren moet totter jacht.

CAP. XXV.

TEn is niet genoegh dat men heeft eenengrootten hoop goede ende schoon honden / die de tekenen hebben van deucht ende schoonheyt die wy hier bozen gheseyt hebben / maer men moetse leren ende fatsoneren totter jacht: daer om sal haren Goubernour ten

eersten hen leeren verstaen t'gheluyt van den Hozen: leeren swemmen / ende t'water gewoon maken / om dat sy te dapperder ende geschicker souden zijn om de beest te vervolghen / indien dat sy haer salveert in lopende rivieren oft staende wateren. Daer na ten hooghten eens ter weke te velde seyden: nochtans niet booz dat sy seftien of achtien maenden oudt zijn / want booz dien t'yd en zijn sy noch niet gheheel sterck noch bast ghenoech van leden. Maer principaelijc moet men wel mercken tot welker jacht dat men die begunnen ende schicken wil / sy om den hert te jagen / oft ghinde / oft wilde bercken / of den hase. Want sulcke beeste / als ghyse booz d'eerste reyse sult doen jagghen / van sulcx sullen sy altyt ghebachtigh zijn / ist dat ghy hen daes af cuxre gheeft.

Men machse oock / indien dat moghelijck is / moogghens niet doen jagghen / om dat sy ist dat sy ghewoon zijn de coelte van de mooghenstont / ende comen te jagen int heete van de dage / met meer en sulken willen jagen als sy geboelt hebben de hitte der Sonnen.

Men mach de jonge honden niet leren binnen t'besluyt vant gaerne / om dat de beste niet en doet bant rondtomme loyen / ende mach alsoo ghesten wesen van alle zijden tot alien stonden: ende ist dat men se daer nae doet jagghen sonder gaerne / ende dat de beests wat verre loopt van haer / soo sullen sy die terstont verlaten.

Het beste sal wesen om die te beter te leeren ende te fatsoneren / dat men alle de jonge te famen stellet met vier oft vyf oude / als men die wil doen jagen.

Dat men den Hert moet kennen, ende weten sijn: nen leggher ende plaetse daer hy is, eer dat men hem jagghet.

CAP. XXVI.

De Coninghen / Princen ende groote Deeren den welcken alleen toebehoort de jacht van den hert / en zijn niet gewoon den hert te jagen / booz dat sy vant den jager verstaen hebben hoedanigh dat den hert is / jont oft out / schoon / groot / ende die weerdigh is te jagen: daer na waer dat de leger is van den hert.

De jagher sal kennen de ouderdom ende de schoonheyt van den hert / dooz t'bonnisse dat sy sal moghen gheven van de ghebante van den voet / van de plaetsen daer sy dooz ghelopen is / van de kuetels die hem ontvallen zijn / van de treden ende voetschappen / ende van het wryven.

T'plat van den voet groot ende b'zeedt / be hiele dicke ende b'zet / de splete van den voet b'zeet ende open / het been b'zeedt / de hoozne van den voet rozt ende dicke / ende met snydende / de spooze ende voetschop ran dt ende grof / sijn tekenen van eenen ouden hert. Weetse en sulken nimmermeer de oude herten de achtersten voet boozder stellen int gaen van de boofte woz / maer achterwaerts blyven ten minsten ontrent vier tingers / t'welcke de jonghe herten niet en doen / want in haer schyden soo overtd'eder sy metten achtersten voet de boofste / ghelijck een muple die strax dooz gaet. De hinde heeft ghemeynlyck den voet lanc / smal ende hol / met kleyne snydende hoozen.

De kuetels ende b'zck van den hert en zijn in alle tijden van den jare niet allese / want d'eerne zijn gelijck oftse gheswongen waren / ende d'ander plat. In April ende Mepe so maken de oude herten haer buyghheit al plat / ende sijn de kuetels b'zeedt / grof / ende dicke / soo ist een teken datse zijn van herten van thien tacken die upt de hoozen groeyen: in Junius ende Julius sijn de kuetels groote w'zongels en seer sacht / nochtans daer zijnder sommige die se noch plat schijten tot half Junius. Ende van half Julius tot int eynde van Oogst sijn haer kuetels grof ende lanc / geknoopt / wel gecartelt / gesmeert oft vergult: siet daer hoe dat men onderscheyden mach de herten van thien tacken / van de oude.

De passagien van den Hert/ heetmen als een Hert passert door een tachtich bosch/ ende metten hoozen stoot teghen de tacken van de boomen: Waer door dat comt/ indien het hooft van den Herte hooghe ende breet is/ soo en sullen de passagien niet seer breet zijn. Men de kennisse die de jagers hebben mach van de passagien/ en is maer van Julius af tot Meerte: Want d'ander vier maenden/ te weten/ Meerte/ April/ May ende Junius/ soo veranderen de herten/ ende wopen wach hare hoozen. Sy beginnen van de maent van April nieuwe hoozen upt te steken/ ende soo de Sonne hooger klimt/ ende dat de spijzen groepen ende worden/ soo sullen haer hoozen getackt zijn met soo veel tacken als sy dat gheheel jaer dazghen sullen/ by al dien datse zijn in goet winne-landt/ ende gheen verdriet en hebben: Men mach ooc by de tacken van haer hoozen segghen hoe oudt dat sy zijn: Want int eerste jaer en hebbense noch gheen hoozen/ int tweede jaer hebbense haer eerste hoozen: int derde jaer hebbense vier/ ses of acht tacken/ int vierde jaer acht of thien tacken/ int vyfde jaer thien oft twaelf tacken/ int sefste jaer twaelve/ veertien of seftien tacken: int sevenste jaer hebben hare hoozen alle de tacken die sy enmer hebben sullen/ want sy en vermenichfuldighen niet meer dan in de dichte: Men sal nochtans altydts de oude kennen/ als sy de plaete daer de hoozen upt groepen breet ende grof hebben/ den hooze seer dicke/ wel ghebruyneert ende gheperlet/ rechte/ de hoozen meer breet ende wijdt van malcanderen staende, dan ghesloten ende ront.

Door de schyden sal de jager ooc mogen seggen oft den Hert groot ende lanc is/ ende oft hy lange sal lopen door de hoozen: want alle de herten die lange of wijde schyden maken/ lopen langher dan de ghene die coeter schyden hebben/ ende zijn dapperdes/ lichter/ ende van langher aeffen.

Men siet oft den Hert hooge van beenen is/ ende insghelyc wat groote ende dicke dat zijn lichaem heeft int aensien van de plaete daer lanc dat hy ghemomen is int dicke vant boicht in de bozen/ ende int van houdt/ welck hy gelaten heeft tusschen zijn beenen: want van sulcher hooghe als hy die met den buck ter neder ghewoopen heeft/ soo hooghe sal men segghen dat hy van beenen is. De dicke van den lichaem merct men op beeden zyden daer zijn lichaem aen geraecht heeft. want hy sal daer ghebooken hebben de drooghe tacken over beeden zyden/ ende daer door sulck hy niet en moghen zijn dicke.

Wengende het wijzen van den hooft/ hoe dat de herten ouder zijn/ hoe sy eer het hooft gaen wijzen/ ende daer toe teghen de dicke boomen: waer om als de jagher sien sal dat de tacken van den boom ghestoten ende ghebooken zijn/ soo sal hy weten de hooghe ende breete van des herts hoozen: hoe wel dat dese tekenen niet merckelijck oft seker genoech en zijn.

Doorts het mach geschieden dat de jager door dese doozsepe tekenen de kennisse hebbe van den ouderdom ende groote van den Hert/ ende dat hy noch niet en weet zijn leggher/ ende de plaete daer hy hem soude moghen ontwijcken: Waerom om daer af verseker te wesen/ moet hy hebben eenen byack die seer fraep van soecken is/ ende excellent van riecken/ om dat hy te beter soude moghen riecken de voedstappen ende weggen van den Hert: Ende daer en rusten soo behooft de jager seer wel te weten meest alle de plaeten daer hem den Hert vertreckt: De welke verseyden zijn na de maenden ende tijden van den jaer: Want de Herten veranderen alle maenden van plaete ende spijse/ na dat de Sonne klimt. Daer om moet men in November de Herten soecken onder de heyde ende tamarischen/ waer of dat sy gaen weyden de t' sopkens ende bloemen/ om hen selven weder te brengen in haer natuere/ nae dat sy geruypt hebben ende seer gheveest zijn. In December vertrecken sy int diep van de boschen om by te wesen van coude winden/ sneeuw en

pselinghen. In Loumaent hebben sy haer plaete op de zyden van de boschen/ ende lopen na de zaepanden ende t' groen rozen/ ghelyck rogghe ende dierghelycke. In Spjochelle ende Meerte/ om dat sy haer hoozen af legghen/ soo bozghen sy hen in de haghen/ ende daer bliuen sy de heele maent van April ende Meerte. In Junius ende Julius lopen sy in de hou-boschen ende na t' graen/ ende dan 3 in sy tot haren versten ende besten: Sy gaen dan oock te water om de groote drooghe diese altereert/ ende oock de seer stercke hitte ende drooghe/ de welke wech neemt den dauw ende de borstghept vant bosch/ ende houdt het welcke van beghint hart te worden in September ende October/ soo verlaten sy haer haghen/ ende worden seer ende bespyngghen de hinden/ dan en hebbense gheen seker spijse noch plaete/ mits dat sy volghen de weggen daer de hinden ghepasseert ende door gelopen zijn/ met de neuse aen d'aerde om die te riecken/ sonder te mercken oft nae den windt te riecken oft penant erghens verbozghen seyt/ om hen te hinderen: Ende lopen alsoo wel by daghe als by nachte/ wesen soo rasende na de hinden/ dat sy meppen datter niet en is dat hen leeten mach oft hinderen/ ende leban dan by seer luttel dinc/ want sy eten alleen van t' ghene dat sy booz hen binden/ volghende altydts haren wech/ ende daer lancs dat de hinde is gaende/ ende eten principalck de groote roffe campenoillen/ de welke hen doen te beter pissen het roet/ waer om dat sy in sulcken tijdt van den jaer goet te dooden zijn/ waert dat t' venison goet waer.

Siet hoe dat de Jagher sal int ghenerael moghen weten de plaeten daer hem den Hert vertreckt/ om dat hy hem niet elders soecken en soude daer hy niet ghe woon en is te wesen. Nu als hy door de middelen die wy hier gheschreven hebben/ verseker sal wesen van zijn plaete/ soo en ghebrecht hem niet meer te weten dan zynen particulieren leggher: Ende om dat weerstelck te ondersoeken/ so sal men moeten smogghens seer voegh gaen ter plaeten daer hy weten sal dat hem den Hert vertreckt voor dien teghenwoozdighen tijde/ ghelyck wy verclaert hebben/ ende sal niet hem lepen zynen byack/ om te riecken de voedstappen van den Hert/ hebbende hem eerst de neuse gateu nat ghemaeckt met stercken azijn/ am dat hy te beter riecken soude. Hy sal oock dat moghen mercken by de andere tekenen die wy hebben ghespecificeert/ te weten aen de voestappen van den Hert/ de doozgangh/ de ceutels/ de schyden/ de nedertredingen/ ende wijzigen van hoozen die hy binden mach onder weggen/ hoe wel dat de jagher in desen hem moet reguleren na de dibeerschepde van der plaeten daer hy hem soekt: want ande te practicken moet men observeren om te binden den leggher van den Hert in de hou-boschen/ ander in de zaepanden/ ende ander in de opgaende boschen/ de welke meer behoort ghetweten te wesen door experientie en practicke van der jacht/ dan by t' schyden dat men daer aff soude doen mogen: ende oock om der cothepet wille en sal ick daer niet hoordes af spjcken.

Hoe dat men den Hert moet iaghen.

CAP. XXII.

De jagher ghemomen zijnde door veel soekens aen de kennisse van de groeten ende van den leggher van den Hert/ sal comen zijn rappont doen den Coninck of zynen Heere (want wy hebben gheseyt dat de jacht van den Hert den Coningen/ Prinzen ende groote Heeren toebehoort) hem presenterende de teutenen van den Hert die hy gespoort heeft/ ende te kennen geven alle de tekenen van den Hert die hy sal ghesien hebben: dan sal de Heere mogen dach en ure stellen om den Hert te gaen jagen/ ter plaeten die hem van den jagher gheseyt is.

Op den gheozdineerden dagh sullen de jaghers te peerde moeten ghereet zyn/ om smozgens voochlyc upt te rijden/ hebben de honden haeren lepdtsman/ honden/ soo wel byacken/ lopende winden / als die in lesse gaen/ ende alle hare ghereeschap. Gheromen zynde ter plaetsen/ soo sullen sy weder om neerstelyck ondersoeck doen van den leggher van den hert / soo wel met den byacke als met ander middelen die sy binden moghen / eer dat sy de honden stellen op haer plaetse/ soo wel die lopen sullen als die in de lesse sullen blyuen.

Als den hert van den jagher te peerde ghetwaer gwozden is/ of gheroken van den byack / soo sal men moeten stellen op drie oft vier seker plaetsen / de winden in lesse/ om dat de honden die in lesse zyn/ bystant enoe seconus souden mogen doen den winden die moede ghelopen zyn / oft verlopen sullen hebben de voedstappen van den hert/ ende de jacht van de hert weder veruitwen. Ende sulcke honden die in lesse staen/ sullen so met beniden geozdineert zyn/ dat men by gebreke van d e eerste/ die laet lopen en jagen/ ende dat de laetste benoe van de sterckste, dapperste ende straffste hondel sal zyn/ de welke den hert niet vervolgen en sullen vā achter gelijc d'ander/ maer seer stoutelyck ende kloekelijck van vozen aenballen.

De coppelen honden gestelt zijnde op de plaetsen die men sal weten dat de bequaemste zyn / soo salmen los laten de windē om te jagen na de plaetse daer den hert sal ghesien gheweest hebben.

De rijders vander jacht sullen de lopende honden behulpijgh zyn/ ende volghen/blasende den hoozne om de honden moet te geben/wozpende de tacken van boomen op de wegen van den hert om hem zyn dapperhejdt te benemen van lopen / indien datter de jagher van s' daeghs te vozen niet ghedaen en heeft./ als hy soeckende was den leggher van den hert/ oft peerde volc selve/ eer dat sy los lieten de winden om te lopen ende jaghen. Ist dat nu ghebeurt dat den hert ghelopen comt vooz by een van de beniden honden die in de lesse ghestelt zyn/ soo sal de ghene die de selve bewaert/ aenmercken of den hert niet vervolghet en wozt van eenighe van de jaghende honden/ want dan sal hy terstont los laten/ en ontbinden een hende van zyn winden/ alrijcs trompende ende roepende/ wozpende tacken van boomen daer den hert dooz lopen moet. Daer siet hy dat de jaghende honden daer niet en zyn / ende dat hy den hoop niet en hoozt van de ghene die jaghen/ soo en sal hy zyn honden niet ontcoppelen / maer allene gae slaen den wech die den hert houden sal/ om den genen die jagen daer afde wete te boene/ om te weten oft den hert is die men vervolghet oft een ander/ om altemets eenigh ander hert daer mach ghespionghen comen upt vrese/ doozt ghelupt van de jaghers te voet ende te peerde.

Daer en tusschen sullen alrijcs de rijders te peerde/ die jaghende honden volghen / ende daer ontrent zyn om die te verwecken/ ende weder op den wech te stellen/ ist datse geraeken te verliesen de voestappen/ ende den rechten wech niet en volghen.

Sy moeten oock gae slaen de pachtijcken van den hert/ de welke als hy de honden vast by hem siet/ alle neerstighejt doet om te ontcomen/ ende daer af te geraken/ boende beelderhande loose pachtijcken.

Want somtijds gaet hy soecken de hollen van de ander beesten / ende bercht hem daer in / ende laet de honden vooz by lopen / die dat niet gheriecken en connen/ om dat hy zyn vier voeten onder aen zynen byc hout/ ende zynen aeffem laet gaen teghen de bochtigtighejt van der aerden : Hy heeft oock die valschejdt npter natueren / dat hy wel weet dat de honden beter riecken zynen aeffem ende zyn voestappen van eenigh ander deel van zyn lichaem. Om dese boose pachtijcken te beletten/ so moet men te vozen wozpen seer veel tacken vooz de inganghen van het dicke van de boschen/ daer den hert dooz lopen sal / om dat men soude

mogen binden zyn laetste voestappen / in de welke seer na be wgsen sullen de plaetse daer hy sal verwozgen wesen.

Altemets als den hert siet dat hem de honden jagen/ ende dat hy hem daer of niet ont slaen en can/ soo loopt hy soecken van d' een diechte plaetse in d' ander/ de legghers van den binden ende jonghe herten / ende maect hem onder haer gheselschap/ ja altemets lepdet hy die wech met hem / ende doerse met hem vooz lopen wel een ure oft meer weeghs/ ende dan verlaet hy die/ ende ontcomt lanckis eenighen zjdt-wech die wyt ende verre ghelegghen is upt alle wegghen: Ende ist dat zyn bezoggh dooz t wel riecken van de honden ende vermaesthet van de jaghers ontdeckt wozt/ soo keert hy weder lanckis zynen eersten wech om te bycken zyn eerste voestappen / om alsoo den honden te bezieghen : Daer nae loopt hy op eenighe heerbane/ de welke hy houdt soo langhe als hem zyn sterckte dzaen mach. Om sulcke listen te beletten/ soo sullen die te peerde zyn sien wanneer den hert hem ghestel heeft onder ander wilde beesten/ ende wech lopen sal met de selve / om te verwecken de oude jaghende honden / die in twyffel zyn den hert te vervolghen/ tenne de alijdt ontrent hem om hulpe ende bystant te doen. Ende ist dat den hert de heerbane ghenomen heeft/ om de honden te doen verliesen de socht/ de reucke van hem (want t' is seker dat allerley dieren lanck de heerbane lopen / de welke d' aerde doen stuppen/ soo dat t' stof valt in de voestappen van den hert/ ende terstont deckt het teken van den voet/ soo moeten die te peerde zyn op d' aerde sien/ ende neerstelijck gae slaen/ oft sy eenigh voestappen sien moghen van den hert/ enoe dan sul en sy daer veel tacken wozpen/ ende de honden verwecken ter jacht / seer luyde roepende: Hur vaarp.

T' gebeurt oock altemets dat de herten lopen over herde verbarde plaetsen daer de honden genen reucke en comen hebben/ om dat den reucke vant byer stercker is dan van den hert/ ja de honden houden dan altemets op van jagen/ hebbende in de neusse gekregen tenen quaden reucke. Dan sullen die te peerde zyn wat moeten upt den weghe rijden met hare honden/ ende als sy daer vooz by zyn/ soo sullen sy de honden weder laten jagen/ ende hem couragie geben.

Somtijts loopt den hert teghen den wint/ om dat zyn locht soude berstopt wozden/ ende niet comen tot den reucke der honden/ ende oock om dat hy soude moghen hozen tgelupt van de honden die hem vervolgen/ van moeten die te peerde zyn gade slaen de voestappen van den hert.

Boven dien/ daer zyn herten de welke int schepden upt haren leger stillen houden / wozpende hem selven vooz de jaghers die te peerde zyn op haren byc/ ende gelaten hem lieden/ al oft sy om van de honden vast ghelopen te wozden/ seer moede ende mat waren/ sulcke valschejt bewijst/ dat se seer dooztrapt zyn en seer lanc van aeffem/ om langhe vooz de honden te lopen/ haer betrouwende op hare sterckte : Daer om dat de jaghers sulcks wel gaede slaen / om datse souden de listen ende pachtijcken van den hert kennen/ want hy ghelaet hem somtijts moede ende mat te wesen/ maer hy en ist niet.

De tekenen van een hert die moede ende mat is/ zyn dese : Ist dat hy int blieden ende lopen vooz dese honden / niemant en hoozt noch en siet/ ist dat hy het hooft om lech hout/ strekende den muyl teghen d' aerde/ strunckelt oft waggelt met de benen: ende ist dat hy onverschens enigen mensche siet/ het hooft op heft/ ende groote spiongen doet/ om te bewijzen dat hy noch kloek ende sterck is. Boven dien / ist dat hy de kelen swart ende vzooge heeft sonder schuyt/ ende de tonge in ghetrocken. Ist dat hy int lopen den voedt sluyt/ als of hy verskert ginge/ ende terstont weder op doet ende poecht te lopen / d'ickwils upt slibberen met de voeten/ ende met de knipen tegen d' aerde stotende/ ende

volgde

T'profijt dat men mach hebben by het vanghen van den Hert.

CAP. XXVIII.

Hoe wel dat de jacht soo wel van den hert als van ander wilde beestien aenghebanghen ende gebaert wort by de groote heeren/ meer om een oeffeningedes lichaems ende ver maken des gheests/ dan om eenigh ander profijt/ nochtans en is het vangen van den hert niet sonder profijt/ d'welck ick bevinde t'weederlep te zyn/ d'een om de spijse/ ende d'ander om de remedien die men van zyn lenden mach trecken. Mengaende de spijse/herten bleesch en is niet seer lieelijc/want om de waerheyt te segghen/ het bleesch van den hert is seer hart/ende maectt swaer bloet/ ende is quaet om verdoawen/ oock seer bequaem om veel groote sierten te verwerken. Wel is waer dat sommige groote vrouwe die haer lieten duncken dat herten bleesch dicwils geent/ de mensche vooz alle perijckel van costsen behyert/ intods dat dese beeste gheensins daer af onderhavigh en is/ alle moghen tot haren opstaen dooz costupme hadden t'eten wat herten bleesch: Nochtans die zyn ghesontheyt lief heeft en behooft gheen te proeben/ ten waer van een jonck veetal oft jonge huide/ de welke meestendeel ter tafel van Princen ende groote heeren ghediend worden. De remedien die men van den hert mach trecken zyn menichvuldigh.

Men vint een beenken int herte van den hert/ welc seer goet is tegen stontwicheyt/ beven/siloppen/ende ander gebreken vander herten/ fenijn/vergift ende perijckel van peste/ende oock den vrouwen die swaren arbeyt int baren hebben.

Bloet van den hert in een panne gheroost ende int klitertien gebuyckit/gheneest den roden camer ganck/ ende stopt den buyckloop/maer met wijn gebuyckit/ ist sonderlinghe goet teghen vergift.

De cul van den hert seer wel in water gewasschen/ t'selve water gheoyoncken/ gheneest terfont be pyns van den colijck/ ende doet water maken die niet pissen en connen. Maer den tijt van xrij. uren in den azijn gleyt/ daer na ghebooght ende ghepulveriseert/ende daer af een bierendeel loots met Wegebree-water ingenomen/ selvet bloepen/ende stopt allerlep buyckloop. Inselijck gebuyckit ende gepulveriseert/ mach gemengt worden met remedien die dienē om te verwerken tot hyslappen. Men mach oock gebuyckit tegen Pleuris/ende beten van slangen/ist dat alleen oft met ander dingen die tot sulcke gebreken goet sijn gemengt ende ghebuyckit wort.

Hertshoye gebuyckit ende gepulveriseert/ met storich ingenomen/ doodet de wozine/welc een teken is dat de hertshoyen de kracht heeft tegen fenijn niet veel minder van den eenhozen.

De jonghe hoozen van den jonghen hert in kleyn sturckens gesneden/ende in eenen berloten aerden pot gedaen wel toegestopt in eenen warmen oben ghefelt tot datse dzooge zyn/ ende met peper en myre gepulveriseert/maken een poeper dat seer sonderlinge is tegen de colijck/ alst met wijn ingenomen is.

Het marc ende ruet van den hert is seer nut om salbe ende plaesters te maken teghen het roude sleyzijn ende herbe geswillen die qualijck rypen willen.

De jacht van wilt Vercken.

Op wat tijt van den jare dat men behoort te jagen t'wilt Vercken,ende de tekenen van een goet wilt Swijn.

CAP. XXIX.

De jacht van wilt swijn is veel swaerder en sojgerlijcker dan van den hert/om dat t'wilt swijn geen volghete dicwils selve tot in haer mupte/om met zyn tandē te vernielen/welcker hou yncipalijc in dē buyckcants ongeneseijck is: Waerom dat een gheschicke

volghet ghemepulck zyn wegghen/ ja ist dat hy vindt eenighe jaghe/soo loopt hy daer neffens soeckende een gat om dooz te gheraken/midts dat hy de macht noch de kracht niet en heeft om daer over te spjngen. Als nu na lange lopen/lijsten ende practijken den hert moode ende mat is/ende dat hy niet meer en mach wederstaen/ verlopen hebbende alle hope/ soo verlaet hy de bosshen ende sojesteen/ ende neemt zynen loop lancx de velden oft na de naest gelegen zaeplanden ende doopen/ ende daer woort hy hem in eenighe riberen oft staende wateren/waer dooz dicwils ghebeurt dat hy hem upten ooghe maectt van de winden. Want in de velden is den reucke van zyn voetslappen seer klepr: ende aengaende de riberen ende staende wateren/ soo heeft hy de practijck/dat hy ghemeeelijck eer metten stroom nederwaerts dan teghen stroom opwaerts swemmet/om den honden zynen reucke te benemen.

De jaghers te peerde sullen toefien dat sulcke ontlopinghe van den Hert niet en gheschiede: Want ist dat hy zynen loop neemt lancx eenighe velden/ soo sullen sy neerstelijck metten ghesichie gaede staen de doetslappen van den Hert ende met gheluydt van den hoozne de honden verblijden ende verwerken tot een nieuwe jacht. Als den Hert ghespionghen int water/ t'z om hem te verberfchen/ of vooz den upersten toevlucht van zyn leven/ soo sullen de jagher ziens waer lancx dat den Hert sal int water ghecomen zyn/ende daer sullen sy woopen seer veel tacken/ ende verachten den Hert op den passagie/ maer sien sy dat hy upren water niet en comt/soo moeten sy haer honden doen int water gaen/ of in dien sy bzeese hebbē dat se verstyben souden/soo sullen se doen halen een schuytse/oft connen sy swemmen/ hen selvenmaectt ontcleben/ende int water gaen niet eenen poignaert in d'een handt om hem te dooden. Nochtans en sullen sy hem niet aenbullen dan in een diepe plaetse: want waer dat den Hert grout hadde/ hy soue permandt van henleden met de hoozen quetsen mogen: Maer int diepe en heeft hy gheen macht.

Doozts moet men groote wijsheyt gebuyckten int verbolgen van den Hert die t'epude adem is/ gheheel mede ende mat/ ende gheen hope meer en heeft van t'lijste ontzagen: Want hy is dan seer sojgelijck/ende stoot met zyn hoozen d'eerste van de jagers die hy gemoeten can: waerom dat men wijselijc te werken sal gaen int dooden van den Hert/ ende hem selven niet te seer aventureen.

Als den Hert sal ghevangen zyn/ de ghene die hem den steke sal gheghe ven hebben/ behoort terfont te trompen t'berreck/ om te vergaderen zyn mede jagers ende honden:ende na dat hy den rechten voet van den Hert sal ghepresentiert hebben den Coninck oft zynen heer/ soo sal hy van den Hert in stucken delen/nae dat hy t' verstaen sal. Ende oock niet vergheten den honden ceure te gheven/ om dat se ghedenckenisse souden hebben van de jacht: Den byack/ de welke dooz zyn riercken sal gheweten hebben den leggher van den Hert/ sal hy gheven het hooft ende het herte/ als t'gene dat hem van rechts wegghen toebehoort: Den anderen sal hy gheven den hals ende de herstien van den hert: oft dat beter is/ byoot nemen ende snijden dat in klepne stucken in een panne met case/ende temperen te samen met werm bloet van den hert/ en soo terfont de ceure stellen opt vel van den hert dat opt gras upt gespyept is/ ende daer en tusschen sal een peghelick den hoozen aen den mont stellen/ ende trompen om de honden te verblijden.

Men plach alreemets na de eerste ceure noch een ander te doen metten inghewant van den Hert/ d'welcke de opper jagher al ghescheld den honden voozwoort/ na dat hy die ghesesteert heeft/ ende het inghewant om hooge houbende/hen heeft ghetocht/maer te wijlebe honden der inghewant sullen op eten/ soo verblijdt men die metten gheluydt van den hoozen ende gheroey.

jager die sozghje booz zyn honden draeght om te jagen den Beer/het Keeralf/ende den Hase/en behoort nimmermeer t'wilt Swijn te doen jaghen van zyn Winden/maer eer van een deel dogghen / den welcken het wilt swijn een rechte pyope is : oft booz t'beste middel te binden om te vanghen met t'garen / oft te dooden met den swijngriet/ende rystweert / ghelijck wy verklaren sullen. Alle wilde Swijnen en zyn met jagens weert maer alleen de ghene die noch gheen vier jaren ghepasseert en zyn/al ist dat sp schoon / dick ende vet zyn: Want nae de vier jaren so mageret t'wilt Swijn van ouderdom / ende verliest terstont alle zyn deucht. Men moeste oock niet tot allen tijden jaghen / maer principalyck als sp in haer sapfoen zyn / ende benojoen/te weten van half September/ tot in December/ als sp beginnen heet te woeden : Hoe wel dat sp in Wynt/ende Wepe ghemackelijcker te krijgen zyn int garen/dan op eenighen anderen tijdt van den jare om dat sp in dese twee maenden veel vaster slaep/dan op een ander tijdt/om datse stercke krupden eten/die hen t'bloet beroeren/en de dompen doen rijzen in de harsenen/welcke hen in slape doet vallen / ende oock dooz dat de Lente hen t'bloet vernieuwe/welc d'oorfacke is van haren slaep.

De jager sal dan kennen/ende weten de schoonheyt vant wilt Swijn/ende t'gene dat weerddigh is gesacht te wesen dooz tekenen / te weten aen de voetstappen/wjoeren/wentelingen/ende dzeck.

De formen van de voetstappen/groot ende bjeet: de neven van de boozste voedt-stappen / rondt ende dick / t'cherge van de zyden van de voedt-stappen verlicten sonder teken te gheben van scherpe te loesen: De hiele bjeet/de spleten grof ende open/waer mede dat treden moet in t'aerde op het hart ober al daert gaet: alle dese dingen bewysen dat wilt Swijn groot ende schoon is Desgelijck de achterste voetstappen bjeeder en wijder van malcander dan de boozste/ bewysen de dicke tusschen de beenen. De rimpels tusschen de spleten en hiele/ist datse gedruce zyn in daerde. bewysen dat de treden groot ende lanck zyn. Het lichtreken van de voetstappen diepe ende bjeedt / bewijst oock de swaerheyt vant Swijn.

De woettinghe van t'wilt Swijn/diep ende bjeer/geeft getuyghje van de dicke en lengde van sijn hooft.

Twentelen vant wilt Swijn/lanc/bjeet/en groot/bereekent een groot wilt swijn: oft oock alst upt den sijnck loopt daert in getwentelt heeft/so salmen mogen sien de groote in de ingangen van de dicke van de boschen aen de bladers ende krupden daert sijnck aen comen sal:want alst upt t' sijnck loopt/so dzaget t'lijc met hem/de welke de bladers teekent in den ingauck/by de welke men sien mach/hoe hooge ende dicke dat is: oft ghebeurt oock altemet als het wildt Swijn wel besijct is/dattet hem gaet wijden tegen eenen boom/waer dat een teken laet van zyn groote.

De teutels vant wilt vercken/grof ende lanck/betekenen een groot wilt Swijn/hoe wel datse de jager niet en behoort te byngghen in de vergaderinghe:maer het moet hem ghenoech zyn/dat hy die beste ter plaetsen daer hy die binden sal.

Vant wilt, ende tam Vercken, ende van den wilden Beer, ende Soch.

CAP. XXX.

De differentie tusschē de wilde verckens/en tamme is dese: De wilde Verckens int gaen / stellen altyds haer achterste voeten in de voetstappen van de boozste/of seer na/en steunen meer op de nepe/of splete/dan op de hieleen/sluptende de boozste voeten en treden gemeynlyc inde aerde met de cantē van den schoē/de welke sp verbyzeden van byuten. De tamme verckens openen int gaen de boozste voete/steunende meer op de hiele/dan op de nepe/ende haren achtersten voet en tredet niet in de voetstappen van de boozste/en heb-

ben de sole van de voeten vol bleesck/de welke niet en can effen maken de tekenen van de voetstappe/ gelijck die vant wilt Swijn. Desghelijck soo woert het wilt Swijn dieper in daerde/om dat het hooft laeger heeft: ende alst comt op besaepde ackers/so houdt geene eenen streke/wjoetende lanc/de selve boze tot dattet ten epnde is:welc het tam Vercken niet en doet/want dat en woert so diep niet noch en hout oor eenen streke niet gelijck t'wilt Vercken:maer woert nu hier/dan daer/wigt van malcander lopende / d'weers ober de bozen/sonder dat de woettingen aen malcander continueren. Boven dien/als de wilde Verckens int cozen lopen/so vellen sp t'graen/oft cozen in t'ronde/ende de tamme Verckens niet. T'wilt Vercken heeft dese natuere/datiet nimmermeer melaesck en woert/gelijc een tam Vercken. De differentie tusschen t'Wanneken ende Wyfken van de wilde Verckens/ is dese: De Beer schardebeent meer met zyn achterste beenen int gaen dan de Soch/ende stelt gemeynlyck d'achterste voestappen op de cant van de boozste uptwaerts / om de wijde van tusschen de beenen/ende de cloten/die hen de achterste beenen doen wijder uptsetten / t'welcke de Sochs niet en doen:want sp zyn pdel tusschen de beenen/twelcke doet dat sp enger gaen. De Soch en heeft so goede hieleen niet als den Beer/ende heeft de voeten langer ende scherper boze/en meer gespleten/de voestappen/ende solen van de achterste voeten engher dan den Beer. De Beer en krijt nau als hy gedoot woert/ principalyck als hy groot is/ maer de Soch laet haer wel hozen.

Den Legher vant wilt Swijn.

CAP. XXXI.

T'wilt swijn en heeft geē seker woonstede/om dat niet en doet dan lopen van d'een bosch in d'ander/nochtans ist geerne hem houdēde int lant/en de plaetse daert gebozen is gheweest: ende indien dat ghejacht woert van de honden upt eenigen hage oft bosch/so salt altyds boozlopen/ende blieden sonder op houden/tot dattet is int lant daert gebarchelt heeft gheweest/ende van daer dat gheromen is/waer dat hem laet dunctheit bewaert te wesen/ende in zyn sterckte: Men vindet oock aldermeest in plaetsen daer veel Hasenoten/ende Beucke-noten zyn / want het etet liever sulcke spys dan eekelen.

Het vanghen vant wilt Swijn.

CAP. XXXII.

Aengaende nu de jacht vant wilt swijn/die behoefte meer kracht van menschen dan van honden/ om dat de wilde swijnē rechte mooyders van honden zyn: niet te min/roen mach oock honden daer toe gebuycken/maer niet sulcker boozsichtigheyt dat de jagers te peerde altyds gestelt zyn onder de honden/ende t'wilt benautwende alsoo seer als sp moghen: want alst hem verladen siet van honden ende jaghers/ ist dat metraet eersten aen val seer benaut ende bedwonghen woert/so woert verbaest/ende verliest den moer/ en dan in stede van zyn gramschap te gebuyckē tegen de honden/ist bedwonghen de vlucht te nemen: Dan moet men oock los laten sommighe winden/niet van de jonghe/maer van de outste ende geschickste/ om d'eerste honden te helpen / ende t'wijn te meer de vlucht te doen nemen. Ende men darf niet byesen dat het woesteller sal eenige listen oft pyceijcken dooz dat swaer is/ende dat hem de honden te cozt op t'gat zyn. Als nu nae langhe lopers de jaghers te peerde sien dat t' Swijn moede ende mat is/ende hem gebangen geeft/ (t'welc doet niet en doet/ten sp dat seer daer toe ghedwonghen woert) soo behozen sp terstont alsoo secretelijck als sp connen / dat te omringghen / ende met t'weert in de handt e'samen strax verbaerts te gaen / ende niet missen dat te doen / nochtans en moeten sp de handt niet leech houden. Want sp soubent slaen op den cop/maer

maer sy moeten de hant hooghe op heffen ende neder-
dzukende slagen gheben/ wel vooz hen siende dat sy't
niet en slaen op de zijde van haer peert / maer wel op
d'ander zijde: want het wilt Swijn keert terfont het
hoofst op de zijde daert hem gequest gevoelt / t'welc een
ooyfakie soude wesen dattet peert daer af gedoot oft ge-
quest soude woyden. Het is seker / ist dat de winden
halsebanden met veel vellen en hebben als sy het wilt
Swijn jagen/ dat het die so haest niet en doodet/maer
sal de blucht vooz hen nemen.

t'Profijt dat comen mach deur het vanghen van
t'wilt Swijn.

CAP. XXXIII.

TWeederlyc ist profijt dat van het vangē comt vā
den wilden Swijn/ gelijc van den hert d'een aen-
gaende de spijse/ ende d'ander aengaend e de remedien
diemen daer af mach krijgen. Aengaende de spijse/ het
blesch van het wilt swijn is ongelijc beter dan van dē
hert: maer pynicalijc de hure oft t'hoofst/ d'welck een
seer sonderlinge goede spijse is. Men puyft oock seer de
de jonge ende malsche wilde swynkens/ in maeltijden
en banckerten van de Winter. Om de waerheyt te
segghen/ het blesch van den wilden swijn boedet seer
wel/ ende maect seer veel goet bloed/ pynicalijc van
t'gene dat niet jaghen gevanghen is.

Aengaende de remedien: De pisse van t'wilt swijn
heeft veel krachten. Men moet nemen de blase van
t'wijn daer noch een deel pisse in is/ ende onder de pisse
wat olie mengen/ daer na dese blase in de schouwe in dē
roock hangen/ ende daer laten tot dat de pisse so dick is
als honich: dat gedaē zijnde moet mē die seer wel in de
blase beware/ om daer mede te stricken: de nabel/ nach
van den hooft/ ende neusegaten van de jonge kinderen
die van de woymen gequest zijn/ t'welck dicwils also
bebonde hebbe. Dese pisse also bereyt/ bzyket den steen
inde blase/ pynicalijc ist datmen een wepnich daer af
bzynt. De galle is ooc goet tegen de grabele en steen.

De Jacht van den Hase.

Van de ghenoechte ende profijt van de Jacht van
den Hase, ende van de honden die daer
toevan noode zijn.

CAP. XXXIV.

De jacht van den Hase is lustiger ende geestiger/
ende ooc so costelijc niet/ niet alleen vooz de oel-
heden/ maer ooc vooz alle volc van state/ als van een-
ge ander beesten/ om datse mentgherley ghenoechten
ende recreation byhenght/ met cleynen cost/ sonder in
perijckel te wesen van veel fortpnen/ daer in dat de
ghene vallen die den hert oft wilde verckens jaghen:
behalven noch dat men een groote ghenoechte heeft
van te sien den wonderlijcken geest ende natuere van
dese klepne beeste/ ende de pjaertjcken die't gebuycket
om te comen upren klauwen van den honden die hem
vervolghen.

Sulcke jacht laten wy van totten Vader des hups-
gins/ ja wy willen dat hy hem daer in oeffene so dic-
wils als hem mogelijc is/ want hy en can daer dooz
niet dan genoechte ende profijt hebben.

Aengestien nu dat dese jacht pynicalijc gheschiet
ende te wercke gaer met machte van honden/ soo moet
de Edelman die sulcx doen wil/ en die een jonghe jacht
van honden heeft te leeren/ pynicalijc twer dingen
onderhouden/ om die wel te satjoeneren. Deerste dat
hy die ghewenne ongheroppelt te staen/ ende te lopen
op allerley landt/ te weten: In velden/ boschen/ hou-
bossen ende boschkens: Want andersins ist dat hyse
ghewennet in t'eerste te jaghen maer op een plaetse
allene/ ghelijc in de boschen oft hou-boschen/ soo en
sullen sy niet jaghen in velpnen ende velden: Waer sul-
ten gaen socke de boschen/ daer sy sullē gewoone zijn
de genoechte te hebben ende de Hasen te binden.

D'ander is / datmen nimmermeer de honden ter
jacht en leyde in den morgen-sonn/ om den dauw ende
natticheyt van der aerden/ maer liever op het hoochste
van den dage. Want ist dat ghy hen de coelte gewoone
maect/ ende dat ghyse dan voen jagen wilt int hoochste
van den dage/ ende geboelden van eenige hitte oft clep-
nen wint/ soo en souden sy daer na niet meer willen ja-
gen noch soeken.

So is dan den rechten tijt om de jonge honden den
Hase te leeren jagē/ van September tot in December/
om dat den tijt ende het weder van getempert is/ ende
dat oock de jonghe Hasen sot zijn ende seer krank van
lichaem/ ende noch geen listen oft pjaertjcken en weten
vooz te stellen/ so dat sy dicwils gesprongē comen vooz
de honden/ die daer ghenoechte in nemen ende te beter
leeren/ t'welc sy niet doen en souden waert datse van hē
bloeden ende verre wech liepen.

De tekenen van eenen goeden hase: van het man-
neken ende van het wijfken, ende van zijnen leger.

CAP. XXXV.

De tekenen van eenen goeden ende schoonen hase/
ende die weerdigh is ghesaecht te wesen zijn dese:
De ghene die hen honden in boschen ende velden/ oft
weyden op de heuwelkens wilde polepe oft quendel/
zijn veel beter dan de gene die hen ontrent de wateren
houden/ oft dan de kleyn rosse Hasen/ die van den ghe-
sachte der conynen zijn: want de ghene die ontrent de
wateren wonen/ zijn gemepnlijc ongantich. Doozts
het manneken is veel beter dan t'wijfken.

De tekenen van alle hase sijn dese: t'Wanneken
schijnt gemepnlijc mindere hals/ drooger ende scher-
per aent eynde/ t'Wijfken dick ende ront/ ende niet so
dooge. t'Wijfken is groter van lybe/ ende t'Wanne-
ken dunder. t'Wanneken lopende upt zijn leger heeft
d'achterste witachtigh/ al oft geplupnt waret: Wan-
neken is ros van schouderen hebbende hier en daer
sommighe lange haren: het heeft een coeter hoofst ende
dicker taken dan t'wijfken: het hant ende baert van de
taken lanch: de ozen coyt/ bzyet ende witachtigh: Het
Wijfken hebet hoofst lanch ende smal/ groote ozen/ het
hant boven de heupen gracu treckende opt swert. Als
de honden t'Wijfken jagen/ so doet het niet dan lopen
ront somme haer plaetse ende landouwe/ seben oft acht
mael lopende lanch een plaetse/ sonder eens te willen
stille staen.

Het Wanneken doet contrarise/ want gejaegt zijnde
van de honden/ so loypt altemets twee oft drie mijlen
verre van zijnen leger.

Om te weten den leggher van den Hase/ dat moet-
men des abouts gae slaen/ want tegghen de nacht ver-
trekt hy in zijnen leggher/ ende niet smozghens/ om
des daws wille/ noch op den middag om het hitten
wille. Men moet meer letten op zijn boedtstappen/
want de ghebaente van den Hase poot is scherp/ ende
ghemaect ghelijc de punt van een Mes/ geslaghen
hebbende zijn kleyn klauwen recht in d'aerde/ de
welcke rontsomme tekenen sullen comen al tijts scher-
per/ om dat hy al tijts zijnen poot gesloten hout gelijc
de punt van een mes.

Het vanghen van den Hase.

CAP. XXXVI.

Aengaende de jacht van den Hase/ den rechten tijde
van die te vangē niet de hase/wind/ begint te half
September/ en eyndet te half April/ om de bloemē en
groote hitte die dan begint te comen/ welke dingen de
honden den reucke benemē van den Hase/ behalve noch
dat in dien tijt de Hasen jonck en onster zijn: noch tans
isser seker lant en tijden van jare/ daer de honden genē
reucke en hebben van den Hase/ ghelijc in de winter/
in plat effen landt daer de gronden vet ende bast zijn

dooz dat de Hase den poot vol hays heeft: ende als hy loopt / soo blyft de aerde die vet is daer aen hanghen / de welke hy niet de voeten wech draeght: het welke alle het riecken wech neemt dat de honden van hem souden mogen hebben: Ende oock om dat in de velden gheen tacken oft kirupden en zijn daer hy niet den schaeim soude mogen aenstrycken / niet meer dan op de wegghen: Desgelijc en moet men de honden ter jacht niet leppen alst vliest / want sy souden de klauwen aflopen ende de voete bederven: ter contrarie van de hasen die dan beter lopen dan op een ander tijt / om dat sy de voeten geboevert hebben.

De eerste punt van den hase te bangen / is te binden zynen leggher: ende om dien te binden moet men aensien den tijt van den jaer daer men in is / ende wat weder dat is: want ist in de Lente of Sommer / so en houden hen de hasen int dichte van den bosch niet / om de mieren / slangen ende aketissen diese van daer jaghen / ende dan zijn sy bewongen haren leger re hebben int rozen ende onstercke plaetsen. In de Winter doen sy contrarie: Want sy vernachten dan in eenighe dicke haghen oft int dichte van de bosschen / principalijck als de Doozden ende Dooztwesten windt wapet / dien sy seer vresen. Nu dan na den tijt ende plaetse daer men sien sal dat de hasen haren leggher hebben / so salmen de honden moeten schicken om die te gaen bespringen in zynen leger / ende als hy sal upt gesprongē wesen / so sullen de jagers (die ober de dze niet behooren te wesen) de honden verwecken om hem te volgen sonder beel te roepen / ofte tieren / om dat sy die niet en souden te seer berhitten / ker welke een oorsake soude wesen / dat sy de sprozen van sden souden / ende den rechten wech niet houden en opstē.

Daer daer en tuschen moeten sy gae slaen de pzaetijcken van den hase / de welke menigher hande zijn: Somtijts gelijck alst regghent / so volcht ende hont de Hase meer de wegen ende heerbanen / van op een ander tijt: ende ist dat hy comt aen eenigh houbosch / hy en loopt niet in / maer hy houdt hem aen de canten / ende laet de honden dooz hy lopen: Als sy dan dooz hy zijn / so keert hy den selven wech weder die hy gescomen is / op d'lant daer hy ghezeven was: Want hy en wil niet gaen in de dicke bosschen / om de vochtigheit die ober al int bosch is. Teghen sulcke listen ende pzaetijcken behoort de jaegher te blyven op ontrent hondert stappen van het bosch / daer lancx dat de Hase sal ghecomen wesen / want hy sal hem sonder faute den selve wech sien weder keren / recht na hem / ende dan sal hy zijn honden moghen weder roepen. De jager sal oock sien oft een manneken / of Wyfken is / ende oft hy in dat lant gheboert is / oft dat hy daer ober ghecomen is: Want is hy daer van elders ober ghecomen / ende niet van den lande / so sal hy zynen leger hebben onder t' dzooge / ende sal hem twee oft drie mael van de honden ontrent zynen leggher laren opjaghen: Want het is seker dat enen Hase die in het lant geboert ende op gezocht is / principalijck t' Wyfken / ist dat de jager gae slaet het eerste lant / ende den ommekeer die hy d' eerste repse neemt int upt trecken van zynen leger / wesende dooz de honden / alle d' ander keeren die hy doen sal den geheelen dach lancx / sullen lancx de selve plaetsen wesen / ende de selve doozgangen ende bozch plaetsen / ten sy battet is eenigh manneken dat van bette daer ghecomen ware / oft oock dat hem de honden soo moede ende mat gemaecht hebben / dat hy bedwonghen ware zijn lant te verlaten: t' welck sy geerne doen als sy gejaecht geweest hebben twee uren sonder op houden.

Int eerste als de honden den hase jagen / so en doen sy niet van ommelopende / passerende / vijf of ses mael lancx een plaetse / ende in hare selve voetstappen. Ende men moet weten / dat / indien de hasewinde eens misfen enen hase vanghen / soo mach de jaegher wel gae slaen het lant / ende de plaetsen daer hy ghepasseert is: want ist dat hy daer noch weder keert / ende dat hem

de honden jagen / so sal hy passeren deur de selbe plaetsen / ende de selbe pzaetijcken boozts stellen / die hy de de op dien dagh dat hy hem ghesalveert heeft / en daer dooz sal hy mogen zijn valscheit kennen / ende het lant daer hy sal lopen willen / ende alsoo zijn honden seer moghen helpen.

Sommige hasen / als sy den hoozne horen / rissen op upt haren leggher / ende springhen in eenige riviere / oft staende water: dan moet men die upten water doen comen / ten besten dat men can / ende de honden gherest houden / om te bangen op de passagie.

De Wyfken bezijven haer pzaetijcken ende listen coxer / ende dickwilder dan de manneken / d'welcke de honden niet geern en hebben / om dat den kloeken ende coragieusen honden verdriet / so dickwils te keeren ende om te lopen / mits dat sy begeeren een beeste die booz haer loopt / om upt alle haer machte lopen. Sulcken Hasen die soo dickwils parten boozts stellen moet men groter omlopen maken / om dat men alle haer omkeren beslupten soude / ende daer af niet binden dan den uptganck: dat doende / soo beneemt men wel haer macht / ende men bedwinghise gheen patten boozts te stellen.

Daer zijn oock sommighe Hasen die dooz lopen lancx sommighe straten ende wegghen / daer de honden ghenen reucke en connen hebben van hen / om datter noch tack / noch kirupt en is / noch eenighe vochtigheit daer sy metten lijbe souden moghen aen comen / waer dooz de honden den reuckesouden moghen krijghen / ghelijck sy souden / waert dat sy in ander bedeckts plaetsen waten / ghelijck bosschen / cozen / ende ander vochtige plaetsen / ende principalijck als sy gaen wesen den in eenigh groen rozen / mits datse merten schaeim rusten op een plaetse. Als de jager te eerder sulcke Hasen binden sal / ende dat hy t' gheperck van zijn honden siet in eenighen wech / soo moet hy boozts bezijven lancx den selven wech / altdits die volghende tot dat de honden den upt ganck binden van den Hase / of pimmers dat sy ghebonden hebben een kleyn delinghe of naetighept in t' middel van den wech / daer de honden inepuden den reucke weder te hebben. Ende hy selve behoort van den eerder te treden / om te sien op d'aerde / oft sy niet en soude moghen kennen eenigge voetstappen van den hase / sulcke als wy hier vozen beschreven hebben.

De hase stelt boozts beel meer ander listen en pzaetijcken / de welke wel sal neerstelijck moghen beletten een loos ende geschicht jager / ist dat hy dan dat hy gesien heeft des hasen ersten omloop / ende dat hy ghemerck heeft het lant daer hy zijn lopen neemt hem den wech onder gaet / om int gesichte te hebben / ende daer zijn honden verweert / de welke hy sal doen nemē groote omlopen / om daer in te beslupten alle de listen ende pzaetijcken van de hasen.

De Hasen enieben ten minsten maer seiven jaer / principalijck de manneken. Sy hebben dese valscheit / dat indien het manneken ende wyfken te samen vergadert zijn / ende wonen in een landt / sy en sullen nimmermeer daer ander vromde Hasen laten wonen / indien sy moghen / t' en ware de gyene die sy boozts ghebracht / ende ghewonnen hebben: Ende daerom seft men: Hoe men meer jacht in een landt / hoe dat men daer meer hasen bindt / om datter die van ander landen comen.

Als den hase ghebanghen is / so waert goedt dat men de honden teure gawe / om te verblijden / ende couragie te gheben / om op een ander tijt weder te jaghen: De teure mach ghemerck zijn met broodt / Caes / ende anber leckeringen / al t' samen ghelept in t' lichte haem van den hase / om nae ende bypen te maken int bloet / ende dan upt ghespreet op t' sjoon gras. Dooz de tweede teure / als booz een beter Bancket / ist dat men een deel hasen ghebanghen heeft / soo salt goede wesen / dat men enen hase tuel af stroze / ende upt nemē de longhet / ende van den halse woze int middel van den hase

den Honden/ende laten van haer eten: Als sp die op ge-
ten hebben/salmense groot t'eten geben/om datse geen
pijne aen t'herce hebben en souden/ende die weder upt
spoutwen/door dat het bleesch van den hase het con-ra-
rie is: Doc als eenen wint die geleert is tot jagen/ ge-
stelt is tot jagen vā den hert/so en sal sp niet meer ha-
sen jagen/om dat sp het wilt-braet van den hert sal
beter gevonden hebben dan van den hase.

Van het profijt van het vanghen van den Hase.

CAP. XXXVII.

Tselve profijt dat wp in den hert ende wilt swijn
hebben gevonden/ mogen wp ooc in de hase heb-
ben/ ende ten eersten om dan de spijje te spreken / soo
woopt de selve wel gezocht ende veel geten: wel is waer
dat de Medecyns segghen dattet vleesch swaer bloedt
maect/ ende dattet in de mage hart om verdouwē is/
ende oock grof bloet maect. Maer sulcx woijt verstaen
van oude hase die alre meer van een jaer out zyn / of
die men hout op befloten plaetsen. Maer de klepne en
jonge haestkens hebbe een seer malsch bleesch dat lief-
lyck is om eten. Doch zyn in de oude eenighe delon die
goet ende begheert zyn/ghelyck de leueneen/de schou-
wers/ en billen/ het is een wonderbaerlycke vucht-
baerheyt in de nature/dattet wyfken alle maende seer
veel jongen heeft. Ic weet wel dat sommige meynen
dat so wel Manneken als Wyfken beyde de naturen
hebben/ende alle beyde ontfangen ende generere/al of
sp beyde Manneken ende Wyfken waren:d'welc een
ontwaerachtighe opinie is. Wel is waer dattet Wyf-
ken vol zynde / niet en laet het Manneken te ontfan-
gen/te onthouden ende genereren/ ja soo haest als sp
ghewozzen heeft/ by het Manneken weder te keeren
d'welc een oorsake is van so groeten vruchtbaerheyt.
Tselve mach oock van de Conguen gheseyt worden/
die een specie zyn van den hase.

Engaende de eyghen schap ende krachten van den
hase: Tbleesch van den hase wel gebaden/ is seer goet
tegen den rooden cameryant/ ende anderen buycloop.
De lever gezoocht en in den obende gepulveriseert/
is seer goet den gheuen die weeck zyn van lever. De
herffenen wel gesoden zynde / op het tantbleesch van
de jonghe kinderen ghewozzen/ stiller de pigne van den
tanden/ende doetse groepen.

Meent eenen geheelen hase met hupde ende hapy/
niet uptdoende dan het ingewant/ sluyt hem in eenen
aerden pot wel gheluteert en ghestopt/ ende stelt die in
den heeten oven/en laet hem daer soo langhe staen tot
dattet lichaem mach gepulveriseert worden.

Dan dit pulver alle moezen een vierendeel loots met
witte wijn ingekomen t'wee uren booz den eten/ ge-
neest de dzyppel pisse ende bzaet den steen/ so wel van
de niere als van de blase/maer met t'gebruyck van dit
poepet moetet lichaem oock gepurgeert zyn ende ge-
duerende oock het ghebruyck sulen moeten twee lode
platen van vier vingeren bzaet liggende tusschen twee
lyne doecken.

De galle van den hase met supcker ghemengt/ sup-
bert de oogen van de witte schelle oft blecken.

Medest van den hase van de vrouwen gedragen/ belet
haer lieder te ontfanghen/ ende is een seker sake dattet
meest in de nature van de Vrouw gesticken gelijck een
pessus d'overbloedigge maende stonden stopt/ ende de
moeder dzoocht die te bocht is.

Tbloet van den hase gheroost oft ghezoocht/ende
gelept op schoofthept oft wit seer/ dzoocht en geneest
die terfont.

Den hase heeft een klepne beenken in de joncture van
de benen/dat seer goet is tegen de colycke.

De jacht van den vos/ en van den daffe.

Her profijt van den jacht van den Vos,
ende van den Daffe.

CAP. XXXVIII.

De jacht van den Vos ende van den Daffe en
Dzengt geen genoechte oft profijt den jagers by/
ich meyne profijt aengaende de spijje: want het bleesch
van den vos/ enoe noch min van den daffe/ en is geen-
sins lieflyck noch goet om etē/om dat eenē luffe/ byen-
den/ende onliefflycken smake heeft. Sommi ge boeren
hebbende by avonture geen ander gerief dan spijje/ en
eten geen ander bleesch dan van Dossen: maer op geen
ander tyd dan in den Herfst/ om dat dan de Vos an-
ders niet en eet dan Wijn bestien / waer door dat zyn
vleesch wat te beter mach worden. Doozwaer ist dat
int vanghen van den Vos ende van den Daffe eenighe
profijt is / dat en is anders gheen dan om dat sp het
gevogelte eten/ende de conijnen in de waranden/ ende
oock om dat de Medecyns seer veel honden van de lon-
ger van de vos/booz de ghene die longerfuchtigh zyn:
ende van t' sinout/booz de pijnē oer zenuwen: van zyn
bloet/boozt grabele: van de olie daer in gesoden/ is het
geheel lichaem van den vos levende oft doot booz alle
pijnen der joncturen: van de cullen van den vos/tegen
den steen oft grabeel.

Twee soorten van Vassen ende Dassen.

CAP. XXXIX.

Der zyn twee soorten van vossen/ ende twee spe-
cien van dassen/te weten groot ende klepne vossen/
Prochin dassen ende Chenin dassen. De twee specien
van vossen zyn genoech bekend: Dese twee specien van
dassen zyn eenigghins different: want de prochins zyn
grauwer van hapy / ende hebben het hapy boven den
muple/ende onder de kele veel witte ter dan chenins/ sp
zyn oock grooter van lybe / ende hebben dicker hooft
ende muple. De prochins als sp gaen upt haer hollen/
soo doen sp geern haer gevoogh: het welc sp nemmer-
meer en doen/ sp maerken eerst een klepne putteken in
d'aerde met den muyl of klauw/ ende dan doen spt daer
in. De chenins doen haer gevoogh seer verre van haer
hol. De prochins maken gemeplyc haer hollen in bes-
tant/ ende ander gronden die gemackelijck om roeren
zyn/ende op opene plaetsen/om te hebben de warmte
van der Sonnen/ende zyn eenpaerlyc slapende/sp zyn
oock veel better dan de chenins. De chenins wonen in
de vaste gronden of in de rotsen/makende haer hollen
dieper ende enger vā de prochins: nochtans en zyn der
soo veel hoeken ende wegghen niet in als in die van de
prochins / om dat sp in den harden gront of in rotsen
so niet graben en connen/ghelyck d'ander zint het
sant ende roerlycke aerde. De chenins hebben de kele/
de muyl ende ozen geelachtigh/ gelijck de kele van een
Watre/ende zyn veel sweter ende hooger van den e
dan d'andere. Dese twee specien en wonen niet t' sa-
men/ende eten alderhande vleesch/ sp doe groote scha-
de in de waranden/ sonderlinghe onder de klepne lam-
pzaekens die in de hollen zyn/ende zyn ooc gretiger na
de jonghe bzaet-verckens en verckens/dan na ander
vleesch: sp eten alderhande gevogelte/ghelyck ganfen/
kiercken ende diergelijcke: sp zyn sterck van leven/ende
seer hert van huyt / nochtans wachten sp seer haren
muyl / sp sterben oock lichtelijck als mense met eenen
stock slaet/oft geraect op den neuse. Sp zyn den vossen
doot vbanden/ende bevehensē die wils.

Van twee soorten van Brackens om Vossen ende
Dassen te jagen, ende de maniere van
die te onderrechten.

CAP. XL.

Aengaende de jacht van de Dossen ende Dassen
die gheschiet met brackens die in de hollen lo-
pen/de welcke tweederhande zyn: d'een hebben sim-
ms hoeten / en hebben ghemeplyck royt hapy.
D'ander hebben rechte hoeten ende lanch hapy gelijck
water honden: De ghene diese simi hebben/lopen ge-
mackelijcker in de hollen dan d'ander / ende zyn beter
tot de

tot de Dassen/om dat sy langher daer in blijven/hem beter daer houdende sonder upt comen. De ghene die rechte voeten hebben / dienen tot twee dinghen / om datse opt lant jagghen gelijck jacht-honden / ende gaen niet meerder furie ende stoutghedre in de holen van d'ander: Waer sy en blyvender so langhe niet in om dat sy hen quellen niet de Dossen ende Dassen te beverchten / het welke hen bedwingt upt te comen om aessen te scheppen.

Waer ist dat ghebruyt dat de jaggher gheen byackkens en heeft die gheleert zyn / hy salse moghen aldus factoueren. Men moetse beghinnen te leeren van dat sy acht ofe thien maenden oudt zyn: Want ist dat een byackken onder d'aerde niet en loopt alst een jaer oudt is / seer qualijck salt daer toe moghen ghebocht ende gheleert worden: men maerse oock niet met strafheyt leeren / noch van de Dassen laten quetsen in de holen / want waren sy gheslagen of verongelyck / sy en soude daer niet meer willen ingaen. Waer om dat men minnemeer en behoort de jonghe byackkens te doen gaen in de holen daer oude dassen of bossen in zyn / booz dat sy geleert / ende een jaer oudt zyn. Noch moet men booz hen altyts daer in seyn den een oudt byackken / dat wederstaen mach de furie van de dassen.

De maniere die alderbequaemst is om de selve te leeren / is dese: In den tyt dat de Dossen ende Dassen jongen hebben / so moet men nemen alle de oude byackkens / ende laten die in de holen gaen / ende als sy sullen beghinnen te dassen / so sal men alle de jonghe byackkens een seffens houden aen de gaten van de holen om datse niet verchten en souden / ende doen hoer t'gebas. Da dat d'oude Dassen oft Dossen sullen ghebanghen wesen / ende datter gheen int hol en zyn van de jonge / so moet men alle d'oude byackkens nemen ende copen / ende van de jonghe laten daer in lopen / hen couragie ghebende met te roepen: Hebe waerts byackkens nederwaerts / houdt vast / houdt vast: Ende als sy sullen vast hebben eenigh jonck dasken / of bosken / men moetse dan laten doot byten binnen int hol / wel toelende dat d'aerde hen niet en hindert niet op't lijf te vallen: dan sal men alle de jonghe daskens ende boskens t'hups dragen / ende rooften daer af de lever ende t'bloet met caes en smout / ende geben hen d'at booz een cuere / hen tonende het hooft van dat sy ghejaeght hebben.

Men machse oock noch leeren op een ander maniere / te weten: Men sal doen vanghen oude Dossen oft dassen / levende / van de oude byackkens / ende die grypen niet tanghen die daer toe dienen ende ghemaeckt zyn / ende afsnyden het geheel onderste cakebeen. daer in dat staen de groote tanden / ende niet aen de opperste cornen / om datse altyds toonen sullen de gramtschap van de beeste / sonder te moghen quetsen oft seer doen / van moet men helen maken in eenen vermdt / die wyte ghenoech zyn / om dat de byackkens spacie ende plaerse hebben souden om te kieren ende te wenden / ende twee t'samen daer in te gaen: Dan sal men de holen decken met berders ende ruffchen. Dat ghebaen zynde / so moet men den Dasse daer in doen gaen / ende alle de byackkens jonck ende oudt daer in laten lopen / hysende ende coragie ghebende / ghelijck boozsepdit is. Ende als sy ghenoech sullen ghebast hebben / so moet men ter zijde van het hol seben oft acht slagghen geben met e' spade / om hen coragie te geben als men graben sal. Daer na sal men de berders wech nemen daer om rent dat de Dasse is / ende hem niet tanghen dan upt nemen / ende doot slaen booz de honden / of doen doot byten van eenen hawewint / om hen daer af cuere maken. Ende men moet oock caes hebben om hen terstont te worpen op haer wildt-braed / alst doot sal wesen: Ende ist dat men by aventure het onderste cakebeen van de Dasse niet byken en wilde / so sal men af sagghen alle de onderste tanden / om dat sy niet byten ende seer doen en soude.

De maniere van Vossen te vanghen.

CAP. XLI.

A Engaende de jacht van de Dossen / die is veel liefteter van van de Dassen / puzic galick om dat sy so haest als sy de byackkens hoer bossen / ende ghebaer woeden / wycken ende comen terstont upt haer hol / behalven in den tydt dat de Wyckens haer jongen hebben / de welke sy niet en willen verlaten. Sy maken gheerne hare holen op plaetsen die quaet om graben zyn / gelijck in roesen. oft onder eenighe boommen / ende en hebben maer een hol / t'welc seer verre onder d'aerde loopt. ende seer smal is: Als de byackkens eens de bossen benaut hebben / so verweren sy hen een lutel / maer niet met sulcken stoutghedre ende kracht als de Dassen / doch en zyn soo peryckelous van byten niet: Nochtans men seyt dat de vosse die praetijckhe heeft / dat sy als hem te honden benaut houden / zynen steer ruffchen de beeven trect / ende daer in pisset / waer mede dat sy de honden dan byspoept / erbe dat de honden als sy ven stant ricken van zyn pisse / ver trecken / en hem laten gaen.

Ist dat men t'wojcken van eenen Vos vangt als sy hert is / ende dat men haer upt sijnde natuere niet den darm daer sy aen vast is / met de klepne rickens / de welke d'oorlake zyn van genereren / het welke is dat de lubbers den teven uptingoen als sy die snijden / ende dat men dat ghesneden in klepne stukkens doet in een klepne potteké / noch warm zynde / mengende daer onder wat galbanum / en dan t'pattchen wel toestoppe / om dat de kracht niet upt blieghen en soude: Dat soude men alle jaer booz bewaren moghen / ende soude te passe comen als men woude de bossen locken / ende int parckiet byngen: want men soude nemen de swaerde bant spet / ende die leggen op den rooster / de welke wel gebzaden zynde / men sal heel seer steken in de pot / daer de natuere van den Vos met den galbanum in is / ende daer mede maken sleppingen oft traanen / so sult ghy van sien dat u de bossen over al volgen sullen: Waer de ghene die dese sley pinghe doen sal / moet da solen van zyn schoenen bestrecken hebben met koetzec / om datse zyn voeten niet ricken en souden. Siet daer hoe dat men de bossen moet doen romen om met stricken te vengen / oft t'sabonts te schieten met stalen bogen. Het is seker / ist dat men een byackken wygft met solfer of met Clate olte / ende daer also lopen in de holen daer de bossen of dassen in zyn / sy sullen van daer verhuysen / sonder in twee of drie maenden daer weder te comen. Men moet oock mercken / dat so haest als de byackkens / so wel oude als jonge sullen ghesomen zyn upt de holen van de bossen of dassen / so sal men die wasschen met warm water en sepe / om d'aerde af te doen vallen die tusschen vel ende hanz sal hanghen / want sy souden anders / mogen schoofst woede van quaer seer / t'welcke seer quaet soude om genesen zyn.

Sommige loofse jagghers van bossen bangen sonder hulpe van honden de bossen in deser maniere: sy wycken de sole van hun schoenen met een groot stuk spere outancy gebrade / te weten als sy weder keere na hups upt bosch of van de plepne daer sy weten dat de Vos is: Desgelijck zaepen sy lant de wegen daer sy passeren / stukkens van berckens lever in hontgh nar ghemaeckt / en sleppen achter hen een doode kat te: de vos ghelockt zyn de doot van reucke vant speck ende lever vant bercken / volghet hem na by / maer sy hebben eenen man die hun gheselschap hout / die met een pyl oft buff / den Vos doot schiet.

De maniere om Dassen te vanghen.

CAP. XLII.

A Engaende de jacht van de Dassen / die is swaerder dan van de Dossen / ghelijck hoer verhaet is / om dat hare holen diep ende engh zyn / hebben de veel holen ende straten daer in: daer om moet men

men om sulcken jacht te doen / ten eersten hebbe en byf of ses mannen / befsien met spaden ende bequame gheveerschap om in de aerde te graeven: daer na moet men ten minsten hebben een half dosyne goede byackkens / elck met een hals hant aen den hals / die by vinghers byzet is / gest offert met ballen / om te gaen in de holen / om dat de daffen te eer souden benaet zijn / ende oock om dat de halshanden hen bewaren souden van ghequetst te worden. Ende als men sal sien dat de daffen benaet zijn / of dat de byackkens mosde ende t'eynden den aeffen zijn / of dat de beltekens vol aerden zijn / soo moet men de byackkens nemen ende haer den halsbandt of doel: maer in het beginfel komen sy wel te passe / om dat de daffe daer dooz te eer benaet wort.

Maer eer dat men de byackkens los laet / soo moet men mercken hoe danigh dat de holen zijn / ende de plaetse daer sy ghestaen ende ghelegen zijn / ende waer dafse en eynde zijn: want andersins soude men verlozen acht byt doen / want waren de holen in de afhanghen van de hooghen / soo moet men de byackkens daer in senden van beneden ontrent de dellinghe / om datse de daffen benouten souden boven int hooghe van den heubel / daer de holen soo diep niet en zijn / ende gemackelijcker om te dooz-graben. Andersins / ist dat de holen zijn in een heuvelken / ende datse geheel rontd zijn / het heubelken staende op een effen plaetse / soo moet men de byackkens senden in de gaten die alderhooghste staen / in het opperste van het heubelken: maer eer men die sende in sulcke holen / soo behoort men te staen t'wintigh of dertigh slaghen met de spade / op het hooghste van de holen / om de daffen te doen verhuysen upt het midden van dien / ende te doen wederwaerds gaen na het eynde ende diepste van de holen / welcke is int onderste van den heubel. Men behoort alreys twee of by byackkens stamen daer in te seiden / om dat sy in de hitte / de daffen die by en zijn / souden van malck anderen moghen doen loopen ende verstroepen / ende jaghen in het achterste van de holen. Sy hebben een practijcke / datse laten op hen baffen aen de hoercken van haer ganghen / ende byben daer staende tegen de byackkens: maer als men merct dat sy teghen de byackkens staen / op sulcke plaetsen soo moet men staen daer boven op / twee of by slagen metter spaden: ende ist datse daer dooz noch niet verhuysen en willen / soo moet mense terfont ontdecken met een langh booz: ende als men sien sal dat sy ten eynde zijn van de holen / soo en moet men de aerde niet dooz-steken / recht daer men het gheban vant byackken hoort / want waert dat men dooz-stake recht boven hen / sy souden weder keeren in de groote ganghen ende holen / ende den hondt overlaf doen. Daerom sal men dooz-bozen recht tegen het geslup ende vops van het byackken / met een ront booz / want dat byaegt d'aerde mede op / sonder int hol te vallen: ende dan sal men terfont een plat booz steken / int gat van het rontde / om datter den gangh slupten soude int dwerfche / om dat de daffe niet en soude bepen op den hondt ende waert moghelijck te byenghen / t'booz tusschen de daffe ende den hondt / dat maer seer goet: want andersints / quaemt van achter den hondt / de daffen souden hem moghelijck qualijck tracteren ende bijten: want altemets zijnder ses ofte seven in een gat / de welke den hondt souden moghen bijten ende te rugghe byben. Als nu de ganck ghesloten is met het plat booz / soo moet men terfont met spaden ende schuppen den ganck opgraben / om eenen man daer in te gaen / ende dan de byackkens in den ganck laten loopen / ende daer baffen laten / daer men alderlep bebeshtinghe ende aenstoot mach sien. Men moet oock toefien / dat de daffen hen niet en decken met aerde / welck sy geerne ende ghemepelijck doen / als sy ten upersten van het hol zijn / soo datter de byackkens altemets op zijn / ende niet en weten waer datse ghelopen zijn. Als men nu haer hol ontdeckt heeft / soo moet mense met tanghen upt halen / battende die niet met het lichaem / maer met

het onderste kake-been / want ist dat ghyse niet het lijf vat / sy moghen de hondt quetsen: ende ist met het opperste kaecke-been / men soude haren muyl moghen quetsen / die sy seer teer hebben / ende ghequetst zijnde / hoe wepnigh dat het oock zy / soo sterben sy terfont. Als sy sullen upt-ghevrocken zijn / soo moeten die in eenen sack stecken / ende dan byenghen in een plaetse of hof / die niet muzzen afgheloten is / om daer te doen jagen van de alepne byackkens: maer daer en tusschen soo bewaert u beenen met eenighe leeren / want als sy verbit zijn / soo koumense de menschen bebeshten ghehock een wilde bercken doet / soo datse dichtwils of trecken een stuck van de kouffe / jae oock van den vleesche datter onder is.

De jacht van het Conijn.

CAP. XLIII.

VV hebben ghesepdt int Tractaet van de warande / van twee soorten van it manen / d'een tamme ende d'ander wilde van de warande: de tammen die in rennen ghehouden worden sijn goet om jaghen / midts datse tam sijn: die van de warande sijn altemets quaetst om vanghen / om datse wilber van aerdt ende natueren sijn: De maniere van jaghen is pynckelijck tweederhande / ende bepde ghen degh bekiend / oft metten netten oft metten frette: Mengaende met den frette / men stellet in het Konijnen hof om die te bebeshten / de welke daer af verbaest zijnde / lopen terfont upt haer hol / ende vallen in de netten die men ghespannen heeft aen den inganck van het hol. Altemers wordense van het fret binnen int hol doodt ghebeten / welck een onzake is dat de jagers dichtwils langhe blijven staen wachten.

De jacht van Voghels oft vliegghen.

Dat de Ouders niet gheacht en hebben de jacht van de voghels oft vliegghen.

CAP. XLIV.

De jacht van de voghels en heeft niet seer gheprelen of ghebyupect gheweest van den Ouders / om de alepne oeffeninghe die daer in ghelegen is: om datse gheen manier van jaghen en plesen / daer het lichaem niet met gheosfent en wert / om naderhandt te wesen lichter ende geschickter / om dingen te doen van meerder impoytante / ende oock wy en vinden in de boecken van de jacht van de voghels. Maer daerom en hebben de menschen van onse tydt niet laten int gebuyck te byenghen beelderhande manieren van jaghen na de voghels / ghelock met jacht-voghels / welcke de edelste maniere van allen is / met netten / met gaerne / met een houten of teenen peerdt / met stricken / met voghel-terre / met den kruys-voghe / handt-voghe / met den kof / met den slag / met de blugghe / met de slupke ende meer andere manieren die den vogelaers ghenoech bekendt sijn / ende eerst sullen wy sprecken van het jaghen met den Valck.

Het jaghen met den Valck.

Wat dat jaghen met den Valck is.

CAP. XLV.

Het is seker / dat de konste van vlieggen ende jagen met den Valck onlangs tot een konste gemaect is geweest / gelyc wy boven geseyt hebben. De oude Auteurs / als Aristoteles en Plinius / die haer verwondert hebbe van hooge saken / en neerstige ondersoekers sijn van alle dingen / souden niet ongeschreyben gelaten hebben so groote beghinghe van 's menschen verstant / van te leeren en te temmen de jachtvogels / waert doenter tijt int gebuyck geweest. Want 'tis wonder te sien eenen vogel die wilt geweest heeft / dat hy so tam ghemaeckt is / dat hy neder komt van de locht op zynes meesters

meesters buyft / ende gaet soecken ander voghels tot aen de wolcken / om te dooden / jae te beverchten de water-voghels / de landt-voghels / ende te vanghen vier-boetighe dieren / ghelijck wasen / Conijnen ende Lam-pyren. Dese conste is nu soo edel ghehouden / dat de groote Heeren die hem selven toegheschreven hebben / ende willen die houden booz haer ghenoechte / jae sp houden die in Vranckrijck van sulcker weerden / dat een Franckij Soemant niet veel van den anderen ghesacht en woxt / als hy dese conste / oft die van de jacht niet en heeft / als van t wes de excellenste dinghen na de wapenen.

Ghelijck Valckertje de conste ende wetenschap is van te leeren ende te temmen / grip-vogels oft jacht-vogels / om te doen vliegghen na ander vogels / soo wel die hooghe in de locht vliegghen / als ontrent der aerden ende water-voghels: alsoo is oock een Valckernart genaemt de ghene diens ambacht ende officie is / sulcke voghels te temmen: ende Valck is eenen generalen naem van alle roof-voghels / want hy de principaelste is van alle dat gelaeste.

Wat voghels tot t' jacht dienen.

CAP. XLVI.

Alle roof-vogels oft steer-voghels en dienen niet om jagen ende vliegghen / maer alleen de gene die stout ende wel gemoot sijn / ende die de vogels mogen jagen ende vangen / soo wel in de rivieren als inde velden. Van dese sijn dertien principalespecien / die eenen pegelijcken ghenoech bekent / ende meestendeel in Vranckrijck seer gemeen sijn: te weten / den Kernt / den Gier / den Havick / den Sparwar / den Serfau / de Semerle / de Valck / de Lanter / de Sacre ende de Hyeau. Het meestendeel van dese Vogels / uptghenomen den Gier / hebben ghemepnlich de plumpen van den steert seer gewatert oft ghespichelt. Sp hebben alle gelijck de klauten ende den bech krom / ende sijn malcander bycants ghelijck / want sp en schijnen geen verschil te hebben / dan in de groote / principaelich mit dat haer colour verschepbentlijck berandert nae datse ruppen / d'welcke een oorzaak is dat se daer dooz geheeten worden Har gas oft Soys / ghelijck men den ghe-roothen Harinck / bzoogen heet. Daer sijn veel jacht-voghels die men passagiers heet / ende wy en weten oock niet wel van wat landen dat sp komen noch oock waer dat sp weder keren / want wy hebben alleen de kennisse daer af dooz de ghene diese ons bzenghen upt Italen / Dup: stant ende ander byende landen. De ghene diese ons bzenghen / vanghen die meestendeel met vogel terre / d'welcke hun de beders doet bzenken / maer men doet de voghel-terre aen met warm water.

t' Sp dan dat men ons die bzenghet upt ander landen / oft dat se sijn ghewonnen in onse landen / om die te leeren ende te temmen / ten eersten en moet men die niet nemen upt den nest / booz dat sp sterck sijn ende op haer benen staen connen: ende daer na sal men se stellen op eenen block of recke / om dat sp te beter souden upt-strecken haer bederen.

Men moeste spijzen soo dickwils als men can met levende vleesch / want daer sullen sp goede bederen af krijghen. Nochtans de spijse ende t' goet vleesch boven den ordinaris / is dat men hem gebedgen oft den hals van de hinnen ende hiecken: Cout vleesch is hen quaet: Offen / Dercken ende ander sulcken vleesch is hen te hert om verteren: Schapen vleesch / van jonghe Duppen oft jonge Swaluwen is beter: Koepe vleesch is hen quaet / om dat tet layert / d'welc comt booz sijn swaerhept / waer booz dat sp t' niet verteren en connen. Ende ist dat men se spijzen moet met grof vleesch / by ghebraken van beter / soo moet dat geweyt ende ghewasschen sijn in lauw water: Ist in den Winter / men sal moeten t' sap uptdowen / maer in den Sommer sal men dat maer wasschen in cout water.

t' Vleesch dat men den Voghelen gheeft / sal sonder vet / zenuen ende aderen sijn: Men machse oock niet laten op een mael sat eten / maer met posen / latende hen al rustende eten / en altemers bozen hen t' vleesch / eer dat sp sat sijn / ende dan weder gheben / maer daer sp het vleesch niet en sijn / om dat se niet verchte en souden. Het is oock goet dat men se laet plumpen kleyn Voghelkens ghelijck sp in t' bosch deden. Alle jaer in t' boght n' l van den Derst / ist dat sp te vet sijn / moet men se magher maerken met een laxerende medecyn / ghelijck met Aloe onder vleesch ghemenght / dat men hen t' eten geeft / nochtans sal men se daer en tusschen spijzen moeten niet eenich goet levende en warm aen / anderlins men soude se te last maken. Na dat sp sal len ghepurgeert gewest hebben / so sal men se moeten bereyden tot vliegghen: Maer als men se sal willen doen vliegghen / soo en sal t' niet quaet wesen / dat men in haer keel sterke werck met vleesch overdeert / gelijck een pilse ende sabonts die doen inswolgen / om dat sp dief moeghens weder souden uptwoyzen met veel bochtighe vuplichept: want daer booz sullen sp te ghesorder sijn greitgher / gierigher / dapperder ende wackerder na den roof. t' Dercken vleesch waer gegeven met wat Aloe / doet den vogel schuperen: maer men moet gaeslaen / na dat sp gepurgeert sal sijn / dat men hem stille in een warme plaetse ende honden op de hant / hant spijset met eenigen lebenden vogel: want hy heeft dan de derven weect. Men sal weten dat sp sterck sijn als die stier hen swillet ende ros woxt / ende oock de neuse gaten mette oogde: t' ter heft ghy de maniere in t' generael van die te leeren ende tam te waken / nu sal ich dat boozt schryven in t' particulier.

Van de Havick oft jacht-voghels in t' particulier.

CAP. XLVII.

De Gier is den meesten roofvogel eenen passagier in Egypten / in dese landen bekent / meer dooz sijn sel ende plumpen van anderlins / dooz dat de peliers daer bozt lappen af maken / om te legghen op de maghe: Men machse voeden met pensen / doode beesten ende byck van beesten. Men seyt oock dat se ghemepnlijck de leggers volghen / om de dooden lichamen / sp en connen niet op vliegghen van der aerden / sonder eerst haren loep te nemen oft te staen op eenige grooten hoop aerden.

Den Kernt is ghesheeten de Coninck der voghelen / seer quaet van wilt tam te maken / om dat et een stoute ende sterke best is / seer geroet ende wacker om den valckenaer te quesen in t' aensicht oft elberfins.

Waeromme die eenen go. den Kernt begeert te hebben / die moet hem upt den nest nemen / ende temmen met jacht honden om dat hy als de honden ter jacht gaen vliegghen soude ende de honden volgen / de welcke op gedaen hebben den hase / vos / re calf / of ander dier ghelijcke beesten / den Kernt daer op neder vallen soude om de beeste stille te houden / men mach hem spijzen met alderhande vleesch ende principaelich van de beesten die hy ter jacht ghevangen heeft. De valckenaer moet neersich sijn om hem wel gae te slaen / want hy haest werck vuezigt: om dat te beter en moet hy de plumpen van sijnen steert aen een nopen: om dat hy die niet uptstrecken en soude / noch daer mede vliegghen / oft de plumpen rontomme den aers uptreke / n / so dat den aers bloot is / want hy de coude wesen de so hooge niet vliegghen en sal. De deucht ende schoonshept van den Kernt kent men als hy ros is / met diepe oogen ende een wietighept op t' hooft oft den rugge. De Sparwar ende Havick en verschillen mede dan in de groote / ende sijn wederhande / te weten die men upt de nesten neemt / ende die wat ouder sijnde / ende op de taeken lopende gebanghen worden: Men maekt se tam met lange ende dickwils op de hant te houden principaelich in den baghecaet.

Men kent de schoonshept ende deucht van de Sparwar als hy groot ende coyt is / kleyn van hoofde / beben

ront/den beek tammelijck grof/d' ooghen wat diepach-
tich/ ende de ringen rontomme den appel van den oog-
ghen tusschen groen en wit/den hals lanck ende dick-
achtigh ontrout de lendenen open / de steert niet seer
lanck / maer ghestoffeert van goede ende bzeede plup-
men: De beene plat en coyt/de klauwen s'cherp/grof
en bzeet van schouwvers/lanc en dun van boere/swer-
te bederen/in den nest ghevanghen noch jonck zynde.

De maniere van den Sparwer te vangen/is dese:
De voghelaer moet achter een haghe verborghen lig-
ghen / die teghen eert effen ende biercant plepne staet/
roadtomme de welcke ses stocken sullen ghesteecken
woyden/soo dick als enen dupm/ende soo hooghe als
een man / op elke zyde drie: aen dese stocken sullen
vast gemaect zyn/groen netten die seer fijn zyn/met
een koozbeken dat teghen ober den Voghelaer sal ko-
men. Op de plepne sullen veel kleyn Voghels etende
zyn/maer pynicalijck Syfkens/want de Sparwer
en etet gheen Voghels liever dan Syfkens. De Spar-
wer die siende / sal terstont sterck in 't net ghevoeghen
kromen/om de kleyn Voghels te vangen/ ende daer in
vast vlijghen. Dan moet de Vogelaer hem nemen/ende
d'onderste van de vleughels binden met de dgien ende
steert / om dat hy hem niet en soude roeren / noch met
de vleugels slaen. Men salse twee maal s' daeghs t'e-
ten geven/of maer eens/pynicalijck als men die s'an-
derdaeghs wil doen vliegghen: Want de Sparwer
moet dan hongerich zyn, om dat hy te beret sijn p'ope
soude vanghen. Haer spijse moet wesen goet vleesch/
sonderlinghe van Voghels ende Hamels / om dat sy
wel ver souden wesen. De Sparwer soude lichtelijck
zynen meester verlaten / ende om dat te beletten / soo
moet de meester wachten / dat hy hem niet seer en
doe / ende in geen saecken en contrarriere / want het is
eenen spijghen Vogel: Als hy sal gaen vliegen/soo en
meucht ghy hem niet te verre laten vliegen/om dat hy
als hy den Vogel dien hy volgt/met gecrygen en can/
van g'attijch gaet vliegghen / ende klimt op eenen
boom / sonder wedet te willen keeren tot zynen mee-
ster: Ghy en meucht hem niet te seer travaillere/maer
te vreden zyn met t' gene dat hy vangen can/ende van
zynen roof hem t'eten geven/ om dat hy weten soude
ende maken/ wat hem zyn p'oepe is weerdigh ghe-
weest / ende dat hy gebeten soude zyn / ende gewilligh
tot vliegen. De Vogelen die hy vangt/zyn Patrysen/
Quackelen/Spreuwen/Werlen/ende ander dierge-
lijcke. Ghy moet oock sochtvuldich wesen om hem te
ghenese/als hy sieck sal zyn. Als dat hy de coyten
heeft van langer asbept/oft doer ander accidenten / soo
moet men hem stellen in een coele plaetse op ronde
stocken / die beleet zyn met natte doerckens/ende al-
leestkens luttel t'seffens ende dickwils spijzen met
vleesch van jonge kietkenen dat eerst gelegen heeft in
water/daer zaet van Cawoyden oft Concommers in
geloupet heeft. Is hy vercoyt/nien moet hem warm
houden/ende spijzen met vleesch van jonge Waenkens/
oft met jonge Duppen in wijn ghewepct / oft in de
coyte van Savie/Warolopne/ende ander dergelijcke
kruppen: Heeft hy Lupsen/soo sal men de peerse daer
hy op sittet/ bestrijcken met sap van Mastapen of van
Alfen: Heeft hy wormen int lijf / soo moet men op zyn
spijse legghen perse bladers: Heeft hy seer zyn in den
vleughel oft int been / soo moet men hem een druppel
bloedre laten in de aber die onder de vleughel is of on-
der de dgie: Heeft hy t'inde boeten / soo moet men zyn
boeten striicken met sap van gansen distil en de peerse
oock daer hy op sittet.

Walck/ghelijck wy vozen ghesepdt hebben / is alte-
medts eenen gheneralen naem / betekende alle vo-
ghelen om mede te vliegen ende te jaghen: altemets ist
spacial / ende daer zijnder van dien dierfche soorten
de welcke ick late onderscheyden de ghene die ghe-
selvreden hebben van de natuere van de voghels. De
Walck is de Prince van de roof-voghels (ick verstaet
van vliegen)om sijn stoungheyt ende groote couragie:

ende is seer excellent / als hy het hooft ront heeft ende
de krupne van den hooftde effen / den bec coyt ende dic/
de schouderen bzeet / de bederen van de vleughels
dun/de dgpen lanck/de beenen coyt ende dic / de boeten
swert/groot ende uytghefrect / de klauwen swert/
scherp ende snydende / ende middelbaer van groote.
Om tam te maecten / moet men hem dickwils op de
handt houden / sy gien met vleughelen ende dgpen van
kietkenen met water ghesteken / ende setten op dancker
plaetsen / ende altemets presenteren een becke vol wa-
ters / om in te baden: Als sy ghevadet hebben / sal men
se dooghen by t' vper: Eerst sal men se ghevennen tot
jaghen kleyn voghelen / daer nae middelbare / ende
daer nae groote voghelen. Maer men sal niet verghes-
sen hem keure te gheven van de vog elen die sy ghe-
vanghen hebben. Sy vliegghen wonderlijcken snel/
en klimmen opwaerts al draepende / en nederwaerts
siende/en als sy sien den Entvogel/de gans/de krane/
den repgher/soo vallen sy nederwaerts ghelijck eenen
pyl / met de vleughels ghesloten recht op den voghel/
om die te verscheyren met d' achterste klauwen: ende
ist dat sy den vogel missen / ende dat hy wech vliegghet/
soo vliegghen sy terstont nae / ende en connen sy hem
niet cryghen als ghebeten ende vergramt zynde / soo
vliegghen sy dan soo verre datse haren meester verliesen.
De Walck is boven alle jacht-voghels bequaem om
repghers te vanghen ende alle ander s'vier-voghels.
Sijn stecken ende t'ghenese van dien / zyn ghelijck
die van de Sparwer.

De Hobzeau is de minste naest de Smerle/aengaen-
de de groote van lichame / van alle de roof-voghels: hy is
van de loyer ende niet van de vuyft / want hy is want
geral van de gene die hooge vliegen / gelijk de Walck/
de Lamet / ende de Sacre. Dese vogel is over al ge-
noegh beken: want daer en is gheen contrep daer de
Hobzeaus de jaghers niet en volghen/om dattet recht
ambacht van den Hobzeau is / zyn p'ope te vanghen
van de kleyn vogelkens int vliegen / ghelijck kivitien
ende leeuwcrcken. Dat heeft hy besonder / dat hy ge-
vonden hebben de jaghers / die maer eenen sekeren
tyt en volcht / als of hy gesette palen hadde / want van
hen schepdende/vliegt hy op de canten van de opgaen-
de bosschen/daer hy hem gemepulijck hout ende stel-
t. Hy heeft den beek blaau/de boeten en beenen gheel, de
plupmen onder de ooghen seer swert / de krupne van
den hooftde tusschen swert ende vael / op den hals twee
wite plecken / d'onderste van de kiele / ende op beede
zijden in den slag van de hooftde rosachtigh/de vleu-
gels wel gespickelt/den rugge / steert ende de vleugels
boven swert / de steert onder gespickelt met rosse plec-
ken / dweers tusschen de swerte geboegt. Als hy in de
locht vliegghet / men siet dattet onderste van den steert
ende tusschen de beenen ros is. De Hobzeau is so licht/
dat hy hem aboutuert tegen de Raaben/ende derf hem
steken geven int vliegen.

De Smerle is de kleynste vogel die de Walckenaers
ghesuycken: het is van de vuyft ende niet van de loyer/
hoe wel dat men inden noot soude mogen loyeren / het
is den Walck soo natuerlijck gelijck / dat niet en schijnt
te verschillen van den Walck / dan in de groote: want
het heeft de selve maniere/plupmen / ende t' selve we-
sen. Het stelt hem aboutuerlijck teghen de quackels
ende patrysen/ende dat met sulcke couragie / dattet dia
dickwils volghet tot aen de steden ende doypen: ja tot
onder de mantels van de lieden: hy begheert al sulcken
voet sel ende tracteringhe als de Walck.

De Gersau is eenen voghel die men luttel siet dan
in de handen van de Walckenaers van groote Heeren
ende is seer groot van lichame / soo dat sommighe ge-
mepnt hebben dattet een geslacht is van den Wernt:
Hy is goet tot alderhande vliegghen ende jaghen/
want hy is stout / ende en wepghert nimmermeer niet:
nochtans is hy quader om tam te maken / ende tot den
loyer te ghevennen van eenighe anderen: p'op-vogel/
om dat hy wilt ende fantastich is: want woert hy niet

soetelijc getraectert/ en heeft hy genen sachtmoedigen meester die hem byndelgic tracteert/ so en sal hy nimmermeer leeren noch tanc worden. Daest den Trent en isser gheen stercker voghel. Hy hout hem op de vuyt/ ende is oock lancck van lichaem/ hebbende den beck/ de benen ende voeten blaeuw/ de clautwen lauc ende wijc open: Hy is een meester om revier-vogels te vangen/ want hy maect die so moede/ datse ten laerste bedwonghen zyn hen verwonnen te gheben/ ende niet meer en connen gedupcken.

De Sacre is van groote gelijc de Walck/ ende eenen bequamen voghel dooz den kiecken-dief/ nochtans mach men hem oock leren ter jacht/ soo wel tot water vogelen als andere/ om te vangen wilde gansen/ fasanten ende partrijfen/ ende alle ander soozten van vogelen. De groote heeren die genoechte willen hebben van te jaghen den kiecken-dief/ doen hem bechten teghen de Sacre/ en om hem te doen nederdalen (om dat hy gewoon is in den somer hem seer hoge in de locht te houden) so doen sy al gys eenen duck vjagen op de hant van den Walckenaer/ dien sy aen de voer hangen eene voffe steert/ ende latende die vliegghen in eenighe pleque so kringht de kiecken-dief terstont de wille van neder te dalen: want als de kiecken-dief den duc geware woxt/ soo daelt hy terstont neder op d'aerde/ ende blyft daer hy hem hem niet doende dan aensien. Wan laet men de Sacre tegen hem bliegen/ maer gheboelende hem selven licht so meent hy te ontvliegghen/ waerom dat hy terstont opwaerts kilmt al dyaepende/ so hooge als hy can/ ende daer siet men een lustigh ghebecht: maer daer en is niet dat hem helpt/ want de Sacre verwint hem/ hem neder vjengende ter aerden met cracht van slagen die hy hem van boven geeft.

De Lanier en verschildt niet seer van den Walck/ en heeft ooc den toenaem Walck/ want hy woxt gemepelijck gehe: en Lanier-walck: hy woxt gemepelijck gebonden in dese landen/ ende om dat hy lieflijck is van manieren/ soo ghebepucht men hem ghemeenlijck tot alle propoosten: De Walckenaers kiesen den Lanier die een groot hooft heeft/ den bec cozt/ de voeten blaew ende geelachtigh/ de voofte plupmen gemenght van wit ende swert/ niet overdwars gelijc die van de balcken/ maer met rechte plecken lancx de plupmen: Den Hals cozt ende dick gelijck oock den beck is/ daer en is gheen voghel die hem beter op zyn reck houdt. De Walckenaers willende den Lanier leren kranen vangen/ stellen hem in een leege camer/ so doncker dat hy geen licht en heeft/ dan als sy hem t'eten gheven/ oock en houden sy hem op de vuyt niet dan s'nachts. Ende als sy gerveet zyn om hem te doen vliegen/ so maken sy byer in de camer om hem te verwarmen/ om dat sy hem nat maken soude in louteren wijn: Daer na hem ghevooght hebbende/ spijfen sy hem niet hersehen van een hinne: ende is dat sy uptgaen dooz den dagh/ ter plaetsen daer te jaghen is/ ende hem woppen van herce na de crane van dat begint dagh te worden/ ende dat hy niet en vanght dooz den dagh/ daer en is gheen verlanck aen: want de navolghende dagen sal hy goet zyn/ princijpalgc van half Julius tot ontrent het eynde van October. Na het rupnen sal hy beter wesen dan te vozen/ maer in de winter en is hy niet goet. Dat is de maniere van lopen ende temmen de Walcken ende dtergelijcke vogelen. Maer men moet verstaen dat alle prop-vogels die men te vliegen oft op de rivieren/ oft in de velden: van de welke sommighe vliegghen van de vuyt en vangen metter bliucht/ de welke zyn de hant/ de sparwer/ de gersaw en smeerle: Van der vliegen hooge/ de welke zyn de walck/ de lanier/ de sacre en de hobyeau. Sommige worden weder geroepen van bliegghen/ met presenteren van de vuyt/ ende d'ander met te presenteren der loyer/ d'welc is een instrument gemaect ghelijck twee vleughels van eenen voghel/ sammen gecoppelt/ gehangen aen een lesse ende eenen con-

den bal oft haeck van been aen het eynde: Ende de voghels worden weder ghelockt dooz desen loyer/ want sy meynen datet een levende hinne is. De sommighe en beginnen de jacht niet/ maer begoumen zijnde vants de jagers/ so bolependen sy die/ gelijc wy gelept hebbert van den Trent.

De Prop-vogelen en schijnen niet different te wesen/ dan datse niet alle ghelijck/ alderhande vogelen er vangen/ maer elck stelt hem teghen den voghel/ tot de welke hy geleert oft genegghen is te jagen/ ende tegen ghenen anderen.

Sommige ander manieren om vogelen te vangen.

CAP. XLVIII.

Om vogelen te vangē met gepijp/ so moet een man hem vangen in een jaghe/ ende leggen daer tacken met bladerē/ en met een schupplet pyphen oft slupten/ als oft eenen vogel ware die gevanghen is/ of die niet vanght. Men behoort te nemen een mussche/ ende die doen kringht met de vleugelen of de voeten te douwen/ dan sullen d'ander vogelen hem te hulpe comen/ meynende dat den uyl oft het hupbckē (welc men daer ontrent sal gestelt hebben op eenen stakē vast gemaect) die vast heeft/ ende men sal leggen op de tacken coepkens met vogel terre bestreken: dan sullen de voghels die de mussche te hulpe comen willen/ op de tacken neder sitten/ ende hen bejinnen/ ende so gevangen werden.

Om Sjiskens te vangen metter coorzen/ dat is te seggen/ op een plaetse daer eenen grootē hoop sjiskens vergaderen/ sal men moeten stellen drie bomen/ diemē sal afgehouden hebben/ en geset in een velt wat verre van malcander gelijck eenen drieljoek met de bladers nederwaerts gelijck een hutte/ ende daer tusschen een coorde spannen/ die vast gemaect is aen een stock/ ende vander zijde liggende/ op een bozcken/ de welke houten sal een man wijdt van daer staende: aen dese coorde sullen hangen twee oft drie sjiskens die daer aen sullen vast gemaect zyn: voorts saken op de voorsejde bomen leggen duune lijn-coepkens/ ende wat verre daer daer stellen twee oft drie vogel hupshae: s/ waer in dat sullen sjiskens wesen/ die d'ander locken sullen. De welke comende om te sien de gene die in de hupshens zyn/ oft aen de coorde hanghen/ sullen int lijn comen sitten/ ende gevangen worden op de bomen.

Om Partrijfen te vangen met een houten oft tenen peert/ so moet een man slaen achter een hoepē of peert van hout/ oft tenen gemaect ende geschildert/ en daer mede nader comen gelijck een hoepē of peert ende dan zyn netten wopen op de partrijfen/ Sulcke maniere van vangen is in het boden. Om te vangen partrijfen oft sneppen s'nachts met byer/ moet men ontstien een lemmer van out dzoogh lijnwaet dat gedopt heeft geweest in ghemolten roet/ ende dan in een ghewoongent gelijck een toyle/ so dick als eenen arm/ ende zenen voer lancck. Van moet men de partrijfen verbaest maken/ om dat sy opvliegen souden/ ende in den netten verwerren/ daer sy mede ombangen sullen zyn.

Om vogelen te vangen metter hant/ sal men stropen op een effen bloet coorde oft milie dat gewepet is in dzoeffem van goeden wijn ende scheer linck say/ ende daer na gedzooght: ende als de vogelen daer af gheter hebben/ soo en sullen sy niet comen werch vliegen/ ende men salse vangen metter hant.

Om vogelen te schieten metten hantboge/ oft boetboge op hupfen/ bomen ende hagen/ so moet de schutter dobbel pylen hebben/ die vozen ghelwozcht zyn/ als hy sal willen gansen of ander groote vogelen schieten/ ober al seer scherp/ om datse souden doozrijden den vleugel oft den Hals als sy die geraken: want het quetsen oft doozgaen van den ghemeynen pyl en soude den vogel so seer niet quetsen/ dat hy daer af soude blyven liggen/ maer soude werch vliegen met de quetsure/ en by abontuere elders sterben.

Van de Landt-winninghe: inhouden de van der Wolven sacht/beschreven door den Heere Jan van Alamorgan/ Heer van Saane/Overste Hopman van de Westerse Zee.

Van den Wolf, zijn eyghenschap ende natuer,
CAP. I.

DE inwoonders van Asia / Africa ende Europa bevinden daghelijck ghenoeghsaem/wat schadelijck / grimmigh ende grousaem Dier een Wolf is : Wantse niet alleen Menschen ende Menschen kinderen / maer oock den dieren / Voghelen ende diergelijcken meer / grooten merckelijcken schaden aen doen. Weshelijckx werden oock die van America / Brasilia-landt ghe-naemt / ende in den anderen Eplanden / als Antillen / Florida ende der Fransose Canada / Michiaga / Sanguene / ende den nieuwen ghebonden landen: Soo mede Swede / Noorweghen / ende ander landen Oost ende West ghelegghen van sulcken verscheytende besten gheplaeght. Maer naer dien gantsch wepmich lupden ghebonden werden / die niet weten souden wat de Wolf voor een best 3p / behalven Enghe-landt ende Schot-landt. Soo hebbe ick nochtans niet na laten comen 3jn ghebaente / wesen / ghekrifsch / natuer ende onderschept der selvigghen te beschryuen.

De Wolf is een graeuachtich best met swarten herten ondermenght / onder den buckel witachtigh / heeft een groot hoest / stercke langhe tanden / cozte stercke oren : Daer van is des Francosen spreekwoort gheromen : Ick houde den wolf by den oren / als eener als by pet sepd / ende in twijfel is wat hy doen sal.

De hooghe ende vermaerde schryver Plinius seyt int xxij. Cap. zijns sevendten boeck / die van de natuerlijcke gheschiednisse heeft beschreven / dactet aenschouwen eens Wolfs seer schrikelijck ende schadelijck is / ende dat een mensch so dra hy een Wolf siet / daer van versont / alsoo dat hy niet speken noch eenigh gelijc can slaen. Item dat de Wolven in Africa gantsch kleprijc zijn / maer in de coude landen gantsch groot / grimmigh ende schrikelijck.

Sulcx bevesticht oock Olaus Magnus / die een Keerliffschop tot Wysslaen in Godt-landt gheweest is in den xij. cap. zijns xvij. boeck die hy van den menschen / besten / ende voghelen der Noortscher landen beschreven heeft / ende sepd / dat Plinius recht ende waerachtigh van den wolven gheschreven heeft / ende insonderhept / dat sy haer schrikelijcke verscheytende hoofde op : hooghste ghebruycken / alse in haer hetlijghen loop mercken wolbinnen zijn : dat se oock alst seer ront is / in grooter menighden samen lopen / ende om der grooter menighden des te stouten ende grimmiger werden / ende brengen daer over den inwoonders van den couden landen in sodanigen grooten verbaecht hept ende schrick / dat se haer niet darben alleen op den wegh ende straten begeben / of sy zijn te voren met goede bogen ende bossen gheschepent : ende insonderhept dalen de wolven de swangher vrouwen geern aen / om die te verscheyten ende te eten.

Daer zijn oock noch ander ghesachten van wolven / ende de selvighe noemmen Lossen / als Plinius mede seyt / daer van maect men voor den Dorsten ende groote Heeren schoone peltery ende boeringe onder de rocken ende kleeren / die sy plaghen te draghen.

Dese als sy een ander dier becomen / soo verscheyten 3p't ende eten mer opghestreckten hoofde / ende siers also rondt om haer / vergeten haer roof / latent leggen / ende soecken een ander.

Weshelijck beschryft de selvige Plinius noch wijders int xxvij. cap. des voornoemden boeck / van een ander ghesachte van Wolven / Thoes wolf genaemt / die 3jn langer van lye ende cozter van benen als d'ander gemeyne wolve 3jn. Dese 3jn machtigh gerascht int springen / leven mede van den roof / maer doen den mensch geen schade : des winters synse gantsch rupgh van hant / Somers gantsch cael.

Aristoteles de alder voornaemste ende beroemste schryver onder allen Philosophen / schryft int anderde cap. zijns vijden boeck / die hy vant wesen ende te linge der dieren schryft : dat de Wolven de Wolbinnen bespyngghen niet anders als de honden behalven dat se niet haer mede plachten te doen te hebben. Ende int eerste cap. des selvigghen anderen boeck seyt hy / dat de schaf van een wolf niet anders is / als een ander ghemeeen been / ende sodanigen schaf soude een hart / bosch ende weskelen mede hebben.

Woot seyt hy int xxv. cap. zijns seften boeck / dat de Wolven telen ende haer jonghen dragen gelijc de honden / ende effen veel tijt ende dagen als de honden haer jonghen draghen / ende 3jn haer jonghen in den eerste mede blint als de honden. Sy hebben haer loop op een gewissen tijt des jaers / te weten in Januarij / oft ten lasten in Februarij / ende te werpen ontrent May : ende als sy niette Wolbinnen in den loop 3jn / so 3jnse opt alder schrikelijcke ende quaeiste.

De voornoemde Aristoteles sepd noch wijders int xij. cap. zijns vij. boeck / dat in den landen Creten de Wolven niet de honden te doen hebben / ghelijck in Grecken-landt de Lacedemonische honden metten Tigres lopen. So spreek hy mede int eerste boeck int eerste cap. dat onder den wilden dieren eenigh gebonden werden / die lichtelijck metten anderen versellen en gantsch hepmijc haer by den anderen voegen : maer sommige andere gantsch niet / als de Panther en wolf / nadiense te seer wilde / arge en lustige beest 3jn ende de andere listighe dieren lichtelijc bedriegen / ende de selvige met archlistighept bangen.

Int vij. boeck int vijde cap. schryft hy / wat en hoe danighe spijse de wolven eten sonder alleen alse grooten honger hebben / sepmen dat se also dan aerde eten : sulcx comt mogelijc daer deur dat sommige menschen gessie hebben / den wolven het vleesch upter aerden schrabbe daer spt te boren verborzen hadden / alse verfaet waren geweest / en tasten dat selvige aen alse geen ander verschen roof comen gekrijgen : also ic eenmael soude te hoof gaen / so vant ic als ic doort bosch van S. Germain ginch / eens herten boet klauwe int sandt uptstekende / ende trock hem daer upt / soo wast een schoonen verschen herten bouwt / die een wolf de hooggaende nacht daer in begraven hadde.

Die Wolven plegghen oock het gras te eten want neefe sieck of krank 3jn als de honden / daer deur sy tot obergeben comen / ende de maghe reupghen. De wolven hebben een sonderlingen aert / dat sy den cleynmoedighen verfaegghden personen alse alleen over

het t'velt gaen/beel eer als den snupdeshaen selfs aenballen.

De booznoemde Aristoteles vermeldt mede in den negenden boec zyn der historien van alderhande dieren int xxxvj. cap. Desgelijc Plinius int vij. ende x. boeck Naturalis historie/ dat de wolven ontrent de zee Paralus meocides genaemt/door de visschers die daer syn/van den gebangen visschen haer deel ontfangen/ ende wanneer zy dat versupnē/so verscheurense aen clepne stukken/ende verderben haer netten ende want.

Int seste boec int xvij. Cap. schryft hy dat de wolven veel schadelijcker ende grimmiger op malcanderen zyn alst in der wolven loop is/ende sy de Wolvinnen na lopen/want anders bukten den lopen tijt/so plegen sy malcanderen niet te misdoen. Daerom mach ic wel seggen/dat ick selfs met mijn oogen gesien hebbe/dat eens op een tijt dattet in haer looptijt was/ende sy een wolfin na liepen/dat ic over de twaelf wolven ghetelt hebbe die den anderen derhalven verscheurt ende alsoo verwont hebben/dat haerder sommige den gantschen langen wech heen ghebloet hebben/ende alsoe dan aen weecken modderighen grondt quamen/ soo hebben de verwonde wolven haer selven daer in ghewentelt daer deurt sy als een peder wel verstaen can het bloeden gestempt hebben/ende haer wonden mettet slyck besmeren: de selvighe gaten saghen der gantsch bloedich upt.

Desgelijc sept hy oock int eerste Cap. des ix. boeck van den dieren/dat se soo gestadigen vpaentschap tegen malcanderen doeren/ dat de wolven den esels/stieren en bossen gantsch vpaent zyn: Maer int anderde Boec int sevendecap. vintmen oock gescreven/dat alle dieren/die den hebel vol tanden is/niet meer dan eenigen buyck hebben/daer onder is een mensch/een hout/een vercken/een baer/leeuw ende wolf.

De booznoemde schrybent spreect in zyn vierde Boeck/in den tractaet welck hy van den oorzack ende oorzack der dieren ende haerder leden gheschreben heeft/dat alle dieren die ghespoude klauwen hebben/de selvighe souden byf vingheren aen de rethre/ende vier aen de slincker voeten hebben: Als te weten/de leeuw/de wolf/de hondt ende de panther. Alled'ander dieren souden oock desghelijcken t' selvighe aen den hals hebben/ende den selvighen connen buygen/uptgenomen de leeuw ende wolf/hebben een stercken onbeweeghlijcken neck van een eenich been, daerom connense die niet buyghen: Maer t' selvighe schijnt niet waerachtigh: Want ick heb wel wolven laten ontleden ende behonden dat haer hals van veel knoocken ende werbelbenen t'samen geboegt zyn als alle andere dieren. Maer dat is nochtans waer dat se een stercken/dicken/vasten neck hebben/ende daerom zyn de wolven machtich sterck van hals: Want zy geypen een schayp midden int lyf/hessen dat selvighe op ende dzaghen in haer ghebit/niet anders dan een klep Conynken. Alsoo oock wanneer hy een doot peert oft hie in een graft bindet/so treckt hy de selvige upt ende eetse/t'welck doch ende sterck ongespannen peert niet soude moghen doen.

Widers spreect Aristoteles int xxxv. Cap. zyns seften boeck/datter oock hout-wolven gebonden werden/de selvighe souden den aert ende natuer van een hout hebben/ende haer jongē als ander wolven werpen/de jongen blijben oock een langen tijt staer blind/spwerpen opt hoogste vier jongen.

De wolfin werpt haer jonghen in een dicke oft dupstere bosschagie/ oft erghens onder een groeb oft berchsten dat vol onkrupdt is regghent supden/ om de wermt van der Sonnen te hebben/ ende t' selvighe doetse ontrent een dassen hol/ oft erghens anders is een diepen stof/ om haer selven daer in te verstercken/ soo men haer sochte te overballen. Daerenboven als de wolven mercken dat se van eenighen menschen oft honden gheplacghyt worden/so neemtse een van haer jonghen in haer ghebit ende dzaghet wech/ ende soo

haer jonghen niet berooft werden/ soo soghense die soo langhe tot dat se eten connen/ soo blijft alle tijdt de wolf ofte wolfinne by haer jonghen: Maer alsoe nu bestaen selfs te eten/ soo loopt de wolf oft wolfin ter jacht/ende siet omme of se ergens een dier te verscheuren nocht binden/ comt dan wederom tot zyn jongere ende spoudt dan den roof booz den jonghen upt/ ende spijste daer mede.

Als de jonge wolven ontrent so groot zyn gheworden als een klep jacht-hondken/ soo gaet de vader oft moeder heen ende bzingt haer een levendigh lam oft gans/ of dickwils een klep hondken/ ende laet haer de selvige verscheuren/ende alsoo het hantwerck daer na leren. De jongen en etent t'hoofte noch vel van de honden niet. Daer en is geen vleyschhouwer noch nachter/die so neerstelijc weet een schaype snyden als zy t'wel connen. Maer so dzae sy in Augusto of in den Herfst groot zyn geworde als dan bzingt haer de wolf oft wolfin uptten bosch int nieuwe velt daer sy eerst opgetogen zyn daer wachten sy ende houden daer stil tot dat de oude wolf ende een van de outste jongen een roof toebzinge/levendigh oft doot. Sy begeben haer niet al te wijt van haer bosch/ ende dan connense naespozen alst in der nacht oft dagh dapper ghereghent heeft/opt geploeght oft in sandachtighe landen. Daer na bestaen de jonghe wolven in November ende December/of wat tijds daer na upt haer holen te loyen/alsoe ghejaeght werden/ ende als dan connense opt alderbeste int garen vanghen. Maer alsoe den Januarius over blijben/in welke tijt de oude wolve haer loop-tijt hebben/ ende haer selven onderlinghe verscheuren/so zynse mede op omme d'anderen van haer te berjagen. Sulcx geschiet oock gemepulic t'gansche jaer deur want de oude wolven willen ontrent twee mylen int ronde haer plaetse beschermen ende vjgen/ende splyden in haer contrepe gheen ander/ soo berde haer mogelijck is.

Sulcx doen ooc ander dieren meer/als t' hert/t'wilt swijn/de catten/de oude hasen ende conynkens: t' selvige doen oock eenighen vogels/als de wachtel/de raven/de repper/de crapen en andere meer. Ick heb dicwils onderwonden/dat nu ses oft seven wolven dicke by mijn huys gebangen heeft/ende meende daer soude geen meer ontrent zyn/ende heb een maent daer na gelijcke andere ghebonden.

De wolven piachtmen oock wech te trecken/ende wederom upt andere berde landen/ als upten bossche van Ardennen tot ons te comen/want dat hordmen booz seker/ dat alle jaer upt dat booznoemde bosch/dat een jaer de heeten/het ander dat swart wildt/ als de wilde swijnen/ende daer na de wolven daer upt comen. De groote krigghen bzinghen oock alle tijt beek wolven int lant/want de wolven trecken altyt na de nacht-plaetse toe/daer veel menschen ende peerden en ander vee doot ghebleben zyn.

De Wolven die een mael ghewoon zyn Menschen vleesch te eten/ den selvighen ist daer na niet wel mogelijck/dat sy daer na ander dinghen souden eten/ende asse gheen menschen vleys connen becomen/ soo vallen sy de lackepen ende jonghe maeghdeken aen/ ja somwijlen de vol-wassen. Wannem alsoe alleen over t'velt gaen.

Eens heb ick noch aen den wolven ghemerck/ dat van ghenen menschen beschreben is/ soo veel ick daer van ghelesen oft ghehoort hebbe/te weten/ dat in der ouden wolven nieren slangen-groepen/ ende haer daer int onthouden. Sulcx heb ick in drie oft vier wolven ghesien/ somwijlen heeft een wolf in een vier twee slangen/beene is wel een voet lanch/ ende d'ander een spanne lanch/sommighe zyn oock wat coxter gheveest. Sodanighe slangen dooden somtijds den wolf/ende comen boose bergiftighe slangen daer van/daerom sietmen oock/wanneer een wolf erghens een beest ghebeten heeft/ dat se selven oft seer swaerlijck ghenesen/t' selvighe comt doort verbozghen fenijn daer in der

in der Wolven is: Verhalven sterben t' meestendeel des bees die van den wolven ghebeten zijn / want ick heb veel wint-honden ghehad / die van den beet der Wolven doot ghebleven zijn / oft ick schoon alderley raedt daer teghen ghebaen hebbe.

Wengaende de archlistighepdt ende booshepdt der wolven / sp pleghen ghenepnlijck snachts t' samen te lopen ende te hupen. Als sulcks gheschiet / dan lopen se heen ende grijpen wel een gantschen hoop peerden aen / ende drucken alsoo stijf aen / dat se van den anderen doen scepden / ende vallen dan de jonghe wolven aen / verscheuren ende eten de selvighe / t' selvighe doense wel mede aen den ossen ende koepen in der wepde. Ende is des lants gyeleghepdt sodanigh dat ter gheen vruchtbaer wepde is / dan lopen se in de doypen van hups te hups / ende soecken bee dat er gheens van een onachtjaem hupwaert bupten verscheuren is / t' selvighe baten se aen / verscheuren ende etent. Maer binden se geen bupten de stallen / so soeken se oft se mochten b'comen swanen / hoenderen / gansen ende ander voghels / die niet in hups ghesloten zijn / ende sose die comen b'comen / so verscheuren se de selvighe / ende draghen se met haer werch.

Maer is er gheens een calver oft schapen stal boozhanden / soo b'keuse den stal van achteren open / soe comen / ende comen alsoo daer in / soo verscheuren se wel twintigh oft beertigh daer van / ende laten se legghen ende bloeden / sonder dat een pder zijn deel met sich werch draghen. Maer soo se de deur van den stal niet comen op / b'zeken / soo maken se eer by sonder gat in de want daer deur de schapen dan haer hoofd steken ende willen upt sien / dan nemen se t' schaep by den cop / ende trecken met geweld booz een kleyn gat / oft trecken ten minsten t' hoof af.

Maer op de plaetse daer schaeps percken zijn / b'rsamen daer de wolven met hopen / ende treffen de groote honden met sulcken archlistighepdt aen / dat een pder wolf hem berf tegen een hout stellen / ende wijcken so te met te rugge / ende verboeren alsoo de honden een groot suuc weeghs van den percke / dan vallen d'ander aen de omhepinghe oft perck met sodanigen ghewelt / dat se de selvighe omballen / ende de arme schapen die hier ende daer verscropt lopē / aengrijpen / dooben / en verscheuren / oft trecken ten minsten sommighen booz de gaten upt.

Sp plachten de honden noch wel op een ander wijse te verlistighen ende om te b'zenghen: Ende oft twee wolven honden stil by een hups daer de honden zijn / een ander wolf locket ergens een cleyn hondken / ende b'zenghet verde van den selvighen hups / dat blaft / dan soo valt hy tot dat selvige aen / ende jaeght het tot aen den deur. Als dan de houdt booz t' gat in den hups wil ontlopen / so zijn de ander wolven daer / die ontrent den hups stil houden / ende vangen de selvige honden / verscheuren ende eten se. Sp achterhalen mede met sonderlinge gestwindighepdt de herten ende ebeu / soo mede de jacht honden te jaghen / sulcx is een pghelacks wel bekent: Ja se legghen haer self anders niet dan als men na een hase lupstert / ende wacht int epnde des boschs / tot dat dander twee Wolven naert bosch haer ber wilt toe jaghen.

Berchotus in reburto moral / in den titel van den dieren seft / dat men den wolf Lupus als Leonis pes noemt / dat is leeuw voet / na dien hy meest zijn kracht ende stercke gelyc de leeuw in zijn klauwen en boeten heeft. Alsoooc wanneer de wolf niet zijn poten of klauwen ergens een beest staet / so moetet terstont daer heen vallen ende om zijn leven comen.

Aristoteles schryft in zijn vij. boeck / hoe dat de wolf een ober-maten roofachtigh ende niet anders dan een bloetgierigh dier is / en overmits zijn roofgierighepdt ende verblindende natuer / soo verscheurt hy alle sinst' gene hy aencomt / ende doodet alsoo.

Aristoteles verhaelt in zijn boeck der Animalibus / van een sonderlinghe gheslacht ende aert der wolven /

diemen in Indien vint / de selvighe souden b'ze eghels t'anden int ghebit hebben / ende een ghesicht als een mensch / maer de voeten als l. euwen: haer steert een schoppoer gelyck / eens menschen stemme / ende kint anders niet als een tromper: Sp lopen soo snel als de herten / zijn seer grimmigh ende quaet / dooben ende eten de lupden.

Aristoteles schryft oock upten ghemeen seggen der boeren / dat wanneer de wolf den mensch siet eer den mensch de wolf / soo verstant de mensch / ende zijn spraek begheeft hem / want de bose ver g'f'ighe asent des wolf vergiftet de lucht / ende als de lucht vergiftet is / soo verdoeft ende vergiftet se mede den mensch die by hem is / ende beneemt hem zijn stem en spraek. Dat is even dat selfe dat Virgilius in zijn Bucolicis seft: Lupi moerino videre priores, oock is daer upt het ghemeene spreekwoort gheromen: Lupus est in fabula, t'welck van den ghenighen ghesproken wort / die als men van hem yet seft / ende dan selver teghenwoordigh comt. Maer d'ander daer dan in sodanigher wyse ghesproken wert / die verstant alsoo / als oft men hem booz zijn coy sloegh.

De voozghenoemde Aristoteles seft boozder / soo de mensch de wolf eerst siet / soo verlost hy veel van zijn grimmighepdt / ende sprecht wyders daer toe / dat de wolf ende wolf in / wanneer se met den anderen spelen / dat se niet langher dan vij. daghen den tijt haer soops hebben dat se by den anderen blyben / midertijt liden se grooten hongher / vasten ende en eten niet / nae sodanighen langhen vasten zijn se gantsch wyatigh. De selvighe schrybent vertelket mede / dat de Wolf gheern heeft dat men hem smeckt: Daerom placht se se mede jonghe kinderen te stelen / ende niet de selvige langhe tijt te spelen / nochtans den selvigen ten laetsten dooben ende ombrengen.

Wyders seft de selvige: dat / so men een kleet oft roe maccht van de wolle eens schaeps / dat de wolf omgeb'zacht heeft / oft dat men des selvige wolle onder ander goede wolle werct / so sal dat selvige kleet geern lup sich oft vol ander gebiet te worden.

Aristoteles sprecht oock wyders van de boozghemelde saecken / dat de wolf ende alle ander dieren die vlesch heggherigh zijn / alle tijt veel grimmigher ende schadelijcker zijn als se jonghen hebben / dan op ander tijden: De selfde schrybent in zijn achtste boeck in t' vij. Capittel seft / dat de wolf raeuw vlesch alleer ende wepnigh krupts eten / alleenlijck als se grooten hongher hebben / oft wat sieck zijn gheworden. Want als se haer dan sadt binden / soo soecken se ende eten eer sonderlingh krupt / daer deur se dat altemael weder over gheben ende upt spjen comen wat se booz heen te veel ghegheten hebben. Op de selfde plaetse schryft Aristoteles mede / dat de wolf / soo wanneer zijn tanden van t' been te eten al te stomp gheworden is / soo sluypt hy upt zijn hol / ende comt ergens aen eenscherpen steen / wetse ende sleppt alsoo sijn tanden weder. Hy seft oock / dat / wanneer een wolf een mael beghint te hongheren / soo eet hy soo gierigh om zijn hongher te stoppen / dat hy daer van krank wert / dan begheeft hy hem langen tijt tot ruste / om hem also te verlustighen / ende t' selvighe upt slayen.

De aert ende natuer des Wolfs / is als Aristoteles seft / gantsch contray der schapen: Daer van schryft men / somen de snaten van een virole oft een vdel / oft lupt / van wolfs ende schaeps dar men ghemackts by den anderen soude willen voegen / soo sullen de snaten van den schaeps dermen gemaect / van den snaten der wolven verdooben werden.

Domerus de alder vermaerste van alle griet'scho poeten / als hy van den wolven sprecht / seft hy onder andere reden / dat se seer nuchteren ende rendelijcke dieren zijn / ende b'zelen geen dingh meer als byer. Ende als men met een steen na een wolf werpt / dat men hem raecht ende quetset / soo loopt hy toe / ende verscheurt den selvighen: Maer wert hy van hem niet ghequert

soo misdoet hy den selvighen mensche niet bysonders doch alsoo hy wat looznich is/ soo castijc hy hem wat ende lae hem lopen.

De Wolven als Homerus seyt/ zijn in haer ouderdom/ over den menschen seer grimmigh/ ende hoese ouder werden/ hoese schadelijcker zyn, want na dienste de ander dieren niet meer onderlopen comen/ want sy niet krachtich ghenoech zijn tot sulcx/ soo vallen se den menschen aen vercheuren ende etense sose haer machtigh werden.

De voornoemde schrybent verhaelt wijbers/ dat wanneer de Wolf oudt wert/ soo wert de scherphheit zynder tanden ende klauwen coyd/ dat se op de selvighe plaetse gansch bloot ende stomp werden/ alsoo dat se daer wepnich krachten in behouden/ nochtans levende in sodanighen onderdom ende ghestalt een langhen rodt.

Solinus seyd dat men den ouderdom des Wolfs aen den tanden mach kennen/ om dat se op den ouderdom veel argher staen als voor heen. Wijbers seyd hy mede dat de Wolven/ die weet hant als boestelen hebben/ dat die de alderstoutste ende grimmichste zyn/ ende dat de inwendige leden van een wolf van swacher natueren zyn/ die seer lichtelick in hem veruylt/ maer d'uytwendige leden zyn grousaem hart/ die veel verzagghen connen.

Plinius schryft in zyn elfste boec Historia Naturali, dat der gepten ende Wolven oogen/ in der nacht alsoo vperighen glans gheven/ als eenich byandende licht. Daer deur comt dat gheen honden den Wolven by den nacht willen jagghen. Hy verhaelt mede opten selfden plaetse/ dat de rechte groote wolfs tanden seer veel goede krachten ende werckinge hebben. Maer int xij. boeck int x. Cap. schryft hy dat eens ouden Wolf aen een hupspoozte gespijckert alderhande senn soude verdryven. Selvige doet mede de wolfs hupdt die aen den hals ende hoofdt is. Noch heeft die beest sodanighen kracht/ dat wanneer een peert in de voetstappen van eenich Wolf rgt/ soo wertet gansch loom ende moede daer van.

Sommige medecine die van des Wolfs leden ende inghewandt comen.

CAP. II.

Plinius in zyn xij. boeck de Historia Naturali, int xj. Cap. seyt, dat een salf van Wolfs dier gemaect/ ende de quade oogghen daer mede bestrecken/ soo sal de krankheit seer afnemen. De asche daer van ghebyant ende onder honich gemengt/ is seer goet voor dryppen de oogen. So is mede der wolven smeys seer goet/ out de oogen daer mede te bestrijcken. De oude ende jonge medicijns pyssen over seer het Wolven smeys ende zyn krachten/ niet veel wepniger houden sy mede van des Wolven lever. Want de selvigh gedrooght ende ghepulveriseert/ ende een wepnich in ouden wijn oft most ghedroncken is seer goet voor de oude hoest oft gequeiste lever.

Plinius seyt mede in zyn xij. ziner historien/ dat des Wolfs hooft ghepulveriseert/ soude goet voor den tant/ weer zyn/ so vintme mede sommige beene in der wolven dreck/ de selvige opten tanden gelept/ heeft gelijcken kracht. Int xij. boec schryft hy/ dat des wolfs gal met wilde concommiters rozen, oft uytgedruycten soy/ welck de mederijns Flacrium noemen/ vermengt ende opten nabel van den krankten gebonden/ lareert het verstopte lijf. De benen diemen in wolfs dier vintet se opter aerden niet gelegen hebben/ op de armen gebonden/ geneest het buyk wee.

Int seste capittel des voorgeseyden boec schryft hy/ dat de olie daer een levendiche Wolf oft Dos in ghesoden is/ tot dattet vleesch vant been gaet/ is seer goet voor de dogge. Dat rechter Wolfs ooghe ghesouwen ende opten armen ghebonden/ gheest de coitse.

Daer nae spreeket hy int xij. cap. noch wijbers/ dat het Wolven smeys de hardicheit des moeders ende levere versachten ende de pijn benemen. De Wolfs tanden by een kleyn kint omgebonden/ benemen hem het verschrieken in zyn slaep/ ende selgen seer den tanten. Daerom plachten die van Darius den jongen kinderen onder ander smuck/ diese den kinderen om hangen een Wolfs tant in silver geset/ om den hals te hangen/ op dat sy daer mede spelen/ en daer op bijten moegen/ ende maerclit oock dat de tanden des te eer der ende lichtelijcker voort comen.

Den Wolfs hup is van ghelijcker kracht/ daerom plachten de kieders daer mede te voeren/ om dat gheen vloot/ lupten oft ander onghedierde daer in comen/ want sy myden een wolfs hup als vper. Maer soo een hont daer na by comt/ soo en can hy niet later hy moet daer aen pissen.

Soo penant een stuck vlesch oft hupdt van eers verich ghehanghen Wolf in een schaeps stal leght/ so houden alle de schapen te gelijc op van eten/ ende souden veel liever sterben van grooten hongher. De peerders werden nimmermeer maer noch moede/ sonien haer den grofften tant van den wolf aenbindet.

Op deser plaetse moet men t'ghene ghedencken/ dat Plinius in den xj. cap. des voorsz boec vertelt dat des Wolfs lever niet anders gemaect is/ dan gelijc de peerts hoeden. Daerom dat de peerden die in der wolven voetstappen gaen/ seer bzeken.

In den voornoemden capittel gheeft Plinius voor/ dat somen wil verhoeden dat geen wolf in den schaeps stalle en bzeke/ so salmen een stuck aenrechten/ dat ic hier niet vertellen wil/ na dien het een stuck is/ dat de warte constenaers ende tobenaers meest aengaet/ en betaemt geen ghisten t'elsoe te doen noch te gebuycken/ na dient in der Deyligher Schryft uytgedruckelijc verboden is.

Hoe ende wat manieren datmen de stoefhonden oft Bracken totten Wolven jacht sal leren.

CAP. III.

De jagher sal den alderschoonsten stoutsten ende doolijcksten/ ende behandighsten hont/ die noch noyt gejaecht en heeft (soo't moghelijc is) vemen op dat hy zyn dapperheit des te beter late offenen totte welcken hy hem gebuycken wil. Den selvigen hont sal hy lief cosen ende vrendelike aen spreken/ ende beste eten geven/ op dat hy des te beter sonder eenigen stoef oft slaen/ toebreect werde/ ende niet waresch lope oft aete schouw werde. Ende als hy eens een wolf mit hont sy niet lopen/ soo sal hy zyn honden den werch niet leyden daer de wolf gelopen heeft/ en den hont niet toe spreken noch aenbissen/ maer sal neerstigh toefken ende acht slaen/ hoe hem de hont aenstelt/ ende wat gebaer hy toont/ oft hy verschriekt is ende schouw/ dan of hy volghet naet bosch/ stobben ende jagghen/ ende doog ander onkruyt na hem toe wil/ ende oft hy zyn muyl op steekt/ oft neerwaerts laet hanghen. Want daer zyn sommighe honden die haer muyl op beuten/ ende sommighe diese laten hanghen. Maer het is noch veel beter dat se haer Beuse hoogh op steken/ want alsoo connen sy den wolf des te beter na sporen. Ende als de honds hem wel hout ende zyn spoor wel na volghet/ als dan sal hem de jagher noch des te meer toegeben/ ende hem in de muyl spijen/ en hem op dergewijse in der stilheyt/ sonder eenigh gebaer aen spreken wel aen/ wel aen mijn. Danneken/ wo jaee manneken/ of so de honden dan hieren. Als hy dan loopt ende daer van begeert ende de jager dan ontrent opt heftighste/ ende aen de tepkens ende voetstappen vermerck dat ter een Wolf ghelopen heeft/ soo sal hy hem tot zyn stoefhonden keeren/ ende metter hant op hem kloppen/ ende hem lief cosen/ ende een goet stucken t'eren geben/ daer na aenbissen/ ende met gemeen stemmen hem

hem toeroepen/ende segghen: **W**oyschia ha ja mijn lief manneken/daer aen / daer aen/ghy sult hem hupden kringhen/ blygh aen / blygh aen siet daer loopt hy. **W**an sullen de speurhonden na volghen/ tot dat se den wolf op ghespoort ende zijn leggher plaetse ghebonden hebben. **D**aer toe sal hy den stoofhonden aenstijffen en de beentgens aen den tafel ober gebleven/caes/ broodt ende anders hem toewerpen. **A**daer men vint sommige honden die gansch niet eten willen/so hettich zynse ter jacht. **A**ls hy hen nu ghenoeghsaem gheleest coost/veest/ als dan sal hy lupde krijten ende hem opt spoor te jagen/oft hy alchoon opten hozen geblasen had/en roepen met een: **H**ou wolf/hoe ja wel aen manneken/hup aen/ boort wolf/boort manneke/boort aen/stucx wech/stucx boort geselle/boort, boort/ de wolf is mat/boort aen/boort aen.

Adaer wanneer de jager den wolf niet ghesien heeft boort lof ende boben lopen/ (want het gheschie somtijdt seer selden/) als dan sal de jagher/als hy wil/zijn stoofhonden of ander jonghe honden / opten Wolven jacht wel toerusten/ opten jonghen Wolven wachten ongebaerlijck ontrent de maent Julius/ alse beghinnen int wout om te lopen/ ende ergens int wout ende dicke loveren gaen / daer sulcke jonghe wolven haer onthouden/ ende sal dan zyn hond die hy totter stoben wil ghewennen/late hy dan lange ende bree hier ende daer wpt lopen int bosch/ tot dat hy het leggher ende de plaets daer haer de jonge wolven legeren/ ghebanden heeft/ende dan de jonghe wolven jagen. **E**nde by dien de jager eenen schoonen lustigen windt-hont heeft soo mach hy den selbigen benessens de speurhont wpt laten lopen/ende die sich telijck van der hant schikken. **D**aer na sal hy den stoof-honden/doch gemakelijc ende sinelijck tot hem aenlocken ende liefcosen.

Een ander maniere om de stoofhonden te leren. **A**lster sies voor handen is/ dan sal de jager sinozgens broegh met sijn bzacken omt bosch trecken/ende neerstigh besien oft de wolf hem ergens int bosch versterken heeft. **B**evindt hy sulcks / soo sal hy t spoor naboychen/ende de honden daer op aen jaghen/haer liefcosen ende bytendelijck toe spreken / tot dat hy des Wolfs leggher plaets vindet. **D**aer na sal hy de honden het spoor laten na lopen / ende daer aen brengen/ als verhaelt is. **S**ulcks is den jagher lieftelijck om doen / want hy can sien dat de stoofhonde opten rechten wegh blijven als hy soo heen ende weder int bosch om-loopt/ ende dit is alsoo de wijs de stoof-honden te leren.

Daer men moet alhier de archlistigheyt ende boose natuer wel overleggen/welch sy alster sies gheballen is/ plegghen te ghebruycken/te weten/dat alle wolven wanneer sy twee of dyp metten anderen lopen / dat se altemael in des eersten voet-stappen gaen / datmen anders niet sporen can/of daer is maer een wolf ghegaen/ghelijck sulcx de dagelijcke onderbindinge leert. **D**aer men mocht oock seggen/dat d'een den anderen altijt soo gelijck in den steet na treckt/dat sy de voet-stappen vermengen/oft dat d'een in des anders voet-stappen in den snee treet / de wyle sonder dat de voet-stappen ghebaent sijn.

Hoemen de jacht-honden, om Wolven te vanghen, sal leren.

CAP. IV.

Men vint heel dupsent jacht-hondē/van den welken doch niet een den wolf wptē bosch can jagen/ t welck noch een wel bevaren jager met een eenighen hond doet. **Z**ae dat meer is/ de honden die opten wolf niet geleert sijn/wanneer sy int bosch oft wout om lopen so keren sy terstont wederom/ schudden ende beven van bree/en gebeurt oock wel/dat een wolf twee oft drie op een plaets te ghelijck aenbalt/ ende die verscheurt ende ontbringt. **D**atter selbige alsoo zy weten

heel edellupden ende mijn nabueren wel/die dicwils veel honden verlozen hebben. **A**daer int ja vā bystigh af de wyle ick t wolf-jaghen ghepleeght hebbe/nopt gheschet. **D**aerom sullen de Woysen ende alle groote heeren/sodanigen aert van honden op boeden/die den wolf geern na jaghen/ende haer merien anderen laten wpt lopen/ op dat se daer veur hupsch/ groot/ sterck/stout ende moedigh opwassen mogen. **A**daer wanneer men sodanige honden niet en heeft/ diemen wel leren can/oft die rede gheleert waren/ende geern den Wolf jagen/ als dan salmen ergens een van een doot vee optē cant van den water meulen laten voeren: **A**daer op d'ander zijde in de water meulen salmen een boet-bogen schutter leggen/die hem met zyn gespannen boge verborghen houde/ende dan den wolf/ als hy comt omt dat stuck te eten/mer een scherpen bouw t schieten/en als de wolf geschoten is/soo salmen de jonghe honden die maer een jaer out sijn/ lepden lanex het bloet daer de wolf geschoten is/ende haer aenstijffen ende lustigh maken/en soo t alsoo gelegen is/salmen haer eenighe personen mede geben om haer te lepden. **A**lso sullen de selbige honden des te eerder den wolven bloet alle tijt na lopen/ende den geschoten wolf soecken/die sich seer swaertijc van den schoot sal connen genesen. **D**an sulense hem met bassen ende lopen na setten/als hy doot neder balt / hem by den spenen grijpen ende ontwerpen. **A**ls nu sulcx geschiet is/soo salmen de Wolf viltē/ende het blesch coocken/ende t selbige gheroockt zijnde/aen stucken sijden/ende met witte-broot ende caes vermenghen/ende t selbige in den Wolfs hupt benapen/op dattet alsoo na den Wolf swake/ende dan den hozen blase/ende wederom den Wolfs hupt npt spannen/ende des Wolfs cop met opgespannen caebien daer op leggen/ende den hondē eten laten alle wat in der hupt geweest is. **S**ulcx salmen mede doen soo dickwils men den eersten Wolf ghejaeght ende ghevanghen heeft.

Hoe men een bolderen oft Boffen gheluydt te ghen den Wolf maecken sal.

CAP. V.

Nder dien wy alsoo op t coztste beschreven hebben vā der epgenichap ende natuer der Wolven/so mede de maniere hoe men de Bzaken ende ander jacht-honden sal leren/so willen wy nu aenwijzen/hoe ende int wat wyse dat men den Wolf jaghen ende vangen sal. **I**n den eersten salmen altijts des avonts te voren als men jagen wil/een doot Beert sien te bekommen/of so t des Beeren/die de jacht aenstellē wil/gelegentheyt is/soo sal hy een Beert dooden/ende ergens twee oft drie boogh-scheuten weeghs in een geploegt oft geept/oft santachtigh lant doen voeren. **D**aer het ingewant salmen met goede stercke seelen van bast (maer geen ander seelen mogen daer toe genomen werden) binden/ende t selbige een man te Beert rontom t bosch/soo t niet al te groot is/laten om-slepen/of op t minste alleen op de kant laten om voeren/ende alsoo ten laetsten by den dooden Beert liggen laten. **D**aer na sal de man te Beert een goede stuck weegs daer van rijden/ende blijven den halben nacht of noch langer int velt/ende gins ende wederom rijden/op dat de Wolven het doot Beert niet al te haest op eten/insonderhept sose des avonds daer aen wilden vallen om te eten / of als de nachten also seer langh sijn/als in den winter plach te geschieden/want also mochten sy te haest t selbige aen op eten ende wech loopen. **D**aer wanneer sy eerst tegen den moegen daer van beginnen te eten/so verblifvense int naeste bosch / ende wijcken niet daer van. **D**aer so daer meer als een bosch is/soo moet men ooc meer dan om eens eenighen bosch het ingewant om slepen/ende gantsch geen ander souwen daer toe ghebruycken/dan als booysept is/anders souden de Wolven daer gantsch niet van eten willen.

Daer

Maer de persoon die sulcken inghelwant sal omboeren / moet sodanighen man zyn / die metter wepdrspel ende ander honden placht om te gaen. Soo sal hy mede een kleyn hondken met sich nemen / ende tselbighe byt doode peerdt eten laten. Want alsoo sullen die wolven des te stouter dozven aentomen / om daer van te eten. Het waer doock niet quaet dattet selbighe aes met wyt van een water / oft beeycken / oft moerachtighen plaetse laghe / op dat de wolven daer upt dyncken moghen / ende int naeste bosch bliuen / ende niet wyt daer van lopen moeten alse dooft hebben. Maer de man die t peerdt ghedoot oft daer ghevoert heeft / sal de vier quartier van den aes nemen ende ergghens aen den naesten boom hanghen / ende daer na des anderen nachts van den selvigen een oft twee laten af vallen vooz den daghe.

Desghelycks soo mocht men een bysonder persoon soot alsoo gijeleghen waer / als de maen schijnt / oft anders niet te dupster waer / op een naestghelegghen boom klimmen / om die Wolven te sien eten / die namaels te kennen mocht gheben / hoe veel daer by den anderen zyn gheveest / ende hoe oft waer henen sy ghelopen zyn / ende haer versterken hebben / nae datse van den aes zadt ghewozden zyn. Want t is aleen groot gheluck dat de oude Wolven des eersten nacht daer van comen eten / maer de jonghen doent seer lichtelijck.

Maer soo haest de oude wolven comen / soo lopen de jonghen ter stont daer van / ende laten de oude na haer gelieven daer van eten / ende eer de oude Wolf daer van eet soo loopt hy te rugghe daer van ende siet neerstigh rontom offer pemant ontrent is die hem beschadigen mocht. Als hy dan wil bestaen te eten so loopt hy eens loops toe. ende scheurt daer twee oft drie goede stucken daer van / ende wijckt dan weder te rugghe / t selvige doet hy dickmaels. Ick hebber mijn lust wel aen ghehad / als icse soo beschyoomt sagh eten. Een van mijn hupsgesin heeft in Januarij by de xvj. Wolven sien eten van een aes.

Men placht niet een ghemeen spreek-woort te segghen / dat gheen Wolf den anderen soude eten: Maer ick hebbe het contrary behonden / want op een tijdt in der nacht hebben de Wolven twee ander Wolven gheheten die ick gebangen hadde om haer aen te locken / tot een aes gelept hadde. Als een Wolf van een warm peerdt hont oft vercken eet / so comense t selvige bleesch niet weder upt byacken / maer t selvige doense alle tijt / als zy t cout gegheten hebben / om des te snelder ende langher te mogen lopen / ende meenen mede daer deur dat de jacht-honden dat selvige sullen op eten / om haer aen haer loop te verghinderen.

Hoe de jaghers om na te speuren sullen uyt trecken, om des Wolfs legher te bespieden,
alff jaghen willen,

CAP. VI.

Ick heb in veel Dorsten ende groote Heren hoven geseest / daer men my van des wolfs vangen veel gebragt heeft / ende als ick sulcx int lange vertelt hadde / hoe ick ende mijn gesin sulcx gebuyck hadde / ende in wat maniere ic met mijn byacken des wolfs leger opgespeut hebben / so lachten sy daerom ende achtbedent niet / ende sepden daer by dat sulcx de rechten boet niet was om de wolven op te doen. Maer ter contrary getuygheit de daghelijcke erbaringhe veel anders / want ick heb noch op hupden twee oft drie wel gheleerde stooft-honden / niet teghenstaende dat deur onsen verleden in landtschen krugg my ontrent veertghen van mijn beste jacht-honden / ende acht schoone spilioenen ghestolen ende wech ghevoert zyn / die ick altemael ter Wolven jacht hadde laten leren. Daerom wat jagher den Wolf wil op doen / die moet gansch byoegh vooz baghe op staen / ende nptrecken op dat hy teghen den

daghe byt aes sy. Als hy daer by comt / so sal hy zyn stooft-honden cozt houden / ende naet aes gaen / ende bemest hy dattet aes niet ter plaetsen is daer ghelegent heeft / so sal hyt daer vooz houden dat de oude Wolven oft jongen daer van gegeten hebben / want daerom sal ment allesins bekennen / dat gheen dogghen oft boerick honden dat aes van zyn plaetse wech treckt / maer eeter selviger plaetse daer van dan hy ghebonden heeft. De jagers comen oor wel weten / hoe veel wolven by den anderen zyn geweest / wanneer sy het aes beschouwen / ende sien offer veel oft wepnigh afghegheben is. So connense oock lichtelijck weten alser ghebronghelant ontrent is / na wat quartier ende wech sy gelopen zyn / na dat se haer zaet gegeten hebben / ende dan mogghense haer stooft-honden des te ghewisser los laten / maer de selvige niet al te seer over dozven.

Alsmen dicht byt bosch ghecomen is / ende de stooft-hond niet stil noch ghehandsaem is / soo sal de jagher den selvighen wat cozter houden ende alsoo lepden / daer na alle tijt over ende krups wijs / tot aen den cant des bosch / ende int wout trecken. Maer comende ter plaetsen daer de byacken de legher plaets binden / ende beggheren wijders in de hecken ende hagen in te lopen / soo sal hy met haer niet verder ingaen / maer met haer liefrosen ende hem te rugghe trecken / dat hy niet wijders in mach bycken / want ick wel veel Wolven ghesien hebbe die nautijck een busse schoots binnen int bosch laghen. Daerom alst een oude Wolf is / soo staet hy een wijle tijds aen den cant des boschs stil / ende lustert vlijtich toe. Is hy eertijts gejaeght geweest / ende hy den stooft-hont verneemt / oft hem van verre hoozt / soo heft hy sich ter stont op ende loopt van groote angst en myle oft twe voozt. Soo haest een jagher des wolfs legher ghebonden heeft / so sal hy in den eersten inganc dat hy int bosch comt hier ende daer een stuck aes opter aerde werpen / t selvige sal hy mede doen als hy dieper in comt. Daer na sal hy een grooten ruck slaen / ende ergghens aen een grooten wech of strate een ontwijck maken / oft ergens in een dal (soo daer ontrent een is) in nemen. Maer merckit hy dat de Wolf wech is / soo sal hy gheen gheschrey noch ghetuydel maken / maer sal wederom eenighe stucken aes als te boren opten weghe werpen / ende een anderen wech trecken / ende een meerder plaetse dan te bozen in nemen. Maer bevindt hy datse niet wech zyn / soo sal hy omstien oft ergghens een boschers oft ergghens een schoon lustigh heubelken teghent supden oft Posten ghelegghen te binden zy / dat volkrupde en ruych staet / maer aldermeest in de Winter: Want daer upt sal hy ghewis berstaen dat de Wolf daer gewis zyn legher heeft. Maer in den Somer gheschiedet veel anders / want ohermits de groote hitte / soo treckt hy altijt int wout / ende leght sich onder een dicht boschken onder de schaduwe / oft treckt daer de meeste grootste bomen staen. Daerom mochte de jagger in sodanighen maniere dees boven verhaelde middel gebuycken / ende zyn stooft-honden als voozseft is / lepden ende aenboeren. Maer in dien daer geen Wolf byt aes geweest is / oft dat men gheen aes vooz haer ghelept heeft / als dan sullen de personen die de stooft-hond lepden des abonts haer wachten metten anderen verdelen / ende t morgens vooz daghe op zyn / ende een peber na zyn quartier trecken / ende haer niet eersint bosch begheben of den dagh zy aengecomen / want dickwijls als ick ergens op den wegh ben geweest een goet stuck vant bosch / oft aent eynde des dozps stil gestaan hebbe / soo heb ickse gesien int bosch in haer leges plaets trecken.

Maer als men t morgens byoegh aen de selvige plaetse ingheromen is / als dan salmen op t baffen ende schreyender dozp-honden vlijtich asthen / want soo ergghens een wolf voozgetrocken is / daer schreyert de honden met een grousaem gheluydt: Veel anders dan alse den menschen plachten aen te baffen. Dar mach een pder wel ghedencken dattet in dat quartier een wolf

een Wolf boozhanden is. Daer na sal men (soo dya den dagh aenbreekt) nae't bosch trecken / ende in't trecken neerstigh op ver aerden sien / oft men ergens eenige Wolfs voet-stappen mocht e bevinden / ende daer deur verstaen / wat wech datse getogen zijn. Als dan can men mede verstaen / soo't een ure oft twee vooz daghe gheregent heeft / dat de Wolf ontrent die tijdt gheloopt heeft.

Maer als men aende aerde siet / dat des Wolfs voet-stappen ende wech recht na den bosch toe loopt / aldan sal men den lage oft wacht opten langhen wech vant bosch houden / en den honden vlijtich des wolfs leger / ende ofter meer Wolven zijn / ovsprozen laten / midler tijt sal men de wegen wijdt ende sijn met nes bewerpen een groot stuck wech / ende alle het vooz-deel / als voozsept es / innemen.

Hoe men de Wolf door jacht-honden uyt haer vrye plaetse uyt hirsen, ende met gewelt vangen sal.

CAP. VII.

Als nu dit alles also bestelt is / dan sal hem de ja-ger aen de plaetse voegen / daer sp daer t'samen-comst bestemt hebben / ende eer pder die met de stoof-honden de wacht ghehouden heeft / sal by brenghen / wat hy vernomen heeft. Daer na als nu een pder des moogens byrecht een beetken gegeten heeft / ende hem gelaest / soo sal men het meestendeel des langhen wech besetten / ende de knechten sullen met haer windt-honden / een pegelijck aen de plaetse daer haer meester / oft vermandt anders haer bestelt heeft / trecken / de jacht-honden sal men coppel-wijs in bysonder hoopen deplen / ende daer sommige van behouden die des Wolfs voet-stappen na loopen / als de stoof-honden haer opgedreven hebben.

Men moet oock neerstich toetsen / dat men die alderbeste coppel-s / die alderbest gheleert zijn / en sijnst loopen connen / daer toe nemen ende ghebruycken. Daer toe sal men de selvighe / na datse veel zijn / op eenen tijdt na dat sy't vooz goedt insien / ver wisselen / ende de honden-knecht sal over al te voer gaen / ende hem naest by de honden houden / dat hy te selvighe / als de tijdt eyscht / los late. Om vier oorsacken / waert seer goede / dat men hem terstont een ander knecht met versche honden byvoeghde / die hy dicht by hem stelle / want soo connen de eerste honden des te beter haer ver verschien.

Ende om dat de jacht-honden des te bylijcker loopen mogen / sal men haer dickmaels na roepen / ende opten hozen blasen / om de selvige des te koener / ende bylijcker te maerken. Want men bindt veel honden / de welke soose van natuppen daer toe niet gheart oft gewent zijn / geensins den wolven na jaghen willen / ende sonderlinghe alst eenen ouden wolf is / want de ouden zijn veel bofer ende grimmiger als de jonghen. Maer wannecr t' bosch te groot is / ende een man te peerde daer niet can rummen / so houde ick vooz't beste / dat men een knecht hebbe die de honden lejde / ende daer dicht by loope / wil ooc dat hy dicwils den hoom blase / ende den honden dicwils toeroepe / om haer des te moediger te maerken. De ander personen / die de honden niet na loopen doven / sullen midler tijdt gantsch stil zijn / ende de honden niet toeroepen / want so veelderlep hoorn geblaes ende menschen geschrey / doen den honden doolen / t' is oock niet mogelijk datse te rech: mogen jagen / als den eenen hier / ende d'ander daer roept. Alst een ouden wolf is / ende hy gheen dinc siet / dat hem zijn loop verhindereen mocht / soo seplet niet oft hy loopt wech.

Daerom so ghy hem / als voozsept is / ophitsen ende hangen wilt / ende so ghy baegs genoech daer toe hebt soo moet ghy hem in't bosch jaghen / soo dicwils het ghelegghen is / als dan soecht de wolf allerlep gaten te soecken / daer hy soude mogen dooz bzecken. Maer

na dien hy so veel volcx te boet ende te peerde siet / ende soo menige trommel-slagghen hoozt / soo wert hy dan bangh ende verbaest / dat hy niet weet waer hy hem wenden wil / of hoe hy hem selven redden sal / bliet daerom gins ende weder. Als dan sult ghy versche wel uprgeruste honden aen brenghen / en se selvige niet alder macht op hem laten loopen. Dan begint eerst de alberlustigste ende schoonste jacht / als men immermeer me: oogen sien mach. Midler tijt moet ghy op des wolfs archt stighet ende dapperhept acht slaen / want soo dya hy niet meer loopen can / soo sluyt hy ergens in groote diepe Das hollen / ende naayt van achteren met zijn steert daer in. Daerom sult ghy ter selviger tijt metten jacht-honden omringhen ende laten haer lupoe bassen ende huppen / oft hy sal hem anders hier oft daer ter naestier plaetse achter herken oft ha zen ver steruen. Daerom sal een pder toe loopen / ende hem badgen ende woogen.

Ik hebbe veel wolven al'oo op bypen belde gebangen / daer onder sommige zijn geweest / die haer selven acht uren lanck conden beschermen. Andere hebben haer also in't bosch verhoogen / ende haer aen so lan-ge ingehouden / dat den nacht aengeromen is / ende wy dooz de duffter misse de selvige verloopen. Ik heb mede wel soodanighe wolven ghejaecht / die gantsche archt stonden lang weer hielden / ende dat is alleen daer dooz gecomen / dat se dicwils upr de water ende poelen / die in den bosche zijn / gedzoncken hebben / ende haer daer dooz gelaest ende verbericht. Maer dooz want dat me gemeenlijck placht te segghen te weten / dat een pder Crichsman drie stucken moeste ober hem hebben. Het eerste is / dat hy't wecpipel aen neme. Het ander der wolven jacht / ende ten laetsten / dat hy sich stelle tegen een wilt swin. Want een crichsman moet eve so moedich syn vanden aentastē als een goede wint-hont alle die hem voozcomen / ende als hy van te rugge moet wricken / so sal hy zijns aens oft zijns prets waer nemen. Ende wert hy van van zijn vpanit omringt / ende totten slach gedwongen / dat hem niet wel mogelack is te wycken / als dan sal hy omstien / dat hy ergens een muer oft een hage / oft gracht / oft greppel / oft eenige andere vastichept achter hem / tot zijn voozdel ende verset sinne / ende als dan sijn vpanit ribdelijck wederstaen. Hier en tusschen effen wel zijn schants waer nemen / ende se dat hy onvertsaegt sijn vpanen afbzeuck doe / ende also midden dooz de oorde zynder vpanen deur dzinge. Op dese wijse hebben der veel upt menigen noot dooz gheslagen. Maer als ghy al schoon de Wolf in't bosch ghejaecht hebt / dat ghy hem mist / effen wel komense des anderen daeghs wederom / ende verstecken haer in't selvighe bosch / ende soecken wederom den anderen / maer is niet van nooden / dat ghy hem op andere dagen daer soecht.

Maer so eenighe groote heeren / de wolven met jacht-honden ten bypen belde dzyven ende jaghen / soo moeten sy het gantsche bosch met windt-honden omringhelen / ende haer dertigh oft heertigh schreeden wijdt van't bosch legghen / op dat / wanneer de wolf nu een stuck weeghs daer upt komen wil / de honden dan terstont op hem ballen ende omringhen. Want soo haest een Wolf eenmael van den windt-honden ghejaecht is gheweest / ende hy bevint in der voozghenoemde wijse / dat waer hy sich wendet / dat ter een windt-hont op sijn hals aen comt / soo begeert hy ghewils niet verder upt te komen / maer scruppt alchts te rugghe / ende derf hem niet in het byre veldt begheben. Maer soo het selvighe bosch soo groot ende breed is / dat men niet wel met windt-honden mach omringhelen / soo sal men dat met hozen / oft eenige andere langhe stocken besteken / ende des selvighe met seplen een elle hoogh bekleeden / om het selvighe vooz een boxtweer te houden / ende alsoo machte een Woost ofte eenen grooten heer / eenen lustigen wolven-jacht aenrechten.

Hoe men een Wolf sonder sloof-honden
jaghen sal.

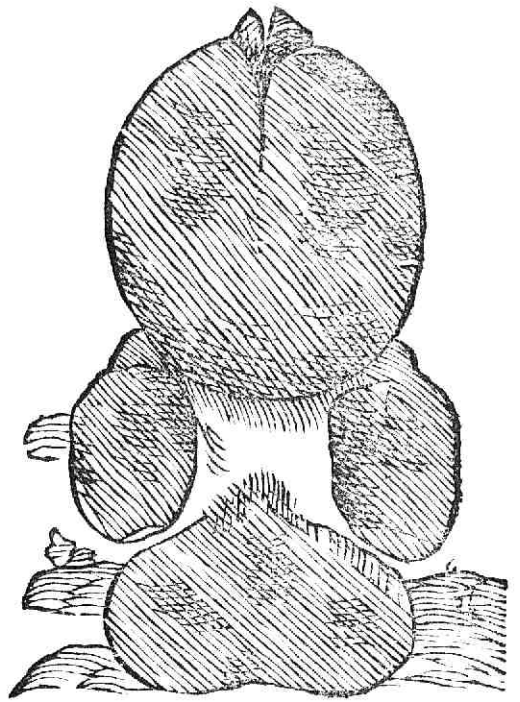
CAP. VIII.

So een Heer oft Edelman tot lust oft vermaechin-
ghe gheern een Wolven-jacht wilde aenrechten/
en hy en hadde tot sulcx geen goede welgeleerde byac-
ken/maer alleen ander ghemepne jacht-honden / die
nochtans opten Wolf wel aen willen / soo sal hy dees
op de navolgende maniere toe rusten. Men sal ten eer-
sten sommighe personen te voet ende te peerde by een
byengen/ ende de selvige t'bosch daer de Wolven ghe-
went sijn haer te onthouden/ te laten besetten / want
dat mach hy vooz gewis houden/ dat de Wolven het
gansche jaer in't selvige bosch haer onthouwen / ende
wegken daer niet upr / als men haer slechts daer geen
overlast gedaen heeft/wantse in soodanigen bosch ge-
woyzen ende opgeboet sijn. Maer de ander lypden die
de Wolven opsporen willen/ moeten over al wel acht
sien op't geploegde landt/ende alle wegghen ende toe-
gangen na-wyffchen/ namentlick des Somers op't
sant oft stof/ende des Winters op't weecke aertrick.
Sulchs can man alderbest merken/ alst den selvigen
nacht geregent/ ende een ure oft twee vooz dage opge-
honden heeft. Alse dan dooz de voet-stappen comen
vernemen/ dat de Wolf recht den boschwaerts in ge-
trocken sp (so slechts het stof oft regen t' selvige spooz
niet weder overdeert heeft) dan mogen sp wel verstaen
ende dencken/ dat de Wolf oft Wolfin haer in't selvige
bosch onthouden niet verre van daer / ten ware dat
haer permant vooz eenich gekrijfch/oft met jacht hon-
den in den moogen- stont opgestoockt hadde. Maer so
haer perwant ghesien ende aengescheept heeft/ oft soo-
danighen Wolf is/ die vooz hem gejacht is geweest/
soo sal men daer niet meer na dencken/ dat men hem
in't selvige bosch soude vinden/ want sp bluchten ghe-
meenlycken een goede myle wech. Da dien de Wol-
ben soo archlistich sijn/ dat sp wel weten/ wat grint-
mighe rasende beesten sp sijn / ende daerom van alle
man gehaet worden.

Maer soo de Wolf niet aengescheept is/ noch met
boeren-honden / oft dogghen (inoghens vroech ghe-
jaeght is gheweest/ alsdan sal men metten wept-ijel
aencomen/ ende de jaecht beginnen/ ende de selvige op
de beste opdeninghe aenrechten/ als hier na sal aenghe-
teperkent werden. Daer na sal men de ander jacht-
honden op haer bestemde plaetse stellen. Maer de ja-
ger sal vier ander van de beste honden tot sich nemen/
ende na de plaetse daer de Wolf hem gheleght heeft
trecken/ ende alsoo daer de honden aen de stroutwelen
laten riecken ende opsporen/aen den welken de Wolf
als hy in't bosch getrocken is doorgebooyt is. Ende
als hy siet dat de honden niet anders doen dan schue-
ren ende zerven/ ende sp niet lieber begeeren/ dan aen
te loopen/ dan sal hy de coppel die hy vertrouwt/ dat sp
alderbest loopen/ los laten/ ende wanneer een van den
selvigen begint te huylen ende te baffen / alsdan sal hy
wel flux noch een coppel derwaerts toesenden. Maer
hy selve sal in voller loop dwers ende crupswijs dooz
t'bosch na rennen / haer sonder ophouden aenbiffen/
ende den hoozn blasen/ ende haer niet luyder stemmen
toe roepen/hou/hou/hou/oft een ander gewoonlickē
jagers geschrey na roepen. Ende soo haest de Wolf op
gestoockt is/ dan sal men mede de aldernaeste toeghe-
ruste honden daer op senden. Want so men die te wylt
wilde halen/ ende niet nemen die daer naest by sijn/ so
mocht men doolen/ende de jacht verghinderen.

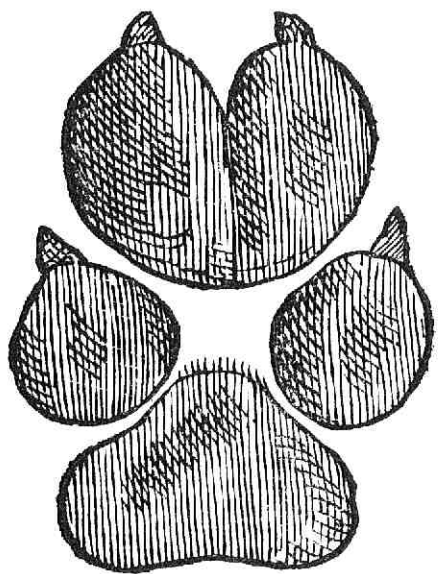
Van der Wolven-spooz oft voetstappen.

Ger ick nu 'thooggaende eyndige/ende verder tre-
de / sal het mijns beornickens niet qualijck schicken/
dat ick op dees plaets aenwijse / hoe men t' spueren en
de voet-stappen eenes Wolfs oft Wolfinnen kennen

sal/en van der honden voetstapen onderkenne. Daer
om als men in't gheploegde landt/ sant, oft wecker
grondt oft stof/des Wolfs voetstappen oft sijn ganchē
bebindt/ ende ghy twyffelt / oft eens boeren hondes
voet-stappen sijn / soo sult ghy de gedaente des reets
wel waer nemen ende besichtigen. Want de Wol-
ven hebben groote breede voeten / ende maerken drie
cuplen in der aerden/ ander t' balhaerder voeten/ soo
heeft hy oock mede rozte ende dicke klautwen / ende de
ronen aende rechter voeten altydt t'samen gespannen.
Maer sulck heeft geen hondt. De Wolfin heeft me-
de beselcx even de selfde soym ende ghebaente/ vpt-
genomen datse wat langer ende stercker voeten heeft
dan de Wolf selfs.

Het spooz van een jacht-hondt.

De Wolven plach men mede aen haer eygen byeck
te kennē/ die sp van haer doorn/alst in't bosch of woude
trecken. Want de Wolven maken altydt een herben
byeck/na by de wegen oft voet-paden/daer de crup-
wegen

weghen zijn/ende van den anderen schepden/ende dat alle en den dozen stubben / oft anders eenigh ghevolts. **Maer** de Wolfinnen doen recht contrairp/want sp maken haer dreck midden in den wegh/ende is daer toe weeck. **Soo** salmen mede den wolf upt hie abondt ghehupl kennen / want de Wolfin hupl veel helderder dan de Wolf self. **Sulcx** doen de jonghe Wolven mede. **Maer** d'oude Wolf hupl seer grof en stilder. **Daer** deuc can een pder jager wel verstaen/dar geen wepshonden noch boeren reeckels smozgens hzoegh int bosch gheweest zijn.

Wijders als ghy den jacht-honden tot der wolven jachtwilt leeren / so sult ghy waer nemen als boozsept is/waer de jonghe wolven in Julio oft Augusto haer leggherplaets plachten te hebben/van den selvigen sult ghy eenen oft twee laten jaghen / ende haer meestendeel daersom vanghen / dat ghy de honden met haer haer spelen ende sabben / op datse des te moedigher ende wyljcker tot der jacht werden / ende sult haer veelende dickwils liefcosen / ende goede beekens te eten gheben / die de dienaar in zijn weptsacke alrijt by sich ghereet hebben sal.

En als hy dat bewint wie de beste onder haer zijn / die haer aldergeschickst ende vaerbighst te loyen ende ter jacht schickē / de selvige sult ghy boozt ter jacht leeren/ende dickwils boozt een wolf opstribben/en niet den anderen jachthonden jagen laten. **Hier** en tusschen sult ghy dickwils met haer liefcosen / ende goede stukkens te eten geven. **Ende** op datse des te moediger werden / ende men haer helpe den roof vangen / so salmen dickwils op den wege gaen / ende een boozdeel innemen/en alsker ergens een verloopt / so salme hem wel liefcosen / ende hem weder na d'ander hoop drijven/daer na wederom roegen/ende wederom liefcosen. **Maer** aldermeest sult ghy sien om in sodanighe honden te becomen / die geurt de wolf jagen/want men behalven die / liefcoselepe allelep honden can becomen. **Want** haer zijn sommige wachthonden / die alleen t'huys en hof booz bieben ende boeben bewaren / ende de selvige aenbasse / als daer zijn de groote boere reeckels. **Sommige** zijn der die wgt om loyen diemē in Spaengien veel heeft / die den wilden dieren die haer int velt ergens herbergen/opstoocken ende verjagē. **So** zijn der mede eenige waterhonden / die den vogels int water na swimmen. **Soo** zijn der noch anders honden die de veldt-boenders ende quartels op jaghen / ende de selvige noemen de verstaende honden / de gaet of sept honden zijn de gene die in de gaten oft holen den vossen ende dassen na jagen. **De** Engelsche doggen zijn de gene die t'grof wilt / als t'wildestwijn / beren ende wolven aenballen ende nederbellen. **De** wint-honden loyen suel / ende vallen alderhande wilt stout ende moedigh aen / hebben haer Heeren seer lief / bechten oock dickwils booz haer / ja sp souden booz haer Heeren wel sterben / alse niet tegenwoozdigh oft doot zijn / oft ergen berde wech getrocken zijn. **Dese** wint-honden salmen doch honden / die dat grimmigh wilde swijn derben aengruppen en belen / soo mede wel een wo lft / welck mede een groufaemt hier is / want wint-honden zijn veel grimmigher als de bzacken.

En pder weet ende heeft wel gesien / dat alle mijn wint-honden niet soo groot noch sterc zijn alse wel ten Hobe oft in Engelandt zijn / nochtans dozhense wel sodanighe wolven aenballen / die grooter ende stercker zijn als sp selfs: **Maer** de aert en gewoonte helpt veel daer toe. **Dan** eenen grooten Engelschen dogge / ende een schoone wint-hont cammen allesins schoone wint-honden totter wolven jacht toerusten.

Hoemen de Wolven met windt-honden jaghen ende vanghen sal.

CAP. IX.

Nie dat wy nu nae den epsch der saken bewesen hebben op wat wyse datment bosch beseten sal /

alsmen de wolven met oft sonder wint-honden wil jagen / soo resteerter noch dat wy wijders aenwijsen / op wat maniere datmen de jacht met wint-honden aenbangingen sal. **Daerom** sult ghy booz alle dinghen op de plaets daer de wolf gelwen is hem te legeren / en daer hy zijn uptocht heeft derwaerts hy alle abont alderlieffst zijn gant neemt om den roof te halen / u daer ontrent neder leggen. **Want** sp plachten gemeenlijck upt haer legerplaets upt ende in te recken. **Daer** na moetmen neerstigh acht slaē / datme de jacht tegen de wint aenrechte / dat de wint upren bosschen u teghen comt. **Want** geen wolf loopt teghen de wint / soo dza hy hie wepdsfel verneemt. **Maer** in een dal cammen oprent wint geen acht nemen. **De** oude wolven plachtē nochtans wel teghen den wint te loyen / om mit dal de wint te ontvlieden. **Te** hebse dicwils gebangen / als ic mettet wepdsfel tamelijcke verde hebbe laten af honden. **Daer** na zijnse henen ghelopen / ende hebben den wolf in't bosch met grooter moedighed aenghegrepen. **Daerom** sult ghy erghens aen een foreest / ende dat teghen de windt / ende op een effen velt / oft aen den boedvant geberghe de jacht aenstellen. **De** schut sels ende bozfweringhe moeten recht tegen den anderen ober / als een peeris hoefpser getmaect zijn. **Daer** toe salmen ten minsten seben coppels goede stercke ende groote wint-honden hebben / ende twee coppels licht geratige spilsoenen / daer mede men erghens in bosch honden / en elc eenen bysonderen persoon te peerde geben / die haer totten loop ghelepe. **Daer** na sullen noch drie andere coppelen / op de zyde daer d'ander loyen honden / ende de selvige werden genaemt de besjden coppels. **Daerom** salme d'eerste twee coppels die tegen den anderen ober staen / ende de wolf daer tusschen loopt / elc eenen der gener die tegen den anderen ober honden / strac opten wolf toe laten loyen / ende de selvige hen ter zyden tegen schicken. **Want** als de coppels van ter zyden / ter rechter tijt los gelaten werden / soo moet haer de wolf recht in der loop tegen comen. **Also** oock wanneer de ander coppels ter rechter tijt los gelaten werden / ende dat men soo langhe heeft moghen wachten / tot dat de wolf aen haer plaetsē comt / alsdan ist niet moghelijck dat haer de wolf ontlope. **Daerom** sal de jonghe die booz aen den spits met zijn coppels stil hout / met zijn honden den wolf van bozen aenballen. **Maer** de selvige honden moeten stoutere ende moedigher zijn / als ander honden.

Maer booz alle dinghen ist hoogh van node / dat mert booz een pder coppel hondē een schutsel hebbe vā septdoet oft strouwelen oft ander lof / dat de man niet zijt wint-honden hem daer onder mach verbergē. **De** personen die by den honden houden / sullen op haer knien nederballen / en also stil houden. **En** wanneer ic alsulcke schutselen soude make / so soude icse castaenge byzupl maken / ende de selvige op drie staercken uptspannen / t'welck veel beter is. **Want** daer onder staet de man met zyn honden / gelijc als onder een dac / dat hem weder noch wint schaden mach. **So** moetmen mede den grondt met wilde baren oft stroo bestroepen / op datse daer onder so veel te beteren leger-plaets mogen hebben. **Ende** indient gheschiet dat de wolf van de wint-honden omringelt is dan salmen suel toe loyen / en eenen grooten ghespist sten stock oft spits in zijn hals tot de tacken toe in stoten / op dat hy de windt-honden aen haer schenckels oft gebit / oft muyl niet en beschadige / oft andersins alsmen de honden op dees wyse in et te hulp toemt / soo beschadighen de wolven de wint-honden / datse haer aen den schenckels verletten / oft den cop stucken byten / oft de selvige in eenighe andere manieren alsoo toe rechten / datse dickwils daer seer kranck van werden / datse nederballen ende sterben. **Want** eens Wolfs bete als bozen bewesen is / is seer ghevaerlijck ende periculoos. **Ende** wanneer de honden met den roof nu een tijt lanck ghespeelt ende ghecozswilt hebben / soo salmense daer niet langher by laten. **Maer** elck partpe sal zijn honden wederom

Zij tot hem

tot hem roepen ende locken/ en wederom in zijn hutte trecken/ misschien ofter noch een ander wolf mit bosch vooz handen waer. Daerom sal men daer op loeren/ ende de windt- honden als vooz heen laten upt lopen. Maer men moet wel toe sien datmen se niet te late upt sende / want het is veel beter datse wat eerder upt lopen/ eer de wolf weder mit bosch comt/ ende alsoo met ter loop deurbzeken / ende ontcomen. Want als de wolf eenmael ontloopen is/ soo ist sware moepten ende arbeidt/ oft schoon de windt- honden hem opter haken na lopen datse hem wederom erpgen oft vangen. Want te heb veel wolven vooz des tyt/ ende noch vintmen wepnigh dagen/ als ick van desen tractaet schreef/ op die wise gevangen.

Als de wolf de jacht honden een mael ontloopt/ dan ist niet voozder tijt dat men haer wijder na jage/ want sy houden nergheens stil/ maer lopen met eenen snellen loop wegh. Somt gts moghen se haer mit bosch verbergen/ soe anders sterck genoech zyn/ ende de honden haer niet al te seer overballen/ ende uptgemargelt hebben / ende daer deurt aldaer ligghen blijben. Des niet te min nemense eenigh voozdeel ten besten in/ ende lopen niet meer soo wijdt upt/ upt soz ghe men mochte haer eenighe windt honden teghen senden. Als dan machmen se alder eerst van vzyen helde hirsien. Ende sulcke jacht is voozwaer seer lustigh om sien/ want so dya de honden mercken dat de wolf verlopen is/ soo lopen en dvingense hem des te neerstiger met groote begeerte ende vzojckheyt na.

En dinc moet men vooz al waer nemen / t'welck ick selfs vordwils gesien hebbe/ dat de windt honden niet al te gheern een huzighe wolfinne aenballen ende ontbzengen. Maer sy begeren algt op haer te stijgen/ niet anders dan op een ander bzac/ nochtans vintmen wel eenighe koeene ende stoute honden/ die tot haer aen ballen uptlouteren grooten pber.

Hoemen Wolven sonder stoofhonden oft windthonden in netten sal vangen.

CAP. X.

Tot noch toe hebben wy beschreben hoe men de wolven met jacht ende windthonde jagen en vangen sal. Maer alsoot niet eens pders ghelegentheyt is jacht honden te houden/ ende pegelijck niet verstaen can hoemen die moet leeren/ so heb ic daerom niet nalaten comen/ een sonderlinghe maniere aen te wijzen/ hoemen de wolf sonder eenigh behulp der honden mocht vangen ende vertwozghen. Daerom salmen ten eersten jacht gaern/ netten oft want maken/ ende dat opspannen laten opte groote wegge ende straten/ ende dat op een rechte vierdagh oft ander ghelegen tijt (want den Sonbagh salmen na de thien geboden des Heeren vieren) de gansche ghemeente ende nabuereschap/ met den boyplupden die rondtom t'bosch oft wout/ daer de wolven upt ende in trecken/ woonen/ t' samen roepen/ ende een pegelijck op zyn ghelissen ende bestemden plaese stellen.

Ende als de ordinantie alsoo ghemaect is / ende sy by hopen eens spieffen lancate van den anderen gestelt zyn soo salmen int bosch trecken / ende een groot holderen marcken / opten hoorn blasen / ende opten trommel slaen/ ende cryten/ hou/ hou/ hou/ met luyder stemmen/ ende recht na t' want toe met een geduytsch onbeschjoemt ende moedigh heen dooz dzinghen/ dooz bosschen/ hegghen ende hagghen / want in sodanighe plaetsen plachten haer de wolven meestendeel te verbergen ende verstacken / ende stille te legghen / ende laten een pegelijck alsoo voozt trecken. Daer upt comt dat Fransopsche spzeckwoozt / Op houde sich als een wolf in der hole. Soo sal dan de gansche ghemeyute metten anderen daer heen trecken / ende een pber hoop een bysonder Man hebben / die vooz aen trecke / ende haer alle te samen in goeder ordinantie

behoude/ ende alsoo voozt het gansche bosch vooz ende dooz trecken tot aent gaern/ isser dan ergens een wolf vooz handen/ soo sal hy seer swaerlyck daer in blijben/ maer hy moeter upt lopen. Men mocht haer mede wel met clepne honden oft boeren reekels voozt dzyden na d' eene zyde des bosch.

Maer soo't gebeurt dat de wolf na de hutte oft beschutsel / daer onder somnighe personen acht op het graen hebben henen loopt/ dan sullen de selvighe mercozte kneppelen na de sejenckel werpen/ om hem des te snelder te doen lopen/ op dat de wolf dooz syn snelle looy het graen niet bekennen mach/ maer also onbersiens in de selvighe oft in den balstrick baile/ ende dan voozget werden henen die aent graen ghestelt zyn. Maer so dya sodanigen wolf doot is/ als dars salmen effen wel het gaern weder uptspannen/ en een pegelijck in zijn hutte trecken/ ende also op een ander wolf wachten. Maer sodanighe hutten moeten gansch dicht van lober ende rupchte zyn / oft van bicht lgnwaet gemaect als voozsept is.

Ende op dat een pber vant volck dat te samen ghecomen is / ende elke hope bysonder op zyn bestemde plaese mach comen almen mit bosch trecken sal / ist noodigh datmen een groote bosse los schiet tot een merckteycken / datter dan tijt zy datmen met groot gheschrey ten boschwaert in trecken/ als dan sullen ooc noch somnighe besonder personen by t' gaern geozdonneert zyn/ die weien hoemen de herynt ghe vant gaern ende bal stricken sal toe stellen maer alder meest de netten/ die ick vordwils met sonderlinge daer zo gemaecte instrumenten over groote langhe staacken heb laten spannen/ ende met twee gebels van achteren ende van vozen heb laten onder setten. Want in sodanighe manieren de jacht netze te spannen/ is de alder bequaemste ende beste.

Soo ist mede van nooden datmen de uptnemende groote jacht-netten aen boomen / oft goede stercke palen / na datselanc oft cozt zyn/ bebestighe / ende binde. Soo ist mede noch van nooden/ datmen de hage vooz de Wolfs strick wel late versien/ ends schicke datse recht ghemaect werde. Want het diewils gheschiet dat de ghenighe die sulcks maccken sullen/ selfs de saecke niet wel en verstaen/ want sy maekense te strack ende stijf. Maer die zyn beter toeghrust/ die wy hier aenghewesen hebben/ want op een pder eynde heeft een sonderlinghe zepl/ ende een sodanighe behepninghe/ can op beyden zyden nut ende vzojtelijck zyn. Daer beneffens looyt oock gheen Wolf/ wilde wijjn/ oft gems wederom te ruggge/ bat hy ter zyde soecke upt te bzeken/ als hy vooz hem eenopen gat siet/ ende van beyde zyden met hegghen af geschut is/ die hem recht int net leydet. Eyndelijck ist oock vooz al / vooz allen dinghen van nooden/ datmen de jacht gaern/ ende Wolfs ballen late opstellen daer de windt alderstijfte is.

Hoe men de Wolven met valstricken oft met Wolfs vallen ende ander instrumenten vangen sal.

CAP. XI.

Men moet sich in deser gestalte/ der wonderlijcke/ ende ongrondelijcke voozsenigheyt Gods verwonderen/ hoe d' eerste mensche Adam in zijn eerste onschult/ eer hy gheballen is in zyn volcomenheyt die hem Godt almachtich in den aenbanc der seheppinge gegeben heeft so veel duyfent ontatellijckhe bestien opte aerde een pegelijck met zyn naem heeft comen nocht als sulcx int eerste boeck Moses/ Gen: int twaelftig cap. geschreben staet. Daer en boven dat hem over alle sodanighe dieren volcomen macht/ heerschappie en gewelt van God den Heere gegeben is/ als sulcx mede in den vermelden boeck int eerste cappittel/ ende in den achtsten Psalm aenghewesen wert. Maer sodanighen ghewelten heerschappie / is namaels dooz dat schryckelijcke

keijckhe oordeel Gods / den Menschē dooz d'obertredinge onses eersten Vaders Adams gantsch ende gaer ontogen / ende also ghenomen / dat hupden daeghs de onberuustighe wilde dieren de Menschē groote ende merckelghe schade aen doen / haer verwozghen ende ombzenghen. Sulcks alles is een besonder bewijs des onuustspetkelijken oordeels ende ghescrengen gerecht Gods / daer mede hy der Menschē ghesachte na zyn hooghe gherechticheit ende strenghe Oordeel heeft willen castijden ende straffen. Daerom sulen wy op ons billijck niet verwonderen / noch eenichsins teghen God murmureren / ende ons selven onlijdzaam stellen / soo de wilde beesten den Menschē niet willen ghehoorzaam noch onderdanigh zyn / nae dien hy zyn hooghste schepper niet ghehoorzaam noch onderdanich is gheweest ende dat de Mensch die God den Heere soo hooghlijck ghequetst heeft / nu wederom van den wilden beesten opter aerden beschadicht wert. Hier teghen ist wederom gewis ende waer / dat de almachtighen goede God den Menschē niet gantsch weeloos / oft sonder goede bescherrende middelen onder sulcke boosheyt der wilde dieren ghelaten heeft / maer heeft hen de selvighe seer rijckelijck uytghebeelt ende ghegheben / dat hy effenwel sodanighen wyze heyt ende archlijstighe boosheyt / der schadelijcke wilde beesten / weten hoop te comen / hen selven beschermen / ende ter teghenwoert setten. Want de Menschē hebben dooz inplantinghe des Almachtighen menigherley wys ende maniere berdocht / daer dooz sy sodanighe schadelijcke beesten haer onderdanich maken ende vangē / als men sulcx aen den Wolven ende andere groufame beesten sien mach.

Maer alsoo wy hier bozen vermeld hebben hoe men sodantige wilde beesten niet jacht ende wint houden sal jaghen ende vanghen / soo willen wy nu noch wyders aenwijzen / hoe men de selvige niet sonderlinge vallen / ende andere daer toe stellen sal / instrumenten toe stellen sal / om haer te vangen. So sal men eerst eenen diepen cupl maken / ende daer ober eenē dichten geblochten hoozt / in der boeghe dattet hem lichtelijck can ontslaen / maer op d'ander zijde des becsels / sult ghy een lann gang / oft een ander cleyn dier legghen. Ende soo haest de wolf begint ober sodanigen hoozde te gaen / soo slaet de selfde terstont flux om / ende valt also de vragtige wolf in den cupl. De voornoemde geblochte hoozde moet den cupl gantsch ende gaer dicht bedecken / op dat de wolf die ee archlijstigh beest is / selvige niet gewaer werde. Maer dese maniere om de wolven alsoo met wolfs cuplen te vanghen / is seer gemeen ende licht te maken.

Hoemen op een ander maniere de Wolfs vallen spannen ende stellen sal.

CAP. XII.

Men moet oock weten / dat / soo haest de Wolf aen den val-strick komt / ende dat seel dat boven de wolfs-valle is / ghetwaer wozt / het welck hy sonder

twijffel doen sal) soo ist seker dat hy sich wederom op den loop sal stellen / ende niet naerder comen / of de jaggher die de val toe-rusten wil / moet te bozen het seel zyn roock ghenomen hebben. Om sulcks te doen moet hy wolfs-dreck nemen / ende het gantsche seel daer mede besmeren / als een schoenmaecker zyn draet met peck doet / ende dit moet men so dick wils doen als men de val toe-stellen wil. Ende als ghy vossen ofte andere wilde dieren wilt vanghen / soo moet ghy mede met vossen oft ander dieren dreck / die ghy vanghen wilt / smeren.

Maer het is swaerlijck om doen / sodanigher wilde beesten dreck te betomen / daer dooz men gheern den val soude toestellen / als van Wolven / Vossen / Dassen ende Wesels. Daerom als de jaggher de wolfs-ballen wil spannen / soo sal hy een dagh te bozen in het bosch of sozeest / ofte wout / daer men aldermeest sulcke wilde dieren vermoedt te zyn / henen trecken / ende den gantschen langhen wegh deur / daer hy vermoet dat wilde beesten zyn / oft langhs den selven wegh henen ghetrocken zyn / met een greppel / soo breekt der wegh of strate 3p / vier voeten breekt omgraven / ende daer nae de aerde aen klepne stuckens tot polver maecken / ende de selve plaetse wederom te gantsch effen ende slecht maken / op dat alsoo de nabolghende beesten / die daer ober lopen / haer voet-stappen daer in drucken / ende dat ghy des mozghens / als ghy weder int bosch aen die plaetse komt / de selvighe beesten aen haer spoor mooght onderkennen. Maer ghy suldt op veel plaetsen / als verhaelt is / de weghen ende grondt alsoo opgraven / daer deur ghy des te gheluffer zijdt / dat het selvighe beest sich int naeste bosch verstecken heeft / op dat ghy alsoo niet te verghers de wolfs-val oprechtent derft. Ende als ghy den grondt alsoo omghegraven hebt / sult ghy een schenckel van een doobt peert / ezel / oft muyl / of eenigh ander aes / ende dat selvighe den gantschen langhen wegh henen int bosch ontslepen / tot aen de plaetse die ghy omghegraven hebt / ende als ghy ter selvigher plaetse ghecomen zyd / soo suldt ghy sommighe klepne stuckens / soo groot als een ey / op de selve plaetsen werpen. Maer als ghy het boz den Vos / Das of Wesel toestellen wilt / soo ist ghenoegh dat ghy't overbliffel van een hinne / oft wat anders / dat van de Heeren tafel-berders komt / als sy ghegeten hebben / op de selfde plaetse legghet / ofte men magh swart gheroost broot nemen / ende 'tselvighe' met betichtheyt op sieden / ende op de plaetse legghen. Daer na sinozghens vzoegh op zyn / so sal men ougetwijfelt den dreck der wilde beesten / die snachts te bozen daer henen ghetogen zyn / aldaer hy het aes binden liggen / met de selve dreck smeert dan de seelen die ghy spannen wilt. Alsoo placht mede de Heere van Montfaucon een Limonsche edel-man (nae hy Walack woonde) te doen / hy is seer vermaert in dit stuck om de wilde ballen toe te stellen / ende is een sonderlinghe gheluckighe wepdt-man.

Inhoud des Boecks.

Het eerste Boeck.

C Ap. j. Van wat maniere van Landwinninge hier nae gheleert sal worden.	1
ij. Het bewoep vant ghene dat hier nae sal beschreben worden.	1
ijj. Wat van noode is / eer dat men de Hoerbe maect of bouwet.	2
liij. Van de plaetse daer men de Hoerbe of het Landhuys stellen sal / met alle zijne toebehooren.	2
b. De timmeringhe ende het begriep der Hoeben.	6
bj. De officie van een Vader des huysghesins.	8
bij. De Officie van den Hoebenaer.	9
bijj. Dat een Pachter oft Laet moet verstant hebben van de tekenen van regen / toint / schoon weder / ende ander veranderinghe des lochts.	10
lx. Wat een Laet of Hoebenaer behoort kennisse te hebben van den loop der Sonnen ende Manen / ende van hun werkinghe en krachten ober de Landwinninge.	12
lxi. De werken die een Landtman op elcke maect van den jare behoort te doen.	13
lxij. Van't weerk der Hoebenessen.	15
lxijj. Remedien die een Hoebeneresse behoort te weten teghen de siekten van haer huysghesin.	15
lxijj. Van de Roepen ende Calbers.	26
lxijj. De maniere van Water ende Kase te maken.	27
lxij. Van de Hoenderens.	28
lxij. Van de Gansen.	32
lxijj. Van de Entvogels / ende ander watervogels.	33
lxijj. Van de Fasanten ende Limogen.	34
lxij. Van de Pauwen.	35
lxij. Van de Calcoenische Hinnen.	36
lxij. Van de Coztelbuppen / Parrijfen / Quackels ende Tijsters.	36
lxij. Het Dwybecot.	37
lxijj. Van den Offenherder.	39
lxijj. Van den Herckens herder.	40
lxij. Van den Scherpherder.	48
lxij. Van den Septenherder.	51
lxijj. Van de Honden.	52
lxijj. De Waghenman.	53
lxij. Van den Ezel.	62
lxij. Van den Mupldrijber.	63

Het tweede Boeck.

C Ap. i. De gelgenthept van de hoven / soo wel van de Warmdes hoven als Crupdt hoven.	64
ij. Hoedanigh dat het landt ende de offeninghe van de hoven behoort te wesen.	64
ijj. De gedaente van de hagen der hoven.	64
liij. Van de ganghen aen beyden zijden van den Warmoes-hof.	64
b. Het spitten ende saepen van den Warmoes-hof.	65
bj. De Oymantie van de bedden van den Warmoes-hof.	65
bij. De ghelegghenthept van de bedden van den Warmoes-hof.	65
bijj. Den tijt om te besaepen den Warmoes-hof.	66
ix. Op hoe veel tijdes / saedt dat ghesaepdt is / upt der aert den spruyt.	66
x. Van de portagie krupden te begieten en topen.	66
xj. Van de portagie te krupden te planten en verplantē.	67
xij. Van het plucken ende bewaren van saedt / woxtels ende bloemen der portagie krupden.	67
xijj. Van de portagie krupden int particuliere / ende eerst van de Colen.	66
xlj. Van de Lattouwe.	68
xlj. Van Gndibie / Gansendistel / ende Cicoreye.	69
xlj. Van Artichauts.	69
xlj. Van Sulcker ende Pimpinelle.	70
xlj. Van Hertschoon ende cleyn Donbar.	70
xlj. Van Ceramarina.	70
xlj. Van Goudbloeme.	71
xlj. Van alderhande Bete.	71
xlj. Van Melde ende Spinagie.	71
xlj. Van Bernagie ende Bugloffe.	71
xlj. Van Warepe ende Biecloock.	71
xlj. Van Hoerlepe.	72
xlj. Van Mijp en de Schaloegnie.	73
xlj. Van Look.	73
xlj. Van Honellock oft Appertjts.	74

xlj. Van Petercelle.	74
xlj. Van Kakerre ende Dragon.	75
xlj. Van Joffermarcke / Kerdel / Speckert / ende Saeriosolate.	75
xlj. Van Spargel.	76
xlj. Van Kerse ende de water Eppe.	76
xlj. Van Saffraen.	76
xlj. Van Steeckrapen ende Parijsche Rapen.	76
xlj. Van ghemeyne Rapen.	77
xlj. Van Radys.	77
xlj. Van Pantchozen / Pastenake / Caroten en Been.	77
xlj. Van Mostaersaet ende Heul.	78
xl. Van Concommers.	78
xlj. Van Cauwoozden.	78
xlj. Van Meloenen ende Pompoenen.	79
xlj. Sonderlinge dingen voor de Concommers / Citroulen / Cauwoozden / Meloenen / ende diergelycke vruchte.	80
xlj. Van de Eertbesien.	80
xlj. Van de Medicinale krupden.	81
xlj. Clarens oft klepne Muplen / ookkens.	90
xlj. Nicotiane oft Peru manneken.	90
xlj. Perum wijfkens.	94
xlj. Cozt verhael van de wortel Mechoacan.	94
l. Van t'pofijt / genoechte / gelegenthept / ozbonnan / cie / ende offeninghe van den Crupthof.	95
ij. Van de Crupden tot de tulpkens / insonderhept / ende eerst van de violette.	95
ijj. Van de welriekende Crupden.	97
liij. De maniere om crupden / soo wel Moes krupden als Medicinale ende welriekende krupden / te conijten ende bewaren.	103
liij. Cozt verhael van de bomen ende boomkens / soo wel uplandische als gemeyne / die in den Crupthof geplant oft verplant worden / ende eerst van de ghene daer de haechkens van den Crupthof af ghemackcht / insonderhept.	104
lb. Van de krupden om pieren te oberdecken.	107
lbj. Van de boomen ende boomkens / so wel uplandische als hierlandische / die op bedden oft in potten in den Crupthof geplant oft gesaepd zijn.	108
lbj. Van de twee besondere hoven die te ghelegen zijn ten eynde van den Warmoes-hof / ende Crupthof.	116
lbj. Van Woutve ende Weedt.	116
lx. Golders kaerden.	117
lx. Van Saffraen.	117
lxj. Een kozt verhael van het rontd saedt.	118
lxj. Remedien teghen de gebreken die den krupden ober comen.	118
lxij. Van de Spen.	119
lxij. Vant / saeten en vant stellen van de Speco zbe.	120
lxj. Hoedanigh dat de Spen behooren te wesen.	120
lxj. Hoemen de tamme Spen sal regeren.	121
lxj. Hoe de Spen / zheele jaer sulen geregeret worden.	121
lxj. Remedien teghen de siekten der Spen.	123
lxj. Hoe den honigh uptgenomen sal worden.	125
lxj. Om honigh ende was te maken.	124
lxj. De tekenen van goeden honigh.	124
lxj. Hoemen diersehe soozten ende compositten maecte van honigh.	124
lxij. De tekenen van goet was / ende van te maken diersehe soozten van was.	126

Het derde Boeck.

C Ap. j. De verscheydenhept der hoven.	126
ij. Den Wogaert of Crupthof.	126
ijj. Den plantsoenhof / daer de plantsoenen van kercken of zaet voozts ghecomen zijn.	126
liij. De plaetse daer de boomkens / die van zaet of kercken ghewassen zijn / verplant worden.	127
b. Strenscuyt planten.	127
bj. Planten die van scheuten en tackkens comen.	128
bij. Planten in d'aerde te sieken met tacke of scheute.	128
bijj. Maniere van plantsoenen of scheuten te make.	128
lx. Om in de aerde te legghen gaerden of scheuten van een jare.	129
lx. Om plantsoenen ende ander diersehe bomen op besaerhande maniere te griffen.	129
lxj. Van griffen te kiesfen nemen ende te snijden / om te inten in splete / scrupck ende in de schozse.	131
lxj. Om te inten in de splete / schozse en hout.	131
lxj. Om te inten aen het upterste van de tacken.	132
lxij. Om te griffen tusschen het hout ende schozse.	132
lxj.	132

Inhoudt des Boecks.

rb.	Om te laten metten / fluytken.	133
rbj.	Om te geliffen metten / seyldecken.	133
rbij.	Andere maniere van griffie / op alle soorte van bome	134
rbij.	Sonderlinge dingen van bomen te griffien / te planten ende te saepen / om excellentie vruchten te hebben.	135
ri.	Van den tijt om te planten ende verplanten gegriffiede bomen soo wi d'ikke als dunne.	138
ri.	Van de plaetse ende gronde in't generael.	139
rii.	Van plaetse ende tijt / dat elke fruytboom begeert gesaep / gheplant ende ghegriffie te zijn in't particulier / ende eerst van den Amandelboom	139
riij.	Van alle soorten van Persiebomen / Myricots en Mericotons.	140
riij.	Van den Hazelaer.	141
riij.	Van kerckelacks / kerffelacks / en ander soorte van die	141
rii.	Van den Queboom	142
rii.	Van Sjangebomen / Poncyzen / Citroenen / Limoenen / ende Adamis appels	142
rii.	Van den Dijgeboom.	143
rii.	Van den Appelboom.	143
rii.	Van den Pappboom.	144
rii.	Van den Wispelboom.	145
rii.	Van den Noerbestieboom.	145
rii.	Abant persen.	145
rii.	Van den Noerboom.	146
rii.	Van den Olijboom.	147
rii.	Van den Battelboom.	147
rii.	Van de Castaignieboom.	148
rii.	Van den Pijnappelboom.	148
rii.	Van den Wijnboom.	148
rii.	Van den Sinaerboom.	149
rii.	Van den Soepenboom.	149
rii.	Coenelleboom.	146
rii.	Zinibebom.	150
rii.	Van den Lantwerboom.	150
rii.	Van de spacie die men moet laten tusschen de fruytboom in het verplanten.	150
rii.	Andere geboden van fruytbomen te planten.	151
rii.	Van de bomen te snoeyen / te ontmoeyen / en te cuppscheyen.	151
rii.	Om de fruytbomen te gheuefen.	153
rii.	Om te bewaren ende te houden de vruchten der bome om genomen ende geent te worden in en buyde sapsoene.	154
rii.	Een coyt bergael van d'ranken die van fruyt gemaccht worden.	155
l.	Confitiben van fruyt.	158
li.	Hoe datter zijn drie manieren van olien te maken / ende hoe die olie van Olyben gemaccht wordt.	159
lij.	Hoe dat men by uppersinghe olien maect van ander fruyte ende saden.	160
liij.	Hoe men olie by impressien maect.	161
liij.	Particuliere beschryvinghe van olien die by impressie gemaccht worden.	162
lii.	Andere soorten van olie.	163
liij.	Beschryvinghe van sommige balses deur coeste gemaccht.	164
liij.	Van het proff van de Distillaten.	165
liij.	Wat distillaten ende hoe veel soorte van distillate dat er zijn.	165
lii.	Op wat tijt dat men moet distilleren / en wat kracht dat de gedistilleerde wateren hebben / en hoe lange die goet vlyuen.	165
lii.	Hoedanigh die vaten ende instrumenten moeten wesen om wateren te distillieren.	165
lii.	Hoedanigh dat de obens moeten zijn om wateren te distillieren.	169
lii.	Hoe de materien moeten bereyt zijn eer men wateren distillieert.	169
lii.	Generale ordnantie om wateren te distillieren.	170
lii.	Hoe men de krupden / chortsen / bloemen / vruchten / ende woortels moet distillieren insonderheyt.	171
lii.	Hoe men bloeyende materien sal distillieren.	172
lii.	Hoe men gebierten oft deelen daer af sal distillieren.	174
lii.	Hoe men Restauratiben moet distillieren.	174
lii.	Om te distillieren gecomponeerde wateren.	175
lii.	Van welcke wateren in't particulier.	176
lii.	Hoe men wateren distillieert om te blanckerten.	177
lii.	De maniere van wateren te distillieren by nederdalinge.	178
lii.	Om te distillieren deur de Dilte.	179
lii.	Proff van de gedistilleerde olien ende quintessentien / ende van welke quintessentien hier sal gesproken zijn.	179
lii.	Hoedanigh de obens moet wesen om olie te distillieren.	179
lii.	Hoedanigh de vaten zijn moeten om olie te distillieren.	180
lii.	Op wat tijden dat d'olie moet en gedistilleert zijn / ende hoe de materien moet bereyt zijn booz het distillieren.	180
lii.	De middel ende ordnantie die men moet houden in't distillieren van olien	181
lii.	Hoe men sal d'olie schepden van den water / die te samen gedistilleert zijn.	181

lxix.	Van de krachten / gebueren / ende gebruyck van de gedistilleerde olien.	182
lxx.	Particuliere beschryvinge van reinghe olien / die achtervolgende de boozgannde ordnantie ge distilleert zijn	183
lxxi.	Hoe men olien upt hout distilleert.	183
lxxii.	Hoe men olien distilleert upt de Sommen / ende eerst van de gene die weeck zijn.	184
lxxiii.	Om olien upt herde Sommen te distillieren.	184
lxxiiii.	Hoe men maect olie van Ruyche / Snyar / Calamite / Somme van Arabien ende ander dietgelijche.	185
lxxv.	Proff van den Sijde worm	186
lxxvi.	De ghelegentheyt van de plaetse om de Sijde worm te houden.	186
lxxvii.	Hoe men de Sijde worm sal regeeren.	186

Het vierde Boeck.

Cap. j.	Datter zijn twee soorten van beinden.	187
i.	Wat gronden goet zijn booz beinden / ende hoe men nieuwe beinden sal maken.	186
ii.	Wat oeffeninge dat de beinden begeeren.	188
iii.	Wat in de Beinden gesaep moet zijn.	188
iv.	Wat men de beinden moet supieren / nat maecten / ende gheslooten houden.	189
v.	Van het huyt te maepen.	189
vi.	Van het Schreebooch oft Teenen.	189
vii.	Het Wighen bosch.	189
viii.	Van plantage van Olymen	190
ix.	Van het Elyen bosch.	190
x.	Hoe men Olybers ende Dylch putten maect.	190
xi.	Hoedanich dat de sacht van de bybers oft staende wateren is.	191
xii.	Wat Dissen dat men op staende waters / bybers en Dissenputten behoort te setten om te hermenigvuldigen.	191
xiii.	Dat men de Olybers moet afreken ende supieren	191
xiv.	Van het boesfel der Dissen van de staende wateren / bybers ende Dylch putten.	191
xv.	Van bissen te hanghen.	192
xvi.	Om de bissen te doen vergaderen op een plaetse.	192
xvii.	Om te hangen alrethande bissen / so wel klepne als groote.	192
xviii.	Om klepne bissen te hanghen.	192
xix.	Om te bedlegen de Schilpadden.	192
xx.	Om te hangen de Sepia	192
xxi.	Om te hangen klepne bissen die men Lochen heet.	192
xxii.	Om Vaesen te hangen.	193
xxiii.	Om te hangen Salmen / so wel ribier Salmen als zee Salmen.	193

Het vijfde Boeck.

Ho.	Men een Sonwijfer ofte Son compass in eens menschen smicker hant klaerlyc beschryben sal / seer nut booz Ackeriden / Vode / Schilpuden / Coepuden / ende alle wandelaers te water ende te lande passierende / ende oock tot dese Landwinnighe dienende.	193. 194.
-----	---	-----------

Het sefte Boeck.

V.	Van de Lantmeterij op welck wijse den Lantmeter sijn werck beginnen ende boeynden sal.	195. 196
----	--	----------

Het sevende Boeck.

Cap. j.	Van bereydenheyt der aerden.	196
i.	Wat lengde en brede dat ackers behoort te hebben.	196
ii.	Van bereyden manieren om lant te winnen.	196
iii.	De gereetschap en instrumenten van de ackerman.	197
iv.	Steen ende grups upt te wozen / is d'eerste man te te van Landwinnighe.	197
v.	Van landt te bereyden ende te mesten.	197
vi.	Van t mest upt te spreiden.	198
vii.	Hoe dat men behoort eer dat men saept het landt booz de tweede reyse te ackeren.	198
viii.	Dat men hem behelpt met bereyden beeste om lantwinnighe te doen / na rier lants maniere.	198
ix.	Van de claten der aerden te brycken.	199
x.	Van Saepen.	199
xi.	Van uptgelesen saet oft graen te klefen om te saepen.	199
xii.	Van Egghen.	199
xiii.	Van het Wpen.	199
xiv.	Van Dogsten.	200
xv.	Van Dozschten.	200
xvi.	Hoedanigh dat de graen / older behoort te wesen	200
xvii.	De winninghe ende oeffeninghe van ander / soorten van cozen.	200
xviii.	De winninge van somer vruchten ront en plat saet.	202
xix.	Wacrschouwinghe aengaende t'graen / en t'ont / ende plat saet.	206
xx.	De Wackerij.	207
	Het	

Het achtste Boeck.

Cap. j. De Wijngaert. 210
ij. Wat gront ende locht dat de wijngaert begeert. 212
iiij. Wat gheenen wijngaert gheseyt en woert van boort gheuoecte. 213
iiij. Vermen de wijngaert plant / moet men wetē wat wijnde gront sal geuen / daer men die wil planten. 213
v. De kense van den wijngaert te planten. 213
vi. Van de maniere van den wijngaert te planten. 213
vij. Wat gront ende eerste oeffeninghe dat de wijngaert begeert die nieuw gheplant is. 214
vij. In wat tijt dat men den wijngaert planten moet. 214
ix. Van de plante van den blauwen wijngaert. 215
x. Van ringe van den witten wijngaert. 215
xi. De oeffeninghe van den volwassen Wijngaert. 215
xij. De maniere vanden Wijngaert te steken of te intē 217
xij. Sommige frapē stucken aengaende de wijngaert 217
xiiij. Vande siecke des wijngaerts en remedie daer tegē 217
xv. De maniere van de druppen te sijden / ende den wijnde te maecken. 218
xvi. Van den tijt vanden wijnde te ontfekē en te proebē. 219
xvij. Sommige frapē ende sonderlinge stucken aengaende den wijnde. 219
xviii. Van sommige wijnen de welke dienen tot ghebruyck van der medicijne. 221
xix. Van de gebreken en gebal die den wijnde toecomen. 221
xx. Om wijnde te maecken. 222
xxi. Sommige sonderlinge dingē aengaende den wijnde. 223
xxij. Om Derjups te maecken. 223

Het negenste Boeck.

Cap. j. De gelegentheyt van de Warande. 224
ij. Hoe dat men moet maken een renne oft parck om de Warande te vermenichvuldigen met Conijnen. 224
iiij. Hoe dat de Conijnen van de Warande ghetracteerē moeten worden. 224
iiij. Wat verschil datter is tusschen een wilt Conijn / ende een dat in de renne ghehouden woert. 225
v. Hoe dat men de gront behoort te aenmercken / eer dat men het bosch plant. 225
vij. Dat de Eycke / Castagnieboom ende Elm / de edelste bomen sijn van de boschen. 225
vij. De gelegentheyt ende ghesteltenisse van het bosch met opgaende bomen. 226
vij. De maniere om te planten de opgaende boomen van eenen bosch. 226
ix. Van den tijt dat men het bosch moet oeffenen. 227
x. Dat een bosch dat neerstelijck geoeffent woert / beter en meer groept dan dat niet geoeffent en woert. 227
xi. Van de bomen te verplanten. 227
xij. De maniere van de boschen te supberen / te snoepen ende te repnighen. 227
xij. Hoe dat men de Eycken sal sopen / om datter souden Eycken bomen af groepen. 228
xiiij. De maniere om wilde boomen te doen groepen van zaet / om na der handt elders te verplanten. 228
xv. De genoechte die comt van geplant wilt hout / ende het proffijt van dien. 229
xvi. Van de natuure eygen schap ende differentie van de wilde boomen / ende wat gront datse begeeren. 229
xvij. Van den Elje / Populier / Wilge ende andere watetachtige boomen. 229
xviii. Van de Ghehen / Olmen ende Pleberboom. 230
xix. Vande Castannie boomen. 231
xx. Van de Eycken ende haer differentie / van de Carpin / Buecken eyde ander diergelijcke boomen. 231

xxi. De Situatie van het parck / ende het Souberneiment van de wilde beesten die daer in sijn. 233
xxij. De Situatie van de Kiepers plaats / ende hoe men de Kiepers regeeren sal. 233
xxij. Datter drie manieren en acht sijn. 234
xxiiij. Wat honden datter goet ter jacht sijn. 234
xxv. Hoe dat men de jonge honden sijnreinen moet totter jacht. 236
xxvi. Dat men den hert moet kenne ende weten sijn leger ende plaats daer hy is / eer dat men hem jaegt. 236
xxvij. Hoe dat men den hert moet jagen. 237
xxviii. C'proffijt dat men mach hebben by het vangen van den hert. 239
xxix. Op wat tijt van den jare dat men behoort te jagen / wile Vercken ende de tekenen van een goet wilt swijn. 239
xxx. Van't wilt ende tam Vercken / ende van den wilde Beer ende Soch. 240
xxxi. Den leger van't wilt swijn. 240
xxxij. Het vangen van't wilt swijn. 240
xxxij. C'proffijt datter comen mach door't vangen van't wilt swijn. 241
xxxiiij. Van de genoechte ende C'proffijt van de jacht van den hase / ende van de honden die daer toe van noode sijn. 241
xxxv. De tekenen van eenen goeden hase / van het manneke ende van't Wyfken / ende van sijn leger. 241
xxxvi. Het vangen van den hase. 241
xxxvij. Van het proffijt van het vangen van den hase. 243
xxxviii. Het proffijt van de jacht / van den Vos / ende van den Gasse. 244
xxxix. Twee soorten van Dossen ende Tassen. 243
xl. Van twee soorten van brackens om Dossen en Tassen te jagen ende de maniere van die te onderrechten. 243
xli. De maniere om Dossen te vangen. 244
xliij. De maniere om Tassen te vangen. 244
xliij. De jacht van het Conijn. 245
xliij. Dat de ouders niet gheacht en hebben de jacht van de bogels oft het vliegen. 245
xlv. Wat dat jagen met den Dalk is. 245
xlvj. Wat bogels dat totter jacht dienen. 246
xlvj. Van de hatwicks oft Jagtbogels int particulier. 246
xlvij. Sommige andere manieren om Voghelen te vangen. 248

Het thiende Boeck.

Cap. j. Van den Wolf / sijn eygen schap ende natuure. 249
ij. Sommige medicijne die van des Wolfs leden ende ingewant comen. 252
iiij. Hoe ende in wat manieren dat men de stof honden oft bracken tot der Wolven jacht sal leeren. 253
iiij. Hoemē de jacht honden om Wolven te vangen sal leere. 253
v. Hoe men een holderen oft bosse geluyt teghen den Wolf maken sal. 253
vij. Hoe de jaghers om na te spreuen sullen upt trecken / om des Wolfs leger te bespien alsoe jagen willen. 254
vij. Hoe men den Wolf door Jacht honden upt haer byse plaatsē uptwisen / ende met geweld vangen sal. 255
vij. Hoe men een Wolf sonder stof honden jagen sal. 256
ix. Hoe men de Wolven met wind honden jagen ende vangen sal. 257
x. Hoe men Wolven sonder stof honden oft wind honden in netten sal vangen. 258
xi. Hoe men de Wolven met balstricken oft met Wolfs ballen / ende andere instrumenten vangen sal. 258
xij. Hoe men op een ander maniere de Wolfs ballen spannen ende stellen sal. 259

Dienzick van der Noot tot den Leser.

Al ist saecke beminde leser/dat ick my hebbe verboordert enighe additien van Tafels oft Registers by dit heerlyck werck te voegen/en is niet geweest tot alsulcker intentie/om de Auctheuren in haer werck te contrerolleren : Waer ter contrarien om het selve te vereeren/aenmerckende de groote bequaemheyt des selvigen inhouts heeft my goet gedocht/dese twee registers daer by te voeghen/ tot groot gerief des Lesers/ende alle Liefhebberen der eerlycke konsten/om geredelijck te vinden alsulcx den Leser sal noodich wesen. Vale.

Tafel oft Register deses teghenwoordighen Boecks / waer inne ghy redelick sult moghen vinden alsulcke namen van Crupden ende Fruyten hier inne beschreven / ende dat op de letteren daer sy eerst mede spellen, te weten/ooch alle boomen/ gebiertten/ soo vier-voetich als vliegghende voghels ende visschen / ende alles wat de Landt-man tot hare bouwerge noodigh sal wesen.

Ghy sult weten dat het Cijffer-getal, dat voor de schreve staet, beduyt dat blad, ende het getal na de schreve het Capittel daer het selve in beschreven staet.

<p>A</p> <p>A Bricot's. 140 xxii.</p> <p>Agrimonie. 86 xlv.</p> <p>Ajuyn. 73 xxvi.</p> <p>Akeleyen. 96 li.</p> <p>Alantvortels. 82 xlv.</p> <p>Alsem. 100 lii.</p> <p>Algoede. 102 xlv.</p> <p>Alchimille. 84 xviii.</p> <p>Ameldouck. 201 xviii.</p> <p>Amelcoren. 201 xx.</p> <p>Amandelboom. 139 lii.</p> <p>Ammi. 101 lii.</p> <p>Anijs. 101 xlv.</p> <p>Angelica. 82 lvi.</p> <p>Agnus castus. 109 xxviii.</p> <p>Appelboomen. 143 xvi.</p> <p>Artichauts. 69 xxi.</p> <p>Azijn aengaende somnige annotatien. 223 xx.</p> <p>Azijn maken. 222 xx.</p> <p>Avantperfen. 145 xxxii.</p>	<p>B</p> <p>B Ackeret. 207 xxi.</p> <p>Basilicum. 97 lii.</p> <p>Balsemappel. 108 lv.</p> <p>Balsems diversche door const gemaect. 164 lvi.</p> <p>Beere allerhande. 71 xxi.</p> <p>Bernaige. 72 xxxiii.</p> <p>Betonie. 84 xlv.</p> <p>Berenclau. 85 xlv.</p> <p>Berden, hare oeffeninghe, hare gronden, hare saect ende gelogentheden. 188 j. ii. iii.</p> <p>Biesloock. 72 xxxiii.</p> <p>Binghelcruydt. 86 xlv.</p>	<p>Byvoet. 101 lii.</p> <p>Bijen tegheeren, ende haer plaetse ordonnen. 119 lxiii.</p> <p>Bijen hare siecken genesen. 123 lxiv.</p> <p>Borer regieren. 27 lxviii.</p> <p>Borerbloemen. 88 xlv.</p> <p>Boomkens planten ende verplanten. 104 liv.</p> <p>Boomgaert regeeten. 126 ii.</p> <p>Bocksboonen. 203 xix.</p> <p>Boeckweyde. 202 xviii.</p> <p>Boonen. 204 xix.</p> <p>Bosch vvat grondt sy hebben moet. 225 v.</p> <p>Boschen suyveren ende snijden. 127 x. xii.</p> <p>Boomen des bosch verplanten. 227 xi.</p> <p>Boomen snoeyen. 151 xlvj.</p> <p>Brandende netels ende andere. 87 xlv.</p> <p>Brem. 106 liiii.</p> <p>buonie. 107 lv.</p> <p>broot backen. 208 xxi.</p> <p>broot backen na diversheyt van grane. 208 xxi.</p> <p>broor haer natuyre. 209 xxi.</p> <p>broor diversch gebruyck. 210 xxi.</p> <p>brouverye. 111 xxi.</p> <p>brackens om Dassen ende Vossen te jagen, haer onderhoudt enderegeringhe. 143 xl.</p> <p>buglosse. 62 xxxiii.</p>
		<p style="text-align: center;">C</p> <p>C Alcoetsche hoenen. 36 xx.</p> <p>Caroten. 78 xxxviii.</p> <p>Cauvoerden. 77 xli.</p> <p>Castryneboom. 148 xxxvi.</p> <p>Cardus benedictus. 83 xlv.</p> <p>Calaminthe. 98 lii.</p> <p>Caruy. 101 lii.</p> <p>Carte cruydt. 102 lii.</p>

REGISTER.

Camillebloem,	102	lg.	Beekelen faeyen om boomen te winnen.	228	rlg.
Cawoerden,	107	lv.	Eyckenboom.	225	bj.
Capperboom.	109	lvj.	Eyckenboomen ende haer differentie.	231	rr.
Carabe,	109	lvj.	Elativa.	90	rlvj.
Cattaneboom.	225	vj.	Elffen bosch.	190	r.
Cattaneboom.	231	rx.	Elffenboom.	229	rlvj.
Soeck hier voor noch van Castanieboom.					
Cederboom.	206	llij.	Eyrtvogels ende ander water-vogels tege-		
Celidonia.	82	rlv.	ren, ende de selve vangen.	33	rlvj.
Citroenboom, hare oeffeninghe.	111	lvj.	Endivie.	69	rv.
Citroenboom.	142	rxvj.	Erweten.	108	rlv.
Cypresboom.	105	llij.	Erweten.	204	rl.
Ciceren.	204	rx.	Eschenboom.	210	rlvj.
Cicoreye.	69	rv.	Everwortel.	85	rlv.
Clactooge.	81	rlv.			
Cliffen.	83	rlv.	F		
Colen.	67	rlj.	Faisanten.	34	rlvj.
Concommers.	78	rl.	Fenegriek.	205	rl.
Concommers.	107	lv.	Fisticien oft pistarien.	111	lvj.
Concommer, Cou woorden, Citroenen, Mi-			Fluweelbloemen.	96	lj.
loenen, ende dierghelijcke vruchten bewa-			Fraxinella.	87	rlv.
ren.	80	rlj.	Fruyt-hof regieren.	126	rlj. llj.
Colle bloemen.	87	rlv.	Fruydtboom, haer plaetse, planten ende t.		v.
Coriander.	99	lj.		139	rl.
Confilie de greyn.	102	lj.	Fruytboomen hare siecke genesen.	153	rlvj.
Confituren van diverse cruyden, soo van					
moescruyden als van medicinael cruyden,			G		
ende welriekende cruyden.	103	llj.	Gansen.	32	rlj.
Confiture van diverse cruyden.	118	l.	Gariophilate.	75	rxvj.
Compositien diverse van honich.	124	rxvj.	Gauluck.	83	rlv.
Conijnen, hare runderen te maken om in de			Gamanderlin.	89	rlv.
warande te vermenghuldigen, ende hare			Geytenherder.	51	rxvj.
tractementen.	224	llj.	Gentiane.	81	rlv.
Cornulleboom.	149	rl.	Gervve.	86	rlv.
Creta marina.	70	rx.	Geytenblad.	90	rlv.
Cruys distels.	85	rlv.	Geele violieren.	95	lj.
Cruys cruydt.	89	rlv.	Gelfemin.	100	llj.
Cruydhof, zijn profijt.	95	l.	Gelemin.	107	llij.
Cruyden tot ruykens.	95	lj.	Geneverboom.	106	llij.
Cruyden om prielen te overdecken.	170	lv.	Gereetschap voor den ackerman.	197	llj.
Criecken over zee.	108	lv.	Gerste.	202	rlj.
Ceule.	92	lg.	Ghelegentheyte van den bosch met opgaen de		
Comijn.	101	lg.	boomen.	226	vlj.
			Glaescruydt.	88	rlv.
D			Goutbloemen.	71	rx.
Dadelboom.	147	rxrv.	Gryferium.	89	rlv.
Da de lboom.	109	lvj.	Griffen oft inten van boomen, diverse ma-		
Damaestbloemen.	96	lj.	nieren.	129	rl. tot
Dal-lilien.	96	lj.			rl. g.
Dassen vangen.	244	rlj.	Griffen van boomen om te planten ende te		
Dictamus.	89	rlv.	verplanten, ende den tijdt vvanneer.	138	rl.
Dille.	101	lg.	Granaetboom.	115	lvj.
Distillatie diverse manieren, soo van waters			Granaetboom.	149	rxrx.
olien, ende quintessentien, ende proprietei-			Graen ende tontsaet op ackers ende faeylant		
ten, tracteert van het	165	lvj.	vvinen.	196	l.
rot	185	rxrxij.	Graen solder hoe hy moet vvesen.	200	rlvj.
Donderblaedt.	70	rvij.	Gulden roede.	83	rlv.
Dockebladeren.	84	rlv.	Guychelheyl.	90	rlv.
Dove netels.	87	rlv.	Gulden appel.	103	lg.
Dragoen.	57	rx.			
Druyvencruydt.	99	lg.	H		
Drancken diverse van fruyten ghemaect.			Hafelvortel.	82	rlv.
	155	rlx.	Hadijck.	37	rlv.
Duyvenot ordonneren.	37	rx.	Hanevoet.	88	rlv.
Duyvels bete.	85	rlv.	Haver cooren.	202	rx.
Duyfent knoop.	87	rlv.	Hafelaer.	141	rxij.
Dulappels.	103	lg.	Hertshoorn cruydt.	70	rlvj.
			Hertsgespan.	83	rlv.
			Hertstrongen.	85	rlv.
			Herten vanghen vvat profijt daer van comt.	239	rxrvij.
E			Helm cruydt.	89	rlv.
Ertbesien.	80	rlj.	Hypericon.	86	rlv.
Eerenprijs.	86	rlv.	Hysope.	99	lg.
Eertveyl oft onderhaven.	87	rlv.			
Eertgalle.	90	rlv.			

REGISTER.

Hirs,	202	rtr.	Marioleyne,	101	lij.
Hoenders,	28	rv.	Mater.	102	lij.
Honden,	32	rvvij.	Mandragora,	103	lij.
Honden fatsoneren totter jacht,	236	rvv.	Maltix boom.	116	lvi.
Honden hare sieckte beteren ende regieren.	234	rvvij.	Maniere om te planten opgaende boomen in de bosschen,	226	vij.
Hons-loock,	74	rvvij.	Melde,	71	rvij.
Honts-tonghen,	87	rlv.	Meloenen,	79	vij.
Hoppe,	107	lv.	Michoacan,	94	rvvij.
Hoeven hare geleghentheyte ende regitringhe.	64	j. n. lij.	Mericorons.	140	rvv.
Hoefbladers,	84	rlv.	Mede oft honigh waters op diverse manieren.	125	rvij.
Honigh uyt nemen,	123	rvij.	Mellete.	103	lv.
Honigh ende was maken.	124	rvij.	Mee.	110	lvij.
Honigh aenmercken wannere sy goet zy.	124	rvij.	Meerschen ofte bemden,	190	rl.
Honigh water oft Mede, diverse manieren.	125	rvij.	Melsteluyne coren,	201	rvvij.
Hoy maeyen,	189	vi.	Myrtus.	108	lvi.
Heulsact.	78	rvvij.	Mispelboom.	145	rvij.
			Moltaert saet.	78	rvij.
			Moerbesieboom.	145	rvij.
			Muyten oorkens,	90	lvi.
I.			N		
I Acynten,	96	lij.	N Aters tongen.	87	rlv.
Iacht van de vyvers en staende waters,	191	rvij.	Narcissen.	97	li.
Iacht van de wilde ghedierten zijn drierley.	234	rvvij.	Natuyte ende eygenschap van de wilde boomen, van hare differentien, vvat aerde ende grout sy begeeren,	229	rvij.
Ende voorts wort ghetractert van de jacht tot	249	j.	Nepte.	102	lij.
ende tot her eynde des 10 Boecx.			Netes.	87	rlv.
Iacht honden ende stof-honden om de wolven te leeren vangen.	253	3. 4.	Nicoriana.	91	rvvij.
Iuffrou marck,	75	rvij.	Nigelle: anders Nardus genaemt.	102	lij.
Instrumenten der distillarie,	165.60.		Noeboom.	146	rvvij.
Iosephs bloemen,	96	lij.			
Iserherr.	82	rl.	O		
Iujubeboom.	150	rvij.	O fficie van een Vader des huysgesins,	3	vi.
			O fficie van den hovenier.	9	vij.
K.			Olie te maken zijn drierley manieren,	159	li. lij. lij.
K Aes ende boter bereyden,	21	rvvij.	Olijboom.	147	rvvij.
Kervel.	75	rvvij.	Olijboom.	111	lvi.
Kerffe.	76	rvvij.	Olmboom.	225	vi.
Keykens oft pluymkens.	96	li.	Olmboom.	230	rvvij.
Kennip.	205	rvij.	Onser vrouwen distelen.	83	rlv.
Koeyen ende Kalveren.	20	rvij.	Onser vrouwen bedstiro.	100	lij.
Kriecken ende Kerffelaren.	141	rvvij.	Onderhave.	87	rlv.
			Oosierlucie.	89	rlv.
L.			Orego.	99	lij.
L Antouwe.	68	rvvij.	Orangeboom.	142	rvij.
Lavender.	102	lij.	Orange ende Citroenbomen oeffenen.	111	lvi.
Laurierboom.	108	lvij.	Ossenherder.	39	rvvij.
Laurier.	150	rvvij.			
Lantmereteye leeren, annoteren haer instrumenten.	195		P		
Lande bereyden, ende t' selve te mesten.	297	vi. vij.	P Aeuven.	35	rvij.
Lelien.	97	li.	Patrijsen.	36	rvij.
Lijsters vangen.	36	rvij.	Poreye.	72	rvvij.
Lidtragras.	89	rlv.	Panninck coren,	77	rvvij.
Lis over zee.	97	li.	Pastinaken.	77	rvvij.
Linsen.	203	rvij.	Palmboom.	106	lij.
Lymoenboom.	142	rvvij.	Pasteybackers.	211	rvij.
Loock.	73	rvvij.	Parck om vvilde dieren.	133	rvij.
Lombaetfche bieslen.	109	lvi.	Pachter oft Lantman moet verfrandt hebben van de teekenen van reghen, vvindt ende schoone veder.	10	vij.
Lorhusboom.	115	lvi.	Pachter oft Landtman moet oock kennisse hebben van de Sonnen loop.	14	rvij.
Luyfencruydt.	88	rlv.	Petercelie.	74	rvij.
Lupinen.	203	rvij.	Pepercruydt.	75	rvij.
			Pepercruydt.	82	rlv.
M.			Peen.	77	rvvij.
M Aluwe.	81	rlv.	Peetle cruylt.	86	rlv.
Maechden palm.	85	rlv.	Peerdtsfeert.	88	rlv.
Magdelieren.	95	li.	Penninck cruylt.	89	rlv.
Mariettes.	96	li.			
Maltoven.	99	lij.			

REGISTER.

W			
<p>W Agheman. 53</p> <p>Warmoes hof ordonneren, spitten ende saeyen. 64</p> <p>Water eppe. 76</p> <p>Water peper. 81</p> <p>Wael wortel. 84</p> <p>Waterlook. 84</p> <p>Was maken, diverse foorten. 125</p> <p>Water diverse ghehuilicert, tract. 171</p> <p>van het 171</p> <p>tot het 179</p> <p>Varande ghelegentheydt ende hare plaetse. 224</p> <p>Vaerschouwinghe aengaende het graen van het roont ende het plat zaet. 206</p> <p>Vercken die den Landtman tot aller tijdt van jare behoort te doen. 15</p> <p>Verck der hoevenrisc. 16</p> <p>Veghebreedt. 88</p> <p>Vit wolle cruydt. 86</p>	<p>xxviiij.</p> <p>iiii. v. vj.</p> <p>vij.</p> <p>xxxiiij.</p> <p>xlvi.</p> <p>xlvi.</p> <p>xlvi.</p> <p>lxxiiij.</p> <p>lxiv.</p> <p>lxxij.</p> <p>i.</p> <p>xx.</p> <p>x.</p> <p>xj.</p> <p>xlvi.</p> <p>xlvi.</p>	<p>Vitte violieren. 56</p> <p>Vilghenbosch. 189</p> <p>Vvinghe ende oefeninge van alle coren. 200</p> <p>Winter ende Somer ter we. 201</p> <p>Wijngaert z yne oefeninghe, tracteert van het 212</p> <p>tot het. 217</p> <p>Wijngaert haer siecken ende remedien daer teghens 217</p> <p>Wijndruyven snijden, ende den wijn maken 218</p> <p>Tracteert voorts vande wijnen tot het 221</p> <p>Vilde boomen doen groeyen ende dan elderste planten 228</p> <p>Vilt hout wat ghenoechte ende wat profijt daer van comt. 229</p> <p>Vilghen ende ander waterachtige bomen 229</p> <p>Volgen jagen, ende wat daer van meer is. 249</p> <p>tot het eynde des x. Boecx. 249</p> <p>Volf zijn eyghenschap ende zijn nature 249</p> <p>wolven hebben, oock eenighe medicijnen in den lenden, ende dient of behoef van den mensche. 252</p> <p>wou ve ende vveedt. 116</p> <p>yvonderboom. 89</p>	<p>xlv.</p> <p>viiij.</p> <p>xviiij.</p> <p>xviii.</p> <p>i.</p> <p>xiii.</p> <p>xiv.</p> <p>xv.</p> <p>xix.</p> <p>xiv.</p> <p>xv.</p> <p>xviiij.</p> <p>i.</p> <p>i.</p> <p>ii.</p> <p>lviiij.</p> <p>xlvi.</p>

Na ij

Cranchhe

Cranckheden Register deses teghen-

woordigen boecks/ int welke dat Ciffer getal dat blad beduyt/
ende de letteren aen wijfen het vers van yder blad/ daer een peggelijck
remedie der Cranckheden inne gheschreuen staen. Ghy sult de remedien der
Cranckheden soecken met de letter daer sp
eerst met spellen.

Ghy sult mercken wanneer ghy eenighe Remedie soeckt tot eenighe Cranc-
heden, dat ghy dat vers daer u de annotatie van de letteren wijfen, ghehele uyt leset, om diel-
wille dat meest in alle versen gheschreven staen letteren, dienende tot annotatie van meer reme-
dien dan tot een sieckte.

A

Aensicht supber ende claer maken. 76. a 11.
a 82. a 26. 87. b 24. 90. a 70. 97. b 13. 101.
a 24. 172. a 70. 185. b 66. 203. b 26. 231. a
60. 115. a 14.
Kenghesicht vliessen benemen. 77. b 13. 83. a
Kenghesicht bleech maken. 101. a 69.
Kenghesicht blaeketten/al het Capittel door. 177. a
29.
Asem welckierde te maken. 115. a 3. 142. b 43 97.
a 27. 99. b 49. 101. a 23. 54. b.
Kersaem die upt comt weder inne te doen. 86. d.
Afghehouwen zenuen ghenesen. 91. a 47.
Widergande seugn verjaghen ende vanghen. 119. b
17.
Als de mensche den reuck verlozen heeft/ de selve we-
der te doen comen. 18. a 73.
Appetijt maken. 15. a 65. b 4. 76. a 3. 99. a 45. 101.
b 65.
Apostemen tot bracht byngghen. 24. k 70. e 92. g.
Apostemen die hardt ende vleeschachtigh zijn/ ver-
mozen. 24. r.
Apostemen van byoutwen boysten ghenesen. 20. g.
Appels die verbrusen zijn/weder in haer natuere byn-
ghen. 244. g.
Azijn maken. 71. e.
Azijn van appels maken. 144. g.

B

Balsmen tot wonden maken. 86. a.
Begheerlijckheit tot byslapen verwerken. 239. h
72. a 79. a 205. f.
Begheerlijckheit tot byslapen beletten. 109. d.
Beten van dulle honden ghenesen. 26. q 73. c 74. d
149. d.
Beten van dulle honden/ slanghen ende ander gedier-
ten. 72. a 74. d 76. b 82. a 84. c 86. e 87. f 92.
g 98. a 147. 1148. n 101. h 102. b.
Beswijmtheit beteren. 19. c 96. g 172. e 102. n.
Bloedloop stoppen. 21. v 85. a 88. c 117. o 139. h
148. n.
Bloedloop beteren ende ghenesen. 19. a 32. o 69.
b 72. a h 84. ab 88. e f 89. d 96. bc 19. a 107.
1140. b 145. h.
Bloedloop van byoutwen. 148. n.
Bloeden upt de neuse stoppen. 32. k 72. h 73. b 85. b
87. m 88. b c e f 18. n 23. 9. h.
Bloepende wonden stoppen. 85. c 87. e.
Bloedsweren doen vergaen. 51. a 76. h 78. e 24. n.
Bloet supveren. 72. f 75. d.
Blaeuw gheslagghen plecken verbrjyben. 25. h 73. c
87. k 81. f 101. e.
Bladers op het lichaem doen comen/ende weder ghe-
nesen. 88. g.

Boysten van byoutwen die sweeren van oberbloedig-
heyt van melck. 20 g 98. a.
Boysten die slap zijn/stijf te maken. 19. d.
Boyst ofte hoest. 85. c.
Bzaeckende maechen. 76 c. 82. g 106. d 107. g.
172. c.
Bzaecken beletten. 20. k 85. ac 90. d 98. a 101. a
172. e.
Bzandende cooysten betoelen. 15. b.
Bupckloop stoppen. 20. f 32. b h 52. h 70. e g f 84. h
85. h k 88. c 90. d 96. ab 107. 1109. a 141. c 142.
d e 145. h 148. n 233. e 239. h 243. b 68. e 221.
f 205. f 149 c 158. b.
Bupcklappye helpen. 92. g. 175. a 163. b.

C

CAmarganch maechen. 32. c 69. a 70. d 71. b 72
f 79. a 81. d 86. f 88. f 94. a 102. c 106. b
d 107. g k 109. e f 142. d 148. a 176. c 68. c.
Coude pisse ghenesen. 22. i 86. g. 100. g 101. c 69. g.
Coude gheswollen verbrjyben. 83. f 117. o.
Coude supberigheyt benemen. 87. m.
Cackhielen ghenesen. 25. h 51. a 73. b 84. b 93. g
111. h.
Cacbonckels betoelen ende ander Pestilential ghe-
swollen verbrjyben. 25. x 76. h.
Canckers ende sijtels ghenesen. 260. 82. f 90. d 107.
i k 165. g 179. b.
Canckers in de monde. 107. i.
Campernoillen die fenniggh zijn gegheten te hebben
quijt te maechen. 26. a 78. f 102. b 68. c.
Catarren van de hoefoe quijt te maechen. 101. g
102. a.
Cael van hazz maken. 207. h.
Camarganch stoppen: Soctat in de B. Bupckloop
stoppen.
Cement maken om glas te lappen. 32. q.
Clopen aen de handen ende lippen/ comende van cou-
de/te ghenesen. 32. e n 71. a 91. f 233. e
164. b.
Clieren aen den hals te verbrjyben. 46. f 83. f.
Clieren vooz schieters ofte motten bewaren. 97. c
99. b 105. a 14. k.
Cnobbels ofte werren verbrjyben. 25. e.
Coysen quartana verbrjyben. 16. c 71. b 72. f 82. g
84. d 68. d 117. a 173. l.
Coysen tertiana. 16. e 72. f 82 g 84. a 86. h 88. a 89.
c 90. d 102. c 106. b.
Coysen die daghelijc comen. 78. h 81. e 82. g 82.
b 85. e.
Coysen die verouderet zijn. 94. f. 102. c.
Colijcke. 20. v 34. t 74. ch 76. h 82. ce 88. f 92. c
90. d 98. b 171. h 203. a 239. h 243. b 77. f
161. a.
Colerijcke humeuren pur gieren. 94. f 106. b.
Coysen asem beteren. 143. f 68. e 69. fg.
Coysigheyt op de boyst. 73. c 87. 168. e.

Conrusten

Cranckheden Register.

Conruſſien oft blaſen gheueſen. 92. g.
 Coper geel maken. 46. d.
 Croppen ende ſweringhe onder de ſinne oft kele. 17.
 f 82. f 203. c 83. f 85. a.
 Crimpinghe des bux. 84. b 98. c 100. g 101. a e c
 g 171. h 203 a 103. m 175. k 115. m 221. d.
 Cranck gheſicht verſtercken. 17. d 91. f 94. h.
 Crauwagie oft ſchurſcheydt. 26. n 82. b 84. c 86.
 c e d 83. a. 90. c.

D

Demen pijn ſtillen. 101. b c.
 Die haren reuck verlozen hebben / weder doen
 crigghen. 98. a.
 Doornen ende ſplinters. 87. h 102. o.
 Druyppel piſſe ende water doen maecten. 70. c 106. b
 243. b 109. d.
 Dronckſchap bedryghen. 72. h. 76. b 85. e 100. d
 140. b.
 Draepinghe des hoofts. 102. k.
 Doode brachten van vrouwen quijt maken. Soect in
 de V. Vrouwen.

E

Echels wt des menſchen lichaem quijt maecten.
 26. c.
 Eperſ root verwen. 116. n.
 Ertrogghen. Soect in de V. wratten.
 Eerſbarin. Soect in de S. ſpenen.

F

Fenijn den menſchen quijt maecten. 106. f 111. g
 114. k 141. c 171. k 172. e 173. h 175. a 202.
 g 131. d 34. f 51. a 52. h 72. f 76. c 77. e 81. f
 82. h a 146. a 85. ac 86. d 89. b 92. g 98. h
 239. h.
 Fenijn der herten quijt maecten. 239. h.
 Fenijn van campernoillen quijt maecten. 72. h.
 200. d.
 Fenijn van padden quijt maecten. 85. e.
 Fenijngebieren dooden. 100. g h v.
 Feninghe ghebrenten verjagghen. 115. b 141. c
 141. d.
 Feninghe lochten benemen. 85. h.
 Fiſtels gheueſen. 81. g 83. d 87. c 90. d 91. f 164.
 b e 165. g.
 Fiſtels van de oogen gheueſen. 175. h.
 Fie/een gheſwil tuſſchen den vinghers. 92. g.
 Fleder. zyn pijn verſoeten ende te hulpe comen van
 alle foorten. 88. d 97. g 98. g 71. d 23. c h 84.
 h 87. h 173. k 205. e 239. h 68. e 163. e.
 Flaungheyt van herten beteren. 93. h 102. n.
 Fluypen doen loſſen. 83. c.
 Fruyt op bouen bewaren voor voghels. 74. g.

G

Gelſucht quijt maken ende gheueſen. 20. o 46. e
 52. h 71. h a 75. b 77. e 80. b 84. e 85. h 106.
 b 173. l 33. r 221. d.
 Geel hup maecten. 148. n 106. c 164. d.
 Geraeckheden behoeden. 17. n 16. h 78. f 96. h 100.
 f 171. k.
 Gheſicht verſtercken. 17. d 46. v 52. b 69. g 69. b 71.
 a 81. a 82. b 100. f 101. f 171. n 172. c g 175. f g.
 Gheſcheureyde gheueſen. 23. b 84. h 87. a 89. d h i
 90. d 97. e 103. a 108. m 131. c 164. f.
 Gheſwil dat root is vercoelen. 24. i.

Gheſwil van den wint comende. 24. l m.
 Gheſwillen die rontſom de naghels comen. 24. q.
 117. a.
 Gheſwillen verſachten / rijp maecten / ende upr doen
 brenken. 51. a 73. c 81. d 101. a.
 Gheſwil der oogen. 70. e 72. f.
 Gheſwil des monds. 175. i.
 Gheſwil aen de cloten. 205. e.
 Geest verheughen ende vernieuwen. 93. h.
 Ghequetſte longhen gheueſen. 96. c.
 Gheſigheyt gheueſen. 86. b 95. a 100. f 102. n.
 Gicht pijn van de zenuen. 140. f 100. f 148. o.
 Ghaeel beteren / ende die met pijn water maecten.
 21. f 32. b 52. h 74. f h 75. b 76. g 77. c 83. e f
 g 85. e 86. g 97. c 102. i k 103. n 140. b 175. b o
 p 202. h 204. d 241. a.

H

Hup doen groepen. 32. g 73. b 38. f 124. a
 164. ad.
 Hup weder doen waſſen dat van ſchurſcheyt upge-
 vallen is. 52. f 164. a.
 Hup ſwart maken. 100. d 148. n.
 Hup upr doen ballen. 107. k.
 Herſſenen ſuſberen. 71. c 73. b 78. f 101. g 102. n 89.
 c 100. f 107. k.
 Herſſenen droogghen. 102. a.
 Hert pijn 69. b 72. f 76. b 82. c 85. e.
 Hertien ſlauwigheyt. 82. a 83. d 85. d 102. b
 186. c.
 Heete gheſwillen aenſ fondement oft manlyckheyt.
 90. c 94. a.
 Herde gheſwillen vermoywen. 28. a 46. c 81. d 24.
 v 87. d 103. f.
 Herde gheſwolle boyſten van vrouwen. 148. n.
 Herdigheyt van den moeder vrouwen. 100. g.
 Heete ende colerycke humeuren purgeren. 96. d.
 Herde milte. 52. g 86. f 88. f 92. g 103. f.
 Herde ende metalighe dinghen ſolveren als zyn: peer-
 len / corael / pſer / ſtael / cryſtal / ende dierghelycke.
 173. h.
 Hieck gheueſen. 20 198. a 101. a.
 Hite van de lever vercoelen. 20. n.
 Hittighe gheſwillen. 86. e 87. d e 88. c 91. f 190 d
 130. h.
 Hittighe gheſwillen tot dacht bringhen. 185. a.
 Hite der coyſten benemen. 70. g 82. g 87. m
 90. d.
 Hoof: ſuwer oft hooft pijn ſtillen. 16. g 69. a 72. a
 73. c 82. b h 89. k 90. d 98. a 100. f g 102. c 171. k
 107. g h i.
 Hoof: pijn comende van dronckſchap. 16. b.
 Hoof: weer comende van coude. 16. i.
 Hoofden die witte zeren op hebben. 26. p.
 Hoefſten geneſen. 19. i 84. c 32. 172. e 73. c 74. f 87
 l m 89. n 92. g 100. c 68. e 221. c 69. g.
 Hoef: van jonghe kinderen. 75. e.
 Hoef: die verouderd is. 93. h 99. f 221. e.
 Hoef: van ſchapen. 86. c.
 Honigh diſtilleren. 173. h.
 Hupberigheyt van coyſten benemen. 100. e.
 Heupen pijn. 23. d.

I

Inwendighe quetſueren geneſen. 25. c d 87. a.
 Inwendighe gheboyſten leden. 96. e.
 Inflammatie van longher / pleuris ende coyſten.
 94. g.
 Inckat te maecten. 190. d.

K.

Kelen gorgelen. 69. c.
 Kankerachtighe sweringhe. 84. c.
 Knie bewaren van bederven. 87. l.
 Kieken van cozen adem. Soecket in de H. Hoesten.
 Kiechtielen. Soecket in de C.

L.

Lammighepdt gheuesen. 17. o 76. h 90. h 97. g.
 Lazernye. Soecket melaelthept.
 Leer swart maken. 190 d.
 Lenden pijn helpen. 74. h 77. e 78. h 81. d 83. b 84. e 171. k.
 Leuer ghebreken ende verstopthept. 20. m 74. h 76. g 77. e 83. h 86. f c 100. f 221. a.
 Leuer vercoelen. 20. n.
 Leuer verstercken. 85. e.
 Luchtelkenen gheuesen van verbrantthept. 164. a.
 Longhet ghebrecken. 85. c 86. f 93. h 97. e 99. f 100. g.
 Longhet suchtighe helpen. 140. b 148. o 68. c 204. d 221. e.
 Loopen de cogen. 17. i 107. i 171. e.
 Loopen de zeren. 92. g.
 Looft oft ander instrumenten upt wonden doen comen. 25. b.
 Loop des camergancx. Soecket B. hupckloop.
 Lupien ende neren doden. 26. x 71. c 74. d 87. a 99. 107. h.

M.

Maghen ghebreken ende pijnen. 20. l 76. a 98 b 106. f 109. a 110. f 111. i 115. k 142. e 175. k 221. ab.
 Maghe quetsuren. 148. c.
 Maghen verrouthepdt. 76. a 171. k.
 Maghen verstercken. 92. g 100. d 101. a b d.
 Maentsonden van vrouwen verwecken. 22. m 71. a 74. h 76. a 81. e 100. c g f 107. k 116. n 147. k 171. p 172. e 175. n 203. c 78. f 82. c 83. c 85. e 86. h c f 87. b h m 89. a b h m n 90. a 94. 96. c 98. b 99. f h b 100. h 101. c h 77. f.
 Maentsonden doen ophoutwen ende stoppen. 70. c 82. h 85. b c 88. e 90. d 106. b 243. b.
 Mandelrijshept dat verhit is/ vercoelen. 22. v.
 Mandelrijshept doet ophoutwen. 69. a 76. a.
 Maselen gheuesen. 76. c.
 Memorie verstercken. 102. m 171. k.
 Messen ende swerden hart maken. 77. d.
 Melaelthept gheuesen. 86. e 163. c 164. b.
 Melancolische humeuren wech nemen. 94. f.
 Milsuchtighe helpen. 20. q 77. e 84. da 36. f 100. h.
 Misvallen van kinderen beletten. 85. ab.
 Most langhe soet houden. 78. f.
 Mollen verorjnen. 89. g.
 Monden ghebreken. Soecket stwillinghe des monts.
 Mupfen ende ratten doden. 178. f.

N.

Nolt me tangere gheuesen. 25. k 91. f 92. g. 165. g.
 Nieren die verstoppt zijn openen. 76. f.
 Niesende maken. 78. g.

O.

Oer doen gheben. Soecket B. braecken.
 Ontstekinghe van wonden benemen. 107. i.

Oncuphepdt/ verwecken tot byslapen. 70. c 103. e 248. n.
 Oncuphept beletten. 96. h.
 Ooghen gebreken/ooghen die loopen. 17. i 90. d 36. v 87. c.
 Oogen die root ende vierigh zijn beteren. 17. x 89. k 90. c 175. e 178. g 71. d.
 Oogen daer vuylnis in is upt weeren. 17. a.
 Oogen die geslagen zijn/ die roothept oft blaueheptd geneesen oft benemen. 17. b 36. x.
 Ooghen die roode vlekken hebben/ om die te verdygben. 17. o.
 Oogen hittige gestwillen verdygben. 17. e.
 Oogen die tranen. 17. e.
 Oogen schellen benemen. 82. e g 90. a 32. f 175. d 176. a.
 Oogen schemelen benemen. 18. h 37. b 81. a.
 Oogen borchtthept. 205. e.
 Oogen supberen van de witte vlekken. 233. b.
 Oogen pijn benemen. 18. i 69. g 72. h.
 Oogen rupschinge ende tuptinge benemen. 73. c 77. e 88. f 150. b 46. d 14. f.
 Oogen die sweren. 88. e.
 Oogen wozmen oft ander ghedierten doen uptcomen ende sterben. 206. f.
 Oude wonden ende hooft sekere quetsuren ende sweringe geneesen. 92. g 93. g.
 Ossen / haer siekten zijn afgetekent in vier-en-veertigh deelen / de remedien daer tegens volghen in t 44. blaet.

P.

Pestilentielle coztsen. 84. b.
 Pestilentielle carbouchels oft gestwillen. 84. c 85. g 86. f 93. 9. Soecket noch hier nae vooz de peste preferbatof.
 Peerde quetsuren op de rugge geneesen. 81. g.
 Peerden wozmen quijt maecten / oft van den coztsen asem geneesen. 85. c 201. f.
 Peerden dempighhept. 86. e.
 Peerden sacht maecten. 115. f.
 Persumeer-waters diverse. 176. d.
 Peerden siekten zijn afgetekent in t festighderhande met zyne remedien verbolgens in t 57. blaet.
 Piffende maken. Soecket in de V. Water doen maken.
 Pyl-pfers oft ander instrumenten upt wonden doen comen. 82. h.
 Pijne der vrouwen bozsten. 92. g 99. b.
 Pijne van alle Zetvuylen ende leden comende van coude. 93. g 92. g 163. ad.
 Pijne van den Hoosoe comende van te veel dzycken. 95. g.
 Pijne ende steekaten in de zyde. 96. e.
 Pijne asem maken. 100. c. Soecket voozts in de C. Coztbozstighhept.
 Pijne inde de men. 101. c b. Soecket voozts in de C. Crimpinghe.
 Pijne in den burck stillen. 92. g 175. a 221. d. Soecket in de B. Wuppi pijn.
 Pleuris gheuesen. 19. x 83. b 87. f g 206. g 141. c. 221. b.
 Plecken upt lijnwaet doen. 16. 4. d.
 Plecken upt filceeren doen. 71. d.
 Popelrie oft bal'ende ziekte geneesen. 100. f. Soecket in de V. Vallende. Sec.
 Porckens van klepue kinderen doen uptcomen. 76. b 111. h.
 Porcken geneesen. 85. c 89. b 164. e.
 Pufferbatt van vooz Peste. 15. a 70. f 71. a 73. c 81. f 82. h 83. b 84. a b c 85. a c d g k 89. b c 96. e 100. c 101. h 102. b 235. h 114. k m g 171. dl.
 Putterkens ende pleckkens van de porckens verdygben. 24. p.

Q.

Quetsuren allerley oude ende versche. 24. v 86. e 89. d.
 Quetsuren die inwendich zijn. 25. cd 95. a.
 Quetsuren binnen t'lichaem van vallen. 85. a 85. c.
 Quetsuren van dermen. 108. m.
 Quetsuren op de beenen. 77. f. **Soeckt in de VV. Wonden.**
 Quetsuren van beesten / peerden ende hoepen. 92. g.
 Quade sweringhen doen d'oochden. 86. e 87. e 91. f. 17. d 70. f.
 Quade sweringe aen de neuse genesen. 87. l.
 Quade seer genesen. 205. e.
 Quade sweringe op de bofst. 205. e.
 Quade sweringe van de pocken. 85. c 107. k 164. e.
 Quade lochten van de peste. 100. f.

R.

Rasende honden ende ander gheschietten beeten te ghesenen. 82. a 83. f 84. c 86. c 87. f 92. g 98. a 147. 1148. n.
 Rimpel upt het aensicht ende handen verdyben. 19. f 86. d.
 Rootheyt van den aensicht verdyben. 17. q 92. g.
 Rootheyt van den aensicht van hitte comende. 107. k 115. k 272. f 175. d.
 Roose ende roode plecken in't aensicht. 86. d 179. i.
 Roode bloedt van de vrouwen. 109. a 149. b.
 Root melisoen genesen. 21. c 52. h 53. a 70. e 72. a 80. b 81. g 83. f 85. h 86. f 88. c 149. b 239. h.
 Roode tamer ganch. 37. c 83. da 235. h 149. b 143. b 158. b.
 Ruyten benemen. 20. h.
 Ruydigheyt genesen. 111. h 115. k 164. b.
 Reuck die men verloozen heeft weder doen comen. 102. a.

S.

Sout water versche ende soet maecten. 173. h.
 Saufe op spijse te maken. 99. d.
 Seerigheyt aen de kinne ende aen't aensicht genesen. 24. o.
 Seerigheyt oft schurfigheyt aen den hoofde genesen. 107. h 87. e.
 Seerigh aengesicht. 89. k 179. i.
 Seerigheden die qualick genesen willen. 53. a 74. h. 64. a.
 Schurfigheyt genesen. 82. be 26. n 84. e 91. f 92. g 93. c 96. c 26. n. 164. e a b c d.
 Schellen van de oogen: **Soeckt Oogen.**
 Sciatica / Pijne in der heupe. 22. d 29. a 46. f 76. h 78. f 82. d g 85. d 86. b 90. a 92. g 98. c 100. b 107. k.
 Scrofula ende arwer geswollen haer hardigheyt vermozwen. 95. a 103. f.
 Senuen die geplext zijn genesen. 23. c.
 Senuen die gheslaren oft ghehouwen zijn genesen. 23. fg.
 Spde-pijne genesen. 83. h 85. d 87. f.
 Siecken van de honden genesen. 235. g.
 Sieren te doen sterben. 25 l.
 Slapende maecten. 17. m 69. a 78. g 96. h 103. f 234. f.
 Slapende siecken te beveren. 16 l.
 Slijmighen in de keele benemen. 140. b.
 Slanghen upt des menschen lichaem quyt maecten. 26 f.
 Snijdinghe van pisse. 108. n 100. f 219.

Spuuwende maecten. 76. c 82. g 106. d 107. g. 172. e.
 Spuuwen beletten. 20. k 85. ac 90. d 98. a 101 a 172. e.
 Spjoeren verdyben. 82. d 84. c 87. k 97. b c m h 115. k.
 Spnen genesen. 21. b c 73. c 32. f 86. d 87. d 89. f 91. f 206. g 164. f.
 Spanninge van zenuen. 85. f 90. a
 Spraecke ooz gheraecte hede verloozen / weder doen comen. 86. d 102. m
 Speck dat gesouten is verwaren booz woznen. 81. h
 Splinters / oozens / ende dier gelycke upt den lichaem doen comen. 87. h 102. o
 Squantia. 19. d 53. a 90. d 99. g 46. d
 Steen der blasen / meren ende levers. 21. d 108. n 142. d 145. h 171. k l b 175. b l o p 202. h 241. a 243. b 32. p 46. c 52. h 71. h 76. g 77. e 78. f 83. b f a d 84. c 85. d e 89. g c 87. h n 88. d 89. a b e. 102. i 103. i.
 Stecken van Hoesselen / Spinnen / Wyen / Wespens / Schoepjoenen / ende dier gelycke. 46. f 72. e h 78. f 81. d 99. e 82. a 83. f 95. d 96. c.
 Steecten in der zyde. 96. e.
 Stinckenden asem oft mondt benemen. 73. h 82. a: 69. gf.
 Sweringhe genesen. 83. d 86. e 87. e 91. f 107. k 171. d.
 Sweringe des mondts. 82. b 83. d 85. h 90. d 96 f 145. 1148. m 171. d 175. i.
 Sweringe aen de neuse. 87 l.
 Sweringe aen't fondantent. 46. d 206.
 Sweringe aen't maemighheyt. 46. f.
 Sweringe van de pocken. 85. e 25. a.
 Sweringe van de bofst. 205. c.
 Swerende boyten van Vrouwen. 20. g.
 Sweringhen die quaedt om genesen zynt. 25. g 81. g 82. c.
 Swerende maken. 171. a.
 Sweringhe onder de kinne / oft aen de kele. 17. f. 82. f.
 Sweringe ontrent de oogen. 18. n 99. e 205. c.
 Sweringe van het tant- vleesch. 233. e 124. a.
 Sweringhe des meren ende blasen. 148. o 173. l 175. m.

T.

Tandtsweer oft tandt pijn genesen. 18. o 71. a 74 f 76. g h 78. f 82. b 85. a h 88. a 102. ak 105. a 106. e 111. h 171. k m p 173. h.
 Tan den van clepne kinderen doen wassen ende groepen. 243. b.
 Tan den doen sterben ende uptballen. 82. c.
 Tan t'bleesch supberen. 99. a 145. i.
 Tan t'bleesch versijben ende vast maken. 80. b.
 Tan den quaden reuck benemen. 19. p.
 Tan den upt- etinge beletten. 19. q.
 Tan den wit maken. 19. p 320. 81 c.
 Tan den die loteren vast maken. 18. o.
 Tegens enen slach op't hoest. 95. g.
 Trecklinghe van zenuen. 90. a. **Soeckt boozt in de S. Senuen: ende in de Z. Zenuen.**

V.

Vallende siecken behoeden ende genesen. 17. p 83. b 85. e 86. d 89. e 67. e 68. c 100. fg 142. d 171. g k 173. h 174. n 176. e m 233. e. 46 d.
 Verbantheyt genesen. 32. g i 73. b 86. b 87. d c 88. b 91. f 97. b d 206. g 26. m 107. h 68. c.

Versche

Cranckheden Register

- Verfliche wonden geneſen.** 24. r. **Soeckt voorts in de wonden ende Q. Quersuren.**
Wenpighe Campernoillen ghegeten hebben. 26. a. **Soect in de F. Fenijn/ende C. Campernoillen.**
Verſtopte lever. 20. m. **Soect L. Lever.**
Verſtopte lever, milte ende longe openen. 86. f 87. b 88. f 89. a 90. a b 102. m 107. l 109. c d 171. o 131. d. **Soect voorts L. lever/ M. milte/ L. longe. &c.**
Verrompen zenuen ende leden geneſen. 85. f 102. n.
Verſtoptheit van de inwendige leden. 84. f.
Vermoetheit vateren. 102. c 190. d.
Verlozen reuck. 102. a.
Verroutheit van den hoofde. 99. e.
Verrouden hooft. 205. e 92. h. **Soect hooft.**
Verwonden jointuren helpen. 85. f 205. e.
Vergift. **Soect in F. Fenijn.**
Vette ende onbermoghen lipden mager ende tenger maken. 107. g 175. k.
Viſſchen vangen. 192. e.
Viſſchen ſiecken. 75. a 192. d.
Vloet van de vrouwen ſtoppen. 85. a b 22. l m.
Vlecken en putten van de cleyne poerliens geneſen. 24. p.
Vlecken ypt het aenſicht ver drijben. 32. m 77. c 80. b 81. e 97. b 17. v.
Vleſch ſonder bederben bewaren. 99. h.
Vleſch lichthelck moerwe doen ſieden. 87. m.
Vloepen doen ſterben. 190. d.
Vliegen ende muggen ver drijben 100. d.
Voortekenen van dieren tijt/ oozloge ende van ſterften te aenmercken. 233. e.
Vrouwen bequaem maken om te ontfanghen. 99. c 101. e 102. l.
Vrouwen veel ſochs doen hebben. 19. e 77. e 83. h. 101. a b f 68. e.
Vrouwen vruchtbaer maken. 33. r 37. a 108. m 22. k 99. a 101. e.
Vrouwen haer maentſtonde verwecken. 22. n. **Soect in de M. Maentſtonden.**
Vrouwen haer ſoch doen verbroogen. 19. f.
Vrouwen arbeit voorbereen/ ende lichtelck doen baren. 74. h 77. e 81. c d 86. g b 83. c 97. o 100. h. 102. o 150. o 172. e 139. h 94. e h.
Vrouwen die gewoon ſyn voort haren tijt te baren. 22. f.
Vrouwen de Secundina oft nageboorten doen voortcomen. 23. v 83. e 101. h.
Vrouwen na ween helpen. 21. x 71. a 73. c 161. a.
Vrouwen doode vrucht gijft maken. 87. h 89. h n 90. a 96. c. **Soeckt voorts in de D. Doode vruchten.**
Vrouwen moeder die onſtelt is naer het baren. 23. a 201. h 76. a.
Vrouwen moeder die verhit is. 22. q.
- Vrouwen moeder die gefoncken is helpen.** 22. p.
Vrouwen moeder oystooten beletten. 22. o 84. b 85. g 93. h.
Vrouwen moeder ſupbere n ende reynighen. 76. h. 101. ch.
Vrouwen moeder verſtercken. 99. a 102. k.
- W.**
- Watersuchtige geneſen.** 20. p 73. b 78. f 82. g 85. e f 17. h 88. f 89. g 95. h 97. c 100. h 101. g 107. g l 116. m 117. i 231. d.
Waterachtighe ende flagmaticque humeuren gijft maken. 94. f.
Water doen maaken. 21. e 33. r 70. c 75. d 76. a 77. e 78. h 81. d e 82. ch 83. c d e f 85. d e f 86. b c g 87. b h i m 89. n a 90. a 99. e b 101. g 102. i 107. k. 108. n 150. c 171. a 172. e 239. h 77. f 221. d 32. b
Water tegens wille maken beletten. 21. g.
Water te oberbloedigh maken ſtoppen. 85. e.
Water dat ſtinct weder goetd maken 77. e.
Werden aen't lichaem doen ſcheyden. 25. e.
Werden aen de voeten ende handen verdojben. 97. d.
Wechluſen doen ſterben. 81.
Witten bloet van de vrouwen ſtoppen. 69. a 85. b 86. g 88. c 89. m 96. b h 106. b 109. a 141. c 149. b 233. e
Wit vier geneſen. 117. o 86. d 87. d 88. e 89. k 91. f.
Witte vlecken des aenſichts ende des lichaems. 73. b 164. a.
Winden doen loſſen. 99. h 101. d e f.
Wijn bewaren dat hy niet ſupzen woerdt. 72. h.
Wijn becueren ofter geen water in is. 107. h 144. g.
Witten wijn roet maken. 96. b.
Wormen van jonghe kinderen dooden ende gijft maaken / deſgelick voer van groote leden. 21. a 72. a 74. f 76. h e 81. e 83. b 84. b 85. g c 86. e 87. h 89. b c h 90. a 92. g 97. c 98. b a 99. h 100. d e 102. i 105. a 203. c 106. c 173. h 175. k n 241. a 68. e 221. a 239. h.
Wonden geneſen. 83. d 84. a f g h 86. e h 87. a d e 88. e 90. a d 91. f 92. g 92. g 96. c e 97. c 231. c 108. m 117. o 70. f 164. f.
Wonde van den hoofde geneſen. 84. e.
Watten verbrojben. 25. i 82. e 86. d f.
Watten van Beerden. 92. g.
Wtallen des haps beletten. 103. a
Wylt ende holle ſweringe geneſen. 97. c.
- Z.**
- Zaenen pijn ende voort haer ghebreken beteren ende geneſen.** 23. e g f 85. f 90. a 99. a 102. n 148. o 173. h 172. e 163. a d 221. d.

FINIS.

Tot den Leſer.

Voorts menckdy **D. L.** regeren te ſoecken alſulcx u van doen ſal zyn/ ſoo in d'een letter als in d'ander : Want men wel ſomtijden eenige worden van ſiecken verandert oft diberteert: by exempel wonden by quersuren/ ſchurftighejdt by crantwagie/ vergift by bentijn/ ende diergelijcke veel: gelijkertwys u doock bewezen woerdt by het Register/ ende van d'een letter tot d'ander u ſendet.

Hier mede **D. L.** ende alle Liefhebbers den Heere bebelende/ biddende mijn arbejdt in dancke te nemen.